श्री जैन सत्य प्रकाश

(मासिक पत्र)

विषय-दर्शन

१. प्रभु-पूजा, गुरु-सेवा		: १
२. श्री अजितनाथस्तोत्रम् .	आचार्य महाराज श्री विजयपद्मसूरिजी	· २
३. દિગંબરોની ઉત્પત્તિ :	આચાર્ય મહારાજ શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી	· ૪
४. समीक्षाभ्रमाविष्करण :	आचार्य महाराज श्री विजयलावण्यसूरिजी	८
૫. હીરવિહારસ્તવ :	મુનિરાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી	: ૧૧
६. दिगंवर शास्त्र कैसे बनें :	मुनिराज श्री दर्शनविजयजी	· १५
૭. ચંદ્રાવતી :	મુનિરાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી	· ·૧
ચિત્ર-પરિચય :	,,	. ૨૪
૮. સરસ્વતી-પૂજા અને જૈનો :	શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ	૨૬
૯. શ્રુતદેવતાને અંગે ·	શ્રીયુત પ્રો. હીરાલાલ રસિકલાલ કાપડીયા	· ૩૦
૧૦. પુરાતન ઇતિહાસ અને સ્થાપત્ય :—		
(૧) પ્રાચીન લેખસંગ્રહ : (સાત લેખો)	મુનિરાજ શ્રી જયંતવિજયજી	: ૩૩
૧૧. સંપાદકીય વક્તવ્ય ·		: ૩૬
૧૨. શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વનાથ .	આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયપદ્મસૂરિજી	. ૪૦
૧૩. મૂર્તિની પ્રાચીનતાના પુરાવા ·	શ્રીયુત રતિલાલ ભીખાભાઇ	: ૪૩
૧૪. સમાચાર		: ૪૪ની સામે

લવાજમ—
સ્થાનિક ૧-૮-૦, બહારગામનુ ૨-૦-૦

છુટક નકલ—
૦-૩-૦

તો શું પણ ઇંદ્રિયોથી ન જાણી શકાય એવા અતીંદ્રિય પદાર્થોને પણ જાણી શકે એવું ઉચ્ચી હદનું જ્ઞાન થતું હોય તોપણ જો તે સદ્દવર્તનમાં કે સદ્દવર્તનની ઇચ્છામાં દાખલ ન થયો હોય તો તેને કલ્પાંતે પણ મોક્ષ થાય નહિ એમ જણાવી, સદ્દવર્તનને જ મોક્ષના સાધન તરીકે કે સંસારને રોકનાર તરીકે મુખ્યપદ આપેલું છે.

ભગવાન્ મહાવીરે જણાવેલ જ્ઞાનની વિશિષ્ટતા :

શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહારાજે તાત્ત્વિક જ્ઞાન તેને જ માન્યું છે કે જે જ્ઞાન થયા પછી મન, વચન અને કાયાની વર્તણૂકમાં અશુદ્ધિ રહે નહિ અને જે જે જગો પર મન, વચન, કાયાની અશુદ્ધિ હોય અને તે અશુદ્ધિને અશુદ્ધિરૂપે જાણી ટાળવાની ઇચ્છા ન હોય તો તે જ્ઞાનને જ્ઞાનરૂપે માનવાની પણ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર ના પાડે છે.

સદ્દવર્તનના પક્ષકારોનું જ જ્ઞાન આશીર્વાદ :

જગતમાં જેમ ચોર, લુચ્ચા અને જુગારીઓની ચાલાકી, બુદ્ધિ, અને હોંશિયારી શાપ સમાન છે, તેવી રીતે સદ્દવર્તનના પક્ષમાં કે તેની ઉત્તમતાની માન્યતામાં દાખલ નહિ થએલાઓનું ચાહે જેટલું વ્યાવહારિક જ્ઞાન હોય, પણ તેને અજ્ઞાન જ માને છે, અને તેવું અજ્ઞાન તેના ઉપાસકોને એકલાને જ નહિ, પણ તેવા જ્ઞાનવાળાને પણ ભવ-ભ્રમણ કરાવનાર છે એમ માને છે.

મહાવીર મહારાજાએ કહેલ મોક્ષ કેમ થાય? જ્ઞાન અને વર્તનની સરખી જરુર :

અને આ જ કારણથી શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહારાજા જૈનધર્મથી દીક્ષિત થનારને પ્રથમ નંબરે એ જ માનવાનું જરુરી જણાવે છે કે ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः અર્થાત્ ઉપર જણાવેલા મતોમાં કેટલાકોએ સાધર્મ્ય વૈધર્મ્ય આદિ જ્ઞાનમાત્રથી મોક્ષ માન્યો છે, જ્યારે કેટલાકોએ ક્રિયામાત્રથી મોક્ષ માન્યો હોય, પણ જૈનદર્શન નથી તો એકલા જ્ઞાન-માત્રથી મોક્ષ માનતું અને નથી તો એકલી ક્રિયામાત્રથી મોક્ષ માનતું, પણ જૈનમત જ્ઞાન અને ક્રિયા બનેના સંયોગથી જ મોક્ષ માને છે. જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સંયોગ કહીને તેઓ એમ જણાવે છે કે જે કેટલાક મતવાળાઓ જ્ઞાન અને ક્રિયા બંનેને મોક્ષના ઉપાય તરીકે માને છે, પણ તે જ્ઞાન અને ક્રિયામાં મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની સ્વતંત્ર શક્તિ માને છે, અર્થાત્ કેટલાકો જ્ઞાનવાળા હોય અને ક્રિયાવાળા ન હોય, તોપણ તેઓ જ્ઞાનના પ્રભાવથી મોક્ષે જઇ શકે અને તેવી જ રીતે કેટલાકો ક્રિયાવાળા હોય અને જ્ઞાનવાળા ન હોય તોપણ તે ક્રિયાના પ્રભાવે મોક્ષે જઇ શકે છે, એવી રીતે જ્ઞાન અને ક્રિયા બંનેમા જે કેટલાકોએ મોક્ષ દેવાની સ્વતંત્ર શક્તિ માની છે, તેવી રીતે જૈનધર્મ એકલા જ્ઞાનમાં કે એકલી ક્રિયામાં મોક્ષ દેવાની શક્તિ માનતો નથી વળી કેટલાકો જ્ઞાન અને ક્રિયા બનેને મોક્ષ દેનાર તરીકે સ્વતંત્ર ન માનતાં, જ્ઞાન—ક્રિયા બનેની સહચારિતાથી મોક્ષ થાય એમ માને છે, પણ તેમા કેટલાકો જ્ઞાનની મુખ્યતા અને ક્રિયાની ગૌણતા હોય તોપણ અથવા ક્રિયાની મુખ્યતા અને જ્ઞાનની ગૌણતા હોય તોપણ મોક્ષ થવાનું સ્વીકારે છે, તેવી રીતે આ જૈનમત જ્ઞાન અને ક્રિયામાં જુદી જુદી મોક્ષ દેવાની શક્તિ હોય તેવો સ્વીકાર કરતો નથી, અથવા તો કેટલીક વ્યક્તિમા જ્ઞાન મુખ્ય હોય અને ક્રિયા ગૌણ હોય તોપણ મોક્ષ થાય અને કેટલીક વ્યક્તિઓમા ક્રિયા મુખ્ય હોય

ચંદ્રાવતીના અવશેષોમાંની બન્ને તરફ એકજ સરખી
જિનમૂર્તિવાળી એકજ પ્રતિમાના ત્રણ ચિત્રો.
(૧)

બન્ને મૂર્તિના વચલા, ખભા પાસેના ભાગનું ચિત્ર.

જૂઓ "ચિત્ર-પરિચય" પૃ ૨૪

दिगम्बर शास्त्र कैसे बनें?

लेखक—मुनिराज श्री दर्शनविजयजी.

प्रकरण ९—वाचकवर्य श्री उमास्वातिजी.

(तृतीय अंक से क्रमशः)

भारतवर्ष के प्राचीन विद्यापीठो में तक्षशिला और नालंदा (राजगृही) के विद्यापीठ प्रधान हैं। संभव है कि—जैसे राजगृही के विद्यापीठ का स्थान नालंदापाडा है वैसे तक्षशिला के विद्यापीठ का स्थान उच्चनगर हो। उच्चनगर प्राचीन काल में विद्या का केन्द्र था। यह नगर विक्रम की १२वी शताब्दी तक विद्यमान था[५२], बाद में उसका विनाश हुआ है। रावलपींडी से उत्तर में तक्षशिला और उच्चनगर के खंडहर आज भी अपने प्राचीन गौरव की शहादत देते हुए मौजूद हैं।

भगवान् महावीरस्वामी के बाद क्रमशः सुधर्मास्वामी, जम्बूस्वामी, प्रभवस्वामी, शय्यंभवसूरि, यशोभद्रसूरि, श्री सम्भूतिविजयसूरि, श्री स्थूलभद्रस्वामी, श्री आर्यसुहस्तिसूरि, सुस्थितसूरि—सुप्रतिबद्धसूरि, इन्द्रदिन्नसूरि और दिन्नसूरि प्रभावक आचार्य हुए हैं। आ० दिन्नसूरि के दो शिष्य थे, १—माढरगोत्रीय आ० शांतिश्रेणिक, २—कौशिकगोत्रवाले, जातिस्मरण ज्ञानवाले आ० सीहगीरीजी। इनमें से आचार्य शान्तिश्रेणिक अपने शिष्यों के साथ उच्चनगर (तक्षशिला) के प्रदेश में विचरते थे, अतः आपकी शिष्यपरंपरा करिब विक्रम की प्रथम शताब्दी में "उच्चानागरी—शाखा" के नाम से विख्यात हुई। इस शाखामें भी गणधर वंश और वाचक वंश संस्थापित हुए थे। आर्यश्रेणिका, आर्यतापसी, आर्यकुबेरा (कुबेरी) और आर्यऋषिपालिका ये उसी के गणधर वंश की शाखायें हैं। —(कल्पसूत्र स्थविरावली, पट्टावली समुच्चय भा. १, पृ. ७)

---

५२ आ० जिनदत्तसूरि के समय (वि० सं० १२११) तक "उच्चनगर" जैनसमाज का केन्द्र था, इस बात की शहादत इस प्रकार प्राप्त होती है—योगिनियो ने आ० जिनदत्तसूरि को कहा कि—१ दिल्ली, २ अजमेरु, ३. भरुअच्छ, ४ उज्जैन, ५ मुलतान, ६. उच्चनगर, ७. लाहोर एतन्नगरसप्तके परिपूर्णशक्तिरहितैः खरतरगच्छनायकैः रात्रौ न स्थातव्यमिति।

—वि० सं० १८३० में जूनागढ में "उ० क्षमाकल्याणक" विरचित "खरतरगच्छपट्टावली।" श्रीमान् पूरणचन्द्रजी नाहर मुद्रित, पृष्ट—२५।

(૨)

મૂર્તિની એક બાજુ

(૩)

મૂર્તિની બીજી બાજુ

"जैन साहित्यनो संक्षिप्त इतिहास" में उल्लिखितः

ग्रन्थ	कर्ता	उल्लेख की पृष्ठ संख्या
१ पचकल्प		७५
२ ज्योतिषकरंड टीका	पादलिप्तसूरि	८५
३ हरिवंश चरित्र	विमलसूरि	टि १२४
४ नयचक्र	मल्लवादि	१३६
५ मानमुद्रा भंजन नाटक	देवचंद्रगणि	२८०
६ प्रबन्ध शत	रामचंद्रसूरि	३२२
७ नैषधकालवृत्ति	मुनिचंद्रसूरि	२४३
८ नाममाला	धनपाल	१९९

श्री कल्याणविजय जी कृत "आपणां प्राभृतो" लेखमें –(जैनयुग, वर्ष १, पृ. ८७)

गोविन्द निर्युक्ति। सिद्धिविनिश्चय (निषीथचूर्णि)। तरगवती। मलयवती। मगधसेना। चेटकचरित्र (निषीथचूर्णि)। अशोकवती।

ग्रंथ	कर्ता	उल्लेख
चूडामणि श्लो. ९६०००	द्राविड देश के दुर्विनीत राजा कृत	
बावनप्रबंध तारागणादि	बप्पभट्टिसूरि	प्रभावक चरित्र
वसुदेव चरित्र	भद्रबाहु	देवेन्द्रसूरिकृत शान्तिनाथ चरित्र
तत्त्वार्थ भाष्य टीका	मलयगिरि	तत्त्वार्थ प्रस्तावना पृ. ४७
आचारंगविवरण	गन्धहस्ति	" "
आत्मानुशासन	जिनेश्वरसूरि	जै सा. सशोधक, खंड १ अं. १
श्रावकप्रज्ञप्ति	उमास्वाति	गण शा. श० बृहद् वृत्ति
आचार वल्लभ	"	प्रवचन परीक्षा
प्रतिष्ठा कल्प	"	सकलचद्र कृत प्रतिष्ठा कल्प
संसारदावानल वृत्ति	हरिश्चंद्र गणि	प्रश्नोत्तर पद्धति
प्रभावक चरित्र	पल्लीवालगच्छीय आमदेवसूरि	पाटणमतपत्र
विधिकरणशतक	" शांतिसूरि	२५ प्रश्नोत्तर ग्रन्थ
समाचारी	अभयदेवसूरि शि. परमानंद	"
रहस्य कल्पद्रुम	जिनप्रभसूरि	बीकानेर भंडारस्थ प्रति
बत्रीसी अंतर्गत ११	सिद्धसेन (३२ में २१ प्राप्त)	
सप्तसन्धान काव्य	हेमचंद्रसूरि	मेघविजयकृत सप्तसन्धा
वादानुशासन	"	

णमो त्थु णं भगवओ महावीरस्स

सिरि रायनयरमज्झे समीलिय सव्वसाहुसमइयं । पत्तं मासियमेय भव्वाण मग्गयं विसयं ॥१॥

卐 श्री જૈન સત્ય પ્રકાશ 卐

अण्णाणग्गहदोसगत्थमइणा कुव्वति जे धम्मिए,
अक्खेवे खलु तेसिमागमगय दाउं विसिद्धुत्तरं॥
सोउं तित्थयरागमत्थविसए चे मेऽहिलासा तया,
वाइज्जा प्पवरं पसिद्धजइणं सच्चप्पयासं मुया ॥ २॥

પુસ્તક ૨ — અંક ૧

વિક્રમ સંવત્ ૧૯૯૨ :	વીર સંવત્ ૨૪૬૨	: સન ૧૯૩૬
શ્રાવણશુકલા પંચમી	ગુરુવાર	જુલાઈ ૨૩

પ્રભુ-પૂજા, ગુરુ-સેવા

પ્રભુ-પૂજાથી ચિત્તની પ્રસન્નતા, ચિત્તની પ્રસન્નતાથી (મનની) એકાગ્રતા અને એકાગ્રતાથી પરમપદની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી પ્રભુનું પૂજન કરવું ઉચિત છે.

— **શ્રી ઉમાસ્વાતિવાચક**

હે પ્રભો! ગુરુજન અને સ્વધર્મીઓની સેવાથી જીવને શું લાભ થાય ?

ગુરુજન અને સ્વધર્મીઓની સેવાથી જીવ સાચા વિનયને પ્રાપ્ત કરે છે, અને વિનયથી સમ્યક્ત્વનાં રોધક કારણોનો નાશ કરીને નરક, પશુ, મનુષ્ય અને દેવ સંબંધીની દુર્ગતિને રોકી દે છે. અને જગતમાં બહુમાન કીર્તિ પામતો તે અનેક ગુણોને દીપાવી, સેવા-ભક્તિના અપૂર્વ સાધનવડે, મનુષ્ય અને દેવગતિને પામે છે, તથા મોક્ષ અને સદ્‌ગતિના માર્ગને વિશુદ્ધ કરે છે.

— **શ્રીઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર**

लुप्तप्रायः दिगम्बर जैन ग्रन्थ*

ग्रन्थ नाम	कर्त्ता	उल्लेख स्थान
१ जीव सिद्धि सं.	स्वामी समंतभद्र	जिनसेनकृत हरिवंश पुराण
२ तत्त्वार्थ सूत्र टीका (तत्त्वार्थालंकार)	शिवकोटि	श्रवण बेल्गोल लेख नं. १०५
३ नवस्तोत्र सं.	वज्रनन्दी	,, ,, न. ५४
४ सुमति सप्तक सं.	सुमतिदेवाचार्य	,, ,, नं ५४
५ अथशब्द वाच्य सं.	वक्रग्रीव महावादि मुनि	,, ,, ,,
६ चूडामणि स.	श्रीवर्द्धदेव	,, ,, ,,
७ तत्त्वानुशासन सं.	स्वामी समंतभद्र	जैनहितैषी भा. १४ पृ. ३१२
८ जल्पनिर्णय स.	श्री दत्ताचार्य	विद्यानंदकृत तत्त्वार्थ श्लोक वार्तिक
९ वादन्याय सं.	कुमार नंद्याचार्य	,, ,, पत्र परीक्षा
१० प्रमाण सग्रह भाष्य	अनतवीर्याचार्य	सिद्धिविनिश्चय टीका
११ न्यायविनिश्चय मूल स्वोपज्ञभाष्य	अकलक देव	,, एवं न्याय की टीका
१२ त्रिलक्षण कदर्थन स.	पात्रकेसरीस्वामी	,, ,,
१३ स्याद्वाद महार्णव स.		न्यायविनिश्चयालकार
१४ विद्यानद महोदय सं.	विद्यानदाचार्य	विद्यानदादि
१५ कर्मप्राभृत टीका स.	स्वामी समंतभद्र	इंद्रनंदिकृत श्रुतावतार
१६ सन्मति तर्क टीका सं.	सन्मत्याचार्य	वादिराजकृत पार्श्वनाथ चरित्र
१७ जीव सिद्धि	अनंतकीर्ति आचार्य	,, ,,
१८ सिद्धिभूपद्धति टीका स.	वीरसेनाचार्य	गुणभद्रकृत उत्तरपुराण
१९ सुलोचना स.	महासेनाचार्य	जिनसेनकृत हरिवंश पुराण
२० वरांग चरित्र सं.	रविषेणाचार्य	,, ,,
२१ मार्गप्रकाश सं.		नियमसार टीका
२२ श्रुति बिन्दु		,, ,,
२३ राद्धान्त सं.	आर्य देवाचार्य	मल्लिषेण प्रशस्ति, श्रवण बेल्गोल लेख न. ५४, वीरनंदि कृत आचार सार ।

* अनेकान्त पत्र के प्रथम वर्ष, प्रथम किरण के टाइटल पेज ४ पर से उपर्युक्त सूचि ली गइ है । इनका विशेष परिचय (सप्रमाण चर्चा) किरण ४, पृ २५४ में देखना चाहिए ।

तारंगतीर्थाधीश

श्री अजितनाथ-स्तोत्रम्

कर्ता—आचार्य महाराज श्रीविजयपद्मसूरिजी

॥ आर्यावृत्तम् ॥

वंदित्तुं वरतित्थं पयपोम्मं पुज्जणेमिसूरीणं ॥
सिरिअजियणाहथुत्तं रएमि भवभावणुच्छेयं ॥ १ ॥

॥ शार्दूलविक्रीडितवृत्तम् ॥

झाणा जस्स विसिट्टसुक्खनिलयं पावंति भव्वा नरा।
सब्भव्वत्तविवागहेउणमणं पूया महाणंदया ॥
सब्भावुब्भवकारणं य सरणं चित्तत्थिरत्ताणुयं।
तं वंदे जियसत्तुरायतणयं तारंगतित्थेसरं ॥ २ ॥

दिक्खा छट्ठतवेण जेण गहिया सालक्खरुक्खस्सहे।
नट्ठट्ठादसदोस मिट्ठकमलासंदाणकप्पद्दुमं ॥
लोयालोयपरूवगं णियगुणारामे रयं सिद्धियं।
तं वंदे जियसत्तुरायतणयं तारंगतित्थेसरं ॥ ३ ॥

देविंदामरवंतराइमहियं सद्धम्मवीयंबुयं।
कारुण्णंवुहिपुज्जपायकमलं तिण्णं भवा तारयं ॥
संसारद्धिणिगज्जणद्वियनराणं सिट्ठणिज्जामयं।
तं वंदे जियसत्तुरायतणयं तारंगतित्थेसरं ॥ ४ ॥

मिच्छत्तायलवज्जकंतवयणं विस्संबुए सूरियं।
दिव्वाणंतगुणोहसंगइगयं सोहग्गलच्छीमयं ॥
जोगक्खेमविहाणदक्खमउडं साहावियाणंदयं।
तं वंदे जियसत्तुरायतणयं तारंगतित्थेसरं ॥ ५ ॥

भावुल्लासणिबंधणं जियरिउं झाणंतरीए खणे।
संपत्तामलकेवलं कुवलयप्पोल्लासभाणुप्पहं ॥

णमो त्थु णं भगवओ महावीरस्स

सिरि रायनयरमज्झे समीलिय सव्वसाहुसमइय । पत्त मासियमेय भव्वाण मग्गय विसय ॥१॥

श्री જૈન સત્ય પ્રકાશ

अण्णाणग्गहदोसगत्थमइणा कुव्वंति जे धम्मिए,
अक्खेवे खलु तेसिमागमगय दाउ विसिट्ठुत्तरं ॥
सोउ तित्थयरागमत्थविसए चे भेऽहिलासा तया,
वाइज्जा प्पवरं पसिद्धजइणं सच्चप्पयासं मुया ॥ २ ॥

પુસ્તક ૨ | અંક ૧૧

વિક્રમ સંવત્ ૧૯૯૩ : અષાડ શુકલા પંચમી	વીર સંવત્ ૨૪૬૩ સોમવાર	: સન ૧૯૩૭ જુલાઈ ૧૨

श्री पुंडरीक द्वात्रिंशिका

कर्ता–आचार्य महाराज श्रीमद् विजयपद्मसूरिजी

[आर्यावृत्तम्]

सिरिअब्बुयतित्थपहू, थुणेअ परमोवयारिगुरुणेमिं ॥
सिरिपुंडरीयगणिणो, थुत्तं विरएमि भत्तिभरो ॥ १ ॥

भव्वरविंददिणेसं, चउणाणिपहाणभावपडिवण्णं ॥
गुणरयणरोहणणगं, वंदे सिरिपुंडरीयमहं ॥ २ ॥

जस्स झाणणमणेणं, सिग्घं सिज्झंति सव्वसज्झाइं ॥
तं सत्तुजयतित्थं, जयउ सया कामकुंभनिहं ॥ ३ ॥

सिरिसिद्धत्थनिवसुया, वीरजिणिंदा पणट्ठसोयपया ॥
विमलायलजत्ताए, समागया भावकरुणड्ढा ॥ ४ ॥

सुरवइणा तत्थ कयं, गढतिगपरिमंडियं समोसरणं ॥
तिसलाणंदणणाहा, तत्थ ठिया देसणं दिन्ति ॥ ५ ॥

तेलुक्कसियवंदणिज्जवयणं णिच्चं विसालासयं ।
तं वंदे जियसत्तुरायतणयं तारंगतित्थेसरं ॥ ६ ॥
सम्मेयक्खणगे प्पहाणणसणेणं मासिएणं सुया ।
काउस्सग्गवरासणे मुणिसहस्सेणं सिए पक्खए ॥
जो चित्तस्स य पंचमीइ परमज्झाणेण सिद्धिं गओ ।
तं वंदे जियसत्तुरायतणयं तारंगतित्थेसरं ॥ ७ ॥
देहो जस्स सुवण्णवण्णसरिसो वाणी विसालासया ।
माया वण्णविसिट्ठभावविजया धन्ना गणो माणवो ॥
अच्चंतत्थिरसत्थमोयललियं पज्जत्तसंपुण्णयं ।
तं वंदे जियसत्तुरायतणयं तारंगतित्थेसरं ॥ ८ ॥
धण्णो भव्वकुमारपालणिवई सो जेण भत्तेणय ।
पासाओ तुह हेमचंदवयणा णिम्माविओ सुंदरो ॥
भत्ती णिव्वुइसाहणेसु परमा दिव्वक्खिया सत्तिई ।
णच्चेवं तुम पायजुम्मसरणं णिच्चं पवज्जामि हं ॥ ९ ॥
णिल्लज्जेण विडंबिओ भववणे मोहेण हं णाह मे ।
विण्णाओ ण तुमं मए जिणवई तस्सेव वित्तासणा ॥
णो अज्जप्पभिई भिई तुव सुहादिट्ठीइ तस्संसओ ।
अप्पा मे प्पसमो थिरो णियरई जाओ महाणंदिओ ॥ १० ॥
तुं बुद्धो य महेसरो गुणणिही देवाहिदेवो वि तं ।
भंते ! सव्वकयत्थयं वि पगओ पुण्णो सरण्णो तुमं ॥
विण्हू केवलणाणभाववयणा तं संकरो वत्थुओ ।
दासो हं गुणलेसभावरहिओ संतारणिज्जो तुमे ॥ ११ ॥

॥ आर्यावृत्तम् ॥

जुम्मणिहाणणिहिंदु-प्पमिए वरिसे य जिट्ठसियपक्खे ॥
पढमे दियहे धण्णे-पुण्णे सिरिरायणयरंमि ॥ १२ ॥
तारंगेसरथुत्तं-गुरुवरसिरिणेमिसूरिसीसेणं ॥
पउमेणायरिएणं-विहियं प्पभणंतु भव्वयणा ॥ १३ ॥
रयण मिमं विण्णत्तो-अकरिस्सं हं सुसील सिसुमुणिणा ॥
पढणाऽऽयण्णणसीलो-सिरिसंघो लहउ कल्लाणं ॥ १४ ॥

દિગંબરોની ઉત્પત્તિ

લેખક: આચાર્ય મહારાજ શ્રીમત્ સાગરાનંદસૂરિજી

(ગતાંકથી ચાલુ)

તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્રના નવમા અધ્યાયમાં ચારિત્ર સંબંધી સૂત્રમાં કહેલ લિંગવિકલ્પ (જે દિગંબરોના મત પ્રમાણે કોઇ પણ રીતે ઘટી શકતો નથી એ આપણે ગયા અંકમાં જોઇ ગયા) તેના કરતાં પણ: દશમા અધ્યાયમાં, સિદ્ધ થવાને અંગે જણાવેલા વિકલ્પોમાંનો લિંગવિકલ્પ તો દિગંબર ભાઇઓને માટે બહુ જ અમુંઝણ ઉભી કરે છે, કારણ કે નવમા અધ્યાયમાં ચારિત્રના પ્રસંગમાં તો —(જો કે–એકલા યથાખ્યાત ચારિત્રમાં દિગંબરોથી કોઇ પણ પ્રકારે ભાવવેદ માની શકાય તેમ નથી અને દ્રવ્યવેદમાં પણ તેઓને પુરુષવેદ સિવાયનો વેદ યથાખ્યાત ચારિત્રમાં લેવો નથી એટલે યથાખ્યાત ચારિત્રમાં અને તેવી જ રીતે સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્રમાં પણ દિગંબરોથી વેદનો વિકલ્પ લઇ શકાય તેમ નથી. વળી નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાતક નામના બે નિર્ગ્રંથોમાં પણ ભાવવેદનો નિશ્ચયપૂર્વક અભાવ હોવાથી અને દ્રવ્યવેદમાં પુરુષવેદ સિવાયનો બીજો વેદ દિગંબરોને સ્વીકાર્ય ન હોવાથી વૈકલ્પિક વિધાનના અભાવે વેદના નામે પણ લિંગવિકલ્પની સંગતતા નથી થતી. વળી જો કે—વાસ્તવિક રીતે જ્યાં પ્રત્યુત્પન્નભાવપ્રજ્ઞાપના સર્વથા ન હોય ત્યાં અનન્તરપૂર્વભાવપ્રજ્ઞાપના અથવા પરંપરપૂર્વભાવપ્રજ્ઞાપનાને સ્થાન હોય નહિં અને તેથી પૂર્વભાવની અપેક્ષાએ પણ દ્રવ્ય કે ભાવ એ બન્ને પ્રકારના વેદનુ વૈકલ્પિક વિધાન ન હોવાને લીધે પૂર્વભાવ પ્રજ્ઞાપનાની અપેક્ષાએ પણ એ લઇ શકાય એમ નથી છતાં)— કદાચ ચારિત્રોમાં સામાયિકાદિ ચારિત્રો અને નિર્ગ્રંથોમાં બકુશાદિ નિર્ગ્રંથો હોવાથી, દ્રવ્યવેદને બાધક ગણ્યા છતાં, સ્ત્રી આદિ ભાવવેદને અબાધક ગણેલ હોવાથી, કથંચિત્ વૈકલ્પિકતા ગણી ક્ષેત્રકાલાદિ સૂત્રમાં આપેલ લિંગ પદની વૈકલ્પિકતા સાધી શકાશે પણ દશમા અધ્યાયમાં જણાવેલ લિંગમાં તો શ્રી સિદ્ધમહારાજને અંગે કોઇ પણ જાતના ભાવભેદરૂપ લિંગમાં સિદ્ધપણું હોતું જ નથી તેથી અને દ્રવ્યવેદરૂપે તો પુરુષવેદ સિવાય બીજો વેદ દિગંબરોને લેવો જ નથી તેથી ત્યાં નતો વેદની અપેક્ષાએ લિંગપદ સિદ્ધ થતું, કે, કેવળ નગ્નાવસ્થામાં મુક્તિ માનવાને કારણે, નથી વેષરૂપ દ્રવ્યલિંગ કે સમ્યગ્દર્શનાદિરૂપ ભાવ-લિંગમાં લિંગપદ સિદ્ધ થતું.

જો કે દિગંબરો તરફથી ઔદયિક ભાવના ગણાવેલ એકવીસ ભેદોમાં લિંગ શબ્દનો અર્થ વેદ કરવામાં આવ્યો છે અને તેથી લિંગ શબ્દથી આ બધા વિકલ્પોમાં તેઓ વેદ લેવા માગે છે પણ એ રીતે લિંગ શબ્દથી વૈકલ્પિક વેદ— વૈકલ્પિક વિધાન નિશ્ચિત નથી તેથી લિંગનો અર્થ વેષ કરીને તેનો વિકલ્પ લેવો વધારે જરુરી છે. આ વસ્તુ–લિંગ વિકલ્પનો વિષય–વિચારવાનું કારણ એટલું જ છે કે દિગંબરોએ રજોહરણ–પાત્રાદિ ઉપકરણો માનેલાં ન હોવાથી તેઓ લિંગનો વિકલ્પ વેષના નામે લઈ શકે એમ નથી. અસ્તુ.

શ્વેતાંબર સાહિત્યમાં જેનું વર્ણન આવે છે તે શિવભૂતિ અને ઉત્તરાનો પ્રસંગ સ્ત્રીઓ માટેની દિગંબરોની માન્યતાનો મુખ્ય પાયો હોય એમ લાગે છે. પરન્તુ શિવભૂતિની બ્હેન ઉત્તરા હતી કે કેમ ?–એ ઉત્તરાએ શિવભૂતિનું અનુકરણ કરવાના ઇરાદાથી સર્વ વસ્ત્રોનો ત્યાગ કર્યો હતો કે કેમ ?—આ બધી હકીકત પ્રત્યે દિગંબરોના સાહિત્યમાં બીલકુલ ચૂપકીદીભર્યું વર્તન જ બતાવાય છે.

ક્ષણભર માટે આપણે "तुष्यतु दुर्जनन्याय" પ્રમાણે માની લઈએ કે ઉત્તરાએ વસ્ત્રોનો સર્વથા ત્યાગ કરવામાં શિવભૂતિનું અનુકરણ નહોતું કર્યું તો પછી દિગંબરોની સ્ત્રી–ચારિત્ર અને સ્ત્રી–મુક્તિની માન્યતાને અંગે એ વિચાર ઉપસ્થિત થાય છે કે– દિગંબર માન્યતા પ્રમાણે જ્યારે સંસારથી વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય ત્યારે આરંભ અને પરિગ્રહના ત્યાગની સાથે સાથે તમામ વસ્ત્રોનો પણ સર્વથા ત્યાગ કરવો પડે છે તો પછી કોઇક સ્રીનુ હૃદય વૈરાગ્ય વાસિત થયુ હોય અને એ સંસારનો ત્યાગ કરીને પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરવા ઇચ્છતી હોય તો તે વખતે આરંભ અને પરિગ્રહનો ત્યાગ કરનાર સ્ત્રી શું સ્વયં-પોતે જ વસ્ત્રોનો ત્યાગ કરવા માગતી નથી કે એ સ્વયં–પોતે તો છોડવા તૈયાર હોવા છતાં બીજો કોઇ તેને તેમ કરતાં અટકાવે–નિવારે–છે ? આનો જવાબ સ્પષ્ટ છે. વૈરાગ્યના રંગથી રંગાયેલ સ્ત્રી સ્વયં–પોતે જ વસ્ત્રનો ત્યાગ કરવા તૈયાર ન હોય એ તો બને જ નહિ. કારણ કે આપણે જોઇએ છીએ કે જોગણીયો કે જે, આરંભ અને પરિગ્રહનો ત્યાગ કરનાર નહિ હોવા છતા, વસ્ત્રોનો ત્યાગ કરી શકે છે તો પછી જે સ્ત્રી સર્વજ્ઞ વીતરાગ પ્રભુના વચનથી પ્રતિબોધ પામી હોય, જે અનાદિ ભવબાલકાળ છોડવા સાથે લોક પર્યેષણા છોડવા તૈયાર થઇ હોય, મોક્ષમાર્ગની સાધનામાં એટલે કે મોક્ષનુ સાધન જે ચારિત્ર એ ચારિત્રના પાલનમાં વસ્ત્રો અત્યંત બાધક છે એમ સમજતી હોય, જાતિસ્મરણજ્ઞાનાદિથી જેને વાસ્તવિક પદાર્થનો બોધ થયો હોય અને જે, આરંભ અને પરિગ્રહથી કદાચ વધુ નહિ તો છેવટે એ આરંભ અને પરિગ્રહના જેટલું તો, વસ્ત્રનુ બાધકપણું જાણતી હોય છતાં કોઇ

પણ કાળે, કોઈ પણ ક્ષેત્રે કે કોઈ પણ એકાંતાદિ પ્રસંગે વસ્ત્રોનો સર્વથા ત્યાગ કરવાનો વિચાર કરે જ નહિ, એમ કહેવું એ તો સાવ અનુભવશૂન્ય જ લાગે છે.

આ પ્રમાણે સ્ત્રી સ્વયં વસ્ત્ર છોડવા ઇચ્છતી ન હોય એ વાત અનુભવશૂન્ય સિદ્ધ થાય છે ત્યારે ઉપર કહેલો બીજો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે એને વસ્ત્રનો ત્યાગ કરતાં અટકાવવામાં આવે છે. આનો અર્થ તો એ થયો કે જ્યારે ધર્મોપદેશ ચાલતો હોય તે વખતે ઉપસ્થિત સ્ત્રી વર્ગને સંબોધીને દિગંબરોએ જાહેર કરવું જોઈએ કે મોક્ષમાર્ગની સાધના માટે ચારિત્રની અને ચારિત્રની સંપૂર્ણ પાલના માટે આરંભ અને પરિગ્રહની માફક વસ્ત્રના સર્વથા ત્યાગની પરમાવશ્યકતા હોવા છતાં સ્ત્રીઓથી વસ્ત્રાદિનો ત્યાગ કરી શકાય નહિ. આ પ્રમાણે વિચાર કરવો એ, જો ન્યાય દૃષ્ટિએ વિચાર કરવામાં આવે તો, એક પ્રકારની ઇજારાવૃત્તિ સિવાય બીજુ શું છે ?

જોગણીઓ વસ્ત્રહીન અવસ્થામાં જીવન વ્યતીત કરે છે એ બીલકુલ સાચી વાત છે. વળી સામાન્ય જાતિની અપેક્ષાએ સ્ત્રી જાતિમાં નિર્લજ્જતા પણ અધિક પ્રમાણમાં હોય છે. માતા, પિતા, પુત્ર, ધન, ધાન્યાદિક સર્વનો ત્યાગ કરીને, મને કે કમને, સતીપણાની કીર્તિ માટે જીવતાં અગ્નિ પ્રવેશ સ્વીકારીને સાહસની સીમાને વટાવી જવાની શક્તિ પણ એ સ્ત્રીજાતિમાં રહેલી છે. આવી શક્તિવાળો સ્ત્રીવર્ગ પોતાના પરમશ્રેયની સાધના માટે વસ્ત્રત્યાગ માટે તૈયાર ન થાય એ ન બનવા જેવી વાત છે. એટલે પછી પરાણે પોતાની સત્તા વાપરીને તેને તેમ કરતાં રોકવા સિવાય બીજો કોઈ પણ ઉપાય દિગંબરોના હાથમાં રહેતો જ નથી.

દિગંબર સંપ્રદાયના આદ્યપ્રવર્તક શિવભૂતિ હતા. શું તેમના પ્રત્યેના સ્નેહને લીધે કે તેમના વૈરાગ્યમય ઉપદેશથી પ્રતિબોધ પામીને કોઈ પણ સ્ત્રી કે સ્ત્રીસમુદાય વસ્ત્રાદિનો ત્યાગ કરવા તૈયાર જ નહિ થયો હોય ?—અને તે પણ એવે સમયે કે જ્યારે—આરંભ, પરિગ્રહ અને વિષય કષયોના ત્યાગનો ઉપદેશ તો શ્વેતાંબર સંપ્રદાયમાં હયાત હોવાથી અને પોતાને શ્વેતાંબરોની સામે થઈને બીજો પંથ સ્થાપન કરવાનો હોવાથી સંયમનાં ઉપકરણોને અધિકરણ માનીને તેને સર્વથા ઉખેડી દેવાની સાથે—વસ્ત્રત્યાગના ઉપદેશ ઉપર જ નૂતન સંપ્રદાયની આખી ઈમારત ઉભી કરવાની હતી અને એ ઉપદેશ સાંભળવાની પુરુષોના જેટલી જ સ્ત્રીઓ માટે પણ છૂટ અને સગવડ હતી ? વસ્તુસ્થિતિ આમ હોવા છતાં દિગંબર સંપ્રદાયમાં સ્ત્રી-ચારિત્રને માટે સર્વથા નિષેધ કરવામાં આવે છે તેથી કોઈ પણ વિદ્વાનને એમ લાગ્યા વગર નથી રહેતું કે

કોઈ દૈવિક યા માનુષ્યક એકાદ ઘટનાનાં કારણે શિવભૂતિને આ પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરવી પડી હોય. આ પ્રસંગ દેવદત્તા વેશ્યાનો છે.

સામાન્ય રીતે સ્ત્રીવર્ગને પોતાના ભાઇ તરફ જે પ્રીતિ હોય છે તે અવર્ણનીય અને અદ્વિતીય જ હોય છે. જો કે સાધુપણાને અંગીકાર કરતી વખતે પૂર્વ અને પશ્ચાત્ એ બન્ને જાતના સંબંધો છોડવા જરુરી હોય છે, છતાં જેઓ સંસારનો ત્યાગ નથી કરી શકયા તેઓ તરફ સાંસારિક રીતિનો નહિ તો પણ ધાર્મિક રીતિનો પ્રેમ થયા વગર નથી રહેતો. એટલે સાધુપણામાં વર્તતા થકા પૂર્વ કે પશ્ચાત્ સંબંધવાળા સ્નેહીવર્ગ તરફ ધર્માચરણના સંબંધનો પ્રેમ થાય એ અસ્વભાવિક નથી. આ વાતના વિચારથી જ નાલબદ્ધ-અનાલબદ્ધ-વલ્લી આદિ આભવદ્વ્યવહાર જે શાસ્ત્રકારોએ જણાવેલ છે તે તથા માતા અને પુત્રી, પિતા અને પુત્ર વગેરે વડી દીક્ષાને અંગે બતાવેલો વિધિ સહેતુક અને યોગ્ય જ લાગે છે.

વસ્તુસ્થિતિ આ પ્રમાણે હોવાથી શિવભૂતિની બહેન ઉત્તરા, જેણે શિવભૂતિની પહેલાં દીક્ષા ગ્રહણ કરી હતી તે પોતાના નગ્ન થયેલા ભાઈને વંદન કરવા માટે આવી. પોતાની બહેન ઉત્તરા પોતાની પહેલાં દીક્ષિત થયેલ હોવાથી શિવભૂતિને તેને ઉપદેશ આપીને બુઝવવાની કે દીક્ષિત થવા તયાર કરવાની જરુર પડી નહિ, સાથે સાથે પોતે (શિવભૂતિ) નગ્ન થયા છતાં તેને વસ્ત્ર રાખવાનું કહેવાનો-અર્થાત્ સ્ત્રીથી સર્વથા વસ્ત્ર ત્યાગી (નગ્ન) થઇ શકાય નહિ તેથી તેને ચારિત્ર હોય નહિ અને પરિણામે સ્ત્રીજાતિને મોક્ષ જ હોઈ શકે નહિ, તેથી "હું ગમે તેવો ઉપદેશ આપું છતાં તારે નગ્ન થઈને મોક્ષની સાધના માટે તયાર થઈ શકાય નહિ" એવું કશું સમજાવવાનો— જરાય અવકાશ મળ્યો નહિ, ન એવી જરુરત જણાઈ. આટલું જ નહિ પણ આ પ્રસંગે સ્વાભાવિક રીતે જે વસ્તુ બની શકે એ બની. એમ કહેવાય છે કે પોતાના ભાઈને નગ્ન થયેલો જોઈને કેવળ પોતાના ભાઈનું અનુકરણ કરવાના ઈરાદાથી ઉત્તરાએ પણ પોતાની પાસેનો પ્રથમ-સાધ્વીપણાના જે વસ્ત્રો હતાં તેનો ત્યાગ કર્યો અને પોતે નગ્ન દશામાં દાખલ થઈ.

શિવભૂતિની નગ્નાવસ્થાનું અંધ અનુકરણ કરીને ઉત્તરાએ દિગંબરોની આખી પ્રરૂપણાને જમીનદોસ્ત કરી નાખી. તેણે નગ્નાવસ્થાનો સ્વીકાર કરીને બતાવી આપ્યું કે સ્ત્રીઓ પણ કોઈ પણ પ્રકારનાં વસ્ત્ર વગર રહી શકે છે, ચારિત્રની સાધના કરી શકે છે અને છેવટે યાવત્ પરમપદ-મોક્ષને મેળવવાનો પણ ઉદ્યમ કરી શકે છે.

(અપૂર્ણ)

समीक्षाभ्रमाविष्करण

[याने दिगम्बरमतानुयायी अजितकुमार शास्त्रीए "श्वेताम्बरमतसमीक्षा"मां आलेखेल प्रश्नो प्रत्युत्तर]

लेखक—आचार्य महाराज श्रीमद् विजयलावण्यसूरिजी

(गतांकथी चालु)

साधु आहारपान कितने वार करे ?

[कल्पसूत्रना पाठ परथी लेखकनो थयेल मनोविभ्रम]—

गया अंकमां जणावेला कल्पसूत्रना पाठने आगल धरीने आक्षेप करता लेखक जणावे छे के "अन्य साधुओंको उनके छोटे अपराधोंका प्रायश्चित देनेवाले आचार्य स्वयं दो वार भोजन करें और अन्य मुनियों को एक ही वार भोजन करने दें, यह कैसी आश्चर्य और हास्यजनक बात है" ।

लेखकना आ लखाणमांथी त्रण वातो तरी आवे छे: —

१. आचार्य बीजा साधुओने नानकडा दोषनुं प्रायश्चित्त आपे छे ।

२. आचार्य पोते बेवार आहार करे छे ।

३. आचार्य बीजा साधुओने एक ज वार आहार करवा दे छे ।

आपणे आ त्रण बाबतपर क्रमशः विचार करीए । प्रथम बाबतमां लेखकने पूछवामां आवे छे के शुं आचार्य नाना ज अपराधनुं प्रायश्चित्त आपे छे, अने मोटा अपराधनुं प्रायश्चित्त नथी आपता एम कहेवा मागो छो ? अथवा नाना अपराधनुं प्रायश्चित्त आपे छे ते अनुचित छे एम कहेवा मागो छो ? । आ बेमांथी एक पण वात व्याजबी नथी, कारण के गच्छनायक आचार्य भगवन्तो जिनेश्वर देवनी आज्ञा प्रमाणे नाना मोटा दोषना प्रायश्चित्तो आपीने अन्यने शुद्ध करे छे, अने आ तेमनी अनिवार्य फरज छे।

कदाच लेखक एम कहे के मारो कहेवानो अभिप्राय एवो छे के "आचार्य पोते मोटा दोषना भागी छे, छतां ते तरफ ध्यान आपता नथी, अने अन्य साधुना नाना दोषने पण प्रायश्चित्तथी शुद्ध करे छे । अर्थात् बीजानुं भलुं करवा जाय छे, परंतु पोतानुं भलुं करवा तरफ ध्यान आपता नथी" आ वात पण व्याजबी नथी । कारण के आचार्य भगवान् पोते मोटा दोषना भागी छे आवु जे बोलवु ते केवल मिथ्या प्रलाप छे।

कदाच एम कहेवामां आवे के आचार्य पोते बे वार अहार ले छे माटे मोटा दोषवाळा छे," तो आ पण व्याजबी नथी । आनो खुलासो आगळ सविस्तर आवे छे ।

हवे आपणे बीजी बाबत पर आवीए। बीजी बाबतमां लेखकनुं जणाववुं एवुं हतुं के आचार्य पोते बे वार आहार करे छे। अर्थात् उपर्युक्त कल्पसूत्रनो पाठ आचार्यने बे वार भोजन करवानुं प्रतिपादन करे छे। आ बाबतमां लेखकने पूछवामां आवे छे के शुं आ वचनो विधिरूप कहो छो आपवादिक? विधिरूप जो कहेता हो तो ते व्याजबी नथी। कारण के तेने नहि पालवामां अर्थात् बे वार खावामां नहि आवे तो आज्ञा-भङ्गादि दोष लागशे अने आ वात व्याजबी नथी। आचार्य भगवन्तोनी अनेक प्रकारनी तपस्यानुं शास्त्रमां वर्णन छे—जेम जगच्चन्द्रसूरीश्वरजी महाराजे जावजीव सुधी आंबेल कर्यां हतां, जेने लइने तेमना गुणथी आकर्षाएला मेदपाटाधीशे "महातपा" एवुं बिरुद आप्युं हतुं। आपवादिक वचनो छे एम जो कहेवामां आवतुं होय तो तमाम आचार्यने माटे हंमेशनी आ वस्तु नथी परन्तु कारणविशेषे आचार्यविशेषने आश्रीने छे। अर्थात् जे आचार्य भगवन्तोने एक वखत वापरवाथी निर्वाह न चालतो होय अने शासनना कार्य सीदातां होय तेओ तेवा कार्यप्रसङ्गमां बे वार पण वापरे, अने जे आचार्य भगवन्तो विशिष्ट शरीरना बंधारणवाळा होय अने एक वखत आहारथी निर्वाह चलावी शकवा साथे शासनकार्यो अम्लानभावे करी शकता होय तेओ एक वार आहार करे।

सूर्यसमान तीर्थङ्कर देवोना विरह कालमां तथा चन्द्रसमान केवली भगवन्तोना विरहकालमां दीपकसमान आचार्य भगवन्तो सर्वज्ञदर्शित भावो जगत्‌नी आगळ प्रदर्शित करे छे एटलुं ज नहि परन्तु तेओ शासनना राजा समान छे। जेम समग्र राज्यनी धुरा राजा पर निर्भर होय छे तेम धर्मसाम्राज्यनी धुरा पण आचार्य भगवन्तो पर निर्भर होय छे। इतर दर्शनना आक्रमणथी शासनने केम अविचल राखवुं, वादीओने निरुत्तर करी परम कल्याणकारी वीतराग दर्शन केम विश्व-व्यापी बनाववु, परिचयमां आवता राजा महाराजा अने विद्वान वर्गने प्रतिभाकौशल्यथी स्वपरसमयना भावो युक्तिपुरस्सर समजावीने वीतरागशासनरसिक केम बनाववा, चतुर्विध सघनी धार्मिक व्यवस्था साचववी, मुनिओने सूत्रार्थनी वाचना आपवी, सारणा-वारणादिकथी गच्छनी संभाळ राखवी वगेरे अनेक कार्यनो बोजो आचार्य भगवन्तोना शिर पर होय छे। आ दुर्धर बोजाना परिश्रमने लईने आचार्य भगवन्तोनी शारीरिक अने मानसिक शक्ति पर आघात पहोंचवानो सम्भव छे माटे ते शक्तिने टकावीने शासनकार्य बजाववा माटे बे वार आहार बतावेल छे। छतां पण कोई विशिष्ट संघयणवाळा होय अथवा कशा प्रकारनो बोजो न होय तो एक वारथी चलावे। आ प्रमाणे बे वार वापरवामां शुं शुं ध्येय समायेल छे तेनो विचार कर्या सिवाय जेम आवे तेम दोधे राखवुं तेनो कशोय अर्थ नथी।

आचार्य शब्दथी जेम पञ्चपरमेष्ठीमांना

तृतीयपदवर्ती, तीर्थङ्कर सिवायना, आचार्य लेवाय छे, तेम पञ्चपरमेष्ठी वगेरेमां कोईक स्थलमां आचार्य शब्दथी तीर्थङ्करो पण लेवाय छे. जेने माटे—

आयरियग्गहणेणं तित्थयरो तत्थ होई गहिओ उ।
किं वा न होयायरिओ आयारं उवदिसंतो उ॥१॥
[आचार्यग्रहणेण तीर्थकरस्तत्र भवति ग्रहीतस्तु।
किं वा न भवेदाचार्य आचारमुपदिशन्तु॥ १ ॥]

स्वयमाचारकरणं परेषामप्याचारोपदेशनमित्याचार्यशब्दप्रवृत्तिनिमित्तम्, ततस्तीर्थकरोऽपि आचार्यो भवति। अत्र निदर्शनम् :—

स्कन्देन भगवान् गौतमः पृष्टः केनेदं तव शिष्टम्, स प्रत्याह—धर्माचार्येणेति।

सारांश—आचार्यनुं ग्रहण करवाथी तेमां तीर्थङ्करनुं पण ग्रहण थाय छे, आचारनो उपदेश करता एवा तीर्थङ्कर भगवन्तो शुं आचार्य न कहेवाय? अर्थात् कहेवाय छे। पोते आचारनुं परिपालन करवुं अने बीजाने आचारनो उपदेश आपवो ते आचार्यपदनुं प्रवृत्तिनिमित्त छे माटे तीर्थङ्कर भगवान् पण आचार्य कहेवाय छे। आ ज कारणथी स्कन्दे गोतमस्वामी भगवान्ने पूछ्युं के आ वात तमने कोणे कही छे त्यारे गौतम प्रभुए जवाब आप्यो के म्रारा धर्माचार्ये कही छे। आ ठेकाणे पण तीर्थङ्करने माटे धर्माचार्य शब्द वापरेल छे। प्रस्तुतमां गमे ते रीते लेवामां आवे तो पण वांधो नथी कारण के आपवादिक वचन मानेल होवाथी जेने निर्वाह नहि चाली शकतो होय तेने माटे लागु पडशे।

हवे आपणे त्रीजी बाबत पर आवीए।

त्रीजी बाबतमां लेखके जणाव्युं हतुं के आचार्य अन्य साधुओने एक ज वार खावा दे छे। आना प्रत्युत्तरमां जणाववानुं जे आ प्रस्तुत कल्पसूत्रना वचनो ते कोइ सामान्य आचार्यना नथी परन्तु श्रुतकेवली, चतुर्दशपूर्वी भद्रबाहुस्वामी महाराजना द्वादशाङ्गीमांथी उद्धरेलां छे अने आ वचनो पण केवल आचार्य महाराजने ज बे वार आहारनी छुट आपे छे अने बीजाने नहि तेम नथी, परन्तु उपाध्याय, तपस्वी, बीमार, क्षुल्लक, क्षुल्लिका अने वेयावच्च करनारने पण ते ज रीते छुट आपे छे। जेने माटे प्रथम अर्थसहित पाठ पण अमो बतावी आव्या छीए। छतां पण लेखक जणावे छे के आचार्य बीजाने एक ज वार खावा दे छे ते नवाईभर्युं छे। वस्तुतः सामान्य रीते मुनिमण्डलने एक वार भोजन शास्त्रप्रतिपादित छे। कारण के एक वार वापरवाथी निर्वाहनो सम्भव छे। छतां पण जेने एक वार वापरवाथी निर्वाह न थतो होय तेने बीजी वार वापरवानी पण छुट छे।

कदाच अहींया कोई एम प्रश्न करे के एम जो छे तो पछी आ कल्पसूत्रमां बे वार आहारनी छुटमां अमुक ज नामो केम जणाव्यां। आना जवाबमां समजवानुं जे संयमपरिपालना अने शासनसेवा वगेरेने लक्ष्यमां राखीने जेने एक वार भोजनथी निर्वाहनो असम्भव छे तेनुं स्वरूप सूचन करवा माटे विशेष नामो आप्यां छे। आ सिवायमां एक वारथी निर्वाहनो सम्भव छे माटे आपेल नथी। (अपूर्ण)

હીરવિહારસ્તવ

લેખકઃ—
મુનિરાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી

ગત વર્ષમાં પાટણમાં સ્થિરતા દરમ્યાન મુનિરાજ શ્રી જયવિજયજીએ બે પાનાંની એક પ્રત બતાવી. સુંદર અક્ષરો, પડીમાત્રાવાળી લિપિ, દરેક પૃષ્ટમાં ૧૧—૧૧ લાઇનો અને પાનાનાં માર્જિનમા લખેલું 'जिनहस्त।' પરન્તુ પ્રતિ વાંચતાં માલુમ પડ્યું કે આમાં **હીરવિહાર**નું વર્ણન છે. '**સૂરિશ્વર અને સમ્રાટ્**'માં હીરવિજયસૂરિ સંબંધી જે કંઈ સામગ્રી ઉપલબ્ધ થએલી, તેનો ઉપયોગ કરેલો. પરંતુ મને લાગ્યું કે આ '**હીરવિહારસ્તવ**' તે વખતે પ્રાપ્ત નહિ થએલું, મારા જોવામાં આવેલું નહિ. આ પુસ્તકનો પ્રારંભ આમ કરવામાં આવેલો છે;

॥ ई० ॥ महोपाध्याय श्री ५ नेमिसागरगणिगुरुभ्यो नमः ।

"સરસતી ભગવતી ભારતી એ, સમરી સારદ માય;
રચસિઉં **હીરવિહારસ્તવન**, વર દિઓ મુઝ માય" ॥૧॥

પ્રતિ અધૂરી છે. એની અંતિમ કડીઓ નથી, એટલે રચ્યા સંવત્ કે બનાવનારનું નામ માલૂમ નથી પડતું. છતાં મથાળે કરેલા મંગળાચરણ ઉપરથી જેમ એ અનુમાન કરી શકાય છે કે આના બનાવનાર **નેમિસાગર**ગણિના શિષ્ય હોવા જોઈએ, તેમ આમાં આપેલા વર્ણનમાં એક પ્રતિષ્ઠાનો સંવત્ આ પ્રમાણે આપ્યો છે:

સવત સોલ છહુત્તરિ જ્યેષ્ટ શુદિ ચઉથિ ગુરૂવાર,
કરિઅ પ્રતિષ્ઠા હર્ષસ્યુ મૂરતિ ત્રિણિ ઉદાર ॥૩૦॥

એટલે સંવત્ ૧૬૭૬ ના જ્યેષ્ઠ શુદિ ૪ ના સમય પછી આ 'સ્તવન' બન્યુ છે, એ ચોક્કસ થાય છે.

કવિતાનો વિષય એના નામ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે. આમાં **હીરવિહાર**—એટલે **હીરવિજયસૂરિ**નું મંદિર અથવા મૂર્ત્તિઓની જ્યાં જ્યાં પ્રતિષ્ઠા થઈ હોય, એનું વર્ણન છે. જો કે '**વિહાર**' શબ્દથી આપણે 'મંદિર' સમજીએ, પરંતુ આજકાલની માફક કોઈ પણ પૂર્વાચાર્યનું સ્વતંત્ર **મંદિર**—ગુરુમંદિર પહેલાં બન્યું હોય, એવું પ્રાયઃ જોવામા નથી આવતું. બેશક પૂર્વાચાર્યોની મૂર્ત્તિઓ મોટી સંખ્યામાં સ્થાપન થએલી જોવાય છે. એટલે આમાં '**હીરવિહારસ્તવન**' કહેવામાં આવ્યુ છે તે 'વિહાર'થી તે મંદિરનું વર્ણન સમજવુ જોઈએ કે જેમાં હીરવિજયસૂરિની મૂર્તિ સ્થાપન થઈ હોય. પરંતુ તે મંદિર મુખ્ય તો જિનેશ્વર ભગવાન્નું જ હોય.

આવાં જે કેટલાંક સ્થળોએ **હીરવિજયસૂરિ**ની મૂર્ત્તિઓ સ્થાપન થએલી એનું વર્ણન આમાં જોવાય છે.

કવિએ આબુમા હીરવિહાર હોવાનુ જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે અત્યારે પણ હીરવિજયસૂરિની ઘણી મનોહર ત્યાં મૂર્તિ વિરાજમાન છે કવિએ બીજે જ્યા જ્યાં **હીર**વિજયસૂરિનો વિહાર (મૂર્ત્તિવાળુ મંદિર) હોવાનુ લખ્યું છે, તેમા **પાટણ, રાજનગર, ખંભાત, સુરત, નિઝામપુર** (જે પૂર્વ દિશામાં બતાવવામાં આવ્યું છે), આ મુખ્ય છે. આમાં સુરતના

'**હીરવિહાર**'ની પ્રતિષ્ઠા **નેમિસાગર વાચકે** કર્યાનું જણાવ્યું છે, જ્યારે **નિજામપુરના** '**હીરવિહાર**ની પ્રતિષ્ઠા પં. લાભસાગરજીએ સં. ૧૬૭૩ ના પૌષ વદિ ૫ ને ગુરુવારે કર્યાનું જણાવ્યુ છે.

નિજામપુરના 'હીરવિહાર'નું વર્ણન કવિએ વિસ્તારથી આપ્યું છે. આ વર્ણન એ **હીરવિજયસૂરિ**ની મૂર્તિનું નથી, પરંતુ 'મંદિર'નુ છે. આ 'મંદિર' એટલે હીરવિજયસૂરિનુ મંદિર નહિ, પરંતુ જિનેશ્વરનુ મંદિર સમજવુ કારણ કે.—

ચઉરંગિઇ વેદિકા સુહાવઇ પાદુપીઠિકા જિનતણીહ ॥૩૮॥

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ છે કે મંદિરમાં મૂલનાયક તો જિનેશ્વર ભગવાનની મૂર્તિ જ હતી. આ મંદિરમાં જુદા જુદા ગૃહસ્થોએ હીરવિજયસૂરિ, વિજયસેનસૂરિ અને બીજા કોઈ ત્રણ વાચકોની પાદુકાઓ સ્થાપન કર્યાનું પણ વર્ણન છે.

પ્રતિ અધૂરી છે. જો આની બીજી પૂરી પ્રતિ મળે તો અન્તિમ વર્ણન શું છે, તે જાણવાનુ પ્રાપ્ત થાય.

આ વિષયના અભ્યાસિઓના ઉપયોગને માટે જેટલો ભાગ મળ્યો છે, તે અક્ષરશ. આ નીચે આપુ છુ—અને આ પ્રતિનો ઉપયોગ કરવા આપનાર મુનિરાજશ્રી જયવિજયજીનો આભાર માનું છુ.

॥ महोपाध्याय श्री ५ नेमिसागरगणिगुरुभ्यो नमः ॥

સરસતી ભગવતી ભારતી, સમરી સારદ માય ।
રચસિઉ **હીરવિહારસ્તવન** વર દિઓ મુઝ માય ॥ ૧ ॥
શેત્રુંજ મંડણ ઋષભદેવ, અષ્ટાપદિ સ્વામી ।
આબૂ **હીર-વિહાર-સાર**, પ્રણમું શિર નામી ॥ ૨ ॥
નાભિ નરેશ–કુલતિલો એ, મરુદેવી મલ્હાર ।
યુગલાધર્મનિવારણઉ, ત્રિભુવન જન હિતકાર ॥ ૩ ॥
પ્રથમ રાય અણગાર પ્રથમ, ભિક્ષાચર કેવલ ।
પ્રથમ તીર્થંકર પ્રથમ ધર્મ પ્રકાશક નિર્મલ ॥ ૪ ॥
સમોઅસર્યા શેત્રુંજગિરિ, અષ્ટાપદિ સિદ્ધ ।
આબૂ **હીરવિહારિ** મૂરતિ મહિમા સુપ્રસિદ્ધ ॥ ૫ ॥
ધ્યાઓ શ્રીનવકારમંત્ર, શેત્રુંજગિરિ યાત્ર ।
દેવ આરાહો વીતરાગ, નિર્મલ કરો ગાત્ર ॥ ૬ ॥
મહિમાવંત એ ત્રિણિ તીર્થ, ચઉથઉ **હીરવિહાર** ।
હીરવિજયસૂરિસરુએ, વયર સમ અવતાર ॥ ૭ ॥

વસ્તુ

વિમલગિરિવર વિમલગિરિવર, રિસહ જિણદેવે,
સમવસરણ દેવહિં મિલી રચિઉં, વાર પૂરવ નવાણું
અષ્ટાપદ સિદ્ધાવલી, નામ મંત્ર નિશિદિવસ આણું ॥

આબૂહીરવિહાર–પ્રતિ, મૂરતિ સુંદર સાર ।
સરસતી માત પસાઉલિઇ, થુણુસિઉં **હીરવિહાર** ॥ ૮ ॥

ઢવણી

હીરવિહાર તીર્થ ભલું એ, **પાટણ** નયર મઝારિ તો,
રાજનગરિ વલી પાદુકા એ, **ષંભનયરિ** સુવિશાલ તુ ॥ ૯ ॥
સૂરતિ નયર સાહામણું એ, જિહાં સંઘ છઇ સુવિચાર તો ।
જિનગુરુ આણુ શિરઈ ધરઇ એ, સમકિત રયણ ભંડાર તો ॥ ૧૦ ॥
શીલઇ થૂલભદ્ર જાણીઇ એ, બુદ્ધિઈ અભયકુમાર તો ।
લબ્ધિઈ ગૌતમ અવતર્યો એ, રૂપઈ નાગકુમાર તો ॥ ૧૧ ॥
વાચક **નેમિસાગર** વરુ એ, તેહ તણઇ ઉપદેશ તો ।
હીરવિહાર મંડાવીઉ એ, સંઘ મનિ હર્ષ વિશેષ તો ॥ ૧૨ ॥
નિજામપુર પૂરવદિશિં એ, દિનકર જિહાં ઊગંત તો ।
વિત વાવઈ વ્યવહારીઆ એ, આણી હર્ષ મહંત તો ॥ ૧૩ ॥
સંવત સોલ ત્યહોત્તર **૧૬૭૩** એ, પોસમાસ સુવિચાર તો ।
વદિ પંચમી દિન નિર્મલો એ, શુભ વેલા ગુરુવાર તો ॥ ૧૪ ॥
પંડિત **લાભસાગર** વરુ એ, અભિનવો ધનો અણગાર તો ।
કરીઅ પ્રતિષ્ટા નામ દીઇ એ, સુંદર **હીરવિહાર** તો ॥ ૧૫ ॥

ઢવણી

હીરવિહાર મનોહર દીસઇ, પેષત સુરનર નામ નહીં સઇ
અમર ભવન સમજાણીઇ એ ॥ ૧૬ ॥
વતુર પણ ઇ વલી ચઉક નીવાઈ, દેખત ભવિજન હર્ષ જ થાઇ
રાણપુરની માંડણી એ ॥ ૧૭ ॥
કારીગર તિહાં કામ ચલાવઈ, ચઉરંસિઈ વેદિકા સુહાવઇ
પાદુ પીઠિકા **જિનતણી એ** ॥ ૧૮ ॥
ગુણવંત ગજધર બઇઠા નિશિદિનિ, કોરણી કામ નીપાઇ એકમની
થંભ સાગ સીસમતણા એ ॥ ૧૯ ॥
જાલી અતિસુકુમાલી સોહઇ, સુંદર મહલ પેષત મન મોહઇ
ગોમટિ કલશ કનકતણા એ ॥ ૨૦ ॥
શિખરિઇ દંડ ધ્વજા અતિ લહઈકઇ, સુદર કુસુમ ગંધ અતિ બહકઇ
ચિત્રામણ સોહામણા એ ॥ ૨૧ ॥
નવ ગોમટ નવનિધિ સુખકાર, નલની ગુલમ સમ હીરવિહાર,
તીર્થ મહિમા અતિ ઘણો એ ॥ ૨૨ ॥

ઢાલ ફાગની

પારિખિ લાલા સુત ભલો ગોવિંદ પારિખિ સુજાણુ ।
વિત વાવઇ હર્ષિઇ કરી જિનવરની વહઈ આણુ ॥ ૨૩ ॥
સાહ સોમજીનો સુત ભલો શુભ નામિઇં **વસ્તુપાલ** ।
હીરજેસિંગની[૧] પાદુકા થાપના હુઈ સુવિશાલ ॥ ૨૪ ॥
સંવત સોલ પંચોતરઇ (૧૬૭૫) વૈશાખ માસ સુવિચાર ।
અષ્ટમી દિન ઊજલ ભલો શુભ વેલા રવિવાર ॥ **૨** ॥
વાચક **માંહિ શિરોમણિ રત્નચંદ્ર** ઉવઝાય ।
કરિઅ પ્રતિષ્ઠા અતિ ભલી સંઘમનિ આણંદ થાય ॥ ૨૬ ॥
સા નાન્હો વિત વાવરઇ ઉલટ આણી અંગિ ।
પાદુકા **ત્રિણિ વાચક તણી** થાપના હુઈ મનિરંગિ ॥ ૨૭ ॥
સંવત સોલ છહુત્તરઇ (૧૬૭૬) પોષ માસ સુપ્રસિદ્ધ ।
પૂનિમ દિન રળિઆમણો હુઇઇ પ્રતિષ્ઠા સિદ્ધિ ॥ ૨૮ ॥
દોસી ભીમ હર્ષિઈં કરી ધનખરચઇ મનરંગિ ।
દોઈ મૂરતિ એક પાદુકા થાપના હુઇઇ સુચંગ ॥ ૨૯ ॥
સંવત સોલ છહુત્તરિ જ્યેષ્ટ શુદિ ચઉથિ ગુરુવાર ।
કરિઅ **પ્રતિષ્ઠા** હર્ષસ્યું મૂરતિ ત્રિણિ ઉદાર ॥ ૩૦ ॥
હીરવિહારઈ હર્ષસ્યિઉ ઉલટ આણી અંગિ ।
ધન તે શ્રાવક શ્રાવિકા વિત વાવઇ મનરંગિ ॥ ૩૧ ॥
સુવિહિત તપગચ્છ નાયક દાયક શિવપદ સાર ।
એ તીર્થમહિમા ઘણો નિતુ બંદઈ નરનારિ ॥ ૩૨ ॥
તીર્થનિંદા જે કરઇ કુમતિ શિરોમણિ જાણિ ।
હીરવિહાર ઉથાપસ્યિઇ ભમસ્યિઇ ચ્યારઈ ખાણિ ॥ ૩૩ ॥

ઢાલ માલ્હંતડેની

ત્રિણિ ચઉવીસી પ્રણમસ્યિઉં એ માલ્હંતડિ
બિહુત્તરિ જિનવર દેવ, વીરપટોધર ગાયસ્યું એ માલ્હંતડિના
સુરનર કરઇ તસ સેવ
સુણઉ સુંદરિ સુરનર કરઈ તસ સેવ ॥ ૩૪ ॥
સાગર નામિઈં જિન હુ................

૧ હીરવિજયસૂરિ અને વિજયસેનસૂરિ.

दिगम्बर शास्त्र कैसे बनें?

लेखक—मुनिराज श्री दर्शनविजयजी

(प्रथम वर्ष के अंक ११ से आगे)

प्रकरण ७ कुन्दकुन्दाचार्य

आवश्यकनिर्युक्ति, उत्तराध्ययनसूत्र और विशेषावश्यक-भाष्य वगैरहकी वृत्ति से पाया जाता है कि—"वीरनि० सं० ६०९ यानी विक्रम सं० १३९ में दिगम्बर मत चला। इस मत को चलाने वाले शिवभूति नामक मुनि थे। शिवभूति मुनि नग्न रहते थे! संभव है कि पीछी व कमण्डलु का स्वीकार बाद के दि० मुनिओंने किया हो। उनके दो शिष्य थे: १ कौडिन्य[४६] और २ कोट्टवीर। ये कौडिन्य ही दिगम्बर समाज के प्रधान आचार्य कौण्डकुन्द है। उपर्युक्त शास्त्रों के अनुसार आपका समय विक्रम की दूसरी शताब्दी का मध्ययुग है। मुनि शिवभूतिजीने "श्री संघ" के (जैन संघ के) प्रतिपक्ष में एक नये सघ की स्थापना की, और वह संघ प्राचीन है ऐसा भ्रम फैलाने के लिये उस संघ का नाम रक्खा गया **मूलसंघ**।

कौण्डकुन्दाचार्य मूलसंघ के प्रधान पुरुष हैं। आज लाखों की संख्या में विद्यमान दिगम्बर समाज आपकी ही बदौलत है यानी मूलसंघ (दिगम्बर) के साधु, साध्वी, श्रावक और श्राविका की परपरा आपकी ही संतान हैं। आपने आचारांगसूत्र आदि के प्रतिपक्ष में व दिगम्बर मान्यता के पक्ष में कई ग्रन्थ बनाये जो उपलब्ध है।

यदि शिवभूतिजी और भूतबलीजी को एक मान लिया जाय तो प्रतीत होता है कि कुरीश्वर—दक्षिण में आ० पुष्पदंत से दीक्षित होनेवाला भानजा (भागीनेय) ही कौण्डकुन्द होंगे। इस मान्यता के अनुसार "आ० पुष्पदंत व आ० भूतबलीजीने "कर्म्मप्राभृत" (षट्खंडागम) रचा, और आ० कौण्डकुन्दने उन आगमों की पहली—टीका की" इस ऐतिहासिक घटना का भी समन्वय हो जाता है।

---

४६. जैसे काश्यप, नायपुत्त, गौतम, गांधीजी, नहेरु, पटेल, देहलवी, बोटादकर, भावनगरी वगैरह उपनाम हैं, कौडिन्य भी वैसा ही उपनाम हो तो कोई आश्चर्य नहीं। प्राचीन गोत्रो में एवं शहेरों में "कौडिन्य" नाम का पता लग सकता है।

आ० कौण्डकुन्द दिगम्बर समाज के आदिम पुरुष हैं अतः दिगम्बर ग्रन्थकारों को आपके जीवन पर कुछ प्रकाश डालना आवश्यक था, मगर खेद की बात है कि—दिगम्बर साहित्य इस सम्बन्ध में मूक-सा ही है। दिगम्बर ग्रन्थकारों ने अपनी गुरु-परम्परा में उन बडे बडे आचार्यों के नाम लिख दिये है जिन की बहुतसी जीवन घटनायें श्वे० पक्ष में उपलब्ध है। किन्तु उनके माता, पिता, गच्छ, गुरु, शिष्य और संवत् का विश्वस्त परिचय नहीं दिया। मुमकिन है कि उनके जीवन-परिचय की अधिक स्पष्टता करने में उन्हें श्वेताम्बर पक्ष अधिक पुष्ट होजाने का डर हो। कुन्दकुन्दाचार्य का विशद-चरित्र अनुपलब्ध होनेका भी यही कारण है।

किंग एडवर्ड कॉलेज—अमरावती (C. P.) के संस्कृत के प्रॉफेसर हीरालालजी (दि०) जैन भी यही शिकायत करते है कि—"दुर्भाग्यतः किसी भी लेख में उपर्युक्त श्रुतज्ञानियों और कुन्दकुन्दाचार्य के बीच की पूरी गुरु-परपरा नहीं पाई जाती। (पृष्ट—१२७)

"इन्द्रनन्दीकृत श्रुतावतार के अनुसार कुन्दकुन्द उन आचार्यों में हुवे हैं जिन्होंने अंगज्ञान लोप होने के पश्चात् आगम को पुस्तकारूढ किया। (पृष्ट—१२८)

"कुन्दकुन्दाचार्य जैन इतिहास में—विशेषत दिगम्बर जैन सम्प्रदाय के इतिहास में महत्त्वपूर्ण पुरुष हुए है। वे प्राचीन और नवीन सप्रदाय के बीच की एक कडी है। उनसे पहले जो भद्रबाहु आदि श्रुतज्ञानी हो गये है उनके नाम मात्र के सिवाय उनके कोई ग्रन्थ आदि हमें अबतक प्राप्त नहीं हुए है। कुन्दकुन्दाचार्य के कुछ प्रथम ही जिन पुष्पदंत भूतबली आदि आचार्योंने आगमों को पुस्तकारूढ किया उनके भी ग्रन्थों का अब कुछ पता नहीं चलता।" (पृष्ट—१२९)

—जैन-शिलालेख-संग्रह-भूमिका, आचार्यों की वशावली-पृष्ठ १२७ से १२९।

मुमकिन है कि—इस गुरु-परपरा का सबन्ध कुछ आजीविक मत, जिसका इतिहास हम प्रारम्भ में बता चुके है उससे हो, अत इन ज्ञानियों के जीवन-सम्बन्ध यथार्थ न लिखे गये हों। कुछ भी हो, किन्तु इतना तो कहना होगा कि दिगम्बर ग्रन्थकारोंने अपने आचार्यों के जीवनचरित्र-बनाने में सर्वथा लोपरवाई से काम लिया है।

दिगम्बर ग्रन्थों में संदिग्ध या असंदिग्ध जो कुछ कुन्दकुन्दाचार्य का चरित्र उपलब्ध है सो निम्न प्रकार है—

(१) **कुन्दकुन्दाचार्य** के भिन्न भिन्न नामः—

१—**कौण्डकौंडिन्य**—यह नाम जन्मभूमि से सम्बन्ध रखता है। कौण्ड+कौंडिन्य। कौण्डकुन्द, कुन्दकुन्द ये इसीके संस्कारित रूपांतर है।

२—**पद्मनंदी**—ऐसा कहा जाता है कि—"सकषायप्राभृत" और "कर्म्मप्राभृत" पर आ० पद्मनंदीने सब से पहले टीका बनाई थी। आ० पद्मनंदी आ० कुन्दकुन्द का दूसरा नाम मात्र है।

षड्भाषाकविचक्रवर्ति दि० आ० भूषणसूरि ने संस्कृत प्रतिबोधचिन्तामणि में ग्रन्थ के प्रारंभ में कुन्दकुन्दाचार्य की कथा मे बताया है कि—

पद्मनंदी नाम का एक हिंसक कापालिक था। उसका अपर नाम कुंदकुंद चक्रवर्ति भी बतलाया जाता है। वह गलेमें शिवलिंग पहनता था और हाथ में मयूरपिच्छ रखता था। मूलसंघ के उत्पादक आचार्य पद्मनंदी याने कुन्दकुन्द भी नग्न रहते थे, मयूरपिच्छ रखते थे। बाद में आपने उस हिंसक कापालिक की मयूर-श्रृङ्गी संज्ञा रख दी। थोडे अरसे में आपका नाम भी "गृद्ध्रपिच्छ" जाहिर हुआ। आपके गुरु का नाम अनतकीर्ति है। आपका समय वि० सं० ७५३ का है।

—जैन गजट, वर्ष १४, अंक २५, के अनुसार,
—श्वेताम्बरमतसमीक्षा–दिग्दर्शन, पृष्ट–९८

श्रवणबेलगोल के शिलालेखों में भी कुन्दकुन्दाचार्य का दूसरा नाम पद्मनंदी उत्कीर्ण है।[४७]

३—**एलाचार्य**,[४८] ४—**वक्रग्रीव**—न मालूम ये दोनों नाम लाक्षणिक हैं या सामान्य हैं।[४९]

५—**गृद्धपिच्छ**—इस नाम के लिये कहा जाता है कि—

"कुन्दकुन्दाचार्यस्य महाविदेहगमने नभश्चारेऽन्तरा पिच्छिका पतने गृद्ध्रपिच्छपिच्छिकाग्रहणात् गृद्ध्रपिच्छ इति नाम।" (किसी समय) कुन्दकुन्दाचार्यजी महाविदेह क्षेत्र में जा रहे थे। आकाश में जाते जाते आपकी मोरपिच्छिका गिर गई अत आपने गीधके पिच्छ उठाकर बगल में रक्खे और आगे चल दिये, अत आप गृद्ध्रपिच्छ नाम से ख्यात हुए।

—(दर्शनप्राभृतवृत्ति)

---

४७ दिगम्बरसमाज मे पद्मनदी नाम के अनेक आचार्य हुए हैं—

१–कुन्दकुन्द, २–चन्द्रप्रभशिष्य, ३–त्रैवेद्यदेवशिष्य, ४–नयकीर्तिशिष्य ५–शुभचन्द्रशिष्य, त्रिराशिक–पद्मनदी, वगैरह।

४८ एलाचार्य नामके अनेक दि० आचार्य हुए है—

१–कुन्दकुन्द, २–वीरसेनाचार्य के ज्ञानगुरु, ३–ज्वालामालिनी स्तोत्र के रचयिता भट्टारक। कल्पसूत्र में श्री महागिरि और श्री सुहस्तिसूरि का एलापत्य गोत्र बताया है।

४९ दिगम्बर समाज में ३ वक्रग्रीवाचार्य हुए हैं—

१–कुन्दकुन्द, २–सिंहनदीशिष्य, ३–अकलंकदेवशिष्य।

इस प्रमाण से पाया जाता है कि—कुन्दकुन्दाचार्य ने गृद्धपिच्छ का नया लिंग चलाया है। असल में जैनश्रमण वस्त्र, पात्र के धारक थे। मुनि शिवभूतिजी के संप्रदाय ने ममत्व के बजाय वस्त्र–पात्र को ही परिग्रह माना और एकांत नग्नता स्वीकार की। किन्तु इन जैनश्रमणों और इतर दर्शन के नग्न साधु में कुछ फर्क न रहा, अतः परिचय के लिये लिंग-भेद की आवश्यकता थी इस लिये कुन्दकुन्दाचार्यजीने मोरपिच्छिका स्वीकार की।

कितनेक दिनों के पश्चात् आ० कुन्दकुन्द की मोर-पिच्छी गुम हो गई और उन्होंने सहसा गृद्ध के पिच्छ से मोरपिच्छ का स्थान पूरा कर दिया। यह देखकर लोगोंने प्रश्न किया कि–आपने यह क्या किया? आचार्यजी ने उत्तर दिया कि—"मैं श्री सीमंधर स्वामीजी के पास में जाता हूं। अकस्मात् रास्ते में मोरपिच्छी गिर गई अतः मैंने यह पिच्छिका स्वीकार ली, इसमें बेजा क्या है? इसे रखने में भगवान् सीमंधर स्वामी की सम्मति है, इत्यादि। किन्तु इस उत्तर से सब लोगों को संतोष न हुआ और किसीने यह बात सच्ची मानी किसीने न मानी। किंन्तु इतना तो अवश्य हुआ कि लोगों ने आपका नाम "गृद्धपिच्छ" रख दिया। ५०

कुन्दकुन्दाचार्य की सन्तान में मयूरपिच्छ, गिद्धपिच्छ, बलाकपिच्छ, चंवर–पिच्छ इत्यादि कई लिंग भेद है। और सब अपने अपने बाह्य लिंग को अच्छा मानते हैं।

(२) कुन्दकुन्दाचार्यकी अनिश्चित गुरुपरंपरा:—

१–श्रुतकेवली श्री भद्रबाहु स्वामी–शिष्य श्री चंद्रगुप्तसूरि–शिष्य कुन्दकुन्दाचार्य। देखिये प्रमाण—

तस्यान्वये भूविदिते बभूव, यः पद्मनंदी प्रथमाभिधानः
श्रीकौण्डकुन्दादिमुनीश्वराख्य, सत्संयमादुद्गतचारणर्धिः ॥

—श्रवणबेलगोल-शिलालेख नं० ४०, श्लोक ६ शक संवत् १०८५

वन्द्यो विभुर्भुवि न कैरिह कौण्डकुन्दः,
कुन्दप्रभाप्रणयिकीर्तिविभूषिताशः।
यश्चारुचारणकराम्बुजचंचरीक—
श्चक्रे श्रुतस्य भरते प्रयतः प्रतिष्ठाम् ॥

—श्र० शि० न० ५४, श्लोक ५, शकसंवत् १०५०

तदीयवंशाकरतः प्रसिद्धादभूददोषा यतिरत्नमाला।
बभौ यदन्तर्मणिवन्मुनीन्द्रः स कुण्डकुन्दोदितचण्डदंडः ॥

—श्र० बे० शि० न० १०८, श्लोक १०, शक संवत् १३५५

५० "गृद्धपीछ" ऐसा अनशन का भी एक भेद है।

यहां कुन्दकुन्दाचार्य को मौर्य—चन्द्रगुप्त—मुनि के शिष्य बताये हैं, किन्तु मौर्यचन्द्रगुप्त ने जैन दीक्षा ही नहीं ली-जैसा कि हम आगे लिख चुके है। इसके अतिरिक्त और और स्थानों में आ० कुन्दकुन्द को द्वीतीय भद्रबाहु के शिष्य माने हैं, अतः इन लेखों के अनुसार आपको द्वितीय भद्रबाहुस्वामी के शिष्य चन्द्रगुप्त (गुप्तिगुप्त) सूरि के शिष्य मानना चाहिये।

२—भगवान् महावीरस्वामी के शासन में आ० कुन्दकुन्द हुए, जैसे—

श्रीमतो वर्द्धमानस्य, वर्द्धमानस्य शासने।
श्रीकोण्डकुन्दनामाऽभून्मूलसंघाग्रणी गणी॥

—श्र० बे० शि० नं० ५५, श्लोक ३, शक सं० १०२२
—श्र० बे० शि० नं० ४९२, श्लोक ११, शक स० १०१५

चतुर्थपादे—चतुरंगुलचरणः॥

—श्र० बे० शि० नं० १३९, श्लो० २, शक सं० १०४१

३—दि० आचार्य वीर की परंपरा में आ० कुन्दकुन्द हुए, जैसे

—श्र० बे० शि० नं० १०८ श्लोक-१३. शक सं० १३२०

४—श्री गौतमस्वामी की परंपरा में नन्दीगण, जिसकी व्यवस्था आचार्य अर्हद्बली या आ० अकलंक ने की है उस में आ० कुन्दकुन्द हुए।

श्री पद्मनंदीत्यनवद्यनामा, ह्याचार्यशब्दोत्तरकोण्डकुन्दः।
द्वितीयमासीदभिधानमुद्यच्चरित्रसंजातसुचारणर्द्धि॥

—श्र०बे०शि०नं० ४२, ४३, ४७, ५०, श्लोक-४,
शक संवत् १०९९, १०४५, १०३७, ११३८

५—द्वितीय भद्रबाहु—शिष्य गुप्तिगुप्त—शिष्य माघनन्दी—शिष्य जिनचंद्र के शिष्य आ० कुन्दकुन्द हुए।

—नंदीसघ की पट्टावली

६—आचार्य कुन्दकुन्द द्वितीय भद्रबाहु के शिष्य है।

—"स्वामी समतभद्र" (हिन्दी)

७—आ० अर्हद्बली—माघनन्दि—धरसेन—पुष्पदंत—परंपरागत आ० भूतबली के शिष्य आ० कुन्दकुन्द हुए।

—"स्वामीसमतभद्र पृष्ठ-१३, १६९, १६४, १८५, १८८

८—प्रतिबोधचिन्तामणि में उल्लेख है कि आ० कुन्दकुन्द अनन्तकीर्ति के शिष्य थे।

—जैन गज़ट, १४–१५

९—ज्ञानप्रबोध का "खंडेलवाल—उत्पत्ति" प्रकरण जाहिर करता है कि जिनसेनसूरि (महापुराण के रचयिता)—शिष्य गुणभद्रजी—शिष्य जिनचंद्रसूरि—शिष्य कुन्दकुन्दाचार्य। देखिए—

चेला श्रीगुणभद्रजी, गुरु आज्ञाकौ धार ॥
आदि अंत तक सब कथा, रचदीनी विस्तार ॥ १५ ॥
तिनहीका परिपट्टमें, सबमुनिका सरदार ॥
भये मुनि जिनचंदजी, संयमपालन हार ॥ १६ ॥
शिष्य भये तिनके सही, कुन्दकुन्द मुनिराज ॥
ध्यानिनमें उत्तम भये, जैसे सिरके ताज ॥ १८ ॥

—श्रीयुत् नाथुराम प्रेमीकृत, विद्वद्रत्नमाला, पृष्ठ—४

(३) आ० कुन्दकुन्दकी असंकलित शिष्यपरंपरा—

१—आ० कुन्दकुन्द के वंश में आ० उमास्वाति हुए। उनका शिष्य बलाकपिच्छ हुआ।

—श्र० बे० शि० नं० ४०, ४२, ४७, ५०, १०५, १०८

ये सभी शिलालेख इस विषय में एकमत है कि—आ० उमास्वाति आ० कुन्दकुन्द के शिष्य नहीं थे। किन्तु उनकी परपरा में—वंशाद्भव थे। किसी भी लेख में शिष्य शब्द लिखा नहीं है। और बलाकपिच्छ को आ० उमास्वाति के शिष्यरूप से स्पष्ट लिखा है।

२—आ० कुन्दकुन्दका वंश—क्रम इस प्रकार है:—

भगवान् महावीर—गौतमस्वामी—सुधर्म्मस्वामी—जम्बूस्वामी—विष्णु—अपराजित—नन्दिमित्र—गोवर्द्धन—भद्रबाहुस्वामी—क्षत्रिय—प्रोष्ठिल—गगदेव—जय—सुधर्म—विजय—विशाख—बुद्धिल—धृतिषेण—नाग—सिद्धार्थ—नक्षत्र—पाण्डु—जयपाल—कंसाचार्य—द्रुमषेण—लोह—सुभद्र—जयभद्र—यशोबाहु (भद्रबाहु स्वर्गगमन वीरनि० स० ६८३) कुम्भ—विनीत—हलधर—वसुदेव—अचल—मेरुधीर—सर्वज्ञ—सर्वगुप्त—महिधर—धनपाल—महावीर—वीर—कोण्डकुन्द—उमास्वाति (न कि—उमास्वामी)—गृद्धपिच्छ (द्वितीय नाम बलाकपिच्छ)—समन्तभद्र—शिवकोटि—देवनन्दी—जिनेन्द्रबुद्धि—पूज्यपाद—भट्टाकलंक—जिनसेनसूरि (पुराण-कर्ता)—गुणभद्र (महापुराण-कर्ता)—पुष्पदंत और भूतबली (कर्म्मप्राभृत—षडखंडागम के रचयिता)—अर्हद्बली (आपने सेनसंघ नन्दिसंघ—गण वगैरह के भेद किये) इत्यादि।

—श्र० बे० शि० न० १०८ श्लोक ७ से २७, शकसं० १३२०

क्रमशः

ચંદ્રાવતી

લેખક :
મુનિરાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી

આબુનાં જગવિખ્યાત કળામય જૈનમંદિરો બનાવનાર મહામંત્રી વિમલની સુપ્રસિદ્ધ નગરી ચંદ્રાવતીનો વૈભવ, મહત્તા અને પ્રતિષ્ઠા કોઈ પણ સુશિક્ષિત જૈનથી ભાગ્યે જ છુપી હશે. ચંદ્રાવતીને જૈન ઈતિહાસમા જે અનુપમ માન મળ્યું છે એ માત્ર તે ધનવાનોની અલકાપુરી હતી માટે જ મળ્યુ છે એમ નહિં કિન્તુ ત્યાંના નિવાસી ધનકુબેર જૈનોની ઉજ્જવલ ધર્મભાવના, દૃઢ ધર્મ શ્રદ્ધા અને અપૂર્વ ઉલ્લાસમય સાધાર્મિક પ્રેમથી ચંદ્રાવતી અમર થઈ છે. જૈનધર્મના ઈતિહાસમાં ત્યાગી સાધુઓએ એ નગરીની યશોગાથા સુવાર્ણાક્ષરે આલેખી છે. એવુ અનુપમ માન બીજી નગરીઓને બહુ જ થોડું મળ્યુ છે.

આ ભાગ્યશાલી નગરી માટે એક કિંવદન્તિ ચાલે છે કે આ નગરીમા કિલ્લાની અંદર ૩૬૦ કોટી ધ્વજો વસતા, અને અલ્પ ધનવાળાઓ અને બીજી વસતી કિલ્લા બહાર વસતી, પરંતુ આ ધનકુબેર જૈન શ્રીમંતોની એવી દૃઢ પ્રતિજ્ઞા હતી કે કોઈ પણ જૈન દુખી કે સાધનહીન આવે તો ચંદ્રાવતીમા એ દુ:ખી કે સાધનહીન ન રહે. અર્થાત્ ત્યાંના શ્રીમંત જૈનો પોતાના સહધર્મીનુ દુખ મિટાવી તેને સાધન સંપન્ન બનાવતા, એટલુ જ નહિ કિન્તુ આજનો દુ:ખી કે સાધનહીન જૈન એવો તૈયાર થઇ જતો કે બીજે જ દિવસે બીજો કોઇ દુ:ખી જૈનબન્ધુ આવે તો તે તેને મદદ કરી પોતાના જેવો સાધન સંપન્ન બનાવી શકે. આજે પણ જૈન મુનિવરો સાધાર્મિક વાત્સલ્યમા ચંદ્રાવતીના દાનવીર જૈનોનું ઉદાહરણ જૈનોને–જૈનસઘને અવારનવાર સંભળાવે છે

આ નગરીમાં જેમ અનેક કોટી ધ્વજો વસતા તેમ ગગનચુમ્બી ભવ્ય જિનમદિરો પણ વિપુલ સંખ્યામા હતા, અને ત્યાંના શ્રીમંત જૈનો ખૂબ જ વૈભવપૂર્વક પાલખીમા બેસી નિરંતર જિનવરેન્દ્રના દર્શન પૂજન કરવા આવતા. એવી અનેક ભૂતપૂર્વ ઘટનાઓથી ચદ્રાવતી આજે ય અમર છે.

ઉપદેશ સપ્તતિમાં વિદ્વાન જૈન સાધુ સોમધર્મ કથે છે કે "ચંદ્રાવતીમા ૪૪૪ અર્હત્પ્રાસાદો–જિનમદિર હતા" આ ઉલ્લેખ ચંદ્રાવતીના વૈભવને અને ધર્મ-ભાવનાને બતાવવા કાફી પ્રમાણરૂપ છે.

સંસાર પરિવર્તન શીલ છે ચઢતી અને પડતી, તડકો ને છાયો સદાયે ચાલ્યા જ કરે છે. જ્યા એકવાર અનેક જન સમૂહથી ભરેલાં, શ્રી અને ધીથી શોભતા, આલેશાન બંગલાઓ અને રાજમહેલોથી અલંકૃત મોટાં મોટા નગરો હતા ત્યા આજે શૂન્ય નીરવ જંગલો અને અરણ્યો નજરે પડે છે. અને જ્યા ભયપ્રદ સ્મશાનો હતા, ઘોર જંગલો અને અરણ્યો હતા ત્યાં અલબેલી નગરીઓ વસેલી જોવાય છે. કુદરતની સૃષ્ટિ જ કોઇ અલૌકિક છે. આજે ચંદ્રાવતી નિરવધિ કાલના જડબામા પીસાઇ ગયુ છે, એ શ્રી અને ધીથી ભરેલું, ગૂજરાતનું પ્રવેશદ્વારસમુ મહાનગર આજે વેરાન જગલ થઇ ગયું છે. ત્યા આજે મનુષ્યોને બદલે પશુઓ ફરે છે, બાળકોના કિલકિલાટને બદલે

વાંદરાઓના શબ્દો કાને પડે છે, બાલકોના રુદનના અવાજને સ્થાને શિયાળીયાના રુદનના બિહામણા અવાજો સંભળાય છે અને જિનમંદિરોના મનોહર ઘંટાનાદોને બદલે પવનના સુસવાટાના ધંમ્ધમ્–ધોં ધોં અવાજો સંભળાય છે. ત્યાંની વિશાલ મ્હેલાતો ભૂમિ માતાના વિશાલ ઉદરમા સમાઈ ગઇ છે. ચંદ્રાવતીના અસ્તિત્વને સિદ્ધ કરનારા ગગનચુમ્બી ભવ્ય જિન મંદિરોનાં માત્ર ખંડેરો જ અત્યારે વિદ્યમાન છે જેથી આપણને ચંદ્રાવતીના અસ્તિત્વનું, તેની મર્યાદાનુ અને તેના ગૌરવનું ભાન થાય છે.

આબુથી અમદાવાદ જતી રેલ્વેના પાટા રસ્તે આબુથી ચાર માઇલ દૂર ચંદ્રાવતી નદીનો પૂલ આવે છે (ત્યા બોર્ડ ઉપર ચંડાવલી ઇંગ્લીશમાં લખ્યુ છે) એ પૂલની શરુઆતમાં જ તેની બન્ને બાજુ જૈનમંદિરના શિખરો, સ્થંભો, બીજા અનેક પુતળાં તથા મંદિરના અન્યાન્ય વિભાગના ટુકડા પડ્યા છે. સાધુસંમેલન માટે દિલ્હીથી અમદાવાદ જતા અમે આબુથી વિહાર કર્યો ત્યારે અમે રેલ્વે પાટે ચાલતા હતા, અને તે વખતે ચંદ્રાવતી (ચડાવલી) નદીનો પૂલ ઓળંગતા જૈનમંદિરના શિખરનાં ટુકડા, ગુમ્બજો અને મોટા મોટા ખંભા જોયા હતા. ત્યા થોડો સમય રોકાઇ વ્યવસ્થિત રીતે નિરીક્ષણ કરવાની ભાવના હતી પણ સંમેલનના રહ્યાસહ્યા અલ્પ સમયે અમને તેમ કરતાં રોકયા, અને ચંદ્રાવતીના નિરીક્ષણની ઉત્કટ ભાવનાને દબાવી અમે આગળ વધ્યા. પરન્તુ અમને ખાત્રી હતી કે પાછા આ રસ્તે જતાં ચંદ્રાવતી જરુર જોઈશું. બે વર્ષના ગાળા પછી અમે પુનઃ આ રસ્તે નીકળ્યા અને પ્રાચીન ચદ્રાવતી નગરીનાં દર્શનનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયુ.

વર્તમાન પરિસ્થિતિ—ચંદ્રાવતીના પુલથી જ નીચે ઉતરતાં ભવ્ય જિનમંદિરનાં શિખરો જોવામાં આવે છે અમે બન્ને વિભાગમાં વ્હેચાઈ જઇ નિરીક્ષણ કરવા માંડયું. બન્ને વિભાગનુ એક મોટુ બાવાન જિનાલયનું અમદાવાદની હઠીભાઇની વાડી કરતાં યે મોટું જિનમદિર હશે અને વચ્ચેથી રેલ્વે લાઇન નીકળી હશે. રેલ્વેની બન્ને બાજુ લગભગ સરખા વિભાગમા મંદિરનાં ખંડેરો પડયાં છે. કહેવાય છે કે જ્યારે શરુઆતમાં રેલ્વે નિકળી ત્યારે એક ગુડઝ ભરીને અહીંથી જિનમંદિરોના મકરાણાનાં સુંદર પત્થરો કલામય સ્થભો, શિખરો, મનોહર તોરણો, જાળીયા અને સુદર પુતળાં લઇ જવામા આવ્યાં હતા [1] છતા આજે કેટલાક થાભલાના ટુકડા, પુતળાં, નાની મોટી દેરીઓનાં

---

૧. આ વિષયમા પ્રસિદ્ધ ઈતિહાસકાર કર્નલ ટોડ નજરે જોઈને લખે છે : "આ વખતે અહીં એક પણ મંદિર સારી સ્થિતિમાં વિદ્યમાન નથી. અહીંનો રહેવાસી એક વૃદ્ધ રાજપુત મને મળ્યો. સં. ૧૯૪૪ (ઈ. સ. ૧૮૮૮) મા મેં એ રાજપુતને અહીના મંદિરો વિષે પૂછ્યું ત્યારે એણે કહ્યું કે 'રેલ (રાજપુતાના માલવા રેલ્વે) નીકળવા પહેલા તો અહીં આરસના બનેલા ઘણા મન્દિરો વિદ્યમાન હતાં. પરન્તુ જ્યારે ઠેકેદારોએ અહીં પડેલા પત્થરો ઉઠાવી જવાનો ઠેકો લીધો ત્યારે તેઓ ઉભેલાં મંદિરોના ખંભા અને પત્થરો તોડી લઈ ગયા. ઘણા મંદિરોને તોડી નાંખ્યાની તથા પત્થરો ઉપાડી ગયાની વાત સ્ટેટને ખબર પડતા એ પત્થર લઈ જવાનું કામ બંધ કરાવ્યું પત્થર બહાર જતા રોકવામાં આવ્યા જેથી ઠેકેદારોએ એકઠા કરેલા પત્થરો–મંદિરના ખંભા વગેરે આજે દેખાય છે. ચંદ્રાવતી અને આવલની વચ્ચે કયા કયાં પડેલા મદિરના પત્થરના ઢગલા—ટીંબા દેખાય છે.' આવી રીતે આ પ્રાચીન નગરીના મહત્ત્વનો ખેદજનક અંત આવ્યો."

મનોહર શિખરો, ગુમ્બજોના ટુકડા, સુંદર કારીગરીવાળાં જાળીયાં અને તોરણો પડયાં છે, તેમ જ નાનામોટા વિવિધ પ્રસ્તરો નજરે પડે છે તે જોતાં અહીં કેવાં સુંદર કળામય મંદિરો હશે એની આછી રૂપરેખા આપણી સન્મુખ હાજર થાય છે મંદિરની આરસપત્થરની કુમ્ભીઓ, ઉમ્બરાઓ, ઉપરની છતના મધ્ય ગુમ્બજો તથા તેમાંનુ ચિત્રકામ બધું આરસનું છે. આજે એ એક એક ભાગ બનાવતાં સેંકડો રૂપિયા લાગે અને છતાંયે તેઓની હરિફાઇ કરી શકે એવું કામ થાય કે કેમ એ પણ શંકાસ્પદ લાગે છે.

ચંડાવલી નદીના પુલની બન્ને બાજુ વિસ્તારમાં પથરાયેલું મંદિર નગરના દરવાજા બહારનુ વિશાળ જિનમંદિર લાગે છે.

ત્યાંથી થોડે દૂર રેલ્વે પાટે (આબુ તરફ) ચાલતાં એક રેલ્વેની જ ઝુંપડી આવે છે. એના ચોકીદારને પૂછ્યું કે ચંદ્રાવતી કયાથી જવાય? એણે ચંદ્રાવતી જવાનો નાનો રસ્તો બતાવ્યો અને દૂર દેખાતા મંદિરના ટેકરા પણ બતાવ્યા અમે એ રસ્તે આગળ વધ્યા.

રસ્તામાં થોડે થોડે છેટે ટેકરા દેખાય છે, જેના ઉપર જૈનમંદિરના પત્થરો પડયા છે. આવા લગભગ દસથી પંદર ઉંચા મોટા મોટા ટેકરા દેખાય છે, જેમાં વીસથી પચ્ચીસ મંદિરો હશે એમ લાગ્યું. દરેક મંદિરના મધ્ય ભાગો વિદ્યમાન છે, અને દરેકનાં થર નજરે દેખાય છે. હંસથર, ગજથર, સિંહથર, કિન્નરથર, અશ્વથર આદિ વિવિધ આકૃત્તિવાળા થરો વિદ્યમાન છે. સુંદર દૂધ જેવા સફેદ આરસમાં એક હજાર વર્ષ પૂર્વે કોરેલી સુંદર અને મનોહર આકૃતિઓ જાણે હમણાં જ કોઇ કુશળ કારીગરે ઘડેલી હોય એમ દેખાય છે. છેલ્લાં કેટલાંયે વર્ષોથી એ ધૂળથી ઢંકાયેલાં છે છતાંય આરસની ઉજ્જવલતા એવીને એવી જ લાગે છે; અને સેંકડો વર્ષોની આકૃતિ હોવા છતાંયે તાજી જ બનાવેલી ભાસે છે. એકેએક આકૃતિમાં જીવ સિવાય બધુંયે વિદ્યમાન છે. કમળથીય કોમળ અને કલમથીય બારીક ટાંકણાથી એ આકૃતિઓ ઘડવામા આવી હશે. ઘડીભર ઉભા રહી નિરાતે એ પુતળાને અને આકૃતિઓને જોયા કરીયે અને છતાયે તૃપ્તી ન થાય એવી અજબ કલા એ ચિત્રોમાં ભરી છે

આ સિવાય શાસનદેવીઓ, બહારના પુતળા, યક્ષરાજો વગેરે પણ કલામય અને વિવિધતાથી ભરપૂર છે આ સિવાય સ્થાન સ્થાન પર મંદિરના પાયા, મૂલ ગભારા, પ્રભુના અભિષેકજલ નીકળવાની સેરો, નાની નાની દેરીઓનાં શિખરો, જિનપ્રતિમાના આસનો વગેરે અનેક વિધ સામગ્રી વિદ્યમાન છે. તેમ જ મંદિરની પાસે વાવો પણ છે. ખરેખર આ બધુ જોવા જેવું છે।

ચંદ્રાવતીમાં યક્ષરાજોનાં પુતળાં વિપુલ પ્રમાણમા મળે છે, તેમાં બ્રહ્મશાન્તિની આકૃતિઓ વધારે પ્રમાણમાં છે; આ ઉપરથી એમ લાગે છે કે અહીં પરમાત્મા શ્રીમહાવીર ભગવાનનાં મંદિરો વિશેષ હશે. અમને તો આ આખા પ્રદેશમાં ભગવાન મહાવીર દેવના સ્થાનો વિશેષ જોવામાં આવ્યાં.

ચંદ્રાવતીનાં ખડિયેરોમાં ઉપર કહ્યું તેમ શાસન દેવીઓ, યક્ષરાજો, અને બીજાં પુતળાં જોવામા આવે છે, કિન્તુ જિનવરેન્દ્રની પ્રતિમા ક્યાંય જોવામાં આવી નહિ. કદાચ રહેવા જ દીધી નહિ હોય. આ બધું જોઈ અમે આગળ વધતા હતા ત્યાં એક વિશાલ બાવન જિનાલય જિનમંદિર જોયું. આનાં સ્થંભો, પ્રસ્તરો, જાળીયાં, બ્રહ્મશાન્તિયક્ષ અને અંબિકા દેવીની તેમ જ વિવિધ શાસન દેવીઓની પ્રતિમાઓ વગેરે બહુ જ કળામય અને ચન્દ્રાવતીની કળાને દીપાવે તેવુ હતું. તે જોઈ અમે ધીમે ધીમે ખરેડી તરફ જતા હતા. રસ્તામાં બે ત્રણ ટીંબા જોયા. ત્યાં તદ્દન નીચાણમાં એક ટીંબો હતો. ત્યાં નીચે જ —એકદમ આવનાર કોઇ પણ પ્રેક્ષકનું જલ્દી ધ્યાન ન જાય એવે સ્થાને—એક અદ્ભુત કળામય, અદ્વિતીય જિનપ્રતિમાનાં દર્શન કર્યાં.

ચિત્ર–પરિચય

[જે એક જ મૂર્તિના ત્રણ ચિત્રો આ અંકમાં આપ્યા છે તેનું વર્ણન]

અદ્વિતીય જિનપ્રતિમા — હું આ પ્રતિમાને અદ્વિતીય કળામય કહું છું એનું કારણ એ છે કે એક મોટો, જાડો, દળદાર પત્થર લઇ કુશળ કારીગરે એક જ પત્થરની બન્ને બાજુમાં એક સરખી જિનપ્રતિમા બનાવી છે. બન્નેને પરિકર છે, બન્ને બાજુમાં જુદી જુદી એક સમાન આકૃતિવાળી શાસનદેવીઓ છે. ક્ષણભર તો જોનાર ભૂલી જાય કે મેં કઇ બાજુનાં દર્શન કર્યાં છે.

એક જ પત્થરમાથી બધું ડબલ અને એક જ સરખું તૈયાર કરવુ એ કેટલું મુશ્કેલ છે એ તો કોઈ કુશલ કારીગર જ સમજી શકે। જેમ શ્રીતીર્થંકર દેવો સમવસરણમાં બિરાજે છે અને વ્યાખ્યાનપીઠની ત્રણે બાજુ જિનવરેન્દ્રની સમાન જ પ્રતિબિંબ દેવતાઓ રચે છે તેમ એક જ પત્થરની બન્ને બાજુમાં એક સરખી એ જિનપ્રતિમાઓ, પરિકર, યક્ષ અને શાસનદેવીઓ આદિ તૈયાર કરેલ છે. પ્રતિમાજી યદ્યપિ ખંડિત છે–શિર નથી, કિન્તુ શિર હોત તો ઉપરના ભાગમા મુગટ આદિ પણ હોત જ, કારણ કે પ્રભુજીના કંઠમાં માળા હશે–છે એ તો અત્યારે પણ દેખાય છે. છાતીમાં શ્રીવત્સ, બાયે બાજુબંધ અને હાથમાં પણ આભૂપણ છે એટલે પ્રતિમાજી આભૂષણ સહિત જ બનાવેલી છે. અને એ વિશિષ્ટતા આપણને એક વસ્તુ દર્શાવે છે કે પ્રાચીન કાલમા આભૂપણ સહિત પ્રતિમાઓ બનતી આ કુદરતી આભૂષણ બહુ જ સુંદર અને મનોહર લાગે છે.

આ મૂર્તિની જમણી બાજુ યક્ષ અને ડાબી બાજુ યક્ષિણીની મૂર્તિ બનેલી છે જે બન્ને બાજુનાં એ ચિત્રો જોતાં જણાઈ આવે છે. યક્ષની મૂર્તિનું ખાસ ચિહ્ન એ મૂર્તિમાં દાઢી સ્પષ્ટ દેખાય છે તે છે અને યક્ષિણીની મૂર્તિ એની છાતીના ભાગથી ઓળખાઈ જાય છે, બીજી પણ કેટલીક વિશેષતા છે જ।

મૂર્તિ સબધી બરાબર ખ્યાલ આવી શકે તે માટે બન્ને બાજુના ચિત્રો આપવાની સાથે સાથે જે તરફનો મૂર્તિ ઉપરનો કમાન જેવો ભાગ તૂટી ગયો છે તે તરફથી—બન્ને

મૂર્તિના ખભા પાસેના વચલા ભાગનું પણ એક ચિત્ર આપ્યું છે. મૂર્તિની પહોળાઈ લગભગ ૫ થી ૬ ફૂટ, ઉંચાઈ ૩ થી ૪ ફૂટ અને પત્થરની જાડાઇ ૧૫ થી ૨૦ ઇંચ જેટલી છે.

આ પ્રમાણે બન્ને તરફ દરેક પ્રકારે સમાનતાવાળી અને સાથે સાથે મોટી મહેરાબ જેવી કમાનવાળી સમાન પરિકર યુક્ત અને સરખાં જ યક્ષ અને યક્ષિણીઓવાળી બીજી કોઈ પણ મૂર્તિ હોવાનું હજુ સુધી જાણવામાં નથી. આવા પ્રકારની મૂર્તિ કયા સ્થાને સ્થાપન કરાતી હશે એ સંબધી વાસ્તુ-વિદ્યા અને શિલ્પશાસ્ત્રના જાણકારો કંઈક ઊહાપોહ કરશે તો લોકોને ઘણુ જાણવાનું મળશે

આવી કળામય અદ્દભુત પ્રતિમા કોઇએ ખડિત કરી નાખેલી છે, છતાંયે જૈન સંઘના સદ્દભાગ્ય છે કે આવી અનુપમ કળામય પ્રતિમા રહી શકી છે જેથી એક અદ્દભુત કળામય જિનપ્રતિમાનાં દર્શન તો થઇ શકે છે

આ સિવાય બીજા પણ ઘણા ટેકરા અને ટીંબા ઉપર મંદિરના પત્થરો પડ્યા છે. યદ્યપિ મંદિરોનો કિમતી અને મહત્ત્વનો ભાગ તો અહીંથી ઉપડી ગયો છે છતાંયે જે વિદ્યમાન છે તે પણ કાંઇ કમ નથી. પરન્તુ આજે તો એ જિનમંદિરોમાં પશુઓ વાસ કરે છે અને મનુષ્યો છાણા થાપે છે અને જેને જ્યારે જરુર લાગે ત્યારે ગમે તેવો સુંદર કળામય પત્થર કે જાળી, શિખર કે પબાસન, થાંભલો કે પ્રસ્તર ગમે તે ભાગને તોડીફોડી વિના સંકોચે લઇ જઇ શકે છે ચંદ્રાવતી પરમારોની રાજધાની હતી. રાજપુતાના તરફથી ગૂજરાતમાં આવવાનું એ પ્રવેશદ્વાર હતુ. જેમ ખૈબરઘાટ વટાવી હિન્દમા આવતાં પ્રથમ પ્રવેશદ્વાર પેશાવર છે તેમ અરવલ્લી અને આબુના પહાડો વટાવી ચંદ્રાવતી થઇને ગૂજરાતમાં અવાતું ચંદ્રાવતીની ચોતરફ મોટામોટા પહાડો તેના રક્ષણ માટે કિલ્લારૂપે ચોકી કરતા ઉભા છે. ચંદ્રાવતીની પૂર્વમાં અંબાજીના પહાડો છે, પશ્ચિમ અને ઉત્તર તરફ આબુ ગિરિરાજ છે અને દક્ષિણે પાલણપુર આવ્યુ છે. ચંદ્રાવતીથી આબુ ગિરિરાજ જવાનો સિદ્ધો અને તદન ટુંકો છતાયે સરલ રસ્તો હતો આબુના જગપ્રસિદ્ધ મદિરો બન્યાં તે વખતે ચદ્રાવતીના ટુંકા અને સરલ રસ્તેથી જ બધી સામગ્રી જતી એ પહાડોને લીધે જ ચંદ્રાવતી અજેય મનાતુ. પરંતુ ક્ષણેક્ષણે વિનાશ પામતા—પરિવર્તન પામતા આ જગતમા કોણ સદાયે એક જ સ્વરૂપમાં ટકી રહ્યુ છે કે ચદ્રાવતી ટકી રહે આજે ચદ્રાવતી નાનું ગામડું છે, થોડાં ઝુંપડાં ઉભા છે. બાકી ચદ્રાવતીના ખંડેરો આજેય ચદ્રાવતીના ભૂતકાલીન ગૌરવભર્યા ઇતિહાસ ઉપર પ્રકાશકિરણ ફેકતાં ઉભા છે યદિ આ ખડેરોની પણ સંભાળ નહિ લેવાય તો તે પણ અસ્તવ્યસ્ત થઈ જશે ચંદ્રાવતીનો ગૌરવવન્તો ઇતિહાસ આગામી અંકમાં આપીશ તેનો ભૂતકાલીન ઇતિહાસ વાચતાં સહસા હૃદય દ્રવે છે અને લાગે છે કે ते हि नो दिवसा गता. ।

——:०:——

સરસ્વતી-પૂજા અને જૈનો

લેખક–શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ
(આર્કિયોલોજિકલ ડીપાર્ટમેન્ટ, વડોદરા)

(ગતાંકથી ચાલુ)

વિભાગ ૧. મૂર્તિઓ (ચાલુ)·—

મૂર્તિ નં. ૧૧–૧૨–૧૩—ગયા જેઠ માસમાં તા. ૭–૬–૩૬ ને રવિવારના રોજ હું વડોદરા રાજ્યના તાબાના સિનોર મુકામે બિરાજતા દક્ષિણવિહારી પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી અમરવિજયજી તથા તેઓશ્રીના વિદ્વાન શિષ્ય મુનિમહારાજ શ્રી ચતુરવિજયજીને વંદના સુખ શાતા પૂછવા માટે ગયો હતો તે વખતે ઉપાશ્રયની નજીક પગથીઆં ઉતરીને જમવાની વાડી તરફ જવાય છે તે વાડીમાં જતાં પગથીઆં ઉતરતી વખતે મારી નજર પગથીઆં નજીકની ભિંત ઉપર અનાયાસે પડી, અને નજર પડતાં જ ઉપર્યુક્ત મૂર્તિઓ નં. ૧૧–૧૨–૧૩ મારા જોવામાં આવી ને તે મૂર્તિઓની બારીક તપાસ કરતાં મારા જાણવામા આવ્યું કે આ ત્રણે મૂર્તિઓ દેવી સરસ્વતીની છે. ભૂતકાળમાં થઈ ગએલા કોઈ સરસ્વતી ભકતે આ ત્રણ મૂર્તિઓ ભવિષ્યની પ્રજાને ઉપાસના કરવા માટે બનાવરાવી હશે, પરંતુ આજે તે મૂર્તિઓની આવી રીતની દુર્દશા જોઈને કયા સરસ્વતી-ભકતને દુ.ખ ન થાય ?

આ ત્રણે મૂર્તિઓ ખારા પત્થરની બનેલી છે, અને લાઈનબંધ ભિંતમાં જડી દેવામા આવેલી છે. દરેક મૂર્તિને ચાર હાથ છે, અને દરેક મૂર્તિઓના ઉપરના જમણા તથા ડાબા હાથમાં કમળનુ ફૂલ છે તથા નીચેના જમણા હાથમાં અક્ષસૂત્ર (માળા) તથા ડાબા હાથમા કમંડલુ છે અને ત્રણે મૂર્તિઓ પદ્માસનસ્થ છે. દરેક મૂર્તિની બાજુમા એકેક ભકત સ્ત્રી પૂજાની ઝારી લઈને ઊભી રહેલી જણાઈ આવે છે આવી જ–ભિંતમા જડેલી–એક મૂર્તિનો હુ ગયા અંકમાં મૂર્તિ ન ૩ તરીકે ઉલ્લેખ કરી ગએલો છુ

આ ત્રણે મૂર્તિઓ વિષે તે કયાથી આવી વગેરે પૂછપરછ કરતાં મને માલુમ પડયુ કે સિનોરના પ્રાચીન જૈન દેરાસરનો જીર્ણોદ્ધાર કરતી વખતે આ મૂર્તિઓ કોની છે તે વિષેની બરાબર તપાસ નહિ કરતા છુટી રખડતી પડી રહી હતી તેનો ઉપયોગ અહીયા ભિંતમાં જડી દેવામા કરવામા આવ્યો છે. આવી રીતે જૈન દેવ દેવીઓની કેટલી મૂર્તિઓનો દુરુપયોગ થયો હશે તે કોણુ કહી શકે તેમ છે ?

મુસલમાનોના અગર વિધર્મીઓના આક્રમણથી જમીનદોસ્ત થએલાં જિનમંદિરોનાં કળાવશેષો, જમીનમાથી ખોદ કામ કરતા ઘણા સ્થળેથી મલી આવતી જૈન તીર્થંકરોની તથા જૈન દેવ–દેવીઓની ખંડિત મૂર્તિઓ, શિલાલેખો વગેરેનો સંગ્રહ કરવા માટે અમદાવાદ જેવી જૈન–પુરીના જૈન–શ્રીમાનો કટિબદ્ધ થઈને ભૂતકાલીન જૈન ઇતિહાસના ખૂટતા અંકોડાઓ સાચવી–સંગ્રહી રાખવા ઉજમાળ થશે ?

વિભાગ ૨. ચિત્રોઃ—

બીજા વિભાગના ચિત્રોને આપણે ત્રણ ભાગમાં વહેંચી નાખવા જોઈએ અને આ ત્રણ ભાગ તેના સમય–યુગોની દૃષ્ટિએ નહિ, પણ તે જેના ઉપર ચીતરાયેલા છે તે દૃષ્ટિએ. પ્રથમ વિભાગમાં તાડપત્ર પરનાં ચિત્રોનો નિર્દેશ, બીજા વિભાગમા કપડા પરના ચિત્રોનો નિર્દેશ અને ત્રીજા વિભાગમા કાગળ ઉપરના ફક્ત દેવી સરસ્વતીનાં જ ચિત્રોનો અત્રે નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે

પ્રથમ ભાગ–તાડપત્ર પરનાં ચિત્રો. શ્વેતામ્બર સપ્રદાયના તાડપત્ર પરના સચિત્ર ધાર્મિક ગ્રન્થોમા મળી આવેલા દેવી સરસ્વતીનાં ચિત્રો પૈકીનુ સૌથી પ્રાચીન ચિત્ર ખભાતના શાતિનાથના ભંડારનાં નામે ઓળખાતા ભંડારમાથી મળી આવેલુ છે

ચિત્ર ૧. આ ચિત્રની પ્રતિકૃતિ જોવા ઇચ્છનારને મારા તરફથી તાજેતરમાં જ પ્રસિદ્ધ થએલ 'જૈનચિત્રકલ્પદ્રુમ' નામના ગ્રન્થમા ચિત્ર નં ૯ જોવા ભલામણ છે આ ચિત્ર વિ. સં. ૧૧૮૪ મા ગૂર્જરેશ્વર મહારાજાધિરાજ સિદ્ધરાજ જયસિહ દેવના રાજ્ય અમલ દરમ્યાન પાટણમા ચીતરાએલુ છે, એમ પ્રતની પ્રાતે આપેલી પુષ્પિકા ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે આ પુષ્પિકા અન્યત્ર પ્રસિદ્ધ થઇ ગએલી હોવાથી અત્રે આપવામા આવી નથી.

સરસ્વતી દેવીના આ ચિત્રનું વર્ણન આપતા પ્રોફેસર બ્રાઉન જણાવે છે કે –' દેવી સરસ્વતી (અગર ચક્રેશ્વરી ?) પહેલા મારા તરફથી 'ઇન્ડીયન આર્ટ એન્ડ લેટર્સ' વો. ૩ ઇ. સ. ૧૯૨૯ના પાના ૧૬ પર પ્રસિદ્ધ કરવામા આવેલું ચિત્ર નં ૧ જે પ્રતમાંથી લેવામા આવેલું છે તે જ પ્રતમાથી '[1]

આ ચિત્ર ચાર હાથવાળી દેવીનુ છે. તેના ઉપરના બંને હાથમા કમલનુ ફૂલ છે તથા નીચેના બંને હાથમાં અક્ષસૂત્ર (જપમાળા) અને પુસ્તક છે. દેવીની આગળ ડાબી બાજુએ હંસપક્ષી ચીતરેલુ છે દેવીની જમણી બાજુએ દેગલ૦ અને ડાબી બાજુએ શુભંકર નામના બે સરસ્વતી ભક્ત પુરુષો (ઘણુ કરીને આ પ્રત ચીતરાવનાર બને ભાઇઓ અગર સંબંધીઓ હોવા જોઇએ) બે હસ્તની અજલિ જોડીને દેવીની સ્તુતિ કરતા દેખાય છે

મિ. બ્રાઉન આ ચિત્ર સરસ્વતી (અગર ચક્રેશ્વરી ?)નુ હોવાની શકા ઉઠાવે છે પરતુ હસ પક્ષીની રજુઆત આપણને સાબિતી આપે છે કે એ સરસ્વતીનું જ ચિત્ર છે; કારણ કે હસપક્ષી એ સરસ્વતીનું વાહન છે જ્યારે ચક્રેશ્વરીનુ વાહન ગરુડ છે વળી આ ચિત્રમા જે વસ્તુઓની રજુઆત દેવીના હાથમા કરવામા આવી છે તે જ પ્રમાણેનુ વર્ણન मलयकीर्ति નામના એક જૈન વિદ્વાન સાધુએ પોતે રચેલા श्रीशारदास्तोत्र માં કરેલુ છે.[2]

---

1. The Goddess Sarasvatı (or Chakresvarı ?) from the same ms as figure 1. previously published by me in "Indian art and letters", vol III pp. 16 ff 1929

— The story of kalak p 116

૨. वरददक्षिणबाहुधृताक्षका, विगदवामकरार्पितपुस्तिका ।
उभयपाणिपयोजधृताम्बुजा, दिशतु मेऽभिमतानि सरस्वती ॥ ४ ॥

આ ચિત્રની આકૃતિ જાણે એક જ ઝટકે આલેખવામાં આવી હોય એમ લાગે છે, છતાં તેની પાછળ સ્વરૂપનું સંપૂર્ણ ભાન પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, એ, કલાકારનું પીંછી ઉપરનું અદ્ભુત પ્રભુત્વ અને છટા બતાવી આપે છે. વૃત્તાંતની વિગત જરા પણ ચૂક્યા વિના આલેખાએલાં સુશોભન અને સુરચનાના નમૂનારૂપ આ ચિત્ર છે. તેમાં યે દેવીની ઊભી મૂર્તિનું દેહસૌષ્ઠવ અને અંગોભંગ અલૌકિક પ્રકારનાં છે.

ચિત્ર ૨. આ ચિત્રની પ્રતિકૃતિ માટે પણ 'જૈનચિત્રકલ્પદ્રુમ' ગ્રન્થમા ચિત્ર નં. ૩૮ જોવા ભલામણ છે. આ ચિત્રવાળી પ્રત વડોદરા શહેરની નજીક (ફક્ત ચાર જ માઇલ દૂર) આવેલા છાણી ગામના ભંડારમા ઉપાધ્યાયજી શ્રી વીરવિજયજી–શાસ્ત્ર સંગ્રહમા આવેલી છે. આ પ્રતમા દેવી સરસ્વતીના ચિત્ર ઉપરાંત બીજાં વીશ ચિત્રો જેવાં કે સોળ વિદ્યાદેવીઓના સોળ ચિત્રો, લક્ષ્મીદેવીનું એક ચિત્ર, બ્રહ્મશાંતિ યક્ષનું એક ચિત્ર, કપર્દિ યક્ષનું એક ચિત્ર અને દેવી અંબિકાનું એક ચિત્ર મલીને કુલ એકવીશ ચિત્રો ચીતરેલા છે. જે સઘળાંએ ચિત્રો પહેલી જ વાર 'જૈનચિત્રકલ્પદ્રુમ' નામના ગ્રંથમાં નંબર. ૧૬ થી ૩૬ સુધીમાં છપાએલાં છે અને સાથે સાથે દરેક દરેક ચિત્ર ઉપર વિસ્તારથી વિવેચન 'ચિત્રવિવરણ' વિભાગમાં કરેલું છે, જે જૈનમૂર્તિવિધાન શાસ્ત્રના અભ્યાસીઓને મહત્ત્વનુ હોઇ, જોઈ જવા મારી ખાસ ભલામણ છે.

આ ચિત્રમા પણ સરસ્વતી દેવીને ચાર હાથ છે. ચિત્રની પૃષ્ઠભૂમિ ઘેરા રાતા રંગની, તેણીના ઉપરના જમણા હાથમાં કમળનુ ફૂલ, તથા ઉપરના ડાબા અને નીચેના જમણા હાથમા વીણા; અને નીચેના ડાબા હાથમા પુસ્તક; કમલના આસન ઉપર ભદ્રાસનની બેઠકે બેઠક; વાહન હંસનુ બતાવવા માટે બેઠકની નજીક હંસપક્ષીનું ચિત્ર ચીતરેલુ છે. ચિત્રનુ કદ ૨×૨$\frac{3}{4}$ ઈંચનું છે. આ ચિત્રની આકૃતિ ઘણી ત્વરાથી દોરાએલી હોવા છતા ચિત્રકારની કુશળતા રજુ કરે છે. દેવીના હાથમા જે છટાભરી રીતે ચિન્હો રજુ કરેલા છે તેમાં કલાદષ્ટિ સ્પષ્ટ તરી આવે છે. વળી ચિત્રકારે દેવીને આકાશમા ગમન કરતી બતાવવા માટે તેણીના ઉત્તરીય વસ્ત્રના છેડા બંને બાજુએ હવામા ઊડતા દેખાડયા છે. આ પ્રત વિ સં. ૧૨૧૮ (ઈ. સ. ૧૧૬૧) માં પરમાર્હત્ મહારાજા કુમારપાળના સમય દરમ્યાન લખાએલી છે.

ચિત્ર ૩. આ ચિત્રની પ્રતિકૃતિ માટે અમેરિકાના ફિલાડેલફીઆ નામના શહેરમાંથી પ્રસિદ્ધ થતા Eastern Art નામના પત્રના ઈ. સ. ૧૯૩૦ ની સાલના વાર્ષિક અંકના ૨૩૭ ની સામી બાજુએ અગર ઈ. સ. ૧૯૩૩ની સાલમા મિ. બ્રાઉન દ્વારા સંપાદિત The Story of Kalak નામના ગ્રન્થની ચિત્ર–પ્લેટ નં. ૨ માં ચિત્ર નં. ૬ જૂઓ.

આ ચિત્ર તથા બીજાં પાંચ ચિત્રો મળી કુલ છ ચિત્રોવાળી સાવગપડિક્કમણસુત્તચૂણ્ણી (શ્રાવકપ્રતિક્રમણસૂત્રચૂર્ણિ) ની પ્રત અમેરિકાના બોસ્ટન મ્યુઝિયમના હિંદી કલાવિભાગના સંગ્રહમા છે આ પ્રતની અંતે એક ઐતિહાસિક પુષ્પિકા વિ. સં. ૧૩૧૭ ની છે જે અક્ષરશઃ નીચે પ્રમાણે છે.—

संवत्१३१७वर्षे माहसुदि१४आदित्यदीने श्रीमदाघाटदुर्गे महाराजाधिराजपरमेश्वरपरमभट्टारकउमापति-वरलब्धप्रौढप्रतापसमलंकृतश्रीतेजसिंहदेवकल्याणविजयराज्ये तत्पादपद्मोपजीविनि महामात्यश्रीसमुद्धरे मुद्राव्यापारान् परिपंथयति श्रीमदाघाटवास्तव्यपं०रामचंद्रशिष्येण कमलचंद्रेण पुस्तिका व्यलेखि ॥

આ ચિત્રમાં પણ દેવીને ચાર હાથ છે, ઉપરના જમણા હાથમા પુસ્તક છે અને ડાબા હાથમા કમલનુ ફૂલ છે, જ્યારે નીચેના જમણા તથા ડાબા બને હાથથી વીણા પકડેલી છે અને પોતે ભદ્રાસનની બેઠકે બેઠેલી છે. આ પ્રત મેવાડમાં આવેલા આઘાટ-દુર્ગમાં લખાએલી હોવાથી તેરમા સૈકામાં મેવાડની સ્ત્રીઓ કેવો પહેરવેશ પહેરતી હશે તેનો આબેહૂબ ખ્યાલ આ ચિત્રો આપે છે અને બારીક નિરીક્ષકને તેરમા સૈકામાં ગૂજરાતમા લખાએલી પ્રતનાં ચિત્રોનો પહેરવેશ તથા આ પ્રતના ચિત્રોનો પહેરવેશ તરત જ જુદા પ્રકારનો જણાઈ આવે છે

ચિત્ર ૪. વિ સં ૧૩૨૬મા લખાએલી 'વિવેકવિલાસ'ની તાડપત્રની એક પ્રતનુ પાનુ મારા એક મિત્ર પાસે છે, જેમા ચિત્રનો ઘણોખરો ભાગ નાશ પામેલો છે, છતાં બારીકીથી તપાસ કરતા તે ચિત્ર દેવી સરસ્વતીનુ જ છે એમ સ્પષ્ટ માલુમ પડે છે. આ પ્રતની પુષ્પિકા આ પ્રમાણે છે —

संवत्१३२६वर्षे आसोयसुदिपचम्यां सोमे श्रीमत्पत्तने पं० कमलाकरेण अ[ा]त्मश्रेयोथं (र्थं)पं० मलयगिरियोग्या प्रकरणपुस्तिका लिखिता ॥छ॥

આ ચિત્રમા પણ દેવીને ચાર હાથ છે, શરીરનો વર્ણ ગોર છે, ઉપરના જમણા હાથમાં કમલ તથા ડાબા હાથમા પુસ્તક છે અને નીચેનો જમણો હાથ વરદ મુદ્રાએ હોય એમ લાગે છે (ચિત્રનો આ ભાગ વધારે ઘસાઈ ગએલો હોવાથી હાથની આગળીઓનો થોડો ભાગ જ ફક્ત દેખાય છે), તથા ડાબા હાથમા વીણા છે, કચુકીનો રગ પોપટીઓ લીલો છે અને કમલના આસન ઉપર ભદ્રાસનની બેઠકે તે બેઠેલી છે. આ ચિત્ર અપ્રસિદ્ધ છે.

ચિત્ર ૫. ખંભાતના શાતિનાથના ભંડારના સગ્રહમાંની ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રની લગભગ તેરમા સૈકાની તાડપત્રની ૧૯૦ પત્રની હસ્તલિખિત પ્રતમાથી, ચિત્ર ૬૪ તરીકે આ ચિત્ર 'જૈનચિત્રકલ્પદ્રુમ' ગ્રન્થમા છાપવામા આવેલ છે.

આ ચિત્રમા સરસ્વતી દેવીના શરીરનો વર્ણ ગૌર, ચાર હાથ, ચિત્રનુ કદ ૧¾×૨¼ ઇચ છે. તેણીના ઉપરના જમણા હાથમા કમળનુ ફૂલ તથા ડાબા હાથમા વીણા છે અને નીચેના જમણા હાથમા અક્ષસૂત્ર (માળા) તથા ડાબા હાથમા પુસ્તક છે.

આ પાચ ચિત્રો સિવાય પણ તાડપત્ર પરના બીજા સરસ્વતી દેવીના ચિત્રો જો જૈનભડારોની દરેકે દરેક પ્રતોની બારીક તપાસ કરવામા આવે તો ઘણી મોટી સખ્યામા પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ મારું માનવુ છે, કારણ કે આ નોધ તો માત્ર ગૂજરાતના જ જૈન-ભંડારોની પ્રતો ઉપરથી તથા પ્રસિદ્ધ થએલા ચિત્રો ઉપરની પ્રાપ્ત થતી સામગ્રી ઉપરથી તૈયાર કરેલી છે. (અપૂર્ણ)

શ્રુતદેવતાને અંગે

લેખક—**શ્રીયુત પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડીયા,** એમ. એ.

પ્રસ્તાવ—ઈ. સ. ૧૯૨૭મા શ્રી આગમોદયસમિતિ દ્વારા[૧] જે **શ્રીભક્તામર-સ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસંગ્રહનો દ્વિતીય વિભાગ**[૨] પ્રસિદ્ધ થયો છે તેનું સંપાદન-કાર્ય કરતી વેળા શ્રુતદેવતાનું સ્વરૂપ, એને લગતાં સ્તોત્રો ઈત્યાદિ વિવિધ હકીકતો મે એક નિબંધરૂપે તૈયાર કરી હતી તેમાનો થોડોક ભાગ ઉપર્યુક્ત પુસ્તકની પ્રસ્તાવના[૩] (પૃ. ૨૯-૩૮) મા " શ્રી સરસ્વતી દેવીના સ્તોત્રો " એ શીર્ષક હેઠળ અને કેટલોક ભાગ ક થી છ એમ સાત[૪] પરિશિષ્ટો દ્વારા આપ્યો હતો. ત્યારબાદ આજે ફરીથી એ નિબધમાનો થોડોક ભાગ અત્ર રજુ કરું છું એમ કરવામા આ માસિકના છેલ્લા અક (પૃ ૪૩૩) મા " શ્રી વાગ્દેવીસ્તોત્ર " એ નામથી જે લેખ અપાયો છે તેમા 'સપાદક' એવા ઉલ્લેખપૂર્વક કરાએલી નોધ નિમિત્તરૂપ બની છે, કેમકે ત્યાં એમ લખાયુ છે કે " કોઈ સ્થળે એ પ્રગટ થયુ હોય એવુ જાણવામાં નહિ હોવાથી અહિ એ આપ્યું છે. " પરતુ આ સ્ખલના છે[૫]

આ પ્રમાણેના પ્રાસ્તાવિક ઉલ્લેખ પૂર્વક હુ શ્રુતદેવતા વિષે હવે થોડોક નિર્દેશ કરું છું.

---

૧. આ ઉપરથી જોઈ શકાશે કે **શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ** (અ. ૭, પૃ ૨૨૮) માં શ્રીયુત **સારાભાઇ મણિલાલ નવાબે** 'દે લા. જૈન પુસ્તકોદ્ધારક ફંડ, સુરત દ્વારા પ્રકાશિત' એમ લખ્યું છે તે ભૂલ છે.

૨. આમાં **સરસ્વતી-ભક્તામર, શાન્તિ-ભક્તામર** અને **પાર્શ્વભક્તામર** એમ ત્રણ કૃતિઓ આપેલી છે અને તે, શ્રી **ધર્મસિંહસૂરિ**ને હાથે રચાયેલી છે.

૩. **શ્રી જૈનસત્ય પ્રકાશ** (અં. ૭, પૃ. ૨૨૬) મા શ્રીયુત **નવાબે** અવતરણરૂપે આપેલા શ્લોકો આ પ્રસ્તાવના (પૃ. ૩૬-૩૭) મા આપેલા છે, એટલુ જ નહિ, પરંતુ તેનો ગુજરાતી અનુવાદ પણ ત્યાં આપેલો છે

૪. આ પરિશિષ્ટોમાં ભારતીચ્છન્દાસિ, શ્રી શારદાષ્ટકમ્, શ્રીભારતીસ્તવનમ્, શ્રીસરસ્વતીસ્તોત્રમ્, શ્રીશારદાસ્તોત્રમ્, શ્રીસરસ્વતીસ્તવ અને શ્રીશારદાસ્તુતિ એમ સાત શીર્ષક હેઠળ સાત સ્તોત્રો ગુજરાતી અનુવાદ સહિત અપાયેલા છે. આમાંનાં કેટલાક અવતરણો શ્રીયુત **નવાબે** " સરસ્વતી-પૂજા અને જૈનો " એ લેખમાં આપ્યાં છે દાખલા તરીકે જુઓ એમના લેખ (પૃ. ૨૨૯) ગત ૧૨, ૧૩ અને ૧૪ થી અંકિત અને પૃ ૨૫૯ ગત ૧૫ થી અંકિત પદ્યો

૫. આ સંબંધમા એટલું જ કહેવું બસ થશે કે શ્રીભારતીસ્તવનમ્ " એ શીર્ષક પૂર્વક સંપૂર્ણ શ્રીવાગ્દેવીસ્તોત્ર એના ગુજરાતી અનુવાદ અને મંત્ર સહિત " શ્રીભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસંગ્રહનો દ્વિતીય વિભાગ " નામક પુસ્તકના ગ. પરિશિષ્ટરૂપે પૃ. ૧૯૪-૧૯૬ માં અપાયેલું છે.

પરિચય ને પર્યાય–જેમ **મિનોર્વા** (Minorva) ગ્રીક લોકોની વિદ્યાની અધિષ્ઠાયિકા દેવી ગણાય છે તેમ શ્રુતદેવતા[1] એ આપણા જૈનોની વિદ્યાદેવી ગણાય છે. આ દેવીને પ્રાકૃતમાં 'સુયદેવયા'[2] કહેવામાં આવે છે આ દેવી સંપૂર્ણ શ્રુતજ્ઞાનની સ્વામિની મનાય છે[3] આ દેવીની શ્રુતસાગર પ્રતિ સતત ભક્તિ છે[4] આ દેવીના દેહરૂપે વાણીના સમૂહનો નિર્દેશ કરાય છે.[5] આ દેવીનાં વિવિધ નામો છે જેમકે (૧)[6] શ્રુતદેવી[7] (૨) વાગ્દેવી,[8] (૩) વાગ્‌–દેવતા,[9] (૪) વાગીશ્વરી,[10] (૫) ભારતી,[11] (૬) સારદા,[12] (૭) શારદા,[13] (૮) સરસ્વતી[14] (૯) બ્રાહ્મી,[15] (૧૦) ગો,[16] (૧૧) ગીર્વાણી,[17] (૧૨) ભાષા[18] અને (૧૩) વાચ્[19]. વિશેષમા આ દેવીનાં ૧૦૮ નામો પણ જોવાય છે આ નામોના ઉલ્લેખવાળું એક **શારદા-સ્તોત્ર શ્રી ભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્ય સંગ્રહનો દ્વિતીય વિભાગ** નામક પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં આપેલ છે.

શ્રુતદેવતાની સ્તુતિઓનું મૂળ— શ્રુતદેવતાની વિવિધ સ્તુતિઓ સ્વતંત્ર કૃતિરૂપે નજરે પડે છે એટલુ જ નહિ પણ એને કોઈ કોઇ ગ્રંથના પ્રાય આદ્ય ભાગમાં અને કેટલીક વાર અંતિમ ભાગમા સ્થાન અપાયેલુ જોઈ શકાય છે. સૌથી પ્રથમ કોણે શ્રુતદેવતાની સ્વતંત્ર કૃતિ રચી એનો ઉત્તર આપવામાં મેં એકત્રિત કરેલી વિવિધ સ્તુતિઓ ઉપયોગી થઇ પડે તેમ છે, પરંતુ એનો છેવટના નિર્ણયરૂપ ઉત્તર હજી અન્યાન્ય સાધનોની અપેક્ષા રાખે છે, એટલે એ હાલ તુરત મુલતવી રખાય છે, તેમ છતા મૂળ વિષે સૂચન થઇ શકે તેમ છે આનું કારણ એ છે કે **વિવાહપ્રજ્ઞપ્તિ** અને

---

૧. આ શબ્દ માટે જુઓ શ્રી **બપ્પભટ્ટિસૂરિ**કૃત **ચતુર્વિંશતિકાનું** પ્રથમ પરિશિષ્ટ (આગમોદય સમિતિવાળી આવૃત્તિ, પૃ ૧૮૧), શ્રી **શોભન**મુનીશ્વરકૃત **સ્તુતિચતુર્વિંશતિકાનું** ચોથુ પદ્ય (આ. સમિતિવાળી આવૃત્તિ પૃ. ૨૫) તેમ જ 'કમલદલ'વાળી સ્તુતિરૂપ પ્રથમ પદ્ય. ૨. આને ઉદ્દેશીને પ્રતિક્રમણમાં કાયોત્સર્ગ કરવામાં આવે છે. વિશેષમા આને લગતુ પ્રાકૃતમાં એક પદ્ય છે કે જે પ્રતિક્રમણ કરતી વખતે બોલાય છે ૩. જુઓ **ચતુર્વિંશતિકાનું** ૮૦ મું પદ્ય (પૃ. ૧૩૨.) ૪ જુઓ સુયદેવયાની સ્તુતિ ૫ જુઓ **યાકિનીમહાત્તરધર્મસૂનુ** શ્રી**હરિભદ્ર**સૂરિ કૃત ગણાતી સમસંસ્કૃત **સંસારદાવાનલ**-સ્તુતિનું ચોથું પદ્ય ૬ કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી **હેમચન્દ્ર**સૂરિકૃત **અભિધાનચિન્તામણિ** (કા. ૨, શ્લો. ૧૫૫) ની સ્વોપજ્ઞ વિવૃતિમાં "श्रुतस्य प्रवचनस्याधिष्ठात्री देवी श्रुतदेवी," એવી આ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ દૃગ્ગોચર થાય છે. ૭. આ શબ્દ માટે જુઓ શ્રી ભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્ય સંગ્રહનો દ્વિતીય વિભાગ (પૃ૦ ૧૮૬) ૮. જુઓ ચતુર્વિંશતિકાનુ ૭૬ મુ પદ્ય (પૃ૦ ૧૨૮) ૯ જુઓ ચતુર્વિંશતિકાનું ચોથું પદ્ય (પૃ૦ ૯) ૧૦ આને પ્રાકૃતમાં 'વાએસરી' કહેવામા આવે છે જુઓ કલ્લાણકંદ-સ્તુતિનું ચોથું પદ્ય ૧૧. જુઓ ચતુર્વિંશતિકાનુ પ્રથમ પરિશિષ્ટ (પૃ૦ ૧૮૪) તેમ જ શ્રી ભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્ય સંગ્રહનો દ્વિતીય વિભાગ (પૃ૦ ૧૮૫) ૧૨. જુઓ ભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્ય સંગ્રહનો દ્વિતીય વિભાગ (પૃ૦ ૧૯૪) ૧૩. જુઓ એનુ જ પૃ૦ ૨૦૩. ૧૪ જુઓ એનુ જ પૃ૦ ૨૦૦ અને ૨૦૨ તથા ચતુર્વિંશતિકાનુ પ્રથમ પરિશિષ્ટ (પૃ ૧૮૧) ૧૫-૧૯. વિચારો અભિધાનચિંતામણિ (કા૦ ૨) ના ૧૫૫મા પદ્યગત નિમ્ન લિખિત પંક્તિ—

"वाग् ब्राह्मी भारती गौर्गीर्वाणी भाषा सरस्वती श्रुतदेवी"

વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ એ નામવાળા પાંચમા અંગરૂપ **ભગવતિ સૂત્રના** પ્રાન્તિમ ભાગના ૯૮૦ મા પત્રમાં શ્રુતદેવતાની નીચે મુજબની સ્તુતિ કરાયેલી નજરે પડે છે.

"वियसियअरविंदकरा नासियतिमिरा सुयाहिया देवी ।
मज्झं पि देउ मेह बुहविबुहणमंसिया णिच्चं ॥ १ ॥
सुयदेवयाएँ पणमिमो ज़ीए पसाएण सिक्खियं नाणं ।
अण्णं पवयणदेवी संतिकर त नमसामि ॥ २ ॥
सुयदेवया य जक्खो कुंभधरो बभसति वेरोट्टा ।
विज्जा य अंतहुडी देउ अविग्घ लिहतस्स ॥ ३ ॥"[1]

ભગવતીસૂત્રના સંપાદક મહાશય આગમોદ્ધારક શ્રી **આનંદસાગરસૂરિજી** આ પદ્યોને **ભગવતીસૂત્ર**ના અંગરૂપ ગણતા હોય એમ લાગે છે. વિશેષમાં આ પાંચમા અંગની વૃત્તિમાં એના કર્તા શ્રી **અભયદેવસૂરિ** પણ એમ જ માનતા હોય એમ જણાય છે.

આ ત્રણે પદ્યો દરેક હસ્તલિખિત પ્રતિમાં ઉપલબ્ધ થતાં નથી, એથી એ ત્રણે પદ્યો પંચમ ગણધર શ્રી **સુધર્મસ્વામી**એ **ભગવતીસૂત્ર**માં ગૂંથ્યાં હશે કે નહિ એવો સહેજે પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે જો એમણે ત્રણે પદ્યો નહિ રચ્યાં હોય તો પહેલાં બે તો રચ્યાં હશે એમ ભાસે છે, કેમ કે એ બે તો અન્યાન્ય પ્રતિઓમા જોવાય છે જો આ હકીકત યથાર્થ હોય તો પછી ત્રીજું પદ્ય શ્રી **અભયદેવ**સૂરિના સમયમા **ભગવતીસૂત્ર**ના અંગરૂપ ગણાતું હતું કે તે પૂર્વે પણ એટલો જ નિશ્ચય કરવો બાકી રહે છે. એ માટે શ્રી **અભયદેવ**સૂરિ ભગવતીસૂત્રની વૃત્તિના પ્રારંભમાં જે ટીકા અને ચૂર્ણિનો નિર્દેશ કરે છે તે જોવી જોઈએ, પરંતુ આ સાધન મારી પાસે નથી એટલે એ પ્રશ્ન અણઉકેલ્યો રહે છે. ત્રીજા પદ્યના અંતમાં જે 'लिहतस्स' છે એ ઉપરથી એમ પણ સંભાવના થઇ શકે કે એ પદ્ય શ્રી **દેવર્ધિ**ગણિ ક્ષમાશ્રમણે, આગમો પુસ્તકારૂઢ કર્યા ત્યારે દાખલ થયું હોય. આ ઉપરથી સમજાશે કે ત્રીજા પદ્યના કર્તૃત્વ વિષે આ લેખમા નિર્ણય કરી શકાય તેમ નથી.

વિશેષમાં પહેલાં બે પદ્યોમાથી એકે ગણધરકૃત ન હોવાનું સાબીત થઈ શકે તો પછી શ્રુતદેવતાની સ્તુતિ કરવાની પહેલ કોણે કરી એ પ્રશ્ન પણ પાછો ઉપસ્થિત થાય છે. આવી પરિસ્થિતિમાં હું આગમોના અખંડ અભ્યાસીઓને આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવા સાદર વિનવુ છું

શ્રુતદેવતાનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ અને તેની પ્રતિકૃતિઓ —જૈન દર્શનનું કહેવું એ છે કે દેવો અને દેવીઓનો દેહ મૂળ સ્વરૂપે તો મનુષ્યના જેવો જ છે એટલે કે તેમને પણ બે હાથ, બે, પગ, એક મસ્તક ઇત્યાદિ છે, પરંતુ એ

[જુઓ પૃષ્ઠ ૩૫]

૧. ભાંડારકર પ્રાચ્ય વિદ્યાસંશોધન મંદિરમાં **ભગવતીસૂત્ર**ની જે ત્રણ હસ્તલિખિત પ્રતિઓ તેમાંની બેમાં પ્રથમના બે પદ્યો છે. આ બેમાંની એક પ્રતિ સં. ૧૫૭૦ માં લખાયેલી છે જુઓ "જૈન હસ્તલિખિત પ્રતિઓનું વર્ણનાત્મક સૂચીપત્ર" (પુ. ૧૭, ભા. ૧, પૃ. ૮૦ ૮૩)

પુરાતન ઇતિહાસ અને સ્થાપત્ય

(૧) પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ (૭ લેખો)

સંપાદકઃ–
મુનિરાજ શ્રી જયન્તવિજયજી

(૧)[૧]

॥ दं ॥ संवत् १६२५ वर्षे श्रीपटनमध्ये म० श्री जीवा म० मांणकदे पुत्र म रतनजी पुण्यार्थ बिब रखवदेव विजय पूजार्थ भटारक श्री श्रीविजयसेनसूरिस्वरुस्ते शुभंमुहूर्ते सकलजन समस्तसहत प्रतष्टतकृता ॥ पूजनीकनर शुभ फलदायक नइअर्थेर ॥

(આ પ્રતિમાની ઊંચાઈ ૧૦ ઇંચ અને પહોળાઈ ૭ ઇંચ છે)

સંવત્ ૧૬૨૫માં, શ્રી**પાટણ**નગર મધ્યે મંત્રી શેઠ જીવાની ભાર્યા માણેકદેના પુત્ર મંત્રી રતનજીના શ્રેય માટે, વિજયં નામના પુત્રને પૂજા કરવા માટે અથવા વિજયવંતી પૂજા માટે તથા પૂજા કરનારાઓને શુભ ફળદાયક થાય એટલા માટે મંત્રી જીવાએ શ્રી**ઋષભદેવ** ભગવાનની મૂર્તિ કરાવીને તેની ભટ્ટારકશ્રી શ્રી**વિજયસેન**સૂરીશ્વરજી મહારાજના શુભ હસ્તે શુભ મુહૂર્તમા સકલ સંઘ સમક્ષ પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે.

(૨)

॥ संवत् १५१६ वर्षे वैशाष सुदि १० बुधे उपकेशज्ञातीय मं० चांपा भार्या चांपलदे पुत्र हेमा भार्या हमीरदे पुत्र रणधीर तोला स्वमातृपितृश्रेयार्थ श्रीअजितनाथबिंब कारित । प्रतिष्ठितं तपागच्छे श्री रत्नशेषरसूरिभिः ॥

(આ પ્રતિમાજીની ઊંચાઈ ૮ ઇંચ અને પહોળાઈ પા॥ ઇંચ છે)

સંવત્ ૧૫૧૬ના વૈશાખ શુદી ૧૦ ને બુધવારે, **ઉપકેશ (ઓસવાલ)** જ્ઞાતીય મંત્રી ચાંપાની ભાર્યા ચાપાલદેના પુત્ર હેમાની ભાર્યા હમીરદેના પુત્રો રણધીર તથા તોલાએ પોતાના માતા-પિતાના કલ્યાણ માટે શ્રી**અજિતનાથ**જીનું બિંબ ભરાવ્યું અને તેની **તપા**ગચ્છીય શ્રી**રત્નશેખરસૂરિ**જીએ પ્રતિષ્ઠા કરી છે.

(૩)

संवत् १५९५ वर्षे वैशाप सुदि ७ दन गरे प्रागवट जाती सा० समरा भा० वदे पुत्र आला माडा भा० तजुपुत्र ५ रतणादि कटवादि श्रीपार्श्वनाथ ववकात्र तपागछे श्री-आणंदविमलसूरि प्रतिष्टत ।

(આ પ્રતિનાજીની ઊંચાઈ ૮ ઇંચ અને પહોળાઈ-પા॥ ઇંચ છે.)

---

૧. નંબર ૧ થી ૪ સુધીના લેખોવાળી, ધાતુની આ ચાર મૂર્તિઓ સિરોહીના શ્રીઅજિતનાથજીના મંદિરમાથી શિવપુરી (માળવા) મોકલવામા આવી છે. શિવપુરીના શ્રી વીરતત્ત્વ પ્રકાશક મંડલના વિદ્યાર્થીઓને પૂજવા માટે મંડલના ગૃહચૈત્યમાં વિરાજમાન કરવામા આવી છે.

સંવત્ ૧૫૯૫ના વૈશાખ શુદિ ૭ ને ગુરુવારે **પોરવાડ**જ્ઞાતીય શાહ સમરાની ભાર્યા વદેના પુત્રો (૧) આલા, (૨) માંડા. તેમાના માંડાની ભાર્યા બાઈ તેજુ અને તેના રતના આદિ પાંચ પુત્રો વગેરે કુટુંબયુક્ત શાહ આલા અને માંડાએ શ્રી**પાર્શ્વનાથ**ભ૦ની મૂર્તિ ભરાવી અને તેની **તપા**ગચ્છીય શ્રીમાન્ **આનંદવિમલસૂરિ**જી મહારાજે પ્રતિષ્ઠા કરી છે.

(૪)

सं० १५३७ वर्षे वै० शु० ८ शनौ प्राग्वाट सा० हीदा भा० सापू सुत देवाकेन भार्या वाल्ही पुत्र जेसा पोपा कर्मा जीदा प्रमुख कुटुम्बयुतेन श्रीशंभवनाथबिंब कारित। प्रतिष्ठितं तपापक्षे श्री सोमसुंदरसूरिसंताने श्री लक्ष्मीसागरसूरिभि॰ ॥ श्रीः ॥

(આ પ્રતિમાજીની ઊંચાઈ ૭ ઇંચ અને પહોળાઈ ૫ ઇંચ છે.)

સંવત્ ૧૫૩૭ના વૈશાખ શુદિ ૮ ને શનિવારે, **પોરવાડ** જ્ઞાતીય શાહીદાનીભાર્યા સાપુના પુત્ર, પોતાની ભાર્યા વાલી અને પુત્રો જેસા, પોપા, કર્મા, જીદા વગેરે કુટુંબથી યુક્ત એવા દેવાએ શ્રી**સંભવનાથ**ભ૦નું બિંબ ભરાવ્યું અને તેની **તપા**ગચ્છીય શ્રી**સોમસુંદરસૂરિ**સંતાનીય શ્રી**લક્ષ્મીસાગરસૂરિ**જીએ પ્રતિષ્ઠા કરી છે.

(૫)[૨]

॥ सम्वत् १६८७ वर्षे आषाढ सुदि १४ वार थावर श्रीराठड श्री भगवंनदास समुद्रदास करमण सा... .... (पूनापुण्यार्थं) विर्धा वेला पुत्र घसा लींबा जाति आछ ॥

સંવત્ ૧૬૮૭ના અષાડ શુદિ ૧૪ ને શનિવારે શ્રી**રાઠોડ** ગોત્ર અને **આછા** (?) જ્ઞાતિવાળા શેઠ ભગવાનદાસ, સમુદ્રદાસ, કરમણ, વર્ધા, વેલા અને તેમના પુત્રો ઘસા, લીંબા એમણે શા પુનાના કલ્યાણ માટે **ગુંદોચ** ગામના ઉપાશ્રયમાં આ સ્તંભ કરાવ્યો હોય અથવા ઉપાશ્રય બંધાવવામા કોઈ પણ જાતની સહાયતા કરી હોય તેમ લાગે છે.

(૬)[૩]

९० ॥ श्री षंडेरक चैत्ये ।

---

૨. આ લેખ, **જોધપુર** રાજ્યના **પાલી** પરગણામાં, પાલીથી દક્ષિણમાં લગભગે ૧૦ માઈલની દૂરીપર આવેલા **ગુંદોચ** ગામમાના **તપા**ગચ્છના ઉપાશ્રાયના એક સ્તંભ ઉપર ખોદાયેલો છે. **ગુંદોચ** ગામમાં હાલ એક ભવ્ય જિનમંદિર, ઉપાશ્રયો અને શ્રાવકોનાં ઘરો વગેરે છે

૩. નંબર ૬ અને ૭ વાળા લેખો **જોધપુર**રાજ્યના **બાલી** પરગણાના **સાંઢેરાવ** ગામના પ્રાચીન જિનમંદિરમાંના છે તેમાનો પહેલો લેખ, ઉક્તમંદિરના ગૂઢમંડળમાના એક આલા (ગોંખલા)મા વિરાજિત, શ્રી**દેવનાગસૂરિ**જીની મનોહર મૂર્તિની બેઠકમા ખોદેલો છે. આ મૂર્તિ આશરે ૩૪ આંગળ ઊંચી અને ૨૨ આગળ પહોળી છે મૂર્તિમા મસ્તકની પાછળ ઓઘો તથા શરીરપર મુહપત્તિ અને કપડાની નિશાની કોતરેલ છે. મૂર્તિમા આચાર્યજીનાં ચરણો પાસે નીચે મધ્ય ભાગમાં આચાર્યની સેવા કરતી એક સાધુની મૂર્તિ અને તેની આજુબાજુમાં હાથમાં પૂજાની સામગ્રી લઈને ઉભેલ ત્રણ શ્રાવકોની મૂર્તિઓ કોતરેલી છે તે ચારે મૂર્તિઓની નીચે તે ચારે વ્યક્તિઓના નામો ખોદેલા

पडित जिनचन्द्रेण गोष्टि (ष्ठि) युतेन श्रीमता ।

देवनागगुरोमूर्त्ति (र्मूर्त्तिः) कारिता मुक्तिवांच्छता ॥

सं० ११९७ वैशा [ख] वदि १

प्र (स) न्नः ।	पं० जिनचन्द्र·	थिरपालं·	शुभंकरः
(श्रावक)	(साधु)	(श्रावक)	(श्रावक)

સંવત ૧૧૯૭ના વૈશાખ વદિ ૧ ને દિવસે, (**સાંઢેરાવ** ગામના) શ્રી**ષંડેરક**ગચ્છના[૪] મંદિરમાં, ગોષ્ઠીપદને ધારણ કરનાર અર્થાત્ મંદિરની સારસભાળ રાખનાર અને મુક્તિને ઇચ્છનાર શ્રીમાન્ પંડિત જિનચંદ્રે પોતાના ગુરુ શ્રી**દેવનાગસૂરિ**જીની આ મૂર્તિ ભરાવી.

(૭)

१० ॥ संवत् १११५ माग (घ) वदि ४ श्री

આ લેખ આટલો જ લખીને અધુરો છોડી દીધો હોય તેમ લાગે છે. આગળ અક્ષરો લખેલા નથી. આ લેખવાળું પરિકર પ્રાચીન અને સુંદર કોરણીવાળુ છે.

છે. સાતમા નંબરનો લેખ, એ જ મંદિરના ગૂઢમંડળમાના જમણી બાજુના ગોખલામાંના પરિકર નીચે ખોદેલો છે

૪. ઉક્ત **સાંઢેરાવ** ગામના નામ ઉપરથી **ષંડેરક**ગચ્છ નિકળ્યો છે.

(પૃષ્ઠ ૩૨ નુ અનુસધાન)

દેવ દેવીઓ ઉત્તર વૈક્રિય સ્વરૂપ ધારણ કરી શકતા હોવાથી, જોઇએ તેટલા હાથ વગેરે રચી શકે છે.[૧] આથી શ્રુતદેવતા કેટલીક વાર બે હાથવાળી તેમ જ કેટલીક વાર ચાર હાથવાળી આલેખાયેલી જોવાય છે. લખનૌના સંગ્રહસ્થાન નં. $\frac{J}{24}$માં બે હાથવાળી મૂર્તિ છે. આ મૂર્તિ બધી મૂર્તિઓમા પ્રાચીન છે એવો નિર્દેશ શ્રીયુત **ભટ્ટાચાર્યે** "માલવીય સ્મારક ગ્રંથ' (પ્ર. ૨૯૩) મા કર્યો છે. બિકાનેર રાજ્યમા એક ચાર હાથવાળી મૂર્તિ છે. આની પ્રતિકૃતિ ઉપર્યુક્ત સ્મારક ગ્રથમા અપાયેલી છે શ્રુતદેવનાતુ **નિર્વાણકલિકા**મા જે સ્વરૂપ રજુ કરાયેલુ છે તે ઉપરથી તૈયાર કરાયેલી એની એક ત્રિરંગી પ્રતિકૃતિ આગમોદય સમિતિએ પ્રસિદ્ધ કરેલી **સ્તુતિચતુર્વિંશતિકા, ચતુર્વિંશતિકા** તેમ જ શ્રી **ભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસંગ્રહનો દ્વિયતીવિભાગ** એ ત્રણે પુસ્તકમાં અપાયેલ છે. વળી **આર્હત જીવન જ્યોતિ** ના પ્રથમ વિભાગરૂપ **પહેલી કિરણાવલી**માના આઠમા કિરણમા પણ એક પ્રતિકૃતિ અપાયેલી છે

શ્રુતદેવતાના સબધમા બીજી પણ કેટલીક બાબતો કહેવા જેવી છે અને મારા નિબંધમા મેં એ વિચારી પણ છે, પરતુ એ કોઇ પ્રસગ મળતા પ્રસિદ્ધિમા મૂકવાનો વિચાર રાખતો હાલ તુરત તો હું વિરમુ છું.

૧, જુઓ **ચતુર્વિંશતિકા** (શ્લો ૪૪)નુ મારું સ્પષ્ટીકરણ પૃ. [૭૮-૮૦]

સંપાદકીય વક્તવ્ય

બીજું વર્ષ

"શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ" પોતાનુ પ્રથમ વર્ષ સપૂર્ણ કરીને આ અંકે બીજા વર્ષમાં પ્રવેશ કરે છે.

આજે અમારી દૃષ્ટિ એ સમય ઉપર પડે છે કે જ્યારે મુનિસમ્મેલનને નિયત કરેલી પ્રતિકાર સમિતિ કંઈક ક્રિયાત્મક કાર્ય કરવાનો ગંભીરપણે વિચાર કરતી હતી. સદ્ભાગ્યે એ વિચારણા જલ્દી સફળ થઈ, માર્ગમાં નજરે પડતી અગવડો દૂર થઈ, જોઇતી સહાયતાની તાત્કાલિક વ્યવસ્થા થઈ અને "શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ"નો જન્મ થયો. આજે એ વાતને એક વર્ષ વીતી ગયુ!

"શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ"ના પ્રથમ વર્ષ દરમ્યાન એના ઉદ્દેશ પ્રમાણે પ્રતિકાર, સાહિત્ય, સ્થાપત્ય અને ઇતિહાસ વિષયક યથાશક્ય વાચન આપવાનો પ્રયાસ કરવામા આવ્યો છે. "શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ"નો ઉન્નત આદર્શ હમેશાં અમારી સામે ખડો છે. એ આદર્શને અનુરૂપ સાહિત્ય આપીને માસિકને વધુ આકર્ષક બનાવવાની ભાવના સાથે અમે બીજા વર્ષમા પ્રવેશ કરીએ છીએ.

"શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ" હજુ બીલકુલ પોતાના પ્રારભકાળમા છે એ વાત સાચી છે, છતા પ્રગતિ સાધવા માટે અમુક વર્ષો વીતવા જ જોઈએ એવી વયની યોગ્યતા અમારી દૃષ્ટિએ વધુ મહત્ત્વની નથી. પરમ પૂજ્ય મુનિરાજો અને વિદ્વાનોનો સાથ મળતો રહે તો અલ્પ સમયમાં પણ ઘણી સારી પ્રગતિ સાધી શકાય એમાં લેશમાત્ર શંકા નથી. અને એટલા માટે બીજા વર્ષમા પ્રવેશ કરતી વખતે કેટલીક વસ્તુ કહેવાની પ્રાપ્ત થાય છે:

"પુરાતન ઇતિહાસ અને સ્થાપત્ય" શીર્ષક એક ચાલુ પ્રકરણ એ આશયથી શરુ કરવામાં આવ્યું હતુ કે કડકડતી ટાઢ અને ધગધગતા તડકામા ઉઘાડે પગે અને ઉઘાડે માથે, ભારતના અનેક પ્રદેશોમાં વિચરીને પરમાત્મા મહાવીરદેવનો ધર્મ-સદેશ જનતાને પહોંચાડતા આપણા પૂજ્ય મુનિરાજો પોતાના વિહાર દરમ્યાન તે તે પ્રદેશમાનાં જૈન સ્થાપત્યોનુ નિરીક્ષણ-પરીક્ષણ કરે અને તેનો પ્રમાણભૂત અહેવાલ તથા પોતાની ધર્મક્રિયામા રત રહી અહર્નિશ અધ્યયન, અધ્યાપન અને સાહિત્ય-સેવન કરતી વખતે આપણા પૂર્વજોની જે યશોગાથાઓ નજરે પડે તેનો ઇતિહાસ આ માસિક દ્વારા લોકોને પહોચાડે। પરન્તુ અમારો આ આશય જેવો અમે ઇચ્છીએ તેવો સફળ થયો નથી અતિ નમ્રભાવે અમે સર્વ પૂજ્ય મુનિરાજોનુ અને વિદ્વાનોનુ ધ્યાન એ તરફ દોરીએ છીએ અને એ પ્રકરણ વધુ સમૃદ્ધ બને એવુ સાહિત્ય મોકલતા રહેવાની વિનતિ કરીએ છીએ.

આપણા પૂજ્ય મુનિસમુદાયમા અત્યારે અનેક વિદ્વાનો વિદ્યમાન છે અને તેઓ સારામાં સારા લેખો આપી શકે એમ છે, પણ તે બધાની વિદ્વત્તાની પ્રસાદી મેળવવા આ

માસિક હજુ ભાગ્યશાળી થઈ શક્યુ નથી. આ માસિક સમસ્ત મુનિસમુદાયનુ માસિક છે એ વસ્તુ, નમ્રભાવે, જણાવવા સાથે અમે બધાય પૂજ્ય મુનિરાજોને વિનવીએ છીએ કે તેઓ પ્રસંગે પ્રસગે લેખો મોકલવાની કૃપા કરતા રહે!

વિશેષાંક—બીજા વર્ષના અમારા કાર્યક્રમમા સૌથી મહત્ત્વની વસ્તુ "શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાક"ની યોજના છે પરમાત્મા મહાવીર દેવ સંબંધી એક સંપૂર્ણ જીવન-ચરિત્રની અત્યારે ઘણી જ આવશ્યકતા છે. એવુ જીવન-ચરિત્ર તૈયાર કરનાર કોઇ વિદ્વાનને ઉપયોગી થઈ શકે એવુ સાહિત્ય પ્રગટ કરવુ એ પણ એક જરુરી વસ્તુ છે. સંભવ છે આવા એકાદ સગ્રહના દર્શનથી કોઈ વિદ્વાનને પ્રબળ પ્રેરણા મળે અને એ એવુ પુસ્તક તૈયાર કરવા લલચાય! "શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ" પણ આવો એકાદ સંગ્રહ પ્રગટ કરે તો સારું, એ આશયથી આ યોજના કરવામા આવી છે. અમારી એ યોજના સફળ કરવામા પૂજ્ય મુનિરાજો અને જૈન કે અજૈન—દરેક વિદ્વાન ભગવાન મહાવીર સ્વામી સબધી લેખ મોકલીને અમને સહાયતા કરે એવી અમારી પ્રાર્થના છે.

"શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ" માટે હમેશા પ્રયત્ન કરતા, સમિતિના પાંચે પરમ પૂજ્ય મુનિમહારાજો પ્રત્યે આભારની લાગણી પ્રદર્શિત કરવાની સાથે સાથે એના પ્રથમ વર્ષ દરમ્યાન જે જે સખી સદ્ગૃહસ્થોએ આર્થિક સહાયતા કરી છે તેમનો તથા જે જે વિદ્વાનો-પૂજ્ય મુનિરાજો અને ગૃહસ્થો-એ અત્યત પરિશ્રમ લઇને લેખો મોકલતા રહેવાની ઉદારતા કરી છે તેમનો અમે આભાર માનીએ છીએ અને ભવિષ્યમા પણ એવો જ સહકાર આપતા રહેવાની પ્રાથના કરીએ છીએ.

છેવટે સમિતિની સ્થાપના અગેનો અખિલ ભારતવર્ષીય જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક મુનિસમ્મેલનનો એ દસમો ઠરાવ

"આપણા પરમ પવિત્ર પૂજ્ય શાસ્ત્રો તથા તીર્થાદિ ઉપર થતા આક્ષેપોના સમાધાનને અગે (૧) આચાર્ય મહારાજ શ્રીમત્ સાગરાનદસૂરિજી (૨) આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયલબ્ધિ-સૂરિજી (૩) પંન્યાસજી મહારાજ શ્રી લાવણ્યવિજયજી (વર્તમાનમા આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયલાવણ્યસૂરિજી) (૪) મુનિરાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી (૫) મુનિરાજ શ્રી દર્શનવિજયજીની મંડળી નીમી છે તે મંડળીએ તે કાર્ય, નિયમાવલી તૈયાર કરી, શરુ કરવુ અને બીજા સર્વે સાધુઓએ એ બાબતમા યોગ્ય મદદ જરુર કરવી તેમ જ એ મંડળીને જોઇતી સહાય આપવા શ્રાવકોને પણ પ્રેરણા અને ઉપદેશ આપવો."

યાદ કરીને બધાય પૂજ્ય મુનિરાજો "શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ"ને હમેશા પોતાનું ગણે એ જ ભાવના!

માસિક ભેટ

પ્રથમ વર્ષની માફક બીજા વર્ષ માટે પણ પદસ્થ મુનિરાજોને માસિક ભેટ મોકલવાનો અમે નિર્ણય કર્યો છે. માસિકના વાચનનો લાભ પ્રત્યેક મુનિરાજને મળતો રહે એવી અમારી હાર્દિક ઇચ્છા છે જો દરેક સમુદાય દીઠ માસિકની ઓછામા ઓછી એક નકલ પણ જતી રહે તો તેના વાચનનો લાભ તે સમુદાયના લગભગ બધાય મુનિરાજોને મળી શકે. પ્રાયઃ કરીને પ્રત્યેક સમુદાયમા એકાદ પદસ્થ મુનિરાજ અવશ્ય હોય એટલે એમના નામે મોકલાતા માસિકનો લાભ એ આખો સમુદાય લઈ શકે.

દરેકે દરેક મુનિરાજને માસિક ભેટ મોકલી શકાય એ જરુર ઇચ્છવા જેવું છે, પરન્તુ અત્યારની અમારી આર્થિક સ્થિતિ જોતા એ પગલુ શકય નથી. એટલે કેવળ **અમારી** સ્થિતિને અનુકૂળ વ્યવસ્થા જળવાય અને સર્વ મુનિરાજોને માસિકના વાચનનો લાભ મળે એટલા માટે જ — નિરુપાયે — આ વ્યવસ્થા કરવી પડી છે. છતાં પણ જે સમુદાયમાં પદસ્થ મુનિરાજ નહિ હોવાની અમને ખબર પડે છે તેમને માસિક ભેટ મોકલવામા આવે જ છે. એટલે અમારી જાણબહાર કે એ સંબંધની સૂચના અમને નહીં મળવાના કારણે જેઓને માસિક ભેટ ન મળતુ હોય તેઓએ અમને એ સંબંધી સૂચના કરવા કૃપા કરવી !

શ્રીયુત વીરેન્દ્રકુમારને—

"જૈનદર્શન" ના ૨૧મા અંકમાંનું "जैन सत्य प्रकाश के तंत्रीजी" શીર્ષક લખાણ વાચ્યુ. "શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ" માની દિગંબરો સંબધીની ત્રણે લેખમાળાઓ આપે જોઇ અને એના ઉપર વિચાર કરવાની આપને જરુરત જણાઇ. એમાની એક લેખમાળાને આપે અબાધક ગણી, બીજી એક માટે ગોળ ગોળ વિચાર દર્શાવ્યા અને છેવટે "દિગંબરોની ઉત્પત્તિ" શીર્ષક પૂજ્યપાદ આચાર્ય મહારાજ શ્રી સાગરાનદસૂરીશ્વરજી મહારાજની લેખમાળાનો ઉત્તર આપવાનુ આપે પસંદ કર્યું. પરન્તુ એનો ઉત્તર કઇ રીતે આપવો એનું દિશા-સૂચન હજુ સૂધી આપ નથી શોધી શક્યા અને તેથી મૂળ વિષયને સાવ ભૂલી જઇને એક બીલકુલ જુદા જ વિષયની ચર્ચા આપે છેડી છે, જેની "જૈનદર્શન" ના ૨૧ મા અંકમાંનું આપનુ લખાણ સાક્ષી પૂરે છે. "દિગંબરોની ઉત્પત્તિ" ના લેખમાં શ્રી કેસરીયાજીના ઈતિહાસનો જરા પણ ઊહાપોહ ન હોવા છતા આપે એ સંબંધી ચર્ચાનો એક આખો લેખ લખી નાખ્યો છે, પરિણામે નીચેની વસ્તુ આપને અમારે જણાવવી જરુરી થાય છે

શ્રી કેસરિયાજીના પોતાની માલીકીના મંદિર ઉપર શ્વેતાબરો ધ્વજાદંડ ચડાવવાની પવિત્ર ક્રિયા કરે અને તે વખતે દિગબરો ખોટી રીતે ધાંધલ મચાવી પોતાને હાથે જ પોતાને નુકસાન વહોરી લ્યે તેમા શ્વેતાબરોનો શો દોષ ? કે એમણે પોતાની ધર્મક્રિયા શા માટે અટકાવવી ? ધ્વજાદડ રાજ્ય તરફથી ઉતારી લેવામાં આવ્યો છે તે તો માત્ર તે તૂટી ગયો હોવાને કારણે જ ! એથી શ્વેતાંબરોના હક્કમા જરા પણ હરકત નથી આવતી અને તેથી જ કમીશનમા પણ એ હક્કના પુરાવા દાખલ કરવામા આવ્યા છે.

લંગોટ વગરની બધીય મૂર્તિઓ દિગંબરોની જ હોય છે એ માન્યતાને મથુરામા મળેલી લંગોટ વગરની છતાં શ્વેતાંબર મૂર્તિઓએ નાબુદ કરી છે. એટલે કેવળ લંગોટ વગરની મૂર્તિ જોઈને કોઇ પણ મંદિર કે મૂર્તિને દિગબરીય સિદ્ધ ન કરી શકાય. વળી શ્રી કેસરીયાજીના મંદિર માટે તો મંદિરની નવચોકીસના સ્તભ ઉપરનો શિલાલેખ કે જેમા શ્રી જિનલાભના ઉપદેશથી મદિર બન્યાનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે તે, નક્કાર-ખાનામાનો શ્વેતાબર જૈન શેઠ શ્રી સુલતાનમલજીનો લેખ છે તે તથા હાથી ઉપરનો શ્રી કનકવિમલજીના ઉલ્લેખવાળો શિલાલેખ એ વાત બીલકુલ નિશ્ચિત કરે છે કે એ મંદિર શ્વેતાબરોનું જ છે.

આ ઉપરાંત ત્યાંની કેટલીય પ્રતિમાઓ ઉપર શ્વેતાંબર મુનિ શ્રી વિજયસાગરજીના લેખો છે અને બધીય મૂર્તિઓનુ પૂજન શ્વેતાંબર વિધિ પ્રમાણે થાય છે અને આંગી વગેરે પણ કરવામા આવે છે.

શ્રી કેસરીયાનાથજીની મૂર્તિ સાથે સોળ સ્વપ્નાની વાત લખવા પહેલાં એટલુ તો જરુર ધ્યાનમાં રાખવું જોઈતું હતુ કે મૂળ પ્રતિમાજી શ્યામ પાષાણની બનેલ છે જ્યારે એ સ્વપ્ના તો ધાતુના પરિકરમાં બનેલ છે. એટલે એનો મૂળ મૂર્તિ સાથે સંબંધ જોડી ન જ શકાય!

શ્રી કેસરીનાથજીના મંદિર પરત્વે આટલી વસ્તુ લખ્યા બાદ "आगम पुत्थे लिहिओ "નો "આગમની રચના કરવામા આવી," એવો જે અર્થ આપ કરો છો તે સંબંધી કંઈક લખવું જરુરી જણાય છે.

એ આખાય વાકયની સસ્કૃત છાયા "आगम पुस्तके लिखितः" થાય છે એટલે કે આગમ-શાસ્ત્ર પુસ્તકમાં લખવામાં આવ્યુ એવો એનો અર્થ થાય છે અને આ ચર્ચાનું મુખ્ય મૂળ "लिहिओ" શબ્દનો અર્થ કરવામા રહેલુ છે. આપ એ लिहिओ નો અર્થ लिखित —रचित (રચવામાં-બનાવવામાં આવ્યું) એવો કરો છો અને એમ કરીને સમગ્ર શ્વેતાંબરીય આગમોને અર્વાચીન સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરો છો. પરન્તુ આ પ્રમાણે પ્રયત્ન કરવા જતા કેટલીય મહત્ત્વની અને સત્ય વસ્તુ તરફ આપને દુર્લક્ષ્ય કરવું પડે છે. સૌથી પ્રથમ તો "लिहिओ" નો અર્થ રચાયો એવો કરવા જતાં "पुत्थे" શબ્દનો શો અર્થ કરી શકાય એ આપે વિચાર્યું જ નથી વળી આ એક અતિ મહત્ત્વનું શાસ્ત્રીય વાક્ય હોઈ તેમાં અર્થ વગરનો એક પણ શબ્દ વધારે નથી એટલે જો એનો અર્થ आगमः पुस्तके लिखित એટલે કે आगम' पुस्तकारूढः कृतः અર્થાત્ પરાપરાથી મુખપાઠ રાખવામા આવતા આગમોને પુસ્તકારૂઢ કર્યાં એવો કરવામાં આવે તો જ "पुत्थे" શબ્દને યોગ્ય ન્યાય મળે છે.

જે વિદ્વાનોને પ્રાચીન હસ્તલિખિત પ્રતો સંબધી લેશમાત્ર પણ અનુભવ હશે તે જાણતા હશે કે એ પ્રતોમા लिखित અને रचित શબ્દ બીલકુલ જુદા અર્થમા વાપરવામા આવે છે. लिखित નો અર્થ બીજા કોઈએ બનાવેલ ગ્રથને લિપિબદ્ધ કરવો એવો થાય છે. જ્યારે रचितનો અર્થ ગ્રથની રચના કરવી એવો થાય છે. કેટલીય હસ્તલિખિત પ્રતોના અંતમા लेखन સવત્ અને रचना સવત્, लेखकનુ નામ તથા रचनारनु નામ ભિન્ન ભિન્ન આપવામા આવે છે હવે જો लिखितનો અર્થ रचित કરવામાં આવે તો એ સેકડો હસ્તલિખિત પ્રતિઓના અતે આપવામા આવતા આ ઉલ્લેખોની શી વ્યવસ્થા થઇ શકે? એટલે પ્રાચીન શાસ્ત્રીય પ્રણાલિકા તરફ બીલકુલ આખમિચામણી કરીને અને કેવળ અત્યારની પ્રથાને જ ધ્યાનમા રાખીને लिखितનો અર્થ रचित કરવો લેશ માત્ર પણ યુક્તિયુક્ત નથી.

અમે નથી માનતા કે એક સામાન્ય માણસ પણ સમજી શકે એવી વાતથી શ્રીયુત વીરેન્દ્રકુમારજી બીલકુલ અજ્ઞાત હોય, પરન્તુ જે વસ્તુ તરફના પક્ષપાતના કારણે તેઓ એક દીવા જેવી સ્પષ્ટ વસ્તુને સમજવા—સ્વીકારવા અચકાય છે, તે દૂર થવાની જરુર છે.

છેવટે અમે ઇચ્છીએ છીએ કે ભાઈ વીરેન્દ્રકુમારજી વિષયાન્તરની ચર્ચામા ન ઉતરતા મૂળ વસ્તુનો જ વિચાર કરશે જેથી કઇક વિશેષ વસ્તુ લોકોને જાણવા મળી શકે.

મહાપ્રભાવશાલી પુરુષાદાનીય
શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વનાથ

લેખક—આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયપદ્મસૂરિજી

(ગતાંકથી ચાલુ)

ઇંદ્રે કહેલી બીના જાણીને સૂરિજી મહારાજ ઘણા ખુશી થયા. તેમણે આ રાતે બનેલો તમામ વૃત્તાત શ્રીસંઘને કહી સંભળાવ્યો. તે સાંભળીને શ્રીસંઘે યાત્રાએ જવાની તૈયારી કરી. જેમાં ૯૦૦ ગાડાઓ ચાલતાં હતાં. શ્રી સંઘના આગ્રહથી સૂરિજી મહારાજ પણ સાથે પધાર્યા. જ્યારે આ સંઘ સેઢી નદીના કાંઠે આવ્યો ત્યારે ત્યાં બે ઘરડા ઘોડા અદૃશ્ય થઇ ગયા. એટલે આ નિશાનીથી સંઘ ત્યાં રહ્યો. આચાર્ય મહારાજે આગળ જઇને પૂછ્યું ત્યારે એક ગોવાળે કહ્યું કે "હે ગુરુજી, આ પાસેના ગામમાં મહીણલ નામે મુખ્ય પટેલ છે. તેની કાળી ગાય અહીં આવીને પોતાના ચારે આંચળમાંથી દૂધ ઝરે છે. એટલે અહીં ખાલી થઈને જ તે ઘેર જાય છે. અને ત્યાં દોહવામાં આવતાં મહામહેનતે પણ લગાર પણ દૂધ દેતી નથી તેનું કારણ કંઇ સમજાતું નથી." એમ કહીને તેણે તે સ્થલે ગુરુજીને દૂધ બતાવ્યું. એટલે પાસે બેસીને ગુરુજી પ્રાકૃતભાષામાં શ્રી પાર્શ્વનાથનુ મહાપ્રભાવક जयतिहुयण ઈત્યાદિ બત્રીશ ગાથાઓનુ નવું સ્તોત્ર રચીને બોલ્યા. ત્યાં ધીમે ધીમે જાણે પ્રત્યક્ષ પ્રભુનુ પ્રતિબિંબ હોય તેવું શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવંતનુ તેજસ્વિ બિંબ પ્રકટ થયું. એટલે સંઘ સહિત સૂરિજીએ તરત જ ચૈત્યવંદન કર્યું, અને એમનો રોગ મૂલમાંથી દૂર થયો. તે વખતે શ્રાવકોએ ગંધોદકથી પ્રભુબિંબને ન્હવરાવીને કપૂર વગેરેનુ વિલેપન કરવા પૂર્વક સાત્વિક પૂજાનો અપૂર્વ લ્હાવો લીધો. તે સ્થલે નવું દહેરાસર બંધાવવા માટે એક લક્ષ રૂપિયા ભેગા થયા, અને ગામના મુખ્ય લોકોએ ત્યા દેવાલય બાંધવાની હા પાડી.

શ્રી મલ્લવાદિ - શિષ્યના શ્રાવકોએ ત્યાંના રહીશ આમ્રેશ્વર અને બુદ્ધિનિધાન મહિષ નામના કારીગરોને ચૈત્ય બાંધવાનું કામ સોંપ્યુ. થોડા જ સમયમાં તે કામ પૂર્ણ થયુ. તે કામના ઉપરીને દરરોજ પગાર તરીકે એક દ્રમ્મ આપવામાં આવતો હતો તેમાંથી થોડું ભોજનાદિના ખર્ચમાં વાપરતાં બાકીના બચેલા દ્રવ્ય વડે તેણે ચૈત્યમા પોતાના નામની એક દેવકુલિકા

કરાવી, કે જે હાલ પણ હયાત છે. પછી શુભ મુહૂર્તે અભયદેવસૂરિજીએ ત્યાં બિંબની પ્રતિષ્ઠા કરી. તે જ દિવસે રાતે ધરણેન્દ્રે આવીને સૂરિજીને વિનતિ કરી કે–મારા ઉપર કૃપા કરી આપ આ સ્તવનમાંની છેલ્લી બે ગાથાઓ ગોપવી રાખો. સૂરિજીએ તેમ કરી ત્રીસ ગાથા કાયમ રાખી. ત્યારથી તે સ્થલ તીર્થ તરીકે ગણાયુ. જન્મકલ્યાણકના મહોત્સવમાં પ્રથમ ધોળકાના મુખ્ય શ્રાવકે જળ કળશ લઇને ભગવંતને અભિષેક કર્યો. ત્યા બિંબાસનના પાછળના ભાગમાં ઐતિહાસિક અક્ષર પંક્તિ પૂર્વે લખવામા આવેલ છે, એમ લોકોમાં સંભળાય છે.

શ્રી જિનેશ્વરસૂરિ તથા બુદ્ધિસાગરસૂરિ ચિરકાલ સંયમજીવન પાળી છેવટે અનશન કરીને સ્વર્ગે ગયા. શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજાએ પ્રથમ ઉપાંગ શ્રી ઔપપાતિક સૂત્રની અને પૂજ્ય શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીએ બનાવેલ શ્રી પંચાશકશાસ્ત્રની ઉપર અપૂર્વ વિદ્વતા ભરેલી ટીકા બનાવી છે, જે થોડા વર્ષો પહેલાં શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સભાએ છપાવી છે.

શ્રી અભયદેવસૂરિના અને શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વનાથના સબંધમાં શ્રી ઉપદેશ પ્રાસાદને અનુસારે આ વૃત્તાત છે—આચાર્યપદથી વિભૂષિત થયા બાદ શ્રી અભયદેવસૂરિજી મહારાજ વિહાર કરતાં સંભાણક ગામથી ધોલકા થઇને થંભનપુરમા પધાર્યા. ત્યાં અતિ તુચ્છ આહાર કરવાથી કોઢના[1] મહારોગથી તે એવા દુઃખી થયા કે હાથપગ હલાવવાની પણ તેમનામાં શક્તિ રહી નહી. એક દિવસ સાંજે સૂરિજીએ પ્રતિક્રમણ કરીને શ્રાવકોને[2] કહ્યું કે–આ રોગની પીડા બહુ થતી હોવાથી હું એક પણ ક્ષણ તે સહન કરવા સમર્થ નથી, તેથી કાલે અનશન કરીશ. તે સાંભળી શ્રાવકો ઘણા દીલગીર થયા. તે પછી તેરસની અડધી રાતે શાસન દેવીએ આવીને સૂરિજીને કહ્યું કે- હે ગુરુજી! ઉંઘો છો કે જાગો છો? ગુરુએ ધીમે સ્વરે કહ્યુ કે- જાગું છું. દેવીએ કહ્યું કે- ઊઠો, આ સૂતરની નવ કોકડી ઉકેલો! ગુરુ બોલ્યા કે- આવા શરીરે હું શી રીતે ઉકેલી શકું? દેવીએ અવધિજ્ઞાનથી જાણીને કહ્યું કે– લાંબો કાળ જીવીને હજુ નવ અંગની વૃત્તિ કરવાનું જેના હાથમાં છે તેને આ તે શા હિસાબમાં છે? દેવીનુ વચન સાંભળીને ગુરુએ કહ્યું કે- આવા શરીરે હું

---

૧. આ રોગ સંભાણક ગામમા થયો, એમ સ્તભનકલ્પશિલોઞ્છમા કહ્યુ છે

૨. આ શ્રાવકોમાં ઘણાખરા નજીકના ગામોમાં રહેતા હતા, અને પાક્ષિક પ્રતિક્રમણ કરવા માટે આવતા હતા. અનશનની ઇચ્છાવાળા ગુરુએ ખમાવવા માટે પણ તેમને બોલાવ્યા હતા

નવ અંગોની ટીકાઓ શી રીતે બનાવીશ? દેવી બોલી કે- છ મહિના સુધી આયંબિલ તપ કરજો. સૂરિજીએ છ મહિના સુધી આયંબિલ તપ કર્યો, અને કઠિન શબ્દોની ટીકા કરીને તે ટીકાઓ પૂરી[1] કરી. આ પછી શરીરને વિષે ફરીથી મહારોગ ઉત્પન્ન થયો, ત્યારે ધરણેન્દ્રે ધોળા સર્પનું સ્વરૂપ ધારણ કરી ત્યાં આવીને સૂરિજીના શરીરને ચાટીને નીરોગી બનાવ્યું. અને સૂરિજીને કહ્યું કે- સેઢી નદીના કાંઠે, પલાસ (ખાખરાનું ઝાડ) ના વનમાં શ્રી થંભન-પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા જમીનમાં ગુપ્ત રહેલી છે તેને તમે પ્રકટ કરો. ત્યાં ઓચિંતી એક ગાય આવીને તે પ્રતિમા જે જગ્યાએ છે તે જગ્યાએ દૂધ ઝરશે તે ચિન્હથી તે મૂર્તિનું સ્થાન તમે નિશ્ચયે જાણજો

સવારે સૂરિજી સંઘની સાથે ત્યાં ગયા અને ગાયને દૂધ ઝરતી જોઈને ગોવાળના બાળકોએ બતાવેલી ભૂમિની પાસે પ્રતિમાના સ્થાનનો નિશ્ચય થવાથી ગુરુજીએ પાર્શ્વનાથનું નવીન સ્તોત્ર રચવા માંડયું. તેના ૩૨ કાવ્ય કહ્યા પછી તેત્રીસમું કાવ્ય કહેતા તરત જ શ્રી પાર્શ્વનાથનું અલૌકિક બિંબ પ્રગટ થયું. તે તેત્રીસમું કાવ્ય ગુરુજીએ દેવતાના આદેશથી ગોપવી દીધું બત્રીસ કાવ્યોના આ સ્તોત્રની શરુઆતમાં 'जयतिहुयण' પદ હોવાથી જયતિહુણય નામે એ સ્તોત્ર ઓલખાય છે. તે પ્રતિમાનાં દર્શન થયાં કે તરત જ રોગ મૂળથી નાશ પામ્યો ને ગુરુજી નીરોગી બન્યા.

પછી શ્રી સંઘે ગુરુજીને તે પ્રતિમાની ઉત્પત્તિ પૂછી ત્યારે ગુરુજીએ પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે તમામ બીના શ્રી સંઘની આગળ કહી સંભળાવી, અને છેવટે કહ્યું કે આ પ્રતિમા કોણે ભરાવી તે હજુ સુધી જાણી શકાયું નથી આ પ્રમાણે પ્રતિમાનો મહિમા સાંભળીને શ્રી સંઘે તે જ સ્થાને નવું દહેર બંધાવી ત્યાં સ્તંભનપુર નામે ગામ વસાવ્યું. પછી જ્યારે, વિ. સં. ૧૩૬૮ ની સાલમાં દુષ્ટ મ્લેચ્છોએ ગુજરાતમાં ઉપદ્રવ કર્યો, ત્યારે વર્તમાન સ્તંભતીર્થની સ્થાપના થઇ. અત્યારે આ મહાચમત્કારી શ્રી પાર્શ્વનાથનું બિંબ સ્તંભતીર્થ (ખંભાત, તંબાવતી નગરી) માં હયાત છે.

(અપૂર્ણ)

---

૧ સ્તંભન પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ પ્રકટ કર્યા પછી ટીકાઓ બનાવી, એવો પણ ઉલ્લેખ બીજા ગ્રંથોમાં મળી શકે છે

૨ સોલ કાવ્યો બોલ્યા પછી આખા બિંબના દર્શન ન થયા, માટે સત્તરમા કાવ્યમા કહ્યું કે- जयपच्चक्ख जिणेसर એમ બત્રીશ કાવ્યો બનાવ્યા તેમાથી બે કાવ્યો ગુપ્ત રાખ્યા. એમ શ્રી જિનપ્રભસૂરિ કહે છે

મૂર્તિની પ્રાચીનતાના પુરાવા

લેખક—શ્રીયુત રતિલાલ ભીખાભાઈ

સાહિત્ય, સંગીત અને કલાનો યોગ સાથે સબંધ છે એ વસ્તુ આજ માસિકના પહેલાંના અંકમા હુ જણાવી ગયો છુ. સ્ટેન્ડર્ડ એનસાઇક્લોપીડીયામા સાહિત્યને ઉદ્દેશીને લખવામા આવ્યુ છે કે ક્રાઈસ્ટ પહેલા લગભગ ૪૦૦ વર્ષ પહેલાં ચીનમાં પુસ્તકો લખતા હતા અને તે એક મોટા સંગ્રહસ્થાનમા રાખવામા આવતા હતા સંગ્રહસ્થાનમાં રાખવામા આવતાં પુસ્તકોનુ સૂચિપત્ર ચિત્રકારોના હાથે એ મકાનની ભીતો ઉપર લખી રાખવામા આવતુ હતુ જેથી ગમે તે વ્યક્તિ ગમે તે વખતે તેનો છુટથી ઉપયોગ કરી શકે કેટલો બધો સાહિત્યનો પ્રેમ! આત્મજ્ઞાનના પવિત્ર પથ તરફ આમ જનતાને દોરતા સાહિત્ય માટે ચીનમા કેવી સરસ વ્યવસ્થા રાખવામા આવતી હતી! આ વસ્તુનુ વિશદ વિવરણ એ ગ્રંથમા આપવામા આવ્યુ છે અસ્તુ.

ક્રાઈસ્ટ પહેલાની આપણી કરોડોની સખ્યા દિવસે દિવસે ઓછી થતી જાય છે એ માટે જેઓના દિલમાં લાગણી થતી હોય તેવા સાક્ષરો—વિદ્વાનો જો વ્યવસ્થિત રીતે સાહિત્યના ઉદ્ધારનો પ્રયત્ન કરે તો આજે પણ જગતને એ બતાવી શકાય એમ છે કે જૈનસાહિત્યમા યોગના સુન્દરમા સુંદર માર્ગોનુ નિદર્શન આપવામાં આવેલું છે.

"ટાઈમ્સ ઑફ ઇંડીયા" તરફથી પ્રકટ થયેલ ન્યુ સ્ટેન્ડર્ડ એન્સાઈક્લોપીડીયામાં સગીત માટે લખ્યુ છે કે માનવજાતના ઈતિહાસના પ્રારભકાળથી જ જુના ગ્રીક લોકોથી પણ પહેલા સંગીતનો ઉત્પત્તિ થઈ છે. આ સગીતને પણ યોગ સાથે કેવો ગાઢો સંબંધ છે એ વિષયક એક સરસ નિબધ થઈ શકે એમ છે. આ સ્થાને એ વસ્તુ લખવી વિશેષ જરૂરી નથી એટલે એ ઈચ્છા ભવિષ્ય ઉપર જ મુલતવી રાખી છે

કલાની ઘણી વ્યાખ્યાઓમા એક વ્યાખ્યા એ પણ છે કે—જે દ્વારા વ્યવસ્થિત રીતે ઉત્પન્ન થતી કલ્પના શક્તિ અને લાગણીઓનું વર્ણન થઇ શકે તેનુ નામ કલા. આ વ્યાખ્યાની દૃષ્ટિએ કલાનો સાહિત્ય અને સંગીત સાથે બહુ જ નિકટનો સંબધ છે એમ લાગ્યા વગર નથી રહેતું.

કળાની ઉપર કરવામા આવેલ વ્યાખ્યા ઉપરાત બીજી પણ વ્યાખ્યા થાય છે અને તેમા મુખ્યત્વે કરીને કોતરકામ શિલ્પ, ચિત્રકામ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે આ દૃષ્ટીએ મૂર્તિ અને મૂર્તિવિધાનનો પણ કળામા સમાવેશ થઈ જાય છે વળી મર્તિનુ સૌથી અધિક સન્માન અને મહત્ત્વ ધાર્મિક દૃષ્ટિએ કરાતુ આપણે જોઈએ છીએ. એટલે આ પ્રમાણે ધર્મસાધનમા મૂર્તિની મારફત કળા બહુ જ સારો ભાગ ભજવે છે અને એનુ જ એ કારણ છે કે જુનામા જુના કાળની પૂર્વીય દેશની પ્રજાઓ પણ મૂર્તિ દ્વારા આત્મસાધનાનો માર્ગ સિદ્ધ કરતી હતી આ રહ્યા એના ઉદાહરણો (આ ઉદાહરણોની નોંધ ટાઈમ્સ તરફથી બહાર પડેલ ન્યુ સ્ટેન્ડર્ડ એન્સાઈક્લોપિડીયાના આધારે તૈયાર કરવામા આવી છે)

(૧) જ્યુઇશ પ્રજાનો સ્થાપક અને તેરાહનો પુત્ર અબ્રાહમ ઇ. મ. ના ૨૦૦૦ વર્ષ પહેલા થઈ ગયો તે બેબીલોનમાં એલીયા પરગણામા ઉર ગામમાં રહેતો હતો. તેના મૃત્યુ પછી એક દેવળ અને કબર બાંધવામાં આવ્યાં હતાં

(૨) સેટેફસ્ટના હુકમથી તૈયાર કરવામાં આવેલો ઇજીપ્તના રાજાઓની નામાવલી કોતરેલો એક પત્થર ઇજીપ્ટમાં મળે છે, જે ઇ. સ ના ૪૮૦ વર્ષ પહેલાંનો છે.

(૩) સીસીલીમાં ઇ. સ. ના ૫૮૨ વર્ષ પહેલા સ્થપાયેલુ એગ્રીજેન્ટમ નામનુ ગ્રીક શહેર છે જેમા તેના દેવળના અવશેષો મળી શકે છે ઈ. સ. ૧૯૩૨ની સાલમા બીજા કેટલાક અવશેષો પણ શોધી કાઢવામાં આવ્યા હતા.

(૪) ઇઝરાસેલના રાજાનુ લગ્ન ટાયરના રાજાની પુત્રી જેઝેબેલ સાથે થયું હતુ. તેનો સમય ઇ. સ. ના ૮૭૫ પૂ નો છે. તેની રાણીની લાગવગથી સૂર્યદેવની પૂજા થતી હતી.

(૫) ઈ. સ પહેલાંના ચોથા સૈકામા એપેલેસ નામક ગ્રીક ચિત્રકાર થઇ ગયો, જેની મહાન સિકંદરે પોતાના દરબારમાં ચિત્રકાર તરીકે નિમણુક કરી હતી.

(૬) ઇ. સ. ના ૧૫૦૦ પહેલા બનેલુ એનીનુ ઇજીપ્શ્યન સ્ક્રાઈબ મળે છે જે ૭૮ ફુટ લાંબુ છુ અને જેમાં ઇજીપ્શ્યન પ્રજાની મરણક્રિયાની વિધિના રીવાજો લખેલા છે. અત્યારે આ બ્રીટીશ મ્યુઝીયમમા છે.

(૭) ઇ. સ. ના ૨૮૭ વર્ષ પહેલા આરકીમીડઝ નામના એક ગણિત વેત્તાનો જન્મ થયો હતો એની શોધખોળ અને લખાણો ઉપરથી માલુમ પડે છે કે એણે રોમનો સામે બચાવ કરવા માટે એંજીનોની શોધખોળ કરી હતી.

(૮) ઇ. સ. ના ૩૫૦ વર્ષ પહેલાં બનેલી મોસોલીયમના નામથી પ્રસિદ્ધ એક ભવ્ય કબ્ર મળે છે જે મોસોલુસના રાજાની સ્ત્રીએ પોતાના પતિના સ્મરણમા બંધાવી હતી.

(૯) ઇ. સ. ના ૪૪૦ વર્ષ પહેલાં ગ્રીક કલા જગમશહૂર હતી જેનો પૂરાવો ફીડીઆઝે મૂકાવેલા એથેનાન' બાવલા ઉપરથી મળે છે.

(૧૦) કોલોઝસ ઈ. સ. ના ૨૨૪ વર્ષ પહલાંનું દુનીયાની સાત મહાન અજાયબીઓમાની એક અજાયબી તરીકે જગમશહૂર આમેનહોટેપ ત્રીજાનું આ બાવલું ૭૦ ફુટ ઉંચું છે.

(૧૧) ઇ. સ. ના ૫૨૧–૪૮૫ વર્ષ પહેલા ડેરીશસ નામના પરસ્યન રાજાએ ઝેરુબાબેલને જેરૂસલેમનુ બીજુ મંદિર બાધવાની પરવાનગી આપી હતી.

(૧૨) ક્રાઇસ્ટ પહેલાં ઈજીસ્ટમાં પાપીરસના રોલો (ભુંગળા) ઉપર સાહિત્ય લખાતુ હતુ ઇજીપ્ટના લોકો ક્રાઇસ્ટ પહેલાં આત્માના અમરપણા વિષે શ્રદ્ધાળુ હતા. ક્રાઇસ્ટ પહેલાં આઠ હજાર વર્ષ પહેલાથી ઇજીપ્તનો સુધારો જાણીતો છે–જે મંદિરો અને કબરોના અવશેષો ઉપરથી માલુમ પડે છે ક્રાઇસ્ટ પહેલાની ઇજીપ્તની શિલ્પ–મકાનો બાધવાની–કળા સર્વોત્કૃષ્ટ હતી. ત્યાંના કરણકના મંદિરના અવશેષો તથા ટુટન આમેનની કબરોના અવશેષો જાણીતા છે

(સંપૂર્ણ)

દળદાર વિશેષાંક !] "श्री जैन सत्य प्रकाश" [ગ્રાહકોને ભેટ !

શ્રી રાજનગર (અમદાવાદમાં) મળેલ
અખિલ ભારતવર્ષીય જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક મુનિસંમેલન-સંસ્થાપિત
શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિના
માસિક મુખપત્ર

"श्री जैन सत्य प्रकाश"નો

આગામી જ્ઞાનપંચમી—કાર્તિક શુકલા પંચમી—નો અંક

"श्री महावीर निर्वाण विशेषांक"

તરીકે પ્રગટ થશે

એ દળદાર અંકમાં પરમાત્મા મહાવીર દેવ સંબંધી, ભિન્ન ભિન્ન વિદ્વાનોના
અતિ મહત્ત્વપૂર્ણ લેખોનો સંગ્રહ આપવામાં આવશે.

આ દળદાર અંક

"શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ" ના ગ્રાહકોને ચાલુ લવાજમમાં
(જે વાર્ષિક માત્ર બે જ રૂપીયા છે)
ભેટ આપવામાં આવશે !

આ અંકનું છુટક મૂલ્ય ૦-૧૨-૦ (ટપાલ ખર્ચ જુદું) રાખવામાં આવશે.

જેઓ છુટક ગ્રાહક થવા ઇચ્છતા હોય તેમણે દ્વિતીય ભાદ્રપદ શુકલા પંચમી
પહેલાં પોતાનું નામ લખી જણાવવું જેથી તે માટે વ્યવસ્થા થઈ શકે.

માત્ર બે રૂપીયા જેટલી નજીવી રકમમાં આ દળદાર વિશેષાંક ઉપરાંત
આખા વર્ષના બીજા અગીયાર અંકોનું લગભગ ૫૦૦ પાના જેટલું, વિદ્વતાભર્યું
વાચન મેળવવું હોય તો ગ્રાહક થવા માટે તરત જ લખો—

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ
જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિના
માસિક મુખપત્ર

"શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ"ના "શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક"
ની યોજના
વિદ્વાનોને લેખો મોકલવાનું આમંત્રણ

આગામી કાર્તિક શુકલા પંચમી–જ્ઞાનપંચમીના દિવસે પ્રકટ થનારો "શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ"નો અંક "શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક" તરીકે પ્રકટ કરવાનુ સમિતિએ નિશ્ચિત કર્યું છે. ભગવાન્ મહાવીરના, આજ સુધીમા અનેક ચરિત્રો પ્રકાશિત થયાં છે, પરંતુ પરમાત્મા મહાવીરદેવના જીવનનું સાચું મહત્ત્વ સમજાવે એવા અને અજૈન વિદ્વાન વર્ગના હાથમાં મૂકી શકાય એવા, ઐતિહાસિક દૃષ્ટિબિંદુથી તૈયાર થયેલ જીવનચરિત્રની ખામી તો હજુ સુધી પૂર્ણ નથી જ થઇ. આવુ ચરિત્ર લખનાર વિદ્વાનને ઉપયોગી થઇ શકે એવી સામગ્રીને સગ્રહના રૂપમાં પ્રકટ કરવાની ભાવના એ આ વિશેષાંકની યોજનાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. એ ઉદ્દેશની પૂર્તિ માટે, ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીના જીવનને લગતા જુદા જુદા વિષયો સબંધી લેખો મોકલી આપવાનું, તે તે વિષયમા નિષ્ણાત, જૈન કે અજૈન, ભારતીય કે પાશ્ચાત્ય અભ્યાસીઓને અમારું સાગ્રહ આમંત્રણ છે.

ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીના જીવનને લગતા કેટલાક વિષયોનુ સૂચીપત્ર નીચે આપવામા આવ્યું છે. એ વિષયો પૈકી કોઇ પણ વિષય ઉપર, અથવા મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી કોઇ પણ બીજા વિષય ઉપર લેખ તૈયાર કરીને, મોડામા મોડો દ્વિતીય ભાદ્રપદ શુકલા પંચમી પહેલા મોકલી આપવા દરેક વિદ્વાન કૃપા કરશે એવી આશા છે.

૧ ભ. મહાવીરનું બૌદ્ધ સાહિત્યમાં સ્થાન
૨ ભ. મહાવીરના ચરિત્રનો જૈન આગમોમાં ઉલ્લેખ
૩ ભ. મહાવીરનું વિહારક્ષેત્ર
૪ ભ. મહાવીરના ભક્ત રાજાઓ.
૫ ભ. મહાવીરના સમયના દર્શનો.
૬ ભ. મહાવીરના સમયની સંઘ વ્યવસ્થા.
૭ ભ મહાવીરનો સમય–નિર્ણય.
૮ ભ. મહાવીરના જીવનની વિશેષ ઘટનાઓ.
૯ ભ. મહાવીર અને તત્કાલીન સમાજ.
૧૦ ભ. મહાવીરના સિદ્ધાંતો (સ્યાદ્વાદ, સપ્તભંગી, નય, કર્મ વગેરે)
૧૧ ભ મહાવીર યુગપ્રવર્તક તરીકે.
૧૨ ભ. મહાવીરની શ્રમણસંસ્કૃતિ અને બ્રાહ્મણ સસ્કૃતિની તુલના.
૧૩ ભ. મહાવીરનો કુલ–પરિચય (ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ)
૧૪ ભ. મહાવીર અને બુદ્ધના વ્યક્તિત્વની તુલના.
૧૫ ભ. મહાવીરનું વૈદિક સાહિત્યમાં સ્થાન.
૧૬ ભ. મહાવીર પહેલાનો જૈનધર્મ.
૧૭ ભ મહાવીરની પટ્ટાવલી–પટ્ટપરંપરા અને શાખાઓ.
૧૮ ભ. મહાવીરના જીવન પર પૂર્વના ૨૭ ભવની અસર
૧૯ ભ. મહાવીરની તપસ્યા અને તેનું મહત્ત્વ.
૨૦ ભ મહાવીરના ગણધરો.
૨૧ ભ મહાવીરને થયેલ ઉપસર્ગોનુ રહસ્ય
૨૨ ભ મહાવીરના તીર્થો.
૨૩ ભ. મહાવીર સંબંધી પ્રાચીનતમ શિલાલેખ.
૨૪ ભ. મહાવીરના ચરિત્ર સંબંધી સાહિત્ય (જૈન, અજૈન, ભારતીય, પાશ્ચાત્ય)
૨૫ ભ મહાવીરના સમયની રાજકીય સ્થિતિ.
૨૬ અન્યત્ર રહેલાને તારવા: હાલિક મહાશતકનો પ્રસંગ, કુંડકોલિકને બોધ.
૨૭ દેવશર્માને પ્રતિબોધ
૨૮ અવતારની નિયતતા.
૨૯ દેવાદિઆગમનઆદિનું રહસ્ય, તેની જરૂર.
૩૦ તત્ત્વજ્ઞાન અને તેની મહત્તા
૩૧ ગણધરોને ધર્માંતર કરવાની જરૂર.
૩૨ અર્થ પ્રરૂપણા જ કેમ?

લેખો મોકલવાનુ તથા તે સંબંધી પત્રવ્યવહારનુ સરનામુ—

વ્યવસ્થાપક, "શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ"
જેશિંગભાઇની વાડી. ઘીકાંટા, અમદાવાદ (ગુજરાત)

સમાચાર

—અલવરમાં સીટી ઈંપ્રુવમેંટ ટ્રસ્ટ ખાતા તરફથી ચાલતા ખોદકામ દરમ્યાન મંગલબુર્જમાંથી એક આખું મંદિર જમીનમાંથી મળી આવ્યું છે, જે શ્વેતાંબર જૈનોનું છે. આ મંદિરમાંથી મળતા શિલાલેખ પ્રમાણે તેની સં. ૧૬૪૫ની સાલમાં, સમ્રાટ અકબરના રાજ્યકાળ દરમ્યાન, આગ્રાનિવાસી હીરાનંદ નામના શ્રાવકે પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. એક શિલાલેખ ૧૨૧૧ની સાલનો પણ મળ્યો છે. એ મંદિરના મૂળનાયકજીનું નામ રાવણ-પાર્શ્વનાથ હતું એમ શિલાલેખ ઉપરથી મળે છે.

—અલવરમાંથી બીજો પણ એક શિલાલેખ જમીનમાંથી મળી આવેલ છે, જે સં. ૧૬૪૨નો છે અને જેમાં શ્રી જિનદત્તસૂરિજીના નામનો ઉલ્લેખ છે,

સમિતિના પાંચ મુનિરાજોનાં સરનામાં—

(૧) પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી
ઠે. જૈનઉપાશ્રય **જામનગર** (કાઠીઆવાડ)

(૨) પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયલબ્ધિસૂરિજી
ઠે. ન્યાતિનોરા, **સાદડી** (મારવાડ)

(૩) પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયલાવણ્યસૂરિજી
ઠે. જૈનઉપાશ્રય. પાંજરાપોળ, **અમદાવાદ** (ગુજરાત)

(૪) પરમપૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી મહારાજ
ચોમાસાનું ગામ-**પાડીવ** (મા વાડ)

ટપાલનું સરનામું
C/o પોસ્ટ માસ્તર, **શિરોહી** (મારવાડ)

(૫) પરમપૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી દર્શનવિજયજી મહારાજ
ઠે. જૈનઉપાશ્રય, લાખણકોટડી, **અજમેર** (રાજપુતાના)

મુદ્રક અને પ્રકાશક ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ, મણિ મુદ્રણાલય,
કાળુપુર, ખજુરીની પોળ, અમદાવાદ
પ્રકાશનસ્થાન : શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય,
જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા, અમદાવાદ.

जयति
श्रीजिनवरस्य
शासनम्

જૈનતત્ત્વજ્ઞાન, સાહિત્ય, કલા અને ઇતિહાસના વિષયો ચર્ચતું
શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિનું
માસિક મુખપત્ર

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

તંત્રી
શાહ ચીમનલાલ ગોકળદાસ

વર્ષ ૨ અંક ૨

श्री जैन सत्य प्रकाश

(मासिक पत्र)

વિ ષ ય–દ ર્શ ન

१. अनेकान्तवाद : पं. हंसराजजी शर्मा · ४५
२. श्री नेमिनाथस्तोत्रम् : आचार्य महाराज श्री विजयपद्मसूरिजी · ४६
૩ દિગંબરોની ઉત્પત્તિ : આચાર્ય મહારાજ શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી : ૪૮
४. समीक्षाभ्रमाविष्करण . आचार्य महाराज श्री विजयलावण्यसूरिजी : ५२
५. दिगंबर शास्त्र कैसे बनें : मुनिराज श्री दर्शनविजयजी : ५७
૬ આરતી અને મંગળદીવો : શ્રીયુત પ્રે . હીરાલાલ રસિકલાલ કાપડીયા : ૬૩
૭. પુરાતન ઇતિહાસ અને સ્થાપત્ય :—
(૧) પ્રાચીન લેખસંગ્રહ (૮ લેખો) : મુનિરાજ શ્રી જયંતવિજયજી : ૬૫
૮. સરસ્વતી–પૂજા અને જૈનો : શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ · ૬૯
૯. મૂર્તિની પ્રાચીનતાના પુરાવા · શ્રીયુત રતિલાલ ભીખાભાઇ : ૭૪
૧૦. સાધુમર્યાદાપટ્ટક . મુનિરાજ શ્રી જયંતવિજયજી : ૭૫
૧૧. શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વનાથ : આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયપદ્મસૂરિજી : ૭૮
૧૨. ચંદ્રાવતીનો ઇતિહાસ : મુનિરાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી : ૮૧
૧૩ સમાચાર : ૮૪ ની સામે

લવાજમ—
સ્થાનિક ૧–૮–૦, બહારગામનું ૨–૦–૦

છુટક નકલ—
૦–૩–૦

[પાછળ જુઓ]

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિના

માસિક મુખપત્ર

"શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ"ના "શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક"

ની યોજના

વિદ્વાનોને લેખો મોકલવાનું આમંત્રણ

આગામી કાર્તિક શુકલા પંચમી—જ્ઞાનપંચમીના દિવસે પ્રકટ થનારો "શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ"નો અંક "શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક" તરીકે પ્રકટ કરવાનું સમિતિએ નિશ્ચિત કર્યું છે. ભગવાન્ મહાવીરના, આજ સુધીમા અનેક ચરિત્રો પ્રકાશિત થયા છે, પરંતુ પરમાત્મા મહાવીરદેવના જીવનનું સાચું મહત્ત્વ સમજાવે એવા અને અજૈન વિદ્વાન વર્ગના હાથમા મૂકી શકાય એવા, ઐતિહાસિક દૃષ્ટિબિંદુથી તૈયાર થયેલ જીવનચરિત્રની ખામી તો હજુ સુધી પૂર્ણ નથી જ થઇ. આવું ચરિત્ર લખનાર વિદ્વાનને ઉપયોગી થઇ શકે એવી સામગ્રીને સંગ્રહના રૂપમાં પ્રકટ કરવાની ભાવના એ આ વિશેષાંકની યોજનાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. એ ઉદ્દેશની પૂર્તિ માટે, ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીના જીવનને લગતા જુદા જુદા વિષયો સબંધી લેખો મોકલી આપવાનું, તે તે વિષયમા નિષ્ણાત, જૈન કે અજૈન, ભારતીય કે પાશ્ચાત્ય અભ્યાસીઓને અમારુ સાગ્રહ આમંત્રણ છે.

ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીના જીવનને લગતા કેટલાક વિષયોનું સૂચીપત્ર નીચે આપવામાં આવ્યુ છે. એ વિષયો પૈકી કોઇ પણ વિષય ઉપર, અથવા મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી કોઇ પણ બીજા વિષય ઉપર લેખ તૈયાર કરીને, મોડામાં મોડો દ્વિતીય ભાદ્રપદ શુકલા પંચમી પહેલા મોકલી આપવા દરેક વિદ્વાન કૃપા કરશે એવી આશા છે.

૧ ભ. મહાવીરનું બૌદ્ધ સાહિત્યમા સ્થાન
૨ ભ. મહાવીરના ચરિત્રનો જૈન આગમોમાં ઉલ્લેખ
૩ ભ. મહાવીરનું વિહારક્ષેત્ર
૪ ભ. મહાવીરના ભક્ત રાજાઓ.
૫ ભ. મહાવીરના સમયના દર્શનો.
૬ ભ. મહાવીરના સમયની સંઘ વ્યવસ્થા.
૭ ભ મહાવીરનો સમય-નિર્ણય.
૮ ભ. મહાવીરના જીવનની વિશેષ ઘટનાઓ
૯ ભ. મહાવીર અને તત્કાલીન સમાજ.
૧૦ ભ. મહાવીરના સિદ્ધાંતો (સ્યાદ્વાદ, સપ્તભંગી, નય, કર્મ વગેરે)
૧૧ ભ મહાવીર યુગપ્રવર્તક તરીકે.
૧૨ ભ. મહાવીરની શ્રમણસંસ્કૃતિ અને બ્રાહ્મણ સંસ્કૃતિની તુલના.
૧૩ ભ. મહાવીરનો કુલ-પરિચય (ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ)
૧૪ ભ. મહાવીર અને બુદ્ધના વ્યક્તિત્વની તુલના.
૧૫ ભ. મહાવીરનું વૈદિક સાહિત્યમા સ્થાન
૧૬ ભ. મહાવીર પહેલાનો જૈનધર્મ.
૧૭ ભ. મહાવીરની પટ્ટાવલી-પટ્ટપરંપરા અને શાખાઓ.
૧૮ ભ. મહાવીરના જીવન પર પૂર્વના ૨૭ ભવની અસર
૧૯ ભ. મહાવીરની તપસ્યા અને તેનું મહત્ત્વ.
૨૦ ભ. મહાવીરના ગણધરો.
૨૧ ભ. મહાવીરને થયેલ ઉપસર્ગોનુ રહસ્ય
૨૨ ભ મહાવીરના તીર્થો.
૨૩ ભ. મહાવીર સંબંધી પ્રાચીનતમ શિલાલેખ.
૨૪ ભ. મહાવીરના ચરિત્ર સંબંધી સાહિત્ય (જૈન, અજૈન, ભારતીય, પાશ્ચાત્ય)
૨૫ ભ મહાવીરના સમયની રાજકીય સ્થિતિ
૨૬ અન્યત્ર રહેલાને તારવા : હાલિક મહાશતકનો પ્રસંગ, કુંડકોલિકને બોધ.
૨૭ દેવશર્માને પ્રતિબોધ
૨૮ અવતારની નિયતતા.
૨૯ દેવાદિઆગમનઆદિનું રહસ્ય, તેની જરૂર.
૩૦ તત્ત્વજ્ઞાન અને તેની મહત્તા
૩૧ ગણધરોને ધર્માંતર કરવાની જરૂર.
૩૨ અર્થ પ્રરૂપણા જ કેમ ?

લેખો મોકલવાનુ તથા તે સંબંધી પત્રવ્યવહારનુ સરનામુ—

વ્યવસ્થાપક, "શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ"
જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા, અમદાવાદ (ગુજરાત)

णमो त्थु णं भगवओ महावीरस्स

सिरि रायनयरमज्झे समीलिय सव्वसाहुसमइयं । पत्तं मासियमेय भव्वाण मग्गय विसय ॥१॥

卐 श्री जैन सत्य प्रकाश 卐

अण्णाणग्गहदोसगत्थमइणा कुव्वति जे धम्मिए,
अक्खेवे खलु तेसिमागममगय दाउ विसिट्ठुत्तंर॥
सोउ तित्थयरागमत्थविसए चे भेऽहिलासा तया,
वाइज्जा प्पवरं पसिद्धजइणं सच्चप्पयासं मुया ॥ २॥

પુસ્તક ૨ | અંક ૨

વિક્રમ સંવત્ ૧૯૯૨ : વીર સંવત્ ૨૪૬૨ : સન ૧૯૩૬
(પ્રથમ) ભાદ્રપદ શુકલા પંચમી શનિવાર ઑગસ્ટ ૨૨

अनेकान्तवाद

हमारे विचार में तो अनेकान्तवाद का सिद्धान्त बडा ही सुव्यवस्थित और परिमार्जित सिद्धान्त है। इसका स्वीकार मात्र जैनदर्शन ने ही नहीं किया किन्तु अन्यान्य दर्शनशास्त्रों में भी इसका बडी प्रौढता से समर्थन किया गया है। अनेकान्तवाद वस्तुत अनिश्चित एवं संदिग्धवाद नहीं किन्तु वस्तुस्वरूप के अनुरूप सर्वांगपूर्ण एक सुनिश्चित सिद्धान्त है।

卐 卐 卐

दर्शनशास्त्रों के परिशीलन से हमारा इस बात पर पूर्ण विश्वास हो गया है कि अनेकान्तवाद का सिद्धान्त, अनुभवसिद्ध, स्वाभाविक तथा परिपूर्ण सिद्धान्त है। इसकी स्वीकृति का सौभाग्य किसी न किसी रूप में सभी दार्शनिक विद्वानों को प्राप्त हुआ है। अनेकान्तवाद के सिद्धान्त की सर्वथा अवहेलना करके कोई भी तात्त्विक सिद्धान्त परिपूर्णता का अनुभव नहीं कर सकता ऐसा हमारा विश्वास है।

—पं. हंसराजजी शर्मा

["दर्शन और अनेकान्तवाद" से उद्धृत]

श्री गिरिनारतीर्थपति

श्री नेमिनाथ-स्तोत्रम्

कर्ता—आचार्य महाराज श्रीविजयपद्मसूरिजी

॥ आर्यावृत्तम् ॥

सिरि सूरिमंतसरणं-किच्चा गुरुणेमिसूरिपयणमणं ॥
रेवयसामित्थवणं-करेमि कल्लाणवीरघणं ॥ १ ॥
विज्झापाहुडमज्झे-वुत्तंतं जस्स रेवयणगस्स ॥
तयहीसरणेमिपहुं-समुदतणयं सया वंदे ॥ २ ॥
अवराजियसुक्खं जो-भोच्चा चविओ सिवाइ कुक्खिम्मि ॥
कत्तियमासे किण्हे-पक्खे वरबारसीदियहे ॥ ३ ॥
चित्ताचंदे जाओ, जो सावणसुक्कपंचमीदियहे ॥
कण्णा रासी तइया-तं णेमिजिणेसरं वंदे ॥ ४ ॥
सावणसियछट्ठदिणे-छट्ठेण तवेण सुद्ध भावेणं ॥
छत्तसिलाइ समीवे-पव्वण्णादिक्खं पहुं वंदे ॥ ५ ॥
सहसंबवणे जेणं-अस्सिणपज्जंतवासरे सिट्ठे ॥
केवलनाणं लद्धं-तं णेमिपहुं सया वंदे ॥ ६ ॥

॥ शार्दूलविक्रीडितवृत्तम् ॥

रुक्खज्झाणसुया तहेव पुरिसा चत्तारि सिद्धा सुया ।
भासाजायसुधम्मवत्थदुलहा चत्तारि ते कोरवा ॥
सण्णाकोहनिबंधणाइ पडिमा चत्तारि णेया तहा ।
एवंणिम्मलदेसणं पथुणिमो संखंकणेमिप्पहुं ॥ ७ ॥
साणुप्पेहणलक्खणाइ चउहाऽऽलंबा वि भेया तहा ।
णायव्वो विणओ गुरूण भविया ! अड्डाइयाणं य भे ॥
गेज्झाइं चरमाइ दोण्णि पढमाइं संति वे णो तहा ।
एवंणिम्मलदेसणं पथुणिमो संखंकणेमिप्पहुं ॥ ८ ॥
मज्जाया चउहा सुराण तह संवासो वि संभासिओ ।
दारिद्दाइदुहप्पयाणपवणा णेया कसाया समे ॥

ठाणेहिं चउहिं सिया तिभुवणे कोहस्स पाउब्भवो ।
एवंनिम्मलदेसणं पथुणिमो संखंकणेमिप्पहुं ॥ ९ ॥
कोहो चेव चउव्विहो चउपइट्ठाणो तहा वण्णिओ ।
एवंभावजुयं कसायतितयं सेसं पि चाओचियं ॥
तुब्भे होअह निम्मला य चउरो चिच्चा कसाए सया ।
एवंणिम्मलदेशणं पथुणिमो संखंकणेमिप्पहुं ॥ १० ॥
ठाणेहिं चउहिं चिणिंसु पयडीओ पाणिणो दुक्खया ।
एवं चेव चिणंति दंडगपयं तइयं चिणिस्संति य ॥
बंधोईरणवेयणिज्जरपयाइं भासियाइं तहा ।
एवंणिम्मलदेसणं पथुणिमो संखंकणेमिप्पहुं ॥ ११ ॥
संसारामरसच्चमोसपणिहाणाइं तहा भावणा ।
पच्छित्तं विगहा सुराइयसहावो चेव संदेसणा ॥
कालो दुग्गयसुग्गया य परिणामो पुग्गलाणं तहा ।
एवंणिम्मलदेसणं पथुणिमो संखंकणेमिप्पहुं ॥ १२ ॥
सारो उत्तमदिट्ठिवायसुगईओ दुग्गईओ तहा ।
कायव्वा ण णराण सुक्खदलणा णिंदा चउण्हंपि य ॥
ठाणेहिं चउहिं पवुच्चइ मुसावाओ त्ति वाणी वरा ।
एवंणिम्मलदेसणं पथुणिमो संखंकणेमिप्पहुं ॥ १३ ॥
होज्जा केवलमुत्तमं भवियणाणं घाइकम्मक्खया ।
पुज्जा कम्मचउक्क मित्थ नियमं वेएंति सव्वण्णुणो ॥
चाउज्जाममओ विदेहमुणिणो धम्मो दसण्हं तहा ।
एवंणिम्मलदेसणं पथुणिमो संखंकणेमिप्पहुं ॥ १४ ॥

॥ आर्यावृत्तम् ॥

आसाढे सियपक्खे–अट्ठमदियहेऽवलोअणे सिहरे ॥
णिव्वुइपयपत्तो जो–तं णेमिपहुं सया वंदे ॥ १५ ॥
जुम्मणिहाणणिहिंदु–प्पमिए वरिसे य सावणे मासे ॥
सियपचमीसुदियहे–धण्णे सिरिरायनयरंमि ॥ १६ ॥
थुत्तं णेमिप्पहुणो–गुरुवरसिरिणेमिसूरिसीसेणं ॥
पउमेणायरिएणं–रइयं पभणतु भव्वयणा ! ॥ १७ ॥
रयण मिमं विण्णत्तो–अकरिस्सं ह जयंतविजएणं ॥
पढणाऽऽयण्णणभावो–सिरिसंघो लहउ चरणपयं ॥ १८ ॥

દિગંબરોની ઉત્પત્તિ

લેખક. આચાર્ય મહારાજ શ્રીમત્ સાગરાનંદસૂરિજી

(ગતાકથી ચાલુ)

સર્વસંઘથી દૂર થઈ સાવ એકાકીપણે જ્યારે શિવભૂતિ નગ્ન થઈ ફરતા હતા અને બીજાં કોઈ પણ સ્ત્રી કે પુરુષ તેને સાથ આપવા તૈયાર ન થયાં તે સમયે પોતાની બહેન ઉત્તરાનું આ અંધ અનુકરણ પણ શિવભૂતિને સર્વથા અનુકૂલ જ હતું અને ઘણી રાહત આપનારું હતું, એ વાત સહેજે સમજી શકાય એવી છે.

ઉત્તરાએ જે વસ્ત્રત્યાગનું પગલું લીધું હતું તેને અંધ અનુકરણ જ કહેવું ઉચિત છે. આ અંધ અનુકરણનો અર્થ એટલો જ લેવાનો છે કે શિવભૂતિ પોતે કોઈ પ્રખર ઉપદેશ આપવાની શક્તિ ધરાવતા ન હતા તેમજ તેમણે ઉત્તરાને નગ્ન થવાનો ઉપદેશ પણ કર્યો નહોતો છતાં પોતાના ભાઈની બહિષ્કૃત જેવી અને જગત્માત્રથી પ્રતિકૂલ એવી પણ સ્થિતિનો ઉત્તરાએ સ્વીકાર કર્યો. એટલે આ પ્રમાણે શિવભૂતિ-ભાઈ ઇચ્છાપૂર્વક નગ્ન થયા હતા જ્યારે ઉત્તરા-બહેન ભાઈનું અંધ અનુકરણ કરીને નગ્ન બની હતી.

આ પ્રમાણે શિવભૂતિ અને ઉત્તરા બન્ને નગ્ન થયા હતાં છતાં આપણે જગત્માં અનુભવીએ છીએ અને દેખીએ પણ છીએ કે પુરુષની જેટલી કામદશા હોય છે તેના કરતાં સ્ત્રીઓની કામદશા ચારગણી વધારે હોય છે. આનું જ એ પરિણામ છે કે તેવી અપરિગૃહીત સ્ત્રીઓનાં સ્થાનો આ જગતમાં ઠેકાણે ઠેકાણે જાહેર રીતે જોવામાં આવે છે અને દેવલોકમાં પણ એવી અપરિગૃહીત સ્ત્રીઓના-દેવીઓના સ્થાનો એટલે કે અપરિગૃહીત દેવીઓ હોય છે. બીજી તરફ આપણે જોઈએ છીએ કે આ જગતમા કે દેવલોકમાં ક્યાંય પણ અપરિગૃહીત પુરુષોના કે અપરિગૃહીત દેવાનાં એવાં જાહેર સ્થાનો બીલકુલ હોતાં નથી અને તેથી અપરિગૃહીત પુરુષો કે અપરિગૃહીત દેવો કહેવાતા નથી. સ્ત્રી અને પુરુષ સંબંધી આ વાત લક્ષમાં રાખવાથી,

શ્રાવકના ચોથા અણુવ્રતમાં પુરુષને આશ્રીને સ્ત્રી-સમાગમની નિયમિતતાને અંગે અપરિગૃહીતાગમન અને ઈત્વરપરિગૃહીતાગમનને અતિચાર તરીકે જણાવ્યા છે પણ સ્ત્રીઓની અપેક્ષાએ મુખ્યતાએ તે અપરિગૃહીતાગમન અને ઇત્વરપરિગૃહીતાગમનને અતિચાર તરીકે ગણાવ્યા નહિ, એ વસ્તુની સંગતતા સમજી શકાય છે. વળી પુરુષવર્ગ કૃષિ, પશુપાલન કે વાણિજ્ય આદિમાં રોકાયેલો રહેતો હોવાથી અને સ્ત્રીજાતિને એવું કોઈ કામકાજ ન હોવાથી-નવરાશને લીધે એ સ્ત્રીવર્ગમાં કામની સ્થિતિ અને કામના પોષણના વિચારો વધારે પ્રમાણમાં હોય એ અસ્વાભાવિક નથી.

આ પ્રમાણે અનેક કારણોસર સ્ત્રીવર્ગને કામવિકારની અધિકતા હોવાથી શાસ્ત્રકારોએ નગ્ન દશામાં ફરતી શિવભૂતિની બ્હેન ઉત્તરાને અંગે દેવદત્તા વેશ્યાને જે વિચારો આવ્યાનુ જણાવેલ છે તે યોગ્ય લાગ્યા વગર રહેશે નહિ એ પ્રસંગ આ પ્રમાણે છેઃ—

જો કે શાસ્ત્રકારોએ સાધુ તથા સાધ્વી ઉભયને વેશ્યાના વાસમાં તો શું પણ જ્યાં વેશ્યાઓનો વસવાટ હોય તેના નજીકના સ્થાનમાં પણ ગોચરી માટે જવાની મનાઇ કરી છે છતાં કેટલાક સ્થાનોમાં વેશ્યાના વાસમા થઈને જ પ્રવેશ કરવાનો હોય છે તેવે વખતે અથવા તો ગોચરી-પાણીના પ્રસંગે ખુદ વેશ્યાવાસમાં તો નહિ પરન્તુ બીજે સ્થળે જવા માટે વેશ્યાવાસમાં થઇને પસાર થવું પડે છે. આ પ્રમાણે શિવભૂતિની ઉત્તરા નામની બ્હેન, જે, આપણે આગળ જોયુ તે પ્રમાણે, પોતાના ભાઈનુ અંધ અનુકરણ કરીને નગ્નાવસ્થામા દાખલ થઇ હતી, તે ગોચરી લાવવા માટે એકદા વેશ્યાના વાસમાંથી જતી હતી. પોતાની જાતિ-સ્ત્રી જાતિ-ની એક વ્યક્તિને આ પ્રમાણે વસ્ત્રરહિત અવસ્થામાં પર્યટન કરતી જોઈને તે ઉત્તરાને સવસ્ત્રા-વસ્ત્રોથી યુક્ત કરવાનો વિચાર એક વેશ્યાને સૂઝયો.

આ સ્થાને એક વસ્તુ સમજી લેવી જરુરી છે કે રાગી થનાર સ્ત્રી કે પુરુષ કોઈ પણ એક વ્યક્તિ વિશેષને અંગે રાગી થાય છે અને પછી તે વિશિષ્ટ વ્યક્તિની સાથે જ રાગ આદિની ક્રિયાઓ કરે છે એટલે કે રાગી થયેલ મનુષ્ય અમુક વ્યક્તિને છોડીને બીજી કોઇ વ્યક્તિ તરફ તેવી રાગભરેલી પ્રવૃત્તિ કરતો નથી પરન્તુ જે મનુષ્યને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો હોય તેને કોઇ એક-વિશિષ્ટ વ્યક્તિ પરત્વે જ વૈરાગ્ય નથી થતો પરન્તુ એ તો-જેમ એક માણસને અમુક વિશિષ્ટ ખોરાક લીધા પછી ઉલટી થઈ હોય છતા તે ઉલટીને લીધે તેને કેવળ એ વિશિષ્ટ ખોરાક તરફ જ અરુચિ ઉત્પન્ન નથી

થતી કિન્તુ સર્વ ખોરાક તરફ અરુચિની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે તેમ આખાય વર્ગ તરફ વૈરાગ્યવાસિત અંતઃકરણવાળો થાય છે. આ એક અનુભવસિદ્ધ વાત છે.

વસ્તુસ્થિતિ આ પ્રમાણે હોવાથી અને વળી કામીપુરુષોનું સ્ત્રીઓ પ્રત્યેનું આકર્ષણ જો કે કામોદયના લીધે જ હોય છે છતાં તેમાં મોટો ભાગ વસ્ત્રાભૂષણ વગેરેની સજાવટ ભજવે છે, એટલે કે એ વસ્તુને સમજાવનારા જણાવે છે તે પ્રમાણે કામી મંડનપ્રિય હોવાથી, દેવદત્તા વેશ્યાને વિચાર આવ્યો કે–જો આ સાવ વસ્ત્રહીન દશામાં વેશ્યાવાસમાં ફરતી ઉત્તરાને, કામાંધ દશામાં એ સ્થળે ઘસડાઈ આવેલા પુરુષો નજરે જુએ અને કદાચ એ ઉત્તરાને જોવાથી તે પુરુષોને તેના પ્રત્યે અને પછી ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે તે વૈરાગ્યની–ઘૃણાની લાગણી સમગ્ર સ્ત્રીવર્ગ તરફ ઉત્પન્ન થાય તો તેના પોતાના ધંધાની સંભવિત રીતે કે શંકિતરીતે પાયમાલી થાય એ સ્વાભાવિક છે. અને આથી તેને ઉત્તરાને સવસ્ત્રા કરવાનો વિચાર આવ્યો.

એક તરફ દેવદત્તાને આવા વિચારો આવતા હતા અને ઉત્તરાને સવસ્ત્રા કરવાનું એના માટે અનિવાર્ય બનતું જતું હતું ત્યાં બીજી તરફ બિચારી ઉત્તરાને પણ બીજો કોઈ પણ માર્ગ ન હોવાના કારણે ગોચરી માટે વેશ્યાવાસમાંથી પસાર થવું અનિવાર્ય થઇ પડયું હતું. આમ આ બન્ને સ્ત્રીઓ એક વેશ્યા અને એક ભિક્ષુણી–પોતાની અનુકૂળતા–પ્રતિકૂળતાના કારણે જુદા જુદા પ્રકારની અનિવાર્યતામા આવી પડી હતી. આપણે જાણીએ છીએ કે કોઇ પણ સ્થાયી વસ્તુ બીજી ચલ વસ્તુ ઉપર પોતાનું આધિપત્ય મેળવી લ્યે છે. આ પ્રમાણે વેશ્યાવાસણા સ્થાયી રીતે વસનારી દેવદત્તા વેશ્યા ચલ એવી ઉત્તરાના વર્તનને પલટાવે અથવા તો પલટાવવા પ્રયત્ન કરે એ જ વધુ સંભવિત હતું. અને વળી વેશ્યાઓને તો કવિઓએ સ્થાને સ્થાને ચતુરાઇના સ્થાનો તરીકે વર્ણવેલ છે. આમ હોવાથી દેવદત્તા પોતાનો વિચાર પાર પાડવા માટે એટલે કે વસ્ત્રહીનદશામા ફરતી ઉત્તરાની સ્થિતિમા પલટો લાવવા માટે વિજ્ઞપ્તિ–પ્રાર્થના કે બલાત્કાર વગેરેનો ઉપયોગ કરવાનો વિચાર કરવાના બદલે કોઇ ચતુરાઇનો જ ઉપયોગ કરે એ વધુ બંધ બેસતું ગણી શકાય. દેવદત્તાએ એક ચતુરાઇ ખોળી કાઢી. તેણે પોતાની અગાસી ઉપરથી એક વસ્ત્ર, પોતાના મકાન નીચેથી વસ્ત્રહીનદશામાં પસાર થતી ઉત્તરા ઉપર એવી ખૂબીથી નાખ્યુ કે તેથી ઉત્તરાનું અંગ બરાબર ઢંકાઇ ગયું અને છતાય તેને એ વાતની બીલકુલ ખબર ન પડી કે એ વસ્ત્ર કોણે નાખ્યુ, કયાંથી નાખ્યુ

કે કેવી રીતે નાંખ્યું. ઉત્તરા વિમાસણમાં પડી અને પોતાના ભાઇ શિવભૂતિ પાસે પહોંચી.

આપણે માન્યુ હતું અને સંભવિત પણ એમ જ હતું કે શિવભૂતિએ સ્વીકારેલ નગ્નપણું, જૈનશાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ હોવાના કારણે હો કે સ્વાભાવિક રીતે લોકમાન્યતા પ્રમાણે સંભવે તેવી રીતે સમજુ અને અણસમજુ બન્ને પ્રકારના મનુષ્યો તરફથી તેના તિરસ્કારના કારણે હો, પણ તે નગ્નપણાનું અંધ અનુકરણ કરવા બીજી કોઇ વ્યક્તિ તૈયાર થઈ ન હતી. ટૂંકી મુદતે કહો કે લાંબા ગાળા પછી કહો પણ તેનુ અનુકરણ કરનાર એક માત્ર તેની બ્હેન ઉત્તરા જ નીકળી હતી.

પરન્તુ જગતમાં પોતાનો સાથીદાર થનારો મનુષ્ય જો સાચેસાચો પોતાનો બચાવ કરનાર થાય છે તો તો તે સાથીદારથી પારાવાર આનંદ થાય છે અને તે આનંદ ટકી રહે છે પણ ખરો. પણ જ્યારે કોઈ પણ સાથીદાર વાસ્તવિક રીતે બચાવ કરનાર નથી થતો ત્યારે એક સાથીદાર મળવાના કારણે જે આનંદ એક વખત થાય છે તે આનંદ ઓસરી જાય છે–અને પાછળથી યાવત્ શૂન્યતાના રૂપમાં પલટાઈ જાય છે. અને જ્યારે સાથીદારપણાનો આનંદ શૂન્યતામાં પરિણમે છે ત્યારે–તેવી ઉપયોગહીન દશામાં–સાથીદારનુ સાથીદારપણે રહેવું એ ઉદાસીનતાને પામે છે પરિણામે એ સાથીદારના સાથીદારપણાની અનાવશ્યકતા હ્રદયમાં ઓતપ્રોત થઈ જાય છે. આ તો થઇ જ્યારે સાથીદાર નિરૂપયોગી થઈ પડે છે તે વખતની સ્થિતિ. પરન્તુ જ્યારે સાથીદાર સાથીદારપણે બચાવ કરવાને નિરુપયોગી નિવડવા ઉપરાંત તેના બચાવને માટે હરેક સ્થાને કાયિક અને વાચિક મહાવ્યથાઓ ભોગવવી પડતી હોય અને સાથે સાથે સાથિદારને પણ એવી વિશમ પરિસ્થિતિમાં મહાવ્યથાઓના ભોગ બનવું પડતું હોય ત્યારે બન્નેને માટે એક જ માર્ગ ઉપસ્થિત થાય છે અને તે પરસ્પરથી છૂટા પડવાનો–એક–બીજાથી સાવ અળગા થઈ જવાનો.

વસ્તુસ્થિતિ આવી હોવાથી, પોતાના સાથીદાર તરીકે વસ્ત્રહીન થયેલ ઉત્તરા, જ્યારે, ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે, દેવદત્તા વેશ્યાની ચતુરાઇથી વસ્ત્રાવૃત થઈ ત્યારે તે ઉત્તરા અને તેનો ભાઇ શિવભૂતિ એ બન્નેની સ્થિતિ વિચારણીય થઇ પડી.

(અપૂર્ણ)

समीक्षाभ्रमाविष्करण

[याने दिगम्बरमतानुयायी अजितकुमार शास्त्रीए "श्वेताम्बरमतसमीक्षा"मां आलेखेल प्रश्नो प्रत्युत्तर]

लेखक—आचार्य महाराज श्रीमद् विजयलावण्यसूरिजी

(गतांकथी चालु)

साधु आहारपान कितने वार करे ?

आगल जतां लेखक लखे छे "किसी मुनिकी सेवा करनेवाला साधु इस लिये अपने एकवार भोजन करनेके नियमको तोडकर दो बार दिनमें आहार करे क्योंकि तप करनेसे वैयावृत्य उत्कृष्ट है। यह भी अच्छे कौतुककी बात है। इस तरह तो साधुओंको तपस्या छोडकर केवल वैयावृत्यमें लगजाना चाहिये क्योंकि भोजन भी दो बार कर सकेंगे और फल भी तपस्यासे अधिक मिलेगा।

आ लेखकना लखाण परथी नीचे प्रमाणे चार बाबतो तरी आवे छे—

१. साधुओने हमेशा १ वार खावानो नियम होय छे. अने बे वार वापरवामां ते नियमनो भंग थाय छे।

२. तपस्या करतां वेयावच्चमां वधारे लाभ छे माटे तप छोडी छोडीने वेयावच्चमां ज जोडावुं जोइए।

३. वैयावृत्य करनारे १वार खावानो नियम तोडीने बे वार खावुं।

४. तपस्या करतां वेयावच्च अधिक नथी एवुं सूचन।

हवे आपणे आ बाबतोनो अनुक्रमे विचार करीए।

प्रथम बाबतमां जणाववानुं जे हमेशा एक ज वार खावुं आवो नियम याने प्रतिज्ञा दीक्षा लेती वखते अथवा पाछलथी करेल ज नथी। दीक्षा समये जेम सामायिक वगेरना आलावा उच्चरावामां आवे छे तेम, हमेशा एक ज वार खावु आवो कोई आलावो उच्चरावेलो होतो नथी। तेम पाछलथी पण हरेक साधुओने एक ज वार खावुं जोईए ए सम्बन्धना आलावा उच्चराववानो उल्लेख पण जोवामां आवतो नथी। माटे तमाम मुनिराजोने हमेंशा एक ज वार वापरवानो नियम छे, आवु कहेवुं ते

मिथ्या छे। अने जो नियम नथी तो पछी कारण विशेषे बे वार वापरवामां नियमभङ्गनी जे आपत्ति आपवी ते पाया विनाना महेल्ना जेवी छे।

कदाच एम कहेवामां आवे के नियम एटले व्यवस्था। मुनिओने एक वार वापरवुं एवी जे व्यवस्था तेनो भङ्ग थाय छे। आना जवाबमां जणाववानु जे निर्वाह चाली शकतो होय तो एक वार वापरवुं एवी व्यवस्था छे परंतु गमे तेने गमे तेवा कारणे एक ज वार वापरवुं एवी व्यवस्था नथी तो पछी कारणे बे वार वापरवामां व्यवस्थाभङ्गनी वात ज शानी होय?

बीजी बाबतमां जणाववानुं जे तपस्या करतां वेयावच्च अधिक छे ए वात अमारे इष्ट छे, कारण के वेयावच्च ए अभ्यन्तर तपस्या रूप छे, अने आ वात दिगम्बरशास्त्रने पण मानवी पडे छे जे अमो आगल बतावीशुं।

वेयावच्च करनाराए तपस्याने छोडी देवी आवुं तो कोई कहेतुं ज नथी। वेयावच्च अने तपस्या बन्ने साधवानां छे, अने घणा महानुभावो साधे पण छे। परन्तु कोई प्रसङ्गोमां बन्ने साथे साधी शकातां न होय अने एक एक ज साधी शकाय एम होय त्यां शुं करवुं? तप छोडवो के वेयावच्च छोडी देवी? तेने माटे बताव्युं जे तप करतां वेयावच्च अधिक छे माटे तपने ते वखते जातो करी वेयावच्च साधवी। आवी स्थिति होवा छतां पण लेखक जणावे छे जे " तप छोडीने केवल वेयावच्चमां ज लागी जवुं " ए वात क्यांथी काढी हशे ते ए पोते ज जाणे।

त्रीजी बाबतमां लेखकनुं जणाववुं एवुं हतुं के वेयावच्च करनारे एकवार खावानो नियम तोडीने बे वार खावुं। आना जवाबमां जणाववानु जे आ कपोलकल्पनाओ लेखके कया ग्रंथोमांथी काढी छे ते जो जाहेर करे तो दुनीयाने जाणवानु मळे। अमारे दिल्गीरी साथे कहेवु पडे छे के आवी मनघटन्त कल्पनामां लेखकना हस्ते केटलुं सत्य वस्तुनुं खुन थई रह्युं छे। वात एवी छे के वेयावच्च पण कराय अने साथे तप अथवा १ वार आहार पण लेवाय छे, अने निर्वाह न होय त्यारे बे वार पण आहार लई शकाय छे।

हवे आपणे चोथी बाबत पर आवीए। चोथी बाबतमां उपहास करीने लेखके सूचव्यु हतुं जे तप करतां वेयावच्च अधिक नथी। आना जवाबमां जणाववानुं जे तपस्या करतां वेयावच्च अधिक छे अने वेयावच्च ए महान् गुण छे। आ बाबतमां दिगम्बरशास्त्रने पण सम्मत थवुं पडे छे। लेखके पोताना ज शास्त्र बराबर देख्यां होत तो पण आवी गम्भीर भूलमां उतरवुं पडत नहि।

तपस्या—आम्बेल, एकासणु, उपवास वगेरे बाह्य तप कहेवाय छे। वेयावच्च—अभ्यन्तर तप कहेवामां आवे छे। आ बन्ने वात श्वेताम्बर तथा दिगम्बर उभय सम्मत छे। प्रथमने बाह्य तप शाथी कहेवामां आवे छे के

बाह्य जे शरीर तेना पर तेनी असर देखाय छे अने इतर पण करी शके छे माटे। बीजाने अभ्यन्तर तप शाथी कहेवाय छे के अभ्यन्तर जे कर्मसमुदाय तेना पर तेनी विशेष असर देखाती होवाथी ते अभ्यन्तर तप कहेवाय छे। आ रीते बाह्य अने अभ्यन्तर भेदना स्वरूपथी पण समजी सकाय तेम छे के बाह्य तप करतां अभ्यन्तर तपरूप जे वैयावृत्य ते अधिक छे। अभ्यन्तर तपनी साधना माटे जो के बाह्य तपनी जरूर छे तो पण अभ्यन्तर तपनी ज्यां उलटी हानि थती होय त्यां तो बाह्य तपने बाजु पर राखी अभ्यन्तर तपनो आदर करवो पडे छे।

वेयावच्च गुण तीर्थङ्करनामकर्मना बंधननुं कारण छे, जेमां श्वेताम्बर संप्रदाय अने दिगम्बर संप्रदाय उभय संमत छे। श्वेताम्बर संप्रदायमां जुओ :—

वेयावच्चेण भंते जीवे किं जणयइ ?
वेयावच्चेण तित्थयरनामगोयं कम्म निबंधेइ।

[वैयावृत्येन भदन्त जीवः किं जनयति ?
वैयावृत्येन तीर्थङ्करनामगोत्रं कर्म निबध्नाति]

—श्री उत्तराध्ययनसूत्र

हे भगवन्, वेयावच्चथी जीव शुं करे छे ? गौतम, वेयावच्चथी जीव तीर्थङ्करनामगोत्र कर्म बांधे छे।

दिगम्बर संप्रदायमां जुओ बोधप्राभृत-वृत्तिमां :—

"वात्सल्यं भोजनं पानं पादमर्दनं शुद्ध तैलादिनाङ्गाभ्यञ्जनं तत्प्रक्षालनं चेत्यादिकं कर्म सर्वं तीर्थङ्करनामकर्मोपार्जनहेतुभूतं वैयावृत्यं कुरुत यूयम्।"

उक्तं समन्तभद्रेण महामुनिना—

व्यापत्तिव्यपनोदः पदयोः संवाहनं च गुणरागात्।
वैयावृत्यं यावानुपग्रहोऽन्योऽपि संयमिनाम्॥१॥

भावार्थ—वात्सल्य शब्दनु विवरण करतां टीकाकार जणावे छे के वात्सल्य केतां भोजन, पान, पादमर्दन, शुद्ध तेल वगेरेथी शरीरे चोळवु, तेने धोइ नाखवुं, इत्यादि सकल क्रिया तीर्थङ्करनामकर्मना बन्धननी हेतभूत छे अने वेयावच्चरूप छे, तेने तमो करो।

आ बाबतमां समन्तभद्रनुं प्रमाण आपेल छे।

वेयावच्च सिवाय बीजा गुणोनो समुदाय टकी शकवानो नथी तेने माटे जुओ दिगम्बर शास्त्र—भावप्राभृतवृत्ति।

"वेयावच्चे विरहिउ वयनियरो वि ण ठाइ।
सुक्कसरहो किह हसउ लुजंत उ धरणह जाइ॥१॥

भावार्थ—जेम सुका सरोवरमां हंस रही शकतो नथी, तेम वेयावच्च रहित आत्मामां गुण समुदाय रही शकतो नथी।

श्वेताम्बर सम्प्रदायमां जुओ अष्टकवृत्ति—

वृद्धादिवैयावृत्यं हि सकलकल्याणवल्लरी-कल्पकन्दकल्पं वर्तते। यदाह—

वेयावच्चं निच्च करेह सजमगुणे धरंताणं।
सव्वं किर पडिवाइ वेयावच्चं अपडिवाइ॥१॥

[वैयावृत्त्यं नित्यं कुरुत संयमगुणान् धरताम् । सर्वं किल प्रतिपाति वैयावृत्यमप्रतिपाति ॥ १ ॥]

पडिभग्गस्स मयस्स व नासइ चरणं सुयं अगुणणाए । न हु वेयावच्चकयं सुहोदयं नासए कम्म ॥

[प्रतिभग्नस्य मृतस्य वा नश्यति चरणं श्रुतमगुणनया । नैव वैयावृत्यकृत शुभोदयं नश्यति कर्म ॥]

सातावेदनीय – देवगति – यशःकीर्ति– तीर्थकरनामोच्चैर्गोत्रादि चरणश्रुतशब्देन तत्प्रभावजनितं शुभं कर्म गृह्यते ।

भावार्थ—निश्चय करीने वृद्धादिकनुं वेयावच्च छे ते सकल कल्याणरूप लताओने उत्पन्न करवामां कल्पवृक्षना कन्द समान छे, जेने माटे कह्युं छे के हे भव्य आत्माओ सयमगुणने धारण करनार मुनिमहात्माओनुं हमेशा वेयावच्च करो। चोकस बीजुं बधुं प्रतिपाती छे, अर्थात् आव्युं थकुं चाल्युं पण जाय परंतु वेयावच्च छे ते अप्रतिपाती गुण छे, कारण के चारित्रथी पतित थयेलाने अथवा तो मृत्यु पामेलाने तेवा प्रकारना क्लिष्ट खराब निमित्तो मळे तो कदाच चारित्र चाल्युं पण जाय—अर्थात् चारित्रथी उत्पन्न थयेल शुभ कर्म जे साता वेदनीय, देवगति, यशः कीर्ति, तीर्थकरनामकर्म उच्च गोत्र वगेरेरूप होय छे ते विपाकोदयथी भोगवाया सिवाय प्रदेशोदयथी भोगवाईने नाश पामे छे तेवा रीते आवृत्तिना अभावे श्रुतज्ञान एटले श्रुतज्ञानजनित शुभ कर्म पण विपाकोदयथी भोगवाया सिवाय प्रदेशोदयथी भोगवाईने नाश पामे छे । परन्तु वेयावच्च जनित पुण्यकर्म विपाकोदयथी भोगवाया सिवाय नाश पामतुं नथी ।

वेयावच्चनी विशेष कर्तव्यता माटे देखो दिगम्बरशास्त्र—मूलाचार :—

आइरियादिसु पंचसु सबालवुड्ढाउलेसु गच्छेसु । वेयावच्चं वुत्तं कादव्व सव्वसत्तीए ॥ १९२ ॥

[आचार्यादिषु पञ्चसु सबालवृद्धाकुलेषु गच्छेषु । वैयावृत्त्यमुक्तं कर्तव्यं सर्वशक्त्या ॥ १९२ ॥]

भावार्थ—आचार्य, उपाध्याय, स्थविर, प्रवर्तक, गणधर (गणावच्छेदक), आ पांचनु तथा नवदीक्षित, वयोवृद्ध, ज्ञानवृद्ध अने तपोवृद्ध सहित जे गच्छ तेनुं तमाम शक्ति वडे करीने वेयावच्च करवा लायक छे ।

वेयावच्चनी महत्ता माटे जुओ श्वेताम्बर सिद्धान्त व्यवहार दशमो उद्देशो—

आयरियवेयावच्चे करेमाणे समणे निग्गंथे महानिज्जरे महापज्जवसाणे भवइ । [आचार्यवैयावृत्यं कुर्वन् श्रमणो निर्ग्रन्थो महानिर्जरो महापर्यवसानो भवति]

वृत्ति— प्रतिसमयमनन्तानन्तकर्मपरमाणुनिर्जरणात् , महापर्यवसानसिद्धिगमनात् ।

भावार्थ—आचार्य भगवन्तनी वेयावच्च करनार श्रमण निर्ग्रन्थ, क्षणे क्षणे अनन्तानन्त कर्माणुनी निर्जरा थती होवाथी, महानिर्जरावाळा थाय छे, तथा जेनो छेडो नथी एवा मोक्षमां

गमन थवाथी महापर्यवसानवाळा थाय छे। आना ज विशेष विवेचनमां भाष्यकार भगवान् नीचे प्रमाणे जणावे छे :—

ववहारे दसमए दसविहं साहुस्स जुत्तजोगस्स।
एगंतनिज्जरा से न हु नवरि कयम्मि सज्झाए ॥ १३७ ॥

[व्यवहारे दशमके दशविधं साधोर्युक्तयोगस्य।
एकान्तनिर्जरा तस्य न खलु केवले कृते स्वाध्याये ॥ १३७ ॥]

व्यवहारसूत्रना दशमा उद्देशामां कहेल जे दश प्रकारनुं वेयावच्च तेमां जोडायेला ते मुनिने एकान्त कर्मनी निर्जरा थाय छे, जे कर्मनी निर्जरा केवल स्वाध्याय करवाथी थई शकती नथी।

पञ्चवस्तुमां पण वेयावच्चने माटे नीचे प्रमाणे प्रतिपादन करे छे :—

सारांश—पूर्व भवनी अन्दर भरतमहाराजे मुनिराजोनी वेयावच्च करी हती, जेने लईने ते छ खण्डना अधिपतिपणाने पाम्या, राज्यसुख भोगव्या, उत्तम मुनिपणुं पाळ्युं अने आठे कर्मनो क्षय करीने यावत् मोक्षमां गया। राज्यादिक तो वेयावच्चना आनुषङ्गिक फल छे, परम्परानुं फल तो मोक्ष छे, कारण के वेयावच्च करवाथी तीर्थङ्करदेवनी आज्ञानुं आराधन थाय छे, अन्यनी अनुकम्पा थाय छे, ज्ञानादिक गुणना आधारनी भक्ति करवाथी ज्ञानादिक गुणनी पण भक्ति थाय छे, कर्मनी निर्जरा थाय छे अने पोतानुं निरभिमानपणुं प्रदर्शित थाय छे। आ वगेरे अनेक गुणोने लईने ते मोक्षफलने आपनार थाय छे.

जेम कोइ वसन्तपुर वगेरे नगरमां जवाना बे रस्ता होय छे, तेमां एक रस्तो तो सुन्दर फलफुलवाळा वृक्षनी घटावळो मनोहर होय अने बीजो मार्ग तेनाथी विपरीत होय। तेवी ज रीते मोक्षनगरमां जवाना बे रस्ता छे: जेमां वेयावच्चयुक्त जे मार्ग ते प्रथम मार्गसमान छे, अने वेयावच्चरहित पोताना काममां परायण जीवोनो बीजो मार्ग छे।

तपस्या करतां वेयावच्चगुणने अधिक मानवो पडे छे ते नीचेनी वातथी सूचित थाय छे:—

बे मुनिराजो कोई स्थाने रहेला छे, ए बेमांथी कोई एक मुनिराजनी निमित्तवशात् तबीयत असाधारण नरम पडी गई छे, तेनुं तमाम काम साथे रहेला मुनिराजने करवानुं छे। आ तमाम कार्य अने तपस्या ए बे साथे बनी शके तेम नथी। हवे अहींया तपस्या छोडी दईने ग्लानमुनिनी वेयावच्च करवी के मान्दाने हलवलतो मुकी तपस्या करीने बेसी जावुं? आना जवाबमां जणाववु पडशे के तप छोडीने वेयावच्च करवी। कोई पुछशे के शाथी वेयावच्च करवी अने तपने छोडवो? तो तेना जवाबमां जणाववुं पडशे के—भाई, तप करतां वेयावच्चमां वधारे लाभ जणाय छे। तेथी कबुल थई गयुं के तपस्या करतां वेयावच्च अधिक छे.

(अपूर्ण)

दिगम्बर शास्त्र कैसे बनें ?

लेखक—मुनिराज श्री दर्शनविजयजी

(गताक से क्रमश.)

प्रकरण ७–कुन्दकुन्दाचार्य (चालु)

(४) आ० कुन्दकुन्द के समय के बारे में भिन्न भिन्न दिगंबरीय मान्यताऐं—

१. आ० कुन्दकुन्द मौर्य चन्द्रगुप्त के शिष्य है, अतः आपका समय वीरनिर्वाण से दूसरी शताब्दि का है ।

२. आप आ० द्वि० भद्रबाहु के शिष्य है । आ०द्वि० भद्रबाहु का स्वर्गवास वीर नि० सं. ६८३ (वि. सं. २१३) में हुआ । डॉ. ल्युमन के मत के अनुसार उनका स्वर्गवास वि. सं. २३० में और प्रो. हीरालालजी के मतानुसार वि. स. ४ में हुआ ।

३. आप आ० द्वि० भद्रबाहु के शिष्य के शिष्य चन्द्रगुप्त के शिष्य है, अतः आपका समय विक्रम की तीसरी शताब्दी का है ।

४. नंदीसघ की पट्टावली के अनुसार आपका समय विक्रम की पहली या दूसरी शताब्दी का है ।

५. आप आचार्य भूतबली के शिष्य है । इस प्रकार आपका समय संदिग्ध दशामें है , पर श्वेतांबरीय मान्यता के अनुसार यदि शिवभूतिजी और भूतवलीजी एक ही आचार्य हों तो आपका समय विक्रम की दूसरी शताब्दी का दूसरा या तीसरा चरण है ।

६. श्र० बे० शि० नं० ५५, ४९२ और स्वा० स० भ० पृष्ठ–१७९ के अनुसार आप मूलसंघ के संस्थापक व प्रधान आचार्य है । पं० नाथुरामजी प्रेमीजी का मत है कि—"मूलसघ नाम सातवीं आठवीं शताब्दी से पहिले के कोइ लेख में प्रतीत नहीं होता, माने वो अर्वाचीन है"

—(ता० २१–१०–३० हरिवंशपुराण–प्रस्तावना)

७. कौण्डकुन्द नाम कनडी भाषा का है, और लिपी का प्रारम्भकाल विक्रम की ६ या ७ वी शताब्दी है ।

—(श्वे० म० स० दि० पृष्ठ ९८ से १००)

८. आप नन्दीगण के—देशी गण के आचार्य है [श्र० बे० शि० नं० ४२, ४३, ४७, ५०; स्वामीसमंतभद्र, पृष्ठ १५, १३६] नन्दी गण के संस्थापक आचार्य अर्हद्बली अथवा आ० अकलंक हैं (श्र० बे० शि० नं० १०८, श्लोक २१) आ० अकलंक करीब विक्रम की ८ वीं शताब्दी के आचार्य है। और आ० अर्हद्बली का समयकाल वी. नि. ७०० के बाद का है —(विद्वद्रत्नमाला पृष्ठ—५)

९. श्र० बे० शि० नं० १०८ के अनुसार कुन्दकुन्दाचार्य विक्रम की छठी शताब्दी के आचार्य है।

१०. प्रतिबोधचिन्तामणि में कुन्दकुन्दाचार्य का समय वि. सं. ७५३ दिया है।

११. बाबू जुगलकिशोर मुख्तार लिखते है कि–आ० कुन्दकुन्द का समयकाल विक्रम की पहली या तीसरी शताब्दी है।

१२. न्यायशास्त्री, दि० पं० गजाधरजी का मत है कि–आपका जन्म वि. सं. २१३ से पहले मानना गलत है, अतः आपका सत्ता समय शिवमृगेशवर्म का ही समय यानी शक सं० ४५० (वि. सं. ५८५) है।

—(सनातन जैन ग्रंथमाला मुद्रित–कुन्दकुन्दकृत 'समयसारप्राभृत' की प्रस्तावना)

१३. दि० पं० पन्नालालजी सोनी लिखते है कि—अत एव कुन्दकुन्द का समय उनसे १५० वर्ष पूर्व अर्थात् शकसंवत् ४५० (वि० सं० ५८५) ही सिद्ध है।

—(माणिक्यचंद्र दि० जैन ग्रंथमाला प्रकाशित ग्रं० १७, षट्प्राभृतादिसग्रह-भूमिका, पृष्ठ—५)

कुन्दकुन्दाचार्य दिगम्बर समाज के प्रधान आचार्य है, मूलसंघ के स्थापक है और दिगम्बर मुनि के लिये आवश्यक गृद्धपिच्छिका इत्यादि बाह्य लिंग के व्यवस्थापक है इतना ही नहीं किन्तु वे नवीन मार्ग के प्रकाशक है एवं दिगम्बरसम्मत शास्त्रों के सर्व प्रथम प्रणेता है।

भगवान् महावीर से जो मत चल रहा था उसमें आ० कुन्दकुन्द ने दिव्य ज्ञान पाकर क्रांति की और नवीन पथ बताया। लोग उस राह में चलने लगे। "मूलसंघ" उस पथ में चलनेवालों का ही नामांतर है।

आचार्य देवसेन इसके लिये फरमाते हैं कि—

आ० पद्मनंदी ने भगवद् सीमधर स्वामी से दिव्य ज्ञान प्राप्त कर नया मार्ग प्रकाशा.

—श्रीयुत् प्रेमीजी संपादित "दर्शनसार," गाथा ४३, प्रथम संस्करण

दिव्य ज्ञान से जो नया मत चलाया, उसके अनुकूल शास्त्रों की आवश्यकता थी आ० कुन्दकुन्दने नये शास्त्र भी बनाये। श्र० बे० शि० नं० १०५ में लिखा है कि (शक स. १३२०)—

शब्दे श्री पूज्यपादः सकलविमतजित् तर्कतंत्रेषु देव ।
सिद्धांते सत्यरूपे जिनविनिगदिते गौतमः कौण्डकुन्दः ॥ ४० ॥

अर्थात् आ० कुन्दकुन्द तीर्थंकर के सिद्धांत के अवतरण करने में श्री गौतम गणधर के समान थे, अर्थात् गौतम स्वामीने कहा था वही कई शताब्दी के बीतने के बाद आ० कुन्दकुन्द ने कहा। बीच के आचार्य ऐसे सत्य–सिद्धांत–देशक नही थे। श्री गौतमस्वामी के पश्चात् ये ही महान् सिद्धांतवेदी है। उपर के लेख का इस प्रकार का भाव है।

श्र० बे० शि० नं० ५४ श्लोक ५ के "चक्रे श्रुतस्य भरते प्रयतः प्रतिष्ठाम्" चरण से भी सिद्ध होता है कि आ० कुन्दकुन्द ने बडा परिश्रम उठाकर भरत क्षेत्र में दिगम्बर शास्त्रों की नीव डाली।

परन्तु प्रश्न यह उपस्थित होता है कि—वीर नि०सं० ६८३ में जिनवाणी का सर्वथा लोप हो चुका था, बाद के दि० आचार्य जिनवाणी के अभाव में यथेच्छ धर्म–पंथ चलाते थे। न किसीको श्रुतज्ञान था न किसीको प्रत्यक्ष ज्ञान था। ऐसे युग में आ० कुन्दकुन्द हुए। आपको भी न अवधि या मनःपर्यव ज्ञान था, न पूर्वका ज्ञान था, न अंग ज्ञान था, न आचारांग का ज्ञान था। ऐसी परिस्थिति में आपने नये शास्त्र कैसे बनाये ?

दिगम्बर आचार्य इसका उत्तर देते है कि—"आ० कुन्दकुन्द को चारण–ऋद्धि प्राप्त हुई थी। जैसे "श्रीकोण्डकुन्दनामाभूच्चतुरंगुलचारणः।"

—श्र०बे०शि०नं० १३९, श्लोक–२, शक सं० १०४१ ॥

इत्यादि अनेक प्रमाणों से वे चारण–ऋद्धिवाले माने जाते है। आपने चारणऋद्धि से भगवान् सीमधर स्वामी के पास जा कर दिव्य ज्ञान प्राप्त किया और नये शास्त्र बनवाये, नया मत प्रकाशित किया एवं गृद्ध–पिच्छिका भी स्वीकार की। भला श्री सीमंधर स्वामी तीर्थंकर की आज्ञानुसार जो कुछ किया गया हो उसमे तनीक भी विसंवाद कैसे हो सकता है ?"

पाठक समज गये होंगे कि—"आ० कुन्दकुन्दने चार अंगुल प्रमाण चारणलब्धि से महाविदेह क्षेत्र में गमन किया, बडे बडे पहाड–क्षेत्रों का उल्लंघन किया, तीर्थंकर से दिव्य ज्ञान पाया और यहां आकर जो पुराणा धर्म था उसको उठाकर नया मत चलाया, नया लिंग बनाया और नया सिद्धांत स्थापित किया।" ये सब बातें खुदा से खरीता लानेवाले पयगम्बर की घटनाओं से मिलती जुलती सी प्रतीत होती है।

नया मत चलानेवाला ईश्वर के नाम से नयी नयी बातें बनाता है।

और यहां वास्तव में ऐसा ही हुआ है। फिर भी यह निरपवाद मानना पडता है कि—आ० कुन्दकुन्द का सिद्धांत ही दिगम्बर–समाज के लिए तीर्थकरवाणो यानी आप्त वचन है।

आपने जो कुछ रचा है उसमें अधिकांश भगवान् सुधर्म गणधर प्रणीत, उपलब्ध असली जिनागम के अवतरण है, और सिर्फ साधु के वस्त्र, पात्र व स्त्रीमुक्ति वगैरह के पाठ उडा दिये है। वस्त्र के लिये तो यहां तक लिख दिया है कि उसको पढ कर कोई भी विद्वान ग्रन्थरचना के उद्देश को पहिचान लेता है। एक दो प्रमाण देखें—पांचवे महाव्रत "अपरिग्रह—अमूर्च्छा" के अनुसार "निर्ग्रन्थता" साधु का लक्षण माना जाता है। आ० कुन्दकुन्द ने राभसवृत्ति से दर्शनप्राभृत वगैरह ग्रन्थों में "वस्त्र-रहितता" को ही साधु का लक्षण लिख दिया।[५१]

श्री आचारांगसूत्र में जैन श्रमणों के लिये ५ प्रकार के वस्त्र की आज्ञा है। सभी साधु उस आज्ञा की तामील करते थे—करते है। आ० कुन्दकुन्द ने लिंगप्राभृत में उसके प्रतिवाद में पांच प्रकार के वस्त्रों का ही निषेध किया। सामान्यरूप से वस्त्रों के निषेध के बजाय विशेषरूप से पांच प्रकार के ही वस्त्रों का निषेध करना, इससे ग्रन्थ निर्माता का मानस प्रत्यक्ष होता है। यही मानस नवीन मत की जड है।

---

५१ श्रमण भगवान् महावीर के समय के बौद्ध ग्रन्थो में जैनसाधु निर्ग्रन्थ नाम से संकेतित किये गये है, जैन निर्ग्रन्थों के वस्त्र एव पात्र के भी उल्लेख किये हैं, अत वि० स० १३९ तक जैन श्रमण-निर्ग्रन्थ, वस्त्रवाले व पात्र सहित थे - अम्बरसहित—साबर थे। वि० स० १३९ में दिगम्बर सम्प्रदाय—दिशा को ही अंबर माननेवाला निकला। निर्ग्रन्थ के बजाय "दिगम्बर" शब्द में अभिमान लिया जाय, और नाम में भी "अबर" शब्द को प्रधान रखकर उसका निषेध बताया जाय, यह सारा स्वरूप पूर्व के जैनमहर्षियो की साम्बर दशा का (खास करके श्वेतांबर दशा का) सूचक है। बाद के जैनेतर ग्रन्थकारो ने जैनसाधुओ का समुदाय देखकर "निर्ग्रन्थ" शब्द के स्थान पर "दिगम्बर", "नग्नाट" इत्यादि लिखना शुरू कर दिया। जैनेतर ग्रन्थ वि० स० १३९ से पहले के जैन साधुओ को "निर्ग्रन्थ" बताते हैं, और बाद के साधुओ को "विवसन" बताते हैं। सारांश यह है कि वि० सं० १३९ पर्यंत जैन श्रमण वस्त्र पहने या न पहने, इसका कोई एकात आग्रह नहीं था। मुनि शिवभूति और आ० कुन्दकुन्द ने भ० सीमधर स्वामी की गवाही बताकर वस्त्र का एकात निषेध किया, नग्नपना स्वीकारा और "निर्ग्रन्थ" के बजाय "दीगम्बर" उपाधि स्वीकार की। तब से वे निर्ग्रन्थ नहीं किन्तु दिगम्बर कहे जाते है। पीच्छी और कमण्डलु का स्वीकार शिवभूति ने नहीं किन्तु आ० कुन्दकुन्द ने ही किया है।

इसके अतिरिक्त श्री गौतमस्वामी गणधरकृत प्रतिक्रमण बतलाया और उस पाठ में भी पांच प्रकार के वस्त्र का निषेध लिखा ।

श्रुतावतार में "आ० पद्मनंदि (कुन्दकुन्द) ने षट्खंडागम और कषायप्राभृत की परिकर्म-टीका रची " ऐसा उल्लेख है । यद्यपि वह परिकर्म आज अनुपलब्ध है अतः उसके लिये कुछ विचार नहीं किया जा सकता । किन्तु श्र० बे० शि० नं. १०५, श्लोक २३-२५ को प्रमाणभूत मानकर षट्खंडागम के विधाता आ० पुष्पदंत और आ० भूतबली को आ० गुणभद्र, जिन्होंने वि० सं० ९५५ में उत्तरपुराण समाप्त किया है, उनके शिष्य माने जाय तो परिकर्म रचना का उल्लेख बिलकुल निराधार हो जाता है ।

यों तो उपर लिखित सब बातें संदिग्ध है, फिर भी शिलालेखों से उपलब्ध प्रमाणों की ओर गज-निमिलिका न बताकर उस पर विचारविनिमय करना अनिवार्य होता है । यहां एक बात जरुर खटकती है :-

सूत्रखंध्रो, श्रुतावतार और द्वितीय श्रुतावतार में दिगम्बर सम्मत जिनागम के लोप के पश्चात बने हुए दिगम्बर शास्त्रों का प्रामाणिक इतिहास दिया है । इसमें वीरनि० सं० १३४३ यानी महाधवला की समाप्ति तक का इतिहास मिलता है । यदि इस समय तक कुन्दकुन्द का कोई भी ग्रन्थ होता तो जरूर उस ग्रन्थ का नाम लिख लिया जाता । किन्तु आश्चर्य है कि श्रुत के इतिहास में आपके ग्रन्थ का नाम तक नहीं है । क्या ऐसी स्थिति में वे ग्रन्थ आप की कृति माने जाय ? क्या वे इतिहासविधाता ऐसे महत्त्व-पूर्ण पुरुष-दि० आचार्य के ग्रन्थों से अनभिज्ञ होगे ? या आपके ये ग्रन्थ शास्त्रानुसार नहीं माने जाते होंगे ?

टीका---वृत्तिकारों ने भी आपके ग्रन्थों पर इतनी ही लापरवाई बताई है । ऐसे गौतमस्वामी के समान ग्रन्थकर्ता के ग्रथों पर सब से पहले टीकायें हो जानी चाहिये थी । परन्तु देखने से पता लगता है कि प्राचीन से प्राचीन आ० अमृतचन्द्र ने विक्रम की ११ वी शताब्दी में आपके ग्रन्थपर टीका की, उनके कई ग्रन्थ बिना-टीका हो विद्यमान है । आपकी तारीफ में जोजो शिलालेख मिलते है वे सभी विक्रमकी ११ वी शताब्दी से पीछे के है । पट्टावलीयां भी उस समय के बाद की है । न मालूम इन सभी प्रमाणों से क्या समझना ?

वास्तव में आ० कुन्दकुन्द दिगम्बर समाज में विक्रम की ११ वी शताब्दी से आजतक सर्वश्रेष्ट आचार्य माने जाते है, इस में किसीका भी मतभेद न होगा ।

आपकी ग्रन्थ-सृष्टि विस्तृत सख्या मे उपलब्ध है । मगर उनमें आपने बनाये

हुए ग्रंथ कितने है उसका निर्णय होना मुश्किल है। आपके नाम का कुन्दकुन्द-श्रावकाचार उपलब्ध है जिसका विशेष परिचय ग्रन्थ-विभाग में दिया जायगा। इसकी जांच कर के पं० जुगलकिशोर मुख्तार भ्रमस्फोट करते हैं। वह नीम्न प्रकार है—

"इससे निःसंदेह कहना पडता है कि यह ग्रंथ श्वेताम्बर संप्रदाय का ही है। दिगम्बरों का इससे कोई सम्बन्ध नहीं है। और श्वेतांबर संप्रदाय का भी यह कोई सिद्धान्त ग्रन्थ नहीं है, बल्कि मात्र विवेक-विलास है, जो कि ए मन्त्रिसुत की प्रसन्नता के लिये बनाया गया था।

विवेकविलास की सधियाँ और उसके उपर्युल्लिखित दो पद्यों (३-९) में कुछ ग्रंथनामादिक का परिवर्तन करके ऐसी किसी व्यक्तिने, जिसे इतना भी ज्ञान नहीं था कि, दिगम्बर और श्वेताम्बर द्वारा माने हुए अठारह दोषो में कितना भेद है, विवेकविलास का नाम 'कुन्दकुन्द-श्रावकाचार' रक्खा है। और इस तरह इस नकली श्रावकाचार के द्वारा अपने किसी विशेष प्रयोजन को सिद्ध करने की चेष्टा की है। अस्तु।

इसमें कोई सन्देह नहीं है कि जिस व्यक्ति ने यह परिवर्तन कार्य किया है वह बडाही धूर्त और दिगम्बर जैन समाज का शत्रु था। परिवर्तन का यह कार्य कब और कहां पर हुआ है इसका मुझे अभीतक ठीक निश्चय नहीं हुआ। परन्तु, जहांतक मै समझता हूं, इस परिवर्तन को कुछ ज्यादह समय नहीं हुआ है और इसका विधाता जयपुर नगर है।

* * * * *

जिस भण्डार में यह ग्रंथ मौजूद हों उस ग्रन्थ पर लिख दिया जाय कि-" यह ग्रन्थ भगवद् कुन्दकुन्द स्वामी का बनाया हुआ नहीं है। बल्कि वास्तव में यह श्वेताम्बर जैनियों का विवेकविलास ग्रन्थ है। किसी धूर्त ने ग्रन्थ की संधियों और तीसरे व नौवें पद्य में ग्रन्थनामादि का परिवर्तन करके इसका नाम कुन्दकुन्द-श्रावकाचार रख दिया है"।

पं० मुख्तारजीने उपर के निवेदन से एक सत्य स्वरूप का आविष्कार किया है। इसी से दि०ग्रन्थकारोंकी नीति का ठीक ख्याल आ जाता है।

सारांश यह है कि आ० कुन्दकुन्द ने उपलब्ध जैन-आगम से कई शास्त्र बनाये और भगवद् सीमन्धर स्वामी के नाम पर चढा दिये। और इसी तरह किसी अन्य दिगम्बर विद्वान ने कई ग्रन्थ बनवाये और उनको आ० कुन्दकुन्द के नाम पर चढा दिये। इससे दिगम्बर ग्रंथकारों की ग्रंथनिर्माण की नीति भलीभांती स्पष्ट होती है।

(अपूर्ण)

આરતી અને મંગળદીવો

લેખક—**શ્રીયુત પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડીયા, એમ. એ.**

આરતી[1]

'આરતી' શબ્દની નિષ્પત્તિ– 'આરતી' શબ્દ શેના ઉપરથી બન્યો હશે એનો વિચાર કરતાં જણાય છે કે એ 'આરત્તિય'નું રૂપાંતર હોવું જોઈએ. 'આરત્તિય' એ પ્રાકૃત શબ્દને બદલે સંસ્કૃતમાં 'આરાત્રિક' શબ્દ છે. **પ્રાચીન ગુજરાતી ગદ્ય-સંદર્ભ** (પૃ ૧૮૯)માં પણ 'આરાત્રિક'ના રૂપાંતર તરીકે 'આરતી' શબ્દ નોંધાયેલો છે. આવી પરિસ્થિતિમાં આરતીને સંસ્કૃત શબ્દ 'આર્તિ' ઉપરથી નિષ્પન્ન થયેલો માનવો વાસ્તવિક નથી એમ સહેજે સમજાશે.

આરતીનો અર્થ– આરાત્રિકમાંનો 'આ' ઉપસર્ગ મર્યાદાસૂચક ગણાય છે. એથી સામાન્ય રીતે રાત પડી જાય તે પૂર્વે કરાતું વિધાન એવો 'આરાત્રિક' નો અર્થ કરાય છે. આથી સમજાશે કે સૂર્ય લગભગ અસ્ત થવાની તૈયારીમાં હોય તેવે સમયે આરતી ઉતારવી જોઈએ. આજે આ નિયમનું બહુધા પાલન થતું જોવાતું નથી.

આરતીની રચના– આરતી બનાવવા માટે મોટે ભાગે પિત્તળ અને કેટલીક વાર જર્મનસિલ્વર અને ચાંદી પણ કામમાં લેવાય છે. આરતીના બે ભાગ પાડી શકાય: (૧) હાથો અને (૨) ચાડું. તેમાં ચાડામાં પાંચ સાત દીવીઓ જોડેલી હોય છે. એમાં લોકો ઘી પૂરે છે. એમાં દીવેટ મૂકીને પછી તે સળગાવાય છે પછી હાથો પકડીને પ્રભુની મૂર્તિ સામે એ આરતી ઉતારાય છે. કેટલીક વાર આરતીને બદલે 'મંગળદીપક' પણ ઉતારાય છે.

આરતીનો ઉપયોગ– પરમાત્માની ભક્તિ કરવાનાં અનેક સાધનો છે તેમાંનું એક સાધન આરતી પણ છે. જેઓ મૂર્તિપૂજક છે તેઓ દેવાલયોમાં આરતી ઉતારવી એને એક પોતાનું કર્તવ્ય સમજે છે. આ પ્રમાણે દેવાલયો સાથે સંબંધ ધરાવતી આરતીનો નરેશ્વરના બહુમાન કરવા અર્થે પણ ઉપયોગ થતો હતો એમ આપણે પ્રાચીન સાહિત્ય ઉપરથી જાણી શકીએ છીએ. આથી પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે આરતીની પ્રથા ચાલુ થવામાં પરમાત્માની ભકિત એ મુખ્ય કારણરૂપ હશે કે નરેશ્વરાદિનું બહુમાન? આનો ઉત્તર આપવા માટે હું તજ્જ્ઞોને વિનવું છું.

આરતી સંબંધી ઉલ્લેખો– જેમ વૈદિક હિંદુઓનો મોટો ભાગ મૂર્તિપૂજક છે અને આર્યસમાજી વગેરે થોડોક ભાગ અમૂર્તિપૂજક છે તેમ જૈનોમાં પણ મોટો ભાગ મૂર્તિપૂજાની તરફેણમાં છે અને સ્થાનકવાસી વગેરે કેટલોક નાનો ભાગ એની વિરુદ્ધમાં છે. શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સાહિત્ય તરફ દૃષ્ટિપાત કરતાં પ્રભુની ભકિતનો સૂચક

---

૧. **આર્હત જીવન જયોતિનો** અભ્યાસ કરાવનારા વર્ગને ઉદ્દેશીને એક ગ્રંથ રચતી વેળા મેં આ ટૂંકી નોંધ લખી હતી.

'આરાત્રિક' શબ્દ **યોગશાસ્ત્ર** (પ્ર. ૩, શ્લો. ૧૨૪) ના સ્વોપજ્ઞ વિવરણના ૨૧૧ મા પત્રમાં તેમજ **પ્રવચનસારોદ્ધાર** (દ્વા. ૧, શ્લો. ૬૯) ની વૃત્તિના ૧૩ મા પત્રમાં નજરે પડે છે.

આરાત્રિકના પ્રાકૃતરૂપ 'આરત્તિય'નો વિચાર કરીશુ તો જણાશે કે એ શબ્દ **ચેઇયવંદનમહાભાસ** (ગા. ૨૦૫)માં, **પ્રાકૃત દ્વ્યાશ્રય** (સ. ૨, શ્લો. ૭૮, ૮૨)માં, **સુરસુંદરી ચરિય** (પ. ૧૦)માં અને **આચારદિનકર** (પૃ. ૫૮)માં પણ જોવાય છે.

નરેશ્વરના બહુમાનાર્થે ઉતારાતી આરતી વિષેનો ઉલ્લેખ પણ જૈન ગ્રંથોમાં મળી આવે છે. જેમ કે **તિલકમંજરી, પ્રાકૃતદ્વ્યાશ્રય** (સ. ૬, શ્લો. ૩૨) વગેરે.

આવા **પ્રસંગમાં** ઉતારાતી આરતી વિષેનો ઉલ્લેખ **અજૈન**[2] સાહિત્યમા પણ જોવાય **છે.** દાખલા તરીકે **કાદંબરી, વાસવદત્તા, હર્ષાખ્યાયિકા** વગેરે.

મંગળદીવો[3]

પર્યાય– આપણે જેને ગુજરાતીમાં 'મંગળદીવો' કહીએ છીએ તેને સસ્કૃતમા 'માગલિક દીપ' અને પ્રાકૃતમાં 'મગલદીવ' કહેવામા આવે છે. મંદિરમાં આરતી ઉતર્યા પછી આ દીવો ઉતારાય છે.

પ્રાચીનતા– શ્રી **હરિભદ્રસૂરિ**કૃત **પંચાશક** (૮, ૨૩)માં 'મંગળદીવા' વિષે ઉલ્લેખ છે. આ ઉપરથી એ વાત નક્કી થાય છે કે મંગળદીવો ઉતારવાની પ્રથા ઓછામા-ઓછી લગભગ બાર સૈકા જેટલી તો પ્રાચીન છે જ. અષ્ટપ્રકારી પૂજામાં જે દીપપૂજા ગણાવાય છે તેમાં મંગળદીવાને સ્થાન અપાયેલુ છે. એટલે જો દીપકપૂજાના સ્વરૂપને લગતો પ્રાચીનમા પ્રાચીન ઉલ્લેખ મંગળદીવાનો નિર્દેશાત્મક મળી આવે તો આ દિશામાં વિશેષ પ્રકાશ પડે.

ઉદ્ભવ– સૌથી પ્રથમ મંગળદીવો ઉતરાતો હશે અને પછીથી આરતીનો જન્મ થયો હશે કે એથી વિપરીત ક્રમ હોવો જોઇએ કે બંનેની ઉત્પત્તિ સમકાલીન હોવી જોઇએ, એમ જુદા જુદા ત્રણ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. મગળદીવાનો પ્રકાશ આરતીના જેટલો ઝગઝગતો હોતો નથી એટલે ભક્તિના આવેગમાં મંગળદીવામાંથી આરતીનો ઉદ્ભવ થયો હશે એમ મનાય. જેઓ આરતીમાથી મગળદીવાની ઉત્પત્તિ થઇ હશે એમ માને તેમનું કહેવુ એ હોઇ શકે કે આરતી ઉતારવા માટે જોઇતો સમય ન હોય ત્યારે તે મગળદીવો ઉતારીને ચલાવી લે. આ બંને માન્યતાના સમર્થનમા કોઇ ઐતિહાસિક કે આગમિક પ્રમાણ મળી આવતુ જણાતુ નથી. આથી એમ પણ માનવાનુ કારણ રહે છે કે મંગળ-દીવો અને આરતી એ બંનેનો જન્મ સાથે જ થયો હોય.

---

૨. અજૈનો પૈકી વૈષ્ણવો તો પોતાના વિવિધ દર્શન પૈકી એકને 'આરતીના દર્શન' એવા નામથી ઓળખાવે છે.

૩. **આર્હત જીવન જ્યોતિનો** અભ્યાસ કરાવનારા વર્ગને ઉદ્દેશીને એક ગ્રંથ રચતી વેળા આ ટુકી નોધ કરવામા આવી હતી.

પુરાતન ઇતિહાસ અને સ્થાપત્ય

(૧) પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ (૮ લેખો)

સંપાદકઃ—
મુનિરાજ શ્રી જયન્તવિજયજી

(૮)[૫]

.... .. 'पोमदेव भार्या जोमण .. श्रेयोऽर्थं .. सूरिभि ॥ जीयात् ॥

.........પોમદેવની ભાર્યા જીમણ.........કલ્યાણ માટે.........

(૯)

ॐ संवत् १३०४ द्वितीय ज्येष्ट सु० ९ सोमे सा० धणचन्द्र सुत सा० वर्द्धमान तत्सुत सा० लोहदेव सा० आसधर सा० थेहड सुत सा० भुवनचन्द्र पद्मचन्द्र प्रभृति कुटुंबसमुदायश्रेयोर्थं श्री अजितनाथबिंब कारितं । प्रतिष्ठितं वादी श्री धर्म्मघोषसूरिपट्ट-क्रमागतैः श्री जिनचंद्रसूरिशिष्यै ' भुवनचंद्रसूरिभिः ॥ छ

(१०)

ॐ ॥ सं० १२०५ आषाढ वदि ७ शुक्रे सा० वर्द्धमान सुत सा० लोहदेव सा० आसधर तथा सा० थेहडसुत सा० भुवनचंद्र पद्मचद्रैः समस्तकुटुंबश्रेयोर्थं श्री अजितनाथवित्र (बिंबं) कारितं । प्रतिष्ठितं वादींद्र श्री धर्मघोषसूरिपट्टप्रतिष्ठित श्री देवेन्द्रसूरिपट्टक्रमायात श्री जिनचंद्रसूरिशिष्यैः श्री भुवनचंद्रसूरिभि. ॥

નં. ૯ અને ૧૦ વાળા બન્ને લેખો, **તારંગાજી**મા મૂલનાયક **શ્રીઅજિતનાથ** ભગવાનની જમણી તથા ડાબી બાજુની એક એક મૂર્તિના પરિકરની ગાદીઓમા ખોદાયેલા છે. આ બન્ને લેખો એક જ ધણીના છે. તેમાનો નં ૯ વાળો લેખ સં. **૧૩૦૪**ના બીજા જેઠ શુદિ ૯ ને સોમવારનો તથા નં. ૧૦ વાળો લેખ સં. ૧૩૦૫ના અષાડ વદિ ૭ ને શુક્રવારનો છે બીજા લેખમા વાદીશ્રી **ધર્મઘોષસૂરિ**ના પટ્ટધર શ્રી

---

૫ નબર ૮ થી ૧૪ સુધીના લેખો **શ્રીતારંગાજી** ઉપરના **શ્રીઅજિતનાથ** ભગવાનના મંદિરમાંના છે, તેમાનો આ લેખ, ખાસ મૂળનાયક **શ્રી અજિતનાથ** ભગવાનની પલાઠી નીચેની ગાદી પર ખોદેલો છે પરતુ આ લેખના પ્રારભનો સવત્નો ભાગ તથા બીજો પણ ઘણોખરો ભાગ ઘસાઈ ગયો હોવાથી પૂરો વાચી શકાય તેમ નથી. ત્યાંના માણસો પાસેથી સાભળવામા આવ્યુ હતુ કે થોડાક વર્ષો ઉપર મૂળનાયકજીને નવો લેપ કરાવવાનો હોવાથી જૂનો લેપ ઉતરાવતા લેપ કરનાર કારીગરે આ લેખના ઘણા ભાગને ઘસી નાખ્યો. આ વાત સાચી હોવાનુ માની શકાય તેમ છે. લેપ કરાવનારા કાર્યવાહકોએ મૂર્તિપરના લેખોને જરા પણ નુકશાન ન થાય—તે બરાબર સચવાઈ રહે, તે માટે પૂરતું ધ્યાન આપવાની જરુર છે.

દેવેન્દ્રસૂરિનું નામ વધારે છે. બાકીની બન્ને લેખોની હકીકત લગભગ સરખી છે અને તે આ પ્રમાણે છે. શાહ ધનચંદ્રના પુત્ર શાહ વર્ધમાનના પુત્રો ૧ શાહ લોહદેવ, ૨ શાહ આસધર, ૩ શાહ થેહડ. તેમાંના શાહ થેહડના પુત્રો ૧ શાહ ભુવનચંદ્ર અને ૨ પદ્મચંદ્ર. એ બન્નેએ પોતાના કુટુંબ સમુદાયના કલ્યાણ માટે **શ્રીઅજિતનાથ** ભગવાનની મૂર્તિ ભરાવી, અને તેની વાદી **શ્રીધર્મઘોષસૂરિ**ના પટ્ટધર **શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિ**ની પાટ-પરંપરામાં થયેલા **શ્રીજિનચંદ્રસૂરિજી**ના શિષ્ય **શ્રીભુવનચંદ્રસૂરિજી**એ પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

વિશેષતા:–આ બન્ને લેખો પરથી જણાય છે કે અહીં મૂળનાયક **શ્રીઆજતનાથ** ભગવાનની બન્ને બાજુએ પણ ઉક્ત કુટુંબે પરિકર સહિત **શ્રીઅજિતનાથ** ભગવાનની જ મૂર્તિઓ ભરાવી હતી.

(११)

ॐ ॥ स्वस्ति श्री कोटकगच्छे श्री पार्श्वनाथचैत्ये संवत् १३५४ वर्षे वैशाष (ख) शुदि २ सोमे प्राग्वाटज्ञाति (तीय) व्य० लक्ष्मणान्वये व्य० यशोराज पौत्रेण व्य० यशोवीर पुत्रेण जगसीह जोलानुजे [न देवसिंहसहितसंघपति यापनेन].. . .. श्रेयोर्थं श्री महावीरमुख्यद्वादशबिंबपट्टकं कारितं प्रतिष्ठितं............

(१२)

ॐ ॥ स्वस्ति श्रीकोरंटकगच्छे श्रीपार्श्वनाथचैत्ये संवत् १३५४ वर्षे वैशाष (ख) शुदि २ सोमे प्राग्वाटज्ञाति (तीय) व्य० लक्ष्मण । यशोराजपौत्रेण यशोवीरपुत्रेण जगसीह जोलानुजेन देवसीह........त व्य० संघपति यापनेन भगिनी हीरू श्रेयोर्थं श्रीआदिनाथादिद्वादश [बिंबपट्टकं कारितं प्रतिष्ठितं]...... ... .

નં૦ ૧૧ અને ૧૨ ના બન્ને લેખો, મૂળ ગભારામાં મૂળનાયકજીની બન્ને બાજુએ નીચેના ભાગમાં વિરાજિત બન્ને કાઉસગ્ગીયાની નીચે ખોદાયેલા છે.

આ બન્ને લેખો પણ એક જ ધણીના છે. બન્નેમાં મૂળનાયકજીના નામ ભિન્ન ભિન્ન છે અને જેના શ્રેય માટે તે કરાવવામા આવ્યા છે તે વ્યક્તિઓના જુદા જુદા નામ હોવાનું જણાય છે, (પહેલા લેખમાથી વચ્ચેના થોડા અક્ષરો ઘસાઈ ગયા છે) બાકીની બધી હકીકત લગભગ સરખી જ છે. તે આ પ્રમાણે—

વિ. સં. ૧૩૫૪ના વૈશાખ શુદિ ૨ ને સોમવારે; **શ્રીકોરંટક**[૬]ગચ્છીય **શ્રીપાર્શ્વનાથ** ભગવાનના મંદિરમાં વિરાજમાન કરવા માટે; **પોરવાડ**જ્ઞાતીય વ્યાપારી લક્ષ્મણની સંતતિમાં થયેલા વ્યાપારી યશોરાજના પુત્ર વ્યા. યશોવીરના પુત્રો ૧ જગસીહ, ૨ જોલા, સં. યાપન, દેવસિંહ. તેમાના સંઘવી યાપને, **શ્રીમહાવીરસ્વામી** મૂળનાયકવાળો ૧૨

૬. શિવગંજ (સિરોહી સ્ટેટ)થી ૭ માઈલની દૂરી પર આવેલ **કોરટા** તીર્થના નામ પરથી **શ્રીકોરંટક** ગચ્છ નિકળ્યો છે.

જિનનો પટ્ટ પોતાના કુટુંબના કોઈ માણસના શ્રેય માટે તથા **શ્રીઆદિનાથ** મૂળનાયકવાળો બાર જિનનો પટ્ટ પોતાની બહેન હીરૂના કલ્યાણ માટે કરાવેલ છે અને તેની પ્રતિષ્ઠા...... . (લેખ અધુરો છે)

આ બન્ને લેખોનો નીચેનો થોડો થોડો ભાગ ચૂનામાં કે આરસમાં દટાયેલો હોવાથી વાંચી શકાયો નથી

આ બન્ને કાઉસ્સગ્ગીયા, **ખેરાલુ** અને **પાલનપુર**ની વચ્ચે (પાલણપુરથી ૧૪ા માઈલ અને ખેરાલુથી ૧૦ા માઈલ દૂર) આવેલ **સલમકોટ** નામના ગામથી ૦ા માઈલ દૂર જૂના **સલમકોટ** અથવા તેની આસપાસની જમીનમાંથી થોડાં વર્ષો પહેલાં નીકળ્યા હતા. ત્યાંથી અહીં લાવીને પધરાવવામાં આવ્યા છે.

વિશેષતાઃ—આ બન્ને કાઉસ્સગ્ગીયામાં વચ્ચે વચ્ચે મૂળનાયકના સ્થાને એક એક મોટી ઊભી જિનમૂર્તિ બનેલી છે, અને તે બન્નેમાં મૂળ મૂર્તિની બન્ને બાજુએ તથા ઉપર થઈને બીજી નાની નાની અગીઆર અગીઆર જિનમૂર્તિઓ બનેલી હોવાથી આ બન્નેને મૂર્તિપટ્ટ કહી શકાય. અને તેથી જ બન્ને મૂળ લેખોમાં "द्वादशबिंबपट्टकं" આવો ઉલ્લેખ કરેલો છે.

(૧૩)

ॐ ॥ स्वस्ति श्रीविक्रम संवत् १२८४ वर्षे फागुण शुदि २ रवौ श्रीमदणहिलपुर वास्तव्य प्राग्वाटान्वयप्रभू (सू) त ठ० श्रीचंडपात्मज ठ० श्रीचंडप्रसादांगज ठ० श्रीसोमतनुज ठ० श्रीआशाराजनंदनेन ठ० श्रीकुमारदेवीकुक्षिसंभूतेन महं श्रीलूणिग महं श्रीमालदेवयोरनुजेन मह० श्रीतेजःपालाग्रजन्मना संघपतिमहामात्य श्रीवस्तुपालेन आत्मनः पुण्याभिवृद्धये इह श्रीतारंगकपर्वत श्रीअजितस्वामीदेवचैत्ये श्रीआदिनाथदेवजिनबिंबालंकृत खत्तकमिद कारित ॥ प्रतिष्ठितं श्रीनागेन्द्रगच्छे भट्टारक श्रीविजयसेनसूरिभिः ॥

(૧૪)

'–श्रीनेमिनाथ–' ભગવાનના નામ સિવાય બાકીનો બધો લેખ અક્ષરશ ઉપર પ્રમાણે છે.

નં. ૧૩ અને ૧૪ વાળા બન્ને લેખો **શ્રીઅજિતનાથ** ભગવાનના મંદિરના સભામંડપની બહારની ૭ ચોકીઓમાના મંદિરના પ્રવેશ દ્વારની બન્ને બાજુના બે મોટા ગોખલામાંના પદ્માસનોની નીચે ખોદાયેલા છે.

આ બન્ને લેખો એક જ ધણીના અને ભગવાનના ભિન્ન ભિન્ન નામ સિવાય બધી બરાબર સરખી જ હકીકતવાળા છે બન્ને લેખોનો સારાંશ આ પ્રમાણે છેઃ—

સ્વસ્તિ શ્રી વિ૦ સં૦ ૧૨૮૪ના ફાગણ શુદિ ૨ ને રવિવારે; **અણહિલ્લપુર**-

પાટણના રહેવાસી અને **પોરવાડ** જ્ઞાતિમાં ઉત્પન્ન થયેલ [7]ઠક્કુર ચંડપના પુત્ર ઠ૦ ચંડપ્રસાદના પુત્ર ઠ૦ સોમના પુત્ર ઠ૦ આશારાજની ભાર્યા ઠકુરાણી કુમારદેવીની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થયેલ મંત્રી લણિગ તથા મંત્રી માલદેવના નાના ભાઈ અને મહામાત્ય **તેજપાલ**ના મોટા ભાઈ સંઘપતિ મહામાત્ય **વસ્તુપાલે** પોતાના પુણ્યની અભિવૃદ્ધિ માટે અહીં **શ્રી તારંગા** પર્વત ઉપરના **શ્રીઅજિતનાથ** દેવના મંદિરમાં **શ્રીઆદિનાથ** દેવના બિંબથી અલંકૃત (બીજો **શ્રીનેમિનાથ**દેવ જિનબિંબથી અલંકૃત) આ ગોખલો કરાવ્યો, અને તે બન્નેની **શ્રીનાગેન્દ્ર**ગચ્છીય ભટ્ટારક **શ્રીવિજયસેનસૂરિજી**એ[8] પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

આ બન્ને લેખો ઉપરથી જણાય છે કે આ બન્ને ગોખલાઓમાં પહેલાં ભગવાનની મૂર્તિઓ સ્થાપન કરેલી હતી પાછળથી કોઈ કારણથી ઉત્થાપન કરી લીધી હશે. હાલ એ બન્ને ગોખલાઓમાં યક્ષ અને યક્ષિણીની એક એક મૂર્તિ સ્થાપિત છે.

(૧૫)

संवत् १८२२ ना ज्येष्ट शुद ११ वार बुध श्रीरीषभस्वामि पादुका स्थापितं (ता) श्रीतपागच्छे भट्टारक श्रीविजयधर्मसूरीश्वर साज्ञाय श्रीमालगच्छे संघवि तोराचंद फतेचंद प्र०.....

આ લેખ **શ્રીતારંગાજી**ની ઉપર આવેલ **કોડશિલા**ની[9] નીચેની શ્વેતાંબરી દેરીમાંની પાદુકા પર ખોદેલો છે.

સં૦ ૧૮૨૨ના જેઠ સુદિ ૧૧ ને બુધવારે, **શ્રીઆદિનાથ** ભગવાનની પાદુકા જોડી સ્થાપન કરી તેની પ્રતિષ્ઠા **તપાગચ્છીય** ભટ્ટારક **શ્રીવિજયધર્મસૂરીશ્વર**ની આજ્ઞાથી **શ્રીમાલ**ગચ્છ (જ્ઞાતિ)ના સંઘવી તારાચંદ ફતેહચંદે કરી છે

વિશેષતા—જો કે આ લેખ થોડો અશુદ્ધ છે તેથી પાકી ખાત્રી થતી નથી તો પણ ઘણુંકરીને આ પગલાંની પ્રતિષ્ઠા શ્રાવકે કર્યાનું જણાય છે. આ લેખમાં 'श्रीमालगच्छे' લખ્યું છે. ત્યાં ઘણુંકરીને 'શ્રીમાલજ્ઞાતીય' સમજવું જોઈએ.

---

૭. આગળના સમયમાં, માણસ ગમે તે જ્ઞાતિનો હોવા છતા જો તે જાગીરદાર-ગામ ધણી હોય તો તેને 'ઠક્કુર–ઠાકોર' અને તેની સ્ત્રીને 'ઠક્કુરાણી' એવા ઉપનામથી સંબોધવામાં આવતા.

૮. શ્રીમાન્ **વિજયસેનસૂરિજી**, મહામાત્ય **વસ્તુપાલ-તેજપાલ**ના પિતૃપક્ષના ગુરુ હતા **આબુ-દેલવાડા**ના મં૦ **તેજપાલે** બંધાવેલા **શ્રીનેમિનાથ** ચૈત્યની પ્રતિષ્ઠા પણ એમણે જ કરી હતી

૯. **કોડશિલા**ના મુખ્ય સ્થાનમાં **શ્વેતાંબર** સંપ્રદાયની મોટી દેવકુલિકા છે. તેમાં વચ્ચે ચૌમુખજી તરીકે ચાર જિન મૂર્તિઓ અને તેની નીચેના ભાગમાં ચારે તરફ થઈને પગલાં જોડી ૨૦ છે. લગભગ આ દરેક પાદુકાઓ ઉપર સં૦ ૧૮૨૨ ના જેઠ શુદિ ૧૧ ને બુધવારના ટુકા ટુકા લેખો છે. પરંતુ તે બધા આ લેખને લગભગ મળતા જ હોવાથી અહીં આપવામાં આવ્યા નથી

સરસ્વતી-પૂજા અને જૈનો

લેખક–શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ
(આર્કિઓલોજિકલ ડીપાર્ટમેન્ટ, વડોદરા)

(ગતાંકથી ચાલુ)

વિભાગ ૨ — ભાગ બીજો કપડાં પરના ચિત્રો

ચિત્ર ૬. આ ચિત્રની આકૃતિ માટે 'જૈનચિત્રકલ્પદ્રુમ' ગ્રન્થના 'લેખનકળા' વિભાગમાં છાપેલા ચિત્ર નં ૭ની પ્રતિકૃતિ જૂઓ.

પાટણના સંઘના ફોફલીયાવાડાના ભંડારમાં આવેલા કપડાં ઉપર લખાએલા 'ધર્મવિધિપ્રકરણ અને કચ્છૂલીરાસ' નામના ગ્રન્થના પ્રથમ પાના ઉપર સરસ્વતીદેવીની આકૃતિ માત્ર ચીતરેલી છે. આ ચિત્રવાળી પ્રતનો ઉલ્લેખ કરવાનુ મૂખ્ય કારણ તો એ છે કે આજસુધીમા દુનિયાભરમાં મળી આવેલા કપડા ઉપરના ગ્રન્થોમા આખો ગ્રન્થ આ એક જ છે, તે જ તેની વિશિષ્ટતા છે. આ ગ્રન્થ વિ. સં. ૧૪૧૦ મા અગર ૧૪૦૮ મા લખાએલો છે

ચિત્ર ૭. આ ચિત્રની પ્રતિકૃતિ ઈ. સ ૧૯૧૩ માં લડનથી પ્રસિદ્ધ થએલા The Journal of Indian Art and Industry નામના પત્રના ૧૨૭ મા નંબરમાં અમેરિકાના બૉસ્ટન મ્યુઝિયમના હિંદીકલા વિભાગના ક્યુરેટર શ્રીયુત ડૉ. આનંદકુમારસ્વામીએ લખેલા Notes on Jaina Art નામના નિબંધની સાથે છપાએલી ચિત્ર પ્લેટ ન. ૧૨ મા ચિત્ર નં. ૫૭ તરીકે છપાએલા એક કપડાં ઉપરના લગભગ પંદરમા સૈકાના જૈનચિત્રપટના વચલા વિભાગની જમણી બાજુએ છપાએલી છે.

ઉપર્યુક્ત ચિત્રમા સરસ્વતી દેવીને ચાર હાથ છે ઉપરના જમણા હાથમા કમલનુ ફૂલ તથા ડાબા હાથમાં પુસ્તક છે, અને નીચેના જમણા હાથમા વીણા તથા ડાબો હાથ વરદ મુદ્રાએ છે, દેવી ભદ્રાસનની બેઠકે બેઠેલા છે, બેઠકની નીચે બરાબર મધ્યમાં તેણીના વાહન તરીકે સામસામા બે હંસ પક્ષીઓની આકૃતિ ચીતરેલી છે. આ ચિત્રપટમા દેવીના વસ્ત્રાભૂષણો વગેરેથી આ ચિત્રપટ પંદરમા સૈકાનો જ છે તેમ તુરત જ જણાઈ આવે છે

ચિત્ર. ૮. પાલનપુરના રહીશ અને પુરાતન સંશોધનના વિષયમા રસ ધરાવતા શ્રીયુત નાથાલાલ છગનલાલ શાહના સંગ્રહમા વિ. સ. ૧૫૦૪ની સાલનો કપડા ઉપર ચીતરાએલો એક વિજયપતાકા યંત્ર છે તે યંત્રના ઉપરના મથાળાના ભાગમા સોનાની શાહીથી ચીતરેલું સરસ્વતી દેવીનુ એક સુદર ચિત્ર છે જે હજુ સુધી અપ્રસિદ્ધ છે તેમા પણ દેવીને ચાર જ હાથ છે તેના આયુધો વગેરેનું વર્ણન બરાબર હાલમા મને યાદ નથી અને તેમા કાંઈ વિશિષ્ટતા નહિ હોવાથી તેનો ઉલ્લેખ હુ અત્રે કરી શકતો નથી.

ચિત્ર ૯. આ ચિત્રની પ્રતિકૃતિ માટે મારા તરફથી હવે પછી પ્રસિદ્ધ થનાર 'મંત્રાધિરાજ–ચિંતામણિ' નામના પુસ્તકમા છપાએલ યંત્ર નબર ૬૪નુ ચિત્ર જોવા ભલામણ છે.

વિ. સં. ૧૯૮૭માં અમદાવાદ મુકામે 'શ્રી દેશવિરતિધર્મારાધક સમાજ' તરફથી ભરવામાં આવેલા 'જૈન સાહિત્ય પ્રદર્શન' ના ચિત્રકલા વિભાગના ઑનરરી સેક્રેટરી તરીકે હું કાર્ય ઉપર હતો તે સમયે રજુ થએલ 'સંતિકર સ્તોત્ર યંત્ર' ના કપડાં ઉપરના રાજપુત સમયના એક સુંદર ચિત્રપટ ઉપરથી લીધેલા ચિત્રમાં અષ્ટદલકમલની રચના છે. જેમાં મધ્યકર્ણિકામાં ષટ્કોણયંત્રની રચનામાં સોલમા તીર્થંકર શ્રી શાંતિનાથ ભગવાન સિંહાસન ઉપર બિરાજમાન છે. તેઓની આજુબાજુ બે ચામર ધરનાર ઇંદ્રો ચામર વીંઝે છે અને તેઓની ચારે બાજુએ જે ષટ્કોણ યંત્રની આકૃતિ છે તેમાં મંત્રો છે તેની આજુબાજુ ગોળાકૃતિમાં સંતિકર સ્તવની પહેલી ગાથા લખેલી છે અને ચારે બાજુ અષ્ટદલકમલની રચના છે જેમાં ચાર દિશાઓના ચાર દલમાં અનુક્રમે સરસ્વતીદેવી, ત્રિભુવનસ્વામિનીદેવી, યક્ષાધિરાજ અને લક્ષ્મીદેવીના સુંદર ચિત્રો છે, અને ચાર વિદિશાઓમાં બાકીની 'સંતિકર સ્તવ'ની બાર ગાથાઓમાંની ત્રણ ત્રણ ગાથાઓ અનુક્રમે લખેલી છે. આ ચિત્રપટ ઉપર એક સ્વતંત્ર લેખ અવકાશે લખવા મારો વિચાર છે.

આ ચિત્રમાં સરસ્વતી દેવી સિંહાસન ઉપર પદ્માસનની બેઠકે બેઠેલાં છે. દેવીના ચાર હાથ પૈકી ઉપરના જમણા હાથમા પુસ્તક તથા ડાબા હાથમાં અક્ષસૂત્ર (માળા) છે અને નીચેના બને હાથમાં વીણા છે. સિંહાસનની નીચે હંસપક્ષીની આકૃતિ વાહન તરીકે ચીતરેલી છે, દેવીની બંને બાજુએ બે ચામરધારી દેવો ચામર વીંઝતા દેખાય છે.

આ સિવાય કપડાં ઉપરનાં સરસ્વતી દેવીના ચિત્રો સેંકડોની સંખ્યામાં મળી આવે છે. પ્રત્યેક આચાર્ય મહારાજ પાસે 'સૂરિમંત્ર' ના કપડાંના પટ હોય છે અને સૂરિમંત્રની પાચ પીઠો પૈકી બીજી પીઠ સરસ્વતી દેવીની સ્થાપના હોવાથી દરેક પટમાં તેણીનું ચિત્ર હોય છે.

વિભાગ ૨.—ભાગ ત્રીજો–કાગળપરનાં ચિત્રો

શ્વેતામ્બર સંપ્રદાયના કાગળ પરના સચિત્ર ધાર્મિક ગ્રન્થોમાં મળી આવેલાં દેવી સરસ્વતીનાં ચિત્રો પૈકીનુ સૌથી પ્રાચીન ચિત્ર સ્વર્ગસ્થ ઉપાધ્યાયજી શ્રીસોહનવિજયજીના સંગ્રહની પદરમા સૈકાની કલ્પસૂત્રની સુંદર ચિત્રોવાળી પ્રતમાથી મળી આવેલુ છે.

ચિત્ર ૧૦. આ ચિત્રની પ્રતિકૃતિ જોવા ઇચ્છનારને મારા તરફથી પ્રસિદ્ધ થએલ 'જૈનચિત્રકલ્પદ્રુમ' નામના ગ્રન્થમા પ્લેઈટ નં ૭૫ મા છપાએલું ચિત્ર નં ૨૩૮ જોવા ભલામણ છે.

લાકડાના બારીક નકશીવાળા ભદ્રાસનની વચ્ચે ચાર હાથવાળી સરસ્વતીની સુદર મૂર્તિ વિરાજમાન છે. તેણીના ઉપરના જમણા હાથમા પુસ્તક તથા ડાબા હાથમાં કમળ છે, જ્યારે નીચેના જમણા હાથમા કમડલુ અને ડાબા હાથમા વીણા છે. વસ્ત્રાભૂષણોથી સુસજ્જિત તેણીની સુડોળ પ્રતિકૃતિ બીજા કોઈ પણ ચિત્રમાં આવી રીતે ચીતરેલી મારા જોવામાં આવી નથી. ભદ્રાસનના આગળના ભાગમાં તેણીના ચરણકમળ પાસે હંસપક્ષીની આકૃતિ ચિત્રકારે રજુ કરેલી છે. તેણીના આસનની ઉપર બંને બાજુ એકેક મોર મુખમાં ફુલની માળા સહિત ચીતરેલો છે આ ચિત્રની ચિત્રકળા ઊંચી કક્ષાની કહી શકાય.

ચિત્ર ૧૧. શ્રીહેમચંદ્રસૂરિકૃત શબ્દાનુશાસનવૃત્તિ ઉપરની ટીકાની Oxford ની Bodelian Library ના સંસ્કૃત વિભાગની ૧૦૨ નંબરની પ્રતના પાના ૧ ઉપરથી

આ ચિત્ર મિ. બ્રાઉને લખેલા 'કાલક કથા' નામના અંગ્રેજી પુસ્તકના પાના ૧૨૨ ની સામે ચિત્ર નં. ૧૨ તરીકે સૌથી પ્રથમ છપાવેલું, તેના ઉપરથી મિ બ્રાઉનની પરવાનગી લઈ ને 'જૈનચિત્રકલ્પદ્રુમ'મા પ્લેઈટ નં. ૭૯ મા ચિત્ર ન. ૨૪૮ માં છપાવેલું છે

શિખરબદ્ધ દહેરીની અંદર ઐં અક્ષર (સરસ્વતી બીજ) ની મધ્યમા દેવી સરસ્વતી વસ્ત્રાભૂષણોથી સુસજ્જિત થએલી વિરાજમાન છે. દેવીના ઉપરના બંને હાથમા પુસ્તક તથા કમલ છે અને નીચેના બને હાથમાં અનુક્રમે અક્ષસૂત્ર અને વીણા છે. વળી દેવીના આસનમા તથા ઐંકાર અક્ષરની બહાર પણ બંને ઠેકાણે હંસ ચીતરેલા છે. મિ. બ્રાઉને આ ઐં અક્ષરને ૐ અક્ષર તરીકે ઓળખાવ્યો છે.[1]

સરસ્વતીનુ મંત્રબીજ ઐંકાર છે તે વાત જૈનમંત્રશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓને સુવિદિત છે, અને આ અક્ષર પણ ઐં છે. મિ બ્રાઉન આ અક્ષરને ૐ તરીકે કઈ રીતે ઓળખાવે છે તેની સમજણ કાંઈ પડતી નથી આ ભૂલ થવાનુ વાસ્તવિક કારણ તો મને તેઓનુ જૈનમંત્રશાસ્ત્રના વિષયનુ અજ્ઞાનપણુ જ લાગે છે, પરંતુ તેમના જેવા ઈન્ટરનેશનલ રેપ્યુટેશનવાળા વિદ્વાને બરાબર તપાસ કર્યા વિના જેમતેમ લખી નાખવુ તે વ્યાજબી તો નથી જ.

ચિત્ર. ૧૨. 'સપ્તશતી' નામની હિંદુ તાન્ત્રિક પ્રતનુ આ ચિત્ર હોવા છતા જૈનપ્રતોમા ચીતરાએલા દેવી સરસ્વતીના સ્વરૂપોને લગતુ જ હોવાથી તેનુ વર્ણન અત્રે કરવામા આવ્યુ છે. આ ચિત્રની પ્રતિકૃતિ જોવા ઇચ્છનાર મહાશયને પણ 'જૈનચિત્રકલ્પદ્રુમ'ની પ્લેઈટ નં. ૭૯ મા ચિત્ર ન. ૨૫૦ જોવા ભલામણ છે

ચિત્ર ૧૦-૧૧ ની માફક જ આ ચિત્રમાં પણ દેવીને ચાર હાથ છે. વળી ઉપરના જમણા હાથમા પુસ્તક તથા ડાબા હાથમાં કમલ અને નીચેના જમણા હાથમા અક્ષસૂત્ર અને ડાબા હાથમા વીણા છે. આસન કમલનુ અને વાહન હંસનું જ છે.

આ ત્રણે ચિત્રો નંબર ૧૦-૧૧ અને ૧૨ વાળી પ્રતો મધ્યેની કોઈ પણ પ્રત ઉપર તે લખાયાની તારીખ નોંધેલી નથી છતા તેમા રજુ કરેલા દેવીના આભુપણો તથા વસ્ત્રોની રજુઆત ઉપરથી આ ત્રણે પ્રતો પંદરમા સૈકાની જ છે એમ નિર્વિવાદ કહી શકાય તેમ છે. આ ચિત્રો ઉપરાત પદરમા સૈકામા ચીતરાએલી કલ્પસૂત્રની પ્રતોમા ઘણી મોટી સંખ્યામા દેવી સરસ્વતીના ચિત્રો મળી આવતા હોવા છતાં જુદા જુદા વિષયોની ત્રણ પ્રતોના ચિત્રોના વર્ણન નમુના દાખલ અત્રે રજુ કરવામા આવેલાં છે.

ચિત્ર ૧૩ આ ચિત્રની પ્રતિકૃતિ માટે ડૉ. આનન્દકુમારસ્વામીએ સંપાદન કરેલા 'Catalogue of the Indian collections in the Museum of Fine Arts, Boston' નામના પુસ્તકના ચોથા ભાગમાની ચિત્ર પ્લેઈટ ૩૮ મા છપાએલુ સરસ્વતી દેવીનુ ચિત્ર જોવા ભલામણ છે.

સત્તરમા અગર અઢારમા સૈકાની એક જૈનપ્રતના પાના ઉપરના આ ચિત્રમા દેવી સરસ્વતી હંસપક્ષી ઉપર સ્વાર થએલી છે અને તેણીના ચાર હાથ પૈકી એક જમણા હાથમા પુસ્તક પકડેલુ છે અને ડાબો હાથ વરદમુદ્રાએ હોવો જોઈએ તેના બદલે

1 Fig. 12 The Goddess Sarasvati in the Omkara symbol From same MS and same page —The Story of Kalak P. 122

ચિત્રકારે જુદી જ રીતે કોઈ પણ જાતના ચિહ્ન વગર ખાલી રજુ કરેલો છે, જ્યારે બીજા બે હાથથી વીણા પકડેલી છે. હંસપક્ષીના પગ નીચે પાણીની તથા પાણીમાં ઉગતાં કમલની રજુઆત કરીને દેવીને સરોવરની અંદર હંસપક્ષીની પીઠ ઉપર બેઠેલી બતાવવા પ્રયત્ન કરેલો છે. સામેની બાજુએ એક ભક્તપુરુષ છે જે પોતાનો ડાબો હાથ ઉંચો કરીને તેમાં પકડેલો ચામર વીંઝતો દેખાય છે. જ્યારે તેના જમણા હાથમા એક ધાતુનુ વાસણ પકડેલુ છે જેમા હંસપક્ષીના મુખમાં રહેલી મોતીની માળાનો નીચેનો ભાગ અંદર પડતો દેખાય છે. ભક્ત પુરુષની પાછળના ભાગમા વળી એક છોડવો ઉગેલો છે. આ ચિત્રમાંનો દેવીનો પહેરવેશ સત્તરમા સૈકા તથા અઢારમા સૈકાના ચિત્રોમાં રજુ કરેલા પહેરવેશોને આબેહુબ મળતો આવે છે.

ચિત્ર ૧૪ શ્રી વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાય વિરચિત શ્રીપાલ-રાસની ઓગણીસમી સદીની એક પ્રતમાંનુ આ ચિત્ર હજુ સુધી કોઈ પણ ઠેકાણે પ્રસિદ્ધ થએલ નથી.

આ ચિત્રમાં પણ ચિત્ર ૧૩ ની માફક દેવી હંસપક્ષીની ઉપર સ્વાર થએલી છે, તેણીને ચાર હાથ છે તે પૈકી બે હાથથી વીણા પકડેલી અને બે હાથમાં પુસ્તક રાખેલા છે, આ ચિત્રમાં દેવીને સરોવરના બદલે લીલી હરિયાળી ભૂમિમાં વિહાર કરતી ચિત્રકારે રજુ કરેલી છે, દેવીને વસ્ત્રાભૂષણોથી એવી રીતે સુસજ્જિત કરવામા આવી છે કે, ચિત્ર જોતાં જ જોનારને કોઈ દિવ્યશક્તિધારિણી દેવીનો ખ્યાલ આવી શકે છે,

આ ચિત્રો સિવાયના પણ સેંકડોની સંખ્યામાં કાગળની પ્રતોના પાનાઓ ઉપર ચીતરાએલાં ચિત્રો મળી આવે છે, પરંતુ અહીંયા તો માત્ર જુદા જુદાં સ્વરૂપોનુ જ વર્ણન આપવું યોગ્ય ધાર્યું છે

આ પ્રમાણે મારી જાણમાં આવ્યાં તેટલા દેવી સરસ્વતીનાં સ્વરૂપોનો ખ્યાલ આપવાનો મે પ્રયત્ન કરેલો છે, તેમાં થવા પામેલાં સ્ખલનો તરફ વિદ્વાનો મારૂ ધ્યાન ખેંચીને મને ઉપકૃત કરશે એવી આશા રાખું છું.

પાશ્ચાત્ય દેશોના સાહિત્યમાં અને ધર્મગ્રંથોમા પણ સરસ્વતીની કલ્પના છે. ત્યાં જુદી જુદી કળાની જુદી જુદી અધિષ્ઠાત્રી દેવી કલ્પવામાં આવી છે આ સર્વને સામાન્યત 'મ્યુઝ'ના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. પરંતુ આપણે ત્યા તે કલ્પના જે રીતે વિકાસ પામી છે અને પ્રજા માનસમાં સરસ્વતી-પૂજા જે રીતે પ્રતિષ્ઠા પામી છે તેમાંનુ ત્યા કશું એ નથી.

જ્ઞાનનુ સૌથી વિશેષ બહુમાન જૈનોએ કરેલું છે. અને તેથી જ જૈન સાહિત્યમા સરસ્વતીના જુદા જુદા સ્વરૂપો જેટલાં વર્ણવામા આવ્યા છે તેટલાં ઈતર સાહિત્યમાં નથી વર્ણવામા આવ્યા. જ્ઞાનનુ જે પ્રાધાન્ય અને જ્ઞાનપૂજાનુ જે મહત્ત્વ જૈનશાસ્ત્રોએ ગાયુ છે તે ઈતર સાહિત્યમા નથી જોવામા આવતુ તેનુ કારણ જૈનશાસ્ત્રોનો મૂળ પાયો જ્ઞાન છે. સત્ય બરોબર સમજવુ અને તથા પ્રકારે આચરણ કરી આત્મોત્કર્ષ સાધવો એ જૈન-દર્શનનુ પરમ ધ્યેય છે. પૂર્વકાળમા વિજ્ઞાનવિચારમા સૌથી વધારે મહત્ત્વનો ફાળો જૈનોએ આપ્યો છે. દરેક જૈનનું ધ્યેય કેવળજ્ઞાની બનવાનુ છે અને કેવળજ્ઞાન એટલે દિશા અને કાળથી અબાધિત એવુ સંપૂર્ણ જ્ઞાન 'પહેલુ જ્ઞાન અને પછી ક્રિયા' એ જૈન દર્શનનુ ધ્યેય છે. ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः। એ પણ આ જ દૃષ્ટિનુ નિરૂપણ કરે છે. જૈન શાસ્ત્રોમાં પણ કહ્યુ છે કે पढमं नाणं तओ दया। 'પ્રથમ જ્ઞાન અને પછી દયા.'

'જ્ઞાનની અશાતના ન કરાય' એ જૈન માત્રનો ખ્યાલ છે અશાતના એટલે અવગણના. જેવી રીતે દેવ-દેવીની મૂર્તિઓ તરફ કે મોટા ગજનઓ પ્રત્યે વર્તીએ તેવી જ રીતે જ્ઞાન અને જ્ઞાનના સાહિત્યો પ્રત્યે પણ આપણે બહુમાનથી વર્તવુ જોઈએ. આજ કારણથી સ્વ રણજીતરામ વાવાભાઈએ એક વખત કહેલુ કે સરસ્વતીનુ પિયર બ્રાહ્મણો છે, સાસરું જૈનો છે કુંવારી છોકરી પિતાને ઘેર ફાવે તેમ કરે – વાળ કે વસ્ત્રની પણ મર્યાદા ન હોય – એવી જ રીતે બ્રાહ્મણોના ઘરમા પુસ્તક-પાના રખડતાં હોય, તેને વ્યવસ્થિત રીતે રાખવાની સાધારણ રીતે બ્રાહ્મણ ચિંતા ન કરે તે જ છોકરી યોગ્ય ઉમ્મર થતા સાસરે જાય કે તેનામાં બધી મર્યાદા આવે. એ સરખી રીતે વસ્ત્રો પહેરવાની – અંગ ઉપાગો ઢાકવાની મર્યાદાઓ જેમ સ્વીકારે તેવી જ રીતે જૈનો જૈન શાસ્ત્રગ્રથોની રક્ષા કરે – કરે છે

જૈનોએ તેથી જ પ્રાચીન સમયમા જિનમંદિરોમાં સરસ્વતીની મૂર્તિઓ ભરાવી હશે જ્યારથી જૈનધર્મના અનુયાયિઓએ સરસ્વતી ઉપાસના મૂકીને લક્ષ્મીની ઉપાસનાને મહત્ત્વનુ સ્થાન આપ્યુ, ત્યારથી જિનમદિરોમા સરસ્વતીની મૂર્તિઓ ભરાવવી બંધ થઈ, સરસ્વતિની ઉપાસના પણ બંધ થઈ

જૈનોએ પોતાનુ ભૂતકાલીન સ્થાન પાછુ મેળવવા માટે લક્ષ્મીની ઉપાસનાની સાથે સાથે વિસારે મૂકેલી સરસ્વતીની ઉપાસના – જ્ઞાનની ઉપાસના ફરીથી કર્યે જ છુટકો છે

જૈન મત પ્રમાણે આત્મા જ્ઞાનસ્વભાવી છે કાઈ પણ જ્ઞાન બ્હારથી આવતુ જ નથી. અંદર અનંત જ્ઞાન ભરેલુ છે. જેવી રીતે મેલથી ખરડાયેલુ દર્પણ અદરના તેજને દર્શાવી શકતુ નથી તેવી રીતે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના આવરણને અંગે આત્મા પોતાની અંદર રહેલા જ્ઞાનનો અનુભવ કરી શકતો નથી. જ્ઞાનાવરણીય કર્મનુ આવરણ જો દૂર થઈ જાય તો અદર રહેલુ જ્ઞાન જાગ્રત થાય આ કર્મો દૂર કરવાના અનેક સાધનો પૈકી મુખ્ય તપ છે તપ કર્મોને બાળવાનુ અમોઘ સાધન છે, તેથી તપ કરતા આત્મા શુદ્ધ બને છે અને તેમા અદર રહેલુ જ્ઞાન જાગ્રત થાય છે. જ્ઞાન અને તપનો આ પ્રકારનો સંબધ પાશ્ચાત્ય તત્ત્વજ્ઞાનમા કોઈ પણ ઠેકાણે દર્શાવવામા આવ્યો હોય તેવુ જાણમાં નથી. જૈનેતર દર્શનોમા તેનો સામાન્યપણે ઉલ્લેખ છે, પણ સળગ વિચારસરણીપુરસર જ્ઞાનની મીમાસા અને તથા પ્રકારે ધાર્મિક જીવનની ઘટના જૈન શાસ્ત્રોએ જ કરેલી છે તેથી દરેક વર્ષની જ્ઞાનપચમી (કારતક સુદી ૫) ના દિવસે જૈનો જ્ઞાનપૂજાની સાથે સાથે ઉપવાસ કરે છે, પૌષધ વ્રત લે છે, જ્ઞાનના જાપ જપે છે અને જ્ઞાનને વદના પણ કરે છે જૈનો વળી જ્ઞાનનુ ઉદ્યાપન અથવા તો ચાલુ ભાષામા ઉજમણુ પણ કરે છે, જે જૈનોની જ્ઞાન વિષયક ઉત્કટ ભાવનાનુ સૂચન કરે છે. આ પ્રકારે જૈનોમા સરસ્વતી પૂજાનુ – જ્ઞાનપૂજાનુ વિધાન છે.

ભગવતી સરસ્વતીનુ પ્રભુત્વ ત્રિકાળમા અબાધિત છે. તે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ પુરુષાર્થની સાધક છે, અજ્ઞાનરૂપી અધકારોની અજનશલાકા છે અને સમસ્ત જીવ માત્રની ઉન્નત ગામિની પ્રેરણા શક્તિ છે. એ અધકારને અજવાળનારી, જ્ઞાનાધિષ્ઠાત્રી ભગવતી પરમશક્તિને આપણાં સદાકાળ વંદન હો ! વદન હો ! વન્દન હો !

સંપૂર્ણ

મૂર્તિની પ્રાચીનતાના પુરાવા

લેખક—શ્રીયુત રતિલાલ ભીખાભાઈ

(ગતાંકથી પૂર્ણ)

(૧૩) ઈ. સ. ના છઠ્ઠા સૈકા પહેલા ગ્રીક દેશ સાહિત્ય, તત્ત્વજ્ઞાન, નાટયકળા, નૃત્યકળા, જ્ઞાન વગેરે માટે જગમશહૂર હતો આ સમય અને પરમાત્મા મહાવીર દેવનો સમય લગભગ સરખો જ ગણી શકાય.

(૧૪) ઈ. સ. ના પ૨૦ વર્ષ પહેલાં એક હગાઈ નામના ભવિષ્ય ભાખનારે (જૂના ટેસ્ટામેટના ઉલ્લેખ પ્રમાણે) ચાર ભવિષ્ય કહ્યા હતા. તેમાંનુ એક (૧) ઝેરૂબાએલ અને તેના મિત્રોને **જેરૂસલેમનું મંદિર ફરીથી બાંધવાની સલાહ** હતી.

(૧૫) પ્રારંભના કાળમા ક્રિશ્ચિયન દેવળોમા ચિત્ર અને મૂર્તિની પૂજા પ્રચલિત હતી. ઈ. સ. ના ચોથા સૈકામા આમા પરિવર્તન થયુ અને મૂર્તિઓ સામે વિરોધ ઉઠયો. આ વખતે વાદવિવાદ પણ ખૂબ ચાલ્યા પૂર્વદેશના સત્તાધીશ રાજા લીઓ ત્રીજાએ ઈ. સ. ૭૨૬ માં વ્યવસ્થિત રીતે મૂર્તિ–વિરોધી ચળવળ શરૂ કરી. વળી સત્તરમા સૈકામા ઇગ્લેંડના પ્યુરીટન નામના પક્ષે દેવળોના ઘણાં ભાગોનો નાશ કર્યો હતો. આવા મૂર્તિ–વિરોધી પક્ષને આઇકોનોકલાસ્ટ એટલે મૂર્તિભંજક પક્ષ તરીકે ઓળખવામા આવે છે.

(૧૬) રોમન કેથોલિક મતના ક્રિશ્ચિયન દેવળોમા, ઈશુની મૂર્તિ, ચિત્ર કે ક્વીન મેરીની મૂર્તિ કે ચિત્ર અને સાધુપુરુષોની મૂર્તિ કે ચિત્રનુ પૂજન થાય છે.

(૧૭) પ્રોટેસ્ટન્ટ લોકો કલાની દૃષ્ટિએ મૂતિને માનવા તૈયાર છે

(૧૮) ક્રાઇસ્ટ પહેલાં ૯૩૭થી ૯૧૫ વર્ષ ઉપર જેરુસલેમની વિરૂદ્ધમાં જેસોઓઆમ નામના રાજાએ ડાન અને બેથેલમા સોનાના વાછરડાની પૂજાની સ્થાપના કરી હતી

(૧૯) ક્રાઇસ્ટ પહેલાં ૮૩૬ વર્ષ ઉપર જેહોયાડા નામના જેરૂસલેમના વડા પાદરીએ ઈઝરાસેલની ગાદી પચાવી પાડી. આ વખતે તેની બ્હેન જેહોરોલાએ પોતાના જોસા નામના ભત્રીજાને એક **મંદિરમાં** સંતાડી રાખ્યો હતો અને ત્યાં તેને છ વર્ષ સુધી ગુપ્ત રાખીને પછી ગાદી ઉપર બેસાડયો હતો.

(૨૦) જુના ટેસ્ટામેટની છેવટની ચોપડીનુ નામ મલાચી છે. આ ઈંગ્લીશ બાઈબલના જુના ટેસ્ટામેટની છેલ્લી ચોપડી છે અને તે ક્રાઇસ્ટ પહેલાંના છઠ્ઠા સૈકાનું **મંદિર** ફરીથી બંધાયા પછી લખાયેલ છે અને તેમા પાદરીઓના નૈતિક પતન અને સમાજના દુર્ગુણો વિષે લખાણ છે.

(૨૧) ક્રાઈસ્ટ પહેલાં ૪૨૦ વર્ષ ઉપર બનેલું કેતુનું **મંદિર** જુના ગ્રીક શહેરમા હતુ. અત્યારે એના અવશેષો પેસ્ટો નામના ગામમા છે. આ જગ્યા અત્યારે મેલેરીયાના તાવની બીમારી તરીકે જાણીતી છે.

(૨૨) ઈ સ ૧૭૪૮ મા શરૂ થયેલ પોમ્પાઈ શહેરના ખોદકામમાંથી ઘણા **મંદિરો**, રસ્તાઓ, દુકાનો તથા બીજી ઘણી વસ્તુઓ મળી આવી છે

(જુઓ પાનું ૭૭)

श्रीमान् हीरविजयसूरीश्वरजी महाराज निर्मित

साधुमर्यादापट्टक

संपादक—मुनिराज श्री जयन्तविजयजी

हमणां थोडा ज समय पहेलां श्री जैनधर्म प्रसारक सभा-भावनगर तरफथी "साधुमर्यादा-पट्टक" नामनुं एक नानकडुं पुस्तक प्रकाशित थयुं छे. तेमां जुदा जुदा आचार्योए प्रवर्तावेला चार पट्टकोनुं अत्यारनी चालु शुद्ध गुजराती भाषामा भाषांतर आपवामां आवेल छे. प्रस्तुत पट्टक पण तेमा आपवामा आव्युं छे. आ पट्टकनी, इतिहास अने भाषानी दृष्टिए, खास महत्ता होई अक्षरश मूळ-जूनी गूजराती भाषामा ए अही आपवामां आवे छे. जेथी विद्वानोने ए उपयोगी थइ पडे.

आ मर्यादापट्टकनुं असल प्राचीन पत्र (पानुं), श्रीमान् वयोवृद्ध पंन्यासजी श्री हितविजयजी महाराजना घाणेराव (मारवाड) ना ज्ञानभंडारमाथी तेमना शिष्य श्रीमान् पंन्यासजी श्री हिम्मतविजयजी गणीद्वारा मने प्राप्त थयुं छे, तेथी आ स्थळे तेमनो आभार मानवो योग्य समजु छु. विद्वानो अने अनुभविओने आ पानानी भाषा-लखावट वगेरे उपरथी तेना प्राचीनपणानी खात्री थशे. — सम्पादक

॥ श्री ॥

॥ ऍर्द० ॥ श्रीहीरविजयसूरिभिः सामान्ययतीनामभिग्रहटिप्पा लिख्यते : ॥

(१) छति योगि देव जुहारवा दिनप्रति ॥

(२) दिनप्रतिं नुकरवाली १ गुणवी ॥

(३) दिनप्रतिं वडानीं वीसामण करवी ॥

(४) छति शक्ति दिनप्रति गाथा १ अथवा पद पिण भणवु ॥

(५) पडिकमणु ठाया पछीं । इच्छामो अणुसट्ठि आ लगि । तथा आहार करतां । उपधि सीकी पडिलेहतां । मार्ग्गे हीडता बोलवु नही ॥

(६) दिनप्रति सज्झाय सहस १ गुणवु ॥

(७) पात्रा ७ उपरात राखवा नही ॥

(८) जघन्यपद्दि माशप्रति उपवास ६ करवा ॥

(९) प्रथम दिने पारणाती यतिनिं विगि २ बीजानि विगि १ बीजे द्दिने त्रिगि २ उपरांत न कल्पें ॥

(१०) माद्य-मार्ग्गादि कारण विना जघन्य पदि त्रिविहार बीआसणुं करवुं

(११) मोटका कारण विना दिवशि [तथा] पोरसीमाहि न सूवु ॥

(१२) दिनप्रति द्रूया ३ उपरात न कल्पइ । वाधतूं खरडिउ गुरु आपि तेहनी जयणा ॥

(१३) अटव्यादि कारण विना मार्ग्गातीत क्षेत्रातीत कालातीन (त) वार (गि) विना न कल्पई ॥

(१४) नवा जुना कलपडा सात, काबली १, चलोटा ७ संथारिउ १ उत्तरपट्ट १ उपरात न राखवा ॥

(૧૫) ગીતાર્થ માંડલિ બિઠા વિના તક્ર ૧, ઓદન ૨, ખારું ૩ હુંસું ૩ વારિ ૪ એ ચ્યાર દ્રવ્ય ઉપરાત ન લેવું। મોટિકૈં કારણે ગીતાર્થનિ પુછી લેવું ॥
(૧૬) ગુચ્છા પારિઠ્ઠાવણિઆ વિના સીઝી ઓધાઈ તેહને ગીતાર્થં (ર્થિ) આંબિલ કરાવવુ ॥
(૧૭) છ ઘડીમાંહિ સ્થંડિલાદિ કારણેં બાહિર ન જાવું। કદાચિત્ જાઈ તું ગીતાર્થિં તેહનિ આંબિલ કરાવવું। અથવા આગલેં રાખી સજઝાય સહસ ૧ ગુણાવવું ॥
(૧૮) અકાલ સંજ્ઞાઇ આંબિલ કરવું ॥
(૧૯) ચઉમાશાનુ છઠ્ઠ, સંવચ્છરીનુ અઠ્ઠમ મોટકા કારણ વિના ન મુકવું ॥
(૨૦) પાડિહારી કાબલુ વસ્ત્ર સર્વથાં ન લેવું ॥
(૨૧) નીખારીઓ વસ્ત્ર વર્ણ પરાવર્ત્ત કરી વાવરવું ॥
(૨૨) ક્રિયાનિષ્ઠાંનુષ્ઠાંનવિધિ કરવાનુ ખપ વિશેષથી કરવું ॥
(૨૩) અણુપડિલેહિઉ વસ્ત્ર ન વાપરવું ॥ ર્ણ્ઠ० ॥
(૨૪) ગીતાર્થે પણિ પૂર્વોક્ત મર્યાદા પાળવી। અનઇ સંઘાડીયાઇ પલાવવી। ન પાલે તુ ગુરુનેં જણાવવુ ॥
(૨૫) તથા ત્રિવિહાર એકાસણું કરવું ॥
(૨૬) પેત્રીશ બોલ પાલવા। પાંત્રી બોલનુ પુઠુ ૧, બાર બોલનું પુઠુ ૧, જ્ઞાનતું પુઠુ ૧ ત્રિહું ચઉમાશ સભલાવવુ।
(૨૭) નગર ત્રણ્ય તથા નગરનિ પુરઇ સર્વ થઈનિ માશ ૩ રહવું ॥
(૨૮) અનેં યે ગીતાર્થ પાટીઇ બિસેં તેણિ માશકલ્પાદિ મર્યાદા પલાવવી। અને કોઈ ન પાલઇ તુ ગુરુનિ જણાવવું। તથા પાટીઇ બીજુ ગીતાર્થ આવિં તિવારઇ પોતાના માશકલ્પમાહિ જેહને જેતલા દિન થયા હુઈ તે શર્વ નવા ગીતાર્થનઈ લિખિ આપીનેં કહિ એહવી મર્યાદા તુમ્હૌ પલાવયૌ। એહવી મર્યાદા પાલી પલાવી સકિ તેણિ પાટીઇ બિશવુ। કોઈ યતી માશકલ્પાદિ મર્યાદા લોપશિ તુ પાટીઆના બિસનારનિ ઠબકું આવશિ।
(૨૯) મિલિત યોગિ કદાચિત્ અંધ કેરં વસ્ત્ર પાત્ર રાખતુ (તું)। સાધારણ રાખવું। પણ કુણની નિશ્રાઇ નહી ॥
(૩૦) પચાશ વરશમાહિનિ ગીતાર્થઇ શ્રાવિકાની (નઇ) આલોયણ ન દેવી।

એ સઘલી મર્યાદા આશ્રી સારણા વારણાદિક। શ્રી વિજયસેનસૂરી ।ઉ। શ્રી વિમલહર્ષ ગ ।ઉ। શ્રી શાતિચંદ્ર ગ ।ઉ। કલ્યાણવિજય ગ.।ઉં। શ્રી શોમવિજય ગ। વિશેષથી કરવી। સકલ ગણ મધ્યે। પણ જાંણિનેં ઉપેક્ષા ન કરવી ॥ ઇતિ ભદ્રમ્ ॥ શ્રીરસ્તુ ॥ સંવત્ ૧૬૪૬ વર્ષે। પોષાશિત ૧૩ શુક્રે શ્રીપત્તનનગરે ॥

શ્રી हीरविजयसूरिभिर्लिख्यते। સમસ્ત સાધુ–સાધ્વી। શ્રાવક–શ્રાવિકા યોગ્ય। શ્રી વિજયદાનસૂરિપ્રસાદીકૃત સાત બોલનુ અર્થ આશ્રી વિપવાદ ટાલવાનિ કાજિ તેહજ સાત બોલનુ અર્થ વિવરીને લિખીઇ છઇ। તથા બીજા પિણ કેતલાએક બોલ લિખીઇ છઈ। તથા—

(૧) પરપક્ષીનઇ કુણે કિશિઉ કિઠીન વચન ન કહિવું।

(૨) તથા પરપક્ષીકૃત ધર્મકાર્ય સર્વથા અનુમોદવા યોગ્ય નહી। ઇમ કૂણે ન કહિવું। યે માટિં દાંનરૂચિંપણું। સ્વભાવિં વિનીતપણુ। અલ્પ કષાઇપણું। દયાલપણું। પરોપકારીપણું। ભવ્યપણુ। દાષિ(ક્ષિ)ણાલુપણું। પ્રિયભાષીપણું ઇત્યાદિક યે યે માર્ગાનુસારી ધર્મકર્તવ્યા તેં જિનશાસનથકી અનેરા સમસ્ત જીવ સમધિઆં શાસ્ત્રનિં અનુસારિ અનુમોદિવા યોગ્ય જણાઈ છઇ તુ જૈનુતુ પરપક્ષી સબંધી માર્ગાનુસારી ધર્મકર્તવ્ય અનુમોદવા હુઆ એ વાત સિએ કહિવુ ॥

(૩) તથા ગચ્છનાયકનિં પૂછિઆ વિના શાસ્ત્ર સબંધિની કિસી નવી પ્રરૂપણા ન કરવી ॥

(૪) તથા દિગંબર સબંધિ ચૈત્ય ૧, કેવલ શ્રાદ્ધપ્રતિષ્ઠિત ચૈત્ય ૨, દ્રવ્યલિંગીનિં દ્રવ્યઇ નિષ્પન્ન ચૈત્ય ૩, એ ત્રણ્ય–ચૈત્ય વિના બીજાં સઘલાઇ ચૈત્ય વાંદવા પૂજવા જોગ્ય જાણવા। એ વાતની શંકા ન કરવી ॥

(૫) તથા સ્વપક્ષીના ઘરનિં વિષઇ ત્રિણની અવંદનિક પ્રતિમા હુઈ તે સાધુને વાસક્ષેપેં વાંદવા પૂજવા જોગ્ય થાઈ ॥

(૬) તથા સાધુની પ્રતિષ્ઠા શાસ્ત્રિ છઇ ॥

(૭) તથા સાધર્મિકવાત્સલ્ય કરતાં સ્વજનાદિક સંબંધ ભણી કદાચિત્ પરપક્ષીનિ જિમવા તેડિ તુ તેમાહિં સાહમીવાત્સલ્ય ફોક ન થાઈ ॥

(૮) તથા શાસ્ત્રોક્ત દેશવિસવાદી નિહ્નવ સાત, સર્વવિસવાદી નિહ્નવ એક, એ ટાલી બીલા કુણનિ નિહ્નવ ન કહિવા ॥

(૯) તથા પરપક્ષી સઘાતિ ચર્ચાની ઉદીરણા ન કરવી, પરપક્ષી કોઈ ઉદીરણા કરિ તુ શાસ્ત્રનિં અનુસારિ ઉત્તર દેવું। પણિ કલેશ વાધિ તિમ ન કરવુ ॥

(૧૦) તથા શ્રીવિજયદાનસૂરિ બહુજનસમક્ષ જલશરણ કીધુ યે 'ઉત્સૂત્રકંદકુદ્દાલ' ગ્રંથ તે તથા તેમાહિલૂ અસંમત અર્થ બીજા કોઈ શાસ્ત્રમાહિ આણીઉ હુઇ તુ તિહા તે અર્થ અપ્રમાણ જાંણવુ ॥

(૧૧) તથા સ્વપક્ષીય સાર્થનિં અયોગિ પરપક્ષી સાથિ યાત્રા કર્યા માટિં યાત્રા ફોક ન થાઇ ॥

(૧૨) તથા પૂર્વાચાર્યનિ વારિ યે પરપક્ષીકૃત સ્તુતિસ્તોત્રાદિક કહવાંતો તે કહેતા કુણનિ ના ન કહઇવી ॥ ૭ ॥

એ બોલથી કોઈ અન્યથા પ્રરૂપઈ તેહને ગુરુનો તથા સઘનૂ ઠબકુ સહી ॥ ૩ ॥

ઇતિ ભદ્રમ્ ॥ શ્ર ॥ શ્રીસ્તુ ॥ કલ્યાણમસ્તુ ॥ ॥ શ્રી ॥

(૭૪મા પાનાનુ અનુસંધાન)

(૨૩) ઇટાલીના રોમ શહેરનો પાયો ક્રાઇસ્ટના, ૭૫૩ વર્ષ પહેલા નંખાયો હતો. અહીયા ઓગસ્ટસ નામના રાજાએ અને તેથી પછીના બીજા રાજાઓએ કલામય મંદિરો વગેરે બંધાવ્યા હતા

ઉપર કહેલા આ બધા દાખલાઓથી આપણે સ્પષ્ટ રીતે સમજીએ છીએ કે આત્મસાધના માટે મૂર્તિ અને મંદિર એ બહુ જ જરૂરી વસ્તુ છે અને કોઈ પણ આત્મ-કલ્યાણને ઇચ્છતી પ્રજા એના વગર ન જ ચલાવી શકે. (સંપૂર્ણ)

મહાપ્રભાવશાલી પુરુષાદાનીય

શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વનાથ

લેખક—આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયપદ્મસૂરિજી

શ્રી અભયદેવસૂરિજી મહારાજાના સ્વર્ગવાસના સંબંધમાં પ્રભાવક-ચરિત્રમાં કહ્યું છે કે- સૂરિજી મહારાજ પાટણમાં કર્ણ રાજાના રાજ્યમાં દેવલોક પામ્યા. આ વાક્યનો અર્થ એમ પણ સંભવે છે કે- કર્ણના રાજ્ય-કાલમાં તેઓ પાટણમાં સ્વર્ગવાસ પામ્યા. બીજાઓ આ બાબતમાં એમ પણ વિચાર જણાવે છે કે, જે સમયે કર્ણ રાજા પાટણમાં રાજ્ય કરતો હતો, તે વખતે સૂરિજી સ્વર્ગે ગયા. પરંતુ પટ્ટાવલિઓના લેખ પ્રમાણે તો ઘણાખરા એમ માને છે કે, કપડવંજમાં સૂરિજી સ્વર્ગે ગયા. સંવતનો વિચાર એ છે કે પટ્ટાવલિમાં સં૦ ૧૧૩૫ માં સ્વર્ગે ગયા, એમ કહ્યું, ત્યારે બીજો મત એ પણ છે કે ૧૧૩૯ માં સ્વર્ગે ગયા.

ઉપર જણાવેલા વૃત્તાંતમાંનો કેટલોક વૃત્તાંત શ્રી ગિરનારના લેખને અનુસારે જણાવેલ છે. વિ૦ સં૦ ૧૩૬૮ ની સાલમાં આ બિંબને ઉપદ્રવના કારણે ખંભાતમાં લાવવામાં આવ્યું. એથી એમ જણાય છે કે- કલિકાલ સર્વજ્ઞ આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી અને મંત્રિ વસ્તુપાલના સમયમાં આ પ્રતિમાજી થાંભણા[1] ગામમાં હતાં. તે સૂરિજી મહારાજની દીક્ષા આ જ સ્તંભતીર્થ (ખંભાત)માં થઈ છે. અહીંના રહીશ મહાશ્રાવક ઋષભદાસ કવિએ હિતશિક્ષાનો રાસ બનાવ્યો છે

મહાચમત્કારિ નીલમમણિમય શ્રી સ્તંભનપાર્શ્વનાથની પ્રતિમાની વર્તમાન બીના

આ બિંબનાં દર્શનાદિ કરવાથી કોઢ વગેરે નાશ પામે છે. મંત્રિ પેથડના પિતા શ્રી દેદ સાધુનાં બેડીનાં બંધન આ પ્રતિમાના ધ્યાન માત્રથી તત્કાલ તૂટી ગયાં. તેથી જેમ આ બિંબની ભક્તિ કરવાથી વિઘ્નો નાશ પામે છે તેમ અશાતના કરનાર જીવ મહાદુઃખી બને તે વાત નિઃસંદેહ છે.

સ્તંભતીર્થ (ખંભાત) ના રહીશ, દાનવીર શેઠ અમરચંદ પ્રેમચંદના સુપુત્ર શેઠ પોપટભાઈના વખતમાં આ નીલમમણિમય ચમત્કારિ બિંબ કાષ્ઠમય મંદિરમાં મૂલનાયક તરીકે બિરાજમાન હતું. એક વખત આ રત્નમય પ્રતિમાને જોઈને એક સોનીની દાનત બગડી અને તે એ પ્રતિમાને ક્યાંક ઉપાડી ગયો. પરંતુ શેઠ શ્રી પોપટભાઈના માતાજીના, એ પ્રતિમાજીનાં દર્શન

---

૧. આણંદ સ્ટેશનની નજીકમાં આ ગામ છે. એનું જૂનુ નામ સ્તંભનપુર હતુ.

કર્યા પછી જ ભોજન કરવાના, અભિગૃહરૂપ તપના પ્રભાવથી એ પ્રતિમાજીની જલ્દી ભાળ લાગી. આ પછી શ્રી સંઘે ફરીને કોઈની દાનત ન બગડે અને આવો પ્રસંગ ન બનવા પામે એ આશયથી એ રત્નમય પ્રતિમાજી ઉપર શ્યામ લેપ કરાવ્યો. તેથીજ નીલમમણિમય છતાં અત્યારે તે પ્રતિમા શ્યામ દેખાય છે.

શ્રી સંઘના પ્રયાસથી વિ૦ સં૦ ૧૯૮૪માં નવીન દહેરૂં તૈયાર થયું. અને તેમાં મૂલનાયક તરીકે આ બિંબની પ્રતિષ્ઠા કરાવવા માટે શ્રી સંઘે તપોગચ્છાધિપતિ, શાસનસમ્રાટ્‌, ગુરુવર્ય, આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજને માતર તીર્થમાં પધારવાની વિનતિ કરી. જેથી સપરિવાર સૂરિજી મહારાજ ત્યાં પધાર્યા અને વિ૦ સં૦ ૧૯૮૪ના ફાગણ સુદ ત્રીજે શુભ મુહૂર્ત્તે શ્રી સંઘે શ્રી ગુરુમહારાજના હાથે મહોત્સવ પૂર્વક પ્રતિષ્ઠા કરાવી. આ પ્રતિષ્ઠાના શુભ પ્રસંગે અહીંના શ્રી સંઘે તથા બહારગામના ભાવિક ભવ્ય જીવોએ પણ સારો ભાગ લીધો હતો.

મૂલનાયક શ્રી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાના પડખેના ભાગમાં રહેલ મોટાં શ્યામ પ્રતિમાજી પાછળના ભાગમાં પોલા છે, જે પોલાણમાં મૂલનાયકજી રહી શકે છે. એથી ઉપદ્રવના પ્રસંગે મૂલનાયકના રક્ષણ માટે તેમ કર્યું હોય એમ અનુભવિ ગીતાર્થ પુરૂષો કહે છે.

છેવટે એ બીના જણાવવી બાકી રહે છે કે– વિવિધતીર્થકલ્પમાં આચાર્ય શ્રી જિનપ્રભસૂરિજીએ આ બીના જણાવતાં કહ્યું છે કે– આચાર્ય શ્રી અભયસૂરિએ પ્રકટ કર્યા બાદ આ પ્રતિમાજી કાંતિપુરીમાં ફરી પણ અમુક ટાઇમ સુધી રહ્યાં. પછી કેટલાક સમય સુધી સમુદ્રમાં રહ્યાં. ત્યાર બાદ ઘણા નગરોમા પણ રહ્યા હતા. (એથી એમ પણ સંભવે છે કે ત્યાર બાદ વિ૦ સ૦ ૧૩૬૮ માં ખંભાતમાં આવ્યાં હશે.) માટે ભૂતકાલમાં આ પ્રતિમાજી કયે કયે સ્થાને રહ્યાં અને ભવિષ્યમાં રહેશે એ બીના કહેવાને માનવ સમર્થ નથી પાવાપુરી, ચંપાપુરી, અષ્ટાપદ, સમેતશિખર, કાશી, નાસિક, મિથિલા નગરી, રાજગૃહી આદિ તીર્થોમાં પૂજા, યાત્રા, દાનાદિ કરવાથી જે પુણ્યાનુબંધિપુણ્ય, બંધ, નિર્જરા આદિ લાભ મળે, તે લાભ અહીં શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વપ્રભુના ફક્ત ભાવ–વિધિપૂર્વક દર્શન કરવાથી મળી શકે છે. આ પ્રભુને વંદન કરવાના વિચારથી, માસખમણ તપનુ અને ઉલ્લાસ પૂર્વક વિધિ સાચવીને પ્રભુ બિંબને જોવાથી છમાસી તપનુ ફલ મલે છે, તો પછી દ્રવ્ય–ભાવ–ભેદે પૂજાદિ ભક્તિ કરવાથી વધારે લાભ મળે તેમાં નવાઈ શી? આ લોક સંબંધિ અને પરલોક સંબંધિ સકલ મનોવાંછિતો તત્કાલ પૂરવાને આ બિંબ સમર્થ છે. આ બિંબને હંમેશા ત્રિકાલ નમસ્કાર કરનારા જીવો પરભવમાં વિદ્યાવંત, અદીન અને ઉત્તમ રૂપવંત થાય છે અને ઉત્તમ

કુલમાં જન્મ પામી કુપુત્ર, કલત્રાદિનાં દુઃખો હઠાવી વિશિષ્ટ સંપદાઓ પામે છે. વળી જે ભવ્ય જીવ, પરમ સાત્ત્વિક ભાવે, આ પ્રભુની એક ફૂલથી પણ પૂજા કરે, તે ભવિષ્યમાં ઘણા રાજાઓને નમવા લાયક ચક્રવર્તી થાય છે; જે ભવ્ય જીવ અષ્ટપ્રકારી પૂજા કરે, તેને ભવિષ્યમાં ઇંદ્રાદિની પદવી જરુર મળે છે અને જે ભવ્ય જીવ ઘરેણાં આદિ ચઢાવી પૂજા કરે તે જીવ ત્રણે ભુવનમાં મુકુટ જેવો થઈને અલ્પ કાલે મુક્તિપદને પામે છે.

એ પ્રમાણે, શ્રી સંઘદાસ નામના મુનીશ્વરે આ શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વનાથની બીના ઘણા વિસ્તારથી કહી હતી. તેને સંક્ષેપમાં 'શ્રી પદ્માવતીની આરાધના કરીને શ્રી સીમંધસ્વામીને પૂછાવીને ઠેઠ સુધી શાસનરક્ષક તપાગચ્છની મર્યાદા કાયમ રહેશે' એવો સત્ય નિર્ણય મેળવી, શ્રી સંઘને કહી સંભળાવ-નારા શ્રી જિનપ્રભસૂરિજીએ પ્રાકૃત ગદ્ય-પદ્ય રચનામાં જણાવી છે. તેને અનુસારે, બીજા પ્રભાવકચરિત્રાદિ ગ્રંથોને અનુસારે તથા પ્રાચીન ઐતિહાસિક શિલાલેખ આદિ સાધનોને અનુસારે ટુંકામાં શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વનાથનુ ચરિત્ર મેં બનાવ્યુ છે. દુર્ગતિના દુઃખોને દૂર કરનારું અને હાથી, સમુદ્ર, અગ્નિ, સિંહ, ચોર, સર્પ, શત્રુ, ગ્રહ, ભુત, પ્રેતાદિના તમામ ઉપદ્રવોને નાશ કરનારું આ શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વનાથનું ચરિત્ર હે ભવ્ય જીવો, તમે જરુર વાંચો, વિચારો, સાંભળો અને સંભળાવો ! જેથી ભવિષ્યમાં ચિરસ્થાયિ કલ્યાણમાલા તમને જરુર મળશે.

જ્યાંના મંદિરમાં શાસનાધીશ્વર શ્રી જીવત્સ્વામિ મહાવીર મહારાજાની અલૌકિક પ્રતિમા કે જે પ્રભુના વડીલ બંધુ રાજા શ્રી નંદીવર્ધને પ્રભુની હયાતીમાં ભરાવી હતી, અને ૧૯૮૫ ની સાલમા જે બિંબની પ્રતિષ્ઠા થઇ હતી, તે બિંબ મૂલનાયક તરીકે છે, જ્યાં શાસન પ્રભાવક જગડુશાહ, જાવડશાહ આદિ મહાશ્રાવકો થયા છે અને જે મારા ગુરુવર્યની જન્મભૂમિ છે, તે શ્રી મધુમતિ (મહુવા) નામની પ્રાચીન નગરીમાં ગુરૂ મહારાજ શ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજના પસાયથી વિક્રમ સંવત્ ૧૯૯૨ ના કાર્તિક સુદ પંચમીને દિવસે પૂર્વે બનાવેલા સંસ્કૃત શ્લોકબદ્ધ ચરિત્રના ક્રમ પ્રમાણે આ ચરિત્ર બનાવ્યું.

આ ચરિત્ર બનાવવાથી ઉત્પન્ન થયેલા પુણ્યવડે હુ એ જ ચાહું છું કે સર્વે જીવો શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વનાથની સાત્ત્વિક ભક્તિ કરી મુક્તિ પદ પામો. ગુજરાતિ પદ્યમાં (પાંચ ઢાળ રૂપે) આ ચરિત્રને ટુંકામાં જાણવાની ઇચ્છા-વાળા જીવોએ[1] શ્રી મહાવીર પંચકલ્યાણક પૂજાદિ સંગ્રહમાં સ્તંભપ્રદીપ છપાયો છે તે જોઇ લેવો.

સંપૂર્ણ

---

૧. આ બુક, શેઠ માણેકલાલ મનસુખભાઈ સંઘવીએ ૧૯૭૯ ની સાલમા છપાવી છે. ખપી જીવો ત્યાથી મેલવી શકશે.

ચંદ્રાવતીનો ઈતિહાસ

લેખકઃ—**મુનિરાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી**

આપણે ચંદ્રાવતીની વર્તમાન પરિસ્થિતિનું અવલોકન કરી ગયા. હવે તેને ભૂતકાલીન ઈતિહાસ અને જૈનોનો સંબંધ વગેરેનુ અવલોકન કરીએ !

રાજવંશ—ચદ્રાવતીનો ભૂતકાલીન ઈતિહાસ ઘણો ઉજ્જ્વલ છે તેના રાજાએ મુખ્યતયા પરમાર વંશીઓ હતા, અને તેઓ ગુજરાતના સામંત કહેવાતા. પરમા વંશનો પહેલો રાજા **ધુમરાજ** થયો, એમ મળે છે. પરન્તુ એનો સમય કયો હતો તે અદ્યાવધિ અનિશ્ચિત જ છે. તેની પછી ઉત્પલરાજ, તેનો પુત્ર **અરણ્યરાજ**, તેનો પુ **કૃષ્ણુરાજ** જેનુ બીજુ નામ કાન્હડદે[1] પણ મળે છે અને તેનો પુત્ર **ધરણીવાહ** થયો

આ **ધરણીવાહ** ઉપર ગુજરાતના પ્રથમ સોલકી રાજા **મૂળરાજદેવે ચઢાઈ કરી;** ધરણીવાહ ઘણીવાર તેનાથી હારી અને નાઠો અને હથુડીમાં **ધવલરાજ**નો આશ્ર લીધો.[2] પરન્તુ પ્રતાપી અને આગ્રહી મૂલરાજે અન્તે તેને હરાવ્યો અને પોતાના તા કર્યો. ત્યારથી આબુના પરમારો ગુજરાતના તાબેદાર સામંતો થયા.

ધરણીવાહનો પુત્ર મહીપાલ છે જેનુ બીજુ નામ **દેવરાજ** છે, એમ શિલાલેખોમ મળે છે એનુ એક તામ્રપત્ર વિ સં. ૧૦૫૯ નુ ઉપલબ્ધ થયુ છે જેમા એનું ના દેવરાજ મળે છે. તેનો ઉત્તરાધિકારી **ધંધુક** થયો. ધંધુકને ગુર્જરેશ્વરોનુ આધિપત સ્વીકારવામા અપમાન અને માનભંગ ભાસ્યા, જેથી તેને તેના સમકાલીન પ્રતા ગુર્જરેશ્વર ભીમદેવ (ભીમબાણુવાળી, જેને પ્રથમ ભીમદેવ પણ કહે છે) સાથે વિરો થયો હતો. એવામા મહમદ ગીજનીએ હિન્દ ઉપર ચઢાઈ કરી અને હિન્દુઓનુ પ્રસિ તીર્થ **સોમનાથ પટ્ટણ** લુટયું. ભીમદેવ તેમાં હાર્યો અને નાસીને **કંથકોટના** કિલ્લા ભરાયો. આ પરિસ્થિતિનો લાભ લઈ ચદ્રાવતીના પરમારોએ સ્વતંત્ર રાજવીનો ઝં ફરકાવ્યો પરન્તુ મહમદ ગીજનીના ગયા પછી ટુક સમયમા જ ગુર્જરેશ્વરે પુન ગુજરા કબજે કરી પોતાનો પ્રતાપ જમાવ્યો. એમા પ્રસિદ્ધ મહામંત્રી વિમલ પણ હતો. ગુજરા ઠરીને ઠામ થયુ કે ગુર્જરેશ્વરે ચંદ્રાવતી તરફ નજર માડી અને મહામંત્રી વિમલને સૈ-

---

૧. કાન્હડદે પ્રબંધ ગુજરાતના એક કવિએ બનાવેલ છે. કદાચ તે આજ હોય તે શોધખોળ થવાની જરૂર છે.

૨. આ સંબધીનો ઉલ્લેખ મારવાડના ગોડવાડ જીલ્લાના વિજાપુરની પાસે હથુડીના રાજા ધવલનો એક શિલાલેખ જે વિ. સં. ૧૦૫૩ નો છે તેમા મળે છે. ગ હથુડી કે. જેને હસ્તિકુન્ડી તીર્થ કહે છે તે પ્રસિદ્ધ જૈનતીર્થ **રાતા મહાવીર** તર પણ કહેવાય છે. હસ્તિકુન્ડીનો મોટો શિલાલેખ અજમેરના મ્યુઝીયમમા છે જે અ હમણા જ નજરે જોયો છે. જેની નકલ એપીગ્રાફિકા ઈન્ડિકામા છપાયેલ છે અને ઉપરથી પ્રસિદ્ધ ઈતિહાસવિત્ શ્રીમાન્ **જિનવિજયજીએ** પોતાના લેખસંગ્રહ ભ બીજામા એ લેખ અને તેનું વિસ્તૃત વિવેચન પણ પ્રગટ કર્યું છે. બની શકશે શ્રી રાતા મહાવીરજીના ઇતિહાસમાં આ લેખ પ્રગટ કરીશ.

લઈ ચંદ્રાવતી જીતવા મોકલ્યા. વિમલનો પ્રતાપ, ધાક, રણકુશલતા અને મુત્સદ્દીપણાનો તે વખતે ગુજરાતમાં સિક્કો બેઠો હતો. ચંદ્રાવતીના પરમારોએ સાંભળ્યુ કે વિમલ સૈન્ય લઈ આવે છે એટલે યુદ્ધ તો થયુ પરંતુ ધંધુક હારીને નાઠો અને ધારાનગરીના પ્રસિદ્ધ **ભોજરાજ** કે જે પરમાર હતા અને આ વખતે ચિત્તોડના કિલ્લામાં રહેતા તેની શરણે પહોંચી ગયો. વિમલે ચંદ્રાવતી કબ્જે કર્યું, પરમારોને વશ કર્યા અને તેમને ગુજરાતના સામંત બનાવ્યા એટલુ જ નહિ પરન્તુ ચિત્તોડના કિલ્લામાં ભરાઈ બેઠેલા ચંદ્રાવતીનરેશ ધંધુકરાજને સમજાવી, પુન. પાછો બોલાવી તેની ગાદી તેને સોંપી અને ગુજરાત અને ગુર્જરેશ્વરોની આજ્ઞા મનાવી. ભીમદેવે વિમલને ત્યાંનો દંડનાયક બનાવ્યો.

વિમલે ત્યા જઈ આબુ ગિરિરાજની મહત્તાનું માપ કરી ત્યાં સુંદર કારીગરીવાળા જૈનમંદિર બનાવવાનો નિશ્ચય કર્યો અને જિનવરેન્દ્રો ઉપર પરમ ભક્તિ અને દૃઢ અનુરાગથી પ્રેરાઈ ઉદારતાથી કરોડો રૂપિયા ખર્ચી **વિમલવસહી** નામનું આદિનાથ ભગવાનનુ પ્રસિદ્ધ મંદિર બનાવ્યુ.[3]

---

૩ આ મંદિરની મહત્તા સમજવા માટે નીચેના ત્રણ અભિપ્રાયો ઉપયોગી થઈ પડશે

(૧) ભારતના પ્રસિદ્ધ પુરાતત્ત્વવિદ્ અને ઇતિહાસકાર શ્રીમાન ગૌરીશંકરજી ઓઝા લખે છેઃ—

भीमदेव ने विमलशाह को, जो पोरवाड जाति का महाजन था अपनी तरफ से दंडनायक (सेनापति) नियत कर आवुपर भेज दिया, जिसने धधुक को चित्तोड से वुलाया और उसीके द्वारा भीम को प्रसन्न करवा दिया। फिर उस (विमलशाह) ने आवूपर वि. सं. १०८८ (इ. स. १०३१) में विमलवसही नामक आदिनाथ का जैनमदिर करोडो रुपये लगाकर बनवाया

—"सिरोहीराज्य का इतिहास"

(૨) મંત્રીશ્વર વિમલશાહના આ અદ્ભૂત જગપ્રસિદ્ધ મન્દિરની અનુપમ કલા, રચના–બાંધણી અને સુક્ષ્મચિત્રકામ જોઈ કર્નલ ટૉડ મુગ્ધ થયા હતા. તેમના ઉદ્ગારો આ પ્રમાણે છે.—

हिन्दुस्तानभर मे यह मन्दिर सर्वोत्तम है, और ताजमहल के सिवाय कोई दुसरा स्थान इसकी समानता नहीं कर सकता। इसके पास ही लुणवसही नामक नेमनाथ का मन्दिर है जिसको लोग वस्तुपाल–तेजपाल का मन्दिर कहते है। यह मन्दिर प्रसिद्ध मंत्री वस्तुपाल के छोटे भाई तेजपालने अपने पुत्र लुणसिंह तथा अपनी राणी अनुपमादेवी के कल्याण के निमित्त करोडो रुपये लगाकर वि सं. १२८७ (इ स १२३१) में वनवाया था। यही एक दुसरा मन्दिर है जो कारिगरी में उपर्युक्त विमलशाहके मन्दिर की समता कर सकता है।

(૩) પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસવિદ્ વિશ્વેશ્વરનાથ રેઉ "આબુ કે પરમાર" નામક લેખમા લખે છે કેઃ—

× × × विक्रम सवत् १०८८ में इसी विमलशाह ने देलवाडे मे आदिनाथ का प्रसिद्ध मन्दिर वनवाया। मन्दिर बहुत ही सुन्दर है। वह भारत के प्राचीन शील्प का अच्छा नमुना है। उसके बनवाने मे करोडो रुपये लगे होगे।

—सरस्वती, भा. १६. अक ५, पृ० २८६.

ધંધુકનો ઉત્તરાધિકારી તેનો મોટો પુત્ર **પૂર્ણપાલ** વિ. સં. ૧૦૯૯ સુધી ચંદ્રાવતીનો રાજા હતો. તેની પછી તેનો નાનો ભાઈ **કૃષ્ણરાજ** રાજા થયો. એણે ગુર્જરેશ્વરોથી સ્વતંત્ર થવા પ્રયત્ન કરેલો, પરંતુ ભીમદેવે તેને જીવતો કેદ પકડ્યો હતો. અન્તે તેને નાડોલના રાજા **બાલપ્રસાદે** છોડાવ્યો હતો.[૪]

અહીં સુધી પરમારોની વંશાવળી શૃંખલાબદ્ધ મળી આવે છે. હવે પછીની વંશાવળી બરાબર મળતી નથી. ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ મહામંત્રીશ્વર વસ્તુપાલ અને તેજપાલે બંધાવેલા આબુ ઉપરના સુપ્રસિદ્ધ મંદિરમાંના ૧૨૮૭ ના લેખમાં તથા અચલેશ્વર મહાદેવના મંદિરના લેખમા પણ પરમારોની વંશાવલી મલે છે. આ લેખ પરમાર રાજા સોમસિંહના સમયનો છે તેમાં આબુના પરમાર રાજાઓની પાછળની વંશાવળી મળી છે. તેમાં ઉપર્યુક્ત રાજાઓની નામાવલીમાં ધંધુક પછી ધ્રુવભટ આદિ રાજાઓ થયાનો ઉલ્લેખ છે. અને ત્યારપછી રામદેવનું નામ મળે છે અહી આદિ શબ્દથી એમ સમજાય છે કે ધ્રુવભટ પછી બીજા રાજા થયા છે પણ તેમનો ઉલ્લેખ નથી કર્યો.

આવી જ રીતે **કેરાડુનો** વિ. સં. ૧૨૧૮ નો એક લેખ મળ્યો છે જેમાં કૃષ્ણરાજ પછી **સોછરાજ, ઉદયરાજ** અને સોમેશ્વર રાજા થયાનું જણાવ્યું છે આ ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે કૃષ્ણરાજ પછી પરમારોની બે શાખાઓ થઈ હશે, જેમાંની મુખ્ય શાખા – આબૂની શાખામાં **ધ્રુવભટ, રામદેવ** આદિ રાજાઓ થયા હશે—થયા છે અને બીજી શાખા (કેરાડુની)માં **સોછરાજ, ઉદયરાજ** અને સોમેશ્વર વગેરે થયા હશે—થયા છે.[૫]

આબુના વસ્તુપાલના મંદિરમાં ધધૂક પછી ધ્રુવભટ અને રામદેવનુ નામ મળે છે. જેમને આપણે કૃષ્ણરાજની પછી થયાનુ માનવુ પડે છે. તેમનો અને કૃષ્ણરાજનો શો સંબધ હતો તે હજી જણાયુ નથી.

રામદેવ પછી તેનો પુત્ર યશોધવલ ગાદી પર આવ્યો તેના સમયનો વિ. સ ૧૨૦૨ નો અજારી[૬] ગામનો એક લેખ મળ્યો છે, જેમા તેને મહામંડલેશ્વર (સામત) તરીકેના વિશેષણથી નવાજેલ છે. તેની પટરાણી સોલંકી વંશની હતી અને એનું નામ **સૌભાગ્યદેવી** હતુ.

---

૪. આવો ઉલ્લેખ ચૌહાણ રાજા બાલપ્રસાદના વશજ ચાચિગદેવના સમયનો વિ. ૧૩૧૯ નો લેખ જે સુધાપહાડ (જોધપુર રાજ્યના જસવંતપુરા ઈલાકામા આ પહાડ છે) ઉપર માતાના મંદિરમાં છે તેમા મળે છે. આ સિવાય એના સમયને જણાવનારા વિ. ૧૨૧૭ અને ૧૧૧૩ ના એમ બે શિલાલેખો ભિન્નમાલમાથી પણ મળ્યા છે

૫. પરમારોની એક ત્રીજી શાખાનો ઉલ્લેખ જાલોરના વિ સ. ૧૧૭૪ ના આષાઢ શુદિ ૫ નો લેખ મળ્યો છે તેમાં જણાય છે જેમાં પરમાર વશમાં વાકપતિરાજની પછી ક્રમશઃ ચંદન, દેવરાજ, અપરાજિત, વિજ્જલ, ધારાવર્ષ અને વીસલ થયા.

૬. મારવાડમા આબુથી અજમેર લાઈનમાં પિંડવાડા–મજ્જનગેડ સ્ટેશનથી બે માઈલ દૂર અજારી છે, જ્યાં પ્રસિદ્ધ સુદર જૈન મંદિર છે, અને નાની પચતીર્થીનુ એક યાત્રા ધામ છે, અહી ભગવતી સરસ્વતીની સુદર મૂર્તિઓ છે.

આ સામંતે માલવાના રાજા બલ્લાલ સામેની કુમારપાલની ચઢાઈ વખતે કુમારપાલની સરદારી નીચે તેની સાથે લઢાઈમાં હાજરી આપી હતી. આ લઢાઈનો ઉલ્લેખ વિ. સં. ૧૨૮૭ (ઈ. સ. ૧૨૩૦) ના એક લેખમા મળે છે.

ગુજરાતનો શ્રૃંખલાબદ્ધ પ્રામાણિક ઇતિહાસ આલેખનાર ગુજરાતના સુપુત્ર આચાર્ય શ્રી **હેમચંદ્રસૂરિવરજી** પોતાના પ્રસિદ્ધ મહાકાવ્ય **દ્વાશ્રય**માં લખે છે કે "ગુજરેશ્વર કુમારપાલે અજમેરના ચૌહાણ રાજા આના (અર્ણોરાજ) ઉપર ચઢાઈ કરી (વિક્રમ સ. ૧૨૦૭, ઈ. સ. ૧૧૫૦) ત્યારે આબુનો સામંત વિક્રમસિંહ કુમારપાલની સાથે આબુથી જોડાઈ જાય છે અને અર્ણોરાજની સામે લઢે છે."

જ્યારે જિનમંડન ઉપાધ્યાય પોતાના કુમારપાલપ્રબંધમાં લખે છે કે આબુનો સામંત વિક્રમસિહ કુમારપાલની અર્ણોરાજ સામેની ચઢાઈ વખતે વિદ્રોહીઓને મળી ગયેલો હતો. અને કુમારપાલને પકડવાનું કાવત્રું પણ રચ્યું હતું, પરંતુ મહાપ્રતાપી અને કુશલ રાજનિતિજ્ઞ કુમારપાલને વિક્રમસિહના કાવત્રાની ગંધ આવી ગઈ અને આબુ આવતા પ્રથમ જ તેને કેદ પકડી યશોધવલને સોંપ્યો.

યશોધવલ ૧૨૦૨ માં મહામંડલેશ્વર હતો એમ તો આબુના લેખથી સિદ્ધ થાય છે જ. પરન્તુ કુમારપાલ જ્યારે ૧૨૦૭ માં અર્ણોરાજ પર ચઢાઈ કરે છે ત્યારે વિક્રમસિંહ ચંદ્રાવતીનો–આબુનો રાજા હતો, આ વિષયમાં તો શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી અને જિનમંડન ઉપાધ્યાયજી એક મત છે આ ઉપરથી એમ લાગે છે કે ૧૨૦૨ પહેલા યશોધવલ ગાદીએ બેઠો હશે પરન્તુ વિક્રમસિંહે તેનું રાજ્ય પડાવી લઈ તે પોતે રાજા બની બેઠો હશે અને એમાં એને અજમેરના રાજા અર્ણોરાજે મદદ પણ કરી હોય, જેથી કુમારપાલ જ્યારે અર્ણોરાજ ઉપર ચઢાઈ લઈ જાય છે ત્યારે વિક્રમસિહ કુમારપાલને મદદ કરવાને બદલે એનાથી પ્રતિકૂલ બને છે પરિણામે કુમારપાલે તેને કેદ પકડી ચદ્રાવતીના સિહાસનથી પદભ્રષ્ટ કરી મૂલ માલિક યશોધવલને ત્યાંનો રાજા નિમ્યો અને વિક્રમસિંહને પણ એને જ સોંપી દીધો. પછી તો યશોધવલ અજમેરની લઢાઈમાં કુમારપાલની સાથે રહે છે અને ગુર્જરેશ્વરોની આજ્ઞા માન્ય રાખે છે.[7]

અપૂર્ણ

---

७. कुमारपाल अणहिलवाड के सोलंकीओ मे सब से प्रतापी राजा हुआ है, परन्तु राज्य पाने से पहिले का समय इसने बडी ही आपत्ति मे व्यतीत कीया, क्योकी सोलंकी सिद्धराज जयसिंह इसको मरवाना चाहता था, जिससे यह भेष बदलकर प्राण बचाता फिरता था। इसने अजमेर के चौहान राजा अर्णोराज (आना) पर चढाई कर विजय प्राप्त की, मालवा के राजा बल्लाल को मारा और कोकण के शिलारावंशी राजा (मल्लीकार्जुन) पर दोवार चढाई की, और दुसरी चढाई में इसको विजय प्राप्त हूई। यह राजा बडा ही प्रतापी, देश विजयी और राजनीतिनिपुण था। इसके राज्य की सीमा दूर दूर तक फैली हूई थी। और मालवा तथा राजपुताना के कितनेक हिस्सोपर भी इसका अधिकार था। इसने हेमाचार्य के उपदेश से जैनधर्म स्वीकार कर लीया था। वि० स० ११९९ से १२३० (इ. स. ११४३ से ११७४) तक इसने राज्य कीया।

—'सिरोही राज्य का इतिहास" पृ. १३७, लेखक—रा. ब. गौरीशंकर ओझा.

સમાચાર

પરમપૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી દર્શનવિજયજી મહારાજ આદિના સદુપદેશથી, અજમેરમા કેસરગંજમાં રહેલા ૩૦-૪૦ ઘરોના પલ્લીવાલ ભાઈઓએ શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈનધર્મનો સ્વીકાર કર્યો છે આ નવા બનેલ જૈન ભાઈઓને માટે તે લત્તામા શ્રાવણ શુકલા પૂર્ણિમાના દિવસે એક જિનમંદિરની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી છે.

અમરાવતી (વરાડમાં) માં થોડા દિવસ પહેલા થયેલા હિન્દુ મુસ્લીમ વચ્ચેના કોમી હુલ્લડ દરમ્યાન એક જૈન ઉપાશ્રય ઉપર હલ્લો કરવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ પોલીસની વેળાસરની તકેદારીથી કંઈ અનિષ્ટ પરિણામ આવ્યુ નથી.

જોધપુર રાજ્યમા પહેલા સંવત્સરીનો દિવસ જાહેર તહેવાર તરીકે રજાના દિવસ તરીકે મનાતો હતો આ પ્રણાલિકા છેલ્લા ત્રણેક વર્ષથી બંધ કરવામાં આવી હોવાથી તે ફરીને જારી કરવા માટે કેટલાક જૈન સજ્જનો તરફથી હીલચાલ કરવામા આવી છે

શ્રી કટારીયા તીર્થના ઉદ્ધારક મુનિરાજ શ્રી કનકવિજયજી મહારાજ કટારીયામા શ્રાવણ સુદી સાતમના દિવસે કાલધર્મ પામ્યા.

દેવગણા (કાઠીઆવાડ) ના દેરાસરજીમાથી કેટલાક બદમાસો તાળાં વગેરે તોડી કટલેક ચાંદી-સોનાનો સામાન વગેરે ઉઠાવી ગયા છે. રૂપાનાં બારણા પણ તેઓ લઈ ગયા છે. આ માટે પોલીસ તરફથી તપાસ ચાલુ છે, પરન્તુ એનુ પરિણામ હજુ સુધી જણાયું નથી.

આવતો અંક બંધ

આ વર્ષમાં અધિક માસ હોવાના કારણે ' શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ " નો એક અંક બંધ રાખવાનો હોવાથી આગામી-દ્વિતીય ભાદ્રપદ શુકલા-પંચમીનો અંક બંધ રહેશે. એટલે બીજા વર્ષનો ત્રીજો અંક આશ્વિન શુકલા પંચમીના દિવસે બહાર પડશે.

મુદ્રક અને પ્રકાશક : ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ, મણિ મુદ્રણાલય,
કાળુપુર, ખજુરીની પોળ, અમદાવાદ
પ્રકાશનસ્થાન : શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય,
જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા, અમદાવાદ.

Regd. No. B-3801.

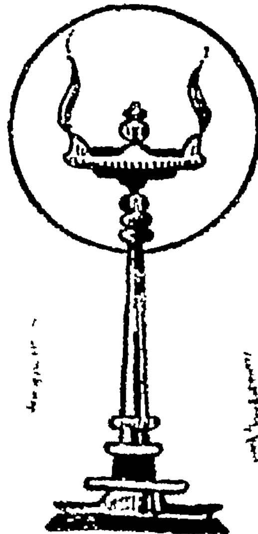
જૈનતત્ત્વજ્ઞાન, સાહિત્ય, કલા અને ઇતિહાસના વિષયો ચર્ચતું
શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિનું
માસિક મુખપત્ર

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

ક્રમાંક ૧૫

તંત્રી
શાહ ચીમનલાલ ગોકળદાસ

વર્ષ ૨] [અંક ૩

卐 卐

श्री जैन सत्य प्रकाश

(मासिक पत्र)

વિષય-દર્શન

૧. श्री नेमिनाथस्तोत्रम् :	आचार्य महाराज श्री विजयपद्मसूरिजी	: ८५
૨. દિગંબરોની ઉત્પત્તિ :	આચાર્ય મહારાજ શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી	: ૮૮
૩. समीक्षाभ्रमाविष्करण :	आचार्य महाराज श्री विजयलावण्यसूरिजी	: ९२
૪. હીરવિહારસ્તવ :	મુનિરાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી	: ૯૬
५. दिगंवर शास्त्र कैसे बनें :	मुनिराज श्री दर्शनविजयजी	: ९९
૬. ચંદ્રાવતીનો ઇતિહાસ :	મુનિરાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી	: ૧૦૨
૭ જૈનોની અહિંસા અને દંડનાયક આભૂ :	શ્રીયુત મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી	: ૧૦૮
८. साधुमर्यादापट्टक :	श्रीयुत अगरचन्दजी नाहटा	: ११२
૯. વસંતવિલાસ :	શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ	: ૧૧૪
૧૦. શ્રીઅયોધ્યાનગરી :	આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયપદ્મસૂરિજી	: ૧૧૯
૧૧. પુરાતન ઇતિહાસ અને સ્થાપત્ય :—		
(૧) પ્રાચીન લેખસંગ્રહ (૪ લેખો) :	મુનિરાજ શ્રી જયંતવિજયજી	: ૧૨૨
૧૨. સમાચાર અને સ્વીકાર		: ૧૨૪ ની સામે

સૂચના

જે ગ્રાહકોનું લવાજમ આ અંકે પૂરું થતું હોય તેમણે "શ્રીમહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક" મેળવવા માટે તથા વી. પી. ખર્ચના ચાર આના બચાવવા માટે લવાજમના બે રૂપિયા મનીઑર્ડરથી વેળાસર મોકલી આપવા.

જે પૂજ્ય મુનિરાજોને "શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ" મોકલવામા આવે છે તેઓશ્રીએ ચતુર્માસ પૂર્ણ થતાં, વિહાર દરમિયાન, પોતાનુ નવું નવુ સરનામું, દર માસની શુદી બીજ પહેલાં, જણાવતા રહેવાની કૃપા કરવી. જેથી માસિક ગેરવલ્લે ન જતાં વખતસર મળી જાય.

લવાજમ— સ્થાનિક ૧-૮-૦, બહારગામનું ૨-૦-૦

છૂટક નકલ— ૦-૩-૦

णमो त्थु णं भगवओ महावीरस्स

सिरि रायनयरमज्झे समीलिय सव्वसाहुसमइयं । पत्त मासियमेय भव्वाण मग्गय विसय ॥१॥

श्री जैन सत्य प्रकाश

अण्णाणग्गहदोसगत्थमइणा कुव्वति जे धम्मिए,
अक्खेवे खलु तेसिमागमगय दाउ विसिट्ठुत्तरं॥
सोउ तित्थयरागमत्थविसए चे भेऽहिलासा तया,
वाइज्जा प्पवरं पसिद्धजइणं सच्चप्पयासं मुया ॥ २॥

પુસ્તક ૨ | અંક ૩

વિક્રમ સંવત્ ૧૯૯૨ : | વીર સંવત્ ૨૪૬૨ | : સન ૧૯૩૬
(પ્રથમ) આશ્વિન શુક્લા પંચમી | મંગળવાર | ઑક્ટોબર ૨૦

श्री गौतमस्वामि स्तोत्रम्

कर्ता—आचार्य महाराज श्रीविजयपद्मसूरिजी

॥ आर्यावृत्तम् ॥

णमिऊण महावीरं—सुगुणगरिट्ठं च णेमिसूरिवरं ॥
सिरिगोयमगणिथुत्तं—करेमि वरजोगखेमदयं ॥ १ ॥

सिरिवीरपहू होत्था—तिखंडराया जया णियाणवला ॥
तइया जो खलु आसी—करुणद्धि सारही समओ ॥ २ ॥

वंधुविसाहाणंदी—मरिऊणं सीहभावसंपत्तो ॥
माहोअ तं च णिवई—पुव्वभवुक्किट्ठदोसेणं ॥ ३ ॥

तइया य णमुक्कारं—मरंतसीहस्स सवणमज्झंमि ॥
जो य मुणावीअ मुया—तं पुज्जं गोयमं वंदे ॥ ४ ॥

दव्वजिणो सिरिवीरो—जइआ सिद्धत्थणंदणो जाओ ॥
तइआ जो पुहवीए—संपण्णो तणयभावेणं ॥ ५ ॥

विप्पो सिरिवसुभूई–जस्स पियामगहगोब्बरे गामे ॥
गोयमगुत्तखभाणू–जाओ जो जिट्ठणक्खत्ते ॥ ६ ॥

पढमं वरसंठाणं–संहणणं जस्स तारिसं परमं ॥
सत्तकरुस्सेहतणुं–तमिंदभूइं सया वंदे ॥ ७ ॥

चउदसविज्जाकुसलो–पणसयसीसे य जो भणावेए ॥
वाइसहाए विइओ–वायविहाणे सुदक्खमई ॥ ८ ॥

पण्णासवरिसमाणो–गिहिपरिआओ य जस्स परिकहिओ ॥
जो मज्झिमपावाए–समागओ जण्णकज्जट्ठं ॥ ९ ॥

वइसाहे वरमासे–सियपक्खिक्कारसीइ पुव्वण्हे ॥
महसेणवणुज्जाणे–दिक्खा समओ सुहो जस्स ॥ १० ॥

णियवेयपयत्थाणं–सव्वण्णुविसिट्ठवीरवयणेणं ॥
सोच्चा विणिच्छियत्थे–पव्वइओ सीसपरिवरिओ ॥ ११ ॥

जो छट्ठछट्ठणियमं–तवं कुणंतो वि रूवलद्धिवलो ॥
सज्झाणमंडियंगं–तं गणहरगोयमं वंदे ॥ १२ ॥

अडवीसइलद्धिगयं–जुगप्पहाणं पहाणचउणाणिं ॥
गुणगणरयणणिहाणं–गणहरसिरिगोयमं वंदे ॥ १३ ॥

चउदससहस्समुणीणं–जो पढमो वारसंगहरविउहो ॥
कारुण्णपुण्णहियओ–तं गणहरगोयमं वंदे ॥ १४ ॥

जेणं दिण्णा दिक्खा–पयच्छए केवलं मुणिंदाणं ॥
अच्चब्भुयमाहप्पं–तं गणहरगोयमं वंदे ॥ १५ ॥

तीसं वासाइ कया–अणण्णभावेण जेण गुरुभत्ती ॥
कणयरुइं विण्णवरं–तं गणहरगोयमं वंदे ॥ १६ ॥

जस्स य जीवणचरियं–अणुकरणिज्जं मुणिंदसंवेणं ॥
पत्थाणज्झाणगयं–तं गणहरगोयमं वंदे ॥ १७ ॥

णियलद्धीइ करेज्जा–अट्ठावयपव्वयस्स जो जत्तं ॥
तम्मि भवे सो होज्जा–सिद्धो इय वीरवयणाओ ॥ १८ ॥

विहिया जत्ताजेणं–तहेव भत्तिप्पमोयकलिएणं ॥
एवं सिवकयसद्धं–तं गणहरगोयमं वंदे ॥ १९ ॥

कत्तियवरसियपक्खे–पढमे दियहे प्पहायसमयम्मि ॥
जो सव्वण्णू जाओ–तं गणहरगोयमं वंदे ॥ २० ॥

सिरिवीरपट्टगयणे–दिणयर माणंददेसणापण्णं ॥
झाणाईयसहावं–गणहरसिरिगोयमं वंदे ॥ २१ ॥

वारससमपरियाओ–केवलिभावेण जस्स विक्खाओ ॥
वाणवइवरिसमाणं–संपुण्णं जीवियं जस्स ॥ २२ ॥

पाओवगमणभावे–मासियभत्तेण रायगिहणयरे ॥
संपण्णसिद्धिसंगं–गणहरसिरिगोयमं वंदे ॥ २३ ॥

अमरणरिंदा णिच्चं–जं पणमंति प्पहाणपुण्णपयं ॥
सो सिरिगोयमसामी–संघगिहे मंगलं कुज्जा ॥ २४ ॥

सुग्गहियनामधिज्जा–आयरिया जोगसुद्धिदित्तिहरा ॥
णामं जस्स पसत्थं–झाअंति लहन्ति सच्चसुहं ॥ २५ ॥

तं नत्थि भुवणमज्झे–सिज्झिज्जा जं न गोयमस्सरणा ॥
सिरिगोयमप्पभवा–पणट्ठपावा सरंति णरा ॥ २६ ॥

पण्णरसतावसपत्थ–प्पयाणसत्तं सुवण्णकयकमले ॥
सीहासणे निसण्णं–वंदे गुरुगोयमं विहिणा ॥ २७ ॥

वासवसेवियचरणं–छत्तत्तयचामराइकयसोहं ॥
जेणं सुररुक्खाई–पराजिया सप्पहावेणं ॥ २८ ॥

तं गुरुगोयमसामिं–अच्चंति णमंति लद्धपुण्णभरा ॥
सयउस्सवा य तेसिं–चित्तत्थो गोयमो जेसिं ॥ २९ ॥

जुम्मणिहिग्गहसोम–प्पमिए वरिसेऽन्नभद्दवयमासे ॥
सियपंचमिंदुवारे–पुण्णे सिरिरायनयरम्मि ॥ ३० ॥

सिरिगोयमपहुथुत्तं–गुरुवरसिरिणेमिसूरिसीसेणं ॥
पउमेणायरिएणं–विहियं प्पमणंतु भव्वयणा ॥ ३१ ॥

लच्छीप्पहपढणट्ठं–रयणा थुत्तस्स भव्वभद्दयरा ॥
पढणाऽऽयण्णणभावा–सव्वेसिं सव्वओ सुहया ॥ ३२ ॥

દિગંબરોની ઉત્પત્તિ

લેખક: આચાર્ય મહારાજ શ્રીમત્ સાગરાનંદસૂરિજી

(ગતાકથી ચાલુ)

કદાચ કોઈ મહાનુભાવને એવો પ્રશ્ન થઈ આવે કે આ પ્રમાણે અત્યાર સુધી જે હકીકત સબંધી વિચાર કરવામાં આવ્યો છે તે કેવળ મતાગ્રહના ચશ્માને જ આભારી છે. આપણે દુનીયામાં હમેશાં જોઇએ છીએ કે વસ્તુ ગમે તેવા પ્રકારની હોય અને તે વસ્તુનુ અવલોકન કરનાર માણસ પણ ગમે તેવા પ્રકારનો હોય પરન્તુ જો તેણે જુદા રંગના જ ચશ્મા ચડાવ્યા હોય તો બધું જુદા જ રંગનું દેખાય છે, અને વસ્તુ પોતાના મૂળ રૂપમાં તેને દેખાતી જ નથી. કમળાથી પીડાતો માણસ કે પીળા ચશ્માને ધારણ કરનાર માણસ સફેદ વસ્તુને પણ રંગીન કહે છે એ આપણા સ્વાનુભવની વાત છે. તેવી જ રીત અહીં પણ કેમ ન થયું હોય કે સ્વમતના આગ્રહના ચશ્માની અંદરથી કેવળ પોતાનું તે જ સારુ એવો ખ્યાલ શ્વેતાબરોને થયો હોય અને તેથી દિગબરોની માન્યતાઓનુ ખડન કરતા હોય. પરન્તુ આવા પ્રશ્નને અહીં લેશ પણ અવકાશ નથી, કારણ કે કેવળ દિગબર ભાઈઓ જ, કે જેઓ વ્યવહાર અને પ્રરૂપણા એ બન્ને દૃષ્ટિએ જૈન શાસનથી દૂર થયેલા છે તેઓનો જ અચેલકપણાનો એકાન્ત આગ્રહ છે, અને સચેલક તરીકે કોઈ પણ સાધુ હોય જ નહી એવું એકાન્ત પ્રરૂપણ પણ તેઓ જ કરે છે. એટલે આવા એકાન્તપણાના કદાગ્રહના ચશ્મા તો એમની પાસે જ છે. શ્વેતાંબરોએ તો આવો એકાન્ત આગ્રહ કર્યો જ નથી. કારણ કે જો એવો એકાન્ત આગ્રહ શ્વેતાબરોએ રાખ્યો હોત તો તેઓ પણ દિગંબર ભાઇઓની માફક એમ જ પ્રરૂપણા કરત કે સચેલકપણા (વસ્ત્રસહિતપણા) સિવાય કદી પણ મોક્ષ કે મોક્ષના પરમ સાધનરૂપ સાધુતા સંભવે જ નહીં. પણ આવી, અનેકાન્તવાદના પરમ પવિત્ર સિદ્ધાતના મૂળમા જ કુઠારાઘાત કરનારી, વાત કદી પણ તેઓએ કરી જ નથી—તેઓ કરી શકે પણ નહીં!

વળી એક વસ્તુ એ પણ ભૂલવા જેવી નથી કે જો દિગંબર સંપ્રદાયમાંથી શ્વેતાંબર સમ્પ્રદાય નીકળ્યો હોત તો જરૂર શ્વેતાબર સંપ્રદાય સચેલકતા (વસ્ત્રસહિતપણા) નો ખૂબ ખૂબ આગ્રહ રાખત અને પરૂપણા

કરત કે વસ્ત્રસિવાય કોઇની પણ મુક્તિ થાય જ નહિ. અને આવી પ્રરૂપણા કરવાના હેતુ તરીકે ઉપકરણપણું જણાવી શકત. અર્થાત્ જેમ કોઈ પણ કાર્યની સિદ્ધિ તેના સાધન વગર થતી જ નથી તેમ મોક્ષમાર્ગના સાધનરૂપ જે ચારિત્ર કે જે અહિંસાદિસ્વરૂપ છે તે અહિંસાદિના પાલન માટે રજોહરણ, મુખવસ્ત્રિકાદિ ઉપકરણો છે. અને એ ઉપકરણો વગર ન જ ચાલી શકે એમ જણાવી શકત. આ બાબતમા એમ ન કહી શકાય કે કાયોત્સર્ગ આદિમાં રહેલા મુનિવરોના રજોહરણાદિ નિર્વ્યાપાર છે માટે તેની વ્યર્થતા છે. કારણ કે જયણાબુદ્ધિ એ જ ચારિત્ર છે અને જયણાબુદ્ધિથી જયણા કરવા માટે જ ઉપકરણો રાખેલાં છે એટલે સાધન જે રખાય તે સાધકતાની બુદ્ધિથી જ રખાય છે, માટે સાધનો તો સાધકતાની બુદ્ધિના દ્યોતક છે તેથી સાધનરહીત માણસ સાધકપણાની બુદ્ધિમા જ નથી એમ સ્પષ્ટ થાય છે. વળી શ્વેતાબરો એમ પણ કહી શકત કે સિદ્ધદશામા ચારિત્રમોહનીય કર્મનો ક્ષય થઈ ગયો છે છતા ત્યા ચારિત્રનાં સાધનો નથી તેથી જ ત્યાં ચારિત્ર નથી. દુનીયામા પણ આપણે જોઇએ છીએ કે ધનુર્ધરની સર્વ કળામાં પારગામી માણસ પણ ધનુષ્યના અભાવમાં પોતાની કળાનો ઉપયોગ કરી શકતો નથી, કે પોતાની કળા દેખાડી શકતો નથી. અતિ નિપુણ એવો પણ ચિત્રકાર રંગ, પીંછી કે કાગળ વગર પોતાની કળાનું પ્રદર્શન કરી શકતો નથી. માટીના વાસણો બનાવવામા અત્યત હુશિયાર એવો પણ કુંભાર જો તેની પાસે તેને ઉપયોગી અને જરુરી બધા સાધનો ન હોય તો શુ કરી શકે છે? આ અને આવા બીજાં ઉદાહરણો અને અનેક યુકિતઓથી શ્વેતાબર સંપ્રદાય, (જો તે દિગબર સપ્રદાયમાથી જ ઉત્પન્ન થયો હોત તો) જરુર સવસ્ત્રપણાનો આગ્રહ કરત અને સાથે સાથે સ્વલિંગે જ સિદ્ધ થઈ શકે એમ સાબિત કરત પરન્તુ જે સંપ્રદાય શ્રી જિનભાષિત મૂળ સિદ્ધાંતને માનતો હોય, અને જેને કેવળ બીજાની વાતને તોડી પાડવાની ખાતર જ અનેકાન્તવાદના સ્વસિદ્ધાતને તિલાજલી આપીને પણ પોતાનો કક્કો ખરો કરવાની ખોટી ભાવના ન હોય, તે શ્વેતાંબર સપ્રદાય આવી પ્રરૂપણા ન જ કરે એ સમજી શકાય એવુ છે! કારણ કે તે જાણે છે કે કેવળ બુદ્ધિવાદ કરતા શ્રદ્ધાવાદમાં જ ધર્મની પ્રાપ્તી છે. જેઓને વીતરાગ સર્વજ્ઞ પ્રભુના વચન ઉપર શ્રદ્ધા છે તેઓ તો બરાબર સમજે છે કે અનુમાનાદિની સિદ્ધિ તો માત્ર સવાદકપણે જ કાર્ય કરી શકે છે પણ વિધાયક તરીકે કાર્ય કરી શકતી નથી એટલે કે અમુક વસ્તુની પુષ્ટિમા અનુમાન જરુર ઉપયોગી થઈ પડે પરન્તુ કોઈ સિદ્ધાન્તનુ વિધાન કરવા જેટલી એની શક્તિ નથી જ. અને તેથી જ શ્વેતાબર સંપ્રદાયે બુદ્ધિપ્રેરિત

અનુમાનાદિની, ઉપર કહેલ, યુક્તિઓનો આશ્રય ન લીધો અને સચેલકતામાં જ સિદ્ધિ છે એવો આગ્રહ ન રાખ્યો. શ્વેતાંબરોનો સચેલકતામાં અને સ્વલિંગમાં જ આવા એકાંત આગ્રહનો સર્વથા અભાવ અને દિગંબરોની અચેલકપણામાં અને સ્વલિંગમાં જ મુક્તિની એકાંત માન્યતા એ બે જ વસ્તુ ઉપર જો યોગ્ય અને નિષ્પક્ષ વિચાર કરવામાં આવે તો તરત જ સમજી શકાય કે કોણ મૂળ હતું અને કોણે પાછળથી સ્વકલ્પિત પ્રરૂપણા કરી !

પ્રસંગવશાત્ ઉપર કહેલ અનુમાનાદિકની શક્તિ સંબંધી થોડોક વિચાર કરી લઈએ। ઉપર કહેવામા આવ્યુ છે કે અનુમાનાદિકનુ કાર્ય સવાદકપણાનું છે પણ નહી કે વિધાયકપણાનુ। વસ્તુસ્થિતિ આવી હોવાના કારણે જ પંડિતોએ હેતુવાદને પદાર્થજ્ઞાનમા અથવા અતીન્દ્રિય પદાર્થના નિશ્ચયમાં કારણ તરીકે માનવાનો ઇન્કાર કર્યો છે। શાસ્ત્રીય પદાર્થના જ્ઞાનમાં હેતુવાદને બીજો નબર આપેલો છે, અને શ્રદ્ધાને પહેલો નંબર આપવામાં આવ્યો છે તે ઉપરથી સ્હેજે સમજી શકાશે કે શ્રદ્ધા શું ચીજ છે, એનો ખાસ ઉપયોગ શું છે અને એનું મહત્વ કેટલું બધું છે આજ્ઞા-ગ્રાહ્ય અને હેતુગ્રાહ્ય એ બે પ્રકારના પદાર્થોમા પણ હેતુગ્રાહ્ય કરતા આજ્ઞા-ગ્રાહ્યને પ્રથમ સ્થાન આપવામા આવ્યુ છે. અથવા તો બહુ વિચાર કરીએ તો એમ પણ કહીએ કે હેતુગ્રાહ્ય એ કોઇ સ્વતંત્ર ભેદ જ નથી પરન્તુ આજ્ઞાગ્રાહ્યનો પેટા ભેદ જ છે. આ સ્થાને એવી શંકા ન કરવી કે ત્રિકાળાબાધિત શ્રી જિનશાસનના હિમાએ પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ એમ બે પ્રકારે પદાર્થોનુ સમ્યગ્જ્ઞાન માન્યુ છે તો પછી પ્રરૂપણા લાયક પદાર્થોનો નિશ્ચય કરાવતી વખતે આજ્ઞાગ્રાહ્ય એટલે આગમીય અને હેતુગ્રાહ્ય એટલે આનુમાનિક એમ આગમ અને અનુમાન એ બે જ પ્રકાર કેમ રાખ્યા ? આવી શંકા નહીં કરવાનુ કારણ એ છે કે જેઓ અતીન્દ્રિય જ્ઞાનને ધારણ કરનારા છે તેઓ પશ્યક–દર્શક ગણાય છે અને તેવા દર્શકોને ઉપદેશ્યની કોટીમાં ગણવાના હોતા નથી. આ માટે સૂત્રકાર ફરમાવે છે કે उद्देसो पासगस्स नत्थि અર્થાત્ પશ્યકોને ઉપદેશ હોય નહિ. જેઓને અતીન્દ્રિયજ્ઞાન નથી તેઓ માત્ર મતિ અને શ્રુતજ્ઞાનના માલિક હોય છે અને તેવા શ્રોતા પુરુષોનુ જે ઇન્દ્રિયાદિ પ્રત્યક્ષ હોય છે તે વ્યવહારથી પ્રત્યક્ષ ગણાયા છતા પરમાર્થથી પરોક્ષ જ ગણાય છે એટલુ જ નહીં પણ સ્મરણાદિક અનેક પ્રકારનુ જ્ઞાન પરોક્ષ જ્ઞાન કહેવાય છે. શ્રોત્રાદિ જ્ઞાનોને લૈંગિક ગણીને જ પરોક્ષમા ગણેલ છે. તત્ત્વાર્થસૂત્રકારના आद्ये परोक्षं એ સૂત્રને માનનારા દિગંબર ભાઇઓ પણ આ વાતનો નિષેધ કરી શકે એમ નથી.

આ વાતને અત્રે જ ટૂંકાવી મૂળ વિષયમાં આવતાં એમ કહેવું જોઈએ કે શ્વેતાંબરોએ મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે વસ્ત્રસહિતપણાનો આગ્રહ નથી રાખ્યો એટલું જ નહીં પરંન્તુ તેમણે સ્વલિંગે સિદ્ધ, અન્યલિંગે સિદ્ધ અને ગૃહલિંગે સિદ્ધનો બહુ જ વિશાળ અને ઉદાર સિદ્ધાંત સ્વીકારેલો છે. તેઓ માને છે કે વ્યવહારથી કે દ્રવ્યથી એ ત્રણમાંથી ગમે તે લિંગ હોય તો પણ તે મોક્ષમાર્ગ, કે જેનો સિધો સંબંધ આત્માના પરિણામ સાથે જ છે તેને બાધક થતાં નથી. એટલે કે જેવી રીતે સ્વલિંગે સચેલકાદિપણે જીવ મોક્ષને સાધી શકે છે તેવી રીતે સ્વલિંગાદિરૂપ સચેલકપણું ન હોય તો પણ મોક્ષને સાધી શકે છે. આટલી હદ સુધીની ઉદારતા દિગંબર સંપ્રદાયને માન્ય સિદ્ધાંતમાં ક્યાંય મળતી નથી. એ જ જણાવે છે કે શ્વેતાંબરો દિગંબરોમાંથી નીકળ્યા નથી તેમજ તેમને દિગંબરોની માફક સચેલકપણાનો એકાંત આગ્રહ પણ નથી.

આપણે જોઈએ છીએ કે કોઈ માણસ એક પ્રાચીન વસ્તુથી જુદો પડીને નવી વસ્તુનો સ્વીકાર કરે છે ત્યારે તેને પોતાની નવી માન્યતાને સુરક્ષિત બનાવવા માટે એની આસપાસ અનેક પ્રકારના આગ્રહો અને કદાગ્રહોની વાડ ઉભી કરવી પડે છે. આ જ પ્રમાણે જુની માન્યતાઓમાંથી નવાપણે નીકળેલા દિગંબરોને પણ પોતાનુ સ્થાન સુરક્ષિત અને મજબુત બનાવવાના આશયથી દિગંબરપણા–અચેલકપણા–નો, શ્રીજિનપ્રરૂપિત શાસનનના મુખ્ય મૂળરૂપ અનેકાંતવાદના પરમ પવિત્ર સિદ્ધાતની અવગણના કરીને પણ, એકાંત આગ્રહ રાખવો પડયો. અચેલકતાના આ એકાંત આગ્રહના પરિણામરૂપે જ તેમને સમગ્ર સ્ત્રીજાતિને ચારિત્રનો અભાવ, ચારિત્રના અભાવથી કેવળજ્ઞાનનો અભાવ અને કેવળજ્ઞાનના અભાવથી યાવત્ મોક્ષનો અભાવ માનવો પડ્યો ખરેખર! આ એક પ્રકારનો હડહડતો અન્યાય જ થયો ગણાય. એ જ અચેલકતાના એકાન્ત આગ્રહથી સ્ત્રીચારિત્ર અને સ્ત્રી મુક્તિના નિષેધની માફક જ અન્યલિંગસિદ્ધ અને ગૃહલિંગસિદ્ધ જેવા. આત્મિક પરિણતિની ઉજ્જવલતા અને મોક્ષની અતિ નિકટતા બનાવતા સિદ્ધાતની પણ દિગંબર ભાઈઓને અવગણના કરવી પડી આત્માની અનંત શક્તિનો પરમ વિકાસ સાધવાની, માનવદેહમા રહેલી શકયતાનો આ પ્રકારે અસ્વીકાર કરવો એ કોઈ પણ સાચા જૈનથી તો કદી પણ ન જ બની શકે! અને આના પરિણામરૂપે આતર ત્યાગનુ મહત્ત્વ ભૂલીને કેવળ બાહ્ય ત્યાગમાં જ જાણે બધુ સમાપ્ત થઇ જતું હોય એવી ભૂલભરેલી માન્યતા તેઓએ સ્વીકારી લીધી. એક ખોટી વાતનો આગ્રહ માણસને શું શું અનર્થ કરવા નથી પ્રેરતો એનુ આના કરતા બીજું કયું વધારે સચોટ ઉદાહરણ મળી શકે?

(અપૂર્ણ)

समीक्षाभ्रमाविष्करण

[याने दिगम्बरमतानुयायी अजितकुमार शास्त्रीए "श्वेताम्बरमतसमीक्षा" मां आलेखेल प्रश्नो प्रत्युत्तर]

लेखक—आचार्य महाराज श्रीमद् विजयलावण्यसूरिजी

(गतांकथी चालु)

साधु आहारपान कितने वार करे ?

मुनिने आहार लेवानां छ कारणो श्वेताम्बर सम्प्रदायमां तथा दिगम्बर सम्प्रदायमां पण प्रपिपादन करवामां आवेल छे। तेमाथी पण तारवी शकाय तेम छे के तपस्या करतां वेयावच्च गुण अधिक छे। आ वातनो आपणे काइक सविस्तर विचार करीए —

प्रथम तो आत्मकल्याणने माटे जेमणे विश्वना तमाम सुखसाधनोने तिलांजलि आपी छे अने अणाहारीपद जे मोक्ष तेने माटे ज जेनी प्रवृत्ति छे, आवा मुनिराजोने आहार शा माटे लेवो जोइए ? आना जवाबमां जणाववानु जे आत्मानु कल्याण अने मोक्षनी प्राप्ति धर्माराधनमां समायेली छे। धर्माराधन छे ते शरीरने आधीन छे, शरीर छे ते आहारने आधीन छे, माटे मोक्षाभिलाषीओने पण आहारनी जरुरत पडे छे। जेने माटे नीचे प्रमाणे कहेल छे—

जह कारणं तु तंतू पडस्स तेसिं च होंति पम्हाइ। नाणाइतिगस्सेव आहारो मोक्खनेमस्स ॥ १ ॥

[यथा कारण तु तन्तवः पटस्य तेषां च पक्ष्माणि। ज्ञानादित्रिकस्यैवमाहारो मोक्षकार्यस्य ॥ १ ॥]

भावार्थ—जेम लुगडानु कारण तन्तुओ छे अने तन्तुनुं कारण रु छे तेम मोक्षनु कारण ज्ञान, दर्शन, अने चारित्र छे, ज्ञान, दर्शन, चारित्रनु कारण शरीर छे अने शरीरनुं कारण आहार छे ।

आ आहार पण माधुकरीवृत्तिथी उचित प्रसंगे लेवो जोइए के जेमां पापनो लेश मात्र पण न लागे। परन्तु नहि के ज्यारे मन फावे त्यारे अने गमे ते रीते। आटला माटे आहारनी अनेक रीते व्यवस्थाओ बतावबामां आवी छे। जेमां छ कारणे मुनिओ आहार ग्रहण करे तेम बतावबामां आवेल छे। आ बाबतमा श्वेताम्बर सम्प्रदायमां जुओ, स्थानाङ्गसूत्र, स्थान ६—

छहिं ठाणेहिं समणे निग्गथे आहारमहारेमाणे णाइक्कमइ तंजहा—

वेयणवेयावच्चे इरियट्ठाए य संजमट्ठाए। तह पाणवत्तियाए छट्ठं पुण धम्मचिंताए ॥

[षड्भिः स्थानैः श्रमणो निर्गन्थ आहार-माहारयन्नातिक्रामति । तद्यथा । वेदनावैयावृत्ये इर्यार्थे च संयमार्थम् । तथा प्राणवृत्त्यै षष्ठं पुनर्धर्मचिन्तायै]

भावार्थ—छ कारणथी आहार करता श्रमण निर्गन्थ जिनेश्वरदेवनी आज्ञानुं उल्लंघन करता नथी, अर्थात् आज्ञाना आराधक छे । ते छ कारणो आ प्रमाणे छे—१ वेदना २ वेयावच्च ३ ईर्या ४ संयम ५ प्राणवृत्ति ६ धर्मचिन्ता । आमां प्रथम वेदना कारण कह्युं । वेदना एटले भुख्या रहेवाथी थती पीडा । एने माटे कह्युं छे के—

पन्थसमा नत्थि जरा दालिद्दसमो य परिभवो नत्थि । मरणसमं नत्थि भयं खुहा समा वेयणा नत्थि ॥ १ ॥

[पान्थत्वसमा नास्ति जरा द्रारिद्र्यसमश्च परिभवो नास्ति । मरणसमं नास्ति भयं क्षुत्समा वेदना नास्ति ॥ १ ॥]

भावार्थ—मुसाफरी जेवी वृद्धावस्था नथी, दरिद्रावस्था समान पराजय नथी, मृत्यु समान भय नथी अने क्षुधा समान वेदना नथी ।

तं नत्थि जं न बाहइ तिलतुसमित्तं पि एत्थ कायस्स । सन्निज्झं सव्वदुहाइ देंति आहाररहियस्स ॥ २ ॥

[तन्नास्ति यन्न बाधते तिलतुषमात्रमप्यत्र कायम् । सान्निध्य सर्वदु खानि ददति आहाररहितस्य ॥ १ ॥]

भावार्थ—तलना फोतरा जेटली पण एवी वस्तु अहीं नथी के जे आहाररहितने पीडा न आपे तथा तमाम दु:खो आनी नजिकमां आवीने रहे छे । आ क्षुधाजन्य वेदनानी शांतिने माटे मुनि आहार ग्रहण करे ।

बीजुं कारण वेयावच्च बताव्युं । भुख्या रहेवाथी वेयावच्च न थइ शकतुं होय तो वेयावच्च करवाने माटे पण आहार ग्रहण करे । जेने माटे कहेल छे के—

गलइ बलं उच्छाहो अवेइ सिढिलेई सयलवावारे । नासइ सत्तं अरई विवड्ढए असणरहियस्स ॥ १ ॥

[गलति बलमुत्साहोऽपैति शिथिलयति सकलव्यापारान् । नश्यति सत्त्वमरतिर्विवर्धतेऽशनरहितस्य ॥ १ ॥]

भावार्थ—जेणे भोजन न कर्युं होय तेनुं बळ गळी जाय छे, उत्साह जतो रहे छे, बधी प्रवृत्ति शिथिल थई जाय छे, सत्व नाश पामे छे अने दु:ख वधे छे ।

त्रीजुं ईर्या कारण कह्यु । भुख्या रहेवाथी ईर्यासमिति जो न पाली शकाती होय तो ईर्यासमितिना निमित्ते पण आहार करे । चोथुं कारण संयम कह्युं । भुख्या रहेवाथी पडिलेहणादिक संयमक्रिया न करी शकाती होय तो संयमने माटे पण आहार ग्रहण करे । पांचमुं कारण प्राणवृत्ति जणावी । भुख्या रहेवाथी प्राण एटले श्वासोच्छासादिक अथवा बळ जो हीन थतुं होय तो पण प्राण टकावी राखवा माटे आहार करे । छट्टुं कारण धर्मचिन्ता बतावी । भुख्या रहेवाथी वाचनादिक स्वाध्याय न थई शकतुं होय तो तेने माटे पण मुनि आहार

छे। आ छमांथी एक अथवा अनेक कारण होय तो पण पुष्टालम्बन छे माटे आहार करे।

छ कारणे आहार लेवाना सम्बन्धमां देखो दिगम्बर शास्त्र, मूलाचारमां पिण्डविशुध्य-धिकार, गाथा ६० :—

वेयणवेयावच्चे किरियाठाणे य संजमट्ठाए।
तह पाणधम्मचिंता कुज्जा एदेहिं आहारं ॥६०॥

[वेदनावैयावृत्ये क्रियार्थं च सयमार्थं।
तथा प्राणधर्मचिन्ता कुर्यादेतैराहारम्॥ ६०॥

भावार्थ—१ क्षुधाजन्यवेदना मटाडवा माटे, २ वेयावच्च करवा माटे, ३ छ आवश्यकनी क्रिया करवा माटे, ४ तेर प्रकारनां सयम पाळवा माटे अथवा आहार सिवाय इन्द्रियो विकल थइ जाय छे अने तेथी करीने जीवदया पाळी शकाती नथी माटे प्राण संयम अने इन्द्रिय-संयमने माटे, ५ प्राण बचाववा माटे, अने ६ क्षमादिक दश प्रकारना धर्मने माटे मुनि आहार ले।

उपर जणाव्या प्रमाणे श्वेताम्बरदर्शनमां तथा दिगम्बरदर्शनमां आहार लेवामां छ कारणो बताव्यां छे। आनी अंदर वेयावच्चने पण कारण तरीके गणावेल छे। हवे आपणे अहीयां विचारवानुं ए छे के तपस्यारूप आहारं त्यागने छोडावीने वेयावच्चने माटे आहार लेवो बतावेल छे। जो वेयावच्चगुण अधिक न होत तो वेयावच्चने माटे तपस्याना अभावरूप आहार बतावत ज नहि अने बतावेल छे माटे उभय सिद्ध वात छे के तपस्या करतां वेयावच्चगुण अधिक छे।

उपर्युक्त आहारनां छ कारणरूप पुष्टालम्बनो सचवाइ रहे ते रीते आहारत्यागरूप तपस्या करवी तथा नीचे जणावातां छ कारणोथी मुनि आहारनो त्याग करे। जुओ श्वेताम्बर दर्शनमां स्थानाङ्गसूत्र; स्थान ६ :—

छहिं ठाणेहिं समणे निग्गंथे आहारं वोच्छिदमाणे णाइक्कमइ। तंजहा :—
आतंके उपसग्गे तितिक्खे बंभचेरगुत्तीए।
पाणिदयातवहेउ सरीरवोच्छेयणट्ठाए ॥५००॥

[षड्भिः कारणैः श्रमणो निर्गन्थ आहार व्यवच्छिन्दन्नातिक्रमति। तद्यथा :—
आतङ्के उपसर्गे तितिक्षणे ब्रह्मचर्यगुप्तेः प्राणिदयातपोहेतो. शरीरव्यवच्छेदार्थम्॥१॥]

भावार्थ—छ कारणने लइने आहारनो त्याग करता श्रमण निर्गथ तीर्थङ्करदेवनी आज्ञाने विराधता नथी अर्थात् आराधक बने छे। ते छ कारणो आ प्रमाणे छे : १ आतङ्क, २ उपसर्ग, ३ ब्रह्मचर्यगुप्तितितिक्षा, ४ प्राणि-दया, ५ तप अने ६ शरीरव्यवच्छेद।

आतङ्क कहेता ताव वगेर रोगो आव्या होय त्यारे आहारनो त्याग करे, जेने माटे कह्युं छे के :—

बलावरोधिनिर्दिष्ट ज्वरादौ लङ्घन हितम्।
ऋतेऽनिलश्रमक्रोधशोककामक्षतज्वरान्॥ १॥

बलने रोकी पाडनार एवुं लङ्घन ताव वगेरमां हितकारी छे, परन्तु वायुथी, परिश्रमथी, क्रोधथी, शोकथी, कामाभिलाषादिथी, गड-गुमडथी आवेलो ताव न होय तो आ वात समजवी।

२ उपसर्ग कहेतां राजा अने स्वजना-दिकथी करायेल अथवा देव, मनुष्य अने

तिर्यंचथी करायेला उपद्रवोने लइने गोचरी माटे न निकले अने आहार त्याग करे। जेम संगमना उपद्रव समये श्रमण भगवान महावीर परमात्माए छ मास सुधी आहारनो त्याग कर्यो हतो।

३ ब्रह्मचर्यगुप्तितितिक्षा कहेतां मोहनीय कर्मनो उदय थये छते ब्रह्मचर्य पालवा माटे आहारनुं वर्जन करे। कारण के आहार रोकवाथी मोहनो उदय पण रोकाय छे। जेने माटे गीताजीमां पण कहेल छे :—

विषया विनिवर्तन्ते, निराहारस्य देहिन ।
रसवर्ज रसोऽप्यस्य, पर दृष्ट्वा निवर्तते ॥१॥

भावार्थ—आहाररहित आत्माना इच्छा सिवायना विषयो निवृत्त थाय छे, इच्छा जे छे ते पण परमात्मस्वरूपने देखवाथी निवृत्त थाय छे।

प्राणीदया एटले व र्षाद वर्षतो होय, धुमार पडती होय अथवा सम्पातिमादि जीवथी आकुल प्रदेश थयेल होय त्यारे प्राणीओनी दया माटे गोचरी लेवा न जाय अने आहारने छोडे । तप एटले आहारना त्यागरूप उपवासादिक करवाना होय त्यारे पण आहार न करे। शरीरव्यवच्छेद एटले जिन्दगीना छेल्ला कालमां शरीर छोडवा माटे अणशण करवुं होय त्यारे आहार वर्जे।

दिगम्बर शास्त्रमां पण आ छ कारणे आहारनो त्याग बतावबामां आवेल छे । जुओ मूलाचार, पिण्डविशुध्यधिकार, गाथा ६१ :—
आदंके उपसग्गे तितिक्खणे बभचेरगुत्तीओ।
पाणिदयातवहेऊ सरीरपरिहारवुच्छेदो ॥६१॥
[आतङ्के उपसर्गे तितिक्षणे ब्रह्मचर्यगुप्ते.।
प्राणिदयातपहेतौ शरीरपरिहारे व्युच्छेदः॥६१॥]

जोके आना विशेष व्याख्यानमां उपर जणाव्या करतां कांइ फेरफारो छे परंतु सामान्य अर्थ तो उपरना जेवो छे ।

आ रीते आहार लेवामां छ कारणो, अने आहार छोडवामां छ कारणो बताव्यां छे । आ बन्नेनो एक विषय छे के भिन्न भिन्न विषय छे, बन्नेना स्थलो कयां कयां, सुन्दोपसुन्द न्यायथी परस्पर अथवा पूर्वथी परनो के परथी पूर्वनो बाध थाय छे के केम, कोण अनवकाश, कोण सावकाश, इत्यादिक अनेक प्रकारना विचारनुं आ स्थान छे छता पण आ वस्तुमां अत्यारे विशेषरूपे नहि उतरतां सामान्य रीते एटलुं तो आपणे जरुर तारवी शकीशुं के पुष्टालम्बनरूप जे होय तेनो आदर करवो ।

आ चालता प्रश्नना अंग, वेयावच्च ए आहार लेवानां छ कारण पैकीनुं एक कारण छे अने तपस्या ए आहारने छोडवानां कारणमां छे, तो हवे आ बेमांथी कोने राखवुं अने कोने छोडवु आना स्पष्टीकरणमा आ प्रमाणे पण विचार करी शकाय के वेयावच्च अने आहारत्यागरूप तपस्या ए बन्ने साथे करवां। कदाच बन्ने साथे करवानी शक्ति न होय तो वेयावच्च करवी, वेयावच्चनी जरुरत न होय अथवा अन्य करनार होय तो तपस्या करवी । (सम्पूर्ण)

હીરવિહારસ્તવ

લેખક —
મુનિરાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી

(બીજા વર્ષના ૧ લા અંકથી પૂર્ણ)

આ માસિકના બીજા વર્ષના પહેલા અંકમા 'હીરવિહાર સ્તવ'ની, તેના પરિચય સાથે ૩૪ કડીઓ મેં આપી હતી. બે પાનાની એ પ્રતિ મને પાટણમાં મુનિરાજ શ્રી જશવિજયજીએ આપેલી. એ બે પાનામાં માત્ર ૩૪ કડીઓ હતી. એ અધૂરુ હીર-વિહારસ્તવ પ્રકટ થયા પછી, શિનોરથી, વિદ્વાન્ મુનિવર્ય શ્રીમાન્ ચતુરવિજયજીએ, આ અધૂરા સ્તવનો ઉત્તરાર્ધ, પોતાના ગુરૂવર્ય શ્રીમાન્ અમરવિજયજી મહારાજના ડભોઈના ભંડારમાની એક પ્રતિ ઉપરથી પોતાના હાથે નકલ કરીને ઉતારી મોકલ્યો છે. બન્ને ગુરુશિષ્ય મુનિવર્યોનો આ બદ્દલ હુ અંતઃકરણથી આભાર માનુ છુ.

મુનિરાજ શ્રી ચતુરવિજયજીના લખવાથી માલુમ પડે છે કે, તેઓની પાસે ૪ પાનાની (૮ પૃષ્ટની) પ્રતિ છે. તેના દરેક પૃષ્ટમાં ૧૧–૧૧ પંક્તિઓ છે અને દરેક લાઇનમા ૩૨–૩૨ અક્ષરો છે. તે પ્રતિના મથાળે પણ " મહોપાધ્યાય શ્રી ૫ નેમિસાગર ગણિ ગુરુભ્યો નમ: " એમ લખેલ છે. છેવટે પ્રતિ લખ્યાનો સવત્ કે લેખકનું નામ નથી. પરન્તુ અક્ષર ઉપરથી તેઓશ્રી અનુમાન કરે છે કે પ્રતિ તે જ સમયમાં લખાયેલી હોવી જોઇએ.

આ **'હીરવિહાર સ્તવ'** નો અંતિમ ભાગ તે વખતે નહિ મળેલો હોવાથી હું તેના કર્તાનુ નામ આપી શકયો નહોતો પરન્તુ આ સાથે આપેલા અવશિષ્ટના અંતિમ ભાગ ઉપરથી આપણે જોઇ શકીએ છીએ કે આ કૃતિના કર્તા શ્રી **ધર્મદાસ** છે. અને તેનો રચ્યા સમય સંવત્ ૧૬૭૬ ના જ્યેષ્ઠ સુદિ પૂનમનો છે. સ્તવનની ૩૦ મી કડીમા છેલ્લી પ્રતિષ્ઠાનો સંવત્ બનાવ્યો છે તે આ છે

' સવત સોલ છહુત્તરિ જ્યેષ્ઠ સુદિ ચઉથિ ગુરૂવાર
કરિઅ પ્રતિષ્ઠા હર્ષસ્યુ મૂરતિ ત્રિણિ ઉદાર ॥ ૩૦ ॥

આ ઉપરથી મેં મારા પ્રથમ પરિચયમા જણાવ્યુ હતુ કે– સ ૧૬૭૬ ના જ્યેષ્ઠ સુદિ ૪ પછી આ સ્તવન બનાવ્યું હોવુ જોઇએ. અને તે વાત સ્તવનના અંતે આપેલી

" સંવત સોલ છહોતરે જ્યેષ્ઠ સુદિ પૂનિમ સાર,
જિહા લગઇ સસિરવિ તપઇ રે, સ્તવન તપો ચિરકાલ. ભજો. ૬૧

આ કડીથી પણ નિશ્ચિન થાય છે. અર્થાત્ છેલ્લી પતિષ્ઠા પછી તે જ પખવાડિઆમા આ સ્તવન રચવામા આવ્યું છે.

છેલ્લા **કળશ** મા કર્તાએ પોતાનો પરિચય માત્ર આટલો આપ્યો છે

" શ્રી ઋષભજિનવર ભવિક સુખકર હીરવિહાર સુહાકરુ,
શ્રીસૂરતિમંડણ દુરિતખંડણુ નમો પાસ જિણેસરુ,
વિજયરાજિઇ વિજયવંતો **વિજયદેવ** સૂરીસરુ
તાસ પસાઇ સ્તવન રચિઉં **ધર્મદાસ** સુહંકરો ૬૧

(૩૪ મી કડીથી પછીનો ભાગ)

સાગર નામિઈ જિન હુઆ એ માલતડિ, અતીત ચઉવીસી જાણુ સુણાઉ.
વર્તમાન કાલિઈ હુઆ એ માલ્હંતડિ, શ્રીગુરૂ ચતુર સુજાણિ. સુણાઉ. ૩૫
તપગચ્છ નાયક ગુણનિલો એ ,, લક્ષ્મીસાગર સૂરિંદ. સુણાઉ.
જસ મહિમા અતિ દીપતો એ ,, સેવ કરઈ અમરિંદ ,, ૩૬
સાયર પરઈ ગભીર છઇ એ, ,, સોમ વદન જિમ ચંદ ,,
તપ તેજઈ દિનકર સમો એ, ,, કનકવર્ણ સુખકંદ ,, ૩૭
તસ પટિ શુભ મતિ આગલો એ, ,, સુમતિ સાધુ સૂરીશ ,,
તાસ સીસ મતિઈ નિર્મલો એ, ,, હેમ વિમળ ગુરૂઈશ, ,, ૩૮
તાસ પટ્ટઈ જગ ઉદ્ધર્યો એ, ,, આણંદવિમલ સૂરિરાય ,,
ઉપજઈ આણંદ નામથી એ, ,, મનવંછિત સુખ થાય. ,, ૩૯
શિથિલાચાર નિવારીયો એ, ,, આદર્યો શુદ્ધ આચાર. ,,
જિનશાસન દીપાવીઉ એ, ,, ધનિ ધનિ એ અણગાર. ,, ૪૦
તાસ પટ્ટોધર સુરતરૂ એ, ,, ગોઅમ સમ અવતાર. ,,
શ્રી વિજયદાનસૂરીસરૂ એ, ,, જિનશાસન સણગાર. ,, ૪૧
તાસ સીસ જગ સુખકરૂ એ, ,, હીરવિજય સૂરિરાય ,,
દીલ્લિપતિ પ્રતિબોધિઓ એ, ,, સેવ કરઈ સુરરાય. ,, ૪૨
પેસકસી પુસ્તક તણીએ, ,, ષટ્માસી અ અમારિ. ,
જીજીઓ જગહ મુંકાવીઉ એ, ,, કીધા પર ઉપગાર. ,, ૪૩
(શેત્રુંજ મુગતો સાર. ૪૩ ઇતિપાઠાંતરં.)
હીરસીસ સોહાકરૂ એ, માલ્હંતડિ, શ્રી વિજયસેન સૂરીશ સુણાઉ.
બિરૂદ સવાઈ સાહિઈ દીઉં એ, ,, પૂરઈ સયલ જગીસ. ,, ૪૪
તાસ પટોધર ગુણનિલો એ, ,, શ્રી વિજયદેવ સૂરિંદ. ,,
શીળ સત્ત્વ ગુણાઈ આગલો એ, ,, ઊગીઓ અભિનવો ચંદ. ,, ૪૫
સાગર ગાજઈ તુજથી એ, ,, ધર્મ કલ્લોલની વેલિ. ,,
સમકિતરયણ સૂધું દીઈ એ, ,, દિન દિન હુઈ રંગરેલિ. ,, ૪૬
તું ગુણસાગર ગાજતો એ, ,, મહીઅલિ માંહિ પ્રસિદ્ધ ,,
સુવિહિત શિર મુકટામણી એ, ,, આપઈ નિર્મલ બુદ્ધિ. ,, ૪૭
વાણી અમૃતરસ વરસતો એ, ,, દેશના દિઈ જિન વીર. ,,
સકલ કલા ગુણ આગલો એ, ,, સાયર પરિઈ ગંભીર. ,, ૪૮

ઢાળ—પ્રણમુ તુમ સીમંધરજી

મૂરતિ ઋષભ જિણંદની રે, સોહઈ હીરવિહારિ.
હીર-જેસિંગની પાદુકારે, ભવિજનઈ હિતકાર.
ભજો રે ભવિ! ભાવિઈ હીરવિહાર.—૪૯
નામમંત્ર નિશદિનઇ જપોરે, હોઈ જય જય કાર. આંકણી
ભજો ભવિ! ભાવિઈ હીરવિહાર. ૫૦

વીરતણી પરઈ તપ તપ્યો રે, સીલઈ જંબૂ કુમાર.
વૈરાગિઈ ગુરૂ રાજતો રે, ધનિ ધનિ એ અણગાર. ભજો૦ ૫૧
વાચકચક્રચૂડામણિ રે, વિદ્યાસાગર ઉવઝાય.
તેહતણી તિહાં પાદુકા રે, પ્રણમઈ સુરનરરાય ભજો૦ ૫૨
તાસ સીસ ગુણે ગાજતો રે, ધર્મસાગર ઉવઝાય.
વાદિગજ ઘટ કેશરી રે, આણ વહઈ જિનરાય. ભજો૦ ૫૩
તાસ સીસ સોહાકરૂ રે. લબ્ધિસાગર ઉવઝાય.
તેહતણી તિહાં પાદુકા છે, ભવિ મનિ આણંદ થાય ભજો૦ ૫૪
તાસ સીસ ગુણ આગલો રે, નેમિસાગર ઉવઝાય.
તેહ તણી છઈ પાદુકા રે, દર્શનિ શિવ સુખ થાય. ભજો૦ ૫૫
સુરગુણ આણ શિરઇ ધરી રે, રાખી તપગચ્છ મામ.
જિનશાસન દીપાવીઉં રે, સારિઉં આતમ કામ. ભજો૦ ૫૬
મૂરતિ સાતઈ સોહામણી રે, શ્રી તપગચ્છ સૂરીશ.
વાચક કેરી પાદુકા રે, ચ્યાર નમો નિશદીશ. ભજો૦ ૫૭
એ પરિવાર અનુક્રમઈ રે, જે સમરઈ નર નારિ.
લાછિ રમઈ નિતુ તે ઘરઈ રે, હુઈ જય જય કાર. ભજો૦ ૫૮
શ્રીસંઘ તિહાં ઉત્સવ કરઈ રે, કલ્યાણક દિન સાર.
નાટિક પૂજા ભાવસ્યુ રે, આણી હર્ષ અપાર. ભજો૦ ૫૯
હીરવિહાર જ નીપનો રે, જેહવું અમર વિમાન.
શાહ અમરસીનો ઉદ્યમ ઘણો રે, ધિન જીવું પરમાણ. ભજો૦ ૬૦
સંવત સોલ છહોતરે (૧૬૭૬) રે, જ્યેઠ સુદિ પૂનિમ સાર.
જિહાં લગઈ સસિ રવિ તપઈ રે, સ્તવન તપો ચિરકાલ. ભજો૦ ૬૧

કળશ

શ્રી ઋષભજિનવર ભવિક સુખકર હીરવિહાર સુહાકરૂ.
શ્રી સૂરતિ મંડણ દુરિતખંડણ નમો પાસ જિણેસરૂ.
વિજય રાજિઇ વિજયવંતો વિજયદેવ સૂરીસરૂ.
તાસ પસાઈ સ્તવન રચિઉં **ધર્મદાસ** સુહંકરો. ૬૧

ઇતિ જિનસ્તવન સંપૂર્ણ

दिगम्बर शास्त्र कैसे बनें ?

लेखक—मुनिराज श्री दर्शनविजयजी

प्रकरण ८—श्री सिद्धसेन दिवाकर

(गतांक से क्रमशः)

कोटिक गण के आद्य आचार्य सुस्थितसूरि और सुप्रतिबद्धसूरि जिन की ध्यानभूमि व स्वर्गगमन भूमि प्रसिद्ध तीर्थ उदयगिरि और कुमारगिरि है उनके शिष्य, काश्यपगोत्रीय, विद्याधर गोवाल से, करीब वीर निर्वाण की पांचवी शताब्दि के प्रारंभ में "विद्याधरी शाखा" का प्रादुर्भाव हुआ। कुछ समय व्यतीत होनेके बाद उसीका नाम "विद्याधर-गच्छ" हुआ। इस विद्याधर गच्छमें श्री वृद्धवादिसूरि के कुमुदचन्द्र नामक एक शिष्य थे, जो आचार्य पद से विभूषित होने के पश्चात् सिद्धसेन दिवाकर के नामसे ख्यात हुए।

इन सिद्धसेन दिवाकर ने सन्मतितर्कप्रकरण, न्यायावतार, द्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिका, कल्याणमंदिर स्तोत्र आदि शास्त्रग्रथों की रचना की, जो श्वेतांबर समाज में आप्त—वचन जैसे माने जाते हैं। श्वेतांबरीय आचार्यों ने उनके ग्रंथों पर अति विशद वृत्तियां निर्माण की हैं।

विक्रम राजा की राजसभा के नव रत्नों में आचार्य सिद्धसेन दिवाकर "क्षपणक" के नामसे निर्दिष्ट हैं। देखिए:—

धन्वन्तरि—क्षपणका—ऽमरसिंह—शङ्कु—वेतालभट्ट—घटखर्पर—कालिदासाः।
ख्यातो वराहमिहिरो नृपतेः सभायां, रत्नानि वै वररुचिर्नव विक्रमस्य ॥

अर्थात् धन्वन्तरी, क्षपणक, अमरसिंह, शकु, वेतालभट्ट, घटखर्पर, कालिदास, वराहमिहिर और वररुचिः ये विक्रमकी सभा के नौ रत्न हैं।

जिनागम परिभाषा में तपस्या के लिए "क्षपण" शब्द का व्यवहार किया जाता है, जैसे मासक्षपण, पक्षक्षपण (पासखमण) आदि।

पारंचित तपवाले साधु बहुधा "क्षपणक" के उपनाम से सम्बोधित किये जाते है। अतः जैन शास्त्रों में भिन्न भिन्न स्थान पर कालगखवणा, सागरखवणा, सिंहगुहाखवणा (उत्तराध्ययनसूत्र, नियुक्ति), रक्खिय खवणा (आवश्यक निर्युक्ति, गाथा ७७६), मुंडपाद क्षमण और घोषनंदी क्षमण (तत्त्वार्थभाष्य, कारिका-प्रशस्ति) इत्यादि महातपस्वीओं के नाम उल्लिखित है। आवश्यक निर्युक्ति, गाथा ७२९, की हरिभद्रसूरि-कृत टीकामें "खमण" का अर्थ "तपस्वी" लिखा है। सारांश यह है कि—क्षपणक, क्षपण, क्षमण, खवण ये सभी तपस्वी जैन श्रमणों के पर्याय—वाचक नाम हैं।

इससे यह स्पष्टतया सिद्ध होता है कि उपर्युक्त श्लोक में निर्दिष्ट क्षपणक, ये महातपस्वी जैनाचार्य सिद्धसेन दिवाकर जी ही है। "दिवाकर" शब्द पूर्ववित्पने का द्योतक है।

उपर की बात से इतना तो अवश्य निश्चित होता है कि सिद्धसेन दिवाकरजी तार्किक शिरोमणि, प्रकाण्डज्ञानी और पूर्व के ज्ञाता थे इतना ही नहीं वे प्रखर तपस्वी भी थे।

सिद्धसेन दिवाकरजी श्वेतांबर आम्नाय के आचार्य होते हुए भी दिगंबर समाज उन्हें दिगंबराचार्य मानता है। और इस बात के प्रमाण में "क्षपणक" शब्द को आगे धरता है। किन्तु उनकी यह कल्पना भ्रम-मूलक है। क्यों कि "क्षपणक" शब्द का अर्थ महातपस्वी श्रमण ही होता है, जो हम उपर बता चुके है।

यद्यपि विक्रम की दशवीं शताब्दि के बाद के ग्रन्थकारों ने "क्षपणक" शब्द का अर्थ "दिगम्बर साधु" किया है, किन्तु यह उनकी प्राचीन जैन परिभाषा विषयक अज्ञता का परिणाम है। प्राचीन जैन साहित्य और बौद्ध साहित्य में स्थान स्थान पर वस्त्रयुक्त जैन साधु के लिए ही श्रमण, क्षपणक, निर्ग्रन्थ इत्यादि शब्दों का प्रयोग किया है, जब कि दिगंबरीय साधुओं के लिए आजीविक, दिगबर, बोटिक, अह्रीक इत्यादि शब्द का उपयोग किया है। इसके लिए देखिए—"श्री तपगच्छ श्रमण वंशवृक्ष," द्वितीय संस्करण, पृष्ठ २६, २७ और ३२।

इसीसे श्रीमान् अक्षयवट मिश्र ने लिखा है कि—"क्षपणक जैन मतावलंबी थे, वे श्वेतांबर संप्रदाय के साधु थे। क्षपणक शब्द का अर्थ है संन्यासी। उनका नाम क्षपणक न था, यह उनकी उपाधी मात्र थी। उनका नाम था—सिद्धसेन दिवाकर।" श्रीमान् महामहोपाध्याय डॉ. सतीशश्चन्द्र विद्याभूषणजी का भी इस विषग में यही अभिप्राय है। देखिये—"सरस्वती" भाग १७, खंड २, अंक ३, पृष्ठ १३८।

दिगम्बर समाज आचार्य सिद्धसेन दिवाकर के सभी ग्रन्थों के विषय में मौन है। सिर्फ कल्याणमंदिर स्तोत्र का स्वीकार करता है। किन्तु उस स्तोत्र में दिगंबरीय मान्यताओं से विपरीत जो उल्लेख है उनका विचार दिगंबरीय विद्वानोंने कभी नहीं किया मालूम होता। देखिए:—श्लोक ६ में "केवलज्ञानी का कथन" स्वीकारा है।

श्लोक ९, १५, १६ में भव्य मनुष्य को मोक्ष का अधिकारी माना है। इसमें स्त्री जाति के मोक्ष का निषेध नहीं किया। और दिगम्बर सिद्धांत स्त्रीमोक्ष का सर्वथा अस्वीकार करता है।

श्लोक २१, २३ में तीर्थंकर की गंभीर वाणा का सूचन है जो कि तीर्थंकर के हृदय से उत्पन्न होती है। अर्थात् साक्षात् स्वय भगवान ही उपदेश करते है। दिगबर सिद्धांत भगवोन की वाणी का प्रादुर्भाव उनके ढिमाग से मानता है।

...उज्ज्वलहेमरत्नसिंहासनस्थमिह भव्यशिखण्डिनस्त्वाम् ॥ २३ ॥

अर्थात् ... .और सफेद सिंहासन पर बैठे हुए आपको भव्यजीवरूपी मयूर देख रहे है। इसमें तीर्थंकर का सिंहासन के उपर बैठने का उल्लेख है। और दिगम्बर समाज तीर्थंकर को सिंहासन के उपर निराधार रहे हुए मानता है।

श्लोक २७ में भगवानकी शोभा तीन प्रकार वर्णित है। क्या ढिगम्बर समाज माणिक, कनक, चांदी आदि को तीर्थंकर की प्रशंसा में प्रधानता देता है?

श्लोक २८ में भगवान के चरणों में पुष्पमाला की अवस्थिति का उल्लेख है।

श्लोक ३१, ३२, ३३ में कमठ के उपसर्गों का क्रमिक वर्णन है। जो दिगम्बरीय मान्यता से भिन्न है।

श्लोक ३४ में तीर्थंकर के त्रिकाल पूजन का कथन है।

इन सभी बातों से स्पष्ट मालुम होता है कि कल्याणमन्दिर स्तोत्र दिगम्बर सम्मत नहीं है। ऐसी परिस्थिति में सिद्धसेन दिवाकर को दिगम्बर आचार्य मानना कैसे उपयुक्त हो सकता है।

यह बात न्याय संमत है कि किसी भी संप्रदाय का अच्छा ग्रन्थ अपनाया जाय और उसे अच्छा माना जाय। और इसी से श्वेताबर व दिगम्बर दोनों सम्प्रदायवाले एक दूसरे के ग्रन्थों को अपने ग्रन्थ की तौर पर मानते है और उनका अध्ययन अध्यापन भी करते है। खास करके दार्शनिक-न्यायविषयक ग्रन्थों के बारे में यह बात अधिक प्रमाण में मालुम होती है। ऐसा होना अच्छा और जरुरी भी है। किन्तु एक अच्छे ग्रन्थ के कारण उसके कर्ता को भी अपने सम्प्रदाय का आचार्य मानना न केवल अनुचित ही किन्तु बहुत अन्याययुक्त भी है। सच्ची सहृदयता इसी में है कि उस अच्छे ग्रंथ से लाभ उठाना और उस ग्रंथ के निर्माता के इतिहास को विकृत करने की जरा भी चेष्टा या भावना न करना।

आचार्य सिद्धसेन ढिवाकर श्वेतांवरीय आचार्य है, और उनके बनाये हुये ग्रथ भी श्वेतांवरीय आम्नाय के अनुकूल है। ऐसी परिस्थिति में उनके कल्याणमंदिर स्तोत्र को अपनासा मानते हुए भी उनको श्वेतांवरीय आचार्य ही मानना—इस सत्य का साफ साफ शब्दोमें स्वीकार करना—दिगंबर भाईओं के लिये शोभाप्रद एवं औचित्यपूर्ण है। और इसी में सच्चे जैनत्व का रक्षण-पोषण है। (क्रमशः)

ચંદ્રાવતીનો ઈતિહાસ

લેખક:—
મુનિરાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી

(ગતાંકથી પૂર્ણ)

યશોધવલનો પુત્ર પરમાર ધારાવર્ષ બહુ પ્રસિદ્ધ અને પરાક્રમી થયો છે. જેનું નામ અદ્યાવધિ 'ધારપરમાર' પ્રસિદ્ધ છે. આ પરમાર ધારાવર્ષ ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ મહારાજા કુમારપાલદેવની, કોકણના રાજા મલ્લિકાર્જુનની લઢાઈમા કુમારપાલની સાથે ગયો હતો, અને મહામંત્રીશ્વર આબડના સેનાનાયકપણા નીચે લઢયો હતો આ યુદ્ધમા ગુર્જરેશ્વરનો જય થયો હતો. ધારાવર્ષના સમયના ૧૪ શિલાલેખો મળે છે ધારાવર્ષને ગીગાદેવી તથા શ્રૃગારદેવી નામની બે રાણીઓ હતી તેમાંથી શ્રૃગારદેવીએ પાર્શ્વનાથજીના મંદિરના નિભાવ માટે જમીન અર્પણ કરી હતી.[1]

તાજુલ મઆસિર નામક ફારસિ તવારીખમાં એક ઉલ્લેખ મળે છે કે હિજરી સંવત ૫૯૩ (વિ. સં. ૧૨૫૪, ઈ સ ૧૧૯૭) ના સફર મહિનામા કુતુબુદ્દીન એબકે અણહિલવાડ ઉપર ચઢાઈ કરી હતી અને આબુની તળેટીમાં — નીચે મોટી લઢાઈ થઈ હતી, — ઘમસાન યુદ્ધ ચાલ્યુ હતુ.[2] આ વખતે ધારાવર્ષદેવ મુખ્ય સેનાપતિ હતો, જેમાં ગુર્જર સૈન્યની ભયંકર ખૂવારી અને સખ્ત હાર થઈ હતી. પરંતુ પુન. ઈ. સ. ૧૨૩૫માં મહમદ ઘોરી ગુજરાત ઉપર ચઢી આવ્યો ત્યારે મહમદ ઘોરીને હાર મળી હતી. અને તે વખતે પણ સેનાપતિ ધારાવર્ષ જ હતો.

ધારાવર્ષનો નાનો ભાઈ પ્રાલ્હાદન હતો જેણે પોતાના નામથી ચદ્રાવતીની દક્ષિણે પ્રાલ્હાદનપુર — પાલનપુર વસાવ્યુ. જેની પ્રશસા કીર્તિકૌમુદીમા સોમેશ્વરે કરી છે અને આબુના વસ્તુપાળના લેખોમા પણ એની પ્રશંસા મળે છે.

આ પ્રાલ્હાદન માટે જૈન ગ્રંથોમા ઉલ્લેખ મળે છે કે તેણે એક જૈન મંદિરમા વિરાજિત પાર્શ્વનાથ પ્રભુની સુવર્ણ પ્રતિમા ગળાવી મહાદેવજીનો પોઠીઓ બનાવ્યો હતો પરંતુ જિનપ્રતિમાના ખંડનના પાપથી તેના આખા શરીરે ભયંકર કુષ્ઠ રોગ થયો હતો. પછી તે પોતાના સામતોને રાજ્ય સોપી ચાલી નીકળ્યો અને અતિશય દુંખિત થયો. એક જૈનાચાર્યના દર્શન થતા તેણે પોતાના પાપનો એકરાર કરી એ મહારોગના નિવારણનો ઉપાય પૂછ્યો જૈનાચાર્યે તેને સાત્વન આપીને કહ્યુ કે પુન. તુ એવી મૂર્તિ તૈયાર કરાવ અને તારા શહેરના મધ્ય ભાગમા પધરાવ રાજાએ એ વાત સ્વીકાર કરી અને પાલ્હાદનપુરમા એક વિશાળ, ગગનચુમ્બી, ભવ્ય જિનમદિર બનાવીને તેમા જિનપ્રતિમાજી પધરાવી એના અભિષેકના જળથી રાજાનો રોગ દૂર થયો. અન્તે પાલ્હાદન જૈનધર્મી બન્યો, અને આબુના મદિરોનુ રક્ષણ પણ કર્યું અને એને લીધે જ સોમેશ્વરના ગ્રંથમા અને વસ્તુપાળના લેખોમા તેની પ્રશસા આળેખાઈ છે

---

૧ " आबू के परमार " લેખમા વિશ્વેશ્વરનાથ રેઉએ આ વિષયનો ઉલ્લેખ કરેલ છે.
—સરસ્વતી ભાગ ૧૬, અંક ૫, પૃ ૨૮૫.

૨. આ વખતે બાલ મૂલરાજ ગુર્જરેશ્વર હતો

આ ઉલ્લેખમા વાસ્તવિક રીતે એટલુ તો લાગે છે કે પ્રાલ્હાદને લોભવશ થઈ જૈન મૂર્તિ તોડી હશે પરન્તુ પાછળથી પોતાની ભૂલ સુધારી જૈનમંદિર બનાવ્યુ હશે, તેમજ મંદિરોના રક્ષણ માટે પુરતો પ્રબંધ પણ કર્યો હશે.

ધારાવર્ષ પછી તેનો પુત્ર સોમસિંહ આબુનો રાજા બન્યો. જેના રાજ્ય સમયમા વસ્તુપાલે આબુ ઉપર લૂણવસહી નામનુ શ્રીનેમનાથજી ભગવાનનુ પ્રસિદ્ધ વિશાલ જિનમંદિર બનાવ્યુ. ૧૨૮૭ મા આ મંદિર બન્યુ છે. પ્રલ્હાદનની છાપ આ રાજા ઉપર પડી, તેણે આબુના મંદિરોનુ રક્ષણ કર્યું અને મંદિરોના નીભાવ માટે બારઠ પરગણાનુ ડબાણી ગામ ભેટ આપ્યુ, 'જેનું નામ અત્યારે ડમાણિ પ્રસિદ્ધ છે. આ વિષયનો ઉલ્લેખ આબુના ૧૨૯૬ (ઈ. સ ૧૨૩૯)ના શ્રાવણ શુદિ પાચમના તે મંદિરના લેખમા મળે છે. જૂઓ એ લેખ.—

'महाराजकुलश्रीसोमसिंहदेवेन अस्या श्रीलूणसिहवसहिकायां श्रीनेमिनाथदेवाय पूजांगभोगार्थं वाहिरहद्यां डवाणीग्राम· शासनेन प्रदत्त ॥ स च श्रीसोमसिंहदेवाभ्यर्थनया प्रमारान्वयिभिराचंद्रार्कं यावत् प्रतिपालयः ।

ભાવાર્થ—તથા મહારાજશ્રી સોમસિંહદેવ આ લૂણવસહિકામા વિરાજમાન શ્રીનેમિનાથ તીર્થંકરની પૂજાઆદિના ખર્ચ માટે ડવાણી નામનુ ગામ દેવદાન તરીકે આપ્યુ છે. તેથી સોમદેવસિંહની પ્રાર્થના છે કે, તેમના પરમાર વંશમા જે કોઇ ભવિષ્યમાં શાસક થાય તેમણે સૂર્યચદ્ર રહે ત્યાસુધી આ દાનનુ પાલન કરવુ [3]

—શ્રીમાન જિનવિજયજી સંપાદિત 'પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ," ભાગ ૨,
આબુના લેખોમાથી ઉધૃત.

સોમસિંહ પછી તેનો પુત્ર **કૃષ્ણરાજ** (કાન્હડદેવ) થયો જે પ્રતાપી અને દયાળુ હતો. તેનો પુત્ર **પ્રતાપસિંહ** થયો એના વખત પહેલા ચંદ્રાવતી મેવાડના રાજાઓના તાબામા ગઈ હતી. પિતાપુત્ર મેવાડના તે વખતના રાજા **જૈત્રસિંહને** હરાવી ચંદ્રાવતી પોતાના કબ્જે કરી હતી

અહીં સુધી પરમારોની વંશાવલી ક્રમબદ્ધ મળે છે ત્યારપછી ચૌહાણો આવ્યા, પરમારોનો પ્રતાપસૂર્ય અસ્ત પામ્યો પરન્તુ ચૌહાણો ચંદ્રાવતીનુ રાજ્ય બહુ ટુંક

---

३. इसीके समय मे विक्रम संवत् १२८७ (इस १२३०) में आबू पर तेजपाल के मन्दिर की प्रतिष्ठा हुई। यह मन्दिर हिन्दुस्तान की उतमोत्तम कारीगरी का नमूना समझा जाता है। इस मन्दिर के लिये इस राजाने डवाणी गाव दिया था।

--વિશ્વેશ્વરનાથ રેઉ

આ સિવાય આબુના વસ્તુપાલના વખતના શિલાલેખોમા ઉલ્લેખ છે કે "આબુના મન્દિરોના ઉત્સવ વખતે ચંદ્રાવતીના રાજા સોમસિંહ તથા યુવરાજ કાન્હડ હાજર હતા. તેમણે પ્રતિષ્ઠા ઉત્સવમા ખૂબ ભાગ લીધો હતો અને દરવર્ષના પર્વના ઉત્સવમા ચંદ્રાવતીની જૈન પ્રજાની સાથે રાજા પણ ઉપર આવી ઉત્સવમાં પૂરેપૂરો ભાગ લેતો અને રાજ્યની મદદ પણ આપતો.

સમય જાળવી શક્યા છે. એ જ અર્સામા અલ્લાઉદ્દીન ખુનીએ મારવાડમાં જાલોરનો પ્રસિદ્ધ કિલ્લો જીતી લીધો અને ત્યારપછી ગુજરાત તરફ જતા ચદ્રાવતી પણ જીત્યું. ચદ્રાવતીની શ્રી લુંટાઈ અને ત્યાર પછી તેનો ક્રમશઃ વિનાશ જ થતો ગયો છે.

ચૌહાણોએ પરમારોના હાથમાથી ૧૩૬૮ ની આસપાસમાં ચદ્રાવતી જીત્યું. આ જીત મેળવનાર ચૌહાણ **લુંભારાવ** હતા. એમના સમયના ત્રણ લેખો મળ્યા છે જેમાંના બે તો **વિમલશાહના દેલવાડાના** મંદિરમા છે અને એક અચલેશ્વરના મદિરમા છે. વિમલશાહના મંદિરનો લેખ વિ. સં. ૧૩૭૨ નો ઈ. સ. ૧૩૧૬ નો ચૈત્ર વદિ ૮ અને બીજો ૧૩૭૩ ઈ. સ. ૧૩૧૭ નો છે અચલેશ્વરનો લેખ ૧૩૭૭ નો છે. લુભાજીના મુખ્ય મંત્રી દેવસિ શાહ નામે ઓસવાલ જૈન હતા.

લુભાજીને અનુક્રમે **તેજસિંહ** અને **તિહુણાક** નામના બે પુત્રો હતા. વિમલ-શાહના મંદિરના ૧૩૭૮ ના લેખમા એનુ નામ મળે છે. લુભાજી ૧૩૭૭ માં સ્વર્ગે ગયા.

તેની પછી તેનો પુત્ર તેજસિંહ ગાદીએ આવ્યો. તેની રાજધાની ચંદ્રાવતી હતી. એના સમયના પણ ત્રણ લેખો મળે છે. એક તો **વિમલશાહના મંદિરનો** ૧૩૭૮ ના જેઠ શુદિ ૯ નો છે બીજો અચલેશ્વરના મદિરમાંનો ૧૩૭૮નો અને ત્રીજો ૧૩૯૩ નો છે.

તેજસિહ પછી એનો પુત્ર મહારાવ **કાન્હડદેવ** આબુનો રાજા થયો.

કાન્હડદેવના સમયમાં આબુ ઉપર અજૈન મદિરોનો જે અભાવ હતો—માત્ર એક અચલેશ્વર મહાદેવનુ જ મંદિર હતુ, બીજાં ન હતાં, તેની પૂર્તિરૂપે વશિષ્ઠનુ મદિર બન્યુ. ૧૩૯૪ નો વશિષ્ઠ મંદિરનો લેખ મળે છે. તેણે તેના નિભાવ માટે વીરવાડા ગામ આપ્યુ બીજો લેખ ૧૪૦૦ નો મળે છે જે અચલેશ્વરના મંદિરમાં રાજાની મૂર્તિ નીચે ખોદાયેલ છે. કાન્હડદેવ પછી સામંતસિંહ ત્યાનો રાજા થયો.

સામંતસિંહ પછી સલખા આબુનો રાજા થયો. તેની પછી મહારાવ **રણમલ** ગાદીએ બેઠો ત્યાર પછી **શિવભાણ**—મહારાવ શિવભાણ ગાદીએ બેઠો. એ રાજાએ સિરણવા નામની પહાડીની નીચે વિ. સ ૧૪૬૨ (ઈ. સ. ૧૪૦૫) મા એક શહેર વસાવ્યુ, અને પહાડ ઉપર મજબુત કિલ્લો બનાવ્યો. એ શહેર રાજાના નામથી શિવપુરી કહેવાયુ, જે અત્યારે શિરોહીથી બે માઈલ દૂર ખંડેરના રૂપમા વિદ્યમાન છે. જેને લોકો પુરાણી સિરોહી કહે છે.

મુસલમાનોનો ગુજરાત ઉપરનો હલ્લો અવારનવાર ચાલુ જ હતો. હરવખત ચંદ્રાવતી લુટાતુ અને રાજાઓને પહાડીઓમા સતાવું પડતુ એના બચાવ માટે પહાડીમા જ ઉપર્યુક્ત શહેર વસાવવાની જરુર પડી હતી

શિવભાણ પછી તેનો પુત્ર સહસ્રમલ્લ ગાદીએ આવ્યો તેણે ૧૪૮૨ (ઈ સ. ૧૪૨૫) મા વૈશાખ શુદિ બીજે વર્તમાન સિરોહી વસાવ્યુ. અલ્લાઉદ્દીને ચંદ્રાવતી લુટયા પછી ચૌહાણોએ સ્વરક્ષણ માટે સિરોહી વસાવ્યું અને ત્યાર પછી ધીમે ધીમે ચદ્રાવતી ઘસાતુ જ ચાલ્યુ

આ રાજાના સમયમાં ચંદ્રાવતી ચૌહાણોની રાજધાની મટી અને સિરોહી રાજધાનીનું શહેર બન્યું આ પછી બહુ અલ્પ કાળમાં ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ મહાનગરી ચંદ્રાવતીનો લગભગ વિનાશ થયો તેમા વળી છેલ્લે અહમદાવાદ વસાવનાર પ્રસિદ્ધ અહમ્મદશાહે આખા ચંદ્રાવતીને લુટયું, તેનાં મંદિરોનો વિનાશ કર્યો, તેના આરસપહાણના કિંમતિ પત્થરો અમદાવાદ પહોચાડયા અને ચંદ્રાવતીને તદન બેહાલ-વેરાન બનાવ્યુ

હવે આપણે જૈનગ્રંથોના થોડા ઉલ્લેખો જોઇએ:—

૧૦૯૫ માં ચંદ્રાવતીમાં ધનેશ્વરસૂરિજીએ **સુરસુંદરી** નામની રસિક પ્રાકૃત કથા રચી.

સં. ૧૩૬૩ પહેલા .જૈનાચાર્યજીએ રાઉલ ધાંધલની રાજસભામા એક મોટા મંત્રવાદિને જીતી તેને પ્રતિબોધ આપ્યો.

સુપ્રસિદ્ધ જૈનાચાર્ય શ્રી ધર્મઘોષસૂરિજી[૪]ના ઉપદેશથી ૮૪ જુદા જુદા સ્થળોએ જિનમન્દિરો બંધાવ્યાનો ઉલ્લેખ મુનિસુન્દરસૂરિ[૫]ની ગુર્વાવલીમાં અને ધર્મસાગર ઉપાધ્યાયજીની તપગચ્છપટ્ટાવલીમાં મળે છે એમાં ચંદ્રાવતીમાં મંદિર બંધાવ્યાનો ઉલ્લેખ છે. જૂઓ —

श्रीधारानगरेऽथ वर्द्धनपुरे श्रीनेमिनाथः पृथक् १२—१३
श्री नाभेयजिनोऽथचंद्रकपुरीस्थाने १४ स जीरापुरे १५ ।
श्रीपार्श्वो जलपद्र १६ दाहडपुरस्थानद्वये १७ सम्पदं
देयाद्वीरजिनश्च हसलपुरे १८ मान्धातृमूलेजित. ॥ १९

—મુનિસુન્દરસૂરિકૃત ગુર્વાવલી, શ્લોક ૧૯૨

૪. **ધર્મઘોષસૂરિ**—તપગચ્છ પટ્ટાવલીમા ૪૬મા પટ્ટધર છે. તેઓ મહાવિદ્વાન્, અનેક ગ્રંથોના રચયિતા, મંત્રવાદી, મહાન્ યોગી અને ઉજ્જ્વલ ચારિત્રધારી મહાપુરૂષ થયા છે. તેમના ઉપદેશથી માડવગઢના મંત્રી પેથડે જુદા જુદા નગરોમાં; (જેમા ચંદ્રાવતી પણ છે.) ૮૪ જિનમંદિરો કરાવ્યાં, સાત જ્ઞાનભંડાળ ભરાવ્યા વિશેષ માટે પટ્ટાવલી સમુચ્ચય ભાગ ૧મા તપગચ્છ પટ્ટાવલી પૃ. ૬૦-૬૧ જૂઓ. તેઓ ૩૫૭મા સ્વર્ગે ગયા. ચૌદમી શતાબ્દીના તેઓ મહાન આચાર્ય છે

૫. **મુનિસુન્દરસૂરિ**—તપગચ્છ પટ્ટાવલીના ૫૧મા પટ્ટધર છે તેઓ મહાન અધ્યાત્મી, શુદ્ધ ઉજ્જ્વલ ચારિત્રધારી, મહાન વાદી અને ૧૦૦૮ અવધાનકાર હતા. ખંભાતના સુબાએ તેમને "વાદિગોકુલસંડ" અને દક્ષિણના પંડિતોએ "કાલીસરસ્વતી" નુ ઉજ્જ્વલ બિરૂદ આપ્યુ હતું તેમણે **સિરોહીના રાજા સરસમલ્લને** પ્રતિબોધ આપ્યો હતો તેઓ અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, ગુર્વાવલી આદિ ગ્રંથોના રચયિતા છે. ગુર્વાવલી એક પ્રામાણિક ઐતિહાસિક ગ્રંથ મનાય છે. ૧૪૩૬મા જન્મ, ૧૪૪૩મા દીક્ષા, ૧૪૭૮મા આચાર્યપદ, ૧૫૦૩મા સ્વર્ગ. પંદર અને સોળમી સદીના તેઓ મહાન આચાર્ય છે

આ સિવાય એ જ ગુર્વાવલીમા ઉલ્લેખ મળે છે કે ચંદ્રાવતીના રાજાના મંત્રીશ્વર શ્રીમાન **કુંકુણરાજને** પ્રતિબોધ આપી **સર્વદેવસૂરિ**[૬] એ દીક્ષા આપી હતી

चंद्रावतीभूपतिनेत्रकल्प, श्रीकुकुण मंत्रिणमुच्चऋद्धिम् ।
निर्मापिनोत्तुंगविशालचैत्यं, योऽदीक्षयत् बुद्धगिरा प्रबोध्य ॥

—ધર્મસાગર ઉપાધ્યાયકૃત તપગચ્છ પટ્ટાવલી, (પટ્ટાવલી સમુચ્ચય)

આ ચદ્રાવતી સૌથી પ્રથમ ક્યારે લુટાયુ તેને માટે મહાવિદ્વાન પંડિતરાજ, **ધનપાલ** સત્યપુરમંડન — મહાવીરોત્સાહ નામના ટુંકા કાવ્યમા લખે છે કે મુસલમાનોએ અણહિલવાડ પાટણ, ચંદ્રાવલી (ચંદ્રાવતી અત્યારે ચંડાઉલી—ચંડાવલી કહે છે મૂલમા ચદ્રાવલી છે.), સોરઠ દેલવાડા અને સોમેશ્વર-પ્રભાસપાટણ એ બધા સ્થાનોનો નાશ કર્યો આ સમય એ જ લાગે છે કે જ્યારે મહમદગિજની હિન્દ ઉપર ચડી આવ્યો હતો. કવિરાજ આ સમય લગભગ વિદ્યમાન હતા અને જાણે નજરે જોએલી હકીકત લખતાં હોય એમ તેઓ લખે છે કે "તુરુષ્કોએ (મહમદ ગીજનીએ) ઉપર્યુક્ત સ્થાનો તોડ્યાં અને લુંટયાં, પરન્તુ સત્યપુરમંડન મહાવીર દેવનુ મંદિર તેઓ ન તોડી શક્યા ત્યાના શાસનદેવ એટલા પ્રાભાવિક હતા

આ જ વિષયમા **વિવિધતીર્થકલ્પકાર** પણ કવિરાજને સમ્મતિ આપતા લખે છે કે " વિક્રમ સંવત્ ૧૦૮૧ માં ગજની—ગીજનીપતિએ ગુજરાત ભાંગ્યુ અને પછી સત્યપુરમાં આવ્યો હતો પણ મંદિર તોડી શક્યો ન હતો

—વિવિધતીર્થકલ્પ, પૃ ૨૯, સત્યપુરતીર્થકલ્પ.

આ ઉપરથી એટલુ નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે કે મુસલમાનોએ **ભિન્નમાલ, પાટણ, પ્રભાસપાટણ** અને **ચંદ્રાવતી** આદિ ૧૦૮૧ લગભગમા તોડ્યા — લુટ્યા હતા

ઉપદેશસપ્તતીમાં ઉપાધ્યાય **સોમધર્મ** લખે છે કે :— " ચંદ્રાવતીમા ૪૪ અર્હત્પ્રાસાદો - જિનમંદિરો હતાં, ૯૯૯ શૈવમંદિરો હતાં. ભીમરાજાથી અપમાન પામીને આવેલા વીમળ મંત્રીશ્વર ચંદ્રાવતીના મુખ્ય રક્ષક હતા. તેમણે ૧૦૮૮ મા આબુ ઉપર આદિનાથ પ્રભુની પિત્તલની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી. "

---

૬. **સર્વદેવસૂરિ**-તપગચ્છ પટ્ટાવલીમા ૩૬ મા પટ્ટધર આચાર્ય છે. તેઓના ગુરુનુ નામ ઉદ્યોતનસૂરિજી છે કે જેમણે ટેલીગ્રામ નજીક વટની છાયામા સર્વદેવપ્રમૂખ આઠ શિષ્યોને આચાર્યપદવી આપી અને **વડગચ્છની** સ્થાપના કરી હતી. એટલે વડગચ્છના આદ્ય આચાર્ય સર્વદેવસૂરિજી છે. એ ગચ્છનુ બીજુ નામ **બૃહદ્‌ગચ્છ** પણ છે. તેમણે વિ સં. ૧૦૧૦ મા રામસૈન્યપુરમા ચંદ્રપ્રભુની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી અને ચંદ્રાવતીમા વિશાલ મંદિર બનાવનાર મંત્રી કુકુણને દીક્ષા આપી હતી. તેઓ અગીયારમા શતાબ્દિના મહાન્ આચાર્ય છે. (જુઓ "પટ્ટાવલી સમુચ્ચય"મા તપગચ્છ પટ્ટાવલી, પૃ-૫૩) આ સિવાય બીજા સર્વદેવસૂરિ બારમી શતાબ્દીમા થયા છે.

વસ્તુપાલચરિત્રમાં[૭] **જિનહર્ષ**સૂરિ લખે છે :—"ચંદ્રાવતીમાં પ્રાગ્વાટ વંશના વિમલ નામે દંડનાયક – દંડપતિ થયા. તેઓ વિમલાચલની યાત્રામાં ચાર કોટી સુવર્ણનો વ્યય કરી સંઘપતિ થયા (અર્થાત્ સિદ્ધાચલજીનો સંઘ કાઢ્યો અને એમાં ચાર કોટી સુવર્ણ ખર્ચ્યું) તેમની સ્ત્રીનું નામ શ્રીદેવી હતુ. મંત્રીશ્વરે ૧૦૮૮માં આબુમાં આદિનાથજીની ધાતુમય પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા બૃહદ્‌ગચ્છીય રત્નસૂરિજીના હાથથી કરાવી."

ચંદ્રાવતીની પાસે શ્રીનગર હતુ. મને લાગે છે કે વિમલ મંત્રીશ્વરે પોતાની સ્ત્રીના નામથી આ શહેર વસાવ્યું હોય. પરન્તુ એ નગર ચંદ્રાવતીની સાથે જ વિનાશ પામ્યુ છે. એ નગરનું નામ આજે સગોતરા છે. તે ચંદ્રાવતીની નજીકમાં જ છે અને ત્યાં એક વિશાલ અતિ પ્રાચીન બાવન જિનાલયનું મંદિર હતુ. આજે તેના ખંડેરો પડ્યા છે. એ મંદિરનો ઘણો પત્થર પાલનપુર આવ્યો છે. અને હજી પણ કામ પડે છે ત્યારે અહીંથી પત્થરો લઈ જવાય છે. આજે પણ એ મંદિર પોતાના પ્રાચીનતા, ગૌરવ, ભવ્યતા અને વિશાલતાની ખાત્રી આપતુ ખંડેરરૂપે સગોતરાના પાદરમાં ઉભું છે. આવાં કેટલાંય પ્રાચીન મંદિરો વિનાશના ગર્ભમાં પડ્યાં છે જેનો ઈતિહાસ પણ નથી મળતો.

અન્તમાં ચંદ્રાવતીની પ્રાચીનતાનો પ્રથમ પરિચય આપનાર અંગ્રેજ વિદ્વાનનાં વાક્યો ટાંકી લેખ સમાપ્ત કરું છુ.

आबूरोड स्टेशन से करिब ४ माइल दक्षिण में चन्द्रावती नामक प्रसिद्ध और प्राचीन नगरी के खंडहर दूर दूर तक नजर आते हैं। यह नगरी पहिले आबू के परमार राजाओं की राजधानी थी और बडी ही समृद्धिवाली थी, जिसकी साक्षी यहां के अनेक टूटे हुए मन्दिरों के निशान तथा जगह जगह पडे हुए सगमर्मर के ढेर अब तक दे रहें है। ऐसी प्रसिद्धि है कि जब मुसलमानों की फोज इधर होकर निकली, इस धनाढ्य नगरी को बराबर लूटती रही। इसी आपत्ति से यह उजड हो गई और यहां के रहनेवाले बहुधा गुजरात में जा बसे। यहां पर संगमर्मर के बने हुए बहुत से मन्दिर थे, जिनमें से कइ एक के द्वार, तोरण, मूर्तियां, आदि लोगोंने उखाड कर दूर दूर के मन्दिरों में

(જુઓ પૃષ્ઠ ૧૧૧)

૭ વસ્તુપાલ તેજપાલ માટે ભારતીય, પ્રસિદ્ધ ઈતિહાસજ્ઞ મહામહોપાધ્યાય ગૌરીશંકર ઓઝા सिरोही राज्य का इतिहासમાં લખે છે —

"× × × इसके मुख्यमन्त्री वस्तुपाल तथा तेजपाल नामक दो भाई थे, (जो पोरवाड जातिके महाजन थे) जिन्होंने जैनधर्म सम्बन्धी कामों में अगणित द्रव्य व्यय किया। आबु परके दलवाडा गाव का लूणवसही नामक सुन्दर मन्दिर जो विमल शाह के मन्दिर के पास है, तेजपाल ने अपने पुत्र लूणसिंह के निमित्त करोडों रुपये लगा कर वि. स. १२८७ (ई. स. १२३०) मे बनवाया था। ये दोनों भाई वीरधवल के राज्य को बडी उन्नत्ति देनेवाले हुए। पृ १४० × × × जैन धर्मस्थानों के निमित्त उनके समान द्रव्य खर्च करनेवाला दूसरा कोई पुरुष नहीं हुआ। × × × वस्तुपाल तेजपाल जैन होने पर भी उन्होंने कई शिवालयों का जीर्णोद्धार करवाया था। जिसका उल्लेख भी मिलता है। पृ ६४.

જૈનોની અહિંસા અને દંડનાયક આભૂ

લેખક: શ્રીયુત મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી

અણહિલપુરનો સીમાડો આજે સૈનિકોના જવર, અવર ને ઘોંઘાટથી ચેતનવંતો બની ગયો છે ચોતરફ ગુજરાતનું સૈન્ય પથરાયું છે આરોય દિવસ બીજા દિવસના પ્રાતઃકાળ પૂર્વે મંડાનાર યુદ્ધ માટેની તૈયારી કરવામાં લગભગ પૂરો થવા આવ્યો છે. સંધ્યાનાં આગમન થઈ રહ્યાં છે મુસલમાનો સામે અડગપણે ઉભા રહી, રાજધાની અણહિલપુરનું સંરક્ષણ કરી શકાય તેવી ઉચિત વ્યૂહરચના દંડનાયક આભૂએ ગોઠવી છે.

છતાં સૈનિકોમાના કેટલાક અને નાયકોમાંના કોઈ કોઈ હજુ પણ એક બીજાના કાનમા આવતી કાલના વિજયને માટે શંકાના સ્વર ઉચ્ચરે છે! વિવિધરંગી રાવટીઓમા દૃષ્ટિપાત કરી, ધ્યાનપૂર્વક શ્રવણ કરતાં એટલી વાત અવશ્ય કાને આવે છે કે:—

"ગુર્જર ભૂમિને આજે કોઈ કાળ ઘડી પ્રાપ્ત થઈ છે કે નૃપતિ ભીમદેવ નગરીમાં મૌજૂદ નથી અને રાણીમાતાએ રાજધાનીના સંરક્ષણનો ભાર એક નવા આવેલા, શ્રીમાળી વણિકશ્રાવક, દંડનાયક આભૂને સોંપવામાં ગંભીર ભૂલ કરી છે! એ ધર્માચરણી વાણિયાથી લડાઇના કાર્યોમાં શું શુકરવાર વળવાનો હતો? જે વાતવાતમાં કીડી મંકોડાની દયા ચિંતવે, ઉભયકાળ પાપની આલોચના ન છોડે એવા શ્રાવકોથી સમરાંગણમા શત્રુઓ સામે તરવાર ફેરવવાનું અને ચીભડાની માફક શત્રુઓનાં માથાં વાઢવાનું બન્યુ કદી સાભળ્યું છે ખરૂ? સાભળ્યાં પ્રમાણે આ નવા સેનાધિપતિ એટલા ધર્મચુસ્ત છે કે ગમે તેવા સંયોગોમા પણ એમના ધર્મની 'પડિક્કમણ' કહેવાતી ક્રિયાને કદી ચૂકતા નથી. આવતી કાલના વિજયની તેવું ટકા તો ચિંતા જ છે, કેમકે જેનો નાયક આધળો હોય તેનુ લશ્કર કુવામા પડે જ ને! પણ રાજમાતાને આપણાથી શું કહેવાય!"

આ પ્રસંગે, ઉપર પ્રકારની છુટી છવાઈ કલ્પનાઓના તરંગોમાં જેમનાં હૃદય મુંઝાયાં છે અને જેમને મન માતૃભૂમિ પાટણ માટે અગાધ પ્રેમ છે એવા એ સૈનિકો ગુપ્ત રીતે દંડપતિની કરણી તરફ બારિક નજર રાખવા અને જરુર જણાય તો એ વાતથી રાણીમાતાને માહિતગાર કરવા સેનાપતિના તંબુ સમીપ ઉપસ્થિત થયા

આવતા વેંતજ તેમણે જોયુ કે દંડનાયક એક હસ્તિની પીઠ પર બેસી એકાગ્રતાથી કોઈ ધર્મ ક્રિયામાં મગ્ન બનેલ છે ત્યારે તેમના અંતર હતાશ બન્યાં વણિકવર આભૂને 'એગિંદિયા-બેઇંદિયા' આદિ પદોના ઉચ્ચારણ પૂર્વક સૂક્ષ્મ પાપોની આલોચના કરતાં સાંભળ્યો ત્યારે તેમને એમજ લાગ્યું કે આ વાણિયાની આગેવાની જરુર પરાજયને નોતરશે! તેઓ આ વાતથી રાણીને વાકેફ કરવા તત્પર બન્યા આભુને હાથમા પકડેલી વસ્ત્રની મુહપત્તિને ઉકેલી ફેરવી ફેરવીને નીરખતો જોઈ તેમને મનમાં એટલો તો ગુસ્સો આવ્યો કે જો તેમનુ ચાલતુ હોત તો અત્યારે ને અત્યારે તેને સેનાપતિ પદ પરથી પદભ્રષ્ટ કરી લશ્કરી છાવણીમાંથી પાનીચુ પકડાવત! પણ લાચાર!

બસ, હવે વધુ જોવાની તેમની ધીરજ ખૂટી ગઈ! તેઓ મારતે ઘોડે રાજધાની તરફ ઉપડયા અને શ્વાસ ખાધા વગર રાજ્ય મહાલયમાં આવી રાણીમાતાને સારોય વ્યતિકર

સુણાવ્યો. એ વૃતાન્ત સાંભળીને એ સ્ત્રીહૃદય સંદિગ્ધ થયુ. વણિકવૃત્તિમાં સાચું ક્ષાત્ર તેજ ન જ હોઈ શકે એમ તેણીને લાગ્યું. આભૂ વાણિયાને સૈન્યનો અધિકાર સોંપવમાં ઉતાવળ થઈ છે એમ પણ સમજાયું, પણ હવે શું થાય? નિશાના અંધકારના ઓળા ક્યારનાયે ચોતરફ પથરાઈ ચૂકયા હતા। સવાર ઉગતાં તો શત્રુ સૈન્યની ભેટ કરવાની હતી! આભૂ દંડનાયકને સર્વ પ્રકારની સત્તા પહેલેથી જ સોંપી દેવામાં આવી હતી, એટલે અત્યારે કંઈ કહેવાય તેમ પણ નહોતુ. એટલે પ્રભુ પર ભરોસો રાખી, આવેલ સૈનિકોને સાંત્વન આપી, જે થાય તે જોવાનો નિરધાર કર્યો અને સૈનિકોને વિદાય કર્યા.

* * *

સૂર્યોદય થતાં પૂર્વે તો યુદ્ધભૂમિ મારો મારો અને કાપો કાપોના ભીષણ નાદોથી ગાજી રહી હતી રાજાની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ, પાટણ પર હલ્લો કરી વિજયશ્રી વરવાના કોડ સેવતી મુસલમાન સેના ગુર્જર યોદ્ધાઓના હાથે મખત માર ખાતી હતી ગઈ કાલનો, હાથીની અંબાડી પર બેઠો બેઠો “જે મે જીવા વિરાહીઆ” ઇત્યાદિ પદ ઉચ્ચારતો વણિક આભૂ આજે કોઇ જૂદા જ રૂપે દષ્ટિગોચર થતો હતો. તેની નાડીયોમા આજે શૂરવીરતાનુ શોણિત ધમારાબંધ વહી રહ્યુ હતુ તે ચોતરફ એક યમરાજના જેવા ભયંકર આટોપ સહિત ઘુમી રહ્યો હતો. નવીન આગંતુકને પહેલી દષ્ટિયે સ્વપ્નમાં પણ ન સમજાય કે ગઇ કાલનો ધર્માચરણી આભૂ અને આજનો આ વીર લડવૈયો એ એક જ વ્યકિત છે

નાયકના આ જાતના જુસ્સાએ સેનામાં અનેરા પ્રાણ પૂર્યા. આગલી સાંજે જેઓ હતાશ બન્યા હતા તેઓ દંડનાયકનુ આ પરાક્રમ નીહાળી આભા બન્યા અને પૂર જોરથી લઢવા લાગ્યા. આવા પ્રબળ ધમારા સામે—રાજધાની માટે પ્રાણ ન્યોછાવર કરવા માટે બહાર પડેલા લડવૈયા સામે—મુસલમાની સેના ટક્કર ન લઈ શકી એના સરદારે શસ્ત્રો નીચા કરી યુદ્ધ બંધ કરવાની પ્રાર્થના કરી સેનાધિપતિ આભૂએ ગૂર્જરના રાજવીને છાજે તેવી શરતોથી તેની સાથે સંધી કરી, અણહિલપુરનો ધ્વજ અણનમ રાખ્યો અને ગૌરવવન્તી ગૂર્જર માતાના કંઠમા એક વધુ વિજયમાળા પહેરાવી!

* * *

અણહિલપુર પાટણની પ્રજામાં દંડનાયક આભૂની વિજય વાર્તા પહોચતા જ સર્વત્ર જયજયકાર વર્તી રહ્યો મહારાણીએ સન્માનપૂર્વક તેનું સ્વાગત કર્યું અને દરબાર ભરી રાજા તેમજ પ્રજા તરફથી યોગ્ય માન આપ્યું.

આ આનંદના પ્રસંગે રાણીને મનમા આ વણિક સરદાર પ્રત્યે પહેલાં જે શંકા ઉત્પન્ન થઈ હતી અને એની હાથીની પીઠ પરની ધર્મ ક્રિયાનુ જે રહસ્ય સમજાતુ ન હતુ એનું નિરાકરણ કરવા, તેણીએ હસતા હસતા પ્રશ્ન કર્યો.

“સેનાપતિ મહાશય, તમોએ જ્યારે સમરાંગણમા યુદ્ધ કૌશલ્ય દાખવી શત્રુનો પરાભવ કર્યો અને એમ કરવામાં સેંકડો માણસોનો સંહાર કરી હિંસા આચરી તો પછી આગલી સાંજે કરેલ પ્રતિક્રમણનો શો હેતુ હતો? એમા એક પ્રકારનો દંભ નથી જણાતો? એક તરફ સેનાધિપતિ તરિકેનો અધિકાર કે જેમા મારપીટને તલવારાદિ શસ્ત્રોના વારંવાર ઉપયોગ સિવાય બીજો વ્યવસાય જ નથી હોતો અને બીજી તરફ સૂક્ષ્મમા સૂક્ષ્મ પાપની આલોચના કરવા તત્પર બની અહિંસાના ઉપાસક કહેવડાવવુ, એનો

મેળ કેવી રીતે બેસે ? સંધ્યા સમયે જ્યારે તમે મુખવસ્ત્રની ફેરવણી કરતા હતા ત્યારે ખુદ તમારા સૈનિકોના મનમાં એમ વસ્યુ કે આ જાતના ધર્મભીરુ સરદારથી આવતી કાલે કેવી રીતે શસ્ત્રોની રમત રમાશે ? નાયક તે વળી અહિંસક રહી શકે ખરા ? ધર્મશીલ ને અહિંસાપ્રેમી પુરુષથી તે લડાઈ સરખું ક્રૂર કાર્ય કેવી રીતે બની શકે ?

આમ છતાં બીજા દિવસની તમારી વીરતાએ અને શીઘ્રતાથી પ્રાપ્ત કરેલી વિજય વરમાળાએ અમો સર્વને આશ્ચર્ય પમાડ્યુ છે ! અને તેથી જ અમે જાણવા ઇચ્છીએ છીએ કે એક બીજાથી ભિન્ન દિશામાં જતી વાતનો તમો કેવી રીતે સમન્વય સાધો છો ? અર્થાત્ હિંસા કરવા છતાં તમો ધર્મપાલન કરી કઈ રીતે અહિંસક રહી શકો છો ? ”

દંડનાયક આભૂએ સ્વસ્થતા પૂર્વક પોતાની વાત સમજાવી.—

“મહારાણી. મારું અહિંસા વ્રત મારા આત્માની સાથે સબંધ રાખે છે. મેં જે એકેંદ્રિયથી માંડી પંચેદ્રિય સુધીના કોઈ પણ જીવનો વધ ન કરવાના શપથ લીધા છે તે મારા સ્વાર્થની અપેક્ષાએ હોઈ એમાં પણ શ્રાવક ધર્મોચિત ઘણા ઘણા ભાંગા છે દેશની રક્ષા માટે કે રાજાની આજ્ઞાથી મારે વધકર્મ કરવું પડે તો એમ કરવામાં એક દંડનાયક તરિકે હું કર્તવ્ય સમજું છું; કારણ કે મારું શરીર એ એક દૃષ્ટિએ રાષ્ટ્રની સંપત્તિ છે. તેથી રાષ્ટ્રની આજ્ઞા કે આવશ્યકતા મુજબ એનો ઉપયોગ થવો જોઈએ. શરીરમાં વાસ કરતો આત્મા યા મન એ મારી પોતાની સંપત્તિ છે, અને તે બન્નેને સ્વાર્થી હિંસાના પરિણામથી અલિપ્ત રાખવા એ મારા અહિસાવ્રતનુ લક્ષણ છે. મેં જોયું કે યુદ્ધભૂમિ પર મારી હાજરીની જરુર છે ને નજીકમાં કોઈ એકાંતસ્થાન પણ નથી એટલે હાથીની અંબાડી પર રહીને મારે મારું આત્મિક સાધન સાધવું પડ્યું. મારા મન સાથે દિવસભરના લાગેલા નાના મોટા દરેક દોષોની મેં આલોચના કરી, દેવગુરુના સ્મરણપૂર્વક મારા આત્માની શુદ્ધિ કરી. હેતુ વગર કોઈ પણ જીવને મારવાના તો શુ પણ સામાન્ય રીતે કદર્થના ઉપજાવવાના પણ વિચાર મનમાંથી કહાડી નાખી મેં મારા હૃદયને નિર્મળ બનાવ્યું. બીજા દિવસે મેં જે કંઈ આચરણ કર્યુ એમાં મારા પરિણામ મુસલમાની સેનાને વિનાકારણ હાની પહોચાડવાના ન હતા, પણ જે રાજ્યનુ હું લૂણ ખાઉ છુ એ રાજ્ય પર એણે (એ સેનાએ) હલ્લો લાવીને અપરાધ કર્યો છે એટલે એ સૈન્યને યોગ્ય શિક્ષા આપી માત્ર રાજ્ય પ્રતિની મારી ફરજ અદા કરવારૂપ જ મારા પરિણામ હતા. ફરજ બજાવવી એ તો સંસારસ્થ આત્માનો ધર્મ રહ્યો. જ્યા સુધી હું શ્રાવક ધર્મમા છું ત્યા સુધી મારાથી સર્વદેશીય અહિંસાપાલનના શપથ ન જ લઈ શકાય. મારે મારા ક્ષાત્રવ્યવસાયને ઉચિતકાર્ય કરવુ જ ઘટે ! કેવળ સ્વચ્છંદતાથી, કોઈ પણ હેતુ સિવાય હું કોઈ પણ જીવની હિંસા ન જ સેવું, ન જ કરી શકું, તેમ માત્ર મારી ઇન્દ્રિય લાલસા તૃપ્ત કરવા કે માનસિક શોખ અર્થે પણ અન્ય જીવોનો ઘાત ન જ કરી શકુ. એમ કરવામાં તો ચોકખો સ્વાર્થ જ સમાયેલો છે, અને જ્યા સ્વાર્થ છે ત્યાં અહિંસા ધર્મ ટકી શકતો નથી ટુકમા કહુ તો એટલુ જ કે, ન ચાલે—નિરુપાયે પાપાચરણ કરવુ પડે એમા અને પાપાચરણ કરવાના શોખમા ઘણો ફેર છે પરિણામની ચઢઉતરમા તો કર્મ બધનમા ઘણો ફેર પડી જાય છે હિંસા—અહિસાનુ સ્વરૂપ સમજવામાં અતિ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિની જરુર છે એના કેટલાય પ્રકારો

છે. એ સર્વ સમજ્યા વિના માત્ર બાહ્ય દૃષ્ટિથી તોલ કરનાર કદી પણ એનુ આંતર રહસ્ય ન જ ઉકેલી શકે। એવો યત્ન તો કેવળ ધુમાડાના બાચકા જેવો જ થાય।

'પરોપકાર એ પુન્ય અને પરને પીડા એ પાપ છે' એ આની અતિ સ્થૂલ સમજુતી કહી શકાય" સેનાપતિનુ લાબુ વિવેચન સાભળી આખી સભાને હર્ષ થયો અને દરેકની શંકાનુ સમાધાન થયુ કે અહિંસા ધર્મનુ પાલન અને વીરતાનુ દર્શન એ પરસ્પર વિરોધી વસ્તુઓ નથી અહિંસા એ નિર્બળનુ નહિ પણ શૂરાનુ હથિયાર છે ખડ્ગાદિ સાધનમા તો કેવળ શારીરિક શક્તિ જોઈએ છે જ્યારે અહિંસાના ઉપયોગમા તો આત્મિક બળનુ ઘણુ પ્રયોજન રહે છે

જૈનો અહિંસાધર્મી રહ્યા એટલા માટે તેમને લડાઈથી કાયર ગણવા એ ભૂલ છે પ્રાચીન ઇતિહાસ વિલોકતા શૂરાતન દાખવ્યાના અને દેશ કે ધર્મ માટે પ્રાણ પણ ન્યોછાવર કરવાનાં જ્વલંત ઉદાહરણો, એક નહિ પણ, સંખ્યાબંધ મળી આવે છે અલબત એવા પ્રસંગે પણ ઉપર કહેલ અહિંસાની વિચારણાને અનુરૂપ વર્તાવ જરુર દેખાશે જ અસ્તુ!

દંડનાયક આભૂના જેવા અનેક ઐતિહાસિક દૃષ્ટાન્ત ચક્ષુ સામે વિદ્યમાન હોવા છતાં જેઓ જૈન રાજકર્તાઓને કે જૈન કર્મચારીઓને તેમના દયાધર્મ પાલન માટે હલકા ચીતરવાનો પ્રયાસ કરે છે તેઓ એક જ્વલંત અને ગૌરવભર્યા ઇતિહાસ તરફ ઇરાદાપૂર્વકનાં આંખમીચામણાં કરે છે એટલુ જ નહિ પણ તેઓ ઇતિહાસનુ એક પ્રકારે ખૂન કરે છે। ઇતિહાસનો સાચો ઉપાસક આ વાત કદી ન સાખી શકે!

(૧૦૭મા પૃષ્ઠનુ અનુસંધાન)

लगा दिए। और बचे हुए मन्दिर राजपुताना मालवा रेल्वे के ठेकेदारों ने तोड डाले। ई. स. १८२२ (वि. सं. १८७९) में राजपुताना के प्रसिद्ध इतिहास लेखक कर्नल टॉड साहब यहां आये थे। उन्हों ने "ट्रावेल्स इन वेस्टर्न इन्डिया" नामक अपनी पुस्तक में यहां के बचे हुए मन्दिरों के चित्र दिये है। जिनसे उनकी कारीगरी, सुन्दरता, आदि का अनुमान हो सकता है। ई. स. १८२४ (वि. सं. १८८१) में सर चार्ल्स कोल्विल साहब अपने मित्रों सहित यहां आये उस समय संगमर्मर के बने हुए २० मन्दिर यहां पर बचे हुए थे। जिनकी सुन्दरता की प्रशंसा उक्त साहब ने की है।

इस समय यहां पर एक भी मन्दिर अच्छी स्थिति में नहीं रहा। इस प्रकार इस प्राचीन नगरी के महत्त्व का खेदजनक अन्त हुआ। अब तो उन अनुपम मन्दिरों के दर्शन, महानुभाव कर्नल टॉड के दिये हुए सुन्दर चित्रों के सिवाय किसी प्रकार से नहीं हो सकते।

—सिरोही राज्य का इतिहास

ધન્ય છે એ અંગ્રેજ વિદ્વાનને, જેણે ચંદ્રાવતીના મન્દિરોનાં ફોટા—ચિત્રો ઉતારી તેને અમર બનાવ્યા છે જૈનસમાજ હજી પણ જાગૃત થાય અને ચંદ્રાવતીનાં રહ્યાં સહ્યા ધ્વસ્ત જૈનમંદિરના અવશેષોનો સંગ્રહ કરે અને પ્રાચીન જૈનપુરીના સ્મારકો સાચવે એ જ શુભેચ્છા સાથે આ લેખ સમાપ્ત કરું છુ. (સંપૂર્ણ)

श्री आ न न्द वि म ल सू रि नि र्मि त

साधुमर्यादापट्टक

सम्पादकः—श्रीयुत अगरचन्दजी नाहटा, सिलहट ।

तपगच्छ के आचार्यों के निर्मित ४ पट्टक, जैनधर्म प्रसारक सभा द्वारा (वर्तमान भाषा मे परिवर्तित) प्रकाशित हुए है । उनके अतिरिक्त हमारे बीकानेर के संग्रहालय में प्रस्तुत ५वां पट्टक उपलब्ध है, जिसको यहां अक्षरशः प्रकाशित किया जाता है । खरतरगच्छ के भी कई व्यवस्थापत्र उपलब्ध हैं, जिनमें श्री जिनप्रभसूरिजी और श्री युगप्रधान जिनचन्द्रसूरिजी एवं जिनरत्नसूरिपट्टधर जिनचन्द्रसूरि के व्यवस्थापत्र हमारे संग्रह में हैं। इनमें प्रथम द्वय "जिनदत्तसूरिचरित्र" उत्तरार्द्ध और हमारे लिखित "युगप्रधान जिनचन्द्र-सूरि" पुस्तक में प्रकाशित भी हो चुके हैं ।

साधुमर्यादापट्टकों की उपयोगिता आदि के विषय में मुनिराज श्री विद्याविजयजी महाराज का एक महत्त्वपूर्ण लेख 'जैनज्योति' में प्रकाशित हो ही चुका है, तदर्थ यहां पर विशेष नहीं लिखा जाता ।

संवत् १५८३ वर्षे । पत्तननगरे ज्येष्ठमासे श्रीसघसमुदायमध्ये श्रीआणंदविमलसूरि-भिर्लिखित । सहू ऋषिनइ एटला वोल पाळवा :—

१. गुरुनइ आदेशइ विहार करिवउं ।

२. वणिगनइ दीक्षा देवी बीजानइ नहि ।

३. गीतार्थनी निश्रायइं मास तीनइ दीक्षा देवी बीजी परि नहीं ।

४. वेगला थका गीतार्थ कन्हइ कोइ एक दीक्षा ल्यइ तेहनी परीक्षा करी वेष पलटाइवउ पिण विधइ दीक्षा गुरु पासइ दिवराविवी ।

५. पाटण माहे एक गीतार्थना संघाडा चउमासि रहइ ।

६. क्षेत्रे एक चउमोसि रहइ । आठ मास बीजे क्षेत्रे रहइ ।

७. वेगला एकुं [वुं ?] कागल आदेश मगाइवउ ।

८. एकलइ महात्मइं विहार न करिवुं। एकलेउ हींडइ तेहनी मांडलइ किणही न बइसिवुं ।

९. बीज, पांचम, इग्यारिस, अमावसि, पूनम एवं मास माहे १२ दिन विगइ न वहिरवी, उपवास आंविल निवी वा सकति पचखाण करिवउ ।

१०. तिथि वाधइ तिहां एक दिन विगइ न वहिरवी ।

११. पात्रे रोगान न देवउ पात्रा काला काट्टआ करिवा ।

१२. योग वह्या पाखइं सिद्धांत वाचिवउ नही ।

१३ एक समाचारीना साधु किवारइ बीजइ उपाश्रय रह्या हुइ तउ तीण गीतार्थ समीपइ आवी वांदणा देइ सिज्यातर ही(पी?)इ पूछी वहिरवा जाइवुं।

१४. दिवसमाहि आठ थुईए देव वांदिवा।

१५. दिनप्रति साधुनइ २५ सइं गुण्यां जोईयइ, न गुणइ तउ जघन्यट एक सहश्र गुणिवउं।

१६. परिग्रह वस्तु कांबला ठामडा पृठइं बांधी न मूकिवा, चालतां डीलइ ऊपाडइ, गृहस्थ पाहइ न उपाडिवउ।

१७. वरस माहे एक धोवणी बीजी धोवणी नही।

१८. पोसाल माहे किगही न रहिवउ।

१९. पोसालइ किणही भणिवा न जाइवउ।

२०. सहश्र प्रमाण ग्रंथ अधिकुं न लिखाइवउ।

२१. द्रव्य आपी किगही भट्ट पासइ न भणिवुं।

२२. जिणइं गामइं चउमासि रहइ तिहांथी पडवा दिनइ पारणउ करी पांगरिवउं।

२३. जिहां चतुमासि रह्या हुइं तिहां तिणइ साधइं २ मास लगइ वस्त्र वहिरवउ नही।

२४. अकाल सज्झा हुइ तउ आंबिल करिवउं।

२५. एकासणउ पच्चक्खाण जावजीव करिवउ, छट्ठ नइ पारणइ जिम गुरु कहइ तिम करिवउ।

२६. पारिट्ठावणीयागार किणइ न साचिवउं।

२७. आठमि चउदसि पांचमि उपवास करिवउ, कारणइ किवारइ न करइ तउ मास दिवस माहि पांच उपवास करिवा।

२८. आठमि चउदसि विहार न करिवउ।

२९. एक निवी माहि त्रीस निवीता माहि एकै निवीतउ न लेइवउ।

३०. चउगसी गछ माहिलउ माहात्मा गुरुना कह्या पाखइ किगही न राखिवु।

३१. गुरुनइ अणपूछयइ नवी प्ररूपगा नवी समाचारी न करवी।

३२. ए बोल न पालइ तेहनइ गुरु गीतार्थ श्रीसघइ ते पांहि पालाविवा। श्री विजयदानसूरि, उपाध्याय श्री हर्षसागर गणि, प० श्रुतसमुद्र गणि, प० सीहविमलगणि, उदयवर्द्धन गणि, श्रीपति गणि। एटला जण टाली दीक्षा ल्यइ तेहनइ वेष पहिगविवउ नही।

३३ ऋषि किणइही नवउ ऌगडउ न लेइवउ, सरवर कारउ वहिरवउ कोग माहे गउडिआ व साढ़ किणही न लेइवउ। गीतार्थनइ मोकलउ।

—१७वीं शताब्दि का लिखा हुआ एक पत्र, जो हमारे संग्रह में है।

વસંતવિલાસ

લેખક–શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ
(આર્કિયોલોજિકલ ડીપાર્ટમેન્ટ, વડોદરા.)

વિ. સં. ૧૫૦૮ માં લખાએલું 'વસંતવિલાસ' નામનું એક શૃંગારિક સચિત્ર કાવ્ય મૂળે કોઈ જૈન ગ્રંથભંડારનું અગર કોઈ જૈન સાધુના સંગ્રહનું ખીજડાની પોળ–અમદાવાદ–ના એક શાસ્ત્રીની હસ્તલિખિત પોથીઓ વેચાતી હતી તેની સાથે ગુજરાતના વયોવૃદ્ધ સાક્ષરરત્ન, દીવાન બહાદુર, શ્રીયુત કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવને મળી આવ્યું હતું. આ કાવ્ય ખેળવાળા સુંવાળા કપડાના ચીંગ ઉપર આસરે ચોર્યાશી તકતીમાં ઉતારેલું છે. પ્રત્યેક તકતીના આરંભે જૂની ગુજરાતી ભાષામાં એક તૂક (ટુંક) તથા તે પછી કેટલાક સંસ્કૃત પ્રાકૃત શ્લોક આપેલા છે, અને તે ઉતારાની નીચે દરેક પ્રસંગને લગતું ગુજરાતની જૈનાશ્રિત કળાની ઢબનું ચિત્ર આળેખેલું છે. કાવ્યની નકલ, ધોળી ભોંય ઉપર સોનેરી (સોનાની) શાહીથી, પડિમાત્રાવાળી જૈન દેવનાગરી લિપિમાં ઉતારેલી છે. લાલ, કાળી અને ભૂરી શાહીનાં લખાણ વાંચી શકાય તેવાં છે, પરંતુ સોનેરી શાહીને ઘસારો લાગ્યો હોવાથી એનું લખાણ ઝાંખું પડી ગયું છે શરુઆતની છએક તકતીઓ નાશ પામી છે. કાવ્યને છેડે આ પ્રમાણે પ્રશસ્તિ લખેલી છે

शुभं भवतु लेखक–पाठकयो. ॥ छ ॥ छ ॥ श्री गूर्जर श्रीमालवंसे(शे) साह श्रीदेपालसुत–साहश्रीचंद्रपाल–आत्मपठनार्थं ॥ श्रीमन्नृप–विक्रमार्क–समयातीत संवत् १५०८ वर्षे महामांगल्य–सभाद्रपद शुदी ५ गुरौ अद्येह श्रीगूर्जरधरित्र्यां महाराजाधिराजस्य पातशाह–श्रीअहमदसाह कुतुबदीनस्य विजय–राज्ये श्रीमदहम्मदाबाद–वास्तुस्थाने आचार्य रत्नागरेण लिखितोऽयं वसंतविलासः ॥ छ ॥ छ ॥

આ કાવ્ય કપડાના લાંબા ટીપણારૂપે લખેલું છે. આજે પણ કેટલાક વૃદ્ધ જ્યોતિષીઓ ટીપણા રૂપે જન્મોત્રી તૈયાર કરે છે. આ પટની લંબાઈ ૩૬॥ ફુટ અને પહોળાઈ ડાબા હાથ તરફ એક ઈંચ તથા જમણા હાથ તરફ પોણા ઈંચના હાંસીઆ સુદ્ધાં ૯.૨ ઈંચ છે.

'वसंतविलास' ચમક ચમક થતી ચાંદરણીના જેવું કાવ્ય છે. એ નરસિંહ મહેતાના સમયની જૂની ગુજરાતીમાં રચાએલું છે. કવિની બાની (વાણી) અસંત મધુર અને ભાવભરી છે. શબ્દાલંકાર અને અર્થાલંકાર તેના માધુર્યનું અને રસનું પોષણ કરે છે શૈલી સંસ્કારી છે. રસિક કર્તાનું નામ નથી મળતું એટલો મનને અસંતોષ રહે છે.'*

પ્રસ્તુત કાવ્ય અમદાવાદમાંથી મળી આવેલી એક પ્રતને આધારે સૌથી પ્રથમ 'ગુજરાત શાળાપત્ર' માસિકના ૩૧ મા પુસ્તકમાં ઈ. સ. ૧૮૯૨માં પા ૮૯ થી ૯૫, ૧૧૩ થી ૧૧૬, ૧૩૫ થી ૧૩૮, ૧૬૨ થી ૧૬૭ તથા ૧૯૩ થી ૧૯૬ ઉપર કકડે

---

*જુઓ 'વસંતવિલાસ' નામનો દી. બ. કે. હ. ધ્રુવનો 'હાજીમહમ્મદ–સ્મારક–ગ્રંથ'માંનો લેખ, પા. ૧૯૭–૧૯૯.

ક્કડે દી બ કેશવલાલ ધ્રુવે છપાવ્યું હતું ત્યારપછી બીજી એક પ્રત ડેક્કન કોલેજના સરકારી સંગ્રહમાંથી વસંતવિલાસના એકલા કાવ્યની તેઓએ પાછળથી મેળવી, અને તેના આધારે ઈ સ. ૧૯૨૨ મા 'હાજીમહમ્મદ-સ્મારક-ગ્રંથ'મા પાના ૧૮૭ થી ૧૮૮ માં કેટલાક શ્લોકો અર્થ સાથે પ્રસિદ્ધ કર્યા આ પટનાં ચિત્રોની 'ગુજરાતની કળા' તરીકે સૌથી પ્રથમ શ્રીયુત રવિશંકર રાવળે તે જ લેખની સંપાદકીય નોંધમા ઓળખાણ કરાવી વળી ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઈટી તરફથી ઈ. સ ૧૯૨૭ મા પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલા 'પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્ય' નામના ગ્રંથમા પાના ૧૫ થી ૨૩ મા બીજી પ્રત મેળવીને શુદ્ધ કરી તૈયાર કરેલા ૮૬ શ્લોકો મૂળ પ્રાચીન ગુજરાતી ભાષામાં અને પ્રસ્તુત ગ્રંથના પરિશિષ્ટમા વસંતવિલાસના ચિત્રપટમા ઉતારેલા સસ્કૃત-પ્રાકૃત શ્લોકો પાના ૧૪૫ થી ૧૫૮માં તેઓએ પ્રસિદ્ધ કર્યા

ધ્રુવ સાહેબનો આ ચિત્રપટ તથા તેઓના પ્રસ્તુત લેખોનો મુખ્ય આધાર લઈને શ્રી નાનાલાલ સી. મહેતાએ આ ટીપણાની ચિત્રકળા ઉપર એક લેખ પહેલવહેલો અંગ્રેજી ભાષામાં Rupam ત્રૈમાસિકના ઈ સ ૧૯૨૫ના અંક ૨૨ અને ૨૩ ના પાના ૬૧ થી ૬૫ સુધીમાં પ્રસિદ્ધ કર્યો ત્યારપછી બીજો લેખ The Studies in Indian painting નામના ગ્રથના બીજા પ્રકરણમાં Seculor Painting in Gujarat-XVth Century નામનો પાના ૧૫ થી ૨૮ માં લખ્યો, અને ત્રીજો વિસ્તૃત લેખ Gujarati Painting in the Fifteenth Century નામના India Society તરફથી ઈ. સ ૧૯૩૧માં પ્રસિદ્ધ થએલા પુસ્તકમા લખ્યો અને એ રીતે આ જૈન ચિત્રપટનાં ચિત્રોની ઓળખાણ જગતને કરાવી.

પ્રસ્તુત લેખોમા આ બંને વિદ્વાન મહાશયો તરફથી આ ચિત્રો ચીતરાવનારને તથા તેના કાવ્યના કર્તાને તે જૈન હોવા છતા, જૈનેતર સાબિત કરવાનો પ્રયત્ન કરવામા આવ્યો છે, જે નીચે પ્રમાણે છે

૧ 'આ શૃંગારી કાવ્યનો કર્તા અંધારપછેડો ઓઢી અગોચર રહ્યો છે. તેથી તેની જાતભાત વિષે કલ્પના કરવી જોખમભરેલી છે, તથાપિ વસંતવિલાસ કાવ્યમા કડીએ કડીએ જે જીવનનો ઉલ્લાસ ઉભરાઈ જાય છે તે ઉપરથી અટકળ થાય છે કે તે કવિ સંસારથી કંટાળેલો વિરાગી નહિ, પણ વિશ્વના વૈભવમા પરિપૂર્ણ રસ લેનારો રાગી પુરુષ હશે વસંતના વર્ણનનુ કાવ્ય હોવા છતા તેણે તેને ફગુ સંજ્ઞા આપી નથી. ત્યમ વળી સમગ્ર કાવ્યમાં કોઈ પણ સ્થળે જૈનધર્મનો સુવાસ સ્ફુરતો નથી તેથી એ જૈનેતર એટલે વૈદિક કવિ હોય પ્રસ્તુત કાવ્યની ચોત્રીસમી કડીની છાયા પંડિત કવિ રત્નેશ્વરના દ્વાદશ માસમાં દૃષ્ટિ ખેંચે છે.'[1]

૨. 'Men and Women decorated the ears with Karna-Phool (large circular ear-rings) and both put Vaishnavite symbols on the forhead.'[2]

અર્થાત્-પુરુષો અને સ્ત્રીઓએ કર્ણફૂલથી કાનને શણગાર્યા છે અને બંનેના કપાળ ઉપર વૈષ્ણવતાનુ ચિન્હ (જોવામા આવે) છે

૧ 'પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્ય'ની પ્રસ્તાવના, પા ૧૪-૧૫.

૨ 'The Studies in Indian Painting' p. 20

પ્રસ્તુત પહેલા ઉલ્લેખમાં માન્યવર ધ્રુવ સાહેબ આપણી સામે એક કલ્પના રજુ કરે છે કે 'વસંતવિલાસમાં કડીએ કડીએ જે જીવનનો ઉલ્લાસ ઉભરાઈ આવે છે તે ઉપરથી અટકળ થાય છે કે તે કવિ સંસારથી કંટાળેલો વિરાગી નહિ પણ વિશ્વના વૈભવમાં પરિપૂર્ણ રસ લેનારો રાગી પુરુષ હશે.' તેઓશ્રીની આ કલ્પનાનો સ્વીકાર કરતાં પહેલાં આપણે ઉપલબ્ધ જૈન સાહિત્ય કૃતિઓમાં જૈન ત્યાગીઓએ આવી જાતનાં શૃંગારિક કાવ્યોની રચના કરેલી મળી આવે છે કે નહિ તે તપાસી લઈએ.

૧. સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષામાં રચાએલાં પ્રાચીન જૈન કથાનકોના ગ્રંથોમાં શૃંગારરસનું અદ્ભુત વર્ણન કરેલુ મળી આવે છે, તે તો સુવિદિત છે

૨. સોળમાં સૈકામાં થએલા વાચક કુશલલાભે 'ઢોલા મારવણીની કથા' સંવત્ ૧૬૧૭ ના વૈશાખ સુદ ૩ ને ગુરુવારના રોજ અને 'માધવાનલ કામકુંડલા ચોપાઈ-રાસ'[1]ની રચના રાવલ હરરાજજીના કુતૂહલ ખાતર રચી છે. આ બંને કૃતિઓમાં શૃંગારરસની જમાવટ કોઈ અદ્વિતીય પ્રકારની છે.

૩. સંવત્ ૧૬૧૪ માં શ્રીજયવંતસૂરિએ સતી શીલવતીના ચરિત્રરૂપે (અભિનવ) શૃંગારમંજરી એ નામની છટાદાર શૃંગારિક કૃતિ રચી છે

૪. સંવત્ ૧૬૩૯ માં કવિ બિલ્હણની પંચાશિકા નામની પ્રેમકથા વર્ણવવા સારંગે ચોપાઈની રચના કરી છે

૫. ઉપર્યુક્ત બધી યે કૃતિઓને ટપી જાય એવી કોકશાસ્ત્ર (કોક ચઉપઈ)ની રચના નર્બુદાચાર્ય નામના જૈન યતિએ (સાધુપણામાંથી પતિત થયા પછી યતિપણામાં) કરી છે.

પ્રસ્તુત નોંધો ઉપરાંત આગળ કહેવામા આવશે તે અનુસાર જૈનોમા આ કાવ્યની ખ્યાતિ પણ વધારે હોવાથી તેનો કર્તા જૈન જ હોય તેમા કશું અસંભવિત નથી; એટલે દી બ. ધ્રુવ સાહેબ તથા શ્રીયુત મહેતાની કલ્પના અસ્થાને હોય એવુ સ્પષ્ટ ભાસે છે.

જેમ કુશલલાભ વાચકે રાવલ હરરાજજીના કુતૂહલ ખાતર 'માધવાનલ કામકુંડલા ચોપાઈ-રાસ' તથા 'ઢોલા મારવણીની કથા' રચી, તેમજ, સંભવે છે કે 'વસંતવિલાસ' કાવ્યના લેખક આચાર્ય રત્નાગરે પણ આ કૃતિની રચના ચંદ્રપાલની વિનતિથી સંસ્કૃત-પ્રાકૃત કાવ્યોનો આધાર લઈને પ્રાચીન ગુજરાતી ભાષામાં કરી હોય, કારણકે 'આદિનાથ જન્માભિષેક' નામની એક નાની કૃતિ કે જે તેજ સમયના વિદ્યમાન કવિ 'દેપાલ ભોજક' વિરચિત સ્નાત્રપૂજા સાથે મિશ્રિત થઈ ગએલી છે, તેના ઉપરથી આચાર્ય રત્નાગરમાં કવિત્વ શક્તિ હતી તેમ પુરવાર થાય છે

માન્યવર દી. બ. ધ્રુવ સાહેબની બીજી કલ્પના એ છે કે 'તેણે (તેના રચનારે) તેને પ્રાચીન જૈન કવિઓની માફક 'ફગુ' સંજ્ઞા આપી નથી.'

'ફગુ' સંજ્ઞા આપવાની આવશ્યકતા જેવું અહીં તેને જણાયું નહિ હોય, કારણ કે આ કાવ્યમાં વસંતઋતુની અંદર નાયક—નાયિકાના વિલાસનુ વર્ણન મુખ્ય ભાગ ભજવે છે. અને કવિ બાલચંદ્ર વિરચિત 'વસંતવિલાસ'[2] નામની કૃતિ તેની સન્મુખ હોવાથી

---

[1] જુઓ 'આનંદ કાવ્ય મહોદધિ' મૌક્તિક ૭ મું.

[2] ગાયકવાડ ઓરીએન્ટલ સીરીઝ, નં. ૭ મો.

'ફગુ' ને બદલે 'વસંતવિલાસ' નામ જ તેના રચનારે રાખવાનું યોગ્ય ધાર્યું હશે એમ સહેજે કલ્પના થઈ શકે તેમ છે.

તેઓશ્રીની ત્રીજી કલ્પના એ છે કે 'સમગ્ર કાવ્યમાં કોઈ પણ સ્થળે જૈનધર્મનો સુવાસ સ્ફૂરતો નથી, તેથી એ જૈનેતર એટલે વૈદિક કવિ હોય'.

આખા કાવ્યમાં જૈનધર્મનો કોઈ પણ સ્થળે સુવાસ સ્ફૂરતો નથી એટલે એનો કર્તા જૈનેતર એટલે વૈદિક કવિ હોય તેમ માનવાની કાંઈ પણ જરૂર નથી, કારણકે તેમાં જેમ જૈનધર્મનો સુવાસ સ્ફૂરતો નથી તેમ વૈદિક ધર્મનો નામનિર્દેશ પણ સમગ્ર કાવ્યમાં મળી આવતો નથી

વળી તેઓશ્રી ઠેઠ સત્તરમા સૈકામાં થએલા જૈનેતર કવિકૃત દ્વાદશ માસ, ફાગણ, કડી ૩ માંની નીચે મુજબની છાયા માત્ર ઉપર આપણુ ધ્યાન ખેંચીને આ શૃગારિક કાવ્યના કર્તા જૈનેતર હોવાની ચોથી કલ્પના કરે છેઃ

'કેસુ કુસુમની પાખડી (વાંકડી થઈ પેર)
જાણે મન્મથ આંકડી રાકડીને કરે કેર.'

પરંતુ જૈન સાધુ રત્નમંદિરગણિ કૃત 'ઉપદેશતરંગિણી' કે જેની એક પ્રત પૂનાના ડેક્કન કોલેજના સરકારી સંગ્રહમાં સંવત્ ૧૫૧૯ ના ચૈત્ર સુદી ૨ ના દિવસે લખાએલી* (એટલે કે આ 'વસંતવિલાસ' કાવ્ય લખાયા પછી અગિયારમે વર્ષે જ લખાએલી) છે તેમાં આ કાવ્યની ૭૮ મી ટૂક-

'અખિ! અલિ ચરણ ન ચાપાઈ ચાંપાઈ લિઈ નવિ ગન્ધ,
કૂડઈ દ્રોહગ લાગઈ આગઈ ઈસ્યુ નિબન્ધુ.' ૭૮

થોડા નજીવા ફેરફાર તથા કાવ્યના નામ સાથે અવતરણ તરીકે પાના ૨૬૮ ઉપર લીધેલી છેઃ

वसन्तविलासेऽपि—

'અલિયુગ! ચરણુ ન ચાપએ, ચાંપએ અતિહિ સુગન્ધ
કૂડએ દ્રોહગ લાગએ આગએ એહ નિબન્ધ. ॥૫॥

પ્રસ્તુત સમકાલીન અવતરણ ઉપરથી તેઓશ્રીની આ કલ્પના પણ નિર્મૂળ ઠરે છે અને આ શૃંગારિક કાવ્યના કર્તા જૈન જ હોવાની મારી દલીલોમા એક વધારે દલીલ મળી આવે છે.

વળી તેઓશ્રી જાતે જ 'પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્ય' ની પ્રસ્તાવનાના પાના ૧૩ ઉપર જણાવે છે કે "પ્રસ્તુત પ્રતમા આરંભની ૭ તકતી નાશ પામી હોવાથી તથા બચેલી તકતીમાંથી કેટલીક દુર્વાચ્ય નીવડવાથી 'વસતવિલાસ' ની બીજી હાથપ્રત મેં પૂનાના સરકારી સંગ્રહમાથી મેળવી હતી તે પ્રત પોથીના આકારમા હતી. એમાં કુલ પત્ર આઠ, પૃષ્ઠવાર લીટી અગિયાર અને દરેક લીટીમા અક્ષર અડતાળીસ હતા. ગ્રથમાન બસેં પચીસ શ્લોક આપ્યુ હતુ. પ્રત જૈન દેવનાગરી લિપિમા ઉતારેલી હતી. તે સુવાચ્ય હતી, પણ બહુ શુદ્ધ ન હતી. ઓળીઆની અને પોથીની ગુજરાતી તૂકો લગભગ સમાન હતી.... આ બે પ્રતો ઉપરાંત સુરતના સાહિત્ય પ્રદર્શનમા રજુ થએલી એક જૈન પોથીમાની 'વસંતવિલાસ'ની કેટલીક ગુજરાતી કડીઓ જૂની ગુજરાતીના

* 'ઉપદેશ તરંગિણી', પ્રસ્તાવના, પાનુ. ૨.

રસિયા સદ્ગત મણિલાલ બકોરભાઈ વ્યાસે મારા ઉપર ઉતારીને મોકલી હતી, તેનો પણ મેં સંશોધનમાં ઉપયોગ કર્યો છે.''

તેઓશ્રીનું આ કથન પણ મારી માન્યતાને વધારે પુષ્ટિકર્તા છે, કારણ કે સંશોધન કાર્યમાં જે બે પોથીઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો તે બે પોથીઓ પણ જૈન પોથીઓ જ હતી અને તેથી આ કાવ્યનો કર્તા મૂળે જૈન અને તેનો પ્રચાર પણ જૈનોમાં વધારે પ્રમાણમાં હોવાની મારી અટકળ સાચી ઠરે છે.

વળી લખાણની તારીખ ભાદરવા સુદ ૫ ને મહામાંગલ્ય પંચમી તરીકે લેખકે ઓળખાવી છે. ભાદરવા સુદ ૫ ને આજે પણ મહામાંગલ્ય પંચમી તરીકે જૈનોમાં ગણવામા આવે છે; તેનુ કારણ એ છે કે પહેલા જૈન સંપ્રદાયના મહામંગલકારી પર્યુષણા પર્વની સમાપ્તિ ભાદરવા સુદ ૫ ના રોજ થતી હતી, પરંતુ કાલકાચાર્યના સમયથી પંચમીની ચતુર્થી કરવામા આવી અને ત્યારથી તેની પૂર્ણાહુતિ ભાદરવા સુદ ૪ના રોજ થાય છે, જે પ્રથા આજે પણ ચાલુ છે. પરંતુ પ્રાચીન પ્રથાની યાદગીરી નિમિત્તે ભાદરવા સુદ ૫ ના દિવસને મહામાંગલ્ય પચમી તરીકે જૈન સંપ્રદાયમાં સંબોધવામાં આવે છે. જ્યારે ઇતર સંપ્રદાયમાં તેને ઋષિપંચમી તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

કાવ્યના લેખક પણ એક જૈન આચાર્ય છે, સામાન્ય સાધુ નહિ. આચાર્યની પાસે ઘણા શિષ્ય સાધુઓ હોય છે. શિષ્ય વગરના એકલા સાધુને આચાર્ય જેવી જોખમદાર પદવી જૈન સંપ્રદાયમાં કદાપિ આપવામાં આવતી ન હતી. આ બધાં ઉપલબ્ધ સાધનો ઉપરથી મારી માન્યતા એવી છે કે આ કાવ્યના લેખક આચાર્ય રત્નાગર પોતે જ આ કાવ્યના બનાવનાર હોવા જોઇએ. વિદ્દ્વર્ય મુનિમહારાજ શ્રી પુણ્યવિજયજીએ મારા તરફથી તાજેતરમાં પ્રસિદ્ધ થએલ 'જૈન ચિત્રકલ્પદ્રુમ' નામના ગ્રન્થની અંદર 'ભારતીય જૈન શ્રમણસંસ્કૃતિ અને લેખનકળા' નામના લખેલા નિબંધની અંદર જણાવ્યું છે તે મુજબ આચાર્યો તથા વિદ્વાન સાધુઓ ઘણી વખત પોતાની ખાસ કૃતિઓ પોતાના હાથે જ લખતા. વળી 'ઉપદેશ તરંગિણી' વગેરેના સમકાલીન અવતરણ ઉપરથી એમ પણ અનુમાન થઈ શકે છે કે આચાર્ય રત્નાગરની આ કૃતિ તે વખતે જઇન સમાજમાં બહુ પ્રચલિત હશે.

પ્રસ્તુત બીજા ઉલ્લેખમાં શ્રીયુત મહેતા આપણી સામે એક વધુ કલ્પના રજુ કરે છે કે 'ચિત્રની અંદરમા ચીતરેલા પુરુષ અને સ્ત્રી બંનેના કપાળમા વૈષ્ણવતાનું ચિન્હ છે.' આ ચિન્હ ઉપરથી આ કાવ્યના કર્તા અગર ચીતરાવનારને જૈનેતર માની લેવાની ભૂલ કરતાં પહેલાં મારા તરફથી તાજેતરમા જ પ્રસિદ્ધ થયેલ 'જૈનચિત્રકલ્પદ્રુમ' નામના ગ્રન્થમા 'ગુજરાતની જૈનાશ્રિત કળા અને તેનો ઇતિહાસ' એ નામના નિબંધના પાના ૩૭-૩૮ ઉપરનો ખુલાસો વાચી જોવાથી ખાત્રી થશે કે શ્રીયુત મહેતાની કલ્પના પણ તદ્દન નિરર્થક છે.

વિદ્વાનોની દુનિઆમા વર્ષો થયા પ્રસિદ્ધિમાં આવેલ આ જૈન ચિત્રપટના શૃગારિક કાવ્યનો અક્ષરશ: ઉતારો માગશર માસના "જૈન સત્ય પ્રકાશ"ના અંકમા વાચકો સમક્ષ રજુ કરવાની ઇચ્છા રાખતો અને પાંતે આ ઐતિહાસિક કૃતિ ગમે તે રીતે આજે વોશિંગ્ટનના Freer Gallery of Art મા જૈનોની બેદરકારીથી પહોંચી ગઈ છે, અને ત્યાં સુરક્ષિત છે તે વાતનો નિર્દેશ કરવાની રજા લઉ છું

એક અતિ પ્રાચીન કલ્યાણક–ભૂમિ

શ્રીઅયોધ્યાનગરી

લેખક.—**આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયપદ્મસૂરિજી**

અવિચ્છિન્ન પ્રભાવશાલિ, ત્રિકાલાબાધિત શ્રી જૈનેન્દ્રદર્શન દુનિયાના તમામ દર્શનોમાં અગ્રેસર છે, કારણકે આત્માને નિર્મલ બનાવવા માટે સર્વાંગપૂર્ણ સાધનો જૈનદર્શન સિવાય બીજા દર્શનોમા દેખાતા જ નથી. આ દર્શનથી જ જીવ, કર્મ વગેરેના અપૂર્વ તત્ત્વજ્ઞાનનો પણ અનુભવ મલી શકે છે. કર્મોના ક્ષયોપશમ, ઉપશમ, ક્ષય આદિ જેમ દ્રવ્ય, કાલ, ભાવ, અને ભવદ્વારા થાય છે તેમ ક્ષેત્રના પ્રભાવે પણ થાય છે. માટે જ પરમ પૂજ્ય શ્રીશત્રુંજયાદિ તીર્થોની માફક કલ્યાણક ભૂમિઓ પણ અજ્ઞાન દશાથી બાધેલાં કર્મોનાં ક્ષયોપશમાદિ કરાવી શકે છે તેવા પવિત્ર સ્થલોની સ્પર્શના મનની ઉપર સારામા સારી અસર કરી શકે છે. નિર્યુક્તિકાર પરમ પૂજ્ય શ્રુતકેવલી શ્રીભદ્રબાહુસ્વામિ મહારાજે ફરમાવ્યું છે કે. "મોક્ષરૂપિ મહેલના પાયા સમાન શ્રીસમ્યગ્દર્શનાદિનો અપૂર્વ લાભ મેળવવાની ઇચ્છાવાળા ભવ્ય જીવોએ તેવા પવિત્ર ક્ષેત્રની સ્પર્શના જરૂર કરવી જોઈએ."

શ્રીઅયોધ્યાનગરી કલ્યાણક ભૂમિ તરીકે જૈન શાસ્ત્રોમાં ખૂબ પ્રસિદ્ધ છે. જુઓ પ્રાતઃસ્મરણીય શ્રીકલ્પસૂત્ર, શ્રીજંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ આદિ સૂત્રોમા અને શ્રીત્રિષષ્ઠિશલાકા-પુરુષ ચરિત્ર વગેરે ગ્રથોમા અનેક પ્રસગે અયોધ્યાનો ઉલ્લેખ આવે છે તેથી આ નગરીનો ઇતિહાસ જાણવા માટે દરેક જિજ્ઞાસુને ઉત્કઠા રહે એ સ્વાભાવિક છે. વાચકવર્ગ તેની બીના જાણીને વંદનપૂજનાદિથી આત્માને નિર્મલ બનાવે એ આશયથી તીર્થકલ્પાદિ અનેક ગ્રથોને આધારે શ્રીઅયોધ્યાનગરીનો ઇતિહાસ નીચે પ્રમાણે જણાવુ છુ. જેમા વચમાં જૈનપુરી રાજનગર (અમદાવાદ) ની નજીક આવેલ શ્રી સેરીસા તીર્થની પણ ટૂક બીના આવશે.

વર્તમાન ચોવીશીના પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીઆદીશ્વર પ્રભુના રાજ્યાભિષેકના પ્રસગે યુગલિઆઓએ કમલિનીના પાદડાઓના દડીઆ બનાવી તેમા પાણી ભરી લાવી પ્રભુના ચરણકમલની ઉપર સ્થાપન કર્યુ (ધાર કરી). સૌધર્મેન્દ્રે–યુગલિકોની આ વિનય પ્રવૃત્તિ જોઈને કહ્યુ કે–"આ મારા વિનીત (વિનયવાળા) પુરૂષો છે" ત્યારથી અયોધ્યાનગરી **'વિનીતા'** આ નામથી પ્રસિદ્ધિ પામી બીજા ગ્રથોમા આ નગરીને **કોશલા, સાકેતપુર, ઇક્ષ્વાકુભૂમિ, રામપુરી** વગેરે નામોથી ઓળખાવી છે. સુગૃહીત નામધેય–શ્રી આદિનાથ, શ્રી અજિતનાથ, શ્રી અભિનદન સ્વામિ, શ્રી સુમતિનાથ અને શ્રી અનંતનાથ, એમ પાચે તીર્થંકરોની તથા શ્રી મહાવીરદેવના નવમા ગણધર[1] શ્રી અચલ ભ્રાતાની પણ–જન્મભૂમિ આ જ નગરી છે. આજ નગરીમા પૂર્વે દશરથ, રામચંદ,

---

1. આ બાબતની વિશેષ બીના, શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાકમા આપવામાં આવશે.

ભરત વગેરે અનેક રાજાઓ થઈ ગયા છે. જેઓની સંપૂર્ણ બીના કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજીએ બનાવેલા તેસઠશલાકાપુરૂષચરિત્રના ૭ મા પર્વમાંથી મળી શકે તેમ છે.

વિમલવાહન વગેરે સાતે કુલકરો પણ આ જ નગરીમાં થઇ ગયા. અહીં જ બલદેવ શ્રી રામચંદ્રજી આદિને સતી શિરોમણિ સીતાએ પવિત્ર શીલનો ચમત્કાર બતાવ્યો હતો. સીતા અગ્નિમાં પડવાની તૈયારી કરે છે, ત્યાં શીલના જ પ્રભાવે અગ્નિ જલરૂપ થઈ જાય છે. તે મહાસતીએ શીલના જ મહિમાથી જલના ઉપદ્રવથી પીડાતી આખી નગરીને (પ્રજાને) બચાવવી. [1]

ભરતક્ષેત્રના મધ્યમા રહેલી આ નગરી જ્યારે ઇંદ્રની આજ્ઞાથી કુબેરદેવે વસાવી ત્યારે લંબાઈમાં ૧૨ યોજન પ્રમાણ અને પહોળાઇમા ૯ યોજન પ્રમાણ હતી. પૂર્વે આ સ્થલે રત્નમય ભવ્ય વિશાલ મંદિર હતુ, જેમાં સંઘના સકલ વિઘ્નો હઠાવનાર ચક્રેશ્વરી માતાની અને ગોમુખયક્ષની મહાપ્રભાવશાલિ મૂર્તિઓ હતી. અહીનો ઘર્ઘર નામનો વિશાલદ્રહ, જે સ્થલે સરયૂ નદીને મલે છે, તે સ્થલ સ્વર્ગદ્વાર એવા નામથી ઓળખાયેલ છે. આ શ્રીઅયોધ્યાનગરીની ઉત્તર દિશામા બાર યોજન છેટે શ્રીઅષ્ટાપદ નામનો ભવ્ય પર્વત આવેલ છે. અહી દેવાધિદેવ શ્રી ઋષભદેવ, માહ વદિ તેરસ (ગુજરાતી પોષ વદિ ૧૩) ને દિવસે, ૭ ઉપવાસ કરીને પદ્માસને ૧૦૦૦ પુરુષોની સાથે સિદ્ધપદ પામ્યા છે. એથી ષટ્ખંડનાયક, ૫૦૦ ધનુષ્યની કાયાવાલા, ૮૪ લાખ પૂર્વના આયુષ્યવાળા તથા આરીસા ભુવનમા અનિત્યભાવના તથા અશુચિભાવના ભાવીને કેવલ-જ્ઞાન મેળવનાર શ્રી ભરત ચક્રવર્તિએ–"સિંહનિષદ્યાયતન' નામનો ત્રણ ગાઉ ઉંચો ભવ્ય પ્રાસાદ બંધાવ્યો. અને એમાં વર્તમાન ચોવીશીના ચોવીશે તીર્થંકરોનાં, દરેકના વર્ણ, ઉંચાઈ અને સંસ્થાનને અનુસારે ચોવીશ બિંબો પધરાવ્યા હતા. તે બિંબોનો ક્રમ આ પ્રમાણે ગોઠવવામાં આવ્યો હતો—પૂર્વદિશામાં, પૂર્વાનુપૂર્વીક્રમ પ્રમાણે, પહેલા બે તીર્થંકરોના બિંબો, અને દક્ષિણ દિશામા શ્રી સંભવનાથ આદિચાર પ્રભુનાં બિંબો, પશ્ચિમ દિશામા શ્રી સુપાર્શ્વનાથ આદિ ૮ પ્રભુના બિંબો તથા ઉત્તરદિશામા શ્રી ધર્મનાથ આદિ ૧૦ પ્રભુના બિંબો પધરાવ્યા. તે ઉપરાંત પોતાના ભાઇઓના ૧૦૦ સ્તૂપો (દેયડીઓ) કરાવ્યા.

પ્રભુ શ્રીઆદિદેવ વગેરેના સમયમા આ નગરીના લોકો આ પર્વતની નીચાણવાલી ભૂમિમાં આનન્દભેર ક્રીડા કરતા હતા. અહી હાલ પણ શ્રી ઋષભદેવનુ ભવ્ય મંદિર હયાત છે; તથા શ્રી પાર્શ્વનાથ વાટિકા (વાડી) અને સહસ્રધાર સીતાકુંડ આ નગરીની શોભામાં વધારો કરી રહ્યાં છે. આ નગરીના કોટની ઉપર મદોન્મત્ત સિંહ યક્ષ છે–કે જેની આગળ થઇને હાથીઓ હાલ પણ ચાલી શકતા નથી અને ચાલે તો જરુર મરણને જ શરણ થાય. અન્ય દર્શનિઓ પણ અહીં યાત્રાર્થે આવે છે, કારણકે ગોપ્રકરાદિ લૌકિક તીર્થો અહીં છે. અહીં આવનારને સાત તીર્થની યાત્રાનો લાભ થાય છે. અહીંની સરયૂ નદીનો ઘોઘપ્રવાહ ઠેઠ ગઢની ભીંત સુધી આવે છે

૧. આ બનાવ બન્યા બાદ સીતાજી–સંસારનો વિચિત્ર સ્વભાવ વિચારી રામની પહેલાં જ સંયમ લે છે. છેવટે બારમા અચ્યુત દેવલોકે સમ્યગ્દ્રષ્ટિ ઇંદ્ર થાય છે.

મહાપ્રભાવક શ્રી સેરીસાતીર્થની બીના

આ અયોધ્યાનગરીમાંથી નવ અંગોની ઉપર ટીકાઓ બનાવનારા શ્રીઅભયદેવસૂરીશ્વરજીની પરંપરામાં થયેલા શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિજી મહારાજ દિવ્યશક્તિથી આકાશમાર્ગે વિશાલ ચાર બિંબો મહાપ્રાચીન તીર્થભૂમિ શ્રીસેરીસા તીર્થમાં લાવ્યા. તે બીના સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે છે.—

ગ્રામાનુગ્રામ વિચરતા પૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીદેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ, કે જેમણે ધરણેન્દ્ર–પદ્માવતીની આરાધના કરી છે, આ શ્રીસેરીસાનગરમાં ઉત્કુરૂટિક (ઉકરડા) જેવા સ્થાને કાઉસ્સગ્ગ ધ્યાને રહ્યા. એમ અનેકવાર આચાર્ય મહારાજને ત્યાં કાઉસ્સગ્ગ કરતાં જોઈને શ્રાવકોએ ગુરુજીને પૂછ્યું કે હે ભગવંત! આમ વારંવાર આ જગ્યાએ કાઉસ્સગ્ગ કરવાનું શું કારણ? ગુરુએ ખુલાસો કર્યો કે અહીં પાષાણની વિશાલ શિલા છે તેમાંથી મહાપ્રભાવશાલિ શ્રી પાર્શ્વપ્રભુની પ્રતિમા થઈ શકે તેમ છે. આ કાર્ય પદ્માવતી દેવીની સહાયથી બની શકે તેમ છે. ગુરુજીના આ વચનો સાંભળી શ્રાવકોએ કહ્યું કે જો એમ હોય તો કૃપા કરી આપશ્રી અઠ્ઠમ તપથી દેવીની આરાધના કરો. ગુરુજીએ શ્રાવકના કહેવાથી અઠ્ઠમની તપસ્યા કરવાપૂર્વક દેવીની આરાધના કરી. દેવીએ પ્રત્યક્ષ થઈ કહ્યું કે સોપારક નામના ગામમાં એક આંધળો સૂતાર રહે છે, તે જો અહીં આવીને અઠ્ઠમનો તપ કરી સૂર્ય આથમ્યા બાદ પ્રભુ શ્રીપાર્શ્વનાથની પ્રતિમાને ઘડવા માંડે, તો સૂર્ય ઉગ્યા પહેલાં તે સંપૂર્ણ બનાવી શકશે. દેવીએ કહેલી બીના ગુરુમહારાજે શ્રાવકોને જણાવી. જેથી તે સલાટને માણસ મોકલીને તેમણે ત્યાંથી બોલાવ્યો. સલાટે આવીને પ્રતિમા ઘડવા માંડી. મસ્તક ઉપર ધરણેન્દ્રની ફણાના દેખાવવાળી પ્રતિમા ઘડતા ઘડતા છાતીના ભાગમાં મશ (મસો) પ્રકટ થયો. સલાટે તો સામાન્ય ડાઘ જાણીને તે વાતને ધ્યાનમાં ન લીધી. પ્રતિમા સંપૂર્ણ ઘડી રહ્યા બાદ જ્યારે સમારકામ (ઘર્ષણ) કરતાં એને લાગ્યું કે આ તો મશ છે ત્યારે તેને દૂર કરવા માટે હથિયાર ઠોકયું તો તે મશના ભાગમાંથી લોહીની ધાર છૂટી. આ વાતની શ્રીગુરુમહારાજને ખબર પડતા તેમણે સલાટને ઠપકો આપતાં જણાવ્યું કે હથિયાર ઠોકવાની કંઇ પણ જરૂર ન હતી. જો આ મશને તેમને તેમ રહેવા દીધો હોત તો આ પ્રતિમા મહાચમત્કારિ બનત. પછી અંગુઠો ત્યાં દબાવવાથી લોહી નીકળતુ બંધ પડયુ. આ પ્રતિમા તૈયાર થયા બાદ બીજી પણ ચોવીશ પ્રતિમાઓ અહીં સ્થાપન કરાવી. ત્યારબાદ દેવતાઈ શક્તિથી (દેવ મારફત) ગગનમાર્ગે રાત્રિએ બીજા ત્રણ બિંબો અયોધ્યાથી અહીં લાવવામાં આવ્યા. અને ચોથુ બિંબ અહીં લાવતા વચમાં ધારાસેનક ગામના ક્ષેત્રમાં પ્રભાતકાલ થવાથી તે ત્યાં સ્થિર થયું. અને અહીં સેરીસાતીર્થમાં, પરમાર્હત શ્રીકુમારપાલે ચોથું બિંબ ભરાવી સ્થાપન કર્યું.

આ શ્રીસેરીસાપાર્શ્વનાથની મહાચમત્કારિ પ્રતિમાને હાલ પણ શ્રી સંઘ પૂજા કરવા દ્વારા ભક્તિભાવથી આરાધી સકલ વિઘ્નોને હઠાવી ઋદ્ધિસિદ્ધિ મેળવે છે. આ તીર્થમાં આ પ્રતિમાના પ્રભાવે મ્લેચ્છો પણ ઉપદ્રવ કરી શકતા નથી. એ પ્રમાણે શ્રીઅયોધ્યાનગરીની અને શ્રીસેરીસાતીર્થની ટુંક બીના યથાપ્રમાણ જાણીને ભવ્યજીવો તીર્થભક્તિમાં ઉજમાલ બની સ્વકલ્યાણ સાધે એ જ હાર્દિક ભાવના. અવસરે શ્રીસેરીસાતીર્થની સંપૂર્ણ પ્રાચીન બીના પણ આપવા ભાવના છે.

પુરાતન ઇતિહાસ અને સ્થાપત્ય

(૧) પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ (ચાર લેખો)

સંપાદકઃ–
મુનિરાજ શ્રી જયન્તવિજયજી

(૧૬)[૧૦]

. . . . . .श्रीनागेंद्रगच्छे श्रीसीलग(गु)णसूरिसंताने श्रे० राम्वणसुत श्रे० सोना तथा श्रे० जसरासुत . . . . . .श्रीचारूपग्रामे श्रीमहातीर्थे श्रीपार्श्वनाथ परिकरकारित-प्रतिष्ठित श्री देवचंद्रसूरिभि [.]

. . . . . . .શેઠ રાવણના પુત્ર શેઠ સોના તથા શેઠ જસરાજના પુત્ર . . . . .એ કરાવેલ **શ્રીચારૂપ** ગામમાં વિરાજિત **મહાતીર્થ**સ્વરૂપ **શ્રીપાર્શ્વનાથ** ભગવાનના પરિકરની **શ્રીનાગેન્દ્ર**ગચ્છના **શ્રીશીલગુણસૂરિ**ની પરંપરામા થયેલા **શ્રીદેવચંદ્રસૂરિજી**એ પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

વિશેષતાઃ—આ લેખમાં, **ચારૂપ** ગામના જિનાલયમાં વિરાજિત **શ્રીપાર્શ્વનાથ** ભગવાનને **મહાતીર્થ**સ્વરૂપ લખેલ છે. એટલે એ કાળમાં આ **ચારૂપ મહાતીર્થ** ગણાતુ. હાલ પણ ખાસ યાત્રા કરવા લાયક છે.

(૧૭)[૧૧]

ॐ श्रैमालधर्कटाम्नाये वइरात्मजो रूवल (पलः)।
यथार्थो विमल. श्राद्धः सुधीर्धर्म्मपरायणः ॥ १
थारापद्रीयसताने मंकास्थाने जिनालये।
पितुः पुण्याय तेनेयं प्रतिमाकारी सुंदरा ॥ २
संवत(त्) ११२६ वैशाख वदि ११ शनिदिन ॥

---

૧૦. આ લેખ, **પાટણ** પાસે આવેલા **ચારૂપ** ગામના જિનાલયના મૂળનાયક **શ્રીપાર્શ્વનાથ** ભગવાનની નીચેની પરિકરની ગાદી પર ખોદેલો છે. ઘણાં વરસો પહેલા પરિકર જીર્ણ થતા તેને કાઢીને રંગમંડપમા જ જમીનમાં ભંડારી દીધેલ. જીર્ણોદ્ધાર વખતે તેનુ ખોદકામ થતાં પરિકરની ગાદીના ટુકડા નીકળ્યા, તેને સમરાવીને શ્રીમૂળ-નાયકજીની નીચે ફરીને સં૦ ૧૯૮૪ના જેઠ શુદિ પાંચમે થયેલ પ્રતિષ્ઠા વખતે સ્થાપન કરેલ છે. તેના પર આ લેખ ૨ા લાઈનમા ખોદેલો છે. તેમાંની પ્રથમની બે લાઈનોનો પ્રારંભનો થોડો થોડો ભાગ નષ્ટ થયો છે. તેથી સંવત્ જતો રહ્યો છે. ત્રીજી લાઈન વચ્ચેથી શરૂ કરેલી હોવાથી તેનો પ્રારંભનો ભાગ નષ્ટ થયો નથી. લેખ પડીમાત્રાવાળી લિપિમા છે. લેખની લિપિ અને પરિકરની કોરણી વગેરે ઉપરથી તે ૧૨મી યા ૧૩મી શતાબ્દીનો હોવાની પૂરી સંભાવના છે.

૧૧. આ લેખ; પાટણ અને હારીજની વચ્ચે આવેલા 'જમણપુર' ગામના જિનાલયના મૂળનાયક શ્રીચંદ્રપ્રભ ભગવાનની ફરી પ્રતિષ્ઠા કરતી વખતે દાખલ કરેલી 'મંકાસ્થાન'થી આવેલી પરિકરની પ્રાચીન ગાદી પર ખોદેલો છે. નં. ૧૮ વાળો લેખ પણ પરિકરની ગાદીમા ખોદેલો છે કે જે ગાદી જમણપુરના ઉપાશ્રયમા પડી છે. બન્ને લેખની લિપી પ્રાચીન છે. આના જેવી જ પ્રાચીન પરિકરની લેખ વિનાની ગાદી અને પરિકરનો ઉપરનો ભાગ અહીના ઉપાશ્રયમાં રાખી મુકેલ છે.

સંવત્ ૧૧૨૬ ના વૈશાખ વદિ ૧૧ ને શનિવારે, શ્રીમાલજ્ઞાતીય અને ધર્કટગોત્રના શેઠ વઈરિના, બુદ્ધિશાળી, નિર્મળ ગુણોવાળા, ધર્મકાર્યોમા તત્પર રહેનાર, શ્રાવક અને નામ જેવા ગુણવાળા 'રૂપક્ષ' નામના પુત્રે, મંકા (માકા)[12] નામના સ્થાનના શ્રીથારાપ્રદીપ ગચ્છના જિનમદિરમા પોતાના પિતાના કલ્યાણ માટે સુન્દર આ પ્રતિમા કરાવી.

(૧૮)

ॐ थारापद्रगच्छे श्रीमालविशालधर्कटान्वयजः।
श्रीवरणागमहत्तम–तनयः श्रीसतुकामात्यः॥ १
तज्जननीसपूण्या (र्या) पुण्याय स्वस्य कारयामास।
मङ्कास्थानकचैत्ये सद्विंयमिदं जिनेन्द्रस्य॥ २
सं ११२६ वैशाख [व]दि ११ शनौ।

---

૧૨. હારીજ અને ચાણસ્માની વચ્ચે હારીજથી આશરે પાચેક ગાઉ દૂર 'માંકા' નામનુ એક ગામડું છે. ત્યાં હાલ એક પણ શ્રાવકનું ઘર, ઉપાશ્રય કે જિનાલય કંઈ પણ નથી. પરંતુ સં. ૧૯૩૪ ની સાલમાં ઉક્ત માકા ગામના સીમાડાના ખેતરમાથી જિનેશ્વર ભગવાનના પ્રાચીન આશરે ૭૫ પરિકર નીકળ્યાં હતા. તે પરિકરો આસપાસના ગામના શ્રાવકો પોતપોતાની જરૂરીઆત અને સગવડ પ્રમાણે લઈ ગયા હતા. તેમાથી ચાર નગ જમણપુર લાવવામા આવ્યાં હતા. તેમાની એક ગાદી ફરીવારની પ્રતિષ્ઠા વખતે મૂળનાયકજીની નીચે ગાદી તરીકે ગોઠવી છે. બાકીના ત્રણ નગ જમણપુરના ઉપાશ્રયમાં અસ્તવ્યસ્ત રીતે પડેલા છે.

એ જ માંકા ગામના ખેતરમાંથી દશેક વરસ પહેલાં એવી જ બીજી બે પરિકરની ગાદીઓ અને એક પરિકરનો ઉપરનો ભાગ નીકળેલ, તે રાજ્યમા દાખલ થઈ કેટલોક વખત હારીજની કોર્ટમા પડી રહેલ. પછી હારીજના સઘને સોપવામાં આવેલ. અમો સં. ૧૯૮૮ માં હારીજ ગયા તે વખતે ત્યાના દેરાસરમા એ ત્રણે ચીજો છુટી પડી હતી. ત્યાર પછી નવા દેરાસરની પ્રતિષ્ઠા થતા તેનો શુ ઉપયોગ કરવામા આવ્યો તેની ખબર નથી.

માકા ગામનાં ખેતરોમાંથી આટલા બધા પરિકરો નીકળ્યા ત્યારે તે સીમાડાના કોઈને કોઈ ખેતરોમા તીર્થંકર ભગવાનની મૂર્તિઓ પણ અવશ્ય ભડારેલી હોવી જોઈએ. શોધખોળ કરવાથી તેનો પત્તો લાગી શકે

જે 'મંકા' ના ખેતરોમાંથી આટલા આટલા પરિકરો નીકળે અને જેમાના કેટલાક, ગુજરાતના મહારાજા ભીમદેવ (પહેલો) અને કર્ણદેવના મહામાત્ય સાતુ મંત્રી જેવા એ ભરાવેલા હોય તે મંકા સ્થાનની તે વખતમા કેટલી જાહોજલાલી અને પ્રસિદ્ધિ હશે, તે વાચકો સ્વયં સમજી શકશે મંકા નગરી સંબંધી વિશેષ જાણવા ઇચ્છનારે "જૈન" ના તા. ૧૫–૫–૩૨ ના અંકમા પ્રગટ થયેલ મારો 'મકાનગરી' નામનો લેખ જોવો જોઈએ.

(૧૯)[૧૩]

ॐ थारापद्रगच्छे। श्रीमालविशालधर्कटान्वयजः

श्रीवरणागमहत्तम–तनयः श्रीसंतुकामात्यः ॥

तज्जननीसंपूण्या(र्या) पुण्याय स्वस्य कारयामास

मंकास्थानकचैत्ये सद्वियमिद जिनेद्रस्य ॥

सं ११२६ वैशाख वदि ११ [शनौ]

નં. ૧૮ અને ૧૯ના લેખોવાળી પરિકરની ગાદીઓ અત્યારે ભિન્ન ભિન્ન ગામોમાં હોવા છતા એ બન્ને માંકા નામના ગામના ખેતરમાંથી આવી છે આ બન્ને લેખો એક જ ધણીના સરખી હકીકતવાળા અને એક જ સાલ–મિતિના છે. તે બન્ને લેખોનો સારાંશ આ પ્રમાણે છે :—

શ્રીથારાપદ્રીય ગચ્છની આમ્નાયવાળા, શ્રીમાલીજ્ઞાતીય અને ધર્કટ નામના વિસ્તારવાળા ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા શ્રીવરનાગ નામના મંત્રીનો પુત્ર શ્રી સાંતુ[૧૪] નામનો મહામંત્રી થઈ ગયો, તેની સંપૂણી (સંપૂરી) નામની માતાએ, મંકા નામના સ્થાનના જિનાલયમાં પોતાના કલ્યાણ માટે શ્રી તીર્થંકર ભગવાન્‌નું આ પરિકર, વિ. સં. ૧૧૨૬ ના વૈશાખ વદિ ૧૧ ને શનિવારે કરાવ્યું.

---

૧૩ ઉપર્યુક્ત ‘મંકા’ ના ખેતરમાંથી પાછળથી નીકળેલી પરિકરની બે ગાદીઓ અને એક પરિકરનો ઉપરનો ભાગ, આ બધું હારીજના ધર્મશાળા પાસેના નવા દેરાસરના સભામંડપમા સં. ૧૯૮૮ માં છુટું પડયું હતુ. તેમાંની એક ગાદી ઉપર આ લેખ ખોદેલો છે. બીજી ગાદી પર લેખ નથી. પરંતુ એ ત્રણે ચીજો સુંદર કોરણીવાળી અને પ્રાચીન છે.

૧૪ આ સાતૂ મંત્રી ગુજરાતના સોલંકી મહારાજા પહેલા ભીમદેવ અને મહારાજા કરણદેવના રાજ્યકાળમા મહામંત્રી હતો, અને મહારાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહના રાજ્યકાળના પ્રારંભના થોડાં વર્ષો સુધી પણ એણે મંત્રીપદ ભોગવ્યું હતું નાના હોદ્દાઓ ઉપરથી આગળ વધતા વધતાં તે લાટ દેશ (ભૃગુકચ્છ – ભરૂચ) નો દંડનાયક–સુબો થયો હતો. તે વટપદ્ર (વડોદરા)નો રહેવાસી હતો. તેનાં માતા–પિતાનું નામ અનુક્રમે સંપૂરી અને વરણાગ હતુ. (વરણાગ પણ મંત્રી હતો) મંત્રી સાંતૂની સ્ત્રીનું નામ શિવાદેવી અને બે પુત્રોના નામ અનુક્રમે નીના અને ગીગા હતાં. “જૈન”ની ગયા વરસની ભેટ તરીકે “સાન્તૂ મહેતા” નામની ઐતિહાસિક નવલકથા છપાણી છે, તેમાં તેના પિતાનુ નામ ‘ધરણાગ’ આપેલુ છે અને તેનુ મૂળ નામ સંપત્કર આપેલું છે. પરંતુ આબુ–દેલવાડાના વિમલવસહી મંદિરમાથી વિ. સં ૧૧૧૯ નો ઉક્ત મંત્રીનો એક લેખ મલ્યો છે, તેમા તેનુ મૂળ નામ શાંતિ અમાત્ય લખેલ છે. ‘શાંતિ’ કે સંપત્કર ઉપરથી ટુકું નામ ‘સાન્તૂ’ પડી ગયુ હશે એમ જણાય છે તેણે આબુ–દેલવાડાના વિમલવસહી મંદિરની ભમતીની તેરમી દેરીમા મૂળનાયકજીની મૂર્તિ પોતાના પુત્રોના શ્રેય માટે ભરાવી હતી. મંત્રી સાંન્તૂ મહાપરાક્રમી, શૂરવીર, બુદ્ધિશાળી અને રાજ્યકારણમા પ્રવીણ હોવા સાથે જૈનધર્મમાં દૃઢ શ્રદ્ધાવાળો શ્રાવક હતો.

સમાચાર

¶ ભરતપુરમાં ગોપાલગઢ મહોલ્લામા શ્રીમાળી જૈનોએ બનાવેલ શ્રી આદિશ્વર ભગવાનના દેરાસરનો જીર્ણોદ્ધાર કરવામાં આવ્યો છે અને બીજા ભાદરવા સુદી સાતમને બુધવારના દિવસે પ્રભુજીની પ્રતિમા બિરાજમાન કરવામા આવી છે.

¶ શ્રીનેમિનાથ ભગવાનની જન્મકલ્યાણક ભુમિ શૌરીપુર તીર્થના અંગે દિગંબરોની સામે ચાલતા કેસના અંગે આગરાની શ્રીશૌરપુર તીર્થરક્ષક કમીટીએ ફંડ કરવાનું શરુ કર્યું છે. કેટલાક ભાઈએ એ આ તીર્થરક્ષાના કામમા પોતાના દ્રવ્યનો ઉપયોગ કર્યો છે કસની તારીખ બીજી નવેમ્બરની છે. શ્રી આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી તરફથી આ કામને અંગે રૂા. ૫૦૦૦)ની રકમ આપવાનું તથા પેઢીના મેનેજર શ્રીમાન્ નાગરદાસ કસ્તુરચંદ શાહ બી એ. એલ. એલ. બી ને મોકલવાનુ નક્કી કર્યાના સમાચાર મળ્યા છે.

¶ અજમેરથી "ધર્મરત્ન" નામનું માસિક પત્ર નીકળવું શરુ થયુ છે. આ માસિક પત્ર ત્યાંના શ્વેતામ્બર જૈન પલ્લીવાલ સંઘનું મુખપત્ર રહેશે.

¶ દિલ્હીમાં કુતુબખાનામાં આવેલ એક જૈન મંદિરના બગીચાને કેટલાક મુસલમાનોએ તે કબ્રસ્થાન હોવાની વાત ઉપજાવી કાઢીને તેનો કબજો મેળવવા માટે દિલ્હીની વક્ફ રક્ષણસમિતિ દ્વારા કોર્ટમા કેસ નોધાવ્યો છે દિલ્હીના જૈનો આ માટે યોગ્ય વિચારણા કરી રહ્યા છે.

¶ મદ્રાસ તરફની એક ફીલ્મ કંપનીએ પોતાની એક ફીલ્મમા જૈનોની લાગણી દુભાય એવી વસ્તુ ઉતારી હતી મદ્રાસના જૈનોના પ્રયત્નથી એ ફીલ્મ કંપનીએ પોતે ઉતારેલી ફીલ્મમા યોગ્ય સુધારો વધારો કરવાનુ કબુલ્યું છે.

સ્વીકાર

૧. **શ્રીતપગચ્છ શ્રમણ વંશવૃક્ષ**—સંપાદક અને પ્રકાશક જયંતીલાલ છોટાલાલ શાહ, ઝવેરીવાડ, સાતભાયાની હવેલી, અમદાવાદ. પુસ્તકાકાર બીજી આવૃત્તિ, મૂલ્ય એક રૂપિયો.

૨. **તત્ત્વાર્થસૂત્ર જૈનાગમસમન્વય**—સમન્વયકર્તા ઉપાધ્યાય મુનિશ્રી આત્મારામજી (પંજાબી), મળવાનુ ઠેકાણું-જૈન સાહિત્ય મંડળ, સૈદમિઠ્ઠા બાજાર, લાહોર (પંજાબ)

મુદ્રક અને પ્રકાશક: ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ, મણિ મુદ્રણાલય,
કાળુપુર, ખજુરીની પોળ, અમદાવાદ
પ્રકાશનસ્થાન: શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય,
જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા, અમદાવાદ.

Regd. No. B-3801.

भत्तिइ वंदे सिरिवद्धमाणं

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

વર્ષ ૨] શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક [અંક ૪–૫

ક્રમાંક ૧૬–૧૭

તંત્રી

શાહ ચીમનલાલ ગોકળદાસ

૧૯૯૩

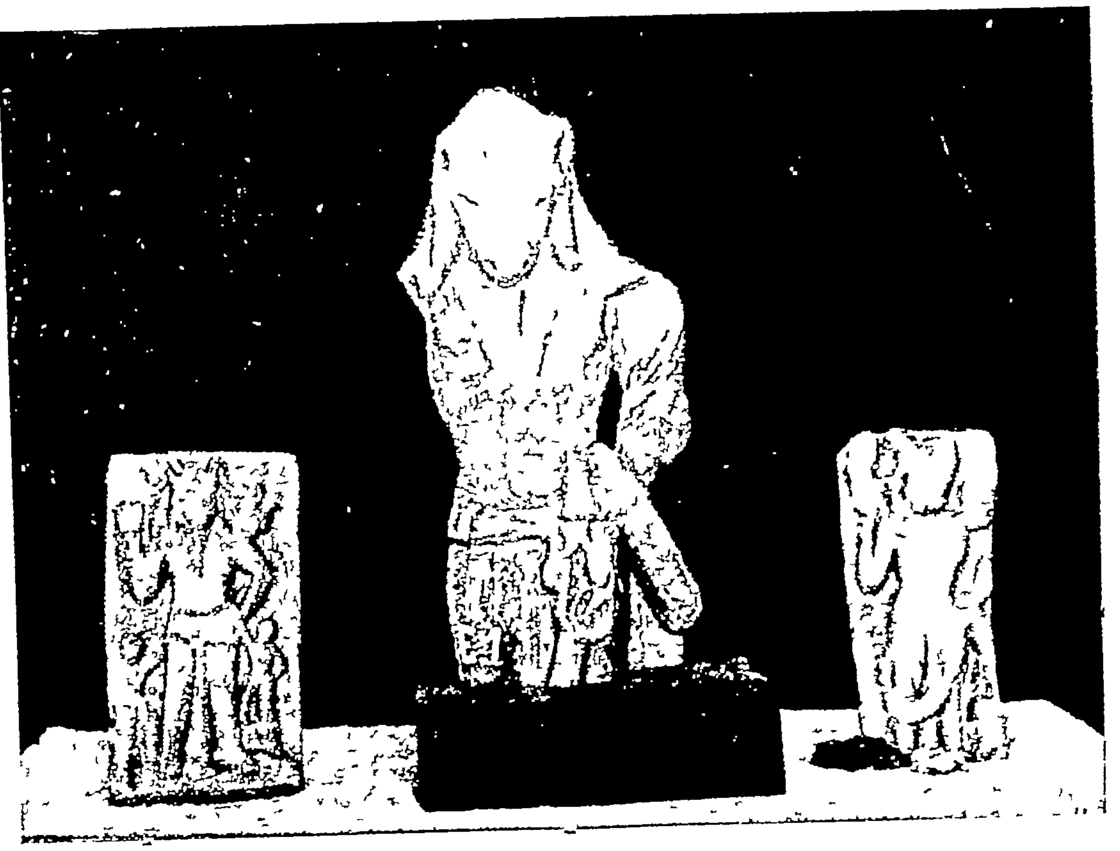
શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ
જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા
અમદાવાદ
(ગુજરાત)

વાર્ષિક લવાજમ: સ્થાનિક દોઢ રૂપિયો: બહારગામ બે રૂપિયા.

છુટક નકલ–ત્રણ આના. આ અંકનું મૂલ્ય–બાર આના

વિષય-દર્શન

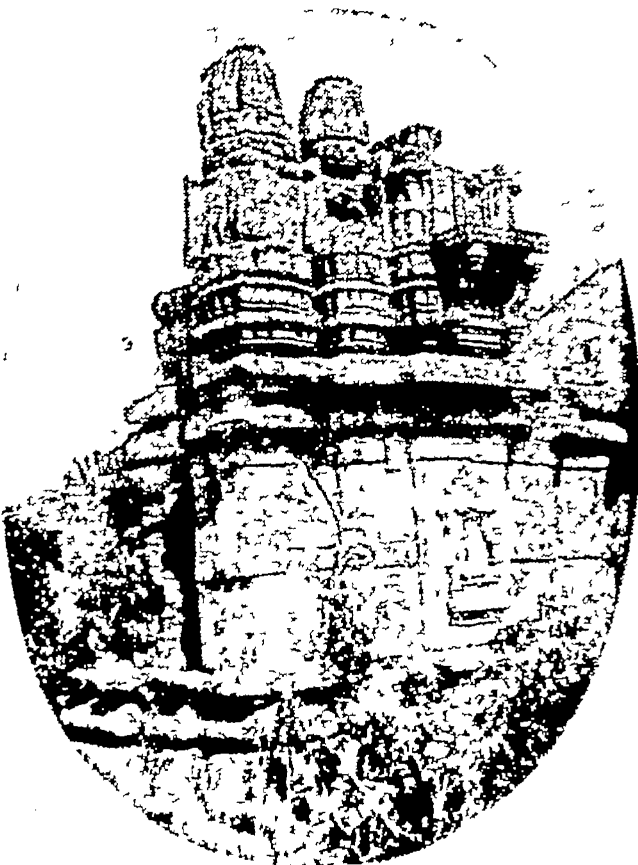
૧. પ્રભુ શ્રી વીરને વંદન (કવિતા) : ૧૨૫
૨ તંત્રીસ્થાનેથી : ૧૨૬
૩. महावीर-चरित्र-मीमांसा मुनिराज श्री कल्याणविजयजी : १३३
૪. પ્રભુ મહાવીરની મહત્તા : આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયલબ્ધિસૂરિજી . ૧૬૧
૫ શ્રી મહાવીર પ્રભુની અનન્યતા (કવિતા) : શ્રીયુત પ્રભુદાસ બેચરદાસ પારેખ : ૧૬૪
૬ ભ મહાવીરસ્વામીના પૂર્વભવ યાને ક્રમિક વિકાસ · મુનિરાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી : ૧૬૫
૭ સત્તાવીશ ભવ મુનિરાજ શ્રી સુશીલવિજયજી · ૧૭૫
૮ મથુરાનો કંકાલીટીલો અને ભ. મહાવીરના જીવનના બે વિશિષ્ટ પ્રસંગો
મુનિરાજ શ્રી દર્શનવિજયજી : ૧૭૯
૯ મહાવીર-જીવન-જ્યોતિ મુનિરાજ શ્રી દક્ષવિજયજી : ૧૮૪
૦ યુગમૂર્તિ મહાવીર · શ્રીયુત રતાજી એમ. ઠાકોર · ૧૯૫
1 Observation on life-incidents of Lord Mahavira :
Muniraja Shree Ratnaprabhavijayaji · ૧૯૭
२ वीर निर्वाण सवत् म म, रा. व श्रीमान् गौरीश कर हीराचन्द ओझा . २२६
૩ શૂલપાણિયક્ષનો ઉપસર્ગ અને ભ મહાવીરનાં દશ સ્વપ્નાં :
મુનિરાજ શ્રી હિમાંશુવિજયજી : ૨૨૯
૪. भ. महावीर का दिव्य जीवन श्रीयुत पं० ईश्वरलालजी जैन : २३८
૫. શ્રી મહાવીરદેવ અને મંખલીપુત્ર : શ્રીયુત મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી : ૨૪૨
૬. भ. महावीर के उपसर्ग : श्रीयुत राजमलजी लोढा : २४६
૭. જગદુપકારી વર્ધમાન અને હાલિક : ક્રમાટી : ૨૫૨
' અત્યંત રાગી ઉપર પણ નીરાગી . શ્રીમાન શેઠ કુંવરજી આણંદજી . ૨૫૬
· ભ મહાવીર : યુગપ્રવર્તક તરીકે : મુનિરાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી : ૨૫૮
·. 'શ્રી મહાવીર નિર્વાણ': શ્રીયુત સારાભાઇ મણિલાલ નવાબ ; ૨૬૩
.. भ. महावीर के भक्त जैन भूपति मुनिराज श्री ज्ञानसुन्दरजी . २७५
મહાવીરસ્વામી પાસે દીક્ષિત થનારા થોડાક અનગારોનો પરિચય ·
મુનિરાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી : ૨૮૨
· અગિયાર ગણધરો (શ્રી ગણધર મહામંત્ર સાથે) :
આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયપદ્મસૂરિજી : ૨૮૯
શ્ર. ભ. મહાવીર મહારાજાએ વિસ્તારેલું તત્ત્વજ્ઞાન :
આચાર્ય મહારાજ શ્રીમત્ સાગરાનંદસૂરિજી : ૩૦૧
સાર્વ-સિદ્ધાંતની જડ : શ્રીયુત પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા, એમ એ. : ૩૧૭
શ્રી ક્ષયોપશમભાવ : પંન્યાસજી મહારાજ શ્રી ધર્મવિજયજી : ૩૨૫
श्री महावीर-स्तव (कविता) . श्रीयुत अगरचंदजी नाहटा : ३३६
સત્યપુર—સાચોર તીર્થ : મુનિરાજ શ્રી જયંતવિજયજી : ૩૩૮
મહાતીર્થ મુંડસ્થલ · મુનિરાજ શ્રી જ્ઞાનવિજયજી · ૩૪૨
· श्री मधुमतीमंडन श्री जीवत्स्वामि-द्वात्रिंशिका : आचार्य महाराज श्री विजयपद्मसूरिजी : ३४७

આમલકી ક્રીડાનાં ત્રણ ચિત્રો.

મથુરાના કંકાલીટીલામાંથી મળેલા બે હજાર વર્ષથી પણ પૂર્વેનાં જૈનસ્થાપત્યના અવશેષો.

જુઓ: 'મથુરાનો કંકાલીટીલો અને ભગવાન મહાવીરના જીવનના બે વિશિષ્ટ પ્રસગો' શીર્ષક મુનિરાજ શ્રી દર્શનવિજયજીનો લેખ. પૃષ્ઠ ૧૭૯

મહાતીર્થ મુંડસ્થલનું જિનમંદિર

આ મદિર પોતાની ભગ્નાવસ્થામા પણ ભૂતકાલીન ભવ્યતાનો સાચો ખ્યાલ આપી રહ્યુ છે

જુઓ: 'મહાતીર્થ મુડસ્થલ' શીર્ષક મુનિરાજ શ્રી જ્ઞાનવિજયજીનો લેખ. પૃષ્ઠ ૩૪૨

णमो त्थु णं भगवओ महावीरस्स

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

વર્ષ ૨] શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક [અંક ૪-૫

વિક્રમ સંવત્ ૧૯૯૩ · વીર સંવત્ ૨૪૬૩ : સન ૧૯૩૬
કારતક-માગસર શુકલા પંચમી શુક્રવાર નવેમ્બર-ડીસેમ્બર ૧૮

પ્રભુ શ્રી વીરને વંદન !

पुढोवमे धुणइ विगयगेही,
न सण्णिहिं कुव्वति आसुपन्ने ।
तरिउ समुद्द व महाभवोघं,
अभयंकरे वीर अणंतचक्खू ॥

—श्री सूत्रकृतांग

— ઉપજાતિવૃત્ત —

(૧)

આધાર પૃથ્વીસમ સર્વકેરા,
કર્મોતણી સૌ રજ ટાળનારા,
દૂરે થયા છે અભિલાષ જેના,
જરાય જે સંગ્રહને કરે ના,—

(૨)

પ્રજ્ઞા ઘણી વેગવતી જ જેની,
સર્વત્ર, નીત્યે, સહુ જાણનારી;
ઘણા મહાસંકટથી ભરેલા,
સમુદ્ર જેવા ભવને તરેલા;—

(૩)

જેથી બધા જીવ પ્રમોદ પામે,
એવા હમેશા અભયંકરા જે;
છે કેવળજ્ઞાન સહાય જેને,
સદા નમું શ્રી પ્રભુવીરને તે

[નીચે લીટીવાળા શબ્દો મૂળ ગાથાના અક્ષરશઃ અનુવાદ રૂપ ગણવાના છે].

તંત્રીસ્થાનેથી

"શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ"નો પહેલો વિશેષાંક "શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક તરીકે અમારા વાચકો સમક્ષ રજૂ કરતાં અમને આનંદ થાય છે. કેટલાક મહિનાઓ પહેલા, અમારી સમિતિના પૂજ્ય મુનિરાજોએ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન ઉપર ભિન્ન ભિન્ન વિદ્વાનોના લેખોના સંગ્રહરૂપે એક વિશેષાંક પ્રગટ કરવાની યોજના તૈયાર કરી હતી. આજે એ યોજનાના ફળરૂપે આ વિશેષાક તૈયાર થઈ શક્યો છે.

અત્યારનો જમાનો ભૌતિકવાદ તરફ વધુને વધુ ઢળતો જાય છે; લોકોની અધ્યાત્મ-પ્રિયતા દિવસે દિવસે હણાતી જાય છે. આવા પ્રસંગે પરમાત્મા મહાવીરસ્વામી કે તેમના જેવા આત્મ-સાધક મહાપુરુષોના જીવનસંબંધી જેટલું સાહિત્ય પ્રગટ કરવામાં આવે તેટલું લોકોને વધુ જાણવાનું અને વિચારવાનું મળી શકે. એ પચીસસો વર્ષ પહેલાના ઇતિહાસનું અવલોકન કરતા આપણને જણાશે કે તે વખતે વધતી જતી આધ્યાત્મિક જડતાની સામે એક વિરાટ આંદોલન ઉભું કરીને ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીએ લોકોને સત્ય માર્ગનું દર્શન કરાવ્યુ હતુ—

તે યુગની વિકૃત પરિસ્થિતિ :

તેવીસમા તીર્થંકર ભગવાન શ્રી પાર્શ્વનાથને થયા હજુ અઢીસો વર્ષ જ થયા હતા. તેમણે પ્રરૂપેલા મોક્ષમાર્ગના અભિલાષી અનેક આત્માઓ ત્યારે પણ ભાગવતી દીક્ષા અંગીકાર કરી પોતાનુ શ્રેય સાધતા હતા અને લોકોને ધર્મ-માર્ગનુ દર્શન કરાવતા હતા. પણ બીજી બાજૂ આ અવસર્પિણી કાળના સુષમદુષમા નામના ચોથા આરાનો પ્રાત-છેવટોનો કાળ નજીક આવતો જતો હતો; તેની અસર અનુક્રમે જીવોના ભદ્ર પરિણામ ઉપર થવા લાગી હતી અને જૈનશાસ્ત્રોના વર્ણન પ્રમાણે જીવોમાં જડતા અને વક્રતાનો પ્રચાર થતો હતો. જાણે કે પંચમ આરાના ઓળાઓ અત્યારથી જ ન દેખાવા લાગ્યા હોય એમ એ પચીસસો વર્ષ પહેલાંના, શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીએ પોતાની ઉપદેશ-ધારા વહેવરાવી એ પહેલાંના, એ યુગમા પ્રજામાં આત્મિક અકર્મણ્યતા વધુને વધુ પ્રસરી રહી હતી અને આધ્યાત્મિક સુષુપ્તિ વધુ ગાઢ બનતી જતી હતી લોકભાવનાનો પ્રવાહ સાંસારિક-ક્ષણિક-સુખો મેળવવાની દિશામાં પ્રવાહિત થઈ રહ્યો હતો ઐહિક સુખ મેળવ-વાની માનવીની લાલમાએ એટલુ બધુ ઉગ્ર રૂપ ધારણ કર્યું હતુ કે માનવી ગમે તે કરવામા જરાય અચકાતો ન હતો. પોતાનુ માની લીધેલુ કલ્યાણ સાધવા માટે એ લોહી-તરસ્યો બન્યો હતો. યજ્ઞયાગનાં ક્રિયા-કાંડોને ઉજવવા માટે, સેંકડો નિર્દોષ પશુઓને, મારાના છરા નીચે રહેંસાઈ જતા સગી આંખે નીહાળવા છતાં, એને લેશમાત્ર દયાની લાગણી કે અરેરાટી ઉપજતી ન હતી. ઉલટું એવા યજ્ઞો કરીને અને નિર્દોષ પ્રાણીઓને હોમીને

એને કોઈ મહાન્ ફતેહ મેળવ્યાનો સંતોષ થતો હતો. પોતાની નાની નાની ઇચ્છાઓની તૃપ્તિ માટે ડગલે ને પગલે એ દેવદેવીઓની માનતા કરવામા મશગૂલ રહેતો. આ નાનાં નાના દેવદેવીઓની માનતાએ માણસને એટલો બધો અંધ બનાવી દીધો હતો કે "આત્મીયતત્ત્વ જેવી વસ્તુનુ અસ્તિત્વ છે અને તેમાં અતુલ-અનંત સામર્થ્ય રહેલુ છે," એ વાતનો એને વિચાર સુદ્ધા આવતો નહિ. આથી આગળ વધીને, નહિ જેવી વાત માટે યુદ્ધમા હજારો નિર્દોષ માનવીઓના સંહારથી ભૂમિને શોણિતભીની બનાવવાની પાશવી વૃત્તિએ માનવીની વિવેકબુદ્ધિને આવરી લીધી હતી. સ્ત્રીજીવનની દુર્દશા પણ પરાકાષ્ઠાએ પહોચી હતી, સમાજ-જીવનમા તેનું સ્થાન બહુ જ હલકું ગણાવા લાગ્યુ હતુ. આ બધુય માનવીની વધતી જતી હિંસક વૃત્તિનુ જ પરિણામ હતું.

આમ, એક યુગપરિવર્તનના આંદોલન માટે જોઇએ એટલી હદે તે વખતની સમગ્ર પરિસ્થિતિ વિકૃત બની ગઈ હતી અને એમા સમગ્ર માનવ સમુદાય ખૂબ પીલાઇ રહ્યો હતો. અધઃપાતની અમાવાસ્યા લગભગ આવી લાગી હતી. બીજના નવીન ચંદ્રનાં દર્શન કરાવે એવા માર્ગદર્શકની દુનિયા રાહ જોઈ રહી હતી.

સામાજિક પરિવર્તનની મુશ્કેલીઓ :

સંસારમા રાજનૈતિક પરિવર્તન કે રાજકીય ક્રાંતિ કરવામાં તેના નેતાને જે અનેક મુશ્કેલીઓની સામે ઝઝુમવુ પડે છે, તેના કરતા, સામાજિક કે ધાર્મિક પરિવર્તન કરનાર નેતાને અનેકગણી મુશ્કેલીઓ અને મુઝવણોમાથી પસાર થવુ પડે છે આનું કારણ સ્પષ્ટ છે; રાજકીય પરિવર્તન વખતે મોટે ભાગે પોતાનાથી બહારની પારકી ત્રીજી જ વ્યક્તિ સામે મોરચા માડવાના હોઈ આખી પ્રજા એમા એક શક્તિરૂપ એકત્રિત થઈ શકે છે. જ્યારે સામાજિક કે ધાર્મિક પરિવર્તનમા તો પોતાના ઘરના જ — એક જ દેશ કે જાતિના — માણસો સામે — તેમની અવળી પ્રવૃત્તિઓ સામે જેહાદ જગવવાની હોઈ તેમા ડગલે ને પગલે અવળું પરિણામ આવવાની ધાસ્તી રહેલી હોય છે વળી રાજકીય પરિવર્તનમા સત્તા અને બળનો ઉપયોગ કરી બીજાને દાબી દેવાના હોય છે, જ્યારે સામાજિક પરિવર્તનમા તો સમાજનુ જીવન — સમાજની દરેક વ્યક્તિનુ જીવન — ઉન્નત બનાવવાનો ઉદ્દેશ હોઈ ત્યા બળ કે સત્તાને સ્થાને પ્રેમ અને આત્મશુદ્ધિની જરૂર હોય છે

પ્રભુ મહાવીરની સફળતા; અહિંસાનો મહામંત્ર :

આમ એક તરફ આખોય સમાજ વિકૃત દશામાં સડી રહ્યો હતો અને બીજી તરફ તેનુ પરિવર્તન આટલુ કઠિન હતું, એવી વિકટ પરિસ્થિતિ હોવા છતા આખાય સમાજને સાચા રાહે દોરવાનુ કાર્ય પરમાત્મા મહાવીરસ્વામીએ પૂરું પાડ્યું હતુ એ વાતની ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે. એમના પ્રયત્ને યજ્ઞની ઘોર હિંસાઓ બંધ થઇને હજારો-લાખો નિર્દોષ પશુઓને અભય મળ્યુ હતુ. સંસારિક સુખ માટે દિનગત અસંતુષ્ટ રહેનાર માનવી ત્યાગ અને આચારના માર્ગને ચાહતો થયો હતો. અવનત થઈ ગયેલા સ્ત્રી-જીવનને ઉન્નતિનો રાહ મળ્યો હતો અને પુરુષની માફક યાવત્ મોક્ષ મેળવવા માટે સ્ત્રીજાતિ અધિકારિણી છે એ, તેમજ નાનામા નાના કીડી-કુંથવા જેવા પ્રાણીથી લઈને મનુષ્ય સુધીના બધાય શરીરધારીઓનો આત્મા એક સરખો જ છે એ, સનાતન સત્યનું પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવે જગતને ભાન કરાવ્યુ હતું.. એ ભૂતકાળનું અવલોકન

કરનાર કોઈ પણ મનુષ્ય જોઈ શકશે કે ભૂતકાળના એ આંગણા ઉપર ભગવાન મહાવીરે ધર્મભાવના અને સદાચાર – ભાવનાના અનેક કંકુવર્ણા સાથિયા પૂર્યા હતા. અહિંસાનો ગભીર નાદ સંભળાવીને માનવી હૃદયના દયાના અંકુરને વિકસાવીને ભગવાને અશક્ય લાગતુ કામ શક્ય કર્યું, અને **અહિંસાના મહામૂલા મંત્રની જગત્‌ને** પ્રાપ્તિ કરાવી.

પ્રભુ મહાવીરની સફળતાની મુખ્ય ચાવી: સંપૂર્ણ આત્મશુદ્ધિ

પોતે આદરેલા ધર્મ–પ્રરૂપણાના કાર્યમા પરમાત્મા મહાવીરે મેળવેલ સફળતાનો મુખ્ય આધાર એ મહાપ્રભુની આત્મશુદ્ધિ અને આત્મશક્તિના અનંત વિકાસ ઉપર છે.

પોતાની આસપાસના સંસારને દુઃખમાં ડુબેલો જોઈને તેમાથી તેનો ઉદ્ધાર કરવાની ભાવુક લાગણીઓના પ્રવાહમા તણાઈને પોતાના આત્માનુ કલ્યાણ કરવાનુ વિસારી મૂકવાની સહજ ભૂલ ઘણાય માનવીઓ કરી બેસે છે પરમાત્મા મહાવીર-દેવના જીવનની ખાસ વિશિષ્ટતા એ છે કે તેમણે લોકોપકારની અપાર લાગણીઓના પ્રવાહને રોકીને સાડાબાર વર્ષ જેટલા લાબા સમય સુધી, સાવ એકાકી જીવન ગાળી, અનેક ઘોર સકટો સહન કરીને અને ઉગ્ર તપસ્યા કરીને પહેલા સપૂર્ણ આત્મ–સિદ્ધિ મેળવી, અને પછી લોકઉદ્ધારના માટે પદાર્પણ કર્યું. આત્મ–સાધના પછીની એમની લોકકલ્યાણની પ્રવૃત્તિની સફળતાનુ શું કહેવું? શુ રાજાઓ કે શું મહારાજાઓ; શું બ્રાહ્મણો કે શુ બ્રાહ્મણેતરો, શુ સામાન્ય માણસો કે શું રાજપુત્રો, એ બધાય એમની આસપાસ ટોળે મળતા અને એમના ઉપદેશનો બોલે બોલ ઝીલીને પોતાનું કલ્યાણ કરતા! "જે તરી શકે તે તારે, જે જીતી શકે તે જીતાડે" એ વૃદ્ધવચન ખરે જ, ઘણુ સાચું છે.

ધાર્મિક–કલહો અને સ્યાદ્વાદ–અનેકાંતવાદની ભેટ:

એક બીજી મહત્ત્વની વસ્તુ પણ ન ભૂલવી જોઇએ તે વખતે જેમ હિંસાદિક ખૂબ વધી ગયા હતા તેમ, સાપ્રદાયિક મત મતાતરો પણ ખૂબ વધી ગયા હતા અને દરેક સંપ્રદાય પોતાના મતવ્યને સાચું બતાવવાની અને બીજા ધર્મોના તત્ત્વોને બીલકુલ ખોટા બતાવવાની એકાંત પ્રરૂપણા કરતો હતો. પરિણામે રાત દિવસ ધાર્મિક કલહ થતા હતા અને એ કલહની આગથી આખો સમાજ સતપ્ત થઇ ગયો હતો. પરમાત્મા મહાવીરદેવે, આ સાપ્રદાયિક કલેશોને શાત કરવાનો એક મહામંત્ર શોધી કાઢચો. એ મંત્ર તે સ્યાદ્વાદ–અનેકાન્તવાદ! એ અનેકાતવાદનો ઉપદેશ આપીને પ્રભુએ, કેવળ એક જ આંખે અને વસ્તુની એક જ બાજૂને જોવાને ટેવાઇ ગયેલા માનવીઓને અનેક દૃષ્ટિએ અને એક જ વસ્તુની અનેક બાજૂઓને દેખતા કર્યા પરિણામે ગેરસમજણ કે મતાધતાના કારણે અથડાઈ પડતા લોકો એક બીજાને સમજતા થયા અને નિરથક કલેશનો અંત આવ્યો. આમ મહાવીરદેવે જગતને અનેકાતવાદ — સ્યાદ્વાદની મહાન ભેટ કરી!

આ પ્રમાણે પ્રભુ મહાવીરે લોકોને ખૂબ જાગ્રત કર્યા, 'દરેક પ્રાણીનો આત્મા સરખો છે' એ દયાની ભાવનાનો પ્રવાહ દરેકના હૃદયમાં વહેતો કર્યો અને એવી રીતે આત્મિક અકર્મણ્યતા અને આધ્યાત્મિક સુષુપ્તિનો અંત આણ્યો

અત્યારની વિષમ પરિસ્થિતિ:

આ બધી તો ૨૫૦૦ વર્ષ પહેલાંના એ યુગથી વાત થઈ! પણ અત્યારે જો આપણે જોઈશું તો આપણને લાગ્યા વગર નહી રહે કે અત્યારે આખો સમાજ બહુ

જ બારીક પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થઈ રહ્યો છે. એ મહાપ્રભુના શાસનની શીતળ છાયામાં, પવિત્રપણે પોતાનુ જીવન જીવનારાઓની સંખ્યા આજે દિન પ્રતિદિન વધુને વધુ મર્યાદિત થતી જાય છે ધીમે ધીમે આપણી ભાવનાનો પ્રવાહ આધ્યાત્મિકતા કરતા ભૌતિકતા તરફ વહેતો જાય છે જડવાદ જગત ઉપર પોતાનું વર્ચસ્વ જમાવતો જાય છે. મૈત્રી, પ્રમોદ અને વિશ્વબંધુત્વની ઉદાત્ત ભાવનાઓ આજે અલોપ થતી જોવાય છે માનવી ધીમે ધીમે વધુને વધુ સ્વાર્થપરાયણ બનતો જાય છે પરમાત્મા મહાવીરના યુગ પહેલા જે હિંસા ધર્મના નામે કરવામા આવતી હતી, લગભગ તેટલી જ —કદાચ પ્રમાણમા તેથીય વધારે–હિંસા આજે માનવી પોતાના પોષણ માટે કે પોતાની વિલાસી વૃત્તિને પોષવા માટે કરે છે પોતાની ઇચ્છા થાય તો કેવળ એક સુંદર કમરપટો મેળવવા માટે આજનો માનવી નિર્દોષ સર્પને મારી નાખે છે અને પોતાની ઇચ્છા થાય તો, પોતાના બીનજરૂરી શોખને માટે, જીવતા જાનવરની ચામડી ઉતરડાવતા પણ એ અચકાતો નથી. વિજ્ઞાનની સાથે વધતી જતી મનુષ્યની સ્વરક્ષણ–ભાવના એટલી હદે પહોંચી ગઇ છે કે, પોતાને જુવાન થવાની ભાવના જાગે તો તે એકાદ વાનર ઉપર શસ્ત્રક્રિયા કરી તેની બલગ્રંથી પોતાના શરીરમા દાખલ કરી દે અને છતાય એને એ વાનર માટે જરાય કરુણા ન ઉપજે! અલબત આજે એ યજ્ઞની હિંસા નહિવત્ બની ગઈ છે, પણ બીજી બાજૂ આવી મોજશોખ અને શરીરપોષણની હિંસા ખૂબ વધી ગઈ છે એટલે પરિણામે નિર્દોષ પ્રાણીઓનો સંહાર તો ખૂબ વધી ગયો છે.

પ્રભુ મહાવીરની યાદ: જિનબિંબ અને જિનાગમ:

આ યુગનુ આવુ ભયાનક સ્વરૂપ જોતા સહેજે આપણને પ્રભુ મહાવીરની યાદ આવી જાય છે નાનામા નાના કીટાણુથી લઈને મોટામા મોટા ચક્રવર્તી સુધી દરેકને સમભાવની સ્નેહભરી નજરે નિરખનાર, અજોડ અહિંસક એ પરમકરૂણામૂર્તિ પ્રભુના ઉપદેશના પ્રચારની આજે ખરેખર ખૂબ જ આવશ્યકતા છે

શાસ્ત્રના વચનો પ્રમાણે આપણે જાણીએ છીએ કે સમગ્ર વિશ્વનો ઉદ્ધાર કરવાની શક્તિવાળા તીર્થંકર જેવા પરમ પુરુષો અત્યારે મળવા શક્ય નથી. પણ એ જ શાસ્ત્રો આપણને ફરમાવે છે કે, જિન–તીર્થંકરના અભાવમા જિનબિંબ અને જિનાગમની ઉપાસનાથી માનવી પોતાનુ કલ્યાણ સાધી શકે છે. જગત માટે જીવી જનારા પુણ્યશ્લોક પુરુષો છેવટે તો પોતાના અક્ષરદેહે–પોતે આપેલા ઉપદેશના માહિત્યરૂપે–જ અમર થાય છે. એમના એ અક્ષરદેહ–ઉપદેશ–ની ઉપાસનામા માનવી પોતાનુ શ્રેય સાધી જાય છે.

જિનાગમ-જૈન સાહિત્યના પ્રચારની અગત્ય:

એટલે જો આપણને જનતામા વધતી જતી આધ્યાત્મિક બેદરકારી તરફ તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થતો હોય અને એને આપણે દૂર કરવા ચાહતા હોઈએ તો અમને લાગે છે કે આપણે વહેલામા વહેલી તકે એ પ્રભુભાષિત ઉપદેશોનો વધારેમા વધારે પ્રચાર કરવો જોઈએ. આ દિશામા હવે વધુ દુર્લક્ષ્ય કરવુ આપણને પાલવે એમ નથી. આપણું જૈન-સાહિત્ય એવં જિનભાષિત આગમો દુનિયાના કોઈ પણ તત્ત્વજ્ઞાન કરતા સરસાઈ ભોગવે એવા છે એ નિર્વિવાદ છે. જરૂર માત્ર એને જનતા સમક્ષ રજૂ કરવાની જ છે. જો એ સાહિત્ય અનેક ભાષાઓમા પ્રકટ કરાવીને લોકોના હાથમા મૂકવામા આવે તો લોકજીવન

ઉપર એની સુંદર અસર થયા વગર નહીં રહે એવો આપણે વિશ્વાસ રાખીએ. આવી રીતે એ ઉપદેશોનો પ્રચાર કરવો તે પણ એ મહાપ્રભુની ઉપાસના જ છે

"મહાવીર-ચરિત્ર"ની માગણી અને અગત્ય :

આ પ્રસંગે એક બીજી, અને અત્યારે ઘણી જ અગત્યની ગણાતી, વસ્તુનો નિર્દેશ કર્યા વગર અમે રહી શકતા નથી ! એ વસ્તુ છે પ્રભુ મહાવીરના જીવન-ચરિત્રની વાત ! જોકે પ્રખર વિદ્વાન, ગીતાર્થ અનેક પૂર્વાચાર્યોએ સંસ્કૃત તેમજ પ્રાકૃત ભાષામાં રચેલાં, શ્રમણ ભગવાન મહાવીરસ્વામીનાં, અનેક વિદ્વતાભર્યા સુંદર જીવન-ચરિત્રો આપણા વિપુલ સાહિત્યભંડારમાં હયાત છે છતાં અત્યારની પલટાતી લોક-રુચિને અનુકૂળ થઈ પડે એવા અને દરેકે દરેક — જૈન કે અજૈન — મહાનુભાવ જેનો સ્વીકાર કરવા પ્રેરાય એવા "મહાવીર-ચરિત્ર"ની ઊણપ તો જરૂર જણાઈ આવે છે અને તેથી આજે પૌર્વાત્ય સભ્યતા (Oriental Culture)ના ઉપાસક દરેક, જૈન કે અજૈન વિદ્વાન એક સુંદર, સર્વાંગપૂર્ણ મહાવીર-ચરિત્રની એકી અવાજે માગણી કરી રહ્યા છે. એક વ્યક્તિ પોતાની જાતે ગમે તેટલી ઊંચી કે ગમે તેટલી મહત્ત્વપૂર્ણ હોય, તોપણ જો તે વ્યક્તિને તેના યોગ્ય સ્વરૂપમા જનતા સમક્ષ મૂકવામા ન આવે તો, જનતા એ વ્યક્તિને એના સાચારૂપે ન ઓળખી શકે કે એના ઉન્નત એવા પણ જીવનથી લાભ ન ઉઠાવી શકે એ સમજી શકાય એવી વાત છે એટલે આપણે આશા રાખીએ કે આપણા સમાજનો વિદ્વદ્વર્ગ એ તરફ ધ્યાન આપી એ ઊણપને દૂર કરવા પ્રયત્નશીલ થશે.

સાહિત્યમાં જીવન-ચરિત્રોની મહત્તા :

આજે 'સાહિત્ય'ના નામે ઘણુંય સાહિત્ય પ્રકાશિત થતુ જાય છે. પણ માનવ-જીવનના અંતિમ કલ્યાણને બતાવી શકે એવા સાહિત્યની ખૂબ ખોટ છે. એવા સાહિત્ય વગર દુનિયાને ઉન્નતિનો માર્ગ ન મળી શકે એ દીવા જેવી વાત છે. એવા સાહિત્યમા આત્મસાધક તરીકેનુ આધ્યાત્મિક-જીવન જીવી જનારા મહાપુરુષોના જીવન-ચરિત્રોનુ સ્થાન ઘણુ ઊંચુ છે. જીવન ચરિત્રને વાચવાથી એક વાસ્તવિક જીવનની ઊંડી અસર માણસ ઉપર પડે છે અને એમાંથી માણસ અનેક પ્રેરણાઓ અને આશાઓને મેળવી શકે છે.

'મહાવીર-ચરિત્ર' તૈયાર કરવામાં મુશ્કેલી :

જે મહાપુરુષને થયા આજે પચીસ સૈકા જેટલો લાંબો સમય વીતી ગયો અને જે કાળમા આત્મ-લઘુતામા જ આનંદ માણતો માનવી કોઈ પણ વિશિષ્ઠ પ્રકારના ઇતિહાસને સંઘરતો ન હતો, એવા યુગના એક મહાપુરુષનુ ઐતિહાસિક મહત્ત્વવાળું જીવન-ચરિત્ર તૈયાર કરવામાં અનેક મુશ્કેલીઓ રહેલી છે એ વાતનો અમે સ્વીકાર કરીએ છીએ. પણ સાથે સાથે નમ્ર ભાવે એ પણ જણાવીએ છીએ કે એવી ગમે તેટલી મુશ્કેલીઓ હોય તોપણ તે દૂર ન જ થઈ શકે એવું કશુંય નથી ! પ્રયત્ન કરવામા આવે તો અવશ્ય સફળતા મળે જ ! અલબત્ત એક ઐતિહાસિક મહાપુરુષ માટે કોઈ કોઈ બાબતમા વિચારકો અને વિદ્વાનોમાં પ્રામાણિક મતભેદ જરૂર હોય પણ એ મતભેદના કારણે એ મહાપુરુષની મહત્તામાં જરાય ઊણપ નથી આવતી. એટલે એવી-મતભેદ જન્ય કે બીજી કોઈ પણ મુશ્કેલીઓથી આપણને આપણા કાર્યમાં અટકાયત ન જ થવી જોઈએ. ભગવાન્ મહાવીરની માફક ભગવાન્ બુદ્ધદેવ પણ

આજથી ૨૫ સૈકા પહેલાં થઈ ગયા છે. છતા આજે એમના અનેક જીવન-ચરિત્રો ઉપલબ્ધ થાય છે. આ દાખલાથી પણ આપણને આ કાર્યમાં ઉત્તેજના મળવી જોઈએ!

આપણાં શક્તિ અને સાધનો, મહાવીર-ચરિત્રની યોજના :

વળી ભગવાન્ મહાવીરનુ ચરિત્ર તૈયાર કરવામાં બીજાં કોઈ પણ જાતનાં સાધનોની આપણે ત્યા ઊણપ હોય એમ અમે નથી માનતા! વખત આવ્યે જરૂરિયાત પ્રમાણે નાણા ભેગાં કરવા માટે આજે પણ આપણો સમાજ પંકાય છે. બીજી તરફ પૂજ્ય મુનિરાજો અને ગૃહસ્થોમાં આપણે ત્યાં એવા વિદ્વાનો પણ હયાત છે કે જેઓ ધારે તો અવશ્ય મહાવીર-ચરિત્ર તૈયાર કરી શકે! કોઇ વિશિષ્ટ પ્રકારનાં સાધનોના અભાવે સરસ મહાવીર-ચરિત્ર તૈયાર થઇ શકયુ નથી એ વાતને અમે બહુ વજુદ નથી આપતા. આ માટે જો કોઈ જવાબદાર હોય તો તે કેવળ આપણુ દુર્લક્ષ્ય-બેદરકારી જ છે.

"મહાવીર-ચરિત્ર" કેવી રીતે તૈયાર કરવુ એની યોજનાના વિવેચનમા ઉતર્યા વગર એટલુ તો અમે અવશ્ય સૂચવવા માગીએ છીએ કે એક આદર્શ "મહાવીર-ચરિત્ર" નિર્માણ કરવા માટે કેવળ એક જ વિદ્વાનના પ્રયત્નો ધારી સફળતા ન જ અપાવી શકે. એના માટે તો એક "શ્રી મહાવીર-ચરિત્ર પ્રકાશનમંડળ" કે એવા કોઇ નામનું વિદ્વદ્-મંડળ કાયમ કરવું જોઈએ અને એમાં જૈન તેમજ જૈનોનાં તત્ત્વોને અપનાવી રહેલા અજૈન વિદ્વાનોને દાખલ કરવા જોઈએ. એ મંડળ મારફત જુદા જુદા વિષયોની સંપૂર્ણ માહિતી મેળવીને, જ્યાં જરૂરી જણાય ત્યા અમુક માહિતી મેળવવા માટે ઇનામી નિબંધો વગેરેની યોજના દ્વારા જરૂરી માહિતી મેળવીને, એક સુદર "મહાવીર-ચરિત્ર" તૈયાર થઈ શકે, અને આવી રીતે તૈયાર થએલ "મહાવીર-ચરિત્ર"નો મુખ્ય મુખ્ય બધી ભાષામા અનુવાદ કરીને તે તે ભાષાભાષિયોને તે પહોંચાડી શકાય!

જરૂરત જણાય તો આ ચરિત્રને અંગે અમેરીકાના નોબલ પારિતોષિક જેવી એકાદ મોટી ઇનામી યોજના કરવી પડે તો તે પણ આપણને ન પરવડે એમ તો નથી જ!

લોકભોગ્ય "મહાવીર-ચરિત્ર" :

મહાવીર-ચરિત્રની આટલી બધી અગત્ય હોવાને કારણે એક બીજી વસ્તુ તરફ પણ અમે સૌનુ ધ્યાન દોરવા માગીએ છીએ એક ગ્રંથ અને ખાસ કરીને જીવન-ચરિત્રને લગતો ગ્રથ સર્વાંગસંપૂર્ણ-બધીય ઐતિહાસિક અને બીજી માહિતીથી પૂર્ણ-હોય તો જ એ જીવન ઉપર અસર કરે છે એવુ ખાસ તો કશુ જ નથી! જાહેર સામાન્ય પ્રજા તો સામાન્ય ચરિત્રોમાથી પણ પ્રેરણાને મેળવી શકે છે તેથી ઉપર કહ્યા પ્રમાણેનુ સમગ્ર માહિતીવાળુ એવું વિદ્વદ્ભોગ્ય "મહાવીર-ચરિત્ર" તૈયાર થાય ત્યાસુધી તેની રાહ જોઇને બેસી ન રહેતા, લોક-ભોગ્ય એવા નાના મોટા અનેક "મહાવીર-ચરિત્રો" તૈયાર કરવા અને પ્રકાશિત કરવા તરફ આપણે ધ્યાન આપવુ જોઈએ વળી કેવળ સળંગ જીવન-ચરિત્રો જ શું પણ કવિતાઓ, નાની મોટી કથાઓ કે એવા છૂટક સાહિત્ય દ્વારા પણ મહાવીરસ્વામીના જીવન-પ્રસગો જનતા જાણતી થાય એમ કરવુ જોઇએ આમ કરવાથી કવિ તરીકેની, કથા લેખક તરીકેની કે ગંભીર સાહિત્યના લેખક તરીકેની કળાને ધારણ કરનાર દરેક વિદ્વાનને એમા પોતાનો ભાગ આપવાનો સુયોગ મળશે અને સમાજને એક જ વિષયને લગતુ વિવિધ રસભર્યું સાહિત્ય વાચવા મળશે. વિદ્વાનોના આવા

ઉપર એની સુંદર અસર થયા વગર નહી રહે એવો આપણે વિશ્વાસ રાખીએ. આવી રીતે એ ઉપદેશોનો પ્રચાર કરવો તે પણ એ મહાપ્રભુની ઉપાસના જ છે.

"મહાવીર-ચરિત્ર"ની માગણી અને અગત્ય :

આ પ્રસંગે એક બીજી, અને અત્યારે ઘણી જ અગત્યની ગણાતી, વસ્તુનો નિર્દેશ કર્યા વગર અમે રહી શકતા નથી ! એ વસ્તુ છે પ્રભુ મહાવીરના જીવન-ચરિત્રની વાત ! જોકે પ્રખર વિદ્વાન, ગીતાર્થ અનેક પૂર્વાચાર્યોએ સંસ્કૃત તેમજ પ્રાકૃત ભાષામાં રચેલાં, શ્રમણ ભગવાન મહાવીરસ્વામીનાં, અનેક વિદ્વતાભર્યા સુંદર જીવન-ચરિત્રો આપણા વિપુલ સાહિત્યભંડારમાં હયાત છે છતા અત્યારની પલટાતી લોક-રુચિને અનુકૂળ થઈ પડે એવા અને દરેકે દરેક — જૈન કે અજૈન — મહાનુભાવ જેનો સ્વીકાર કરવા પ્રેરાય એવા "મહાવીર-ચરિત્ર"ની ઊણપ તો જરૂર જણાઈ આવે છે અને તેથી આજે પૌર્વાત્ય સભ્યતા (Oriental Culture)ના ઉપાસક દરેક, જૈન કે અજૈન વિદ્વાન એક સુંદર, સર્વાંગપૂર્ણ મહાવીર-ચરિત્રની એકી અવાજે માગણી કરી રહ્યા છે એક વ્યક્તિ પોતાની જાતે ગમે તેટલી ઊંચી કે ગમે તેટલી મહત્ત્વપૂર્ણ હોય, તોપણ જો તે વ્યક્તિને તેના યોગ્ય સ્વરૂપમા જનતા સમક્ષ મૂકવામા ન આવે તો, જનતા એ વ્યક્તિને એના સાચારૂપે ન ઓળખી શકે કે એના ઉન્નત એવા પણ જીવનથી લાભ ન ઉઠાવી શકે એ સમજી શકાય એવી વાત છે એટલે આપણે આશા રાખીએ કે આપણા સમાજનો વિદ્વદ્વર્ગ એ તરફ ધ્યાન આપી એ ઊણપને દૂર કરવા પ્રયત્નશીલ થશે.

સાહિત્યમાં જીવન-ચરિત્રોની મહત્તા :

આજે 'સાહિત્ય'ના નામે ઘણુંય સાહિત્ય પ્રકાશિત થતુ જાય છે. પણ માનવ-જીવનના અંતિમ કલ્યાણને બતાવી શકે એવા સાહિત્યની ખૂબ ખોટ છે. એવા સાહિત્ય વગર દુનિયાને ઉન્નતિનો માર્ગ ન મળી શકે એ દીવા જેવી વાત છે. એવા સાહિત્યમા આત્મસાધક તરીકેનુ આધ્યાત્મિક-જીવન જીવી જનારા મહાપુરુષોના જીવન-ચરિત્રોનુ સ્થાન ઘણુ ઊંચુ છે. જીવન ચરિત્રને વાચવાથી એક વાસ્તવિક જીવનની ઊંડી અસર માણસ ઉપર પડે છે અને એમાંથી માણસ અનેક પ્રેરણાઓ અને આશાઓને મેળવી શકે છે.

'મહાવીર-ચરિત્ર' તૈયાર કરવામાં મુશ્કેલી :

જે મહાપુરુષને થયા આજે પચીસ સૈકા જેટલો લાંબો સમય વીતી ગયો અને જે કાળમા આત્મ-લઘુતામા જ આનંદ માણતો માનવી કોઈ પણ વિશિષ્ઠ પ્રકારના ઇતિહાસને સંઘરતો ન હતો, એવા યુગના એક મહાપુરુષનુ ઐતિહાસિક મહત્ત્વવાળું જીવન-ચરિત્ર તૈયાર કરવામાં અનેક મુશ્કેલીઓ રહેલી છે એ વાતનો અમે સ્વીકાર કરીએ છીએ. પણ સાથે સાથે નમ્ર ભાવે એ પણ જણાવીએ છીએ કે એવી ગમે તેટલી મુશ્કેલીઓ હોય તોપણ તે દૂર ન જ થઈ શકે એવું કશુય નથી ! પ્રયત્ન કરવામા આવે તો અવશ્ય સફળતા મળે જ ! અલબત્ત એક ઐતિહાસિક મહાપુરુષ માટે કોઈ કોઈ બાબતમા વિચારકો અને વિદ્વાનોમાં પ્રામાણિક મતભેદ જરૂર હોય પણ એ મતભેદના કારણે એ મહાપુરુષની મહત્તામાં જરાય ઊણપ નથી આવતી. એટલે એવી-મતભેદ જન્ય કે બીજી કોઈ પણ મુશ્કેલીઓથી આપણને આપણા કાર્યમાં અટકાયત ન જ થવી જોઈએ. ભગવાન્ મહાવીરની માફક ભગવાન્ બુદ્ધદેવ પણ

આજથી ૨૫ સૈકા પહેલાં થઈ ગયા છે. છતાં આજે એમના અનેક જીવન-ચરિત્રો ઉપલબ્ધ થાય છે. આ દાખલાથી પણ આપણને આ કાર્યમાં ઉત્તેજના મળવી જોઈએ!

આપણાં શક્તિ અને સાધનો, મહાવીર-ચરિત્રની યોજના:

વળી ભગવાન્ મહાવીરનુ ચરિત્ર તૈયાર કરવામાં બીજાં કોઈ પણ જાતનાં સાધનોની આપણે ત્યા ઊણપ હોય એમ અમે નથી માનતા! વખત આવ્યે જરૂરિયાત પ્રમાણે નાણા ભેગાં કરવા માટે આજે પણ આપણો સમાજ પંકાય છે. બીજી તરફ પૂજ્ય મુનિરાજો અને ગૃહસ્થોમાં આપણે ત્યાં એવા વિદ્વાનો પણ હયાત છે કે જેઓ ધારે તો અવશ્ય મહાવીર-ચરિત્ર તૈયાર કરી શકે! કોઇ વિશિષ્ટ પ્રકારનાં સાધનોના અભાવે સરસ મહાવીર-ચરિત્ર તૈયાર થઇ શકયું નથી એ વાતને અમે બહુ વજુદ નથી આપતા. આ માટે જો કોઈ જવાબદાર હોય તો તે કેવળ આપણુ દુર્લક્ષ્ય-બેદરકારી જ છે.

"મહાવીર-ચરિત્ર" કેવી રીતે તૈયાર કરવુ એની યોજનાના વિવેચનમા ઉતર્યા વગર એટલુ તો અમે અવશ્ય સૂચવવા માગીએ છીએ કે એક આદર્શ "મહાવીર-ચરિત્ર" નિર્માણ કરવા માટે કેવળ એક જ વિદ્વાનના પ્રયત્નો ધારી સફળતા ન જ અપાવી શકે. એના માટે તો એક "શ્રી મહાવીર-ચરિત્ર પ્રકાશનમંડળ" કે એવા કોઇ નામનુ વિદ્વદ્-મંડળ કાયમ કરવું જોઈએ અને એમાં જૈન તેમજ જૈનોનાં તત્ત્વોને અપનાવી રહેલા અજૈન વિદ્વાનોને દાખલ કરવા જોઈએ. એ મંડળ મારફત જુદા જુદા વિષયોની સંપૂર્ણ માહિતી મેળવીને, જ્યા જરૂરી જણાય ત્યા અમુક માહિતી મેળવવા માટે ઈનામી નિબંધો વગેરેની યોજના દ્વારા જરૂરી માહિતી મેળવીને, એક સુદર "મહાવીર-ચરિત્ર" તૈયાર થઈ શકે, અને આવી રીતે તૈયાર થએલ "મહાવીર-ચરિત્ર"નો મુખ્ય મુખ્ય બધી ભાષામા અનુવાદ કરીને તે તે ભાષાભાષિયોને તે પહોંચાડી શકાય!

જરૂરત જણાય તો આ ચરિત્રને અંગે અમેરીકાના નોબલ પારિતોષિક જેવી એકાદ મોટી ઈનામી યોજના કરવી પડે તો તે પણ આપણને ન પરવડે એમ તો નથી જ!

લોકભોગ્ય "મહાવીર-ચરિત્ર".

મહાવીર-ચરિત્રની આટલી બધી અગત્સ હોવાને કારણે એક બીજી વસ્તુ તરફ પણ અમે સૌનુ ધ્યાન દોરવા માગીએ છીએ એક ગ્રંથ અને ખાસ કરીને જીવન-ચરિત્રને લગતો ગ્રથ સર્વાંગસપૂર્ણ-બધીય ઐતિહાસિક અને બીજી માહિતીથી પૂર્ણ-હોય તો જ એ જીવન ઉપર અસર કરે છે એવું ખાસ તો કશુ જ નથી! જાહેર મામાન્ય પ્રજા તો સામાન્ય ચરિત્રોમાથી પણ પ્રેરણાને મેળવી શકે છે તેથી ઉપર કહ્યા પ્રમાણેનુ સમગ્ર માહિતીવાળુ એવું વિદ્વદ્ભોગ્ય "મહાવીર-ચરિત્ર" તૈયાર થાય ત્યાસુધી તેની રાહ જોઇને બેસી ન રહેતા, લોક-ભોગ્ય એવા નાના મોટા અનેક "મહાવીર-ચરિત્રો" તૈયાર કરવા અને પ્રકાશિત કરવા તરફ આપણે ધ્યાન આપવુ જોઈએ ળી કેવળ સળગ જીવન-ચરિત્રો જ શું પણ કવિતાઓ, નાની મોટી કથાઓ કે એવા છૂટક સાહિત્ય દ્વારા પણ મહાવીરસ્વામીના જીવન-પ્રસગો જનતા જાણતી થાય એમ કરવું જોઇએ આમ કરવાથી કવિ તરીકેની, કથા લેખક તરીકેની કે ગભીર સાહિત્યના લેખક તરીકેની કળાને ધારણ કરનાર દરેક વિદ્વાનને એમા પોતાનો ભાગ આપવાનો સુયોગ મળશે અને સમાજને એક જ વિષયને લગતું વિવિધ રસભર્યું માહિત્ય વાચવા મળશે વિદ્વાનોના આવા

નાના કે મોટા પ્રયત્નોને ઉત્તેજન આપીને કે એવાં પુસ્તકો અનેક ભાષાઓમા લોકોને ઓછામાં ઓછા મૂલ્યે મળી શકે એવી વ્યવસ્થા કરીને ધનવાનો પોતાની લક્ષ્મીને સાર્થક કરવાની સાથે એ પ્રભુની ઉપાસનામાં પોતાનુ અર્ધ્ય આપી શકે!

ફરીને એક વખત આપણા બધાય વિદ્વાનોનુ આ અતિ મહત્ત્વના કાર્ય તરફ ધ્યાન દોરીને અમે આશા રાખીએ છીએ કે આપણે બધાય જરૂર એ દિશામાં આપણા પ્રયત્નોના પ્રવાહને પ્રવાહિત કરીશું અસ્તુ!

પ્રસ્તુત વિશેષાંક બાબત :

પ્રસ્તુત વિશેષાંકની યોજના પણ મહાવીર–ચરિત્રની અત્યારની ખામી અને વધતી જતી અગત્યના કારણે જ કરવામાં આવી છે. સંભવ છે આવો એકાદ વિશેષાક જોઈને કોઇક વિદ્વાન ને "મહાવીર – ચરિત્ર" તૈયાર કરવાની પ્રેરણા જાગે!

આ વિશેષાંકમાં ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી સંબંધી, જુદા જુદા વિદ્વાનોના અનેક લેખો આપવા છતાં, અમારી ઇચ્છા પ્રમાણેનુ સાહિત્ય કદાચ અમે નહિ આપી શકયા હોઈએ — નથી આપી શક્યા એ વાત સાચી છે. આમ છતાંય અમે, જરાય નિરાશ નહિ થતાં, જરૂર આશા રાખીએ છીએ કે આજે આટલા વિદ્વાનોનો સહકાર મેળવનારું "શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ" એક વખત બધાય પૂજ્ય મુનિરાજો અને વિદ્વાનોનો સહકાર મેળવી શકશે!

આ પ્રસંગે એક વાત અમારે સ્પષ્ટ કરવી જોઈએ! અમે પહેલાં કહી ગયા તેમ એક ઐતિહાસિક મહાપુરુષના જીવન માટે વિદ્વાનોમાં કોઈક વિષય પરત્વે પ્રામાણિક મતભેદ હોય એ બનવા જેવું છે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીના જીવનની કોઈ કોઈ ઘટના માટે પણ આવા પ્રામાણિક મતભેદને અવકાશ હોઈ શકે। આ અંકમાના કોઈ કોઈ લેખમાં પણ કદાચ એવો મતભેદ દૃષ્ટિગોચર થશે! પણ એનો, કેવળ એ "મતભેદ" હોવાના કારણે જ, સ્વીકાર કે તિરસ્કાર ન થવો જોઈએ, તેમજ આ માસિકમા એ છપાએલ છે એટલે અમારે એ સ્વીકાર્ય જ છે એમ પણ કોઈએ ન માની લેવુ ઘટે!

અમે જાહેર કરેલી યોજના પ્રમાણે આ વિશેષાક કાર્તિક શુકલા પંચમીના દિવસે અમારે પ્રકટ કરવો જોઈતો હતો પરન્તુ જુદા જુદા વિદ્વાનોને લેખ માટે વિજ્ઞપ્તિ–પત્ર મોકલી તેમની પાસેથી લેખ મેળવવામા થયેલ વિલંબ તેમજ અંકનું કદ ધાર્યા કરતા લગભગ દોઢ – બેગણું થઈ જવાથી તે કાર્યને પહોંચી વળવાનુ કાર્ય, આ બધા કારણોને લઈને એક મહિનાના વિલબ પછી કાર્તક અને માગસરના ભેગા અંક તરીકે આ વિશેષાંક પ્રકટ કરવાનુ અમારા માટે અનિવાર્ય થઈ પડયું હતુ. આશા છે કે અમારા વાચકો અમારી આ મુશ્કેલીઓનો વિચાર કરી આ વિલબને જતો કરશે!

આ વિશેષાંક તૈયાર કરવામા જે જે વિદ્વાનોએ પોતાના લેખો મોકલવાની ઉદારતા બતાવીને અમારા આ કાર્યમા અમને સહકાર આપ્યો છે તેમના અમે અત્યંત આભારી છીએ. અમે આશા રાખીએ છીએ કે ભવિષ્યમા પણ તેઓ આવો જ સહકાર આપતા રહેશે!

છેવટે – આ વિશેષાક જોઈને આપણામા "મહાવીર – ચરિત્ર" તૈયાર કરવાની ભાવના જાગે અને વહેલામા વહેલી તકે આપણે એક સુંદર "મહાવીર–ચરિત્ર" સમાજને ભેટ ધરી શકીએ એ જ ભાવના!

महावीर-चरित्र-मीमांसा

लेखक
मुनिराज श्री कल्याणविजयजी

१ जीवनचरित्र की दुर्गमता

आज चारों तरफ से भगवन् महावीर के 'जीवनचरित्र' की मांग है। एतद्देशीय और विदेशीय सभी जैनधर्म के अभ्यासी विद्वान् 'महावीरचरित्र' के लिये लालायित है। यह पंक्तिलेखक भी इसी आवश्यकता के वश लगभग १५ वर्ष से इस विषय की तरफ झुका हुआ है, तथापि अब तक सर्व-भोग्य फलप्राप्ति नहीं हुई। इसका कारण महावीर के जीवनचरित्र की दुर्गमता है। इस विषय का जितना अधिक अध्ययन और चिन्तन किया जाता है, उतना ही वह अधिक दुर्गम और अव्यक्त प्रतीत होता जाता है। हमारी प्रवृत्ति के जानकार कई सज्जन पूछा करते है—'आपका महावीरचरित्र सबन्धी परिश्रम कभी सफल भी होगा या नही?' और इस प्रकार उलहना देते देते कइ सज्जन तो इस संसार से बिदा भी हो चुके, फिर भी हमारा आरब्ध कार्य अभी संपूर्ण नहीं हुआ। इस दीर्घ विलंब कारण क्या है? इसकी चर्चा की यहां विशेष जरूरत नहीं, पाठकगण हमारे इस कार्य की कारणसामग्री के विषय में जब सुनेंगे तो उन्हें स्वयं विश्वास हो जायगा कि यह कार्य जैसा सरल समझा जाता है, वास्तव में वैसा नहीं है।

२ चरित्र की मौलिक सामग्री

यदि हम भगवान् महावीर के जीवनचरित्र की मौलिक सामग्री के विषय में कुछ कहना चाहें तो हमारी दृष्टि सब से पहले १ आचाराङ्ग, २ कल्पसूत्र और ३ आवश्यक-सूत्र की निर्युक्ति, भाष्य, चूर्णि तथा टीका पर पडती है। इन सूत्रों में भगवान के जीवनचरित्र संबन्धी सविस्तर चर्चा है।

उक्त सूत्रों के अतिरिक्त आचार्य नेमिचन्द्र और हेमचन्द्रसूरिकृत मध्यकालीन 'महावीरचरित्रो' में भी भगवान के जीवनचरित्र के 'कुछ अंग' उपलब्ध होते है।

हमारे इस 'कुछ अंग' का तात्पर्य यह है कि इन सभी सूत्रों और ग्रन्थों मे व्यवस्थित रूप से भगवान की छद्मस्थावस्था की ही चर्चा है। केवली-जीवन के ३०

वर्ष का लंबा समय भगवान ने कहां व्यतीत किया, कौन वर्षाचातुर्मास्य किस स्थान में किया और वहां क्या क्या धर्मकार्य हुए, कौन कौन प्रतिबोध पाये इत्यादि बातों का कहीं भी निरूपण नहीं मिलता। पिछले चरित्रों में भगवान के केवलीजीवन के कतिपय प्रसंगों का वर्णन अवश्य दिया है, परन्तु उन में भी कालक्रम न होने से चरित्र की दृष्टि से वे बिलकुल महत्त्व—हीन हो गये है।

३ मौलिक सामग्री में पारस्परिक विरोध

हमारी शिकायत यहीं पूरी नहीं होती। मौलिक चरित्र लेखक भी कई स्थानों में एक दूसरे के कथन से विरुद्ध चले गये है, और सब से विशेष शोचनीय बात तो यह है कि उन्होंने विषयनिरूपण मे घटनाओं के कालक्रम का तो विचार ही नहीं किया।

नीचे के विवरण से हमारे उक्त कथन की सत्यता समझ में आ सकेगी।

आचाराङ्गसूत्रकार महावीर के तप के सम्बन्ध में लिखते हैं—

"छठेणं एगया भुंजे अहवा अठमेण दसमेणं दुवालसमेणं एगया भुंजे" अर्थात् 'वे कभी दो उपवास के बाद भोजन करते, कभी तीन, कभी चार और पांच उपवास के अन्त में भोजन करते हैं।'

अब आवश्यक निर्युक्ति, भाष्य और चूर्णि का मत देखिये, इन ग्रन्थों में महावीर के कुल तप और पारणा के दिन गिना दिये है जिनमें चार और पांच उपवास के तप का उल्लेख ही नहीं है।

इसी प्रकार आवश्यक में महावीर की छद्मस्थावस्था का समय बराबर १२ वर्ष, ६ मास और १५ दिन का माना है और इसी हिसाब से उनके तप और पारणों की दिनसंख्या मिलाई है, परन्तु महावीर ने मार्गशीर्ष वदि १० को दीक्षा ली और तेरहवें वर्ष वैशाख सुदि १० को केवलज्ञान पाया, यह छद्मस्थकाल सौर वर्ष की गणना से १२ वर्ष और साढे पांच मास, प्रकर्म संवत्सर की गणना से १२ वर्ष साढे सात मास और चान्द्र संवत्सर की गणना से १२ वर्ष साढे नव मास के बराबर होता है। आवश्यककार की कही हुई १२ वर्ष साढे छः मास की संख्या किसी भी व्यावहारिक गणना से सिद्ध नहीं होती।

४ चरित्रों की अनवस्थित शैली

उक्त सूत्रकारों ने तो भगवान के केवलि—जीवन का स्पर्श ही नहीं किया, परन्तु चरित्रकारों ने भी उसके लिखने का उपक्रम करके भी साधनाभाव से अथवा तो

रुचिवैचित्र्य के कारण घटनाक्रम से कोई बात नहीं लिखी। केवलिजीवन के ३० चातुर्मास्यों में से अन्तिम चातुर्मास्य के सिवा शेष २९ चातुर्मास्य भगवान ने किस समय कहां कहां किये ? किस चातुर्मास्य में क्या क्या महत्त्वपूर्ण घटनायें घटीं इत्यादि महत्त्वपूर्ण बातों के संबन्ध में उन्होंने एक शब्द भी नहीं लिखा। हां, केवलिजीवन से सम्बन्ध रखनेवाली अपनी पसन्दगी की कुछ घटनायें उन्होंने अपने चरित्रों में अवश्य लिख दी है, जिनमें कालक्रम का कोई खयाल नही रक्खा गया।

५ चरित्रों का केवलि-विहारक्रम

भगवान के छद्मस्थ जीवन के संबन्ध में हमें कुछ भी नहीं कहना। क्योंकि इस विषय में सूत्र और चरित्र सभी लगभग एक मत है। मतभेद अथवा अनवस्था केवलि-जीवन के सम्बन्ध में ही है, अतः यहां हम केवलिविहार का ही विचार करेंगे।

आजकल अधिक प्रसिद्ध और लभ्य महावीरचरित्र तीन है—१ला नेमिचन्द्रसूरि-कृत प्राकृत महावीरचरित्र, २ रा गुणचन्द्रसूरिरचित प्राकृत महावीरचरित्र और ३ रा आचार्य हेमचन्द्रसूरिविरचित त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्रान्तर्गत संस्कृत महावीरचरित्र।

यहां हम उक्त तीनों चरित्रों में वर्णित भगवान के केवलि-विहार का कुछ विवरण देंगे ताकि हमारे कथन की वास्तविकता समझ में आ जायगी।

लाघवार्थ यहां हम उक्त चरित्रों का क्रमशः 'क' 'ख' और 'ग' चरित्र के नाम से उल्लेख करेंगे, पाठक महाशय इस 'परिभाषा' को लक्ष्य में रक्खें।

(१) 'क' चरित्र के लेखानुसार भगवान् महावीर मध्यमा के महासेन उद्यान से विहार करते हुए राजगृह पहुचे थे, जहां उनके उपदेश से राजा श्रेणिक और अभयकुमार क्रमशः सम्यग्दृष्टि और देशविरति श्रावक हुए थे।

'ख' चरित्र के कथनानुसार महावीर महासेन से निकल कर विहार क्रमसे विचरते हुए ब्राह्मणकुण्ड तथा क्षत्रियकुण्ड पधारे थे और वहां ऋषभदत्त, देवानन्दा, जमालि और प्रियदर्शना आदि को दीक्षायें दी थीं।

'ग' चरित्र के वर्णनानुसार भगवान् मध्यमा के महासेन वन से विचरते हुए राजगृह की तरफ जाते है और वर्षों तक वहां उपदेश करते है। सर्व प्रथम वहां नागरथिक और सुलसा को प्रतिबोध होता है। श्रेणिक-चेल्लना का विवाह भी उसी समय में होता है। अन्य अवसर पर भगवान् फिर राजगृह जाते हैं और मेघकुमार तथा कुछ समय के बाद नन्दीषेण को दीक्षा देते है। तीसरी वार आप राजगृह पधारते है तब चेल्लना के सतीत्व के सबन्धमें श्रेणिक पूछता है और भगवान् उसकी शंका का

निवारण करते है। चौथी बार फिर भगवान राजगृह पधारते है और श्रेणिक की दुर्गन्धा रानी की दीक्षा तथा गोशालक के साथ आर्द्रकुमार मुनि की चर्चा होती है। इस प्रकार ४ बार भगवान राजगृह गये और जो जो घटनायें घटी उन सभी का 'ग' चरित्र ने एक ही साथ वर्णन कर दिया है।

(२) 'क' चरित्र के अनुसार भगवान् राजगृह से चम्पाकी तरफ विहार करते है जहां पृष्टचम्पा के राजा युवराज सालमहासाल की दीक्षा होती है।

'ख' चरित्र के मत से भगवान् क्षत्रियकुण्ड से कौशाम्बी की तरफ विचरते हैं।

'ग' चरित्र भी राजगृह सम्बन्धी अनेक घटनाओं का वर्णन करने के बाद भगवानको वहां से कौशाम्बी की तरफ विहार करवाता है।

'ख' 'ग' दोनों चरित्र कौशाम्बी में मृगावती तथा चण्डप्रद्योत की अंगारवती प्रमुख ८ पट्टरानियों की दीक्षा का वृत्तान्त वर्णन करते है।

(३) 'क' चरित्र सालमहासाल की दीक्षा के बाद कालान्तर में पृष्टचम्पा के राजा गागलि, पिठर आदि की दीक्षा का प्रतिपादन करता है।

'ख' तथा 'ग' चरित्र कौशाम्बी से वाणिज्यग्राम की तरफ भगवान को विहार कराते है और एक ही सिलसिले में आनन्दादि दशों ही श्रावकों के प्रतिबोध का निरूपण करते हैं।

(४) 'क' चरित्र इसके बाद गौतम के अष्टापद गमन सम्बन्धी प्रसंग का वर्णन करता है।

'ख' और 'ग' फिर भगवान को कौशाम्बी की तरफ विहार कराते है, और सविमान सूर्यचन्द्र के उतरने की बात कहते है।

(५) 'क' चरित्र के मत से गौतम के अष्टापद जाने के बाद भगवान् श्रावस्ती जाते है, और वहां गोशालक के साथ क्लेशप्रसंग उपस्थित होता है।

'ख' तथा 'ग' चरित्र के अनुसार भगवान् कौशाम्बी से श्रावस्ती जाते है; जहां गोशालक के साथ तकरार होती है।

(६) गोशालकवाली तकरार, उस के बाद भगवान की बिमारी और उसकी निवृत्ति इन बातों के निरूपण में तीनों चरित्र एक–मत हैं।

फिर 'क' चरित्र मेघ, मृगावती, सुलसा, नन्द, उदायन, दशार्णभद्र, अतिमुक्तक, शालिभद्र, धन्य, आनन्द आदि के प्रतिवोध का निर्देश मात्र कर के अपनी कथा समेटता है, और भगवान् अपापापुरी पहुंचते हैं।

'ख' चरित्र मेंढियगाम से भगवान को सीधा राजगृह की तरफ विहार कराता है।

'ग' चरित्र के मत से मेंढियगाम से भगवान् 'हलि' के गाम जाते है, वहां से पोतनपुर जा कर राजा प्रसन्नचन्द्र को निर्ग्रंथप्रवचन की प्रव्रज्या देते है और फिर राजगृह जाते है।

(७) 'ख' चरित्र राजगृह के इसी समवसरण में राजा श्रेणिक की विद्यमानता में मेघकुमार, नन्दीषेण की दीक्षा का निरूपण करता है।

'ग' चरित्र समसवरणस्थित एक देव के सातवे दिन च्यवने और जम्बू का अवतार लेने की बात भगवान के मुख से श्रेणिक को कहलाता है।

(८) 'ख' चरित्र के अनुसार भगवान् हालिगाम जाते है।

'ग' चरित्र के कथनानुसार भगवान् राजगृह से चम्पा जाते है, जहां से गौतम पृष्ठचम्पा जा कर सालमहासाल को प्रव्रज्या देते है।

(९) 'ख' चरित्र के अनुसार महावीर 'हलि' गाम के बाद अपना विहार तामलिप्ति, दशार्णपुर, वीतभय, चम्पा, उज्जयिनी, गजपुर काम्पिल्य, नन्दिपुर, मथुरा प्रमुख नगरों की तरफ लबाते है और वहां पर क्रमश: प्रसन्नचन्द्र, दशार्णभद्र, उदायन, सालमहासाल प्रमुख राजाओं को दीक्षा देते हैं, तथा चण्डप्रद्योत, अरिमर्दन, जितशत्रु वगैरह राजवर्ग को श्रावक धर्म में स्थापित करते हैं।

'ग' चरित्र के मत से उस समय भगवान् चम्पा से विहार कर जाते हैं, और कालान्तर में फिर वहां जाते है तब गौतम सालमहासाल मुनि के साथ पृष्ठचम्पा जाते है और पिठर, गागली तथा यशोमती को दीक्षा देते है।

(१०) 'ख' चरित्र के मत से भगवान् फिर राजगृह जाते है। अभयकुमार सहित श्रेणिक उनको वंदन करने जाते है। एक दिन श्रेणिक के प्रश्न पर भगवान् दर्दुरदेव की कथा कहते है। श्रेणिक अपनी भावि गति पूछते है। और भगवान् उस को उत्तर देते हैं और श्रेणिक अपनी तरफ से दीक्षा की आम पर्वानगी देते है और अनेक राजकुमार रानियां, प्रधान और शेठसाहूकार भगवान के पास दीक्षा ग्रहण करते है।

'ग' चरित्र के अनुसार पिठर आदि की दीक्षा के बाद गौतम अष्टापद जाते है और पंद्रह सौ तापसों को प्रतिबोध होता है।

भगवान् अंबडपरिव्राजक द्वारा सुलसा को प्रवृत्ति पूछते है।

(११) 'ख' चरित्र के कथन मुजब राजगृह से विहार करने के बाद गौतम को अपने विषय में केवलज्ञान का संशय होता है, पर भगवान के विश्वास दिलाने पर वे सन्तुष्ट होते है।

'ग' चरित्र के अनुसार भगवान् चम्पा से विहार कर दशार्ण देश जाते हैं और दशार्णभद्र को दीक्षा देकर देश में विचरते है।

(१२) 'ख' चरित्र के लेख मुजब अतिमुक्तक, लोहध्वज, अभयकुमार, धन्यक, शालिभद्र, स्कन्धक, शिव प्रमुख को प्रव्रज्या देने के उपरांत भगवान् चम्पानगरी की तरफ विहार करते हैं और सालमहासाल मुनि की प्रार्थना से गौतम को उनके साथ पृष्टचम्पा भेजते हैं, जहां पिठर आदि की दीक्षा होती है। बाद में गौतम अष्टापद जाते है।

'ग' चरित्र के कथनानुसार दशार्णभद्र को दीक्षा देने के उपरांत कुछ समय में भगवान् राजगृह जाते है और धन्यशालिभद्र को प्रव्रज्या देते है।

(१३) 'ख' चरित्र के वर्णनानुसार भगवान् मिथिला की तरफ विचरते हैं और मणिभद्र चैत्य में देशनानन्तर गौतम के पूछने पर वे दुःषमकाल (पांचवें आरे) का स्वरूप वर्णन करते है।

'ग' चरित्र के मत से भगवान् फिर राजगृह जाते हैं और धन्यशालिभद्र मुनि वहां अनशन करते है।

(१४) 'ख' चरित्र के प्रतिपादन मुजब भगवान् मिथिला से विहार करके पोतनपुर जाते है और शंख, वीर, शिवभद्र प्रमुख राजाओं को प्रव्रज्या प्रदान करते हैं।

'ग' चरित्र के कथन मुजब भगवान् फिर राजगृह जाते है और रौहिणेय चोर को दीक्षा देते है।

(१५) 'ख' चरित्र के अनुसार भगवान् पावा जाकर राजा की शुल्कशाला (दाण मांडवी) में चातुर्मास्य करते है। कार्तिक वदि अमावस्या की रात को वे निर्वाण प्राप्त होते है। गौतम को केवलज्ञान प्राप्त होता है।

'ग' चरित्र के लेखानुसार भगवान के विहार के बाद गणधर सुधर्मा भी अभयकुमार को पूछ कर राजगृह से विहार करते है।

वीतभय के राजा उदायन को प्रव्रज्या दे के फिर राजगृह जाते है और अभयकुमार तथा नन्दा की दीक्षा होती है।

श्रेणिक को कैद करके कोणिक राजगृह का राजा बनता है। बाद में वह राजगृह को छोड के चम्पा को अपनी राजधानी बनाता है।

हल्लविहल्ल के निमित्त कोणिक वैशाली के चेटक राज से लडता है। हल्लविहल्ल दीक्षा लेते है।

(१६) 'ग' के अनुसार भगवान् चम्पा जाते है, काली आदि श्रेणिक पत्नियां भगवान् के पास दीक्षा लेती है।

(१७) 'ग' कोणिक की मृत्यु के बाद मगध के राज्याधिकार उदायी को प्राप्त होते है। वह महावीर का देशनामृत पी कर शान्त होता है।

(१८) 'ग' के अनुसार भगवान् अपापा जाते है, पुण्यपाल मंडलिक के स्वप्नों का फल कहते है, वह दीक्षा लेता है और मोक्ष प्राप्त होता है। भगवान् पञ्चम काल के भाव कहते हैं, और गौतम को बाहर गांव भेज कर स्वय निर्वाग प्राप्त होते है।

६ विहारक्रम पर विचारणा

ऊपर दिये हुए विहारक्रम से पाठकगण समझ सकते है कि इन चरित्रों के लेखक पूर्वाचार्यों के पास चरित्र सबन्धी कोई निश्चित क्रम नहीं था। एक चरित्र केवलज्ञान के बाद भगवान को वर्षों तक विदेह और वत्सभूमि में विहार कराता है, तब दूसरा उन्हे मगध भूमि मे ले जाकर वर्षों तक वही धर्मप्रचार करवाता है। इनमे वर्णित विहार चर्या वस्तुतः इनके लेखकों की पसंदगी का विषय है। विषयनिरूपण में लेखकों ने किसी प्रकार का पारतन्त्र्य नहीं माना, और न एक व्यवस्थित घटनाक्रम का ही ख्याल रक्खा। 'वे एक ऐतिहासिक महापुरुष का जावन–चरित्र लिख रहे है' इस बात का तो उन्होंने शायद ही विचार भी किया हो। हमारे इस कथन की सत्यता उक्त विषयक्रम की निम्न लिखित विचारणा से समझ में आ सकेगी।

(१) 'ख' चरित्र का भगवान् को मध्यमा से राजगृह न ले जाकर ब्राह्मणकुण्ड की तरफ ले जाना ठीक नही जँचता। जहॉ तक केवलज्ञान का सम्बन्ध ऋजुवालुका के तट से है, महावीर वहां से मध्यमा होकर ब्राह्मणकुण्ड नहीं जा सकते थे, क्योंकि लाखों मनुष्यों की वसतिवाला राजगृह उनके रास्ते में पडता था। और श्रेणिक चेल्लना जैसे उनके सांसारिक संबन्धी वहां के राजा रानी थे। इस दशा मे महावीर राजगृह को वीच में छोड कर सीधे ब्राह्मणकुण्ड पहुच जाये यह बात मानने योग्य नहीं ठहरती।

'क' तथा 'ग' चरित्र भगवान को राजगृह की तरफ ले जाते है यह तो ठीक है, परन्तु 'ग' चरित्र बार बार राजगृह की तरफ विहार करा कर एक ही सिलसिले में

अनेक घटनाओं का निरूपण कर देता है यह ठीक नहीं, ये घटनायें वास्तवमें एक दूसरी से बहुत दूर दूर की है, और श्रेणिक–चेल्लना के विवाह सम्बन्धी वृत्तान्त तो भगवान के केवली होकर राजगृह जाने के बहुत पहले बन चुका था, इस कारण इसके यहां वर्णन का कोई प्रसंग ही नहीं था।

(२) भगवान का राजगृह से चम्पा की तरफ विहार और पृष्ठचम्पा के साल–महासालकी दीक्षा बहुत पीछे की घटना है जिसे 'क' चरित्र तुरन्त लिख देता है, परन्तु इस चरित्र का सूक्ष्म कलेवर देखते यह जल्दबाजी क्षन्तव्य हो सकती है, क्योंकि बहुतसी घटनाओं का वर्णन–भार इसने अपने ऊपर रक्खा ही नहीं है।

'ख' क्षत्रियकुण्ड से और 'ग' राजगृह से भगवान को कौशाम्बी भेजता है। इसमें 'ग' का कथन हमें ठीक नहीं जॅचता, राजगृह और उसके आसपास तो भगवान् वर्षों तक विहार करें और विदेह देश जो उनकी जन्मभूमि है, यों ही रह जाय और वे वत्सभूमि को प्रतिबोध देने चले जायें यह कम जॅचने वाली बात है। जहां तक हम समझ पाये है; इन दोनों चरित्रों ने एक एक भूल कर डाली है। 'ख' ने भगवान को सीधा ब्राह्मणकुण्ड भेजने की भूल की, तो 'ग' ने राजगृह से उन्हें सीधा कौशाम्बी भेजने की। वस्तुतः भगवान् मध्यमा से राजगृह और राजगृह से ब्राह्मणकुण्ड आदि स्थानों में विचरने के बाद कौशाम्बी गये थे।

उक्त दोनों चरित्र कौशाम्बी में मृगावती तथा चण्डप्रद्योत की अंगारवती प्रमुख ८ रानियों के दीक्षा लेने की बात कहते है, परन्तु हमारी राय में ये दीक्षायें कौशाम्बी के दूसरे समवसरण में हुई थीं। पहले समवसरण में वहां जयन्ती की दीक्षा हुई थी, ऐसा भगवतीसूत्र से ध्वनित होता है।

(३) 'क' सालमहासाल की दीक्षा के बाद कालान्तर में पिठर, गागलि की दीक्षा का प्रतिपादन करता है, परन्तु इस 'कालान्तर' का प्रमाण नहीं लिखा। 'ख' और 'ग' कौशाम्बी से भगवान को वाणिज्यग्राम आदि में ले जा कर एक ही सिलसिले में आनन्दादि दश श्रावकों के प्रतिबोध का वर्णन करते है। यहां 'ख' चरित्र ऐसी आन्तर-कथाओं से अपना कलेवर बढाता है कि जिनका महावीरचरित्र के साथ कोई संबन्ध ही नहीं है। हमारी राय में एक ही सिलसिले में सब श्रावकों के प्रतिबोध का निरूपण और केवल इसी के लिये भगवान को ग्राम ग्राम फिराना ठीक नहीं जॅचा।

(४) 'क' ने गौतम का अष्टापदगमन सम्बन्धी वृत्तान्त जल्दी कह डाला है,

परन्तु यह बात है बहुत पीछे की, अन्य चरित्रोंने इसे पीछे ही लिखा है। 'क' इस प्रसंग को गोशालकवाले प्रसंग के पूर्व में रख कर भगवान के केवलिजीवन के पूर्वार्द्ध की घटना साबित करता है, जो ठीक नहीं।

'ख' 'ग' दूसरी बार भगवान को कौशाम्बी भेजकर चन्द्र-सूर्यावतरण और मृगावती के केवलज्ञान का प्रसंग वर्णन करते हैं, परन्तु हमारी राय में इस समवसरण में मृगावती की दीक्षा होती है। चन्द्र-सूर्यावतरण का प्रसंग इसके बाद के समवसरण की घटना है। जयन्ती की दीक्षा का प्रसंग छूट जाने से चरित्रों में यह भूल घुस गई मालूम होती है।

(५) 'क' का गोशालक संबन्धी प्रकरण 'अष्टापदगमन' के पहले आना चाहिये था।

'ख' 'ग' के मत से भगवान् कौशाम्बी से श्रावस्ती गये थे और गोशालक के साथ तकरार हुई थी, परन्तु कालगणना के हिसाब से यह बात ठीक नहीं बैठती, क्योंकि गोशालकवाली घटना चातुर्मास्य उतरने के बाद तुरन्त घटी थी, भगवान का कौशाम्बी से श्रावस्ती आगमन मानने में समय ठीक नहीं मिलता। भगवान के वर्षा चातुर्मास्य के केन्द्र तीन थे—राजगृह-नालन्दा, वैशाली–वाणिज्यग्राम और मिथिला। इन में से किसी भी एक स्थान से निकल कौशाम्बी होते हुए श्रावस्ती पहुंचने में काफी समय चाहिए, जब कि गोशालकवाली घटना चातुर्मास्य के बाद तुरन्त बना हुआ बनाव है, इस लिए हमें यह मानना ही ठीक जॅचता है कि मिथिला में वर्षा चातुर्मास्य पूर्ण करके भगवान् सीधे श्रावस्ती आये होंगे, जहां गोशालक के साथ तुरन्त तकरार छिड गई है। हमारे इस कथन की पुष्टि भगवान के उन वचनो से भी होती है जो उन्होंने गोशालक और सिंह अनगार से कहे थे। गोशालक से कहा था—'गोशालक! अभी मै सोलह वर्ष तक इस पृथ्वी पर विचरूंगा।' और छ मास के बाद बीमारी की अन्तिम हालत मे सिंह अनगार से कहा था—'सिह! अभी मैं साढे पन्द्रह वर्ष तक पृथिवी पर विचरूंगा।'

(६) तेजोलेश्यावाली घटना के बाद रोगनिवृत्ति का वर्णन करके 'क' चरित्र कतिपय प्रसंगों की सूचना मात्र करके भगवान को पावापुरी पहुंचा देता है, जब कि रोगनिवृत्ति के बाद वे साढे पन्द्रह वर्ष तक जीवित रहते है, परन्तु इस चरित्र ने शुरू से ही सब घटनाओ के निरूपण की जिम्मेवारी अपने ऊपर नहीं रक्खी, अत. यह संक्षेप क्षन्तव्य है।

'ग' का गोशालकवाली घटना के बाद प्रसन्नचन्द्र की दीक्षा का प्रसंग वर्णन ठीक नहीं जंचता, क्योंकि श्रेणिक के जीवित काल में प्रसन्नचन्द्र दीक्षित ही नहीं गीतार्थ हो एकाकी विहारी हो चुके थे, जब कि श्रेणिक का जीवनकाल गोशालकवाली घटना के पहले ही समाप्त हो चुका था। इस दशा में प्रसन्नचन्द्र की दीक्षा का प्रसंग बहुत पहले आना चाहिये था।

(७) 'ख' के अनुसार भगवान के राजगृह आने का यह पहला ही प्रसंग है, परन्तु 'ख' लेखक को यह सोचना चाहिए था कि तब तक भगवान को केवलज्ञान प्राप्त हुए कम से कमे १५ वर्ष हो चुके थे। राजगृह जैसे नगर में वे इतने लंबे समय के बाद आये यह बिल्कुल अस्वाभाविक है।

'ग' श्रेणिक के सम्मुख भगवान के मुख से जम्बू के अवतार की बात कहलाता है, परन्तु सोचने की बात यह थी कि जिस वर्ष में भगवान् मोक्ष प्राप्त हुए थे उसी वर्ष में १६ बर्ष की अवस्था में जम्बू के सुधर्मा गणधर के निकट दीक्षा लेने का पट्टालियों में विधान है। इस दशा में जम्बू के जन्म पहले की बात भगवान के केवली-जीवन के चौदहवें वर्ष में पडती है, जब कि राजा श्रेणिक इस संसार से कभी बिदा हो चुके थे। 'ख' 'ग' दोनों के विचार से श्रेणिक उस समय जीवित थे, परन्तु ये दोनों ही गोशालक का वृत्तांत जो श्रेणिक के मरण के बाद की घटना है, इस के पूर्व ही लिख आये हैं। इस दशा में उस समय श्रेणिक को जीवित समझना एक अनिवार्य भूल कही जा सकती है।

(८) राजगृह से तामलिप्ति जाते हुए भगवान का 'हलि' ग्राम में ले जाना 'ख' का कहा तक ठीक है यह कहना कठिन है। क्यों कि 'ग' उन्हें मेंढिय ग्राम से इस ग्राम को होते हुए 'पोतनपुर' ले जाता है। मेंढियग्राम संभवत श्रावस्ती के निकट कोई स्थान था तब तामलिप्ति राजगृह से दक्षिण–पूर्व में पूर्व समुद्र तट पर बसी हुई बंगाल की एक प्राचीन नगरी थी। इस प्रकार 'हलि' ग्राम राजगृह से वायव्य में था या आग्नेय दिशा भाग में इसका ठीक निश्चय नहीं हो सकता।

(९) 'ख' के अनुसार प्रसन्नचन्द्र 'तामलिप्ति' का राजा था परन्तु 'ग' प्रसन्नचन्द्र को 'पोतनपुर' का राजा लिखता है, तब आवश्यकचूर्णि के मत से प्रसन्नचन्द्र 'क्षितिप्रतिष्ठित' नगर का राजा था। इस हालत मे प्रसन्नचन्द्र वास्तव में कहां का राजा था यह निश्चय होना कठिन हो जाता है। बौद्ध ग्रन्थों के अनुसार पोतनपुर जिसका दूसरा नाम उन्होंने 'पोतली' लिखा है, दक्षिणापथ में गोदावरी के

तटस्थित एक नगर था। महावीर के गोदावरी तट तक विचरने का अन्य कोई उल्लेख न होने से यह 'पोतनपुर' तामलिप्ति अथवा अन्य कोई नगर होना चाहिए, अथवा तो आवश्यकचूर्णि के मतानुसार प्रसन्नचन्द्र क्षितिप्रतिष्ठित नगर का ही राजा होना चाहिए। यह 'क्षितिप्रतिष्ठित' शब्द संभवतः प्रयाग के निकटवर्ती प्राचीन 'प्रतिष्ठान' नगर के लिए प्रयुक्त हुआ होगा।

इसी सिलसिले में 'ख' ने वीतभय के राजा उदायन आदि की दीक्षाओं का भी उल्लेख किया है, परन्तु वस्तुत उदायन की दीक्षा इसके बहुत पहले की घटना है।

(१०) 'ख' के अनुसार फिर भगवान् राजगृह जाते है और श्रेणिक दीक्षा सम्बन्धी अपनी आम आज्ञा की उद्घोषणा करता है, परन्तु वस्तुतः यह उद्घोषणा बहुत पहले की घटना है। इस समय तो श्रेणिक को संसार से विदा हुए भी पर्याप्त समय हो चुका था।

(११) 'ख' गागलि आदि की दीक्षा के पहले ही गौतम को केवलज्ञान के विलम्ब से होनेवाली अधृति का वर्णन करता है, जब कि यह बात गागलि आदि की दीक्षा और केवलज्ञान के बाद की है।

(१२) 'ख' के मत से अभयकुमार, धन्यक, शालिभद्र, स्कन्धक की दीक्षायें राजगृह के आखिरी समवसरण में हुई थीं, और 'ग' के अभिप्राय से इन दीक्षाओं के बाद भगवान् दो बार फिर राजगृह गये थे और क्रमशः रौहिणेय तथा अभयकुमार को दीक्षा दी थी। परन्तु वास्तव में ये दीक्षायें भी बहुत पहले, श्रेणिक के जीवितकाल में ही, हो चुकी थीं।

स्कन्धक कात्यायन की दीक्षा श्रावस्ती के निकट कचंगला में हुई थी और १२ वर्ष के बाद उन्होंने राजगृह के पास विपुल पर्वत पर अनशन किया था, जिस समय भगवान् महावीर भी राजगृह के गुणशील चैत्य में विराजमान थे।

धन्य, शालिभद्रादि के अनशनकाल में भी भगवान् राजगृह में ही थे और राजा श्रेणिक तब तक जीवित थे, इस से सिद्ध है कि पूर्वोक्त दीक्षायें बहुत पहले ही हो चुकी थीं।

(१३) 'ख' के अभिप्राय से राजगृह से अन्तिम विहार कर के भगवान् मिथिला पधारे थे और वहां दुष्षमा काल का स्वरूप—निरूपण किया था। परन्तु 'ग' के विचार से यह 'दुष्षमा-स्वरूप-निरूपण' पावा मध्यमा में किया गया था। इस प्रकार इन दोनों

चरित्रों के इस मतभेद का निराकरण करना विषम समस्या है। सूर्यप्रज्ञप्तिसूत्र के अन्तिम लेख से इतना तो ज्ञात होता है कि भगवान ने सूर्यप्रज्ञप्तिनिरूपित ज्योतिषविद्या की प्ररूपणा मिथिला के मणिनाग चैत्य में की थी, परन्तु दुष्षमाकाल की प्ररूपणा मिथिला में करने सम्बन्धी उल्लेख किसी सूत्र में देखा नहीं गया।

(१४) 'ख' चरित्र के अनुसार मिथिला से विहार कर महावीर पोतनपुर गये थे और वहां शंख, वीर, शिवभद्र प्रमुख राजाओं को निर्ग्रन्थ प्रवचन की दीक्षा दी थी, परन्तु 'ख' का यह लेख कहां तक सत्यता रखता है यह कहना कठिन है, प्रथम तो 'ग' के मत से पोतनपुर के राजा का नाम प्रसन्नचन्द्र था, दूसरा वीर, शिवभद्र प्रमुख अन्य देशों के राजा थे उनको पोतनपुर में दीक्षा लेने का क्या कारण हुआ इत्यादि शंका का किसी प्रकार समाधान नहीं होता।

(१५) 'ख' चरित्र के अनुसार भगवान् महावीर पावा में जिस स्थान में चातुर्मास्य रहे थे वह राजा की 'शुल्कशाला' (दानमण्डपिका) थी, तब कुछ लेखकों के मत से वह मकान लेखकशाला (पुरानी कचहरी) थी।

'ग' चरित्र भगवान को फिर राजगृह ले जाता है और अभयकुमार तथा नन्दा की दीक्षा का उल्लेख करता है, इस प्रकार 'ग' के मत से अभयकुमार की दीक्षा राजगृह की लगभग सब से पिछली घटना है, इसके बाद वह फिर कभी राजगृह की तरफ भगवान का विहार होने का उल्लेख नहीं करता, परन्तु हम अनेक बार कह चुके है कि अभयकुमार की दीक्षा राजगृह की प्रारम्भिक घटनाओं में से एक है। इसका सब से पिछे उल्लेख करना घटनाओं का वास्तविक कालक्रम न जानने का ही परिणाम है।

(१६) 'ग' के लेखानुसार श्रेणिक की मृत्यु के बाद भगवान् चम्पा की तरफ विहार करते है सो ठीक ही हैं, काली आदि १० श्रेणिक-पत्नियों की दीक्षा का उल्लेख भी अवसर प्राप्त ही है परन्तु जाली मयालि आदि श्रेणिकपुत्रों और पद्म महापद्मादि श्रेणिकपौत्रों की दीक्षाओं का कहीं भी उल्लेख तक न करना इस प्रसंगवर्णन की एक कमी कही जा सकती है।

(१७) कोणिक की मृत्यु और उदायी की राज्यप्राप्ति के बाद भगवान की विद्यमानतासूचक 'ग' का वर्णन असंगत है, क्यों कि इतिहास और कालगणना के हिसाब से कोणिक की जीवित अवस्था में ही भगवान् महावीर का निर्वाण हो चुका था।

(१८) 'ग' चरित्र ने मण्डलिक पुण्यपाल का वृत्तान्त और पञ्चम काल का भविष्य निरूपण किस मौलिक ग्रन्थ के आधार पर किया है; इसका हमें पता नहीं लगा।

हमारा उपर्युक्त विवरण, भगवान् महावीर की जीवनचर्या के विषय में लिखे गये प्राचीन 'महावीरचरित्र' कितने अपूर्ण और अव्यवस्थित हैं इस बात का परिचायक है।

जहां पर भगवान ने अपने केवलिजीवन के १२ चातुर्मास्य व्यतीत किये थे उस राजगृह की तरफ जाने सम्बन्धी 'क' चरित्र में एक ही बार प्रसंग आता है, तब 'ख' चरित्र में सिर्फ तीन बार। वैशाली-वाणिज्य ग्राम में भगवान ने केवलिअवस्था के ११ वर्षा चातुर्मास्य बिताये थे परन्तु तीस वर्ष के विहारक्रम में किसी चरित्रकार ने भगवान के वैशाली जाने का उल्लेख ही नहीं किया। मिथिला मे महावीर ने ६ वर्षाकाल विताये थे परन्तु 'ख' के एक उल्लेख के सिवाय किसी चरित्र ने मिथिला का नाम निर्देश तक नहीं किया।

पूर्वकालीन 'महावीरचरित्रों' की उक्त दशा का अनुभव होने के बाद हमें इस निश्चय पर आना पडा कि—'यदि सूत्र, निर्युक्ति, भाष्य, चूर्णि आदि प्राचीन मौलिक साहित्य के आधार से भगवान के जीवनचरित्र की रूपरेखा खींची जा सके तो खींचना वर्ना इस प्रवृत्ति से ही हाथ उठा लेना, लेकिन इन चरित्रों का भाषान्तरमात्र करके 'महावीरचरित्र' की स्थानपूर्ति करना निरर्थक है।' और आजतक हमने इसी निश्चय के अनुसार प्रवृत्ति की है। प्राचीन सूत्रादि साहित्य के परिशीलन में महावीर का जीवनस्पर्शी करनेवाली जो जो बातें हमें हस्तगत हुई उन्हें लेखबद्ध कर लिया और व्यवस्थित कर के योग्य स्थान में जोड़ दिया है। इस कार्य में हमें पर्याप्त सफलता भी मिली है। तथापि इसको अन्तिम रूप देने के पहले हम इसके एक विभाग की रूपरेखा जैनविद्वानों के सामने उपस्थित कर के उसे अधिक परिमार्जित कर लेना अपना कर्तव्य समझते हैं।

९ 'श्रमण भगवान् महावीर' का केवलि-विहार

पूर्व चरितकारों के लेखानुसार केवलज्ञान पाने के बाद भगवान् कहां कहां विचरे और उन्होंने क्या क्या कार्य किये उनका संक्षिप्त विवरण दे दिया। अब हम अपने 'श्रमण भगवान् महावीर' नामक ग्रन्थ के अनुसार भगवान् महावीर के केवलि—विहार के सवन्ध में कुछ लिखेंगे।

तीस वर्ष जितने दीर्घ जीवन-काल में भगवान ने क्या क्या कार्य किये, कहां कहां वर्षा चातुर्मास्य किये और इस समय के दर्मियान क्या क्या विशिष्ट घटनायें घटी, इत्यादि सब बातों की आनुमानिक सूची नीचे मुजब है—

१३ तेरहवां वर्ष (वि० पू० ५००—४९९)

(१) ऋजुवालुका के तटपर केवलज्ञान, रातभर में महासेन उद्यान जाना. महासेन के द्वितीय समवसरण में संघ-स्थापना, वहां से विहारक्रम से राजगृह समवसरण.

मेघकुमार, नन्दीषेण आदि की दीक्षायें, सुलसा, श्रेणिक, अभयकुमार आदि का गृहस्थ-धर्म-स्वीकार, वर्षावास राजगृह में।

१४ चौदहवां वर्ष (वि० पृ० ४९९–४९८)

(२) वर्षाकाल के बाद विदेह की तरफ विहार, ब्राह्मणकुण्ड में ऋषभदत्त आदि की दीक्षायें। वर्षावास वैशाली में।

१५ पंदरहवां वर्ष (वि० पृ० ४९८–४९७)

(३) चातुर्मास्य के उतरने पर वत्सभूमि की तरफ विहार। कौशाम्बी के उद्यान में जयन्ती की धर्मचर्चा और दीक्षा। वहा से कोशल की तरफ प्रयाण। श्रावस्ती में सुमनोभद्र, सुप्रतिष्ठ आदि की दीक्षायें। विदेह को विहार। वाणिज्यग्राम में गाथापति आनन्द और शिवानन्दा का निर्ग्रन्थप्रवचन स्वीकार और श्राद्धधर्म के द्वादश व्रतों का लेना। वर्षावास वाणिज्यग्राम में।

१६ सोलहवां वर्ष (वि० पृ० ४९७–४९६)

(४) वाणिज्यग्राम से मगध की तरफ विहार। राजगृह में समवसरण। कालविषयक प्ररूपणा। धन्य, शालिभद्र आदि की दीक्षायें। वर्षावास राजगृह में।

१७ सत्रहवां वर्ष (वि० पृ० ४९६–४९५)

(५) वर्षाऋतु के बाद चम्पा की तरफ विहार। चम्पा में महचन्द्र आदि की दीक्षायें। कामदेव आदि का गृहस्थ धर्म स्वीकार। उदायन के मानसिक अभिप्राय को जान कर वीतभय की तरफ विहार। उदायन की दीक्षा। पीछा विदेह की तरफ विहार। बीच में भूख प्यास से श्रमणों को कष्ट। वर्षावास वाणिज्यग्राम में।

१८ अठारहवां वर्ष (वि० पृ० ४९५–४९४)

(६) बनारस, आलभिकादि नगरों में होते हुए राजगृह की तरफ प्रयाण। बनारस में चुलनीपिता और सुरादेव का निर्ग्रन्थप्रवचन–स्वीकार, आलभिया में पोग्गलपरिव्राजक–प्रतिबोध, चुल्लशतक का श्रमणोपासक होना, राजगृह में समवसरण, मंकाती आदि अनेक गृहस्थों की दीक्षायें। वर्षावास राजगृह मे।

१९ उन्नीसवा वर्ष (वि० पृ० ४९४–४९३)

(७) मगधभूमि में ही विहार, आर्द्रकमुनि के सामने गोशालक के महावीर पर आक्षेप, राजगृह में अभयकुमार, जालि, दीर्घसेनादि २१ राजकुमारों और नन्दादि १३ श्रेणिक की रानियों की दीक्षायें। वर्षावास राजगृह में।

२० बीसवां वर्ष (वि० पू० ४९३–४९२)

(८) वत्सदेश की तरफ विहार, बीच में आलभिया में समवसरण, ऋषिभद्र श्रमणोपासक की बात का समर्थन, कौशाम्बी में मृगावती और चण्डप्रद्योत की रानियों की दीक्षा। विदेह की तरफ विहार। वर्षावास वैशाली में।

२१ इक्कीसवां वर्ष (वि० पू० ४९२–४९१)

(९) वर्षाकाल के बाद मिथिला की तरफ प्रयाण, वहां से काकन्दी, श्रावस्ती हो कर पश्चिम के जनपदों में विहार। अहिच्छत्र, गजपुर, काम्पिल्य, पोलासपुर आदि नगरों में समवसरण, काकन्दी में धन्य, सुनक्षत्र आदि की दीक्षायें, काम्पिल्य में कुण्डकौलिक और पोलासपुर में सद्दालपुत्र का निर्ग्रन्थ-प्रवचन--स्वीकार। वर्षावास वाणिज्यग्राम में।

२२ बाईसवां वर्ष (वि० पू० ४९१–४९०)

(१०) मगधभूमि की तरफ विहार, राजगृह में महाशतक का श्रावक-धर्म स्वीकार। पार्श्वापत्यों के प्रश्नोत्तर और महावीर की सर्वज्ञता का स्वीकार। वर्षावास राजगृह में।

२३ तेईसवां वर्ष (वि० पू० ४९०–४८९)

(११) पश्चिम दिशा में विहार। कचंगला में स्कन्धक कात्यायनप्रतिबोध, श्रावस्ती में चुलनीपिता और सालिहीपिता का श्राद्धधर्म-स्वीकार। वर्षावास वाणिज्यग्राम में।

२४ चौईसवां वर्ष (वि० पू० ४८९–४८८)

(१२) ब्राह्मणकुण्ड के दूतिपलास चैत्य में समवसरण, जमालि का शिष्यपरिवार के साथ भगवान से पृथक् होना, वत्सभूमि की तरफ विहार। चन्द्र-सूर्य का अवतरण। मगध की तरफ प्रयाण। राजगृह में समवसरण। पार्श्वापत्यो की देशना का समर्थन। अभयकुमार आदि का अनशन। वर्षावास राजगृह में।

२५ पचीसवां वर्ष (वि० पू० ४८८–४८७)

(१३) चम्पा की तरफ विहार। चम्पा में श्रेणिक पौत्र पद्म, महापद्मादि १० राजकुमार तथा जिनपालितादि अनेक गृहस्थों की दीक्षायें। पालितादि गृहस्थों का श्राद्धधर्म स्वीकार। वहां से विदेह–मिथिला की तरफ विहार। काकन्दी में क्षेमक, धृतिधर आदि की दीक्षायें। वर्षावास मिथिला में।

२६ छब्बीसवां वर्ष (वि० पू० ४८७–४८६)

(१४) अंगदेश की तरफ प्रयाण, चम्पा में काली आदि श्रेणिक की १० विधवा रानियों की दीक्षायें। पुनः मिथिला को विहार। वर्षावास मिथिला में।

२७ सत्ताईसवां वर्ष (वि० पू० ४८६–४८५)

(१५) मिथिला से वैशाली के निकट होकर श्रावस्ती की तरफ विहार, बीच में वेहास (हल्ल) वेहल्ल राजकुमारों की दीक्षायें। श्रावस्ती के उद्यान में गोशालक मंखलिपुत्र का उपद्रव। जमालिका निह्नवत्व। मेंढियग्राम के सालकोष्टकचैत्य में भगवान की सख्त बीमारी और रेवती के औषध से उसकी शान्ति। वर्षावास मिथिला में।

२८ अठाईसवां वर्ष (वि० पू० ४८५–४८४)

(१६) कोशल–पाञ्चाल की तरफ विहार। श्रावस्ती, अहिच्छत्रा, हस्तिनापुर, मोकानगरी, आदि नगरों में समवसरण। श्रावस्ती में गौतम केशी कुमारश्रमण की धर्मचर्चा। हस्तिनापुर में शिवराजर्षि, पुट्टिल आदि की दीक्षायें। वर्षावास वाणिज्यग्राम में।

२९ उनतीसवां वर्ष (वि० पू० ४८४–४८३)

(१७) वर्षाऋतु के बाद राजगृह की तरफ विहार। राजगृह मे आजीवकों के प्रश्न। अनेक मुनियों के अनशन। वर्षावास राजगृह में।

३० तीसवां वर्ष (वि० पू० ४८३–४८२)

(१८) चम्पा की तरफ प्रयाण। पृष्ट चम्पा में साल महासाल की दीक्षायें। दशार्णदेश की तरफ विहार। दशार्णभद्र राजा की दीक्षा। विदेह की तरफ गमन। वाणिज्य ग्राम मे ब्राह्मण सोमिल का निर्ग्रन्थप्रवचनस्वीकार। वर्षावास वाणिज्यग्राम में।

३१ इकतीसवां वर्ष (वि० पू० ४८२–४८१)

(१९) कोशल पाञ्चाल की तरफ विहार। साकेत, श्रावस्ती, काम्पिल्य आदि में समवसरण। काम्पिल्यपुर में अम्बडपरिव्राजक का निर्ग्रन्थप्रवचन-स्वीकार। वर्षावास वैशाली में।

३२ बत्तीसवां वर्ष (वि० पू० ४८१–४८०)

(२१) विदेह, कोशल, काशी के प्रदेशों में विहार। वाणिज्यग्राम में गांगेय के प्रश्नोत्तर। वर्षावास वैशाली में।

३३ तेतीसवां वर्ष (वि० पू० ४८०–४७९)

(२१) शीतकाल में मगध की तरफ विहार। राजगृह में समवसरण। काल-परिभाषा। छठे आरे का भारत और उसके मनुष्य। चम्पा को विहार। दर्मियान पृष्ठचम्पा में पिठर, गागलि आदि की दीक्षायें। वर्षावास राजगृह मे।

३४ चौतीसवां वर्ष (वि० पू० ४७९–४७८)

(२२) गुणशील चैत्य में कालोदायी का प्रतिबोध। नालन्दा में गौतम और पेढालपुत्र का संवाद। जालि, मयालि आदि मुनियों के विपुलाचल पर अनशन। वर्षावास नालन्दा में।

३५ पेंतीसवां वर्ष (४७८–४७७)

(२३) विदेह की तरफ प्रयाण। वाणिज्यग्राम के समवसरण में सुदर्शन श्रेष्ठि-प्रतिबोध। वर्षावास वैशाली मे।

३६ छत्तीसवां वर्ष (वि० पू० ४७७–४७६)

(२४) कोशल, पाञ्चाल, सूरसेनादि देशों में विहार। साकेत में कोटिवर्ष नगर के किरातराज की दीक्षा। कांपिल्य, सौर्यपुर, मथुरा, नन्दीपुर आदि नगरों में समवसरण। पुनः विदेह में विहार। वाणिज्यग्राम के पास कोल्लागसन्निवेश में आनन्दश्रमणोपासक के साथ इन्द्रभूति गौतम का अवधिज्ञानविषयक वार्तालाप। वर्षावास मिथिला में।

३७ सेंतीसवां वर्ष (वि० पू० ४७६–४७५)

(२५) अंगदेश की तरफ विहार। चम्पा के समवसरण में श्रमणोपासक कामदेव के धैर्य की प्रशंसा। राजगृह को विहार। अनगार रोह के लोक–अलोक संबन्धी प्रश्न। अनेक दीक्षायें। गणधर प्रभास तथा अनेक मुनियों का निर्वाण। वर्षावास राजगृह में।

३८ अडतीसवां वर्ष (वि० पू० ४७५–४७४)

(२६) मगधभूमि में ही विहार। राजगृह के समवसरण में अन्य तीर्थिकों की क्रियाकाल-निष्ठाकालादि विषयक मान्यताओं के सबन्ध में गौतम के अनेक प्रश्नोत्तर। गणधर अचलभ्राता और मेतार्य का निर्वाण। वर्षावास नालन्दा में।

३९ उनचालीसवां वर्ष (वि० पू० ४७४–४७३)

(२७) विदेहभूमि की तरफ विहार। मिथिला के माणिभद्र चैत्य में ज्योतिषशास्त्र की प्ररूपणा। वर्षावास मिथिला में।

४० चालीसवां वर्ष (वि० पू० ४७३–४७२)

(२८) विदेहभूमि में ही विहार, अनेक दीक्षायें। वर्षावास मिथिला में।

४१ इकतालीसवां वर्ष (वि० पू० ४७२–४७१)

(२९) मगध की तरफ विहार। राजगृह में समवसरण। महाशतक श्रमणोपासक को हित–सदेश। गर्भजलद्रह, आयुष्यकर्म, मनुष्यलोक की मानववसति, दु:खमान,

एकान्तदुःखवेदना आदि के संबन्ध में प्रश्नोत्तर। अग्निभूति और वायुभूति का निर्वाण। वर्षावास राजगृह में।

४२ बयालीसवां वर्ष (वि० पू० ४७१–४७०)

(३०) वर्षाऋतु के बाद भी अधिक समय तक राजगृह में स्थिरता। कालादायी के प्रश्न। अव्यक्त, मण्डिल, मौर्यपुत्र और अकम्पिक नामक गणधरों के निर्वाण। पावामध्यमा की तरफ विहार। पावा के राजा हस्तिपाल की रज्जुगसभा में वर्षावास। अन्तिम उपदेश। कार्तिक वदि ३० अमावस्या की रात्रि में निर्वाण और गौतम गणधर को केवलज्ञान–प्राप्ति।

८ विहारक्रम विवरण —

भगवान् महावीर के केवलिजीवन संबन्धी जो सालवार विहारक्रम हमने ऊपर दिया है वह नीचे के विवरण से स्पष्ट होगा।

(१) 'क' और 'ग' चरित्रों के लेखानुसार भगवान् मध्यमा से विहार कर राजगृह गये थे। जल्दा से जल्दी भगवान् मध्यमा से जेठ वदि में निकले होंगे और सामान्य विहारक्रम से चलते हुए वे ज्येष्ठ शुदि में राजगृह पहुंचे होंगे। पहला ही समवसरण था और अनेक दीक्षायें भी हुई थीं यह देखते भगवान ने वहां पर्याप्त समय तक स्थिरता की होगी यह भी निश्चित है। इस दशा में पहले वर्ष का वर्षावास भी उन्हों ने राजगृह में ही किया होगा यह बात स्वतः सिद्ध हो जाती है।

भगवान् महावीर के केवलि—अवस्था के वर्षावास संबन्धी केन्द्र तीन ही थे। १. राजगृह-नालन्दा, २. वैशाली-वाणिज्यग्राम और ३. मिथिला। इनमें से पिछले दो केन्द्र दूर थे, वर्षाकाल अति निकट था। श्रमणसंघ नया था, और समय प्रचण्ड ग्रीष्म का था। राजगृह जैसा पूर्व परिचित क्षेत्र था। इन सब बातों का विचार करने पर भी यही हृदयंगत होता है कि वह वर्षावास भगवान ने राजगृह में ही किया होगा इसमें कोई शंका नहीं।

(२) 'ख' चरित्र भगवान का सीधा ब्राह्मणकुण्ड जाना बताता है, क्योंकि उस के मत से राजगृह के पासवाला आधुनिक 'कुण्डलपुर' स्थान ही 'ब्राह्मणकुण्ड' था। परन्तु वास्तव में ब्राह्मणकुण्डपुर वैशाली के पास था जो राजगृह के बाद आता था। इस दशा में ब्राह्मणकुण्ड जाने का तात्पर्य हम यही समझते है कि राजगृह मे वर्षावास पूरा होने के बाद वे विदेहभूमि में गये थे और ब्राह्मणकुण्ड, क्षत्रियकुण्ड आदि में ऋषभदत्त, जमालि आदि को दीक्षायें दी थीं।

(३) 'ख' के लेखानुसार भगवान् ब्राह्मणकुण्ड से क्षत्रियकुण्ड होकर कौशाम्बी गये थे और वहां से फिर वाणिज्यग्राम जा कर आनन्द गाथापति को श्रमणोपासक बनाया था। विदेह से वत्सदेश और वत्स से फिर विदेह में आने के बाद उनका वर्षावास वैशाली-वाणिज्यग्राम में होना ही अवसर प्राप्त था। इसी आधार पर तीसरा वर्षावास हमने वाणिज्यग्राम में बताया है।

(४) 'ख' और 'ग' दोनों के मत से भगवान् वाणिज्यग्राम से चम्पा की तरफ विचरे थे, और कामदेवगाथापति को श्रमणोपासक बनाया था, परन्तु हमारे विचार के अनुसार वे सीधे चम्पा न जा कर पहले राजगृह गये थे और वर्षावास वहीं व्यतीत करने के बाद चम्पा गये थे।

भगवतीसूत्र में भगवान के चम्पा से वीतभय जाकर उदायन राजा को दीक्षा देने का लेख है। उदायन अभयकुमार के पहले दीक्षित हो चुके थे, यही नहीं बल्के वे ११ अंग-पाठी मुनि थे इन बातों पर ध्यान देने पर यही मानना पडता है कि उदायन की दीक्षा बहुत पहले की घटना है, अतः भगवान् इसी विहार-क्रम में चम्पा से वीतभय गये होंगे, यह भी सिद्ध है। यदि वाणिज्यग्राम से चम्पा और चम्पा से वीतभय जाने की बात मानी जाय तो विहार बहुत लम्बा हो जाता है। यों ही चम्पा से वीतभय १००० मील से भी अधिक दूर है, और वाणिज्यग्राम से चम्पा होकर वीतभय जाने में यह दूरी १२५ मील के लगभग और भी बढ जाती है, इस लिये राजगृह से चम्पागमन मानना ही उचित प्रतीत होता है।

(५) वीतभय से भगवान ने उसी वर्ष में अपने केन्द्रों की तरफ विहार किया था। और गर्मी के कारण स्थलभूमि में उनके श्रमण शिष्योंने भूख प्यास से बहुत कष्ट उठाया था। इससे ज्ञात होता है कि भगवान् ग्रीष्म काल के निकट आने पर वीतभय से निकले होंगे और वर्षाकाल लगने के पहले पहले वे अपने केन्द्र में पहुंच गये होंगे और इस अतिदीर्घ विहार के बाद उन्होंने सब से निकट के केन्द्र वाणिज्य ग्राम में ही वर्षावास किया होगा यह कहने की शायद ही जरूरत होगी।

(६) 'ख' और 'ग' ने चम्पा से भगवान को बनारस और आलभिका की तरफ विहार करवाया है, परन्तु हम देख आये है कि चम्पा से भगवान् वीतभय गये थे और वहां से वाणिज्यगांव में वर्षाचातुर्मास्य किया था, इस दशा में चम्पा से सीधा बनारस, आलभिका आदि नगरों में जाकर चुलनीपिता आदि को प्रतिबोध देना असंभव ज्ञात होता है, अतः हमने यह कार्यक्रम वाणिज्यगांव के वर्षावास के बाद में रक्खा है।

उक्त चरित्रों के कथनानुसार आलभिया से भगवान का विहार काम्पिल्य की तरफ होता है, परन्तु इतने विहार के बाद आलभिया से राजगृह न जाकर भगवान् काम्पिल्य की तरफ विचरें यह बात हृदय कबूल नहीं करता। चरित्रों का मत आनन्दादि दश ही श्रावकों का वर्णन एक सिलसिले में करने का होने से उन्होंने आलभिया के बाद भगवान का काम्पिल्य जाना लिखा है, परन्तु वास्तव में वे आलभिया से राजगृह गये होंगे, क्योंकि एक तो अन्य केन्द्रों से वह निकट पडता था, दूसरा वहां निर्ग्रन्थ–प्रवचन का प्रचार करने का अनुकूल समय था, सपत्नीक श्रेणिक और उनके पुत्रों की भगवान के ऊपर अनन्य श्रद्धा हो चुकी थी, पिछले दो वर्षावासों में उन्हें वहां पर्याप्त लाभ मिल चुका था। इन बातों पर खयाल करने से यही कहना पडता है कि आलभिया से भगवान का राजगृह जाना ही युक्तिसंगत है। श्रेणिक ने भगवान के केवलिजीवन के १० वर्ष भी पूरे नहीं देखे थे फिरभी राजगृह के अधिकांश समवसरणों के प्रसंगों में श्रेणिक का नामोल्लेख मिलता है, इससे भी यही सिद्ध होता है कि श्रेणिक के जीवित काल में भगवान् राजगृह में विशेष विचरे थे। इस दशा में आलभिया में चुल्लशतक को प्रतिबोध देने के बाद भगवान का राजगृह जाना और दो एक वर्षावास वहां करना बिल्कुल स्वाभाविक प्रतीत होता है।

(७) छठे वर्षावास के दर्मियान राजगृह में मंकाती आदि समृद्ध गृहस्थों की दीक्षाओं से तथा अपनी भावि गति के श्रवण से श्रेणिक के मन पर इतना भारी असर पडा था कि उसने नगरजनों को ही नहीं, अपने कुटुंबीजनों को भी दीक्षा की आम परवानगी दे दी थी। भगवान ने इस अवसर को लाभजनक पाया और द्वितीय वर्षावास भी राजगृह में करके अपनी उपदेश धारा चालु रक्खी थी। इसका परिणाम जो आया वह प्रत्यक्ष है। श्रेणिक के २१ पुत्रों और १३ रानियों ने एक साथ श्रमणधर्म की दीक्षा ली, और संख्याबद्ध नागरिक जनों ने श्रमण और गृहस्थ–धर्म का स्वीकार किया, यह परिणाम बताता है कि भगवान ने राजगृह में कितनी स्थिरता की होगी।

(८) 'ग' चरित्र के अभिप्राय से भगवान् राजगृह से विहार कर कौशाम्बी गये थे और मृगावती आदि को दीक्षा दी थी। हमारे विचार से वे उपर्युक्त दो वर्षावास राजगृह में करके ही कौशाम्बी गये थे और मृगावती, अंगारवती आदि को दीक्षा देकर विदेह की तरफ विचरे थे। 'ग' के मत से यह कौशाम्बी का प्रथम समवसरण था। इसी कारण से उन्होंने आनन्दादि श्रावक-प्रतिबोध का वर्णन इसके बाद किया है, परन्तु वास्तव में जिस समवसरण में मृगावती की दीक्षा हुई थी वह कौशाम्बी का द्वितीय

समवसरण था। प्रथम समवसरण में मृगावती ने नहीं, उनकी ननद जयन्ती ने दीक्षा ली थी ऐसा भगवती सूत्र के लेख से सिद्ध होता है। चरित्रकारों के घटना-क्रम में से जयन्ती की दीक्षा का प्रसंग छूट जाने से यह भूल हो गई है। इस अवस्था में राजगृह के आठवें वर्षावास के बाद कौशाम्बी में मृगावती की दीक्षा का प्रसंग मानना ही प्रामाणिक हो सकता है।

मगध से भगवान् वत्सभूमि में विचरे थे और वहां से विदेह में। 'ख' और 'ग' के लेखों में भी यही विधान है कि मृगावती की दीक्षा के बाद भगवान् विदेह में विचरे थे। इस दशा में अगला वर्षावास भी विदेह के निकटस्थ केन्द्र वैशाली-वाणिज्य गांव में होना ही अवसर प्राप्त है।

(९) भगवती, विपाकश्रुत, उपासकदशा आदि मौलिक सूत्र सहित्य के वर्णनों से पाया जाता है कि भगवान् पाञ्चाल, सूरसेन, कुरु आदि पश्चिम भारत के अनेक देशों में विचरे थे, इससे हमारा अनुमान है कि इसी अवसर में उन्होंने कोशल-पाञ्चालादि प्रदेशों में विहार किया था और काम्पिल्य में कुण्डकौलिक और पोलासपुर में सद्दाल-पुत्र आदि को प्रतिबोध दे निर्ग्रन्थ—प्रवचन का स्वीकार करवाया था, और वर्षावास उसी केन्द्र वैशाली-वाणिज्यग्राम में किया था।

(१०) 'ख' और 'ग' के लेखानुसार काम्पिल्प और पोलासपुर से भगवान् राजगृह पधारे थे और महाशतक को प्रतिबोध किया था। हमारा भी यही अभिप्राय है कि उक्त स्थानों के विहार के बाद वाणिज्य-ग्राम में वर्षावास करके भगवान् राजगृह पधारे थे और महाशतकादि को प्रतिबोध किया था तब वर्षावास भी वहां किया होगा, क्योंकि मगध में वर्षावास का वही केन्द्र था।

(११) 'ख' और 'ग' के लेख मुजब भी महाशतक के प्रतिबोध के बाद भगवान् राजगृह से श्रावस्ती की तरफ विचरे थे और नन्दिनी—पिता आदि को प्रतिबोध किया था। हमारे मत से बीच में कयगला निवासी स्कन्धक कात्यायन का बोध भी इसी विहार में हुआ था और अगला वर्षावास भी निकटस्थ केन्द्र वाणिज्यग्राम मे ही हुआ था।

(१२) 'ख' और 'ग' दोनों चरित्रों के अभिप्राय से श्रावस्ती के बाद भगवान् फिर कौशाम्बी गये थे और चन्द्र—सूर्य का अवतरण हुआ था। हमारे विचारानुसार श्रावस्ती से सीधे कौशाम्बी नहीं किन्तु वाणिज्यग्राम में वर्षावास पूरा करने के बाद वहां गये थे।

उक्त दोनों चरित्रों के मत से भगवान् कौशाम्बी से फिर श्रावस्ती गये और गोशालक का उपद्रव हुआ था, परन्तु हमारी राय मे कौशाम्बी से भगवान् राजगृह गये

थे और वर्षावास भी वहीं किया था, क्यों कि गोशालक का उपद्रव, समय के हिसाब से मार्गशीर्ष मास का बनाव सिद्ध हुआ है। इस से यह तो मानना ही पडेगा कि भगवान् कोशाम्बी से सीधे ही श्रावस्ती नहीं गये थे, इस दशा में हमें यही मानना चाहिये कि कोशाम्बी से वे राजगृह गये होंगे और वर्षावास वहीं किया होगा।

(१३) राजगृह से मार्गशिर महीने में श्रावस्ती जा कर भगवान् गोशालक के विरुद्ध व्याख्यान नहीं दे सकते थे, दूसरा गोशालकवाली घटना भगवान के केवलिजीवन के चौदहवें वर्ष में घटी थी तब भगवान को अभी तेरहवां वर्ष ही चलता था, इस दशा में राजगृह से भी भगवान का श्रावस्ती की तरफ जाना संगत नहीं होता।

यद्यपि 'ग' चरित्रने केवलि–अवस्था में भगवान के मिथिला जाने का कहीं उल्लेख ही नहीं किया, और 'ख' ने सिर्फ एक ही बार उन के मिथिला जाने के संबन्ध में उल्लेख किया है, परन्तु भगवान ने अपने केवलिजीवन के ६ छः वर्षावास मिथिला में बीताये थे यह देखते भगवान् महावीर मिथिला में कितने विचरे होंगे इस का अनुमान करना मुश्किल नहीं है। इन सब आधारों पर से हमारा निश्चित मत है कि राजगृह के बाद भगवान् मिथिला की तरफ विचरे थे और वर्षावास भी वहीं किया था।

(१४) वर्षाकाल के बाद भगवान् मिथिला से अंगदेश की तरफ विचरे थे, क्यों कि उन दिनों वैशाली कोणिक की युद्धस्थली बनी हुई थी। राजगृह से मगध का राज्यासन चम्पा को चला जाने से उन दिनों चम्पा ही सब का लक्ष्यविन्दु बनी हुई थी। सूत्रों में भी उल्लेख मिलते है कि जिस समय मगधराज कोणिक वैशालीपति चेटक के साथ घमासान युद्ध कर रहा था, भगवान् महावीर चम्पा में विचरते थे। कालकुमार आदि श्रेणिक के दश पुत्रों के युद्ध में काम आने के समाचार भगवान के ही मुख से उन की माताओंने सुने थे।

यद्यपि चम्पा भी भगवान का विशिष्ट विहारक्षेत्र था, तथापि उस की वर्षावासयोग्य केन्द्रो में गणना नहीं थी, इस कारण वर्षावास भगवान ने वापस मिथिला में जा कर किया था।

(१५) वर्षावास उतरते ही भगवान् श्रावस्ती की तरफ विचरे और श्रावस्ती के कोष्टकोद्यान में गोशालक के साथ तकरार हुई थी। उस के बाद में भी भगवान् उसी प्रदेश में विचरे थे। छठे महीने वे मेंढियगाम के सालकोष्टक में सख्त बीमार थे; मार्गशीर्ष महीने में भगवान पर गोशालक ने तेजोलेश्या डाली थी और उस के असर से उनके शरीर में जो दाहज्वर और वर्चोव्याधि उत्पन्न हुई थी वह जेठ महीने में पराकाष्ठा

को पहुंची। आखिर उन्होंने सिंह अनगार द्वारा श्राविका रेवती के यहां से औषध मंगा कर सेवन किया और छः महीने के बाद वह रोग शान्त हुआ। कुछ समय तक उन्हें पुनः शारीरिक शक्ति प्राप्त करने के लिये भी वहां ठहरना पड़ा होगा। जब तक कि वर्षाकाल अधिक निकट आ गया होगा। वैशाली–वाणिज्यगांव अभी तक युद्धभूमि बने हुए थे अथवा उजड चुके थे इस स्थिति में भगवान के वर्षावास के लिये अनुकूल केन्द्र मिथिला ही हो सकता था। इस कारण उन्होंने मेंढियगांव से मिथिला की तरफ प्रयाण किया और वर्षावास मिथिला में किया यह निश्चित है।

(१६) मिथिला से भगवान् पश्चिम तरफ के जनपदों में विचरे। हस्तिनापुर तक चक्र लगाकर वे लौटे थे, वैशाली का युद्ध समाप्त हो गया था परन्तु युद्ध के परिणाम स्वरूप वैशाली की जो दुर्दशा हुई थी उसके कारण भगवान् वहां नहीं ठहर सके। यद्यपि युद्ध के कारण वाणिज्यग्राम भी काफी हानि उठा चुका था, तथापि उस के नागरिक जानमाल की रक्षा के लिये जो इधर उधर बिखरे थे लडाई के बाद उनमें से अधिकतर लौट गये थे, इस कारण भगवान ने वर्षावास वाणिज्यग्राम में किया।

(१७) कई अनगारों की इच्छा विपुलगिरि पर अनशन करने की थी और मगध-भूमि को छोडे ४ वर्ष जितना समय भी हो चुका था अतः १७ वॉ वर्षावास भगवान ने मगध के केन्द्र राजगृह में किया।

(१८–१९–२०) वर्षाकाल के बाद भगवान् चम्पा की तरफ विचरे थे, दर्मियान गौतम को पृष्ठचम्पा भेज साल महासाल को प्रतिबोध करवाया। 'ग' चरित्र के अभिप्राय से भी भगवान् इसी अवसर पर चम्पा गये थे और साल महासाल को प्रतिबोध किया था। यद्यपि वह कालान्तर में पिठरादि की दीक्षा का विधान और गौतम के अष्टापदगमन का निरूपण करने के बाद चम्पा से भगवान के दशार्ण जाने की बात कहता है, परन्तु हमारे विचार से पिठर आदि की दीक्षा के यहां प्रतिपादन करने का प्रसंग नहीं था। 'ग' स्वयं कहता है कि पिठर आदि की दीक्षायें भगवान् दूसरे अवसर पर चम्पा गये तब हुई थी, इस से ही सिद्ध है कि साल आदि की दीक्षा के बाद महावीर दशार्णदेश की तरफ गये थे। 'ग' चरित्र भी यही बात कहता है।

यद्यपि दशार्ण से राजगृह और वैशाली–वाणिज्यग्राम की दूरी लगभग बराबर ही थी, बल्कि वैशाली से राजगृह १०–२० मील नजदीक पडता था तथापि पिछला चातुर्मास्य राजगृह में हो चुका था और पुरिमताल, बनारस आदि क्षेत्रों में विचरे खासा समय भी हो गया था इस कारण भगवान् काशी प्रदेश मे हो कर विदेह भूमि में गये थे। 'ग'

चरित्र ने दशार्णभद्र की दीक्षा के बाद भगवान के जनपद विहार का और कालान्तर में राजगृह जाने का लिखा है, परन्तु हमारा अनुमान है कि दशार्णभद्र की दीक्षा के बाद भगवान् लगभग ढाई तीन वर्ष तक काशी, कोशल, विदेह, पाञ्चाल आदि जनपदों में विचरे थे और केवलिपर्याय का १८ वॉ १९ वाँ और २० वाँ वर्षावास भी वैशाली-वाणिज्यग्राम में ही किये थे।

(२१) लगभग तीन वर्ष तक मध्यप्रदेशों में विचरने के बाद भगवान ने अपने मुख्य केन्द्र की तरफ प्रयाण किया, समय भी हो गया था और कई श्रमणों की इच्छा विपुलाचल पर अनशन करने की भी थी, जो कि राजगृह से चम्पा की तरफ विहार आगे बढ जाने के कारण उस साल अनशन तो अधिक नहीं हुए होंगे परन्तु दीक्षायें अनेक हुई थीं।

(२२) कई मुनियों के अनशन के कारण भगवान ने इस वर्ष भी राजगृह के आसपास ही विहार किया। स्कन्धक कात्यायन ने इसी वर्ष में विपुलाचल पर अनशन किया था, जिस समय भगवान् राजगृह में होने का भगवती सूत्र में लेख है।

(२३) राजगृह का वर्षावास पूरा होने पर भगवान ने फिर विदेह की तरफ विहार किया। केवलि-जीवन के तीसरे वर्ष वाणिज्यग्रामनिवासी आनन्दगाथापति ने भगवान के निकट श्राद्धधर्म का स्वीकार किया था यह पहले कहा जा चुका है। आनन्द ने बीस वर्ष तक निज धर्म का आराधन करके अनशन किया था और अनशन के समय भगवान् वाणिज्यग्राम के दूतिपलास चैत्य में पधारे थे यह भी उपासकदशांग में लिखा है अतः २३ वे वर्ष भगवान् वाणिज्यगाव में थे यह निश्चित है, तो उस वर्ष का वर्षावास भी वही होगा इस में कोई शक नहीं।

(२४) विदेह मे आने के बाद भगवान ने एक बार मध्यप्रदेश में भी विहार किया होगा यह भी संभवित है, और वैशाली-वाणिज्यगांव में वर्षावास पर्याप्त हो चुके थे, अत अगला वर्षावास भगवान ने मिथिला में किया होगा यही विशेषतया संभव है।

(२५) चम्पानिवासी श्रमणोपासक कामदेव ने पांचवें वर्ष श्राद्धधर्म धारण किया था और बीस वर्ष तक वह उसको पालन करता रहा था। बीसवें वर्ष कामदेव को किसी देवने उपसर्ग किया था और उस समय भगवान् महावीर चम्पा में थे ऐसा उपासकदशासूत्र से ज्ञात होता है। इस से निश्चित है कि मिथिला का वर्षावास व्यतीत कर के भगवान् चम्पा पधारे थे और चम्पा से राजगृह ही गये होंगे, क्योंकि गणधर प्रभास

इसी वर्ष राजगृह के गुणशील चैत्य में अनशन पूर्वक निर्वाण प्राप्त हुए थे और भगवान् उनके पास थे। इस दशा में उस वर्ष का वर्षावास भी वहीं किया होगा यह भी निश्चित है।

(२६) अचलभ्राता और मेतार्य इन दो गणधरों का २६ वर्ष के पर्याय में गुणशील चैत्य में निर्वाण हुआ था अतः इस साल भी भगवान् इसी प्रदेश में विचरे थे, तो वर्षावास भी मगध के केन्द्र में ही किया होगा।

(२७–२८) वैशाली-वाणिज्यगांव में वर्षावास पूर्ण संख्या में हो चुके थे और २९ तथा ३० वें वर्ष उनकी स्थिरता राजगृह में होगी यह भी निश्चित है, क्योंकि इन्हीं दो वर्षों में भगवान के ६ गणधर राजगृह के गुणशील वन मे मोक्ष प्राप्त हुए थे और उस समय भगवान का वहां होना अवश्यंभावी है। अतः उक्त दो वर्षावास भगवान ने मिथिला में ही किये होंगे यह स्वतः सिद्ध है।

(२९) यह वर्षावास राजगृह मे हुआ था यह बात उपर के विवेचन में कही जा चुकी है।

(३०) इस वर्ष में भगवान् मगध में ही विचरे और वर्षावास पावामध्यमा में किया ऐसा कल्पसूत्र से सिद्ध है।

९ आधारस्तंभ

ऊपर हमने भगवान् महावीर के केवलिविहार का विवरण दिया है और उसके यथासंभव कारण भी सूचित किये है कि अमुक वर्ष में भगवान् अमुक स्थान में थे यह किन आधारों पर कहा गया है। यहां हम उन्हीं बातों के समर्थन के लिये हमारी मान्यता के आधार-स्तंभ और कतिपय हेतुओं का स्वतत्र उल्लेख करेंगे जिस से कि पाठकगण को हमारा अभिप्राय समझना सुगम हो जाय और हमारी कहीं भूल होती हो तो पकडी भी जा सके।

(१) यों तो भगवान् महावीर ने हजारों स्थानों में विहार किया होगा, परन्तु सूत्रों में उन के भ्रमण–स्थानों के जो नाम उपलब्ध होते है उन की संख्या भी १०० सौ के ऊपर है। इन में से बराबर आधे स्थान भगवान् के केवलिविहार के है। ये स्थान समूचे उत्तर भारत में पूर्व से पश्चिम तक फैले हुए थे। इन स्थानों में पहुंचने के लिये भगवान ने पर्याप्त भ्रमण किया होगा यह निश्चित है।

(२) श्रेणिक के मरणानन्तर मगध की राजधानी चम्पा में चली गई थी, और कोणिक ने अपने भाइयों की सहायता से वैशाली पर चढाई कर चेटक के साथ घोर संग्राम किया था जिस का नाम भगवती सूत्र में "महाशिलाकंटक" लिखा है। गोशालक मंखलिपुत्र ने अपनी मृत्यु के समय जिन आठ चरिमों की प्ररूपणा की थी उनमें "महाशिलाकंटक" सातवां चरिम बताया है। इस से सिद्ध है कि वैशाली का वह ऐतिहासिक युद्ध गोशालक की जीवित अवस्था में हो चुका था अथवा समाप्त होने को था।

(३) गोशाल के साथ की तकरार के समय भगवान् महावीर अपने जीवन के १६ वर्ष शेष रहे बताते हैं इससे सिद्ध होता है कि गोशालकवाली घटना भगवान के केवलिजीवन के १४ वें वर्ष मार्गशीर्ष महीने में घटी थी।

(४) श्रेणिक की मृत्यु के बाद उनके स्मारकों को देख देख कर कोणिक का पितृ-मृत्यु दुःख से दुःखित रहना और इसी कारण राजधानी का वहांसे हटा कर चम्पा में ले जाना, हल्ल-विहल्ल के सुख-विहार से कोणिक की पट्टरानी की ईर्षा, बहुत समय तक उपेक्षा करने के बाद कोणिक का स्त्रीहठ के वश होना, हल्लविहल्ल से सेचनक हाथी का मांगना, हल्लविहल्ल का वैशाली जाना, कोणिक का चेटक के पास तीन बार दूत भेजने के अनन्तर युद्ध का निश्चय, कालादि दश भाइयों को अपनी २ सेनायें तैयार कर एकत्र होने की आज्ञा। ससैन्य सबका वैशाली पहुंचना और बहु कालपर्यन्त लडने के उपरान्त उसका 'महाशिलाकंटक युद्ध' यह नाम प्रसिद्ध होना। इन सब कार्यों के सपन्न होने में कम से कम ४ वर्ष अवश्य लगे होंगे ऐसा हमारा अनुमान है। यदि हमारा यह अनुमान गल्त न हो तो इसका अर्थ यह होता है कि राजा श्रेणिक ने भगवान् महावीर का केवलिजीवन दश वर्ष के लगभग देखा था, अधिक नहीं।

१० सामान्य हेतु संग्रह

उक्त ४ बातें हमारे केवलिविहारक्रम के मुख्य स्तंभ है, उन्हीं के आधार पर हमने भगवान के जीवन-चरित्र की अनेक घटनाओं को व्यवस्थित किया है, परन्तु केवल इन्हीं आधारों पर हमारी सम्पूर्ण इमारत निर्भर नहीं रह सकती, इसलिए, हमें अन्य भी अनेक आधारभूत सामान्य हेतुओं का सहारा लेना पडा है जो नीचे की तालिका से ज्ञात होंगे।

(१) मेघकुमार की दीक्षा राजगृह के प्रथम समवसरण में हुई थी और १२ वर्ष के बाद उन्होंने राजगृह के विपुलपर्वत पर अनशन किया उस समय भी भगवान् राजगृह में थे ।

(२) अभयकुमार जब गृहस्थाश्रम में था वीतभय के राजा उदायन की दीक्षा हो चुकी थी ।

(३) उदायन की दीक्षा के लिए भगवान ने चम्पा से वीतभय की तरफ विहार किया था ।

(४) जालि आदि तथा दीर्घसेन आदि की दीक्षायें श्रेणिक के जीवित-काल में हुई थीं और उनमें से अधिकांश के अनशन काल में भगवान् राजगृह में थे ।

(५) आर्द्रकुमार और गोशालक का संवाद श्रेणिक के राज्यकाल की घटना है ।

(६) प्रसन्नचन्द्र को केवलज्ञान श्रेणिक की विद्यमानता में हुआ था ।

(७) महाशतक ने श्रेणिक के राज्यकाल में महावीर के पास गृहस्थ-धर्म का स्वीकार किया था ।

(८) धन्य-शालिभद्र का अनशन श्रेणिक के राज्यकाल में हुआ था और उस समय भगवान् राजगृह में थे ।

(९) धन्यकाकन्दी का अनशन भी श्रेणिक के राज्यकाल में हुआ था और उस वक्त भी भगवान् महावीर राजगृह में थे ।

(१०) मंकाती आदि गृहस्थों की दीक्षायें श्रेणिक के जीवितकाल में हुई थीं ।

(११) चम्पा में महचंद आदि की दीक्षायें हुई तबतक कोणिक का वहां राज्य नहीं हुआ था ।

(१२) जिस समय वैशाली में कोणिक का युद्ध प्रारम्भ हुआ उस समय भगवान् महावीर चम्पा में थे ।

(१३) वैशाली के युद्धकाल में राजगृह में हलचल थी और वैशाली-वाणिज्यग्राम युद्धस्थल बने हुए थे अत. उन वर्षों में वर्षावास भगवान ने मिथिला में किये होंगे ।

(१४) राजगृह से विहार करके भगवान् श्रावस्ती के निकटवर्ती कचंगला में गये थे और स्कन्धक कात्यायन को प्रव्रज्या दी थी ।

(१५) १२ वर्ष के श्रमणपर्याय में स्कन्धक ने विपुल-पर्वत पर अनशन किया उस समय भगवान् राजगृह में थे ।

(१६) राजगृह से चम्पा जाते पृष्ठचम्पा बीच में पडती थी ।

(१७) आनन्द गाथापति ने गृहस्थ–धर्म स्वीकार किया उस समय और उसके बाद २० वें वर्ष भगवान् वाणिज्य-ग्राम के दूतिपलास चैत्य में थे ।

(१८) कामदेवने गृहस्थ–धर्म अंगीकार किया उसके २० वें वर्ष भगवान् चम्पा नगरी में थे ।

(१९) महाशतक के धर्मस्वीकार के बाद २० वें वर्ष भगवान् राजगृह में थे ।

(२०) भगवान के केवलज्ञान के २४ वें वर्ष में प्रभास, २६ वें वर्ष में अचलभ्राता तथा मेतार्य, २८ वे वर्ष में अग्निभूति तथा वायुभूति और ३० वें वर्ष में व्यक्त, मंडित, मौर्यपुत्र तथा अकंपिक गणधर राजगृह के गुणशील चैत्य में निर्वाण प्राप्त हुए थे अतः उस समय भगवान् महावीर वहीं होंगे यह निश्चित है ।

११ उपसंहार

इस लेख में हमने भगवान् महावीर के केवलिजीवन कालीन कार्यों की सूची दी है और उसकी वास्तविकता समझाने के लिये विवरणपूर्वक भगवान के जीवन–काल की कुछ घटनाओं का भी उल्लेख किया है ।

यद्यपि प्रस्तुत लेख का मुख्य उद्देश महावीर–चरित्र विषयक हमारी योजना का दिग्दर्शन कराना ही है, फिर भी इसमें पूज्य पूर्वाचार्योक्त महावीर–चरित्रों की समालोचना करनी पडी, इसका कारण यह है कि हमने प्रचलित महावीर-चरित्रों की परिपाटी को छोड कर नई शैली स्वीकार की है । हमें यह नया मार्ग क्यों ग्रहण करना पडा इस प्रश्न का वास्तविक उत्तर पूर्वचरित्रों की असलियत खोले बिना दिया जाना कठिन था, कम से कम ऐसा किये विना हमारी बात का औचित्य समझा जाना तो कठिन ही था, अतः इस अरुचिकर विषय को यहा स्थान देना पडा है, जिस के लिये हम उक्त चरित्रकार स्वर्गस्थ आचार्यों के क्षमा प्रार्थी है ।

पाठकगण से हमारी प्रार्थना है कि वे इस योजना को ध्यान से पढें और इसमें कुछ भी त्रुटि दृष्टिगत हो तो हमे उसकी सूचना करने का कष्ट उठायें और अपनी अमूल्य सलाह–सूचना से लेखक को अनुगृहीत करें ।

પ્રભુ મહાવીરની મહત્તા

લેખક—**આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયલબ્ધિસૂરિજી**

પ્રભુ મહાવીર એ નામ જ આત્માનુ સંપૂર્ણ કામ કરે તેમ છે. મહાવીર એ નામની આગળનો મહા શબ્દ, જગતના સમસ્ત વીરોને વટાવી જનાર પરમ વિભૂતો દ્યોતક છે કોઈના માગ્યા તાગ્યાં ઘરેણાઓથી આભૂષિત કરેલા દેહની જેમ, મહા શબ્દ માગી લીધેલો નથી, પરંતુ પોતાના ધૈર્ય, ગાભીર્ય, શૌર્ય આદિ આત્મિક ગુણોથી રંજિત થયેલ વિબુધવરથી સ્વય મેળવેલો છે જ્યારે વૈદિક હત્યાકાડની સર્વત્ર છાય છવાઈ હતી, ત્યારે પ્રભુ મહાવીરે પોતાના કેવલજ્ઞાનરૂપ સૂર્યના પ્રચંડ તેજથી તેની નવાઈ કરી હતી।

મહાવીર નામના રટનથી, શ્રેણિક જેવા અવિરતિ નૃપતિએ મહાવીરત્વ સ્વાયત્ત (પોતાને આધીન) કરી લીધુ, જે ત્રીજે જ ભવે ઉદયમા આવશે. પોતાન પ્રધાન શિષ્ય ગૌતમસ્વામી જેવા સર્વજ્ઞકલ્પને પણ, એક અલ્પ ખેડુત શ્રાવકને ત્યા છદ્મસ્થ અવસ્થાના કારણે થયેલી ભૂલને કબૂલ કરવાની સાથે "મિચ્છામી દુક્કડમ્" દેવા માટે મોકલનાર એ મહાવીર પ્રભુની નિષ્પક્ષતા અને વીતરાગતાની, ખરેખર, બલિહારી છે।

માત્ર એક જ રાત્રિમા ચીશ પડાવે એવા વીશ વીશ ઉપસર્ગોને સહનાર, અને તે છતાય ઉપસર્ગોના કરનાર સંગમ ઉપર દયા ચિન્તવનાર મહાવીરદેવની મહત્તા અજોડ છે

એ પરમ પ્રભુના તે ગુણોનો એક અશ પણ આપણા જેવા પામરને મળે તો ન્યાલ થઈ જવાય. છ છ મહિનાઓ સુધી પાછળ પડનાર સગમના ઉપર પણ અપૂર્વ ભાવ દયાના ચિન્હરૂપે, દયાર્દ્ર થએલ નેત્રના ભદ્રની જેટલી સ્તવના કરીએ તેટલી ઓછી છે।

અર્જુનમાલી જેવા અધમના ઉદ્ધારક એ પ્રભુને સહસ્ત્રશ: વંદન હો।

દંશ દેનાર ચંડકોશિયાને અષ્ટમ સ્વર્ગના દ્વાર દેખાડનાર એ નિર્વિકાર મહાવીરની જેવી સમવૃત્તિ, બોધકપ્રવૃત્તિ, અધમ-ઉદ્ધારકવૃત્તિ, જગતમાં શોધી નથી જડતી. તે આપણા જેવા પામરોને કયારે મળશે ?

એ પ્રભુએ ઉદ્યત વિહાર આદરી, સર્વ અલકારોને પરિહરી, પંચમુષ્ટિ લોચ કરી સર્વ સાવદ્યના ત્યાગરૂપે 'કરેમિ ભતે' ઉચ્ચરી, માગમરની દશમીએ દીક્ષા લઈ મહાસત્ત્વથી, કષાયોને પણ ઉપશમાવતા, બાર વર્ષથી પણ અધિક ઘોર ઉપસર્ગ સહી તપશ્ચર્યાનો જે ભાર ઝીલ્યો છે, તેવો બીજા કોઈ પ્રભુએ નથી ઝીલ્યો, એ વાતને આગમ સાક્ષી પૂરે છે.

દીક્ષા સમયે દેવોએ કરેલી પૂજામાં શરીરે લાગેલી દિવ્ય સુગંધીની વાસનાના કારણે ચાર ચાર મહીના સુધી વારંવાર શરીર પર આવી, અપાર ભ્રમર આદિ પ્રાણિ ગ

દશ દીધા ચામડી ફોલી ખાધી, માંસ ખાધા, રક્ત પીધુ, અને છતાંય પ્રભુ જરાય હિંમત ન હાર્યા આવી હિમ્મતની કિમ્મત કોણ કરી શકે? ગ્રામાનુગ્રામ વિહરતા પ્રભુ મહાવીરને જોઈ ભયભીત થયેલા નાના નાના છોકરાઓ મુષ્ટિ પ્રહાર કરતા, શરીર પર ધુળ ફેંકતા, ઢેફાં ફેંકતાં, રડતા અને બોલતા જુઓ રે જુઓ, આ નગ્ન મુંડિત ક્યાંથી આવ્યો? એક રાજ્ય વૈભવનો મોકતા માનવી મુક્તિ માટે કર્મની ધુળ ખંખેરી. આત્માને નિર્મલ કરી શિવરમણીની વરણી કરવા, એક આત્મવીર બની કયી કયી જાતના કષ્ટો સહે છે, તેનો પ્રભુ મહાવીરનું જીવન આદર્શ દાખલો છે.

પ્રભુનુ અદ્‌ભુત રૂપ જોઈ કેટલેક સ્થળે સ્ત્રિઓ આલિંગન દેતી, છતાય પ્રભુએ ધ્યાન અને મૌનથી અચલિત રહિ, ઇન્દ્રિઓને કાબૂમાં લઈ, એવી અડગ ધીરતા ધારણ કરી હતી, કે ત્રણ જગતના રૂપોને વિજય કરનારી કોઇ પણ રમણી પ્રભુની આત્મ-રમણતાને હરી શકી નહીં.

પૃથ્વી, પાણી, તેઉ, વાયુ, વનસ્પતિ અને ત્રસ; એમ છએ પ્રકારના જીવોની, અભયદાન-પ્રધાન જીવન જીવીને, પ્રભુએ પૂર્ણ પ્રકારે રક્ષા કરી હતી. ગૃહસ્થાવાસમા પણ નદીવર્ધન, વડીલ ભ્રાતાની દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગતાં તેમણે માતાપિતાના વિયોગનુ દુઃખ જણાવ્યુ અને પ્રભુએ જોયુ કે આ વખતે સંજમ લેવાથી ઘણાઓ ગાડા થઈ જશે અને ઘણાઓના પ્રાણ પણ ઉડી જશે, ત્યારે ભગવંતે પણ બે વર્ષ સંસારમાં રહેવાનુ, અચિત્ત ભક્ત-પાન વાપરવાની શરતે, માન્યુ. જે પ્રભુ ગૃહસ્થાવસ્થામા પણ આવી અહિંસક પ્રવૃત્તિના પાલક હતા, તે પ્રભુ સંયમ પામી દુનિયાના નાના મોટા સઘળા જીવોના રક્ષક બને તેમા આશ્ચર્ય શું?

પ્રભુ મહાવીરનો જીભ ઉપર અજબ કાબુ હતો. કોઇ પણ સારા ભોજનની કે પાનની તેમને બિલકુલ પરવા ન હતી તે વાત પ્રભુએ લીધેલ કઠીન અભિગ્રહથી સિદ્ધ થાય છે. તેઓશ્રીએ એક એવો અભિગ્રહ લીધો હતો જે નીચે મુજબ છે.—

દ્રવ્યથી—સૂપડાના ખૂણામા રહેલ અડદ આપે તો વહોરવા

ક્ષેત્રથી—એક પગ ઉમરામા અને એક પગ બહાર રાખીને આપે તો વહોરવુ.

કાળથી—ભિક્ષાચરો ભિક્ષા લઇ ગયા પછીના સમયે મળે તો વહોરવુ.

ભાવથી—કોઇ રાજકુમારી દાસીપણાને પામી હોય, મસ્તક મુંડાવ્યુ હોય, પગમા બેડી હોય, રોતી હોય, અને અટ્ઠમ તપ કર્યા હોય, આવા પ્રકારની સતી સ્ત્રી જો વહોરાવે તો વહોરવું

ધન્ય છે, એ પ્રભુ મહાવીરના જીવનને જેમનો અભિગ્રહપણ અડદના બાકલા લેવાનો જ હતો!

હિંસા, અસત્ય, ચૌર્ય, અબ્રહ્મ અને પરિગ્રહરૂપ આશ્રવોનો નાશ કરી આત્મ ભાવનામા વાસ કરતા પ્રભુ મહાવીરનો ખાસ એ ગુણ હતો કે મોટા મોટા તપોની બાદ પણ નિર્દોષ અને પ્રાસુક આહારથી જ શરીરને ટકાવતા; કદી ઝાડ નીચે તો કદી લુહારની શાળામા, કદી આગારમા તો, કદી સ્મશાનમા કે કદી વેરાન આવાસમાં એકાકી હેતા અને એકાકી વિચરતા અને શુક્લ ધ્યાનમા હમેશા રહેતા.

શિયાળાની કડકડતી ઠંડીમા પણ ભૂજાઓ પસારીને કાયોત્સર્ગમાં સ્થિત થઈ, શીતને સહતા પણ કદીએ પોતાના અંગને સંકોચતા ન્હોતા. સાડાબાર વર્ષથી પણ

આધિક સમય સુધીમાં માત્ર શૂલપાણિના ઉપસર્ગથી અંતર મુહૂર્ત નિદ્રાનો પ્રમાદ થયો તે સિવાય કદીએ નિદ્રા તથા અન્ય પ્રમાદને તેમણે સેવ્યો નથી.

સૂના મકાનમાં કુકર્મ માટે આવેલા વ્યભિચારિઓ પૂછતા કે કોણ ઉભો છે? ત્યારે પ્રભુ મૌન રહેતા તેથી ઘણી વખતે દષ્ટિ—મુષ્ટિ—પાદ પ્રહારની તાડનાઓ તેઓ સમભાવે સહન કરતા કોઈ વખતે તેવું કારણ જોઈ બોલતા કે હું ભિક્ષુ છુ, ત્યારે તેનાઓ કહેતા કે અહીંથી ચાલ્યો જા, તો પ્રભુ, તેમને અપ્રીતિ ન થાય તે માટે ઘણી વખતે, ત્યાંથી ચાલ્યા પણ જતા ! વંદનો હો ! મહાવીરની એ સમભાવી વીર-વૃત્તિને!

પોતાનાં તીવ્ર કર્મ ખપાવવા માટે અનાર્ય દેશમાં વિચરતા પ્રભુને કેટલાક અનાર્ય માણસો બચકાં ભરતા અને કેટલાક સળગતાં ઊંબાડીયાં ચાંપતા. વાઘ જેવા ક્રૂર કુતરાઓ પ્રભુને જોઈ. ભોં ભોં કરી દોડી આવતા અને દાઢોથી પ્રભુનું માંસ કાઢી ખાતા. તેવા સમયે પણ હજારો માણસોમાથી એક પણ, મહાવીરની રક્ષા કરવાને તૈયાર ન્હોતો થતો, ઉલ્ટા તેઓ કુતરાઓને, સીત્કાર મારફતે, ઉશ્કેરીને કરડાવતા અને ખુશ થતાં. પ્રભુ મહાવીરે તેવા ક્રૂર દેશમાં પણ છ છ મહીનાઓ સુધી વિહાર લબાવ્યો, પણ ટુંકાવ્યો નહી. જગતભરના બીજા વીરોથી પ્રભુ મહાવીરની વીરતાની આ કેવી વિશિષ્ટતા? આથી જ બીજા વીરો કહેવાય છે ત્યારે પ્રભુ **મહાવીર** કહેવાય છે.

જેમ જબ્બર હાથી સેનાના મધ્યમાં ઉભો રહી પરના સૈન્યને જીતી પાર થાય છે, તેમ અનાર્ય દેશના મધ્યમાં રહી પરીષહની સેનાને જીતી પ્રભુ મહાવીર પારગામી થયા.

જેમ કોઈ જબ્બરદસ્ત શૂરવીર સંગ્રામમાં બરછી, ભાલા, તીર, તલવારના ઘા સહી શત્રુ—સૈન્યને પાછું હઠાવી વિજય મેળવે છે તેમ પ્રભુ મહાવીરે અનાર્ય દેશના દુસહ પરીષહોને સહી જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગમા આડા આવતા કર્મોને હટાવી પૂરું પરાક્રમ દર્શાવ્યુ હતુ

દુનિયામા રોગના કારણે પણ ઊણું ઉદર રાખનારા ઓછા હોય છે પરંતુ પ્રભુ મહાવીર સર્વ રીતે નીરોગ છતાં તપના માટે ઊણોદરી કરતા હતા શરદ્ ઋતુમાં છાયા તળે અને ગરમીમા અગાસે ટાઢ તડકાને ઝીલતા કર્મને પીલતા, ખીલતા ચ્હેરે સર્વ સહન કરતા હતા પાણી પણ પ્રભુ મહાવીર, કદી પન્નર દિવસે, કદી મહિને, કદી બે મહિના થયા પછી અને કોઇ વખતે છ છ મહિના ગયા પછી પીતા! કેટલી ધીરતા કેવુ વીર્ય કેવી સહનશીલતા, કેવી આત્મરમણતા, કેવો પૌદ્ગલીક ત્યાગ કે જેમણે પાણીની પણ પરવા નથી કરી! "અન્ન વિણ ચાલે અધઘડી જલ વિણ ચાલે ન પલ" આવી લોકોની કહેવત પણ ખોટી ઠરાવી દીધી!

જે પ્રભુએ સાડાબાર વર્ષથી પણ અધિક સમય સુધીમા માત્ર ૩૪૯ (ત્રણસો ઓગણપચાશ) દિવસ, એક વર્ષ કરતાં પણ ઓછો સમય, ખાધુ છે અને બાકીના સમયમા ચારે આહારનો ત્યાગ કર્યો હતો, એવા તે આત્મ–સાધના માટે શરીરથી પણ બેદરકાર રહેનાર મહાવીર પ્રભુને હજારો નમસ્કાર હો!

અનેક આફતોની વેગવતી ઝડીઓ વચ્ચે પણ આત્મ-સાધનાના મહામત્રની સાધનાની દિવ્ય જ્યોતને સદા પ્રદીપ્ત રાખવામા જ પ્રભુ મહાવીરના જીવનની મહત્તા સમાયેલી છે.

વંદન હજો એ મહાપ્રભુને અને એ મહાપ્રભુની મહત્તાને!

શ્રી મહાવીરપ્રભુની અનન્યતા

રચયિતા—
શ્રીયુત પ્રભુદાસ બેચરદાસ પારેખ

(૧)

વીર! તારા ચરણનું
શરણું જગતમાં એક છે,
સર્વ ગુણની ખાણ
જીવન સર્વથા નિર્દોષ છે;
વિશ્વ-વત્સલ હૃદય ત્હારું
વિશ્વનો આધાર છે,
સર્વજ્ઞ તું, તે તત્ત્વજ્ઞાને
તાહરા પૂરવાર છે.

(૨)

પ્રેરણાઓ મેળવી
નિગૂઢ તુજ જીવન થકી,
આજ પણ વિસ્તરી રહી
એ જીવન-જ્યોત્સ્ના તાહરી;
ઉદ્યોત શીતલ તવ હૃદયનો
વિશ્વમાં જે વ્યાપ્ત છે,
પ્રેરી રહ્યો સન્માર્ગમાં
તે સકલ વિશ્વ-સુકેન્દ્ર છે.

(૩)

આધાર શાસન તાહરું
સૌ ધર્મકેરો એક છે,
વિજ્ઞાનકેરા કેન્દ્રમાં
તવ તત્ત્વજ્ઞાન જ એક છે;
મહાપુરુષ-માળાવિષે
મેરુ-મણિ તું એક છે,
ભાવિમાં પણ શરણ સૌનું
તુંહી એક જ એક છે!

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના પૂર્વભવ

યાને

ક્રમિક વિકાસ

લેખક.— મુનિરાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી

ઉપરનું મથાળું વાંચી કોઈ એમ ન સમજે કે આ લેખમા ભગવાન મહાવીર સ્વામીના પૂર્વના સત્યાવીશે ભવોનુ વર્ણન આવશે. અહીં તો માત્ર પૂર્વના થોડા ભવોની કાર્યવાહીનું ટુકું નિરીક્ષણ જ આપ્યુ છે.

આ જીવ, સંયોગોને વશ થઈ, કઈ સ્થિતિએ પહોંચે છે, કેવાં કેવા સુખ અને દુઃખ ભોગવે છે, ઉન્નતિ—જીવન વિકાસના માર્ગમા આવ્યા છતાંય કેવી રીતે અધઃપાતનાં ઉડા ખાડામાં પટકાઈ પડે છે અને પછી કેટલો પુરૂષાર્થ અને કેવું અપૂર્વ વીર્ય ફોરવી પુન સંપૂર્ણ ઉન્નતિના શિખરે પહોંચે છે એનાં દષ્ટાંતો જગતમાં બહુ જ વીરલ હોય છે. એ દષ્ટાતોમા શ્રમણ ભગવાન મહાવીરદેવનુ જીવન મુગુટમણિસમું શોભે છે.

ભગવાન મહાવીર દેવનો જીવ એક વખત સામાન્ય સ્થિતિએથી અસામાન્ય સ્થિતિએ પહોંચે છે જો ત્યા અમુક પ્રસંગો ન બન્યા હોત તો તે એ જ ભવમાં સંપૂર્ણ દશાને પ્રાપ્ત કરવા સમર્થ બનત કિન્તુ વિધિનુ વિધાન કે તીર્થંકર દેવનું વચન કોણ મિથ્યા કરી શકે? એટલે ત્યાથી પતનની શરુઆત થાય છે. એ પતન એવુ આકરુ, એવું ભીષણ છે કે એ વાચતાં કોઇનું પણ હૈયુ દ્રવ્યા વગર ન રહે!

સંસારમા અનેક જીવો જન્મે છે અને મૃત્યુ પામે છે. એની કોઈને ગણનાયે નથી પરંતુ વિપત્તિના પહાડ તુટી પડયા હોય, એક વખત ઉન્નતિના માર્ગે ચઢયા છતાં અધપાતના ઉડા ગર્તમા પડવુ પડયું હોય અને છતાંય હિમ્મતભેર, ગૌરવભેર, કોઈનીયે દયાની ભીક્ષા કર્યા સિવાય, લેશ પણ આર્તધ્યાન કે રૌદ્રધ્યાન કર્યા સિવાય, પોતે કરેલા કર્મોના ફળમા બીજાને ભાગ લેવાની ઇચ્છા કર્યા સિવાય, એ કર્મનાં ફળોને બહાદુરીથી ભોગવી, તેને તોડી ફોડી, બાળી, ભસ્મ કરી; ઉન્નત દૈવી જીવન જીવી, સંસારભરના પ્રાણીઓનુ કલ્યાણ કરી અને આત્માનો સંપૂર્ણ વિકાસ સાધી ઉન્નતિના શિખરે ચઢનાર જીવો જ મહાપુરુષ તરીકે જગદ્વંદનીય બને છે સંસારના પુણ્યશ્લોક ઇતિહાસમાં એવા મહાપુરુષોની યશોગાથા મુક્ત કંઠે ગવાય છે. ભગવાન મહાવીર સ્વામી એ જ કોટીના મહાપુરુષ છે આપણે એ મહાન પુરુષના પુર્વ જીવન તરફ દષ્ટિ નાંખીએ.—

સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિ :

નયસાર નામનો ગામેતિ, રાજાના હુકમથી જંગલમાં લાકડાં કાપવા ગયો છે. મધ્યાન્હ થયો છે. સવિતા નારાયણ પોતાના પૂરેપૂરા આકરા સ્વરૂપમાં તપી રહેલ છે, અને પેટમાં પણ જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થયેલ છે. એક સુદર ઘટાદાર વૃક્ષની છાયામાં નયસારના નોકરો રસોઈ હાજર કરે છે ભુખ્યાડાંસ જેવા નયસારને તે વખતે પણ એમ થાય છે કે આજે અતિથિને દાન આપ્યા સિવાય વાંઝીયું અનાજ ખાવું પડશે. જો આવા ભીષણ જંગલમાં આ મધ્યાહ્ન સમયે કોઈ સાધુ, સત કે અતિથિ આવે, અને તેમને હું દાન આપી ભોજન કરું તો કેવું અહોભાગ્ય! આ વિચારથી તે ચોતરફ દૃષ્ટિ ફેરવે છે. ખરેખર, જાણે નયસારનો પુણ્ય પુંજ જ જાગી ઉઠયો હોય એમ એક સાર્થવાહ સાથે જતા કેટલાક મુનિરાજો ભૂલા પડી એ જંગલમાં આવી ચડે છે. ઉપરની સૂર્યની ગરમી અને નીચેની ધોમ તપી રહેલી ધરતીએ મુનિરાજોનાં શરીર રેબઝેબ કરી મૂકયાં છે આવા મહાત્યાગી મુનિવરોને દૂરથી આવતા જોઈ નયસાર ઘણો પ્રસન્ન થાય છે. નયસાર વિચારે છે: આ સાધુઓ મારા અતિથિ થયા એ બહુ સારુ થયું પછી નયસાર મુનિરાજોને બધા વર્તમાન પૂછે છે. મુનિરાજ આપવીતી કથે છે એ વૃત્તાંત સાંભળી નયસારનું હૃદય દ્રવે છે અને સાર્થવાહ પ્રત્યે એ વિષયનો પોતાનો રોષ ઠાલવે છે. પછી મુનિજનોને પોતાના ભોજન સ્થાનમાં લઈ જઈ અન્નપાણી વહોરાવે છે. મુનિરાજોએ આહારપાણી કર્યા પછી નયસાર તેમની પાસે આવે છે અને તેમને નગરનો સીધો રસ્તો બતાવે છે; અને પોતે ત્યાંસુધી મુનિરાજોની સાથે જાય છે. સીધો રસ્તો આવ્યા પછી મુનિરાજો, પોતાને દ્રવ્યમાર્ગ બતાવનાર નયસારને ભાવમાર્ગનો ઉપદેશ આપે છે સ્વાતિનુ જલ છીપમાં પડે અને મહામૂલુ મોતિ નીપજે તેમ મુનિરાજનો ઉપદેશ નયસારના હૃદયમાં પરિણમે છે અને એ જીવને સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે

ત્યારપછી મોટા મનવાળો નયસાર સદા ધર્મનો અભ્યાસ કરતો, સાત તત્ત્વને ચિંતવતો અને સમકિતને પાળતો કાળ નિર્ગમન કરે છે એ પ્રમાણે આરાધના કરતો નયસાર નમસ્કાર મંત્રનુ સ્મરણ કરતો મૃત્યુ પામી સૌધર્મ દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે. આ નયસાર એ જ વીર પ્રભુનો સમ્યકત્વ પ્રાપ્તિનો શરૂઆતનો ભવ!

નિકાચિત નીચ ગોત્રકર્મનું ઉપાર્જન :

નયસાર દેવલોકમાંથી ચ્યવી આ ચોવીશીના આદિ તીર્થંકર શ્રી આદીશ્વર ભગવાનના પૌત્રરૂપે એટલે ચક્રવર્તી ભરતના પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે અહીં શ્રી ઋષભદેવજી ભગવાનને કેવળજ્ઞાન થયા પછી એ બીજાઓની સાથે સાધુપણું સ્વીકારે છે. એમનું નામ મરીચિ હતુ. મરીચિ સાધુપણામા રહી સુંદર શાસ્ત્રાભ્યાસ કરે છે, સચોટ વકતૃત્વશકિત મેળવે છે અને જૈનશાસનના ધુરંધર પંડિત સાધુ તરીકે પૂજાય છે. ઋષભદેવજીના પૌત્ર, તેમના જ શિષ્ય, અગીયાર અંગનુ વિશાલ જ્ઞાન અને કોઈ પણ સાધનોની કમી નહીં, પછી શું બાકી રહે? પરન્તુ સાધુપણુ પાળવુ એ કાંઈ બચ્ચાના ખેલ નથી. એ તો મીણના દાંતે લોઢાના ચણા ચાવવા જેવું આકરુ છે મરીચિથી શુદ્ધ સાધુપણું નથી પાળી શકાતુ એટલે તે ત્રિદંડીનો એક નવો જ વેશ કલ્પી કાઢે

છે પરન્તુ છતાય એક વાત એમના હૃદયમા બરાબર ઠસેલી હતી કે સાચું સાધુપણું શ્રી ઋષભદેવજીના શિષ્યોમા જ છે એ સાધુતા પ્રત્યે મરીચિને પૂર્ણ પ્રેમ અને રુચિ હતા માત્ર શુદ્ધ સાધુપણુ પાળવાની અશક્તિના પ્રતાપે નવીન વેશ અને નવીન આચાર વિચાર કલ્પ્યા. તેઓ પોતાની સચોટ ઉપદેશક શક્તિથી ઉપદેશ આપી પ્રતિબોધ પામનારને સત્ય ધર્મ બતાવી શ્રીઋષભદેવજી પાસે મોકલી શુદ્ધ સાધુના સ્વીકાર કરાવતા.

ભારતના પુણ્યશ્લોક ઇતિહાસમા શ્રી ઋષભદેવજી ભગવાન પ્રથમ ધર્મોપદેશક થયા છે. તે વખતે બીજો કોઈ ધર્મ ન હતો, બીજી માન્યતાવાળો કોઈ સાધુ કે બીજા પ્રકારનો કોઈ સાધુવેષ ન હતો. મરીચિએ સૌથી પ્રથમ નવીન સાધુવેષ અને નવીન આચરણા ખડી કરી હતી. એટલે ભારતમા નવીન ધર્મની પ્રરૂપણા કરવાનુ સૌથી પ્રથમ માન (!) મરીચિને ભાગે જાય છે.

એક વખતે ભગવાન ઋષભદેવજી વિનીતા નગરીમાં પધાર્યા છે ભરતચક્રવર્તી પ્રભુજીને વંદના કરવા આવ્યા છે. તેઓ પૂછે છે કે "પ્રભુ, આ સભામા તમારી જેમ આ ભરતક્ષેત્રમા, આ ચોવીશીમા તીર્થંકર થનાર કોઈ ભવ્ય જન છે?" પ્રભુ મરીચિને ઉદ્દેશીને કહે છે, "આ તારો પુત્ર મરીચિ આ ચોવીશીમા અન્તિમ તીર્થંકર થશે. તે પ્રથમ વાસુદેવ થશે અને વિદેહમા ચક્રવર્તિ પણ થશે" આ સાંભળી ભરત મહારાજા ખુશી થાય છે અને મરીચિ પાસે આવે છે ત્રણ પ્રદક્ષિણા દઈ કહે છે "તમે આ ચોવીશીના અન્તિમ તીર્થંકર, પ્રથમ વાસુદેવ અને વિદેહના ચક્રવર્તી થશો હું તમારા વાસુદેવપણાને, ચક્રીપણાને કે સન્યાસીદશાને નથી વાદતો કિન્તુ તમે ભાવિ તીર્થંકર થવાના છો માટે તમને વંદના કરું છુ"

મરીચિએ પોતાના પિતા પાસેથી ઉપર્યુક્ત શુભ અને ગૌરવાસ્પદ સમાચાર સાંભળ્યા, એ સાભળતા જ મરીચિ સ્વદશા — ભાન ભૂલ્યા અને અભિમાનના શિખરે ચઢી ગર્વોન્મત્ત બની હર્ષાતિરેકથી એટલા ખુશી થયા કે ઉભા થઈ તાલી પાડી નાચવા લાગ્યા. "મારા દાદા પ્રથમ તીર્થંકર, મારા પિતા ભરત પ્રથમ ચક્રવર્તી અને હું પ્રથમ વાસુદેવ, ચક્રવર્તી અને ચોવીસમો તીર્થંકર. અહા! શું મારું કુલ ઉંચું છે, અહા! આ જગતમા મારી સમાન બીજો કોઈ ઉચ્ચ, કુલીન કે ખાનદાન છે ખરો?" આમ કહી પુન: પુન: ખુબ કુદ્યા, નાચ્યા અને તાલીઓ પાડી

બસ, કર્મરાજાએ વિકાસ દશામા આગળ વધતા આ જીવને તમાચો મારી—સો ભેગો કર્યો. મરીચિએ અહીં કુલાભિમાન અને ગર્વના પ્રતાપે નિકાચિત નીચ ગોત્ર કર્મ ઉપાર્જ્યું.

સમકિતનાશ અને કોટાનુકોટિ સંસારવૃદ્ધિ

આ પતન આટલેથી જ ન અટક્યુ. પ્રભુ ઋષભદેવજી નિર્વાણ પામ્યા પછી મરીચિ ત્રિદંડી વેશે જ સાધુઓ સાથે વિચરે છે એક વખત પોતાની માદગી પછી મરીચિને એક શિષ્ય કરવાની ભાવના જાગે છે દૈવયોગે કપિલ નામનો રાજપુત્ર તેમને મળી આવે છે. પોતાના ઉપદેશથી પ્રતિબોધ પામ્યા પછી મરીચિ કપિલને શ્રીઋષભદેવજીના

સાધુઓ પાસે જઈ સાધુપણું સ્વીકારવાનુ કહે છે. પણ કપિલ માનતો નથી. બન્ને વચ્ચે પ્રશ્નોત્તરી ચાલે છે. છેવટે કપિલ પૂછે છે "શું તમારા માર્ગમાં ધર્મ નથી?"

બસ, મરીચિ મનુષ્યસુલભ નબળાઈનો ભોગ બને છે; તેનો શિષ્યલોભ જાગૃત થાય છે. પરિણામે અસત્ય એવા સ્વધર્મ–પંથને માટે એ વ્યવહારુ બને છે અને કહે છે કે "કપિલ! જૈનમાર્ગમાં પણ ધર્મ છે અને મારા માર્ગમાં પણ ધર્મ છે." એટલે કપિલ મરીચિનો શિષ્ય થાય છે.

જૈનશાસ્ત્રકારો સાફ કહે છે કે આ મિથ્યા ભાષણના પ્રતાપથી મરીચિએ કોટાનુકોટિ સંસાર વધાર્યો. આ મિથ્યા ભાષણની આલોચના કર્યા સિવાય જ મરીચિ મૃત્યુ પામી દેવ થાય છે.

નયસારના જીવે મરીચિના ભવમાં કુલમદ કર્યો અને ભયંકર મિથ્યા ભાષણ કર્યું, જેથી સંસાર તો વધાર્યો પરંતુ ત્યારપછીના અનેક ભવોમાં પ્રાયઃ નીચ કુલમાં તેને જન્મ લેવો પડે છે; તે ત્રિદંડી બને છે. મરીચિનો આ જાતિમદ — કુલમદ ઠેઠ મહાન પદ-તીર્થંકરના ભવમા પણ ઉદય આવે છે જે આપણે આગળ ઉપર જોઈ શકીશું.

પુનઃ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ:

મરીચિને કૌશિક, પુષ્પમિત્ર, અગ્ન્યુદ્યોત, અગ્નિભૂતિ, ભારદ્વાજ અને સ્થાવર આ મુખ્ય છ ભવોમાં ભિક્ષુ કુલમા જન્મ, દારિદ્રપૂર્ણ જીવન અને મહામિથ્યામતિ ધર્મનો ઉદય આવે છે. એક વાર આવીને ચાલ્યું ગયેલું સમ્યગ્દર્શન રત્ન જલદી હાથ નથી આવતું. મહામહેનતે, પૂર્વના પરમ પુણ્યોદયે અકસ્માત મળેલુ આ ચિન્તામણિ ગુમાવ્યાના ફળરૂપે મરીચિને અનેક ભવો સુધી મિથ્યાત્વાંધકારમાં રહેવુ પડે છે. તે અજ્ઞાન કષ્ટક્રિયા–તપસ્યાદિક કરે છે. વચમાં વચમા દેવ બનતા જાય છે અને એ સિવાય ઘણા ભવોમા ભ્રમણ કરે છે. અંતે કંઈક પૂર્વપૂણ્યના ઉદયે રાજગૃહીના યુવરાજ વિશાખાભૂતિના પુત્ર વિશ્વભૂતિરૂપે (મરીચિનો જીવ) જન્મ લ્યે છે તે ઉચ્ચ ક્ષત્રિયકુલ–રાજકુટુંબમા જન્મ પામે છે. મરીચિના ભવ પછીનો આ પ્રથમ જ ભવ છે, જેમાં તેનો ઉચ્ચ કુલમા જન્મ થાય છે અને સુખસંપન્ન સ્થિતિ મળે છે. ત્યા રાજરાણી સાથે ખટપટ થવાથી ભર યુવાવસ્થામા રાજપાટ છોડી તે આર્હતી દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે, ખૂબ ત્યાગ અને ઘોર તપશ્ચર્યા આદરે છે અને વિશુદ્ધ ચારિત્રથી આત્માને શુદ્ધ કરી સમ્યગ્દર્શનથી સુવાસિત બનાવે છે.

નિયાણાનું બાંધવું:

પરંતુ નીચે પડવુ જેટલુ સહજ અને સુલભ છે તેટલુ બલ્કે તેથીયે અત્યધિક મુશ્કેલ ઉંચે ચઢવાનુ કાર્ય છે. એમા અનેકવાર વિઘ્નોની આશંકા રહે જ છે. વિઘ્નોના કારણે ઉંચે ચઢેલો—વિકાશના ઉન્નત માર્ગમા આવેલો આત્મા નીચે — અધઃપાતના ઉંડા ગર્તમા પટકાય છે. અહીયા જૈનસાધુપણું પામ્યા છતાય ક્રોધ અને અભિમાન તેને ઐહિક સુખની લાલસામા સપડાવે છે. તે ઉગ્ર તપ અને ઉજ્જવલ ચારિત્ર એક નિયાણામાં પાણીને મૂલ્યે વેચી દે છે.

સાધુ થયેલા વિશ્વભૂતિ એક વાર મથુરામા ગૌચરી નીકળ્યા છે મધ્યાન્હ તપી રહ્યો છે, ઉગ્ર તપસ્યાથી સાધુજીનુ શરીર તદ્દન દુર્બલ અને શુષ્ક થઈ ગયુ છે. તેઓ અદીન ભાવે નીચુ જોઈ ચાલ્યા જાય છે, ત્યા અચાનક એક ગાય માથે અથડાવાથી મુનિરાજ નીચે પડી જાય છે. આ વખતે મુનિરાજનો કાકાનો પુત્ર વિશાખાનદી લગ્ન માટે ત્યા આવેલ છે એણે, ગાયે મુનિરાજને પાડી નાંખ્યા તે જોયુ અને પૂર્વની ઓળખાણ સાથે હસતા હસતાં કટાક્ષમાં બોલ્યો "ક્યા ગયુ કોઠાંના ફળોને પાડવાનુ તારું બળ[1]?" આ સાંભળી તપસ્વી મુનિરાજને ક્રોધ ચઢ્યો અને ગાયને શીંગડાથી પકડી આકાશમા ઉછાળી પોતાનુ બળ બતાવ્યુ અને માથે જ નિયાણું કર્યુ કે "આ તપસ્યાના બળે ભવાતરમાં હુ મહાબળશાળી અને આ વિશાખાનંદીના નાશ માટે થાઉ."

ત્યાથી પાપની આલોચના કર્યા વિના જ મૃત્યુ પામી વિશ્વભૂતિ મુનિ મહાશુક્રમા દેવ થાય છે ત્યાથી ચ્યવી ભરતક્ષેત્રના પોતનપુર નગરના રિપુપ્રતિશત્રુ રાજાની પુત્રી મૃગાવતી કે જેને તેના પિતાએ (રાજા રિપુપ્રતિશત્રુએ) જ પોતાની પત્ની બનાવી હતી એની કુક્ષિમા સાત સ્વપ્નોથી સૂચિત પુત્રરૂપે જન્મે છે.

મરીચિના ભવમા કરેલ કુલમદનો પુન અહી ઉદય થાય છે. રાજકુલ ખરુ, ઉચ્ચ જાતિ ખરી, પણ જન્મ ક્યા, કોની કુક્ષિમાં; જે પિતાએ પુત્રીને જન્મ આપ્યો, એ જ પિતાએ પુત્રીના રૂપરાશિ ઉપર મુગ્ધ થઇ જેને પોતાની પત્ની બનાવી એ પુત્રી-પત્નીની કુક્ષિમા જન્મ એ કેટલુ નિંદ્ય અને ગર્હણીય કહેવાય! પણ કર્મને શરમ નથી એ આનુ નામ! તે મહાબલશાલી વાસુદેવરૂપે જન્મે છે પણ દુનિયા તો તેને પુત્રી પતિના પુત્ર તરીકે જ ઓળખે છે!

અહીં વિશ્વભૂતિનુ નામ ત્રિપૃષ્ટ પડે છે અનુક્રમે યુવાવસ્થામા શાળીના ખેતરમા ભયકર સિહને હાથથી વિના શસ્ત્રે જ મારે છે આ સિંહ એ જ હતો કે જેણે સાધુપણામા વિશ્વભૂતિની મશ્કરી કરી હતી અને વિશ્વભૂતિ મુનિએ જેને મારવાનુ નિયાણું બાધ્યુ હતુ.

શય્યાપાલકના કાનમાં સીસુ રેડાવે છે:

વિશ્વભૂતિનો જીવ ત્રિપૃષ્ટના ભવમા પુન એક ઉગ્ર પાપ કરે છે. પણુ તે મરીચિના ભવ જેવી મિથ્યા પ્રરૂપણા નથી કરતો. આ ભવનુ ઉગ્ર પાપ એ છે કે તે શય્યા-પાલકના કાનમા ઉનુ ઉનુ સીસું રેડાવે છે અને પોતાની સત્તાનો મદ–અભિમાનનો પરચો બતાવે છે. પણ આ પાપનુ પરિણામ કેવુ કડુ અને ભયકર આવે છે એ આપણે વીરના ભવમા જોઈએ છીએ. આ સિવાય પણ બીજા અનેક ઉગ્ર પાપો બાંધી અહીથી મૃત્યુ પામી ત્રિપૃષ્ટ વાસુદેવ સાતમી નરકે જાય છે. ત્યાથી સિહ થઈ, ચોથી નરકે જાય છે અને એવી રીતે તે તિર્યંચ અને મનુષ્ય ભવમા રખડે છે

---

૧ સાધુ થયા પહેલા વિશ્વભૂતિએ પોતાના વિરોધીઓને એક મુઠી મારી કોઠીના ઝાડમાથી કોઠા પાડીને બતાવ્યું હતુ કે હું વિરોધીઓનાં માથા આવી રીતે તોડી–છેદી શકવા સમર્થ છું, પરન્તુ કુટુમ્બ પ્રેમથી એવું નથી કરતો, આમ કહી પછી દીક્ષા લીધી હતી. અહીં એ કુટુમ્બીમાના એકે આ વસ્તુનો ઇશારો કરી તેના બળ ઉપર કટાક્ષ કર્યો છે.

સાધુઓ પાસે જઈ સાધુપણુ સ્વીકારવાનું કહે છે. પણ કપિલ માનતો નથી. બન્ને વચ્ચે પ્રશ્નોત્તરી ચાલે છે. છેવટે કપિલ પૂછે છે "શું તમારા માર્ગમાં ધર્મ નથી?"

બસ, મરીચિ મનુષ્યસુલભ નબળાઈનો ભોગ બને છે, તેનો શિષ્યલોભ જાગૃત થાય છે. પરિણામે અસત્ય એવા સ્વધર્મ-પંથને માટે એ વ્યવહારુ બને છે અને કહે છે કે "કપિલ! જૈનમાર્ગમાં પણ ધર્મ છે અને મારા માર્ગમાં પણ ધર્મ છે." એટલે કપિલ મરીચિનો શિષ્ય થાય છે.

જૈનશાસ્ત્રકારો સાફ કહે છે કે આ મિથ્યા ભાષણના પ્રતાપથી મરીચિએ કોટાનુકોટિ સંસાર વધાર્યો. આ મિથ્યા ભાષણની આલોચના કર્યા સિવાય જ મરીચિ મૃત્યુ પામી દેવ થાય છે.

નયસારના જીવે મરીચિના ભવમાં કુલમદ કર્યો અને ભયંકર મિથ્યા ભાષણ કર્યું, જેથી સંસાર તો વધાર્યો પરંતુ ત્યારપછીના અનેક ભવોમાં પ્રાયઃ નીચ કુલમાં તેને જન્મ લેવો પડે છે; તે ત્રિદંડી બને છે. મરીચિનો આ જાતિમદ — કુલમદ ઠેઠ મહાન પદ-તીર્થંકરના ભવમા પણ ઉદય આવે છે જે આપણે આગળ ઉપર જોઈ શકીશું.

પુનઃ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ:

મરીચિને કૌશિક, પુષ્પમિત્ર, અગ્ન્યુદ્યોત, અગ્નિભૂતિ, ભારદ્વાજ અને સ્થાવર આ મુખ્ય છ ભવોમાં ભિક્ષુ કુલમા જન્મ, દ્રારિદ્રપૂર્ણ જીવન અને મહામિથ્યામતિ ધર્મનો ઉદય આવે છે. એક વાર આવીને ચાલ્યું ગયેલું સમ્યગ્દર્શન રત્ન જલદી હાથ નથી આવતું. મહામહેનતે, પૂર્વના પરમ પુણ્યોદયે અકસ્માત મળેલુ આ ચિન્તામણિ ગુમાવ્યાના ફળરૂપે મરીચિને અનેક ભવો સુધી મિથ્યાત્વાંધકારમાં રહેવુ પડે છે. તે અજ્ઞાન કષ્ટક્રિયા-તપસ્યાદિક કરે છે. વચમા વચમા દેવ બનતા જાય છે અને એ સિવાય ઘણા ભવોમા ભ્રમણ કરે છે. અંતે કઈક પૂર્વપૂણ્યના ઉદયે રાજગૃહીના યુવરાજ વિશાખાભૂતિના પુત્ર વિશ્વભૂતિરૂપે (મરીચિનો જીવ) જન્મ લ્યે છે તે ઉચ્ચ ક્ષત્રિયકુલ-રાજકુટુંબમા જન્મ પામે છે. મરીચિના ભવ પછીનો આ પ્રથમ જ ભવ છે, જેમાં તેનો ઉચ્ચ કુલમાં જન્મ થાય છે અને સુખસપન્ન સ્થિતિ મળે છે. ત્યા રાજરાણી સાથે ખટપટ થવાથી ભર યુવાવસ્થામાં રાજપાટ છોડી તે આર્હતી દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે, ખૂબ ત્યાગ અને ઘોર તપશ્ચર્યા આદરે છે અને વિશુદ્ધ ચારિત્રથી આત્માને શુદ્ધ કરી સમ્યગ્દર્શનથી સુવાસિત બનાવે છે.

નિયાણાનું બાંધવું:

પરંતુ નીચે પડવું જેટલું સહજ અને સુલભ છે તેટલુ બલ્કે તેથીયે અત્યધિક મુશ્કેલ ઉચે ચઢવાનું કાર્ય છે. એમાં અનેકવાર વિઘ્નોની આશકા રહે જ છે. વિઘ્નોના કારણે ઉચે ચઢેલો—વિકાશના ઉન્નત માર્ગમા આવેલો આત્મા નીચે — અધઃપાતના ઉંડા ગર્તમા પટકાય છે. અહીયા જૈનસાધુપણું પામ્યા છતાંય ક્રોધ અને અભિમાન તેને ઐહિક સુખની લાલસામા સપડાવે છે. તે ઉગ્ર તપ અને ઉજ્જવલ ચારિત્ર એક નિયાણામા પાણીને મૂલ્યે વેચી દે છે.

સાધુ થયેલા વિશ્વભૂતિ એક વાર મથુરામા ગૌચરી નીકળ્યા છે મધ્યાન્હ તપી રહ્યો છે, ઉગ્ર તપસ્યાથી સાધુજીનુ શરીર તદ્દન દુર્બલ અને શુષ્ક થઈ ગયુ છે. તેઓ અદીન ભાવે નીચુ જોઈ ચાલ્યા જાય છે, ત્યા અચાનક એક ગાય સાથે અથડાવાથી મુનિરાજ નીચે પડી જાય છે. આ વખતે મુનિરાજનો કાકાનો પુત્ર વિશાખાનદી લગ્ન માટે ત્યા આવેલ છે એણે, ગાયે મુનિરાજને પાડી નાંખ્યા તે જોયુ અને પૂર્વની ઓળખાણુ સાથે હસતાં હસતાં કટાક્ષમાં બોલ્યો "કયા ગયુ કોઠાંના ફળોને પાડવાનુ તારું બળ[1] ?" આ સાંભળી તપસ્વી મુનિરાજને ક્રોધ ચઢયો અને ગાયને શીંગડાથી પકડી આકાશમા ઉછાળી પોતાનુ બળ બતાવ્યુ અને સાથે જ નિયાણું કર્યુ કે "આ તપસ્યાના બળે ભવાંતરમાં હુ મહાબળશાળી અને આ વિશાખાનંદીના નાશ માટે થાઉ."

ત્યાંથી પાપની આલોચના કર્યા વિના જ મૃત્યુ પામી વિશ્વભૂતિ મુનિ મહાશુક્રમા દેવ થાય છે ત્યાંથી ચ્યવી ભરતક્ષેત્રના પોતનપુર નગરના રિપુપ્રતિશત્રુ રાજાની પુત્રી મૃગાવતી કે જેને તેના પિતાએ (રાજા રિપુપ્રતિશત્રુએ) જ પોતાની પત્ની બનાવી હતી એની કુક્ષિમા સાત સ્વપ્નોથી સૂચિત પુત્રરૂપે જન્મે છે.

મરીચિના ભવમા કરેલ કુલમદનો પુન અહી ઉદય થાય છે. રાજકુલ ખરુ, ઉચ્ચ જાતિ ખરી, પણ જન્મ કયા, કોની કુક્ષિમા, જે પિતાએ પુત્રીને જન્મ આપ્યો, એ જ પિતાએ પુત્રીના રૂપરાશિ ઉપર મુગ્ધ થઇ જેને પોતાની પત્ની બનાવી એ પુત્રી-પત્નીની કુક્ષિમા જન્મ એ કેટલુ નિંદ્ય અને ગર્હણીય કહેવાય ! પણ કર્મને શરમ નથી એ આનુ નામ ! તે મહાબલશાલી વાસુદેવરૂપે જન્મે છે પણ દુનિયા તો તેને પુત્રી પતિના પુત્ર તરીકે જ ઓળખે છે !

અહીં વિશ્વભૂતિનુ નામ ત્રિપૃષ્ટ પડે છે અનુક્રમે યુવાવસ્થામા શાળીના ખેતરમા ભયકર સિંહને હાથથી વિના શસ્ત્રે જ મારે છે આ સિંહ એજ હતો કે જેણે સાધુપણામા વિશ્વભૂતિની મશ્કરી કરી હતી અને વિશ્વભૂતિ મુનિએ જેને મારવાનુ નિયાણું બાધ્યુ હતુ.

શય્યાપાલકના કાનમાં સીસુ રેડાવે છે:

વિશ્વભૂતિનો જીવ ત્રિપૃષ્ટના ભવમાં પુન એક ઉગ્ર પાપ કરે છે. પણ તે મરીચિના ભવ જેવી મિથ્યા પ્રરૂપણા નથી કરતો. આ ભવનુ ઉગ્ર પાપ એ છે કે તે શય્યા-પાલકના કાનમા ઉનુ ઉનુ સીસું રેડાવે છે અને પોતાની સત્તાનો મદ-અભિમાનનો પરચો બતાવે છે. પણ આ પાપનુ પરિણામ કેવુ કટુ અને ભયકર આવે છે એ આપણે વીરના ભવમા જોઈએ છીએ. આ સિવાય પણ બીજા અનેક ઉગ્ર પાપો બાંધી અહીથી મૃત્યુ પામી ત્રિપૃષ્ટ વાસુદેવ સાતમી નરકે જાય છે. ત્યાથી સિંહ થઈ, ચોથી નરકે જાય છે અને એવી રીતે તે તિર્યંચ અને મનુષ્ય ભવમા રખડે છે

---

૧ સાધુ થયા પહેલા વિશ્વભૂતિએ પોતાના વિરોધીઓને એક મુઠ્ઠી મારી કોઠીના ઝાડમાંથી કોઠા પાડીને બતાવ્યું હતુ કે હું વિરોધીઓના માથા આવી રીતે તોડી-છેદી શકવા સમર્થ છુ, પરન્તુ કુટુમ્બ પ્રેમથી એવું નથી કરતો, આમ કહી પછી દીક્ષા લીધી હતી. અહીં એ કુટુમ્બીમાના એકે આ વસ્તુનો ઇશારો કરી તેના બળ ઉપર કટાક્ષ કર્યો છે.

સાધ્ય તરફ પ્રગતિ.

ત્યાં ફરતા ફરતા પુન પુણ્યોદયે અપર વિદેહમા ચક્રવર્તિપણે જન્મે છે અનુક્રમે છ ખંડ ધરતીના માલિક—અધિપતિ થયા પછી ન્યાયથી પ્રજાનુ પાલન કરી પ્રજાપતિ બને છે. અન્તે એ ક્ષણિક રાજ્યલક્ષ્મીને તિલાંજલિ દઈ શ્રી પોટ્ટીલાચાર્ય પાસે આર્હતી દીક્ષા લ્યે છે. એક ક્રોડ વર્ષ સુધી ઉજ્જવલ ચારિત્ર પાળે છે ઉગ્ર તપશ્ચર્યા પણ કરે છે સુકોમલ દેહને દમે છે. અનેક પૂર્વકૃત કર્મોને બાળે છે—ખપાવે છે અને અદીન ભાવે આવતા કષ્ટોને ભોગવે છે. આ ક્રોડ વર્ષના ઉજ્જવલ ચારિત્રે ઘણું કામ કર્યું. એમને સાધક દશામા લાવી મૂક્યા. આ પછી તેમને ચારિત્રનો ઉદય હરેક (દેવના સિવાયના) ભવોમાં આવે છે. અને તેઓ સાધ્યની વધુ ને વધુ નિકટ જતા જાય છે.

તીર્થંકર ન.મકર્મનું ઉપાર્જન:

ત્યાથી કાળધર્મ પામી મહાશુક્રમા દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે અને ત્યાથી ચ્યવી છત્રા નગરીમાં નંદ નામે રાજપુત્ર થાય છે. આ ભવ વીર પ્રભુ થવા પહેલાનો ત્રીજો ભવ છે. અનુક્રમે ચોવીશ લાંખ વર્ષ રાજ્ય પાળી—ગૃહસ્થ દશામાં રહી—પછી ભાગવતી દીક્ષા લ્યે છે. આ ભવમાં તીર્થંકરના ભવની પૂરેપૂરી તૈયારી થાય છે. જેમ બહુ દૂર દેશમાં જનાર, વચમા આવતાં ભયંકર જગલો, અને સમુદ્રો આદિને વટાવવા યોગ્ય સામગ્રી એકત્રિત કરીને જાય છે, યોગ્ય પાથેયનો સંપૂર્ણ સંગ્રહ કરે છે તેમ અહીં તીર્થંકરના ભવને યોગ્ય મહાપુણ્ય રાશિ ઉપાર્જન કરે છે. સાધક દશાનો પૂરેપૂરો વિકાસ અહીંથી જ શરુ થાય છે. જે મહાન ભવ્ય પદની પ્રાપ્તિ માટે જેવી યોગ્યતા જોઈએ, જે ભૂમિકા જોઈએ, સસારભરના પુણ્યશ્લોક ઇતિહાસમાં અમર સ્થાનની પ્રાપ્તિનાં જે સાધનો જોઈએ, મહાવીરને યોગ્ય જે પુરુષાર્થ, જે પુણ્યસંચય, જે આત્મબળ, જે ગાંભીર્ય—અગાધ ગાંભીર્ય જોઈએ તેનો સંચય અહીં પૂરેપૂરો થાય છે. આપણે વર્તમાન ચોવીશીના દરેક તીર્થંકરદેવો કરતાં પરમાત્મા શ્રી મહાવીરદેવના ભવમાં જે વિશેષતા, જે ક્ષમતા, જે સહનશીલતા. ઉદારતા આદિ જોઈએ છીએ એ બધુ તેમના જુદા જુદા ભવોના અભ્યાસનો જ પ્રતાપ છે. સોનુ જેમ વધારે તપાવો તેમ વધુ ઉજ્જવલ થાય એમ વીર પ્રભુ પણ પહેલાના ભવોમા ખુબ તપ્યા છે જેથી તીર્થંકરના ભવમા વધુ આકર્ષક લાગે છે. મરીચિના ભવમા જે અછકલાપણું કે અધુરાપણુ હતુ, જે યોગભ્રષ્ટતા સાંપડી હતી તે બધાનો બદલો આ ભવમાં વળી જાય છે.

આ (નંદનઋષિ–મુનિ)ના ભવમા કેવી તૈયારી કરે છે એ આપણે કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજીના 'ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર" ના દશમા પર્વમાના શબ્દોમાં જ વાંચીએ:

"નિરંતર માસોપવાસ કરવા વડે પોતાના શ્રામણ્યને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ પહોંચાડતા નંદનમુનિ ગુરુની સાથે ગ્રામ, આકર, અને પુરમા વિહાર કરવા લાગ્યા. તે બન્ને પ્રકારના અપધ્યાનથી અને દ્વિવિધ બંધનથી વર્જિત હતા. ત્રણ પ્રકારના દંડ, ત્રણ પ્રકારના ગૌરવ અને ત્રણે જાતિના શલ્યથી રહિત હતા ચાર કષાયને તેમણે ક્ષીણ કર્યા હતા. ચાર સંજ્ઞાથી વર્જિત હતા. ચાર પ્રકારની વિકથાથી રહિત હતા. ચતુર્વિધ

ધર્મમાં પરાયણ હતા. અને ચાર પ્રકારના ઉપસર્ગોથી પણ તેમનો ઉદ્યમ અસ્ખલિત હતો પંચ વિધ મહાવ્રતમા સદા ઉદ્યોગી હતા, અને પંચ વિધ કામના સદા દ્વેષી હતા. પ્રતિદિન પાચ પ્રકારના સ્વાધ્યાયમાં આસક્ત હતા પંચ પ્રકારની સમિતિને ધારણ કરતા હતા, અને પાચે ઇન્દ્રિયોને જીતનારા હતા ષડ્જીવનિકાયના રક્ષક હતા. સાત ભયના સ્થાનથી વર્જિત હતા. આઠ મદના સ્થાનથી વિમુક્ત હતા નવવિધ બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિને પાળતા હતા. એ દશ પ્રકારના યતિધર્મને ધારણ કરતા હતા. સમ્યક્ પ્રકારે એકાદશાગનુ અધ્યયન કરતા હતા. બાર પ્રકારની યતિ પ્રતિમાને વહન કરવાની રુચિવાળા હતા દુ:સહ એવી પરીષહની પરંપરાને તેઓ સહન કરતા હતા. તેઓને કોઈ પણ પ્રકારની સ્પૃહા ન હતી આવા નંદનમુનિએ એક લાખ વર્ષ પર્યંત તપ કર્યું. એ મહાતપસ્વી. મહામુનિએ અર્હંત ભક્તિ વગેરે વીશ સ્થાનકોના આરાધનથી દુ:ખે મેળવી શકાય એવુ તીર્થંકરનામકર્મ ઉપાર્જ્યું."

આ ભવની આ ઉગ્ર તપશ્ચર્યા અને પરીષહસહનના પ્રતાપે જ હોય તેમ વીર પ્રભુના ભવમાં તેઓ મહાતપસ્વી બને છે અને वीरस्य घोरं तपः નુ ગૌરવવન્તુ બિરુદ પામે છે તેમજ પરીષહસહનની પણ અદ્ભૂત, અદ્વિતીય અને અલૌકિક શક્તિ પામે છે અને અન્તમા ભાવના ભાવે છે

'પ્રાણી એકલો જ જન્મે છે, એકલો જ મૃત્યુ પામે છે, એકલો જ સુખ અને દુ:ખને અનુભવે છે × × × ધીર કે કાયર સર્વ પ્રાણીએ અવશ્ય મરવાનુ તો છે જ, પરન્તુ બુદ્ધિમાન પુરુષે એવી રીતે મરવુ કે પુન પુન મરવુ ન પડે! મારે અર્હંત પ્રભુનુ શરણ હજો, સિદ્ધ ભગવતનુ શરણુ હજો, સાધુઓનુ શરણ હજો અને કેવળી ભગવતે કહેલા ધર્મનુ શરણ હજો! જિનધર્મ મારી માતા છે ગુરુઓ પિતા છે સાધુઓ અને સ્વધર્મીઓ મારા બન્ધુઓ છે એ સિવાય આ સસારમા સર્વ જાળવત્ છે."

આ જ શુભ ભાવના અને શુભ પુરુષાર્થ જો તેમણે મરીચિના ભવમાં કર્યો હોત તો એ જીવને આટલું રખડવુ ન પડત અન્તમા સમસ્ત ભવોના પાપોની આલોચના કરતા, તીર્થંકરોને વંદન કરતા, પંચ પરમેષ્ઠિને નમતા, સર્વ જીવો સાથે ક્ષમા યાચના કરતા "સાવદ્ય બાહ્ય તથા આભ્યતર ઉપાધિને હુ યાવજ્જીવ મન વચન કાયાથી વોસરાવુ છુ. હુ યાવજ્જીવ ચતુર્વિધિ આહારનો ત્યાગ કરુ છુ અને ચરમ ઉચ્છ્વાસ સમયે દેહને પણ વોસરાવુ છુ. એમ વિચારવા પૂર્વક દુષ્કર્મની ગર્હણા, પ્રાણીઓની ક્ષામણા, શુભ ભાવના, ચતુ:શરણ, નમસ્કાર–સ્મરણ અને અનશન આ છ પ્રકારની આરાધના કરી નંદનમુનિ ધર્માચાર્યને, સાધુઓને, સાધ્વીઓને ખમાવવા લાગ્યા અનુક્રમે સાઠ દિવસનુ અનશન કરી, પચીશ લાખ વર્ષનુ કુલ આયુષ્ય પાળી, કાળધર્મ પામી નંદનમુનિ પ્રાણત દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે

અંતિમ ભવ – શ્રી મહાવીર સ્વામી

દેવલોકમા પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવોચિત કાર્યક્રમ કરી તીર્થંકર દેવોના કલ્યાણકોત્સવ આદિમા ભક્તિ અને શ્રદ્ધાપૂર્વક ભાગ લઈ નિર્મોહપણે ચ્યવી મનુષ્ય લોકમા જન્મે છે

સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિનુ પ્રથમ લક્ષણુ જ એ છે કે એ જીવની પુદ્ગલરસિકતા ઘટે છે, તે વિભાવ દશામાંથી સ્વભાવ દશામા આવે છે· તેને વિષય કષાય ઉપર અરુચિ, અભાવ જાગે છે અને એ જીવનો સંસાર પણ પરિમિત બને છે. પરન્તુ સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિ પછી કદાચ તે ઉલ્ટે માર્ગે ઉતરી જાય તોપણ એ જીવ પ્રકાશનો આનંદ, વિકાસ દર્શનનો પરમ આલ્હાદ ભૂલતો નથી અને પુનઃ સરલ માર્ગે આવી લાંબા સમયે પણ અવશ્ય આત્મકલ્યાણ મેળવે છે.

નયસારના ભવમા એ જીવ વિકાસનો માર્ગ—સમ્યગ્દર્શન પામે છે પરન્તુ એ જ જીવ મરીચિના ભવમાં મિથ્યા–ઉત્સૂત્રપ્રરૂપણા દ્વારા પુન. અધઃપાતના ઉંડા ગર્તમાં પટકાય છે. પરન્તુ સમ્યગ્દર્શનની ઝાંખી પુનઃ થોડા ભવોમાં થાય છે અને તે આલંબન મેળવી પુનઃ વિકાસના માર્ગે પળે છે. અને છેવટે લાંબા સમયે પણ સાધ્યસિદ્ધિ કરે છે. આ દરમ્યાન આ જીવ આપણને ઘણો ઘણો ઉપદેશ આપે છે.

પૂર્વભવની એ ઘટનાઓનો ઉપદેશ:

આપણે ધર્મમાર્ગમાં કે તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રરૂપણામાં અસત્યને સત્ય કહીએ તો તેથી મહાઅનર્થ નીપજે. સ્યાદ્વાદનો અર્થ એવો નથી કે અસત્યને પણ સત્ય કહેવાય. મરીચિ પક્ષ-વ્યામોહમા આવી જઈ મિથ્યા ધર્મને પણ સાચો ધર્મ કહેવાનુ સાહસ ખેડે છે, પરિણામે તે ભવ–ભ્રમણ અને સંસારવૃદ્ધિ ઉપાર્જે છે.

જીવ અસાવધાનપણે કયારેક એવા કર્મ કરી બેસે છે કે જેને ભોગવતા,–ખપાવતા ઘણો સમય જાય છે. હસતા બાંધેલા કર્મો રોતા પણ નથી છુટતાં એ અવશ્ય ખ્યાલ રાખવાની જરુર છે.

સાથે જ વૃથા અભિમાન કરનારા, અહભાવ અને મમત્વ બતાવનારા મહાનુભાવો મરીચિનો ભવ તપાસે! એમાં અહંભાવ, અભિમાન ને કુળમદ કરવાનુ જે કટુ પરિણામ ભોગવવુ પડ્યુ છે એનો અભ્યાસ કરે!

સત્તાનો મદ કેવો અનિષ્ટ છે—કેવો બૂરો છે એ વસ્તુ ત્રિપૃષ્ટનો ભવ આપણને બરાબર બતાવે છે. પોતાની સત્તા, નાની કે મોટી સત્તા, અને વૈભવના બળે બીજાને પીડવા, દુઃખી કરવા, ગરીબોને, અનાથ, અસહાય, નિરપરાધી જીવોને રંજાડવા, નોકરોને દબાવવા એનુ ફળ કેવુ મળે છે, એમાં કેટલી અનુચિતતા અને અમાનુષિકતા છે એના પાઠ માટે ત્રિપૃષ્ટનો ભવ દૃષ્ટાન્તરૂપ છે એ ભવનો કરેલો સત્તામદ એ જીવને કઈ ગતિએ પહોંચાડે છે, તેને એ જ દુઃખો પુન પુન· કેવી રીતે ભોગવવા પડે છે એનો અભ્યાસ કરવાની જરુર છે જે જીવે દ્વારપાલના કાનમાં ગરમ ગરમ સીસુ રેડાવ્યુ, એ જ જીવને વીરપ્રભુના ભવમા એ જ જીવના હાથે કેવી આકરી, હૃદયભેદક વેદના સહેવી પડે છે એ સમજવા જેવું છે. ક્ષણિક ક્રોધના આવેશમા આવી જેઓ ન કરવાનુ કરી બેસે છે તેમને કેવું ફળ ભોગવવું પડે છે તે માટે તેઓ આ પાઠ જરુર ભણે, વાચે, વિચારે અને જીવનમા ઉતારે. તેમજ આ પહેલાનો વિશ્વભૂતિનો ભવ પણ આપણને મહાન બોધ આપે છે

આ તેમનો તીર્થંકરનો ભવ છે અહીં પણ અવશેષ રહેલ નીચ ગોત્રકર્મ ઉદય આવે છે અને. તેમને ભિક્ષુકુલમા આવવું પડે છે ૮૨ દિવસ ત્યાં રહી પછી હરિણગમેષી દેવદ્વારા ગર્ભનું હરણ થાય છે અને ત્રિશલા રાણીની કુક્ષિમાં આવે છે. કર્મરાજાના ઝપાટામાંથી કોણ છુટી શકે? એને કોઈની યે શરમ નથી એક મહાન્ જગદુધ્ધારક, મહાપુણ્યપુંજ, મહાત્માને કર્મવશ ભિક્ષુ માતાની કુક્ષિમાં રહેવું પડે એ ઓછા દુઃખ અને શરમની વાત છે? પરન્તુ કર્મરાજા આગળ કોનું ચાલે તેમ હતું?

તેમણે ભર યુવાનીમાં દીક્ષા લીધી ચાર જ્ઞાન પ્રગટ્યાં છતાં યે ઘણાં કર્મો બાકી હતાં જેના પ્રતાપે તેમને સાડા બાર વર્ષપર્યંત ઘોર પરીષહો, ભયંકર ઉપસર્ગો સ્હેવા પડ્યાં. ઘોર તપશ્ચર્યા કરી, અનાર્ય દેશોમાં વિચરી અનેક અવહેલના સહી; તેમના કાનમાં ખીલા ભોંકાયા, સગમે છ મહીના સુધી કરીને ઠામ બેસવા ન દીધા; આહારપાણી લેવા ન દીધા અને જગતમાં કોઈ પણ મહાપુરુષને સહેવા ન પડ્યાં હોય એવાં દુઃખો અને ઉપસર્ગો કર્યાં. અન્તે કર્મ ખપાવી વર્ધમાન કુમાર સાધ્યપદને પામ્યા. કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન પામ્યા અને જગદુદ્ધારક મહાવીર બન્યા

મહાવીર બનનારે કેવી યોગ્યતા મેળવવી જોઈએ, કેવી ક્ષમા, સહનશીલતા, ઉદારતા, મહાનુભાવતા કેળવવી જોઈએ એનું જીવતું જાગતું દૃષ્ટાંત આ જ છે. બધાયે તીર્થંકરો પૂજ્ય ખરા, કર્મશત્રુને જીતનાર પણ ખરા પરન્તુ અન્તિમ તીર્થંકરના જીવનમા જે આદર્શો આપણને મળે છે એવા અન્યત્ર ભાગ્યે જ જડે છે.

શ્રી વીરપરમાત્માનુ જીવન, વિકાસક્રમનુ એક અદ્‌ભૂત દૃષ્ટાન્ત પૂરુ પાડે છે।

અહી આપણે થોડી વિચારણા કરી લઈએ. નયસારના ભવથી જ વીર પ્રભુના ભવોની ગણના કેમ કરી? એનુ કારણ એ જ છે કે જ્યાસુધી જીવ અપૂર્વકરણ નથી કરતો અને તેને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ નથી થતી ત્યાસુધી જીવ સુકાન વિનાના નાવની માફક સંસારસાગરમાં અનિયંત્રિતપણે — આમ તેમ ડોલ્યા કરે છે. એને સાધ્યનુ લક્ષ નથી રહેતુ તેમ સમ્યક્ત્વ વિનાનો જીવ પણ સ્વચ્છંદપણે સંસારસમુદ્રમા રઝળપાટ કર્યા કરે છે. સમ્યક્ત્વ વિનાનું જીવન જ નકામુ અને લક્ષહીન મનાય છે. સમ્યક્ત્વ વિનાની ક્રિયા પણ એકડા વિનાના મીંડા જેવી કહી છે સમ્યક્ત્વ વિનાનુ જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, સયમ, સ્વાધ્યાય, તીર્થયાત્રા, પૂજા, પૌષધ, પ્રતિક્રમણ આદિ અજાગલસ્તનવત્ છે. અરે એટલું જ નહિ કિન્તુ એ બધુ દુઃખપ્રદ, કષ્ટપ્રદ છે. નયસારના ભવમા સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ થઈ જૈનધર્મનો એ સિદ્ધાન્ત છે કે જીવ એક વાર વિકાસના દર્શન પામ્યા પછી યદિ તે સીધે જ માર્ગે ચાલે તો તો જલદી ચિદાનંદમય બની જાય છે, શાશ્વત સુખનો — મોક્ષપદનો અધિકારી થાય છે. પરંતુ જૈનધર્મનો સિદ્ધાન્ત એમ પણ માને છે કે એક વાર જીવ વિકાસ સ્થાને પહોચ્યા પછી અધઃપાતના માર્ગે પણ ઉતરી જાય છે મનુષ્ય જીવનમા જો વિકાસદર્શન થયુ અને અધઃપતન ન થયુ તો એનો પૂર્ણ વિકાસ ક્યારે થશે એ નિશ્ચિત ન કહેવાય પણ જલદી સાધ્ય સિદ્ધિ મળે છે, એમાં સંદેહ નથી; પરન્તુ વિકાસ-દર્શન પામેલા જીવનો અધઃપાત થવા છતાયે, અસલ સ્થાને, મૂળ સાધ્ય-સ્થાને આવતા તેને વધારે સમય નથી લાગતો

પરન્તુ "જેનું છેવટ સારું એનું સૌ સારું," એ માટે તીર્થંકર પહેલાનો ત્રીજો ભવ — નંદનમુનિનો ભવ જુઓ. એમાં જે મહત્તા, જે મહાનુભાવતા, જે સાધુચારિતા, ઉદારતા, ક્ષમા, વીરતા, ધીરતા, ઉજ્જ્વલ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની આરાધના અને મહાન તપશ્ચર્યા મળે છે તે આપણને મુગ્ધ કરે છે. જે દિવસે આપણી આ દશા આવશે ત્યારે આપણુ કલ્યાણુ દૂર નથી, એ જ પ્રભુ મહાવીરદેવના પૂર્વ જીવનનો સાર છે. દરેક આવું આદર્શ જીવન ઘડવા પ્રયત્ન કરે એ જ શુભેચ્છા!

પરમાત્મા મહાવીરદેવના પૂર્વજીવનનું આવુ વર્ણન વાંચતાં આપણને જૈન શાસ્ત્રકારોની સત્યપ્રિયતા બરાબર જણાઈ આવે છે. સ્વધર્મના ઇષ્ટ દેવાધિદેવના ચરિત્ર-ચિત્રણમાં પણ તેમણે ક્યાંય અત્યુક્તિ, મિથ્યા કલ્પના કે સત્યનુ ગોપન નથી કર્યું. મરીચિના ભવની અસત્યવાદીતા જાહેર કરી, સાતમી નરકે, ચોથી નરકે તથા અન્યાન્ય તુચ્છ યોનિમાં જન્મ બેધડક જાહેર કર્યા. આ જીવે કરેલા અઘોર પાપો નિર્ભીકતાથી બતાવ્યાં. સાથે એવી દશાવાળો જીવ પણ સાધક બની, વિકાસ પામી સાધ્યસિદ્ધિ પામે છે, એમ બતાવી આપણને શીખવ્યુ કે દરેક પ્રાણી સાધક બનીને વિકાસ-માર્ગનુ દર્શન કરી શકે છે અને પોતાના અંતિમ સાધ્યને જલદી પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આપણે પણ આત્મસિદ્ધિના એ માર્ગે પળીએ એ જ ભાવના!

કલ્યાણની સાધના

नालं ते तव ताणाए वा सरणाए वा, तुमंपि तेसि नालं ताणाए वा सरणाए वा। जाणित्तु दुखं पत्तेयसायं अणभिकन्तं च खलु वयं संपेहाए खणं जाणाहि पंडिए जाव सोत्तपरिन्नाणेहिं अपरिहायमाणेहिं आयट्ठं सम्मं समणुवासेज्जासि—त्ति वेमि।

(२ : ६८-७१)

તારાં સગાંસંબધી, વિષયભોગો કે દ્રવ્યસંપત્તિ તારુ રક્ષણ કરી શકતા નથી, કે તને બચાવી શકતા નથી; તેમજ, તું પણ તેમનુ રક્ષણ કરી શકતો નથી, કે તેમને બચાવી શકતો નથી. દરેકને પોતાનાં સુખ દુઃખ જાતે જ ભોગવવા પડે છે. માટે, જ્યાસુધી પોતાની ઉમર હજુ મૃત્યુથી ઘેરાઈ નથી, તથા શ્રોત્રાદિ ઇંદ્રિયોનું બળ તેમજ પ્રજ્ઞા સ્મૃતિ મેધા વગેરે કાયમ છે, ત્યાસુધી, અવસર ઓળખી, શાણા પુરુષે પોતાનુ કલ્યાણ સાધી લેવુ જોઈએ.

—શ્રી આચારાંગસૂત્ર

["મહાવીરસ્વામીનો આચારધર્મ" માંથી]

સત્તાવીશ ભવ

શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીના સત્તાવીશ ભવમાં બનેલ જાણવા યોગ્ય ઘટનાઓની સંક્ષિપ્ત નોંધ

લેખક—**મુનિરાજ શ્રી સુશીલવિજયજી**

શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીના જીવે નયસાર નામના ભવમા સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કરી એટલે તે ભવ પ્રથમ ભવ તરીકે ગણાય છે ત્યારથી લઈને તેમણે મોટા મોટા સત્તાવીશ ભવ કરેલા છે. આ સિવાયના ઘણાય નાના નાના ભવો પણ કરેલા છે, પણ શાસ્ત્રકારોએ એ ભવોને ગણત્રીમાં લીધા નથી. આ સત્તાવીશ ભવમાનો છેલ્લો ભવ તે શ્રી મહાવીરસ્વામીનો ભવ।

[ઉત્પત્તિસ્થાન]	[જાણવા યોગ્ય ઘટના]
૧લો ભવ—નયસાર નામના ગ્રામચિંતક હતા.	આ પ્રથમ ભવની અન્દર અરણ્યમા ભૂલા પડેલા મુનિવરોને દાન આપ્યું હતુ, અને તેમને રસ્તા ઉપર ચઢાવ્યા હતા, તેથી આ ભવની અન્દર તેમણે સમ્યક્ત્વ ઉપાર્જન કર્યું હતુ.
૨જો ભવ—સૌધર્મદેવલોકની અંદર પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા દેવપણે ઉત્પન્ન થયા.	
૩જો ભવ—પ્રથમ તીર્થંકર જે ઋષભદેવ ભગવાન, તેમના પુત્ર જે ભરત ચક્રવર્તી, તેમના પુત્ર મરીચિપણે ઉત્પન્ન થયા. [મરીચિનો ભવ]	આ ત્રીજા ભવની અન્દર તીર્થંકર ભગવાન જે ઋષભદેવ, તેમની પાસે સંયમ અંગીકાર કર્યો, અને પાછળથી તે સંયમને છોડી દીધો. અને ઉચ્ચ કુલનુ અભિમાન કરવાથી નીચ ગોત્રનો બંધ થયો અને ઉત્સૂત્રભાષણ કરવાથી એક કોટાકોટિ કાલ પ્રમાણ સંસારને વધાર્યો.
૪થો ભવ—પાચમા બ્રહ્મદેવલોકની અંદર દશ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા દેવપણે ઉત્પન્ન થયા	
૫મો ભવ—કોલ્લાક નામના ગામને વિષે એંશી લાખ [૮૦૦૦૦૦૦] પૂર્વના આયુષ્યવાળા કૌશિક નામે બ્રાહ્મણ થયા.	ઉત્તર અવસ્થામાં ત્રિદંડી સંન્યાસી થયેલા છે આ પાચમા ભવમાથી ચ્યવીને કેટલાક ક્ષુલ્લક ભવો કર્યા છે.

૬ઠો ભવ—સ્થુણા નામના ગામમાં બોંતેર લાખ [૭૨૦૦૦૦૦] પૂર્વના આયુષ્યવાળા પુષ્યમિત્ર નામના બ્રાહ્મણ થયા.

ઉત્તર અવસ્થામાં ત્રિદંડી સંન્યાસી થયા છે.

૭મો ભવ—સૌધર્મદેવલોકની અંદર મધ્યમ સ્થિતિવાળા દેવપણે ઉત્પન્ન થયા.

૮મો ભવ—ચૈત્ય નામના ગામની અંદર ચોસઠ લાખ [૬૪૦૦૦૦૦] પૂર્વના આયુષ્યવાળા અગ્ન્યુદ્યોત નામના બ્રાહ્મણ થયા.

પશ્ચાત્ અવસ્થામાં ત્રિદંડી સંન્યાસી થયા છે.

૯મો ભવ—ઈશાન દેવલોકને વિષે મધ્યમ આયુષ્યવાળા દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા.

૧૦મો ભવ—મંદિર નામનાં ગામમાં છપ્પન લાખ [૫૬૦૦૦૦૦] પૂર્વના આયુષ્યવાળા અગ્નિભૂતિ નામના બ્રાહ્મણ થયા.

આ દશમા ભવની અન્દર પણ ત્રિદંડી સંન્યાસીપણું અંગીકાર કરેલ છે.

૧૧મો ભવ—સનત્કુમાર દેવલોકને વિષે મધ્યમ આયુષ્યવાળા દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા.

૧૨મો ભવ—શ્વેતાંબિક નામના નગરમાં ચુમ્માલીશ લાખ [૪૪૦૦૦૦૦] પૂર્વના આયુષ્યવાળા ભારદ્વાજ નામના વિપ્ર થયા.

આ બારમા ભવમાં ત્રિદંડી સંન્યાસીપણું અંગીકાર કરેલ છે.

૧૩મો ભવ—મહેન્દ્ર નામના દેવલોકને વિષે મધ્યમ સ્થિતિવાળા દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા.

આ તેરમા ભવમાંથી ચ્યવીને કેટલાક ક્ષુલ્લક ભવો કર્યા છે

૧૪મો ભવ—રાજગૃહી નગરીમાં ચોત્રીસ લાખ [૩૪૦૦૦૦૦] પૂર્વના આયુષ્યવાળા સ્થાવર નામના બ્રાહ્મણ થયા.

ઉત્તરાવસ્થામાં ત્રિદંડી સંન્યાસીપણું અંગીકાર કરેલ છે.

૧૫મો ભવ—બ્રહ્મ નામના દેવલોકને વિષે મધ્યમ સ્થિતિવાળા દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા

આ પંદરમા ભવમાંથી ચ્યવીને કેટલાક નાના ભવો કર્યા છે.

૧૬મો ભવ—રાજગૃહી નગરીમાં વિશ્વનંદી નામના રાજા હતા, તેમના નાના પુત્ર વિશાખભૂતિ નામના અને તેમની સ્ત્રી જે ધારણી, તેમનાથી વિશ્વભૂતિ નામે પુત્ર થયા.

આ સોળમા ભવની અન્દર યુવાવસ્થામા જ ચારિત્રને ગ્રહણ કર્યું હતુ, અને નિર્મલ ચારિત્ર પાળ્યુ હતુ. ચારીત્રની અન્દર મહાન તપશ્ચર્યા કરી હતી. એ તપશ્ચર્યાના પારણે મથુરા નગરીમાં ગોચરી

લેવાને માટે જતા તેમનુ ક્ષીણ શરીર જોઈને વિશાખાનદીએ તેમની મશ્કરી કરી તેથ તેમને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. અને તે જ ભવમ તેમણે તેને મારવાને માટે નિયાણું કર્યું.

૧૭મો ભવ—મહાશુક્ર નામના દેવલોકને વિષે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા.

૧૮મો ભવ—ચોરાશી લાખ [૮૪૦૦૦૦૦] પૂર્વના આયુષ્યવાળા ત્રિપૃષ્ટ વાસુદેવ થયા.

વિશાખાનંદિનો જીવ ઘણા ભવ કરી તુઙ્ગગિરિમા કેશરીસિંહપણે ઉત્પન્ન થયો એ સિંહનો તેમને આ અઢારમા ભવની અન્દર વધ કર્યો. આ વખતે ગૌતમસ્વામિને જીવ આ ત્રિપૃષ્ટ વાસુદેવના સારથીપણે હતે અને આ જ ભવમા શૈય્યાપાલકના કાન તપાવેલુ શીશુ રેડાવી તે શૈય્યાપાલકને મા નાખ્યો, તેથી તેમને અશાતા વેદની નિકાચિત કર્મ બાંધ્યુ તે કર્મ તેમને છેલ્લ તીર્થંકરના ભવમા કાનની અન્દર ખીલ નાખવારૂપે ઉદયમા આવ્યુ

૧૯મો ભવ—સાતમી જે તમસ્તમઃપ્રભા નામની નારકી તેને વિષે નારકીપણે ઉત્પન્ન થયા.

૨૦મો ભવ—કેશરીસિંહપણે ઉત્પન્ન થયો

૨૧મો ભવ—ચોથી પંકપ્રભા નામની જે નારકી તેને વિષે નારકીપણે ઉત્પન્ન થયા.

નારકીના ભવમાથી આયુષ્ય પૂ થયે તિર્યંચના ભવમા આવ્યા ત્યાથી તેમ મનુષ્ય અને તિર્યંચના ઘણા ભવો કર્યા છે

૨૨મો ભવ—રથપુર નગરને વિષે વિમલ નામે રાજા થયા

આ બાવીશમા ભવની અન્દર વખતે વનમા ક્રીડા કરવાને માટે ગયો ત્યા પીડા પામતા એવા મૃગલાઓને છોડાવ તે દયાભાવ અને ભદ્રિક પરિણામથી મનુ ગતિનો બંધ કર્યો છેવટે તેમણે દ લીધી, ત્યાં તેમણે મહાન્ તપશ્ચર્યા ક અને ચક્રવર્તીની પદવીને લાયક કર્મ ઉપાજ કર્યું. છેલ્લી અવસ્થામા એક મા અનશન કરી શુભ ભાવથી કાલ કર્યો

૨૩મો ભવ—અપર વિદેહમાં ચોરાશી લાખ [૮૪૦૦૦૦૦] પૂર્વના આયુષ્યવાળા પ્રિયમિત્ર નામના ચક્રવર્તી થયા.

૨૪મો ભવ—શુક્ર દેવલોકમાં સત્તર સાગરોપમના આયુષ્યવાળા દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા.

૨૫મો ભવ—ભરતખણ્ડની અન્દર છત્રા નામની નગરીને વિષે પચીશ લાખ [૨૫૦૦૦૦૦] પૂર્વના આયુષ્યવાળા નન્દ નામે રાજા થયા.

આ પચીશમા ભવની અન્દર ચોવીશ લાખ [૨૪૦૦૦૦૦] વર્ષની ઉમ્મર સુધી રાજ્ય ભોગવ્યુ, ત્યારપછી રાજ્યને તિલાજલિ દઈને પોટીલાચાર્ય પાસે સંયમને અંગીકાર કર્યો. તેમા માસોપવાસ, વીશસ્થાનકપદનુ આરાધન કર્યું, અને આ ૨૫મા ભવની અન્દર તીર્થંકર નામકર્મનો બંધ પાડયો પ્રાંતે આઠ દિવસનું અનશન કર્યું.

૨૬મો ભવ—પ્રાણત નામના દશમા દેવલોકમાં પુષ્પોત્તર નામના વિમાનમા, ઉપપાતિ નામની શય્યામા, વીશ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા.

૨૭મો ભવ—ત્રિશલાનન્દન, કાશ્યપ ગોત્રીય, ચરમ તીર્થંકર, સિદ્ધાર્થ રાજાના પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયા

[મહાવીરસ્વામી]

બોતેર વર્ષનુ આયુષ્ય ભોગવી પ્રાંતે સર્વ ઘાતિ અને અઘાતિ કર્મનો ક્ષય કરી અનંત, અવ્યાબાધ, અવિચલ એવા મોક્ષપદને પ્રાપ્ત કર્યું

ચરમ તીર્થંકર શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પરમાત્માનો આ અન્તિમ ભવ છે. આ અન્તિમ ભવમા પ્રભુ મહાવીરે આગામી ભવના આયુષ્યનો બંધ પાડેલો નથી ચરમ શરીરી સિવાય સર્વ પ્રાણીઓ આગામી ભવના આયુષ્યનો બંધ પાડયા સિવાય મરણની અંતિમ પરાકાષ્ટાને પામી શકતા નથી, એ જગતના સર્વ પ્રાણીઓને માટે સાધારણ નિયમ છે.

દુનિયાના સર્વે પ્રાણીઓએ પૂર્વે અનંતા કાળમા અનંતા પુદ્ગલપરાવર્તન કરેલા હોય છે. કેવળ જે ભવને વિષે પ્રાણી સમ્યકત્વપણાને પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારથી તે ઉત્કૃષ્ટમા ઉત્કૃષ્ટ અપાર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તન કાળમા નિયમપૂર્વક રાગદ્વેષથી પરિપૂર્ણ એવા સંસારનો અંત કરી અનંત, અવ્યાબાધ, અવિચલ એવા મોક્ષપદને પ્રાપ્ત કરે છે.

પ્રભુ મહાવીરે આ અંતિમ ભવને વિષે છદ્મસ્થાવસ્થામા અપ્રમત્ત દશામાં રહી રાગદ્વેષરૂપી મહાન શત્રુઓને જીતવાને માટે અણાહારી પદની વાનગીરૂપ મહાન તપશ્ચર્યાને કરીને અનંત અવ્યાબાધ એવા મોક્ષપદને પ્રાપ્ત કર્યું

આ પદને પ્રાપ્ત કરનાર પ્રાણીઓ પોતાનું આત્મદ્રવ્ય શુદ્ધ અને સ્ફટિકરત્નની પેઠે અતિ નિર્મળ બનાવે છે.

કાશ્યપગોત્રીય, ત્રિશલાનંદન, ચરમ તીર્થંકર શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પરમાત્માએ અનંત, અવ્યાબાધ, અવિચલ એવા મોક્ષપદની જે ઋદ્ધિને પ્રાપ્ત કરી છે, તેવી ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાને માટે દુનિયાના સર્વે પ્રાણીઓ ઉદ્યમશીલ બનો, એ જ ભાવના !

મથુરાનો કંકાલીટીલો

અને

ભગવાન મહાવીરના જીવનના બે વિશિષ્ટ પ્રસંગો

લેખક :— **મુનિરાજ શ્રી દર્શનવિજયજી**

મથુરાના કંકાલીટીલાના ખોદકામ દરમ્યાન મળી આવેલ જૈન દેરાગર અને મૂર્તિઓના ટુકડાઓ, શિલાલેખો કે શિલાલેખોના ભગ્ન થયેલા અવશેષો, આયાગપટ્ટો અને કોઈ કોઈ પત્થરો ઉપર ખોદવામા આવેલા ચિત્રો કે જે ચિત્રોમા જૈન માન્યતાનુસારની કોઈના કોઈ ઐતિહાસિક ઘટનાઓનુ ચિત્રણ કરવામા આવ્યું છે તે બધી વસ્તુઓએ જૈનશાસ્ત્રોમા વર્ણવામા આવેલ કેટલીક બીનાઓની ઐતિહાસિક બાજૂ ઉપર ઘણો સારો પ્રકાશ પાડયો છે. જે વિદ્વાનો કેટલીય બીનાઓને ઐતિહાસિક પ્રામાણ્ય આપવામાં અચકાતા હતા તેઓ પણ મથુરામા મળી આવેલા આ ભગ્નાવશેષોનો બરાબર અભ્યાસ કરવાથી તે બીનાઓને સાચી — ઐતિહાસિક માનતા થયા છે

પરમાત્મા મહાવીરદેવના જીવનની કેટલીક વિશિષ્ટ ઘટનાઓ એવી છે કે જેનુ કેવળ બુદ્ધિબળથી પૃથક્કરણ કરવામા આવે અથવા તો એ ઘટનાઓના સત્યની કસોટી કેવળ બુદ્ધિ ઉપર જ કરવામા આવે તો એ ઘટનાઓનો ઉકેલ લાવતા માણસ વિમાસણમાં પડી જાય! આવી ઘટનાઓનો ઉકેલ બુદ્ધિની સાથે સાથે શાસ્ત્રીય-શ્રદ્ધાનો મોટો આધાર લેવામા આવે તો જ થઈ શકે! અસ્તુ.

બે વિશિષ્ટ ઘટનાઓ

ભગવાન મહાવીરદેવના જીવનની એવી વિશિષ્ટ ઘટનાઓમા આ બે ઘટનાઓનો પણ સમાવેશ થાય છે ૧. ગર્ભાપહરણ (ભગવાન મહાવીર સ્વામીનુ ગર્ભાવસ્થામા એક માતાના ઉદરમાથી બીજી માતાના ઉદરમા પરિવર્તન થવા)ની ઘટના અને ૨ બાલ્યકાળમા આમલકીક્રીડા વખતે દેવને પરાસ્ત કરવાની ઘટના

જૈન આગમોમા આ બન્ને ઘટનાઓ સબધી ઉલ્લેખ મળે છે અને મથુરામાથી મળેલા ચિત્રોમા પણ આ ઘટનાઓના ચિત્રો મળતા હોવાથી એ ચિત્રોની સાથે, જૈનશાસ્ત્રોમા વર્ણિત ઉલ્લેખોનો સમન્વય બતાવવાનો પ્રસ્તુત લેખનો આશય છે એટલે એ ચિત્રો સંબંધી વિચાર કર્યા પહેલા આપણે જૈન આગમોમા વર્ણિત એ ઘટનાઓનો ઉલ્લેખ તપાસીએ.

જૈનશાસ્ત્રો મુખ્ય રીતે ૧ મૂળ આગમ, ૨ નિર્યુક્તિ, ૩ ભાષ્ય, ૪ ટીકા અને ૫ ચૂર્ણિ; આ પાંચ ભાગોમાં વહેંચાયેલા છે. અને એમાંના કેટલાંકમાં પરમાત્મા મહાવીરદેવના જીવન-વૃત્તાન્તનો ઉલ્લેખ મળી આવે છે. ખાસ કરીને આચારાંગ સૂત્ર, સૂત્રકૃતાંગ સૂત્ર, વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ (ભગવતીસૂત્ર), કલ્પસૂત્ર, અને આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં એ સંબંધી સવિશેષ વર્ણન મળે છે.

આગમ-વર્ણિત ગર્ભાપહરણની ઘટના :

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવનના ૬ વિશિષ્ટ પ્રસંગોમાંનો બીજો પ્રસંગ ગર્ભાપહરણનો છે. એનું સવિસ્તર વર્ણન શ્રી આચારાંગસૂત્રના ભાવના અધ્યયનમાં નીચે પ્રમાણે આપેલ છે. —

समणे भगवं महावीर इमाए ओसप्पिणीए सुसमसुसमाए समाए वीइक्कन्ताए, सुसमाए समाए वीइक्कन्ताए, सुसमदुस्समाए वीइक्कन्ताए, दुस्समसुसमाए बहु वीइक्कंताए पन्नहत्तरीय वासेहिं मासेहिं य अद्धनवमेहिं सेसेहिं जे से गिम्हाणं चउत्थे मासे अट्ठमे पक्खे आसाढसुद्धे तस्स णं आसाढसुद्धस्स छट्ठी पक्खेणं हत्थुत्तराहिं नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं ...वद्धमाणाओ विमाणाओ वीसं सोगरोवमाइं आयुयं पालइत्ता आउक्खएणं, ठिइक्खएणं, भावक्खएणं चुए, चइत्ता इह खलु जम्बुदीवेणं दीवे भारहे वासे दाहिणड्ढभरहे दाहिण-माहण-कुण्डपुरसन्निवेसम्मि उसभदत्तस्स माहणस्स कोडालसगोत्तस्स देवानंदाए माहणीए जालंधरस्स गुत्ताए सीहुब्भवभूएणं अप्पाणेणं कुच्छिसिं गब्भं वक्कन्ते ।

. तओणं समणे भगवं महावीरे हिआणुकम्पएणं देवेणं जीयमेयं तिकट्टु जे से वासाण तच्चे मासे पंचमे पक्खे आसोयबहुले तस्सणं आसोयबहुलस्स तेरसीपक्खेणं हत्थुत्तराहिं नक्खतेणं जोगमुवागएणं वासीहिं राइंदिएहि वइक्कंतेहिं तेसी इमस्स राइंदियस्स परियाए वट्टमाणे दाहिण–माहण–कुंडपुरसन्निवेसाओ उत्तर–खत्तिय–कुंडपुरसन्निवेसम्मि नायाणं खत्तियाणं सिद्धत्थस्स खत्तियस्स कासवगुत्तस्स तिसलाए खत्तियाणीए वासिट्ठगुत्ताए कुच्छिसि गब्भं साहरइ । जे विय से तिसलाए खत्तियाणीए कुच्छिसि गब्भे त पिय........ देवानंदाए कुच्छिसि गब्भं साहरइ ।

— सूत्र (१७६)

અર્થાત–" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરસ્વામી આ અવસર્પિણી, કાળમાં સુષમસુષમા (પહેલો આરો) વીતી ગયે છતે, સુષમા (બીજો આરો) વીતી ગયે છતે, સુષમદુષમા (ત્રીજો આરો) વીતી ગયે છતે અને દુષમસુષમા (ચોથા આરા) નો ઘણો કાળ વ્યતીત થઈ ગયા પછી તેના ૭૫ વર્ષ અને સાડા આઠ મહિના બાકી રહ્યા ત્યારે તે સમયે ગ્રીષ્મઋતુના ચોથા મહિનામાં, આઠમા પખવાડિયામાં આષાઢ સુદી છઠના દિવસે (રાત્રિના સમયે). ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રમાં. × × ×

× × ×વર્ધમાન નામના વિમાનમાંથી, વીસ સાગરોપમનુ આયુષ્ય ભોગવીને એ આયુષ્ય, સ્થિતિ અને ભાવનો ક્ષય થવાથી ચ્યવ્યા. ચ્યવીને આ જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રના દક્ષિણાર્ધ ભરતમા દક્ષિણના બ્રાહ્મણ કુંડનગરની[1] પાસે કોડાલ ગોત્રવાળા ઋષભદત્ત બ્રાહ્મણની જાલધર ગોત્રવાળી પત્ની દેવનંદા બ્રાહ્મણીના ઉદરમાં ગર્ભરૂપે આવ્યા. × × × × ×

ત્યારપછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની હાર્દિક ભકિત કરવાવાળા દેવે, મારો આ પરંપરાગત આચાર છે, એમ વિચારીને વર્ષાઋતુના ત્રીજા મહિનામાં, પાંચમા પખવાડીયામા આશોવદી તેરશને દિવસે ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રમા, ૮૨ રાત્રિદિવસ પછી ૮૩ મા રાત્રિદિવસના સમયમાં દક્ષિણના બ્રાહ્મણકુંડપુરના સન્નિવેશમાથી લઈને ઉત્તરના ક્ષત્રિયકુંડપુર[2] સન્નિવેશમા જ્ઞાતક્ષત્રિય, કાશ્યપગોત્રીય સિદ્ધાર્થ નામના ક્ષત્રિયની વશિષ્ઠગોત્રવાળી ત્રિશલા નામની પત્નીના ઉદરમા ગર્ભ મૂક્યો. અને ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીના ઉદરમાંના ગર્ભને × × × × × દેવાનંદાની કુક્ષિમા મૂક્યો. (આ ગર્ભ પુત્રીનો હતો)

શ્રી કલ્પસૂત્રમા પણ થોડા ઘણા ફેરફાર સાથે આ જ પાઠ મળે છે. આવશ્યક નિર્યુક્તિમા આ ઘટનાનો ઉલ્લેખ કવિતાબદ્ધ આપ્યો છે, જે ૪૫૦, ૪૫૭ અને ૪૫૮મી ગાથામાં મળે છે વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ (ભગવતી સૂત્ર) માં ગર્ભાપહરણના પ્રસંગનો ઉલ્લેખ માત્ર મળે છે

આમલકી-ક્રીડાની ઘટના :

આમલકીક્રીડાની વાર્તા બહુ લાંબી છે. પરન્તુ આગમોમા એનો ઉલ્લેખ સંક્ષેપથી જ મળે છે કલ્પસૂત્રની કલ્પકિરણાવલી[3] નામક ટીકામા એનુ વિશેષ વર્ણન આપેલુ છે એ ઘટના સંક્ષેપમા આ પ્રમાણે છે

વર્ધમાન કુમારની ઉમર સાડાસાત વર્ષની થઇ ત્યારે એક વખત તેઓ શહેરના છોકરાઓ સાથે આલમકી (આમલી પીપળીની) ક્રીડા કરી રહ્યા હતા. આ વખતે ઇંદ્રે

૧. આ સ્થાન બિહાર અને ઓરીસા પ્રાતમાં મુગેર જીલ્લામા સિકંદરાની પાસે લછવાડાથી બે માઈલ પશ્ચિમે છે. એ ગામને અત્યારે "માહણા" કહે છે. અહીં બ્રાહ્મણોની વસતી મોટા પ્રમાણમા છે

૨ મુગેર જીલ્લામા સિકંદરાથી બે માઈલ દક્ષિણમા (લીછવી રાજાઓની પ્રાચીન રાજધાની) લછવાડા ગામ છે ત્યાથી પહાડી માર્ગથી છ માઈલ દક્ષિણમા પર્વત ઉપર "જન્મસ્થાન" ભૂમિ છે. જેનું પ્રાચીન નામ કુડપુર હતુ. પહાડ ઉપર ચઢવાના રસ્તાનુ નામ કુડઘાટ છે. કુડઘાટના પાસેના જ પ્રદેશોમા ક્ષત્રિયકુંડ સન્નિવેશના પ્રાચીન ખંડેરો પડયા છે. આશ્ચર્યની વાત છે કે ત્યા પહાડી પ્રદેશ હોવા છતા ઝાડી-વૃક્ષો અને પાણી ખૂબ છે. એક બાંધેલો પાકો કુવો છે. અહીની ઇંટો નાલંદાની ઇંટોથી મોટી છે જન્મસ્થાનનો પહાડી પ્રદેશ અત્યારે પણ ઝાઝા-પરખંડાના રાજા ચંદ્રમૌલિના અધિકારમા છે આ રાજાનું માનવું છે કે તેઓ નંદીવર્ધન (ભગવાન મહાવીરના ભાઈ) ના વંશ જ છે

૩ કલ્પસૂત્રની આ ટીકાના કર્તા મહોપાધ્યાય ધર્મસાગર ગણી છે. કલ્પસૂત્ર ઉપર બીજી પણ અનેક ટીકાઓ છે.

કરેલી ભગવાનના બળ અને નિર્ભીકતાની પ્રશંસા સાંભળીને તેની પરીક્ષા કરવાના ઉદ્દેશથી એક દેવ ત્યાં આવી પહોંચે છે અને રમત કરતાં છોકરાઓને બીવરાવવા માટે મોટા સર્પનું રૂપ ધારણ કરી ઝાડની આસપાસ વીંટાઈ જાય છે. સર્પને જોઇને બધા બાળકો આમતેમ દોડી જાય છે. પરન્તુ વર્ધમાન કુમાર જરા પણ ડર્યા વગર સર્પને હાથથી પકડીને દૂર ફેંકી દે છે. છોકરાઓ ફરીને ભેગા થઈને રમવાનુ શરુ કરે છે. તે દેવ પણ બાળકનુ રૂપ લઇને તેઓની સાથે રમવા લાગે છે. રમતની શરત એ કરવામાં આવે છે કે જે બાળક હારે તે જીતનાર છોકરાને પોતાના ખંભા ઉપર બેસાડે. થોડી જ વારમાં બાળક બનેલ તે દેવ વર્ધમાન કુમારથી પોતાની હાર કબુલ કરે છે અને તેમને પોતાના ખંભા ઉપર બેસાડે છે. તરત જ તે દેવ, વર્ધમાન કુમારને બીવરાવવા માટે, સાતતાડ જેવડું રૂપ ધારણ કરે છે. પરન્તુ આ વખતે પણ વર્ધમાન કુમાર લેશ પણ ડર્યા વગર પોતાની મુક્રીના પ્રહારથી તે દેવનુ અભિમાન તોડી નાખે છે.

વર્ધમાન કુમારનુ આ બળ જોઈ દેવને ખાત્રી થાય છે, તે માફી માગે છે અને ત્યારથી તેમને વીરનુ નામ આપવામાં આવે છે.

મથુરામાં મળેલ પત્થર ઉપર ખોદેલાં ચિત્રો :

જૈનશાસ્ત્રો પ્રમાણે આપણે ઉપરના બન્ને પ્રસંગોનું વર્ણન જોયું. આ ઘટનાઓ સત્ય હોવાની શ્રદ્ધા આજથી બે હજાર વર્ષ પહેલાંના લોકોના હૃદયમા સચોટ રીતે હતી જેની સાક્ષી બે હજાર વર્ષથી પણ પહેલાંના કાળમાં પત્થર ઉપર કોતરલ એ ઘટનાઓના ચિત્ર ઉપરથી મળે છે. આવા, પત્થર ઉપર ખોદેલા, કેટલાય જૈન ઐતિહાસિક કથાઓના પ્રસગો મથુરાના કંકાલીટીલાના ખોદકામમાંથી મળી આવ્યા છે. એમા આ બે ઘટનાઓના ચિત્રોનો પણ સમાવેશ થાય છે,

પ્રાચીન કાળમાં મથુરા એ ઉત્તરાપથની એક વિરાટ જૈનપુરી હતી, જે સંબંધી વિસ્તૃત ઐતિહાસિક ઉલ્લેખ પ્રાકૃત તીર્થકલ્પમાં મળે છે. આ નગરમા ૫૦૦ જિન મન્દિરો હતા અહીં ચૌરાશી નામનુ એક જિનમન્દિર હતુ. ચૌરાશી આગમોની વાચના આ જ નગરમાં થઈ હતી. અહી જૈનોની બહુ મોટી વસતી હતી. મુસલમાનોના શાસનકાળમાં આ નગરીનુ પતન થયુ ક્રમે કરી જિનમન્દિરો ભુશાયી થઈ ગયાં અને જમીનમા દટાઈ ગયાં આજે મથુરામા અનેક ટેકરાઓ નજરે પડે છે. કંકાલીટીલો પણ એમાનો એક છે અને એમાંથી ઘણું જૈન સ્થાપત્ય મળી આવ્યું છે. આ બધી વસ્તુઓમાની કેટલીક લખનૌના કેસર બાગમા છે અને કેટલીક મથુરાના મ્યુઝીઅમમા છે. આ બન્ને પ્રસંગના ચિત્રોવાળા પત્થરો પણ ત્યાથી મળી આવ્યા છે

ગર્ભાપહરણનું ચિત્ર :

એમાનો ગર્ભાપહરણના ચિત્રવાળો પત્થર લખનૌમા છે જ્યારે આમલકી ક્રીડાના પ્રસંગનું ચિત્ર મથુરામા છે. ગર્ભાપહરણના ચિત્રની લંબાઈ લગભગ $2\frac{1}{2}\times1\frac{1}{2}$ ફુટની છે. એ પત્થરનો જમણી બાજુનો થોડો ભાગ તૂટી ગયો છે આ ચિત્રમા નૈગમેષી (હરિણૈગમેષી) દેવનુ ચિત્ર આપેલુ છે. તેનુ મોઢું ઉચું અને હરણના જેવું બતાવ્યું છે. બન્ને હાથ મેળવીને એમા ભગવાનને ધારણ કરેલ છે. પાસે જ ત્રિશલારાણી

સૂતેલાં છે. પંખો નાખનારી દાસીને પણ નિદ્રાધીન સ્થિતિમા બનાવેલ છે ચિત્ર બહુ જ સ્પષ્ટ રીતે ખોદાયેલુ છે. આનો નંબર J 626 છે.

આમલકી-ક્રીડાનું ચિત્ર

મથુરામાં આમલકી ક્રીડાના ત્રણ ચિત્રો છે (નંબર ૧૦૪૬, E ૧૪ તથા ૧૧૧૫) તેમાથી પહેલા ચિત્રમા એક પહેલવાન જેવી પ્રચંડ કાયાવાળો અને મેષના જેવા મુખવાળો પિશાચ-દેવ ઉભેલ બતાવ્યો છે. જમણા હાથમાં તેણે બે બાળકોને ઉઠાવેલા છે ડાબા ખંભા ઉપર વર્ધમાન કુમારને બેસારેલ છે અને જમણા ખંભા ઉપર બીજા છોકરાને ઉઠાવેલ છે પ્રથમ દર્શને અમે આ ચિત્રનો આશય ન સમજી શકયા પરન્તુ ત્યાના ક્યુરેટર મહાશયે એ ચિત્ર જૈન હોવાનુ આગ્રહ પૂર્વક જણાવ્યું ત્યારે અમે એનો આશય સમજી શકયા.

બીજા ચિત્રમા પણ ઉભો અને મેષમુખવાળો પિશાચ આપેલ છે તેમા તેણે ડાબા ખંભા ઉપર વર્ધમાન કુમાર અને જમણા ઉપર બીજા છોકરાને ઉપાડેલ છે

ત્રીજુ ચિત્ર લગભગ પહેલા ચિત્રના જેવુ જ છે.

બે હજાર વર્ષ કરતાં પણ અધિક પુરાતન અને મથુરામાંથી મળી આવેલ, ભગવાન મહાવીરના ગર્ભાપહરણના અને આમલકી-ક્રીડાને લગતા આ બે ચિત્રો અને બીજા શિલાલેખો ઉપરથી એમ માનવુ જ પડે છે કે તે કાળમા લોકો આ ઘટનાઓને અવશ્ય માનતા હતા

પુરાતત્ત્વના ઊંડા અભ્યાસીઓ આ વિષય ઉપર યોગ્ય વિચાર કરે અને આ સબંધી વિશેષ પ્રકાશ પાડે તો અવશ્ય લોકોને ઘણુ જાણવાનુ મળે અને જૈનશાસ્ત્રોમા વર્ણિત વસ્તુઓ ઐતિહાસિક પુરાવાઓ પૂર્વક સિદ્ધ કરી શકાય

આજે આપણે મથુરાને અને જૈન ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ એના મહત્ત્વને ભૂલી ગયા છીએ, પણ ઇતિહાસ-પ્રધાન આ યુગમા એ પાલવે એમ નથી આપણે આપણા ભુતકાળના ગૌરવસમી એ નગરીની યોગ્ય શોધખોળ માટે તત્પર થઈએ, તેના માટે સર્વ પ્રયત્ન કરીએ અને એ માટી નીચે દટાએલા જૈન ગૌરવને જગત આગળ રજુ કરીએ એ જ ભાવના!

સાચો બુદ્ધિશાળી

से मेहावी अणुग्घायणखेयन्ने, जे य बन्धपमुक्खमन्नेसी। (सू० १०३)

જે અહિંસા (પાળવા) મા નિપુણ હોય અને જે બંધથી મુક્તિ મેળવવાની શોધમા હોય તે સાચો બુદ્ધિશાળી છે.

—**શ્રી આચારાંગસૂત્ર**

મહાવીર-જીવન-જ્યોતિ :

પરમાત્મા મહાવીરસ્વામીના જીવનના વિશિષ્ટ પ્રસંગો

લેખક—મુનિરાજ શ્રી દક્ષવિજયજી

પરમ પવિત્ર વિશ્વવંદ્ય શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર પ્રભુની જીવન જ્યોતિની આછી રૂપરેખા પણ જગતના જન્તુમાત્રને અદ્યાવધિ આહ્લાદ આપી રહી છે, એટલુ જ નહિ પરંતુ પ્રાણી માત્રનાં આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિરૂપ અનેક સંતાપનાઓના પ્રચંડ તાપથી શુષ્કપ્રાય: બની ગયેલા જીવન-વૃક્ષોને નવપલ્લવિત કરવા માટે અમીધારાને નિરંતર વર્ષાવનારી છે.

યદ્યપિ આ નિબંધનો ઉદ્દેશ પ્રભુ શ્રી માહાવીરદેવનું સમસ્ત જીવન-ચરિત્ર લખવાનો નથી કારણ કે તેમા તો વૉલ્યુમનાં વૉલ્યુમ ભરાય, છતા શ્રી મહાવીર પ્રભુની જીવનપ્રભામાંથી કેટલીક વિશેષ ઘટનાઓ વાનગી તરીકે રજુ કરવાનો આ પ્રયત્ન છે કે જેથી આપણને આછો ખ્યાલ આવે કે-પ્રભુશ્રીએ કેવી રીતે પોતાનુ જીવન વિકસિત બનાવ્યુ, કેવી રીતે તેઓ જગદુદ્ધારક બની જગતને આદર્શરૂપ થયા અને કેવી રીતે કઠીન કર્મોના મર્મોને હણી અવ્યાબાધ શાશ્વતુ સુખ પ્રાપ્ત કર્યું વગેર વગેરે. વળી તે પ્રભુના સંતાનીઆ તરીકેનુ આપણુ શુ કર્તવ્ય છે, તેનુ આપણને ભાન થાય.

દરેક તીર્થંકરની જેમ પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવના પણ પાચ કલ્યાણકો થયા છે. તેમા પહેલુ ચ્યવન કલ્યાણક, બીજુ જન્મ કલ્યાણક, ત્રીજું દીક્ષા કલ્યાણક, ચોથુ કેવળજ્ઞાન કલ્યાણક અને પાંચમું નિર્વાણ કલ્યાણક ઉપર્યુક્ત પાંચે કલ્યાણકોમાં શક્રેન્દ્ર મહારાજાનું અચળ સિંહાસન કે જે અસંખ્યાતા યોજન દૂર છે, તેનુ ચલાયમાન થવુ, એ પ્રભુશ્રીના અલૌકિક પુણ્ય પુંજની આકર્પક શક્તિ જ કહી શકાય ત્રણ જગતના નાથ, સકળ જીવોને અભયદાતા પરમાત્માઓનો જ્યારે જન્મ થાય છે ત્યારે તેઓનો અનેક ભવસંચિત પુણ્ય પ્રકાશનો એટલો બધો ઉત્કર્પ હોય છે કે જેને લઇને સમગ્ર ત્રણે ભુવનમા પ્રકાશ પ્રકાશ ફેલાઈ જાય છે; એટલુ જ નહિં પરંતુ નરકમા કે જ્યાં ઘોર અંધકાર નારકીના જીવોને નિરંતર સતાવી રહ્યો હોય છે, ત્યા પણ ઘડીભર વિદ્યુતના ચમકારાની જેમ પ્રકાશ થઈ જાય છે, અને દુ:ખની ખાણમા પડેલા નરકના જીવોને પણ ક્ષણ માત્ર સુખનો અનુભવ થાય છે. તે લોકોત્તર પુરુષોના પુણ્યપુંજના પરમાણુઓના આન્દોલનો એટલાં તો પ્રબળ હોય છે કે જે અતિ તીવ્ર ગતિએ ચારે તરફ ફેલાઈ સમસ્ત જગતને પ્રકાશમય બનાવી દે છે, તેમજ પ્રાણીમાત્ર ઉપર શાંતિનું સામ્રાજ્ય સ્થાપી પૃથ્વી મંડળને આનંદના

કલ્લોલોથી લલિત બનાવી સમગ્ર વિશ્વના ભૂષણ રૂપ પરમાત્માઓના જન્માદિક પ્રસગોને વ્યકત કરે છે.

ઇદ્રની શંકા અને મેરુનું સંચાલન

વર્તમાન શાસનાધિપતિ પ્રભુ મહાવીરદેવને ઇંદ્રાદિક મેરુપર્વત ઉપર જન્માભિષેક કરવા લઈ જાય છે ત્યા અભિષેક સમયે શક્રેંદ્રને મનમાં એક સકલ્પ થાય છે કે, આ બાળક કે જેને જનમ્યે હજુ ચોવીશ કલાક તો પૂરા થયા નથી તે આ લાખો કળશોના લાખો અભિષેકોને કેવી રીતે સહન કરી શકશે પ્રભુ તો બાળક છતા મતિ, શ્રુત અને અવધિ એમ ત્રણે જ્ઞાનવાળા હતા, તેથી શક્રેંદ્રે કરેલા મનોગત સંકલ્પને જાણી તેને દૂર કરવા માટે પ્રભુ દેવે મેરુ પર્વતને પોતાના ચરણ કમળના અંગુઠાથી સ્પર્શ માત્ર કર્યો જેના પ્રતાપે મેરુપર્વત ચારો તરફથી ધ્રૂજવા માડ્યો. શિખરો ધડા ધડ પડવા માડયા, સમુદ્રો ખળભળી ઉઠ્યા અને વસુધરા પણ મોટો જબરજસ્ત ધરતીકપ થયો હોય તેમ ડોલવા માડી આ પ્રસગને અંગે કવિ ઉત્પ્રેક્ષા (ઘટના) કરે છે કે, મહપરાક્રમશાળી શ્રી મહાવીર પ્રભુએ શક્રેંદ્રના હૃદયના સકલ્પને દૂર કરવા માટે જ્યારે પોતાના ચરણકમળના અગુષ્ઠથી મેરુ પર્વતને સ્પર્શ કર્યો, ત્યારે મેરૂ મનમા વિચારવા લાગ્યો કે, ઓહો ! અનાદિ કાળથી અનન્તા તીર્થંકરોના જન્માભિષેકો મારા ઉપર થયા છે તે અનંતા તીર્થંકરો પૈકી કોઈએ મારો સ્પર્શ કર્યો નથી; પરંતુ આજે આ ચરમ તીર્થંકર દયાળુ પ્રભુએ મને પોતાના ચરણ કમળથી સ્પર્શ કર્યો તેથી હુ કૃતપુણ્ય થયો છુ. કૃપાસિંધુ પરમાત્માએ મારા ઉપર અનુગ્રહ કરી મને કૃતકૃત્ય કર્યો છે અહો ! આજ મારા અહોભાગ્ય ખીલ્યા ! આજથી આ બધા પર્વતોનો હું રાજા થયો, કેમકે આ દયાળુ પ્રભુનુ જન્માભિષેકનુ સ્નાત્રજળ મારા ઉપર પડવાથી મારો પણ અભિષેક થયો, આ પ્રમાણે હર્ષના તરગોમા મેરૂપર્વત નૃત્ય કરવા લાગ્યો. સમુદ્રો અને સરોવરો પણ પોતાના જળથી પરમાત્માનો જન્માભિષેક થયો જાણી, પોતાને ધન્યવાદ આપતા આનદના કલ્લોલોથી વૃદ્ધિ પામ્યા વસુંધરા પણ પોતાની કુક્ષિમાથી ઉત્પન્ન થયેલા બાળ નગ્રત્નનુ અતુલ પરાક્રમ દેખી ક્ષણવાર દોડવા માડી. અહીયા કોઈ એમ કહેકે—એક દિવસના બાળકમા આટલુ પરાક્રમ સભવે કઇ રીતે ? આ વાત અતિશયોક્તિયુક્ત છે આવુ કહેનારાઓ — માનનારાઓએ સમજવુ જોઈએ કે—

પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવ એક સકલ્પ માત્રથી જ મેરુ વગેરેને કંપાવવામા સમર્થ હતા. ચરણ-સ્પર્શ તો વ્યવહાર માત્ર હતો. બીજુ કેવળી ભગવન્તો તથા સિદ્ધ ભગવન્તોના પરાક્રમોના જ્યા વર્ણન ચાલ્યા છે, ત્યા પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે કે તેઓના એક એક આત્મપ્રદેશમા એટલુ વીર્ય (પરાક્રમ) હોય છે કે સમગ્ર લોકને અલોક રૂપે પલટાવી નાખવા ધારે અથવા અલોકને લોક બનાવવા ધારે તોપણ તેઓ બનાવી શકે આવા અનન્ત વીર્યના ધણી પરમાત્માઓને આપણા દશ્ય તેમજ કલ્પ્ય પરાક્રમોને બતાવવા એ તો લીલા માત્ર છે આત્મામા અનન્ત શક્તિ રહેલી છે તે સિદ્ધ થાય છે, અને તે શક્તિને પરમાત્માએ યથાર્થ રીતે વિકસાવી હતી. તે પ્રભુ પોતના ચરણ સ્પર્શથી મેરૂ વગેરેને કંપાવે—એમા બીલકુલ અતિશયોક્તિ નથી એ તદન દીવા જેવી વાત

છે. ઉપર્યુક્ત પ્રભુ શ્રી મહાવીર દેવના ચરણકમળના અંગુષ્ઠના સ્પર્શ માત્રથી જન્ય એવા ખળભળાટણે જાણ્યા સિવાય શક્રેંદ્ર મહારાજા ઉપસ્થિત ભયંકર દૃશ્ય જોઇ વિચારવા લાગ્યા કે–અરે ! એવો કોણ દુષ્ટ છે કે જેણે આવા માંગલિક અવસરે આ ખળભળાટ ઉઠાવ્યો છે? અને વિચારણા બાદ શક્રેદે અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ મુકી જાણ્યુ કે–ઓહો ? આ તો બધુ પ્રભુશ્રીએ પોતે જ, મારા હૃદયગત સંકલ્પને દૂર કરવા સારું કર્યુ છે. આ પ્રમાણે જાણ્યા પછી પશ્ચાત્તાપ પૂર્વક શક્રેંદ્ર મહારાજા વારંવાર પોતાની અજ્ઞાનતાનુ (ઉપયોગ્ય-શૂન્યતાનુ) પ્રદર્શન કરતા થકા, બાળ છતા અતુલ પરાક્રમશાળી પ્રભુશ્રીને પુનઃ પુનઃ નમીને અનેકશઃ ક્ષમા માગે છે.

દેવની પરીક્ષા અને "મહાવીર" નામ કરણ

પ્રભુ જ્યારથી ત્રિશલા માતાના ગર્ભમાં પધાર્યા ત્યારથી ભગવાનના માતપિતા અનેક રીતે વૃદ્ધિ પામતા હતા માટે ગુણનિષ્પન્ન અને 'यथा नाम तथा गुणा' એ યુક્તિને અનુસરનારૂ 'વર્ધમાન' એવુ નામ ભગવાનનાં માતપિતાએ પાડ્યું હતુ એકદા તે વર્ધમાન કુમાર પોતાના બાળમિત્રો સાથે આમલકી ક્રીડા કરવા, પોતાની ક્રીડાની અભિલાષા નહિ છતા, મિત્રોની પ્રેરણાથી નગર બહાર પધાર્યા પોતાના બાળ મિત્રો સાથે વર્ધમાન કુમાર કુમાર અવસ્થાની વાસ્તવિક મોજમજા ઉડાવી રહ્યા હતા તે દરમ્યાન શક્રેંદ્ર મહારાજે પોતાની સુધર્મા સભામા પ્રભુશ્રીના અનુપમ પરાક્રમની પુનઃ પુનઃ પ્રશંસા કરી જેથી એક દેવ કે જેને ઇંદ્ર મહારાજાના વચનમા અતિશયોક્તિ ભાસી, તેણે વર્ધમાન કુમારના પરાક્રમની પરીક્ષા કરવા માટે જે વૃક્ષ નીચે પ્રભુ મિત્રો સાથે રમત કરી રહ્યા હતા, તે વૃક્ષને અતિ ભયાનક સર્પનુ રૂપ ધારણ કરી વીંટી લીધુ,

આ ભયંકર ફુંફાડા મારતા સર્પને જોઇ બધાં બાળકો ત્યાંથી ડરીને દૂર ભાગી ગયા, પરંતુ મહાપરાક્રમી વર્ધમાન કુમારે તે અતિ ભયાવહ સર્પને પોતાના હાથ વડે પકડીને દોરડીની જેમ દૂર ફેંકી દીધો અને પાછા બાળકો એકત્ર થઇ રમવા લાગ્યાં. ત્યારબાદ તે દેવ બાળકનુ રૂપ ધારણ કરી બાળકો સાથે રમવા માંડ્યો. રમતની શરત એવી હતી કે જે હારી જાય તે જીતનારને પોતાના ખભા ઉપર બેસાડે આવી શરતે રમવાનું શરુ થયુ. થોડી વારે તે દેવ 'હૂં હારી ગયો અને વર્ધમાન જીતી ગયા' એ પ્રમાણે પોકારવા લાગ્યો. વર્ધમાન કુમાર તે દેવના ખભા ઉપર ચઢી બેઠા. દેવે શ્રી વર્ધમાન કુમારને બીવડાવવા સારુ મોટું સાત તાડ જેટલુ ઉચુ શરીર બનાવ્યું. તરત ભગવાન વર્ધમાન કુમાર ચેતી ગયા, અને પોતાની વજ્ર સમાન મુષ્ટિથી તે દેવ ઉપર એવો પ્રહાર કર્યો કે જેના પ્રતાપે તે દેવ બિચારો રાંકડો બની ગયો. ત્યારબાદ પોતાનું અસલી સ્વરૂપ પ્રગટ કરી, વારંવાર પ્રભુશ્રીના ચરણકમળમા પડી ક્ષમાની યાચના કરવા લાગ્યો, અને પોતાની આવી પ્રવૃત્તિનો બધો વ્યતિકર કહી સંભળાવ્યો. શક્રેંદ્ર મહારાજાએ વર્ણવેલ અતુલ પરાક્રમનો સાક્ષાત્ અનુભવ થવાથી વર્ધમાન કુમારનુ નામ તે દેવ 'મહાવીર' એ પ્રમાણે પાડ્યુ, અને એ દેવ પાછો દેવલોકમા ચાલ્યો ગયો. ત્યારથી વર્ધમાન કુમાર 'મહાવીર' એ નામથી પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યા.

પરમાત્મા મહાવીરદેવની પ્રવ્રજ્યા અને મન:પર્યવજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ :

જ્ઞાતપુત્ર શ્રી મહાવીર દેવ, વૃદ્ધિ પામતા યૌવન વનમા પ્રવેશ કર્યો જે વનની અંદર સાંસારિક અનેક મોજશોખોરૂપી તરુણ તરુઓની સુંદર ઘટાઓ હતી. રાજવૈભવ જેવા ભોગવિલાસના વિવિધ સાધનોરૂપી પીકપક્ષિઓના મનોહર મધુર નાદો કામદેવને આમંત્રણ કરી રહ્યા હતા. આવા તરુણાવસ્થારૂપ વનમાં વિચારતા ભગવાને પૌદ્ગલિક સુખોને ક્ષણિક તેમજ તૃણ સમાન તુચ્છ સમજી સદાને માટે તે બધાને તિલાંજલી આપી. અને ભર જુવાની (Prime of Youth) માં સર્વવિરતિરૂપ ચારિત્રનગર પ્રત્યે પ્રયાણ આદર્યું. જે ચારિત્ર નગરને દાન, શીયળ, તપ અને ભાવરૂપ ચાર વિશાળ દરવાજાઓ છે, કે જેમા પ્રવેશ કરનાર વ્યક્તિ ગમે તે દિશામાંથી આવે તોપણ તે સુખેથી પ્રવેશ કરી શકે. જે ચારિત્રનગરના પાચ મહાવ્રતોરૂપ પાચ વિશાળ દિવ્ય વિભાગો છે માતા જેમ બાળકનુ રક્ષણ કરે, તેમ અષ્ટપ્રવચનરૂપ અષ્ટવર્ણી જબરજસ્ત કિલ્લો જે ચારિત્ર-નગરનુ નિરંતર રક્ષણ કરી રહ્યો છે જે ચારિત્રનગરમાં ધર્મરાજાની મુખ્ય રાજધાની છે. જેને સમતારૂપી પટરાણી છે, વળી નિર્મળ અધ્યવસાયરૂપ મહામંત્રી જે ધર્મરાજાની દિવાનગીરીનુ કાર્ય કરી રહ્યા છે ક્ષમા, મૃદુતા, સરળતા અને સંતોષવૃત્તિરૂપ જે ધર્મ-રાજાના મહાબલિષ્ઠ ચાર સામંતો છે, કે જેઓ મોહરાજાના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપ દુર્દ્ધર સેનાધિપતિઓને, તેમજ તેમની દુર્વાસનારૂપી દુર્દ્ધર ફોજને પણ પરાજિત કરી ધર્મરાજાની રાજધાની ચારિત્રનગરમા વિજય વાવટો નિરંતર ફરકાવી રહ્યા છે. વળી જે ચારિત્રનગરમા મૈત્રી, પ્રમોદ, કારૂણ્ય અને માધ્યસ્થરૂપ ચાર ચતુર સૂત્રધારો બાધ સાંધનુ કામ સર્વદા ચલાવી રહ્યા છે જગદુદ્ધારક પરમાત્મા મહાવીરદેવ ઉપર્યુક્ત ચારિત્રનગરમાં પ્રવેશ કર્યો અર્થાત્ દીક્ષા અંગીકાર કરી એટલે તેમને ચોથુ મન પર્યવજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ. આ જ્ઞાનના પ્રતાપે મનુષ્ય અઢી દીપમા રહેલા તમામ સંજ્ઞી તિર્યંચો અને મનુષ્ય પચેંદ્રિયના મનોભાવ જાણવાને સમર્થ થાય છે પ્રભુએ ભવાતરમા પાડેલા દઢ સસ્કારનુ જ આ ફળ છે જેવા સસ્કાર આ આત્મા આ ભવમા પાડે છે તેવા જ સસ્કાર ભવાતરમા સાથે લઈ જાય છે ધર્મના સસ્કાર જેટલા દઢ પાડ્યા હશે તેટલા જ વહેલા ભવાતરમા ઉદય આવશે. દઢ સંસ્કારી આત્મા ગમે ત્યા, ગમે તે સ્થિતિમા હશે, તોપણ અનુકૂળ સંયોગો કે સાધનો મળ્યા કે તુરત પોતાની ઇષ્ટ સાધનામા તત્પર થઈ જશે પ્રભુશ્રી ચારિત્રધર્મને સ્વીકારી એમ સમજાવે છે કે — આ માનવજન્મનુ વાસ્તવિક સાધ્યબિંદુ કહો ક મનુષ્યત્વની સાર્થકતા કહો—કે મનુષ્યજન્મરૂપ કલ્પવૃક્ષનુ ફળ કહો, ગમે તે કહો, તે સર્વજ્ઞ સર્વવિરતિરૂપ ચારિધર્મની આરાધના જ છે અનતા તીર્થંકરો, ગણધરો, પૂર્વધરો, યુગપ્રધાનો તેમજ શાસનના મહાન ધુરંધર પૂર્વાચાર્યો તથા રાજા મહારાજા, ચક્રવર્તી વગેરે દરેકે આ ચારિત્ર-ધર્મની આરાધના કરી પોતાના માનવજન્મની સફળતા મેળવી આત્મકલ્યાણ સાધ્યુ છે.

તપશ્ચર્યા અને ઉપસર્ગો.

દીક્ષા લીધા પછી પ્રભુએ છ છ મહિના સુધી ઘોર તપશ્ચર્યાઓ કરી તથા ઘોર દુસહ્ય ઉપસર્ગો સહન કર્યા વર્તમાન ચોવીશીના ચોવીશ તીર્થંકરો પૈકી ચરમ તીર્થપતિશ્રી મહાવીરદેવને જેટલા ઘોર ઉપસર્ગો થયા, તેટલા કોઈ પણ તીર્થપતિને થયા નથી એ

વાત નિર્વિવાદ છે. પ્રભુએ કરેલી છ છ મહિના સુધીની અનેક ઘોર તપશ્ચર્યાઓથી આકૃષ્ટ થયેલા તે સમયના જનપદ લોકોએ પ્રભુશ્રીનું "શ્રમણ" એવું ગુણયુક્ત નામ પાડ્યું, ત્યારથી ભગવાન મહાવીરપ્રભુ "શ્રમણ" એવા પુનીત નામથી ઓળખાયા જેનો ઉલ્લખ શાસ્ત્રોમાં અનેક ઠેકાણે જોવામા આવે છે.

શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર દેવે જે ઉપસર્ગોને સહન કર્યા છે, તેના શ્રવણ માત્રથી આપણને ત્રાસ ઉપજે છે અને રોમેરોમ કાંપવા માંડે છે. તે ઘોર ભયંકર ઉપસર્ગોને પોતે ક્ષમાબળથી ચકચૂર કરી નાખ્યા, અને ભવ્ય જીવોને બોધપાઠના અમોલાં સુભાષિતો સમર્પ્યાં કે–તમે જો તમારી આત્મોન્નતિ ઇચ્છતા હો, તો તમારે તમારા આત્મવિકાસને આચ્છાદિત કરનારાં અનેક સંકટોનો સામનો કરવો પડશે, અને તે સંકટો કે આપત્તિઓમાં મુંઝાયા સિવાય બહાદુરીથી ક્ષમા તથા સંતોષ રાખી જીતશો, તો જ તમે તમારું ધ્યેયબિંદુ પામી શકશો.

સંગમનો ઉપસર્ગ :

એકદા મહાવીરદેવ વિહાર કરતા પેઢાલ ગામની નજીક પેઢાલ નામના ઉદ્યાનમાં, જ્યાં પોલાસ નામનું ચૈત્ય છે ત્યાં અઠ્ઠમ (ત્રણ ઉપવાસ) તપપૂર્વક એક શિલા ઉપર અનિમેષ નયનોએ એક રૂક્ષ દ્રવ્ય ઉપર દૃષ્ટિ રાખી એક રાત્રિની મહાભદ્રા નામની પ્રતિમાએ ધ્યાનારૂઢ થઈ કાઉસગ્ગધ્યાને પર્વતની જેમ સ્થીર રહ્યા છે. તે દરમ્યાન શક્રેંદ્ર મહારાજા પોતાની સુધર્મા સભામાં પ્રભુશ્રી મહાવીર દેવને ઉપર્યુક્ત સ્થિતિવાળા જાણીને શક્રસ્તવપૂર્વક સ્તવના વંદનાદિક કરે છે, અને સૌધર્મ લોકવાસી સર્વ દેવોને ઉદ્દેશીને પ્રશંસા કરે છે કે આ પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવ પોતાના ધ્યાનમાં એટલા બધા અડગ તેમજ દૃઢ છે કે તેમને આ ત્રણે ભુવનમા કોઈ પણ ચલાયમાન કરી શકવાને સમર્થ નથી. પણ ક્ષુદ્ર જીવોને મહાપુરુષોના ગુણો અને પરાક્રમ ઉપર ઈર્ષ્યા અને દ્વેષ થાય છે. જેને લઈને તે નીચ પાપાત્માઓ ગુણગરિષ્ટ મહાત્માઓને નિષ્કારણ અનેક ઉપદ્રવો કરે છે, શક્રેંદ્ર મહારાજે મહાવીરદેવના અડગ ધ્યાનની કરેલી પ્રશસાને સહન નહિ કરનાર ગુણવિરોધી, ભવાભિનંદી સંગમ નામનો એક ક્ષુદ્ર દેવ નિષ્કારણ જગદ્બંધુ શ્રી મહાવીર પ્રભુને ગમે તે ભોગે ચલાયમાન કરવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરી, દેવલોકમાથી જ્યાં પરમાત્મા કાઉસગ્ગધ્યાને સ્થિત છે ત્યા આવે છે. તે અધમ સગમ મહાવીર દેવને ધ્યાનમાથી ચલાયમાન કરી, શક્રેંદ્રે કરેલી ભગવત્પ્રશસાને ખોટી ઠરાવવાની બુદ્ધિથી મહાદુઃખને ઉપજાવનારી ધૂળની વૃષ્ટિ કરે છે, કે જેથી પ્રભુને શ્વાસોશ્વાસ લેવા પણ મુશ્કેલ થઈ પડ્યા ત્યારબાદ વજ્રમુખી કીડીઓ, પ્રચંડ ડાંસો, ઘીમેલો, વીંછીઓ, નોળીઆઓ, ભયંકર ફુંફાડા મારતા સર્પો, અનિતીક્ષ્ણ દાતવાળા ઉદરો અને ગજેંદ્ર સર્જે છે કે જેણે પોતાની મૂશળ જેવી સુંઢથી પ્રભુને આકાશમા વારંવાર ઉછાળી પોતાના દંતુશળથી પ્રભુને મહાવેદના કરી. જેના પ્રતાપે પ્રભુની વજ્રમય છાતીમાથી અગ્નિના તણખાઓ તડતડ ખરવા લાગ્યા તીક્ષ્ણ દાતવાળી હાથણીઓ, વિકાળ પિશાચ, અતિ ભયાનક વાઘ, વગેરે એક પછી એક અતિદુઃખદાયક, દારુણ પ્રતિકૂળ બાર ઉપસર્ગો કર્યા પણ ભગવાન્ તો પોતાના ધ્યાનમાથી કિંચિત્ માત્ર ચલાયમાન ન થયા. આખરે તે દુષ્ટ દેવ અનુકૂળ ઉપસર્ગો કરવા શરૂ કર્યા જેવા કે–ભગવાન્ના માતપિતા ત્રિશલારાણી

અને સિદ્ધાર્થ રાજાનું રૂપ ધારણ કરી હૃદયદ્રાવક વિલાપ કરવો શરૂ કર્યો. પણ ભગવાન્ તો પોતાના ધ્યાનમાં યથાસ્થિત જ રહ્યા. ત્યારબાદ તે દુર્દેવે છાવણી વિકુર્વી ભગવાનના બે પગ વચ્ચે અગ્નિ સળગાવી રસોઈ પકાવી. તોપણ ભગવાન્ ચલાયમાન ન થયા. પછી ભયંકર ચંડાળનુ રૂપ ધારણ કરી પ્રભુના કંઠમા, ભૂજા ઉપર અને જંઘા ઉપર પ્રક્ષિઓના પાંજરાં લટકાવ્યા. તે પક્ષિઓએ પોતાની ચાંચો-નખ વગેરેથી પ્રભુના શરીરને પાંજરાની જેમ છીદ્રવાળુ બનાવી દીધુ છતા ભગવાન્ ચલાયમાન ન થયા ત્યારબાદ અતિક્રોધાતુર થઈને પ્રચંડ મોટાં મોટાં વૃક્ષોને પણ જળમૂળથી ઉખેડી ફેંકી દે તેવો મહાવાયુ વિકુર્વ્યો છતા પણ ભગવાન્ લેશ માત્ર ક્ષોભ ન પામ્યા. આમ દરેક રીતે હતાશ થયેલા નીચ સંગમે ૧૮ મા ઉપસર્ગમાં પ્રાણાન્ત કષ્ટ આપી ચલાયમાન કરવાની 'નીચ ભાવનાથી એક કાળચક્ર મહાવીરદેવ ઉપર ફેંક્યુ, જેનુ આછુ વર્ણન કવિ ધનપાળે* તિલકમંજરીમા મહાવીર પ્રભુની સ્તુતિ-રૂપે કર્યું છે.

" रक्षन्तु स्खलितोपसर्गगलितप्रौढप्रतिज्ञाविधौ,
यातिस्वाश्रयमर्जितांहसि सुरे निश्वस्य संचारिताः ॥
आजानुक्षितिमध्यमग्नवपुषश्चक्राभिघातव्यथा–
मूर्च्छान्ते करुणाभराञ्चितपुटा वीरस्य वो दृष्टयः ॥ १ ॥

તે કાળચક્રના અભિઘાતથી ભગવાન્ મહાવીરદેવનુ જાનુ પ્રમાણ (ઢીંચણ સુધીનું) શરીર પૃથ્વી તળમા પેસી ગયુ તેમજ સમગ્ર શરીરે અતિતીવ્ર વેદના થઈ હતી, અને તેને લઈને પ્રભુને મૂર્ચ્છા પણ આવી ગઈ હતી કોઈ કહે કે પરમાત્માને આ પ્રમાણે દુખિત કર્યા છતા શું પ્રભુએ તેને કાંઈ શિક્ષા ન કરી? તેના જવાબમા કવિ ધનપાલ કહે છે કે—"જે દેવ, પ્રભુને ગમે તે ભોગે પણ ચલાયમાન કરવાની દઢ પ્રતિજ્ઞામાં નિષ્ફળ નીવડીને તેમજ કેવળ પાપકર્મો જ ઉપાર્જન કરીને પોતાના સ્થાનકે પાછો ચાલ્યો જાય છે, એવા અધમ સંગમદેવ ઉપર પણ જે દયાળુ પ્રભુ મહાવીર મૂર્ચ્છા દૂર થયે થોડી વાર નિશ્વાસ લઈ, પોતાની અમીદષ્ટિઓ પ્રદર્શિત કરે છે તે પરમાત્મા મહાવીરદેવના કરૂણામય બે નયન તમારું રક્ષણ કરો.

સગમનો પરાજય કરવો કે તેને ઉપસર્ગો કરતો અટકાવવો, એ તો પ્રભુ મહાવીર દેવને રમતની વાત હતી, કારણકે પ્રભુ તો બાલ્યાવસ્થાથી જ અત્યન્ત પરાક્રમશાળી હતા. પરંતુ દયાળુ પ્રભુ મહાવીર દેવે વિચાર્યું કે— આ સગમ મારી મોક્ષ સાધનામા મિત્ર તુલ્ય છે. કેમકે કર્મરાજાની બલિષ્ઠ ફોજ જીતવામા સગમે મને અનુકૂળતા કરી

* આ ધનપાલ કવિ શોભન મુનિના સાંસારિક ભાઈ છે અને ભોજરાજાની પંડિતોની સભાના કવિરત્ન છે. મુંજ રાજાએ તેમને પોતાની રાજસભામા 'સરસ્વતી' બિરૂદથી અલંકૃત કર્યા હતા. તેઓ જન્મથી જૈનેતર હતા પરંતુ પાછળથી પોતે જૈનધર્મને વાસ્તવિક હિતકારક સમજી જૈની થયા છે. તેમના વચનની કવિઓમા એટલી બધી પ્રતિષ્ઠા છે કે "वचनं धनपालस्य चन्दनं मलयस्य च" મલયગિરિના ચદનની જેમ કવિ ધનપાળનું વચન સર્વશ્રેષ્ઠ છે, એમ કહેવાય છે.

આપી છે. માટે હે ચેતન, તું આ ઉપસર્ગોને શાંતિ તેમજ ક્ષમા પૂર્વક સહન કર ! તે સિવાય તારાં કઠીન કર્મનાં મર્મસ્થળો નહીં ભેદાય.

વાચક મહાશય ! એક તરફ મહાવીર પ્રભુને ઉપદ્રવોની પરિસીમા અને બીજી તરફ ક્ષમાસાગર મહાવીરદેવનાં દયા-ભાવનાનાં અમી ઝરણાઓ, જરા જુઓ તો ખરા? નિર્દય, અધમ સંગમે જે કાળચક્ર ફેંક્યું તેનું વર્ણન તો સાંભળો ? તે કાળચક્ર હઝારભાર વજનવાળું હતું. પર્વતોને પણ તોડી નાંખવાનું તેનામાં સામર્થ્ય હતું. આવા કાળચક્રને આકાશમાં ધુમાવી ધુમાવીને પ્રભુ મહાવીરદેવ ઉપર ફેંક્યું હતું—જેના અભિઘાતથી પ્રભુ મહાવીરદેવ ઢીચણ સુધી જમીનમાં ખુંચી ગયા. ભગવાનનું વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણ હોવાથી એટલાથી સર્યું. આવા પ્રાણાન્ત જેવા કષ્ટને આપનાર અધમ સંગમ ઉપર પણ દયાળુ પ્રભુ વીરે દર્શાવેલાં દયામય નયનો કયા માનસને દ્રવિત નથી કરતાં ? આ પ્રસંગે આવી અપૂર્વ દયાનો ઝરો મહાવીરદેવના હૃદયમાં નિરંતર વહેતો હતો, તેને પ્રકટ કરનારાં અમોલાં સ્યન્દનો જાણે ન હોય તેમ વીરપ્રભુનાં નેત્રો દયાનાં અશ્રુઓથી ભરાઈ ગયાં.

આ સંગમના પ્રસંગથી—અપકાર કરનાર ઉપર પણ ઉપકાર કરવાની પ્રભુની શુભ ભાવના તેમજ પરોપકારવૃત્તિ સ્પષ્ટ તરી આવે છે. એ જગતને બોધ આપે છે કે—"તમારે પરમાત્મા બનવું હોય તો અપકારીના ઉપર પણ ઉપકાર કરતા શીખો, તમારું અનિષ્ટ કરનાર યા તમને દુઃખમા નાંખનાર કોઈ પણ વ્યક્તિ ઉપર રોષ ન કરતાં તેના ઉપર મીઠી નજર રાખો ! આખરે તે જરુર થાકશે. ખરી રીતે તો તમારો અપકાર કરનાર તમારા સાધ્ય બિંદુનો ખરો મદદગાર છે!

કર્ણકીલિકાનો ઉપસર્ગ :

આવી રીતે તે અધમ સંગમે એક રાત્રિમાં કરેલા વીસ પ્રકારના ઘોર ઉપસર્ગોમાં પણ અચલ રહેલા એવા ભગવાન્ મહાવીરદેવ વિચરતા વિચરતા એકદા ષણ્માનિ નામના ગામમા પધાર્યા છે. ત્યા ગામની બહાર ધ્યાનારૂઢ થઈ ભગવાન્ કાઉસગ્ગ મુદ્રાએ રહ્યા છે અહીંયા પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવને વાસુદેવના ભવમાં શય્યાપાલકના કાનમાં તપાવેલુ સીસું રેડીને ઉપાર્જન કરેલા અસાતાવેદનીય કર્મનો ઉદય થાય છે. તે શય્યાપાલકનો જીવ અહી ગોવાળ (રૂપે ઉત્પન્ન) થયો છે. તે ગોવાળ પોતાના બળદોને ચરાવવા, જ્યા ભગવાન્ કાઉસગ્ગધ્યાને સ્થિત છે, ત્યાં આવે છે પ્રભુની પાસે બળદોને ચરતા મૂકી તે ગાયોને દોહવા જાય છે. તે અરસામાં બળદો વનના દૂર પ્રદેશમા ચરતા ચરતા ચાલ્યા જાય છે. અહી ગોવાળીઓ ગાયો દોહીને પાછો આવે છે બળદોને દેખતો નથી. ભગવાનને પૂછે છે કે—બળદો કયા ગયા ? ભગવાન્ કાંઈ જવાબ આપતા નથી. ગોવાળ બહુ આક્રોશપૂર્વક અનેકશઃ પૂછે છે, છતા ભગવાન્ તો મૌન જ સેવે છે. આખરે ગોવાળીઓ થાકી બળદોની શોધખોળ શરુ કરે છે. તે વણુ ભમ્યો પણ કયાંય બળદોનો પત્તો લાગ્યો નહિ. અને થાકીને ભગવાન્ પાસે આવતાં ભગવાનની નજીક બળદોને ચરતા દેખે છે અહા ! આણે મને નાહક હેરાન કર્યો, એમ વિચારી ક્રોધાંધ બનેલા ગોવાળીઆએ કારાડા નામની વનસ્પતિની શલાકાઓ (સળીઓ) લાવીને ક્રૂર ચિત્તે ભગવાનના બન્ને કાનમા એવી રીતે

ઠોકી દીધી કે તે બન્ને શલાકાઓ મળી જઈ એક આખી શલાકા હોય એવી થઈ ગઈ અને બહારના ભાગને કોઈ દેખી ન શકે તેવી રીતે તેણે કાપી નાખ્યો. પરંતુ પર્વતસમાન ધીર પરમાત્મા કિંચિત્ માત્ર પણ ધ્યાનથી ચલાયમાન થયા નહિ, એટલુ જ નહિ પરતુ તે ગોવાળીઆ ઉપર બીલકુલ દ્વેષ કર્યો નહિ. ત્યાથી પ્રભુ મહાવીરદેવ ધ્યાન પૂરૂં થયે કાઉસગ્ગ પારી ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતા અપાપાનગરીમાં પધાર્યા. ત્યાં પારણા માટે પર્યટન કરતા એવા શ્રી મહાવીર પ્રભુ સિદ્ધાર્થ શ્રેષ્ઠિને ત્યા પધારે છે તે શ્રેષ્ઠી પ્રભુને અતિ ઉલટ ભાવપૂર્વક આહારાદિક વહોરાવે છે. તે સમયે તે શ્રેષ્ઠીને ત્યા તેનો પ્રિય મિત્ર ખરક નામનો વૈદ્ય કોઇક પ્રસગે પ્રથમથી આવેલ હતો, જે અતિ વિચક્ષણ હતો. તેણે પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવને જોઇ વિચાર્યું કે — આ પ્રભુનો દેહ સર્વ લક્ષણ-સપન્ન છે, છતાં મ્લાન દેખાય છે, માટે શરીરના કોઈ પણ વિભાગમા શલ્ય (દુઃખ) હોવુ જોઇએ. આ વિચાર ચતુર વૈદ્યે સિદ્ધાર્થશ્રેષ્ઠીને નિવેદિત કર્યો શ્રેષ્ઠીએ તે શલ્ય પ્રભુના કયા અવયવમા છે તે જાણવા તથા તેને દૂર કરવા ઉત્સુકતા દર્શાવી. ખરક વૈદ્ય શીઘ્ર શલ્ય તપાસવા લાગ્યો તપાસતા તપાસતા કાનમાં કોઈ દુષ્ટ આત્માએ ખીલા ઠોકયા છે, એમ જણાયું. પ્રાન્તે બન્નેએ તે શલાકારૂપ શલ્યથી પ્રભુને મુક્ત કરવાની વિચારણા તેમજ ઉપાયોની યોજના ચલાવી એટલામા તો શલ્યની પરવા નહિ કરનાર પ્રભુ ત્યાથી ચાલી નીકળ્યા. પરતુ ભક્તિમય જેમનુ જીવન છે એવા તે બન્ને ભગવાનની પાછળ પાછળ ગયા. અને જ્યારે ભગવાન ધ્યાનારૂઢ થયા, ત્યારે યોગ્ય અવસર જાણી, પ્રભુને વંદનાદિક કરી તેલની કુંડીમાં બેસાર્યા અને તેમા બલિષ્ઠ માણસો પાસે તૈલાદિકથી પ્રભુના શરીરે એવુ મર્દન કરાવ્યુ કે નસેનસ-રગેરગ, તેમજ પ્રભુદેવના શરીરના તમામ સાંધાઓ શિથીલ થઈ ગયા. ત્યારબાદ બે સાણસાથી પકડી એકી સાથે બન્ને કાનોમાથી બન્ને શલાકાઓ (ખીલાઓ) બહાર ખેચી કાઢી. શલાકા બહાર ખેંચતી વખતે એટલી સખત વેદના થઇ કે ભગવાને એક મોટી ભયકર કારમી ચીસ પાડી. આ ઉપસર્ગ ભગવાન મહાવીરદેવની છદ્મસ્થાવસ્થામા છેલ્લો છે.

પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવે કાનમાં ખીલા ઠોકનાર પ્રત્યે બીલકુલ રોષ નથી કર્યો, તેમ ખીલા કાઢનારાઓને શાબાસી કે ધન્યવાદ પણ આપ્યો નથી — ઓહો! પ્રભુની કેવી સમાનવૃત્તિ! શત્રુ અને મિત્ર બેઉ ઉપર કેવી એક સરખી નજર! જે પ્રભુના ચરણમાં ઇન્દ્રાદિક ભક્તજનો નમન કરતા હતા તે જ ચરણમા ચડકોશીયાએ પ્રભુને ડખ માર્યો. પરંતુ કરુણાના સાગર વીરવિભુની તો બન્ને પ્રત્યે સમદષ્ટી જ હતી. ઉલ્ટો ચંડકોશીયાને "બુજ્જ બુજ્જ"ના સુધામમ સુભાષિતોથી સિચિત કરી સદ્ગતિએ પહોચાડયો.

કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ:

શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરદેવ એકદા દીક્ષા લીધા બાદ તેરમા વર્ષમા વૈશાખ શુદ ૧૦ મે જૃંભક ગામની બહાર આવેલી ઋજુવાલિકા નામની નદીના તટ ઉપર, શામક નામના ગાથાપતિના કર્ષણસ્થળમા, વ્યાવૃત્ત નામના ચૈત્યના ઇશાન કોણમા શાલતરૂની નીચે ચોવિહારો છઠ કરીને ગોદોહિકાસને આતાપના કરી રહ્યા છે. ત્યાં

શુકલ ધ્યાનમા વર્તતા પરમાત્મા મહાવીરદેવને—સકલ લોકાલોકમા રહેલા પ્રત્યેક પદાર્થને સંપૂર્ણ રીતે દેખાડનાર એવુ કેવળદર્શન અને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. અહીં પ્રસંગવશાત્ મારે કહેવુ જોઈએ કે—પ્રભુશ્રીએ પ્રથમ નયસારના ભવમાં, અરણ્યમાં ભૂલા પડેલા સાધુઓને ભક્તિપૂર્વક આહાર પાણી વહોરાવી, રસ્તો બતાવી, જે બોધિબીજ વાવ્યુ હતુ, તેનુ વચલા પચ્ચીશ ભવો સુધી સિંચન કરતા કરતા, આ છેલ્લા ભવમાં તે બોધિબીજને સ્ફટીકવત્ નિર્મળ આત્મલક્ષ્મીની પ્રાપ્તિરૂપ વૃક્ષરૂપે પરિણમાવ્યુ અને શુકલધ્યાનાદિક નિર્મળ જીવનથી તેને નવપલ્લવિત કરી સંપૂર્ણતયા વિકસાવ્યુ. જેના અમૃતરસથી ભરપુર એવા કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનરૂપ ફળો પણ પ્રાપ્ત કર્યાં, કે જે ફળોના આસ્વાદનથી જીવ સદાને માટે અજર અને અમર બની જાય.

પ્રથમ દેશના અફળ·

શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરદેવે અનેક પ્રકારની ઘોર તપશ્ચર્યાઓ કરી, વિવિધ અસહ્ય ઉપસર્ગોને (નિર્માલ્યતાથી કે ગરીબાઈથી નહિ, કિંતુ) બહાદુરીપૂર્વક પર્વતની જેમ ધીર રહી સહન કર્યા, અને પ્રાન્તે જે કેવળજ્ઞાનરૂપ અમૂલ્ય રત્ન સાંપડયું, તેને તે દયાળુ પ્રભુએ જગત્ના કલ્યાણની ખાતર, જંતુ માત્રનો સંસારકૂપમાથી ઉદ્ધાર કરવાની ખાતર ઉપયોગ કરવા માંડયો. ઓહો! પ્રભુશ્રીની કેટલી વિશાળ અને ઉદાર મનોવૃત્તિ! કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી દેવતાઓએ આવી, ત્રિગડારૂપ સમવસરણની રચના કરી. તેમા બેસી પ્રભુએ પ્રથમ દેશના આપી. પણ આ વખતે કોઈને વિરતિ પરિણામ ન થયો, કારણકે તે પહેલી દેશના સમયે પર્ષદામાં દેવતાઓ જ હતા. પ્રભુની કેવળજ્ઞાન પછીની આ પ્રથમ દેશના નિષ્ફળ નીવડી, આ ઘટના એક આશ્ચર્ય (અચ્છેરા) તરીકે ગણાય છે. દેવતાઓ તો અવિરતિ અને અપચ્ચકખાણી હોય છે. આ પર્ષદમા બધા દેવતાઓ હોવાથી કોઈ જીવ પ્રતિબોધ પામવાનો નથી, એ ભગવાન્ જાણતા હતા, છતા પણ પોતાનો કલ્પ સાચવવા પુરતી જ દેશના આપી હતી

અગીયાર ગણધરોને દીક્ષા:

ત્યારપછી ભગવાન્ મહાવીર મહારાજા વિચરતા વિચરતા અપાપાનગરીમાં પધાર્યા, ત્યા પણ દેવોએ ત્રિગડારૂપ સમવસરણની રચના કરી. તેમા પૂર્વાભિમુખ પરમાત્મા દેશના દેવા બિરાજમાન થયા, બાકીની ત્રણ દિશાઓ તરફ દેવતાઓએ પ્રભુના ત્રણ તાદશ પ્રતિબિંબો બનાવી પધરાવ્યાં, કે જેથી સાક્ષાત્ પરમાત્મા જ બેઠા છે, અને પોતે જ દેશના આપી રહ્યા છે, એમ તે તે દિશાવાળી પર્ષદાને ભાસ થાય. પ્રભુશ્રીની પાછળ એક ભામંડલ દેવતાઓ ધારણ કરે છે. તેનો ઉદ્દેશ એ હોય છે કે—પ્રભુના દર્શનને માટે આવેલા ભક્તજનોની ચક્ષુઓ પ્રભુના તેજપુંજથી અંજાઈ ન જાય, અને સુખેથી દર્શનાદિ કરી શકે

પ્રભુશ્રીએ સર્વ પર્ષદા પોતપોતાની ભાષામાં સમજી શકે એવી, અને યોજન સુધી સંભળાય એવી મહામેઘની જેમ ગંભીર એવી અમૃતમય વાણીથી ભવ્યજીવોનું એકાંત કલ્યાણ કરનારી અમોઘ દેશના આપવી શરુ કરી જે શાતરસને ઝરનારી અમીવાણી પાંત્રીશ ગુણોથી અલંકૃત હોય છે. તે સાભળવા બાર પ્રકારની પર્ષદા (બાર જાતને

શ્રોતાવર્ગ) સમવસરણમા બેસે છે તે દેશના દરમ્યાન ઇદ્રભૂતિ વગેરે અગીયાર મહાન ધુરધર પંડિતો કે જેઓની સાથે સેકડો વિદ્યાર્થીઓ અનેક બિરૂદાવળીઓ બોલી રહ્યા હતા, તથા વિદ્યાના ગર્વથી સૌ પોતપોતાને સર્વજ્ઞ માનતા હતા, તથા દરેકના મનમા એક એક શકા પણ હતી કે જે પરસ્પર પૂછી દૂર કરી શકે તેમ હતુ, છતા પોતાની સર્વજ્ઞતામા હાનિ આવે માટે કોઇ કોઈ ને પૂછતું નથી, જેઓ યજ્ઞાદિક નિમિત્તે અપાપામા એકત્રિત થયા હતા, તે દરેકને દયાળુ પ્રભુ મહાવીરે તેમના સંશયો છેદી, દીક્ષા આપી ગણધરપદે સ્થાપ્યા તથા કેઈ જીવોને વૈરાગ્યવાસિત કરી સાધુ બનાવ્યા હતા. ત્યારબાદ ચદનબાળાદિક અનેક રાજકુમારિકાઓને દીક્ષા આપી (સાધ્વી બનાવ્યા). તેમાં ચંદનબાળાને 'મહત્તરા' પદથી વિભૂષિત કરી; તથા સંખ્યાબધ પુરૂષોને સમ્યકત્વ પમાડી શ્રાવકો બનાવ્યા અને સ્ત્રીઓને શ્રાવિકાઓ બનાવી.

આ પ્રમાણે દયાળુ પ્રભુએ વર્તમાન તેમજ ભાવિ પ્રજાના હિતની ખાતર અનેક કષ્ટોની પ્રાતે પ્રાપ્ત કરેલ કેવળજ્ઞાન રૂપી રત્નનો ઉપયોગ કરી—એક મહાન્ આદર્શ સંસ્થા સ્થાપન કરી. જેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ એ રાખવામા આવ્યો કે — જનતાનો બહોળો ભાગ, સસારની ઘોર નિદ્રામા ગ્રથીલ તેમજ બેચેન બની ગયો છે, તેને યથાર્થ આત્મસ્વરૂપનુ ભાન કરાવનાર ઉપદેશામૃત પાઈ ઘોર નિદ્રમાથી જાગૃત કરી તેનો ઉદ્ધાર કરવો. પ્રભુ મહાવીરદેવે જે સસ્થા સ્થાપી તેનુ ધારાધોરણ એટલુ બધું મજબુત, તેમજ એવી અવિકલ ઘટનાઓથી ઘડાયેલુ છે કે, જે અદ્યાવધિ અવિચ્છિન્ન ચાલ્યું આવે છે. તે સસ્થાના કાયદાઓ એવી દીર્ઘ દષ્ટિથી છે કે જે આજદિન સુધી ટકી રહ્યા છે. જેમ એક કુશળ ચિત્રકાર પોતાના ચિત્રમા એવુ જીવન રેડી દે કે, જે વર્ષોના વર્ષો સુધી એક સરખું પ્રેક્ષકોને આલ્હાદ આપનારૂં નીવડે છે, તેવીજ સ્થિતિ આ સસ્થાના સસ્થાપકની છે જૈનસઘ આજ સુધી અવિચ્છિન્ન રહ્યો હોય તો તે આ મજબુત બધારણનો જ પ્રતાપ છે.

સંઘ-વ્યવસ્થા

જે મહાવીર પ્રભુની સંસ્થાના વ્યવસ્થિત કાયદાઓ—ધુરંધર આચાર્ય હો કે સાધારણ સાધુ હો, રાજા મહારાજા કે ચક્રવર્ત્તિ હો, દરિદ્રી હો કે રક હો, પુરૂષ હો યા સ્ત્રી હો, તેમા કોઈનો પણ પક્ષ કર્યા સિવાય સર્વને હિતાવહ નીવડે એવા ઉદાર આશયથી રચાયેલા છે અને જેનુ પાલન અત્યારે પણ બરાબર થઇ રહ્યુ છે, તે વિશ્વોદ્ધારક શ્રી વીરવિભુની સસ્થાપિત સંસ્થાના અપૂર્વ વ્યવસ્થિત બધારણોનો જ પ્રતાપ છે.

ત્રિશલાનદન કાશ્યપગોત્રીય શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર વિભુએ જગત્ના જતુ માત્રને સસાર સમુદ્રમાંથી તારવામા સમર્થ એવા અદ્વિતીય નૌકા સમાન ચતુર્વિધ સઘરૂપ તીર્થની સ્થાપના કરી. જેનુ નામ ચતુર્વિધ શ્રમણસઘ રાખવામાં આવ્યુ જેમાં ચાર પ્રકારના મેમ્બરો (સભ્યો) નીમ્યા જેમનાં નામ અનુક્રમે સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા છે. તેમા પણ સાધુઓની જ પ્રધાનતા રાખી, માટે તે સંસ્થા શ્રમણસઘના નામથી પણ પ્રસિદ્ધિમા આવી આપણા પણ અહોભાગ્ય છે કે આપણે પણ તે પ્રભુની આદર્શ સંસ્થાના સભ્ય છીએ. હવે તો આપણુ એ જ કર્તવ્ય છે કે—તે પ્રભુની આણાનુસાર ચાલી તેમની જીવનજ્યોતિને આપણા જીવન સાથે ઓતપ્રોત કરી નાંખવી, કે જેથી આપણુ જીવન પણ એક આદર્શ જીવન બને.

શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરદેવ પોતે અતીત, અનાગત અને વર્ત્તમાન એમ ત્રણે કાળની વસ્તુને સર્વાંશે, સાક્ષાત્ હાથમા રહેલી વસ્તુની જેમ, જાણતા તેમજ દેખતા હતા. છતા પણ આપણા પ્રભુ કાંઈ પણ કહે તે એ પ્રમાણે કે 'पन्नत्तम्' એટલે અનાદિ કાળમા થયેલ તીર્થંકરોએ પૂર્વે જે પ્રતિપાદન કર્યું છે, તે જ હુ કહુ છુ—હુ કાંઈ નવીન કહેતો નથી. આ, ભગવંતના શાસનની શુદ્ધ પ્રણાલિકા, ભગવન્તની નિરભિમાનતા તથા પૂર્વ તીર્થંકરોની સાથેની એકવાક્યતા સૂચિત કરે છે. તે જ શુદ્ધ પ્રણાલિકા અદ્યાવધિ અસ્ખલિત ધારાએ ગૌતમાદિક ગણધરોમા, યુગપ્રધાનોમા, પૂર્વાચાર્યોમા તેમજ આધુનિક ભવભીરુ વિદ્વાનોમાં પણ ચાલી આવે છે.

આગમ-મહિમા :

પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવે ધર્મકલ્પતરૂ ઉપર આરૂઢ થઈને દેશનારૂપ સુરભિપુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી, જે પુષ્પોને ગૌતમાદિક ગણધરોએ પોતાના બુદ્ધિરૂપી વિશાળ પટમા ઝીલી લીધા. અને એ સુરભિપુષ્પોને સુતરમા (સૂત્રરૂપે) ગુંથી તેની દ્વાદશાંગીરૂપ બાર અપૂર્વ ફુલની માળાઓ બનાવી જે પુષ્પોની મઘમઘાયમાન મ્હેક માત્રથી ભવ્ય જીવોની અનાદિકાળની મિથ્યાત્વ વાસનારૂપ દુર્ગંધ સદાને માટે પલાયન થઈ જાય છે. ગૌતમાદિક ગણધરોએ રચેલ દ્વાદશાગી રૂપ બાર માળાઓ આ છે : (૧) આચારાગ, (૨) સુયગડાગ (સૂત્રકૃતાગ), (૩) ઠાણાગ, (૪) સમવાયંગ, (૫) ભગવતીજી, (૬) જ્ઞાતાધર્મકથા, (૭) ઉપાસકદશાંગ, (૮) અંતગડ (અંતકૃદ્દશાગ), (૯) અણુત્તરોવવાઈ દશાગ (અનુત્તરોપપાતિકદશાંગ), (૧૦) પ્રશ્ન વ્યાકરણ, (૧૧) વિપાક શ્રુત અને (૧૨) દષ્ટિવાદ. આ પ્રમાણે બાર અંગની રચના કરી. તેમા બારમો દૃષ્ટિવાદ અત્યારે વિચ્છિન્ન છે, તેમા ચૌદ પૂર્વનો સમાવેશ થાય છે આ ઉપર્યુક્ત દ્વાદશાગીરૂપ સૂત્રમાળાને જે આત્મા હૃદયમાં ધારણ કરશે તે જગદુદ્ધારક બની પરમપદ પામશે.

અહિંસાની ઉત્કૃષ્ટતા :

દયાનિધિ મહાવીર દેવનો એટલો જબરજસ્ત અતિશય હતો કે તેમની પાસે જન્મનાં વૈરી પ્રાણીઓ જેવા કે—સિંહ અને બકરી, વાઘ, અને ગાય, બિલાડી અને ઉંદર, સર્પ અને નોળીઓ વગેરે ભેગા મળીને એક જ સ્થાનકે તિર્યંચની પર્ષદામાં બેસતા હતાં તે ખરેખર એ પરમ દયાળુ પરમાત્માની અહિસાની ઉત્કર્ષતા વ્યક્ત કરે છે. ભગવાન મહાવીરદેવની અહિંસા આકાશવત્ વિસ્તીર્ણ હતી તેમજ સૂક્ષ્મતર પણ હતી. કારણકે તેમા પ્રાણીમાત્ર ઉપર દયાભાવ વ્યક્ત કર્યો હતો. જે આત્મા સર્વ જીવને અભયદાન આપે છે તે સર્વથી અભય થાય છે, અર્થાત્ તેને કોઇનો ભય હોતો નથી જેનામાં અહિંસાની પ્રતિષ્ઠા થઈ હોય તેની પાસે આવતા પ્રાણીઓનાં વેર વિરોધ શાન્ત થઈ જાય છે.

વિશ્વવંદ્ય શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પરમાત્માની જીવનજ્યોતિના અગણિત કિરણો પૈકી અમુક જ કિરણોનું અવલમ્બન લઈ આ લેખન-ભૂમિકાને પ્રકાશિત કરી છે. તેનો પ્રકાશ પ્રાણીમાત્રના મિથ્યાતિમિર પડલ દૂર કરી આત્માના વાસ્તવિક જ્ઞાન ગુણને પ્રકટ કરનાર થાઓ અને જગતના જંતુમાત્રનું કલ્યાણ કરો એ જ અન્તિમ શુભાશયપૂર્વક આ લેખને સમાપ્ત કરું છુ.

યુગમૂર્તિ મહાવીર

લેખક
શ્રીયુત રતાજી એમ. ઠાકોર.

અનુભવ કહે છે કે-ભગવતી ઉષા ધરતી પર પોતાની રમ્ય પ્રભા પાડે તે સમય પહેલાંનુ, પરોઢનુ સ્નિગ્ધ વાતાવરણુ વધુ ગાઢ અંધકારમય હોય છે.

'શ્રી મહાવીર' યુગની ઉષા પહેલાં, જગતમાં ગાઢ અંધકાર વ્યાપી રહ્યો હતો. ભૂત માત્ર પ્રત્યેની કલ્યાણ-ભાવના ઝાંખી થઈ હતી. ધર્મને નામે હત્યાકાંડ રચાતા હતા. સ્વાર્થની મલિન ભાવનાએ શ્યામલ અંચલાનું સ્વરૂપ ધારી જગતને આવર્યું હતું.

તેવા કટોકટીના સમયે સમર્થ કર્મયોગી 'શ્રી મહાવીર પ્રભુ' નો પ્રાદુર્ભાવ થયો.

આજથી અઢી હજાર વર્ષ પૂર્વે તે યુગવિધાયકે—તે નરપુંગવે સત્ય અને અહિંસાનો, આ પવિત્ર આર્યાવર્તમાં ટંકાર કર્યો જૈનધર્મની જય-ઘોષણાથી તેણે દિગંત ગજાવ્યુ જગતના સંતપ્ત લોકો પર વિશ્વબંધુત્વ, સમાનતા અને શાંતિનાં અમી-સિંચન કર્યા! વન, ઉપવન, ગિરિકંદરા અને નગરીમાં વસતી આર્ય-પ્રજા આ પ્રકાશથી સુમહોજ્જવલ બની! ભૂત માત્રનાં ભાગ્ય, ત્યારે સંપૂર્ણ કલાએ વિકસ્યા અને સમસ્ત આર્યાવર્તમાં અહિંસાના અમર આદેશ સ્થાપિત થયા.

વિશ્વકુંજોમાં જીવદયાના પરિમલ વેરનાર 'પ્રભુ મહાવીરે' મહાન વીરતાથી—અજોડ પરાક્રમથી કર્મ-સમુચ્ચયનાં બંધન વિદારી આત્મલક્ષ્મીનો સાક્ષાત્કાર કર્યો! તે પરમ-જ્યોતિ-સ્વરૂપની વાણીથી નીઝરેલા સ્યાદ્વાદના અમૂલા સિદ્ધાંતની જગતને પ્રાપ્તિ થઈ, અને વિખવાદના વિષભર્યા વાતાવરણમાથી જગતને છુટકારાનો માર્ગ લાધ્યો!

મહાવીર–યુગના મંડાણુથી જ માનવ–પ્રજાના ઇતિહાસમાં કોઈ અનેરું પ્રકરણ ઉમેરાયુ ! માનવ-ભાવનાઓને નવો પલટો મળ્યો, અને અનંતકાળનાં અનંત–આંગણુમાં સદ્ભાવનાના કુંકુમના સ્વસ્તિક પુરાયા !

મનુષ્યમાં પોતાના કર્તવ્ય-પાલનની જ્યોતિ જાગ્રત કરનાર, એ વીતરાગ પ્રભુ મહાવીરના સિદ્ધાંત આજેય પ્રકાશપૂર્ણ છે, અજેય છે, અભેદ્ય છે અને શાશ્વત છે.

એ મહાપ્રભુની જીવન–પ્રભા મુમુક્ષુ જીવને માર્ગે પ્રકાશ વેરે છે. અનેક તત્ત્વચિંતકો અને વિદ્વાનો એ વિભુના પૂર્ણ સ્વરૂપનું નીરૂપણ કરવા પ્રેરાયા છે અને આત્મશોધનના માર્ગે પળ્યા છે !

સત્ય અને અહિંસાના પ્રગટ સવિતા સમોવડા પ્રભુ મહાવીરદેવની જીવન-પ્રભાનું એક જ કિરણ આપણા જીવન-પથને ઉજાળી શકે !

વિશ્વ જે પ્રમાણુમાં, એ કરુણાસિંધુ પરમાત્માના આદેશને જીવનમાં જીવી બતાવશે તે પ્રમાણુમાં વિશ્વશાંતિની મંગળમય–ભાવના મૂર્ત–સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરશે !

આપણે સૌ એને સમજીએ અને આચરતા શીખીએ !

વંદનો હો એ યુગમૂર્તિ વિભુવરને !

અહિંસકનો આચાર

तुमंसि नाम सच्चेव जं हंतव्वंति मन्नसि, तुमंसि नाम सच्चेव जं अजावेयव्वति मन्नसि, तुमसि नाम सच्चेव जं परियावेयव्वंति मन्नसि, एव जं परिघित्तव्वति मन्नसि, जं उद्दवेयव्वंति मन्नसि। अंजू चेयपडिबुद्धजीवी, तम्हा न हंता नवि घायए, अणुसंवेयणमप्पाणेणं जं हंतव्वं नाभिपत्थए। —सूत्र १६५

જેને તુ હણવાનો વિચાર કરે છે, તે તુ પોતે જ છે, જેને તુ આજ્ઞા આપવા માગે છે (જેના ઉપર તુ અધિકાર ભોગવવા માગે છે), તે તું પોતે જ છે, જેને તુ સંતાપ આપવા ચાહે છે, તે તુ પોતે જ છે, જેને તું દબાવવા ઇચ્છે છે, તે તુ પોતે જ છે અને જેને તુ ઉપદ્રવ કરવા માગે છે તે પણ તુ પોતે જ છે !

સજ્જન માણસ આ પ્રમાણે સમજીને પોતાનુ જીવન વીતાવતો છતો (કોઈ પણ જીવને) મારતો નથી, (બીજાની પાસે) મરાવતો નથી અને (બીજા જીવ પ્રતિ આચરેલુ દુઃખાદિ) પોતાને—આત્માને પાછળથી ભોગવવુ પડે છે એમ સમજીને તેને ચાહતો પણ નથી. —શ્રી આચારાંગસૂત્ર

Observations on Life-incidents of Lord Mahāvira

BY

Muniraja Shree Ratnaprabhavijayaji

—AHMEDABAD.

Every living being in this world, from time immemorial wanders innumerable times in this endless misery-stricken Sansāra under the baneful influence of I Mithyātva (મિથ્યાત્વ) Wrong belief, II A-virati (અવિરતિ) Vowlessness, III Pramāda (પ્રમાદ) Carelessness, IV. Kashāya (કષાય) Passions and (નોકષાય) quasi-passions helping them, and V. Yoga (યોગ) Funcotinal activities or vibrations of mind, speech and body, and assumes forms in the four Gatais-viz. that of a Deva (દેવ) celestial, of a god, 2 Manushya (મનુષ્ય) a human being, 3. Tiryancha (તિર્યંચ) Sub-human, of lower animals, brutes, and 4. Nāraka (નારક) hellish beings in accordance with his good or evil actions

I. Mithyātva (મિથ્યાત્વ) is that condition in which the soul due to delusion or infatuation arising from the operation of right belief-deluding karmas—false perception or false belief—does not believe in the right path to salvation, but believes in the methods quite contrary to those advocated by the Tirthankaras and adopts them. It is a stage of impulsive life, of lust and enjoyment, least removed from mere animal existence; the soul is quite in the darkness as to its true destiny and goal, and is the fundamental element in the unbroken link of wandering innumerable times in the Sansāra.

Mithyātva is either Anadhigam (અનધિગમ) or Viparyaya (વિપર્યય) Anadhigam Mithyātva is that variety of Mithyātva in which the individual does not decide the existence or otherwise of such objects as Jiva (જીવ) Living principle, Punya (પુણ્ય) Virtue ; Pāpa (પાપ) Vice , Āsbrava (આશ્રવ) Inflow ; Sanvara (સંવર) Stoppage , Bandha (બંધ) Bondage of Karmas, Moksha (મોક્ષ) Liberation While Viparyaya (વિપર્યય) Mithyātva, is that variety in which he does not believe in the existence of Jiva (જીવ) Living principle, Punya (પુણ્ય) Virtue , Pāpa (પાપ) Vice and other objects, does not believe in the explanations given about objects by the Tirthankaras but believes in those quite contrary to the accepted teachings of the Tirthankaras and acts accordingly

Mithyātva (મિથ્યાત્વ) exists under five different forms·—viz. I. Ābhi-

grahic (આભિગ્રહિક) Mithyātva 2. Anābhigrahic (અનાભિગ્રહિક) Mithyātva 3. Ābhiniveshic (આભિનિવેશિક) Mithyatava 4. Shānshayika (શાંશયિક) Mithyātva and 5. Anābhogika (અનાભોગિક) Mithyātva.

1. Abhigraha (અભિગ્રહ) means acceptatce by one's self (સ્વીય સ્વિકાર). Ābhigrahika Mithyātva (આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ) is that form of Mithyātva, in which an individual firmly believes in the doctrine accepted by himself or inherited by birth as the best and none else worth following, although he is ignorant of the true nature of objects, and not open to conviction by others. Just as the followers of the Bauddha or Sānkhya or any other Darshana dogmatically assert their doctrine to be the best. Although a man bent upon destroying his opponent's theory (વૈતંડિક) does not accept any doctrine, still, the captious argument adopted by him is sufficient to constitute Ābhigrahika (આભિગ્રહિક) Mithyātva in itself, because it is associated with dense pertinancy. If a Jain has firm faith in the explanation obtained by him after a through examination and argumentation, then, there is no place for Mithyātva. But if a person born in a Jain family prevents the investigation of scriptural books in accordance with the usage of his individual family, then, Ābhigrahika (આભિગ્રહિક) Mithyātva is applicable to him. Bhagavāna Shree Haribhadrasuri says:-

पक्षपातो न मे वीरे न द्वेषः कपिलादिषु ।
युक्तिमद्वचनं यस्य तस्य कार्यः परिग्रहः ॥ १ ॥

I have no partiality for Vira, no animosity towards Kapila and others. One should accept the utterance of the person, whose utterance is supported by arguments

One who is not a learned man, but associating himself like Māsa Tusha Muni with learned Gurus and not knowing the principles of religion, because, he is not clever and wise, but has perfect faith in the various religious rites whose meaning he has known, has perfect faith in the explanation obtained by him and is not open to conviction by others because he his unable to accept an untruth. But because-of his depending on the commands of worthy Gurus and his subordination to them, and because he is not open to conviction by others, does not constitute Ābhigrahika (આભિગ્રહિક) Mithyātva.

2. Anābhigrahika (અનાભિગ્રહિક) Mithiyātva consists in having equal faith in the doctrine accepted by himself as well as in the doctrine adopted by others, assuming a neutral position and declaring at the same time, that all the forms of the existing religions are equally good and instructing the ignorant in that direction.

3. Ābhiniveshika (આભિનિવેશિક) Mithyātva is that form of mithyātva in which an individual, though well-versed in his own Shastra but having drawn out their meaning contrary to that declared by the Omniscient, insists like Jāmāli, Goshthā Māhila, and other non-believers, in the propagation of a doctrine quite contrary to the accepted teachings of Tirthankaras as the best. A Samyag-dristi indivdual sometimes has a false doctrine through carelessness or the agency of preceptor. It is said in Uttarā-dhyayana Niryukti—

सम्मदिट्ठी जीवो उवइट्ठं पवयण तु सद्दहइ ।
सद्दहइ असब्भाव अणाभोगा गुरुणिओगा वा ॥

A Samyag-dristi Jiva has faith in the teaching promulgated (by the Tirthankaras). He has false faith through carelessness or the agency of the preceptor.

Although a Samyag-dristi Jiva has false belief through carelessness or the agency of the preceptor, Ābhiniveshika (આભિનિવેશિક) Mithyātva is not applicable to him because he has unswerving faith in the doctrines and teachings of the Tirthnkaras. Similarly, Nyāyācharya Nyāyavishārada Mahopādhyāya Yashovijayaji Gani writes

प्राचां वाचां विमुखविषयोन्मेषसूक्ष्मेक्षिकाया
येऽरण्यानीभयमधिगता नव्यमार्गानभिज्ञाः ।
तेषामेषा समयवणिजां संमतिग्रन्थगाथा
विश्वासाय स्वनयविपणिप्राज्यवाणिज्यवीथी ॥ १ ॥

भेदग्राहिव्यवहृतिनयं संश्रितो मल्लवादी
पूज्याः प्रायः करणफलयोः सीम्नि शुद्धर्जुसूत्रम् ।
भेदोच्छेदोन्मुखमधिगतः सग्रहं सिद्धसेन
स्तस्मादेते न खलु विषमाः सूरिपक्षा त्रयोऽपि ॥ २ ॥

चित्सामान्यं पुरुषपदभा केवलाख्ये विशेषे
तद्रूपेण स्फुटमभिहितं साद्यनन्त यदेव ।
सूक्ष्मैरंशै. क्रमवदिदमुच्यमान न दुष्टं
तत्सूरीणामियमभिमता मुख्यगौणव्यवस्था ॥ ३ ॥

1. This verse of Sammati is sufficient like a row of articles arranged in a shop to bring confidence in the minds of those who are in search of Naya, in the minute details of the divergent opinions of Pūjya Shree Jinabhadra Gani, Pūjya Shree Mallavādiji and Pūjya Shree Siddhasena Divākaraji Mahārāja and of those who like persons losing their way in a big forest, are full of fears, because they are unacquainted with the methods of Naya.

2. Pūjya Shree Mallavādiji Mahārāja, while asserting that the use of Kevala Jnāna (કેવલજ્ઞાન) and Kevala Darshana (કેવલદર્શન) can be made at the one and same moment–Samaya (સમય), has made that statement on the assumption chiefly of Vyavahāra Naya (વ્યવહાર નય). Pūjya Shree Jina-bhadra Gani, when asserting that Kevala Jnāna and Kevala Darshana can be utilized in different Samayas, has adopted pure Rijusutra Naya, in the arrangement of cause and its effect. While Pūjya Shree Siddhasena Divākaraji Mahārja when asserting that there is no distinction in the use of Kevala Jnāna and Kevala Darshana principally by the Sangraha Naya. Still, however, the ideas of the three great Āchāryas do not conflict with one another. [Besides all of them had perfect unsweiing faith in the doctrines and teachings of the Tirthankars.]

3. Consciousness, the general attribute of the soul, more particularly known as Kevala (કેવલ) became evident as Kevala Jnāna and Kevala Darshana having a beginning but no end. There is no irrelevancy in saying that Kevala Jnāna existed first and then Kevala Darshana the next moment, that Kevala Jnāna and Kevala Darshana existed together that is to say, that Kevala Darshana existed whenever there was Kevala Jnāna and that Kevala Darshana is the general condition and Kevala Jnāna the particular condition of one and the same attribute, it is only one attribute. The three Achāryas have had their own way of reasoning by giving prominence to one Naya and keeping other Nayas as secondary.

The three very learned Āchāryas had a very staunch unshakeable faith in the doctrines and teachings of the Tirthankaras and so Ābhini-veshika Mithyātya is not applicable to them.

4. Shānshayika (શાંશયિક) Mithyātva is that form of Mithyātva in which an individual has doubts in the doctrines and teachings of the Tirthankaras, whether all the Dashanas are trustworthy or not, or whether this or that teaching, is trustworthy or not. Even in the minds of highly talented Sādhus, some doubts do arise with regard to minor details but that is not sufficient to cause Shānshayika (શાંશયિક) Mithyātva, as they always abide by (તમેવ સચ્ચં ણીસંકં જં જિણેહિં પવઇયં) that undoubtedly is the truth which is promulgated by the Tirthankaras.

5. Anābhogika (અનાભોગિક) Mithyātva is that form of wrong belief which is acquired by a living being by birth or by contact. Just as one sensed (એકેન્દ્રિય) or more sensed (વિકલેન્દ્રિય) and mindless five-sensed (અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય) bodies have no belief in the doctrines and teachings of the Tirthankaras.

मिथ्यात्वं परमो रोगो मिथ्यात्वं परम तम ।
मिथ्यात्वं परम' शत्रुर्मिथ्यात्व पदमापदाम् ॥

Mithyātva is a terrible desease, Mithyātva is great darkness, Mithyātva is a great enemy and Mithyātva is the source of miseries.

II A-virti-(અવિરતિ) Vowlessness-It is of 12 kinds Lack of compassion for the six groups of embodied souls, and lack of restraint of 5 senses and 1 mind.

III. Pramāda-(પ્રમાદ) Carelessness-Carelessness is of 15 kinds—viz. Carelessness about four kinds of talk (કથા)-1. Talk about food (ભક્તકથા) Bhojanakathā, 2. Talk about women (સ્ત્રીકથા) 3 Talk about public opinion (દેશકથા) Talk about country and 4. Talk about king-(રાજકથા) Talk about politics, carelessness about the functions of the five senses, sparshana (સ્પર્શન)-Organ of Touch, Rasana (રસન)-Organ of Taste, Ghrāna (ઘ્રાણ),-Organ of Smell, Chaks'u (ચક્ષુ)-Organ of Sight and Shiotra (શ્રોત્ર) Organ of Hearing. Carelessness about four passions and affection (સ્નેહ) and Sleep (નિદ્રા).

IV. Kashāya-(કષાય) 16 Passions Four Anantānubandhi (અનન્તાનુબન્ધી) Error-feeding or wrong-belief assisting Krodh (ક્રોધ) Anger, Māna (માન) Pride-Māyā (માયા) Deceit and Lobha (લોભ) Greed These four passions are called (અનન્તાનુબન્ધી) because they keep the soul bound in the endless Sansāra and wandering by those passions feeding its erroneous belief

Four Apratyākhyāni (અપ્રત્યાખ્યાની)-Partial-vow-(દેશવિરતિ) preventing Krodha, Māna, Māyā and Lobha, four Pratyākhyāni (પ્રત્યાખ્યાની)-Total-vow (સર્વવિરતિ) preventing Khodha, Māna, Māyā and Lobha, and four Sanjvalana (સંજ્વલન) Perfect-right-conduct-preventing Krodha, Māna, māyā, and Lobha And nine **No Kashāya** (નોકષાય)-quasi-passions or slight passions viz. 1. Hāsya (હાસ્ય) Laughter, 2. Rati (રતિ) Indulgence, 3. A-rati (અરતિ) Ennui, dissatisfaction, 4 Bhaya (ભય) Fear, 5. Shoka (શોક) Sorrow, 6. Jugupsā (જુગુપ્સા) Disgust, 7 Purusha Veda (પુરુષવેદ) Masculine inclinations, 8. Stri Veda (સ્ત્રી વેદ)-Feminine inclinations and 9. Napunsaka Veda (નપુંસક વેદ) or Common inclinations Inclination for enjoying the neutor sex or common sex.

V. Yoga (યોગ) Vibrations or functional activities of mind, speech and body are of 15 kinds. Of these, four are of the mind, four of speech and seven of the body

The four thought-activities of the mind are 1. Activities of true mind (સત્યમનોયોગ), 2 Activities of false mind (અસત્યમનોયોગ), 3. Activities of mixed mind (સત્યાસત્યમનોયોગ) and 4 Activities of the mind, neither true nor false (અનુભયમનોયોગ).

The four activities of speech are 1. True speech (સત્ય વચનયોગ). 2. False speech (અસત્ય વચનયોગ), 3. Mixed speech (સત્યાસત્ય વચનયોગ) and 4. Neither true nor false speech (અનુભય વચનયોગ)

The seven activities of the body are 1. Physical (ઔદારિક), 2. Audarika Mishra (ઔદારિકમિશ્ર) i. e. physical mixed with Karmic, 3. Vaikriyak (વૈક્રિયક)-Producing modifications at one's own will, 5. Āhāraka (આહારક કાય યોગ) Activities producing Āhāraka body, 6. Āhāraka Misra Kāya Yoga (આહરકમિશ્રકાયયોગ) Activities producing a body composed of Ahāraka and physical Molecules and 7. Kārmana Kāya Yoga (કાર્મણ કાયયોગ)-Activities producing a body composed of Kārmic molecules.

There are three varieties of people in this world; a large majority of them, keenly fond of enjoying worldly pleasures by acquiring riches, by any means fair or foul, after establishing big concerns involving the destruction of the six classes of animal life, by killing Panchendriya (પચેન્દ્રિય) five-sensed and other animals and eating their flesh and deeply engrossed in Mithyātva (મિથ્યાત્વ)wrong belief, degrade themselves, even after attaining મનુષ્યત્વ (human form) into the rank of Tiryancha (તિર્યંચ) lower animals, brutes or of Nāraka (નારક) hellish beings in their next life; some benevolently disposed persons following occupations not involving the destruction of animal life, and working for the alleviation of miseries of their fellow-brethren, are again born as human beings in families described as (યોગીકુલ) Samyag-dristi families by Kalikāla Sarvajna Hemachandra Áchārya, in their next life, with better opportunities for doing good to the suffering humanity; while only a few fortunate individuals, residing in Āryan countries, and hearing the tenets of true religion, and earnestly endeavouring for the subjugation of Mithyātva (મિથ્યાત્વ) false belief, and other vices and the subsidence of Darshana Mohaniya Karma (દર્શન મોહનીય કર્મ) Right-belief-deluding Karma-a Karma preventing the acquisition of Right belief,-acquire Samyag Darshana (સમ્યગ્દર્શન) Right vision-an inherent crystal quality of the soul, resulting in (તમેવ સચ્ચં નિસ્સંકં જં જિણેહિ પવેઇયં) "That alone undoubtedly is the truth which is proclaimed by the Tirthankaras"— a firm belief in the doctrines and teachings of the Tirthankaras and having cut the internal ties of Rāga (રાગ) love and Dvesha (દ્વેષ) hatred by renunciation (ત્યાગ) and the practice of various vows, penances, and austerities during this life, entitle themselves for pleasures of celestial life (દેવગતિ) of long duration, in the next life, and afterwards, the eternal bliss of Final Liberation (મોક્ષ).

Samyag Darshana or Samyaktva is an in-born quality of the soul. It is not evident to a look-on and it cannot be felt even by the person possessing it, but there results a natural change, in the thoughts, speech

and actions of its possessor. It prompts him in the acquisition of virtuous qualities and helps him in maintaining them. Wise men, can infer from the speech and actions of an individual, whether he has got Samyaktva or not. There are sixty-seven test-words of Samyaktva (સમ્યક્ત્વના સડસઠ બોલ) majority of which qualities are expected to exist in a Samyaktva-dhari Manushya (સમ્યક્ત્વધારી મનુષ્ય)-without which, Samyaktva can no longer be said to exist.

After having acquired Samyaktva, an individual is likely to lose it, but eventually there results a comparative decrease in the impurity of his former thoughts, speech and actions. Explaining this idea, the sages say 'If a person falls from Samyag Darshana, he falls from its co-existing Samyag Jnāna (સમ્યગ્જ્ઞાન) Right Knowledge and Samyag Chāritra (સમ્યક્ચારિત્ર) Right Conduct that is to say, a person falling from Samyag Darshana to Mithyātva does not possess Samyag Jnāna (સમ્યગ્જ્ઞાન) Right Knowledge and Samyag chāritra (સમ્યક્ચારિત્ર) Right Conduct. Persons like Bharata chakravarti may reach Final Liberation without (દ્રવ્યચારિત્ર) Dravya chāritra e g. મુનિવેષાદિ-without undergoing the life of an ascetic, still, persons like Angāramardaka (અંગારમર્દક) and Vinayaratna (વિનયરત્ન) not possessing Samyag Darshana (સમ્યગ્દર્શન) were not able to enjoy the eternal bliss of Final Liberation. It was also through the possession of Samyag Darshana (સમ્યગ્દર્શન) that Krishna Vāsudeva and Shrénika Mahārājā became known as Samyagdrishti Shrāvaks It thus appears beyond doubt, that Samyag Darshana (સમ્યગ્દર્શન) is the chief motive power in drawing Final Liberation nearer and nearer Most Revered Umāsvāti mahārāja commences his monumental work " Tattvārtha Sūtra " with the Sūtra સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગ " Right belief, Right knowledge and Right conduct (together constitute) the path to Liberation." In this first Sutra of the work Samyag Darshana has been deservedly given the most prominent place.

जिनोक्ततत्त्वेषु रुचि: शुद्धा सम्यक्त्वमुच्यते ॥

An eager fondness for and firm belief in the doctrines and teachings of the Tirthankaras is called Samyaktva There are two varieties of Samyaktva-(નૈસર્ગિક) Natural and (અધિગમ) obtained by study.

Samyaktva is also of five kinds viz, Aupashamika (ઔપશમિક), 2 Kshāyika, (ક્ષાયિક), 3 Kshāyopashamika, (ક્ષાયોપશમિક), 4 Audayika (ઔદયિક) and 5. Pārināmika (પારિણામિક)

1. **Aupashamika Samyaktva** (ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ) is subsidential right belief that is to say, right belief due to the subsidence of Darshana-mohaniya Karma-right-belief-deluding Karma and the four Anantānubandhi (અનન્તા-

નુબંધી) Error-feeding Kashāya, Krodha (ક્રોધ) Anger, Māna (માન) Pride, Mayā (માયા) Deceit and Lobha (લોભ) Greed.

2 **Kshāyika Samyaktva** (ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ) Destructive or purified perfect right belief that is to say, perfect belief due to the destruction of three sorts of right-belief-deluding Karmas viz. of Karmas, causing Mithyātva (મિથ્યાત્વ) wrodg-belief, 2. Samyāktva Mithyātva (સમ્યક્ત્વ મિથ્યાત્વ) mixed right and wrong belief and 3 Samyaktva prakriti mithyātva (સમ્યક્ત્વ પ્રકૃતિમિથ્યાત્વ) Right belief clouded by a very slight wrong belief and the four Anantānubandhi (અનન્તાનુબંધી) Kashāyas, the four error-feeding passions of Anger, Pride, Deceit and Greed which feed them.

3. **Kshāyopashamika Samyaktva** (ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ) Destructive subsidential Samyaktva—which arises from the destruction-subsidence of Sarvaghāti spardhaka (સર્વઘાતિ સ્પર્દ્ધક) molecules of Karmic matter which obscures totally, and the operation of Deshaghāti spardhaka (દેશઘાતિ સ્પર્દ્ધક) Karmic matter the operation of which obscures only partially This Kshāyopashamika Darshana is of three kinds —1 Chakshu Darshana (ચક્ષુદર્શન) Ocular Darshana obtained by means of the eye, by actually seeing objects, 2. A-chakshu Darshana (અચક્ષુદર્શન) Non-ocular Darshana obtained by means of senses other than the eye and mind and 3. Avadhi Darshana (અવધિદર્શન) Limited visual Darshana which precedes Avadhi jnāna.

4. **Audaika** or **Operative Samyaktva** (ઔદયિક સમ્યક્ત્વ) which arises from the operation or fruition of karmas.

5. **Pārināmika Samyaktva** (પારિણામિક સમ્યક્ત્વ) is the soul's own natural thought-activity independent of Karmas.

How Samyaktva was the chief support in leading the soul of **Shramana Bhagavāna Mahāvira** to the dignity of a Tirthankara and then to Final Liberation, can be seen from the incidents of the twenty-seven principle Bhavas of the Lord The fitness for Final Liberation is reckoned from the Bhava, during which the individual soul has acquired Samyaktva.

A short account of the First Previous Life of Lord Mahāvira

The soul of Shramaṇa Bhagavāna Mahāvira, after wandering a great number of times in this endless Sansāra was born, during his principal twenty-seventh life previous to his Final Liberation as Nayasāra, the chief officer of the village Prithvipratishthāna in the kingdom of king Shatrumardana of Jayanti Nagari in Mahāvaprā Vijaya situated in the western Videha Kshetra of Jambu-dvipa.

Nayasāra was straight-forward, kind, of polite manners, liberal, modest intent on alms-giving and dutiful Nayasāra under orders from his king

to have large logs of wood cut and brought to the town from the adjoining forest, went there, with a party of servants, bullock-carts and food materials for himself and his party, and ordered his men to fell down trees and prepare the required wood. Some of his servants were preparing food for them, at a suitable place near-by At mid-day the whole party became hungry and Nayasāra was informed that dinner was ready.

Nayasāra ordered his men to stop working, and as he was preparing to go to the place where dinner was ready for him, an idea came to his mind "If I come across any mendicant now, I will first feed him, and then, I will take my dinner."

In old times, it was customary with ascetics, while crossing a forest or a desert to seek out company of a carravan of persons going that way, and they would comfortably and fearlessly cross it Some Sādhus seeing the approach of dinner-time, went to the neighbouring village asking for food. The carravan did not wait for them and went away They could not get any food from the village, so burning under the heat of mid-day sun, afflicted with the pangs of hunger and thirst, with their bodies hot with extreme heat, and their clothes drenched with copious perspiration, the estranged Sādhus, in search of their way out of the forest, happened to approach the place where Nayasārā had encamped himself with his men.

When Nayasāra was looking around with the idea of giving food to a mendicant before taking his meals, he was greatly pleased with the estranged Sādhus approaching the place He went forwarded to receive them, and respectfully greeting them said 'O revered persons ! how did you happen to come into this unfathomable forest? Persons armed with weapons cannot with impunity move about in this forest' The Sādhus narrated the whole account, and Nayasāra was much grieved to see them deserted in this unfathomable forest, and saying 'O fortunate personages, it is my good luck that you have come at this opportune time as my guests' he took them to the place where food was ready for him and his party, and gave them food and drink with purity of the heart. The Sādhus seeing a place near-by, suitable for them went there and duly took their food and drink

After having fully propitiated the Sādhus with food and drink, Nayasāra, with a heart full of joy, took his meals and then went to the place where the Sādhus were sitting after taking their food and drink. Requesting them with a low bow and saying 'I will show you the road to the town' Nayasara accompained the Sādhus and as soon as they reached the

main road to the town, the Sādhus sitting under a tree explained him the nature of one's sacred duty (ધર્મ).

Hearing the preaching of the Sādhus containing the real essence of truth, Nayasāra, full of joy, considered himself very forunate. At that time, Nayasāra on account of the purity of his heart, obtained Samyaktva (સમ્યક્ત્વ.) The Sādhus went to the town and Nayasāra after bowing down before them once more, returned to his camp in the forest and sending the prepared logs of wood to the king per his servants, went to his own village.

Nayasāra afterwards studied the essence of true religion—the nine categories (તત્ત્વ) of truth, spent the remaining portion of his life with a firm belief in true religion and expiring while remembering the sacred Panch Namaskāra Mantra at death time, was born during second provious life, as a god in Saudharma (સૌધર્મ દેવલોક) heaven with a life-limit of one Palyopama (પલ્યોપમ).

Some events of the life of Nayasāra are exemplary. Nayasarā was the chief officer of a village, and as a servant of the king, he had gone to the forest, principally with the object of having logs of wood cut and prepared for king's use—a work involving the destruction of animal life; still, on account of his in-born virtues and the best usage of a householder, Nayasāra had the fancy of giving food and drink to a mendicant at dinner-time even in an unfathomable forest. Although it was mid-day and Nayasāra was hungry, still, however, he was looking around with the idea of nurturing his fancy The pious fancies of lucky persons sometimes bear fruit instantly. Nayasāra meets with such worthy ascetics, without the least trouble, in an unfathomable forest, and gives them food and drink with a pure heart full of joy Here a combination of three circumstances happens; Nayasāra has a mind to give food and drink to the Sādhus, the material to be given is ready, and worthy ascetics have unexpectedly come. It becomes a medium of great profit i e. Samyaktva to Nayasāra. After taking his meals, Nayasāra had gone to the place where the Sādhus were resting themselves, had requested them to join their company for the purpose of showing them the way out of the forest and had personally shown them the road to the town Here the good virtuous qualities and purity of the soul of Nayasāra are put to a severe test. Had it been otherwise, even after giving food and drink to the Sadhus, he would not have gone to the Sādhus with a request to show them the way out, but on the contrary, the Sādhus would have been obliged to go to him with such a request or perhaps Nayasāra would not have gone personally but he would have sent one of his servants with them; notwithstanding that, he thought it to be a personal duty of his,

to help them and acted accordingly The quality of polite manners remaining concealed in the heart of Nayasāra becomes thus clearly manifest then. Wise men have given a prominent place to the virtue. A well-behaved man acting discretely, benefits himself at every time, at every place and from every work on account of that virtuous quality.

When Nayasāra and the Sādhus arrvied at the main road to the town, the chief of the party of Sādhus sitting under a tree explained to him the essence of the true religion. Hearing the preaching of the Sādhu, Nayasāra considered himself very fortunate and from that time onwards, he acquired Samyaktva (સમ્યક્ત્વ) i.e firm belief in the doctrines and teachings of the Tithankaras. The soul of Nayasāra was getting purified from the time of the mid-day meal, that purity was greatly enhanced by the preaching of the Sādhu and bore fruit in the form of Samyaktva. Dāna (દાન) Duty of alms-giving, Shila (શીલ) Morality, Tapa (તપ) Penance and Bhāva (ભાવ) Endurance constitute the path to Liberation (મોક્ષમાર્ગ) Out of the five kinds of Dāna (દાન)-Abhaya Dāna (અભયદાન) Giving safety to one's life, Sūpātra Dāna (સુપાત્રદાન) Giving of alms to worthy persons, 3 Anukampā Dāna (અનુકંપા દાન) Giving out of compassion, 4 Uchita Dāna (ઉચિતદાન) Giving of dowries etc. to family members and 5. Kirti Dāna (કીર્તિદાન) Gifts etc. given for the spread of one's fame, Abhaya Dāna and Sūpātra Dāna are motive elements in the attainment of Final Liberation The opportunity of giving alms to worthy ascetics occurs to persons whose deliverance from transmigression is near. Indeed Dāna (દાન).-the virtue of giving away-gifts, food, drink etc -is a very valuable quality of the soul The virtue of giving Dāna (દાન) helped immensely Bhagavāna Rishabhadeva, the first Tirthankara, and Shramana Bhagavāna Mahāvira, the last Tirthankara of the present series of Twenty-four Tirthnkaras in raising their soul to a very high level, and was instrumental eventually in acquiring for them, the exalted status of Tirthankara Only lucky persons meet with a combination of wealth acquired with fair means, the virtue of giving gifts etc and the opportunity of giving food, drink etc to worthy ascetics. Happy are the souls who have lucky opportunities of meeting with such esteemable combinations.

A brief sketch of the Events of the Third Previous Life

The first Tirthankara of the present series Bhagavāna Shree Rishabhadeva was the king of Vinitā (વિનીતા) The soul of Nayasāra coming down from Saudharma heaven (સૌધર્મદેવલોક) on completion of his life-limit as a god, was born as a son to Bharata Chakravarti, the son of Bhagavāna Shree Rishabha-deva. He was named Marichi.

When Bhagavāna Shree Rishabhadeva, on the acquisition of perfect knowledge (કેવલજ્ઞાન) was preaching, seated on a Samavasarana prepared by gods, Marichi accompanied his father and other brothers for the purpose of paying homage to him. On seeing the splendour of the Samavasarana and hearing the preaching of Dharma, Marichi became wearied of life and was initiated into the Order of Monks by Bhagavāna Shree Rishabhadeva. Marichi mastered the principles and practice of the duties of a Sādhu. His indifference to worldly objects increased and he became indifferent to his own body By observing the three kinds of preservation of the activities of the mind (મનોગુપ્તિ), speech (વચનગુપ્તિ) and of the body (કાયગુપ્તિ) and carefulness about, 1. going about (ઇર્યાસમિતિ), 2. speech (ભાષાસમિતિ), 3. obtaining food and drink (એષણાસમિતિ), 4. carefulness in lifting up and laying down things (આદાનભંડમત્તનિક્ષેપણાસમિતિ) and 5. careful deposit of urine, fœces, phlegm, dirt etc. (પારિષ્ઠાપનિકાસમિતિ) and conquering the four varieties of passions viz. Krodha (ક્રોધ) Anger Māna (માન) Pride, Māyā (માયા) Deceit and Lobha (લોભ) Greed, Marichi very satisfactorily maintained the duties of a Sādhu. He studied eleven Angas from superior teachers and remained a very long time in company of Bhagvāna Shree Rishabhadeva where-ever he went.

Once in the summer season when the ground was greatly heated by the rays of the sun, the bodies of travellers were becoming warm and when it was difficult for people to walk without shoes, Marichi going about with Bhagavāna Shree Rishabhadeva, experienced great heat; his body became very warm, his clothes were drenched with perspiration and he had severe thirst. Marichi was unable to endure the pangs of heat and thirst; under the wicked influence of Chāritra Mohaniya Karma (ચારિત્ર મોહનીય કર્મ), his ideas became impure; he thought of acting in accordance with his own whims, and thought himself unable to preserve the noble ideals of ascetic life. He thought within himself, 'I am destitute of good qualities and desire bodily comforts and how can I possibly give up the religious vows accepted by me? By giving up my vows I will be provoking laughter, hence I will find out a device inorder that my vows may be preserved and that I may not have to endure unnecessary hardship.' Marichi Muni getting tired of bodily distress, became ready to neglect the command of Tirthankara and to break the religious vows he had taken at the time of his initiation. He accomplished a new course out of his own intellectual invention and resolved—" These Mendicants are free from the triple control of thought, speech and action while I am vanquished by them; so let there be a distinguishing mark of triple staff of a Brahman ascetic. Sādhus have their heads shaven by tearing off their

hair while I will have my head shaved with a razor and will have tufts of hair on my head. The Sādhus practise five great vows, while I will practise small vows. The Sādhus are penniless while I will have ornaments on my body and property. The Sādhus are without delusion of mind preventing discernment of truth, while I am wrapped in delusions, and so, I will have an umbrella over my head. These worthy ascetics walk about without shoes while I will put on shoes for the protection of my feet. These Sādhus are rich in fragrance of their moral virtuousness, while I am not and so I will have a coloured mark of sandal ointment on my forehead for its fragrance These worthy ascetics being free from passions, put on white and old clothes, while I, being full of passions, will put on coloured clothes. These ascetics have abandoned the use of unboiled water containing millions of small animalcules but I will use a measured quantity of such unboiled water for my drink and bath. Marichi Muni thus put on the new apparel of a tripple staff—Sanyāsi for the purpose of maintaining his religious vows.

When people seeing the new apparel adopted by Marichi Muni, used to ask him religious duty, he would invariably preach the system of religious duty, promulgated by the Tirthankaras. When asked 'Why do you not observe the religious rites of an ideal Sādhu,' he said, 'I am unable to observe strict religious rites'. Marichi Muni entrusted to the care of Bhagavāna Shree Rishabhadeva, such fortunate individuals as were desirous of entering the Order of Monks, enlightened as they were, by his exposition and advice. Marichi observing such rules, accompanied Bhagavāna Shree Rishabhadeva where-ever he went.

When Bhagavāna Shree Rishabha-deva, wandering from village to village, came near Vinitā Nagari, Bharata Chakravarti came to pay homage to him. In answer to a question by Bharata Chakravarti, Bhagavāna Shree Rishabha-deva narrated the names of future Tirthankaras, Chakravartis, Vāsudevas, Prati-Vasudevas and Baladevas. On further questioning Bharata chakravarti asked 'O Lord! is there any fortunate individual in this assembly who will become Tirthankara like your sacred self in this Bharata Kshetra (ભરતક્ષેત્ર)?' Bhagavāna Shree Rishabha-deva pointing to Marichi, said 'This son of yours, Marichi will be the last Tirthankara named Vira in Bharata Kshetra, first Vāsudeva named Triprishtha in Potanapura and a Chakravarti named Priyamitra in Mūkapuri in the Videha Kshetra. Hearing this, with the permision of the Lord, Bharata Chakravarti went to Marichi Muni, and going round him three times, with a low bow said 'O Marichi, you are lucky in obtaining all the precious benefits in this world. Because you will become the last

twenty-fourth Tirthankara named Vira; a Chakravarti named Priyamitra and Vāsudeva named Triprishtha and narrating the account given by Bhagavāna Shree Rishabha-deva said 'I am not paying homage to you on account of your mendicant garment, but I am paying homage because you are a future Tirthankara." So saying, Bharata Chakravarti went to his royal town.

Marichi, on account of the praise and salutation by Bharata Chakravarti, became conceited about his noble lineage. Enraptured with joy, striking his hands on his thighs, and dancing merrily, Marichi said:

प्रथमो वासुदेवोऽहं, मूकायां चक्रवर्त्यहम् ।
चरमस्तीर्थराजोऽहं ममाऽहो ! उत्तमं कुलम् ॥ १ ॥
आद्योऽहं वासुदेवानां पिता मे चक्रवर्त्तिनाम् ।
पितामहो जिनेद्राणां ममाऽहो ! उत्तमं कुलम् ॥ २ ॥

I will be the first Vāsudeva, I will be a Chakravarti in Mūkā Nagari and I will become the last Tirthankara. O ! my family is noble, I will be the firit Vāsudeva, my father is the first Chakravarti and my grand father is the first Tirthankara, O ! my family is noble. Marichi in this way, owing to his conceit for nobility of his family, earned for himself the ill-fate of a birth in a low family. Because

जाति-लाभ-कुलैश्वर्य-बल-रूप-तपः-श्रुतैः ।
कुर्वन् मदं पुनस्तानि हीनानि लभते जनः ॥ १ ॥

A man becoming conceited about his origin (જાતિ), acquirements (લાભ), family (કુલ), supreme dominion (ઐશ્વર્ય), vigour (બલ), handsome appearance (રૂપ), penance (તપ) and about sacred knowledge (શ્રુતિ) has a deficiency of these in his next life.

Even after the Nirvāna of Bhagavāna Shree Rishaba-deva, Marichi accompanied the Sādhus where-ever they went, and he used to send persons for initiation to the Sādhus after his own exposition and advice. Once, Marichi was afflicted with some disease. Other Sadhus knowing that he was not duly observing vows, did not attend on him and so getting wearied Marichi thought within himself, 'O ! these Sadhus are destitue of politeness, cruel, exerting themselves for their own interests, and departing from popular opinion. I am acquainted with them, I am loving them and am initiated by the same Guru and I am polite Far from attending upon me; they do not even look at me.' So thinking, he began to find faults with them. Generally people do not look to their own faults and the virtuous qualities of other persons, and hence, it is but natural

that such ideas should arise in the mind of Marichi, moving about at his own independent will, at the time of distress. Besides, an idea arose in his mind, 'The observances of these Sādhus differ from those of mine, I do not act in accordance with spotless religious duties. How can they attend upon a person of my character. If I am free from my disease, I will have a pupil who can serve me'. By force of fate he was completely cured.

One day, Kapila, son of a noble king, came to him. He was desirous of knowing religious duties: He thereupon requested Marichi to explain him the nature of true religion. Marichi preached him the Dharma; promulgated by the Tirthankaras. Kapila asked him, 'Why do you not act according to the tenets of that religion?' Marichi said, 'I am unable to observe its strict religious rites.' Kapila asked, 'Is there no Dharma, in your doctrine?' Knowing him to be a deserving pupil, Marichi declared:- 'There is Dharma-true knowledge in their religion, and there is Dharma-in my doctrine also' Kapila became Marichi's pupil. By the propagation of this wrong belief, Marichi earned for himself, wandering for Kotākoti Sāgaropama years in this Sansāra

Dying without food and without expiation for his sinful action, Marichi was born as a god in Brahma-devaloka (બ્રહ્મદેવલોક) with an age-limit of ten Sāgaropams and Kapila after having pupils like Āsuri, was born as a god in Brahma--loka

Knowing his previous life through the medium of birth-born Visual knowledge (અવધિવિભંગજ્ઞાન) Kapila out of infatuation, came to this world and explained to Āsuri and others, his Sānkhya (સાંખ્ય) system of philosophy. Sānkhya system of philosophy thus originated with Kapila.

The soul of Nayasāra born as Marichi in the third previous life, finishes, thus his third previous life During this life he earned for himself the evil Karma of being born in low families (નીચગોત્ર) and the Karma of wandering in this Sansāra for one Kotākoti Sāgaropama years.

Some considerations about Birth in a Low Family.

The soul rises higher and higher in spirituality, by the practice of pure conduct associated with spotless natural transformation. Marichi possessed such means during his life but he got tired of availing himself of these rare opportunities At the ripe time of strictly observing religious rites, he became negligent on account of heat and thirst; a desire for his own personal happiness became prominent in his mind, and he thought himself unable to observe the religious rites prescribed by the Tirthankaras But it must be remembered that he had perfect faith in the pure doctrines and teachings of the Tirthankaras. Marichi

thought himself unable to observe the strict discipline of religions rites, but was ashamed to leave aside the honorable apparel of an ascetic and again join the fold of house-holders. His mind became wavering. He found out a new device and invented a new apparel (વેષ). He did not take into consideration the future disadvantages involved in his scheme. Had he conveyed the ideas sprouting out in his mind to Bhagavāna Shree Rishabha-deva or to the worthy Sādhus, he would have been stopped from committing such a grave blunder, but such ideas of taking the advice of other persons are not possible with individuals bent upon acting in accordance with their personal independent will. He accepted the plan created out of his own independent imagination and commenced acting accordingly But he invariably preached in strict conformity with the doctrines and teachings of the Tirthankaras. When an individual stops rising higher and higher in spiritual advancement, and falls down spiritually, he misuses, very often, the auspicious opportunities available to him and thus degrades himself.

Bharata Chakravarti with a pure heart requested Bhagavana Shree Rishabha-deva to give him an account of future Tiathankaras and he gave a true account through the medium of his Perfect Knowledge (કેવલજ્ઞાન). The soul of Marichi was to be the twenty-fourth Tirthankara in future, and on account of his pure devotion to the dignity of a Tirthankara, and of his having obtained the rare opportunity of respectfully bowing before a future Tirthankara, Bharata Chakravarti thought of availing himself of the golden opportunity. Although knowing the unfitness of Marichi for such a respectful bowing down before, discrete and devoted Bharata Chakravati, with the permission of Bhagavāna Shree Rishabha-deva, prostrated himself before him and explained to him, the object of his respectful bowing. However, Marichi becomes elated with the conceit of his noble birth.

Those who are capable of recognition of merit, are devoid of conceit, take delight in the study and preaching of scriptures, and are devotees of true god, true teacher and true Dharma, are born in **noble families**, while those who are fond of defaming others and extolling their own merits, are negligent in the study and preaching of scriptures, and those who addicted to the adoration of wicked gods, wicked teachers and wicked Dharma, are born in **low families.**

Here, on account of his deep conceit for his noble birth, Marichi becomes fettered with the evil Karma of being born in a low family. As a result of this blunder, Marachi had to undergo great hardships during many future lives; while experiencing such hardships calmly, the mole-

cules of a Karma producing birth in a low family (નીચગોત્રકર્મ) are getting destroyed ; the remaining molecules of such a Karma are experienced even during the commencement of his life in which he is to be a Tirthankara, as was the case with Lord Mahāvira. Karma is such an impartial instrument, that, it does not have predilection for any particular individual in this world Karma does not show partiality in subjecting any one to the good or evil consequences of his own deeds. People should always remember this fact in their dealings with other persons.

Another great blunder of Marichi, occurs while answering the questions of Kapila about his doctrine The Omniscient lord has given a prominant place to the evil consequences arising from the propagation of a wrong belief. The propagation of a wrong belief, is the deep-acting evil consequence, resulting as one, out of the numerous causes of the eight varieties of Karmas The soul alone acquires and is responsible for seven out of the eight varieties of Karmas, while by the propagatian of a wrong belief not only the soul himself acquires evil Karmas, but the persons obtaining the benefits of that wrong propagation, and many other persons in unbroken series acquiring evil Karmas, wander a great number of times in the Sansāra. The principle root-cause of these Karmas is the propagation of a wrong belief and consequently Marichi acquired for himself, the new evil Karma of wandering for one Kotā-koti Sāgaropama years in Sansāra. The author of a wrong belief, possessing intensely violent propensities wanders, even an endless number of times in Sansāra.

A vowless man with Samyaktva, a man with partial vows, an ascetic with desires for worldly pleasures, a person practising penance out of ignorance, a man having disgust towards worldly objects on account of misfortunes, a man having disgust towards worldly objects caused by infatuation, and a man suffering from hardships involuntarily ; all these persons, destroying their Karmas, go to heavens (દેવલોક). Marichi, by reason of his practising even impure irreligious rites of an ascetic, on account of ignorance and infatuation, goes to heaven We shall be able to know from the accounts of future lives, how a mixture of good and evil Karmas matures in a variety of ways, and shows pleasant or harsh consequences by giving a soul noble or low births. Here, the soul of Nayasāra, goes from his third previous life as Marichi, to that of a god, his fourth life.

Learned men have described hypocrites as undeserving of respect. By paying them homage as teachers, both are put to a great loss. The person paying homage nourishes Mithyātva and the one adored, becomes

proud of his hypocrisy; both the souls are working under a great disadvantage. The respectful bowring down to Marichi, by Bharata Chakravarti, was not done to him as a Guru, but Marichi's soul was a future Tirthankara and it was out of devotion to the dignity of a Tirthankara, that, Bharata Chakravarti, paid homage to him. That respectful bowing down to Marichi was not, to any extent, detrimental to the soul of Bharata Chakravarti, but it became the source of many evil Karmas to Marichi. It is apparent from this, how, adoration and respectful bowing down before a person of low moral character, becomes extremely harmful to his own interest. Persons desirous of self-elevation should use discrimination, at the time of respecting hypocrites and men who are neglectful of the rules of conduct.

Out of the four convictions of Samyaktva viz 1. Paramārtha Sanstava (પરમાર્થ સંસ્તવ) An earnest desire for knowing objects as they are described by the Tirthankaras, 2 Gitārtha Paryupāsti (ગીતાર્થ પર્યુપાસ્તિ) Courtesy towards worthy ascetics, 3. Vyāpanna darshana varjana (વ્યાપન્નદર્શનવર્જન) Avoidance of persons whose Samyaktva is destroyed and 4. Mithyādrishti Sansarga varjana (મિથ્યાદૃષ્ટિ સંસર્ગવર્જન) Avoidance of the company of heretics. The second and the third relate to persons who are deserving of respectful salutation and those who are not. In the second Saddahaṇā (સદ્દહણા) it is stated that those who are desirous of Final Emancipation, are propagators of the true religion, are preservors of the commands of the Lord and are acting in strict conformity with pure religious rites according to their own personal capacity , all such learned pious preceptors deserve to be respected and served The third Saddahaṇā states that those who are going astray from the strict rules of morality, who are disgracing their creed, who are slack in the observance of strict religious rites, and those who are of bad character, should not be respected as teachers and such wicked persons do not deserve to be associated with. Many misfortunes can be prevented by acting in accordance with the sound advice contained in these statements.

It is advisable at this stage to have some acquaintance with Karmas and their varieties.

In this world, one is wise, while another is a dunce, one is rolling in wealth, another is penniless, one is a king another is a pauper, one is quite healthy, another is greatly diseased, one is happy, another is very miserable, one is liberal another very miserly, one is a master another his servant, one has ample to eat, while another has to work hard for a morsel of meagre bread. Even out of two sons of the same parents, one becomes a king, while the other has to lead a very miserable life. A son,

a father, a brother, or a wife, of whom an individual is very fond, becomes an eye-sore to him for some time and becomes an object of love again. A son who has been brought up with extreme fondness by his parents kills them. A millionaire becomes a pauper, and again a millionaire, a pauper becomes a millionaire, and again a pauper.

There must be some unforeseen agency to account for such strangeness in this world.

क्षमामृद्रङ्ककयोर्मनीषिजडयोः सद्रूपनीरूपयो.
सौभाग्यासुभगत्वसङ्गमजुषोर्नीरोगरोगार्तयो. ।
श्रीमद्दुर्गतयोर्बलाबलवतोस्तुल्येऽपि नृत्वेऽन्तरं
यत्तत्कर्मनिबन्धन तदपि नो जीव विना युक्तिमत् ॥

" Though there is similarity of becoming a human being, between a king and a pauper, a wise man and a dunce, a beautiful man and a deformed person, a fortunate individual and a miserable man, a healthy person and one greatly diseased, a wealthy man and a penniless one, and between a powerful person and a delicate individual, there is a distinction of bondage of Karmas; and that even is not justifiable without Living principle (જીવ)."

Karma, in its philosophical sence, is work, motion, vibration, action or 'action-currents' as our great Indian scientist Dr. Jagdish Chandra Bose puts it. In Jain Philosophy, the word is used with a double signification viz. it is used not only for vibration or action-currents, but also for their materialised effects, even during the next life or a series of furture existences, modifying his subsequent career.

The soul has four great qualities viz. 1. Perfect perception and faith in the reality of things (અનન્તદર્શન), 2. Perfect Knowledge (અનન્તજ્ઞાન), 3. Perfect power (અનન્તવીર્ય) and 4. Perfect Happiness (અનન્ત સુખ). Karmic matter keeps the soul from the realization of this four fold greatness, obscuring its perception and knowledge, obstructing its progress onwards and disturbing its happiness.

The main divisions of the nature of Karmas are eight—1. Jnānāvaraniya (જ્ઞાનાવરણીય) Knowledge obscuring, 2. Darshanāvaraniya (દર્શનાવરણીય) conation-obscuring, 3 Vedaniya (વેદનીય) Feeling Karma, 4. Mohaniya (મોહનીય) Deluding, 5. Āyu (આયુ) Age, 6 Nāma (નામ) Body-making, 7 Gotra (ગોત્ર) Family-determining and 8. Antarāya (અન્તરાય) Obstructive.

It is necessary to understand the distinctions between the eight kinds of Karmas.

There are two main classess:—viz. Ghāti (ઘાતિ) Destructive Karmas or Action-currents of Injury which attack and affect the very nature of the soul and 2. A-ghāti (અઘાતિ) Non-destructive Karamas or the action-currents of Non—injury, which do not affect the very nature of the soul.

The four Ghāti (ઘાતિ) Karmas are :—

1. Jnānāvarniya (જ્ઞાનાવરણીય) Knowlege—obscuring Karma. 2. Darshanāvaraniya (દર્શનાવરણીય) Faith-obscuring Karma. 3. Mohaniya (મોહનીય) which infatuates or deludes the soul. It affects both right belief and right conduct. It is like a solution of chalk in water. The solution is opaque and cloudy. When the chalk settles down the opacity being lost, transparency may be restored to the water or the chalk may be entirely separated from the solution, and permanent transparency obtained for the water. And 4. Antarāya (અન્તરાય) Obstructive Karmas which hinder or obstruct the progress or success of the soul.

A-ghāti (અઘાતિ) Non-destructive Karmas or the action—currents of Non-injury do not affect the very nature of the soul. They are 1. Āyu (આયુ) Karma, which determines the duration of our lives, 2. Nāma (નામ) Karma, which determines the character of our individuality i.e. our body, height, size, colour etc. 3 Gotra (ગોત્ર) Karma, Family determining Karma, which determines our family, nationality And 4. Védaniya (વેદનીય) Karma, which gives pleasure or pain in mundane life. The nature of Karmas and their sub-divisions and their operation, subsidence and destruction, requires a detainled study of the Karma Philosophy

A Sort Sketch of the Incidents of the Eleven Bhavas (from five te fifteen) and of the Sixteenth Bhava.

Like innumerable Tirthankaras, Shramana Bhagavāna Mahāvira, taught Shree Gautama Swāmi–Indrabhūti his first disciple, as follows:—All the substances in the universe, composed of five chief elements are endowed with three innate qualites of 1 Utpāda (ઉત્પાદ) birth; Coming into existence 2. Vyaya (વ્યય) Decay, going out of existence and 3. Dhrauvya (ધ્રૌવ્ય) Permanence or continuous sameness of existence This rule applies to living beings—they are born, are stable and are destroyed. Just as gold is a substance. When any ornament is prepared form it, the substance gold is born as an ornament and is known by the name of the particular ornament prepared. When that ornament is heated and melted at the time

of preparing another ornament, a new ornament is prepared from it, the form which the previous ornament, assumed, was destroyed, and when another ornament was prepared, it assumed the form passessed by the new ornament.

Here, at the occassion of preparing both the ornaments, gold is the original substance, and it remains stable as gold Gold is a (દ્રવ્ય) substance or matter, and preparing ornaments from gold is a Paryāya (પર્યાય) Change, alteration. In the ornaments, the previous form is destroyed and a new form is assumed, while the gold remains stable as a substance; here (દ્રવ્ય) substance and (પર્યાય)—alteration of form are associated together Dravya (દ્રવ્ય) substance is the original or prime substance, while Guna (ગુણ) quality and Paryāya (પર્યાય) Alteration of form, are general attributes. (દ્રવ્ય) substance is constant, while Paryāya (પર્યાય) is changing. (ગુણ) Quality is the innate attribute of the object, while Paryāya (પર્યાય) is the attribute acquired in regular succession.

This world, living beings and material objects, are without beginning and without end. When the soul completes the life-limit of the Bhava in which he is born, in accordance with his own Karmas in any of the four Gatis viz as Deva (દેવ) A god, Manushya (મનુષ્ય) A human being, Tiryancha (તિર્યંચ) A brute or as a Nāraka (નારક) a hellish being; that Bhava is destroyed and the soul assumes another form in the next Bhava. Becoming born in the four Gatis, is an alteration in the form assumed by the soul. The soul is constant in every Gati. The soul is constant, the living beings are a mixture of Dravya (દ્રવ્ય) and Paryāya (પર્યાય).

According to the fixed rule, explained in the above teaching, the soul of Nayasāra remaining constant as the living substance, is born in different Gatis, assuming various forms and is born in a different Gati, on the completion of the life-limit of the previous Bhava

The soul of Nayasāra was born as a god in the fourth Bhava and is born successively as a human being and as a god

Descending from the Brahma Deva-loka (બ્રહ્મદેવલોક) he was born during the fifth Bhava as a Brahmin, named Kaushika (કૌશિક) in Kollaka (કોલ્લાક) village. He was fond of wordly pleasures, bent upon acquiring wealth by every fair or foul means, and after having done various sinful acts involving the destruction of animal life, became a triple-staff-Sannyāsi (ત્રિદંડી) After death, he was born in the sixth Bhava as a Brahmin named Pushpamitra (પુષ્પમિત્ર) in Sthūna (સ્થુણ) village. There also he became a triple-staff-Sannyāsi (ત્રિદંડી) and remaining in that

condition for seventy-two Lãkha-pũrva years, on death, was born during the seventh Bhava as a god in Saudharma Deva-loka (સૌધર્મદેવલોક).

Coming down, from Saudharma Deva-loka, on Completion of his age-limit as a god, the soul of Nayasãra, during the eighth Bhava was born as a Brahmin named Agnyudyota (અગ્ન્યુદ્યોત) in Chaitya (ચૈત્ય) village. During that Bhava also, he became a triple-staff-Sannyãsi (ત્રિદંડી) and on the completion of his age-limit, was born, during the ninth Bhava, as a god in Ishãna-Deva-loka (ઈશાન દેવલોક).

Descending from the Ishãna-Deva-loka, during the tenth Bhava, the soul of Nayasãra, was born as a Brahmin, named Agni-bhuti (અગ્નિભૂતિ). Remaining as a triple-staff-Sannyãsi (ત્રિદંડી) for fifty-six lãkha-pũrva years, on completion of his age-limit, he was born during the eleventh Bhava, as a god in Sanat-Kumãr Deva-loka (સનત્‌કુમાર દેવલોક). Coming down, from there, he was born during the twelvth Bhava, as a Brahmin named Bhãradvãja in Swetãmbi Nagari (શ્વેતામ્બિનગરી). During that Bhava also, the soul of Nayasãra, remaining as a triple-staff-Sannyãsi for forty-four Lãkha Pũrva years, was born, on completion of age-limit, as a god in Mãhéndra Deva-loka (માહેન્દ્રદેવલોક) during the thirteenth Bhava.

Descending from Mãhendrá Deva-loka, and wandering a number of minor Bhavas, the soul of Nayásãra was born, during the fourteenth Bhava, as a Brahmin named Sthãvara (સ્થાવર) in Rãjagriha Nagari (રાજગૃહ નગરી) During that Bhava also, he remained a triple-staff-Sannyãsi for thirty-four lãkha-pũrva years, and on the completion of age-limit, was born as a god of medium age-limit in Brahma Deva-loka (બ્રહ્મદેવલોક) during the fifteenth Bhava. After this, there were a number of minor Bhavas.

King Vishva-nandi (વિશ્વનંદી) of Rãjagriha Nagari and his queen Priyangu (પ્રિયંગુ) had a son named Vishãkhã-nandi (વિશાખાનંદી). The king had a younger brother named Vishãkhã-bhũti (વિશાખાભૂતિ) who had a queen named Dhãrani (ધારણી). The soul of Nayasãra, on account of virtuous deeds done during the Bhava of Marichi and later Bhavas, was born, during the sixteenth Bhava, as a son named Vishva-bhũti (વિશ્વભૂતિ) to queen Dharini (ધારણી) of Vishãkhã-bhũti (વિશાખાભૂતિ).

Vishva-bhũti (વિશ્વભૂતિ) having attained prime of youth in due course of time, went along with his harem for sport in the pleasure-garden named Pushpakarandaka (પુષ્પકરંડક) of the town; while he was amusing himself there, prince Vishãkhã-nandi, the son of his uncle, came also for enjoying himself. But as Vishva-bhũti was in the garden, Vishãkhã-nandi remained outside.

At that time, some maid-servants of queen Priyangu went to the garden for bringing flowers for their queen, but on seeing Vishva-bhūti inside and Vishākhā-nandi outside the garden, they went away without taking any flowers and narrated the whole account to the queen. The queen was greatly enraged, and she informed the king King Vishva-nandi with the object of pacifying the queen, and calling back Vishva-bhūti from the garden found out a plan—had war-buggle sounded and declared cunningly in the state-council, 'Our feudatory vassal Purushasinha has become very insolent and I am going personally to vanquish him.' On hearing this news, the honest Vishva-bhūti came to the council-hall, and with the permission of the king, went to Purushasinha with a large army. Seeing Purushasinha obedient, Vishva-bhūti returned. On his way back, when he came near the Pushpakarandaka garden, he was informed by the gate-keeper that Kumāra Vishākhā-nandi was in the garden. Hearing this, Vishva-bhūti thought that he was fraudulently driven away from the pleasure-garden. Contemplating for some time, he was greatly enraged, and burning with wrath, he dealt such a severe blow with his fist to a tree of wood-apple standing near by, that all the fruits on it, fell down on the ground. Addressing the door-keeper of Vishākhā-nandi angrily and showing him the incident, Vishva-bhūti said 'Were it not for my devotion towards my worthy father, I would have felled down the heads of all of you here, but my devotion towards him prevents me from doing any such act, still however, I do not want such deceitful pleasures.'

On account of this accident, Vishva-bhūti did not think it expedient to continue staying in this Sansāra full of political intrigues. He consequently went to an ascetic named Sambhūti wandering from village to village in the neighbouring country, and was initiated into the Order of Monks by him

On hearing that Vishva-bhūti had renounced the world, King Vishva-nandi accompanied by his younger brother Vishākhā-bhūti went to him and bowing respectfully and asking his pardon requested him to accept his kingdom But Vishva-bhūti was not deluded by such a request and remained unshaken in his vows The King bowing down again, and requesting Vishva-bhūti imploringly to persevere in carefully maintaining the vows taken by him, went back to his capital city Vishva-bhūti went with his Guru to another village He studied the scriptures under his Guru and observing two day's and three days' fasts he advanced in ever-increasing fasting and penances His body became greatly emaciated by the ever-increasing fasting With the permission of his Guru, he thought of moving about alone, and assuming the figure of an ascetic moving about alone, he wandered from place to place

Vishva-bhūti Muni, wandering from village to village, came to Mathurā Nagari. At that time, Prince Vishākhā-nandi accompanied by a retinue of fellow-associates had gone to Mathurā on the occassion of his marriage with the daughter of the King of Mathurā. Vishva-bhūti at the end of one month's fasting, while moving about in search of food, happened to go near Vishākā-nandi's camp Vishākhā-nandi's men Seeing the emaciated body of the Muni shouted merrily, 'There goes Kumāra Vishva-bhūti—." Vishākhā-nandi also recognised him On seeing the Muni, Vishākhā-nandi was greatly enraged. Meanwhile, Vishva-bhūta Muni coming into collision with a cow fell down on the ground. Thereupon, Vishākhā-nandi tauntingly said in a joke, " Where is that strength of yours, which was sufficient to fell down wood-apples from the tree, gone? On hearing this, Vishva-bhūti Muni became very angry, and with the object of showing his prowess, angrily seizing the cow with her horns, hurled her into the sky and on account of his innate animosity towards Vishākhā-nandi, made a firm determination, " O! I wish I may become very powerful in my next life, owing to the supernatural efficacy of my rigorous penances, and that I may kill this Vishākhā-nandi." On completion of the life-limit of one krore years without previously expiating for former sins, the soul of Vishva-bhuti Muni was born in the seventeeth Bhava as a god in the Shukra-Dvaloka (શુક્રદેવલોક) with superior age-limit.

We shall now consider, how the soul of Shramana Bhagavāna Mahāvira, evolved as such, how the soul of Nayasāra assumed different forms in various Bhavas, how it dies and how the life-principle remains and will remain costant, in obediance to a fixed rule explained to the first disciple Shree Gautama Gaṇadhara by the Lord at the time of his attaining Perfect Knowledge as to how substances are produced, how they are destroyed and how they remain constant. All the living beings and substances in this world, are under the influence of that fixed rule They are produced in this world, are destroyed, and the world as such remains constant. This rule is in existence from time without beginning and without end and will remain canstant in future. There will be no change in that rule at any time.

We shall now consider the incidents of the life-account of Vishva-bhūti.

Some considerations on the Bhava of Vishva-Bhūti.

We shall be able to see during the events of this Bhava, how the fine moleccules of good or evil Kārmic matter become associated with the particles of the soul, by practising good or evil deeds in previous lives,

and how when those fine molecules of good or evil Kãrmic matter are ready to bear fruit, they become the source of happiness or misery to the individual.

As Vishva-bhūti was in the habit of experiencing indifference to worldly objects in his former lives as a human being, he renounced the world on account of the crafty device to remove him from the garden, accepted consecration (દીક્ષા) from a Jain Sādhu, studied under him, and commenced the practice of ever-increasing fasting and penances During this Bhava, Vishva-bhūti had an opportunity of having Dikshā (consecration) in accordance with the doctrines of the Jain religion The unclean sentiment of becoming a triple-staff-Sannyãsi (ત્રિદંડી) arising during his Bhava of Marichi, continued for fourteen later lives in succession, and therefore, he very often accepted consecration as a triple-staff Sannyãsi. The bondage of Chãritra—Mohaniya Karma (ચારિત્રમોહનીયકર્મ) Right-conduct deluding Karma, arising from his disaffection towards good conduct (ચારિત્ર) during his life as Marichi, was gradually destroyed during several Bhavas and Vishva-bhūti by the destruction-subsidence of the Chãritra-Mohiniya Karma, adopted the life of an ascetic (ચારિત્રધર્મ) during this Bhava

Vishva-bhūti Muni studied the scriptures for the preservation of his Chãritra Dharma (ચારિત્રધર્મ) life of an ascetic first and then commenced the practice of fasting and penances. He fasted for one month and his body became greatly emaciated How Karma becomes instrumental in finding out opportunities of degrading himself, for an ascetic advanced in Chãritra Dharma (ચારિત્રધર્મ) and austerities (તપગુણ) like Vishva-bhūti is a subject which needs careful consideration During his wanderings from place to place, at the end of one month's continuous fasting, Vishv-bhūti went out in search of food. As was the inevitable concurrence of Fate, his nephew Vishãkã-nandi came at that time to Mathurā on the occassion of his marriage there. He went near the camp of Vishãkhã-nandi and was seen by him. Vishãkhã-nandi misuses the rare opportunity he had, of rising higher in spirituality by respectfully bowing before a Muni, who had continuous fasting for one month and giving food to such a worthy ascetic. This negligence on the part of Vishākhā-nandi became the source of great calamity to both of them Those who are destined to wander long in the Sansāra, and the ignorant, are doing damage to themselves and to others

It is but natural that bodily vigour becomes diminished by continuous fasting. The body of Mahātmā Vishva-bhūti Muni had become emaciated. He fell down on coming into collision with a cow. Vishākhā-nandi born

in a royal family but of a malevolent disposition, out of ignorance and natural hatred he practises jokes at the strength of the Muni Vishva-bhūti, hears the jokes It is a variety of endurances, ascetics have to put up within the maintenance of Chāritra Dharma (ચારિત્રધર્મ). If persons desirous of salvation, at the time of experiencing the twenty-two varieties of endurances (પરીષહ) put up with them with a pure heart, these endurances becoming instrumental in the destruction of former Karmas, and the stoppage of new Karmas bring Final Liberation nearer like a true friend The joking practised by Vishākhā-nandi is called Ākrosha Parishaha (આક્રોશ પરીષહ); it is the twelvth in the list of endurances (પરીષહ).

If an ignorant person under the influence of anger or malice, were to insult an ascetic with unpleasant and defiling words, the Muni should not become angry with him, like Damadanta Muni, but will think within himself thus "This man says unpleasant words, but he does me friendly service because whatever he told me is true, or what he says is a falsehood still it is not seemly for me to be angry with him." So thinking, he need not become angry with him, but put up with the suffering willingly.

One should always practise faultless, involantary and expiating penance with good intention and force of energy.

That which makes the body warm is Tapa (તપ) penance. That which dries up the blood and juices of the body, mortifies flesh, fat, bones, bone-juice, vital energy and destroys evil Karmas, is called Tapa (તપ) penance. That penance should be faultless that is to say, without any desire for pleasures of this world as well as of the next, and it should be without any firm determination to do any particular act. The man who makes a firm resolution to obtain worldly pleasures after rigidly observing the religious rites of the true religion, nourishes the wishing tree (કલ્પવૃક્ષ) capable of giving fruit and then burns it down.

Besides, the Tapa (તપ) penance should be done with a heart full of joy, but not unwillingly, like a work imposed by a king with only a frugal recompense or no recompense. It should be as much as is possible within one's capacity It should be practised in such a way that evil ideas do not arise, and the senses and their functional activities are not injured. If a man inadvertently refrains himself from food, simply because of his subservient position or because he cannot obtain it although pitifully requested for, it is not a Tapa (તપ) penance, as it is the source of the advent

of many Karmas and depends on the rise of passions like anger (ક્રોધ) but it is only a result of pain-feeling (અસાતાવેદનીય) Karma arising from former Obstructive Bondage (અંતરાયકર્મ). Giving up of food is Material Tapa (દ્રવ્યતપ), while concentration of the mind on one's own self is Subjective Tapa (ભાવતપ), The Bhāva Tapa should as far as possible be associated with Dravya Tapa. Just as people in search of wealth do not care for hardship of cold or heat, in the same manner, persons who are indifferent to the pleasures of world and who are desirous of acquiring true knowledge, do not consider Dravya Tapa (દ્રવ્ય તપ) as unbearable, similarly persons desiring Final Liberation do not consider Dravya Tapa (દ્રવ્ય તપ) as a hardship.

To practise Tapa (તપ) with a resolute determination to achieve a certain object owing to the efficacy of penances or religious rites, is technically called Niyāṇa (નિયાણું). It is of nine kinds-the firm determination arising relates-to becoming, 1. a king, 2 a wealthy man, 3. a female, 4. a man, 5 becoming capable of assuming various forms, 6. becoming cabable ot making others assume various forms, 7 becoming capabe of having only veiy few vices, 8 becoming a pauper and 9. of becoming a Shrāvaka-a man having firm unswerving faith in the doctrines and teachings of the Jain religion. Persons desiring Final Liberation must necessarily avoid such determinations

It is advisable to know the account given about Niyāna (નિયાણું)-practising Tapa with the object of trying the efficacy or otherwise of religious rites or penances in achieving such objects from the Shāstras.

Such Niyāṇa increases the duration of wandering in the Sansāra. The Tapa (તપ) penance which is the chief agent in destroying Karmas in this world, should not, in itself, become the source of immense wandering in the four Gatis, and ascetics and persons desirous of Final Eiberation, should carefully remember this advice. Persons not placing this advice into execution, commit mistakes at the most opportune time. Although their vows and desires for worldly objects are fulfilled, they earn for themselves, the burdensome task of wandering in the Sansāra for a very lengthy period of time, they miss this tact at the time of making a resolute determination

By the joke practised by Vishākhā-nandi, the soul of Nayasāra-Vishva-bhūti Muni misses the conscious recollection of his soul, and with the desire of showing that he possessed more strength than what he had at the time of felling the fruits of wood-apple on giving a blow to the tree with his fist, he hurled the cow into the sky, seizing her with her horns and thus made an exhibition of his strength. An evil idea of taking vengeance on the joke practised by Vishākhā-nandi, arose in the mind of

Vishva-bhuti Muni, "O, I wish I may become very powerful in my next life, owing to the supernatural efficacy of my rigorous penances and that I may kill this Vishākhā-nandi." Having completed his age-limit without expiating himself for the sin of having made the resolute determination for the purpose of killing his nephew Vishākhā-nandi, during the seventh Bhava, Vishva-bhūti was born as a god in Dava-Loka (દેવલોક) owing to the supernatural efficacy of an ascetic's life (ચારિત્રધર્મ) and having completed his age-limit as a god in Dev-Loka was born as a Vāsudeva during the eighteenth Bhava on account of his resolute determination during previous life.

Vishva—bhūti Muni became enraged and he made the resolute determination. It is important to know the duration of the influence of Mohaniya Karma. In accordance with the fixed rule of Gunasthāna. (ગુણસ્થાન) or stages of spiritual advancement, Jain Sādhus have a position in the sixth and seventh stages. The sixth stage is Pramatta Sanyata Guṇasthāna (પ્રમત્તસંયતગુણસ્થાન). A Muni with destruction-subsidence action-currents in this stage, is under the complete influence of the one hundred and forty-eight sub-divisions of the eight varieties of Karmas including the twenty-eight sub-divisions of Mohaniya Karma Owing to the perfect control of that Mohaniya Karma, there is no wonder, that there is a great chance of anger at the least provocation. Persons desirous of Liberation, have to increase the natural power of the soul at the time of the rise of anger. If the natural power of the soul predominates, the passions become helpless; but in case, the soul is subdued by the passions, there results a series of new evil Karmas.

Vishva-bhūti Muni forgetting the greatness of his own soul, is vanquished by the preponderating influence of the Karma and makes a resolute determination to kill Vishākhā-nandi. It is an indication of the superior influence of the Karma.

Vishākhā-nandi, practises jokes needlessly at the Muni, and terribly harasses him. There is a variety of Karma named Hāsya Mohaniya (હાસ્યમોહનીય) Infatuation by laughter, in the Infatuation by Nine Slight passions (નવ નોકષાય) division of the Chāritra Mohaniya Karma (ચારિત્ર મોહનીય કર્મ) People take delight in practising jokes at other individuals but they have no idea that there is at that time a bondage of Hāsya Mohaniya Karma. There are numerous examples of persons, who were obliged to suffer very wicked consequences in their future lives on account of evil Karmas acquired by them

People are seen to practise jokes at others out of their pride of auth-

oiity, wealth and youth The lion which was killed by Vāsudeva–the soul of Vishva-bhūte Muni, created by his resolute determination was the soul of Vishakhā–nandi. From the human existence he goes to that of a Tiryancha–a brute and from there he goes to hell (નરક ગતિ). On account of the Āyu Karma of Narak Gati (નરક ગતિ) he was born as a hellish being, suffered the pains incidental to it and on the completion of that existence wandered a number of times in the Sansāra. We shall read in detail the account of a cultivator during our description of the twenty-seventh Bhava, who was shown to Shree Gautama Swāmi by Shramana Bhagavāna Mahāvira with a permission to go and preach him Dharma when Lord Mahāvira was wandering from place to place with Shree Gautama Ganadhara and other Sādhus after his attainment of Perfect Knowledge (કેવલજ્ઞાન) during his twenty-seventh Bhava. Suffice it to remember, for the present, that the cultivator was the soul of Vishākhā-nandi. Just considering, how Viskāhā–nandi degraded himself by dealing jokes through ignorance on Vishva-bhūti Muni, a nephew of his during Sansāri state out of pride of his authority as a prince and the pride of his youth, we should always be on our guard, that no fresh evil Karmas are acquired on such occasions

પૌર્વાત્ય ઇતિહાસ અને પુરાતત્ત્વના ઊંડા અભ્યાસી શ્રીમાન વિધુશેખર ભટ્ટાચાર્યનો પત્ર.

I thank you for inviting me to contribute an article to the extra-ordinary number of your journal. I am however compelled to decline this honour on account of pressure of work. Hope you will not mind anything.

I sympathise fully with the aims of your Society. May the ideals of the great Tirthankars spread all over the world! May the teachings of the countless saints of your beautiful religion become the common property of mankind through the effort of the Samity!

CALCUTTA, 10-10-36

yours faithfully,.
V. Bhattacharya.

આપના માસિકના વિશેષાંકમાં લેખ મોકલવાના આપના આમત્રણ માટે આપનો આભાર માનુ છું. પણ કામના દબાણના લીધે હુ એનો સ્વીકાર કરી શકતો નથી. આશા છે આપ એને જતુ કરશો.

આપની સમિતિના ધ્યેયની સાથે હુ પૂરેપૂરી સહાનુભૂતિ દર્શાવું છુ. એ મહાન તીર્થંકરોના આદર્શો સમગ્ર વિશ્વ ઉપર પ્રસરો ! (અને) આપની સમિતિના પ્રયત્નો દ્વારા, આપના સુદર ધર્મના અગણિત સતપુરુષોના ઉપદેશો, સમગ્ર માનવજાતિની સામાન્ય સપત્તિ બનો !

કલકત્તા, ૧૦-૧૦-૩૬.

આપનો વિશ્વાસુ,
વિ. ભટ્ટાચાર્ય.

वीर निर्वाण संवत्

लेखक :
महामहोपाध्याय, रायबहादुर,
गौरीशंकर हीराचंद ओझा, अजमेर

जैनों के अंतिम तीर्थंकर महावीर स्वामी (वीर, वर्द्धमान) के निर्वाण (मोक्ष)से जो संवत् माना जाता है, उसको वीर निर्वाण संवत् कहते है।

जैसे प्राचीन बौद्ध विद्वानों एवं आधुनिक पुरातत्त्व-वेत्ताओं में बुद्धनिर्वाण संवत् में परस्पर मतभेद है, वैसे ही उनमें वीर निर्वाण संवत् के विषय में भी है।

डॉक्टर हर्मन जैकोबी ने, जो जैन साहित्य के प्रसिद्ध ज्ञाता माने जाते है, ई. स. पूर्व ४६७ (वि. सं. से पूर्व ४१०)में महावीर का निर्वाण होना माना है। यही मत कार्पेण्टियर का है। प्रसिद्ध पुरातत्त्ववेत्ता श्रीयुत काशीप्रसाद जायसवाल ने अपने कई लेखों में ई. सं. पूर्व ५४५ (वि. संवत् से पूर्व ४८८)में वीर निर्वाण होना स्थिर किया है। वीर निर्वाण संवत् बहुधा जैन ग्रंथों में लिखा मिलता है और कभी कभी शिलालेखों में भी मिल आता है। उसका अंतर कभी विक्रम संवत् से और कभी शक संवत् से लिखा मिलता है। जैन आचार्यों के कथन को आधुनिक शोधकों के मत की अपेक्षा हम अधिक प्रामाणिक समझते हैं। इसी तरह पिछले कुछ जैन लेखकों ने इस विषय में जो कुछ भिन्न लिखा है वह भी भ्रमपूर्ण ही है। श्वेतांबर और दिगंबर जैन ग्रंथकारों के मत हम नीचे उद्धृत करते हैं-

(१) "तित्थोगाली पइन्नय" नामक प्राचीन जैन ग्रंथ में महावीर निर्वाण से शक संवत् के प्रारंभ तक ६०५ वर्ष और ५ महीने माने हैं और उसका ब्यौरा इस तरह दिया है:-

६० पालक के, १५० नन्दों के, १६० मौर्यों के, ३५ पुष्यमित्र के, ६० बलमित्र भानुमित्र के, ४० नभसेन के और १०० वर्ष गर्दभिल्लों के बीतने पर शकराजा उत्पन्न हुआ[1]।

(२) श्वेतांबर मेरुतुंगसूरि ने अपने 'विचार श्रेणि' नामक पुस्तक में वीरनिर्वाण संवत् और विक्रम संवत् के बीच का अंतर ४७० दिया है[2]। इस हिसाब से वि० सं० में ४७०, शक संवत् में ६०५ और ई. सन् में ५२७ मिलाने से वीर निर्वाण संवत् आता है।

(३) श्वेतांबर अंबदेव उपाध्याय के शिष्य नेमिचंद्राचार्य-रचित 'महावीर चरियं' नामक प्राकृत काव्य में लिखा है, कि मेरे (महावीर के) निर्वाण से ६०५ वर्ष और ५ महीने बीतने पर शक राजा उत्पन्न होगा[3]। इससे भी वीर

(१) "जं रयणिं सिद्धिगओ अरहा तित्थंकरो महावीरो।
तं रयणिमवंतीए, अभिसित्तो पालओ राया ॥ ६२० ॥
पालगरण्णो सट्ठी, पुण पण्णसयं वियाणि णंदाणम्।
मुरियाणं सट्ठिसयं, पणतीसा पूसमित्ताणम् (तस्स) ॥ ६२१ ॥
बलमित्त-भाणुमित्ता, सट्ठा चत्ताय होंति नहसेणे।
गद्दभसयमेगं पुण, पडिवन्नो तो सगो राया ॥ ६२२ ॥
पंच य मासा पंच य, वासा छच्चेव होंति वास सया।
परिनिव्वुअस्सऽरिहतो, तो उप्पन्नो (पडिवन्नो) सगो राया ॥ ६२३ ॥

यह पुस्तक विक्रम संवत् की छठी शताब्दी के आसपास की बनाई हुई मानी जाती है।

(२) विक्कमरज्जारंभा परउ सिरिवीरनिव्वुई भणिया।
सुन्नमुणिवेअजुत्तो विक्कमकालउ जिणकालो ॥

विक्रमकालाज्जिनस्य वीरस्य कालो जिनकालः शून्यमुनिवेदयुक्तः चत्वारिंशतानि सप्तत्यधिकवर्षाणि श्रीमहावीरविक्रमादित्ययोरंतरमित्यर्थः"—(विचारश्रेणि)
यह पुस्तक ई. स. १३१० के आसपास बना था।

(३) छहिं वासाणसएहिं पंचहिं वासेहिं पंचमासेहिं।
मम निव्वाणगयस्स उ उप्पज्जिस्सइ सगो राया ॥ —(महावीरचरियं)

यह पुस्तक वि. सं. ११४१ (ई. स. १०८४) में बना था।

निर्वाण संवत् और शक संवत् के बीच ठीक वही अंतर आता है, जो ऊपर लिखा गया है।

(४) दिगंबर सम्प्रदाय के नेमिचंद्र-रचित 'त्रिलोकसार' नामक पुस्तक में भी वीरनिर्वाण से ६०५ वर्ष और ५ महीने बाद शक राजा का होना लिखा है[४]। इससे पाया जाता है कि दिगंबर संप्रदाय के जैनों में भी पहले वीरनिर्वाण और शक संवत् के बीच ६०५ वर्ष का अंतर होना स्वीकार किया जाता था, जैसा कि श्वेताम्बर संप्रदायवाले मानते हैं, परंतु त्रिलोकसार के टीकाकार माधवचन्द्र ने त्रिलोकसार में लिखे हुए 'शक' राजा को भूल से 'विक्रम' मान लिया, जिससे कितने एक पिछले दिगंबर जैन लेखकों ने विक्रम संवत् से ६०५ (शक संवत् से ७४०) वर्ष पूर्व वीर निर्वाण होना मान लिया जो ठीक नहीं है। दिगंबर जैन लेखकों ने कहीं शक सवत् से ४६१, कहीं ९७९५ और कहीं १४७९३ वर्ष पूर्व वीर निर्वाण होना भी लिखा है, परंतु ये मत स्वीकार योग्य नहीं है।

वास्तव में विक्रम संवत् से ४७० वर्ष पूर्व, शक संवत् से ६०५ वर्ष पूर्व और ईस्वीसन् से ५२७ वर्ष पूर्व भगवान् महावीर के निर्वाण संवत् का प्रारंभ मानना युक्ति संगत है, जैसा कि प्राचीन जैन आचार्यों ने माना है।

---

(४) पणछस्सयवस्सं पणमासजुदं गमिअ वीर निव्वुइदो सगराजो०

—(त्रिलोकसार, श्लोक ८४८)

यह पुस्तक वि. सं. को ११ वीं शताब्दी में बना था।

हरिवंशपुराण मे भी वीरनिर्वाण से ६०५ वर्ष बीतने पर शक राजा का होना लिखा है और मेघनंदि के श्रावकाचार में भी ऐसा ही लिखा है।

ચેતવણી

सबुज्झह ! किं बुज्झह ? सबोही खलु पेच्च दुल्लहा।
णो हूवणमंति राइओ, नो सुलहं पुणरावि जीवियं॥

જાગો! તમે કેમ સમજતા નથી? પાછળથી બોધી-બીજની પ્રાપ્તિ થવી મુશ્કેલ છે. (કારણકે જેમ) વીતી ગએલી રાતો પાછી નથી આવતી (તેમ) આ જીવન (મનુષ્યભવ) ફરીથી સહેલાઈથી મળી શકતું નથી.

—શ્રી સૂત્રકૃતાંગ સૂત્ર

શૂલપાણિયક્ષનો ઉપસર્ગ

અને

ભગવાન્ મહાવીરનાં દશ સ્વપ્નાં

(ક્ષત્રિયકુંડ અને વર્ધમાન ગામની આલોચના)

લેખક — **મુનિરાજ શ્રી હિમાંશુવિજયજી, ન્યાય-સાહિત્યતીર્થ.**

ભગવાન મહાવીર જૈનોના વર્તમાન કાળના છેલ્લા તીર્થંકર હોવા ઉપરાન્ત જગતની મહાન્ વિભૂતિ છે. તેમના જીવનનો સંબંધ આખી આલમ સાથે છે. તેમના જીવનની ઘટનાઓ જગતના નહિ તો ભારતના ઇતિહાસ સાથે તો ઘણો સારો સંબંધ રાખે છે એ દૃષ્ટિથી આપણે મહાવીરસ્વામીને ઓળખીએ તો જૈનો જ નહિ બલ્કે જગત્‌ના લોકો તેમના જીવનને, ઉપદેશને અને ઇતિહાસને ઓળખી પોતાની પ્રગતિ સાધવા તેમને શ્રદ્ધાંજલીઓ અર્પણ કરે; અનેક પુસ્તકો અને નિબંધોથી પોતાની લેખનીને પુનિત બનાવે પણ મને લાગે છે કે એ દૃષ્ટિથી — પદ્ધતિથી જૈનોએ ભગવાન્ મહાવીરને ઓળખ્યા કે લખ્યા-લખાવ્યા નથી તેથી જ તો હજી લગી તુલના-દૃષ્ટિની દુનિયા પસંદ કરે તેવું ભગવાન્ મહાવીરનું ચરિત્ર જનતાના હાથમાં આવી શક્યું નથી.

મહાવીરચરિત્ર માટે પ્રયત્ન :

ભગવાન્ મહાવીરનુ આદર્શ ચરિત્ર જગત્ માગે છે એ હવે આપણામાંથી ઘણાએ સાભળ્યુ — વાચ્યુ છે તેની પૂર્તિ કરવા માટે કેટલાક મહાનુભાવ સાધુ અને શ્રાવકોએ પુસ્તકો — લેખો — પત્રોદ્વારા પ્રયત્નો પણ કર્યા છે. પણ હજુય આપણી પાસે પૂરતી સામગ્રી* એકઠી થઈ નથી હું તો માનુ છું કે પ્રાચીન સાહિત્યમા ભગવાન્ મહાવીરના ચરિત્રની જેટલી નાની કે મોટી, સૈદ્ધાન્તિક કે ચમત્કારિક, ઐતિહાસિક કે કાલ્પનિક બાબતો લખાએલી જોડાએલી હોય તે પ્રત્યેક બાબતો ઉપર **વિચારકતા અને શ્રદ્ધાને સમતોલ** રાખી ઊંડાણથી ખૂબ વિચારો — ચર્ચાઓ ગંભીરપણે કરવા જોઈએ, જેથી તેમાંથી જે નવનીત પ્રકટ થશે તે આધારે સારામા સારું ભગવાન્ મહાવીરનુ ચરિત્ર આપણે વિચારક આલમને આપી શકીશું.

---

* મહાવીર-જીવન લખવા માટેનાં સાધનો વિષે મેં એક પત્ર "જૈનયુગ"ના તંત્રીને લખ્યો હતો જે તેમના માસિકમા છપાયો છે.

અહી **અસ્થિકગ્રામ** (વર્ધમાનગ્રામ)મા **ભગવાન્ મહાવીરને** થયેલ **શૂલપાણિયક્ષના** ઉપસર્ગ વિષે લખીશુ.

ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીની દીક્ષા તેમના જ ગામ **'કુંડપુર'**[1]ના **જ્ઞાતૃખંડ** ઉદ્યાનમા હેમન્તઋતુના પહેલા મહિના અને પહેલા પક્ષમાં દશમા દિવસે અર્થાત્ માગસર વદિ ૧૦ના દિવસે થઈ. ત્યાથી ભગવાને તે જ વખતે સગાસંબંધીઓને પૂછી ધર્મલાલ આપી વિહાર કર્યો.

વિહારનાં ગામો :

મુહૂર્ત (બે ઘડી) દિવસ બાકી રહ્યો ત્યારે ભગવાન્ **કૂર્માર** ગામમાં પહોંચ્યા.* ત્યાં રાત્રિ ગાળી. ત્યાં ભગવાનને પહેલો ગોવાળીઆનો ઘોર ઉપસર્ગ થયો ત્યાથી

---

૧. कुंडपुर नगर मज्झंमज्झेण णिगच्छइ, णिगच्छित्ता जेणेव णायसडवणे उज्जाणे जेणेव असोगवरपायवे तेणेव उवागच्छइ।........एगे अबीए मुडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए॥ १६॥ "કલ્પસૂત્ર" મૂલ સોળમુસૂત્ર. **'કુંડપુર'** એ **'ક્ષત્રિયકુંડગ્રામ'**નુ ટુંકુ નામ છે. વર્તમાન કાળમાં આ **ક્ષત્રિયકુંડ** ગામની સ્થાપના **લખીસરાય** સ્ટેશનથી થોડેક દૂર क्युलजक्षान છે ત્યાથી લગભગ દસેક ગાઉ लछवाड ગામમા મનાય છે, અર્થાત્ આપણી ચાલુ માન્યતાથી लछवाड ગામને **ક્ષત્રિયકુંડગામ** મનાય છે. જ્યારે પુરાતત્ત્વ સંશોધકો ગુરુદેવ **શ્રી વિજયધર્મસૂરિ** મહારાજ વગેરેના મતથી **મુજફ્ફર** જિલ્લામાં આવેલું **'બસાડપટી'** (પ્રાચીન કાળની વૈશાલીનગરી)ની નજીકનુ 'वसुकुंड' તે પ્રાચીન કાળનુ 'क्षत्रियकुंड' મનાય છે. દેવાનંદા—ઋષભદત્ત બ્રાહ્મણનુ ગામ **બ્રાહ્મણગામ** પણ वसाडपटी દક્ષિણ-પશ્ચિમ દિશામા ૭ માઈલ દૂર છે. પ્રાચીન અવશેષો અને પ્રમાણોથી વૈશાલીનુ રૂપાન્તર वसाडपटी સિદ્ધ થાય તો પછી આ નવો મત જ ઠીક છે. જુઓ "પ્રાચીન તીર્થમાલા સંગ્રહ" પૃ ૨૨.

*वहिया य नायसंडे आपुच्छित्ताण णायए सव्वे।
दिवसे मुहुत्तसेसे कमारगाम समणुपत्तो॥ આવશ્યક ભાષ્ય, ગાથા ૧૧૧.

આવશ્યકસૂત્રના ભાષ્યની ઉપરની ગાથામા **કૂર્માર** ગામને માટે 'कमारगाम' લખ્યુ છે, તેનુ સંસ્કૃત कर्मार થઈ શકે. આ પછી બનેલા महावीरचरिय (ગુણચંદ્ર સૂરિકૃત) महावीरचरित्र (હેમચંદ્રકૃત દશમું પર્વ) તથા કલ્પસૂત્રની દીપિકા-સુબોધિકા વગેરે ટીકાઓમા कुम्मार,—કૂર્માર कुमार ગામ લખ્યુ છે

આ ગામ અત્યારે ચાલુ માન્યતા પ્રમાણે બંગાળના **'કોરાઈ'** કે **'કુમારિય'** ગામને માનવામા આવે છે. પણ સ્વર્ગસ્થ શ્રી વિજયધર્મસૂરિ મહારાજની શોધ પ્રમાણે **'ટ્રિગ્નોમેટ્રીકલસર્વે'**ના નકશામા જે **'કુસમર'** Kusmur ગામ છે, તે પ્રાચીન કાળનુ कम्मार યા कूर्म्मार ગામ સિદ્ધ થાય છે જુઓ તેમની સંપાદિત 'પ્રાચીન તીર્થમાળા સંગ્રહ'ની વિ. સં. ૧૯૭૮ ની આવૃત્તિ, પૃ ૨૩.

दूइज्जंतग पिउणो वयंस तिव्वे अभिग्गहे पच्च।
अचियत्तुग्गहऽनिवसण निच्चं वोसट्ट मोणेण॥
આવશ્યકનિર્યુક્તિ, ગાથા ૪૬૨.

વિહાર કરી ભગવાને '**કોલ્લાગ**' ગામ જઈ છઠનુ પારણુ કર્યું. ત્યાંથી '**મોરાક**' સનિવેશ (ગામ)મા જતા दूइज्जततावस×ના આશ્રમમા પહોચ્યા. તાપસના આગ્રહથી ભગવાને ત્યા ચોમાસુ રહેવાનુ કબુલ્યુ અન્યત્ર વિહાર કરી ચોમાસુ કરવાના સમયે લગભગ ભાદ્રવા સુદિમા પાછા ભગવાન્ તાપસના આશ્રમમા પધાર્યા હશે ત્યાં અનુકૂલ નહિ પડવાથી પદરેક દિવસ જ રહી ભગવાને ચોમાસામા જ પાચ અભિગ્રહ કરી વિહાર કર્યો. ત્યાંથી **શૂલપાણિ** યક્ષને પ્રતિબોધ આપવા માટે વિહાર કરી 'वेगवती' નદીને ઉલ્લંઘી ભગવાન '**અસ્થિકગ્રામ**' મા ગયા. જેનુ જૂનુ નામ **વર્ધમાન** ગામ હતુ.

અસ્થિકગ્રામનો પૂર્વ ઇતિહાસ.

પહેલા જે ગામનું નામ **વર્ધમાન** યા વર્ધમાનક હતુ, તેનું अट्ठियगाम,[1] સંસ્કૃતમા अस्थिकग्राम નામ શા માટે પડ્યું તે સંબધી ખુલાસો **આવશ્યક-ઉપોદ્ઘાત, મહાવીર ચરિય** તથા હેમચદ્રના **દશમા પર્વમાં** મળે છે **કૌશાંબી**[2] નગરીમાં **ધન** નામનો શેઠ હતો તેનો પુત્ર **ધનદેવ** થયો તે મોટો સાહસિક વ્યાપારી હોઇ પાંચસો ગાડામા

पाणीपत्त गिहिवदणं च, तह वद्धमाण वेगवई ।
धणदेवसूलपाणिंदसम्म वासऽट्ठियग्गामे ॥

આવશ્યક. ઉપોદ્ઘાત નિર્યુક્તિ, ગાથા ૪૬૩

આમાં ૪૬૨મી નિર્યુક્તિ ગાથામા निच्चं वोसट्ठ मोणेण પાઠથી નિત્ય મૌન સમજવામા વાધો આવે છે, કેમકે ભગવાન જ્યા ખાસ જરૂર પડી ત્યાં 'ઉત્પલ' ગોશાલો, ચંડ-કૌશિક વગેરેના પ્રસગમા થોડું બોલ્યા છે. એ માટે તેની ટીકામા यदि परं तथाविधे प्रयोजने एकं द्वे वा वचने वक्तव्ये (પૃ ૨૬૯) કહી, **એક બે વચનની છૂટ રાખી છે.** તથા શ્રી ગુણચંદ્રસૂરિએ મહાવીરચરિયમા પણ एगदुवयणवज्ज मोणेण ठाएव्वं લખ્યુ છે. આ બધાય કરતા **આચાર્ય** હેમચદ્રે સ્પષ્ટ લખ્યુ છે કે

स्थेयं मौनेन च **प्रायो** भोक्तव्यं पाणिभाजने ॥

મહાવીરચરિત્ર, સર્ગ ૩-૭૭.

અર્થાત્ ભગવાને સર્વથા મૌન રાખવાનો અભિગ્રહ નહોતો લીધો તેટલા માટે પ્રાયઃ મૂક્યું છે આ કથનથી ક્યાય વિરોધ નથી આવતો

× 'दूइज्जन्त' એ दु ધાતુનુ वर्तमान कृदन्तनु प्राकृत रूप છે, તેનો અર્થ થાય છે ગમન કરતુ. (જૂઓ पाइअसद्दमहण्णवो પૃ-૫૮૬) **आवश्यक उपोद्घात**મા લખ્યુ છે કે "दूइज्जन्ता नाम पासडत्था तेसिं तत्थ आवासो तेसिं च कुलवती भयवतो पिउमित्तो" પૃ. ૨૬૮ અર્થાત્ दूइज्जन्त એ નામના બીજા પાખડી મતના તાપસો હતા તેઓ ત્યાં રહેતા તેથી તે આશ્રમનુ નામ પણ તે જ પડયુ **મહાવીરચરિય**મા પણ આમ જ (दूइज्जन्ता नाम तावसरूवधारिणो पासडिणो પૃ. ૧૪૬) લખ્યુ છે ત્યા જે ઉપરી તાપસ કુલપતિ હતો તે સિદ્ધાર્થ રાજાનો પરિચિત હતો તેનુ નામ હતુ जलणसम्म.

૧ "तस्स पुण अट्ठियगामस्स पढमं वद्धमाणयमिति नाम होत्था। આવશ્યક ઉપોદ્ઘાત, પૃ ૨૬૮

૨ कोसवीए नयरीए असखदविणसचओ धणो नाम सेट्ठी । तस्स अणेगोवजाइयसएहि पसूओ धणदेवो नाम पुत्तो ॥ મહાવીરચરિય (પ્રાકૃત) પૃ. ૧૪૮

માલ ભરી વર્ધમાન ગામ ભણી રવાના થયો. વચમાં મોટી **વેગવતી** નદી આવી. ત્યાં એક બળદે[3] તે ગાડાં ઉતારવામા ઘણી જ મદદ આપી. તેથી તે બળદનાં અવયવો કમજોર પડી ગયા, તૂટી ગયા, અને તે આગળ ચાલવામા અસમર્થ થયો. ધનદેવે ત્યાં જ બળદને ખાવા ઘાસ નાખી મૂકી દીધો. તે જેઠ મહિનાની ગરમીમાં ભૂખ તરસથી બહુ જ ત્રાસ પામતો હતો. વધર્માન ગામના[4] લોકો બળદને આવી કપરી-દયનીય પરિસ્થિતિમા પણ, નિષ્ઠુર થઇ ઘાસ-પાણી આપી મદદ કરતા નહીં, તેથી તે બહુ દુઃખ સહન કરી મરીને **શૂલપાણી** નામનો **યક્ષ** થયો. જ્ઞાનથી તેણે કીડાથી ખદબદતુ પોતાનું પૂર્વભવનું (બળદનું) શરીર દીઠું. તેથી વર્ધમાન ગામના નિર્દય લોકો ઉપર તેનો રોષ ફાટી નીકળ્યો. તેણે તે ગામમા મરકીનો રોગ ફેલાવ્યો. સેંકડોની સંખ્યામા જ્યા ત્યાં લોકો યમરાજના દરબારમાં ઝડપથી રવાના થવા લાગ્યા. લોકો 'ત્રાહિમા ત્રાહિમાં' પોકારવા લાગ્યા. જ્યાં જૂઓ ત્યાં માણસોના હાડકાંના ઢગલા નજરે પડતા. બધાય લોકો મળી પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા કે કોઇ દેવની અસાતના થઇ હોય તો તે અમને માફ કરો! પ્રાર્થનાથી **શૂલપાણીએ** આકાશમા રહી કહ્યુ કેઃ—તમે બહુ જ નિર્દય છો. તે બળદની જરા પણ દયા કરી **નહિ** તેનું ફલ ભોગવો. પછી લોકોએ યક્ષને પ્રસન્ન થવા વિનતિ કરતા તેણે બધાય મરેલા માણસોનાં હાડકાં ભેગાં કરી તે ઉપર પોતાનું **મંદિર** બનાવવાનું સૂચવ્યુ. લોકોએ તત્કાલ મંદિર કર્યુ. યક્ષની બળદની પ્રતિમા કરી તેના પૂજારી તરીકે **ઇન્દ્રશર્માની** નિમણુક કરી. ઘણા અસ્થિ-હાડકાં થવાથી તે **વર્ધમાન** ગામનું નામ अस्थिकग्राम પ્રસિદ્ધિ પામ્યુ.

વર્ધમાનગામ ક્યાં છે :

ઇતિહાસ-પ્રેમીઓમા 'વર્ધમાનગામ' ક્યાં છે તે જાણવા-જણાવવા માટે જૂદી જૂદી કલ્પનાઓથી એ મત છેઃ—કેટલાક લોકો હાલના કાઠીયાવાડમા આવેલા **વઢવાણને** **વર્ધમાનગામ** માને છે. આ માન્યતા પણ આજની નથી, પરન્તુ થોડીક શતાબ્દી પૂર્વની છે. તે માન્યતાના આધારે **વઢવાણ** શહેરની બહાર **નદીના** કિનારે શૂલપાણિ યક્ષના ઉપસર્ગની સ્થાપના તરીકે યક્ષનુ મંદિર બનેલુ છે. જેમા ભગવાન્ મહાવીરની પાદુકા પણ છે. જો કે આ પાદુકા ઉપર લેખ તો ગઇ શતાબ્દીનો જ મળે છે પણ ત્યાના લોકોની માન્યતા છે કે તે લેખ તો જીર્ણોદ્ધારના સમયનો છે. મંદિર તે પહેલા પણ હતુ.

---

૩ આવશ્યકમાં તે બળદે કેટલા ગાડા પહોચાડ્યા તે નથી આપ્યુ, પણ મહાવીરચરિય આદિમાં પાચસો ગાડામા તે બળદે જોડાઇને પાર કર્યાં એમ લખ્યું છે.

૪ **આવશ્યક** પછીના ગ્રંથોમા કાવ્ય-કિંવા વધારવાની પદ્ધતિથી વર્ણન કરતાં લખ્યું છે કે તે બળદને દુખી જોઇ **વર્ધમાન** ગામના લોકોને બોલાવી સંમાનિત કરી, તેમને સો (૧૦૦) રૂપીયા ઔષધ માટે આપી, ઘાસ-પાણીની વ્યવસ્થા કરી **ધનદેવ** ત્યાંથી ગયો (भणियं जहा—एसो मम—पवरवसभो एरिसदुट्ठत्थाममवत्थन्तर पत्तो ता तुमेहिं एयस्स दमिणा **रूवगसएण ओसहचरणाइ**न्निताए संम्मपट्टियव्वं" મહાવીર-ચરિય-ગુણચન્દ્રકૃત પૃ. ૧૫૧)

મને તો લાગે છે કે આ રસ ઉત્પન્ન કરવા માટે વધારીને લખ્યુ છે. આવશ્યક કરતાં તે પછીના મહાવીર ચરિત્રોમા અને કલ્પસૂત્રની ટીકાઓમા મેટર વધતું ગયુ જણાય છે. માટે આદર્શ રીતે મહાવીરચરિત્ર લખતી વેળાએ જેમ બને તેમ **જૂના—દશમી સદીની પૂર્વના ગ્રંથોનો** વધારે ઉપયોગ કરવો જોઇએ.

બીજો મત ઉપલી વાતને સ્વીકારવાની તદ્દન ના પાડે છે. તેમના મત પ્રમાણે **ભગવાન્ મહાવીરનો તમામ વિહાર પૂર્વ દેશમાં થયો છે.** ભગવાન્ મારવાડ કે ગુજરાતમાં વિચર્યા જ નથી, કેમકે ભગવાન્ મહાવીર વિષે લખાએલા પ્રાચીન-વિશ્વાસુ ગ્રંથોમા ભગવાન્ મહાવીર શત્રુંજય, વટવાણ કે આબૂ તરફ આવ્યાનુ લખ્યુ નથી એ હિસાબે બંગાળમા અત્યારે **વરધમાન** નામનુ મોટુ શહેર છે તે પૂર્વનું **અસ્થિક**-યા **વર્ધમાન** ગામ હોવુ જોઇએ એમ મનાય છે પણ આમાં નિર્ણીત સત્ય શું છે તે હજી કહી શકાય નહીં +હજીય આમાં ભગવાનના વિહારના તમામ ગામો માટે બહુ ઉંડી-ગંભીર શોધખોળની આવશ્યકતા છે, તે માટે જૈન સમાજે એક કમિટી નીમી નવી પદ્ધતિએ ખૂબ પરિશ્રમ કરવો જોઇએ.

ઉપસર્ગ:

શૂલપાણિના મંદિરમા જે કોઇ ઉતરતું-રાત્રે રહેતુ તેને તે બહુ પજવતો તેથી સેંકડો લોકોને ત્રાસ થતો. મહાસત્ત્વશાળી પુરુષો જગતનો ત્રાસ મટાડવા જન્મેલા હોય છે. તેઓ ગમે તે ભોગે બીજાનાં દુઃખ દૂર કરે છે. તે માટે ભગવાને, વિહાર કરી વર્ધમાન ગામમા જઈ તે જ યક્ષના મંદિરમા ઉતરવા જગા માગી, પૂજારી અને ગ્રામવાસીઓએ ઉપસર્ગ થતો હોવાથી ત્યા ઉતરવા ના પાડી, છતા ભગવાન્ તેમને સમજાવી તે મંદિરમા રાત્રે રહ્યા. રાત્રે યક્ષે બહુ ભયંકર રૂપ બનાવી, મહાન્ ભયંકર હાસ્ય કર્યું તે પછી **હાથી** અને **સાપ**નુ રૂપ બનાવી ભગવાનને બીવરાવવા, દુઃખી કરવા ઘણી ચેષ્ટાઓ કરી પણ શું પવનથી મેરુ ચલાયમાન થઇ શકે? તે પછી તે યક્ષે પોતાનો વધુ પુરુષાર્થ (!) બતાવવા ભગવાનના કાન, નાક, દાંત, નખ, આંખ અને પીઠમા સાત પ્રકારની કપરી યાતનાઓ ઉત્પન્ન કરી. ભગવાન્ તો **મહાવીર** હતા. દુઃખ સહવા માટે અને શાતિથી તેને વશ કરવા માટે જ તેઓ ત્યાં આવ્યા હતા. તેઓ જરાય ચલાયમાન થયા નહિ કે ગભરાયા નહિ આત્મશક્તિની આગળ બંદુક, તલવાર કે તોપો તો શું પણ ઇન્દ્રનુ વજ્ર અને બળ પણ કુંઠિત થઇ શકે છે પેલો યક્ષ વીરના આત્મતેજથી ગભરાયો, શાંત થયો અને શરણમા આવી નમ્ર થઇ માફી માગવા લાગ્યો; ભગવાનની સ્તુતિ પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો. તેણે જાણ્યુ કે મે સૂર્યની સામે ધૂલ ઉડાડી છે. ભગવાન્ તો કરુણાસમુદ્ર હતા, મહાશક્તિસંપન્ન હોવા છતાં ક્ષમાના નિધાન હતા, જ્ઞાની છતાં મૌની હતા. તેથી તેમણે માફી આપી.

આખી રાત દેવકૃત ઉપસર્ગો-કષ્ટોની[1] પરંપરા સહન કર્યા પછી, યક્ષ જ્યારે

+શ્રીલાલવિજયજીના શિષ્ય પં. **સૌભાગ્યવિજયજી**એ વિ. સં. ૧૭૫૦ મા **તીર્થમાલા** બનાવી છે. તેમા લખ્યુ છે કે—

શૂલપાંણ જક્ષ ઠાંમ કહેતાં અસ્થિગ્રામ હો ।
અવ વર્ધમાન વિખ્યાતા જાણે કેવલી વાતાં હો ॥ ઢાલ સાતમી, પૃ ૮૪.

અર્થાત્ તેઓ બંગાલમાં આવેલ બરધમાનને પ્રાચીન વર્ધમાન માની નિર્ણય કેવળીને સોંપે છે

૧. યક્ષે જે વેદનાઓ ઉપજાવી હતી તે કેટલી ભયંકર હતી તે વિષે આવશ્યક ઉપોદ્ઘાત ટીકામા લખે છે કે:—एक्केक्का वेयणा पागयजणस्स जीवियं संकामिउ समत्था, किंपुण सत्तवीसमेयाओ પૃ૦ ૨૬૯, આગમોદય સમિતિની આવૃત્તિ પહેલી.

થાકીને શાંત પડી ગયો ત્યારે ભગવાન્ મહાવીરે, દિવસ ઉગવાને એક મુહૂર્ત (૪૮ મિનીટ) જેટલો સમય બાકી રહ્યો ત્યારે, જરાક નિદ્રા લીધી. તે સમયે ભગવાન્ મહાવીરે દશ સ્વપ્ન દીઠાં[1]. તે સ્વપ્નાં તેમના વર્તમાન તથા ભવિષ્યના જીવન સાથે સંબંધ ધરાવનારાં હોવાથી તે વિષે વિચાર કરવો જરુરનો છે.

કયા કયાં દશ સ્વપ્નાંનો ઉલ્લેખ છે:

જે વખતે હુ આ લેખ લખી રહ્યો છુ તે વખતે મહાવીર–ચરિત્ર વિષે મારી સામે પાંચ ગ્રંથો છે. તેનાં નામ આ છે —

१. कल्पसूत्रमूल—सुबोधिकाटीका साथे.

२. ,, दीपिकाटीका साथे.

३. आवश्यकसूत्र—भद्रबाहुनिर्युक्ति-भाष्य-उपोद्‌घातयुक्त.

४. महावीरचरिय (प्रा.) श्रीगुणचंद्रसूरिकृत.

५. महावीरचरित्र (सं०) श्रीहेमचंद्रसूरिकृत.

આમાં પહેલાંના બે ગ્રંથોના મૂળ પાઠમાં તો દશ સ્વપ્ના વિષે કાંઈ પણ ઉલ્લેખ નથી. પણ **આવશ્યકનિર્યુક્તિ** જે આજથી લગભગ ૨૩૦૦ પૂર્વે બનેલી છે તેના કર્તા શ્રી **ભદ્રબાહુસ્વામી** (ચૌદ પૂર્વધારી) છે, તેમાં દશ સ્વપ્નાનો ઉલ્લેખ મળે છે, તેમ તેના **ભાષ્ય**-ઉપોદ્‌ઘાત–ટીકામા પણ છે. **આવશ્યક** આદિ ઉપર દશ **નિર્યુક્તિ**ઓના કર્તા અને **કલ્પસૂત્ર**ને નવમા પૂર્વમાથી ઉદ્‌ધૃત કરી **દશાશ્રુતસ્કંધ**ના આઠમા અધ્યાય તરીકે બનાવનાર **શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી એક જ** છે, એટલે કલ્પસૂત્રના મૂલ પાઠમાં ભગવાનનાં આ દશ સ્વપ્ના ન હોય તો પણ ૨૩૦૦ વર્ષ પહેલાં તો દશ સ્વપ્નો વિશે માન્યતા દૃઢ હતી તેમાં વાંધા જેવુ કશુંય નથી. તેના કરતાંય જૂના મૂળ–અંગ–ઉપાંગ સાહિત્યમાં તે વિષે ઉલ્લેખ છે કે નહિ તેની શોધ કરવાનું કાર્ય અત્યારે હુ મૂકી દઉ છુ અથવા બીજા લેખકો ઉપર નાખુ છુ

આવશ્યક નિર્યુક્તિ અને ભાષ્યમાં મહાવીર–ચરિત્ર વિષે બહુ જ સંક્ષેપમાં લખ્યુ છે. પાછલા ગ્રંથોમા જે કેટલીક–ચમત્કારિક ઘટનાઓ છે, તે પૈકી કેટલીક

---

१. "तत्थ सामीदे सुणे चत्तारि जामे अतीव परितावितो पभायकाले मुहुत्तमेत्तं निद्दापमाय गतो तत्थिमे दस महासुमिणे पासइ तं जहा :—॥ આવશ્યક ઉપોદ્‌ઘાત પૃ૦ ૨૭૦

२. "चतुर्दशपूर्वधारिश्रीभद्रबाहुस्वामिभि: **प्रत्याख्यानप्रवादाभिधनवमपूर्वात्** श्रीदशाश्रुतस्कन्धाष्टमाध्ययनत्वेन सत्त्वहिताय समुद्धृत॰ ॥ કલ્પસૂત્રની દીપિકા, ટીકા, પૃ૦ ૭, (જયવિજયજી કૃત)

श्रीभद्रबाहुर्व प्रीत्यै सूरिः शौरिरिवास्तु स ।
यस्माद् दशानां जन्मासिन निर्युक्तीनामृचामिव ॥ મુનિરત્ન.

આર્ય ભદ્રબાહુ સ્વામીની સત્તા, વીરની બીજી શતાબ્દીમા હતી. અર્થાત્ વિક્રમની ૩૦૦ પૂર્વે તેઓ જીવતા હતા તેમનુ નિર્વાણ, વીર સંવત્ ૧૭૦ વર્ષે થયું છે- જુઓ:—

वीरमोक्षाद् वर्षशते सप्तत्यग्रे गते सति ।
भद्रबाहुरपिस्वामी ययौ स्वर्गं समाधिना ॥ પરિશિષ્ટ પર્વ, સર્ગ ૯, શ્લોક ૧૧૨,

આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં નથી જણાતી ×પ્રાકૃત મહાવીર-ચરિત્ર વિક્રમ સં. ૧૧૩૯માં એટલે કે બારમી શતાબ્દીમા, તથા દશમુ+ પર્વ (સ. મહાવીરચરિત્ર) **કુમારપાળ**ના જૈન થયા પછી બન્યુ હોવાથી વિ. સં. ૧૨૧૬ પછી એટલે કે તેરમી સદીમા બન્યું છે આ બન્ને ગ્રથોમા વીર-ચરિત્ર બહુ જ પલ્લવિત અને કાવ્યની ઢબથી આળેખાયુ છે. તેમા દશ સ્વપ્નાની વાત આવે તેમા તો શંકા જ શી હોય? કલ્પસૂત્રની§ **સુબોધિકા, દીપિકા** વગેરે ટીકાઓમા પણ શૂલપાણિના મંદિરમા આવેલા ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીના દશ સ્વપ્ન અને તેનો અર્થ આપેલો છે

દશ સ્વપ્નાં :

૧. મહાવીર ભગવાને [1]તાલપિશાચ માર્યો.
૨. ,, સફેદ પક્ષિ (હંસ)ને પોતાની ઉપાસના કરતા દીઠું [2]
૩ ,, ચિત્ર (અનેક રંગના) કોયલ પક્ષિને દીઠું.
૪. ,, બે માલા જોઈ
૫. ,, બળદોને સેવા કરતા જોયા
૬ ,, જેમાં અનેક કમળો ખીલ્યા છે, તેવા મોટા તળાવને દેખ્યુ
૭. ,, સમુદ્ર તર્યો.
૮. ,, કિરણમંડળયુક્ત સૂર્યને ભાળ્યો
૯ ,, આતરડાઓથી [3]માનુષોત્તર પર્વતને વીંટયો.
૧૦. ,, મેરુ પર્વત ઉપર ચઢ્યા[4]

× नंदसिहिरुद्दसंखे (११३९) वोक्‍ विक्कमाओ कालंमि ।

મહાવીરચરિય, પ્રશસ્તિ ૮૩.

+ माहृग्जनस्य परिबोधकृते शालाकापुंसा प्रकाशयति वृत्तमपि त्रिषष्टे ॥

મહાવીરચરિત્રની પ્રશસ્તિ, શ્લોક ૧૯.

§ કલ્પસૂત્રની ટીકા **સુબોધકા** વિ. સં. ૧૬૯૬ અને **દીપિકા** વિ. સં. ૧૬૮૭મા બની છે.

૧. મોટા શરીરવાળો પિચાશ-રાક્ષસ.

૨. મહાવીરચરિત્રમા 'पडुरो' લખ્યુ છે. આચાર્ય હેમચદ્રજીએ આ સ્થલે બીજા અને ત્રીજા સ્વપ્ન માટે कोकिलौ श्वेतचित्रौ च संवमानौ स्वसन्निधौ (દશમુ પર્વ, ૩-૧૪૮) એક સફેદ અને બીજા કાબરચિત્રા કોયલ પક્ષિને દેખ્યુ, એમ લખે છે જ્યારે આવશ્યક નિર્યુક્તિ-ટીકા, સુબોધિકા, દીપિકા વગેરે ગ્રથોમાં **શ્વેત પક્ષિ** એમ સાફ લખ્યુ છે એટલે તે જ વધુ શ્રદ્ધેય છે. કેમકે કોયલનો કયાય પણ સફેદ રંગ સાભળ્યો નથી

૩ અઢી દ્વીપ પૂરા થયા પછી માનુષોત્તર નામાનો પર્વત આવે છે. જ્યા મનુષ્ય ક્ષેત્રની હદ પૂરી થાય છે

૪. આ દશે સ્વપ્ના જૂદા જૂદા ગ્રંથોમા અર્થથી મળતા આવે છે એટલે બધાના પાઠો આપી લેખ મોટો કરવો ઠીક નથી મે અહીં **આવશ્યકનિર્યુક્તિ ઉપોદ્ઘાત-ટીકાના** આધારે લખ્યા છે તેમ તેનો અર્થ પણ તે પ્રમાણે લખ્યો છે, તે પણ બીજા ગ્રંથોથી **અવિરુદ્ધ** મળતો છે

દશ સ્વપ્નાંનું ફળ :

આ દશે [1]**મહાસ્વપ્નાં** હતા એમ આવશ્યકનિર્યુક્તિ ઉપરની **મલયગિરિ**કૃત ટીકામા તથા **મહાવીરચરિય**મા લખ્યુ છે. તે મહાસ્વપ્નોનુ **ફળ** પ્રાકૃત કથાનક મહાવીરચરિય, દશમા પર્વ વગેરેમા આ પ્રમાણે છે :

૧. મહાવીર ભગવાન્ મોહરૂપી મહાપિશાચ–રાક્ષસને હણશે
૨. ,, શુક્લ ધ્યાન ધરશે.
૩. ,, વિચિત્ર બાર અંગોનું પ્રરૂપણ કરશે
૪. ,, સાધુ અને શ્રાવકના બે પ્રકારના ધર્મને બતાવશે
૫ ,, ચતુર્વિધ સંઘથી પૂજાશે.
૬. ,, ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ અને વૈમાનિક દેવોથી પૂજાશે.
૭. ,, ચારગતિરૂપ સંસાર–સમુદ્રને તરશે.
૮. ,, કેવલજ્ઞાનને પ્રાપ્ત થશે.
૯. ,, નિર્મળ યશકીર્તિ મેળવશે.
૧૦. ,, સિંહાસનમાં બેસી દેવ મનુષ્યની પરિષદ્‌માં ધર્મ કહેશે.

સ્વપ્નશાસ્ત્રનું મહત્ત્વ

ભારતીય શાસ્ત્રોમા સ્વપ્નશાસ્ત્ર પણ એક શાસ્ત્ર મનાય છે. અષ્ટાંગનિમિત્ત વિદ્યા પૈકી આ પણ એક વિદ્યા છે. ભારતીય તમામ દર્શનોના અનુયાયીઓની તેમાં હજારો વર્ષોથી દૃઢ શ્રદ્ધા છે. તેથી તે વિષે અનેક ગ્રંથો અને માન્યતાઓ જૂના સાહિત્યમાં મળી આવે છે. લગભગ અઢારમી શતાબ્દી સુધીના સંખ્યાબંધ મહાપુરુષોના જન્મઆદિ પ્રસંગે સ્વપ્ન આવવાની વાતો ઠેરઠેર મળે છે. યૂરોપ અને અમેરિકાના વાઙ્મયમાં પણ સ્વપ્નશાસ્ત્રને એક સ્થાન મળી ગયું છે. ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી માતાના ઉદરમાં ઉત્પન્ન થતાં જે ચૌદ સ્વપ્ના માતાને આવ્યા હતા તેનુ મહાત્મ્ય તો જૈનોએ ખૂબ વધારી દીધું છે!

ફળ ક્યારે થતું જોઇએ

આ દશ સ્વપ્નાં ભગવાનને બે ઘડી રાત બાકી રહેતા આવ્યાં છે. સ્વપ્નશાસ્ત્રના [2]શ્લોકો કહે છે કે જે સ્વપ્ન રાત્રિના પહેલા પહોરમા આવે તેનુ ફળ એક વર્ષમા, બીજા પહોરનું ફળ ૭ મહિનામા, ત્રીજાનુ ત્રણ મહિનામા ચોથા પહોરમા આવેલાનુ ફલ એક મહિનામા, બેઘડી રાત્રિ અવશિષ્ટ રહે ત્યારે દશ દિવસમાં અને સૂર્યોદય સમયે આવ્યુ હોય તો તેનુ ફળ તરત જ થાય છે.

આ હિસાબ પ્રમાણે જૂઓ તો મોહનીય કર્મનો નાશ, દશાંગીની રચના, કેવળજ્ઞાન વગેરે ફળ મહાવીર ભગવાને દીક્ષા લીધી તેજ વર્ષે મળવું જોઈતું હતું, કેમકે આ બનાવ તેજ વર્ષે બન્યો છે, પણ તે પછી તો લગભગ બાર વર્ષે મોહનીય કર્મનો નાશ

---

१ तत्थिमे दस महासुमिणे पासइ । ष्ट २७०, इमाई दश महासुमिणाइ पसइ ।
મહાવીરચરિયં, પૃ. ૧૫૫

२ रात्रिश्चतुर्षु यामेषु दृष्ट स्वप्नः फलप्रदः ।
मासैर्द्वादशभि षड्भिस्त्रिभिरेकेन च क्रमात् ॥ કલ્પસૂત્રની સુબોધિકાટીકા

વગેરે ફળ મળ્યું છે તો આ કાયડાનું સમાધાન કેવી રીતે કરવું એ એક સવાલ છે. બીજી વાત એ છે ભગવાનને ઉપરાઉપરી દશ સ્વપ્ન આવ્યાં. સ્વપ્નશાસ્ત્રના કથનથી **ઉપરાઉપરિ સ્વપ્નાં માળાસ્વપ્ન** કહેવાય છે અને માળાસ્વપ્નનું ફળ મળતું નથી. અર્થાત્ તેવાં સ્વપ્નાં નિરર્થક હોય છે, જ્યારે ભગવાનને તો બધુંય ફળ મળ્યું છે. [1]એ એનો ખુલાસો, સ્વપ્નવિદ્યાનો ઉંડાણથી અભ્યાસ કરનાર કરશે. તો તે વધારે ઉચિત થશે. હું તે તરફ તેના જાણકારોનું, સમાધાન કરવા ધ્યાન ખેંચું છું.

ઉત્પલ પંડિત :

આ દશ સ્વપ્નાં આવ્યા પછી સૂર્ય ઉગતાં બધા લોકો ભગવાન્ મહાવીરને કુશલ ક્ષેમ જોઈ રાજી થયા, આશ્ચર્યમાં પડયા કે અહોભાગ્ય છે કે આજે આ દુષ્ટ યક્ષથી ભગવાન્ બચી ગયા. ત્યાં 'ઉત્પલ'[2] નામનો એક સ્વપ્નવિદ્યાનો પારંગત પંડિત આવી ભગવાનને કહેવા લાગ્યો કે આપ તો તેનું ફળ જાણો છો પણ હું યે વિદ્યાદ્વારા તે જાણું છું માટે આપની આગળ કહું છું એમ કહી તેણે સ્વપ્નાંનું ફળ કહી સભળાવ્યું. ચોથા સ્વપ્નાનું — એ માળા દેખી તેનું ફળ તે (ઉત્પલ) જાણી શકયો નહિ, ત્યારે તેનું ફળ મહાવીર ભગવાને પોતે જ કહ્યું કે :—

"हे उप्पल ! जण्ण तुमं न याणसि तण्णं अहं दुविहं सागाराणगारियं धम्मं पण्णवेहामि" હું શ્રાવક અને સાધુ એમ બે પ્રકારે ધર્મની પ્રરૂપણા કરીશ.

સ્વપ્નાં કયારે આવ્યાં ?

ભગવાન્ મહાવીરને શૂલપાણિ યક્ષનો ઉપસર્ગ કયારે થયો, દશ સ્વપ્નાં કયારે આવ્યાં, તેની સાલ સવત્ કોઈ ગ્રંથમાં નથી, પરન્તુ ભગવાનની દીક્ષા થયા પછી—તે જ વર્ષે એટલે કે દીક્ષા લીધી તે વર્ષના શ્રાવણ સુદિમાં આ પ્રસંગ બન્યો હશે એ હિસાબે મહાવીર ભગવાનની ઉમર લગભગ તે સમયે ૩૧ વર્ષની હોવી જોઈએ તેથી આ પ્રસંગ આજથી ૨૫૦૩ વર્ષ પહેલા બન્યો કહેવાય.

આમ શૂલપાણિયક્ષનો ઉપસર્ગ અને પ્રભુ મહાવીરનાં દશ સ્વપ્નો વિષે ટૂંકમાં વિચાર કર્યો છે ભગવાનના જીવનની દરેક ઘટના ઉપર વિસ્તારથી નિષ્પક્ષ-ગંભીર પદ્ધતિથી ચર્ચા થવાથી તેમાં ઘણો પ્રકાશ થશે ભગવાન મહાવીરનું એક આદર્શ ચરિત્ર તૈયાર કરીને જગત સમક્ષ મૂકવામાં, ખરેખર, એ પ્રભુની પરમ ઉપાસના રહેલી છે.

---

૧ मालास्वप्नोऽह्निदृष्टश्च तथाऽऽधिव्याधिसंभवः ।
मलमूत्रादिपीडोत्थ स्वप्न सर्वो निरर्थक ॥ સુબોધિકાટીકા ચોથું વ્યાખ્યાન.

૨ આ ઉત્પલ, **પાર્શ્વનાથ** ભગવાનના સાધુઓની પાસે **સાધુ** થયો હતો, પણ પાછળથી તે સંયમ છોડી પરિવ્રાજિક થયો હતો, છતા જૈનધર્મ ઉપર તેની અટલ શ્રદ્ધા હતી તે અષ્ટાગનિમિત્તવિદ્યામા નિષ્ણાત હતો એમ શ્રીગુણચંદ્રસૂરિ લખે છે;

तत्थ य उप्पलो नाम परिव्वायगो पासजिणतित्थपुव्वपडिवन्नसामन्नो भोमुप्पायसुमिणतलिक्खअगसरलक्खणवंजणरूपअट्ठगमहानिमित्तसत्थपरमत्थवियाणगो મહાવીરચરિય, પૃ. ૧૫૩.

મહાવીરચરિય અને હેમચંદ્રાચાર્યના દશમા પર્વમાં લખ્યુ છે **'ઉત્પલ'** પહેલાંથી જ ત્યા આવી પહોંચ્યો હતો.

भगवान् महावीर का दिव्य जीवन

लेखक —
न्यायतीर्थ, विद्याभूषण
पं० ईश्वरलाल जैन, विशारद, हिन्दीरत्न.

महात्माओं के जीवन का प्रत्येक क्षण बोधदायक होता है, प्रत्येक घटना कोई न कोई विशिष्टता—महत्त्व रखती है और उनका प्रत्येक कार्य शिक्षाप्रद होता है।

महावीर भगवान का दिव्य जीवन सम्पूर्ण आदर्शों से परिपूर्ण था। वे अहिंसक, निर्भीक, साहसी और धैर्य के भण्डार थे। भगवान का सम्पूर्ण चरित्र संसार को विश्व-प्रेम का सन्देश दे रहा है। हम श्री वीर की किसी भी घटना को लेकर विचार करें, वह हमारे लिये मार्गदर्शक ही नहीं, बल्कि कल्याणकारक भी होगी।

उन्होंने त्यागमय जीवन में ही हमारे सामने आदर्श नहीं रखे, बल्कि गृहस्थ-जीवन में भी हमें शिक्षा दी, केवल इतना ही नहीं बल्कि उन्होंने अपने बाल्यकाल और गर्भावस्था में भी हमारे लिये आदर्श कायम किया। "मेरी जननी माता को किसी प्रकार का कष्ट न हो," केवल इस मातृभक्ति से प्रेरित होकर, वे गर्भ में योगी की तरह स्थिर हो गये। कुछ समय के बाद उसका उल्टा परिणाम देखा, माता को अपने गर्भ न होने का सन्देह होने लगा, और वह दुःखित होने लगी। भगवान् महावीरने गर्भ में ही इस पर विचार किया, "अहो! माता-पिता का इतना मोह! उन्होंने मुझे अभी तक प्रत्यक्ष रूप से देखा नहीं, तो भी वे इतना शोक करते हैं तो जब मैं दीक्षा ग्रहण करूंगा तब न मालूम उनकी क्या दशा होगी?' यह विचार कर उन्होंने अभिग्रह किया कि, "मातापिता की जीवितावस्था तक मैं दीक्षा न लूंगा।" गर्भ में हिलने की क्रिया छोडना और भविष्य के लिये अभिग्रह लेना दोनों मातृभक्ति का बोध देनेवाली घटनायें हैं।

महावीर सच्चे अहिंसक, वीर और निर्भीक थे। महावीर भगवान के बाल्य-काल में ही हम यह सब कुछ अच्छी तरह देख सकते हैं—

"होनहार बिरवान के होत चीकने पात" की कहावत के अनुसार त्रिशलानन्दन महावीर बाल्य-काल से ही प्रतिभाशाली थे। सामान्य मनुष्य नहीं, बल्कि देवताओं ने उनकी परीक्षा की, जिस कसौटी पर वे पूरे वीर, धीर, गम्भीर उतरे।

भगवान् वीर का जन्म-नाम वर्धमान रखा गया था परन्तु ऐसा मालूम होता है कि भगवान् वीर अपनी वीरताओं के कारण ही महावीर कहलाने लगे।

उन्होंने अपने जीवन में जो भी कार्य किये, वे असाधारण थे। अपार कष्टों को साधारण शरीर सहन नहीं कर सकता, भगवान की तपस्याओं और उपसर्गों से हम इतना अनुमान लगा सकते है के उनका देह सुदृढ था—

"शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम्" शरीर, धर्मका सर्व प्रथम साधन है।

यद्यपि भगवान् वीर की दिनचर्या का वर्णन विस्तृत रूप में नहीं मिलता, तथापि कल्पसूत्र में उनके पिता सिद्धार्थ के जिन दैनिक कृत्यों का वर्णन है, उनमें व्यायाम आदिक शरीर साधक कृत्य भी, मुख्य रूप से वर्णित हैं। भगवान् वीर भी अपने पिता के अनुरूप उन शरीर—साधक कृत्यों को करते हों और उन्होंने भविष्य के धर्म-साधन के लिये अपने शरीर को तैय्यार कर लिया हो इस में आश्चर्य नहीं। इस प्रकार उन्होंने गृहस्थ के लिये, शरीर साधना का भी, आदर्श रखा।

२८ वर्ष की अवस्था में महावीर के माता-पिता का स्वर्गवास हो गया, और महावीर दीक्षा के लिये तैयार हो गये, क्योंकि उनका पूर्व अभिग्रह पूर्ण हो चुका था परन्तु उस समय उनके बडे भाई नन्दिवर्द्धन के उन्हें यह कहने पर कि "अभी तो माता-पिता के स्वर्गवास का दुःख कम नहीं हुआ जिस पर आपके संसार-त्याग का मुझे और भी असह्य कष्ट होगा," भगवान् वीर ने बडे भाई के प्रति भी अपने कर्तव्य का विचार किया, और उनकी आज्ञा स्वीकार कर दो वर्ष के लिये दीक्षा का विचार स्थगित कर दिया।

भगवान् वीर ने सस्कृत भाषा को छोड कर मागधी भाषा में, जो कि एक प्रकार से मगध देश की प्रान्तीय भाषा थी, अपना उपदेश दिया, क्योंकि उस समय इस भाषा को सभी लोग भलीभांति समझते थे। भगवान् वीर ने संस्कृत का हठ न करके प्राकृत—मागधी में इस लिये ही उपदेश दिया, कि इससे अधिक से अधिक लोग लाभ उठा सकेंगे। यह उनकी समयोपयोगी विचार-शक्ति और दूर दर्शिता थी।

परन्तु हां, जिस बात को महावीर उचित—सत्य मानते थे उसे अपार कष्ट सहन करने पर भी छोडते न थे। भगवान् महावीर ज्ञान-प्राप्ति के लिये घोर कष्ट सहन करके भी महीनों और वर्षों तपस्या में लगे रहे। उनके समकालीन महात्मा बुद्ध ने तपस्या प्रारंभ तो की, परन्तु कुछ समय के बाद उस मार्ग को कठिन समझकर छोड दिया।

उन्होने इसे केवल शरीर को क्षीण करना समझा, परन्तु महावीर भगवान की तपस्या में दृढता कुछ रहस्य रखती थी। उनका उद्देश्य शरीर को क्षीण करना नहीं, बल्कि शरीर और सब इन्द्रियों को काबू मे करना था।

भगवान् महावीर पर सैंकडो उपसर्ग हुए, अपार कष्टों को उन्होंने सहन किया। कान में कील ठोके जाने और कीड़ीयों आदि द्वारा शरीर के छलनी होने आदि की घटनायें हमारे रोंगटे खड़े कर देती है। परन्तु सहिष्णु महावीर ने उनका खुशी खुशी स्वागत किया, उन्होंने घोर वेदनाओं पर भी उफ तक न की। कितना धैर्य ! कितनी गम्भीरता ! यह वास्तव में था शरीर से सर्वथा मोह–त्याग !

महावीर शक्ति के भण्डार थे, यदि वे चाहते तो उपसर्ग करनेवालों को अच्छी तरह दण्ड दे सकते थे।

भगवान की अतुल्य तपस्या से उनकी सहनशक्ति का पूरा परिचय मिलता है। बौद्ध ग्रन्थों में भी भगवान् महावीर को दीर्घ तपस्वी कहा गया है।

भगवान को केवलज्ञान हो गया, उसके बाद उन्होंने उपदेश का द्वार सबके लिये खोल दिया; ब्राह्मण हो या क्षत्रिय, वैश्य हो या शूद्र, स्त्री हो या पुरुष, उपदेश सबके लिये समान है। उनका उपदेश सम्प्रदाय या वर्णविशेष के कल्याण के लिये ही नहीं था, बल्कि विश्व के प्राणी मात्र के लिये कल्याणकारी था। भगवान् वीर के उपदेश में जीवन था, आकर्षण शक्ति थी, जनता स्वयं ही उपदेश सुनने आती थी। भगवान् वीर के सत्योपदेश ने जनता को इतना आकर्षित किया कि, "हस्तिना ताड्यमानोऽपि न गच्छेज्जैनमन्दिरम्" कहनेवाला ब्राह्मणवर्ग भगवान् वीर का शिष्य हुआ।

उनका प्रथम उपदेश यद्यपि निरर्थक हुआ, उससे किसी का हृदय–परिवर्तन न हुआ, ऐसा शास्त्रों में कहा है तथापि वीर महावीर निराश नहीं हुए। उनके उपदेश में किसी मत का खण्डन न था, बल्कि यथार्थ तत्त्व भरा था।

महावीर भगवान ने अपने उपदेश में कहा—

"पुरिसा तुममेव तुम मित्तं किं बहिया मित्तमिच्छसि"

हे पुरुष ! तू स्वयं ही तेरा मित्र है, बाहर का मित्र किस लिये चाहता है ?

भगवान् वीर का उपदेश सुनकर बडे बडे दिग्गज विद्वान भी उनके शिष्य बने। उनके शिष्य–समुदाय में ब्राह्मण ही नहीं, बल्कि सभी जातियों के लोग सम्मिलित हुए।

इंद्रभूति आदि ११ गणधर—भगवान के मुख्य शिष्य ब्राह्मण; उदायी, मेघकुमार आदि क्षत्रिय; शालिभद्र आदि वैश्य और हरिकेशी आदि शूद्र भगवान ने दी हुई दीक्षा का पालनकर शिव—सुख को प्राप्त कर सके।

ऐसे ही देवानन्दा ब्राह्मणी और चन्दनबाला क्षत्रिय पुत्री थी, जिन्होंने साध्वी का जीवन व्यतीत किया। श्रावकों में राजा श्रेणिक आदि क्षत्रिय, सोमल आदि ब्राह्मण, आनन्द कामदेव आदि वैश्य और शकडाल आदि शूद्र थे।

भगवान् महावीर क्षमासागर और साम्यवादी थे। भगवान का जिन्होंने भी अपकार किया, उन्हें भयङ्कर कष्ट दिये, वीर महावीर ने उन्हें सदा क्षमा ही किया, और साथ ही उन्हें उपदेश देकर भवसागर से पार उतरने का मार्ग बताया। सबके साथ समान व्यवहार प्रदर्शित किया, पुरुष को मुक्ति का अधिकार है तो स्त्री को भी है, यदि ब्राह्मण उनका शिष्य है तो शूद्र भी उनका शिष्य है। देवता ने महावीर को कई बार अपनी सेवायें अर्पित कीं, और इन्द्र ने कई वार अपने आपको सेवा के लिए उपस्थित किया। फिर भी भगवान का उनके प्रति विशेष राग न था, वे उन पर अधिक प्रसन्न न थे, इधर संगमदेवता, गोशाला, और चण्डकौशिक सर्प आदिके कारण प्राणान्त कष्ट मिले, उन पर उन्होंने कोई द्वेष—वैरभाव नहीं रखा। भगवान ने सभी को अपने उपदेश का पान कराया।

भगवान् वीर के प्रत्येक आदर्श का हम अनुकरण करें, हममें वीर महावीर की तरह सब शक्तियां संचारित हों, हम वीर के सच्चे पूजारी बन कर दिखायें, बस यही अभिलाषा!

कर्तव्य

अप्पणा सच्चमेसेज्जा
मित्तिं भूएसु कप्पए।

અંતઃકરણપૂર્વક સત્યની અન્વેષણા કર।
અને (સર્વ) જીવો પર મૈત્રીભાવ ધારણ કર।

—શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર

શ્રી મહાવીરદેવ અને મંખલીપુત્ર

લેખક—શ્રીયુત મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી

એક પ્રસંગ

ગ્રીષ્મઋતુનું આગમન થયાને કેટલાય દિવસો વીતી ગયા હતા. સહસ્રરશ્મિનાં કિરણો દોઢ પ્રહર દિન ચઢતા કર્કશ ઉષ્ણતાને ધારણ કરતાં અને મધ્યાન્હ થતાં તો માનવીઓનાં ગાત્ર પરસેવાથી રેબઝેબ થઈ જતાં. આવા કાળમાં એક મધ્યાન્હે, ધીખતી ધરતી પર ઉઘાડા પગે અને ઉઘાડા શિરે, જેમણે આગાર સાથેનો સબંધ ત્યજી દઇને અનગારત્વ સ્વીકાર્યું છે એવી બે વ્યક્તિ માર્ગ કાપતી દૃષ્ટિગોચર થાય છે। એકનું મુખારવિંદ જોતાં જ,—એ પર રમી રહેલ સૌમ્યતા નીહાળતાં જ,—ગમે તેવા તપ્ત હૃદયમા પણ શીતળતા પ્રસરી રહે છે. એ વ્યક્તિનો દેહ કંઇક શુષ્કતા અને કર્કશતાથી ઝાંખો બન્યા છતા, એમાં વાસ કરી રહેલ પ્રબળ અને અમાપ શક્તિશાળી આત્મા છૂપો નથી રહેતો. એ દેહ, કોઇ અગમ્ય લક્ષ્યની સિદ્ધિ અર્થે આદરેલી તપ-પરંપરા તેમજ ઈરાદા પૂર્વક સહન કરેલ પરીષહની શ્રેણિનો સહજ ખ્યાલ આપે છે એ મહાન્ વિભૂતિની મૌનવૃત્તિ તો ઉડીને આંખે વળગે તેવી છે।

પણ તેમની સાથેની અન્ય વ્યક્તિ પરત્વે આમ નથી. તેના ગાત્રજોતાં જ એની આહાર-લોલુપતા જણાઇ આવે છે। શરીર-સ્થૂલતા જ કહી દે છે કે એ તપસ્વી નથી એની આંખના વિલક્ષણ ભાવો અને ચોતરફ વારવાર ફરતી દૃષ્ટિ પરથી સહજ અનુમાની શકાય છે કે એની વૃત્તિ કુતૂહલભરી છે. ઉંચાઈમાં પ્રથમ વ્યક્તિથી વધી જાય છે છતાં સૂક્ષ્મ નજરથી જોનારને પરખતા જણાઇ આવે છે કે એનો સ્વાંગ અંતરના ઉંડાણનો નથી—ઉપર છલ્લો છે. એ સાધુવેષની પાછળ અગમ્ય હેતુને બદલે ક્ષણિક લાલસાતૃપ્તિના ઓળા દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

પ્રથમ વિભુતિ તે એક સમયના રાજપુત્ર શ્રી વર્ધમાન કુમાર, જે કેટલાયે સમયથી આત્માનું મૂળ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા સારુ એકાકી નીકળી પડેલ છે અને કર્મસમૂહ સામે ઉઘાડી છાતીએ, કોઇ પણ જાતના બાહ્ય શસ્ત્રો વિના, મહાન સંગ્રામ ખેડી રહેલ છે. એમનું નામ મહાવીર !

બીજી વ્યક્તિ તે તેઓશ્રીના તપને અંતે ક્ષીર આદિના પારણાથી મોહિત બની, તેમની પાછળ જાતે જ તેમના સરખો બની જઈ, સ્વજાતને તેમના શિષ્ય તરિકે ઓળખાવનાર મંખલીપુત્ર ગોસાલ !

છદ્મસ્થ અવસ્થામા વિચરનાર શ્રીમહાવીરે તેને શિષ્ય તરીકે સ્વીકારેલ નહિ અને ખરી રીતે શિષ્ય તરીકેનુ તેનુ જીવન પણ નહોતુ, છતાં મૌનપણે ઇષ્ટ સિદ્ધિના લક્ષ્યમાં

એકતાન બનેલ શ્રી મહાવીરની પાછળ પાછળ પ્રયાણ કરવાથી તેની સાથે દરેક સ્થળે જનતાનો વર્તાવ પ્રભુશ્રીના શિષ્ય જેવો હતો.

ગોશાલાની નજર, ધીખતી ભોમ પર ઉઘાડા શરીરે સૂર્ય સામે આતાપના લઇ રહેલ એક જટાધારી તાપસ પર પડી. એની જટામાંથી જે જે જુ-યુકા-ખરી નીચે પડતી, તે તરત જ ઉચકી લઇ, સ્વહસ્તે જટામા મૂકી દેતો' આવી સખત ગરમીની પરવાહ કર્યા વગર સ્વકાર્યમાં એકતાન બનેલ આ ઋષિને જોતા જ કુતૂહલી ગોશાલો એના તરફ અંગુલિ દર્શાવતો બોલી ઉઠયો—'ખરેખર, યુકાનું શય્યાતર!' વારંવાર એ વાકયને ઉચ્ચારતો તે એની સામે જોઇ હસવા લાગ્યો.

આ કર્ણકટુ શબ્દો સાંભળતા જ તે તાપસને ક્રોધ ચઢચો. તેનો ચહેરો એકાએક લાલચોળ બની ગયો, અને જોત-જોતામા આ મશ્કરી કરનારને શિક્ષા કરવા-તેની પામરતાનો ખ્યાલ કરાવવા અને સ્વશક્તિનો પરચો બતાવવા તેણે ગોશાળા ઉપર તેજો લેસ્યા મૂકી.

એકાએક જાણે મહાસાગરે મર્યાદા ન મૂકી દીધી હોય; કિંવા એકાદા ઉચા પહાડનું શૃંગ ન તૂટી પડ્યું હોય અથવા ભીષણ ગર્જારવ પછી અચાનક વિદ્યુતપાત ન થયો હોય, એવો ભીષણ ગભરાટ ચારે તરફ પ્રસરી રહ્યો! ઉષ્ણતાના એ પ્રબળ અને ભયંકર ઝંઝાવાતમા મંખલીપુત્રના રામ રમી પણ ગયા હોત!

પણ કરુણાસાગર શ્રી મહાવીરે સ્થિતિની બારિકાઇ અનુલક્ષી સામે શીતલેસ્યા છોડી. એ શીતલતાના પ્રવાહમા તેજના પુદ્ગલો ભળી ગયા. આમ મંખલીપુત્ર મોતના પંઝામાથી ઉગર્યો

વિહારમા આગળ વધતાં, પ્રભુમુખથી તેજોલેસ્યા પ્રાપ્ત કરવાનો વિધિ એણે શીખી લીધો. દયાસમુદ્ર શ્રી વીરે એથી થનાર આગામી સંકટ ભાળ્યા છતા તેને તે શીખવ્યો. શાસ્ત્રકારે 'पय पानं भुजंगाना केवलं विषवर्धनम्' તરીકે એ વાતની નોધ લીધી

બીજો પ્રસંગ

"સ્વામિન્, પોતાને જિન તરિકે ઓળખાવનાર અને આજીવક મતનો સ્થાપક, મંખલીપુત્ર ગોશાળ, આપે જાહેર કરેલ કે 'શ્રાવસ્તિમા બે જિન નથી પણ એક જ છે," એ વાકયથી ક્રોધાંધ બની આપની પાસે આવી રહેલ છે."

"ગૌતમ, તે ભલે આવે. તમો સર્વ સાધુઓ, એની સાથે કોઇ પણ જાતના આલાપ સંલાપ કર્યા વગર, એક બાજુ ખસી જજો! જે યોગ્ય હશે તે હુ જ કહીશ ને કરીશ"

જેના ચહેરાની પ્રભા ધગધગતા અંગારા સમી લાલચોળ બની ગઈ છે અને રોષાનળથી જેના અંગો ધ્રુજી રહ્યાં છે એવા ગોશાળે પ્રભુ સન્મુખ આવતા વેત જ-

મુખ પરની લગામ છુટી મૂકી, અને સ્વચ્છંદતાથી લવવું શરુ કર્યું. સુનક્ષત્ર અને સર્વાનુભૂતિ નામના પ્રભુના બે શિષ્યોથી આ સહન ન થયું તેથી જ્યાં તેઓ તેને રોકવા લાગ્યા કે ગોશાળાએ તેમને તેજોલેસ્યાથી બાળી ભસ્મ કર્યા અને વધુ ઉશ્કેરાઇ પ્રભુને ઉદ્દેશી કહેવા લાગ્યો કે, "હે કાશ્યપ, ત્હેં મારા જિનપણા વિષે નકારો ભણી મને એક સમયના પોતાના સાથીદાર તરિકે ઓળખાવ્યો એ તદ્દન ખોટું છે. ત્હારો એ શિષ્ય તો ક્યારનોયે મરી ગયો છે. મેં તો માત્ર તેનું શરીર કષ્ટ સહનને યોગ્યધારી સ્વીકાર્યું છે અર્થાત્ મેં એની કાયામાં પ્રવેશ કર્યો છે. બાકી હું તો જૂદો આત્મા છુ."

"અરે મંખલીપુત્ર, શા માટે આવું હડહડતું જુઠું તું વદે છે? તુ તે જ આત્મા છે. શુ કોઇ પોતાના મુખ આડી અંગુલિ ધરી, એને છુપાવવા યત્ન સેવે તેથી તે વડે મુખ છુપાઇ શકે ખરૂં? હવામાં બાચકા ભરવા સરખા વૃથા ફાંફા શા સારૂ મારે છે! કેવલ-જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના સર્વજ્ઞના નથી સંભવી શકતી. માટે ત્હારા આત્માને ન છેતર!" પ્રભુએ એને સત્ય વસ્તુ કહી સંભળાવી!

બસ, આગમા ઘી પડયા જેવી સ્થિતિ થઈ ચૂકી! પોતાપર અમાપ અને અગાધ ઉપકાર કરી જીવનદાન દેનાર શ્રીમહાવીર પર તેણે તેજોલેસ્યા છોડી પણ જેમ પ્રતિવાસુ-દેવનો અંત પોતાના શસ્ત્રથી જ થાય છે તેમ ત્રણ પ્રદક્ષિણા દઇ એ તેજોલેસ્યા પાછી વળી અને ખુદ ગોશાળાના અંગમાં પ્રવિષ્ટ થઇ ગઇ! તેથી તેના પ્રત્યેક અંગમાં ભયંકર દાહ પ્રકટયો. તરત જ એ ત્યાંથી પાછો ફર્યો અને સાત દિવસ દારૂણ વેદના અનુભવી પચત્વને પામ્યો. આ તેજોલેસ્યા દેશોના દેશોને બાળી નાખે તેવી મહાભયંકર હતી. એનાથી પ્રભુ દગ્ધ તો ન થયા પણ છ માસ સુધી પીડાયા તો ખરા જ!

આમ ગોશાળા સાથેના પ્રસંગમાં બે વાર તેજોલેશ્યાનો ઉત્પાત દષ્ટિગોચર થાય છે! પ્રથમ પ્રસંગમા તે ગોશાલા સામે મૂકાય છે ત્યા પ્રભુ શ્રી મહાવીર રક્ષણહાર છે, જ્યારે બીજામા ગોશાલો પોતે મૂકનાર છે! અને તે પણ પોતાને એ શિખવાડનાર પ્રભુ ઉપર! વિચારણીય અને આશ્ચર્યકારી બાબત તો એ છે કે જટાધારી તાપસની તેજોલેશ્યા સામે શ્રી મહાવીર દેવ શીતલેશ્યા મૂકી ગોશાલાનો પ્રાણ બચાવે છે! ભાવિ શત્રુને જીવંત રાખે છે! જ્યારે ગોશાલાની તેજોલેશ્યા સામે પોતાના જ શિષ્યોને ભસ્મીભૂત થવા દે છે! અરે એટલુ જ નહિ પણ ખુદ પોતે શીતલેશ્યા મૂકી શકે તેવા શક્તિધારી છતાં એનો ઉપયોગ સરખો પણ કરતા નથી! અને મંખલી પુત્રના બેલગામ વાણીવિલાસને, તેણે ધારણ કરેલા ખાલી ઘટાટોપને, સહી લે છે! અને સત્યનો જરા માત્ર અપલાપ થવા નથી દેતા જે કરુણાવત્સલ હતા, પરોપકાર એ જ જેમના જીવનનો અણમૂલો મહામત્ર હતો અને જેમના પ્રત્યેક નાના કે મોટા કાર્યોમાં 'અહિંસા,' 'ભૂતદય' ભારોભાર તરવરી રહેલી જોવામાં આવતી હતી, તેઓ શિષ્યાભાસ ગોસાલાને બચાવવા ઉદ્યમ સેવે અને શિષ્ય-યુગલને મરવા દે એ કેમ બને? આવો પ્રશ્ન સહજ ઉદ્દભવે!

જૈન સિદ્ધાંતના યથાર્થ અભ્યાસથી અને ઉડી વિચારણાને અંતે એનો ઉકલ સરળતાથી આણી શકાય તેમ છે. તે પાછળ સુદર રહસ્ય છુપાયેલ છે.

જ્ઞાન એ આત્માનો મૂળ ગુણ છે. એ ગુણને વિકસ્વર કરનારા કિંવા એ પર બાઝેલાં આવરણ ખંખેરી નાખનાર આત્માની ફરજ છે કે, પોતાની એ શક્તિ અન્ય જિજ્ઞાસુના આવરણ ઉકલવામાં ખર્ચે, અને સામી વ્યક્તિએ શક્તિ પ્રાપ્ત કરી એનો એ દુરૂપયોગ કરશે કે સદુપયોગ તે જોવા ન થોભે હોનહાર સામે હાથ ન ધરી શકાય! આ દૃષ્ટિબિન્દુથી જોતાં પ્રભુ શ્રી મહાવીરે ગોશાલાને તેજોલેશ્યા શિખવાડવામાં એક ઉમદા સિદ્ધાતનું પાલન કરેલું જ જણાશે. વળી, "એ આત્મા જીવતો રહી પાપ કરશે તો અથવા મારી સામે થશે તો" એમ વિચારવામાં કરુણાદૃષ્ટ નથી, **પણ કોઈ પણ જાતના ભેદભાવ વગર કષ્ટમાં પડેલ જીવોના રક્ષણમાં જ સમાયેલા છે,** આટલા ઉપરથી સહેજ અનુમાની શકાય કે દયાળુદેવ ગોશાલાની તેજોલેશ્યામાં મુનિ યુગ્મને મરવાન જ દઇ શકે. શીતલેશ્યા દ્વારા બચાવી લેવામાં મુશ્કેલી પણ નહોતી! પણ જ્યા એ ઉભયના આયુષ્યનો છેડો આવી ગયો હોય ત્યાં ઉપાય શું? કેવળજ્ઞાની પ્રભુ જ્ઞાનબળથી એ જોઇ ચૂક્યા હતા જ. 'આયુષ્યમાં પળમાત્રની વૃદ્ધિ ન જ થઇ શકે,' એ અટલ નિયમની અવગણના અનંત શક્તિધારી પરમાત્મા પણ નથી કરી શકતા. આ વાત કલ્પનાથી નથી ઉપજાવી. વિચારક સહજ સમજી શકે તેમ છે કે શ્રી ગૌતમ જેવા જ્યા પ્રભુની આજ્ઞાનુ પાલન કરી બાજુપર ખસી જઇ મૌન રહ્યા ત્યાં આ ઉભય શિષ્યો એ મહામૂલી આજ્ઞાનો ભગ કરી ગોશાલા સાથે આલાપ કરે એવા તેઓ અવિનીત નહોતા. પણ જ્યા ભાવિ ભૂલાવે ત્યા માનવીનુ ડહાપણ કામ નથી આવતું, એ ઉક્તિ અનુસાર ભવિતવ્યતાએ બળજબરીથી ભૂલ કરાવી! જે પંચ સમવાયના કારણ પર જગતનો ક્રમ સરજાયેલો છે તે સનાતન રાહને સર્વજ્ઞો પણ માન આપે છે. તો પછી છદ્મસ્થ દશાવર્તી માનવ સમાજને એ સ્વીકૃત હોય એમા શી નવાઈ!

તીર્થંકરો—મહાન્ પુરુષો દેહાદિના મમત્વને તિલાંજલી દઇ, કેવળ આત્મબળ પર મુસ્તાક રહી, પરીષહોની હારમાળ વહોરી લઈ સમભાવે સહવા માટ તો મેદાને પડે છે, ત્યા પછી તેજોલેશ્યા સામે માત્ર સ્વદેહ રક્ષાના ક્ષુદ્ર કારણ અર્થે શીતલેશ્યા ફેરવે એ "ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ" જેવું જ છે. સનત્કુમાર ચક્રી જેવાએ પણ થૂંકમાત્રથી રોગ મટી શકે એમ છતા તેમ ન કરી એ રોગને સમ્યગ્ભાવે સહી જડ મૂળથી ઉખડી જવા દીધો, ત્યા આ તો મહાવીર દેવ! અમાપ આત્મતેજના નિધાન! તે તેજોલેશ્યાં તો એમના પગ ચૂમે! અને સાચે જ એ બિચારી પ્રદક્ષિણા દઈ વિદાય જ થાય છે ને!

આ મહાપ્રભુના જીવનમા આવા તો કેટલાય ધડો લેવા લાયક પ્રસંગો વીખરાયેલા પડ્યા છે. જરૂર માત્ર આત્મકલ્યાણના ઇચ્છુકોએ તેને શોધી આચરણમાં ઉતારવાની છે!

અમરતાનો પંથ

सच्चस्स आणाए उवट्ठिए मेहावी मारं तरइ

સત્યની આજ્ઞાથી ઉભો (પ્રવૃત્ત) થયેલો એવો બુદ્ધિશાળી પુરુષ મૃત્યુને—સસારને તરી જાય છે.

—શ્રીઆચારાંગસૂત્ર

भगवान् महावीर के उपसर्ग

लेखक — श्रीयुत राजमलजी लोढ़ा, जैन.

विश्व के इतिहास में जितनी भी आत्माओं ने अपना ध्येय आत्मा से परमात्मा बनने का कर लिया था उन सबको अपने जीवन में कितने ही विकट प्रसंगों एवं उपसर्गों का सामना करना पड़ा है। उपसर्ग यह मनुष्य-जीवन की कसौटी है, इतना ही नहीं उपसर्ग मानव आत्मा को परमात्मा बनाने का एक साधन है।

आज भी हम यदि महावीर की जीवनी के उपर दृष्टि करें तो मालूम होगा कि उस परम पुनित आत्माने अपने जीवन के अन्दर अनेक घोर उपसर्गों का सामना किया था। उन उपसर्गों ने महावीर को अपने पथ से डिगाने का पूर्ण प्रयत्न किया, किन्तु महावीर के लिए वह कसौटी का समय था, महावीर उनके रहस्य को अच्छी तरह पहिचानते थे। उनमें यहां तक शक्ति थी कि यदि वे चाहते तो उनको क्षण मात्र में ही नष्ट कर देते, साथ ही इन्द्र महाराज भी उनकी सहायता करने के लिए तैयार थे किन्तु नहीं, भगवान् महावीर देव ने उपसर्गों को सहन करने में ही अपना आत्मा का कल्याण समझा और संसार के सामने यह आदर्श रक्खा कि प्राणी मात्र अपनी शक्ति से ही अपना आत्म-कल्याण कर सकता है, दूसरों की मदद से कभी कुछ नहीं कर सकता। भगवान् ने इंद्र को गंभीरता पूर्वक उत्तर दिया था कि "हे इन्द्र ! मोक्षाभिलाषी जीव कभी अपने आत्मकल्याण में दूसरों की सहायता नहीं चाहते। वे अपनी ताकत से बाधाओं का वीरता पूर्वक सामना कर, उनको शांति पूर्वक सहन करते है।"

महावीर के तपस्या-काल में जितने भी उपसर्ग आये है उनको पढते पढते हमारी आत्मा थर्रा उठती है और पत्थर से भी कठोर हृदयवालों की आंखों में आंसू आ जाते है। उदाहरणस्वरूप हम कुछ उपसर्गों का निरीक्षण करें. —

गुवाले का उपसर्ग :

एक समय भगवान् महावीर 'कुमार' नामक ग्राम के समीपवर्ती जंगल में कायोत्सर्ग करके खड़े थे। इतने में एक गुवाल अपने दो बैलों के साथ उधर से आ

निकला। उसने कायोत्सर्ग में चुपचाप खड़े इस तपस्वी को देखकर विचार किया कि में अपने दोनों बैलों को इस के पास छोड़कर अपना कार्य कर आता हूं, यह खड़ा खड़ा क्या करता है? क्या यह इतना भी ध्यान नहीं रक्खेगा कि मेरे बैल इधर उधर न हो जाय। गुवाला चला गया, बैल भी चरते चरते बहुत दूर निकल गये। भगवान् महावीर तो अपनी ध्यानस्थ अवस्था में लीन थे। उनको उसके बैलों का किंचित् मात्र भी ख्याल नहीं था। इतने में गुवाला वापिस लौट कर आया। उसने भगवान् महावीर से अपने बैलों के लिये पूछा, किन्तु भगवान् तो अपने ध्यान में लीन थे, उनको गुवाले की बात से क्या मतलब? उन्होंने उसका कोई उत्तर नहीं दिया। गुवाला बैलों को ढूंढते ढूंढते दूसरी ओर निकल गया। दैवयोग से बैल चरते चरते फिर महावीर के पास आकर खड़े हो गये। गुवाला बैलों को ढूढ ढूंढ कर हैरान हो गया, तो फिर वापिस महावीर के पास आया। वहां पर अपने बैलों को खड़े हुए देख कर उसको अत्यत क्रोध उत्पन्न हो गया, उसने विचार किया कि यह सब इसकी करतूतें है। यह इस तरकीब से मेरे बैलों को उड़ा कर ले जाना चाहता है। और वह भगवान को मारने के लिये तत्पर हुआ, किन्तु भगवान् महावीर अपनी पूर्व अवस्था की तरह निश्चल ध्यान से खड़े रहे। उनको किंचित् मात्र भी ख्याल नहीं हुआ कि यह गुवाल बिना विचारे मेरे ऊपर क्यों प्रहार कर रहा है? अज्ञानी जीव बिना विचारे अपने स्वार्थ के कारण कैसे कार्य कर बैठते है यह इससे अच्छी तरह सूचित होता है।

चंडकौशिक को प्रतिबोध:

इसी तरह भगवान् महावीर अपने कर्मों की निर्जरा करते हुए विहार करते करते 'श्वेताम्बरी' नगरी की ओर चले। मार्ग में एक गुवाल के पुत्रने उनसे कहा कि 'हे देव! यह मार्ग 'श्वेताम्बरी' नगरी को सीधा जाता है किन्तु रास्ते में एक दृष्टि–विष सर्प रहता है। उसके भयंकर विष–प्रकोप के कारण उस जमीन के आसपास मनुष्य तो क्या पशु पक्षी भी नहीं जाते। अतः आप कृपया इस मार्ग से न जाइये।'

भगवान् महावीर तो परम योगी व उपसर्गों का सामना करने में पर्वत के समान निश्चल थे, उनको उपसर्गों की परवाह न थी। भगवान ने उसी समय अपने दिव्य ज्ञान से उस सर्प को पहिचाना। उन्हें मालूम हुआ कि सर्प भव्य है और वह जल्दी ही सीधे मार्ग पर लाया जा सकता है।

अतः भगवान ने उसकी बात की तरफ बिलकुल ख्याल नहीं किया और चुपचाप उस मार्ग की तरफ चल निकले। थोडी देर में ही वे उस सर्प के निवासस्थान के पास

आकर कायोत्सर्ग मे खड़े हो गये। उस समय उनके हृदय में किंचित् मात्र भी डर को स्थान नहीं था। इतने ही में वह सर्प बाहर निकला, और अपने राज्य के अंदर एक मानव को इस तरह निडर खड़े हुए देखकर वह क्रोध में आग बबूला हो गया। उसने उसी समय इतने जोर से फुक्कार मारी की वहां का सारा वायु मण्डल जहर से नीला और ज्वालामय हो गया। आकाश में उड़नेवाले पक्षी और आसपास के जीव धड़ाधड़ जमीन पर गिर पड़े, किन्तु वह सर्प आश्चर्य से देखने लगा कि वह मानव तो ज्यों का त्यों ध्यानस्थ खडा है। इससे उसका क्रोध और बढ़ गया और उसने जोर से भगवान् महावीर के अंगूठे पर काटा, फिर भी आत्मबल के प्रभाव से उस विष का कुछ असर भगवान वीर के शरीर पर नहीं हुआ।

जड़वाद के इस युग में इस घटना पर सहसा कई लोग विश्वास न करेंगे, क्यों कि यह बात उनको अतिशयोक्तिपूर्ण मालूम होगी, किन्तु इसमें संशय को किंचित् मात्र भी स्थान नहीं है। हम प्रत्यक्ष देखते हैं कि कितने लोग मन्त्र–के प्रभाव से बड़े भयंकर सर्पों को पकड़ लेते है, उनका जहर उतार देते हैं, यहां तक कि सर्प के काटने का उनके उपर कोई असर भी नहीं होता है। ऐसी अवस्था में ऐसे महान् योगी के शरीर पर सर्प का विप असर न करे यह स्वाभाविक ही है।

चण्डकौशिक ने जब देखा कि मैंने इस मानव को इतने जोर से काटा फिर भी यह पूर्व की तरह वेसे ही ध्यानस्थ है, इसके मुख मण्डल पर किंचित् मात्र भी क्रोध, दुःख या भय की छाया नहीं है, इससे मालूम होता है कि यह कोई साधारण व्यक्ति नहीं है, उसी समय उसका क्रोध शांत हो गया, और उसने भगवान् के पैरों में आलो-टना शुरू किया। भगवान ने उससे कहा कि "वुज्झ वुज्झ, चण्डकोसिया! तू अपने पूर्व भव का स्मरण कर, अपनी आत्मा की दशा को देख, और अपने इन वुरे कृत्यों को छोड़कर कल्याण–मार्ग की तरफ प्रवृत्ति कर जिससे तेरा यह भव और पर भव दोनों सुधर जाय।" इस प्रकार की कल्याग करनेवाली मधुर वाणी को सुनते ही चाण्डकौशिक को जाति-स्मरण ज्ञान हो गया। उसने अपने पूर्व भव की सब वात जानी। उसी समय उसे विचार हो गया कि पूर्व भव में क्रोध करने से मेरी यह दशा हुई, यदि अब भी मैं इस प्रवृत्ति को नहीं छोड़ूंगा तो भविष्य में न मालूम और मेरी कितनी अधोगति होगी। यह सोच कर उसी दिन से उसने अपना जीवन वैरागी की तरह शांत बना लिया। अंत में उसी स्थिति में मृत्यु पाकर वह शुभ–देव गति में उत्पन्न हुआ।

"क्षमा वीरस्य भूषणम्" इस उक्ति का पालन करके भगवान् महावीर ने इस चण्डकौशिक के उपसर्ग से यह स्पष्ट करके दिखला दिया है कि क्रोध करनेवाले के सामने क्षमा करो। यदि महावीर भी चण्डकौशिक की तरह क्रोध करके उसको मारने के लिये दौडते अथवा अपने तेजोबल से उसे भस्म कर देते तो कदापि वह सिद्धि नहीं होती जो क्षमा के स्थिर भाव से हुई।

संगमदेव का उपसर्ग :

एक समय भगवान् क्रमशः विहार करते हुए 'पेढाणा' ग्राम के समीप, एक वृक्ष पर दृष्टि जमा कर कायोत्सर्ग में खडे हो गये। उस समय इन्द्र ने अपनी सभा में की हुई उनके चरित्र–बल की प्रशंसा संगम नामक देव को सहन न हुई। वह उसी समय उनको अपने पथ से भ्रष्ट करने के लिए मृत्युलोक में आया। उसने छः महीने तक महावीर के उपर ऐसे उपसर्गों की वर्षा की जिन्हें पढते हृदय कांप उठता है। सबसे पहले उसने भगवान् महावीर के ऊपर भयंकर धूल की वर्षा की जिसके प्रताप से भगवान् का सारा शरीर रजो–मग्न हो गया, उनको श्वासोश्वास लेने में भी बडा संकट होने लगा, फिर भी दैहिक मोह से विरक्त हुए महावीर अपने लक्ष्य पर स्थिर रहे। जब संगम ने उनको चलित होते नहीं देखा तो उसने डांस, मच्छर, सांप और बिच्छू को उत्पन्न करके उनसे भगवान को कटवाया। महावीर रञ्च मात्र भी विचलित न हुए। इतना ही नहीं उनके हृदय में संगम के प्रति किंचित् मात्र भी क्रोध या द्वेष की मात्रा उत्पन्न न हुई। बस! इसीमें महावीर की महावीरता है, इसीसे महावीर क्षमा और दया की आदर्श मूर्ति है। संगम इतना ही करके चुप नहीं हुआ, उसने एक बडाभारी लोहे का गोला भगवान् के उपर फेंका, जिससे भगवान् उसके आघात से घुटने पर्यंत पृथ्वी के अन्दर घुस गये, फिर भी वे उसी तरह निश्चल रहे। तब संगम ने सोचा कि मनुष्य के अन्दर किसी न किसी तरह की कमजोरी अवश्य होता है, यदि वह प्रतिकूल उपसर्गों से विचलित नहीं होता है तो अनुकूल उपसर्गों से तो अवश्य विचलित हो ही जाता है, क्यों कि वासना, मोह, काम ये वस्तु संसार में ऐसी है जो बडे बडे योगियों को भी पथभ्रष्ट कर देती है। इसी बात को सोचकर संगम देव ने भगवान् महावीर के चारों तरफ कामोत्तेजक द्रव्यों के साधन उत्पन्न किये। उनके अन्दर अनेक सुन्दर रमणियों का आविर्भाव किया। वे भगवान् महावीर के सामने अनेक तरह के हाव भाव दिखाने लगीं, किन्तु महावीर जानते थे कि इनसे आत्मा का पतन होने के सिवाय दूसरा मार्ग नहीं है। ऐसी अवस्था में कैसे सम्भव था कि महावीर उन क्षुद्र भोगों की तरफ अपने ध्यान को विचलित

कर देते या अपने इस दैहिक सुख के लिए अपने आत्म-परमाणुओं को बदल देते। संगम इस चेष्टा से भी फलीभूत न हुआ। अंत में उसने अपने विद्याबल से सिद्धार्थ राजा और त्रिशला रानी को महावीर के सन्मुख उपस्थित किये। उनसे कहलाया कि "हे बेटा! तू यहां कहां आगया? हम तो तेरी खोज में दर दर भटक रहे है," किन्तु ऐसी बातों से क्या महावीर विचलित होनेवाले थे? वे तो समझ गये कि ये सब मुझे पथभ्रष्ट करने का तरीका है। इससे भी जब वे स्खलित नहीं हुए तो संगम चुपचाप निराश होकर उनके पैरों में गिर पडा और "भगवन्! मैंने अज्ञानवश जो कुछ किया है उसे क्षमा करो," इस तरह स्तुति करके स्वर्ग को चला गया।

भगवान् महावीर की आत्मा दिन प्रतिदिन इस तरह के कष्ट सहन करती हुई उच्चावस्था को पहुंचती जा रही थी। अभी उनके कुछ निकाचित कर्म बाकी थे, जिनके फल का भोग करना उनके लिये अत्यंत जरूरी था। उनको अभी एक विशेष भयंकर उपसर्ग की कसौटी पर पार उतरना था।

कानों में कीलों का ठोका जाना :

एक समय महावीर विहार करते हुए किसी नगर के समीप कायोत्सर्ग करके ध्यानस्थ अवस्था में खडे हो गये। उस समय कोई गुवाला अपने बैलों सहित उधर से आ निकला। उस समय उसे अपने किसी जरूरी काम की याद आ गई, इससे वह अपने दोनों बैलों को उनके समीप छोडकर चला गया। बैल चरते चरते बहुत दूर निकल गये। उसने वापिस आकर भगवान से पूछा, किन्तु भगवान् मौन ही रहे, इससे उसने दूसरी बार पूछा फिर भी भगवान् कुछ नहीं बोले, इससे उसको बहुत क्रोध उत्पन्न हो गया। गुवाले को उस समय भगवान की ध्यानस्थ अवस्था का बिलकुल ख्याल नहीं था। उसने फौरन पूर्व भव के वैर के कारण भगवान के दोनों कानों में शरकरा वृक्ष की दो कीलें ठोक दीं, और इतना तक किया कि उनके बढे हुए मुंह काटकर उनको बराबर कर दिया, जिससे कि किसी को मालूम न हो। प्रभु इस भयंकर अवसर में भी उसी तरह निश्चल रहे। भगवान् महावीर का यह अंतिम उपसर्ग था, जिसको कि उन्होंने बडी वीरता, धीरता और गंभीरता से सहन किया।

वहांसे विहार करके भगवान् किसी ग्राम के नजदीक पहुंचे। वहां 'खर' नामक एक वैद्य रहता था, उसने जब भगवान को देखा तो विचार किया कि इनका मुख निस्तेज क्यों हो रहा है, इनको किसी तरह की शारीरिक वेदना होनी चाहिये। अनुसन्धान करने से उसको उन दोनों कीलों का पता लगा। उसने सिद्धार्थ सेठ की सहायता से उनको निकाला, उस

समय भगवान के मुख से एक भयंकर चीख निकल पडी। क्या कारण था कि भगवान के ऊपर ऐसे ऐसे कष्ट आये फिर भी भगवान ने अपने मुंह से ऊफ तक नहीं किया और कीलें निकालने में चिख करने की आवश्यकता हुई? उसका कारण यह है कि उस समय कोई उपशांत मोहनीय कर्म का उदय आ गया था जिसके कारण भगवान के मुंह से यह चीख निकल पडी। अंत में भगवान को जृंभीक नामक ग्राम के बाहर ऋजुवालिका नदी के किनारे पर केवलज्ञान की प्राप्ति हुई।

भगवान ने अपने जीवन में कैसे कैसे भयंकर प्रतिकूल और अनुकूल उपसर्गों का सामना किया? उनसे अपने जीवन को कितना उत्कृष्ट व चारित्रमय बनाया? उन सब उपसर्गों को अपने कर्मों की निर्जरा का साधन मानकर बडी वीरता से उनको सहन किया। महावीर के जीवन का महत्त्व उनकी इस कष्ट—सहिष्णुता में उतना नहीं है जितना आत्मबल और देहविरक्ति में है, जहांसे इन गुणों का उद्गम होता है।

भगवान् महावीर की उपसर्गों की सहनशीलता से यह बात भी झलकती है कि मानव जीवन के अन्दर जो कोई शारीरिक और मानसिक वेदनायें उपस्थित हों उन सबको शांति और प्रेम के साथ सहन करो। यदि मनुष्य दुःख को दुःखरूप मानकर भोगता है, फिर भी उसे भोगना ही पडता है। और यदि उसे सुख मानकर भोगे तो भी उसे भोगना पडता है। ऐसी अवस्था में हम दुःख को सुखरूप मानकर क्यों न भोगें? इनके ऊपर आये हुए उपसर्ग यह भी बतलाते हैं कि मनुष्य जब अनुकूल व प्रतिकूल दोनों प्रकार के उपसर्गों के ऊपर विजय प्राप्त करता है तब ही वह केवलज्ञान की प्राप्ति कर सकता है।

भगवान के जीवन में यही विशेषता है कि उनको अच्छे और बुरे दोनों वातावरणों में उपस्थित होना पडा। यह तो निश्चय है कि उपसर्गों को सहन किये बिना और कर्मों के ऊपर अपना आधिपत्य जमाये बिना कभी किसीने अपना आत्मकल्याण नहीं किया। संसार में जितनी भी महान विभूतियें हुई है उन सबको इसी तरह के कष्ट सहन करना पडे है। किसी मनुष्य को एकदम फांसी के तख्ते पर लटका कर मार डालने में जितना कष्ट नहीं होता है उतना सुई चुभा चुभा कर मारने में होता है। यद्यपि मरना दोनों में समान है किन्तु मारने की विधि में आकाश पाताल का अन्तर है। बस! इसी तरह दूसरे लोगों की अपेक्षा भगवान् महावीर के उपसर्ग अतीव कष्टप्रद थे जिनका सामना करने में महावीर का महावीरत्व प्रकाशित होता है।

જગદુપકારી વર્ધમાન અને હાલિક

લેખક—કમાટી.

અતુલ અને અનુપમ પ્રભાવ–પ્રભા પ્રપન્ન જગદ્વત્સલ પ્રભુ મહાવીર પોતાના પુનિત પાદ–કમલોથી પૃથ્વીતલને પાવન કરી રહ્યા હતા. અનેક ઇન્દ્ર, દેવ, અસુરો એ તરણતારણ પ્રભુની ભક્તિમાં અમૃતાધિક આનંદાસ્વાદ મેલવી રહ્યા હતા. ભગવાન જગતના ભવ્ય જીવોનું અનાદિ મિથ્યાત્વતમ દૂર કરી સ્વજ્ઞાન–પ્રભાકર દ્વારા ઉજ્જ્વલ સમકિત કિરણ જગાવીને અનેકોને પાપના પ્રચારોથી મુક્ત કરી સદાચારના રસિયા બનાવી રહ્યા હતા, અને સુધાસરીખી વાણી દ્વારા અનેકોને મંત્રમુગ્ધ કરી રહ્યા હતા.

ઉપકારની ભાવના :

મણિ અને પાષાણમાં, ગૃહમાં અને વનમાં, સ્વર્ણમાં અને તૃણમાં, સેવકમાં અને શત્રુમા, પ્રિયમાં અને અપ્રિયમાં; બધાયમાં સમભાવી કરુણાનિધાન ભગવાનને એક વખત, સમકિતની પ્રાપ્તિ પછીના પોતાના સત્તરમા ભવમા સંબંધમાં આવેલ એક જીવને તારવાની અપૂર્વ ભાવના પ્રગટ થઈ ! અને ત્રિલોકનાથ અનન્યોપકારી પ્રભુએ સુમધુર વચન વડે ગૌતમ ગણધરને જણાવ્યુ, " હે ગૌતમ ! આ આગળ ઉભેલા વરાકને ત્હારાથી અનન્ય લાભ થશે, માટે તું જલદી જા અને તેને સદ્બોધ આપ ! "

પ્રભુની આજ્ઞા થતાં, પ્રભુનાં સમસ્ત વચનોને નિ:શંક ભાવે સ્વીકાર કરનાર, ગૌતમ ગણધર તે વરાકને સદ્બોધ કરવાના મહત્ત્વપૂર્ણ હેતુથી તેની પાસે ગયા

વાર્તાલાપ—ઉપદેશ :

ગૌતમ ગણધરના મુખપર અનુપમ જ્ઞાનના કિરણો ઝલહલી રહ્યાં હતાં. તેમની દિવ્ય દેહકાંતિ હજારોને આકર્ષિત કરી રહી હતી. તે મહાત્માના વચન–શ્રવણથી તો નિકૃષ્ટ કર્માચારિઓનો પણ ઉદ્ધાર થતો હતો આવા તે મહાત્માના દર્શન થતાં તે હાલિકમાં કોઈ અનેરું ચૈતન્ય પ્રગટ થયુ અને તે આશ્ચર્ય સાથે ગૌતમ ગણધરની સન્મુખ ઉભો રહ્યો ગૌતમ ગણધર મહારાજે સસ્મિત વદને પૂછ્યું, " હે હાલિક, હે ભદ્ર, " समाधिस्तव वर्तते " તને સુખશાંતિ તો છે ને ? તુ આવી અસહ્ય ગરમીમા શા માટે કષ્ટ સહન કરે છે ? અનેક પ્રકારના આ પાપારંભો કરવાની પણ તારે શુ જરુર છે ? બેનરમા બલદના પૂંછડાં મરોડીને હળ શા માટે વહન કરે છે ? માટે દુર્બલ તથા અવાચક એવા આ વૃષભોને તુ વૃથા પીડા ન આપ ! તને ખબર છે કે, આ બધો પ્રયત્ન તુ સ્વકુટુંબના પોષણ માટે કરે છે—કેવળ તારા પોતાના જ પોષણ માટે નથી કરતો પણ એ પાપ તારા એકલાના આત્માની સાથે ચીલડામાં જેમ ગર્ભ

રહે છે તેમ રહેશે, અને પરિણામે તારો આત્મા અનર્થના કૂપમા પડશે માટે ધર્મરૂપ નાવને ગ્રહણ કરી સંસાર–સાગર તરી જા. ।”

ઉપદેશની અસર અને ભાવના :

ગૌતમ ગણધરની સુધા સમાન શાંત વાણી સાંભળીને, દાવાનલથી દગ્ધ વૃક્ષ અમૃતના સિંચનથી જેમ વિકાસને પામે છે તેમ, તે હાલિકના હૃદયમાં અનેરી શાંતિ વ્યાપી રહી અને તેને તે નિષ્કારણ ઉપકારક ગુરુ પ્રતિ અસાધારણ પ્રીતિ પ્રગટી. તેના હૃદયમા કેટલાક વિચારો ગુથાઈ રહ્યા હતા તેમને એ ગૌતમ પ્રભુને કહેવા લાગ્યો : ‘હે મહાત્મન્, હું શુ કરું ? મારે દુઃખનો પાર જ નથી ! જો આવી મહેનત અને પાપ ન કરું તો મારુ અને મારા કૌટુંબિકોનુ પોષણ કેમ થાય ? અહીંથી નજીકના ગામમાં હું વસું છું. વિપત્તિની વેલડીઓ જ ન હોય તેમ મારે સાત પુત્રિઓ છે. હું જન્મથી જ નિર્ધન છું, જાતનો બ્રાહ્મણ છું. વળી મારી પત્ની પણ વનની અગ્નિ સમાન છે, જેથી હું પ્રતિક્ષણ દગ્ધ જ રહું છું આવી દશામાં હે જગદુદ્ધારક ! હુ શું કરૂં ? આવા દુઃખોથી ઘેરાયલ કયુ પાપ ન કરે ? આવા પ્રકારના દુઃખના ડુગરા નીચે હું કચરાઈ ગયો છું ! મુન્જાઈ ગયો છું ! આ સસર્ગોમાં મને સુખનો લવ પણ અનુભવમાં તો દૂર રહો સ્વપ્નામાંય આવવો દુ શકય છે ! પરંતુ આજે આપશ્રીનાં પુનિત દર્શનથી મને શાંતિનો લાભ થયો છે હું નિર્ણય કરુ છું કે, હવે પછી આપ જ મારા બંધુ, પિતા, અને માતા સમાન છો આપશ્રી જેમ આદેશ કરશો તેમ આ આપનો તાબેદાર સેવક માનશે, અને કરશે ! એક પણ આપની આજ્ઞાને, વચનને, અને આદેશને અન્યથા નહિ જ કરે !’

મહાપુરુષનુ દર્શન અને તેમનો થોડો પણ ઉપદેશ કેટલા અસાધારણ લાભનુ કારણ બને છે, તેનુ આ એક સરસ દૃષ્ટાંત છે. ગૌતમસ્વામીના દર્શન અને ઉપદેશથી હાલિકનુ હૃદય પીગળ્યુ. તેને સંસારની અસારતાનુ ભાન થવા લાગ્યું

વેષાર્પણ :

હાલિકના હૃદયની આ ઉત્તમ ભાવના જોઈને દયાનીરધિ ગૌતમસ્વામીએ તેને સાધુ-વેષ આપ્યો. અને સંસારનો અંચળો ઉતારી હાલિક ગુરુ ગૌતમની સાથે ચાલી નીકળ્યો ! ચાલતા ચાલતા હાલિકે ગૌતમસ્વામીને પૂછ્યુ, “હે પ્રભો, આપશ્રી હવે ક્યાં પધારો છો ?” “જ્યા મારા ગુરુ મહારાજ બિરાજે છે ત્યા,” ગુરુ ગૌતમે જવાબ આપ્યો

પ્રભુના ગુણનું વર્ણન :

હાલિકના હૃદયમા ફરી પ્રશ્ન ઉદ્‌ભવ્યો અને તેણે ગૌતમસ્વામીને પૂછ્યું “આપ જેવા પૂજ્યના પણ પૂજ્ય કેવા છે ?”

પ્રફુલ્લિત વદને, ઉપકારની બુદ્ધિથી અર્હત્ પ્રભુના ગુણોનું વર્ણન કરતાં ગૌતમ-સ્વામીએ જણાવ્યુ, “જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર પ્રમુખ અનત આત્મગુણોથી તે મંડિત છે. જ્યારે તે પ્રભુ સમવસરણમા સ્થિત હોય છે, ત્યારે તેઓના મસ્તક ઉપર અતીવ ઉજ્જવલ છત્રત્રય, બન્ને બાજૂ વિશદ ચામરો અને વિહાર સમયે નવસ્વર્ણ કમલો અનુક્રમથી દેવપ્રયોગે ચરણાધઃસ્થિત થાય છે વિહાર સમયે તેઓની આગળ અધર્મને નિર્મૂલ કરતુ ધર્મચક્ર ચાલે છે. પ્રભુના યશને દશે દિશામા વિસ્તારતો ન હોય તેવો ઊંચો ઈંદ્રધ્વજ સાથમા ચાલે છે. તેઓની વાણી યોજન–ગામિની અને માલકોશના મનોહર

રાગયુક્ત મધુરી હોય છે, જેને સ્વસ્વ ભાષામાં સર્વ પશુ, પંખી, દેવ, મનુષ્યાદિ સમજી શકે છે. અનેક જીવોને ધર્મબોધ આપી સંસારસાગરથી તારવામાં પરમ આધારરૂપ એવા મારા અર્હત્ ગુરુ છે. તેઓનાં દર્શન માત્રથી તારું જીવન પાવન બનશે"

બોધિની પ્રાપ્તિ :

પ્રભુગુણના શ્રવણથી હાલિકના એ અસંસ્કારિત હૃદયમાં પણ એ પરમ કૃપાલુ મહાવીરદેવ પ્રતિ વચનાતીત ધર્મ–પ્રેમ જાગૃત થયો. તે માર્ગમાં વિચારવા લાગ્યો કે, "અહો, મારા ગુરુ આવા ગુણનિધાન, તેજોનિધાન, અને જ્ઞાનનિધાન છે, તો તેઓના ગુરુ તો જરુર અનન્ય જ હશે? હુ તેઓના દર્શન કરીને અને તેમનો ઉપદેશ શ્રવણ કરીને મારા આત્માને પાવન કરીશ." એવા ઉત્તમ ભાવનામૃતથી સિંચાતો તે હાલિક અને ગૌતમ–ગુરુ પોતાનો માર્ગ કાપી રહ્યા છે. હાલિકની અર્હંત્–દર્શનની આતુરતા વધતી જતી હતી. હાલિકના શુષ્ક હૃદયમા આથી કોઈ અજબ પ્રભા ફેલાઈ અને તેના હૃદયને નવપલ્લવિત બનાવ્યું, અને છેક બોધિ સુધીની પ્રાપ્તિ પણ, તે જ ભાવનાએ, માર્ગમાં કરાવી દીધી!

પ્રભુનાં દર્શનથી દ્વેષ અને વેષત્યાગ :

ત્રિલોકચૂડામણિ વર્ધમાન પ્રભુ સમવસરણમાં બિરાજમાન હતા. બાર પરિષદ્ પોતપોતાને ઉચિત સ્થાને અવસ્થિત હતી. સર્વ સમૃદ્ધિ, પરિષદ્ વગેરે જોતાં હાલિક બહુ જ આનંદ પામ્યો. પણ મહાવીરને જોતા જ તે ચમક્યો; તેના હૃદયમાં ઉત્કટ દ્વેષ પ્રગટ થયો, અને તેણે ગૌતમ ગુરુને પૂછ્યું: "હે કૃપાલો, આ બિરાજમાન છે એ જ આપના ગુરુ છે?"

ગુરુ ગૌતમે કહ્યું " હા, તુ તેમને ભાવથી વંદન કર, તારાં નિકાચિત કર્મ પ્રલયતાને પામશે"

તેણે જવાબ આપ્યો, " જો આ જ આપશ્રીના ગુરુ હોય તો મારે એમનુ પ્રયોજન નથી આ આપનો સાધુવેષ પાછો લ્યો! હુ તમારો પણ શિષ્ય નથી," એમ બોલી વેષ ફગાવી દઈને તે હાલિક "मुष्टि बद्ध्वा प्रणष्टवान्" મુઠીઓ બંધ કરીને ત્યાંથી ભાગ્યો, અને પોતાના ખેતરમાં જઈ તે જ બલદોથી તે જ ગામ અને તે જ જીર્ણ ઘરમા સ્વજીવન–નિર્વાહ કરવામા આસકત બન્યો.

હાલિક વેષ ત્યાગીને ચાલી ગયો તે સમયે સભામા બેઠેલા ઇન્દ્રાદિકને હસવુ આવ્યુ અને પરસ્પર વિચારને જણાવવા પ્રવૃત્ત થયા, "અહો, ગણધર ઇન્દ્રભૂતિ બહુ જ ઉત્તમ શિષ્ય બનાવી લાવ્યા?—જે ત્રિલોકસ્વામીના દર્શન માત્રથી જ ચમકી વેષ મૂકી પલાયન થઈ ગયો!

ગૌતમનો પ્રશ્ન અને તેનું સમાધાન :

"જે પ્રભુનાં દર્શનથી અને વાણીથી અનેક પાખંડીઓ અને મિથ્યાત્વીઓ પણ બોધિબીજને પ્રાપ્ત કરે છે, તે પ્રભુને જોતાંની સાથે જ આ હાલિક કેમ ચાલ્યો ગયો હશે?" ગુરુ ગૌતમના મનમા મંથન શરુ થયુ અને તેમણે નમ્રભાવે પ્રભુને પૂછ્યું: "હે પ્રભો! આ હાલિકને આપશ્રીના દર્શન માત્રથી ચાલ્યા જવાની ઇચ્છા કેમ થઈ?— તે કૃપા કરીને જણાવો."

પ્રભુશ્રી બોલ્યા, 'હે ગૌતમ, તેં માર્ગમાં અર્હતના ગુણ વર્ણવ્યા તે સમયે હાલિકે અરિહંતના દર્શનની શુભ ભાવના ભાવતા ગ્રંથિ–ભેદ કર્યો, અને બોધિબીજને પ્રાપ્ત

કર્યું. અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તનમાં મોક્ષમાં જવાની એની નિયત્તાનો નિમિત્ત લાભ તને જ થયો હવે એને મારા પ્રતિ દ્વેષ થવાનુ કારણ સાભળ! સમકિત-પ્રાપ્તિ પછીના મારા ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના સત્તરમા ભવમા હુ પોતનપુર ગામમાં પ્રજાપતિ રાજાનો પુત્ર ત્રિપૃષ્ઠ નામનો વિશ્રુત-પ્રખ્યાત વાસુદેવ થયો હતો. તે સમયે અશ્વગ્રીવ નામનો રાજા પ્રતિવાસુદેવ ઉન્મત્તતાથી રાજ્ય-કાર્ય કરી રહ્યો હતો. કોઈ નિમિત્તજ્ઞે તેને જણાવ્યુ કે તારું મરણ ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના હાથે થવાનુ છે તે અશ્વગ્રીવ પ્રતિવાસુદેવ ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ પ્રતિ મહાન્ દ્વેષને વહન કરતો હતો. અને ત્રિપૃષ્ઠનુ મરણ થાય તેવા શકય સમસ્ત પ્રયોગો કરી ચૂકયો, પણ સર્વે પ્રયત્નો નિષ્ફલતાને પામ્યા તેથી તે નિરાશ થયો.

"એક સમયે તે અશ્વગ્રીવના શાલિ ક્ષેત્રમા એક ભયંકર સિંહ અકસ્માત આવ્યો અને તે ઘણા જનોને ખેતીના કાયમા વિઘ્ન કરવા લાગ્યો. તે સિંહને મારવા માટે ઘણા બલવાનો ગયા પણ તે સિંહને કોઈ મારી શકયુ નહી, એટલે પિતા પ્રજાપતિને તે સિંહવાળા ક્ષેત્રનુ રક્ષણ કરવાની આજ્ઞા થઈ.

"स्वामिभक्ताः सुसेवकाः રાજ-આજ્ઞાને માન આપી પ્રજાપતિ સજ્જ થયો. તે સમયે પોતાના પિતાને જતા અટકાવી પિતૃભકિતથી ત્રિપૃષ્ઠ તે ઉત્કટ સિંહને હણવા અને ખેતરનું રક્ષણ કરવા, સારથી યુકત વેગવાલા રથમા બેસી નિર્ભયતાથી ત્યા ગયો. અને તે સિંહને પડકાર કર્યો. સિંહ ક્રોધ પૂર્વક સન્મૂખ આવ્યો પણ પ્રૌઢ વિક્રમવાલા તે ત્રિપૃષ્ઠે તે સિંહને છીપલીના સપુટના કોઇ બે ભાગ કરે તેવી રીતે તેના હોઠ પકડી વિદાર્યો —અધમુવો કરી નાખ્યો.

"ત્રિપૃષ્ટની આ બલવત્તા જોઈ નજીકમા રહેલ વ્યતર દેવોએ અને દેવીઓએ જયજયારાવ કર્યો. સિંહ પોતાના જીવનને નિંદવા લાગ્યો, "અરેરે, એક પામર માનવીના હાથે હું-વનરાજ હણાયો." આ સિંહના નિસીમ ખેદને જોઇ દયાભાવથી અને મધુરી ગિરાથી રથના સારથીએ તે સિંહને સાન્ત્વન પમાડયુ તેણે તેને સમજાવ્યો કે, "હે સિંહ! આ માનવી રંક માત્ર નથી પણ વાસુદેવ થનાર છે, માટે તુ શાન્તિ રાખ, સામાન્ય માનવે તને નથી માર્યો, પુરુષેન્દ્રના હાથથી મરતા તુ શા માટે ખેદ ધારણ કરે છે? મનુષ્ય લોકમા આ સિહ છે અને તિર્યક્ યોનિમાં તુ સિહ છે. માટે સિંહ સિંહથી જ મર્યો છે." એવી મધુર અને યુક્તિપુરસ્સરની વાણીથી તે સિંહ સમાધિથી મરણ પામ્યો. તે અનેક ભવમા ભમ્યો હે ગૌતમ! તે ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવનો જીવ તે હુ પોતે, સારથિનો જીવ તે તુ-ગૌતમ અને તે સિંહનો જીવ તે હાલિક! તેં મધુરી વાણીથી તે સિંહને શાન્તિ પમાડી હતી તેથી તારા પરત્વે તેને પ્રીતિ થઈ, અને મને જોઈને તેને તે વખતે વેર ઉત્પન્ન થયુ હતુ તેથી તે દ્વેષાકૂલ થઈ ચાલ્યો ગયો. પણ એ હાલિક તારા સંગ માત્રથી અને ધર્માનુમોદનથી કોટિ ભવમા પણ દુર્લભ એવા બોધિબીજને પામી ગયો. માટે તારે લજ્જિત થવાની જરુર નથી."

જગદુપકારી વીર વિભુ અને હાલિકના જીવનના આ પ્રસંગનો નિષ્કર્ષ એ છે કે વૈર-વિરોધ માણસને ધર્મ-પ્રાપ્તિમાં મહાન્ વિઘ્નરૂપ થાય છે. ત્રિપૃષ્ઠના ભવના વૈરે તે હાલિકને વીતરાગના શાસનના પાલનથી વંચિત રાખ્યો, અને છતાય તે પ્રભુની કૃપાથી જ તેને સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિ થઈ.

વંદન હો, એ મહાપ્રભુની પરોપકાર-પરાયણતાને!

અત્યંત રાગી ઉપર પણ નીરાગી

(સાચું વીતરાગપણું)

લેખક—**શ્રીમાન શેઠ કુંવરજી આણંદજી.**

શ્રી મહાવીર પરમાત્માના ચરિત્રમા અનેક પ્રસંગો ભવ્ય જીવોના હૃદયનું આકર્ષણ કરે તેવા છે. તેમાં એક પ્રસંગ દેવશર્મા વિપ્રને પ્રતિબોધ કરવા માટે પોતાના અંત સમયે ગૌતમસ્વામીને મોકલવાનો છે. ગૌતમસ્વામી ચારિત્ર લીધા પછી પ્રાયઃ શ્રી વીર પરમાત્માની સાથે જ વિચર્યા છે. તેમનો પ્રભુ ઉપરનો પ્રેમ અપ્રતિમ હતો. તે પ્રેમનાં બીજ, મરીચિના ભવમાં, તેમના શિષ્ય થયેલા કપિલના ભવથી રોપાયેલાં હતાં. ભગવંતને તેઓ તરણ-તારણ માનતા હતા એટલુ જ નહીં પણ તેમના ઉપર તેમને અવિહડ પ્રેમ હતો, પ્રભુ વિના એક ક્ષણ પણ રહી ન શકે એવો તેમનો પ્રેમ હતો. ક્ષણે ક્ષણે પ્રભુ પાસે આવીને અનેક ભવ્ય જીવોના ઉદ્ધાર માટે તેમજ તેમને બોધ થવા માટે પ્રશ્નો પૂછતા હતા અને તેના ઉત્તરો મેળવીને અત્યંત પ્રસન્ન થતા હતા. તેમજ ભગવંતના સર્વજ્ઞપણાની વારંવાર પ્રશંસા કરતા હતા. એમણે કરેલા પ્રશ્નોની અનુપમ હારમાળા શ્રીવિવાહપન્નત્તિ (ભગવતી) વગેરે સૂત્રોમા ગૂંથાયેલી અત્યારે પણ લભ્ય થઈ શકે છે.

આવા અપ્રતિમ ધર્મરાગીને પોતાના અંત સમયે પોતાથી દૂર કરવા — અન્યત્ર એક જીવને પ્રતિબોધ કરવા મોકલવા તે કેવી નીરાગતા સૂચવે છે? ગૌતમસ્વામીનો ભગવંત ઉપર અપ્રતિમ વિશ્વાસ હોવાથી ઘણા પ્રશ્નો કે જેના ઉત્તરો પોતે પણ આપી શકે તેવા હોય છતા પોતે ઉત્તર ન આપતા, તેમજ કોઈ પણ બાબતમાં જ્ઞાનનો ઉપયોગ ન દેતાં ભગવંતને પૂછીને જ ઉત્તર મેળવી રાજી થતા હતા.

ઉપર જણાવેલા પ્રસંગમાં પણ એમણે ઉપયોગ દઈને પ્રભુની આયુસ્થિતિ વિચારી ન હોતી. વિચારી હોત તો તેઓ ચારજ્ઞાની અને શ્રુતકેવળી હોવાથી અવશ્ય ભગવંતની ભવાંત-સ્થિતિ જાણી શકત. પરંતુ જેવો રાગ પોતાને ભગવંત ઉપર હતો તેવો જ રાગ ભગવંતને પણ પોતાની ઉપર હશે એમ ધારી એ વખતે ભગવંત તેમને પોતાથી છુટા પાડે એવી કલ્પના પણ તેમને આવી નહોતી. એવી કલ્પના તેમને ન થાય તે સંભવિત જ હતું

ગૌતમસ્વામી જે દિવસે અપાપા નગરીની નજીકના એક ગામમાં પ્રભુની આજ્ઞાથી દેવશર્મા બ્રાહ્મણને પ્રતિબોધવા ગયા, તે જ રાત્રિએ પ્રભુ નિર્વાણ પામ્યા. નિર્વાણ સમયે પ્રભુનો નિર્વાણ મહોત્સવ કરવા ઇંદ્રાદિ દેવો ત્યા આવવા લાગ્યા, એટલે અમાવાસ્યાની રાત્રિ છતાં સર્વત્ર ઉદ્યોત થઈ રહ્યો

અહીં ગૌતમસ્વામી દેવશર્માને પ્રતિબોધી, કાર્તિક શુદિ એકમની પ્રભાતે વીર પરમાત્મા પાસે આવવા નીકળ્યા. તે વખતે આકાશમાં દેવોના ગમનાગમનથી કોલાહળ

થઈ રહેલો જાણી તેનું કારણ પૂછતાં મહાવીર પરમાત્મા નિર્વાણ પામ્યાના ખબર સાભળી તેમના હૃદયમાં અસહ્ય આઘાત થયો. તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે—"શું આ હકીકત સાચી હશે ? શુ આવે વખતે પ્રભુ મને પોતાથી દુર કરે ? મારા જેવા રાગીને માટે પ્રભુ આવી પ્રવૃત્તિ કરે ? શું પ્રભુ વ્યવહારથી પણ અજાણ છે ? આવે વખતે અંગત સંબંધીને તો સૌ દુરથી પણ પોતાની પાસે બોલાવે છે તો પ્રભુ આમ કેમ કરે ? મારું મન એ વાત કબુલ કરતુ નથી શુ વીર પ્રભુએ મને દુર મોકલતા એમ ધાર્યું હશે કે—હું પાસે હોત તો સાથે લઈ જવા હઠ કરત અથવા જવા ન દેત, કે કેવળજ્ઞાન આપીને જવુ હોય તો જાઓ, એમ કહેત ! ગમે તે ધાર્યું હોય પણ મારા જેવા રાગીને દુર રાખવામા પ્રભુએ ઠીક તો કર્યું નથી એમ મને લાગે છે પણ રખે હુ ભૂલતો તો નથી ? પ્રભુ ભૂલ ન જ કરે એ વાતની તો મને ખાત્રી છે અરે ! હા ! હુ જ ભૂલ્યો છુ, મેં તે વખતે ઉપયોગ કેમ ન દીધો કે પ્રભુનુ આયુષ્ય કેટલુ છે ? પરંતુ હવે શુ થાય ! પણ મારી બીજી પણ ભૂલ જણાય છે ! મેં એમ ધાર્યું કે જેવો મારો પ્રભુ ઉપર રાગ છે તેવો જ રાગ તેમનો મારા પર હશે, પણ અહો ! આ તો સમજ્યા છતા ભૂલ્યો ! પ્રભુ તો વીતરાગ હતા, તેમનો રાગ મારા પર હતો જ નહી, મેં પણ એકપક્ષી જ રાગ કર્યો ! એ વીતરાગ પ્રભુએ મારા પરની હિતબુદ્ધિથી જ મને દૂર મોકલ્યો જણાય છે. કારણ કે હુ પ્રભુ પર અત્યંત રાગી હોવાથી એ સ્થિતિ જોઈ ન શકત. પણ હવે શુ કરવુ ? જે પ્રભુએ કર્યું તે જ મારે કરવુ. મારે પણ રાગીપણુ તજી દેવુ ને વીતરાગ થવુ કારણ કે આ સસારમા કોઈ કોઈનુ નથી જેઓ પોતાના આત્માનુ કાર્ય સાધે તે જ જીતી જાય છે અને બીજા ભવ હારીને ચાલ્યા જાય છે."

આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં કરતા અને વીર વીર એમ ઉચ્ચાર કરતા ગૌતમસ્વામીનો મોહ નાશ પામ્યો, શુદ્ધ દશા પ્રગટ થઈ અને ઘાતિકર્મનો ક્ષય કરી માર્ગમાં જ તેઓ કેવળજ્ઞાન પામ્યા દેવો ત્યાં કેવળજ્ઞાનનો મહોત્સવ કરવા આવ્યા સુવર્ણ કમળની રચના કરી. ગણધર મહારાજાએ તેના પર બેસી અપૂર્વ દેશના આપી ત્યારપછી બાર વર્ષ વિચરી મુનિ સમુદાયને સૌધર્મ ગણધરને સોપી તેઓ નિર્વાણપદ પામ્યા.

આ હકીકત ઉપરથી વીર પરમાત્માની વીતરાગ દશાનો ચિતાર હૃદયમા વિચારવાનો છે ગૌતમસ્વામી જેવા મહાગુણી અને સતત સેવા કરનારા મહાતપસ્વી એવા મુખ્ય ગણધર પર અંત સમયે તેને પાસે રાખવા જેટલો સ્નેહ પણ જેમણે ન બતાવ્યો એમની વીતરાગ દશા કેવી ઉચ્ચ કોટિની હશે ?

રાગી ઉપર પણ વીર પ્રભુએ જેવો વીતરાગભાવ બતાવ્યો છે તેવો જ પ્રાણાંત ઉપસર્ગ કરનાર ચંડકૌશિક, સગમ, ગોવાળ અને ગોસાળા જેવા મહાપાપી ઉપર અંશ માત્ર પણ દ્વેષ નહી ધરાવીને વીતદ્વેષપણુ બતાવી આપ્યુ છે એવી શાતવૃત્તિ આ મહાપુરુષ સિવાય બીજો કોણ રાખી શકે ? ધન્ય છે એ વીતરાગ–વીતદ્વેષ પરમાત્માને અને ધન્ય છે એમના અપ્રતિહત શાસનને, કે જેના પ્રતાપે અનેક જીવો આ સસાર સમુદ્રનો પાર પામી ગયા છે અને અનેક જીવો પાર પામશે ! આપણે પણ જો તે શાસનનો આશ્રય લઈશુ અને પરમાત્માની આજ્ઞાને અનુસરીશુ તો આપણું પણ અવશ્ય કલ્યાણ થશે ! તથાસ્તુ !

ભગવાન્ મહાવીર: યુગપ્રવર્તક તરીકે

લેખક :—મુનિરાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી

સમયનો પ્રભાવ સંસારની કોઇ પણ વસ્તુ ઉપર પડ્યા વિના રહેતો નથી. દુનિયાનો કોઇ પણ દેશ, જાતિ, ધર્મ, સમ્પ્રદાય, રીત-રિવાજ, રાજ્યવ્યવસ્થા, આ બધું સમયાનુકૂળ પરિવર્તન માંગી જ લે છે. યાવત્ મનુષ્યોની ભાવના અને બુદ્ધિમાં પણ પરિવર્તન થયા કરે છે. જૈન દૃષ્ટિએ માનેલ ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળ, છ આરા, ત્રીજા અને ચોથા આરામાં જ તીર્થંકર થાય, એ બધું શાનું પરિણામ છે? સમયની ઉત્કૃષ્ટતા અને અપકૃષ્ટતા—સમયના પ્રભાવનું જ પરિણામ છે. અમુક સમયમાં જીવો અમુક પ્રકૃતિના હોય, વળી બીજા કોઇ સમયમાં જીવો એથી જૂદી જ પ્રકૃતિના હોય. સમયનો પ્રભાવ જ તે તે વખતે એવો હોય છે કે જેથી જીવોના સ્વભાવો એવા બને છે. ઋજુ અને પ્રાજ્ઞ, ઋજુ અને જડ, વક્ર અને જડ, એ પ્રમાણે જૈનશાસ્ત્રોમાં બતાવેલા જીવોના સ્વભાવો, એ જુદા જુદા સમયનુ પરિણામ નહિ તો બીજું શું છે?

આમ સમયના પરિવર્તનની સાથે, મનુષ્ય-સ્વભાવમાં થતા પરિવર્તનના કારણે, તે તે સમયના મહાપુરૂષો—જ્ઞાની પુરુષો જીવોના કલ્યાણને માટે પાછલા કાળથી ચાલ્યા આવતાં માર્ગો, ધર્મક્રિયાઓ અને રૂઢિઓમા પરિવર્ત્તન કરવા-કરાવવા પ્રયત્ન કરે છે. આમ યુગબળને જોઇ જીવોની સ્થિતિચુસ્તતામા પલટો કરાવનારા મહાપુરૂષોને 'યુગપ્રવર્તક' કહેવામા આવે છે.

ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી ચરમ તીર્થંકર હતા—તેઓ તે જ ભવમાં મોક્ષે જનારા હતા, એમ છતાં પણ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી પોતાના સમયના એક 'યુગપ્રવર્તક' મહાન 'યુગપ્રવર્તક' થયા છે, એમ આજે આપણે—આપણે જ નહિ, આખું જગત્ કબુલ કર્યા સિવાય નહિ રહી શકે. ભગવાન્ મહાવીરસ્વમીનો સમય અત્યંત ઘોર અંધકારનો હતો, ભારતવર્ષમા સર્વત્ર અજ્ઞાનતા છવાઇ રહી હતી, કોણ જગતના ધર્મગુરૂઓ કે કોણ બ્રાહ્મણો, કોણ વૈશ્યો કે કોણ શૂદ્રો, કોણ ક્ષત્રિયો કે કોણ બીજાઓ—સૌ લગભગ પોતાના કર્ત્તવ્યથી વિમુખ થઇ રહ્યા હતા. અહિંસા, સંયમ અને તપ, વિકૃત રૂપમા પરિણમ્યા હતા.

યદ્યપિ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીની પહેલાં થયેલ ભગવાન્ પાર્શ્વનાથની શિષ્યપરંપરા તે સમયે વિદ્યમાન હતી, અને તેઓ મોટી સંખ્યામા વિચરતા હતા, 'નિર્ગ્રંથ શ્રમણ' તરીકે અહિંસા, સંયમ, અને તપનો પ્રચાર કરી રહ્યા હતા અને વીતરાગધર્મને પ્રરૂપી રહ્યા હતા. તેમ છતા પણ તેમની વસ્ત્ર-મર્યાદા, એમના મહાવ્રતોની ચારની સંખ્યા, એમની વિહાર—મર્યાદા, એમની પ્રતિક્રમણ—મર્યાદા; એ બધું, ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીના સમયને માટે, અને તે પછીના સમયને માટે અનુકૂળ-ફાયદાકારક નહિ હતું. સમયના

પ્રભાવથી, જૈનશાસ્ત્રોમાં કહેવામાં આવ્યું છે તેમ જીવો વક્ર અને જડ બન્યા હતા. એ જીવોને માટે, ભગવાન્ પાર્શ્વનાથના સમયથી ચાલી આવતી શ્રમણસંસ્કૃતિ અને કેટલાક બીજા રીતરિવાજોમાં ફેરફાર કરવાની આવશ્યકતા જણાતી હતી.

આમ એક તરફ જેમ ખાસ વીતરાગમાર્ગ–શ્રમણસંસ્કૃતિ વગેરેમાં કેટલાક ફેરફારો કરવાની જરુર હતી, તેવી જ રીતે, આખો ભારતવર્ષ જુદા જુદા ધર્મો–ધર્મોપદેશકોના વાતાવરણથી ઘણો જ સંક્ષુબ્ધ થયો હતો. આત્મકલ્યાણના અસાધારણ સાધનભૂત એવા ધર્મની પણ ખબર નહિ પડતી હતી કે વસ્તુતઃ કયો ધર્મ સાચો છે? પુરણકાશ્યપ, મંખલીગોસાલ, અજિત કેશકંબલ, કકુદકાત્યાયન, સંજય વેલાષ્ટપુત્ર; આ અને એવા બીજા અનેક ધર્મોપદેશકો પોતપોતાના **એકાન્તમતને** સ્થાપન કરી, લોકોને પોતપોતાના વાડા તરફ વાળતા હતા.

ત્રીજી તરફથી ધર્મને નામે યજ્ઞ–યાગાદિમાં ઘોર હિંસાનું પ્રવર્તન થઇ રહ્યું હતું.

ચોથી બાબત 'યતિ બ્રાહ્મણમ્' તરીકે જાતિવૈરનું મૂર્તિમંત દશ્ય ત્યારે મોજૂદ હતું.

આમ ચારે તરફથી અશાન્તિ–અશાન્તિનુ જ વાતાવરણ ફેલાઇ રહ્યુ હતું. આવા સમયમાં જરુરત હતી ભારતવર્ષમાં એક મહાપુરુષની કે જે જગત્‌ને સાચો માર્ગ બનાવે અને અજ્ઞાનતાને દૂર કરી લોકોને સાચા ધર્મના રાહ ઉપર લાવે!

આ વખતે ઉપરની બધી બાબતોમાં આવશ્યક પરિવર્ત્તન કરવા તરફ, કોઇ પણ જાતના સ્વાર્થ વિના લોકોને કલ્યાણનો માર્ગ બતાવવા તરફ ,ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીએ જેહાદ જગાવી હતી.

આખા જગતના અંધકારની સ્હામે, આખા જગત્‌ની સ્થિતિચુસ્તતાની સ્હામે જેહાદ ઉઠાવનારમાં કેટલુ આત્મબળ હોવુ જોઈએ, એ કહેવાની ભાગ્યે જ જરુર છે. ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીએ બાર બાર વર્ષ પર્યન્ત ઘોર તપસ્યા કરીને – અનેક ઉપસર્ગ–પરીષહો સહન કરીને, અપૂર્વ સાધકતાને પ્રાપ્ત કરી, ઉચ્ચ કોટિની આત્મશક્તિ પ્રાપ્ત કરી હતી–એમણે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતુ અને સંપૂર્ણતા પ્રાપ્ત કર્યા પછી જ તેમણે જગત્‌ને શાન્તિનો માર્ગ બતાવ્યો હતો. તત્કાલીન અને ભવિષ્યના જીવોની પરિસ્થિતિનો વિચાર કરી ભગવાને પ્રભુ પાર્શ્વનાથના સમયથી ચાલી આવતી શ્રમણ–સંસ્કૃતિમા પરિવર્તન કર્યું હતુ એમણે ચાર મહાવ્રતોના બદલે પાંચ મહાવ્રતોની પ્રરૂપણા કરી, પાંચે મહાવ્રતોની વ્યાખ્યા સ્પષ્ટ કરી હતી ભગવાન્ પાર્શ્વનાથની શિષ્ય–પરંપરા ગમે તેવા રંગના કે ગમે તેવી કિંમતનાં જે વસ્ત્રો ધારણ કરતી હતી, એ મર્યાદાને બંધ કરી વસ્ત્રમર્યાદા મુકરર કરી હતી આવી જ રીતે પાર્શ્વનાથ ભગવાનની શિષ્ય–પરંપરામા ચાલી આવતી દેવસી અને રાત્રિક અને તે પણ કારણિક પ્રતિક્રમણની મર્યાદાને બંધ કરી પાંચે પ્રતિક્રમણ નિયમિત રીતે સાધુઓએ કરવા જ જોઈએ, એવી મર્યાદા દાખલ કરી હતી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની શિષ્ય–પરંપરામાં ચાલી આવતી વિહારની મર્યાદાના સ્થાને નવકલ્પી વિહારની મર્યાદા દાખલ કરી હતી.

અઢીસો વર્ષથી, બલ્કે એમ કહેવુ જોઈએ કે શ્રીઅજિતનાથ ભગવાન્‌ના સમયથી જે કેટલીક મર્યાદાઓ ચાલી આવતી હતી, એ મર્યાદાઓમા એકદમ પરિવર્તન કરવાનુ એક જબરદસ્ત કાર્ય ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીએ કર્યું હતુ.

આપણે પહેલાં જોઈ ગયા છીએ તેમ, ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીના સમયમાં પણ, ભગવાન્ પાર્શ્વનાથની શિષ્યપરંપરામાં ઉતરી આવેલા શ્રમણ-નિગ્રંથો મૌજૂદ હતા. તેઓ સમયે સમયે વિચરતાં વિચરતાં ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીના શ્રમણનિગ્રંથોને મળતા પણ હતા, તેઓનો વાદ-વિવાદ પણ થતો હતો — અને પરિણામે ભગવાન્ મહાવીર-સ્વામીની પાસે જતા ભગવાન્ તેઓને મધુર ભાષાથી સમજાવી — તેમના હૃદયમા આ પરિવર્તન સમજાવતા હતા અને તેથી તેઓ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીનો પાચ મહા-વ્રતવાળો અને પાંચ પ્રતિક્રમણવાળો ધર્મ સ્વીકારતા હતા આવા અનેક પ્રસંગોનું વર્ણન શ્રીભગવતીસૂત્રમાં પણ ઉપલબ્ધ થાય છે.

ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીએ, આમ જૈન શ્રમણસંસ્કૃતિમાં એકદમ પરિવર્તન કર્યું હતું.

આવી જ રીતે ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીના સમયમાં જુદા જુદા ધર્મવાળાઓ પોતપોતાના **એકાન્તવાદને** સત્ય માની, બીજાઓને જૂઠા બતાવવામાં પોતાની બાહાદુરી સમજતા હતા, આની સ્હામે ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીએ **સ્યાદ્વાદનો સંદેશ** લોકોના કાનો દ્વારા હૃદયોમાં ઉતારવાનો ભરસક પ્રયત્ન કર્યો હતો. એક વસ્તુને એક જ દૃષ્ટિથી જોઈ, માત્ર તે જ વસ્તુ સાચી છે, તે સિવાયનું બધું જૂઠું છે, આમ માનવું એ ખરેખર ભૂલ છે. 'જરા જુદી જુદી દૃષ્ટિથી જુઓ, તમને તમારી ભૂલ માલુમ પડશે અને સત્યનું ભાન થશે,' એ ભગવાન્નું કથન હતું. ભગવાને જગત્ને સમજાવ્યું કે :—

"एकस्मिन् वस्तुनि सापेक्षरीत्या परस्परविरुद्धनानाधर्मस्वीकारो हि स्याद्वादः"

એક વસ્તુમાં અપેક્ષા પૂર્વક વિરુદ્ધ જુદા જુદા અનેક ધર્મોનો સ્વીકાર કરવો, એનું નામ છે સ્યાદ્વાદ! આમ કોઈ પણ વસ્તુને ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિથી નીહાળતાં, કોઈ પણ મતને એકદમ અસત્ય કહેવાનું સાહસ કોઈ ન કરી શકે.

સામ્પ્રદાયિક કિંવા ધાર્મિક મતભિન્નતાઓને વિરુદ્ધતાનુ રૂપ આપી, ઉભા કરેલ અશાંતિના અગ્નિ સામે, આ સ્યાદ્વાદના સિંચને એ અગ્નિને ઘણો શાન્ત કર્યો હતો.

આવી રીતે જેઓ યજ્ઞ-યાગાદિમાં પશુઓને હોમવામાં ધર્મ માની રહ્યા હતા, તેઓની સામે પણ ભગવાને શાન્ત અને આધ્યાત્મિક બળવો ઉઠાવ્યો. બીજા જીવોનો નાશ કરીને હોમ કરનારાઓને ભગવાને સ્પષ્ટ સમજાવ્યુ કે 'મહાનુભાવો, હોમ જરુર કરો, પરતુ એવો હોમ કરો, કે જેનાથી કોઈ પણ જીવની હિંસા ન થાય, અને આપણા આત્માનુ કલ્યાણ થાય' ભગવાને કહ્યું :

तवो जोई, जीवो जोईठाण, जोगा सुया, सरीर कारीसंग ।
कम्मं हहा, संजमजोग संति, होमं हुणामि इसिणं पसत्थं ॥

उत्तराध्ययन सूत्र, અ० १२, गा. १४.

તપરૂપ અગ્નિ, જીવરૂપ અગ્નિનુ સ્થાન-કુંડ, યોગરૂપ કડછી, શરીરરૂપી છાણાં, કર્મ-રૂપી લાકડા, સંયમ-વ્યાપારરૂપી શાન્તિપાઠ, આ પ્રકારની સામગ્રીથી ઋષિઓથી પ્રશંસાએલ હોમને હું કરું છું

જે વખતે સસારમા અંધાધુધી વ્યાપ્ત થઈ જાય છે, નિર્નાયકતા પ્રસરે છે અને સ્વચ્છંદવૃત્તિનુ સામ્રાજ્ય વધી જાય છે, એ વખતે ઢોંગ વધારે ફેલાય છે. ઢોંગી લોકોનુ જોર વધી જાય છે અને એ ઢોંગી લોકો — ધૂર્તલોકો અનેક રીતે લોકોને

ફસાવે છે. પરિણામે 'લોભીઆ હોય ત્યાં ધૂતારા ભૂખે ન મરે,' એ હિસાબે સંસારના મનુષ્યોની લોભવૃત્તિનો લાભ, એ ઢોંગીઓ આરામથી લઈ શકે છે।

ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીનો સમય પણ આવો જ અંધાધુધીનો સમય હતો, અને એટલા માટે પોતાનો મત વધારવાની, મહાત્મા બનવાની, પૂજાવાની કે બીજી કોઈ પણ જાતની લાલસા નહિ રાખનાર પ્રભુ મહાવીરસ્વામીએ સાચો માર્ગ શો છે, સાચી તપસ્યા કઈ છે, સાચો યોગ કયો છે, સાચો સાધુ કે સાચો બ્રાહ્મણ કોણ હોઈ શકે; એનું સ્વરૂપ ખુલ્લંખુલ્લા પ્રકટ કર્યું હતુ. ભગવાને જગતને સંભળાવ્યું કે.—

जइ विय णिगसे किसे चरे जइ विय भुंजिय मासमंतसो।
जे इह मायाइ मिज्जई आगंता गब्भायणंतसो ॥

सूत्रकृतांग, अ० २, उ० १, गा० ९.

યદિ કોઈ નગ્ન થઈને ફરે, યા કોઈ શરીરને કૃશ કરીને ફરે, અથવા મહીના મહીનાના ઉપવાસ કરે, પરન્તુ જો તે માયા વડે કરીને લિપ્ત છે તો તેની મુક્તિ નથી, બલ્કે અનંત ગર્ભોમાં તેને જવું પડે છે.

આવી જ રીતે શ્રમણાદિનો કે બ્રાહ્મણાદિનો ખોટો ઢોંગ કરનારાઓથી લોકોને ચેતવતાં ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીએ ફરમાવ્યું કે.—

नवि मूंडिएण समणो न ओंकारेण बंभणो।
न मूणी रण्णवासेणं कुसचीरेण न तापसो॥

उत्तराध्ययन, अ० २५, गा० ३.

મુંડન,-લુંચન કરવા માત્રથી કંઇ શ્રમણ નથી, ઓંકારનો જાપ માત્ર કરવાથી બ્રાહ્મણ નથી, અરણ્યવાસ કરવા માત્રથી કંઇ મુનિ નથી તેમ દર્ભનાં વસ્ત્ર પહેરવા માત્રથી કંઇ તાપસ નથી.

ત્યારે સાચા શ્રમણાદિ કોણ?–એ બતાવતાં ભગવાને સ્પષ્ટ સમજાવ્યું:—

समयाए समणो होई बंभचेरेण बमणो।
नाणेण य मुणी होई तवेण होई तापसो॥

उत्तराध्ययन, अ० २५, गा–३१.

સમતાથી–સમભાવથી શ્રમણ કહેવાય, બ્રહ્મચર્યથી બ્રાહ્મણ, જ્ઞાનથી મુનિ અને તપથી તાપસ કહેવાય. અર્થાત્ આ ગુણો જો તેમાં ન હોય, તો પછી શ્રમણ, બ્રાહ્મણ, મુનિ કે તાપસ કેમ કહી શકાય?

સંસારની અંદર ઘણે ભાગે બનતું આવ્યુ છે તેમ, ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીના સમયમા પણ જાતીય અભિમાનના કારણે વૈર-વિરોધ વધારે થતા હતા "અમે તે બ્રાહ્મણ, અમે તો વૈશ્ય, અમે તો ક્ષત્રિય અને અમે તો શુદ્ર, અમે તો સાધુ, આ તો કુસાધુ, આ તો પાસત્થો," આ બધુ કેવળ મિથ્યાભિમાનનુ જ પરિણામ છે. આ મિથ્યાભિમાનની સામે ભગવાને સમજાવ્યુ:—

कम्मुणा बंभणो होइ, कम्मुणा होइ खत्तिओ।
वइसो कम्मुणा होइ सुद्दो होइ कम्मुणा ॥

માણુસ કર્મથી બ્રાહ્મણ થાય, કર્મથી ક્ષત્રિય થાય, કર્મથી વૈશ્ય થાય અને શૂદ્ર પણ કર્મથી–ક્રિયાથી જ થાય!

આમ અનેક રીતે તપાસતાં આપણે એ સહજે જોઈ શકીએ છીએ કે ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી તે સમયના એક જબરદસ્ત સુધારક જ નહિ, પરન્તુ યુગપ્રવર્તક હતા. એમણે, ન કેવળ શ્રમણસંસ્કૃતિમાં જ, બલ્કે આખી જૈનસંસ્કૃતિમાં કાયા પલટ કરી દીધી હતી. ભગવાન્ના આ યુગ–પ્રવર્તનમાં, ભગવાને ચુંવાલીસસો બ્રાહ્મણોને આપેલી દીક્ષાએ વધારે મહત્ત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે, એમ કહી શકાય જે બ્રાહ્મણો–જે વિદ્વાન બ્રાહ્મણો, પોતાના મતનું જબરદસ્ત અભિમાન રાખી, બીજાઓનો ઘોર વિરોધ કરે, તે જ વિદ્વાનો પોતાના સેંકડો શિષ્યોની સાથે ભગવાનની પાસે દીક્ષા લે, એ કંઇ ઓછું મહત્ત્વનું કાર્ય નથી. ભગવાન્ના યુગપ્રવર્તન–કાળના પ્રારંભમાં જ ભગવાનને મળેલો આ વિજય ખરેખર શ્રેષ્ઠ મંગલાચરણરૂપ હતો.

એ પ્રમાણે ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીએ વ્રતોની દૃષ્ટિએ, આચારવિચારની દૃષ્ટિએ, સામાજિક દૃષ્ટિએ, સંઘવ્યવસ્થાની દૃષ્ટિએ, ભારતમાં શાન્તિ ફેલાવવાની દૃષ્ટિએ, અહિંસાની દૃષ્ટિએ, પારસ્પરિક રાગ–દ્વેષ મટાડવાની દૃષ્ટિએ, આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ, સાધુઓને અને ગૃહસ્થોને પોતપોતાનો ધર્મ સમજાવવાની દૃષ્ટિએ; આમ અનેક દૃષ્ટિએ જે પ્રખર પ્રયત્નો કર્યા છે, અને પોતાના એ પ્રયત્નોમાં જે મહાન્ સફળતા મેળવી છે, એ એમના ઉત્તમ ત્યાગ, નિસ્વાર્થતા લોક–કલ્યાણની ભાવના અને એમના ઊંચામાં ઊંચા આત્મિક-જ્ઞાનનું પરિણામ છે, એમ કોઇ પણ વિચારક કહ્યા સિવાય નહિ રહે!

ભગવાન્ મહાવીર એટલે સાચા સુધારક, ભગવાન્ મહાવીર એટલે જગતના ઉદ્ધારક, ભગવાન્ મહાવીર એટલે સાચા નવયુગપ્રવર્તક! ભગવાન્ મહાવીરને ખરી રીતે જગત્ ઓળખી શકયુ નથી અરે, ભગવાન્ મહાવીરને માનનારા પૂજનારા પોતે પણ તેમને ઓળખી શકયા છે કે કેમ?–એ પણ દાવા સાથે કહેવું દુષ્કર છે જો આપણે ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીને ખરેખરી રીતે ઓળખી શકયા હોત, તો તેમને આપણે આપણા જ પ્રભુ તરીકે નહીં. પરન્તુ જગતના પ્રભુ તરીકે ઓળખાવી શકયા હોત. ભગવાન્ મહાવીરના સમકાલીન બુદ્ધદેવનુ ચરિત્ર, આજે દુનિયાની તમામ ભાષાઓમાં, અનેક આવૃત્તિઓમાં બહાર પડતુ જ રહે છે, જ્યારે ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીનુ એક પણ ચરિત્ર, એક પણ ભાષામા એવુ આલેખાયેલુ આપણે નથી જોતા કે કોઈ પણ ધર્મનો અનુયાયી એને વાંચતાં જ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીનો પ્રશંસક બને—ભક્ત બને! ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીના સમકાલીન બુદ્ધદેવના અનુઆયીઓની સંખ્યા આજે દુનિયામાં કરોડોની—પચાસ સાઠ કરોડ જેટલી છે, પ્રભુ મહાવીરસ્વામીને માનનારાઓની સંખ્યા બાર લાખની!! કેટલો દુ:ખનો વિષય છે!!!

શાસનદેવ સર્વને સદ્બુદ્ધિ, અને ભગવાનનું શાસન જગતમાં સર્વત્ર ફેલાવવાનું બળ આપે, એ અભિલાષા સાથે સાચા સુધારક યુગપ્રવર્તક પ્રભુ મહાવીરસ્વામીને ભૂરિ ભૂરિ વંદન કરી અહીં જ વિરમીએ!

'શ્રી મહાવીર નિર્વાણ'*

શ્રમણ ભગવાન મહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ પછી જિનશાસનની ભવિષ્યમાં થનારી સ્થિતિનું વર્ણન

અનુવાદક
સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ
આર્કિયોલોજીકલ ડીપાર્ટમેન્ટ, **વડોદરા.**

ભારતીય મુસલમાન બાદશાહોના દરબારમા સૌથી પ્રથમ જૈનધર્મનું મહત્ત્વ સમજાવનાર, ઐતિહાસિક તેમ જ ભૌગોલિક બને દૃષ્ટિથી મહત્ત્વપૂર્ણ 'વિવિધ તીર્થકલ્પ' નામના ગ્રંથની રચના કરનાર, ચૌદમી શતાબ્દીમા થયેલા સુલતાન મહમદ તુઘલખના દરબારમા જૈનધર્મનુ ગૌરવ વધારનાર, અનેક સ્તોત્ર મૌક્તિકોની રચના કરનાર, ખરતરગચ્છાચાર્ય શ્રીજિનપ્રભસૂરિજીએ આજથી છસો વર્ષ પહેલા, જૈનધર્મની ભવિષ્યમા થનાર પરિસ્થિતિનુ વર્ણન પોતે રચેલા 'વિવિધ તીર્થકલ્પ' અતર્ગત ૨૧ મા અપાપાબૃહત્કલ્પમા આપેલુ છે. તે વર્ણનની સાથે સાથે મહાવીર નિર્વાણ તથા દીપાલીકાપર્વની ઉત્પત્તિનુ વર્ણન આપેલુ હોવાથી તેનુ ભાષાતર અત્રે આપવામા આવ્યુ છે.

"શ્રીમહાવીર પ્રભુને નમસ્કાર કરીને તેઓશ્રીના નિર્વાણ દિવસથી પ્રવૃત્ત થયેલા દિવાલીપર્વના વર્ણન પૂર્વક હૂ પાવાપુરીનો કલ્પ કહીશ :

ગૌડદેશમા આવેલા પાટલીપુત્ર નગરમાં ત્રણ ખંડ ભરતનો સ્વામી મહારાજા સંપ્રતિ કે જે પરમ જૈન હતો તે એક સમયે શ્રીઆર્યસુહસ્તી સ્વામીને પૂછવા લાગ્યો કે —'હે ભગવન્! લૌકિક અને લોકોત્તર માર્ગમા ગૌરવ પામેલા આ દિવાલીપર્વની ઉત્પત્તિ શી રીતે થઈ?'

ગુરુ મહારાજે કહ્યુ કે સાભળ —

તે કાળ, તે સમયમા ચરમ તીર્થપતિ શ્રમણ ભગવાન્ શ્રી મહાવીરપ્રભુ પ્રાણત નામક દેવલોકમા આવેલા પુષ્પોત્તર વિમાનમાથી વીસ સાગરોપમનુ (દેવ સબધી) આયુષ્ય પૂર્ણ કરી, ત્યાથી ચ્યવી આ જ અવસર્પિણીના ત્રણ આરા સમાપ્ત થયા બાદ, ચોથા આરાના ૭૫ વર્ષ અને સાડાઆઠ માસ બાકી હતા તે સમયે આષાઢ સુદિ ૬ ને દિવસે

---

* 'વિવિધતીર્થકલ્પ' સિંધી જૈન ગ્રન્થમાલા, ગ્રન્થાંક ૧૦ મો. સં. જિનવિજયજી, પૃષ્ઠ ૩૪ થી ૪૪.

ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રમાં બ્રાહ્મણકુંડ ગ્રામનગરમા ઋષભદત્ત બ્રાહ્મણની ભાર્યા દેવાનંદાની કુક્ષિમાં સિંહ, ગજ, વૃષભ આદિ ૧૪ મહાસ્વપ્ન[1] સૂચિત ગર્ભપણે અવતર્યા.

દેવાનંદાની કુક્ષિમાં ૮૨ દિવસ રહ્યા પછી શક્રેંદ્રે હુકમ કરેલા હરિણૈગમેશ નામના દેવે આસો (ગુજરાતી ભાદરવા) વદિ ૧૩ના દિવસે, ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રને વિષે ક્ષત્રિયકુંડગ્રામનગરના રાજા સિદ્ધાર્થની પત્ની ત્રિશલાદેવીની કુક્ષિમાં ગર્ભરૂપે પરિવર્તન કર્યા[2]

ગર્ભમાં (સાતમા મહિને) માતાના અતિ સ્નેહને લીધે 'માતાપિતાની હયાતીમા હું શ્રમણ નહી થાઉ' એવો અભિગ્રહ લીધો. નવ માસ અને સાડાઆઠ રાત્રિ દિવસ વ્યતીત થયે ચૈત્ર સુદિ ૧૩ના દિવસે તે જ (ઉત્તરાફાલ્ગુની) નક્ષત્રે જન્મ લીધો. માતાપિતાએ (ગુણ-નિષ્પન્ન) વર્દ્ધમાન નામ પાડયું.

મેરુકંપ, સુરક્ષોભ, ઇંદ્રવ્યાકરણ રચના વગેરે પ્રગટ છે અવદાત જેના, એવા પ્રભુએ ભોગ ભોગવી, માતાપિતાના સ્વર્ગવાસ પછી ૩૦ વર્ષ [કુલ] ગૃહસ્થવાસમાં રહ્યા પછી સંવત્સર (વાર્ષિક) દાન આપી, ચંદ્રપભા નામની શિબિકામાં બેસી દેવદૂષ્ય વસ્ત્ર ધારણ કરી, માર્ગશીર્ષ વદિ ૧૦ ના[3] દિવસે ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રમાં તે જ વર્ષે એકાકી છઠ્ઠ તપથી જ્ઞાતખંડ વનમા સાંજના સમયે દીક્ષા લીધી. પારણાના દિવસે બહુલ વિપ્રે ક્ષીરથી પારણુ કરાવ્યું [તે સમયે], પચદિવ્ય પ્રગટ થયા.

ત્યારપછી, ૧૨ વર્ષ, ૧૩ પક્ષ સુધી દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ કૃત અનેક ઉપસર્ગો સહન કરી, ઉગ્ર તપ તપી, જૃંભિકા ગ્રામે ઋજુવાલુકા નદીના તીરે, ગોદોહિકા આસને, છઠ્ઠ-તપ વડે ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રમા જ વૈશાખ સુદિ ૧૦ને દિવસે, ત્રણ પહોર વ્યતીત થયે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું, (કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી બીજે જ દિવસે) અગિયારશે અપાપાપુરીના મધ્યે મહાસેન વનમાં તીર્થ પ્રવર્તાવ્યુ. ઇંદ્રભૂતિ પ્રમુખ ગણધરોને પરિવાર સાથે દીક્ષા આપી

શ્રમણપણુ અંગીકાર કરીને ભગવાને ૪૨ ચતુર્માસ નીચેનાં સ્થળોએ કર્યાં:—

૧ અસ્થિગ્રામે, ૩ પૃષ્ઠચપામાં, ૧૨ વૈશાલીવાણીયગ્રામમાં, ૧૪ નાલંદા-રાજગૃહમાં, ૬ મિથિલામાં, ૨ ભદ્રિકાનગરીમાં, ૧ આલંભિકાનગરીમાં, ૧ પ્રણુતભૂમિ (અનિશ્ચિત-સ્થાને), ૧ શ્રાવસ્તીમાં, ૧ અપાપામાં. કુલ ૪૨ ચાતુર્માસ.

અપાપાપુરીના મધ્યે હસ્તિપાલ રાજાની અભેદ્યમાન શુલ્કશાળા (કારકુનોને બેસવા યોગ્ય સ્થાન) માં ચરમ-છેલ્લું ચતુર્માસ કર્યું, ત્યાં પોતાના આયુષ્યનો અંત સમય જાણતા પ્રભુએ સોળ પ્રહર સુધી દેશના દીધી.

---

૧. ચૌદ મહાસ્વપ્ન:— ૧. ગજ, ૨ વૃષભ, ૩. સિંહ, ૪. લક્ષ્મી, ૫. ફુલની માળા, ૬. ચંદ્ર, ૭. સૂર્ય, ૮. ધ્વજ, ૯. કળશ, ૧૦. પદ્મ-સરોવર, ૧૧. ક્ષીર-સમુદ્ર, ૧૨. દેવ-વિમાન, ૧૩. નિર્ધૂમ અગ્નિ, ૧૪. રત્નરાશિ.

૨. ગર્ભપરિવર્તનનો વિસ્તૃત અધિકાર જાણવા ઇચ્છનારને 'કલ્પસૂત્ર સુબોધિકા'માંથી જોઈની માહિતી મલી રહેશે.

૩. ગુજરાતી કારતક વદિ ૧૦

ત્યાં પુણ્યપાળ રાજા વાંદવા આવ્યા. તેમણે જાતે દેખેલા ૮ આઠ મહાસ્વપ્નનું ફળ પુછ્યું પ્રભુએ એ સ્વપ્નાઓના ફળરૂપે જૈનશાસનની ભવિષ્યમા—કળીકાળમા થનારી સ્થિતિનું સવિસ્તર વર્ણન કહી સંભળાવ્યુ

* * *

ત્યારપછી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુ શ્રી મહાવીરને પૂછ્યું કે—'હે ભગવન્! તમારા નિર્વાણ પછી શું શુ થશે?' પ્રભુએ કહ્યું કે—'ગૌતમ! મારા મોક્ષ–ગમન બાદ ત્રણ વર્ષ સાડા આઠ માસ વ્યતીત થએ દુસમા નામે પાંચમો આરો શરૂ થશે.'

મારા મોક્ષગમન બાદ ૬૪ વર્ષ પછી ચરમ કેવલી જંબુસ્વામી મોક્ષે જશે. તે જ સમયે મનઃપર્યવજ્ઞાન, પરમાવધિ, પુલાકલબ્ધિ, આહારક શરીર, ક્ષપકશ્રેણિ, ઉપશમશ્રેણિ, જિનકલ્પ, પરિહારવિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મસંપરાય, યથાખ્યાતચારિત્ર, કેવલજ્ઞાન અને મોક્ષગમન: આ બાર વસ્તુઓનો ભરતક્ષેત્રમા વિચ્છેદ થશે.

આર્ય સુધર્માથી શરુ કરીને યાવત્ દુપ્પસહસૂરિ સુધી યુગપ્રધાન આચાર્ય ૨૦૦૪ થશે.

મારા નિર્વાણ પછી ૧૭૦ વર્ષે સ્થૂલિભદ્રના સ્વર્ગારોહણ થયા બાદ છેલ્લા ચાર પૂર્વ, સમચતુરસ્ર સંસ્થાન, વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણ, મહાપ્રાણધ્યાન વ્યુચ્છેદપણાને પામશે.

પાચસો વર્ષ પછી આર્યવજ્રના સમયમા દશમું પૂર્વ, ચાર સંઘયણ પણ વ્યુચ્છેદ થશે. મારા મોક્ષગમન પછી પાલક, નદ, ચંદ્રગુપ્ત, વગેરે રાજ્ય ચલાવી રહ્યા બાદ ૪૭૦ વર્ષે વિક્રમાદિત્ય રાજા થશે. તે આ પ્રમાણે.—

૬૦	વર્ષ	પાલકનુ રાજ્ય
૧૫૫	,,	નંદોનુ રાજ્ય
૧૦૮	,,	મૌર્યવંશીઓનું રાજ્ય
૩૦	,,	પુષ્યમિત્રનુ રાજ્ય
૬૦	,,	બલમિત્ર ભાનુમિત્રનુ રાજ્ય
૪૦	,,	નરવાહન રાજાનુ રાજ્ય
૧૩	,,	ગર્દભિલ્લ રાજાનુ રાજ્ય
૪	,,	શક રાજાનુ રાજ્ય
૪૭૦		

વિક્રમાદિત્ય રાજા સુવર્ણ પુરૂષની સાધના કરી પૃથ્વીને ઋણમુક્ત કરી પોતાનો સંવત્સર પ્રવર્તાવશે તે ગર્દભિલ્લ રાજાના ઉચ્છેદક કાલકાચાર્ય [મારા મોક્ષગમન બાદ] ૪૫૩ વર્ષે થશે

દુસમ સમયમા મોટા નગરો ગામ જેવાં અને ગામો સ્મશાન સમાન થશે, અને યમના દંડ જેવા (ભયકર) રાજાઓ થશે, કૌટુમ્બિકો દાસ જેવા થશે, કાર્યવાહકો (ઓદ્દેદારો) લાચ લેનારા થશે, નોકર ચાકર સ્વામિદ્રોહ કરનારા થશે, સાસુ કાલરાત્રિ સમાન થશે, અને વહુ સાપણો જેવી થશે, નિર્લજ્જ (લાજ વગરની), કટાક્ષથી જોનારી અને દુરાચારિણી કુલાગનાઓ થશે, શિષ્યો તેમજ પુત્રો સ્વચ્છદે ચાલનારા થશે, મેઘ (વર્ષાદ) વેળાસર વર્ષશે નહિ અને સમય વીતે વર્ષશે; દુર્જન લોકો સુખી, ઋદ્ધિસંપન્ન

અને સન્માનપાત્ર બનશે, જ્યારે સજ્જન પુરૂષો દુઃખી, અપમાનવાળા તેમજ અલ્પ ઋદ્ધિવંત થશે; પરચક્ર, ડમર, દુર્ભિક્ષ વગેરેથી દરેક દેશ પીડાશે; હલકા (નીચ) માણસો વિશેષ પેદા થશે; બ્રાહ્મણો પોતાના સ્વાધ્યાયાદિ નિત્યકર્મ છોડી દઈ અર્થલુબ્ધ થશે, સાધુઓ ગુરુકુળ-વાસનો ત્યાગ કરી, ધર્મકાર્યમાં મંદ પ્રવૃત્તિવાળા, કષાયથી કલુષિત મનવાળા થશે, સમ્યગ્દષ્ટિ દેવતાઓ તેમજ મનુષ્યો અલ્પબલવાળા થશે; અને મિથ્યાદષ્ટિ વિશેષ બલવંત થશે. દેવતાઓ દર્શન આપશે નહિ. વિદ્યા, મંત્ર તથા ઔષધિ વગેરે પણ જોઇએ તેવા પ્રભાવથી સ્ફૂરાયમાન થશે નહિ. ગૌરસ, કર્પૂર, સાકર વગેરે દ્રવ્યોમાથી રસ, વર્ણ, ગંધની હાનિ થશે. માસકલ્પાદિને યોગ્ય ક્ષેત્રો રહેશે નહિ. પ્રતિમારૂપ શ્રાવક ધર્મનો વ્યુચ્છેદ થસે. આચાર્યો પણ શિષ્યોને સમ્યક્ શ્રુત આપશે નહિ.

લોકો કલહ કરનારા, મત્સર કરનારા, અસમાધિ તેમજ અનિવૃત્તિ કરનારા થશે. આવી રીતે દશે ક્ષેત્રો (પાચ ભરત અને પાચ ઐરવત ક્ષેત્રો) મા દુખમ સમયના સંજોગે પ્રવૃત્તિ થશે.

વ્યવહાર, મંત્ર, તંત્રાદિમાં હમેશા ઉદ્યત બનેલા મુનિઓમાંથી આગમાર્થો લુપ્ત થશે, અને તેઓ અર્થ લોભી થશે.

ઉપકરણ, વસ્ત્ર, પાત્ર, વસતિ, શ્રાવકો વગેરેની ઓછાશ થશે. વિશેષ શું લખીએ વેપધારીઓ વિશેપ થશે અને શુદ્ધ સાધુઓ ઓછા થશે.

પૂર્વાચાર્યોની પરંપરાથી ચાલતી આવતી શુદ્ધ સામાચારીનો ત્યાગ કરી, પોતાની બુદ્ધિમા આવે તેમ કલ્પના કરી (મનકલ્પિત) સામાચારી બતાવી તેવા પ્રકારના (ભદ્રિક જનો) ને મોહમા પાડશે ઉત્સૂત્ર ભાપણ કરનારા, પોનાની જ સ્તુતિ અને બીજાની નિંદા કરનારા કેટલાક થશે મિથ્યાત્વી રાજાઓનુ જોર થશે અને હિંદુ રાજાઓ અલ્પ બળવાળા થશે.

યાવત્ ૧૯૧૪ વર્ષ વ્યતીત થએ વિક્રમ સવત્ ૧૪૪૪ માં પાટલિપુત્ર નગરમાં ચૈત્ર સુદિ આઠમે અર્ધ રાત્રિના સમયે વિષ્ટિકરણમા મકર લગ્નમા કલ્કિ રાજાનો જન્મ થશે.'

મતાંતરે—મગદણ નામના પુરુપને ઘેર, જશદેવીના ઉદરે ચંડાળ કુળમાં કલ્કિ રાજાનો જન્મ થશે.

કેટલાક એમ કહે છે કે—વીર ભગવાનના મોક્ષ-ગમન પછી ૧૯૨૮ વર્ષે ૫ માસે ચંડાળ કુલમા કલ્કિ રાજાનો જન્મ થશે. તેના નામો ત્રણ થશે જે આ પ્રમાણે- રુદ્ર, કલ્કિ અને ચતુર્મુખ. તેના જન્મ પ્રસંગે રાજા મધુમથનના મંદિરમા, મથુરા નગરીમાં ક્યાક છુપી રીતે રહેલ સ્તૂપ પડી જશે. મનુષ્યો, દુર્ભિક્ષ, રોગ, ડમર વગેરેથી પીડાશે. અઢારમા વર્ષે, કાર્તિક સુદિમા કલ્કિનો રાજ્યાભિષેક થશે. તે લોકોના મુખથી જાણી નંદરાજાના પાચે સુવર્ણના સ્તૂપો ખોદી કઢાવશે. ચામડાના નાણા ચલાવશે દુષ્ટ માણસોનો સહવાસ, અને સારા માણસોનો નિગ્રહ કરશે. પૃથ્વી સાધીને છત્રીસમા વર્ષે ત્રણખંડ પૃથ્વી (ભરતક્ષેત્ર) નો આધપતિ થશે. દરેક ઠેકાણેથી ખોદી ખોદીને નિધાન

* આ સંબંધમા ઘણા જુદા જુદા ઉલ્લેખો મળી આવે છે.

કાઢી લેશે. તેના ભંડારમાં ૯૯ કોડાકોડી સોનૈયા, ૧૪ હજાર હાથીઓ, ૮૭ લાખ ઘોડા, ૫ કોટિ પદાતિ (હિંદુ, તુરૂષ્ક અને કાફર લોકો) થશે તેનું એકછત્ર રાજ્ય થશે. ધન માટે રાજમાર્ગ ખોદાવતા તેમાથી લવણદેવી નામે પત્થરની ગાય નીકળશે તે પ્રગટ થઈને ગોચરી જતા સાધુઓને સિંગડાથી હણશે તે સમયે પાડિવય આચાર્ય કહેશે કે:—'આ નગરમાં જલનો ઘોર ઉપસર્ગ થશે,' અને સાધુઓને આદેશ દેશે તેથી કેટલાક સાધુઓ અન્યત્ર વિહાર કરી જશે. જેઓ વસતિ પ્રતિબંધથી રહેશે તેઓનો નિગ્રહ કરવામાં આવશે.

ત્યારબાદ વિશેષ વૃષ્ટિ એવી થશે કે જેનાથી આવેલા ગંગા નદીના પૂરમાં આખું શહેર તણાઇ જશે. રાજા અને સંઘ ઉત્તર દિશામાંના ઉંચા સ્થલે ચઢી જઇ બચાવ કરશે. રાજા ત્યા જ નવીન શહેર વસાવશે. સર્વ પાખંડીઓને તે દંડશે. સાધુઓ પાસેથી પણ ભિક્ષાનો છઠ્ઠો ભાગ માગશે, ત્યારે સંઘ કાઉસગ્ગ કરશે, તે વખતે શાસનદેવતા આવી તેને નિવારશે. પચ્ચાસ વર્ષ સુભિક્ષ થશે એક દ્રમ્મ (એક જાતનો સિક્કો) થી દ્રોણભર દાણા મળશે આવી રીતે નિષ્કંટક રાજ્ય પાલી છાસીમે વર્ષે ફરી સર્વ પાખંડીઓને દંડીને, સર્વ લોકોને નિર્ધન કરી, સાધુઓ પાસેથી ભિક્ષાનો છઠ્ઠો ભાગ માગશે તે પ્રમાણે નહિ આપવાથી સાધુઓને કેદખાનામા નાંખશે; ત્યારે પાડિવય આચાર્ય પ્રમુખ સંઘ શાસનદેવતાનો કાઉસગ્ગ કરશે, તેથી શાસનદેવતા આવીને તેને સમજાવશે છતા નહિ સમજે ત્યારે આસનકંપથી બ્રાહ્મણરૂપે શક્ર આવશે. જ્યારે તેનું પણ વચન તે નહિ માને ત્યારે શક્ર ચપેટાથી તેને મારશે, તે મરી નરકમાં જશે. ત્યારબાદ તેના પુત્ર ધર્મદત્તને રાજગાદીએ બેસાડશે સંઘને સ્વસ્થ કરી શક્ર સ્વસ્થાને જશે. દત્તરાજા ૭૨ વર્ષના આયુષ્યવાલો હમેશા જિનચૈત્ય મંડિત પૃથ્વી કરશે, લોકોને સુખી બનાવશે દત્તનો પુત્ર જિતશત્રુ અને તેનો પુત્ર મેઘઘોષ થશે કલ્કિના પછી મહાનિશીથ વર્તશે નહિ. આ પ્રમાણે બે હજાર વર્ષની સ્થિતિવાલા ભસ્મગ્રહ રાશિની પીડા ઉતર્યા બાદ દેવતાઓ દર્શન દેશે. વિદ્યા, મંત્ર વગેરે પણ થોડા જાપથી પ્રભાવ બતાવશે. અવધિજ્ઞાન, જાતિસ્મરણ વગેરે પણ કિંચિત્ જાગૃતિમા આવશે. ત્યારબાદ ૧૯ હજાર વર્ષ સુધી જૈનધર્મ પ્રવર્તશે. દુસમ સમયના અંતે બાર વર્ષની ઉમરે દીક્ષા લીધેલ, બે હાથના શરીર પ્રમાણવાલા, દશવૈકાલિક પ્રમાણ આગમના ધારનાર, અઢી શ્લોક પ્રમાણ ગણધર મંત્રનો જાપ કરનાર, ઉત્કૃષ્ટ છઠ (બે ઉપવાસ) ની તપસ્યા કરનાર દુપ્પસહ નામના આચાર્ય થશે તે છેલ્લા યુગપ્રધાન આઠ વર્ષ સુધી શ્રમણ પર્યાય પાળી ૨૦ વર્ષની આયુસ્થિતિવાળા અષ્ટમભક્તથી અનશન કરી, સૌધર્મ દેવલોકમા એક પલ્યોપમની સ્થિતિના આયુષ્યવાળા એકાવતારી તરીકે ઉત્પન્ન થશે

દુપ્પસહસૂરિ, ફલ્ગુશ્રી આર્યા (સાધ્વી), નાગિલ શ્રાવક અને સત્યશ્રી શ્રાવિકા, આ પ્રમાણે છેવટનો સંઘ થશે. તે ભરતક્ષેત્રમા પાચમા આરાના અને પહેલા પહોરે વિલીન થશે. મધ્યાન્હ સમયે વિમલવાહનરાજા, સુમુખ મંત્રી અને પાછલા પહોરે અગ્નિ આવી રીતે ધર્મ, રાજ્ય-નીતિ અને પાકાદિનો વિચ્છેદ થશે આ રીતે દુસમ નામે પાચમો આરો સંપૂર્ણ થશે.

ત્યારબાદ દુસમદુસમા નામે છટ્ઠો આરો શરૂ થશે. પ્રલય વાત વાશે. ઝેરના વર્ષાદ વર્ષશે. બાર સૂર્ય સમાન સૂર્ય તપશે ચંદ્રમા અત્યંત ટાઢ વર્ષાવશે. વૈતાઢ્યના મૂળમાં ગંગા સિંધુ નદીના બને કિનારે ૭૨ બિલોમા છ ખંડ ભરતના રહેનારા, મનુષ્યો તેમજ તિર્યંચો નિવાસ કરશે વૈતાઢ્યની શરૂઆતમાં પૂર્વ, પશ્ચિમ કિનારે, તથા ગંગા નદીના કિનારે નવ નવ બિલ થશે, આવી રીતે વૈતાઢ્ય પછી પણ બંને કિનારે નવ નવ, એકંદર સર્વ મળી ૩૬ બિલ થશે. સિંધુ નદીનાં પણ એ જ પ્રમાણે ૩૬ બિલ થશે. એમ સર્વ મળી કુલ એકંદર ૭૨ બિલ, ગંગા અને સિંધુનાં મળીને થશે. ગંગા તેમજ સિંધુ નદીનો પ્રવાહ રથના ચીલાના પ્રમાણમાં થશે, તેમાં ઉપજેલાં માછલા વગેરેનો તે બિલવાસિઓ રાત્રે આહાર કરશે. દિવસે તાપના ભયથી બહાર નીકળવા સમર્થ નહિ હોવાથી, સૂર્યના તાપથી તપેલા (પકાએલા) તે માછલા વગેરેને તેઓ ખાશે. ઔષધિ, અનાજ, વૃક્ષ, ગામ, નગર, જલાશય, પર્વત વગેરેના કોઇ સ્થલ રહેશે નહિ, માત્ર વૈતાઢ્યના ઋષભકૂટ રહેશે. છ વર્ષની સ્ત્રી ગર્ભ ધારણ કરશે સોલ વર્ષની સ્ત્રી અને વીસ વર્ષનો પુરુષ પુત્ર-પૌત્રાદિનાં દર્શન કરશે. શરીરની ઉંચાઇ એક હાથ પ્રમાણની રહેશે. કાળા, કુરૂપા, કષાયવાળા, નાગા અને પ્રાયે નરકે જનારા તે બિલવાસિ જીવો એકવીસ હજાર વર્ષના પ્રમાણવાલા છટ્ઠા આરામાં થશે.

આવી રીતે છટ્ઠા આરાની સમાપ્તિ થયા બાદ ઉત્સર્પિણીનો પહેલો આરો બેસશે. તેમા પણ તે જ પ્રમાણે સ્થિતિ થશે. તે વ્યતીત થયે બીજા આરાની શરૂઆતમાં આ ભરતક્ષેત્રમાં પાંચ પ્રકારનો મેહ વર્ષશે તે આ પ્રમાણે :—

૧. પુષ્કરાવર્ત્ત મેઘ—તાપ સમાવશે.
૨. ક્ષીરોદક મેઘ—ધાન્ય નીપજાવશે.
૩. ઘૃતોદક મેઘ—ઘૃત, (સ્નેહ) તેલાદિ કરનાર થશે.
૪. અમૃતોદક મેઘ—ઔષધિ નીપજાવશે
૫ રસોદક મેઘ—પૃથ્વીમા રસકસની વૃદ્ધિ કરશે.

તે બિલવાસી જીવોના પણ શરીર તથા આયુષ્ય વગેરે પ્રતિ સમય વૃદ્ધિ પામશે. તે જીવો પૃથ્વી સુંદર જોઇને, બિલોમાંથી નીકળશે ધાન્ય, ફલો વગેરે ખાતાં માંસાહારનો ત્યાગ કરશે ત્યારબાદ મધ્ય દેશમાં ૭ કુલકરો ઉત્પન્ન થશે ૧. વિલમવાહન, ૨ સુદામ, ૩ સગમ, ૪ સુપાર્શ્વ, ૫ દત્ત, ૬ સુમુખ અને ૭ સંમુચિ. વિમલવાહન જાતિસ્મરણ વડે નગરાદિ વસાવશે અગ્નિ ઉત્પન્ન થવાથી અન્ન-પાક, શિલ્પ, કલા, લોકવ્યવહાર વગેરે સર્વની પ્રવૃત્તિ થશે.

ત્યારબાદ ૮૯ પક્ષ અધિક ઉત્સર્પિણીનો બીજો આરો પસાર થયા બાદ પુંડ્રવર્ધન દેશમાં શાનદાર નગરમા સંમુચિ રાજાની ભદ્રારાણીની કુક્ષિમા ૧૪ સ્વપ્ન સૂચિત શ્રેણિકરાજાનો જીવ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના લોલુઅચ્ચુઅ પ્રસ્તરમાથી ૮૦ હજાર વર્ષનુ નરકાયુ પાળી ચ્યવીને પુત્રપણે અવતાર લેશે. તેના વર્ણ, પ્રમાણ, લછન,

આયુષ્ય, ગર્ભાપહાર સિવાય પાંચે કલ્યાણક,* માસ, તિથિ, નક્ષત્ર, જેવી રીતે મારા (મહાવીરસ્વામીના) થયા છે તે જ પ્રમાણે થશે. તફાવત માત્ર એટલો જ કે તે નામથી પદ્મનાભ નામે થશે તે ત્રણ નામોથી પ્રસિદ્ધિમાં આવશે. ૧. પદ્મનાભ, ૨. દેવસેન અને ૩. વિમલવાહન.

[આવતી ચોવીસીમાં થનારા તીર્થંકરોના નામ]

તીર્થંકરોનાં નામ	કોનો જીવ?	તીર્થંકરોનાં નામ	કોનો જીવ?
૧ વિમલવાહન	શ્રેણિકનો જીવ	૯. પોટ્ટિલ	સુનંદાનો જીવ
૨. સૂરદેવ	સુપાર્શ્વનો જીવ	૧૦. શતકીર્તિ	શતકનો જીવ
૩. સુપાર્શ્વ	ઉદાયીનો જીવ	૧૧ મુનિસુવ્રત	દેવકીનો જીવ
૪. સ્વયંપ્રભ	પોટ્ટિલનો જીવ	૧૨. અમમ	કૃષ્ણનો જીવ
૫. સર્વાનુભૂતિ	દૃઢાયુનો જીવ	૧૩. નિષ્કષાય	સત્યકીનો જીવ
૬. દેવસુત	કાર્તિકનો જીવ	૧૪. નિષ્પુલાક	બલદેવનો જીવ
૭. ઉદય	શંખનો જીવ	૧૫. નિર્મમ	સુલસાનો જીવ
૮. પેઢાલ	આણંદનો જીવ	૧૬. ચિત્રગુપ્ત	રોહિણીનો જીવ

કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે કલ્કિનો પુત્ર દત્ત વિક્રમ સંવત્ ૧૫૭૩ માં શત્રુંજયનો ઉદ્ધાર કરી, જિનભવન-મંડિત પૃથ્વી કરી, તિર્થંકર નામ કર્મ ઉપાર્જી, સ્વર્ગે જઈ ચિત્રગુપ્ત નામે તિર્થંકર થશે. અહી બહુશ્રુત સમ્મત જે હોય તે પ્રમાણ.

૧૭. સમાધિ	રેવતીનો જીવ	૨૧. મલ્લ	નારદનો જીવ
૧૮. સંવર	સયાલીનો જીવ	૨૨ દેવ	અંડબનો જીવ
૧૯ જશોધર	દ્વૈપાયનનો જીવ	૨૩. અનંતવીર્ય	અમરનો જીવ
૨૦. વિજય	કર્ણનો જીવ	૨૪. ભદ્રકર	સાયણબુદ્ધનો જીવ

આનરાં વગેરે પશ્ચાનુપૂર્વીથી જે વર્તમાન તિર્થંકરોના છે તે જ પ્રમાણે તેમના સમજવાં

ભાવિ ૧૨ ચક્રવર્તિઓ, નવ વાસુદેવો, નવ પ્રતિવાસુદેવો તથા બલદેવાદિ થશે તેઓનાં નામ આ પ્રમાણેઃ—

૧૨ ચક્રવર્તિ.	૯ વાસુદેવ.	૯ પ્રતિવાસુદેવ.	૯ બલદેવ.
૧. દીર્ઘદત	૧ નંદી	૧. તિલક	૧ જયંત
૨ ગૂરુદત	૨. નંદીમિત્ર	૨. લોહજંઘ	૨. અજિત
૩ શુદ્ધદત	૩ સુન્દરબાહુ	૩ વજ્રજંઘ	૩ ધર્મ
૪. શ્રીચંદ્ર	૪ મહાબાહુ	૪ કેસરી	૪. સુપ્રભ
૫ શ્રીભૂતિ	૫ અતિબલ	૫ બલી	૫, સુદર્શન

* આના લેખક જિનપ્રભસૂરિજી ખરતર ગચ્છની માન્યતાવાળા હોવાથી અત્રે ગર્ભાપહાર સિવાય પાચ કલ્યાણક લખ્યા છે. કારણ કે ખરતરગચ્છના અનુયાયીઓ ગર્ભાપહારના પ્રસંગને ભગવાન્ મહાવીરના છઠ્ઠા કલ્યાણક તરીકે ગણે છે, જ્યારે બીજા ગચ્છાનુયાયીઓ ગર્ભાપહારના પ્રસંગને કલ્યાણક તરીકે ગણતા નથી. —અનુવાદક

૬. શ્રીસોમ	૬. મહાબલ	૬. પહરાય	૬. આણંદ
૭. પદ્મ	૭, બલ	૭. અપરાજિત	૭. નંદન
૮. નાયક	૮. દ્વિપૃષ્ઠ	૮. ભીમ	૮. પદ્મ
૯. મહાપદ્મ	૯ ત્રિપૃષ્ઠ	૯. સુગ્રીવ	૯. સંકર્ષણ
૧૦. વિમલ			
૧૧. અમલવાહન			
૧૨. અરિષ્ઠ			

ઉપર પ્રમાણેના નામવાળા ૬૩ શલાકા પુરુષોમાંથી ૬૧ શલાકા પુરુષ તો ઉત્સર્પિણીના ત્રીજા આરામાં થશે, અને છેલ્લા જિનેશ્વર અને ચક્રવર્તિ બંને જણા ચોથા આરામા ઉત્પન્ન થશે. ત્યારબાદ ૧૦ મત્તંગાદિ કલ્પવૃક્ષો ઉત્પન્ન થશે. ૧૮ કોડા કોડી સાગરોપમ પ્રમાણ વર્ષો સુધી નિરંતર યુગલધર્મ વર્તશે અતીત, અનાગત કાલમાં ઉત્સર્પિણી, અવસર્પિણી કાલના અનંતા કાલચક્રો થયાં. અનતગુણા ભરતક્ષેત્રમાં થશે. આવી રીતે અન્ય પણ ભવિષ્યકાલનુ સ્વરૂપ કહીને કર્મવિપાક કહી, દેવશર્મા બ્રાહ્મણને પ્રતિબોધ આપવા ગૌતમસ્વામીને મોકલ્યા, કારણ કે તેઓનો પ્રભુ પ્રત્યે બહુ જ સ્નેહ હતો.

આ પ્રમાણે ૩૦ વર્ષ ગૃહસ્થપણે રહી, પક્ષાધિક સાડા બાર વર્ષ છદ્મસ્થ પર્યાયમાં અને ૩૦ વર્ષ, ૧૩ પક્ષ સુધી કેવલીપણે વિચરી કાર્તિક અમાવાસ્યા (ગુજરાતી આશ્વિન અમાવાસ્યા) ની રાત્રે છેલ્લા યામાર્ધમાં, બીજા સંવત્સરે, પ્રીતિવર્ધન માસે, નંદિવર્ધન પક્ષે, દેવાનદા રાત્રિએ, ઉપશમ દિવસે, નાગ કરણે, સર્વાર્થસિદ્ધ મુહૂર્તે, સ્વાતિનક્ષત્રને વિષે પર્યંકાસને બિરાજમાન થએલા પ્રભુને શક્રે વિજ્ઞપ્તિ કરી કે: — 'હે પ્રભુ! બે હજાર વર્ષની સ્થિતિવાલો ભસ્મગ્રહ નામનો ત્રીસમો ગ્રહ અતિક્ષુદ્ર છે તે આપશ્રીના જન્મ નક્ષત્ર ઉપર આવે છે. તેથી આ સમયે આપ જરા મુહૂર્ત માત્ર મોક્ષે જતાં વિલંબ કરો (આયુષ્ય વધારો) કે જેથી તે ઉતરી જાય. નહીતર તમારા તીર્થને લાંબા કાલ સુધી પીડા થશે' ભગવાને કહ્યુ કે: — 'હે દેવરાજ! અમે પૃથ્વીને છત્રરૂપે, મેરુને દડ સમાન કરવાને, તેમજ ભુજાથી સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર તરવાને, અને લોકને અલોકમા નાખી દેવાને સમર્થ છીએ, પરંતુ આયુષ્ય કર્મને વધારવાને, તેમજ હીન કરવાને સમર્થ નથી. તેથી અવસ્યંભાવિ ભાવ જે બનાવાના છે તે ફેરફાર થવાના નથી. માટે બે હજાર વર્ષ સુધી અવસ્ય તીર્થને પીડા થશે.'

મહાવીર પ્રભુના નિર્વાણ સમયનું વાતાવરણ

વીરપ્રભુ પંચાવન કલ્યાણફલ વિપાકના અધ્યયન અને પંચાવન પાપફલ વિપાકના અધ્યયન કહી; ૩૬ અધ્યયનની અપૃષ્ટ વાગરણા કહી, પ્રધાન નામે અધ્યયન પ્રરૂપતા શૈલેશી કરણમા પ્રાપ્ત થઈ, યોગ (મન, વચન, કાયા) નો નિરોધ કરી, સિદ્ધ થયા છે પાંચ અનંતક જેના એવા પ્રભુ, એકાકી સિદ્ધિપદને પામ્યા. તે અનંત પંચક આ પ્રમાણે— ૧ અનંત જ્ઞાન, ૨ અનંત દર્શન, ૩ અનત સમ્યકૃત્વ, ૪ અનંત આનદ, ૫ અનંતવીર્ય.

તે સમયે કુંથુઆ, જે વીણી શકાય નહિ તેવા બારીક જીવોની ઉત્પત્તિ થઇ, તે જોઈ આજ પછી સંયમ–પાલન દુષ્કર (કઠિન) થશે એમ માની ઘણા સાધુ, સાધ્વીઓએ આહાર પાણીનો ત્યાગ કર્યો.

દીપાલિકા પર્વની ઉત્પત્તિ

કાશી અને કોશલ દેશના નવ મલ્લઇ જાતિના અને નવ લચ્છઇ જાતિના રાજાઓ જે અઢારે રાજાઓ ચેડા મહારાજાના સામતો હતા તેઓએ અમાવાસ્યાના દિવસે પૌષધ કરેલો હતો તે પારીને, 'ભાવ ઉદ્યોત ગયો, તેથી હવે દ્રવ્ય ઉદ્યોત કરીએ,' એમ વિચારી રત્નમય દીપકોથી ઉદ્યોત કર્યો. કાલક્રમે તે ઉદ્યોત અગ્નિના દીપકોથી શરૂ થયો આ રીતે દીપાલિકા (દિવાલી) પર્વની ઉત્પત્તિ થઈ.

દેવો અને દેવીઓ આવતા જતા હોવાથી તે રાત્રિ ઉદ્યોતમય થઈ તેમજ કોલાહલમય થઇ. દેવતાઓએ પ્રભુના સ્થૂલ દેહને સસ્કાર કર્યો

ભસ્મરાશિની પીડા ટાળવા માટે દેવ, મનુષ્ય, ગાયો, વગેરેને મેરઈયા વડે લોકોએ નિરાજના વિધિ કરી તે દિવસથી મેરઈયાની પ્રવૃત્તિ થઇ

ગૌતમસ્વામી તે (દેવશર્મા) બ્રાહ્મણને પ્રતિબોધ કરી. જ્યારે પ્રભુને વદન કરવા માટે પાછા ફરે છે, ત્યારે દેવોના મુખે સાભળ્યુ કે પ્રભુ કાલધર્મ પામ્યા. જરા વાર અધીરજ આવી. અહો, મારા જેવા ભક્તને પણ પ્રભુએ [અત સમયે] પાસે ન રાખ્યો! મારા પર પણ પ્રભુએ સ્નેહ ન રાખ્યો અરે! વીતરાગને સ્નેહ કેવો? આવી રીતે પ્રભુ મહાવીર સાથેના પ્રેમ-બધનનો નાશ થતા તે જ વખતે તેમને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ. કાર્તિક સુદી એકમના દિવસે પ્રભાતના સમયે શક્ર વગેરે દેવતાઓએ કેવલજ્ઞાનનો મહિમા કર્યો. ગૌતમસ્વામી [સુવર્ણના] સહસ્રદલ કમલ ઉપર બિરાજમાન થયા. તેમના આગળ [દેવતાઓએ] પુષ્પ પ્રકર, અષ્ટ મંગલ આલેખ્યાં અને દેશના સાભળી, તેથી એકમના દિવસે અદ્યાપિ પર્યંત મધૂત્નવની પ્રવૃત્તિ ચાલે છે. ગૌતમસ્વામીએ સૂરિમંત્રની રચના કરી તેથી તેનુ (સૂરિમંત્રનુ) આરાધાન કરવા માટે ગૌતમકેવલજ્ઞાન પ્રાપ્તિનો દિવસ (ઉત્તમ) ગણાય છે. તે જ દિવસે સમવસરણ, સ્થાપના ચાર્યનુ સ્વપન, પૂજા વગેરે આચાર્યો કરે છે. ચરમ તિર્થંકર મોક્ષે જવાથી સર્વ કાર્યમા પ્રધાન શ્રુતજ્ઞાનનો આધાર છે એમ સમજી શ્રુતજ્ઞાનનું પૂજન કરે છે

નંદિવર્ધન રાજા, જે વર્દ્ધમાનસ્વામીના વડિલ બધુ હતા તેઓ પ્રભુને મોક્ષે ગયા સાંભળી અત્યત ખિન્ન થયા. તેઓની સુદર્શના નામની બ્હેને તેમને કાર્તિક સુદિ બીજને દિવસે પોતાના ઘેર બોલાવી જમાડ્યા, તંબોલ આદિ આપ્યા, ત્યારથી ભાઇબીજના પર્વની રૂઢિ શરૂ થઈ, જે અદ્યાપિ પર્યંત ચાલુ છે. આવી રીતે દીપોત્સવીની ઉત્પત્તિ થઈ.

દીપાલિકા મહોત્સવના અંગે કરવાની ક્રિયા

દીપાલિકા મહોત્સવના પ્રસંગે ચતુર્દશી તથા અમાવાસ્યાના દિવસે કોટિ સહિત ઉપવાસ કરી, અષ્ટ પ્રકારે શ્રુતજ્ઞાનનું પૂજન કરી, પાચ હજારના પરિવારે કરીને યુક્ત શ્રી ગૌતમસ્વામીને સુવર્ણ કમલ ઉપર બિરાજમાન હોય તે રીતે ધ્યાન ધરે. દરેક

પ્રભુ દીઠ (૫૦૦૦૦) પચાસ હજાર ચોખાથી એકાંતમાં ચોવીસ પટ્ટક આગળ ૧૨ લાખ (૧૨૦૦૦૦) સ્થાપન કરી તેના ઉપર અખંડ દીપક કરી, ગૌતમસ્વામીનુ આરાધાન કરે તે મનુષ્ય પરમપદ (મોક્ષ) ની સુખ-લક્ષ્મી પામે.

દીપોત્સવીની અમાવાસ્યાએ નંદીશ્વર તપ કરવું તે જ દિવસે નંદીશ્વર પટની પૂજા કરવી. પૂર્વે ઉપવાસ કરી સાત વર્ષ સુધી દરેક અમાવાસ્યાએ ઉપવાસ કરવા. પછી વીર-કલ્યાણકની અમાવાસ્યાએ ઉજમણું કરવુ ત્યા નંદીશ્વરના બાવન જિનાલયમાં સ્નપનાદિ પૂજા કરી, નંદીશ્વર પટ આગળ અથવા દર્પણમા પ્રતિબિંબિત જિન આગળ સ્નપનાદિ કરી બાવન વસ્તુએ મુકવી. વસ્તુએ-પકવાન્નની જાતો, નારંગી, જંબીર, કેળાં, નાળિએર, સોપારી વગેરે ફળો, પાદડાં, ઇક્ષુ વગેરે, ખજુર, મુદ્રિકા, વરસોલા, ક્ષીર વગેરેનાં થાળ, દીવા ઇત્યાદિ બાવન બાવન તેમજ બાવન તંબોલાદિ આપી સાધર્મિકની પૂજા-ભક્તિ કરવી.

બીજા આચાર્યો દિવાલીના દિવસો સિવાય પણ [ગમે તે] અમાવાસ્યાએ નંદીશ્વર તપની શરૂઆત કરવાનું જણાવે છે.

હવે ફરીથી સંપ્રતિ મહારાજા આર્યસુહસ્તિ સૂરિને પૂછે છે કે-'હે પ્રભુ! દિવાલી પર્વમાં વિશેષે કરીને ઘર શણગારવાની, અન્ન, વસ્ત્ર આદિ સારાં સારા વાપરવાની, અને અન્યોન્ય જુહાર કરવા વગેરેની પ્રવૃત્તિ કેમ જણાય છે?'

આર્યસુહસ્તિસૂરિએ તેનો પ્રત્યુત્તર જે આપ્યો, તે આ પ્રમાણે— પૂર્વે ઉજ્જયિનીના ઉદ્યાનમાં શ્રીમુનિસુવ્રતસ્વામીના શિષ્ય સુવ્રતાચાર્ય પધાર્યા. તેમને વાંદવાને ધર્મરાજા ગયા. તેમની સાથે તેમનો નમુચિ પ્રધાન પણ ગયો. તેને (નમુચિને) આચાર્ય મહારાજ સાથે સંવાદ થતાં નાના સાધુએ તેને જીત્યો. તે રાજા સાથે પોતાના ઘેર ગયો. રાત્રિએ હાથમા ખુલ્લી તલવાર લઈ તે સાધુઓને મારવા ઉદ્યાનમાં ગયો. દેવતાએ ત્યા સ્થંભિત કરી દીધો. પ્રભાતે રાજાએ સાધુઓને ખમાવી તેને મૂકાવ્યો. લજ્જા આવવાથી નાસી ગયો, નાસીને હસ્તિનાપુર ગયો. ત્યા પદ્મોત્તર રાજા, તેની જ્વાલા રાણી, તેના બે પુત્ર વિષ્ણુકુમાર અને મહાપદ્મ રાજાએ જ્યેષ્ઠ પુત્રે રાજ્ય નહિ સ્વીકારવાથી મહાપદ્મને યુવરાજ પદ આપ્યુ. નમુચિ તેનો મંત્રી બન્યો તેણે કોઈ યુદ્ધ પ્રસંગે સિંહરથને જીત્યો તેથી મહાપદ્મ ખુશી થયો, વરદાન આપ્યુ. તેણે રાખી મુકવા કહ્યું.

એક વખતે જ્વાલાદેવીએ જિનેશ્વર ભગવંતની રથયાત્રા કાઢવાનુ નક્કી કર્યું, ત્યારે તેની શોકય મિથ્યાદષ્ટિ ધર્મવાલી લક્ષ્મીદેવીએ બ્રહ્મરથ તૈયાર કર્યો. પ્રથમ કોને કાઢવો તે માટે વિવાદ થયો. બંને રથોનો રાજાએ નિષેધ કર્યો. માતાનુ અપમાન નહિ સહન થઈ શકવાથી મહાપદ્મ દેશાંતરે ગયો. ક્રમે કરીને મદનાવલીને પરણ્યો. છખંડ પૃથ્વી સાધીને ગજપુરમા આવ્યો પિતાએ રાજ્ય આપ્યુ. વિષ્ણુકુમાર સાથે પદ્મોત્તર રાજાએ સુવ્રતાચાર્ય પાસે દીક્ષા લીધી અને મોક્ષે ગયો.

વિષ્ણુકુમારને છજાર વર્ષ સુધી તપસ્યા કરતા અનેક લબ્ધિએ ઉત્પન્ન થઈ. મહાપદ્મ ચક્રવર્તિ થયો ચક્રવર્તિએ પૃથ્વીને જિનમંદિરોથી મંડિત કરી, રથયાત્રા કરાવી, માતાના મનોરથ પૂર્ણ કર્યા. નમુચિએ પોતાના અનામત રખાવેલા વરદાનથી

યજ્ઞ કરવા માટે રાજ્ય માગ્યુ તેણે તેને સર્વસ્વ આપ્યુ, અને પોતે [મહાપદ્મે] અંતઃપુરનો આશરો લીધો.

આ વખતે સુવ્રતાચાર્ય વિચરતા વિચરતા ત્યા હસ્તિનાપુરમા આવી ચતુર્માસ રહ્યા. નવીન રાજા ગાદીએ બેઠેલો જાણી સર્વ દાર્શનિકો દર્શનાર્થે આવ્યા પરંતુ સુવ્રતાચાર્યને નહિ આવેલા જોઈ નમુચિ ક્રોધાયમાન થઈ કહેવા લાગ્યો કેઃ—' મારી આ ભૂમિ તમારે સાત દિવસમા છોડી ચાલ્યા જવુ! અન્યથા મારી નાખીશ. કારણ તમે મને મળવા પણ આવ્યા નહિ. ત્યારે આચાર્યે સકલસંઘ એકત્ર કરી, પૂછી એક આકાશગામિની વિદ્યાવાલા સાધુને બોલાવી આજ્ઞા કરી કે મેરૂચૂલિકા ઉપર સ્થિત રહેલા વિષ્ણુકુમારને તેડી લાવો. મુનિએ કહ્યુ કે મારામા ત્યા જવાની શક્તિ છે, પણ પાછા આવવાની નથી આચાર્યે કહ્યુ કે તમને તે વિષ્ણુકુમાર તેડી લાવશે. તેથી તે સાધુ ત્યાં ગયા. વિષ્ણુકુમારને વાંદી સર્વ હકીકત કહી. તેઓ આ વૃત્તાત સાંભળી તરત જ આકાશમાર્ગે આવ્યા, આવી ગજપુર નગરમા ગયા, અને રાજસભામા ગયા નમુચિ સિવાય દરેકે તેમને વંદન કર્યું. તેમણે નમુચિને ઓળખ્યો અને કહ્યુ કે·—' સાધુઓને સ્થાન આપ' તેણે ના પાડી વિષ્ણુકુમારે ત્રણ ડગલા જેટલી જમીન માગી તેણે તે આપી અને કહ્યુ કે—' જો ત્રણ ડગલા બહાર કોઈને જોઈશ તો મારી નાખીશ.' તેથી વૈક્રિય લબ્ધિથી એકલક્ષ યોજન પ્રમાણ દેહવાળા થઈ વિષ્ણુકુમાર ઋષિએ કુંડલ, ગદા, ચક્ર, ધનુષ્ય ધારણ કરી લાત મારી પૃથ્વીને ધ્રુજાવી. સાગરો પણ ક્ષોભ પામ્યા. ફૂત્કારથી ખેચરો પલાયન થયા. નદીઓ પ્રવાહનો રસ્તો તજી દઈ અવળે રસ્તે ચાલી. ગ્રહ નક્ષત્રો ફરવા લાગ્યા. કુલગિરિ પર્વતો ડોલવા લાગ્યા

પૂર્વ અને પશ્ચિમ સમુદ્ર ઉપર બંને પગ મૂકી, ત્રીજો પગ નમુચિના મસ્તકે મૂકી મહાત્મા સ્થિત રહ્યા ત્યારે ઇંદ્રે અવધિજ્ઞાનથી જાણી દેવાંગનાઓને મોકલી. તેઓ મધુર સ્વરે ક્ષમાના ઉપદેશ ગર્ભિત ગીતો ગાવા લાગી મહાપદ્મ ચક્રવર્તિ વગેરે આ બધો વ્યતિકર જાણીને તેમને શાંત કરવા પગ-મર્દન કરવા લાગ્યા એટલે તે ઉપશાંત–મૂળ સ્વરૂપે–સ્થિત થયા. ચક્રવર્તિએ મહર્ષિને ખમાવ્યા. સંઘે નમુચિને વિષ્ણુકુમાર પાસેથી તેમજ ચક્રવર્તિ પાસેથી કૃપા કરી છોડાવવા કહ્યુ તે વખતે વર્ષાઋતુ (ચતુર્માસ)ના ચોથા માસના પક્ષ–સંધિના દિવસે (અમાવાસ્યાએ) ઉત્પાત શાંત થવાને લીધે લોકો આનંદિત થઈ અન્યોન્ય જુહાર કરવા લાગ્યા, વિશિષ્ટ પ્રકારના ઘરેણા, ભોજન, પહેરવુ, ઓઢવુ, તામ્બુલાદિ ઉપભોગની પ્રવૃત્તિ કરવા લાગ્યા, તે વ્યવહાર આજ-સુધી પણ ચાલુ છે

વિષ્ણુકુમાર કાલાંતરે કેવલી થઈ મોક્ષે ગયા, અને મહાપદ્મ પણ અનુક્રમે દીક્ષા લઇ મોક્ષે ગયા.

દશપૂર્વી આર્યસુહસ્તિસૂરિના મુખથી આવી રીતે સાભળીને સંપ્રતિ રાજા વિશેષ પ્રકારે પર્વ દિવસોમા પૂજા વગેરે ધર્મકાર્યમા તત્પર થયા

મધ્ય પાપાનગરીનુ નામ પૂર્વે અપાપાપુરી હતુ, પછી શક્રે પાવાપુરી નામ રાખ્યું, કારણ અહીં મહાવીર પ્રભુ કાલધર્મ પામ્યા.

એ જ નગરીમાં વૈશાખ સુદિ ૧૧ના દિવસે જ઼ભિકાગ્રામથી રાત્રે બાર યોજન આવીને, પૂર્વાન્હ દેશે મહાસેન વનમા ભગવાને ગૌતમાદિ ગણધરોને, શિષ્ય પરિવાર સાથે દીક્ષિત કર્યા, પ્રમુદિત કર્યા, તેમને ગણુ અનુજ્ઞા આપી. ત્યા જ ઉત્પાદ, વિગમ, ધ્રુવ એ ત્રણુ પદરૂપ ત્રિપદી શ્રી મહાવીર પ્રભુ પાસેથી મેળવી તત્ક્ષણે દ્વાદશાંગીની રચના કરી

એ જ નગરીમા ભગવાનના કાનમાથી સિદ્ધાર્થ વાણિયાએ, ક્રમથી ખરક વૈદ્ય કટશલાકા બહાર કાઢી. તે કાઢતાં વેદનાને લીધે ભગવાને જે બૂમ — ચીસ પાડી તેથી પસેના પવર્તના બે વિભાગ થયા, જેથી હજુ સુધી પણ તેની વચ્ચેની ફાડ દેખાય છે

આ જ નગરીમાં કાર્તિક અમાવાસ્યાની રાત્રિએ, ભગવાનના નિર્વાણ-સ્થાનકે મિથ્યાદષ્ટિઓએ શ્રી વીરસ્તૂભની જગ્યાએ સ્થાપન કરેલ નાગ મંડપે આજ પણુ ચારે વર્ણના લોકો યાત્રા-મહોત્સવ કરે છે.

આ જ નગરીમાં રાત્રે દેવતાના પ્રભાવથી કુવામા રહેલા જલ-પૂર્ણ કોડીઆમાં હજુ પણુ દીવો બળે છે. જે તેલ વગર બળ્યા કરે છે

પૂર્વોક્ત હકીકત ભગવાને અહીં જ કહેલી અહીં જ ભગવાન્ મોક્ષે પહોંચ્યા, ઈત્યાદિ અતિ અદ્ભુત વર્ણનયુક્ત શ્રી પાવાપુરી મહાતીર્થ છે. આ પ્રમાણે પાવાપુરી-કલ્પ — દિવાલી તથા મધૂત્સવની ઉત્પત્તિથી રમણીય દિવાલી કલ્પ — શ્રી જિનપ્રભૂસૂરિએ દેવગિરિ નગરમાં રહી વિક્રમ સંવત્ ૧૩૮૭ના ભાદરવા વદિ ૧૨ને દિવસે બનાવ્યો છે. તે સંઘને કલ્યાણ કરનાર થાએ। ।"

આ કલ્પના ભાષાતરનુ ઐતિહાસિક દષ્ટિએ પર્યાલોચન કરવાની ખાસ આવશ્યકતા હોવા છતાં, લેખની જગ્યા મર્યાદિત હોવાથી તે ભવિષ્યમાં કરવામા આવશે

વાસનાનો ત્યાગ

वाहेण जहा व विच्छए, अबले होइ गवं पचोइए।
से अन्तसो अप्पथामए, नाइवहे अबले विसीयइ॥
एवं कामेसणं विऊ, अज्ज सुए पयहेज्ज संथवं।
कामी कामेण कामए, लद्धे वा वि अलद्ध कण्हुई॥

નબળા બળદને તેનો હાંકેડુ ગમે તેટલો મારીઝૂડીને હાંકે, પણ તે ઊલટો ગળિયો બનતો જાય છે, અને છેવટે ભાર ખેંચવાને બદલે થાકીને બેસી પડે છે. તેવી સ્થિતિ વિષયરસ ચાખેલા માણસની છે પરતુ તે વિષયો તો આજે કે કાલે છોડીને ચાલ્યા જવાના છે એમ વિચારી, કામી પુરુષે પ્રાપ્ત થયેલા કે કોઈક કારણથી પ્રાપ્ત ન થયેલા કામોની વાસના છોડી દેવી. (૨-૩-૫, ૬)

— શ્રીસૂત્રકૃતાંગ

["મહાવીરસ્વામીનો સંયમધર્મ"માંથી]

भगवान् महावीर के भक्त जैन-भूपति

लेखक—मुनिराज श्री ज्ञानसुन्दरजी

यों तो जैनधर्म राष्ट्रीय-धर्म है। क्योंकि जैनधर्म में जितने तीर्थङ्कर हुए हैं वे सब के सब विशुद्ध क्षत्रिय वंश में ही पैदा हुए है, तथा उन तीर्थङ्करों के उपासक बडे बडे चक्रवर्ती, बलदेव, वासुदेव, मण्डलीक, महामण्डलीक आदि थे। उन्होंने जैन-धर्म को विश्वव्यापी धर्म बनाने में भगीरथ प्रयत्न किया, एवं इस कार्य में अच्छी सफलता भी हासिल की थी। आज पुरातत्त्वज्ञों की शोध एवं खोज से यही पता मिलता है कि एक समय क्या आर्य, और क्या अनार्य सभी देशों में सार्वभौम जैन-धर्म का प्रचुर प्रचार था। जिसके प्रमाण में जहां देखो वहीं जैन-धर्म के स्मारक-चिह्न आज भी बहुलता में भूगर्भ से उपलब्ध होते हैं। इन ऐतिहासिक साधनों पर विद्वानों की धारणा ही नहीं पर दृढ विश्वास भी है कि जैन-धर्म राष्ट्रीय एवं विश्वव्यापक धर्म है। यद्यपि इसका इतिहास अति विस्तृत है पर मैं तो आज अन्तिम तीर्थङ्कर भगवान् महावीर के उपासक जैन राजाओं का संक्षेप मे परिचय करवाने को ही यह लघु लेख पाठकों की सेवा में रखता हूं।

(१) **सम्राट् श्रेणिक** (बिम्बिसार)—इन नरेश का जैसा वर्णन जैन-शास्त्रों में पाया जाता है वैसा बौद्ध पिटकों में भी नजर आता है, तथा ऐतिहासिक साधनों से भी इन भूपति का पता लगता है कि ये महाराजा श्रेणिक, नागवंशीय महाराजा प्रसन्नजित् के पुत्र और सम्राट् कोणिक (अजातशत्रु) के पिता थे। मगध की राजधानी राजगृह नगर के ये शासन कर्त्ता थे। आप बाल्यवय में ही नीतिकुशल, वीर, साहसी और सर्वगुण सम्पन्न थे। आप अपनी पूर्व अवस्था में बौद्ध-धर्मोपासक थे पर आपकी पट्टमहिषी महाराणी चेलना, जो महाराजा चेटक की सात पुत्रियों में से एक थी, कट्टर जैन धर्मोपासिका थी। राजा बौद्ध, और राणी जैन इस प्रकार उभय दंपती में धर्म-भेद के कारण पारस्परिक वादविवाद होता रहता था। बढते बढते वह वादविवाद यहां तक बढा कि दोनों एक दूसरे के गुरु तक की खबर लेने लगे। इनके जीवन-चरित्र से यह भी पता चलता है कि राजा श्रेणिक ने एक दिन जैन-साधु के उज्ज्वलाचार पर हमला

किया तो, राणीने प्रतीकार में बौद्ध-भिक्षुओं की खूब खिल्लियें उडाई। पर आखिर राणी के गुरुओं के त्याग-वैराग्य और आत्मज्ञान के सामने राजा को अपना सिर झुकाना पडा। त्यागमूर्ति अनाथी मुनि की भेट और भगवान् महावीर के अतिशय-प्रधान उपदेश से राजा श्रेणिक ने बौद्धधर्म का परित्याग कर जैनधर्म को स्वीकार किया, तथा इसका प्रबल प्रचार किया। यहां तक कि उसने भारत और भारत के वाहिर अनार्य देशों में भी जैनधर्म का प्रचुरता से प्रचार किया। आपके महामंत्री राजकुमार अभयकुमार, जो बुद्धि, चातुर्य और राजतंत्र चलाने में बडे ही कुशल थे, इन्होंने भी श्रेणिक को इस सुकार्य में पूर्ण सहयोग दिया। यही नहीं किन्तु कुमार अभय ने तो अनार्यदेशान्तर्गत आर्द्रकपुर नगर के राजपुत्र आर्द्रककुमार को प्रतिबोध देने के लिए भगवान् ऋषभदेव की मूर्त्ति उसके पास भेजी, जिसके दर्शन मात्र से आर्द्रककुमार ने, प्रतिबुद्ध हो, भगवान महावीर के पास जा जैनधर्म की दीक्षा ली थी। सम्राट् श्रेणिक भगवान् व प्रभु-प्रतिमा की इस प्रकार भक्ति करता था कि नित्य प्रति स्वर्ण के १०८ अक्षत (यव) बनवाकर उनका स्वस्तिक करता था। और इसी कारण उसने तीर्थङ्कर नामकर्मोपार्जन किया। जब हम महाराजा श्रेणिक के परिवार की और देखते है तो पता पडता है कि उनकी रानिएँ पुत्र-पौत्रादिक बहुतसो ने भगवान् महावीर के पास जैन-धर्म की दीक्षा ग्रहण की थी, (ये उल्लेख भी यत्रतत्र मिलते हैं)। इत्यादि वर्णन से स्पष्ट सिद्ध है कि सम्राट् श्रेणिक भगवान् महावीर के भक्त राजाओं में मुख्य थे। —(भगवती सूत्र)

(२) **महाराजा कोणिक** (अजातशत्रु)—ये भी एक साहसी, वीर राजा थे। ये महाराजा श्रेणिक के उत्तराधिकारी थे और इनकी राजधानी चम्पानगरी थी। इनका वर्णन भी जैनागमों के साथ बौद्ध ग्रंथों में लिखा हुआ है। ऐतिहासिक साधनों से भी इनका अस्तित्व सिद्ध है। बौद्धों ने इन्हें बुद्धोपासक लिखा है। संभव है शायद ये भी अपने पिता की भांति कुछ काल तक बौद्ध रहे हों। पर ये अपने राजत्व-काल में तो कट्टर जैन ही थे। जैन-शास्त्रों में तो यहांतक लिखा है कि महाराजा कोणिक की ऐसी कठोर प्रतिज्ञा थी कि जब तक भगवान् महावीर कहा विराजते हैं इसका संवाद न सुन लें तबतक अन्नजल भी न लेते थे। इस से पाया जाता है कि सम्राट् कोणिक भी भगवान् महावीर के परम भक्त थे। —(श्री उत्पादिका सूत्र)

(३) **महाराजा चेटक**—ये एक ऐतिहासिक भूपति है। इनकी राजधानी विशाला (बंगाल में) नगरी थी। काशी कोशलादि १८ देशों के भूपति आपकी आज्ञा के आधीन

थे। सब मिलकर इन १९ नरपतियों ने पावापुरी में जाकर भगवान् महावीर के पास उनके अन्तिम समय कार्तिक कृष्ण अमावास्या के दिन पौषध व्रत किया था। इससे सिद्ध है कि उक्त १९ नरेश भी भगवान् महावीर के भक्तों में से थे। —(कल्पसूत्र)

(४) **महाराजाधिराज उदाई**—आप सिन्धु सौवीर के वीतभय पाटन के राजेश्वर थे। महासेनादि दश भूपति आपके शासन को शिरोधार्य करते थे। दशपुर के इतिहास में आपके अस्तित्व का उल्लेख स्पष्ट रूप से विद्यमान है। आपकी महाराज्ञी प्रभावती महाराज चेटक की पुत्री थी और उसके अन्तःपुर में भगवान् महावीर की मूर्ति प्रतिष्ठित थी, राजा और राणी हमेशां उसकी सेवा-पूजा करते थे। इतना ही क्यों महाराणी प्रभावती और सम्राट् उदाई ने भगवान् महावीर के चरणों में भागवती जैन दीक्षा ग्रहण कर, अन्तिम राजर्षि पद को सुशोभित किया और मरणान्ते मोक्षपद को प्राप्त किया था। —(श्री भगवती सूत्र, श. १३-७)

(५) **महाराजा अलख नरेश**—आप बडे ही वीर, साहसिक एवं बनारस नगर के नरेश थे और भगवान् महावीर के परम भक्त थे। आपने अपनी अन्तिमावस्था में भगवान् महावीर के पास जैन-धर्म की दीक्षा धारण कर अक्षय सुखों को प्राप्त किया था। —(अन्तगडदशांग सूत्र)

(६) **महाराजा संयति**—आप कपिलपुर के शासक थे। आप एक दिन मृग की शिकार को गए, वहां एक ध्यानावस्थित त्याग-मूर्ति मुनि को देखा। मुनि ने राजा को ऐसा उपदेश दिया कि वह भगवान् महावीर का परम भक्त बन गया, तथा भागवती जैन दीक्षा ग्रहण कर उसने अपना जन्म मरण मिटा दिया। —(उत्तराध्ययन सूत्र–१८)

(७) **महाराजा दर्शनभद्र**—आप दशपुर नगराधिप थे। और भगवान् महावीर के परम भक्त थे। एक समय भगवान् महावीर दशपुर नगर के उद्यान में पधारे तो राजा के हृदय में भक्ति उमड पडी और उसने भगवान के वन्दन निमित्त ऐसा जुलूस बनवाया कि वैसा अन्य नरेशों ने उस समय शायद ही बनाया हो। पर अपनी ऋद्धि को देख राजा को जरा अभिमान हो आया कि, मेरे जैसा राजा क्या और भी भगवान का भक्त होगा? इस भावों को सौधर्मेन्द्र जान गए और उन्होंने ऐसा आश्चर्य जनक हस्तियों का दृश्य बनाया कि राजा का वह मान आत्म-कल्याण में परिणत हो गया। राजाने उसी समय दीक्षा ग्रहण की। फिर तो क्या था? इन्द्र ने आकर उन नूतन दीक्षित मुनि के चरणों में सिर झुकाया और कहा कि आपको धन्य है कि अपना मान

अखण्डित रक्खा । इत्यादि प्रकार से दर्शनभद्र मुनि ने उसी भव में मोक्ष-लक्ष्मी को हस्तगत कर लिया । —(श्री उत्तराध्ययन सूत्र, १८)

(८) **महाराजा चण्डप्रद्युम्न**—आप उज्जैन नगर के शासक थे। परमार्हत् महाराजा चेटक की सात पुत्रियों में से एक सिवादेवी आपकी पट्टराज्ञी थी, और वह भगवान् महावीर की परम भक्त श्राविका थी । एक समय राजा चण्डप्रद्युम्न ने वीतभय पाटण से सुवर्णगुलिका दासी और भगवान् महावीर की मूर्ति गुप्त रूप से अपने यहां मंगवा ली। यह खबर जब राजा उदाई को हुई तो वह ससैन्य उज्जैन पर चढ आया । युद्ध के पश्चात् राजा चण्डप्रद्युम्न का पराजय कर, दासी और महावीर की मूर्ति वापिस ले ली। फिर भी सांवत्सरिक पर्व के पौषध व्रत को साथ में करने से स्वधर्मित्व के नाते उन्होंने उसे छोड दिया । और स्वयंने भगवान् महावीर की पूर्ण भक्ति करने में अपनी योग्यता दिखाई । —(श्री उत्तराध्ययन सूत्र, १८)

(९) **महाराजा दधिवाहन** (वहान)—आप चम्पानगरी के नरेश और भगवान् महावीर के परम भक्त थे । जैनधर्म का प्रचार करने में आप सदैव प्रयत्नशील रहा करते थे । आपके एक पुत्री चन्दनवाला थी, जिसने बाल्यावस्था में श्री भगवान् महावीर के पास सर्व प्रथम दीक्षा ली थी, और ३६००० साध्वियों में सर्वोपरि थी । —(कल्पसूत्र)

(१०) **महाराजा युगबाहु**—आप सुदर्शन नगर के अधीश और वीरशासन के परम सेवक थे । आपकी पट्टराज्ञी तथा एक मात्र पुत्र ने भी जैन-दीक्षा स्वीकार की थी । —(श्री उत्तराध्ययन सूत्र, अ० १०)

(११) **महाराजा बलभद्र**—आप सुग्रीव नगर के शासक और भगवान् महावीर के उत्कृष्ट भक्त थे । आपके एकाकी पुत्र मृगाकुमार ने भगवान् महावीर की दीक्षा धारण कर जैन-धर्म के प्रचार के साथ अपना कल्याण भी किया था ।

—(श्री उत्तराध्ययन सूत्र, अ० १९)

(१२) **महाराजा विजयसेन**—आप पोलासपुर नगर के नरेश और भगवान् महावीर के पूर्ण भक्त थे, आपकी पट्टमहिषी श्रीदेवी जैन-धर्मोपासिका थी । आपके एकाकी पुत्र ने बिलकुल बाल्यावस्था में भागवती जैन दीक्षा स्वीकार कर अपना जन्म मरण मिटा दिया । कुमार का नाम अइमत्ता था । —(श्री अन्तगडदशांग, सूत्र)

(१३) **महाराजा नन्दिवर्धन**—आप क्षत्रियकुण्ड नगर के नरेश और भगवान महावीर के वृद्ध भ्राता थे । आपके ही वंश में भगवान् महावीर जैसे त्रैलोक्य पावन प्रभु पैदा हुए, कि जिन्होंने समग्र विश्व का उपकार किया । भगवान् महावीर ने

छद्मस्थावस्था में विहार किया तो सातवें वर्ष में आपके दर्शन के लिए नन्दिवर्धन भूपति भ्रमण करते हुए " मुंढस्थल " नामक नगर के पास मिले । वहां आपका दर्शन लाभ लिया, उसकी स्मृति के रक्षार्थ उस नरेश ने वहां एक मन्दिर बना दिया, जिसकी प्रतिष्ठा 'केशीश्रमणाचार्य' से करवाई । उस मन्दिर के खण्डहर एवं शिलालेख अद्यावधि भी विद्यमान हैं ।

—(श्री कल्पसूत्रादि)

(१४) **महाराजाधिराज संतानीक**—आप कौशाम्बी नगरी के प्रजापालक और भगवान् महावीर के परम भक्त थे । महाराजा चेटक की सात पुत्रियों में से एक आपकी प्रधान महिषी थी, जिसका नाम मृगावती था, जो जैन-धर्म की परमोपासिका तथा वीरभक्ति-परायणा थी । आपके जयन्ती नामकी एक बहिन भी थी जिसने भगवान् महावीर को कई प्रश्न पूछे और अन्त में जैन-धर्म की दीक्षा ग्रहण की । महाराजा संतानीक के उत्तराधिकारी महाराजा उदाई भी तीर्थङ्कर महावीर के पूरे भक्त थे ।

—(श्री भगवतीसूत्र, श. १२–१)

(१५) **महाराजा सेत**—आप अमलकंपा नगर के शासक और चरम तीर्थङ्कर के पूर्ण भक्त थे । भगवान् महावीर के आगमन–समय आपने बडे उत्साहपूर्वक स्वागत जुलूस बनाया था । सुरियाभादि देव सबसे पहिले इसी नगर में भगवान् को वन्दना करने को आए थे और बत्तीस तरह के नाटकादि से अपनी पूर्ण भक्ति बताई थी ।

—(श्री राजप्रश्नी सूत्र)

(१६) **महाराजा प्रदेशी**— आप श्वेताम्बिका नगरी के नास्तिक शिरोमणि, अधर्म की ध्वजारूप, और साधुओं के कट्टर विरोधी राजा थे । पर आपके प्रधान चित्र सारथी के उद्योग से, और आचार्य केशिश्रमण के प्रधान उपदेश से आप भी भगवान् महावीर के परम भक्त बन गए । यहां तक कि आपने समग्र राज्य की आय का चौथा हिस्सा परमार्थ के कार्य में लगादेने की प्रतिज्ञा करली थी । इतना ही नहीं पर इस वीर भूपति ने यावज्जीवन तक छठ छठ (दो दो दिन) की तपश्चर्या कर अन्त में इस नाशवान् शरीर का त्याग कर देवगति में सुरियाभदेवत्व को प्राप्त किया था ।

—(श्री राजप्रश्नी सूत्र)

(१७) **महाराजा शिव**— आप हस्तिनापुर के नरेश थे । आपने तापस संन्यास दीक्षा ली थी, और तपश्चर्या करते हुए ही आपको विभंग ज्ञान हुआ था । उसके

जरिये आपने यह घोषणा की कि इस लोक में केवल सात द्वीप और सात समुद्र ही हैं, पर जब भगवान् महावीर से भेंट हुई और उन्होंने उस शिवराजर्षि को लोक का वास्तविक स्वरूप समझाया तो उन्होंने अपनी उस संकीर्ण वृत्ति और मिथ्या कल्पना का त्याग कर, भगवान् महावीर के परम भक्त बन कर उनसे भागवती जैन दीक्षा स्वीकार कर, महावीर के चरण–कमलों में सदा ध्यान रख जैनधर्म का जोरों से प्रचार किया।

—(श्री भगवती सूत्र)

(१८) **महाराजा वीराङ्ग** और (१९) **महाराजा वीरजस** भी भगवान् महावीर के पूर्ण भक्त नरेश थे। इन दोनों नृपतियों ने भगवान् महावीर के शासन में मोक्षदात्री जैन दीक्षा का शरण ले अपना कल्याण किया था।

—(श्री स्थानांग सूत्र)

(२०) मथुरा नगरी का **राजा नमि**
(२१) **कलिंगपति महाराजा करकंडु**
(२२) **पांचाल देश के अधिपति राजा दुमाई** और —
(२३) **गांधार नरेश महारज निग्गई;** ये चारों भूपति भगवान् महावीर के परम भक्त थे। अध्यात्मज्ञान के अभ्यास की उच्च श्रेणी पर आरूढ होते ही इन चारों को आत्मज्ञान हुआ। ये प्रतिवुद्धि के नाम से जैनशासन में प्रसिद्ध है।

—(श्री उत्तराध्यायन सूत्र, अ. १८)

(२४) नागहस्तीपुर का राजा अदितशत्रु —
(२५) ऋषभपुर का राजा धनवाहु —
(२६) वीरपुर नगर का राजा कृष्णमित्र —
(२७) विजयपुर नगर का राजा वासवदत्त —
(२८) सौगन्धिका नगरी का राजा अप्रतिहत —
(२९) कनकपुर का राजा प्रियचंद्र —
(३०) महापुर का राजा वल —
(३१) सुघोप नगर का राजा अर्जुन —
(३२) चम्पा नगरी का राजा दत्त — और
(३३) साकेत नगर का राजा मित्रानन्दी — इन दशों राजाओं की राणियां और ये खुद भगवान् महावीर के परम भक्त थे, इतना ही नहीं पर पूर्वोक्त

राजाओं के दश पुत्रों ने भी राजऋद्धि और युवक–वय में अन्तःपुरादि के सांसारिक भौतिक सुखों का परित्याग कर भगवान् महावीर के पास आ दीक्षा ली थी। राजपुत्रों के क्रमशः नाम ये हैं :—

१. सुबाह	४. सुवासव	७. महाबल	और १० वरदत्त
२. भद्रनन्दी	५. महचन्द्र	८. भद्रानन्दी	
३. सुजात	६. वैश्रमण	९. महिचन्द्र	

— (विपाक सूत्र, श्रु. २, अ एक से दश)

(३४) **महाराजा हस्तिपाल**—आप पावापुरी नगरी के शासक थे। आपके अत्याग्रह से भगवान् महावीर ने अपना अतिम चतुर्मास पावापुरी में किया था और उसी चतुर्मास में आपका निर्वाण तथा भगवान् इन्द्रभूति (गौतम) को केवलज्ञान प्राप्त हुआ था। भगवान् के शव के दाह स्थान पर उनकी स्मृति के लिए एक मनोहर और कीमती चैत्य भी इन्होंने बनवाया था। जो आज तक विद्यमान है। इसका जीर्णोद्धार समय समय पर होता रहा है। फिर भी वहां खुदाई का काम कराने से इतनी बडी ईंटें निकली हैं जिन्हें विज्ञानवेत्ता २००० वर्षों से भी प्राचीन बताते है

— (कल्पसूत्र)

इन ३४ नंबरों के अन्दर महाराजा चेटक के सामन्त १८ और उदाई के सामन्त १० यदि शामिल किये जायं तो भगवान् महावीर के भक्त राजाओं की सख्या ६२ हो सकती है। इनके अलावा भी काशी का शंखराजा, कपिलपुर का जयकेतु राजा आदि कई नरेश भगवान् महावीर के परम भक्त हुए है। पर लेख वढ जाने के भय से यहां उन सबका उल्लेख नहीं किया जाता है। केवल भगवान् महावीर की विद्यमानता में जो राजा उनके भक्त थे उन्हीं का उल्लेख इस छोटे से निबंध में किया है। ये राजा जैनी बनकर सर्वत्र जैन-धर्म का प्रचार करते थे तथा भगवान् महावीर के निर्वाण के बाद भी जैनाचार्यो ने भारत और भारत के बाहिर अन्यान्य प्रदेशों में घूम कर जैन-धर्म का प्रचार करते हुए प्रायः १०० राजाओं को वीरशासन के पूर्ण भक्त बनाये थे। परन्तु इन सबका उल्लेख यहां हो सकना सम्भव नहीं अत' उनके लिए एक पृथक् निबन्ध की सूचना देता हुआ इसे यहीं समाप्त करता हूं।

મહાવીરસ્વામી પાસે દીક્ષિત થનારા

થોડાક

અનગારોનો પરિચય

લેખક—મુનિરાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી.

ભગવતીસૂત્ર એ અતિ માનનીય, પ્રામાણિક અને પંચમાંગ તરીકે પ્રસિદ્ધ સૂત્ર છે. ભગવતીસૂત્રનું બીજું નામ 'વ્યાખ્યા પ્રજ્ઞપ્તિ' છે. હજારો વિષયોથી ભરેલો જ્ઞાનનો આ મહાસાગર છે. જીવ, અજીવ, સ્વર્ગ, નરક, પરમાણુ, અને યાવત્ ન્હાનામા ન્હાની અને મ્હોટામાં મ્હોટી બાબતોનો ઘણી જ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ, આ ભગવતી સૂત્રમા વિચાર કરેલો છે. કોઇ વૈજ્ઞાની આધુનિક વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ આ ભગવતી સૂત્રનો અભ્યાસ કરે, તો, જે વખતે, કોઇ પણ જાતના યંત્રોનો આવિષ્કાર થયો ન હતો, તે વખતે — એટલે આજથી અઢી હજાર વર્ષ ઉપરના સમયે ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીએ પ્રકાશિત કરેલી એ બાબતોને જોતાં, ભગવાન મહાવીરસ્વામીના અતીદ્રિયજ્ઞાન — કેવળજ્ઞાન માટે દૃઢ શ્રદ્ધા થયા વિના રહી શકે નહિ. ભગવતીસૂત્રના એ છત્રીસ હજાર પ્રશ્નોમા, ન કેવળ એવી સૂક્ષ્મ પદાર્થ—વિજ્ઞાનની જ બાબતો છે, બલ્કે ભગવાન મહાવીરસ્વામીએ, રૂઢીવાદને તોડવા માટે પણ પ્રચંડ ઉપદેશ-પ્રવાહ વહેતો મૂકેલો છે, યજ્ઞ-યાગાદિ ક્રિયાઓ, ધર્મને નામે થતી હિંસાઓ, અને એવી અનેક બાબતોવાળી જડ ક્રિયાઓ સ્હામે પ્રચંડ વિરોધ કર્યો હતો, ભગવાનના વિરોધમા એક વસ્તુ ખાસ હતી; અને તે એ કે ભગવાને ગમે તે મન્તવ્યનો પ્રતિવાદ કર્યો છે તે પ્રતિપાદક શૈલીથી જ કર્યો છે. આક્ષેપક શૈલીનો ક્યારે પણ પ્રયોગ કર્યો નથી. ગૌતમસ્વામીએ કે ગમે તેણે જ્યારે જ્યારે જે જે પ્રશ્નો પૂછ્યા, એનો ઉત્તર કોઈના પણ ઉપર આક્ષેપ કર્યા સિવાય પ્રતિપાદક શૈલીથી આપ્યો છે. ભગવાન્‌ના પ્રવચનની આ એક ખૂબી છે અસ્તુ

આવી રીતે હજારો વિષયોથી પરિપૂર્ણ ભગવતીસૂત્ર છે ભગવતીસૂત્રમા જેમ ઉપર કહેવામા આવ્યું — અનેક પદાર્થનુ સ્વરૂપ પ્રકાશમા આવ્યું છે, એવી રીતે કેટલીક ઐતિહાસિક વ્યક્તિઓ પણ દર્શન દે છે આ વ્યક્તિઓમા ભગવાન્‌ના કેટલાક શિષ્યો અને શિષ્યાભાસોનો ઉલ્લેખ પણ આવે છે યદ્યપિ ભગવાન્‌ને તો ગણધરાદિ હજારો શિષ્યો હતા, પરન્તુ આ લેખમા તો, ગણધરોથી અતિરિક્ત જે થોડાક શિષ્યોનો ઉલ્લેખ ભગવતી સૂત્રમા જોવાય છે, તેનો જ પરિચય માત્ર કરાવવાનો ઉદ્દેશ રાખ્યો છે, કે જેઓ વિશેષ પ્રસિદ્ધ નહિ હોવા છતાં ઐતિહાસિક કહી શકાય.

૧. આર્ય શ્રીરોહ :

આર્ય શ્રીરોહ એ ભગવાન્‌ના શિષ્ય હતા. પરન્તુ તેઓ કોણ હતા, તેમણે ક્યારે દીક્ષા લીધી હતી? વગેરે પૂર્ણ પરિચય કોઈ પણ જોવામાં નથી આવતો. બેશક, ભગવતીસૂત્રના પહેલા શતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં જ્યારે **શ્રીરોહ**, ભગવાન્‌ને પ્રશ્નો પૂછે છે, ત્યારે તેમના સ્વભાવનુ વર્ણન અવશ્ય કરવામાં આવ્યુ છે, અને તે આ પ્રમાણે છે

"समणस्स भगवओ महावीरस्स अतेवासी रोहेणामं अणगारे पगइभद्दए, पगइमउए, पगइविणीए, पगइउवसते, पगइपयणुकोह–माण–माया–लोभे, मिउमद्दवसंपन्ने, अलीणे, भद्दए, विणीए, समणस्स भगवओ महावीरस्स अदुरसामते उड्ढंजाणु, अहोसिरे, झाणकोट्ठोवगए, सजमेण, तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ।"

અર્થાત્—શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીના અતેવાસી **રોહ** નામના અણગાર, ભદ્ર પ્રકૃતિવાળા, કોમળ પ્રકૃતિવાળા, વિનયી, શાન્ત પ્રકૃતિવાળા, જેના ક્રોધ–માન–માયા લોભ પાતળા થયા છે એવા, અતિ નિરાભિમાની, અલીન, ભદ્ર, વિનીત હતા. તેઓ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીથી બહુ દુર પણ નહિ, ને બહુ નજીક પણ નહિ, એવા સ્થાને, ઉભડક રહીને, મસ્તક ઝુકાવીને, ધ્યાનરૂપ કોઠામાં પ્રવેશ કરીને, સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવતા વિચરે છે—રહે છે

આવા વિનયી ગુણવાળા, અને પ્રકૃતિવાળા **રોહ** નામના ભગવાનના શિષ્ય, તે પછી ભગવાનને પ્રશ્નો પૂછે છે. **રોહ** અણગારે પૂછેલા પ્રશ્નોમા મુખ્ય, લોક પહેલો કે અલોક? જીવ પહેલો કે અજીવ? ઇંડુ પહેલુ કે કુકડી? લોકાંત પહેલો કે અલોકાંત, ઇત્યાદી પ્રશ્નો છે.

આ સિવાય ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીના શિષ્ય **રોહ** સંબંધી વિશેષ પરિચય આપવામાં આવ્યો નથી

૨. આર્ય સ્કંદક :

આર્ય સ્કંદક, એ પણ ભગવાન્‌ના શિષ્ય હતા એમનો પરિચય અને દીક્ષાનો પ્રસગ વગેરે ભગવતી સૂત્રના બીજા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામા બહુ વિસ્તારથી કહેવામાં આવેલ છે, તેનો સાર આ છે :

સ્કંદક, એ શ્રાવસ્તીમા રહેતા કાત્યાયનગોત્રીય **ગર્દભાલ** નામના પરિવ્રાજકનો શિષ્ય હતો વેદાદિ વિષયોનો મહાન્ વિદ્વાન્ હતો. તે જ શ્રાવસ્તીમા ભગવાન્ મહાવીરનો **પિંગલ*** નામનો નિગ્રંથ રહેતો હતો પિંગલ નિર્ગ્રંથે, એક વખત

* પિંગલ નિર્ગ્રંથને મૂલ સૂત્રમા '**વેસાલિઅસાવએ**' એવુ વિશેષણ આપવામા આવ્યુ છે. આ વિશેષણ સંબંધી ટીકાકારે લખ્યુ છે:

"विशाला महावीरजननी, तस्या अपत्यमिति वैशालिको भगवान्, तस्य वचनं शृणोति तद्रसिकत्वादिति वैशालिकश्रावक — तद्वचनामृतपाननिरत इत्यर्थः।"

અર્થાત્ 'વિશાલા' એ મહાવીરની માતા, તેમના પુત્ર તે વૈશાલિક—અર્થાત્ ભગવાન્ મહાવીર, તેમના વચનનો રસિક હોવાથી, જે તેનું વચન સાભળે તે વૈશાલિક શ્રાવક—ભગવાન્ મહાવીરના વચનામૃતનુ પાન કરવામા લીન એવો **પિંગલ** નામનો નિર્ગ્રંથ સાધુ

સ્કંદક તાપસની પાસે જઇને આક્ષેપ પૂર્વક લોક અંતવાળો છે કે અંતવિનાનો? જીવ અંતવાળો છે કે અંતવિનાનો? વગેરે કેટલાક પ્રશ્નો પૂછ્યા. સ્કંદક તાપસ કંઈ જવાબ ન આપી શક્યો. એમ ધારીને કે પોતે જે જવાબો આપે તે સાચા હશે કે કેમ! **પિંગલ** નિર્ગ્રંથે બીજીવાર ત્રીજીવાર પણ એ પ્રશ્નો પૂછ્યા પણ **સ્કંદકે** કંઈ જવાબ ન આપ્યો. આવા અવસરમાં **શ્રાવસ્તી** નગરીના હજારો લોકોનાં ટોળાં ભગવાનનાં દર્શન કરવાને બહાર જતાં જોયાં. લોકોને પૂછવાથી માલૂમ પડ્યું કે, ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી **કૃતંગલા** નગરીની બહાર **છત્રપલાશ** નામના ચૈત્યમાં પધાર્યા છે. કૃતંગલા નગરી શ્રાવસ્તીની પાસે જ હતી. આથી **સ્કંદકે** ભગવાનની પાસે જવાનો અને ત્યાં જઇને પ્રશ્નો પૂછી મનનું સમાધાન કરવાનો વિચાર કર્યો. **સ્કંદક** ત્યાંથી પરિવ્રાજકોના મઠમાં ગયો. ત્યાં જઈ તેણે પોતાના તાપસ વેષનાં ઉપકરણો — ત્રિદંડ, કુંડી, માળા, વાસણ, આસન, છત્ર, જૂતા, વસ્ત્ર, વગેરે બધું લઇને, શ્રાવસ્તી નગરીની મધ્યમાં થઇને, કૃતંગલા નગરીમાં જ્યાં છત્રપલાશક ચૈત્ય છે, કે જેમાં ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી વિરાજતા હતા, તે તરફ આવવાને પ્રસ્થાન કર્યું.

બીજી તરફ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીએ, તે જ સમયે શ્રી ગૌતમસ્વામીને કહ્યું કે: "હે ગૌતમ, આજે તું તારા પૂર્વના સંબંધીને જોઇશ." ગૌતમે પૂછ્યું, 'ભગવન્ હું કોને જોઇશ?' ભગવાને કહ્યું: "તું સ્કંદક નામના તાપસને જોઇશ." ગૌતમે પૂછ્યું, 'હું તેને ક્યારે? કેવી રીતે? અને કેટલા સમયે જોઇશ?' ભગવાને સ્કંદકનો પરિચય આપ્યો, અને કહ્યુ કે — 'તે મારી પાસે આવવા નીકળી ચૂકેલ છે. બહુ માર્ગ વ્યતીત કરી ચૂકેલ છે રસ્તામાં જ છે અને તેને તુ આજે જ જોઇશ" ગૌતમે પૂછ્યું, 'ભગવન્, શું તે આપની પાસે અનગારપણુ લેવાને શક્ત છે?' ભગવાને કહ્યું, 'હા,' આ વાત ચાલતી હતી, એટલામા સ્કંદક નજીક આવી પહોંચ્યો. ગૌતમસ્વામી, આસનથી ઉભા થઈ તેની સ્હામે જાય છે. એટલુ જ નહિ પરન્તુ ગૌતમસ્વામી, સ્કંદક તાપસનું સ્વાગત કરે છે. ગૌતમસ્વામી કહે છે·

'हे खंदया, सागय! खंदया, सुसागयं! खंदया, अणुरागयं! खंदया, सागयमणुरागय!"

અર્થાત્ — હે સ્કંદક, તમને સ્વાગત છે, તમને સુસ્વાગત છે; હે સ્કંદક, તમને અન્વાગત છે, હે સ્કંદક, તમને સ્વાગત અન્વાગત છે। મતલબ કે, હે સ્કંદક, પધારો, તમે ભલે પધાર્યા।

વ્યવહારનુ કેટલુ સુંદર પાલન! ભવિષ્યમાં ભલે તે જૈન દીક્ષા લેવાનો હોય, પરન્તુ વર્ત્તમાનમા તાપસ વેષધારીની સ્હામે ગૌતમસ્વામી પોતે જાય, અને એનુ આટલુ સ્વાગત — સન્માન કરે, એ કેટલું વ્યવહારપાલન!

આ પછી શ્રી ગૌતમસ્વામીએ સ્કંદકના આવવાનો હૃદયગત હેતુ કહી બતાવ્યો. આથી સ્કંદકને આશ્ચર્ય થયુ, અને તેણે ગૌતમસ્વામીને પૂછ્યુ કે — 'તે એવા પ્રકારના જ્ઞાની કોણ છે કે, જેમણે મારા હૃદયની વાત તમને કહી'! શ્રી ગૌતમસ્વામીએ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીનુ નામ લીધુ અને ભગવાનના જ્ઞાનનો મહિમા કહ્યો તે પછી ગૌતમસ્વામીની સાથે, સ્કંદક ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી પાસે આવે છે. ભગવાનને

ત્રણ પ્રદક્ષિણા દે છે. ભગવાન્ **સ્કંદક** અને વૈશાલિક નિર્ગ્રંથ **પિંગલક**નો પ્રસંગ કહી બતાવીને પછી લોકાદિનું સ્વરૂપ પ્રકાશે છે. આ ઉપરાન્ત મરણના ભેદો અને બીજી જે જે બાબતોની શંકાઓ **સ્કંદક**ને હતી, એ બધી બાબતોનુ સમાધાન ભગવાન્ કરે છે.

ભગવાન્‌ના પ્રવચનથી સ્કંદકને રુચિ ઉત્પન્ન થઈ, ભગવાન્ પ્રત્યે એને શ્રદ્ધા થઈ. છેવટે તેણે પોતાની ઇચ્છા પ્રભુ પાસે વ્યક્ત કરી કે — 'હે ભગવન્, હું આપની પાસે પ્રવ્રજિત — દીક્ષિત થવા ઇચ્છું છુ ' તે પછી ભગવાને સ્વયં સ્કંદકને દીક્ષા આપી. સૂત્રકાર કહે છે :

"तएणं समणे भगव महावीरे खंदय कच्चायणसगोत्त सयमेव पव्वावे; "

દીક્ષા લીધા પછી ભગવાન્‌ની આજ્ઞા લઇને તે પોતાનું જીવન ઘોર તપસ્યા કરવામાં વ્યતીત કરે છે ભિક્ષુપ્રતિમાઓ વહન કરે છે. **ગુણરત્નસંવત્સર** નામનો તપ કરે છે. ઘણી તપસ્યાઓથી શરીર અતિ કૃશ કરી નાખે છે. છેવટે — ભગવાન્‌ની આજ્ઞા લઈ વિપુલપર્વત પર જઇ એક મહિનાની સલેખના કરીને કાળધર્મ પામે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી, ભગવાને જણાવ્યું કે સ્કંદક અનગાર અચ્યુતકલ્પમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થએલ છે. ત્યા બાવીસ સાગરોપમનુ આયુષ્ય પૂરું કરી, મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થઇ, સિદ્ધ–બુદ્ધ–મુક્ત થશે, પરિનિર્વાણ પામશે

૩. તિષ્યક અનગાર :

તિષ્યક અનગાર પણ ખુદ પરમાત્મા મહાવીરદેવના શિષ્ય હોવાનુ ભગવતી સૂત્રના શતક ૩, ઉદ્દેશા ૧ મા જણાવવામાં આવ્યું છે યદ્યપિ આ અનગારનો પણ ખાસ વિશેષ પરિચય આપવામાં આવ્યો નથી ભગવાન્‌ના બીજા ગણધર અગ્નિભૂતિ અનગાર, ભગવાન્‌ને શક્રાદિ ઇન્દ્રોની ઋદ્ધિ અને વિકુર્વણ શક્તિ સંબંધી પ્રશ્નો પૂછે છે, તે પ્રસંગે એક એ પણ પ્રશ્ન પૂછવામા આવે છે કે "જ્યારે શક્ર ઇંદ્ર એટલી મોટી ઋદ્ધિવાળો અને વિકુર્વણની શક્તિવાળો છે તો પછી સ્વભાવે ભદ્ર, વિનીત, નિરંતર છઠ છઠની તપસ્યા કરીને આત્માને ભાવતો, આઠ વર્ષ સુધી સાધુપણું પાળીને માસિક સંલેખના કરીને સમાધિ પૂર્વક કાળ કરીને આપનો શિષ્ય **તિષ્યક** નામનો અનગાર સૌધર્મ કલ્પમાં, પોતાના વિમાનમા ઉત્પન્ન થયો છે . . . તે કેટલી મોટી ઋદ્ધિવાળો અને કેટલુ વિકુર્વણ કરી શકે છે ?"

આ ઉપરથી જણાય છે કે, ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીનો તિષ્યક નામનો શિષ્ય હતો, અને તે **સૌધર્મ** દેવલોકમા ઉત્પન્ન થયો હતો

આથી અતિરિક્ત **તિષ્યક**નો વિશેષ પરિચય આલેખવામા આવ્યો નથી.

૪. કુરૂદત્ત પુત્ર .

તિષ્યક અનગારની માફક ભગવતીસૂત્રના શતક ૩ ઉદ્દેશા ૧મા કુરૂદત્તપુત્ર નામના અનગાર ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીના શિષ્ય હોવાનું જણાવ્યું છે **કુરૂદત્ત**પુત્ર પણ સ્વભાવે શાન્ત, ભદ્ર, વિનીત હતા. નિરંતર અઠ્ઠમ અઠ્ઠમના પારણે આબીલ એવી કઠિન તપસ્યા કરી, તેમજ સૂર્યની સ્હામે આતાપના લઇ, પૂરા છ મહીનાનુ સાધુપણું પાળી, પંદર દિવસની સંલેખના કરી, સમાધિ પૂર્વક કાળ કરી ઇશાન દેવલોકમા ઇશાનેન્દ્રના સામાનિક દેવપણે

ઉત્પન્ન થયા હતા. આ **કુરૂદત્તપુત્ર**ની ઋદ્ધિ અને વિકુર્વણશક્તિ વગેરે સંબંધી પ્રશ્નો ત્રીજા ગણધર શ્રી **વાયુભૂતિ** અનગારે પૂછ્યા હતા

આ સિવાય કુરૂદત્તપુત્રનો વિશેષ પરિચય નથી મળતો.

૫. અતિમુક્તક — (અઇમત્તા મુનિ) :

ભગવતીસૂત્રના શતક ૫. ઉદ્દેશા ૪ માં અતિમુક્તક (અઇમત્તા) મુનિનો ટૂંક પરિચય આવે છે અઇમત્તા મુનિની સજ્ઝાય ઉપરથી નથી માલૂમ પડતું કે–તેઓ કોના શિષ્ય હતા. પરન્તુ ભગવતીસૂત્ર ઉપરથી સ્પષ્ટ છે કે–તેઓ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીના શિષ્ય હતા. પણ ભગવતીના એ સંબંધીના મૂળ પાઠમાં એ નથી જણાવ્યુ છે કે, તેમણે કેટલી ઉમરે દીક્ષા લીધી હતી. પરન્તુ ટીકાકારે '૭ વર્ષની ઉમરમાં દીક્ષા લીધી હતી,' એવુ જણાવ્યું છે. અઇમત્તાનો પરિચય આપતાં મૂળમા કહ્યું છે કે:—

"समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी अइमुत्ते णामं **कुमारसमणे** पगइभद्दए, जाव विणीए."

આમાં આવેલા 'कुमारश्रमण' એ વિશેષણ ઉપરથી સ્પષ્ટ છે કે—એમણે કુમારાવસ્થામાં — બાલ્યાવસ્થામાં દીક્ષા લીધેલી હોવી જોઇએ.

અતિમુક્તક અનગારના ચરિત્રમાં એક વાત એ આવે છે કે તેઓ કોઈ સમયે પાત્ર અને ઓઘો લઇને બહાર વડીનીતિ (જાજરૂ) એ જાય છે. રસ્તામાં પાણીનું — વ્હેતા પાણીનું એક ખાબોચીયું તે જૂએ છે. પોતાની મેળે માટીની એક નાનકડી પાળ બાંધી પોતાના પાત્રને પાણીમાં વ્હેતુ મૂકે છે અને "આ મારી નાવ છે, આ મારી નાવ છે." એમ કહે છે સ્થવિરો આ બનાવને જોઈ લે છે. પછી ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી પાસે આવી, ભગવાન્‌ને પૂછે છે કે "આપના શિષ્ય અતિમુક્તક કેટલા ભવે મોક્ષે જશે?" ભગવાન્ કહે છે કે— 'સ્વભાવનો ભદ્રિક અને વિનયી એવો **મારો તે શિષ્ય** આ ભવ પૂરો કરીને સિદ્ધ થશે માટે હે આર્યો, તમે તેની નિંદા કરશો નહિ, તેને વગોવશો નહિ, તેનુ અપમાન કરશો નહિ. તેને સાચવશો, સહાય કરશો અને તેની સેવા કરશો."

તે પછી સ્થવિરોએ ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણે અતિમુક્તકને સંભાળ્યા ને સેવા કરી

૭. નારદપુત્ર, ૮. નિર્ગ્રંથીપુત્ર.

આ બે પણ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીના જ શિષ્યો હતા આ બન્ને અનગારોનો અધિકાર ભગવતીસૂત્ર શતક ૫, ઉદ્દેશા ૮ મા આવે છે. આ બન્ને અનગારોનો ખાસ કોઈ પરિચય નથી. પરન્તુ બન્નેનો સંવાદ આપવામા આવેલો છે **નિર્ગ્રંથીપુત્ર** અનગાર **નારદપુત્ર** અનગારની પાસે જાય છે, અને નારદપુત્ર અનગારને 'પુદ્ગલો શુ અર્ધસહિત છે? મધ્યસહિત છે? પ્રદેશસહિત છે? અથવા અનર્ધ, અમધ્ય અને અપ્રદેશ છે?' એ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછી પ્રશ્નોની શરુઆત કરે છે

આ બન્ને અનગારોનો મીઠો સંવાદ લંબાણપૂર્વક ચાલ્યો છે. છેવટે **નારદપુત્ર** અનગાર, **નિર્ગ્રંથીપુત્ર** અનગારની વાતને મંજૂર કરી, તેમને વન્દન–નમસ્કાર કરે છે, અને વારંવાર વિનયપૂર્વક તેમની ક્ષમા માગે છે.

મહાજ્ઞાની આ બન્ને મહાપુરુષો, મતભિન્નતાનો નિવેડો આમ પાસે બેસીને કરે છે,

અને પોતાની માન્યતા ખોટી જણાતા સામાની માન્યતાનો સ્વીકાર કરે છે આ ઉદારતા, ખરેખર, દરેક વખતે અને દરેક રીતે અનુકરણીય અને લાભપ્રદ છે.

૯. ઋષભદત્ત :

બ્રાહ્મણકુંડગામ નામના નગરમાં રહેનાર **ઋષભદત્ત** નામનો બ્રાહ્મણ, બહુ પ્રસિદ્ધ, ધનાઢ્ય અને પ્રતાપી હતો. બ્રાહ્મણ હોવા છતાં પણ તે શ્રમણોનો ઉપાસક, જીવાદિ તત્ત્વોનો જાણકાર, અને પુણ્ય-પાપને ઓળખતો હતો. **દેવાનંદા** નામની તેની પત્ની હતી એક વખત ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી ગામાનુગામ વિહાર કરતા આ બ્રાહ્મણકુંડગામ નગરમાં પધાર્યા. ઋષભદત્ત અને દેવાનંદા પોતાના કુટુંબ પરિવાર સાથે **બહુશાલક** ચૈત્યમા આવે છે, કે જ્યાં પ્રભુ મહાવીર સમોસર્યા છે દેવાનંદાએ જયા ભગવાનને દેખ્યા કે તત્કાળ તેના સ્તનમાથી દૂધ ઝર્યું તેના નેત્રો આનદાશ્રુથી ભીના થયા. હર્ષથી રોમ-રાય વિકસ્વર થયા તે ભગવાનને જોતી જોતી જ ઉભી રહી ગઈ

શ્રી ગૌતમસ્વામી ભગવાન્‌ને, આ સ્ત્રીને આ પ્રમાણે સ્તનમાથી દૂધ ઝરવા વગેરેનુ કારણ પૂછતા ભગવાને કહ્યું "ગૌતમ! દેવાનદા બ્રાહ્મણી, એ તો મારી માતા છે. હુ દેવાનંદા બ્રાહ્મણીનો પુત્ર છુ"

તે પછી ભગવાન્, ઋષભદત્ત બ્રાહ્મણ અને દેવાનંદાને ધર્મોપદેશ સંભળાવે છે પરિણામે ઋષભદત્ત બ્રાહ્મણ ભગવાન્‌ની પાસે જ દીક્ષા અંગીકાર કરે છે દેવાનંદા બ્રાહ્મણીને પણ ભગવાન્ દીક્ષા આપે છે, અને ચદના નામની આર્યાને ભગવાન્ સુપરત કરે છે

ઋષભદત્ત અને દેવાનંદાની દીક્ષાનુ આ વર્ણન ભતવતીસૂત્ર શતક ૯, ઉદ્દેશા ૩૩ માં વિસ્તારથી છે

૧૦. શ્યામહસ્તિ અનગાર :

શ્યામહસ્તિ નામના અનગાર પણ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીના શિષ્ય હતા. અને તેઓ **રોહ** અનગારની જેવા ભદ્ર પ્રકૃતિવાળા હતા તેમણે ભગવાન્‌ને 'અસુર કુમારના ઇન્દ્ર ચમરને ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો છે? વગેરે પ્રશ્નો પૂછ્યાની હકીકત ભગવતીમાં શતક ૧૦, ઉદ્દેશા ૪ મા આપેલી છે. એ સિવાય વિશેષ પરિચય નથી

૧૧. શિવરાજ ઋષિઃ

હસ્તિનાપુરનો **શિવ** નામનો રાજા, પોતાના પુત્ર **શિવભદ્ર**ને ગાદી સોંપી, તામલીની માફક તાપસોની પાસે દીક્ષિત થઈ, **દિશાપ્રોક્ષકતાપસ** રૂપે તાપસ થઇ, યાવજ્જીવ છઠ છઠની તપસ્યા કરતો વિચરે છે તેની ઉગ્ર તપસ્યાના કારણે, અને પ્રકૃતીથી ભદ્ર હોવાથી તેને **વિભંગ** જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. આ જ્ઞાન વડે તે સાત દ્વીપો ને સાત સમુદ્રો જૂએ છે તેથી તે સાત દ્વીપો ને સાત સમુદ્રો સિવાય આગળ કઈ નથી, એવી પ્રરૂપણા કરે છે એવા અવસરમા ભગવાન્ હસ્તિનાપુરમાં સમોસરે છે. ગૌતમસ્વામી ગામમા ગોચરી જાય છે અને **શિવરાજ**ની પ્રરૂપણા લોકોના મુખથી સાભળે છે. ભગવાન્‌ને પૂછે છે. ભગવાન્ ખુલાસો કરે છે. ગૌતમસ્વામી લોકોને સત્ય સમજાવે છે. શિવરાજના કાને વાત જાય છે. શિવરાજ શંકિત થાય છે. શિવરાજ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી પાસે આવે છે. ભગાાન શિવરાજને સમજાવવા મોટી ધર્મસભા સમક્ષ દેશના આપે છે શિવરાજ ઋષિ આરાધક થાય છે. અને પછી ભગવાન્‌ની પાસે દીક્ષા-લે છે અને

આખરે મુક્તિ મેળવે છે. શિવરાજ ઋષિનું વિસ્તૃત વર્ણન ભગવતીસૂત્રના શતક ૧૧, ઉદ્દેશા ૯ માં છે.

૧૨. સુદર્શનઃ

સુદર્શન એ **વાણિજ્યગ્રામનો** રહેનાર અને શ્રમણોપાસક હતો. ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી કોઈ સમયે વાણિજ્યગ્રામના દૂતિપલાસક નામના ચૈત્યમાં સમોસર્યો, ત્યારે આ શ્રમણોપાસક ભગવાનને વંદન કરવા આવ્યો. તેણે 'ભગવન્, કાલ કેટલા પ્રકારનો છે?' વગેરે કેટલાક પ્રશ્નો ભગવાનને પૂછયા, ને સમાધાન મેળવ્યુ. ભગવાને પ્રસંગોપાત્ત સુદર્શનના પૂર્વ ભવનુ વર્ણન કહી બતાવ્યું એટલે સુદર્શનને વૈરાગ્ય થયો. અને તેણે ભગવાન્ પાસે દીક્ષા લીધી. આ સુદર્શનનુ વર્ણન ભગવતીના શતક ૧૧, ઉદ્દેશા ૧૧ મા છે.

૧૩. ઉદાયન અનગાર:

ઉદાયન, એ **સિંધુસૌવીર દેશનો** રાજા હતો. એની રાજધાની **વીતભય** નગરમા હતી. એની રાણીનું નામ પ્રભાવતી. **અભીજિ** નામનો તેનો કુમાર હતો. **કેશિ** નામનો તેનો ભાણેજ હતો. **ઉદાયન રાજા સિંધુસૌવીર** વગેરે સોળ દેશ, **વીતભય** આદિ ત્રણસો ત્રેસઠ નગર, **મહાસેન** વગેરે દસ મુકુટબંધ રાજાઓ, અને એવા બીજા અનેક રાજાઓ વગેરેનું આધિપત્ય ભોગવતો હતો. 'ભગવાન્ **મહાવીરસ્વામી** મારા નગર પધારે તો કેવુ સારૂં?' એવી ભાવના ભાવતા **ઉદાયન** રાજાની ભાવના એક વખતે સફળ થાય છે. પ્રભુ **વીતભય** નગરના **મૃગવન** ઉદ્યાનમા પધાર્યા. ભગવાનની દેશના સાંભળી **ઉદાયન** રાજાને દીક્ષા લેવાની ભાવના થાય છે, પરન્તુ રાજ્યાભિષેક પોતાના પુત્ર **અભીજિ** કુમારને કરવો કે ભાણેજ કેશીને કરવો, એ વિચાર થાય છે. "મારો પુત્ર રાજ્ય ભોગવતા કામ ભોગમાં મૂર્ચ્છિત થઈ અનાદિઅનંત સંસારમાં પરિભ્રમણ કરશે. માટે મારા ભાણેજ **કેશિને** ગાદી સોપી મારે દીક્ષા લેવી ઠીક છે," એમ નક્કી કરે છે. ઉદાયન જે હેતુથી પોતાના પુત્રને રાજ્યાભિષેક કરવામાં પાછો પડે છે, એ હેતુનો વિચાર પોતાના ભાણેજને માટે કેમ ન આવ્યો?—એ વિચિત્ર વસ્તુ છે. આખરે **કેશિકુમારનો** અભિષેક થાય છે, અને પોતે — **ઉદાયન રાજા** ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી પાસે જઈને દીક્ષા લે છે.

પોતાના પિતાએ પોતાને ગાદી નહિ આપવાના કારણે, **અભીજિ કુમાર** દુઃખિત થઈ અંતઃપુરના પરિવાર સાથે થોડી સામગ્રી લઇને ચાલ્યો જાય છે તે ચંપાનગરી પહોંચે છે. ત્યા કુણિકનો આશ્રય લે છે ત્યા પણ તેને ઘણી ભોગ–સામગ્રી મળે છે. તે પછી તે શુદ્ધ શ્રાવક બને છે. જીવાદિ તત્ત્વનો જાણકાર થાય છે. છતાં **ઉદાયન** પ્રત્યેના વૈરથી તે મુક્ત થતો નથી ભગવતીસૂત્રના શતક ૧૩ના ઉદ્દેશા ૬માં કહ્યા પ્રમાણે તે મરીને નરકે જાય છે. શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નના ઉતરમાં ભગવાને કહ્યુ છે કે, તે ત્યાંથી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા ઉત્પન્ન થઈ સિદ્ધ થશે.

એ પ્રમાણે ભગવતીસૂત્રમા ઉલ્લિખિત, પ્રભુ મહાવીરના થોડાક અપ્રસિદ્ધ શિષ્યોનો પરિચય ઉપર આપવામા આવ્યો છે. આ સિવાય જમાલી, મંખલીપુત્ર ગોશાળ જેવા શિષ્યાભાસોનો પરિચય પણ આપવા જેવો છે, પરન્તુ લેખ વિસ્તિર્ણતાના કારણે તે પરિચય ભવિષ્ય ઉપર રાખી હાલ તો અહીં જ વિરમું છું.

શ્રી ગણધ

સંયોજક—**આચાર્ય મહાર**

સંશય	શિષ્ય પરિવાર	જન્મભૂમિ	જન્મ નક્ષત્ર
નો	૫૦૦	મગધ દેશમા ગોબરગામ	જ્યેષ્ઠા
નો	,,	,,	કૃત્તિકા
ારથી જીવ દો નથી	,,	,,	સ્વાતિ
ભૂતનો	,,	કોલાક	શ્રવણ
અહીં જેવો તે રી તેવો થાય	,,	,,	ઉત્તરા ફાલ્ગુની
ા મોક્ષનો	૩૫૦	મૌર્ય	મઘા
ા	,,	,,	મૃગશીર
કનો	૩૦૦	મિથલા	ઉત્તરાષાઢા
ાપાપનો	,,	કોશલા નગરી	મૃગશીર
ોકનો	,,	વચ્છ દેશમા તુંગિક	અશ્વિની
ાણનો	,,	રાજગૃહ	પુષ્ય

હસ્થ પર્યાય	છદ્મસ્થ પર્યાય	કેવલિ પર્યાય	સર્વાયુષ્ય
૫૦	૩૦	૧૨	૯૨
૪૬	૧૨	૧૬	૭૪
૪૨	૧૦	૧૮	૭૦
૫૦	૧૨	,,	૮૦
,,	૪૨	૮	૧૦૦
૫૩	૧૪	૧૬	૮૩
૬૫	,,	,,	૯૫
૪૮	૯	૨૧	૭૮
૪૬	૧૨	૧૪	૭૨
૩૬	૧૦	૧૬	૬૨
૧૬	૮	,,	૪૦

ણધરોની એક સરખી સમજવી —
સંસ્થાન—સમચતુરસ્ર, **દેહવર્ણ**—સુવર્ણ જેવો
ઓછી અને આહારક શરીરથી ચઢીયાતી
અગિયારસના દિવસનો પૂર્વ ભાગ (પહેલા બે પ્રહર)નો
ના પારગામી અને દીક્ષિતપણે દ્વાદશાંગી ગણિપિટકના ધાર
વૈભારગિરિ પર્વત ઉપર, માસક્ષપણ પૂર્વક પાદપોપગમન
શ્રી સુધર્માસ્વામી સિવાયના નવ ગણધર મહારાજ ભગ

મીના સમવસરણમાં આવતા દેવોને, આ અગિયારે બ્રાહ્મણોને
ાચી વસ્તુ સમજાણી એટલે તેઓ પોતપોતાની શંકાનું સમા
દીક્ષિત થયા.

અગિયાર ગણધરો

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના ગણધરોનો ટૂંક પરિચય

લેખક
આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયપદ્મસૂરિજી

૧. લબ્ધિનિધાન શ્રી ગૌતમસ્વામી

પૂર્વભવનો સંબંધ :

ચરમ તીર્થંકર પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવ, પૂર્વે કરેલા નિયાણાના પ્રભાવે, ૧૮મા ભવમા ત્રિપૃષ્ઠ નામના વાસુદેવ થયા હતા. અને મથુરાનગરીમાં મુનિરાજની મશ્કરી કરવાથી બાધેલ કર્મોના ઉદયે ઘણા ભવોમા ભટકયા બાદ, તે વિશાખાનદીકુમાર, સિંહપણે ઉત્પન્ન થયો હતો અને ગૌતમ મહારાજાનો જીવ એ ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના સારથિપણે ઉત્પન્ન થયો હતો તે સિંહ (વિશાખાનંદીનો જીવ) અનેક માનવોને ઉપદ્રવ કરતો હતો, એટલે સારથિ (ગૌતમસ્વામીના જીવ)ને સાથે લઈને ત્રિપૃષ્ઠકુમાર (મહાવીરસ્વામીનો જીવ) તે ઉપદ્રવનુ નિવારણ કરવા માટે રથમા બેસીને વનમા ગયા. કુમારે સિંહને પડકાર કર્યો એટલે જલદી તે કુમારની સામે ધસ્યો અને છેવટે ત્રિપૃષ્ઠ કુમારે તેને મારી નાખ્યો! મરતી વખતે સિંહે ખેદપૂર્વક વિચાર્યું કે "અહો! આ એક સામાન્ય મનુષ્યે મારી આ સ્થિતિ કરી?" આ પ્રસંગે તે સારથિએ તેને શાત કરવા માટે કહ્યુ કે—"હે સિંહ! આ તને મારનાર એ ભવિષ્યમાં વાસુદેવ થવાના છે તેને તુ સામાન્ય માણસ ન સમજીશ! જેમ તુ તિર્યંચરૂપે સિંહ છે, તેમ આ ત્રિપૃષ્ઠકુમાર પણ મનુષ્યલોકમા સિંહ સમાન છે. તેથી તું સામાન્ય પુરુષના હાથે મરાયો નથી, પણ—સિંહ જેવા નરેન્દ્રના હાથે મરાયો છું, માટે ખેદ ન કર!" આ પ્રમાણે સારથિના વચન સાભળીને હર્ષિત થઈ સિંહ શાતિ-પૂર્વક મરણ પામ્યો.

અહી યાદ રાખવુ જોઈએ કે આ જ સિંહ વચમાં ઘણો કાલ ભમીને પ્રભુ મહાવીરના સમયમાં હાલિક નામના ખેડુત તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે. જેને પ્રભુના કહેવાથી શ્રી ગૌતમ-સ્વામી પ્રતિબોધ આપે છે આ પ્રસગ આગળ ઉપર આપેલ છે.

જન્મ, માતા-પિતા, કુટુંબ :

ઘણો કાલ વીત્યા બાદ એ સારથિનો જીવ મગધદેશના ગોબર નામના ગામમા વેદાદિપારંગત વસુભૂતિ બ્રાહ્મણના પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો તેમનુ નામ ઇંદ્રભૂતિ અને ગોત્ર ગૌતમ હતુ એમનો જન્મ જયેષ્ઠા નક્ષત્રમા અને વૃશ્ચિક રાશિમાં થયો હતો. એમને પૃથ્વી નામની માતા હતી વજ્રૠષભનારાચ સઘયણ અને સમચતુરસ્ર સંસ્થાનના ધારક આ શ્રી ઈંદ્રભૂતિજીને અગ્નિભૂતિ અને વાયુભૂતિ નામના બે નાના ભાઈ હતા. તેઓ

વ્યાકરણ–ન્યાય–કાવ્ય–અલંકાર–પુરાણ–ઉપનિષદ્–વેદ વગેરે સ્વધર્મશાસ્ત્રના પારંગત બન્યા. હંમેશાં ત્રણે ભાઈઓ પાચસો પાંચસો શિષ્યોને ભણાવતા હતા. આવા પંડિત હોવા છતા સમ્યગ્દર્શનના અભાવે તેઓ ખરા જ્ઞાની નહોતા ગણાતા, કારણ કે શુદ્ધ શ્રદ્ધાયુક્ત જ્ઞાન જ સાચુ જ્ઞાન કહેવાય છે અને તે એમની પાસે ન હતુ.

ભગવાન મહાવીરનો સમાગમ અને દીક્ષા:

એ પ્રમાણે શ્રી ઇંદ્રભૂતિ ૫૦ વર્ષની ઉમર સુધી મિથ્યાત્વી રૂપે રહ્યા. બીજી બાજુ શ્રી મહાવીરદેવને, કેવલજ્ઞાન થયા બાદ તીર્થની સ્થાપના કરવાના પ્રસંગે, શ્રી ઇંદ્રભૂતિ વગેરે અગિયારે બ્રાહ્મણો ગણધરપદને લાયક જણાયા. તેથી પ્રભુ વિહાર કરી મધ્યમ પાપા (અપાપા) નગરીના મહસેન નામના ઉદ્યાનમા પધાર્યા. ત્યા સમવસરણમાં બેસી પ્રભુ દેશના આપી રહ્યા હતા, અને નગરીમા સપરિવાર શ્રી ઇંદ્રભૂતિ આદિ બ્રાહ્મણો યજ્ઞક્રિયા કરી રહ્યા હતા, ત્યારે ઇંદ્રભૂતિને, આકાશ માર્ગે આવતા દેવોના નિમિત્તે, સર્વજ્ઞ પ્રભુ શ્રી મહાવીરનો પરિચય થયો. તે પ્રભુની પાસે ગયો ત્યારે પ્રભુએ તેને પૂછ્યું, 'હે ઇંદ્રભૂતિ ! તમને "જીવ છે કે નહિ" આ બાબતનો સંદેહ છે.' પ્રભુનુ આ વચન સાભળીને ઇંદ્રભૂતિને આશ્ચર્ય થયુ અને સાથે સાથે પ્રભુના સર્વજ્ઞપણાની ખાત્રી થઇ. વેદવાક્યનો ઇંદ્રભૂતિ જે અનુચિત અર્થ કરતા હતા તેનો પ્રભુએ, ઉપયોગ ધર્મની અપેક્ષાએ, સત્ય અર્થ સમજાવ્યો એટલે સંદેહ દૂર થતાં, તેમણે પચ્ચાસ વર્ષ પૂરા થયા બાદ એકાવનમા વર્ષે, વૈશાખ સુદી અગીયારસના દિવસે પૂર્વ ભાગમાં સંયમ ગ્રહણ કર્યુ.[1] (બાકીના ૧૦ બ્રાહ્મણોએ પણ તે જ દિવસે પોતાનો સંશય દૂર થતાં ઇન્દ્રભૂતિજીની માફક દીક્ષા ગ્રહણ કરી.)

ગણધરપદ અને ચાર જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ:

અહીં એ ધ્યાનમા રાખવુ જોઇએ કે, પોતપોતાનો સંદેહ દૂર થતાં શ્રી ઇંદ્રભૂતિ આદિની મિથ્યા પરિણતિ પણ દૂર થઈ અને સમ્યકત્વની પરિણતિ પ્રાપ્ત થઇ પ્રભુએ લાયક જાણી તેમને ગણધરપદવી આપી અને વાસક્ષેપ કર્યો, એટલે એ જ વખતે તેઓ બધા સમ્યગ્દર્શન ઉપરાત ચાર જ્ઞાન (મતિ, શ્રુતિ, અવધિ અને મનઃપર્યવ) ના ધારક બન્યા. ખરેખર, પ્રભુના વાસક્ષેપનો પ્રભાવ અલૌકિક હોય છે. થોડા જ વખત પહેલાં જેઓને સમ્યગ્જ્ઞાનની ગંધ પણ ન હતી, જેઓ મિથ્યાજ્ઞાનરૂપી કાદવમા ખૂતેલા હતા અને તેથી જેઓ પ્રભુને "ઇંદ્રજાલિયો" વગેરે વગેરે શબ્દો કહેતા હતા, તેઓ થોડા જ વખતમાં આવા જ્ઞાની બન્યા અને ઉચ્ચ કોટીમાં મૂકાયા ખરેખર. સત્પુરુષોનો સમાગમ અપૂર્વ લાભકારક હોય છે! અસ્તુ.

તીર્થંકરપદ અને ગણધરપદનો ટૂંક વિચાર:

તીર્થંકરપદ સિવાયના બીજા બધા પદોમાં ગણધરપદ પ્રધાન છે અનેક ગ્રંથો ઉપર મસ્ત ટીકા બનાવનાર અને સરસ્વતીના વરદાનવાળા આચાર્ય [2]મલયગિરિજી મહારાજે પંચસંગ્રહમા કહ્યું છે કે—કષાયની મંદતાવાળા અને સમ્યગ્દર્શન સહિત એવા જે જીવો,

---

૧ ગણધરવાદનું વિવેચન સ્વતંત્ર લેખરૂપે આપવાનો વિચાર હોવાથી અહીં આપ્યું નથી

૨. આ સૂરિજીના ચરિત્રને માટે જુઓ–માસ્તર મંગલદાસની છપાવેલી કર્મપ્રકૃતિની પ્રસ્તાવના.

"આશ્ચર્ય છે કે–મહાદેદીપ્યમાન, શ્રી તીર્થંકરના ધર્મરૂપી દીવો હયાત છતા મોહરૂપ તિમિરથી ઢંકાયેલા નેત્રવાળા આ બિચારા સંસારિ જીવો અનેક કષાયાદિ સ્વરૂપ કાટાઓથી ભરેલા સંસારમાં આથડે છે", એવી ભાવ દયાથી પ્રેરાઇને **સર્વ જીવોને** ઉદ્ધારવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેઓ તીર્થંકરનામકર્મ બાધે છે. અને **સ્વજનવર્ગ**નો ઉદ્ધાર કરવાની ભાવના ભાવનાર જીવો ગણધરપદને પામે છે. મહાપુણ્યશાલિ જીવો જ આ સ્થિતિને પામી શકે છે, તેથી તેમની રૂપસંપદા પણ ઇતર જીવો કરતાં વિશિષ્ટ હોય છે યાવત્ આહારક શરીરના રૂપ સૌંદર્યથી પણ ગણધરદેવોનુ રૂપ અધિક હોય છે.

શક્તિ, ગુણો, તપ અને ગુરુભક્તિ:

સર્વ ગણધરોમાં શ્રી ગૌતમ ગણધર મહાપ્રભાવશાલિ ગણાય છે, કારણ કે તેઓશ્રી અનેક સ્વાભાવિક લબ્ધિઓના નિધાન હતા સાથે સાથે તેઓ નિરભિમાન પણ તેટલા જ હતા, તે આનંદ શ્રાવકના અવધિજ્ઞાનની બાબતમા પોતાની ભૂલ જણાતા તેમણે તેને 'મિચ્છામિ દુક્કડં' દીધો તે ઉપરથી જાણી શકાય છે. આવી ઊંચી હદે પહોંચ્યા છતા તેઓનો ગુરુભક્તિમાં અપૂર્વ પ્રેમ હતો ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવામાં તેઓ આનંદ અનુભવતા હતા અને ખરી મોટાઈ પણ તેમાજ સમજતા હતા. વસ્તુતત્ત્વનો નિષ્ટંક નિર્ણય મેલવવા સાથે, બીજાઓને બોધ પમાડવા માટે અને સ્વશિષ્યોનો શ્રદ્ધાગુણ વધારવા માટે પણ શ્રીગૌતમ મહારાજે વારવાર ભગવાનને અનેક પ્રશ્નો પૂછ્યા છે અને તેથી જ શ્રી ભગવતીસૂત્રમા ૩૬ હજાર વાર શ્રી ગૌતમ મહારાજનુ નામ આવે છે આવા પ્રકારની પ્રશ્નશૈલીને અપૂર્વ બોધદાયક જાણીને શ્રી શ્યામાચાર્ય ભગવ તે શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમા પણ તે શૈલી કાયમ રાખી છે અણાહારપદની વાનકી અને નિકાચિત કર્મોને તોડવાનુ અપૂર્વ સાધન ક્ષમાપ્રધાન તપશ્ચર્યા છે, એમ સમજીને, શ્રીગૌતમસ્વામી છઠ્ઠને પારણે છઠ્ઠ કરતા હતા. છતા તેઓનુ શરીર મહાતેજસ્વિ દેખાતુ હતુ.

કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિની શંકા અને તેનું નિવારણ:

પૃષ્ઠચંપાનગરીના શાલ અને મહાશાલ નામના રાજપુત્રોએ, પ્રભુની દેશનાથી વૈરાગ્ય પામી પોતાના ભાણેજ ગાગિલને રાજ્ય સોપી, દીક્ષા ગ્રહણ કરી તેઓ અગિયાર અંગો ભણ્યા અને ગીતાર્થ બન્યા પછી ગાંગિલકુમારાદિને પ્રતિબોધ કરવા માટે, પ્રભુની આજ્ઞા લઈ ગૌતમસ્વામીની સાથે તે બંને (શાલ–મહાશાલ) પૃષ્ઠચંપાનગરીમા પધાર્યા. ત્યા ગાગિલરાજાએ ગણધર શ્રી ગૌતમ મહારાજની દેશના સાભળી, વૈરાગ્ય પામી, સ્વપુત્રને રાજ્ય સોપી, માતા–પિતા સહિત, ગૌતમસ્વામીની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી પછી સપરિવાર ગૌતમસ્વામી–પ્રભુવીરની પાસે આવવા રવાના થયા ત્યાં રસ્તામા ગાલ અને મહાસાલને પોતાના બેન, બનેવી આદિના ગુણોની અનુમોદના કરતા ક્ષપકશ્રેણિમા કેવળજ્ઞાન થયુ. આ બીના, પ્રભુ શ્રી વીરની પાસે આવ્યા બાદ પ્રભુશ્રીના કહેવાથી જ્યારે શ્રી ગૌતમ મહારાજે જાણી ત્યારે તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યા કે શુ મને કેવળજ્ઞાન નહિ થાય? આ વાતનો ખુલાસો દેવોએ કર્યો કે આજે જ પ્રભુએ ફરમાવ્યુ છે કે 'જે ભવ્ય જીવ સ્વલબ્ધિ વડે અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર જઈ જિનેશ્વરોને વંદન કરે તે આત્મા તે જ ભવે સિદ્ધિપદ પામે" એ સાભળીને તેઓ પ્રભુની આજ્ઞા લઈ ચારણલબ્ધિથી

વાયુ જેવા વેગે અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર ચઢી, તીર્થવંદના કરી, અશોક વૃક્ષની નીચે બેઠા! ત્યાં વૈશ્રમણ આદિ દેવોને સંસારની વિચિત્રતા ગર્ભિત દેશના સંભળાવી. છેવટે વૈશ્રમણને શંકાશીલ જાણીને પુંડરીક અને કંડરીકનું[1] દૃષ્ટાંત કહી તેને નિઃસંદેહ બનાવ્યો.

પંદરસો તાપસોને દીક્ષા, ભોજન અને કેવળજ્ઞાન:—

રાત ત્યાં રહી તેઓ સવારે નીચે ઉતરવાની તૈયારી કરતા હતા ત્યારે નીચે, પૂર્વે આવેલા પંદરસો તાપસો, ગૌતમસ્વામીની (ચઢતી વખતની) અપૂર્વ શક્તિ જોઈને આશ્ચર્ય પામીને 'તેઓ ઉતરશે ત્યારે તેમના શિષ્ય થઈશું', આવા ઇરાદાથી તેમની રાહ જોઈ રહ્યા હતા. એટલે જ્યારે ગૌતમસ્વામીને આવેલા જોયા ત્યારે તેઓએ દીક્ષાની માગણી કરી. ગૌતમસ્વામીએ બધા તાપસોને દીક્ષા આપી. પછી બધા પ્રભુની પાસે જવા ચાલ્યા. વચમાં એક ગામ આવ્યું ત્યા શ્રી ગૌતમસ્વામીએ અક્ષીણ–મહાનસીલબ્ધિના પ્રભાવે થોડી ખીર છતા સર્વેને તૃપ્ત કરી, સર્વેને વિસ્મય પમાડ્યા.

એ પંદરસો તાપસોમાથી પાંચસોને જમતા, પાંચસોને પ્રભુની પ્રાતિહાર્યાદિ ઋદ્ધિ જોતાં અને પાંચસો તાપસોને પ્રભુનાં દૂરથી દર્શન થતાંની સાથે જ કેવલજ્ઞાન પ્રકટ થયુ. આ વાતની શ્રી ગૌતમસ્વામીને ખબર ન હોવાથી તેમણે તાપસોને કહ્યું કે, પ્રભુને વંદન કરો? એટલે મહાવીરદેવે કહ્યુ, 'હે ગૌતમ, આ સર્વ કેવલિ છે, તેથી વંદન કરવાનું ન કહેવાય!' એમ સાભળી તરત જ શ્રી ગૌતમ મહારાજે કેવલિ તાપસોને ખમાવ્યા. ધન્ય છે, શ્રી ગૌતમ દેવના નમ્રતાના ગુણને.

ફરીને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિની શંકા અને તેનું સમાધાન:

આ અવસરે ફરી શ્રી ગૌતમ મહારાજે વિચાર્યું કે–"જરુર હું આ ભવમાં મુક્તિમા જઈશ નહિ. કારણ કે મે જેઓને દીક્ષા આપી તેઓ કેવલજ્ઞાન પામ્યા અને હું ન પામ્યો" એટલે પ્રભુએ પૂછ્યુ–"હે ગૌતમ! તીર્થંકરોનુ વચન સાચુ કે દેવોનું વચન સાચું?" આ પ્રશ્નનો શ્રી ગૌતમે વિનયથી જવાબ આપ્યો "નક્કી તીર્થંકરનુ વચન સત્ય છે" પ્રભુએ ગૌતમને આશ્વાસન પમાડવા માટે વધુમા કહ્યું કે– "હે ગૌતમ, આમ અધીરતા કરીશ નહિ લાંબા કાળના પરિચયથી તને મારી ઉપર દૃઢ રાગ છે, તે દૂર થતા જ તને કેવલજ્ઞાન થશે!" ગૌતમસ્વામીને આથી શાંતિ થઈ।

આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમ મહારાજા મહાવીરદેવની પાસે, બહુ દૂર નહિ અને બહુ પાસે નહિ તેમ ઉસડક પગે વિનયપૂર્વક બેસતા હતા, અને ધર્મધ્યાન શુકલધ્યાન રૂપિ કોઠાને પ્રાપ્ત થયેલા પાચ ઇંદ્રિયોને અને મનને સ્થિર રાખતા હતા તેમજ સંયમ અને તપ વડે આત્માને નિર્મલ બનાવી રહ્યા હતા ગૌતમ ગોત્રમા જન્મેલા, સાત હાથની કાયા વાળા, સમચતુરસ્ર સંસ્થાનના ધારક અને વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણવાળા શ્રી ગૌતમ સ્વામી મહાતપસ્વી, ઘોર બ્રહ્મચર્યના પાલક અને સંક્ષિપ્ત તેમ જ વિપુલ તેજોલેશ્યાને ધારણ કરનારા હતા. વળી તેઓ ચૌદ પૂર્વના જ્ઞાતા, ચાર જ્ઞાનના ધારક અને સર્વાક્ષર સંયોગોના જાણકાર હતા. છતાં તેમને જ્યા[illegible] રે જિજ્ઞાસારૂપ સંશય થાય, ત્યારે [illegible] થવાનો શો ઉપાય? ત્યારે વિનયપૂર્વક કયા કારણોથી કયુ કર્મ[illegible] [illegible]ા મેળવતા હતા. તેમજ "ચલમાણે ચલિય" વગેરેના મહાવીર[illegible]

---

[1] ૧. ઉપદેશપ્રાસાદમાં આ બીના છે.

પ્રભુને પ્રશ્નો પૂછવાનો હેતુ:

આ પ્રસંગે એ શંકા થાય છે કે-શ્રી ગૌતમસ્વામી તો દ્વાદશાંગીના રચનાર અને ચાર જ્ઞાનના ધારક હોવાથી સર્વજ્ઞ જેવા હતા, તો પછી પ્રભુને તેઓ શ્રી પ્રશ્નો પૂછે એમ કેમ બને? આના ઉત્તરમાં — ટીકાકાર ભગવંત જણાવે છે કે-(૧) ઉદયમા વર્તતા એવા જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોના પ્રતાપે છદ્મસ્થને અનુપયોગ ભાવ હોય છે તેથી, (૨)-જાણતા છતાં પોતાના જ્ઞાનના સંવાદ માટે, (૩)-બીજાઓને બોધ પમાડવા માટે, (૪) સ્વશિષ્યોને ગુરૂ-વચન ઉપર દૃઢ શ્રદ્ધા થાય એવા ઇરાદાથી અથવા (૫) સૂત્ર-રચનાની વિધિ સાચવવા માટે, એમ પાંચમાંના કોઈ પણ કારણથી ગૌતમ મહારાજા પ્રભુને પ્રશ્ન પૂછતા હતા.

કેશિગણધર સાથેનો પ્રસંગ:

શ્રી ગૌતમસ્વામીમાં અપૂર્વ વિનય ગુણ વસ્યો હતો, તેની ખાતરીને માટે કેશિગણધર મહારાજાનો પ્રસંગ સાક્ષી પૂરે છે. ત્રેવીશમા તીર્થંકર શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનની પરંપરામાં થયેલા, ત્રણ જ્ઞાનના ધારક, મહાધુરંધર, શ્રી કેશિગણધર મહારાજા અને શ્રી ગૌતમ મહારાજા એક વખત શ્રાવસ્તી નગરીમાં પધાર્યા. શ્રી કેશિગણધર તિન્દુક વનમાં પધાર્યા અને શ્રી ગૌતમ ગણધર કોષ્ઠક નામના ઉદ્યાનમાં પધાર્યા. એટલે જ્યેષ્ઠ કુલનું માન સાચવીને વિનય નિધાન શ્રી ગૌતમ મહારાજ કેશિગણધરને મલવા પધાર્યા. શ્રી કેશિ મહારાજે તેમનું યોગ્ય સન્માન સાચવ્યુ. માહોમાહે એકબીજાએ સુખશાતાના સમાચાર પૂછ્યા. અને બંને પૂજ્ય પુરુષો ઘણા જ ખૂશી થયા. અવસર જોઈને શ્રી ગૌતમ ગણધરે કેશિગણધરના, મહાવ્રતોની સખ્યા, સચેલક અચેલક ધર્મ ઈત્યાદિ બાબતોના તમામ પ્રશ્નોના શાંતિ પૂર્વક, મીઠી ભાષામા ઉત્તર આપ્યા જે સાભળી શ્રી કેશિગણધર ગણા ખુશી થયા. દેવાદિની સભાને પણ આ વાત સાંભળી ઘણો જ આનંદ થયો. પછી શ્રી કેશિગણધરે 'આપ શ્રી મહાજ્ઞાની અને ગાંભીર્યાદિ ગુણરત્નોના સમુદ્ર છો', એમ સ્તવીને શ્રી ગૌતમ મહારાજની પાસે પંચ મહાવ્રત-ધર્મ અંગીકાર કર્યો. આ પ્રસંગમાથી બોધ એ મળે છે કે — સરલતા અને કદાગ્રહરહિત સ્વભાવ એ બે મુખ્ય ગુણોથી મોટાઈ મળે છે મોટા પુરૂષોના શુદ્ધ વર્તનની છાપ શિષ્યાદિ ઉપર અવશ્ય પડે છે વડીલોના સદ્વર્તનમા ભાવિ જીવોનુ ચોક્કસ હિત સમાયેલુ હોય છે.

દ્વાદશાંગીની રચના

પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે ચૌદ વિદ્યાના પારગામી, ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દર્શનવાળા શ્રી ગૌતમ મહારાજ (આદિ ૧૧ ગણધરો) દ્વાદશાગીના રચનાર હતા તેઓ પ્રભુ શ્રી વીરને ખમાસમણ દઈને પૂછતા કે 'ભયવં! તત્ત કહેહ!' હે ભગવન્ તત્ત્વને કહો! એમ ત્રણ વાર પૂછવાથી અનુક્રમે પ્રભુએ ત્રિપદી જણાવી-જેને આધારે ગણધર મહારાજે બીજબુદ્ધિથી દ્વાદશાંગીની રચના કરી જેમ એક પુરુષ ઝાડ ઉપર ચડી ફૂલો ભેગા કરી નીચે નાખે, તે ફૂલોને માલી વસ્ત્રમા ઝીલી તેની માલા બનાવે છે, તેમ સર્વજ્ઞ પ્રભુ શ્રી મહાવીરે કેવલજ્ઞાનરૂપી ઝાડ ઉપર ચડી, અનેકાર્થ-રહસ્ય-ગર્ભિત દેશના દ્વારા વચનોરૂપિ ફૂલો વેર્યાં અને તે ફૂલોને વીણીને યથાર્થ સ્વરૂપે-બીજબુદ્ધિ આદિ અનેક લબ્ધિના ધારક શ્રી ગૌતમ (આદિ ૧૧ ગણધર) મહારાજે આચારાગાદિ સૂત્રોરૂપિ માલા ગુથી. તેથી જ કહ્યું છે કે-"अत्थं भासइ अरहा, सुत्त गंथंति गणहरा निउणं"

શ્રુતકેવલિ આદિ સ્થવિર ભગવંતોએ તે અંગોનું સ્પષ્ટીકરણ કરવા શ્રી ઉપાંગાદિની રચના કરી. [આ પ્રસંગે એ સમજવું જોઇએ કે—દૂધમા જેમ ઘી રહેલું છે અને તેને વિચક્ષણ પુરુષ જુદું કરી શકે છે, એમ અંગસૂત્રો દૂધ જેવાં છે અને નિર્યુક્તિ આદિ ઘી સમાન છે. ચતુર્દશ પૂર્વધર શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી આદિ મહાપુરુષોએ તે તે અંગ સૂત્રાદિની સાથે અભિન્ન સ્વરૂપે રહેલા શ્રી નિર્યુક્તિ આદિને જુદા ગોઠવ્યા, એમ શ્રી ભગવતીજીમાં કહેલ 'सुत्तत्थो खलु पढमो' ઇત્યાદિ ગાથાના વચનથી જાણી શકાય છે.]

પ્રાચીન કાલમાં આ આગમરૂપ ગણાતાં સૂત્રોના દરેક પદનું ચારે અનુયોગગર્ભિત વ્યાખ્યાન કરવામાં આવતુ હતુ પછી અવસર્પિણીના દુઃષમકાલના પ્રભાવે જીવોના બુદ્ધિ આદિ ગુણો ઘટતા હોવાથી તે તે અનુયોગોમાં થતી ગુંચવણ આદિ હેતુઓને ધ્યાનમાં લઇને, પૂજ્ય શ્રી આર્યરક્ષિતસૂરિ મહારાજે તે ચારે અનુયોગોને પ્રત્યેક સૂત્રોમાં જુદા જુદા વહેંચ્યા. ત્યારથી તે તે સૂત્રોનું વ્યાખ્યાન તે તે અનુયોગને આશ્રયીને જ કરવામાં ગૌરવ મનાય છે. પૂજ્ય શ્રી ગૌતમ મહારાજ (આદિ ૧૧ ગણધરો) સર્વ લબ્ધિ-નિધાન હતા. ગુણપ્રત્યયિક શક્તિને લબ્ધિ કહેવામાં આવે છે. તે લબ્ધિઓનાં સ્વરૂપ સાથે નામો ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવાં:

બુદ્ધિલબ્ધિના ૧૮ ભેદો

૧. કેવલજ્ઞાનલબ્ધિ—આનાથી લોકાલોકમાં રહેલા દ્રવ્યાદિ જણાય.

૨. મનઃપર્યવજ્ઞાનલબ્ધિ—આના પ્રતાપે મનના ભાવ (વિચાર) જણાય.

૩. અવધિજ્ઞાન—આથી આત્મા, રૂપિ દ્રવ્યોનુ જ્ઞાન મેળવી શકે.

૪ બીજબુદ્ધિ—આનાથી પૂજ્ય શ્રી ગણધરાદિ મહાત્માઓ સૂત્રનો એક અર્થ સાંભળે, તોપણ બુદ્ધિબલથી-ભણ્યા વગર ઘણા અર્થો કરવાને સમર્થ થાય, આખા ગ્રંથનુ રહસ્ય સમજી જાય, અને સૂત્રરચના કરી શકે

૫ કોષ્ઠબુદ્ધિ—જેમ કોઠારની અંદર રહેલું ધાન્ય વિખરાય નહિ, તેમ આ લબ્ધિવાળા મહાત્માઓ ભણેલુ ભૂલે નહિ.

૬. પદાનુસારિણીલબ્ધિ—આથી જેનો અભ્યાસ કર્યો નથી, તથા જે સાંભળવામાં પણ આવ્યુ નથી એવા સૂત્રનુ એક પદ સાંભળીને તે સૂત્રના પહેલા પદથી માંડીને છેલ્લા પદ સુધીનુ જ્ઞાન ધરાવે (આના ત્રણ ભેદો છે ૧. અનુશ્રોતપદાનુસારિણી, ૨. પ્રતિશ્રોત પદાનુસારિણી અને ૩. ઉભયપદાનુસારિણી)

૭ સંભિન્નશ્રોતોલબ્ધિ—આ લબ્ધિના પ્રભાવે સ્પર્શનાદિ પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષયોને કોઈ પણ ઇંદ્રિયથી જાણી શકાય. જેમ આંખથી વસ્તુનુ રૂપ જોવાય, તેમ આ લબ્ધિવાળા મહાત્માઓ ગમે તે ઇંદ્રિયથી પદાર્થનુ રૂપ જોઈ શકે. એમ શબ્દાદિ ચારેમા પણ સમજવુ.

૮. દૂરાસ્વાદન સામર્થ્ય—જેથી દૂર રહેલી વસ્તુનો સ્વાદ જણાય

૯. દૂરસ્પર્શન સામર્થ્ય—જેથી દૂર રહેલી વસ્તુના સ્પર્શનુ જ્ઞાન થાય

૧૦. દૂરદર્શન સામર્થ્ય—જેથી દૂરની વસ્તુ પણ જોઈ શકાય

૧૧. દૂરઘ્રાણ સામર્થ્ય—જેથી દૂર રહેલી વસ્તુના ગંધનુ જ્ઞાન થાય

૧૨. દૂરશ્રવણ સામર્થ્ય— જેથી છેટેનો શબ્દ સંભળાય.

૧૨. દશપૂર્વિપણું—આથી દશ પૂર્વોનું જ્ઞાન મેળવી શકાય.

(આ લબ્ધિવાળાને નિશ્ચયે સમ્યગ્દર્શન હોય છે. જુઓ સાક્ષિપાઠ. "चउदस दस य अभिन्ने नियमा सम्मत्तु सेसए भयणा")

૧૪. ચતુર્દશપૂર્વિપણુ—આથી વિશાલ તત્ત્વ મંત્રાદિ ગર્ભિત ૧૪ પૂર્વોનુ જ્ઞાન મેળવી શકાય.

૧૫. અષ્ટાગમહાનિમિત્તકૌશલ્ય—આથી જુદા જુદા નિમિત્તો દ્વારા શુભાશુભનો ચોક્કસ નિર્ણય કરી શકાય

૧૬. પ્રજ્ઞાશ્રમણપણુ—જેમ ચૌદપૂર્વી અર્થની પ્રરૂપણા કરે તેમ આ લબ્ધિવાળા વિશિષ્ટ બુદ્ધિના પ્રભાવે અર્થની પ્રરૂપણા કરી શકે

૧૭ પ્રત્યેક બુદ્ધપણુ અને ૧૮. વાદિપણુ.

ક્રિયાવિષયક લબ્ધિના બે પ્રકાર

૧. ચારણપણુ અને ૨. આકાશગામિપણુ. તેમાં ચારણલબ્ધિના જંઘાચારણ અને વિદ્યાચરણ એવા બે ભેદ કહ્યા છે

જંઘાચારણલબ્ધિ—આ લબ્ધિના પ્રભાવે સૂર્યનાં કિરણોની નિશ્રાએ એક જ ઉત્પાતે (ફલગે) તેરમા રુચકવરદ્વીપ સુધી તિર્છી (વાંકી) ગતિ કરી શકાય અને ઉર્ધ્વમા મેરુ-પર્વત ઉપર જવા ચાહે ત્યારે એક જ ઉત્પાતે પડકવન પર જાય, અને પાછા ફરે ત્યારે તેવી જ રીતે એક જ ઉત્પાતે નન્દનવનમા આવે અને બીજા ઉત્પાતે સ્વસ્થાને આવે.

વિદ્યાચારણલબ્ધિ — વિદ્યાચરણ મુનીશ્વરો નદીશ્વરદ્વીપ સુધી સૂર્યના કિરણ આદિના આલબનથી જઈ શકે છે. તેઓ બે ઉત્પાતે રુચકદ્વીપે જાય અને પાછા ફરતા એક જ ઉત્પાતે સ્વસ્થાને આવવા સમર્થ થાય છે અને ઉર્ધ્વગતિ કરે ત્યારે મેરુની ઉપર જતાં, પહેલા ઉત્પાતે નંદનવનમા અને બીજા ઉત્પાતે પડકવનમા જાય. ત્યા ચૈત્ય-વંદનાદિ કરી પાછા ફરે, ત્યારે એક જ ઉત્પાતે સ્વસ્થાને આવી શકે।

[**પ્રશ્ન** —જંઘાચારણને પાછા ફરતા વધારે વખત લાગે તેનું શુ કારણ?

ઉત્તર — જઘાચરણ મુનિઓને પાછા ફરતા લબ્ધિની ઓછાશ સભવે છે માટે વધારે વખત લાગે છે જંઘાના બલથી તેઓ ગતિ કરે છે. પાછા ફરતા, જવાના પરિશ્રમને લઈને પણ તેમ સભવે છે. અને વિદ્યાચારણ મુનિઓને તેમ નથી. તેઓ તો વિદ્યાના બલે ગતિ-આગતિ કરે છે.]

આકાશગમનલબ્ધિ —આથી પર્યંકાસને બેઠા બેઠા અથવા કાયોત્સર્ગાદિ સ્વરૂપે, પગ ઉપાડચા વિના, અદ્ધર આકાશમાં ચાલી શકાય. એના જલચારણાદિ બીજા પણ અનેક ભેદો સમજવા.

વૈક્રયલબ્ધિના આ પ્રમાણે અનેક ભેદો છે: અણિમા, લઘિમા, ગરિમા, મહિમા, પ્રાપ્તિ, પ્રાકામ્ય, ઈશિત્વ, વશિત્વ વગેરે.

તપોલબ્ધિના ઉગ્રતપસ્યાલબ્ધિ વગેરે સાતે ભેદો છે.

બળલબ્ધિ—૧. મનોબલિપણું, ૨. વચનબલિબણું અને ૩. કાયબલિપણું એમ બલલબ્ધિ ત્રણ પ્રકારે જાણવી.

ઔષધિલબ્ધિના ૮ ભેદો — ૧. આમષૌષધિલબ્ધિ, ૨. ખેલૌષધિલબ્ધિ, ૩. જલ્લૌષધિલબ્ધિ, ૪ મલૌષધિલબ્ધિ, ૫. વિપ્રુડૌષધિલબ્ધિ, ૬. સર્વૌષધિલબ્ધિ, ૭. આસીવિષલબ્ધિ અને ૮. દૃષ્ટિવિષલબ્ધિ.

રસલબ્ધિના ક્ષીરાશ્રવ, મધ્વાશ્રવ, અમૃતાશ્રવ, ઘૃતાશ્રવ વગેરે ૬ ભેદો સમજવા.

ક્ષેત્રલબ્ધિના બે ભેદ—૧. અક્ષીણમહાનસીલબ્ધિ અને ૨ અક્ષીણમહાલયત્વલબ્ધિ. શ્રી ગૌતમ મહારાજાને અક્ષીણમહાનસીલબ્ધિ પણ હતી. આ લબ્ધિના પ્રભાવે તેમણે થોડી ખીરથી પણ ૧૫૦૦ તાપસોને જમાડ્યા હતા.

હાલિક ખેડુતનો પ્રસંગ, પૂર્વ સંસ્કારોનું પ્રાબલ્ય

પ્રારંભમાં કહ્યા પ્રમાણે શ્રી ગૌતમ મહારાજે જે સિંહને મરતી વખતે નવકારમંત્ર સભળાવી આશ્વાસન આપ્યુ હતુ, તે સિંહ મરીને અત્યારે ખેડુત થયો હતો. તેને જોઈને પ્રભુ શ્રી વીરે કેવલજ્ઞાનથી જાણ્યુ કે—જો કે મેં ત્રિપૃષ્ઠવાસુદેવના ભવમા આને મારેલ હોવાથી મારી ઉપર તેને દ્વેષ છે, તોપણ તેનો હુ ઉદ્ધાર કરું એટલે પ્રભુએ ગૌતમ ગણધરને કહ્યુ કે "હે વત્સ આ સામે ખેતરમા ખેડ કરતા ખેડુતને પ્રતિબોધ કરવા જા!" એટલે ગૌતમસ્વામીએ ત્યા જઈ તેને ઉપદેશ આપ્યો અને તેને દીક્ષા દીધી. પછી તેને સાથે લઈને શ્રી ગૌતમ ગણધર પ્રભુની પાસે આવ્યા. પ્રભુને જોતાની સાથે જ દ્વેષ જાગવાથી વેષ મૂકીને તે ખેડુત ચાલ્યો ગયો

અહીં સસ્કારનો સિદ્ધાત સમજવા જેવો છે. જેવા સંસ્કાર આ ભવમાં પડ્યા હોય તેવા સંસ્કારને લઈને જીવ ભવાંતરમાં જાય છે. પાછલા ભવમા સંયમાદિની આરાધનાના ઉચ્ચ સંસ્કારને પ્રતાપે જ શ્રી વજ્રસ્વામી આદિ મહાપુરુષોને નાની ઉંમરમા પણ સંયમ–સાધનાનો ઉત્તમ અવસર મળ્યો હતો. સાથે સાથે એ પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે—પાછલા ભવમા ખરાબ સસ્કારો પડ્યા હોય તો તેવા જ સંસ્કારનો ભવાતરમા અનુભવ થાય છે. હાલકના પૂર્વ સંસ્કારોએ જોર માર્યું અને તે પ્રભુ વીરને જોઇને સંયમ છોડીને નાસી ગયો.

શ્રી વીરનિર્વાણ અને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ

શ્રી ગૌતમ મહારાજે પચાશ વર્ષની ઉમર વિત્યા બાદ એકાવનમા વર્ષે, દીક્ષા ગ્રહણ કરીને ત્રીશ વર્ષ સુધી એટલે ૮૦ વર્ષની ઉંમર થઇ ત્યા સુધી છદ્મસ્થભાવે પ્રભુ શ્રી વીરની સેવા કરી અને આત્માને નિર્મલ કર્યો. ૮૧ મા વર્ષના પ્રારંભમાં તેમને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયુ, તે પ્રસંગ આ પ્રમાણે છે. પોતાનો નિર્વાણ સમય નજીક જાણીને પ્રભુ મહાવીરદેવે, "ગૌતમનો મારી ઉપર અત્યન્ત રાગ છે. માટે મારાથી દૂર હશે તો જ તેને કેવલજ્ઞાન થશે", એમ વિચારીને શ્રી ગૌતમને નજીકના કોઇક ગામમાં રહેતા દેવશર્મા નામના બ્રાહ્મણને પ્રતિબોધ કરવા જવાની આજ્ઞા ફરમાવી. તે પ્રમાણે ત્યાં જઈ તેને પ્રતિબોધ પમાડી પાછ ફરતા રસ્તામાં તેમણે, પ્રભુના પચમ–નિર્વાણ–કલ્યાણક માટે આવેલા દેવોના કહેવાથી, પ્રભુ શ્રી મહાવીરના નિર્વાણના સમાચાર જાણ્યા તેમને અસહ્ય ખેદ થયો. અને તે સ્તબ્ધ થઇ ગયા અને તેઓ ખિન્ન હૃદયે "મહાવીર" 'મહાવીર' શબ્દનો મોટે સ્વરે જાપ કરવા લાગ્યા. "વીર" "વીર" એમ બોલતાં બોલતા કંઠ અને તાળુ સુકાવા લાગ્યાં એટલે છેવટે એકલો 'વી' શબ્દ જ બોલવા લાગ્યા. પોતે દ્વાદશાંગીના જાણકાર હોવાથી 'વી' શબ્દથી શરૂ થતા, અનેક સ્તુતિ-સૂચક શબ્દો તેમને યાદ આવ્યા છેવટે વીતરાગ શબ્દની વિચારણા કરતાં તેમણે જાણ્યુ કે—પ્રશસ્ત સ્નેહ પણ મોક્ષ પામવામાં વિઘ્નકર્તા છે. એમ જાણી શ્રી ગૌતમ મહારાજા વિચારવા લાગ્યા કે—ખરેખર હું ભૂલ કરું છું. પ્રભુ તો વીતરાગ છે.

એમને મારી ઉપર રાગ હોય જ શેનો? ખરેખર, હુ જ મોહમા પડ્યો છુ — મારા આ એકપક્ષી સ્નેહને ધિક્કાર છે હુ એકલો છુ. મારું કોઈ નથી, તેમ હુ કોઈનો નથી, એમ વૈરાગ્ય ભાવના ભાવવા પૂર્વક ક્ષાયિકસમ્યક્દૃષ્ટિવાળા શ્રી ગૌતમસ્વામી આસો વદ અમાસની પાછલી રાતે — ધ્યાનાન્તરીય સમયે લોકાલોકપ્રકાશક કેવલજ્ઞાન પામ્યા. વ્યાજબી છે કે — મોક્ષ માર્ગમાં પ્રવર્તેલા ભવ્ય જીવોને વજ્રની સાંકળ સમાન કોઈ પણ હોય તો તે એક સ્નેહ છે સવારે ઇંદ્રાદિક દેવોએ કેવલજ્ઞાનનો મહિમા કર્યો

અનશન અને નિર્વાણની પ્રાપ્તિ

પછી બાર વર્ષો સુધી જગતી–તલની ઉપર વિચરી, શ્રી ગૌતમદેવ, અંતિમ સમયે શ્રી રાજગૃહ નગરની બહારના વૈભારગિરિ પર્વતની ઉપર આવ્યા અને ત્યા પાદપોપગમન અનશનમાં એક મહિનાના ઉપવાસ કરી, સુધર્માસ્વામીને ગણ સોપીને, ૯૨ વર્ષનુ આયુષ્ય અને બાકીના ચારે અઘાતી કર્મોનો ક્ષય કરી, અક્ષય–અવ્યાબાધ સુખમય મુક્તિપદને પામ્યા।

વર્તમાન ચોવીશીના ચોવીશ તીર્થંકરોના બધા ગણધરોમા શ્રી ગૌતમ ગણધર મહાપ્રભાવશાલી ગણાય છે. તેમના ક્ષમા, નમ્રતા, સરલતા, લબ્ધિસંપન્નતા આદિ અનેક ગુણોથી આકર્ષાઇને શ્રી સઘ, દિવાળીના દિવસે ચોપડામા, શારદા પૂજન કરતી વખતે "શ્રી ગૌતમસ્વામીની લબ્ધિ હોજો" એમ લખે છે, અને કાર્તિક સુદ એકમના દિવસે સવારમા તેમના સ્તોત્ર–રાસ વગેરે સાભળે છે એવા ગુરુ ગૌતમ સૌનુ શ્રેય કરો।

૨. અગ્નિભૂતિ ગણધર.

મગધ દેશના ગોબર ગામમા ગૌતમગોત્રના વસુભૂતિ બ્રાહ્મણ અને પૃથ્વી માતાના પુત્ર શ્રી અગ્નિભૂતિનો જન્મ વૃષભરાશિ અને કૃત્તિકાનક્ષત્રમાં થયો હતો. તે મહાબુદ્ધિશાલી હોવાથી મોટી ઉમરે ચૌદ વિદ્યાના પારગામી બન્યા 'કર્મ છે કે નહિ,' આ સશય દૂર કરીને પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવે તેમને, તેમના પાચસો શિષ્યો સાથે, ૪૭ મા વર્ષની શરુઆતમાં વૈશાખ સુદિ અગિયારસે દીક્ષા આપી અને ગણધર પદે સ્થાપ્યા ત્રિપદી સાંભળીને અગિયાર અંગોની રચના કરવામા સમર્થ અને ચતુર્જ્ઞાની એવા શ્રી અગ્નિભૂતિ મહારાજ છદ્મસ્થપણામા ૧૨ વર્ષ રહ્યા. એટલે ૫૮ વર્ષ વીત્યા બાદ ૫૯ મા વર્ષની શરૂઆતમા તેઓ કેવલજ્ઞાન પામ્યા ૧૬ વર્ષ સુધી કેવલિપર્યાય આરાધી, ૭૪ વર્ષનુ સંપૂર્ણાયુ પુરુ કરી, વૈભારગિરિ ઉપર પાદપોપગમન અણશણ કરવા પૂર્વક માસ ક્ષપણ કરી, તેઓ નિર્વાણ પામ્યા. તેમના સઘયણ, દેહ, રૂપ વગેરેની બીના શ્રી ઇંદ્રભૂતિજીના ચરિત્ર પ્રમાણે સમજવી.

૩. શ્રી વાયુભૂતિ ગણધર.

ત્રીજા ગણધર મહારાજા પહેલા અને બીજા ગણધરના સગા ભાઈ થાય, તેથી માતા–પિતાનાં નામ પૂર્વની માફક જાણવા. તેમનો જન્મ તુલા રાશિમા સ્વાતિ નક્ષત્રમા થયો હતો. તેઓ ચૌદ વિદ્યાના પારગામી બન્યા હતા તેમને "આ શરીર છે તે જ આત્મા છે કે શરીરથી અલગ આત્મા છે," આ સંશય હતો. પ્રભુશ્રી વીરના સમાગમથી તે સદેહ દૂર થતાં ૫૦૦ શિષ્યો સહિત, પૂર્વે કહેલી તિથિએ, ૪૨ વર્ષનો ગૃહસ્થપર્યાય વીત્યા બાદ, તેમણે પ્રભુ પાસે દીક્ષા લીધી. ૧૦ વર્ષ છદ્મસ્થપણામાં રહી, ૫૩ મા વર્ષની

શરૂઆતમાં તેઓ સર્વજ્ઞ થયા. ૧૮ વર્ષ કેવલિપણે વિચરી ૭૦ વર્ષનુ સર્વાયુ પાલી પ્રભુની હયાતીમાં તેઓ નિર્વાણ પામ્યા બાકીની બીના પૂર્વની માફક જાણવી

૪. શ્રી વ્યક્ત ગણધર.

આ શ્રી વ્યક્ત ગણધર મહારાજા, કોલ્લાક ગામના રહીશ, ભારદ્વાજગોત્રના પિતા ધનમિત્ર અને માતા વારૂણીના પુત્ર હતા. તેમનો જન્મ મકરરાશિ અને શ્રવણ નક્ષત્રમાં થયો હતો. શ્રી ઇંદ્રભૂતિજીની માફક ૫૧મા વર્ષની શરુઆતમાં "પાંચ (પૃથ્વી આદિ) ભૂત છે કે નહિ"? આ સંદેહ દૂર થતા ૫૦૦ શિષ્યો સહિત તેમણે પ્રભુ શ્રી વીરની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. શ્રી અગ્નિભૂતિની માફક ૧૨ વર્ષ પ્રમાણ છદ્મસ્થ પર્યાય પાલી–૬૨ વર્ષની ઉમર વીત્યાબાદ–૬૩મા વર્ષની શરુઆતમાં તેઓ કેવલજ્ઞાન પામ્યા. ત્રીજા ગણધરની માફક ૧૮ વર્ષ સુધી કેવલિપણે વિચરી પ્રભુ શ્રી વીરની હયાતીમાં સર્વાયુ ૮૦ વર્ષનુ પૂર્ણ કરી મુક્તિપદ પામ્યા હતા. બાકીની બીના પૂર્વની જેમ જાણવી

૫. શ્રી સુધર્માસ્વામી ગણધર.

આ પાચમા ગણધર સુધર્માસ્વામીજી કોલ્લાક ગામના રહીશ, અગ્નિવેશ્યાયન ગોત્રમાં જન્મેલા, પિતાશ્રી ધનમિત્ર વિપ્ર અને માતાશ્રી ભદ્દિલાના પુત્ર હતા. કન્યારાશિ અને (પ્રભુ શ્રી વીરનુ જે જન્મ નક્ષત્ર હતું તે) ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રમાં તેમનો જન્મ થયો હતો. કુશાગ્ર બુદ્ધિના પ્રભાવે તેઓ ચૌદ વિદ્યાના પારગત થયા તેમને એવો સશય હતો કે "જે પ્રાણી જેવો આ ભવમા હોય, તેવો જ તે (પ્રાણી) પરભવમાં થાય છે કે બીજા સ્વરૂપે?" પ્રભુ શ્રી વીરે આ સંશય દૂર કર્યો, જેથી તેમણે પણ પહેલા અને ચોથા ગણધરની માફક એકાવનમા વર્ષની શરુઆતમાં પ્રભુની પાસે દીક્ષા લીધી. આ શ્રી સુધર્માસ્વામીની બાબતમા શ્રી શત્રુંજય મહાત્મ્યમા કહ્યું છે કે—આદીશ્વર ભગવંતની આજ્ઞાથી શ્રી પુંડરીક ગણધરે સવાલાખ શ્લોકપ્રમાણ શ્રી શત્રુંજય મહાત્મ્ય બનાવ્યુ હતુ.

તે વણુ વિશાલ હોવાથી અલ્પ જીવિત–બુદ્ધિવાળા જીવોના ઉપકારને માટે પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવની આજ્ઞાથી ગચ્છનાયક[1] શ્રી સુધર્માસ્વામી ગણધરે તેને ટુંકું કરીને ૨૪ હજાર શ્લોક પ્રમાણ બનાવ્યુ ત્યારબાદ કાલાન્તરે શીલાદિત્ય રાજાની વિનતી ધ્યાનમાં લઈને આચાર્ય શ્રી ધનેશ્વરસૂરિજી મહારાજે તેથી પણ નાનુ શત્રુંજય મહાત્મ્ય બનાવ્યુ.

સુધર્માસ્વામીજી મહારાજ પહેલા ઉદયના ૨૦ આચાર્યોમાં મુખ્ય યુગપ્રધાન થયા. યુગપ્રધાન મહાપુરુષો (પ્રાય) એકાવતાર હોય છે તેમણે ૪૨ વર્ષ (બીજા દશે ગણધરો કરતાં અધિક સમય) સુધી છદ્મસ્થપણું ભોગવ્યુ. તેમા તેઓ ૩૦ વર્ષ સુધી પ્રભુ વીરની સેવામા રહ્યા અને ૧૨ વર્ષ સુધી શ્રી ગૌતમ મહારાજની સેવામાં રહ્યા. ૯૨ વર્ષ વીત્યા બાદ—૯૩ વર્ષની ઉંમરે તેઓ કેવલજ્ઞાન પામ્યા. ૮ વર્ષ સુધી કેવલિપણે વિચરી શ્રી જંબૂસ્વામી આદિ ઘણા ભવ્ય જીવોને પ્રતિબોધી ૧૦૦ વર્ષનુ આયુષ્ય પૂર્ણ થતા વૈભારગિરિની ઉપર માસિક અનશન કરી, પ્રભુ શ્રી વીરના નિર્વાણથી ૨૦ વર્ષે, મુક્તિપદ પામ્યા. બાકીની બીના પૂર્વની માફક જાણવી.

---

૧. પ્રભુ શ્રી મહાવીરે—અગિયારે શિષ્યોને ગણધરપદ દેતી વખતે બીજા સર્વ કરતા દીર્ઘાયુ હોવાથી સુધર્માસ્વામીને ગણની અનુજ્ઞા કરી હતી.

૬. શ્રી મંડિત ગણધર.

છઠ્ઠા ગણધર શ્રી મંડિત મહારાજ, વાસિષ્ઠ ગોત્રના, મૌર્ય ગામના રહીશ, વિપ્ર શ્રી ધનદેવ અને માતા શ્રી વિજયદેવાના પુત્ર હતા. તેમનો સિંહરાશિ અને મઘા નક્ષત્રમા જન્મ થયો હતો. બૃહસ્પતિને પણ જીતે એવા બુદ્ધિવંત હોવાથી તેઓ થોડા સમયમા ચૌદ વિદ્યાના પારગામી થયા. તે હમેશાં ૩૫૦ શિષ્યોને ભણાવતા હતા. તેમને બધ — મોક્ષની બાબતમા સદેહ હતો, તે પ્રભુ વીરે દૂર કર્યો, તેથી તેમણે ૫૪ મા વર્ષની શરુઆતમા પ્રભુની પાસે દીક્ષા લીધી તેઓ ગણધર પદમી પામ્યા હતા અને દ્વાદશાગીના રચનાર હતા તેઓ શ્રી છદ્મસ્થપણામા ૧૪ વર્ષ સુધી રહ્યા. એટલે — ૬૮ મા વર્ષની શરુઆતમા તેઓ કેવલજ્ઞાન પામ્યા કેવલિપણે ૧૬ વર્ષ સુધી વિચરી, ૮૩ વર્ષનું સર્વાયુ પૂર્ણ કરી પ્રભુની હયાતીમા જ તેઓ મુક્તિ પદને પામ્યા. બાકીની બીના પહેલા ગણધરની માફક સમજી લેવી

૭. શ્રી મૌર્યપુત્ર ગણધર.

આ મૌર્યપુત્ર ગણધર મહારાજા — કાશ્યપ ગોત્રના મૌર્યગામવાસિ, મૌર્ય બ્રાહ્મણના પુત્ર હતા. તેમની માતાનું નામ વિજયદેવા હતું. તેઓનો જન્મ વૃષભ રાશિમાં મૃગશીર નક્ષત્રમાં થયો હતો તેઓ ચૌદ વિદ્યાના પારગામી હતા અને ૩૫૦ શિષ્યોના અધ્યાપક હતા તેમને "દેવો છે કે નહિ" એવો સશય હતો. પ્રભુ વીરે તે દૂર કર્યો એટલે ૬૫ વર્ષની ઉંમરે તેઓ દીક્ષિત બની ગણધર બન્યા. સર્વ લબ્ધિનિધાન એવા તેઓ શ્રી ૧૪ વર્ષ છદ્મસ્થપણામા રહ્યા, એટલે ૭૯ વર્ષ વીત્યા બાદ ૮૦ મા વર્ષની શરૂઆતમા તેઓ કેવલજ્ઞાન પામ્યા ૧૬ વર્ષ સુધી કેવલિપણે વિચરી સર્વાયુ (૬૫+૧૪+૧૬) ૯૫ વર્ષનુ પૂર્ણ કરી પ્રભુની હયાતીમાં શૈલેશી અવસ્થા અનુભવીને તેઓ નિર્વાણપદ પામ્યા બાકી બીના આગળ પ્રમાણે સમજવી.

૮. શ્રી અકંપિત ગણધર.

આ આઠમા ગણધર મહારાજ, ગૌતમગોત્રના, પિતા દેવ બ્રાહ્મણ અને માતા જયંતીના પુત્ર હતા. તેઓનો મકરરાશિ, ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમાં જન્મ થયો હતો. તીવ્ર બુદ્ધિના પ્રભાવે છએ દર્શનના શાસ્ત્રો ભણીને તેઓ મહાસમર્થ વિદ્વાન્ થયા તેઓ ૩૦૦ શિષ્યોને ભણાવતા હતા તેમનો **"નારકીઓ છે કે નહિ"** આ સંશય પ્રભુશ્રી વીરે દૂર કર્યો એટલે તેમણે પ્રભુની પાસે ૪૯ મા વર્ષની શરૂઆતમા દીક્ષા લીધી, અને તેઓ ગણધર પદવી પામ્યા ૯ વર્ષ છદ્મસ્થપણે રહી તેઓશ્રી ૫૮ મા વર્ષની શરુઆતમા કેવલજ્ઞાન પામ્યા ૨૧ વર્ષ સુધી ધ્યાનાતીત ભાવે વિચરી, ઘણા ભવ્યજીવોને મોક્ષ માર્ગના મુસાફર બનાવી, સર્વાયુ (૪૮+૯+૨૧) ૭૮ વર્ષનુ પૂર્ણ કરી પંચમ ગતિ (મોક્ષ) ને પામ્યા બાકીની બીના શ્રી ઇંદ્રભૂતિજીની માફક જાણવી.

૯. શ્રી અચલભ્રાતા ગણધર.

આ શ્રી ૯ મા ગણધર મહારાજ કોશલા (અયોધ્યા) નગરીના રહીશ, હારિતગોત્રના પિતા શ્રી વસુ બ્રાહ્મણ અને માતા નંદાના પુત્ર હતા. મિથુનરાશિ અને મૃગશીર નક્ષત્રમા તેઓ જન્મ્યા હતા. સાખ્ય, બૌદ્ધ દર્શનાદિ સર્વ શાસ્ત્રોના તેઓ પારગામી બન્યા,

પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવના સમાગમથી, ૩૦૦ શિષ્યોના અધ્યાપક એવા તેમનો, 'પુણ્ય-પાપ છે કે નહિ" આ સંશય દૂર થતાં, તેઓ ૪૭ મા વર્ષની શરૂઆતમાં દીક્ષા લઈ ગણધર પદવી પામ્યા. ૧૨ વર્ષ છદ્મસ્થપણામા રહી ૫૯ મા વર્ષની શરૂઆતમાં કેવલજ્ઞાન પામ્યા. ૧૪ વર્ષ સુધી કેવલિપણે વિચરી સર્વાયુ ૭૨ વર્ષનું પૂર્ણ કરી સનાતન શાંતિમય સિદ્ધ પદને પામ્યા. બાકીની બીના પ્રથમ ગણધરની માફક જાણવી.

૧૦. શ્રી મેતાર્ય ગણધર.

આ શ્રી દશમા ગણધર વચ્છદેશાન્તર્ગત તુંગિકનામના ગામમા રહેનાર કૌડિન્ય ગોત્રના પિતાશ્રી દત્તબ્રાહ્મણ અને માતાશ્રી વરૂણદેવાના પુત્ર થાય. તેમની જન્મરાશિ મેષ હતી. અને તેમનું જન્મ નક્ષત્ર — અશ્વિની હતુ. તેઓ મહાસમર્થ પંડિત અને ૩૦૦ શિષ્યોના અધ્યાપક હતા. તેમને 'પરલોક છે કે નહિ' આ સંશય હતો પ્રભુ શ્રી વીરે તે દૂર કર્યો, એટલે ૩૭ વર્ષની ઉંમરે તેઓ દીક્ષા લઈ ગણધરપદવી પામ્યા. ૧૦ વર્ષ છદ્મસ્થપણામાં રહી, ૪૭મા વર્ષની શરુઆતમાં તેઓ કેવલી થયા તેઓશ્રી ૧૬ વર્ષ કેવલિપણે વિચરી છેવટે (૩૬+૧૦+૧૬) ૬૨ વર્ષનુ સર્વાયુ પૂર્ણ કરી જન્મજરાદિ ઉપદ્રવરહિત પરમ પદને પામ્યા. શેષ બીના પ્રથમ ગણધરની માફક જાણવી.

૧૧. બાલસંયમી શ્રી પ્રભાસ ગણધર.

રાજગૃહી નગરીમાં કૌડિન્ય ગોત્રમાં જન્મેલ શ્રી બલનામનો બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેને અતિભદ્રા (અતિબલા) નામની સ્ત્રી હતી તેમને ત્યાં કર્કરાશિ અને પુષ્ય નક્ષત્રમા એક પુત્રનો જન્મ થયો તેનુ નામ 'પ્રભાસ' પાડયુ તે અનુક્રમે સર્વ શાસ્ત્રોમા નિષ્ણાત બન્યો. આ શ્રી પ્રભાસ બ્રાહ્મણ ૩૦૦ શિષ્યોના અધ્યાપક હતા. તેમને "મોક્ષ છે કે નહિ' આ સંશય હતો. તે ભાવકરૂણાના ભંડાર, ભગવંત શ્રી મહાવીરે યથાર્થ બીના સમજાવી દૂર કર્યો, એટલે પ્રભુની પાસે ૧૬ વર્ષની (બીજા ગણધરો કરતા નાની) ઉમરે દીક્ષા લઇ ગણધરપદ પામ્યા. ૮ વર્ષ છદ્મસ્થપણામા રહી, ૨૪ વર્ષની ઉમર વીત્યા બાદ ૨૫ મા વર્ષની શરૂઆતમા તેઓ કેવલજ્ઞાન પામ્યા. ૧૬ વર્ષ સુધી કેવળીપણે વિચરી સર્વાયુ ૪૦ વર્ષનુ પૂર્ણ કરી પ્રભુની હયાતીમાં જ તેઓ આત્મરમણતારૂપ મોક્ષને પામ્યા.

ઉપસંહાર

આવશ્યકસૂત્ર, વિવિધ-તીર્થ-કલ્પ વગેરે ગ્રંથોને આધારે આ પ્રમાણે અગિયારે ગણધરોની જીવનરેખા ટુંકામા જણાવી. દરેક ગણધરના સંશયો અને તે દરેકનુ પ્રભુએ કરેલ વિવેચન અને સમાધાન — ગર્ભિત વિચારો અલગ લેખમા આપવા ભાવના હોવાથી. અહી તે સંબંધિ ટુંકમા જ ઉલ્લેખ કર્યો છે આ અગિયારે ગણધરોના જીવનની બાબતમાં હજુ ઘણું જણાવવુ બાકી રહ્યું છે, જે અવસરે જણાવવા ભાવના છે.

ભવ્ય જીવો પ્રભુ શ્રી મહાવીરના અપૂર્વ બોધદાયક મુદ્દાઓનુ અને શ્રી ઇન્દ્રભૂતિ મહારાજ આદિના જીવનનું રહસ્ય વિચારી, પૂજ્ય પુરુષોએ આચરેલા પવિત્ર પંથે ચાલી અવ્યાબાધ મોક્ષ સુખ પામે એ જ હાર્દિક ભાવના !

શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહારાજાએ

વિસ્તારેલું તત્ત્વજ્ઞાન

લેખક

આચાર્ય મહારાજ શ્રીમત્ સાગરાનંદસૂરિજી.

ભગવાન્ મહાવીરના મોક્ષહેતુની વિલક્ષણતા; અસદ્વર્તન પણ પ્રતિબંધક :

જગતમાં કોઈ પણ ધર્મ કોઈ પણ ઉદ્દેશ સિવાય પ્રવર્તતો નથી, અને તેથી સામાન્ય રીતે સર્વ આસ્તિક મતોના ધર્મો અમુક ઉદ્દેશથી જ પ્રવર્તેલા છે અને તે બધા આસ્તિકોનો મુખ્ય ઉદ્દેશ જે એક તરીકે મળતો આવે છે, તે બીજો કોઈજ નહિ પણ મોક્ષપ્રાપ્તિનો છે. વૈશેષિકો દ્રવ્યાદિ સાત પદાર્થના સાધર્મ્ય વૈધર્મ્યજ્ઞાનને જરૂરી ગણાવે છે અને તેનું ફળ મોક્ષ થાય એમ માને છે. નૈયાયિક પણ પ્રમાણ, પ્રમેય આદિ સોળ પદાર્થોના તત્ત્વજ્ઞાનને જરૂરી જણાવી, તેવા તત્ત્વજ્ઞાનથી મોક્ષ થવાનું માને છે. સાંખ્ય કે જે કપિલના નામે ઓળખાય છે તે પ્રકૃતિ આદિ પચીશ તત્ત્વોને જાણવાનું જરરી જણાવી પ્રકૃતિ અને પુરુષના સ્વભાવનો ભેદ જાણવાથી મોક્ષ થાય એમ માને છે. બૌદ્ધો પદાર્થોને સામાન્ય રીતે પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ ક્ષણિક મનાવી પછી પરમાર્થથી નૈરાત્મ્યવાદ દાખલ કરી વાસનાના નિરોધને મોક્ષ માને છે. વેદાંતવાદીઓ આત્માને સ્વત શુદ્ધ સ્વરૂપવાળો માનીને સતી, અસતી કે સદસતી એ ત્રણમાથી એકે રૂપે ન કહી શકાય એવી માયાને વ્યાવહારિક રીતિએ બંધન કરનાર માની આત્માના સ્વરૂપજ્ઞાનથી તે વ્યવહારી બધનનો નાશ માની મોક્ષ માને છે અને તેથી જ તેઓ आत्मा वा रे अयम् श्रोतव्यो, मतव्यो निदिध्यासितव्य એમ જણાવી આત્માનુ શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન તાત્ત્વિક મોક્ષનો ઉપાય છે એમ જણાવે છે.

મતલબ એ છે કે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહારાજના જૈનધર્મ સિવાયના આસ્તિક કહેવાતા સર્વ મતો મુખ્યતાએ જ્ઞાનથી જ મોક્ષ માનનારા છે, અને તેથી ચોકખા શબ્દોમાં એમ કહીએ તો ખોટુ નથી કે જિનેશ્વર ભગવાન્ મહાવીર મહારાજ સિવાયના સર્વ બીજા આસ્તિક મતવાળાઓ સસારના કારણ તરીકે અને મોક્ષને રોકનાર તરીકે કેવળ અજ્ઞાનને જ માને છે, પણ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહારાજા પોતાના જૈનધર્મના નીરૂપણમા એકલા અજ્ઞાનને સંસારના કારણ તરીકે કે મોક્ષના પ્રતિબંધક તરીકે ન માનતા અજ્ઞાનની સાથે અસદ્વર્તનને પણ સસારના કારણ તરીકે અને મોક્ષના પ્રતિબધક તરીકે માને છે, અને તેમા પણ અજ્ઞાનના આવવામા અસદ્વર્તનને જ મુખ્ય કારણ તરીકે માને છે. કોઈ પણ સદ્વર્તનવાળો થએલો મનુષ્ય ચિરકાળ અજ્ઞાનીપણામા રહેતો જ નથી, પણ બાહ્ય ઇંદ્રિયગ્રાહ્ય પદાર્થો

અને જ્ઞાન ગૌણ હોય તોપણ મોક્ષ થાય એવુ પણ સ્વીકારતો નથી અને આ જ કારણથી શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહારાજે તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રચાર કરતા ૧. સુયં સેયં, ૨. સીલં સેય, ૩ સુયં સીલ સેયં, ૪. સીલ સુય સેયં, આ ચારે પ્રકારનો નિષેધ કર્યો અર્થાત્ એકલુ જ્ઞાન એ પણ શ્રેષ્ઠ નહિ, એકલી ક્રિયા એ પણ શ્રેષ્ઠ નહિ, શ્રુતગૌણ અને શીલ મુખ્ય એ માર્ગ પણ શ્રેષ્ઠ નહિ, તેમજ શીલ ગૌણ અને શ્રુત શ્રેષ્ટ એ માર્ગ પણ શ્રેષ્ઠ નહિ, એટલે ચારમાથી એક પણ પ્રકાર મોક્ષને સાધનારો નથી.

શ્રુત અને શીલના ભાંગા અને તેની સમજ .

આવી રીતે આ ચાર પ્રકારોને વ્યર્થ જણાવીને પોતે ચાર પ્રકાર એવા કરે છે કે:- (૧) સદ્વર્તનને શ્રેષ્ઠ જાણે અને માને છતા સદ્વર્તન કરે નહિ, (૨) સદ્વર્તનને સારી રીતે આચરે ખરો પણ સદ્વર્તનનુ સ્વરૂપ જાણે કે માને નહિ (૩) સદ્વર્તનનું સ્વરૂપ યથાસ્થિત તરીકે જાણે, માને અને સંપૂર્ણ રીતિએ આચરે અને (૪) ચોથા ભાંગામા સદ્વર્તનના સ્વરૂપને જાણે માને પણ નહિ અને સદ્વર્તનને આચરે પણ નહિ. આવા ચાર પ્રકારના જૈનશાસનમા પણ પુરુષો હોય છે, પણ તેમા માત્ર મોક્ષ મેળવનાર જો કોઈ હોય તો તે ત્રીજો ભાગો કે જેમા સદ્વર્તનને જાણવા, માનવાનુ અને આચરવાનુ છે, તે ભાંગાવાળો જ મનુષ્ય મોક્ષ મેળવી શકે છે. આ ઉપરથી ચોથો ભાગો કે જેમાં સદ્વર્તનને જાણવા માનવાનુ નથી, તેમ સદ્વર્તનને આદરવાનુ પણ નથી, તેવા ચોથા ભાગામા રહેલો મનુષ્ય મોક્ષ ન સાધી શકે અને તે મોક્ષને ન સાધવારૂપ વિરાધકપણુ જ તેને હોય તેમ મનાય તેમાં આશ્ચર્ય જ નથી

અભિમુખ અને વિમુખતારૂપ આરાધક વિરાધકતાની સમજણ :

જો કે પહેલા ભાંગામા સદ્વર્તનનું આચરણ નથી, પણ સદ્વર્તનને શ્રેષ્ઠ તરીકે જાણે અને માને છે અને તેથી સદ્વર્તનની ઉત્તમતા રોમેરોમ વસી જાય, તોપણ તે સદ્વર્તન કરતો નથી, માટે તે ક્રિયારહિત હોવાથી તે ક્રિયા અંશનો વિરાધક છે. એવી જ રીતે બીજા ભાગામા કોઈ તેવા મહાપુરુષના સમાગમથી કે અન્ય કોઇ પણ કારણથી સદ્વર્તનને આચરનારો છે, પણ સદ્વર્તનની શ્રેષ્ઠતાને જાણનારો માનનારો નથી, તેથી તે માત્ર અંશનો જ આધારક છે આવી રીતે આરાધક, વિરાધક, સર્વઆરાધક અને સર્વ વિરાધકના સ્વરૂપને યથાસ્થિતપણે સમજનારો મનુષ્ય શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહારાજના તત્ત્વવિજ્ઞાનના વિસ્તારને સમજતા સ્પષ્ટપણે સમજી શકશે કે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહારાજે જૈનધર્મમા જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બનેને એકસરખી રીતે જ મુખ્ય માર્ગ તરીકે ગણેલા છે અને તેથી જૈન શાસ્ત્રકારો જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બંનેને જૈન-ધર્મરૂપી રથના ચક્ર તરીકે માને છે

જ્ઞાન અને ક્રિયાને રથના ચક્રની ઉપમા કેમ :

એ તો જાણીતી વાત છે કે રથના બે ચક્રોમાં એક ચક્ર પણ ન હોય તો રથની ગતિ થાય નહિ, તેવી જ રીતે કોઈ પણ ચક્ર મોટું, નાનુ હોય તોપણ તે રથની ગતિ બને નહિ. એવી જ રીતે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહારાજે જૈનધર્મ આદરનારાઓને સ્પષ્ટપણે જણાવી દીધુ છે કે જો તમારે આ જૈનધર્મરૂપી રથથી મોક્ષપુરે પહોચવું

હોય તો તમારે આ જૈનધર્મરૂપી રથના જ્ઞાન અને સદ્‌વર્તનરૂપી બંને ચક્રો રાખવાં જ જોઈશે અને તે પણ બને ચક્રોમાં એકની પણ મુખ્યતા કે ગૌણુતા કરવાદ્વારાએ મોટા નાનાપણુ નહિ કરતા, એ સમ્યગ્જ્ઞાન અને સદ્‌વર્તનના બને ચક્રો સરખા જ રાખવા જોઈશે.

ભગવાન્ ઉમાસ્વાતિ વાચકજીના માર્ગની શ્રોતૃ-અપેક્ષતા :

. જો કે ભગવાન્ ઉમાસ્વાતિ વાચકજીના વચન પ્રમાણે સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર એ ત્રણ મોક્ષનો રસ્તો છે એમ જણાવાય છે, પણ તે ભગવાન્ ઉમાસ્વાતિ વાચકજીનું સૂત્ર અન્ય મતથી જૈનમતની સમાલોચનાને અંગે નથી, પણ જૈન દર્શનમા પ્રવર્તેલા ભવ્ય જીવોને મોક્ષના માર્ગને જણાવવા પુરતુ છે, અને આ જ કારણથી તેમા સમ્યક્શબ્દ જોડવાની જરૂર પડી છે.

જ્ઞાન અને ક્રિયામાં 'સમ્યક્' શબ્દ કેમ નથી ?

અને ज्ञानक्रियाभ्या मोक्ष. એ સૂત્ર માત્ર ઈતર દર્શનો એકલા જ્ઞાનથી, એકલી ક્રિયાથી, જ્ઞાન અને ક્રિયા બંનેની સ્વતંત્રતાથી, જ્ઞાન મુખ્ય અને ક્રિયાની ગૌણુતાથી, ક્રિયા મુખ્ય અને જ્ઞાનની ગૌણુતાથી મોક્ષ સધાય છે એવુ જે મનાવતા હતા, તે સ્થાને માત્ર એટલુ જ જણાવવાનુ હતુ કે જ્ઞાન અને ક્રિયા બંનેની સરખી મુખ્યતા હોય તોજ મોક્ષ થઇ શકે. એવી વિશિષ્ટતા જણાવવાની હોવાથી જ ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः। એ સૂત્રમા સમ્યક્શબ્દ જોડવાની જરુર રહી નહિ, અને જ્યારે ભગવાન્ મહાવીર મહારાજના વચનને સાચા માને અને તેમના કહેવા પ્રમાણે પદાર્થોની માન્યતા કરે, ત્યારે મહાવીર મહારાજના બોધનુ જ્ઞાન લેતા સમ્યગ્દર્શન આપોઆપ આવી જ જાય, અને જ્યારે સમ્યગ્દર્શન આવી ગયુ અને તેને આધારે જ્ઞાન અને ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ થઈ ગઈ, તો પછી સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપ ભગવાન્ ઉમાસ્વાતિ વાચકજીનો જણાવેલો મોક્ષમાર્ગ આપોઆપ સિદ્ધ થઇ ગયો. અર્થાત્ ભગવાન્ ઉમાસ્વાતિ વાચકજીનું વચન જૈનદર્શનમા દાખલ થએલા તર્કાનુસારીઓને માટે છે અને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહારાજનુ વચન બએ દર્શનમા રહેલા જીવોના સમુદાયને ઉદ્દેશીને જૈનદર્શનની વિશિષ્ટતા જણાવવા સાથે મોક્ષના કારણો જણાવવાળુ છે.

આવી રીતે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહારાજે તત્ત્વવિજ્ઞાનનો વિસ્તાર કરતાં માત્ર મોક્ષના હેતુઓની જ ઈતર દર્શનથી વિશિષ્ટતા જણાવી છે એમ નહિ, પણ ખુદ મોક્ષનુ સ્વરૂપ પણ બીજા દર્શનકારોએ જે માન્યુ છે, તેના કરતા ઘણુ જ ઉત્તમ અને યુક્તિયુક્ત જણાવલુ છે, માટે તે મોક્ષના સ્વરૂપનો વિચાર કરવો ઘણો જરુરી છે.

નૈયાયિક-વૈશેષિકોના મોક્ષનું સ્વરૂપ ·

દરેક આસ્તિકવાદને માનનારા ધર્મો મોક્ષને માનનારા છે એમાં મતભેદ છે જ નહિ, પણ તે મોક્ષનુ સ્વરૂપ જુદા જુદા રૂપમાં માને છે, એમાં કોઈથી ના પાડી શકાશે નહિ. નૈયાયિક અને વૈશેષિક દર્શનો જો કે કેટલીક બાબતોમાં મતભેદવાળા છે, તોપણ મોક્ષના સ્વરૂપની બાબતમાં તે બંનેને મતભેદ નથી અને તેઓ બંને મોક્ષના સ્વરૂપમાં એવી રીતે એકમત થાય છે કે સુખ, દુઃખ, ઈચ્છા, દ્વેષ, પ્રયત્ન, બુદ્ધિ, સંસ્કાર, ધર્મ

અને અધર્મ. એ નવ ગુણોનો સર્વથા નાશ થાય તેનુ નામ જ મુક્તિ છે. અર્થાત્ સંસાર ચક્રમા ભમતા જીવોને ડગલે ને પગલે દુઃખ થાય છે એ વાતની કોઈથી ના કહી શકાય તેવી નથી, માટે તે દુઃખનો અંત ન થાય ત્યા સુધી મોક્ષ ન કહેવાય અને તેથી સર્વ દર્શનોની માફક દુખનો નાશ તે નૈયાયિક-વૈશેષિકો માને તેમા અડચણ નથી, પણ તે નૈયાયિક અને વૈશેષિકો સાસારિક દુઃખોના નાશની સાથે સર્વથા સુખોનો પણ નાશ જ થાય તેને મોક્ષ કહે છે આવી રીતે સુખનો નાશ માનીને મોક્ષમા સુખનો અશ પણ નથી એમ માનવાથી જ કોઈક કવિએ વૈશેષિકની મશ્કરી કરી છે કે —वरं वृंदावने रम्ये, क्रोष्टुत्वमभिवांछितम् । नतु वैशेषिकीं मुक्तिं प्रार्थयामि कदाचन ॥ અર્થાત્ વૈશેષિકોના મત પ્રમાણે સર્વથા સુખનો નાશ થાય તે જ મુક્તિ છે એમ માનેલુ હોવાથી દુનિયામા જેમ દેણદારનુ દુઃખ અસહ્ય હોવા છતા કોઈ પણ અક્કલવાળો મનુષ્ય દરિદ્રતાને નોતરુ દેતો નથી, તેવી રીતે સસારમા દુઃખની બહુલતા છતા પણ જો મોક્ષમા સર્વથા સુખનો અભાવ જ માનવામા આવે, તો કવિ જણાવે છે કે—મનોહર એવા વૃદાવનમા શિયાળ-પણુ કે જે દુનિયાદારીની સ્થિતિથી જાનવરની સ્થિતિની અપેક્ષાએ અને તેમા પણ અધમ જાનવરપણુ હોવાથી શિયાળપણુ સર્વથા નકામુ છે તોપણ તે શિયાળપણામા પાચે ઇંદ્રિયના તથા મન, વચન, કાયાના સ્થાન અને સંતાનોના સુખો છે, માટે તે સારું ગણીને તેને ઇચ્છવા લાયક જણાવે છે અને તે શિયાળપણાની અપેક્ષાએ વૈશેષિકમુક્તિનો ઉપહાસ કરતા જણાવે છે કે — વૈશેષિકની મુક્તિ તો કોઈ પણ વખતે એટલે ભૂલેચૂકે પણ હુ ઇચ્છું નહિ

મોક્ષના સાધનભૂત એવા ધર્મમાં સુખનું સ્થાન :

આ એક ઉપહાસ તરીકે જણાવેલી વાતને, નૈયાયિક અને વૈશેષિકની માનેલી મુક્તિની અધમતા માટે સ્થાન ન આપીએ તોપણ સ્વાભાવિક રીતે કોઈ પણ મુમુક્ષુજીવ સુખના નાશની અપેક્ષાએ ધર્મમા પ્રવર્તવાવાળો નહોય એ સ્પષ્ટ જ છે. સામાન્ય રીતે ધર્મમા પ્રવર્તવાવાળો પણ પાપ કે જે દુખનુ કારણ છે, તેનો નાશ ઇચ્છે છે અને દરેક શાસ્ત્રોમા પાપના નાશને માટે જ ધર્મના અનુષ્ઠાનો બતાવેલા છે કોઈ પણ શાસ્ત્રકારે પુણ્ય કે જે સુખનુ કારણ છે તેના નાશને માટે એક પણ ધર્માનુષ્ઠાન કહેલુ નથી ખુદ નૈયાયિકો અને વૈશેષિકોએ પણ પોતાના મતમા વિઘ્ન અને પાપના નાશને માટે જ પ્રાયશ્ચિત્ત અને મંગલાદિ માનેલા છે, પરંતુ કોઈ પણ સ્થાને તેઓએ પુણ્યના નાશને માટે કોઈ પણ અનુષ્ઠાન, પ્રાયશ્ચિત કે મંગલાદિ કરવાનુ જણાવેલુ નથી સામાન્ય રીતે નીતિની અપેક્ષાએ ધર્મનુ જે यतोऽभ्युदयनिःश्रेयससिद्धिः स धर्मः એમ ધર્મનું લક્ષણ જણાવતા આનુષંગિક ફળ તરીકે પણ અભ્યુદયને જણાવેલો છે, પરંતુ કોઈ પણ નીતિશાસ્ત્રકારે અભ્યુદય કે સુખના નાશનુ કારણ ધર્મ હોય એમ જણાવેલુ જ નથી.

કર્મનાશા નદીના જલસ્પર્શની અનિષ્ટતા કેમ :

વળી વૈશેષિકોએ કર્મનાશા નામની નદી કે જે કાશી અને મગધદેશની વચ્ચે આવેલી છે, તેના જલના સ્પર્શમાત્રથી કર્મનો વૈશેષિકો નાશ થએલો માને છે, તે માત્ર પુણ્યકર્મ, કે જે સુખનુ કારણ છે તેનો જ નાશ માને છે. જો વૈશેષિકની દૃષ્ટિએ પુણ્યનો

પણ નાશ કરવો ઇષ્ટ જ હોય, તો પછી જેમ ગંગાસ્નાનાદિ પુણ્યનાં કારણો માનીને, તેના વિધાનો સ્થાને સ્થાને કર્યાં છે, તેવી રીતે કર્મનાશા નદીના જલમાં પણ સ્નાન કરવાના વિધાનો સ્થાને સ્થાને શાસ્ત્રોમાં કરવાની જરુર હતી, છતાં તે કર્મનાશાના જલના સ્પર્શને ઇષ્ટ સાધન તરીકે ગણાવવુ તો દૂર રહ્યું, પણ અનિષ્ટ સાધન તરીકે તે કર્મનાશાના જલના સ્પર્શને ગણાવ્યો છે.

કર્મનાશા જલના સ્પર્શના નિષેધમાં સામુદાયિક મોહ જ

સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વિચાર કરનારાઓ તો, આ કર્મનાશા નદીના જલના સ્પર્શનો કરેલો નિષેધ માત્ર સામુદાયિક મોહને અંગે છે, એમ સ્પષ્ટપણે સમજી શકે તેમ છે, અને તેથી એ ઈશ્વરીય વિધાન નથી, પરંતુ કેવળ ઉપર જણાવ્યું તે પ્રમાણે સાંપ્રદાયિક મોહવાળાઓનુ જ વિધાન છે, કારણ કે આ વાત તો સારી રીતે જાણીતી છે કે જૈન લોકોનુ કેન્દ્રસ્થાન પરાપૂર્વથી અંગ, વંગ, મગધ અને કલિંગમાં હતુ અને તે અગ આદિ દેશોમા રહેતા લાખો બ્રાહ્મણો જૈનધર્મ માનવા લાગ્યા હતા એટલું જ નહિ પણ જૈનધર્મમા દેવ, ગુરુ અને ધર્મની પરમ મનોહરતા દેખીને હજારો બ્રાહ્મણોની સંખ્યા જૈનધર્મમા દીક્ષિત થવા લાગી હતી,

આધિભૌતિક મહત્તા એ પરમેશ્વરની કે આધ્યાત્મિક મહત્તા નથી :

કારણ કે જગતમાં એક જૈનધર્મ જ એવી ચીજ છે કે જેમાં પરમેશ્વરની માન્યતા ભૌતિક પદાર્થોના દેવાના મહિમાને અંગે માનવામા આવી નથી, તેમજ શત્રુના સંહાર કે મિત્ર યા ભક્તના પોષણને અગે પણ પરમેશ્વરની મહત્તા માનવામા આવી નથી. જૈનધર્મમા પરમેશ્વરની જે મહત્તા માનવામાં આવી છે, તે કેવળ આત્માના સ્વરૂપને સાચી રીતીએ જણાવી આત્માના અસાધારણ ગુણોને અસાધારણ રીતીએ રોકવાવાળાં એવાં કર્મોના આવવાના અને બંધાવાના રસ્તા સમજાવી, તેના વિપાકોની ભયંકરતા સાચી રીતે વર્ણવીને તેવાં અધમ કર્મોને રોકવાના સાધનો અને બંધાયેલા કર્મોને સર્વથા તોડી નાખી સર્વથા અને સર્વદાને માટે આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપે આત્માને રહેવાનું સમજાવનાર હોવાથી જૈનોએ પરમેશ્વરની મહત્તા માની છે. આ જ કારણથી જૈનો પૃથ્વી, પાણી, પહાડ કે હવા ઉજાશના આવિર્ભાવથી પરમેશ્વરની મહત્તા માનતા નથી. અસુર કે રાક્ષસોના નાશને પણ પરમૈશ્વર્યરૂપ ગણુતા નથી અને વળી ભક્તોને ચંદ્રલોક, સૂર્યલોક કે વૈકુંઠ અર્પણુ કરવાના સામર્થ્યને ઈશ્વરતા ગણુતા નથી.

પરમ પરમેશ્વરની વાણી અને સૂર્ય-પ્રકાશ :

જગતમા જેમ સૂર્ય પોતાના અજવાળાથી ઉત્તમ, મધ્યમ કે અધમ પદાર્થોનું સ્વરૂપ જ પ્રકાશિત કરે છે, સૂર્યનો પ્રકાશ ઉત્તમ પદાર્થો તરફ ધક્કો મારતો નથી, મધ્યમ પદાર્થો તરફ વળગાડી રાખતો નથી અને નુકશાનકારક કનિષ્ટ પદાર્થોથી દૂર રહેવાની ફરજ પાડતો નથી, પણ માત્ર તે સૂર્યનો પ્રકાશ વિધવિધ પદાર્થોના વિધવિધ સ્વરૂપને જણાવી દે છે કે જેથી ચક્ષુવાળા પુરુષોને ઇષ્ટ તરફ પ્રવૃત્તિ અને અનિષ્ટથી નિવૃત્તિ કરવાનું બની શકે. તેવીજ રીતે જૈનોના મંતવ્ય પ્રમાણે પરમેશ્વર પણ પુણ્ય અને પાપનુ સ્વરૂપ તથા છાડવા લાયક, આદરવા લાયક અને જાણવા લાયક પદાર્થની

યથાવસ્થિત સ્થિતિ કે જે પોતાના કૈવલ્યથી પોતે સાક્ષાત્ જાણી છે તે સર્વ શ્રોતા જનોને કોઈ પણ પ્રકારના ફરક વગર જણાવે છે અને તેથી જૈનોમા આપ્તનું લક્ષણ પણ એ જ રાખવામાં આવ્યુ છે કે કહેવા લાયક વસ્તુને સંપૂર્ણપણે જાણે અને જેવી રીતે જાણી છે, તેવી જ રીતે કોઈ પણ પ્રકારે ઉત્કર્ષ કે અપકર્ષ કર્યા સિવાય અગર શ્રોતાની અવસ્થાની છાયાને પદાર્થમાં નહિ નાખતાં સાચેસાચી રીતે નિરૂપણ કરે તે જ આપ્ત કહેવાય.

આપ્ત-ઉક્તિનો લાભ રાજા અને રંકને સરખો જ હોય :

આવી રીત, કોઈ પણ વ્યક્ત, કુલ કે જાતિની નિશ્રા કર્યા સિવાય, લક્ષણવાળા આત્માને જૈનો પરમેશ્વર માને છે અને તેથી જ તેઓ જણાવે છે કે सर्वज्ञो जितरागादिदोषः, यथास्थिततार्थवादी च देवोऽर्हन् परमेश्वर'। જેવી રીતે દેવનું લક્ષણ જણાવ્યું તેવી જ રીતે ઉપદેશમાં શ્રોતાની પણ માસર્ગિક છાયા ન પડે અને હોય જ નહિ તેને માટે જણાવ્યુ કે जहा पुन्नस्स कत्थइ तहा तुच्छस्स कत्थइ, जहा तुच्छस्स कत्थइ तहा पुन्नस्स कत्थइ। અર્થાત્ એક ચક્રવર્તીની આગળ જેવી રીતે ધર્મનુ સ્વરૂપ કહેવું તેવી જ રીતે કોઇ દરિદ્રનારાયણ હોય તેને પણ ધર્મનુ સ્વરૂપ કહેવું, અને જેવી રીતે દરિદ્રનારાયણ વ્યક્તિને ધર્મનુ સ્વરૂપ કહેવું, તેવીજ રીતે શ્રોતા ભલે ચક્રવર્તી હોય તોપણ ધર્મનુ સ્વરૂપ તેવુ જ બતાવવુ આવી રીતે માત્ર આત્માના કલ્યાણને માટે જ કટીબદ્ધ થએલા અને જગતના સર્વ જીવોને માયાજાળની મુઝવણમાથી છોડાવીને આત્મકલ્યાણ તરફ જ કટીબદ્ધ કરનારા એવા મહાપુરુષને જ દેવ માનવામા આવેલા છે.

આધિભૌતિકથી ઇશ્વરનું ઐશ્વર્ય કેમ નહિ :

તત્ત્વદષ્ટિથી વિચાર કરીએ તો દરેક આસ્તિક મતવાળાઓ પોતપોતાનાં ધર્મશાસ્ત્રોમા પૌદ્ગલિક, બાહ્ય, આધિભૌતિક પદાર્થોને કેવળ ઉપાધિરૂપ અને સસારરૂપ માને છે અને મનાવે છે, તો પછી તે જ આધિભૌતિક પદાર્થોના સર્જન અને દાનને અંગે પરમેશ્વરની મહત્તા માનવામા પૂર્વાપર પદાર્થ અને મંતવ્યનો વિરોધ, તે તે મતના મનાતા મહર્ષિઓ પણ ધ્યાનમા ન લે એ જૈનધર્મવાળાને તો મહદ્આશ્ચર્યરૂપ લાગે છે જૈનધર્મવાળા તો માને છે કે જ્યારે પરમેશ્વરને આત્મકલ્યાણને માટે જ માનીએ અને જગતના આધિભૌતિક પદાર્થોમાં પણ તત્ત્વદષ્ટિ ધારણ કરાવનાર એવા નાસ્તિક દર્શનને ન માનીએ તો પછી પરમેશ્વરની મહત્તા આધિભૌતિક પદાર્થોના સર્જન વિમર્જન કે દાનદ્વારાએ ન માનતા આત્મદર્શન અને આત્મસ્વરૂપના આવિર્ભાવક તરીકે જ માનવી ઉચિત છે,

ઈતર દર્શનકારોને લીલાના પડદા કેમ :

આ જ કારણથી બીજા મતવાળાઓને પોતાના પરમેશ્વરનુ આધિભૌતિક સ્વરૂપ આચ્છાદિત કરવા માટે લીલા નામનો પડદો બાધવો પડે છે, કેમકે જૈનધર્મમા મનાએલા પરમેશ્વરો સિવાય અન્ય મતમા મનાએલા સર્વ પરમેશ્વરોને તે તે મતવાળાઓએ કોઈ પણ પ્રકારે સંયમ, તપ, પરીષહસહન, ઉપસર્ગપરાજય, ધર્મ–શુક્લ–ધ્યાન કે વીતરાગતાવાળા માન્યા નથી, પણ દરેક અન્ય મતવાળાએ પોતપોતાના પરમેશ્વરોને દુન્યવી નવાઇમાં મહત્તારોપણ કરી, મોટાઇના પદે ચઢાવેલા છે,

ઈશ્વરમાં અવતાર કે અવતારમાં ઈશ્વર :

એટલુ જ નહિ પણ જૈનધર્મ સિવાયના સર્વ આસ્તિક દર્શનકારોએ શુદ્ધ સ્વભાવવાળા ઈશ્વરમાંથી અવતારની કલ્પના કરી, અનુકરણ કરનારા કે તેનું ધ્યાન કરનારાને નિર્મળતામાંથી મલિનતાનુ દર્શન કરાવ્યું છે, પણ જૈનધર્મ અવતાર અને ઈશ્વર બંનેને માનવાવાળો છતાં ઈશ્વરમાંથી અવતારના તત્ત્વને થતું ન માનતા અવતારમાંથી ઈશ્વરનુ તત્ત્વ ઉત્પન્ન થતુ માને છે, અને તેથી જે જે આત્માઓ સંસારમાં મલિનતાના ખાડામાં ખદબદી રહ્યા છે, તે તે મલિન આત્માઓને સર્વથા નિર્મળ થઈ, શુદ્ધ સ્વરૂપમય આત્મસ્વભાવવાળા થવાને આદર્શ પુરુષ તરીકે દર્શન, ભજન અને ધ્યાન કરવા લાયક ઈશ્વરી સ્વરૂપ સર્જાએલું માને છે. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જેમ જૈનદર્શનમા ઈશ્વરને અંગે અસાધારણતા અને અનુપમતા વરાએલી અને મનાએલી છે, તેવીજ રીતે ગુરુ અને ધર્મતત્ત્વને અંગે પણ અનુપમતા અને ઉત્તમતા વરાએલી તથા મનાએલી છે.

ભગવાનના જૈનદર્શનમાં ગુરુની જવાબદારી :

જગતભરમાં સર્વ આસ્તિકવર્ગ દુનિયાદારીની માયાજાળ છોડીને કેવળ મોક્ષ મેળવવાની મુસાફરી કરનારને જ વાસ્તવિક ગુરુ તરીકે માને છે, એમાં બે મત છે જ નહિ, પણ ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે કે જેમ મનોરથ માત્રથી કાર્યની સિદ્ધિ થઈ શકતી નથી, તેવીજ રીતે અન્ય સાધન કે અસાધનમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી કાર્યસિદ્ધિ થઈ શકતી નથી. મોક્ષ સાધવાવાળાઓને મોક્ષની મુસાફરી કરવા પહેલાં, અન્યદ્રોહ અને સ્વમમત્વ એ બેનો સર્વથા પરિહાર કરવો જ પડે, એવી માન્યતામાં કોઈ પણ વિચારવંત આસ્તિક વિરોધ કરી શકે જ નહિ, અને દરેક આસ્તિક શાસ્ત્રકારોએ પણ એકી વચને એ વાત કબુલ કરેલી જ છે અને કબુલ કરવી પડે તેમ છે કે દ્રોહ અને મહત્ત્વ એ જ્વાલામાથી બહાર ખસ્યા સિવાય મોક્ષની મુસાફરી બનતી જ નથી એવી રીતે સર્વ લોકો, સર્વ આસ્તિકો અને સર્વ દર્શનકારોનો દ્રોહ અને મહત્ત્વ છોડવામાં એકમત છતાં પણ અન્ય દર્શનકારોના વર્તન તરફ ધ્યાન દઈએ તો તેઓ પરિગ્રહની પીઠિકા ઉપર પદ્માસન જમાવીને જ બેઠેલા છે. પરિગ્રહથી સર્વથા પર રહેવાનો માર્ગ જણાવ્યો હોય અને તેનો અમલ બરાબર ચલાવ્યો હોય તો તે જૈનધર્મના સાધુઓએ જ છે, એ વાત સર્વકાલના ઇતિહાસકારોને પણ કબુલ કર્યા સિવાય ચાલતી નથી.

જૈનદર્શનમાં મોહમલિનતાની સર્વત્ર અધમતા કેમ

જૈનધર્મ તરફથી બાલ યુવાન કે વૃદ્ધને, સ્ત્રી અગર પુરુષને, પંડિત અગર અપંડિતને સત્પુરુષ પ્રેમ, સદ્ગુરુભક્તિ, પરમપુરુષની સેવા, પૂજન વગેરેના શિક્ષણ કરતા પણ પ્રથમ નંબરે જે શિક્ષણ આપવામા આવે છે તે એ જ કે હિંસા, જૂઠ, ચોરી, સ્ત્રીગમન અને પરિગ્રહથી અત્યંત પર હોય તો જ તે ગુરુ કહેવાય અને આ શિક્ષણમાં કોઈ પણ કાલે કોઈ પણ સમર્થ કે અસમર્થ વ્યક્તિ તરફથી અપવાદ ઘુસેડી દેવાય તેવું સ્થાન જૈનશાસ્ત્રકારોએ રાખ્યું જ નથી તેથી જૈનધર્મને સમજનારો કોઈ પણ સુજ્ઞ મનુષ્ય તે પરિગ્રહની પીઠિકાવાળાને સદ્ગુરુ તરીકે માનવા તૈયાર થયો નથી અને થતો નથી. આ તે શિક્ષણના પ્રતાપે સર્વકાલે સર્વજનદર્શનમા મમતાના મોજાંને મારવાનું થયું

નથી. અર્થાત્ એમ કહેવુ જોઈએ કે અન્ય આસ્તિક દર્શનોમાં મમતાને મારવા માટે કરેલી શાસ્ત્ર-સાંકળો કાર્ય કરનારી થઈ નહિ ત્યારે જૈનદર્શનમા વિષમ કાલે પણ શાસ્ત્રની સાંકળોનો સપાટો મમતાની મોજને મારવાને માટે સફળ નીવડેલો છે. જો કે મમતાની મોજને માટે મોક્ષના માર્ગનો દોષ ન કઢાય, માત્ર તેને માનનારા મનુષ્યોના વર્તનનો જ દોષ ગણાય, પણ દ્રોહના દરિયાને દૂર કરવાની હકીકતમા અંશે પણ તેમ નથી

મનુષ્યની જાતની માફક જીવની જાત:

જગતમાં બાલક હોય કે બાલિકા હોય, સ્ત્રી હોય કે પુરુષ હોય, વૃદ્ધ હોય કે વૃદ્ધા હોય, નોકર હોય કે શેઠ હોય, અધિકારી હોય કે તાબેદાર હોય, શ્રીમાન્ હોય કે દરિદ્ર હોય, રાજા હોય કે રંક હોય, પણ તે સર્વને મળેલી કે નહિ મળેતી સામગ્રી ઉપર વિચાર નહિ કરતા તેના મનુષ્યત્વ ઉપર જ વિચાર કરાય છે. રાજ્યના કાયદા પ્રમાણે આંધળા, બહેરા, કે લુલા લંગડાનુ ખુન કોઈ દિવસ નિર્દોષ તરીકે ગણાએલુ નથી. કોઇ પણ રાજ્યે મુડીદારના ખુનને ખુન તરીકે અને શ્રમજીવીના ખુનને નિર્દોષ તરીકે જાહેર કરેલુ જ નથી, અને જો એવી રીતે સામાન્ય વર્ગને માટે સાપરાધ મનુષ્યનો વધ ગુન્હા તરીક ન ગણાય, તો તે નીતિ, કાયદો કે રિવાજ યોગ્ય છે એમ કોઇ પણ શાણો પુરુષ સમજી, માની કે કહી શકે નહિ. તેવી રીતે જગતપરમેશ્વરના પેગામમા ચહે તો એકલી સ્પર્શ જાણવાની તાકાતવાળો જીવ હોય, સ્પર્શ ને રસ જાણવાની તાકાતવાળો જીવ હોય, સ્પર્શ રસ ને ગંધને જાણવાની તાકાતવાળો જીવ હોય, સ્પર્શ, રસ, ગધ, ને રૂપને જાણવાના સામર્થ્યવાળો જીવ હોય, સ્પર્શ, રસ, ગંધ, રૂપ અને શબ્દને સમજવાના સામર્થ્યવાળો સત્ત્વ હોય. એ પાચ ઇંદ્રિયો સાથે વિચારની શક્તિને ધારણ કરનારો પ્રાણી હોય, ચાહે તો મનુષ્ય હોય કે ચાહે તો જાનવર હોય, પણ તે સર્વની સરખી રીતે દ્રોહ-બુદ્ધિ ટાળવાનો ઉપદેશ હોવો જ જોઈએ. મુડીદારને રક્ષણ આપનારું રાજ્ય જેમ ન્યાયી ન ગણાય, તેવી જ રીતે સર્વ જીવો સંબધી દ્રોહબુદ્ધિ સરખી રીતે નિવારવાનો ઉપદેશ આપે નહિ તે જગતપરમેશ્વર પણ કહી શકાય નહિ.

છકાય જીવની માન્યતા એ જ વીર-વાણી:

આ સ્થાને વગર સંકોચે અમારે જણાવવુ જોઈએ કે અન્ય દર્શનકારોએ એકલી સ્પર્શને જાણવાની શક્તિ ધરાવનારા પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિની તો જીવ તરીકે ગણતરી જ કરી નથી અને આટલા જ માટે શ્રુતકેવલીની તુલનામા આવે એવા, મહારાજા વિક્રમને પ્રતિબોધ કરનારા સિદ્ધસેન દિવાકર મહારાજ પોતાના શાસ્ત્રમા જૈનપણાનુ લક્ષણ જ એ જણાવે છે કે જેને પૃથ્વી આદિ છએ કાયોની માન્યતા હોય. કહેવાનુ તત્ત્વ એટલુ જ કે જગતભરમાં એક જ આવુ જૈનદર્શન છે કે જેની અંદર પૃથ્વીઆદિ છએ પ્રકારના પદાર્થોને જીવંત તરીકે માનવામાં આવેલા છે. અન્ય દર્શન-કારોએ આ પૃથ્વીઆદિને જીવ તરીકે માનવાની વાત તો દૂર રહી, પણ તે પૃથ્વીઆદિ છએને જીવ તરીકે માની, તેની રક્ષા માટે કટીબદ્ધ થએલા પરમેશ્વરના પેગામને પરમ પ્રીતિથી આદરનારા જૈનોની જાણે હાસી જ કરવી હોય નહિ, તેવી રીતે जीवो जीवस्य जीवनम्। એમ કહી છકાયની દયા પાળનારા જૈનોને ચીડવવા માટે જ તૈયાર થયા.

ભગવાન્ વીરના દર્શન સિવાય અન્યત્ર જમાનાનું ઝેર :

જો કે અન્ય દર્શનકારોએ જમાનો જેટલી ઝડપથી વેગ કરે, તેટલી ઝડપથી પોતાના ધર્મ અને તત્ત્વને પણ ફેરવવામા ગાઢ પ્રયત્નો કર્યા છે અને તેને જ પ્રતાપે તેઓને બુદ્ધ જેવા એક કટ્ટર શત્રુને પણ જમાનાના પ્રભાવે ઈશ્વરાવતાર તરીકે માની લેવા પડ્યો છે. જૈનોના ઋષભદેવ ભગવાનને પણ એક અવતાર તરીકે માની લેવા પડ્યા છે. જૈનલોકોના ધર્મને અપમાન કરવા માટે કે તેને પોતાનામા મેલવવા માટે ગૌતમ અને શિવજીની લીલાઆદિ પણ ગોઠવવાં પડ્યા છે, યાવત્ મુસલમાની જમાનાના પ્રભાવને અંગે અલ્લોપનિષદ્ જેવા ગ્રંથો રચી યવનના પરમેશ્વરોને પણ માનવા તૈયાર થવું પડ્યું છે.

ઈતર દર્શનવાળાને હિંસાનિષેધ અને દયાને બોલવાની જરૂર : જૈનોનું અનુકરણ કેમ:

તેવી જ રીતે જૈનોની જાહોજલાલીમાં અંજાઇને જમાનાની અનુકૂળતા કરવા માટે न हिंस्यात् सर्वभूतानि । अहिंसा परमो धर्मः । વગેરે વાક્યો પણ પોતાના શાસ્ત્રોમાં ગોઠવવા પડ્યા છે, પણ મેળાની વખતે વેચાતાં પિત્તળના ઘરેણા અને ઇમિટેશનવાળાં દાગીના માત્ર મૂર્ખ મનુષ્યોને જ મોહ પમાડી શકે છે, પણ સોનાના સ્વરૂપને અને હીરાના હાર્દિક તત્ત્વને હૃદયથી પીછાણનારા મનુષ્યોને તે પિત્તળનાં આભૂષણ કે ઇમિટેશનનાં દાગીના ખુશી કરવાને સમર્થ થતા નથી તેવી રીતે જેઓ સ્થૂલ દષ્ટિથી માત્ર દયા, દયા પોકારનારા હોય, તેઓ જ તે અન્ય આસ્તિક દર્શનકારોએ કહેલાં न हिंस्यात् सर्वभूतानि । अहिंसा परमो धर्मः । જેવાં જમાનાને અનુસરીને અને દયાળુઓને પોતાનામાં દાખલ કરવાને કહેલાં વાક્યોના મોહમા મુંઝાઈ જાય, પણ જેઓ દયાના હાર્દિક સ્વરૂપને કળી શકતા હોય, તેઓ તો જોઈ શકે કે સર્વ ભૂતોને ન હણવાનું કહેવાવાળા શાસ્ત્રોએ ભૂતોના ભેદો, ભૂતોનુ સ્વરૂપ, એક એક ભૂતની હત્યાનું પ્રાયશ્ચિત કે તે ભૂતોની હત્યા કરનારને થએલા નુકસાનનાં દષ્ટાતો અગર તે ભૂતોની દયા પાળનારને થએના ફાયદાના દાખલા જે શાસ્ત્રોમા અંશે પણ કહેલા કે દેખાતા નથી, તે શાસ્ત્રો ભૂતોને નહિ હણવાની જે વાત કરે છે, એ માત્ર મેળાના વેચાતા દાગીના જ છે તેવી રીતે જેઓ અહિંસા એ પરમ ધર્મ છે,એવુ કહેનારા ન તો અહિંસાને માટે વિધાનો કરે, ન તો અહિંસાના ભેદો સમજાવે, ન અહિંસાનુ તારતમ્ય સમજાવે, એટલુ જ નહિ પણ જેઓના શાસ્ત્રોમા અહિંસાનાં સાધનોનુ નામનિશાન નથી, અહિંસા પાળનારનુ શ્રેયસ્કરત્વ જણાવનાર દષ્ટાન્ત નથી, હિંસાથી થતા નુકસાનનુ વર્ણન નથી, અહિંસાને માટે ભોગ આપનારાઓનું મહત્ત્વ મનાયુ નથી, તેવા શાસ્ત્રો અહિંસાનુ નામ લઈ જે એક વાક્ય કહે તે માત્ર લોકોને પોતાના તરફ આકર્ષિત કરવા કે જૈનદર્શનવાળા ભક્તોનુ દિલ રંજન કરવા માટે જ છે એમ સહેજ કોઈ માની શકે.

મહાવીરનાં મહાવ્રતો અને અહિંસાની મુખ્યતા:

પણ જૈનોમાં મહાવ્રતો કે જેનો ઉચ્ચાર ગુરુઓને પ્રથમ નંબરે કરવો પડે છે, તેમા અહિંસાને પ્રથમ સ્થાન આપ્યુ છે, એટલુ જ નહિ પણ તે અહિંસાના રક્ષણને માટે જ ઇર્યાસમિતિઆદિ આચારોને ભાવનાની વાડો તરીકે ગણવામાં આવેલા છે, એટલુ જ નહિ પણ હિંસાથી બચવાને માટે જ જૈનગૃહસ્થોને યોગ્ય શ્રાવતોનો ઉપદેશ

અને જૈનસાધુ પાસે વસ્ત્ર, પાત્ર, રજોહરણ, મુહપત્તિ વગેરે જે જે ચીજ રાખવાનુ વિધાન કરવામા આવ્યુ છે તે માત્ર દયાના પાલન અને હિંસાના દોષથી બચવાને માટે જ છે. જૈનશાસ્ત્રોમા સેંકડો દાખલાઓ હિંસા કરનારને નુકસાન થયાના મોજુદ છે, તેવીજ રીતે હિંસાથી દૂર રહેવા માટે જીવનના ભોગો આપીને શ્રેયપથે સચરેલા સત્પુરુષોનાં સારાં સારાં દૃષ્ટાન્તો પણ નજરે આવે છે. આવી રીતે સર્વથા મમત્વનો ત્યાગ અને દ્રોહનુ દૂર કરવુ જૈનધર્મમા મનાયેલા મુનિમહારાજાઓએ જાળવેલું હતુ અને જાળવે છે. જગતમા કોઈ પણ સજ્જનના કોઈ પણ ગુણને દુર્જનોએ દૂષિત ન કર્યો હોય એમ બનતુ જ નથી, તેવી રીતે કેટલાક જૈનધર્મના અંગત વિરોધીઓને, મહેર નજરથી કરાતી દયા પણ નિર્માલ્યતાના ચિહ્ન કે હેતુ તરીકે જણાય તેમા નવાઈ નથી. પણ તેમાં તે બિચારાના સંસ્કાર-સંચારનો જ દોષ છે

જૈનોનાં પર્વ અને તહેવારોમાં પણ ત્યાગ·

વળી ધર્મતત્ત્વની અપેક્ષાએ જૈનોએ પાપના પરિહારની જયપતાકા કરનારા ઉત્સવો, અનુષ્ઠાનો પર્વો અને તહેવારો માનેલા છે ડગલેને પગલે જૈનો ભોગથી પરાઙ્મુખ રહેનારા અને ત્યાગને માર્ગે જ સચરવાવાળા હોવાથી તેઓ જ મોક્ષમાર્ગના સાચા મુસાફર છે, એમ હરકોઈ મોક્ષના મુસાફરોને માનવુ જ પડે

ભગવાન્ જિનેશ્વરોનાં મંદિરમાં પેસવાની મનાઈ કેમ :

આ બધી હકીકતનો સાર એટલો જ છે કે અંગ, મગધ, કલિંગ વગેરે દેશોમા જૈનધર્મ અને જૈનધર્મીઓની આવી મોક્ષપરાયણતા દેખીને અંગ, મગધ આદિની અંદર રહેવાવાળા લાખો બ્રાહ્મણાદિ કુટુંબો જૈનધર્મની ઉત્તમતા સમજી તેને સ્વીકારનારા થયા, તેવે વખતે પ્રથમ તો તે અંગ, મગધાદિમા રહેલા બ્રાહ્મણોએ જૈનધર્મને માનનારાનો સમાગમ જ ન થાય અને પોતાના સંપ્રદાયવાળા મનુષ્યો સંપ્રદાયમા જ કાયમ રહે, તેવી બુદ્ધિથી એવા વાક્યનો પ્રચાર કર્યો કે हस्तिना ताड्यमानोऽपि न गच्छेज्जैनमंदिरम् । અર્થાત્ સહેજે રસ્તે ચાલતા હોઈએ, સામેથી મદોન્મત્ત હાથી આવતો હોય અને તે હાથીથી બચવા માટે જૈનમંદિરમા પેસવુ પડતુ હોય તો તે મદોન્મત્ત હાથીનો માર સહન કરવો, પણ જૈનમંદિરમા જવુ નહિ આ વાક્યને વિચારનારો મનુષ્ય સહેજે સમજી શકે તેમ છે કે સંપ્રદાયના મોહનુ કેટલુ પ્રાબલ્ય આ વાક્યમા રહેલુ છે, કે કલાલની દુકાન, વેશ્યાનુ ધામ, જુગારખાનુ કે એવા કોઈ અધમ સ્થાનનો નિષેધ કરવાનું, આ વાક્ય કહેનારને, જરુરી ન જણાયુ, પણ વીતરાગ પરમાત્માનુ ધામ—તેમા પ્રવેશ થાય તે જ અત્યંત અરુચિકર અને નિષેધવાલાયક જણાયુ.

કર્મનાશા નદીના જલનો સ્પર્શ એ બીજે નંબરે :

આવી રીતે સંપ્રદાયમોહને જાળવવાને અનેક ઉપાયો કર્યા છતાં પણ અંગ, મગધ, કલિંગ વગેરે દેશો જ્યારે જૈનધર્મના કેન્દ્રભૂત થઈ ગયા, ત્યારે કાશી, સાકેત વગેરે દેશોમા રહેલા સ્વસંપ્રદાયના મોહવાળાને, સ્વસંપ્રદાયના મોહમાં રાચનામાચતા રાખવા અને જૈનધર્મીઓના સંસર્ગથી પણ સરકાવવા માટે કર્મનાશા નદી કે જે ઓળગ્યા સિવાય અંગ, મગધાદિ દેશોમાં જવાતું જ નથી અને અંગ, મગધાદિમા જવાવાળાને

કર્મનાશા ઉતરવી જ પડે તેવુ હોવાથી, છોકરાને હાઉ કહીને ડરાવાય તેની માફક, સાંપ્રદાયિક મોહથી જાહેર કરાયુ કે કર્મનાશા નદીના જલનો સ્પર્શ થાય તો યાવજ્જીવન કરેલા પુણ્યનો સર્વથા નાશ થાય છે.

ગંગાજી અને કર્મનાશામાં ફરક કેમ.

આ બધી હકીકત માત્ર નૈયાયિક અને વૈશેષિકોએ પુણ્યના નાશને જ અનિષ્ટ પ્રસંગ તરીકે ગણ્યુ છે, એટલુ જ જણાવવા માટે જણાવેલી છે અને તેથી એટલુ જ સિદ્ધ કરવાનુ છે કે જો તે નૈયાયિક અને વૈશેષિકો સુખના નાશને પણ સાધ્ય તરીકે માની, સુખના અભાવરૂપ મોક્ષને સાધવામાં શ્રેય ગણે છે, તો પછી ગંગાજીની માફક સાંપ્રદાયિક મોહને અનુસારે પણ જણાવેલા વાક્ય પ્રમાણે કર્મનાશામાં સ્નાન વગેરેનો ઉપદેશ કેમ કરતા નથી ?

સુખ એ આત્મસ્વભાવ કે પુદ્‌ગલ સ્વભાવ:

પ્રથમ તો આ સ્થાને એ વિચારવાની જરૂર છે કે જગતમા ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ ગણાતા પદાર્થો સુખદુઃખનાં સાધન છે ? કે સુખદુઃખને પેદા કરનાર છે ? તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો તે ઇષ્ટ પદાર્થોમા અંશે પણ સુખ નથી, તેમ અનિષ્ટ પદાર્થોમા અંશે પણ દુઃખ નથી. સુખ અગર દુઃખ વેદવુ તે આત્માનો સ્વભાવ છે. માત્ર બાહ્ય અનુકૂળ પદાર્થો સુખના સાધન તરીકે ઉપયોગમાં આવે છે અને પ્રતિકૂળ પદાર્થો દુઃખ તરીકે આત્માના વેદન સ્વભાવને પલટાવવાના ઉપયોગમાં આવે છે જેમ ફાનસમા ધરેલા દીવાની ચારે બાજુ સફેદ કાચ હોય તો તે દીવાનું સ્વાભાવિક અજવાળું બહાર કાચની શક્તિના પ્રમાણમા જાય છે, પણ જો તે દીવાની ચારે બાજુ કોઈ બીજા રંગનો કાચ ગોઠવવામા આવેલો હોય, તો તે દીવાની જ્યોત બહાર નીકળતા જુદું જ રૂપ ધારણ કરે છે, તેવી રીતે અહીં પણ સુખનાં સાધનો સફેદ કાચ જેવા છે, અને દુઃખના સાધનો રંગવાળા કાચની માફક પલટાવવાવાળા છે. દીવો સ્વાભાવિક રીતે જ્યોતસ્વરૂપ છે, તેવી રીતે આત્મા સુખસ્વરૂપ છે, અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતા તે સ્વભાવ નિષ્પ્રતિબંધ હોવાથી કે નિસહાયપણે જળહળતો હોવાથી મોક્ષપદને પ્રાપ્ત થનારો આત્મા અનંત સુખસ્વરૂપમા હોય છે એમ માનવાની આ નૈયાયિક અને વૈશેષિકો ના પાડીને દુઃખના નાશની સાથે સુખના નાશને પણ મોક્ષ માને છે.

મોક્ષ-પ્રાપ્તિ માટે જ્ઞાનનો નાશ કેમ:

જેવી રીતે આ નૈયાયિક વૈશેષિકોએ સર્વ જગતને ઇષ્ટ એવા સુખના નાશને મોક્ષ માન્યો છે તેવી જ રીતે જ્ઞાન સરખા આત્માના સ્વભાવભૂત પદાર્થનો પણ તેઓએ મોક્ષને અંગે નાશ જ થવો ઇષ્ટ ગણ્યો છે. જ્ઞાન અને આત્માના વિષયને અંગે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહારાજાનુ મંતવ્ય અને પ્રચાર કેવો હતો તે વિચારીએ તો આપણને સહેજે માલમ પડશે કે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહારાજે મોક્ષતત્ત્વના વિજ્ઞાનનો પ્રચાર પણ અલૌકિક રીતે જ કરેલો છે

પરમેશ્વરને વ્યાપક માનવાની જરૂર કેમ પડી:

વાચકવૃંદે એ જાણવાની જરૂર છે કે અન્ય આસ્તિક દર્શનકારોએ મુખ્યતાએ પોતાનાં શાસ્ત્રોમા પરમેશ્વરનો ઉપકાર માનવામાં આધિભૌતિક પદાર્થોનું જ સામ્રાજ્ય

આગળ કર્યું, અને તેથી આધિભૌતિક સામ્રાજ્યની સૃષ્ટિ માટે પરમેશ્વરના જ પગલા માંડવા પડ્યા, અને વૈશેષિક તથા નૈયાયિકોને તો એટલે બધે સુધી પરમેશ્વરના પગલા આધિભૌતિક સમૃદ્ધિ માટે દાખલ કરવા પડ્યા કે જગતમાત્રના હરકોઇ પ્રાણીના, હરકોઈ ક્ષણના, હરકોઇ કાર્યમા તે આધિભૌતિક ઇશ્વરના પ્રભાવને જ દાખલ કરવો પડ્યો, અને તેથી છિદ્રઘટ, છિદ્રપટ વગેરે સમસ્ત ફેરફાર પામવાવાળા કાર્યોમા તેના પ્રભાવને જ દાખલ કર્યો. ઘડા વગેરે પદાર્થનો એક પણ કણીઓ ખસે અને તે કણીઆ વગર ઘડા આદિ પદાર્થોનુ જે સત્ત્વ રહે તે બધુ ઇશ્વરની કૃતિમા જ ઉમેરી દીધું. રેતી વગેરેમા થતા હવાના આકારો પણ તેઓને ઇશ્વરકતૃક જણાયા આ બધી વસ્તુસ્થિતિને પહોચીવળવા માટે તેઓને ઇશ્વરને જગદ્વ્યાપી ઠરાવવો પડ્યો, કેમક ખુદ પરમેશ્વરના આત્માની જગદ્વ્યાપિતા ન ઠરાવે તો સર્વત્ર સર્વ ક્ષણે, સર્વ કાર્યોની કર્તૃતાનો ઉકેલ બનવાનુ અસભવિત થાય

શેષ જીવોને પણ સર્વવ્યાપક કેમ માનવા પડ્યા

અને જ્યારે પરમેશ્વરને પણ એક આત્મા તરીકે માન્યો, અને તેને જ્યારે તેઓ સર્વવ્યાપક તરીકે ગણે તો પછી શેષ આત્માઓને તેને સર્વવ્યાપક તરીકે ગણવા જ પડે વિચિત્રતા તો એ છે કે અન્ય અન્ય સ્થાનોએ, અન્ય અન્ય જીવોના ભોગ્ય પદાર્થોની ઉત્પત્તિ માટે તે જીવોના કર્મોને ત્યા હાજર રાખવાની ધૂન વૈશેષિકો વગેરેને લાગી અને તેથી તેઓએ પરમેશ્વર સિવાયના આત્માઓને પણ તે તે તેમના તેમના ભોગ્ય પદાર્થોને ઉત્પન્ન કરવામા રોકી દીધા.

જ્ઞાન જુદું કેમ માનવુ પડ્યુ

જો કે તેઓના હિમાબે પરમેશ્વર જ તે કામ કરી લેત તો ચાલત, અને પરમેશ્વર સિવાયના સર્વ આત્માઓને જ્યારે તેઓએ સર્વવ્યાપક માન્યા ત્યારે તેઓને આત્મામાં જ્ઞાનનુ સ્વાભાવિકપણું સ્થાપવુ મુશ્કેલ પડ્યુ, કેમકે એ હકીકત તો અનુભવસિદ્ધ છે કે આત્માને શરીરદ્વારાએ જ જ્ઞાન થાય છે, અને તે શરીરદ્વારાએ ઉત્પન્ન થએલુ જ્ઞાન તે નૈયાયિક-વૈશેષિકોને સર્વત્ર રહેલા સર્વ આત્મામા માનવું જ પડે, અને તે અપેક્ષાએ તેમના હિસાબે મૃતકમા પણ આત્મા અને તેના જ્ઞાન બને રહેલા જ છે. જ્યારે એમના મુદ્દા પ્રમાણે મૃતકમા પણ આત્મા અને જ્ઞાન બને રહેલા છે, તો પછી મૃત અને સચેતનમા તેમને કોઇ પણ જાતનો ફરક રહેતો નથી, કદાચ તેઓ એમ કહી શકે કે તે મૃતક કલેવરમા મન નથી, માટે જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ, સ્મરણ કે પ્રત્યભિજ્ઞાન જેવુ કાંઈ પણ તે મૃતકમા બનતુ નથી

આત્મવ્યાપકતા એ પર્યવસાનમાં નાસ્તિકતા :

તેમની આ દલીલના પર્યવસાનમા એમ માનવુ જ પડે કે જ્ઞાનનું ઉત્પન્ન થવુ કે ટકવુ એ મનના આવવા, રહેવા અને જવા ઉપર જ આધાર રાખે છે, તો પછી તેઓને જરુર એ વિચારવું પડશે કે એક સ્થાને એક આત્માને થએલું જ્ઞાન અન્ય સ્થાને તે આત્મા કેમ સંભારી શકે? કેમકે આત્માની સર્વવ્યાપકતા હોવાથી માત્ર દેહ અને મનનુ જ પર્યટન થાય છે, અને તેથી મન દ્વારાએ નવું જ્ઞાન નવે સ્થાને થાય એમ માની લઇએ

પણ જૂના સ્થાને થયેલુ જૂનું જ્ઞાન કેમ સંભારી શકે? કેમકે નવે સ્થાને રહેલા આત્મામા તે જ્ઞાન થયુ જ નથી. વળી સ્વર્ગ, નરક વગેરેમા આત્માને જવાની વાત તે પણ તેઓના શાસ્ત્રોમા કહેલી છતા યથાર્થ રીતે માનવી મુશ્કેલ પડે છે. વળી તેઓ આત્માને જ્ઞાનના સ્વભાવવાળો ન માનના હોવાથી જ મોક્ષમા ગએલા આત્માઓને જ્ઞાન હોય એમ માની શકતા નથી. જો તેઓ આત્માને જ્ઞાનસ્વભાવવાળો માને, તો જ મુક્ત થયેલા આત્માને પણ જ્ઞાન માની શકે.

આત્મા અને જ્ઞાનને જોડનાર :

પણ તેઓએ આત્માને જ્ઞાન સ્વભાવવાળો નહિ માનતાં જ્ઞાનના આધારભૂત આત્માને માનેલો છે, અને જ્ઞાનને આત્માથી જુદું માનવાના લીધે આત્માનો તેની સાથે સંબંધ કરવા એક સર્વવ્યાપક સમવાય નામનો સંબંધ કલ્પી લેવો પડ્યો છે, પણ તે સમવાય નામનો સંબધ સર્વવ્યાપક અને એક માનવાથી સર્વ આત્માઓમા સર્વ જ્ઞાનોના સમવાયો માનવાની ફરજ પડી અને તેવીજ રીતે આકાશાદિ અચેતન પદાર્થોમા પણ જ્ઞાનનો સમવાય છે એમ માનવાની જરુર ઉભી થઈ, એટલે સ્પષ્ટ થયુ કે આત્માથી જ્ઞાનને જુદું માન્યુ, આત્માને સર્વવ્યાપક માન્યો, જ્ઞાનને એક દેશમા રહેલુ માન્યુ, અને જડ એવા એક મનને આધારે જ, સીધા શબ્દોમા કહીએ તો નાસ્તિકમા ભળી જાય તેવી રીતે, જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ વગેરે માન્યાં અને તેવા જ્ઞાનના સંબધને માટે સમવાયની કલ્પના કરવી પડી અને તે સમવાય જ્ઞાન વગર પણ આકાશાદિ બધામાં માનવો પડ્યો. આ બધી પંચાત આધ્યાત્મિક પદાર્થોદ્વારાએ પરમેશ્વરની પ્રભુતાની પ્રણાલિકાના પેદા કરનાર શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહારાજને પડી નહિ. તેઓએ આત્માની સિદ્ધિનું સાધન જે ચૈતન્ય તે શરીરમા જ છે, તેથી આત્માની સત્તા શરીરમાં જ સાચેસાચી રીતે હતી તે જણાવી.

આત્માને નિરંશ કે સાંશ માનવો :

વળી જેઓને આત્મા સર્વવ્યાપક માનવો હતા, તેઓને આત્મા સર્વવ્યાપક છતા પણ અખંડ દંડાકાર માનવો પડ્યો, છતા પણ હસ્ત, પાદ, વગેરે અંગો અને આખું શરીર તે આત્માના અવચ્છેદક તરીકે તો ગણવુ જ પડ્યું શરીર એ ભૌતિક પદાર્થ છે અને તે શરીર જેટલુ જેટલું પોતાના કણીઆદ્વારાએ અવચ્છેદક અને તેવો બારીક અંશ વૈશેષિકઆદિકોથી માની શકાયો નહિ, ત્યારે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહારાજે આત્માના અસંખ્યાંશ માની તેઓની એકત્રતા થઈને આત્મદ્રવ્યનુ સત્ત્વ છે એમ જણાવ્યુ અને તેથી જ શરીરના કોઈ પણ એક ભાગની ક્રિયા ક્ષત, પ્રરોહણ વગેરે કાર્યો આત્માના તે તે ભાગથી થએલા માનવામા અડચણ આવી નહિ દરેક મનુષ્ય અનુભવી શકે છે કે શરીરમા દરેક ઇંદ્રિયો અને દરેક અવયવો જુદા જુદા કાર્યો કરે છે, જુદા જુદા અનુભવોમા સાધનભૂત થાય છે અને તે તે વસ્તુ, તે તે આત્માના અંશની મદદથી જ બને છે અંતમા, વૈશેષિકાદિના મત પ્રમાણે આત્મા ભવાંતરે ન જાય અને મન જાય અને તે મન તેઓના મતે અણુ છે, માટે તે મનના સંયોગ માટે પણ શરીર, ઇંદ્રિયોના સંયોગોની માફક આત્માને અંશ સમુદાયરૂપે માનવો જ પડશે.

આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ કેમ :

શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહારાજે તે આત્માને અસંખ્યાત અંશોના સમુદાયરૂપે માન્યો છે, એટલુ જ નહિ પણ તે આત્માને જ્ઞાનસ્વરૂપ જ માનેલો છે અને એ જ કારણથી શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહારાજા સર્વ આત્માઓને સર્વજ્ઞસ્વરૂપ યુક્તિ-પુરસ્સર જણાવી શક્યા છે.

જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા હોય તો જ કૈવલ્ય :

જો આત્માને સર્વજ્ઞસ્વરૂપ માનવામા ન આવે અને ઇંદ્રિય અને પદાર્થના ક્રમિક સયોગને આધારે જ જ્ઞાનવાળો થાય છે એમ માનવામા આવે તો અતીત અને અનાગત કાળના પદાર્થોનું જ્ઞાન કોઈને પણ થઈ શકે જ નહિ, તેમજ વર્તમાન કાલના ક્ષણધ્વંસી પદાર્થોનુ જ્ઞાન થવાનો તો સંભવ જ રહે નહિ, એટલે કહેવુ જોઈએ કે ભગવાન્ મહાવીર દેવના શાસનને હિસાબે આત્માનુ જ્ઞાનસ્વરૂપપણુ હોવાથી આત્મા સર્વજ્ઞ થઈ શકે, અને અન્ય મત પ્રમાણે કોઈ પણ આત્મા કોઈ પણ કાળે સર્વજ્ઞ થઈ શકે નહિ.

આત્મામાં જ્ઞાન ઉત્પાદ્ય કે અભિવ્યંજ્ય:

વળી એક વાત એ પણ ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે જેમ જગતના ભૌતિક પદાર્થો પોતપોતાના સાધને નિયમિત રીતે ઉત્પન્ન થાય છે, તેવી રીતે શિક્ષક અગર શાસ્ત્રાદિના સંયોગને પામવાવાળા સર્વ મનુષ્યો એક સરખા જ્ઞાનવાળા થતા નથી જો જ્ઞાનની ઉત્પત્તિમા કેવળ બાહ્ય સાધનો ઉપર જ આધાર રાખવામાં આવે તો જગતના બાહ્ય પદાર્થોની માફક નિયમિત ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિ વગેરે થવા જ જોઈએ એટલુ જ નહિ પણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી પણ સર્વ જીવોને તે જ્ઞાનની એક સરખી સ્થિતિ હોતી નથી, કેટલાક જીવોને ઉત્પન્ન થએલા જ્ઞાનની ચિરકાલ સ્મૃતિ હોય છે, કેટલાકને અલ્પકાલીન સ્મૃતિ હોય છે, કેટલાકોને નિયમિત સ્મૃતિ હોય છે, કેટલાકોને અનિયમિત સ્મૃતિ હોય છે

અનુભવથી પણ જ્ઞાનને ગુણ અને તેનાં આવરણો માનવાની જરુર.

આ સર્વ ત્યારે જ યુક્તિયુક્ત થઈ શકે કે જ્યારે આત્માને જ્ઞાનસ્વરૂપ માનીને તેને રોકવાવાળાં કર્મો માનવામા આવે અને પછી તે કર્મોના ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાને લીધે જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ આદિની વિચિત્રતા થાય અને આટલા જ માટે અન્ય કોઈ પણ દર્શનકારોએ નહિ માનેલા એવા જ્ઞાન, દર્શન, શ્રદ્ધા, વર્તન અને દાનાદિક ગુણોને રોકવાવાળા કર્મો જણાવી શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહારાજે જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ પ્રકારનાં કર્મો જણાવ્યા અને તેના બંધ, ઉદય, ઉદીરણા, સત્તા વગેરેના સ્વરૂપો જણાવી તેના ક્ષય, ઉપશમ અને ક્ષયોપશમને માટે ધર્મની જરુરીઆત જણાવી આવી રીતે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહારાજે અસંખ્યાત પ્રદેશમય, ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માને માનીને મોક્ષમાં કેવળજ્ઞાનની હયાતિ માની, ત્યારે આ વૈશેષિક વગેરેએ શરીરદ્વારા–શરીરસિવાય–જ્ઞાન થાય જ નહિ એમ માની મોક્ષમા જ્ઞાન છે જ નહિ એમ માન્યુ જો કે તે જ વૈશેષિકોને શરીર અને મન વગર પણ પરમેશ્વરના આત્મામા તો જ્ઞાન માનવુ જ પડ્યું છે તો પછી પરમેશ્વરની વિજાતીયતાની માફક આત્માને આકાશાદિ સર્વથી વિજાતીયતા-

વાળો માની, નહિ નાશ પામવાવાળા મધ્યમ પરિમાણવાળો અને જ્યોતિઃસ્વરૂપ માન્યો હોત તો મોક્ષમાં જ્ઞાનનો વ્યુચ્છેદ માનવો પડત નહિ

સાંખ્યાદિના મતે જ્ઞાનનું સ્થાન :

જેવી રીતે નૈયાયિક વૈશેષિકોએ આત્માને શરીરદ્વારાએ જ જ્ઞાનવાળો માન્યો, તેવી રીતે સાંખ્યોએ પણ બુદ્ધિ એ પ્રકૃતિનો ગુણ છે એમ માની, આત્માને બુદ્ધિ વગરનો જ માન્યો અને બૌદ્ધોએ તો આત્મા જેવી વસ્તુ જ સ્વતંત્ર ન માનતાં માત્ર જ્ઞાનની જ પરંપરા માની અને તેનો નાશ તે જ મોક્ષ માન્યો.

ઉપસંહાર :

આ બધી ઉપરની હકીકત સમજનારો મનુષ્ય શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહારાજે જણાવેલા જ્ઞાન અને સુખસ્વરૂપ મોક્ષને તથા જ્ઞાન અને ક્રિયાસ્વરૂપ જણાવેલાં તેનાં સાધનને સત્ય માનવાને જરૂર તૈયાર થશે. આવી જ રીતે તે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહારાજે અજીવ, આશ્રવ, પુણ્ય, પાપ, બંધ, સંવર, નિર્જરા જેવાં તત્ત્વોને અંગે પણ જે અનોખું જ્ઞાન ભવ્ય જીવોમાં પ્રસાર પમાડેલું છે તે ઘણા જ વિસ્તારવાળું હોઇ તેનું સ્વરૂપ જાણવાને માટે જૈનશાસ્ત્રોની ભલામણ કરવી તે જ ઉચિત ધારીએ છીએ.

પ્રમાદ–ત્યાગ

समयं गोयम ! मा पमायए।

હે ગૌતમ, એક સમય માટે પણ પ્રમાદ કરીશ નહીં!

—શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર

[આ ઉપરના સુવાકયમાંનો "સમય" શબ્દ કેવળ "વખત" કે "કાળ" શબ્દના પર્યાયરૂપે, સામાન્ય કાળવાચક શબ્દ તરીકે, નથી વપરાયો પણ તે એક જૈન પારિભાષિક શબ્દ તરીકે વપરાયો છે અને તેથી તેમાં વિશિષ્ટ અર્થ રહેલો છે. જૈન તત્ત્વજ્ઞાનની પરિભાષા પ્રમાણે પુદ્ગલના સૂક્ષ્મમાંસૂક્ષ્મ અંશને જેમ પરમાણુ કહેલ છે તેમ કાળ (જે અરૂપી છે તે)ના સૂક્ષ્મમાંસૂક્ષ્મ અંશને 'સમય' કહેવામા આવે છે. અને પરમાણુની માફક એ પણ સર્વજ્ઞ-ગ્રાહ્ય હેય છે. આ ઉપરથી પ્રમાદ કેટલો હાનિકર્તા છે તે સમજી શકાશે!]

કારણ ?

सव्वओ पमत्तस्स भयं

सव्वओ अपमत्तस्स नत्थि भयं ।

પ્રમાદીને દરેક પ્રકારે ભય હોય છે, જ્યારે પ્રમાદરહીનને કોઇ પણ પ્રકારે ભય નથી હોતો!

શ્રી આચારાંગસૂત્ર

સાર્વ-સિદ્ધાન્તની જડ

[નિષદ્યાત્રયી અને ત્રિપદી]

લેખક
શ્રીયુત પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા, એમ. એ.

"શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાક" માટે એક લેખ અને અને તો "ભગવાન્ મહાવીરના ચરિત્ર સંબંધી સાહિત્ય (જૈન, અજૈન, ભારતીય, પાશ્ચાત્ય)" એ લેખ લખી મોકલાવવા માટે **શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ**ના વ્યવસ્થાપક શ્રીયુત **રતિલાલ દીપચંદ દેસાઈ**એ વિજ્ઞપ્તિપત્ર લખેલ, તેને લક્ષ્યમાં રાખીને હું ઉપર્યુક્ત વિષય પરત્વે અત્ર થોડોક ઊહાપોહ કરવા ઇચ્છુ છુ, પરંતુ તેમ કરવા પૂર્વે આ લેખગત વિવિધ શબ્દોના અર્થ વિષે કેટલોક સ્ફોટ કરું છું

'સાર્વ' શબ્દના બે અર્થો થાય છે: (૧) સર્વ જીવને હિતકારી[૧] અને (૨) અરિહત. આ બને અર્થો અત્ર પ્રસ્તુત છે

'સિદ્ધાન્ત' શબ્દના (૧) નિર્ણય, (૨) નિશ્ચિત મત અને (૩) ઉપપત્તિયુક્ત મૌલિક ગ્રંથ એમ ત્રણ અર્થો છે અને આ ત્રણે અર્થ અત્ર ઓછેવત્તે અશે ગ્રાહ્ય છે

'જડ' શબ્દ વિશેષણ તેમજ નામ એમ બંને પ્રકારનો છે તેમા વિશેષણરૂપ 'જડ' શબ્દનો અર્થ 'ચૈતન્યરહિત' એવો થાય છે અને તે અત્ર અપ્રસ્તુત છે.

નામ રૂપ 'જડ' શબ્દના (૧) જડમૂળ, (૨) ખીલી અને (૩) નારીના નાકનુ ઘરેણું, એમ ત્રણ અર્થો થાય છે અને એ ત્રણે અર્થો અત્ર ઘટાવી શકાય તેમ છે.

આ પ્રમાણે લેખનો અવયવાર્થ વિચારી હવે સમુદાયાર્થ વિચારીશું તો જણાશે કે શિરોલેખના નીચે મુજબ અર્થ થઈ શકે છે:

(૧) સર્વ જીવોને હિતકારી સિદ્ધાન્તનુ મૂળ, (૨) અરિહંતના નિશ્ચિત મતનુ

---

૧ કલિકાલસર્વજ્ઞ **શ્રીહેમચંદ્રસૂરિ**કૃત **અભિધાનચિન્તામણિ** નામની **નામમાલા**ના પ્રથમ કાંડના ૨૫મા પદ્યમા 'અરિહત'ના પર્યાયરૂપે 'સાર્વ' શબ્દ આપેલો છે

"स्याद्वाद्यभयदसार्वा सर्वज्ञ सर्वदर्शिकेवलिनौ। देवाधिदेवबोधिदपुरुषोत्तमवीतरागाप्ता ॥ २५ ॥"

આની સ્વોપજ્ઞ વિવૃત્તિના ૧૦મા પૃષ્ઠમા કહ્યુ છે કે —

"सर्वेभ्य प्राणिभ्यो हित. सार्व सर्वीय इत्यपि 'सर्वाण्णो वा' (७–१–४३) इति वाणः।"

'સાર્વ' એ 'सव्व' શબ્દનુ સંસ્કૃત રૂપાતર છે અને "नमो लोए सव्वसाहूण"નો અર્થ સૂચવતાં એ રૂપાંતરનો નિર્દેષ કરાય છે જુઓ મેં સંપાદિત કરેલ **અનેકાર્થરત્નમંજૂષા**ગત પ્રથમ સ્મરણ (પૃ ૫)

'સાર્વ' શબ્દનો અર્થ 'અરિહંત' થાય છે એ વાતની વાચનાચાર્ય શ્રી **સાધુસુંદરગણી**કૃત **શબ્દરત્નાકર** (કા. ૧. શ્લો ૩) પણ સાક્ષી પૂરે છે.

મૂળ. (૩) જૈન મતનુ મૂળ, (૪) જૈન આગમોનું મૂળ (૫) જૈનદૃષ્ટિરૂપ નારીના નાકનુ ઘરેણું અને (૬) જૈનશાસ્ત્રમહિતારૂપ સન્નારીના નાકનું ઘરેણું.

આ પ્રમાણે વિવિધ અર્થોવાળા શિરોલેખથી હુ જૈનદર્શનની મુખ્ય ચાવી (master-key) અને આગમોની ઉત્પત્તિનુ બીજ એ મુખ્ય અર્થને અનુલક્ષીને વિચાર કરવા ઇચ્છુ છું

અત્યાર સુધીમાં અનંત કાલચક્રો વ્યતીત થઈ ગયાં અને એ દૃષ્ટિએ અનંત અરિહંતો થઈ ગયા. આ પ્રત્યેક અરિહંતના ગણધરદેવોએ દ્વાદશાગીઓ રચી, પરંતુ આજે આમન્નોપકારી, ચરમ જિનેશ્વર, શ્રમણ ભગવાન્ **મહાવીર**ના પંચમ ગણધર શ્રી **સુધર્મસ્વામી**એ રચેલી દ્વાદશાંગીનો અમુક જ ભાગ ઉપલબ્ધ છે. તેમ છતાં એ વાત નિર્વિવાદ છે કે આ તમામ દ્વાદશાંગીનુ મૂળ એક જ છે — અર્થથી એમાં કશો ભેદભાવ નથી. દ્વાદશાંગીરૂપ અગપ્રવિષ્ટ શ્રુતની રચના કેવી રીતે થાય છે તે વિચારવાથી આ હકીકત સ્પષ્ટ સમજાય તેમ છે, એટલે એ અત્ર રજુ કરવામાં આવે છે.[૨]

ગણધરદેવ ભાગવતી દીક્ષા અંગીકાર કર્યા બાદ દેવાધિદેવ તીર્થંકરને પ્રણિપાત કરી "कि तत्तं" એમ પ્રશ્ન કરે. એનો ઉત્તર "उप्पन्नेइ वा" એમ તીર્થંકર આપે. ત્યારબાદ ફરીથી પગે લાગી ગણધરદેવ ફરીથી "किं तत्त" એમ પૂછે, એનો ઉત્તર તીર્થંકર "विगमेइ वा" એમ આપે. એટલે ત્રીજી વાર પગે પડી ગણધરદેવ "कि तत्तं" એમ એનો એ જ પ્રશ્ન કરે, એનો ઉત્તર તીર્થંકર 'धुवेइ वा" એવો આપે. આ પ્રમાણેના પ્રભુને પગે પડીને ગણધરદેવે પૂછેલા ત્રણ પ્રશ્નો કે જે 'ત્રણ નિષદ્યા[૩] ના નામથી ઓળખાવાય છે, એ નિષદ્યાત્રયીથી અને એના ઉત્તરરૂપ ત્રિપદીથી ગણધરદેવને ગણધરનામકર્મનો ઉદય થાય અને ઉત્કૃષ્ટ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય. તેમ થતા ગણધરદેવ **સૌથી પ્રથમ** ચૌદ પૂર્વો[૪] (પૂર્વગત) રચે અને ત્યારબાદ **આચાર** આદિ અગિયાર અંગો રચે.

આ ઉપરથી જોઈ શકાશે કે 'નિષદ્યાત્રયી' એ સાર્વ-સિદ્ધાન્તની જડ છે, અને એક રીતે વિચારતા તીર્થંકરે આપેલ ઉત્તર કે જે 'ત્રિપદી'[૫] ના નામથી ઓળખાય તે સાર્વ-

---

૨. **સિદ્ધચક્ર** (વ ૪, અ. ૧૭, પૃ ૪૦૨-૩)મા આ હકીકત ગુજરાતીમા અપાએલી છે.

૩. किं तत्त રૂપ પ્રશ્ન એ એક નિષદ્યા ગણાય છે. આ પ્રમાણે કુલ નિષદ્યા ત્રણ છે

૪. ઉપલક્ષણથી, બારમા અંગરૂપ **દૃષ્ટિવાદ**ના પરિકર્માદિ ચારની રચના પણ ઘટાવી લેવી. આ સંબંધમાં આગમોદ્ધારક જૈનાચાર્ય શ્રી **આનંદસાગરસૂરિજી**એ **સિદ્ધચક્ર** (વ ૪, અં ૧૭, પૃ ૪૦૨) મા કહ્યુ છે કે "પૂર્વગત શ્રુતોને અધ્યયન કરવાની અનુકૂળતા પડે માટે, જેમ વ્યાકરણશાસ્ત્રોમાં પ્રથમ સંજ્ઞા વગેરે પ્રકરણો કરવાં પડે છે તેમ **પરિકર્મ** અને **સૂત્રોની** રચના કરવી પડે છે પછી પૂર્વોની વ્યાખ્યાશૈલી આ દને માટે, વર્તમાન સૂત્રોની વ્યાખ્યા માટે જેમ **અનુયોગદ્વાર** ગણાય છે તેવી રીતે, **પૂર્વાનુયોગની** રચના ગણાય, અને જેવી **દશવૈકાલિક, આચારાંગ** યાવત્ **પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર** આદિ સૂત્રોમા ચૂલિકાઓ હોય છે, તેવી રીતે **પૂર્વગતના** અંતમાં તે તે પૂર્વોને અગે જે જે **ચૂલિકા**ઓની જરૂર હોય તે રચાય"

૫. उप्पन्नेइ वा, विगमेइ वा અને धुवेइ वा એ દરેકને 'પદ' કહેવામા આવે છે અને એથી એ ત્રણેના સમૂહને 'ત્રિપદી' કે 'પદત્રયી' કહેવામા આવે છે. એ પ્રમાણે कि तत એમ ત્રણ વાર પૂછાયેલા પ્રશ્નને 'પ્રશ્નત્રય' કહેવામા આવે છે.

સિદ્ધાન્તની જડ છે.[૬] આ પ્રમાણે જૈન આગમોના મૂળરૂપે ગણવા લાયક અને તેમ ગણાતી નિષદ્યાત્રયી અને ત્રિપદી વિષે જે અન્યાય ઉલ્લેખો મારા વાંચવામાં આવ્યા છે તેની નોંધ કરવા હુ પ્રેરાઉ છુ, કેમકે તેથી જૈનદર્શનમાનુ તે બન્નેનું ગૌરવ જાણી શકાય છે.

(૧) **આવસ્સયસુત્ત (આવશ્યકસૂત્ર)**ની **શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીકૃત** નિજ્જુત્તિ (નિર્યુક્તિ) ની ' खइयमि " વાળી ૭૩૫ મી ગાથાની ટીકા (ના ૨૨૭ મા પત્ર)મા શ્રી **હરિભદ્રસૂરિ**એ કરેલો નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ .—

" तत्र **गौतमस्वामि**ना निषद्यात्रयेण चतुर्दश पूर्वाणि गृहीतानि । प्रणिपत्य पृच्छा निषद्योच्यते । भगवांश्चाचष्टे—' उप्पण्णेइ वा विगमेइ वा धुवेइ वा,'[७] एता एव तिस्रो निषद्याः, आसामेव सकाशाद् गणभृताम् उत्पाद—व्यय—ध्रौव्ययुक्तं सदिति[८] प्रतीतिरुपजायते, अन्यथा सत्ताऽयोगात्, ततश्च ते पूर्वभवभावितमतयो द्वादशाङ्गमुपरचयन्ति ।"

---

૬. સરખાવો વાચકવર્ય **શ્રીઉમાસ્વાતિ**કૃત **તત્ત્વાર્થાધિગમશાસ્ત્ર**ની ભાષ્યાનુસારિણી અને **શ્રીસિદ્ધસેન**ગણિકૃત ટીકાની નિમ્નલિખિત પંક્તિઓ —

अ. " यदुक्त–प्रतिपादितं तीर्थकृद्भि तदेव तीर्थकरप्रतिपादितमर्थजातम्–उत्पन्नमिति वा विनष्टमिति वा ध्रुवमिति वा इत्येव तद् गृहीत्वा गणधरै " પ્રથમ વિભાગ, પૃ ૯૨

આ ભાવાર્થ **શ્રીસિદ્ધસેનદિવાકર**કૃત વીસમી **દ્વાત્રિંશિકાના** નિમ્નલિખિત પદ્યમા ઝળહળી રહ્યો છે —" उत्पादविगमध्रौव्यद्रव्यपर्यायसंग्रहम् ।
कृत्स्नं श्रीवर्धमानस्य **वर्धमानस्य** शासनम् ॥ १ ॥ "

आ. " भगवानपि व्याजहार प्रश्नत्रितयमात्रेण द्वादशाङ्गप्रवचनार्थं सकलवस्तुसङ्ग्राहित्वात् प्रथमतः किल गणधरेभ्य —" उप्पण्णेति वा विगमेति वा धुवेति वा " —વિભાગ ૧, પૃ. ૩૨૭.

इ. " तद् यदि तावदागमपूर्वकस्ततो भगवताऽऽख्यातं जगत्स्वरूपं प्रश्नत्रितयेनोत्पादादिना " —પ્રથમ વિભાગ પૃ. ૩૮૫.

૭. **દસવેયાલિયસુત્ત (દશવૈકાલિકસૂત્ર)**ની **શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત** નિજ્જુત્તિ (નિર્યુક્તિ) ની આઠમી ગાથાની શ્રી**હરિભદ્ર**સૂરિકૃત વ્યાખ્યાના સાતમા પત્રમા આઠમી ગાથાગત माउयपय નો વિચાર કરતા નીચે મુજબ ઉલ્લેખ કરાયો છે .—

एक मातृकापद, तद्यथा—' उप्पन्नेइ वा ' इत्यादि, इह प्रवचने **दृष्टिवादे** समस्तनयवादबीजभूतानि मातृकापदानि भवन्ति, तद्यथा–" उप्पन्नेइ वा, विगमेइ वा, धुवेइ वा, " अमूनि च (वा) मातृकापदानि " अ आ इ ई " इत्येवमादीन, सकलशब्दव्यवहारव्यापकत्वान्मातृकापदानि "

આ ઉલ્લેખ ઉપરથી એમ સમજાય છે કે उप्पन्नेइ वा, विगमेइ वा અને धुवेइ वा એ ત્રણેને પૃથક્પૃથક્ ' માતૃકાપદ, ' અને ત્રણેના સમૂહને 'માતૃકાપદો' ગણવામા આવે છે.

ઠાણંગની શ્રી**અભયદેવ**સૂરિકૃત ટીકાના ૨૨૩ મા પત્રમા પણ આ જ હકીકત છે.

૮ વાચકવર્ય **શ્રીઉમાસ્વાતિ**કૃત **તત્ત્વાર્થાધિગમશાસ્ત્ર** (અ. ૫) મા આ ૨૯ મા સૂત્રરૂપે નજરે પડે છે. આ સૂત્રના ભાષ્ય અને એની બે ભાષ્યાનુસારિણી ટીકાઓ ખાસ પડનીય છે, કેમકે એમા અનેકાતવાદનું ગૂઢ રહસ્ય સમાયેલુ છે. વિશેષમાં બૌદ્ધ વિદ્વાન્ **શ્રીનાગાર્જુને** **મધ્યમકારિકા**ગત **સંસ્કૃતપરીક્ષા** નામક પ્રકરણ

(૨) **શ્રીજિનભદ્ર**ગણિ ક્ષમાશ્રમણકૃત **વિસેસાવસ્સયભાસ** (વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય)ની ૨૦૮૪ મી ગાથાની મલધારી શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિકૃત વૃત્તિના ૮૬૦ મા પત્રગત નિમ્નલિખિત પંક્તિ :—

"तत्र श्री **गौतमस्वामी**ना निषद्यात्रयेण चतुर्दश पूर्वाणि गृहीतानि । प्रणिपत्य पृच्छा च निषद्योच्यते । प्रणिपत्य पृच्छति **गौतमस्वामी**–कथय भगवन् ! तत्त्वम् । ततो भगवानाचष्टे—उप्पन्नेइ वा[९] । पुनस्तथैव पृष्टे प्राह–विगमेइ वा[१०] । पुनरप्येवं कृते वदति–धुवेइ वा[११] । एतास्तिस्रो निषद्याः । आसामेव सकाशात् 'यत् सत् तदुत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तम्, अन्यथा वस्तुनः सत्ताऽयोगात्' इत्येवं तेषां गणभृतां प्रतीतिर्भवति"[१२] ।

(૩) **આવસ્સયસુત્ત** (આવશ્યકસૂત્ર)ની **શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી**કૃત નિજ્જુત્તિ (નિર્યુક્તિ)ની ૭૩૪ મી ગાથાની **શ્રીમલયગિરિસૂરિ**કૃત વૃત્તિના ૩૬૩ મા પત્રગત નિમ્નલિખિત ઉલ્લેખ.—

"तत्र भगवता **गौतमस्वामीना** निषद्यात्रयेण चतुर्दश पूर्वाणि गृहीतानि । प्रणिपत्य पृच्छा निषद्योच्यते । भगवान् वर्द्धमानस्वाम्युक्तवान्—'उप्पन्नेइ वा विगमेइ वा धुवेइ वा' उत्पन्न इति उत्पत्तिस्वभावः, विगम इति–विनाशधर्मा इति भाव', ध्रुव इति स्थिति-धर्म्मा, एता एव तिस्रो गणभृतां निषद्याः, तथाहि–एतासामेव सकाशात् उत्पादव्यय-ध्रौव्ययुक्तं सदिति गणभृतां प्रतीतिरुपजायते, अन्यथा सत्ताया अनुपपत्तेरिति"

(૪) **શ્રીજિનપ્રભસૂરિ**કૃત **અપાપાપુરી (સંક્ષિપ્ત) કલ્પ**નું નીચેનુ પદ્ય.—

"चक्रे तीर्थप्रवृत्तिं चरमजिनपतिर्यत्र वैशाखशुक्लै–
कादश्यामेव रात्रौ वनमनु 'महसेना'ह्वयं 'जृम्भिका'तः ।
सच्छात्रास्तत्र चैकादश गणपतयो दीक्षिता **गौतमाद्या**
जग्रन्थुर्द्वादशाङ्गीं भवजलधितरीं ते निषद्यात्रयेण ॥ २ ॥"

(૫) મહોપાધ્યાય **શ્રીધર્મસાગર**ગણિકૃત **કલ્પકિરણાવલી**ના ૧૨૦ મા પત્રમાંનો નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ :—

(પૃ. ૪૫–૫૭)માં ઉત્પાદ-સ્થિતિ-ભંગોનો નિગમ કર્યો છે તે તો જૈનદર્શનના અભ્યાસીઓએ જરૂર જોવો ઘટે.

અત્ર મેં જે અનેકાંતવાદનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તેને અને સ્યાદ્વાદને હું તો એક જ ગણું છું અનેકાંતવાદમાંથી સ્યાદ્વાદ ઉદ્‌ભવ્યો એમ આચાર્ય **આનંદશંકર બાપુભાઈ ધ્રુવે** અને શ્રીયુત **જગદીશચંદ્ર જૈની**એ પ્રરૂપી એ એની ભિન્નતા સૂચવી છે ખરી, પરંતુ તે બાબતમાં કોઈ પ્રમાણ કે શાસ્ત્રીય પાઠ તેમણે રજુ કરેલ જણાતા નથી, તો તેમ કરવા મારી તેમને સાદર જાહેર વિનતિ છે.

૯, ૧૦, ૧૧. પં. **હરગોવિંદદાસે** સંપાદિત કરેલી આવૃત્તિમાં ૮૬૧ મા પૃષ્ઠમાં આની છાયા આ પ્રમાણે છે :— '१. उत्पद्यन्ते वा । २. विगच्छन्ति वा । ३. ध्रुवाणि वा ।'

૧૨ આ પંક્તિના ભાવાર્થ માટે જુઓ **શ્રીવિશેષાવશ્યક ભાષાંતર** ભાગ ૨, પૃ. ૬૭૪.

"एवं चतुश्चत्वारिंशच्छतानि द्विजा प्रव्रजितास्तत्र मुख्यानामेकादशानां त्रिपदीपूर्वकं एकादशाङ्गचतुर्दशपूर्वरचना गणधरपदप्रतिष्ठा च, ते चैव तत्र **श्रीगौतमस्वामी**ना निषद्यात्रयेण चतुर्दश पूर्वाणि गृहीतानि । प्रणिपत्य पृच्छा च निषद्योच्यते । प्रणिपत्य पृच्छति **गौतमस्वामी**—कथय भगवन्! तत्त्वं । ततो भगवानाचष्टे 'उप्पन्नेइ वा' पुनस्तथैव पृष्टे प्राह 'विगमेइ वा' पुनरप्येवं कृते वदति 'धुवेइ वा' एतास्त्रयो (?) निषद्याः । आसामेव सकाशाद्यत्सत्तदुत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं, अन्यथा वस्तुनः सत्ताऽयोगादित्येवं तेषां गणभृतां प्रतीतिर्भवति"

(૬) **શ્રીઆનંદસાગરસૂરિજી**ના "આવશ્યકસૂત્ર અને તેની નિર્યુક્તિ"ના લેખમા.—

"ત્રિલોકનાથ તીર્થંકર ભગવાનના उपन्नेइ वा વગેરે પ્રશ્નવાળી ત્રણ નિષદ્યાથી કે બીજા પ્રશ્નોથી કે અગર તે સિવાય ભગવાનની સ્વતંત્ર નિરૂપણાથી ગણધર મહારાજાઓ જે અંગ પ્રવિષ્ટ કે તે સિવાયની રચના કરે" —સિદ્ધચક્ર (વ ૪, અં. ૯, પૃ ૨૦૪)

"વળી સમગ્ર સૂત્રોની અંદર આ એક જ એવુ સૂત્ર છે કે જે ભગવાન જિનેશ્વર મહારાજથી મળેલી उपन्नेइ वा વગેરે ત્રણ નિષદ્યાથી રચાએલા બાર અગમા સ્થાન નહિ પામેલુ છતાં ૧૧ કે ૧૨ અંગોના અભ્યાસમાં પ્રથમ સ્થાન આ **આવશ્યકસૂત્ર**ને જ આપવામા આવ્યું છે, અને તેથી જ સૂત્રકારોએ सामाइयमाइआइं इक्कारस अंगाइ એવો તથા सामाइयमाइविंदुसारपज्जतं એમ નિર્યુકિતકાર મહારાજે જણાવી ૧૧ અને ૧૨ અગોમા અધ્યયનની અપેક્ષાએ પ્રથમ સ્થાન उपन्नेइ वा વગેરે ત્રિપદીની વખતે નહિ રચાયા છતા અભ્યાસની અપેક્ષાએ આ **આવશ્યક**ને જ મળેલુ છે —એ જ પૃ૦ ૨૦૬.

(૭) **શ્રીઆનંદસાગરસૂરિ**કૃત **સાગરસમાધાન**ની નીચે મુજબની પંક્તિઓ.—

"ગણધર મહારાજા દીક્ષા લીધા પછી ત્રિલોકનાથને એક પ્રદક્ષિણા કરી ખમાસમણથી પાદપતિત થઈ कि तत्त એમ પ્રશ્ન કરે અને ત્રિલોકનાથ ઉત્તર આપે કે उपन्नेइ वा, પછી બીજી પ્રદક્ષિણા કરી પાદપતિત થઈ બીજી વખત कि तत्त એમ પૂછે, ત્યારે विगमेइ वा એમ કહે, અને ત્રીજી વખત પ્રદક્ષિણા કરી પાદપતિત થઈ कि तत्त એમ પૂછે ત્યારે धुवेइ वा એમ કહે આવી રીતે થયેલા ત્રણ પ્રશ્નોત્તરોને **નિષદ્યા** કહેવાય છે અને તે ત્રણ નિષદ્યાથી તે ગણધર મહારાજાઓને ગણધરનામકર્મનો ઉદય થાય અને ઉત્કૃષ્ટ એવા મતિ અને શ્રુતજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય." —એ જ (વ ૪, અ ૧૭, પૃ ૪૦૨)

આ પ્રમાણે 'નિષદ્યા'ને લગતા ઉલ્લેખો જોવાય છે. 'નિષદ્યા'માટે પ્રાકૃતમા 'निसेज्जा' શબ્દનો પ્રયોગ કરાયો છે અને એને લગતો એક ઉલ્લેખ **શ્રીજિનદાસ** ગણિ મહત્તરકૃત **આવસ્સયચુણ્ણિ** (આવશ્યકચૂર્ણિ)મા खइयम्मिवाળી **આવશ્યકનિયુક્તિની** ૭૩૫મી ગાથાની ચૂર્ણિમા ૩૭૦મા પૃષ્ઠમા નીચે મુજબ મળે છે .—

"त कहं गहित **गायमसामिणा?** तिविह (तिहिं) निसेज्जाहिं चोद्दस पुव्व उपादिताणि । निसेज्जा णाम पणवतिऊण जा पुच्छा । किं च वागरेति भगव? 'उप्पन्ने विगते धुवे,' एताओ तिन्नि निसेज्जाओ, उप्पन्ने त्ति जे उप्पन्निमा भावा ते उवागच्छति, विगते त्ति जे विगतिस्सभावा ते विगच्छति, धुवा जे अविणासधम्मिणो, सेसाणं अणियता

णिसेज्जा, ते य ताणि पुच्छिऊण एगतमं ते सुत्तं करेति जारिसं जहा भणितं ।"

હવે 'ત્રિપદી' અને એના પર્યાયને લગતા ઉલ્લેખો વિષે હું નિર્દેશ કરું છું એ ઉલ્લેખો નીચે મુજબ છે —

(૧) કવીશ્વર **ધનપાલ**કૃત **તિલકમંજરી**નું નીચે મુજબનું ૧૯ મુ પદ્ય —

"नमो जगन्नमस्याय मुनीन्द्रायेन्द्रभूतये ।
ये प्राप्य त्रिपदीं वाचा विश्वं विष्णुरिवानशे ॥ १९ ॥"

(૨) **શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિ**કૃત **ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર**ના પહેલા પર્વના ત્રીજા સર્ગનું નિમ્નલિખિત પદ્ય :—

"उत्पादो विगमो ध्रौव्यमिति पुण्यां पदत्रयीम् ।
उद्दिदेश जगन्नाथ सर्ववाङ्मयमातृकाम् ॥ ६६१ ॥"

(૩) **શ્રીમુનિરત્ને** વિ. સં ૧૨૫૫ મા રચેલ **અમમચરિત્રનું** નિમ્નલિખિત પદ્ય —

"स्तौमि श्री**गौतमा**दींस्तानेकादशमहाकवीन् । यैरपूरि द्वादशाङ्गैः समस्यात्रिपदी गुरोः ॥"

(૪) **ધર્મવિધિ**ની **શ્રીઉદયસિંહે** વિ. સ. ૧૨૮૬ માં રચેલી વૃત્તિનું મંગલાચરણ-રૂપ નીચે મુજબનું પદ્ય —

"सा जीयाज्जैनी गौः सद्धर्मालंकृतिर्नवरसाढ्या ।
त्रिपदान्वितत्याऽपि यया भुवनत्रयगोचरोऽव्यापि ॥"

(૫) **શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિ**કૃત (નવ્ય) **કર્મવિપાક**ની સ્વોપજ્ઞ વિવૃત્તિની પ્રશસ્તિગત નિમ્નલિખિત પદ્ય —

"विष्णोरिव यस्य विभोः पदत्रयी व्यानशे जगन्निखिलम् ।
कर्ममलपटलजलदः स श्री**वीरो** जिनो जयतु ॥ १ ॥"

(૬) **શ્રીદેવાનન્દસૂરિ**કૃત **ગૌતમાષ્ટક**નું[13] નીચે મુજબનું દ્વિતીય પદ્ય :—

श्री **वर्द्धमानात्** त्रिपदीमवाप्य, मुहूर्त्तमात्रेण कृतानि येन ।
अङ्गानि पूर्वाणि चतुर्दशापि, स **गौतमो** यच्छतु वाञ्छितं मे ॥ २ ॥

(૭) **પજ્જુસણાકપ્પ (કલ્પસૂત્ર)** ની **શ્રીલક્ષ્મીકીર્તિ**ના શિષ્ય **શ્રીલક્ષ્મીવલ્લભે** રચેલી **કલ્પદ્રુમકલિકા**[14] નામની વૃત્તિના ૧૪૦ મા અને ૧૪૧ મા પત્રગત નિમ્નલિખિત ઉલ્લેખ :—

"दीक्षां गृहीत्वा स्वामिनं पृष्टवान्–किं तत्त्वं, उप्पज्जेइ वा–उत्पद्यन्ते इति पदं श्रुत्वा विचारितं. . एतया त्रिपद्या जगत्स्वरूपं इन्द्रभूतिना ज्ञातं पुनर्दृष्टान्तश्च भगवता [illegible]या दर्शितं. ।"

૧૩. આ સંપૂર્ણ કાવ્ય અને તેનુ ગુજરાતી ભાષાતર મેં **શ્રીધર્મવર્ધનગણિ**કૃત **વીરભક્તામર**ના સ્પષ્ટીકરણમા આપેલ છે. જુઓ "શ્રીભક્તામર સ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસંગ્રહનો પ્રથમ વિભાગ" (પૃ ૨૩–૨૫).

૧૪. આ સંબધમાં જુઓ મારું "જૈન હસ્તલિખિત પ્રતિઓનુ વર્ણનાત્મક સૂચીપત્ર" (ભા. ૨, પૃ. ૧૭૨ અને એ પછીનાં).

(૮) **શ્રીવિનયવિજય** ઉપાધ્યાયકૃત **સુબોધિકા**ના છઠ્ઠા ક્ષણના ૧૧૮ મા પત્રગત નિમ્નલિખિત પંક્તિ —

"तत्र मुख्यानां एकादशानां त्रिपदीग्रहणपूर्वकं एकादशाङ्गचतुर्दशपूर्वरचना गणधरपदप्रतिष्ठा च।"

(૯) **શ્રીવિજયરાજેન્દ્ર**સૂરિકૃત **શ્રીકલ્પસૂત્રાર્થપ્રબોધિની** (પૃ. ૧૬૯)માંની નીચે મુજબની પંક્તિ :—

"इत्थं त્રिपदीमाप्य मुहूर्त्तेनैव द्वादशाङ्गीं रचयाञ्चक्रुस्ते गणधराः।"

જેમ નિષદ્યાના પ્રાકૃતરૂપવાળો ઉલ્લેખ ઉપર હું નોંધી શક્યો છુ તેવો ત્રિપદી કે એના પર્યાયવાચી શબ્દના પ્રાકૃતરૂપવાળો ઉલ્લેખ હું અત્ર નોધી શકતો નથી, કેમકે અત્યાર સુધી તેવો એકે ઉલ્લેખ મારા વાંચવામા આવ્યો નથી, તો એ પૂરો પાડવા હુ તજજ્ઞોને સપ્રણામ વિનવુ છું.

આ પ્રમાણેના નિષદ્યાત્રયી અને ત્રિપદી[૧૫] કે તેના પર્યાયને લગતા વિવિધ ઉલ્લેખો ઉપરથી સર્વ જીવોને હિતકારી એવા જૈન સિદ્ધાન્તની રચનામા એ નિષદ્યાત્રયી અને ત્રિપદી કેટલું બધુ મહત્ત્વ ધરાવે છે તે સમજાયુ હશે. એટલે હવે ગણધરદેવ શા માટે એકનો એક પ્રશ્ન પૂછે તેનો ઉત્તર વિચારીએ.

પ્રથમ પ્રશ્ન દ્વારા તત્ત્વ શું છે એમ પૂછાતાં 'ઉત્પત્તિ' સૂચક ઉત્તર મળતા તેમને શંકા ઉત્પન્ન થાય કે જો ઉત્પત્તિ જ એકલી હોય તો દુનિયામાં કોઇ ચીજનો નાશ થાય જ નહિ, ત્યારે ફરીને પૂછે કે શુ ઉત્પત્તિ સિવાય અન્ય કંઈ છે? આમ વિચારી તેઓ ફરીથી, તત્ત્વ શુ છે એ મતલબનો પ્રશ્ન પૂછે આનો ઉત્તર 'વિનાશ' એવો મળતા વળી શંકા થાય કે જો દરેક ઉત્પન્ન થયેલી ચીજ સદતર નાશ પામે છે, એમ જો આનો અર્થ હોય તો પછી જગત્ શૂન્યાકાર બને આથી ગણધરદેવ ફરી એનો એ જ પ્રશ્ન પૂછે અને એનો ઉત્તર 'સ્થિર' એવો મળતા તેમને એવો નિશ્ચય થઇ જાય કે यत् सत् तदुत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तम्, अन्यथा वस्तुन सत्ताऽयोगात् અર્થાત્ જે વિદ્યમાન છે તે ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને સ્થિરતાથી યુક્ત છે જો એમ ન હોય તો વસ્તુની વિદ્યમાનતા જ સંભવતી નથી[૧૬]

આ પ્રમાણે નિશ્ચય થઇ ગયા પછી અને વસ્તુનુ યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાયા બાદ ગણધરદેવને ફરી પ્રશ્ન કરવાનું ન રહે તે સ્વભાવિક જ છે અત્ર એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થઇ શકે કે તીર્થંકરે પહેલી જ વાર કેમ ત્રણ પદો ન કહ્યાં? આનો ઉત્તર એમ સંભવે કે તેમ કરવાથી કદાચ વસ્તુસ્થિતિ પૂરેપૂરી ન સમજાય એટણે કટકે કટકે ઉત્તર આપી પ્રશ્નકારને વિચાર કરવાનો સમય આપવો ઠીક છે, એવો હેતુ હોય અથવા તો ઉત્પત્તિ- વિનાશ અને સ્થિતિ એ ત્રણને યોગ્ય મહત્ત્વ આપવા માટે ત્રણ ઉત્તરો આપતા હોય અથવા તો વિશિષ્ટ જિજ્ઞાસા જાગૃત કરવા માટે તેઓ તેમ કરતા હશે આ ખરું રહસ્ય શુ છે તે તો આગમોના અભ્યાસીઓ સપ્રમાણ ઉલ્લેખ રજુ કરે તો જણાય.

---

૧૫ વિચારો **સ્થાનાંગ** (સ્થા ૧૦; સૂ ૭૨૭)ની ટીકા (પત્ર ૪૮૬) ગત 'પદત્રયી'

૧૬ આ સાથે **શ્રીકલ્પસૂત્રાર્થપ્રબોધિની** (પૃ. ૧૬૯)માંની હકીકત સરખાવવી.

હવે આપણે શ્રી મહાવીરચરિત્ર તરફ દૃષ્ટિપાત કરશું તો જણાશે કે જે પ્રભુ **મહાવીરસ્વામી**ની ત્રિપદીના આધારે દ્વાદશાંગીની રચના થઈ અને એ દ્વાદશાંગીથી વૃક્ષ ફાલી ફૂલીને સમૃદ્ધ બન્યુ, તે **મહાવીરસ્વામી**નું જીવનચરિત્ર, આ વીસમી સદીમાં, સાધનોની અનુકૂળતાવાળા જમાનામાં પણ, વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિ પુરસ્પર અને અભ્યાસીઓની ક્ષુધાને તૃપ્ત કરી શકે તે પ્રમાણે તૈયાર થઇને હજી બહાર પડ્યું નથી એ ખરેખર ચતુર્વિધ સંઘને વિચારવું ઘટે. આ માટે, મેં ઇ સ. ૧૯૨૮માં ઉજવાયેલ શ્રી મહાવીરપ્રભુના જન્મકલ્યાણક પ્રસંગે મારું વક્તવ્ય[૧૭] રજુ કરી બનતો પ્રયત્ન કર્યો હતો. જો એ વખતે એની શરુઆત થઇ શકી હોત તો આજે એ **મહાવીરચરિત્ર**ના ગણેશ માંડવાની વાત કરવાને બદલે એની પૂર્ણાહુતિ ઉજવવાનો સુયોગ આપણને મળ્યો હોત. હજી પણ એ દિશામાં પ્રયાસ થાય તો સારું આને માટે શાં શાં સાધનો છે તેની સંપૂર્ણ નોંધ થવી ઘટે એ કાર્ય તુરત હુ કરી શકું તેમ નથી એટલે દિશાસૂચનરૂપે થોડોક ઉલ્લેખ કરી સંતોષ માનું છુ

શ્રી **મેરૂવિજય**ગણિકૃત **ચતુર્વિંશતિજિનાનંદસ્તુતિ** (શ્લો. ૯૩)ના સ્પષ્ટીકરણ (પૃ ૧૬૪–૧૬૫)માં મેં જે જે આગમોમાંથી શ્રી **મહાવીરસ્વામી**ના જીવન પ્રસંગો ઉપર થોડો ઘણો પ્રકાશ પડે છે તેનો ઉલ્લેખ આપવા ઉપરાત **મહાવીર પ્રભુ**ના સ્વતંત્ર જીવનચરિત્રો જે લખાયાં છે તેની નોંધ પણ આપી છે સાથે સાથે કેટલીક વિશિષ્ટ પ્રસ્તાવના વગેરેનો પણ નિર્દેશ કર્યો છે. આ સાધનોમા **વીરભક્તામર**, શ્રી **વિશાલરાજ**સૂરિના શિષ્યકૃત **મહાવીરચરિત્ર**, શ્રી **મહાવીર**પ્રભુને લગતુ સ્તોત્ર–સાહિત્ય, કેટલાક ઉત્કીર્ણ લેખોમા કરાયેલા ઉલ્લેખો અન્યાન્ય ગ્રંથોના પ્રારંભમા અપાયેલા ગૌરવસૂચક પદ્યો, શ્રી **ધવલ**કૃત હરિવંશપુરાણ અને **અમરકીર્તિ**કૃત **મહાવીરચરિત્ર**ની નોધ ઉમેરવી. વિશેષમાં Indis–che Studionમાની છૂટી છવાયી હકીકતો, "Essai de Bibliographie Jaina" તેમજ **લાલાપ્રસાદ**કૃત Jaina Bibliography ' કે જેમા ૧૨૯૪ પુસ્તકોની યાદી અપાયેલી છે તેનો, પ્રો **વિન્ટર્નિત્સે** જર્મન ભાષામાં તેમજ અંગ્રેજીમા લખેલ "ભારતવર્ષીય સાહિત્ય "નો તથા પ્રો **શુબ્રિંગ**કૃત "Die Lehre der Jainas"નો પ્રસ્તુત વિભાગ, અંગ્રેજી વગેરે ભાષામા લખાયેલા વિશ્વકોષો, "જૈનયુગ"માના વિશિષ્ટ લેખો તેમજ મારા પણ કોઈ લેખ[૧૮] એ દિશામા ઉપયોગી હોય તો તેનો હુ અત્ર ઉમેરારૂપે ઉલ્લેખ કરતો વિરમુ છુ.

---

૧૭ **વીરશાસન**ના તા. ૨૭–૪–૨૮ ના અંકમાં આ છપાયેલ છે.

૧૮. આની યાદી નીચે મુજબ છે —

(અ) શ્રીમહાવીર પ્રભુના જીવનની વિશિષ્ટ ઘટનાઓ	**જૈન**	તા ૧–૪–૨૮ ૮–૪–૨૮
(આ) શ્રીમહાવીર પ્રભુની જયતીને લગતુ વક્તવ્ય	**વીરશાસન**	તા. ૨૭–૪–૨૮
(ઇ) દેવાર્યની દેશના	**જૈન**	તા. ૬–૪–૩૦
(ઈ) વિભુ વર્ધમાનની વિશિષ્ટતાઓ	.	તા. ૧૭–૪–૩૨
(ઉ) વિભુ વર્ધમાનની વૈયક્તિક વિભૂતિ	**જૈનધર્મપ્રકાશ**	તા ૨૩–૮–૩૩
(ઊ) ચરમ જિનેશ્વરનુ જન્મકલ્યાણ	**જૈન**	તા ૨૫–૩–૩૮

શ્રી ક્ષયોપશમભાવ

લેખક

પંન્યાસજી મહારાજ શ્રી ધર્મવિજયજી

(આ. મ. શ્રી. વિજયમોહસૂરીશ્વર–પ્રશિષ્ય)

અવતરણ;—આસન્નોપકારી જગદ્વન્દ્ય દેવાધિદેવ પરમાત્માઃ શ્રી વીરવિભુના શાસનમાં સપ્તનય, સપ્તભંગી, સ્યાદ્વવાદ, ષડ્દ્રવ્ય, ષડ્ભાવ, પ્રમુખ અનેક ગંભીર વિષયો રહેલા છે, તે થકી જિજ્ઞાસુઓને ઉપયોગી ક્ષયોપશમભાવ સંબંધી કાંઈક સંક્ષિપ્ત વ્યાન અત્ર આપવામાં આવે છે.

ભાવ એ આત્માનું સ્વતત્ત્વ છે:

ચૈતન્ય એ જેમ આત્માનુ સ્વતત્ત્વ છે તેમ ઔપશમિક–ક્ષાયિક–ક્ષાયોપશમિકાદિ ભાવો પણ આત્માના સ્વતત્ત્વ ભૂત છે આત્મા જે પ્રમાણે અલ્પાધિકતયા ચૈતન્યગુણથી અવિરહિત છે, તે પ્રમાણે ઔપશમિકાદિ (ભાવોમાથી કોઇ પણ બે ત્રણ વગેરે) ભાવોથી અવિરહિત છે. સસારી જીવોમા યથાસંભવ જેમ એકી સાથે પાચ અથવા તેથી ન્યૂન ભાવો અવશ્ય હોય છે. તે પ્રમાણે મુક્તાત્માઓમા પણ ક્ષાયિક અને પારિણામિક ભાવો અવશ્ય હોય છે. અનન્તજ્ઞાની મહર્ષિઓએ યદ્યપિ પુદ્ગલોમા પણ સાદિપારિણામિક–અનાદિપારિણામિક ભાવ કહ્યો છે તોપણ ઔપશમિકાદિ ભાવોને આત્માના સ્વતત્ત્વ ભૂત કહેવામા કોઇ પણ બાધક હેતુ દૃષ્ટિગોચર થતો નથી. જો કે 'ચૈતન્ય' ગુણની માફક तत् सत्त्वे तत् सत्त्व, तदभावे तदभाव,. चैतन्यसत्त्वे आत्मसत्त्वं, चैतन्याभावे आत्माभाव' આવુ અન્વય–વ્યતિરેકી લક્ષણ 'ભાવ'નુ પ્રાધાન્ય રાખીને નહિ બાધી શકાય, કારણ કે ભાવ આત્મા સિવાય અન્યત્ર પુદ્ગલોમા પણ પૂર્વોક્ત કથન મુજબ અવશ્ય રહેલો છે. તોપણુ તે 'ઔપશમિકાદિ ભાવો આત્માના સ્વતત્ત્વભૂત છે' એ વચન અવિસંવાદી છે અને એટલા માટે જ **ભગવાન્ ઉમાસ્વાતિ મહારાજાએ** તત્ત્વાર્થસૂત્રના બીજા અધ્યાયના પ્રથમસૂત્રમાં જણાવ્યું છે કે—'औपशमिकक्षायिकौ भावौ मिश्रश्च जीवस्य स्वतत्त्व औदयिकपारिणामिकौ च' [तत्त्वार्थ० अ० २. सू १] ભાવાર્થ,— ઔપશમિક, ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક એ જીવનુ સ્વતત્ત્વ છે ઔદયિક અને પારિણામિક પણ જીવનુ સ્વતત્ત્વ છે. ટીકાકાર મહર્ષિ પૂજ્ય પ્રવર શ્રીમાન્ **હરિભદ્રસૂરિ** મહારાજાએ પણ એ જ અર્થને ટીકામા સ્પષ્ટ કરેલ છે જે આ પ્રમાણે;—'औपशमिकश्च क्षायिकश्चौपशमिकक्षायिकौ भावौ धर्मौ मिश्रश्च–क्षायोपशमिकश्च जीवस्य–आत्मन. सामान्येन स्वतत्त्व–स्वशब्द आत्मवचन एव, तत्त्वशब्दो भावाऽभिधायी, ततश्च स्वतत्त्वमिति जीवाऽऽत्मभाव एव, नैव एवेत्याह औदयिकश्च पारिणामिकश्चौदयिकपारिणामिकौ, एतौ च स्वतत्त्वम्, च शब्दात् सान्निपातिक" ભાવાર્થ સ્પષ્ટ છે.

'ભાવ' પદનો વાસ્તવિક અર્થ:

ભાવ, અધ્યવસાય, વિચાર, પરિણામ ઇત્યાદિ શબ્દો લગભગ પર્યાયવાચક ગણવા હોય તો ગણી શકાય તેમ છે. પ્રતિપ્રાણિઓમાં જે જે ભાવો, અધ્યવસાયો, વિચારો કિંવા પરિણામો ઉત્પન્ન થાય છે તે સર્વનો આધાર તે તે પ્રાણિઓનાં તે તે કર્મોના ઉપશમ. ક્ષય, ક્ષયોપશમ અને ઉદયને અવલંબીને રહેલો છે. ઉપશમ થવા યોગ્ય કર્મનો ઉપશમ થાય ત્યારે આત્મિક ભાવ તદનુસારી હોય છે, કર્મનો ક્ષય થવાથી આત્મ-પરિણતિ તદનુકૂલ બને છે. એ મુજબ કર્મના ક્ષયોપશમ તથા ઉદય પ્રસંગે આત્મિક અધ્યવસાય અનુક્રમે તેવો જ થાય છે. 'बुद्धिः कर्मानुसारिणी' એ લૌકિક સૂક્તિને પણ ઉક્ત રીત્યા સંગત કરવામાં પ્રાય કશોય વિરોધ આવતો નથી, અર્થાત્ 'कर्मानुसारिणी' એ પદનો અર્થ કર્મનો જેવો ઉપશય-ક્ષય-ક્ષયોપશમ અથવા ઉદય વર્તતો હોય તેવી બુદ્ધિ-આત્મપરિણતિ થાય છે, એ પ્રમાણે કરવામાં પ્રાય. બાધક હેતુ દૃષ્ટિગોચર થતો નથી.

કર્મોની ઉપશમાદિ ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થાઓ તેમ જ આત્માનો અનાદિ સંસિદ્ધ પરિણામ એ ઉભયની અપેક્ષાએ ઔપશમિક, ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક, ઔદયિક અને પારિણામિક એમ ભાવોની પાચ વિભાગોમા વહેંચણ થાય છે.

૧. આત્મપ્રદેશોમાં કર્મની સત્તા હોવા છતા જે અવસ્થામા કર્મનો વિપાકોદય તેમજ પ્રદેશોદય, એ બન્ને પ્રકારના ઉદયનો અભાવ હોય અર્થાત્ કર્મનો ઉપશમ થયેલો હોય તે અવસ્થાને ઉપશમ અવસ્થા કહેવાય છે અને તેથી ઉત્પન્ન થતો જે ભાવ તે **ઔપશમિક ભાવ** કહેવાય છે

૨. તે તે કર્મનો નિર્મૂલ ક્ષય થવાથી ઉત્પન્ન થતો જે તે તે ભાવ તે **ક્ષાયિક** ભાવ કહેવાય છે.

૩. ઉદયમા આવેલ કર્મનો ક્ષય અને ઉદયમાં નહિ આવેલ કર્મનો ઉપશમ એ બન્ને પ્રકારની જે અવસ્થા તે ક્ષયોપશમ ગણાય છે અને તેથી ઉત્પન્ન થતો જે ભાવ તે **ક્ષાયોપશમિક ભાવ** કહેવાય છે

૪. શુભાશુભ કર્મનું ફળ ભોગવવુ તેને ઉદય કહેવામાં આવે છે અને તે ઉદયથી ઉત્પન્ન થતો જે ભાવ તેને જ્ઞાની મહર્ષિઓ **ઔદયિક ભાવ** કહે છે.

૫. જીવ તેમજ અજીવનુ જીવપણે તેમજ અજીવપણે અનુક્રમે જે રહેવાપણું, એ પ્રમાણે ભવ્ય-અભવ્યનુ ભવ્યપણે-અભવ્યપણે જે રહેવાપણુ ઇત્યાદિને **પારિણામિક ભાવ** કહેવામાં આવે છે.

યદ્યપિ આ પાચે પ્રકારના ભાવનુ સ્વરૂપ જાણવાની જરૂર છે તથાપિ એ પાચે ભાવો પૈકી ક્ષયોપશમભાવનું સ્વરૂપ કાંઈક વિશેષ કઠિન તેમજ જાણવાની જરૂર હોવાથી તેનુ જ યથામતિ સક્ષિપ્ત સ્વરૂપ અહીં આપવામા આવે છે

ક્ષયોપશમનો શબ્દાર્થ:

'क्षयश्च-समुदीर्णस्याऽभाव उपशमश्च-अनुदीर्णस्य विष्कम्भितोदयत्वं ताभ्यां निर्वृत्त क्षायोपशमिकः' [ઉદયમા આવેલ કર્મનો ક્ષય અને ઉદયમા નહિ આવેલ કર્મનો

ઉપશમ અર્થાત્ વિષ્કંભિત–ઉદયપણું, આ ક્ષય અને ઉપશમ બન્ને વડે બનેલો જે ભાવ તે ક્ષાયોપશમિક ભાવ]

'क्षयोपशमाभ्यां निर्वृत्तो मिश्र दरविध्यातछन्नज्वलनवत् *, कथ पुनर्भाव्यते–यदुदयावलिका प्रविष्ट कर्म तत् क्षीण शेषमनुद्रेकक्षयावस्थमिमामुभयीमवस्थामाश्रित्य मिश्रः प्रजायते' [કાઈક બુઝાએલા અને ઉપરથી (રક્ષા વડે) ઢંકાયેલા અગ્નિની માફક ક્ષય અને ઉપશમ વડે બનેલો જે ભાવ તે મિશ્ર–ક્ષયોપશમભાવ કહેવાય છે તે કેવી રીતે વિચારાય ? તેને માટે કહે છે કે–જેટલુ કર્મ ઉદયાવલિકામા આવ્યુ તે ક્ષીણ થયુ, અને જે અનુદિત છે તે ઉપશાન્ત ભાવને પામ્યુ, આ બન્ને પ્રકારની અવસ્થાને આશ્રયી મિશ્ર–ક્ષયોપશમભાવ થાય છે]

'ક્ષયોપશમ' ની જ્યા જ્યા વ્યાખ્યાએ આવે છે, તે પ્રત્યેક સ્થલોમાં પ્રાયઃ આવો અથવા અમુક પદોનો ફારફેર કરીને એને લગતો જ અર્થ કરવામા આવ્યો છે, એ ઉપરથી સંક્ષિપ્ત અર્થ એ જ નીકળે છે કે — ઉદિત કર્મનો ક્ષય અને અનુદિતનો ઉપશમ આ બન્ને વડે ઉત્પન્ન થયેલો જે ભાવ તે ક્ષાયોપશમિક ભાવ કહેવાય 'ક્ષયોપશમ' એ પદની ઉક્ત સામાન્ય વ્યાખ્યા સાંભળીને તૂર્ત જ અહી શકા થશે કે 'ઉપશમ' પદની વ્યાખ્યામા પણ 'ક્ષયોપશમ' પદના જેવો જ અર્થ કહેવાયો છે એટલે કે ઉદિતનો ક્ષય અને અનુદિતનો ઉપશમ એ જ ભાવાર્થ 'ઉપશમ' પદની વ્યાખ્યામાથી નીકળે છે તો ઉપશમ અને ક્ષયોપશમ એ બન્નેમાં તફાવત શુ ? એ શંકાના સમાધાન માટે વિચારીએ તો ઉપશમ અને ક્ષયોપશમ એ બન્નેમા નીચે મુજબ સ્પષ્ટ તફાવત જણાઈ આવે છે

ઉપશમ અને ક્ષયોપશમમાં ભેદ

સર્વઘાતિ પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ વિચારીએ તો ઉપશમમાં તે સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓના રસોદય (વિપાકોદય) તથા પ્રદેશોદય એ બન્નેનો અભાવ હોય છે, અને ક્ષયોપશમમા તો કેવળ સર્વઘાતિપ્રકૃતિઓના રસોદયનો જ અભાવ હોય, પરન્તુ પ્રદેશોદય તો ચાલુ હોય છે. તથા **દેશઘાતિપ્રકૃતિની અપેક્ષાએ વિચારીએ** તો ઉપશમમાં તે દેશઘાતિપ્રકૃતિના રસોદય તથા પ્રદેશોદય એ બન્નેનો અભાવ હોય છે અને ક્ષયોપશમમા અલ્પદેશઘાતિ રસોદય અથવા તો રસોદય રહિત કેવળ પ્રદેશો પણ હોય. એ પ્રમાણે ઉપશમ અને ક્ષયોપશમમાં એ રીતે તફાવત છે, જેની સ્પષ્ટતા આગળ કહેવાય છે.

શંકા — ઉદયમાં આવતા કર્મપ્રદેશો સર્વથા રસરહિત હોય ખરા ? કે જેથી રસોદય રહિત કેવળ પ્રદેશોદય હોઇ શકે ? અને જો એમ ન હોય તો સર્વથા રસરહિત કેવળ પ્રદેશોદય કેવી રીતે હોય ?

સમાધાન. — ઉદયમા આવતા કર્મપ્રદેશો જો કે સર્વથા શુભ અથવા અશુભ રસથી રહિત હોતા નથી, પરતુ શુભ અથવા અશુભ રસથી યુક્ત જ હોય છે પ્રદેશોદયનો અર્થ 'સર્વથા રસરહિત કર્મપ્રદેશોનો ઉદય' એમ કરવાનો નથી, પરતુ વાસ્તવિક અર્થ આ પ્રમાણે છે—

* અગ્નિના દષ્ટાતમા 'दरविध्यात' પદ ક્ષીણકર્મની સાથે ઘટાવવા યોગ્ય છે, અને 'छन्न' પદ વિષ્કંભિતોદયપણું અથવા અનુદ્રેક ક્ષયાવસ્થાની સાથે ઘટાવવુ યોગ્ય છે.

પ્રદેશોદયની વ્યાખ્યા :

બંધાયેલું કર્મ **સ્વરૂપે** (પોતાના સ્વભાવે) ઉદયમાં આવે તો તે **રસોદય અનુભાગોદય** અથવા **વિપાકોદય** કહેવાય, અને સ્વરૂપે ઉદયમા નહિ આવતાં **પરરૂપે** એટલે ઉદયવતી પ્રકૃતિમા સંક્રમીને પરપ્રકૃતિરૂપે ઉદયમા આવે તો તે **પ્રદેશોદય** અથવા **સ્તિબુકસંક્રમ** કહેવાય. અથવા જેવા તીવ્ર રસે (સર્વઘાતિરૂપે) કર્મ બંધાયુ હોય તેવા તીવ્રરસે (સર્વઘાતિરૂપે) ઉદયમાં ન આવતાં અતિમંદ રસરૂપે અર્થાત દેશઘાતીરૂપે થઇ ઉદયમાં આવે તો તે ઉદય જો કે રસોદય છે તો પણ પ્રદેશોદય સરખો અને ક્ષયોપશમ ભાવની ગણત્રીમાં આવનારો છે એમ જાણવું.

શંકા—બંધાયેલુ કર્મ સ્વરૂપે ઉદયમા ન આવતાં પરરૂપે ઉદયમાં આવવાનું કારણ શું? જ્યાસુધી સ્વરૂપોદયને અવકાશ ન મળે ત્યાંસુધી ઉદયરહિત કેમ ન વર્ત્તે?

સમાધાન—જે કર્મની અબાધાસ્થિતિ થઈ હોય તે કર્મ કોઈ પણ પ્રકારે ઉદયમાં આવી નિર્જરવું જ જોઇએ એવો અવશ્ય નિયમ છે, માટે અબાધાસ્થિતિ સમાપ્ત થતાં જો વિરોધી પ્રકૃતિનો તે વખતે ઉદય ચાલુ હોય તો પોતે વિરોધી પ્રકૃતિમા સંક્રમીને (એટલે વિરોધી પ્રકૃતિરૂપે પરિણમીને) પણ ઉદયમાં આવે અને વિરોધ પ્રકૃતિનો ઉદય બંધ પડતા તે કર્મસ્વરૂપે જ ઉદયમાં આવે, અથવા વિરોધી પ્રકૃતિનો કદાચ ઉદય ન હોય પરંતુ સ્થાન જ સ્વરૂપોદયને અયોગ્ય હોય તોપણ પરપ્રકૃતિરૂપે ઉદયમા આવવું જ જોઇએ—એવા નિયમને અનુસરીને કર્મ પ્રદેશોદયરૂપે અથવા તો રસોદયરૂપે પણ ઉદયમાં તો આવવું જ જોઇએ, કારણ કે અબાધાસ્થિતિ સમાપ્ત થઇ છે માટે.

શંકા—હવે એ બાબત સમજાય છે કે અબાધાસ્થિતિ સમાપ્ત થયે કર્મને ઉદયમાં આવ્યા વિના તો છુટકો જ નથી, અને તે સ્વરૂપે (વિપાકોદયથી) અથવા પરરૂપે (પ્રદેશોદયથી) પણ ઉદયમા તો આવવું જ જોઇએ, પરંતુ તે પ્રમાણે વિચારતાં તો ક્ષયોપશમભાવ સિવાયની બીજી પણ અનેક પ્રકૃતિઓ પ્રદેશોદયથી પણ ઉદયમાં આવવી જ જોઇએ.

સમાધાન—હા, ધ્રુવોદયી સિવાયની સર્વ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિઓ પ્રદેશોદયથી અને રસોદયથી એમ બન્ને પ્રકારે ઉદયમા આવી શકે છે, અને ધ્રુવોદયી પ્રકૃતિઓનો તો રસોદય ધ્રુવ હોવાથી હંમેશાં રસોદયથી જ ઉદયમાં આવી શકે છે જેમ જ્ઞાનાવરણીયની પાંચ પ્રકૃતિઓ ધ્રુવોદયી હોવાથી હંમેશા રસોદયવાળી છે, અને જિનનામ આહારકદ્વિક આદિ પ્રકૃતિઓ અધ્રુવોદયી હોવાથી અન્તર્મુહૂર્ત્તાદિ અબાધાસ્થિતિ પૂર્ણ થયે પ્રદેશોદય, અને તેવા પ્રકારની અવસ્થા પ્રાપ્ત થતા રસોદયવાળી પણ વર્ત્તે છે.

ક્ષયોપશમમાં ક્ષય-ઉપશમની સ્પષ્ટતા :

શંકા—અહીં ક્ષયોપશમભાવ સમજવો ઈષ્ટ છે, તો તે ક્ષયોપશમભાવવાળી ૩૮ પ્રકૃતિઓમાં ક્ષય શું? અને ઉપશમ શું? તેમજ પ્રદેશોદયનો સંબંધ કેવી રીતે? તે સ્પષ્ટ રીતે સમજાવો કે જેથી તે પ્રકૃતિઓનો ક્ષય અને ઉપશમ થવાથી ૧૮ પ્રકારના ક્ષયોપશમભાવ થાય છે તે પણ સ્પષ્ટ સમજાય.

સમાધાન.— એ શંકાના સમાધાન માટે પ્રથમ ક્ષય કોનો? અને તે જ વખતે ઉપશમ કોનો? તે સમજવું જોઇએ તે સમજવા માટે શ્રી તત્ત્વાર્થસૂત્રની સિદ્ધસેનીય ટીકાનો નિમ્ન લિખિત ફકરો ઘણો જ ઉપયોગી છે, જે આ પ્રમાણે.—

'मत्यादिचतुष्टयज्ञानावरणीयकर्म्मणा सर्वोपघातीनि देशोपघातीनि च फड्डकानि, तत्र सर्वेषु सर्वघातिफड्डकेषु ध्वस्तेषु, देशोपघातिफड्डकाना च समये समये विशुद्ध्यपेक्ष्य भागैरनन्तै क्षयमुपगच्छद्भिर्देशोपघातिभिर्भागैश्चोपशान्तै सम्यग्दर्शनसाहचर्याज्ज्ञानी भवति, तच्चास्य क्षयोपशमज ज्ञानचतुष्टयमुच्यते [तत्त्वार्थ० अ० २, सू० ५]

અર્થ —મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ ૪ કર્મોના સર્વઘાતી અને દેશઘાતી રસ સ્પર્ધકો છે, ત્યા સર્વે સર્વઘાતિ રસસ્પર્ધકો વિનાશ પામ્યે છતે, અને દેશઘાતી રસસ્પર્ધકોમાથી પ્રતિસમય વિશુદ્ધયનુસાર અનન્ત અનન્ત ભાગ ક્ષય પામ્યે છતે, તથા અનન્ત અનન્ત ભાગ ઉપશાન્ત થયે છતે સમ્યગ્દર્શનના સહચારીપણાથી આત્મા જ્ઞાની થાય છે. અને તે આત્માના મત્યાદિ ચાર જ્ઞાન તે ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાન કહેવાય છે.

अवधिज्ञानावरणप्रभृतीना देशघातिनां कर्म्मणा सम्बन्धिषु सर्वघातिरसस्पर्धकेषु तथाविधविशुद्धाध्यवसायविशेषबलेन निहतेषु देशघातिरूपतया परिणमितेषु, देशघातिरसस्पर्धकेष्वपि चातिस्निग्धेष्वल्परसीकृतेषु तेषा मध्ये कतिपयरसस्पर्धकगतस्योदयावलिकाप्रविष्टाशस्य क्षये, शेषस्य चोपशमे विपाकोदयविष्कम्भरूपे सति जीवस्यावधिमन.पर्यायज्ञानचक्षुर्दर्शनादयो गुणा क्षायोपशमिका जायन्ते प्रादुर्भवन्ति । [पञ्चसग्रह, द्वार ३, गाथा २९ नी वृत्ति]

ભાવાર્થ.— અવધિજ્ઞાનાવરણ વગેરે દેશઘાતિ કર્મોના સર્વઘાતિ રસસ્પર્ધકો તથા-પ્રકારના વિશુદ્ધ અધ્યવસાયના બલ વડે હણ્યે છતે દેશઘાતિરૂપે પરિણમાવ્યે છતે, તેમજ દેશઘાતિ રસસ્પર્ધકોમા પણ અતિસ્નિગ્ધ રસવાળા કર્યે છતે તે (અલ્પરસવાળા) સ્પર્ધકોમાથી પણ કેટલાક રસ સ્પર્ધકોને પ્રાપ્ત થયેલો (રસસ્પર્ધકોમા રહેલો અથવા રસસ્પર્ધકોવાળો) જે ઉદયાવલિકામા પ્રવેશેલો અંશ તેના ક્ષયથી (અર્થાત્ વારવાર ઉદયાવલિકામા પ્રવેશી કેટલાક અલ્પરસવાળા સ્પર્ધકો ક્ષય પામવાથી) અને શેષ (અલ્પરસવાળા વગેરે) સ્પર્ધકો ઉપશાન્ત થવાથી એટલે વિપાકોદયમા અટકવાથી જીવને અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, તથા ચક્ષુદર્શન આદિગુણો ક્ષયોપશમભાવે પ્રગટ થાય છે.

तथा सर्वघातिस्पर्धकानामुदय [उदयाभाव] क्षयात्तेपामेव सदुपशमाद्देशघातिस्पर्धकानामुदये क्षायोपशमिको भाव. ॥ [દિગંબર સંપ્રદાયનુ તત્ત્વાર્થરાજવાર્ત્તિક, અધ્યાય ૨, સૂ ૫ ની वृत्ति]

ભાવાર્થ:— દેશઘાતિ અને સર્વઘાતિ એ બે પ્રકારના રસસ્પર્ધકો છે, તેમાં જ્યારે સર્વઘાતિ સ્પર્ધકોનો ઉદય થાય છે ત્યારે કિંચિત્ પણ આત્મગુણ વ્યક્ત કે પ્રગટ થતો નથી તે કારણથી તે સર્વઘાતિ રસસ્પર્ધકના ઉદયનો અભાવ તે ક્ષય કહેવ અને ઉદયમાં નહિ આવેલ એવા એ જ સર્વઘાતિ સ્પર્ધકોની જે સત્ અવસ્થા=સત્તા તે **ઉપશમ** કહેવાય, તેમજ પોતાનુ સામર્થ્ય પ્રગટ નહિ થવાથી (અને એ પ્રમાણે) સર્વઘાતિના અભાવથી (એટલે ગુણનો સર્વાંશે ઘાત નહિ કરવાથી) પ્રાપ્ત થયેલો જે ભાવ તે **ક્ષયોપશમભાવ** કહેવાય છે.

ઇત્યાદિ અનેક ગ્રન્થોના પાઠ વિચારતાં સ્પષ્ટ થાય છે કે—उदयावलिकाप्रविष्ट એટલે વારંવાર ઉદયાવલિકામાં પ્રાપ્ત થતા રસાંશનો (સર્વઘાતિમાંથી દેશઘાતિરૂપે થઈને અને તેમાંથી પણ અલ્પરસવાળા દેશઘાતિરૂપે થઈને ઉદયાવલિકામાં આવેલા રસસ્પર્ધકોનો) क्षय (એટલે પ્રતિસમય ઉદયદ્વારા નિર્જરવું) અને अनुदित નો (શેષ અતિસ્નિગ્ધ દેશઘાતિસ્પર્ધકો તથા નવા અને પ્રાચીન સર્વઘાતિ સ્પર્ધકો જે ઉદયમાં નથી આવતા તેનો) उपशम (એટલે વિપાકોદયના અભાવરૂપ ઉપશમ) તે क्षयोपशम કહેવાય. આ અર્થ સર્વત્ર સંબંધ કરવા યોગ્ય છે. તે દરેક ક્ષયોપશમભાવવાળી પ્રકૃતિને અંગે વિશેષ સ્પષ્ટ કહેવાય છે, તે આ પ્રમાણે —

અહીં પ્રથમ ક્ષયોપશમભાવવાળી પ્રકૃતિઓ ૩૯ છે અને તેના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલા ક્ષયોપશમભાવ ૧૮ છે તે આ પ્રમાણે. —

૪ મતિજ્ઞાનાદિ	૪ મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિના ક્ષયોપશમથી.
૩ મતિ અજ્ઞાનાદિ	” ”
૩ અચક્ષુદર્શનાદિ	૩ અચક્ષુદર્શનાવરણીયાદિના ક્ષયોપશમથી.
૫ દાનાદિ લબ્ધિ	૫ દાનાન્તરાયાદિકના ક્ષયોપશમથી.
૧ સમ્યક્ત્વ	૪ અનન્તાનુ૦ અને મિથ્યા૦ મિશ્ર એ ૨ દર્શનમોહનીયના ક્ષયોપશમથી. (અહીં સમ્ય૦ મોહનીય ક્ષયોપશમ ભાવમાં ન ગણવી)
૧ દેશવિરતિ	૪ અપ્રત્યાખ્યાની કષાયના ક્ષયોપશમથી
૧ સર્વવિરતિ	૧૭ મોહનીયના ક્ષયોપશમથી
૧૮ ક્ષયોપશમભાવ	૩૯ પ્રકૃતિઓના ક્ષયોપશમથી હોય.

અહીં ૩૯ પ્રકૃતિઓનો મેળ કરવાને ઉપર્યુક્ત સંખ્યા યથાસંભવ દર્શાવી છે, નહીંતર તત્ત્વાર્થાદિ ગ્રન્થોમાં એ ભાવને અંગે પ્રકૃતિ સંખ્યા જુદી રીતે લખી છે તે આ પ્રમાણે —

દેશવિરતિ — ૩ દર્શનમોહનીય તથા આઠ પહેલા કષાયના ક્ષયોપશમથી.

સર્વવિરતિ — ૩ દર્શનમોહનીય તથા પહેલા ૧૨ કષાયના ક્ષયોપશમથી.

પુનઃ શ્રીતત્ત્વાર્થ રાજવાર્તિકમાં સર્વવિરતિ ચારિત્રનો ક્ષયોપશમભાવ પહેલા ૧૨ કષાયના ક્ષયોપશમથી, ૪ સંજ્વલનના ઉદયથી અને ૯ નોકષાયના યથાસંભવ ઉદયથી કહ્યો છે તેમજ દેશવિરતિનો ક્ષયોપશમભાવ પહેલા ૮ કષાયના ક્ષયોપશમથી, ત્રીજા ૮ કષાયના ઉદયથી અને ૯ નોકષાયના યથાસંભવ ઉદયથી કહ્યો છે

તથા સંજ્વલન અને નોકષાયનો ઉદય જ હોય પણ ઉદય વખતે ક્ષયોપશમભાવ ન હોય એમ નહિ, કારણકે સંજ્વલન અને નોકષાયો તો રસોદયસહિત અને રસોદય રહિત પણ ક્ષયોપશમભાવવાળા હોઈ શકે છે—[જુઓ—પંચસંગ્રહ દ્વાર—૩જું ગાથા—૨૭ માંની વૃત્તિ]. તથા અહીં પ્રથમ उदयानुविद्ध અને शुद्ध એમ બે પ્રકારના ક્ષયોપશમ-

ભાવ છે. ત્યાં રસોદયસહિત હોય તે ઉદયાનુવિદ્ધ ક્ષયોપશમભાવ અને પ્રદેશોદય સહિત હોય તે શુદ્ધ ક્ષયોપશમભાવ. હવે કઈ પ્રકૃતિનો કયો ક્ષયોપશમભાવ હોય તે આપણે વિચારીએ —

જ્ઞાનાવરણીય ૪, દર્શનાવરણીય ૩, અન્તરાય ૫, એ ૧૨ દેશઘાતિ પ્રકૃતિઓનો ઉદયાનુવિદ્ધ ક્ષયોપશમ તે રસોદયસહિત હોય.

મિથ્યાત્વ ૧, પ્રથમ કષાય ૧૨, એ ૧૩ સર્વઘાતિમોહનીયનો શુદ્ધ ક્ષયોપશમ હોય. તે પ્રદેશોદય સહિત હોય.

સંજ્વલન ૪, નોકષાય ૯, એ ૧૩ દેશઘાતિમોહનીયનો ઉદયાનુવિદ્ધ તથા શુદ્ધ એ બન્ને પ્રકારનો ક્ષયોપશમ હોય, ત્યા રસોદયે ઉદયાનુવિદ્ધ અને પ્રદેશોદયે શુદ્ધ ક્ષયોપશમભાવ હોય

સમ્યક્ત્વ મોહનીય ૧, મિશ્ર મોહનીય ૧, એમાં પોતાનો રસોદય છે અને મિથ્યાત્વનો પ્રદેશોદય છે. જેથી સમ્ય૦ મોહનીયનો ઉદય તે જ મિથ્યાત્વનો ક્ષયોપશમભાવ હોવાથી ક્ષયોશમ સમ્યક્ત્વ ગણાય છે. પરન્તુ મિશ્રમોહનીયના ઉદયમાં મિથ્યાત્વના ક્ષયોપશમભાવની વિવક્ષા નથી.

પ્રશ્ન : — ઉદયાનુવિદ્ધ ક્ષયોપશમભાવ જે રસોદયસહિત કહ્યો તો તે રસોદય હોવા છતાં ક્ષયોપશમભાવ (એટલે ઔદયિક ભાવ એ બન્ને પરસ્પર વિરોધી ભાવ) એક જ પ્રકૃતિમા કેમ ઘટે ? અને તે પ્રકૃતિમા ઉદય, ક્ષય અને ઉપશમ એ ત્રણેની મિશ્રતા એક સાથે કેવી રીતે હોય ?

ઉત્તર : — ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિઓને અંગે ઉદયાનુવિદ્ધક્ષયોપશમમા ઉદય, ક્ષય અને ઉપશમ એ ૩ ની મિશ્રતામાં ભિન્નતા સંબંધી સ્પષ્ટતા આ પ્રમાણે છે. —

ઉદયાનુવિદ્ધક્ષયોપશમમાં ઉદય, ક્ષય અને ઉપશમની સ્પષ્ટતા :

૧ અવધિજ્ઞાનાવરણ, ૨ અવધિદર્શનાવરણ, ૩ મનપર્યવજ્ઞાનાવરણ આ ૩ પ્રકૃતિઓનો અશ્રેણિગત જીવોને સર્વઘાતિરસ બધાય છે, માટે એ ૩ ના રસસ્પર્ધકો સર્વઘાતિ છે, તેથી એ સર્વઘાતિ રસસ્પર્ધકો જ્યાસુધી ઉદયભાવમાં વર્તે ત્યાસુધી જીવને અવધિજ્ઞાન, અવધિદર્શન અને મનપર્યવજ્ઞાન કિંચત્ પણ પ્રગટ થતુ નથી, પરંતુ એ સર્વઘાતિ-રસસ્પર્ધકોમાના કેટલાક સ્પર્ધકો જીવના અધ્યવસાયવિશેષથી બદલાઈને અતિ સ્નિગ્ધ અને અતિ અલ્પ એમ ૨ પ્રકારના દેશઘાતિ રસસ્પર્ધકો થાય છે, તેમાંથી જ્યારે અલ્પસ્નિગ્ધ રસસ્પર્ધકો ઉદયમા આવે અને સર્વઘાતિ રસસ્પર્ધકોનો ઉદય બંધ પડે ત્યારે જ જીવને અવધિજ્ઞાનાદિ ગુણ પ્રગટ થાય છે પુન પતિત અધ્યવસાયે સર્વઘાતિ સ્પર્ધકોનો ઉદય થાય અને દેશઘાતિ સ્પર્ધકોનો ઉદય બધ પડે ત્યારે અવધિજ્ઞાનાદિ ગુણોનો વિનાશ થાય છે આ પ્રમાણે અલ્પ સ્નિગ્ધ દેશઘાતિ સ્પર્ધકોનો ઉદય, સર્વઘાતિ સ્પર્ધકોનો (દેશઘાતિપણે પરિણમવારૂપ અથવા દેશઘાતિરૂપે પરિણમી વારવાર ઉદયાવલિકામા આવી પ્રતિસમય નિર્જરવારૂપ) ક્ષય અને તત્સમયવર્તિ સર્વઘાતિ તથા અતિ સ્નિગ્ધ દેશઘાતિ સ્પર્ધકોનો અનુદય (ઉદયાભાવ) રૂપ ઉપશમ એ ત્રણે ભાવની સમકાળે મિશ્રતા હોવાથી (અવધિજ્ઞાનાદિ ૩ ગુણની પ્રાપ્તિમા) અવધિજ્ઞાનાવરણીયાદિ ૩ કર્મનો

ઉદયાનુવિદ્ધક્ષયોપશમ કહેવાય છે. અહીં અવધિજ્ઞાનાદિ વિનાશ પામે ત્યારે અવધિજ્ઞાનાદિકની પ્રાપ્તિ સમયે થયેલા અતિસ્નિગ્ધ વા અલ્પસ્નિગ્ધ દેશઘાતિ સ્પર્ધકો પણ પતિત અધ્યવસાયના બળથી સર્વઘાતિરૂપે પરિણમતા જાય છે.

મતિજ્ઞાનાદિ ૪ માં ક્ષયોપશમભાવ :

મતિજ્ઞાનાવરણીય ૧, શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય ૨, ચક્ષુદર્શનાવરણીય ૩ અને અચક્ષુદર્શનાવરણીય ૪; આ ચાર પ્રકૃતિઓના રસસ્પર્ધકો બંધ સમયે (અશ્રેણિગત જીવને) સર્વઘાતિ બંધાય છે. પરંતુ ઉદયમાં આવતી વખતે તે સર્વઘાતિ સ્પર્ધકો દેશઘાતિરૂપે થઇને જ ઉદયમા આવે છે (માટે મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, ચક્ષુદર્શન અને અચક્ષુદર્શન એ ચાર ગુણોમાં) મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ (સ્વસ્વ આવારક) પ્રકૃતિઓના દેશઘાતિ સ્પર્ધકોનો ઉદય, સર્વઘાતિ સ્પર્ધકોનો (દેશઘાતિરૂપે પરિણમાવવારૂપ અથવા દેશઘાતિરૂપે પરિણમી વારંવાર ઉદયાવલિકામાં આવી પ્રતિસમય નિર્જરવારૂપ) ક્ષય અને શેષ રહેલા (એટલે ઉદયાવલિકામાં નહીં આવેલા-આવતા) સર્વઘાતિ અને અતિસ્નિગ્ધ દેશઘાતિ સ્પર્ધકોનો અનુદયરૂપ ઉપશમ એ ત્રણે ભાવો સમકાળે મિશ્ર હોવાથી ઉદયાનુવિદ્ધક્ષયોપશમ કહેવાય.

અન્તરાય ૫ — અન્તરાયકર્મનો ક્ષયોપશમભાવ પણ મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ ચાર પ્રકૃતિને અનુસારે અતિતુલ્યપણે વિચારવો.

મિથ્યાત્વ ૧ — મિથ્યાત્વના સ્પર્ધકો સર્વઘાતિ છે, અને તે સર્વઘાતિ સ્પર્ધકોના ઉદયે જીવને મિથ્યાત્વ જ હોય છે, પરન્તુ એ જ સર્વઘાતિ સ્પર્ધકોમાના કેટલાક સ્પર્ધકો અધ્યવસાયવિશેષથી અલ્પસર્વઘાતિરૂપે (= અલ્પસર્વઘાતિ દ્વિસ્થાનિકરસરૂપે) પરિણમી ઉદયમા આવે ત્યારે મિશ્રમોહનીયનો રસોદય, પરંતુ કર્મપ્રદેશો મિથ્યાત્વના જ હોવાથી મિથ્યાત્વનો પ્રદેશોદય ગણાય છે, છતા અહીં સર્વઘાતિ સ્પર્ધકો દેશઘાતિરૂપે પરિણમ્યા નથી માટે મિથ્યાત્વનો ક્ષયોપશમભાવ ગણાય નહિ

મિશ્રમોહનીય ૧ — આ મિશ્રમોહનીયના રસસ્પર્ધકો દ્વિસ્થાનિક સર્વઘાતિ છે, પરન્તુ અલ્પ સર્વઘાતિ છે, તેથી તેના ઉદયવડે મિશ્રસમ્યક્ત્વરૂપ ગુણ પ્રગટ થાય છે, આ પ્રકૃતિ મિથ્યાત્વનું જ રૂપાન્તર એટલે મિથ્યાત્વના જ પ્રદેશરૂપ હોવાથી મિશ્રસમ્યક્ત્વ તે મિથ્યાત્વનો પ્રદેશોદય છે, અને મિશ્રમોહનીય પોતાનો રસોદય છે, તથા પ્રકૃતિનો અલ્પસર્વઘાતિરસ બદલાઇને જો કે સમ્યક્ત્વમોહનીયરૂપે દેશઘાતિરસ ઉદયમાં આવી શકે છે, તેથી મિશ્રમોહનીયનો પ્રદેશોદય ગણી શકાય, પરન્તુ આ પ્રકૃતિ સ્વતંત્ર પ્રકૃતિ ન હોવાથી (એટલે રૂપાન્તર-પરિણામાન્તર પ્રકૃતિ હોવાથી) એના પ્રદેશોદયની મુખ્ય વિવક્ષા થઇ શકતી નથી, તેમજ મિશ્રને મિથ્યાત્વતુલ્ય ગણી સમ્યક્ત્વમોહનીયના ઉદયને મિથ્યાત્વનો ક્ષયોપશમભાવ ગણ્યો છે, પરન્તુ મિશ્રનો ક્ષયોપશમભાવ ગણી શકાય એવો છે તોપણ પોતે સ્વતંત્ર પ્રકૃતિ ન હોવાથી ગણ્યો નથી, જો એ પ્રમાણે મિશ્રનો ક્ષયોપશમભાવ ગણવામાં આવે તો મિથ્યાત્વરૂપે બનતા મિશ્રનો અને સમ્યક્ત્વમોહનીયનો પણ ક્ષયોપશમભાવ ગણવાનો પ્રસંગ આવે અને તે અસંગત થઇ જાય.

સમ્યકત્વને અંગે ક્ષયોપશમભાવ:

સમ્યકત્વમોહનીય ૧ — મિથ્યાત્વમોહનીયના સર્વઘાતિ સ્પર્ધકોમાંના કેટલાક સર્વઘાતિ સ્પર્ધકો અધ્યવસાય વિશેષથી બદલાઈને દેશઘાતિરૂપે (૧–૨ સ્થાનિકરસપણે) પરિણમે છે, તે દેશઘાતિ સ્પર્ધકોવાળા મિથ્યાત્વ પ્રદેશો જ સમ્યકત્વમોહનીયના નામથી ઓળખાય છે, તેથી સમ્યકત્વમોહનીય એટલે દેશઘાતિ સ્પર્ધકોવાળા મિથ્યાત્વ પ્રદેશો જ્યારે ઉદયમાં આવે છે, ત્યારે સમ્યકત્વમોહનીયનો રસોદય ગણાય છે, પરન્તુ મિથ્યાત્વનો તો પ્રદેશોદય જ છે, તેથી સમ્યકત્વમોહનીયના ઉદય વખતે ઉદયમાં આવતુ મિથ્યાત્વ (એટલે મિથ્યાત્વના કેટલાક સર્વઘાતિ સ્પર્ધકો દેશઘાતિરૂપે પરિણમવાથી સમ્યકત્વ-મોહનીયરૂપે ઉદયદ્વારા નિર્જરવાથી) ક્ષય પામતુ જાય છે, એમ ગણાય અને શેષ મિથ્યાત્વપુંજ તથા મિશ્રપુંજ (એટલે મિથ્યાત્વના ઉગ્ર સર્વઘાતિ તથા અલ્પસર્વઘાતિ સ્પર્ધકો અથવા ઉગ્ર અને અલ્પ સર્વઘાતિ સ્પર્ધકવાળા ૨ પ્રકારના મિથ્યાત્વ) નો અનુદય — ઉદયાભાવરૂપ उपशम છે, માટે સમ્યકત્વમોહનીયનો રસોદય–વિપાકોદય તે મિથ્યાત્વનો क्षयोपशमभाव છે, અને મિથ્યાત્વનો ક્ષયોપશમ તે જ क्षयोपशमसम्यक्त्व છે. એ પ્રમાણે ક્ષયોપશમ સમ્યકત્વમા સમ્યકત્વમોહનીયનો વિપાકોદય, પરન્તુ મિથ્યાત્વમોહનીયનો ક્ષયોપશમ તેમ પ્રદેશોદય જ છે એમ સ્પષ્ટ રીતે જાણવુ. એમા ક્ષય તો દેશઘાતિરૂપે પરિણમેલા સર્વઘાતિ સ્પર્ધકોનો જાણવો, અને ઉપશમ તો દેશઘાતિરૂપે નહિ પરિણમેલા શેષ સર્વઘાતિ રસસ્પર્ધકોનો જાણવો, જેથી મિથ્યાત્વના સર્વઘાતિ સ્પર્ધકો અને મિથ્યાત્વ એ બેકિની અભેદ વિવક્ષા કરીએ તો ઉદિતમિથ્યાત્વનો જ ક્ષય અને અનુદિત મિથ્યાત્વનો ઉપશમ ગણાય છે ત્યાં ઉદિતમિથ્યાત્વ એટલે મિથ્યાત્વના ઉદયમા આવતા દેશઘાતિરૂપે બનેલા સર્વઘાતિ સ્પર્ધકો તેનો જ ક્ષય અને દેશઘાતિ રૂપે નહિ બનેલા જે શેષ સર્વઘાતિ સ્પર્ધકો તે ઉદયમા આવતા નથી માટે તે अनुदितमिथ्यात्व કહેવાય

એ ઉપર કહેલા ભાવાર્થને અનુસરીને જ ક્ષયોપશમસમ્યકત્વનો અર્થ નીચે પ્રમાણે પ્રસિદ્ધ છે કે.—

'मिच्छत्त जमुइन्नं, त खीणं अणुइय च उवसंत ।
मीसीभावपरिणय वेइज्जतं खओवसमं" ॥ ५२२ ॥

(શ્રી વિશેષાવશ્યક)

આ ગાથાની વૃત્તિનો અક્ષરશઃ અર્થ આ પ્રમાણે.—

"ઉદીર્ણ એટલે ઉદયમા આવેલુ જે મિથ્યાત્વ તે વિપાકોદય વડે વેદાયેલુ (વેદાતુ) હોવાથી ક્ષીણ થયુ એટલે નિર્જર્યું, અને ઉદયમા નહિ આવેલુ જે મિથ્યાત્વ સત્તામા રહ્યુ છે તે ઉપશાન્ત થયુ છે અહીં ઉપશાન્ત પામ્યાનો અર્થ એ છે કે— શેષ મિથ્યાત્વનો ઉદય અટકેલો છે, અને મિથ્યાત્વ સ્વભાવ દૂર થયેલો છે. ત્યા મિથ્યાત્વપુંજ અને મિશ્રપુંજ એ બે પુંજ આશ્રયી વિચારીએ તો ઉદયવિષ્કંભ (અટકેલો ઉદય) ગણાય, અને (સમ્યકત્વરૂપ) શુદ્ધ પુંજ આશ્રયી વિચારીએ તો મિથ્યાત્વ સ્વભાવ દૂર થયેલો ગણાય, (એ પ્રમાણે उपशान्त ના બે અર્થ યથાર્થ રીતે છે).

પ્રશ્ન :—જો એ પ્રમાણે (ઉદયવિષ્કંભ અને અપનીત મિથ્યાત્વ સ્વભાવ એ બન્ને સ્વરૂપવાળા ઉપશાન્તભાવને અનુદયતા) હોય તો તે અયુક્ત છે, કારણ કે ઉદયવિષ્કંભરૂપ ઉપશાન્તભાવવાળા જે મિથ્યાત્વપુંજ અને મિશ્રપુંજ તે બે પુંજને જ અનુદીર્ણતા—અનુદયપણું ઘટી શકે છે, પરન્તુ દૂર થયેલા મિથ્યાત્વસ્વભાવવાળા સમ્યક્ત્વરૂપ શુદ્ધ પુંજને તો અનુદીર્ણતા ઘટી શકતી જ નથી કારણ કે સમ્યક્ત્વપુંજ તો સાક્ષાત્ વિપાકોદયથી અનુભવાય છે, અને તમો તો 'अणुइय च उवसंत' એ પદના અર્થમાં બન્ને સ્વરૂપવાળા (ઉદયવિષ્કંભ અને અપનીત મિથ્યાત્વસ્વભાવ એ બન્ને સ્વરૂપવાળા) ઉપશાન્તભાવને અનુદીર્ણતા કહો છો, તો તે કેવી રીતે?

ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વનો વાસ્તવિક અર્થ :

ઉત્તર :—એ વાત સત્ય છે (અર્થાત્ દૂર થયેલા મિથ્યાત્વસ્વભાવવાળા સમ્યક્ત્વ-પુંજને અનુદયતા જો કે ઘટતી નથી), પરંતુ સમ્યક્ત્વપુંજમાં મિથ્યાત્વસ્વભાવ દૂર થયેલ હોવાથી મિથ્યાત્વનો સ્વસ્વરૂપે (એટલે મિથ્યાત્વનો મિથ્યાત્વસ્વભાવે-મિથ્યાત્વ-સ્વરૂપે) ઉદય વર્તતો નથી, તેથી સમ્યક્ત્વપુંજનો પણ અનુદય કહેવો તે ઉપચારથી કહી શકાય છે. અથવા 'अणुइय च उवसंत' એ પદનો બીજી રીતે અર્થ કરીએ, અશુદ્ધ અને અર્ધશુદ્ધ (મિથ્યાત્વ અને મિશ્ર) એ બન્ને પુંજરૂપ મિથ્યાત્વને (ગાથામાં કહેલા मिच्छत्तं પદને) જ અનુદયતા (अणुइय પદનો સંબંધ) જોડીએ, પરન્તુ સમ્યક્ત્વને અનુદિત પદ ન જોડીએ, સમ્યક્ત્વને તો કેવળ અપનીત મિથ્યાત્વસ્વભાવરૂપ ઉપશાન્ત ભાવ જ જોડીએ તોપણ અર્થ સંગત થાય છે. જો પૂછતા હો કે આ પ્રમાણે અર્થ સંગતિ કેવી રીતે થાય? તો કહીએ છીએ કે—मिच्छत्तं जमुइन्नं त खीणं એટલે મિથ્યાત્વ જે ઉદયમાં આવ્યું તે ક્ષય પામ્યું અને શેષ મિથ્યાત્વ એટલે મિથ્યાત્વપુંજ એ બન્ને પુંજ રૂપ મિથ્યાત્વ अणुदयं અર્થાત્ અનુદિતભાવે વર્તે છે, અને अणुदय च એ પદમાંના च શબ્દને વ્યવહિતભિન્નપ્રયોગવાળો ગણીને अणुइय उवसंत च એવા ક્રમથી જોડીએ તો સમ્યક્ત્વપુંજરૂપે (અર્થાત્ તે શેષ મિથ્યાત્વ શુદ્ધ પુંજરૂપે) ઉપશાન્ત ભાવે વર્તે છે એટલે દૂર થયો છે મિથ્યાત્વ સ્વભાવ જેમાંથી એવા સ્વરૂપે વર્તે છે, એવો બીજી રીતે અર્થ કરીએ તોપણ અર્થ સુસ્થ-સંગત અને ઠીક રીતે બંધ બેસતો થાય છે.

તેથી એ પ્રમાણે ઉદિત મિથ્યાત્વનો ક્ષય અને અનુદિત મિથ્યાત્વનો ઉપશમ એ બન્ને સ્વભાવનો જે આ મિશ્રભાવ એટલે એક જ મિથ્યાત્વરૂપ ધર્મીને વિષે સમકાળે બે ભાવ થવારૂપ મિશ્રભાવ તેને પ્રાપ્ત થયેલ તે मीसीभावपरिणय = મિશ્રભાવપરિણત મિથ્યાત્વ કહેવાય. તેમજ वेइज्जंतं = વેદ્યમાન અનુભવાતું (વિપાકોદયમાં વર્તતું) ત્રુટિતરસવાળું (સર્વઘાતિ મટીને દેશઘાતિ રસવાળું થયેલું) શુદ્ધ પુંજરૂપ સમ્યક્ત્વપુંજ-રૂપ સ્વભાવવાળું) તે મિથ્યાત્વ પણ ક્ષય અને ઉપશમ એ બન્ને સમકાલીન સ્વભાવે બનેલું હોવાથી (તે બે સ્વભાવવાળું મિથ્યાત્વ જ) क्षयोपशमसम्यक्त्व કહેવાય છે, અર્થાત શુદ્ધ થયેલા મિથ્યાત્વપુદ્ગલો, અતિ સ્વચ્છ વસ્ત્ર જેમ દૃષ્ટિનો વિઘાત કરતું નથી તેમ, યથાર્થ તત્ત્વરુચિના અધ્યવસાયરૂપ સમ્યક્ત્વને આવરણ કરનારા થતા નથી, માટે તે મિથ્યાત્વપુદ્ગલો પણ ઉપચારથી સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે શ્રીવિશેષાવશ્યકની ૫૩૨ મી ગાથાની વૃત્તિનો અક્ષરશઃ અર્થ કર્યો.

સંજ્વલનાદિ ૧૩ માં ક્ષયોપશમભાવ :

સંજ્વલન (૪) નોકષાય (૯) આ ૧૩ પ્રકૃતિઓના રસસ્પર્ધકો સર્વઘાતિ બંધાય છે, પરન્તુ ઉદયમા આવતી વખતે તે સર્વઘાતિ સ્પર્ધકો દેશઘાતિરૂપે પરિણમી ઉદયમાં આવે છે, માટે જ્યારે આ ૧૩ પ્રકૃતિઓ વિપાકોદયમાં વર્ત્તે છે ત્યારે દેશઘાતિ સ્પર્ધકોનો ઉદય, સર્વઘાતિ સ્પર્ધકોનો (દેશઘાતિપણે પરિણમવારૂપ અથવા દેશઘાતિપણે પરિણમી વારવાર ઉદયાવલિકામા આવી પ્રતિસમય ઉદયદ્વારા નિર્જરવારૂપ) ક્ષય, અને શેષ રહેલા (એટલે ઉદયાવલિકામા દેશઘાતિરૂપે નહિ આવેલા તથા નહિ આવતા) સર્વઘાતિ તથા અતિસ્નિગ્ધ દેશઘાતિ સ્પર્ધકોનો અનુદયરૂપ ઉપશમ એ ત્રણે ભાવ સમકાળે મિશ્ર હોવાથી વિપાકોદય વખતે એ ૧૩ પ્રકૃતિઓનો उदयानुविद्धक्षयोपशमभाव (એટલે રસોદયયુક્ત ક્ષયોપશમ) છે અને એ પ્રકૃતિઓ અધ્રુવોદયી હોવાથી જ્યારે એમાની જે કોઈ પ્રકૃતિ ઉદયમા વર્ત્તતી નથી તે વખતે અનુદયવતી પ્રકૃતિના સર્વઘાતિ સ્પર્ધકો (માંના કેટલાક સર્વઘાતિ સ્પર્ધકો) દેશઘાતિરૂપે પરિણમી તે વખતે ઉદયમાં વર્ત્તતી સજાતીય દેશઘાતિ પ્રકૃતિના દેશઘાતિ સ્પર્ધકોમા સંક્રમી ઉદયમા આવી (પરપ્રકૃતિરૂપે ઉદયમાં આવી) નિર્જરતી જાય છે. આ પરપ્રકૃતિપણે ઉદયમા આવવુ તે प्रदेशोदय કહેવાય, કારણ કે પ્રકૃતિસ્વરૂપે ઉદયમાં આવે તે વિપાકોદય અને પરરૂપે ઉદયમા આવે તે તેનો પ્રદેશોદય ગણાય, માટે એ ૧૩ માની જે કોઈ પ્રકૃતિ વિપાકથી ઉદયરહિત હોય ત્યારે (દેશઘાતિરૂપે બની પરપ્રકૃતિમા ઉદય આવી નિર્જરવારૂપ) સર્વઘાતિ સ્પર્ધકોનો ક્ષય, અને દેશઘાતિરૂપે નહિ બનેલા સર્વઘાતિ સ્પર્ધકોનો અનુદયરૂપ ઉપશમ, એ બન્ને ભાવ સમકાળે એક જ પ્રકૃતિમા વર્ત્તતા હોવાથી તે પ્રકૃતિનો क्षयोपशम ભાવ ગણાય છે. તેમજ આ ક્ષયોપશમભાવ પ્રવર્ત્તતી વખતે રસોદય ન હોવાથી તે शुद्ध क्षयोपशमभाव ગણાય છે. એ પ્રમાણે ૧૩ પ્રકૃતિઓમા ઉદયાનુવિદ્ધ અને શુદ્ધ એ બન્ને પ્રકારના ક્ષયોપશમ સ્પષ્ટ રીતે કહ્યા.

ક્ષયોપશમભાવનું સ્વરૂપ સંક્ષિપ્ત આલેખવુ એટલો જ માત્ર અહીં ઉદ્દેશ હતો છતા સાથે સાથે તે ભાવવાળી પ્રકૃતિઓમા તે ભાવ કેવી રીતે ઘટી શકે છે? — વગેરે વિષય પણ સંક્ષિપ્ત રીતિથી લખવામા આવ્યો છે. વિસ્તરાર્થીએ શ્રી વિશેષાવશ્યક, પંચસંગ્રહ, તત્ત્વાર્થાદિ ગ્રન્થો જોવા યોગ્ય છે.

[કાંઈ પણ શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ લખાયુ હોય તો ત્રિકરણયોગે મિથ્યાદુષ્કૃત છે]

સત્યનો મહિમા

सच्चंमि धिइ कुव्वहा, एत्थोवरए मेहावी
सव्वं पाव कम्मं झोसइ ।

સત્યને વિષે ધૃતિ (મનની સ્થિરતા) કરો !
(કારણ કે) આ (સત્ય) મા મગ્ન થયેલો
બુદ્ધિમાન પુરુષ તમામ પાપ–કર્મને નષ્ટ કરે છે !

શ્રી આચારાંગસૂત્ર

श्री महावीर-स्तव

रचयिता
श्री अगरचन्द्रजी नाहटा, बीकानेर.

: १ :

सिद्धारथ-कुलकमल-दिवाकर, त्रिशला-कुक्षि-मानस-हंस ।
चरम जिनेश्वर महावीर हैं, मङ्गलमय त्रिभुवन अवतंस ॥
यद्यपि उनमें अनुपम गुण गण है अनन्त नहीं कोई पार ।
पा सकता है, किन्तु भक्तिवश करता हूं मैं वही विचार ॥

: २ :

आत्मा में तन्मयता जिनकी थी अतीव उन्नत अविचल ।
परभावों की त्याग-भावना थी वैसी ही उग्र विमल ॥
विश्व-प्रेम भी ओतप्रोत था जिनके जीवन में पूरा ।
अद्वितीय हो सहनशील घन दूषण-गण जिनने चूरा ॥

: ३ :

अहो अहो समता थी कैसी सहे कष्ट मरणान्त अनेक ।
अगर और कोई होता तो, निश्चय खो देता सुविवेक ॥
पर जिनको था ज्ञान गर्भ से देहादिक अरु आतम का ।
विचलित वे कैसे होवें जो पद धरते परमातम का ॥

: ४ :

नाममात्र के वीर नहीं थे विजय किए थे विकृत भाव ।
कर्म-शत्रु जीते, जिनका था इन्द्रादिक पर अमिट प्रभाव ॥
जीवों के कल्याण-हेतु ही चैत्र शुक्ल तेरस शुभ दिन ।
जन्म हुआ था सबको सुखकर आज वही दिन पावन धन ॥

: ५ :

यज्ञों में पशु-हिंसा होती थी मानो उनमें नहीं प्राण ।
किया निवारण बता वीर ने जीव सभी हैं एक समान ॥
माना था बस क्रिया-काण्ड में लोगों ने सर्वस्व तभी ।
कहा वीर ने ज्ञान बिना की क्रिया अफल है सदा सभी ॥

: ६ :

उच्च-नीचता तब लोगों में जाती पर ही निर्भर थी ।
स्त्रीजाति की दशा देश में पूर्ण रूप से बदतर थी ॥
प्रकट किया तब महावीर ने उच्च-नीचता गुण-सबन्ध ।
स्त्रीजाति आदर्श बने ज्यों वैसे प्रभु ने किए प्रबन्ध ॥

: ७ :

वस्तु सुभावे धर्म सुलक्षण अतः साध्य सबको निज भाव ।
साधन बहु विध है मत झगडो पा करके यह उत्तम दाव ॥
कर्म-विकार निजामत गुण से पूर्णरूप से करदो दूर ।
वीर प्रभु का भव्य बोध यह प्रगटाता है अद्भुत नूर ॥

: ८ :

है अनन्त-धर्मात्मक सच्चा वस्तु मात्र का शुद्ध सुरूप ।
अनेकान्त से उसको देखो तब निश्चय होगा अनुरूप ॥
यह सिद्धांत उदार वीर का " स्याद्वाद " कहलाता है ।
सर्व दर्शनों में सर्वोपरि विजय-परमपद पाता है ॥

: ९ :

मानव-जीवन ही जिनका है उपकारी उपदेश विशेष ।
स्मरण—स्तव सुखदायक जिनका है यातें मै करूं हमेश ॥
अगर पूर्ण विकसित सद्गुण-पुष्पों की विशद विजय वरमाल ।
वीर प्रभु को सादर सविनय करूं समर्पण मै समकाल ॥

સત્યપુર-સાચોર તીર્થ

["શ્રી વિવિધ તીર્થકલ્પ" ઉપરથી ઐતિહાસિક સાર]

સંગ્રાહક

મુનિરાજ શ્રી જયન્તવિજયજી

ભરતક્ષેત્રના દક્ષિણાર્ધ વિભાગમા આવેલા **મરૂદેશ** (મારવાડ) માં **સત્યપુર**[1] નામનુ નગર છે. તે નગરના જિનાલયમા **નાહડ** રાજાએ ભરાવેલ અને શ્રીમાન્ **જજ્જિગસૂરિજી** ગણધરે (ગચ્છનાયકે) પ્રતિષ્ઠિત કરેલ **શ્રીમહાવીર** સ્વામીની પિત્તલમય પ્રતિમા વિરાજમાન છે. તેની ઉત્પત્તિ આ પ્રમાણે છે:—

પહેલા **નડ્ડૂલદેશ**[2]ના આભૂષણભૂત **મંડોવર**[3] નગરના રાજાને તેના બળવંત કુટુંબીઓએ મારી નાંખીને તે નગર તેઓએ પોતાને સ્વાધીન કર્યું. તે વખતે ઉક્ત રાજાની રાણી ગર્ભવતી હતી, તે ત્યાંથી નાસીને **બંભાણપુર (બ્રહ્માણ)**[4] ગઈ ત્યા તેણે સર્વ શુભ લક્ષણ યુક્ત પુત્રને જન્મ આપ્યો

નાહડનો જન્મ :

કોઈ એક દિવસે તે રાણી, તે નગરની બહારના એક વૃક્ષની ડાળીએ બાંધેલી ઝોળીમા પોતાના બાળકને સુવાડીને પોતે નજીકમા કંઈ કામ કરતી હતી દૈવયોગથી તે વખતે શ્રીમાન્ **જજ્જિગસૂરિજી** મહારાજ ત્યા પધાર્યા. તેઓ, વૃક્ષની છાયા તે બાળક

---

૧ સત્યપુર તે હાલમાં મારવાડમાં જોધપુર સ્ટેટમા ભીનમાલની પાસે આવેલું સાચોર આ સાચોર શ્રી મહાવીરસ્વામીનું પ્રાચીન તીર્થ છે. 'જગચિંતામણિ' ચૈત્યવંદનમાં પણ આનો 'जयउ वीर सच्चउरिमडण' (સત્યપુરીના આભૂષણસ્વરૂપ શ્રી મહાવીર ભગવાન્ જયવંતા વર્ત્તો.) આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ કરેલો છે.

૨. ગોડવાડ (નાની મારવાડ)ની પંચતીર્થીમા આવેલું હાલનું નાડોલ, પહેલાં 'નડ્ડૂલ' નામથી પ્રસિદ્ધ હતું. વિક્રમની દશમી શતાબ્દીની આસપાસ ત્યાંના પરમાર રાજાઓ બહુ શક્તિસંપન્ન હોઈ તેનું રાજ્ય મોટા વિસ્તારવાળું હતું. તેથી નાડોલની આસપાસનો પ્રદેશ 'નડ્ડૂલ દેશ' એ નામથી ઓળખાતો હતો. નાડોલના પરમાર રાજાઓથી જાલોરના પરમારો અને જાલોરના પરમારોથી આબુના પરમાર રાજાઓની શાખા નીકળી હતી. તેણે આબુ પર લગભગ સં. ૧૩૭૦ સુધી રાજ્ય કર્યું હતું.

૩. જોધપુરની સાવ નજીકમા આવેલું મંડોર.

૪. સિરોહી સ્ટેટના મડાર પરગણામાં આવેલ છરાવલા પાર્શ્વનાથ તીર્થથી લગભગ ચાર માઈલ દૂર 'વરમાણ' નામનું પ્રાચીન ગામ વિદ્યમાન છે, એ જ કદાચ આ બંભાણપુર હોય.

ઉપરથી નહી ખસવાથી, 'આ કોઈ પુણ્યશાળી જીવ છે' એમ જાણીને ઘણીવાર સુધી તે બાળકને જોતા રહ્યા તેથી રાણીએ આવીને સૂરિજીને પૂછ્યું કે — મહારાજ! આ પુત્ર કુલક્ષણો – કુલનો ક્ષય કરનારો દેખાય છે શુ? સૂરિજીએ કહ્યુ કે — આ તમારો પુત્ર મહાપુરુષ થશે, માટે તેનુ બહુ સભાળપૂર્વક પાલન કરજો તે બાળકનુ નામ '**નાહડ**' રાખ્યું. સૂરિજીએ તેને નવકાર મંત્ર શિખવાડ્યો. અનુક્રમે નવકાર મત્રના પ્રભાવથી સુવર્ણપુરુષ સિદ્ધ કરીને તે નાહડ મહાપરાક્રમી તથા સમૃદ્ધિવાન્ થયો અને પોતાના પિતાનું રાજ્ય તેણે પાછુ પ્રાપ્ત કર્યું.

મંદિરની પ્રતિષ્ઠા:

ઉક્ત સૂરિજીના ઉપદેશથી તેણે ચોવિશ મોટાં જિનાલયો કરાવ્યાં પછી કોઈ વખતે તે **નાહડે** પોતાના ગુરુ શ્રી**જજ્જિગસૂરિજીને** વિનંતી કરીને કહ્યુ કે.— આપની તથા મારી કીર્તિ ઘણા કાળ સુધી પ્રસરતી રહે, એવુ કોઈ કાર્ય કરવા માટે મને ઉપદેશ આપો — સૂચિત કરો. એટલે સૂરિજીએ, જે જગ્યાએ ગાયના ચારે આચળોથી દુધ ઝરતુ હતુ, તે સ્થાન રાજાને દેખાડીને ત્યા જિનમંદિર બધાવવાનો ઉપદેશ કર્યો. તેથી **નાહડ** રાજાએ **સત્યપુર** નગર (**સાચોર**)મા **શ્રીવીર** ભગવાનના નિર્વાણ પછી છસો વર્ષે ગગનચુંબી શિખરવાળુ વિશાળ જિનમંદિર બંધાવ્યુ અને તેમા શ્રીમાન્ **જજ્જિગ-સૂરિજીએ** પ્રતિષ્ઠિત કરેલી શ્રી **મહાવીર**સ્વામીની પિત્તળમય મનોહર મૂર્તિ વિરાજમાન કરી. આ મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરવા માટે સૂરિજીએ પ્રયાણ કર્યું, તેટલામા વચ્ચે એક સારા મુહૂર્તમા **નાહડ** રાજાના પૂર્વપુરુષ **વિંધ્યરાયની** ઘોડા ઉપર બેઠેલી મૂર્તિની સૂરિજીએ પ્રતિષ્ઠા કરી. તેમજ એ જ સમયે બીજા શુભ લગ્ને—મહૂર્ત્ત, શુભલગ્ન—વેળાના પ્રભાવથી મીણના જેવી નરમ થઈ ગયેલી પૃથ્વીમા **શંખ**નામના રાજપુત્રે ઉક્ત સૂરિજીની સૂચનાથી ફક્ત દડના જ પ્રહાર વડે કરીને કુવો ખોદ્યો તે અત્યારે પણ '**શંખકુવો**' એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે. આ કુવો કોઈ વખત સુકાઈ ગયો હોય — તેમાથી પાણી ખુટી ગયુ હોય તોપણ વૈશાખ શુદિ ૧૫ને દિવસે તે કુવો પાણીથી ભરાઈ જાય છે ત્રીજા શુભ મુહૂર્તમા **શ્રી વીર**સ્વામીની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરી. જે લગ્નમા શ્રીવીર ભગવાનની પ્રતિષ્ઠા કરી એ જ લગ્નમા **દુગ્ગાસૂઅ** (દુર્ગાસૂત્ર?) તથા **વયણપ**[૫] ગામમાની શ્રીવીર ભગવાનની બે પ્રતિમાઓની સાધુઓ તથા શ્રાવકોની સાથે મોકલેલ પોતાના વાસક્ષેપથી પ્રતિષ્ઠા કરાવી

બ્રહ્મશાંતિ યક્ષની સહાય:

ઉપર્યુક્ત પોતે ભરાવેલા **શ્રીમહાવીર** પ્રભુના બિંબને **નાહડ** રાજા હમેશા પૂજે છે અને **બ્રહ્મશાંતિ** નામનો યક્ષ પણ પાસે રહીને હમેશા તે મૂર્તિની સેવા કરે આ યક્ષનુ પહેલા **શૂલપાણી** નામ હતુ **વર્ધમાનગ્રામ-અસ્થિક** ગ્રામમા તેણે **શ્રીવીર** ભગવાનને અસહ્ય ઘણા ઉપાસર્ગો કરવા છતા ભગવાન્ ધ્યાનથી જરા પણ ચલાયમાન થયા નહોતા. તેથી તે પ્રતિબોધ પામીને ભગવાન્ સમીપે ખૂબ ગીત–નૃત્ય કરવા લાગ્યો અને શ્રી **વીર** ભગવાનનો ભક્ત થયો હતો ત્યારથી તે **શૂલપાણી** યક્ષનુ **શ્રીબ્રહ્મશાંતિ**

---

૫ વયણપ તે, પાલણપુર એજન્સીના કાકરેચ જિલ્લામાં આવેલુ 'ભેણપ' કદાચ હોય.

નામ પડ્યું હતુ. તે કોઈ એક પ્રતિષ્ઠાના ચમત્કારિક પ્રભાવથી આકર્ષિત થઈને **સત્યપુરના** શ્રી **વીર** પ્રભુના ચૈત્ય-મંદિરમા રહે છે અને ભગવાનની સેવા કરે છે.

ગીજનીપતિનો હુમલો, અને તેનો પરાજય :

વિ. સં. ૮૪૫મા **ગીજનીપતિ હમ્મીરે વલભીપુર** નગરને ભાંગ્યું. ત્યારપછી કેટલાક સમય બાદ બીજા કોઈ **ગીજનીપતિ** મ્લેચ્છરાજાએ આવીને **ગુજરાતદેશને** ભાંગ્યો. ત્યાંથી પાછા વળતાં તે મ્લેચ્છ રાજા સંવત્ ૧૦૮૧ મા **સત્યપુર** પહોંચ્યો. ત્યાં શ્રી મહાવીરસ્વામીના મનોહર ચૈત્યને દેખીને: મારો, તોડો એવા શબ્દો બોલતા તેના સૈનિકો સાથે તે તેમા પેઠો. તેણે હાથીઓ જોડીને હાથીઓ દ્વારા શ્રી વીર ભગવાનની મૂર્તિ ખેંચાવી, પરંતુ લેશમાત્ર પણ પોતાના સ્થાનથી મૂર્તિ ખસી નહી તેથી બળદોને જોડીને ખેચાવતાં બ્રહ્મશાંતિ યક્ષ પૂર્વભવમાં બળદ હતો તેથી બળદો ઉપરના રાગથી બ્રહ્મશાંતિ યક્ષે તે મૂર્ત્તિને ચાર આગળ ચલાવી. પછી ગીજનીપતિ પોતે જ હાંકતો હોવા છતાં વીર પ્રભુની મૂર્તિ ત્યા જ નિશ્ચલ થઈ ગઈ ગીજનીપતિ ઝંખવાણો પડી ગયો. પછી ઘણના ઘાથી પ્રહારો કર્યા, પણ તે ઘા અંતેઉરમાં તેની રાણીઓને લાગવા માંડ્યા. ત્યારપછી તરવારના પ્રહારોથી પણ નિષ્ફળ થયેલા તે મ્લેચ્છો દ્વેષ અને ક્રોધથી વીર પ્રભુની મૂર્તિની એક આગળી કાપી લઇને ત્યાંથી ચાલતા થયા. આગળ જતાં તેઓના ઘોડાઓનાં પુછડાં તથા સૈન્યના કેટલાક માણસોની દાઢી-મૂછો બળવા લાગી, અને પગે ચાલનારા સૈનિકો ધબોધબ જમીનપર પડવા લાગ્યા. એટલે સર્વ પ્રકારના બળથી હીન થઈ ગયેલા તેઓ રાંક માણસની પેઠે વિલાપ કરવા અને રહેમાનનુ સ્મરણ કરવા લાગ્યા, તેવામા અદૃશ્યપણે આકાશમાં વાણી થઈ કે "શ્રીવીર ભગવાનની મૂર્તિની આગળી તમે કાપી લાવ્યા તેથી જ મરણાંત કષ્ટમા પડ્યા છો. તે સાભળીને આશ્ચર્યથી ચકિત થયેલા અને પોતાનુ મસ્તક ધૂણાવતા એવા ગીજનીપતિના આદેશથી તેનો ભયભીત થયેલો મંત્રી, તે આગળી જ્યાંથી કાપી હતી ત્યા મુકી આવ્યો. આગળી તેને સ્થાને મુકી કે તરતજ તે હાથ સાથે જોડાઇ ગઈ. આ આશ્ચર્યને જોઈને તે ગીજનીપતિએ ફરીને કોઈ પણ દિવસ સત્યપુર જવાની સ્વપ્નમા પણ ઇચ્છા કરી નહીં. આ ઉપદ્રવ દૂર થવાથી ચતુર્વિધ સંઘ ઘણો જ ખુશી થયો અને શ્રીવીર ચૈત્યમાં પુન: ગીત નૃત્ય, પૂજા, પ્રભાવના, દાનાદિ થવા લાગ્યા.

બીજો હુમલો :

કેટલોક સમય ગયા પછી **માલવાદેશનો** રાજા **ગુજરાતદેશને** ભાંગીને **સત્યપુરની** સીમામા પહોંચ્યો, પરંતુ **બ્રહ્મશાંતિ** દેવ ઘણુ સૈન્ય વિકુર્વીને તેના સૈન્યને ભાગ્યુ, તેના આવાસોમા વજ્રનો અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો, આગ લાગવા માંડી આ ચમત્કારથી માલવાધિપતિ ધન-માલ બધુ મુકીને છવલઈને કાગડાની પેઠે નાસી ગયો.

વિક્રમના **તેરમા** શતકમા **કનોજના** રાજાએ **સત્યપુરમાં શ્રીવીર** ભગવાનની પ્રતિમાયુક્ત દેવદારુ (કાષ્ટ)નુ મંદિર બંધાવ્યુ હતુ

ત્રીજો હુમલો :

વિ. સં. **૧૩૪૮**મા કાફરનું મોટું સૈન્ય દેશોને ભાંગતુ ભાંગતુ આવ્યુ, તેથી ગામો અને શહેરોના લોકો, ભાગવા માંડ્યા તેમજ મંદિરોના દરવાજા બંધ થવા લાગ્યા

અનુક્રમે તે સૈન્ય **સત્યપુરની** નજીક આવતાં **બ્રહ્મશાંતિ** દેવે વિકુર્વેલા મોટા સૈન્યને જોઈને ગુજરાતના મહારાજા **સારંગદેવના** સૈન્યના આગમનની શંકાથી **મોગલ** સેના ભાગી ગઈ. **સત્યપુરની** સીમામા પણ તેણે પ્રવેશ ન કર્યો.

ઉલ્લૂખાનનો હુમલો અને બ્રહ્મશાતિ યક્ષનો પ્રભાવ·

વિ. સ. **૧૩૫૬**માં બાદશાહ **અલાઉદ્દીન** ખીલજીનો નાનો ભાઈ **ઉલ્લૂખાન,** મંત્રી **માધવની** પ્રેરણાથી **દિલ્લી**નગરથી મોટા સૈન્ય સાથે **ગુજરાત** તરફ જવા માટે નીકળ્યો. માર્ગમા **ચિત્રકુટ (ચિત્તોડ)**ના અધિપતિ **સમરસિંહે** દડ આપીને **મેવાડ** દેશનું રક્ષણ કર્યું ત્યારપછી યુવરાજ **હમ્મીર, વાગડ** દેશને તથા **સુહડાસય** (?) આદિ નગરોને ભાંગીને **આશાપલ્લી** (અમદાવાદ)મા પહોચ્યો, **એટલે** ત્યાંનો (ગુજરાતનો) **કર્ણદેવ** રાજા નાસી ગયો. હમ્મીરે પ્રભાસપાટણ જઈ સોમનાથમહાદેવની મૂર્ત્તિને ઘણના પ્રહારોથી તોડીને ગાડામા નાંખીને **દિલ્લી** મોકલી દીધી ત્યાંથી તે **વામનસ્થલી (સોરઠ-વણથલી)** જઈ, ત્યાના **મંડલિક** રાજાને દંડી, **સૌરાષ્ટ્ર-સોરઠ**મા પોતાની આણ પ્રવર્તાવીને પાછો **આશાપલ્લી** આવીને ત્યા કેટલોક સમય રહ્યો તેણે ઘણાં મઠ, મંદિર, દેવકુલ-દેહરા આદિને તોડી, ફોડી, બાળી નાંખ્યાં. અનુક્રમે તે ત્યાથી **સપ્તશત** દેશમા ગયો અને ત્યાથી **સત્યપુર** નગરમા આવ્યો. ત્યાના મંદિરો તોડવાની તેની ઈચ્છા હતી પરંતુ **શ્રીબ્રહ્મશાંત** યક્ષે ચમત્કાર દેખાડવાથી તે ત્યાથી સૈન્યસહિત એકદમ પલાયન થઈ ગયો વગેરે વગેરે **શ્રીસત્યપુરીય શ્રીમહાવીરદેવ**ના અનેક આશ્ચર્યો અને ચમત્કારો પૃથ્વીમડલમાં પ્રગટ રીતે સભળાય છે.

બ્રહ્મશાંતિયક્ષનો અભાવ અને જિનબિંબની અસાતના·

ભવિતવ્યતા બળવતી હોય છે કળીયુગના પ્રભાવથી વ્યંતર દેવો ક્રીડાઓમાં વધારે તત્પર રહે છે અને ગાયનું માંસ તથા રૂધિર છાટવાથી અધિષ્ઠાયક દેવો મંદિર છોડીને ચાલ્યા જાય છે. તદનુસાર અધિષ્ઠાયક શ્રી **બ્રહ્મશાંતિ** દેવ મોજ-શોખમા મસ્ત હશે અથવા ક્રીડા કરવા અહીથી બીજે સ્થાને ગયેલ હશે તેવા કોઈ સમયમા એટલે વિ. સં. **૧૩૬૭**મા **અલાઉદ્દીન** ખીલજીએ **સત્યપુર**થી અસત માહાત્મ્ય-પ્રભાવવાળા શ્રી મહાવીર જિનદેવના બિંબને **દિલ્લી**મા લઈ જઈને તેની અત્યત અનુચિત અસાતનાઓ કરી.

ગુરુ-પરંપરાથી સાભળેલી અને કેટલીક જાતે અનુભવેલી હકીકતવાળો આ શ્રી **સત્યપુર**કલ્પ શ્રીમાન્ **જિનપ્રભસૂરિજી**એ રચ્યો છે.

(આ કલ્પ ઉપરથી જણાય છે, કે— **નાહડ** રાજાએ અને **કનોજ**ના રાજાએ બંધાવેલા **શ્રી મહાવીર** સ્વામીના મદિરો અને મૂર્ત્તિઓ વિ. સં. **૧૩૬૭** સુધી તો અહી (સાચોરમા) બરાબર વિદ્યમાન હતા. પરતુ ઉક્ત સવત્મા **અલાઉદ્દીન** ખીલજીએ ઉક્ત મદિરો અને મૂર્ત્તિઓનો નાશ કર્યો. **શંખ** નામનો કુવો તો ત્યાગ-પછી પણ થોડાક વર્ષો સુધી એટલે આ કલ્પના રચના-કાળ (લગભગ સ. ૧૩૭૫) સુધી તો અવશ્ય વિદ્યમાન હતો. ઉપર જણાવેલા વિ સં ૧૩૪૮, ૧૩૫૬ અને ૧૩૬૭ના પ્રસંગો સમયે આ કલ્પના રચયિતા શ્રીમાન્ **જિનપ્રભસૂરિજી** સાધુ અવસ્થામાં વિદ્યમાન હોવાથી ઉક્ત પ્રસંગો લગભગ સાચા જ હોય તેમ સંભવી શકે છે.— સગ્રાહક.)

મહાતીર્થ મુંડસ્થલ

લેખક :—
મુનિરાજશ્રી જ્ઞાનવિજયજી

ભગવાન મહાવીરનાં છદ્મસ્થકાલીન વિહાર-સ્થળો માટે આજે અનેક પ્રકારના મતભેદો છે. કોઈ કહે છે કે મહાવીર પ્રભુ રાજપુતાના, ગુજરાત, અને સૌરાષ્ટ્ર આદિ પ્રાંતોમાં નથી આવ્યા. જ્યારે કેટલાક કહે છે કે પ્રભુ સિધ્ધાચલજીની ફરસનાએ આવ્યા હતા; અને તે સમયે તેમણે ઉપર્યુક્ત ભૂમિની પણ ફરસના કરી હતી. કેટલાએક એમ કહે છે કે પ્રભુ લાઢા દેશમાં ગયા છે; જ્યાં પરમાત્માને અનેક ઉપસર્ગો થયા છે. આ લાઢા દેશ તે ગુજરાતનો લાટ દેશ છે. પરન્તુ લાઢા દેશ એ જ લાટ દેશ છે એ માન્યતામાં ઘણા મતભેદો છે. લાઢા દેશ બંગાળમા પણ છે.

કલિકાળસર્વજ્ઞ આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી કૃત ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્રના પર્વ દશમામાં શ્રી વીર-ચરિત્ર છે. એમાં ચોથું ચોમાસુ પૃષ્ઠચંપામાં કરી; આર્યદેશમાં વિચરી, નિકાચિત કર્મોને ખપાવવા વીરપ્રભુ અનાર્ય દેશમાં વિચરે છે; અને ત્યાંથી લાટ દેશમાં પણ જાય છે. આ બન્ને સ્થાનોમા ઘણા ઉપસર્ગો સહી પ્રભુ ત્યાંથી વિહરી ભદ્દીલપુરમાં આવી પાચમું ચતુર્માસ ત્યાં કરે છે. આ વિહાર લાબો છે. આ વિહાર દરમ્યાન વચ્ચે કયાં કયાં વિચર્યા તેનો પુરતો ખુલાસો નથી, પરન્તુ સિદ્ધાચલની ફરસના કરી પુનઃ ત્યાં પહોચી ગયા હોય તો એ બનવા જેવું લાગે છે. મારા આ કથનની પુષ્ટિ માટે વિદ્વાન મહાકવિરાજ શ્રી વીરવિજયજી મહારાજનું વચન હું આપું છુ :

"નેમ વિના તેવીસ પ્રભુ આવ્યા વિમલ ગિરીંદ" આ ઉપરથી તો શ્રી વીરપરમાત્મા સિદ્ધાચલજીની ફરસનાએ પધાર્યા છે એમ જણાય છે. છતાંય આ વાત સ્વીકારવા માટે બીજા વધુ પુરાવાની ખૂબ જરૂર છે જ !

ભગવાન મહાવીર આબુ સુધી આવ્યાનુ એક સજ્જડ પ્રમાણ મળે છે

આબુની તલેટીમાં મુંડસ્થલા નામનું એક ગામ છે જે ખરેડીથી પશ્ચિમે ચાર માઈલ દૂર છે. આ ગામ અત્યારે તો તદ્દન નાનું ગામડું જ છે ગામ બહાર પ્રાચીન સુદર ભવ્ય જિનમંદિર ખંડેર રૂપે ઊભું છે જેના દર્શન શાન્તમૂર્તિ, સાહિત્યપ્રેમી મુનિરાજ શ્રી જયન્તવિજયજી મહારાજની સાથે અમે કર્યાં હતા એ ભાંગેલું તુટેલું જિનમંદિર પોતાની પ્રાચીન ભવ્યતા અને મહત્તાને સૂચિત કરે છે એક સમય એ હતો કે મુંડસ્થલા મહાતીર્થ લેખાતું. ત્યાંના જૈનોએ આબુ ગિરિરાજના ભવ્ય જિન-મંદિરોમાં પોતાની પ્રેમપૃજનનાં પુષ્પો ભક્તિભાવે સમર્પ્યાં છે, જેના ઉલ્લેખો આબુના શિલાલેખોમાં મળે છે મુંડસ્થલમાં ધનાઢ્ય, જિનવરેન્દ્રોપાસકો શ્રાવકો વસતા,

આબુ ગિરિરાજનાં મંદિરો – વસ્તુપાલ તેજપાલના મંદિરોની પૂજા ઉત્સવમા ભાગ લેતા અને મંદિરોની વ્યવસ્થા પણ કરતા. પાઠકોની ખાત્રી માટે હુ થોડાં પ્રમાણો નીચે આપું છુ –

" આબુમા લુણીગવસતી નામનુ સુન્દર જિનમંદિર છે. તેમાં એક વિશાલ પ્રશસ્તિ લેખ છે. એની નજીકમા જ એક બીજો મોટો લેખ છે; જેમા આ મંદિરનુ વ્યવસ્થાપત્ર આલેખ્યુ છે જે આ પ્રમાણે છે–– "સંવત ૧૨૮૭ લૌકિક ફા૦ વ ૩ (દેવકીય ચૈત્ર વદિ–૩) રવિ દિને મંત્રી તેજપાલ પત્ની અનુપમાદેવીએ પુત્ર લુણસિંહના પુણ્ય–યશ માટે દેઉલવાડા – (દેલવાડા)માં લુણસિંહવસતી નામનુ નેમિનાથ ચૈત્ય કરાવ્યુ અને નાગેંદ્રગચ્છીય શ્રી વિજયસેનસૂરિજીએ તેની પ્રતિષ્ઠા કરી. તેનુ ટ્રસ્ટ તથા વ્યવસ્થા આ પ્રમાણે છે."

"પ્રત્યેક વર્ષે પ્રતિષ્ઠાના સપ્તાહમાં કાયમ ખાતે અઠ્ઠાઈ મહોત્સવ કરવો, જેમાં ચંદ્રાવતી, ઉંબરાળી અને કીસરઉલીના શ્રાવકોએ ફા. વ ૩ ને દિવસે કાસહૃદના શ્રાવકોએ ફા. વ ૪ ને દિવસે, બ્રહ્માણના શ્રાવકોએ ફા. વ. ૫ ને દિવસે, ધઉંલના શ્રાવકોએ ફા. વ. ૬ ને દિવસે, મુંડસ્થલ મહાતીર્થના તથા ફીલીણીના શ્રાવકોએ ફા. વ. ૭ ને દિવસે, હડાઉદ્રા અને ડબાણીના શ્રાવકોએ ફા. વ. ૮ ને દિવસે, મડાહડના શ્રાવકોએ ફા. વ. ૯ ને દિને, તેમજ સાહિલવાડના શ્રાવકોએ ફા. વ ૧૦ ને દિવસે મહોત્સવ કરવો. દેલવાડાના શ્રાવકોએ શ્રી નેમિનાથજી ભગવાનના પાચે કલ્યાણકનો ઉત્સવ[1] કરવો "

"ચંદ્રાવતી નરેશ સોમસિંહદેવ, યુવરાજ કાન્હડ; ભટ્ટારક, બ્રાહ્મણ, મહાજન, આશ્રમ તથા બાર ગામની પ્રજાએ રંગમડપમા બેસી તેજપાલ પાસે માંગણી કરી આ વ્યવસ્થા નિરધારી છે આ દરેકના વંશવારસદારોએ આચંદ્રાર્ક કાળ સુધી આ વચન પાળવું."

ઉપર સૂચવેલ ચંદ્રાવતી નરેશ સોમસિંહે આબુના નેમિનાથજીના મંદિરના પૂજા **ખર્ચ માટે "ડબાણી"** ગામ ભેટ આપ્યુ છે. જે તેની પરંપરાના રાજાઓએ પણ પાળવાનું છે."

સાહિત્યપ્રેમી મુનિ મહારાજ શ્રી જયન્તવિજયજી સંપાદિત.
"આબુ" પ્રથમ ભાગ, પૃ. ૧૦૨–૩–૪.

ઉપર્યુક્ત દરેક ગામોના મુખ્ય મુખ્ય શ્રાવકોના નામ પણ તે લેખમા આપેલાં છે. તે બધાનાં નામો ન આપતાં પ્રસ્તુત લેખને ઉપયોગી મુંડસ્થલ મહાતીર્થના તથા ફિલિણીના શ્રાવકોનાં નામ અહી રજુ કરું છુ.

(૧૮) તથા मुंडस्थलमहातीर्थवास्तव्य-प्राग्‌वाटज्ञातीय ।

(१९) श्रे. संधीरण उ० गुणचंद्र, पाल्हा तथा श्रे. सोहीय उ० आस्वेसर

---

૧ આ બધા ગામો તે વખતે કેવા સમૃદ્ધિશાલી અને ભક્તિસંપન્ન હશે; તેની ઝાંખી આ ઉપરથી થાય છે. ઉપર્યુક્ત દરેક ગામોમા તે વખતે ઓસવાલો, પોરવાલો અને શ્રીમાલોની પૂરેપૂરી વસતી હશે, અને તે બધા સુખી ને ધર્મપ્રેમી હશે.

तथा श्रे० जेजा उ० खांखण तथा फिलिणिग्रामवास्तव्य–श्रीमाल ज्ञा० वापल, गाजल, प्रमुख गोष्टि (ष्ठि) काः । अमीभिस्तथा सप्तमीदिने श्रीनेमिनाथदेवस्य पंचमाष्टाह्निकाम (२०) होत्सवः कार्यः ”

આબુ ભાગ ૨જો

અર્થાત્ ૧૨૮૭ પહેલા તો મુડસ્થલની મહાતીર્થ તરીકેની ખ્યાતિ ગુજરાતમાં ખૂબ હતી.

મહામંત્રી વસ્તુપાલ બીજા કોઈ પણ ગામને મહાતીર્થની ઉપમા નથી આપતા, અને મુડસ્થલને મહાતીર્થ તરીકે સંબોધે છે, એમા સ્વાભાવિક પ્રશ્ન ઉઠે છે. યદ્યપિ મુડસ્થલને મહાતીર્થના સબોધનવાળું સૌથી પ્રાચીન પ્રમાણ અત્યારે તો આ જ લેખ છે. આ સિવાય પ્રાચીન ગ્રંથોમા કે શિલાલેખોમાં આ સબંધી કાઈ પણ ઉલ્લેખ હશે, પણ તે પ્રમાણ હજી અમારા જોવામાં આવેલ નથી. પરંતુ ૧૨૮૭ પહેલાં મુડસ્થલ મહાતીર્થની ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરી ચૂક્યુ હતુ; એ તો નિર્વિવાદસિદ્ધ છે

મુડસ્થલને મહાતીર્થ તરીકેનુ બિરુદ મળ્યાનું મુખ્ય કારણ એક જ છે કે પ્રભુ મહાવીર દીક્ષા લીધા પછી પાચમા વર્ષમા અહી પધાર્યા હતા અને ત્યારપછી એ વર્ષે એટલે પ્રભુ મહાવીરના ૩૭ મા વર્ષમાં, અહી પ્રભુ પધાર્યાની યાદગીરીમા, આ પુનિત ભૂમિમાં વીર પ્રભુનુ ચૈત્ય — મદિર બનાવવામા આવ્યું હતુ. આ માન્યતાને પુષ્ટ કરનાર એક લેખ મળે છે: જે આ પ્રમાણે છે.

(१) “पूर्व छद्मस्थकालेऽर्बुदभुवि यमिनः कुर्वतः सद्विहारं
(३) श्रीदेवार्यस्य यस्योल्लसदुपलमयी नूर्णराजेन राज्ञा श्रीके
(४) शी सुप्रतिष्टः स जयति हि जिनस्तीर्थमुंडस्थलस्थः । सं. १४२६
(२) सप्तत्रिंशे च वर्षे वहति भगवतो जन्मतः कारितार्हच्च।
(५) .. .. संवत् वीरजन्म ३७
(६) श्रीवीरजन्म ३७ श्रीदेवा. जा २. पुत्र ×× धूकारिता

આ લેખ અત્યારે મુડસ્થલના પ્રાચીન ખડેર ઉપર ઉભેલા જિનમંદિરના ગભાગ ઉપર ઉત્તરાગમા કોરેલો છે. મદિર પૂર્વાભિમુખ છે.

આ લેખ ઉપરથી ફલિતાર્થ એ નીકળે છે કે વીર પ્રભુના ૩૭મા વર્ષે અહીં મંદિર બન્યુ હતુ. પરંતુ ત્યારપછી મંદિર જીર્ણ થતાં જીર્ણોદ્ધાર પણ થતા ગયા. તેમા સં. ૧૪૨૬ મા મંદિર વધુ જીર્ણ થયુ અને લગભગ ફરી જ કરવુ પડયું હોય; તે વખતે જીર્ણોદ્ધાર કરાવનાર મહાનુભાવ શ્રાવકે મૂળ લેખની કોપી — નકલ કરાવી મૂળ ગભારા ઉપર લેખ કોતરાવ્યો. જે આપણને આજે જોવા મળે છે. આમા ગ્હેલ ‘દેવાર્ય’ શબ્દ આ લેખની પ્રાચીનતા ઉપર વધુ પ્રકાશ પાડે તેમ છે.

મુડસ્થલમા મહાવીર ભગવાનનુ સુદર ચૈત્ય — ૧૪૨૬ પહેલા પણ હતું, એના થોડા પુરાવા - પ્રમાણો–આપણે જોઈએ.

"सं. १३८९ वर्षे फागु (ल्गु) ण सुदि ८ श्रीकै(को)रंटोयगच्छे मह. पुनसीइ भा. पूनसिरि सुत घांधलेन भातृ मूळ गेहा रुदा सहितेन मुडस्थलसत्क-श्रीमहावीरचैत्ये निजमातृपितृश्रेयोऽर्थं जिनयुगलं कारित प्रतिष्ठित श्रीनय(न्न)सूरिभि' ।

આ સુંદર જિનપ્રતિમાયુગલ આજે આબુમા લુણીગવસહીમાં બિરાજમાન છે

આ જ સંવત્નો એક બીજો લેખ પણ છે

"संवत् १३८९ वर्षे फाल्गुन सुदि ८ सोमे श्री कोरें (रं) टकीयगच्छे श्रीनन्नाचार्यसंताने मुडस्थलसत्क-श्रीमहावीरचैत्ये मह कुंअरा पुत्र पुन्सीह भार्या पुनसिरि सुत मह० घांधलेन भातृ मूळ गेहा रुदा श्रेयोऽर्थं जिनयुगलं कारितं प्रतिष्टि (ष्ठि) तं श्रीनन्नसूरि-श्रीकक्कमूरिभिः।"

આ સુદર જિન પ્રતિમાયુગલ આજે આબુમા લુણીગવસતિની બહાર રથનેમિ અવતાર નામક પાંચમી દેરીમા છે.

આ બન્ને લેખોનો ભાવાર્થ એ જ છે કે ૧૩૮૯મા મુડસ્થલના મહાવીર ચૈત્યમા જિન–પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી.

મુ રા શ્રી જયંતવિજયજી સંપાદિત આબુ. ભા. ૨, લ્રે નં ૪૦૫, પૃ. ૧૬૦

આ પહેલા પણ મુડસ્થલમા સુદર વિશાલ મન્દિર હતુ, એને માટેના પ્રમાણો પણ મોજુદ છે.

"संवत् १२१६ वेशाषवदि ५ सोमे जासावहुदेविनिमित्तं वीसलेन स्तभलता काराविता भक्तिवशादिति"

આ લેખ અત્યારે રગમડપમા છ ચોકીના પશ્ચિમ વિભાગની જમણી બાજુએ છે અને તે પડિમાત્રા લિપિમા લખેલ છે આ છ ચોકીના છએ થાભલા આ કુટુબના માણસોએ કરાવેલ છે. છએ થાભલા ઉપર એક જ સવત્ અને એક જ મિતિ નાખેલ છે આ લેખોની નીચે બીજા લેખો છે તેમાના બે લેખોમાનો એક ૧૪૨૬ નો અને બીજો ૧૪૪૨ નો છે. તેમા પ્રથમના એકમા લખ્યુ છે.

"मुंडस्थलग्रामे श्रीमहावीरप्रासादे श्रीकक्कसूरिपट्टे श्रीसावदेवमूरिभि जीर्णोद्धारः कारित"

બીજા લેખમાં આ જ વસ્તુ થોડા ફેરફાર સાથે છે ત્રીજો લેખ નીચે પ્રમાણે છે.

सं. १४४२ वर्षे जेठ सुदि ९ सोमे श्रीमहावीर
राजश्रीकान्हडदेवसुत श्रीविसलदेव स.
वाडी आघाटदातव्या ग्रामपृष्टिप्रदेशेतेचापदे
शासनं प्रदत्तः ॥ बहुभिर्वसुधा भुक्ता राजभि' सगरा—
दिभिः यश यश जदा भूमि तश तश तदा फल ॥

અર્થાત્ તેરમી સદીની શરૂઆતથી લઇ પંદરમી સદીના મધ્યકાલ પર્યંતના લેખો તો અત્યારે મુંડસ્થલના ખંડિત મંદિરમા વિદ્યમાન છે.

આ પ્રદેશમાં મહાવીર પ્રભુનું મહાત્મ્ય ઘણુ છે–હતુ એ વાતની તે નાંદિયાના મંદિરમાં મૌર્યકાલીન લેખવાળી જિન–પ્રતિમાઓ સાક્ષી પૂરે છે. અહીં એમનું આટલું બધુ મહત્ત્વ શા માટે હતુ, એ પ્રશ્ન સ્વાભાવિક થાય છે, જેના સમાધાનમાં પ્રભુ મહાવીર આ ભૂમિમા પધાર્યા હતા, તેથી ભક્તજનોએ તેમની યાદગીરીમા આ મંદિરો બનાવ્યા છે, એમ લાગે છે. આ તીર્થધામો અર્વાચીન નથી, પણ ઓછામાં ઓછા મૌર્યકાલ પહેલાંનાં છે

હવે પ્રાચીન ગ્રંથોના પ્રમાણ જોઈએ·—

" વિવિધ તીર્થકલ્પ " મા શ્રી જિનપ્રભસૂરિજી ચોરાશી મહાતીર્થોનાં નામો આપે છે, તેમાં દેવાર્ય શ્રી મહાવીર ભગવાનના પ્રાચીન ચૈત્યો–તીર્થરૂપ સ્થાનો ક્યાં ક્યાં હતા તેના નામો આપે છે અને તેમાં આ મુડસ્થલનો પણ ઉલ્લેખ કરેલો છે. જૂઓ :—

" मोढेरे, वायडे, खेडे, नाणके, पल्ल्यां, मतुण्डके, मुण्डस्थले, श्रीमालपत्तने, उपकेशपुरे, कुण्डग्रामे, सत्यपुरे, टङ्कायां, गगाहृदे, सरस्थाने, वीतभये, चम्पायां, अपापायां, पुंड्रूपर्वते, नन्दिवर्द्धन–कोटिभूमौ वीर । वैभाराद्रौ, राजगृहे, कैलासे, श्रीरोहणाद्रौ श्रीमहावीर. "

—श्रीमान् जिनविजयजीसपादित विविधतीर्थकल्प, पृ० ८६.

ભગવાન મહાવીર પછી ૩૭ મા વર્ષે મુડસ્થલમાં શ્રી વીરચૈત્ય બન્યુ હતું, એનું એક છેલ્લું પ્રમાણ આપી આ લેખ હું સમાપ્ત કરીશ·

अब्बुअगिरिवरमूले, मुंडथले नंदीरुक्ख अहभागे ॥
छउमथ्थकालिवीरो,अचलसरीरो ठिओ पडिमं ॥ १७ ॥
तो पुन्नराय नामा, कोइ महप्पा जिणस्स भत्तिए
कारइ पडिमं वरिसे सगतीसे वीरजम्माओ ॥ १८ ॥
किंचूणा अट्ठारस वाससया एय पवरतिथ्थस्स ॥
तो मिछ (च्छ) घणसमीरं थुणेमि मुडथले वीरं ॥

અંચલગચ્છીય મહેન્દ્રસૂરિકૃત અષ્ટોતરી તીર્થમાલા, અંચલગચ્છીય પ્રતિક્રમણસૂત્ર પૃ. ૮૧

આમાં તો મહેન્દ્રસૂરિજી સ્પષ્ટ લખે છે કે મહાવીર પ્રભુના ૩૭ મા વર્ષે અહીં મંદિર બન્યુ. અહીં છદ્મસ્થ કાલમાં પ્રભુ પધાર્યા હતા.

ઉપસંહાર :

સુજ્ઞ વાચકો બરાબર ન્યાય દૃષ્ટિથી વાચશે તો તમને પૂરેપૂરી ખાત્રી થશે જે કે મુડસ્થલનુ જિનમન્દિર અતિશય પ્રાચીન અને એક તીર્થરૂપ છે. વિદ્વાન ઇતિહાસ પ્રેમીઓને સાદર વિનંતી છે કે આ વિષયમાં બરાબર ચર્ચા કરી, પ્રમાણો રજુ કરી ન્યાયસંગત માર્ગ ગ્રહણ કરે અને જૈનસમાજના ધર્મપ્રેમી મહાનુભાવોને આ પ્રાચીનતમ તીર્થધામનો પુનરુદ્ધાર કરવાનો ઉપદેશ આપે !

श्री मधुमतीमंडन श्री जीवत्स्वामि-द्वात्रिंशिका

कर्ता— आचार्य महाराज श्रीमद् विजयपद्मसूरिजी

॥ आर्यावृत्तम् ॥

थोऊणं पासपहुं-पहावपुण्णं च णेमिसूरिपयं ॥
जीवंतसामिवीरं—थोसामि ठियं महुमईए ॥ १ ॥

सुरनयरिव्व महुमई—होत्था परमालएहि धम्मरया ॥
सुयणरयणपडिपुण्णा—भव्वजिणाययणपरिसोहा ॥ २ ॥

णिवणंदिवद्धणेणं—अडणवइसमाउएण जिट्ठेणं ॥
लहुबंधवगुणणेहा—सगकरदेहप्पमाणेणं ॥ ३ ॥

जीवंते य भयंते—कारविया जेण दुण्णि पडिमाओ ॥
सोहइ एगा एसा—अण्णा मरुदेसमज्झंमि ॥ ४ ॥

एत्ताहे हेउत्तो—जीवियसामिप्पहाणणामेणं ॥
विइया ते पडिमाओ—फुरंतमाहप्पकलियाओ ॥ ५ ॥

सक्खं सासगणाहो—अम्हाणं देइ देसणं विसयं ॥
जं दट्ठूणं भावो—इय जायइ पासगस्स मणे ॥ ६ ॥

दव्वजिणो जे वीरो—वीसायरकालमाणदिव्वसुहं ॥
पुप्फुत्तरे विमाणे—पाणयकप्पट्ठिए पवरे ॥ ७ ॥

अणुहविय सुक्कपक्खे—आसाढे छट्ठवासरे धण्णे ॥
तम्हा चुओ समाणो—तिण्णाणणिबद्धजिणणामो ॥ ८ ॥

माहणकुंडग्गामे—सयवरिसाउस्स उसहदत्तस्स ॥
गिहिणी देवाणंदा—तीए कुच्छिंसि आयाओ ॥ ९ ॥

वासीइदिणाइं जा–तत्थ ठियं वंदिऊण सक्किंदे ॥
हरिणेगमेसितियसं–कम्मबलच्छेरगं णच्चा ॥ १० ॥

आणवए तेण तओ–आसिणवहुले य तेरसीदियहे ॥
काउं गब्भविणिमयं–तिसूलाकुच्छिसि साहरिओ ॥ ११ ॥

जो चित्तसुक्कपक्खे–जाओ सुहतेरसीदिणे पवरे ॥
दिक्खा जेणं गहिया–मग्गसिरे बहुलदसमीए ॥ १२ ॥

वारसवासाइ तहा–तेरसपक्खे सुराइउवसग्गे ॥
सहिअखमाभावेणं–चरिअ तव जंभियग्गामे ॥ १३ ॥

गोदोहिआसणेणं–पहरतिगे उज्जुवालियातिरे ॥
हत्थुत्तरासुरिक्खे–णिज्जलछट्ठप्पमोएणं ॥ १४ ॥

झाणंतरियासमए–जेणं वइसाहसुद्धदसमीए ॥
लद्धं केवलनाणं–तं वीरपहु सया वंदे ॥ १५ ॥

तह मज्झिमपावाए–केवलिगिक्कारसीइ जेण वर ॥
महसेणवणे तित्थं–पयट्टिय जोगखेमदयं ॥ १६ ॥

सिरिइंदभूइपमुहा–जेणं सदिक्खिया सपरिवारा ॥
अट्ठमयलद्धिसमेयं–त वीरपहुं सया वदे ॥ १७ ॥

॥ शार्दूलविक्रीडितवृत्तम् ॥

होज्जा दुक्खपरपरा भवियगा ! संजोगभावा भवे ।
कायव्वो णियमा तओ सुमइणा संजोगचाओ इमो ॥
अप्पा वो परिबोहलक्खणजुओ दव्वत्तधम्मा धुवो ।
एवं पावगदेसणं पहुणिमो जीवंतसामिप्पहुं ॥ १८ ॥

सेसे दव्वकुडुंबगेहपमुहे सिग्घं पयत्थेऽसुहे ।
चिच्चा जंति सरंति णो परभवे भूयंगणाई णरा ॥
बुज्झेवं परिहंतु निम्मलयरं सद्धम्मजोगुज्जमा ।
एवं पावणदेसणं पहुणिमो जीवंतसामिप्पहुं ॥ १९ ॥

वुत्ता उग्गविसाहिया य विसया पाणा तहा णस्सरा ।
संसारस्स सुह ण दीहठिइयं मुत्तीइ तं तारिसं ॥
अत्था अप्पहिएसु हेउसु विहेया भव्वभद्दप्पया ।
एवं पावणदेसणं पथुणिमो जीवंतसामिप्पहुं ॥ २० ॥

सच्चाणंदगिहाणसुद्धचरणं पुण्णप्पसंतिप्पयं ।
एवं बोहगया हवंति यमिणा चायत्थिणो चक्किणो ॥
णो चक्की समणो हमुत्तरमिणं जुग्गं पभासंति ते ।
एव पावणदेसणं पथुणिमो जीवतसामिप्पहुं ॥ २१ ॥

॥ आर्यावृत्तम् ॥

वासाचउमासीओ—बायालीसं च संजमदिणाओ ॥
जेणं विहिणा विहिया—त वीरपहुं सया वंदे ॥ २२ ॥

अट्ठण्ह सुमिणाणं—परूवियं णिवइपुण्णपालस्स ॥
जेण च जहत्थफलं—तं वीरपहुं सया वंदे ॥ २३ ॥

एअस पेमबंधो—झिज्जइ इय देवसम्मबोहट्ठ ॥
गोयमसामी जेणं—पट्ठविओ तं पहुं वंदे ॥ २४ ॥

गिहवासे वरिसाइं—तीसं पक्खाहिए य सड्ढेय ॥
जाव दुवालसवरिसे—जस्स य छउमत्थपरियाओ ॥ २५ ॥

तेरसपक्खोणाइं—तीस वासाइ केवलित्तेणं ॥
विहरित्ता सव्वाउ—बावत्तरिवासपरिमाणं ॥ २६ ॥

पालित्ताऽऽइमपक्खे कत्तिअमासे य चरिमजामद्धे ॥
साइपवरणक्खत्ते—कयपज्जंकासणो सामी ॥ २७ ॥

जीवियवड्ढणपण्हे—अवि सक्का णो कयावि वड्ढेउ ॥
जिणया आउयकम्मं—इय कहिऊणं समाहाणं ॥ २८ ॥

जा सोलसपहराइ—दच्चंतिमदेसणं भवियणाणं ॥
किच्चा जोगनिरोह—सेलेसीभावसंपण्णो ॥ २९ ॥

सेसाघाइविणासा—साइअणंतेण भंगसमयेणं ॥
पत्तो जो निव्वाणं—त वीरपहु सया वंदे ॥ ३० ॥

कयमयणदावसंतिं—मणमोरघणं पसण्णमुहकमल ॥
दंसणमलपक्खाले—जलधारासंनिहं सुहयं ॥ ३१ ॥

दुरियतिमिरगवितुल्लं—पयडयरविग्घमेहवाउसमं ॥
जीवंतसामिबिंब—पणमंताणं भयाभावो ॥ ३२ ॥

तिक्काल वगविहिणा—कप्पलयव्वहियभव्वमाहप्प ॥
अच्चंतु वीरबिंब—कय परेणं वियक्केणं ॥ ३३ ॥

जावियसामिज्झाणं—कुणंति आसण्णसिद्धिया मणुया ॥
आरुग्गतुट्ठिकित्तिं—लहंति धणवुड्ढिबोहिपयं ॥ ३४ ॥

॥ प्रशस्ति ॥

॥ आर्यावृत्तम् ॥

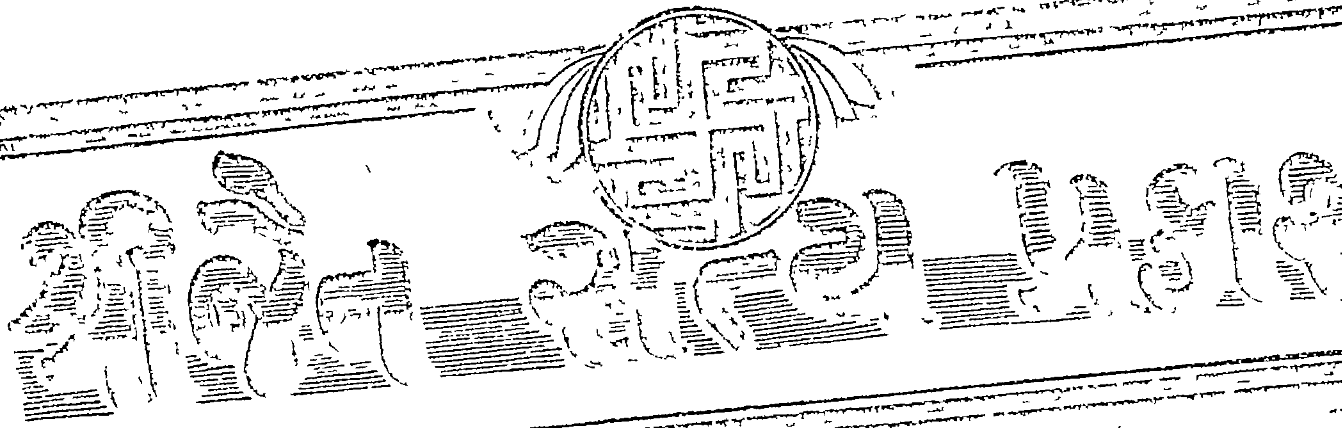
जुम्मणिहाणणिहिंदु—प्पमिए वासे य आसिणे मासे ॥
सियपक्खे दसमीए—धम्मिय सिरिरायनयरंमि ॥ ३५ ॥

जीवियसामिप्पदणं—गुरुवरसिरिणेमिसूरिसीसेणं ॥
पउमेणायरिएणं—रइय घण्णा ' समज्झंतु ॥ ३६ ॥

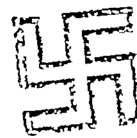
विज्जापहपढणट्ठं—विहिया रयणा इमस्स थुत्तस्स ॥
अज्झयणसवणसीला—लहंति परमुण्णइं णियमा ॥ ३७ ॥

सिरसा वंदे महावीरं

મુદ્રક અને પ્રકાશક: ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ, મણિ મુદ્રણાલય,
કાળુપુર, ખજુરીની પોળ, અમદાવાદ.
પ્રકાશનસ્થાન: શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય,
જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા, અમદાવાદ.

જૈન તત્ત્વજ્ઞાન, સાહિત્ય, કળા અને ઇતિહાસના વિષયો ચર્ચતુ
શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિનું
માસિક મુખપત્ર.

તંત્રી,
શાહ ચીમનલાલ ગોકળદાસ

ક્રમાંક ૧૮

श्री जैन सत्य प्रकाश

(मासिक पत्र)

विषय-दर्शन

१ श्री तालध्वजगिरिमण्डन-सत्यदेव-स्तोत्रम् :

आचार्य महाराज श्रीमद् विजयपद्मसूरिजी ३५१

૨ દિગમ્બરોની ઉત્પત્તિ : આચાર્ય મહારાજ શ્રીમત્ સાગરાનંદસૂરિજી ૩૫૪

૩ પ્રભુ શ્રી મહાવીરનું તત્ત્વજ્ઞાન : આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયલબ્ધિસૂરિજી ૩૫૯

૪ મંખલિપુત્ર ગોશાલ : મુનિરાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી ૩૬૩

૫ પલ્લીવાલ નેમડ અને તેના કુટુમ્બનાં ધર્મકાર્યો : મુનિરાજ શ્રી જયંતવિજયજી ૩૬૮

૬ જૈનપુરીના જિનમંદિરોની અપૂર્વ કળા : શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ ૩૭૩

७ यतिमर्यादा-पट्टक : उपाध्याय महाराज श्री यतीन्द्रविजयजी ३७६

८ दिगम्बर शास्त्र कैसे बनें : मुनिराज श्री दर्शनविजयजी ३७९

૯ મહાપ્રાચીન શ્રી કૌશામ્બીનગરી : આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયપદ્મસૂરિજી ૩૮૩

૧૦ પુરાતન ઇતિહાસ અને સ્થાપત્ય

(૧) પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ (૧૦ લેખો) : મુનિરાજ શ્રી જયંતવિજયજી ૩૮૫

११ श्री महावीर जिनआरात्रिककुलकम् : उपाध्याय महाराजश्री यतीन्द्रविजयजी ३८८

સમાચાર : પૃ. ૩૯૦ ની સામે

: પૂજ્ય મુનિરાજોને વિજ્ઞપ્તિ :

જે પૂજ્ય મુનિરાજોને "શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ" મોકલવામાં આવે છે તેઓએ પોતાના વિહારાદિના કારણે બદલાતું સરનામું, દરેક મહિનાની શુક્લા ત્રીજ પહેલાં અમને લખી જણાવવા કૃપા કરવી. જેથી માસિક ગેરવલ્લે ન જતાં વખતસર મળી શકે.

: સૂચના :

[illegible] આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયલાવણ્યસૂરિજીનો "समीक्षाभ्रमाविष्करण" [illegible] આ અંકમાં આપી શકાયો નથી

णमो त्थु णं भगवओ महावीरस्स

सिरि रायनयरमज्झे संमीलिय सव्वसाहुसमइय । पत्तं मासियमेय भव्वाणं मग्गय विसय ॥१॥

卐 શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ 卐

अण्णाणग्गहदोसगत्थमइणा कुव्वंति जे धम्मिए,
अक्खेवे खलु तेसिमागममयं दाउं विसिट्ठुत्तरं ॥
सोउं तित्थयरागमत्थविसए चे भेऽहिलासा तया,
वाइज्जा प्पवरं पसिद्धजइणं सच्चप्पयासं मुया ॥ २ ॥

અંક ૬

પુસ્તક ૨ | વીર સંવત ૨૪૬૩ | : સન ૧૯૩૭

વિક્રમ સંવત ૧૯૯૩ : | રવિવાર | જાન્યુઆરી ૧૭

પૌષ શુકલા પંચમી

श्रीतालध्वजतीर्थमंडन-सत्यदेव-स्तोत्रम्

कर्ता—आचार्य महाराज श्रीमद् विजयपद्मसूरिजी

॥ आर्यावृत्तम् ॥

सिरिसिद्धचक्कजंतं—वंदिय गुरुणेमिसूरिगुणपयरं ॥
तालज्झयसुमइपहुं—करेमि थुइगोयरं भावा ॥ १ ॥
पंचसजीवणकुंडे—जास हिहाणं पसिद्ध मावण्णं ॥
अप्पज्झाणणियाणा—विउलगुहा जत्थ दीसंति ॥ २ ॥
तालज्झयणामसुरो—इमंमि हिट्ठायगो सुमइभत्तो ॥
ता तालज्झयणामं एयस्स णगस्स संजायं ॥ ३ ॥
तालज्झयणामेणं—तडिणी सेत्तुंजयाइसंबद्धा ॥
पुरओ जलहिपसंगा—सोहइ एत्थाहभूमीए ॥ ४ ॥
णिव्वुइदायगतित्थं—सच्चचमुक्कारसच्चदेवमहं ॥
सिरिपंचमतित्थयरं—णिच्चं झाएमि चित्तंमि ॥ ५ ॥

वज्जजयंतविमाणे–भोचा सुरसम्म महियपुण्णफलं ॥
साकेयपुरीए जो–सावणसियविइयदियहंमि ॥ ६ ॥
णिवमेहमंगलाए–कुच्छिंसि समागओ चवणकाले ॥
माहवसियट्ठमीए–जायं वंदामि तं सुमइं ॥ ७ ॥
तिसयधणुप्पमियंगं–सुवण्णवण्णं पभुत्तभूवत्तं ॥
माहवसियणवमीए–सहसगणं णिच्चभत्तेणं ॥ ८ ॥
णियणयरीए हेट्ठा–सालतरुस्स प्पवण्णपव्वज्जं ॥
चउनाणिपहुं तइया–वंदे तालज्झए सुमइं ॥ ९ ॥
वीसइवरिसाइं जा–जो छउमत्थो सजम्मणयरीए ॥
छट्ठतवेणं चित्ते–सुक्के इक्कारसीदियहे ॥ १० ॥
केवलणाणी जाओ–गणहरसयमंडियं मणुण्णमयं ॥
पढमचरमगणिपुज्जं–तं वंदे सुमइतित्थेसं ॥ ११ ॥

॥ शार्दूलविक्रीडितवृत्तम् ॥

जे संताज्जयमोहमाणमयणा जे णिव्वियारा णरा ।
अण्णासाविणिवत्तगा गुरुयरं सोच्चा जिणिंदागमं ॥
निव्वाणामियविंदुसायरसिया ते सेवणिज्जा सया ।
एवं सुंदरदेसणं पणमिमो तालज्झएसप्पहुं ॥ १२ ॥

कोहो रायविणासणो विणयसंणासोऽहिमाणो जए ।
मित्तीभावविओजओ पभणिओ डंभो रमाभावए ॥
लोहो सव्वगुणोहकट्ठजलणो हेया कसाया समे ।
एवं सुंदरदेसणं पणमिमो तालज्झएसप्पहुं ॥ १३ ॥

अट्टज्झाणविवड्ढगा दुरियवल्लीवड्ढणे जे घणा ।
भव्वा केवलभूसिया चरमचारित्ता य जेसिं खया ॥
तेसिं होइ जओ खमाइमगुणेहिं ण्णहा वण्णिओ ।
एवं सुंदरदेसणं पणमिमो तालज्झएसप्पहुं ॥ १४ ॥

आरंभोऽणुचियाण चेव सयणोहेहिं विरोहो तहा ।
वीसासो ललणाजणस्स वलिहिं फद्धा किलेसप्पया ॥

मच्चुद्दारचउक्क मेय मणिसं चिच्चा लहिज्जासुहं ।
एवं सुंदरदेसणं पणमिमो तालज्झएसप्पहुं ॥ १५ ॥
जस्स ज्झाणवसेण सग्गपरमाणंदालयं लब्भए ।
णीसेसुत्तमभव्वपुज्जचरणं सच्चप्पहावण्णियं ॥
आहिव्वाहिविणासपच्चलसुहं णीरंजणं णिब्भयं ।
भत्तिप्पेमभरेण मेहतणयं सीसेण वंदामि हं ॥ १६ ॥

॥ ઉપજાતિવૃત્તમ્ ॥

विसुद्धलच्छीपरमप्पमोयं, समत्तवंछाविसयप्पयाणं ॥
विक्खायतालज्झयतित्थनाहं, तं सच्चदेवं पणमामि णिच्चं ॥ १७ ॥
जस्स प्पहावा ण भयं ण पीडा, सत्तूण भीई ण कयावि हुज्जा ॥
पसंतिपुण्णोदयलद्धिसिद्धी, तं सच्चदेवं पणमामि णिच्चं ॥ १८ ॥
सम्मत्तसीला मणुया प्पहाए, जं वंदिऊणं णिवतक्कराणं ॥
भयं पणासंति य सावयाणं, तं सच्चदेवं पणमामि णिच्चं ॥ १९ ॥
णिज्जामगो जे भवसायरंमि, भवाडवीमाणवसत्थवाहो ॥
मुणी महागोवसुधम्मभासी, तं सच्चदेवं पणमामि णिच्चं ॥ २० ॥
महड्ढिएहिं तियसेसरेहिं, भत्तिप्पमोयण्णियभाविएहिं ॥
विग्घप्पसंगे परिपूयणिज्जं, तं सच्चदेवं पणमामि णिच्चं ॥ २१ ॥
विसुद्धसद्धा पडिमाइ भव्वा, जं पूइऊणं बहुमाणजोगा ॥
लहंति आरुग्गविणोयलच्छि, तं सच्चदेवं पणमामि णिच्चं ॥ २२ ॥
जस्स त्थवा हुज्ज विसिट्ठवुद्धी, धिइप्पवुद्धी रसणा य सत्था ॥
जच्चंधमूयत्तगया ण हुज्जा, तं सच्चदेवं पणमामि णिच्चं ॥ २३ ॥
बहुप्पणट्ठं मम जस्स संगा, रागो वि सो ते स्सरणेण णट्ठो ॥
कम्माण जाया बहुणिज्जराओ, जिणेस हिट्ठं हिययं विसेसा ॥ २४ ॥
मुत्तिपयं ते सरणं पवण्णो, साहेमि चारित्त महं सुसत्थो ॥
अओ न पत्थं मम किंचि अण्णं, तं सच्चदेवं पणमामि णिच्चं ॥ २५ ॥

(अपूर्ण)

દિગંબરોની ઉત્પત્તિ

લેખક. આચાર્ય-મહારાજ શ્રીમત્ સાગરાનંદસૂરિજી

(ત્રીજા અંકથી ચાલુ)

નિશ્ચય અને વ્યવહાર :

પોતાના ઉપર આવતા અનેક દોષોનું નિવારણ કરવા માટે છેલ્લા કેટલાક સમયથી કેટલાક દિગંબર ભાઈઓ પોતાને નિશ્ચય-પ્રધાન જાહેર કરે છે અને તે રીતે વ્યવહાર માર્ગનો અપલાપ કરે છે. આ માન્યતા સમયસાર ના કર્તા બનારસીદાસે શરૂ કરી છે. બનારસીદાસના વખતમાં દિગંબર-વસ્ત્ર વગરના-સાધુઓને નગ્ન રીતે ગામમાં ગોચરી ફરવાની રાજ્ય તરફથી મનાઈ કરવામાં આવી. પરિણામે ગોચરી જવા પૂરતા વખતને માટે તે સાધુઓને, નાના મોટા ગમે તે રંગના વસ્ત્રનો આશ્રય લેવો પડ્યો અને એ રીતે પોતાના દિગંબરપણાને દૂર કરવું પડયું. આ પરિસ્થિતિથી ભોળા લોકો ભરમાઈ ન જાય અને શ્વેતાંબર માર્ગના ઉપાસક ન બની જાય તે માટે, બનારસીદાસે સમયસાર ની રચના કરીને પોતાને નિશ્ચયમાર્ગના ઉપાસક બતાવીને વ્યવહાર માર્ગનો નિષેધ કર્યો. પરન્તુ જો તેમણે સ્વીકારેલ નિશ્ચયમાર્ગની ઘોષણા સાચે જ સત્યની ગવેષણા બુદ્ધિથી કરવામાં આવી હોત તો સ્ત્રી ચારિત્ર, સ્ત્રી મુક્તિ, ગૃહલિંગસિદ્ધ, અન્યલિંગસિદ્ધ વગેરે સિદ્ધાંતોને પણ તેઓએ પોતાના ર્યા હોત! એટલે દિગંબરો નિશ્ચયવાદનું આરાધન કરવાની વૃત્તિથી પ્રેરાઈને વ્યવહારમાર્ગના વિલોપક તેમજ નિશ્ચયવાદને માનનારા થયા છે એમ નથી. આ તો કેવળ અમુક સગવડ માટે જ સ્વીકારેલ માન્યતા છે.

વળી જૈનદર્શનની અનેકાન્તવાદની પવિત્ર જયપતાકા નીચે કેવળ શ્ચયવાદની આરાધનાને જ સ્થાન છે એમ નથી. ત્યાં તો જેમ એકલો વહાર આરાધવો પાલવે નહીં તેમ નિશ્ચય પણ એકલો ન પાલવે! નિશ્ચય ને વ્યવહાર એ બેમાંથી એકની પણ એકાંત આરાધના કરવાનું વિધાન પણ સાચા અનેકાન્તવાદના ઉપાસકથી થઈ જ કેમ શકે? છતાં નિશ્ચય ર્ગનું એકાન્ત વિધાન કરવાનો તેમનો હેતુ સ્પષ્ટ છે કે શ્વેતાંબરો જે પૂજા,

વગેરે શુદ્ધ વ્યવહારનું
પ્રભાવના, દાન, શીલ, તપ, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ લોકો ન ખેંચાય અને પોતાનો (દિગંબર)
પવિત્ર આચરણ કરે છે તેના તરફ સંસારની બધીય પ્રવૃત્તિઓમાં, ધનધાન્યાદિના
માર્ગ ન છોડી દે! પણ પોતાની વ્યવહારમાં લાગ્યા રહેતા દિગંબરોનો આ
ઉપાર્જન વગેરેમાં, ક્ષણે ક્ષણે સુસંગત છે તે સમજવુ કઠણ નથી! પોતે માનેલા
વ્યવહારનો નિષેધ કેટલો સાચી રીતે વળગી રહે અને વ્યવહારમાર્ગને છોડી
નિશ્ચયવાદને જ જો તેઓ પ્રવૃત્તિ કરી શકે, તેમજ બોલવા ચાલવાનું કે ઉઠવા
દે તો તો તેઓ કઈ કરી શકે કે કેમ તેનો પણ જો તેઓએ વિચાર કર્યો
બેસવાનું પણ તેઓ માન્યતાને તેઓ કદી અપનાવત નહીં! આ સંબંધી વિશેષ
હોત તો આ ન્યાયાચાર્ય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજનો अध्यात्ममतपरीक्षा
જાણવા ઇચ્છનારે શ્રી મેઘવિજયજી ગણિ રચિત युक्तिप्रबोध ગ્રંથ જોવો.
નામક ગ્રંથ કે

જિનમૂર્તિ અને ચક્ષુ.

નિશ્ચય અને વ્યવહારના બન્ને માર્ગના સ્વીકારના પવિત્ર સિદ્ધાંત પ્રમાણે
શ્વેતાંબરો તો જેમ સચેલક(વસ્ત્રસહિત)પણામા મોક્ષ માને છે તેમ
અચેલક(નગ્ન)પણામાં પણ મોક્ષને માને છે. પણ દિગંબરોને તો પોતાના
દુરાગ્રહના કારણે સ્ત્રીમુક્તિ, સ્ત્રીચારિત્ર, અન્યલિંગ-સિદ્ધ વગેરેનો સર્વથા
નિષેધ કરવો પડ્યો એટલું જ નહીં પણ ત્રિલોકનાથ તીર્થંકર દેવની પૂજા
અને આકારથી પણ તેમને ઘણે અંશે પતિત થવું પડ્યું દિગંબરોના
અનેક ગ્રંથોમા શ્રીજિનેશ્વર ભગવાનની પૂજા અનેક પ્રકારના વનસ્પતિનાં
તેમજ સુવર્ણનાં પુષ્પો કે મોતી વગેરેની માળા આદિથી કરવાનુ સ્પષ્ટ
વિધાન કરવામાં આવ્યું છે છતાં ભગવાનની પ્રતિમાને ચક્ષુ લગાવવાની વાત
તેમને ગળે ઉતરી નથી. જો ભગવાન જિનેશ્વર મહારાજની આકૃતિ પ્રમાણે
જ તેમની મૂર્તિ બનાવવી હોય તો એ મૂર્તિનુ શરીર ગમે તે વર્ણનું હોય
તો પણ ચક્ષુનો વર્ણ તો જુદો જ હોવો જોઇએ. કોઈ પણ જીવન્ત પ્રાણીને
આપણે જોઈશું તો આપણને અવશ્ય જણાશે કે, તેના શરીરના રંગ કરતાં
ચક્ષુનો રંગ ભિન્ન જ હોય છે. આનો અર્થ એ નથી કે એ ભિન્ન રંગના
ચક્ષુ ચાંદી, હીરા કે પુખરાજ વગેરેના હોવાં જોઇએ. વાત મુખ્ય એ જ
છે કે મૂળ શરીરના વર્ણ કરતા ચક્ષુનો વર્ણ જુદો હોવો જોઇએ! આમ
હોવા છતાં દિગંબરોને પ્રભુ–પ્રતિમાને ચક્ષુ લગાડવાનું નથી રુચતુ એનું
કારણ એ છે કે–જેમ મુનિરાજને કોઇ પણ પ્રકારનો બાહ્ય પરિગ્રહ હોવો
એનું નામ સંગ ગણીને તેમણે સાધુને માટે વસ્ત્રપાત્રાદિનો સર્વથા નિષેધ
કર્યો અને તેથી યુક્ત જે હોય તે સાધુ ન કહેવાય એમ માન્યું તેમ જિને-

શ્વરની પ્રતિમાને પણ કોઈ પણ પ્રકારનો સંગ ન હોવો જોઈએ એમ તેમને માનવું પડ્યું.

શાસ્ત્રોની મર્યાદા :

આ પ્રસંગે એ વાત યાદ રાખવી જોઈએ કે શ્વેતાંબરોને કોઇ પણ વસ્તુનું વિધાન કે નિષેધ કરતી વખતે સૌથી પહેલાં પોતાના જિનભાષિત આગમો તરફ ધ્યાન આપવું પડે છે. અને તેથી કોઇ પણ પ્રકારની મનગમતી કલ્પનાની પ્રરૂપણા તેઓ કરી શકતા નથી. જ્યારે બીજી તરફ દિગંબરોએ જિનભાષિત આગમોનો સર્વથા નાશ થયેલો માનવાથી કોઇ પણ વાતની ગમે તેવી પ્રરૂપણા કરવામાં તેમને કોઈનું પણ નિયંત્રણ સ્વીકારવું પડતું નથી. એટલે તેઓ મનફાવી કલ્પનાને જાહેર કરી શકે છે. પરંપરાથી ચાલી આવતી પેઢીવાળાને પોતાના જુના ચોપડા ધ્યાનમાં રાખીને જ વ્યવહાર કરવો પડે છે જ્યારે નવી પેઢી ચલાવનારને તો તેમ કરવું પડતું નથી, એ દરેકના રોજના અનુભવની વાત છે.

તીર્થંકર દેવો અને દેવદૂષ્ય :

બધાય તીર્થંકરદેવો, ઇંદ્ર મહારાજે પોતાના ખભા ઉપર નાખેલા દેવદૂષ્ય સાથે જ દીક્ષિત થાય છે; એટલું જ નહીં પણ ચરમ તીર્થંકર ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીના દેવદૂષ્ય સંબંધી તો સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ઘણો લાંબો ઉલ્લેખ મળે છે. ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીને દીક્ષા લીધાને થોડો સમય થયો તેટલામાં ભગવાને એ દેવદૂષ્યનો અડધો ભાગ સોમ નામના બ્રાહ્મણને આપ્યો હતો અને બાકીનો અડધો ભાગ તેર માસ જેટલા વખત પછી કાંટામાં ભરાઇને પડી ગયો હતો. એ બન્ને કકડાને તુન્નવાયે એવી રીતે સાંધી દીધા કે એ આખા દેવદૂષ્ય જેવું લાગવા લાગ્યું. તે દેવદૂષ્ય તે બ્રાહ્મણે ભગવાન્ મહાવીરદેવના મોટા ભાઈ નંદીવર્ધનને આપ્યું, અને એના બદલામાં એ બ્રાહ્મણને સો સોનૈયા મળ્યા. દેવદૂષ્ય સંબંધી શાસ્ત્રોમાં આટલું સ્પષ્ટ વિધાન હોવા છતાં દિગંબરોએ પોતાની મનઃકલ્પના પ્રમાણે જાહેર કર્યું કે "બધા તીર્થંકરો નગ્નપણે જ દીક્ષિત થાય છે, અને અમારા સાધુઓ એ તીર્થંકર મહારાજાઓના ઉપાસક હોવાથી નગ્નપણે જ રહે છે." આ વાતની પ્રરૂપણા કરવામાં પણ દિગંબરોએ માનીલીધેલ સંગત્યાગની ખોટી ધૂન જ કારણભૂત છે.

આ સંગત્યાગની ધૂનમાં તેઓ તો એમ પણ માનવા અને બોલવા લાગ્યા કે "અમે તો જિનેશ્વર મહારાજના વીતરાગપણાની પૂજા કરીએ

છીએ." પણ આમ બોલતાં પોતે વદતો વ્યાઘાત દોષના ભોગ બની ગયા તેનું તેમને ધ્યાન ન રહ્યું. તેઓ જેને પોતાનાં શાસ્ત્રો માને છે તેમાં જ ઠેકાણે ઠેકાણે લખેલ પ્રભુ-પ્રતિમાની પખાલ, પૂજા આદિની વિધિને શું તેઓ નથી કરતા?

જિનકલ્પ અને સ્થવિરકલ્પ :

આ પ્રસંગે એ જાણવું જરૂરી છે કે-જિનકલ્પ આદિને અંગીકાર કરનારા પણ બધાય અચેલક જ હતા એવો નિયમ ન્હોતો. કેટલાક લોકો ભદ્રિક જીવોને ઉલટું સમજાવવા માટે કહે છે કે શ્વેતાંબરનો પંથ તે સ્થવિરકલ્પિયોનો માર્ગ અને દિગંબરોનો પંથ તે જિનકલ્પિયોનો માર્ગ. પણ તત્ત્વદૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં કહેવું પડે છે કે આ કથન બીલકુલ સત્યથી વેગળું છે. શ્વેતાંબરોમાં સ્થવિરકલ્પ અને જિનકલ્પ એમ બન્ને પ્રકારના કલ્પો છે. અને દિગંબરોમાં તો ન તો સ્થવિરકલ્પ મળે છે કે ન તો જિનકલ્પ મળે છે. ચોલપટ્ટ આદિ ઉપકરણો નહીં રાખવાના લીધે તેઓ સ્થવિરકલ્પની મર્યાદાને સ્વીકારતા નથી એ તો સુસ્પષ્ટ છે, પણ સાથે સાથે જિનકલ્પની મર્યાદા પણ તેઓમાં નથી મળતી. પ્રથમ તો જિનકલ્પની કોઇ પણ મર્યાદા એવી નથી કે જે સંયમ-પાલનના સહાયક રજોહરણ અને મુહપત્તિ રાખવાનો ઇન્કાર કરતી હોય. વળી સામાન્ય બુદ્ધિવાળો માણસ પણ સમજી શકે એમ છે "કલ્પ" શબ્દની આગળ લગાડવામાં આવેલ "જિન" શબ્દથી એ સ્વતઃ સિદ્ધ થઇ જાય છે કે બીજો પણ કોઇ કલ્પ હોવો જોઇએ. અને તે બીજો કલ્પ તે સ્થવિરકલ્પ. આ પ્રમાણે કલ્પના બે ભેદ પાડવામાં આવ્યા છે, એથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જિનકલ્પનો આચાર ઉત્કૃષ્ટ હોવો જોઇએ જ્યારે સ્થવિરકલ્પનો આચાર એટલો બધો ઉત્કૃષ્ટ ન હોઇ શકે; અને તેથી સ્થવિરકલ્પમાં તૈયાર થયેલો જ જિનકલ્પનુ પાલન કરી શકે. એટલે આ પ્રમાણે જે સ્થવિરકલ્પને માનતો હોય તે જ જિનકલ્પને માની શકે. સ્થવિરકલ્પની અવગણના કરીને જિનકલ્પની આરાધના ન થઇ શકે! છેલ્લી પરીક્ષા પાસ કરવા ચાહનારે પહેલી બધી પરીક્ષાઓ પાસ કરવી જોઇએ એ સાવ સાદી સમજમાં ઉતરી શકે એવી વાત છે. બીજા પગથીએ ચડયા સિવાય સાતમા પગથિયે કોઇ પહોંચવાનો દાવો કરે ખરું?

વળી શાસ્ત્રોના પ્રતિપાદન પ્રમાણે તો આ દિગબર સંપ્રદાયની ઉત્પત્તિના પાંચ સેકાઓ પહેલાંથી જિનકલ્પનો વિચ્છેદ થઇ ગયો હતો. શાસ્ત્રમાં

બતાવવામાં આવેલ તે તે ક્ષેત્રને આશ્રીને, તે તે કાળ વિશેષમાં તે તે વસ્તુ વિશેષના વિચ્છેદનો એ અર્થ નથી કે એ વસ્તુ ઉત્પન્ન થતી હોવા છતાં શાસ્ત્રકારો હઠાત્ તેનો નિષેધ કરે છે અથવા એને સ્વીકારતા નથી. ખરી વાત એ છે કે અમુક કાળમાં અમુક વસ્તુની ઉત્પત્તિની કોઈ પણ રીતે સંભાવના જ ન હોય એટલે શાસ્ત્રકારો તે કાળમાં તે વસ્તુનો વિચ્છેદ બતાવે છે. એક વંધ્યા ગણાતી સ્ત્રીને પુત્ર ઉત્પન્ન ન જ થાય એમ અથવા તેને પુત્ર ઉત્પન્ન થાય તો પણ તેને પુત્ર તરીકે ન માનવો એમ કોઇની પણ ઈચ્છા નથી હોતી. પણ એ સ્ત્રીનો સ્વયંભૂ સ્વભાવ જ એવો હોય છે કે જેથી તેને સંતાનની પ્રાપ્તિ અસંભવ થાય છે. શાસ્ત્રોમાં વર્ણવવામાં આવેલા અમુક કાળ કે ક્ષેત્રને આશ્રીને અમુક વસ્તુના વિચ્છેદો પણ આવા સ્વભાવજન્ય કારણો ઉપર જ અવલંબિત છે. ક્ષેત્ર અને કાળબળના પરિણામે જિનકલ્પનો પણ અંતિમ કેવળી શ્રી જંબૂસ્વામી પછી વિચ્છેદ થઈ ગયો છે એ વાત શ્રી વિશેષાવશ્યક ભાષ્યકાર સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જણાવે છે. છતાં એ જિનકલ્પનુ પાલન કરવાનો દાવો કરતા દિગંબર ભાઇઓ ખરેખર ભૂલ ખાય છે. જિનકલ્પના અંગે સૌથી પ્રથમ એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઇએ કે જિનકલ્પના પાલન માટે વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણ જોઈએ. એ સંઘયણ ભગવાન સ્થૂલભદ્રજીથી આગળ ચાલ્યું નથી એટલે શિવભૂતિજીના સમયમાં એ સંઘયણ ન હતું. વળી જિનકલ્પ લેનારને ઓછામાં ઓછું નવમા પૂર્વની ત્રીજી વસ્તુ સુધીનુ જ્ઞાન હોવું જ જોઈએ. અને શિવભૂતિજીના વખતમાં તો તેમાંનુ કશુંય ન હતું. છ માસ સુધી આહાર ન મળે અને તેથી છ માસ સુધી ઉપવાસ કરવા પડે છતાં સંયમ વ્યાપારમાં જરા પણ ખામી ન આવે એટલી શક્તિ જિનકલ્પના પાળનારમાં હોવી જોઈએ. આ શક્તિ પણ શિવભૂતિજીના વખતમાં ક્યાં હતી? આ ઉપરાંત સ્થંડિલ વગેરેની પણ અનેક આકરી મર્યાદાઓ પાળવાની શક્તિ હોવી, જિનકલ્પવી માટે, અનિવાર્ય છે. આવી મોટી શક્તિવાળો જિનકલ્પનો આરાધક કદાચ નિર્વસ્ત્ર પણ થાય! પણ એ નિવસ્ત્રપણાનો અર્થ એ નથી કે એ મુહપત્તિ અને રજોહરણ જેવાં સયમનાં સાધનો પણ ન રાખે!

આ પ્રમાણે જિનકલ્પના આચાર માટેની વિશિષ્ટ યોગ્યતાઓનો શિવભૂતિજીના સમયમાં વિચ્છેદ થઇ ગયો હતો એટલે દિગંબરો જિનકલ્પનો પાલક હોવાનો દાવો કરે એ કોઇ રીતે માન્ય થઇ શકે નહીં.

(અપૂર્ણ)

પ્રભુ શ્રી મહાવીરનું તત્ત્વજ્ઞાન

લેખક—આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયલબ્ધિસૂરિજી.

આ પરિવર્તનશીલ સંસાર અતિ જડતાના કારણે સુપ્ત દશામાં પડેલાં પ્રાણીઓને ભલે ભયપ્રદ લાગતો ન હોય, પરંતુ થોડી પણ જાગૃત દશાને અનુભવી રહેલા પ્રાણિઓને મન એ અતિ ઝારમો લાગે છે. નરક નિગોદમાં અનંતીવાર અસહ્ય દુઃખો પામ્યાં છતાં, તીર્યંચગતિમાં દુઃખપ્રધાન જીવન જીવવાં છતાં, માનવયોનિના ત્રિવિધ તાપથી ખૂબ તપ્યા છતા અને દેવતાના ભવમાં પણ ઈર્ષ્યાથી સંતપ્ત જીવન જીવવા છતા પણ સુખદુ:ખના કારણરૂપ કર્મની જડને જડથી ઉખેડવા માટે અને રત્નત્રયીનું સુદર સાધન મેળવવા માટે કોશિશ કરવામાં આવતી નથી, એ ખરેખર, ખેદનો વિષય છે.

અતિ દુઃખમય સંસારથી બચાવનાર, અનંત ઉપકારી મહાવીર મહારાજના કથન કરેલા તત્ત્વજ્ઞાનની સમ્યક્ પ્રકારે શ્રદ્ધા થવાથી અમુક કાલે પણ યથાખ્યાતચારિત્ર અવશ્ય મળે છે, કે જે વડે અનંતા તર્યા, અનતા તરશે અને સંખ્યાબંધ તરી રહ્યાં છે મહાવીરવિભુનુ તત્ત્વજ્ઞાન, તે અનંત જિનવરોનુ તત્ત્વજ્ઞાન છે. અનંત પુણ્યરાશિના ઉદયે આવા તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે.

બૌદ્ધદર્શનની માન્યતા

બૌદ્ધો અક્રિયાવાદી છે, તેથી ત્યાં મોક્ષનુ દ્વાર બંધ છે, તેમ તે દ્વાર સુધી પહોંચવાનો માર્ગ પણ તે લોકો નથી જાણતા. માત્ર દ્રવ્ય પ્રાણીદયાના ઉત્કર્ષથી જગતમાં તેમની વિશેષ ખ્યાતિ તેમજ વૃદ્ધિ દેખાય છે પણ ભાવ દયામા તેઓ બહુ જ પછાત છે, તે તો તેમના અનુયાયીઓ માંસભક્ષણ જેવા નીચ કાર્યને કરી રહ્યા છે, તેથી પણ જગજાહેર છે. તેઓ માને છે કે "क्षणिका सर्वसंस्कारा अस्थितानां कुतः क्रिया" સર્વ જગતના પદાર્થ ક્ષણમાં પેદા થઈ ક્ષણમા નાશ થનારા છે, એટલે અસ્થિર વસ્તુમાં ક્રિયા સંભવતી નથી. પદાર્થને એકાંત ક્ષણિક માનવાથી અકૃતાગમ અને કૃતનાશ એટલે વિના કર્યે કર્મનુ આવવું અને કરેલનો વિના ભોગવે નાશ; યાને જે પહેલા ક્ષણે કાંઈ પણ કર્યું, ને ક્ષણ કરીને જ નાશ પામ્યો, અને તેનુ પરિણામ તેના પછીના ક્ષણને સહવું પડયુ તેને માટે અકૃતાગમ (વિના કર્યે આગમન,) અને પ્રથમનો ક્ષણ કરીને વિના ભોગવે નાશ થયો, એટલે કૃતનાશ (કરેલ કર્મનો વિના ભોગવે નાશ થયો,) આ બે જબ્બર દૂષણો બૌદ્ધમતમાં આવી પડે છે જો કે આ ઠેકાણે સંતાનની કલ્પના કરી, સ્વ મતને કાયમ રાખવા બૌદ્ધોએ આડ કરી છે, પરંતુ તે આડ પણ, વસ્તુસ્વરૂપે કબૂલે તો यत् सत् तत क्षणिक એ ન્યાયે નષ્ટ થઈ જાય છે, અને અવસ્તુરૂપે કાર્યકર થઈ શકતી નથી જેઓ કહે છે કે, "यथा यथाऽर्थाश्चिन्त्यन्ते, विविच्यन्ते तथा तथा। यद्येतत् स्वयमर्थेभ्यो रोचते तत्र के वयं" જેમ જેમ પદાર્થનો વિચાર કરીએ છીએ, તેમ તેમ પદાર્થ સ્વય દૂર ભાગતા જાય છે, અર્થાત્–દુનિયાની આંખે દેખાતા પદાર્થો સિદ્ધ થઈ

શકતા નથી (જુદાં છે,) અને જો પદાર્થોને સ્વયં પોતાની સિદ્ધિ ગમતી નથી, તો ત્યાં અમે કોણ ? આમ કહેનારા બૌદ્ધો ચાર્વાકના સગા ભાઈ છે. ભૂત ક્ષણ અને અનાગત ક્ષણના સંબંધ વગરનો વર્તમાન ક્ષણ હોવાથી, કોઈ ક્રિયા થઈ શક્તિ નથી, અને ક્રિયાવગર કર્મ બની શકતું નથી, તો પછી ધર્મ જેવી અગત્યવાળી વસ્તુ જરૂર જ ઉડી જાય છે, અને જ્યાંથી ધર્મ પલાયન થાય તે મતને ધર્મમત કોણ કહે?

વળી " अनुपप्लवा चित्संततिरपवर्गः" અર્થાત્ રાગદ્વેષ રહિત જ્ઞાનની સંતતિ (શ્રેણી)ને મોક્ષ બતાવે છે, તે જ્ઞાનની સંતતિ પણ નિરાધાર સિદ્ધ થઈ શકતી નથી.

સાંખ્યદર્શનની માન્યતા :

સાંખ્યમતવાળાઓ પણ આત્માને અક્રિય માને છે એટલે બંધ મોક્ષની વ્યવસ્થા કાયમ રહી શકતી નથી. અક્રિય આત્મા બંધાતો નથી, તો પછી બંધ સિવાય મોક્ષનું ઉચ્ચારણ પણ વ્યર્થ છે, અને જે ધર્મમાં મોક્ષની વ્યવસ્થા નથી, તે ધર્મને શાસન કરવાનો પણ હક્ક નથી; કારણકે શાસન, સંસારથી અતિરિક્ત મુક્તિ પદાર્થની પ્રાપ્તિ માટે જ છે, અને તે વસ્તુ જ્યારે સિદ્ધ નથી થતી, તો પછી ત્યાગ વૈરાગ્યનું શાસન નકામું ઠરે છે. વળી તેઓ, "प्रकृति तद्विकारोपधानविलये पुरुषस्य स्वरूपेणावस्थानं मुक्तिः" એવી રીતે મુક્તિનું નિરૂપણ કરે છે, તે સિદ્ધ થઈ શકતુ નથી, કારણ કે પ્રકૃતિ અને તેના વિકારનું સમ્મિલન હોવા છતાં આત્મા કમલવત્ નિર્લેપ છે, અને અક્રિય છે તે કોઈ પણ પ્રકારે મુક્તિ મેળવે એમ બની શકે નહી, અને એતું સ્વરૂપાવસ્થાન છે તો શરૂથી જ છે, અને નથી તો હંમેશના માટે નથી.

નૈયાયિકદર્શનની માન્યતા :

ન્યાયદર્શનવાળાઓએ કહેલાં તત્ત્વો પણ તત્ત્વદષ્ટિથી વિચારતાં ઘટી શકતાં નથી. તેઓ માને છે કે, १ प्रमाण, २ प्रमेय, ३ संशय, ४ प्रयोजन, ५ दृष्टान्त, ६ सिद्धान्त, ७ अवयव, ८ तर्क, ९ निर्णय, १० वाद, ११ जल्प, १२ वितण्डा, १३ हेत्वाभास, १४ छल, १५ जाति, १६ निग्रहस्थानानि षोडश पदार्थाः એ સોળ પદાર્થ છે. પહેલો પદાર્થ પ્રમાણ છે. જેના વડે હેયથી નિવૃત્તિ અને ઉપાદેયમા પ્રવૃત્તિરૂપ અર્થ પરિચ્છેદ થઇ શકે તેને પ્રમાણ કહે છે, અને તેના પ્રત્યક્ષ, અનુમાન ઉપમાન, અને આગમ, એમ ચાર ભેદ છે. તેમાં પ્રત્યક્ષનું લક્ષણઃ— इन्द्रियार्थसन्निकर्षोत्पन्नं ज्ञानमव्यपदेश्यमव्यभिचारि व्यवसायात्मकं प्रत्यक्षम्' અર્થાત્, ઇંદ્રિયો અને અર્થોના સંબંધથી પેદા થયેલ, (જ્ઞાનનો આવિર્ભાવ માનવો ઠીક છે.) અવ્યપદેશ્ય–(શાબ્દ પ્રમાણુ ન થઈ જાય માટે આ વિશેષણ છે.) નિર્વિકલ્પક, વ્યભિચાર વિનાનુ, નિશ્ચયાત્મક પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન કહેવાય છે. નૈયાયિકોનુ ઉપર્યુક્ત લક્ષણવાલું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ અનુમાનમાં મળે છે, કારણકે, "यत्रात्मार्थग्रहण प्रति साक्षात् व्याप्रियते तदेव प्रत्यक्षम्" જે ઠેકાણે સાક્ષાત્ આત્માનો જ વ્યાપાર હોય, અને ઇન્દ્રિયોની જરૂર ન પડે તે જ પ્રત્યક્ષ કહેવાય તેવાં પ્રત્યક્ષ અવધિ, મનઃપર્યાય અને કેવળજ્ઞાન છે માટે નૈયાયિકકથિત ઇન્દ્રિય અને પદાર્થના સંયોગે ઉત્પન્ન થતું જ્ઞાન, વાસ્તવિક પ્રત્યક્ષ છે જ નહિ. કિન્તુ અનુમાન જેમ ધૂમાદિ સાધનદ્વારા થઇ શકે છે, તેમ તેમા ઇન્દ્રિયના સાધનની જરૂરત પડે છે, માટે તે પરોક્ષ જ્ઞાન છે ઉપચારથી ભલે પ્રત્યક્ષ કહો, પરંતુ ઉપચાર તત્ત્વદષ્ટિ આગળ ટકી ન શકે

અનુમાનના પૂર્વવત, શેષવત્ અને સામાન્યતોદૃષ્ટ, એમ ત્રણ ભેદ છે. ત્યાં કારણથી કાર્યનું અનુમાન કરવું, તે પૂર્વવત્ કહેવાય છે, કારણકે હંમેશાં પૂર્વમાં કારણ જ હોય છે, અને પછી જ કાર્ય થાય છે. જેમ સૂત્ર અને વસ્ત્ર બનાવવાની સામગ્રી પહેલાં હોય ત્યારે વસ્ત્ર બનશે, એવું અનુમાન કરવું તે પૂર્વવત્ અનુમાન કહેવાય. કાર્યથી કારણનુ અનુમાન થાય તે શેષવત્ અનુમાન કહેવાય છે જેમ ધૂમરૂપ કાર્યથી અગ્નિનુ અનુમાન કરવું. અહીં ધૂમ અગ્નિના શેષ રૂપ છે. એક આંબો મોરવાળો યા ફળવાળો જોઈ સર્વ આંબાઓને મોરવાળા યા ફળવાળા કહેવા, તે સામાન્યતોદૃષ્ટ અનુમાન છે. અથવા દેવદત્તની ગમન પૂર્વકની સ્થાનાતરની પ્રાપ્તિને જોઈને સૂર્યની સ્થાનાંતર પ્રાપ્તિ, ગમન પૂર્વક માનવી તે પણ સામાન્યતોદૃષ્ટ અનુમાન કહેવાય છે. અહીંઆ વિચાર કરતા લાગશે કે પ્રત્યક્ષ પૂર્વક અનુમાન હોય છે, કેમકે ધૂમ અને અગ્નિનો સબંધ પ્રત્યક્ષથી ગ્રાહ્ય થયા પછી ધૂમનુ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે પરોક્ષ અગ્નિનુ અનુમાન થાય છે. એટલે અનુમાનમા પ્રત્યક્ષની જરૂર રહે છે. ઉપર પ્રમાણે પ્રત્યક્ષનુ પ્રામણ્ય નહિ હોવાથી અનુમાનનુ પ્રામાણ્ય પણ ટકી શકતુ નથી.

પ્રસિદ્ધ સાધર્મ્યથી સાધ્યને સિદ્ધ કરનાર ઉપમાન પ્રમાણ કહેવાય છે. જેમકે गोसदृशो गवयः, કોઈ આદમીએ રોઝને નથી જોયુ, તેણે જાણકારને પૂછ્યુ કે રોઝ કેવું હોય ? ત્યારે અનુભવીએ જવાબ આપ્યો, કે ગાયના જેવુ આ વિષય પણ અનુમાનમાં આવી જાય છે એટલે અપ્રમાણ છે. વળી આગમ-શબ્દ પ્રમાણને વિચાર કરીએ, તો તે આપ્તપ્રરૂપિત હોય ત્યારે જ પ્રમાણ થઈ શકે, અને અર્હન સિવાય બીજા કોઈ આપ્ત હોઈ શકતા નથી, તે પ્રસંગે વિચારીશું એમ ચારે પ્રમાણો ઉડી જાય છે. વળી પ્રમાણ એ જ્ઞાન છે, અને જ્ઞાન આત્માનો ગુણ છે, તેને પૃથક્ પદાર્થ માનશો, તો પછી રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ, વગેરે ગુણોને પણ, જુદા પદાર્થરૂપે માનવા જતા, પદાર્થની સંખ્યામા વૃદ્ધિ થશે, એટલે સોળ કાયમ નહિ રહી શકે. કદાચ કહેશો કે અમોએ પ્રમેય નામનો બીજો પદાર્થ માન્યો છે, તેમા શબ્દ રૂપાદિનુ ગ્રહણ થઈ શકશે. બેશક, શબ્દ રૂપાદિનુ ગ્રહણ થઇ શકશે, પણ પૃથક્પણે નહિ. દ્રવ્યના ગ્રહણથી તેનુ ગ્રહણ છે, જુદું નથી. તેમ પ્રમાણ પદાર્થ, જ્ઞાનાત્મક હોવાથી, આત્માથી જુદો ન હોઈ શકે, એટલે પદાર્થની સંખ્યા તુટી જાય છે.

હવે બીજો પદાર્થ પ્રમેય નામનો નૈયાયિકો માને છે, તેનો પરામર્શ કરીએ તો તેમા પણ કેટલી બધી ત્રુટી છે તે સહજ સમજાશે :

प्रमेय त्वात्मशरीरेन्द्रियार्थबुद्धिमन.प्रवृत्तिदोषप्रेत्यभावफलदु.खापवर्गा

અર્થ:—આત્મા, શરીર, ઇન્દ્રિય, વિષય, બુદ્ધિ, મન, પ્રવૃત્તિ, દોષ, પ્રેત્યભાવ, ફલ, દુઃખ, અને અપવર્ગ, એમ પ્રમેય નામના દ્વિતીય પદાર્થના બાર ભેદો કરે છે. તેમા આત્મા એ પદાર્થ બરાબર છે કોઈથી ના કહી શકાય તેમ નથી. કારણકે આત્માને નહિ માનનારની સર્વ બાજી ધૂળમા મળી જાય છે. ત્યારપછી શરીર અને ઇન્દ્રિયો એ આત્માનાં ભોગાયતન કહેવાય છે. અને ભોક્તવ્ય (ભોગવવા લાયક.) ઇંદ્રિયાર્થ (એટલે ઇંદ્રિયોના વિષયો) છે. તે પણ જીવની સાથે, બીજો અજીવ પદાર્થ પ્રભુ મહાવીરે કહેલ છે, એટલે તેમાં આવી જાય છે બુદ્ધિ ઉપયોગનુ નામ છે, તે જ્ઞાનરૂપ હોવાથી, આત્માનો ગુણ છે. એટલે જુદો પદાર્થ ન ગણાય. મન, દ્રવ્ય–સ્વરૂપે

માનીએ, તો પુદ્ગલમાં આવી જાય અને ભાવ મન લઈએ, તો આત્મામાં આવી જાય; એટલે તે પણ પૃથક્ ન કહી શકાય. હવે સુખદુઃખ સંવેદનના નિર્વર્તનનું કારણ પ્રવૃત્તિ તે પણ પૃથક્ નથી. કારણકે તે પ્રવૃત્તિ આત્મ-ઇચ્છારૂપ હોવાથી આત્માનો અભિપ્રાય કહેવાય, અને તે આત્માનો ગુણ હોવાથી આત્માથી જુદી ન માની શકાય. "आत्मानं दूषयतीति दोषः" આત્માને દૂષિત કરનાર દોષ કહેવાય, તે રાગ દ્વેષ મોહાદિક સમજવા. તેઓ પણ અશુદ્ધ જીવના પર્યાયો હોવાથી, તેવા જીવથી અભિન્ન છે. એટલે દોષ પદાર્થ જુદો ન હોઈ શકે. પ્રેત્યભાવ નામ પરલોકનું છે. તે પણ જીવાજીવ પદાર્થમાં આવી જાય છે. ફલ, સુખદુઃખ ઉપભોગનું નામ છે. એ પણ અશુદ્ધ જીવનો ગુણ હોવાથી જીવમાં આવી જાય છે. એટલે જુદો પદાર્થ માનવો ઠીક નથી. દુઃખ પણ ફલમાં જ આવી જાય છે. "जन्ममरणप्रबन्धोच्छेदरूपतया सर्वदुःखप्रहाणलक्षणो मोक्षः" અર્થ—જન્મમરણની શ્રેણીના ઉચ્છેદ પૂર્વક સર્વ દુઃખનો નાશ, જે મોક્ષ માનો છો, તેથી સુન્દર રીતે લક્ષણોપેત મોક્ષને અમો પણ માનીએ છીએ. તે પૃથક્ પદાર્થ ગણી શકાય.

હવે સંશય નામના ત્રીજા પદાર્થનું વર્ણન તપાસીએ. 'શું છે?' એવું અનિશ્ચિત જ્ઞાન સંશય કહેવાય. આ પણ નિર્ણય જ્ઞાનની જેમ આત્માનો ગુણ છે. જે કારણે પ્રવૃત્તિ થાય તે પ્રયોજન કહેવાય, તે પણ આત્માની ઇચ્છારૂપ હોવાથી આત્મામા જ સમાઈ જાય છે. નિર્વિવાદ વિષયનું સ્થાન દૃષ્ટાન્ત કહેવાય, તે પણ જીવાજીવરૂપ એમાં આવી જાય છે, કેમકે એથી ત્રીજી વસ્તુ દુનિયામાં નથી.

સિદ્ધાન્ત નામક પદાર્થના ચાર ભેદ કર્યા છે. ૧. સર્વતન્ત્ર સિદ્ધાન્ત, ૨. પ્રતિતન્ત્ર સિદ્ધાન્ત, ૩. અધિકરણ સિદ્ધાન્ત અને ૪. અભ્યુપગમ સિદ્ધાન્ત. તેમાં સર્વ શાસ્ત્રથી અવિરુદ્ધ અર્થનો શાસ્ત્રમા ઉલ્લેખ હોય તે સર્વતન્ત્ર સિદ્ધાન્ત કહેવાય છે. જેમ સ્પર્શેન્દ્રિય આદિ પાચ ઇન્દ્રિયોનાં નામ, સ્પર્શ, રૂપ, આદિ પાંચ વિષયોનાં નામ, અને પ્રમાણથી જ પ્રમેયનું ગ્રહણ થવું ઇત્યાદિ સર્વતન્ત્ર સિદ્ધાન્ત છે. પ્રતિતન્ત્ર સિદ્ધાન્ત, જેમકે, સાંખ્યો માને છે કે અસત્ વસ્તુની ઉત્પત્તિ નથી, અને સત્ વસ્તુનો નાશ નથી, "नासतो जायते भावो नाभावो जायते सत." એ પ્રતિતન્ત્ર સિદ્ધાન્ત કહેવાય. "यत्सिद्धावन्यस्यार्थस्यानुषङ्गेण सिद्धिः सोधिकरणसिद्धान्त" જેની સિદ્ધિ થવાથી તેના સંબધી બીજા પદાર્થોની સિદ્ધિ થાય તે અધિકરણ સિદ્ધાન્ત કહેવાય, જેમકે ઇન્દ્રિયોથી જુદો આત્મા જ્ઞાતા છે, જોએલી, સ્પર્શેલી, સુંઘેલી, સાંભળેલી અને રસથી અનુભવેલી ચીજોનું સ્મરણ કરનાર આત્મા સિવાય, ઇંદ્રિયો સિદ્ધ થઈ શકતી નથી. આ ઠેકાણે અર્થો, વિષયો, અનેક ઇંદ્રિયો, તેઓની નિયત વિષયતા, સ્વવિષયગ્રહણલિંગ, જાણનારના જ્ઞાનના સાધન, સ્પર્શ આદિથી જુદું તેઓનું આધારભૂત દ્રવ્ય, ગુણાધિકરણ અને અનિયત વિષયક ચેતના એટલા પદાર્થો આનુસંગિક સિદ્ધ થાય છે આનું નામ અધિકરણ સિદ્ધાન્ત છે. "अपरीक्षिताभ्युपगमात्तद्विशेषपरीक्षणमभ्युपगमसिद्धान्तः"

अर्थात्—અપરીક્ષિત અર્થનો સ્વીકાર કરી, તેની વિશેષ પરીક્ષા કરવી, તેનું નામ અભ્યુપગમસિદ્ધાન્ત કહેવાય. એમ ચાર પ્રકારના સિદ્ધાન્તો જ્ઞાનમાં આવી જાય છે, અને જ્ઞાન આત્માનો ગુણ હોવાથી, તે સિદ્ધાન્ત આત્માથી જુદા પદાર્થરૂપ સિદ્ધ થઈ શકતો નથી

(અપૂર્ણ)

મંખલિપુત્ર ગોશાલ*

લેખક—
મુનિરાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી

અઢી હજાર વર્ષ ઉપરની વાત છે. જે વખતે ભારતવર્ષમા યજ્ઞ-યાગાદિ નિમિત્તે પશુહિંસાનો ઘોર આતંક ફેલાયો હતો, જે વખતે અજ્ઞાનજન્ય રૂઢીઓએ પોતાનુ સામ્રાજ્ય ફેલાવ્યું હતુ, જે વખતે સ્વાર્થી ઉપદેશકોની વાક્જાળમા ભદ્રિક જીવો ફસાઈ રહ્યા હતા, તે વખતે જૈનોના અંતિમ તીર્થંકર ભગવાન્ **મહાવીર** અને મહાત્મા બુદ્ધે અહિંસાનો સંદેશ ઘેરઘેર પહોંચાડવાનો પ્રબળ પુરૂષાર્થ કર્યો હતો સાચો ધર્મ કયો હોઈ શકે' તેમજ અહિંસા, સંયમ અને તપ એ જ ધર્મનુ સાચુ સ્વરૂપ છે, એ વાતનુ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીએ ન કેવળ પ્રતિપાદન જ કર્યું—બલ્કે બાર વર્ષ સુધી ઘોર તપસ્યા કરીને, પોતાના જીવનની સાથે એનો સાક્ષાત્કાર કરીને, જનતાને બતાવી પણ આપ્યું હતુ.

આ વખતે બીજા પણ કેટલાક ધર્મોપદેશકો ભારતવર્ષમા વિચરતા હતા. જેનો ઉલ્લેખ બૌદ્ધોના **પિટકગ્રંથો**માં ઠેકાણે ઠેકાણે પ્રાપ્ત થાય છે **પૂરણ કાશ્યપ, મંખલિ ગોશાલ, અજિત કેશકંબલ, કકુદકાત્યાયન** અને **સંજયવેલસ્થિ પુત્ર;** આ પાંચ **ધર્મોપદેશકોનાં**[1] નામ વિશેષ રીતે ઉલ્લિખિત છે. આમાં **મંખલિ ગોશાલ**નુ પણ

---

* 'શારદા અભિનંદન ગ્રંથ' માટે લખેલા હિંદી લેખનો અનુવાદ લેખક

૧. બૌદ્ધગ્રંથોમા **પૂરણ કાશ્યપ, મંખલિ ગોશાલ, અજિતકેશકંબલ, કકુદકાત્યાયન, સંજયવેલાટ્ઠપુત્ર** અને **નિર્ગ્રંથ જ્ઞાતપુત્ર** (ભ મહાવીર) આ છના નામ ઠેકાણે ઠેકાણે આવે છે. આ છને બુદ્ધે પોતાના વિરોધી, પાખંડી અને જુઠી પ્રરૂપણા કરવાવાળા સમજ્યા હતા આમાથી કોઈ પણ એકના નામનો જ્યા ક્યાય ઉલ્લેખ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો, ત્યા પ્રાય છનાયે નામોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે અને તે બધા સ્થાનોમા, તેઓની અપકૃષ્ટતા અને પોતાની ઉત્કૃષ્ટતા બતાવવાના ઉદ્દેશ સિવાય બીજો કોઈ ઉદ્દેશ જોવામા નથી આવતો જૂઓ

(૧) **બુદ્ધચર્યા** (રાહુલ સાંકૃત્યાયન લિખિત) ના આ પ્રકરણો.

૧. દિવ્ય શક્તિ પ્રદર્શન	પૃ ૮૨
૨ છ શાસ્તાઓની સર્વજ્ઞતા	,, ૯૧-૯૨
૩. મહાસકુલુદાયિ-સુત્ત	,, ૨૬૬
૪. **સામઞ્ઞફલ-સુત્ત**	,, ૪૬૦-૪૬૩
૫. પાવાગા	,, ૫૪૦

નામ છે. આ લેખમાં '**મંખલિ ગોશાલ**'નો પરિચય પાઠકોને કરાવવો, એ ઉદ્દેશ્ય રાખવામાં આવ્યો છે.

'**મંખલિ ગોશાલ**' જૈનોમા '**ગોશાળા**'ના નામથી ખૂબ પ્રસિદ્ધ છે. આજે કોઈ સાધુ પોતાના ગુરુની વિરુદ્ધ થઈને નીકળી જાય, અને ગુરુની નિંદા કરતો હોય, તો કહેવાય છે કે, '**આ તો ગોશાળો નીકળ્યો.**' આવી લોકોક્તિ પ્રચલિત થવાનું ખાસ કારણ છે. '**મંખલિ ગોશાળ**' ભગવાન્ **મહાવીરસ્વામી**નો ખાસ શિષ્ય બન્યો હતો. પછીથી તે ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીથી વિરુદ્ધ થઈને નીકળી ગયો હતો અને ભ. મહાવીરના સિદ્ધાન્તોથી વિરુદ્ધ સિદ્ધાન્તોને પ્રકાશિત કરવા લાગ્યો હતો એટલુ જ નહિં પરંતુ ભગવાન્ **મહાવીર** અને તેમના ભક્ત શિષ્યોને તકલીફ આપવાનું પણ દુસ્સાહસ

---

(૨) **મજ્ઝિમનિકાય** (રાહુલ સાકૃત્યાયન અનુવાદિત) પૃ ૧૨૪-૧૪૭

ઉપર્યુક્ત ઉલ્લેખોમા આ છનાં નામ આ પ્રમાણે લખવામાં આવ્યાં છે:

"पूर्णकाश्यप, मक्खली (= मस्करी गोशाल), निगठ नाठ-पुत्त (निर्ग्रंथ ज्ञातृपुत्र), संजय-बेलट्ठिपुत्त, प्रकुद्ध कात्यायन, अजितकेशकम्बली।"

બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં આ છ ધર્મપ્રચારકોનાં નામ માત્ર જ નથી આપ્યાં, પરન્તુ તેમનો વ્યક્તિ-પરિચય અને મત-પરિચય પણ કોઈ કોઈ સ્થળે આપ્યો છે.

એમા કંઈ શક નથી કે, આ છએ ધર્મપ્રચારકો હતા. અને તેઓ કોઈ ને કોઈ પ્રકારના સિદ્ધાન્તોનો પ્રચાર કરતા હતા, પરન્તુ તેની આલોચના કરવાનું આ સ્થાન **નથી.** અહીં કેવળ એટલું જ બતાવવાનું છે કે ગોશાલક, આ છ ધર્મપ્રચારકો પૈકીનો એક હતો, જેનો ઉલ્લેખ બૌદ્ધ શાસ્ત્રોમા પણ વિશેષરૂપે પ્રાપ્ત થાય છે.

જૈન સૂત્રોમાં ગોશાલક સિવાય, બાકીના ધર્મોપદેશકોનાં નામો નથી જોવામાં આવતા. તેમ વર્તમાન સમયમા, જેવી રીતે શ્રમણ નિર્ગ્રંથ જ્ઞાતપુત્ર ભ. **મહાવીર**નો ધર્મ અને **બુદ્ધ** પ્રકાશિત ધર્મપ્રચલિત છે તેમ બાકીના પાંચ પ્રચારકોનો કોઈ ધર્મ પ્રચલિત હોય, એવું જાહેરમાં જોવામાં નથી આવતુ.

બંગાલના પ્રાચ્યવિદ્યામહાર્ણવ, **શ્રી નગેન્દ્રનાથ વસુ** સંકલિત બંગાલી '**વિશ્વકોશ**' માં પણ ઉપર્યુક્ત ધર્મપ્રચારકોના સંબંધમાં નિમ્નલિખિત ઉલ્લેખ મળે છે:

"बौद्धधर्मशास्त्रे इहादिगके पाखण्ड आख्या प्रदान करा हइया छे। कारण बुद्धदेवेर मतेर सगे इहादेर काहारओ मतेर मिल छिल ना। इहादेर मध्ये ज्ञातपुत्र निर्ग्रन्थ महावीर प्रवर्तित धर्म भारतवर्षे हखनओ बहु सख्यक नरनारीर मध्ये प्रचलित आछे। मस्करी गोशाल आजीविक संप्रदायेर प्रवर्तक। ए सम्प्रदायेर ओ अस्तित्व भारतवर्षे अनेकदिन पर्यन्त छिल।" पृ. ४२४

પોતાના મતથી જે સહમત ન હોય, તે બધાઓને 'પાખંડ' કહેવું, એ નિતાન્ત ભૂલ છે જે ભગવાન મહાવીરના જૈનધર્મને બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં '**પાખંડ ધર્મ**' બતાવ્યો છે, તે ધર્મને આજ જગતના પ્રસિદ્ધ વિદ્વાનો **આસ્તિક, સાચો, પ્રાચીન, પવિત્ર, વૈજ્ઞાનિક** અને બિલકુલ **સ્વતંત્ર ધર્મ** બતાવે છે. આવી રીતે યદિ એક બીજાને 'પાખંડ' બતાવવામાં આવે, તો આજ સંસારનો એક પણ ધર્મ, વિના પાખંડનો નહીં રહી શકે. કારણ કે એકબીજાની અપેક્ષાએ બધાએ **પાખંડ** ઠરશે.

કરતો હતો. એ જ કારણ છે કે ગોશાળાને ભગવાન્ "**મહાવીર સ્વામીનો** 'શિષ્યાભાસ' કહેવામાં આવે છે

ગોશાળક અને તેના **આજીવિકમત**નો પરિચય જૈનોના **ઉવાસગદસાઓ** અને **ભગવતી સૂત્ર**માં આધિક્યથી પ્રાપ્ત થાય છે, તે પણ ટીકામા નહિ, મૂળમા. તેના આધારે 'મંખલિ ગોશાળ' નો પરિચય અહીં પાઠકોને સંક્ષેપથી કરાવવામા આવે છે.

પરિચય :

ગોશાળાનો પિતા **મંખ**[2] જાતિનો હતો. તેને **ભદ્રા** નામની સ્ત્રી હતી. કોઈ વખતે **ભદ્રા** સગર્ભા થઈ. તે વખતે **સરવણ** ગામમાં **ગોબહુલ** નામક બ્રાહ્મણની

---

૨. મંખલિ ગોશાલ સંબંધી જેવી રીતે જૈનોના **ભગવતીસૂત્ર**મા ઉલ્લેખ આવે છે, તેવી રીતે '**ઉવાસગદસાઓ**'મા પણ આવે છે બૌદ્ધ ગ્રંથોમા પણ તેનો ઉલ્લેખ સ્થાન સ્થાન ઉપર આવે છે. આ વાત '૭ ધર્મપ્રચારકો સંબંધીની નોટમા જણાવી છે. આ સિવાય આધુનિક યુરોપિયન અને ભારતીય વિદ્વાનોએ પણ '**મંખલિગોશાલ**' અને તેના '**આજીવિકમત**' ઉપર ઘણું લખ્યું છે

'મંખલિ-ગોશાલ' એમા બે શબ્દો છે '**મંખલિ**' અને '**ગોશાળ**' 'મંખલિ' શબ્દના સંબંધમા વિદ્વાનોમા મતભેદ છે.

ભગવતીસૂત્ર, કે જેમા ગોશાળાનું વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર છે, તેમા '**મંખલિ**' એ ગોશાળાના પિતાનું નામ બતાવ્યુ છે. '**મંખ**' એ એક માગણવૃત્તિ કરનારી જાતિનુ નામ છે. અને તેના ઉપરથી '**મંખલિ**' નામ ગોશાળાના પિતાનુ બતાવ્યુ છે.

બૌદ્ધગ્રંથ '**દીઘનિકાય**'ની ટીકામા **બુદ્ધઘોષ**નું કથન છે કે 'મંખલિ' એ ગોશાળાનુ જ નામ હતુ. અને તે ગોશાળામા જન્મ્યો હતો, એટલા માટે એનુ પ્રસિદ્ધ નામ 'ગોશાલો' પડ્યુ.

પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન ડૉ **એ. એફ. આર હોઅર્ન્લે** '**એન્સાઈક્લોપીડિયા ઑફ રિલિજ્યન્સ એન્ડ એથિક્સ**'ના વૉ. ૧ માં '**મંખલિગોશાળ**'ના '**આજીવિકસંપ્રદાય**' ઉપર એક લેખ લખ્યો હતો તેમાં તેમણે **મંખલિ-મંખાલિ-મસ્કરી** શબ્દ ઉપર ખૂબ પરામર્શ કર્યો છે. અન્તમા તેમણે પોતાનો અભિપ્રાય પ્રકટ કરતા લખ્યું છે·

"સત્ય, નિઃશંક વાત એ છે કે—'નાયપુત્ત=નાયવંશનો માણસ' (ભ૦ મહાવીરનું વિશેષણ), એવી જ રીતે 'મંખલિપુત્ત' એ પણ સાધિત શબ્દ (Formation) છે. એ એવુ સૂચન કરે છે કે ગોશાલ, મૂળ 'મંખલિ' કિંવા મસ્કરિન્ નામના ભિક્ષુક વર્ગનો મનુષ્ય હતો."

આની પુષ્ટિમા **ડૉ. હોઅર્ન્લે** પ્રમાણ આપે છે કે·

વિખ્યાત વૈયાકરણ **પાણિની**, પોતાના વ્યાકરણમા '**મસ્કરિન્**' નામ હોવાનુ એ કારણ બતાવે છે કે 'તે લોકો પોતાના હાથમાં 'મસ્કર' (વાંસદંડ) રાખતા હતા દંડ રાખવાના કારણે તેઓ '**એકદંડિન્**' ના નામથી પ્રસિદ્ધ થતા હતા. '**પતંજલિ**' એ '**ભાષ્ય**'માં સમજાવ્યુ છે કે 'આવી જાતના પરિવ્રાજક 'મસ્કરિન્' કહેવાતા હતા,

એક **ગોશાળા** હતી. **મંખલિ** પોતાની સગર્ભા સ્ત્રીની સાથે ગામ ગામ ભ્રમણ કરતો અને ભિક્ષા માંગતો **સરવણ** ગામની આ ગોશાળામા આવીને રહ્યો હતો. અહીં તેની સ્ત્રીને પુત્ર ઉત્પન્ન થયો. **ગોશાળામાં** ઉત્પન્ન થવાના કારણે તેનુ નામ **ગોશાળક** રાખવામાં આવ્યુ. ઉમર લાયક થતા તે પણ પઠિત થઈને ભ્રમણ અને ભિક્ષાવૃત્તિ કરવા લાગ્યો.

ભગવાન મહાવીર અને ગોશાલક:

કોઈ વખતે ભ. **મહાવીરસ્વામી 'નાલંદા'**થી નીકળીને **રાજગૃહિમાં 'વિજય'** નામક ગાથાપતિને ત્યાં ભિક્ષા માટે પધાર્યા ભગવાનને દાન આપવાની ઉત્કૃષ્ટ ભાવનાથી અને ભગવાનને દાન આપવાથી વિજય ગાથાપતિને ત્યાં પાંચ દિવ્ય પ્રગટ થયા. લોકોમાં આ વાત ફેલાઈ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીની આ અદ્ભુત પુણ્યપ્રકૃતિથી **ગોશાળો** મુગ્ધ બન્યો તે ભગવાન્ પાસે ગયો અને કહેવા લાગ્યો.— 'હે ભગવન્, આપ મારા ધર્માચાર્ય છો, અને હુ આપનો ધર્મશિષ્ય છુ.' ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીએ ન આ વાતનો સ્વીકાર કર્યો, ન ઈન્કાર કર્યો તેઓ મૌન રહ્યા.

ગોશાલકનો શિષ્યરૂપે સ્વીકાર

થોડા સમય પછી, ભગવાન્ મહાવીર ચોથા માસક્ષમણના પારણાને માટે તંતુવાયની શાળામાંથી નીકળીને **નાલંદાની** પાસે **કોલ્લાક** સન્નિવેશમા **બહુલ** નામના બ્રાહ્મણને ત્યા ભિક્ષાર્થ પધાર્યા ગોશાળાએ તંતુવાયની શાળામાં ભગવાન્ મહાવીરને નહિ જોયા. તે રાજગૃહિ ગયો. ત્યાં પણ ભગવાન્ ન મળ્યા. પછી તતુવાયની શાળામાં પાછા જઈને, પોતાના '**મંખ**' વેષનો ત્યાગ કરી, દાઢી-મુછનું મુડન કરી તે સાધુ થઇ ગયો. પછી તે **કોલ્લાક** સન્નિવેશમાં ગયો, અને ત્યાં ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીને મળ્યો.

તેનું કારણ એ છે કે 'તેમણે બધી જાતની પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી, નહિ કે તેઓ દડ ગખતા હતા."

—જુઓ 'જૈનસાહિત્યસંશોધક, ખં. ૩, અ. ૪ પૃ ૩૩૭

ગોશાળો જે વખતે ભગવાન્ મહાવીરનો શિષ્ય બને છે, તે વખતે, પોતાની પાસેની ચીજો બ્રાહ્મણને આપી દે છે. એ ચીજોના જે નામો **ભગવતીસૂત્ર**માં બતાવ્યાં છે, તે આ છે

"साडियाओ य पाडियाओ य कुंडियाओ य वाहणाओ य चित्तफलगं च माहणे आयामेति।"

સાટિક (અંદરનુ વસ્ત્ર), પાટિક (ઉપરનુ વસ્ત્ર), કુંડી-જૂતા, અને ચિત્રફલક—ચિત્રપટ, એ બ્રાહ્મણને આપે છે.

આમા દડનુ નામ નથી જો આ 'મખી' લોકો દંડ રાખતા હોત, તો ભગવતી સૂત્રમાં જરૂર તેનો ઉલ્લેખ હોત. એટલા માટે **પતંજલિ**નો અભિપ્રાય ઠીક માલૂમ પડે છે **ડૉકટર હૈમ્અર્ન્લ** ગોશાળાની પ્રકૃતિ-સ્વભાવના સંબંધમા કહે છે

"ગોશાળક પ્રકૃતિથી જ, ને પરિવ્રાજકપણાના બહાનાથી સ્વચ્છંદી જીવન વ્યતીત કરવાવાળા-હલકી જાતના મસ્કરિઓમાનો એક હશે."

—જુઓ, જૈનસાહિત્યસંશોધક, ખં, ૩, અ. ૪. પૃ. ૩૩૭

ભગવાનને નમસ્કાર કરી કહેવા લાગ્યો: "ભગવન્, આપ મારા ધર્માચાર્ય છો. હું આપનો
શિષ્ય છું." ભગવાને મંખલિપુત્ર **ગોશાળની** આ વાતનો સ્વીકાર કર્યો અને તેને શિષ્યરૂપે
સ્વીકાર્યો.[૩] અને ભગવાન્ મંખલિગોશાળને સાથમાં રાખી વિચરવા લાગ્યા (અપૂર્ણ)

૩ કોઈ કોઇ વિદ્વાનનો મત છે કે—ગોશાલો, ભગવાન્ મહાવીરનો શિષ્ય થયો જ
નહોતો. અથવા ભગવાને તેને શિષ્યરૂપે સ્વીકાર્યો જ નહોતો ઉદાહરણ તરીકે Dr.
B M. Barua M A D Lit એમણે The Ajivakas નામના પોતાના
પુસ્તકમાં લખ્યું છે·
"ભગવાન્ મહાવીરનો ગોશાળા સાથે ગુરુ-શિષ્યનો સંબંધ નહિ હતો"
પરન્તુ ડાક્ટર સાહેબનું આ કથન પણ એટલું જ અસત્ય છે, જેટલું તેમણે એ
પણ અસત્ય લખ્યું છે કે 'સ્વયં મહાવીરભગવાને આજીવિક સંપ્રદાયના સિદ્ધાન્તોથી,
પોતાના ધર્મોપદેશમાં સહાયતા લીધી હતી'
આ બન્ને અભિપ્રાયો નિતાન્ત ભ્રમપૂર્ણ છે **ભગવતીસૂત્રમાં** ભગવાન્ **મહાવીર**-
સ્વામી સ્વયં કહે છે—
"तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते हट्ठ-तुट्ठे मम तिक्खुत्तो आयाहिण पयाहिण जाव
नमसित्ता एव वयासी 'तुज्झे णं भंते! मम धम्मायरिया, अहन्न तुज्झं अंतेवासी' तएण अहं
गोयमा ' गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स एयमट्ठ **पडिसुणेमि** । तए ण अह गोयमा ! गोसालेणं
मखलिपुत्तेण सद्धि पणियभूमीए छव्वासाइ लाभ अलाभ सुख दुक्ख सक्कारमसक्कार पच्चणुब्भवमाणे
अणिच्चजागरिय विहरित्था" —भगवती, श० १५.
અર્થાત્—તે પછી મંખલિપુત્ર ગોશાલકે હૃષ્ટ—તુષ્ટ થઈને મને ત્રણ વખત
પ્રદક્ષિણા દીધી, યાવત્ નમસ્કાર કરીને બોલ્યો, 'હે ભગવન્, આપ મારા ધર્માચાર્ય
છો, અને હું આપનો શિષ્ય છું' હે ગૌતમ મેં મંખલિપુત્ર ગોશાળકની એ વાતનો
સ્વીકાર કર્યો. તે પછી હે ગૌતમ, હું મંખલિપુત્ર ગોશાળકની સાથે પ્રણીતભૂમિમા છ
વર્ષ સુધી લાભ અલાભ સુખદુઃખ, સત્કાર—અસત્કારનો અનુભવ કરતો અને અનિત્યતાનો
વિચાર કરતો વિચરતો રહ્યો.
ડા. એ. એફ. હોઅર્ન્લે પોતાના **'આજીવિક સંપ્રદાય'** નામના લેખમાં
ભગવતી સૂત્રની ઉપર્યુક્ત વાતને વધારે પ્રામાણિક માની છે અને તેના જ આધારે
તેમણે પોતાના લેખમા વિશેષ પુષ્ટતા કરી છે
ડો બારૂઆની બીજી વાત કે—'ભગવાન્ મહાવીરે ગોશાળાના આજીવિક
સંપ્રદાયના સિદ્ધાન્તોની પોતાના ધર્મોપદેશમા સહાયતા લીધી હતી,' એ એવુ જ અસત્ય
છે, જેવું દિવસને રાત કહેવાનું બૌદ્ધોના **પિટક ગ્રંથોમા** જ્ઞાતપુત્ર **ભગવાન**
મહાવીર અને **મંખલિ ગોશાલનો** ઉલ્લેખ સ્થાન સ્થાન પર આવે છે. **અને** ભ.
મહાવીરને ભ બુદ્ધે પોતાનો પ્રતિસ્પર્ધી ધર્મોપદેશક બતાવેલ છે પરન્તુ તેમા ક્યાંય પણ
એ ઉલ્લેખ નથી કે ભગવાન્ મહાવીરે આજીવિક મતની કોઈ વાત લીધી હોય. વસ્તુત·
આજીવિકમત પાયાવિનાનો, અવૈજ્ઞાનિક, 'અને યુક્તિહીન હોવાથી, એમાથી ભગવાન
મહાવીરને કઈ સહાયતા લેવા લાયક હતી ? **ડોકટર બરૂઆએ** એ પણ સ્પષ્ટતયા નથી
બતાવ્યું કે, ભગવાન્ **મહાવીરે** આજીવિક મતમાંથી કઈ વાત લીધી હતી ?

પલ્લીવાલ નેમડ અને તેના કુટુંબનાં ધર્મકાર્યો

લેખક :—મુનિરાજ શ્રી જયન્તવિજય

નાગપુર (મારવાડમાં આવેલા નાગોર) શહેરમાં બારમા સૈકાના અંતમાં શાહ વરદેવ નામનો એક ગૃહસ્થ થઈ ગયો. તે ધર્મભાવનાવાળો, ધનાઢ્ય અને બહોળા પરિવારવાળો હતો. તેથી તેના નામ પરથી તેનો પરિવાર 'વરહુડીયા' નામથી પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યો. અર્થાત્ તેનું કુટુંબ 'વરહુડીયા' અટકથી ઓળખાવા લાગ્યું. આ વરદેવને આસદેવ અને લક્ષ્મીધર નામના બે પુત્રો હતા. તેમાંના આસદેવને શાહ નેમડ, આભટ, માણિક અને સલખણ નામના ચાર તથા શાહ લક્ષ્મીધરને પણ થિરદેવ, ગુણધર, જગદેવ અને ભુવણા નામના ચાર પુત્રો હતા. ઉપર્યુક્ત શાહ આસદેવના પુત્ર શાહ નેમડના કુટુંબ સાથે આ લેખનો મુખ્ય સંબંધ છે.

શાહ નેમડ, જાતિએ પલ્લીવાલ* વૈશ્ય અને જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક ધર્મનો અનુયાયી હતો. એના વંશજો, તપાગચ્છ બિરૂદ પ્રાપ્ત કરનાર શ્રીમાન્ જગચ્ચંદ્રસૂરિજીના શિષ્યો શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિજી, શ્રી વિજયચંદ્રસૂરિજી અને શ્રી દેવભદ્રગણીના અનુરાગી હતા. એઓના ઉપદેશથી નેમડના સંતાનોમાંથી ઘણાઓએ જુદાં જુદાં અનેક ધર્મકાર્યો કર્યાં હતાં. શાહ નેમડ પોતાનું મૂળ વતન નાગોર છોડીને પાછળથી કોઈ પણ કારણથી પાલ્હણપુરમાં આવીને વસ્યો હતો. તેને રાહડ, જયદેવ અને સહદેવ નામના ત્રણ પુત્રો હતા. તેમાંના શાહ રાહડને જિનચંદ્ર, દુલહ, ધનેશ્વર, લાહડ, અને અભયકુમાર નામના પાંચ; શાહ જયદેવને વીરદેવ, દેવકુમાર અને હાલૂ નામના ત્રણ તથા શાહ સહદેવને ખેઢા અને ગોસલ નામના બે પુત્રો હતા. એમાંના શા રાહડના પુત્ર જિનચંદ્રને દેવચંદ્ર, નામધર, મહીધર, વીરધવલ અને ભીમદેવ નામના પાંચ પુત્રો; ધનેશ્વરને અરિસિંહ વગેરે પુત્રો; શા. સહદેવના પુત્ર ખેઢાને જેહડ, હેમચંદ્ર, કુમારપાલ અને પાસદેવ નામના ચાર પુત્રો; તથા ગોસલને હરિચંદ્ર નામનો એક પુત્ર હતો. આ પ્રમાણે શાહ નેમડને પુત્ર–પૌત્ર–પ્રપૌત્રાદિનો બહોળો પરિવાર હતો.

આ શાહ નેમડના કુટુંબના, આબુ ઉપર દેલવાડામાં મહામાત્ય તેજપાળે બંધાવેલા શ્રી નેમિનાથ ભગવાનના શ્રી લૂણવસહી નામના મંદિરની ભમતીની દેરીઓમાં ખોદાયેલા આઠ લેખો મળે છે, અને આ વંશ સંબંધીની બે મોટી પ્રશસ્તિઓ ડૉ. પીટર્સનના ત્રીજા રીપોર્ટના પૃષ્ઠ ૬૦ અને ૭૩ માં પ્રગટ થઈ ચૂકી છે. તે ઉપરથી જણાય છે કે

---

* અત્યારે પણ પલ્લીવાલોમાં 'વરહેડીયા' નામનું ગોત્ર છે. અર્થાત્ 'વરહુડીયા' શાહ 'વરદેવ' ના વંશજો પલ્લીવાલ જ્ઞાતિમાં અત્યારે પણ વિદ્યમાન છે.

આ કુટુંબના માણસોએ સારા સારાં ધર્મકાર્યો કરી પોતાની લક્ષ્મીને સફળ કરી હતી. જેમકે—

ઉપર્યુક્ત શાહ જિનચંદ્રના વીરધવલ અને ભીમદેવ નામના બે પુત્રોએ શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિજીની પાસે દીક્ષા લીધી હતી. શાહ જિનચંદ્રના પુત્ર દેવચંદ્રે તીર્થયાત્રા માટે સંઘ કાઢી સંઘપતિપદ પ્રાપ્ત કર્યું હતુ શા. રાહડના પુત્ર લાહડે પણ જિન-પ્રતિમાઓ ભરાવાવમાં અને પુસ્તકો લખાવવામા પુષ્કળ દ્રવ્ય ખર્ચ્યું હતુ શાહ સહદેવના પુત્રો, ષેઢા અને ગોસલ નામના બન્ને ભાઈઓએ શત્રુંજય અને ગિરનાર આદિ તીર્થોની યાત્રા માટે મોટા સઘો કાઢ્યા હતા.

આબુ ઉપરના લૂણવસહી મદિરમા આ કુટુંબના આઠ લેખો છે, તેમાંના બે લેખો વિ. સં. ૧૨૯૧ ના માગસર માસના, ૩૮ મી અને ૩૯ મી દેરી કરાવ્યા સંબધીના તે તે દેરીઓના દરવાજા ઉપર, વિ. સં. ૧૨૯૬ ના વૈશાખ શુદિ ૩ નો એક લેખ ૩૮ મી દેરીની બહારની જમણી બાજુની દીવાલમા અને વિ. સં. ૧૨૯૩ ના માગશર શુદિ ૧૦ ના પાચ લેખો ૩૮ અને ૩૯ મી દેરીઓમાની પરિકરની પાંચ ગાદીઓ પર ખોદાયેલા છે. અહીંથી પરિકરની એક (છઠ્ઠી) ગાદી નષ્ટ થઈ જણાય છે. કેમકે ઉક્ત કુટુબે આ બે દેરીઓમા થઈને છ જિનબિંબો ભરાવ્યાં હતા. એટલે આ કુટુબનો એક લેખ અહીથી નષ્ટ થયો છે. બાકીના ઉક્ત લેખોનો સંક્ષેપમાં સારાંશ આ પ્રમાણે છે:—

શાહ નેમડના પુત્ર શાહ સહદેવે, મૂળનાયક શ્રી સંભવનાથ, આદિનાથ, અને મહાવીરસ્વામી, એમ ત્રણ બિંબો તથા દડ-કલશાદિથી યુક્ત ૩૮ મી દેવકુલિકા તથા શાહ નેમડના પુત્ર શા. રાહડના પુત્રો જિનચદ્ર, ધનેશ્વર અને લાહડે પોતાની માતાઓ વરી (વડી) અને નાઈકી તથા વધુ હરિયાહીના કલ્યાણ માટે મૂળનાયક શ્રી અભિનંદન, નેમિનાથ અને શાંતિનાથ એ ત્રણે જિનબિંબ તેમ જ દડ-કલશાદિથી યુક્ત ૩૯ મી દેરી કરાવી છે.

શા. નેમડના પુત્ર શા. સહદેવે, સૌભાગ્યવંતી પત્ની સુહાગદેવીની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થયેલા પોતાના પુત્રો શા ષેઢા અને ગોસલના શ્રેય માટે તથા શા. સહદેવના મોટા ભાઈ રાહડના પુત્ર શા. જિનચંદ્રે પોતાના અને પોતાની માતા 'વઢી'ના શ્રેય માટે શ્રી સંભવનાથ ભ. ની મૂર્તિ ભરાવી.

શા. નેમડના પુત્ર શા. રાહડના પુત્ર શા. જિનચંદ્રના પુત્ર શા દેવચદ્રે પોતાની માતા ચાહિણિના શ્રેય માટે શ્રી આદિનાથ ભ૦ નુ બિંબ ભરાવ્યુ

શા. નેમડના પુત્ર શા. જયદેવના પુત્રો શા. વીરદેવ, દેવકુમાર અને હાલૂએ પોતાના અને પોતાની માતા જાલ્હણદેવીના કલ્યાણ માટે શ્રી મહાવીરબિંબ ભરાવ્યું.

શા. નેમડના પુત્ર શા. રાહડના પુત્રો શા. ધનેશ્વર તથા શા લાહડે, પોતાની માતા નાઈકી, ધનેશ્વરની ભાર્યા ધનશ્રી તથા પોતાના પણ કલ્યાણ માટે શ્રીઅભિનદન ભગવાનની પ્રતિમા ભરાવી.

શા. નેમડના પુત્ર શાહ રાહડના પુત્ર શાહ લાહડે, પોતાની ભાર્યા લખમશ્રીના કલ્યાણ માટે શ્રી નેમિનાથ ભગવાનની મૂર્તિ ભરાવી

આવી રીતે આ કુટુંબે, મહામાત્ય તેજપાલના આબુ ઉપરના લૂણવસહી મંદિરમાં ૭ જિનબિંબોયુક્ત અતિ મનોહર આરસની બે દેવકુલિકાઓ કરાવી છે, તે ઉપરથી એમ સમજાય છે કે (શાહ નેમડ અને મહામાત્ય વસ્તુપાલ-તેજપાલના,) શ્રીમંત કુટુંબોમા પરસ્પર કોઈ કૌટુંબિક સબંધ કે સઘન સ્નેહસંબંધ હોવો જોઈએ. કારણકે તેજપાળનો આ આદર્શ મંદિર બંધાવવામા પોતાના કુટુંબીઓ, સબંધીઓ અને સ્નેહિઓનુ સ્મરણ શાશ્વતરૂપે રાખવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હતો. અર્થાત્ મહામાત્ય તેજપાલે લૂણવસહીની ભમતીમાંની એક પણ દેવકુલિકા પોતાના ખાસ સંબધીઓ કે સ્નેહિઓ સિવાય બીજા કોઈને આપી નથી.

ઉપર જણાવેલ, લૂણવસહી મદિરની ૩૮મી દેરીની બહાર જમણી બાજુની દીવાલમા ખોદાયેલો વિ. સં. ૧૨૯૬ના વૈશાખ શુદિ ૩નો લેખ, નાની નાની ૪૫ પંકિતઓનો છે. આ લેખમાં શાહ નેમડના કુટુંબીઓએ આબુ ઉપર તથા બીજા તીર્થો, શહેરો વગેરેમાં મદિરો, મૂર્તિઓ, દેરીઓ, ગોખલાઓ અને જીર્ણોદ્ધાર વગેરે જે જે કીર્ત્તનો કરાવ્યા હતાં તેનો ઉલ્લેખ કરેલ છે. તે ઉલ્લેખ જાણવા યોગ્ય હોવાથી તેનો સારાંશ અહીં આપવામા આવે છેઃ—

૧. શ્રી શત્રુંજય મહાતીર્થમાં મહામાત્ય શ્રી તેજપાળે બંધાવેલા શ્રીનંદીશ્વરદ્વીપની રચનાવાળા શ્રેષ્ઠ ચૈત્યમાના પશ્ચિમ દિશાના મંડપમાં દંડકલશાદિથી યુક્ત દેવકુલિકા એક અને શ્રી આદીશ્વર ભ નુ બિંબ ૧.

૨. એ જ (શ્રી શત્રુંજય) તીર્થમા મહામાત્ય શ્રી તેજપાળે બધાવેલા શ્રી સત્યપુરીય શ્રી મહાવીરસ્વામીના મંદિરમા બિંબ ૧ અને ગોખલો ૧.

૩. એ જ (શ્રી શત્રુંજય) તીર્થમા બીજી દેવકુલિકામા ગોખલા ૨, પાષાણનુ જિનબિંબ ૧ અને શ્રી ઋષભદેવાદિચોવીશી ૧.

૪. શ્રી શત્રુંજય તીર્થના મદિરના ગૂઢ મંડપના પૂર્વ દ્વારમા ગોખલો ૧, તેમાં મૂર્તિઓ ૨ અને તે ગોખલાની ઉપર શ્રી આદિનાથ ભગવાનનુ બિંબ ૧.

૫. શ્રી ગિરનાર તીર્થમાં શ્રી નેમિનાથ ભ ના પાદુકા-મંડપમાં ગોખલો ૧ અને શ્રી નેમિનાથ ભ નુ બિંબ ૧.

૬ શ્રી ગિરનાર તીર્થમા મહામાત્ય વસ્તુપાળે બંધાવેલા શ્રી આદિનાથ ભ. ની આગળના મંડપમા ગોખલો ૧ અને શ્રી નેમિનાથ ભ નું બિંબ ૧.

૭. શ્રી અર્બુદાચલ (આબુ) તીર્થમા શ્રી નેમિનાથજીની ભમતીમા ૭ જિનબિંબોથી યુક્ત દેવકુલિકાઓ ૨.

૮ જાવાલિપુર (જોધપુર સ્ટેટમા આવેલ જાલોર) ની શ્રી પાર્શ્વનાથ ભ. ના મંદિરની ભમતીમાં શ્રી આદિનાથ ભ. ના બિંબથી યુક્ત દેવકુલિકા ૧

૯ શ્રી તારણગઢ (તારંગાજી તીર્થ) ની શ્રી અજિતનાથ ભ. ના મંદિરના ગૂઢ મંડપમાં શ્રી આદિનાથ ભ. થી યુક્ત ગોખલો ૧.

૧૦ શ્રી અણહિલ્લપુરપાટણમા હાથીયા વાવની નજીકના શ્રી સુવિધિનાથ ભ ના મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર અને તેમા શ્રી સુવિધિનાથ ભ નુ નૂતન બિબ ૧.

૧૧. શ્રી વીજાપુર (ગાયકવાડ સ્ટેટ-કડીપ્રાંત) ના જિનાલયમા શ્રી નેમિનાથ ભ. અને શ્રી પાર્શ્વનાથ ભ ના અકેક બિબથી યુક્ત દેવકુલિકાઓ (દેરીઓ) ૨

૧૨. ઉપર્યુક્ત વિજાપુરના જિનાલયના મૂળ ગભારામા કલ્લીખત્તક-ગોખલા બે અને તેમા શ્રી આદિનાથ ભ. તથા શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીની મૂર્તિઓ ૨

૧૩ લાટાપલ્લી (લાડોલ-ગુજરાત)મા મહારાજા કુમારપાલે બધાવેલા 'કુમાર વિહાર' નામક જિનમદિરના જીર્ણોદ્ધાર વખતે શ્રી પાર્શ્વનાથ ભ. ની સન્મુખના રંમંડપમા શ્રી પાર્શ્વનાથ ભ નુ બિંબ અને ગોંખલો ૧

૧૪. પ્રલ્હાદનપુર (પાલણપુર)ના રાજા પરમાર પ્રલ્હાદનદેવે બંધાવેલા 'પાલ્હણુ-વિહાર' નામના જિનાલયમા શ્રી ચદ્રપ્રભ ભ ના મડપમા ગોંખલા ૨

૧૫. ઉપર્યુક્ત મંદિરની ભમતીમા શ્રી નેમિનાથ ભ. ની આગળના મડપમા શ્રી મહાવીરસ્વામીનુ બિંબ ૧

૧૬. શ્રી લાટાપલ્લી (લાડોલ)ના 'કુમાર વિહાર' નામક મંદિરની ભમતીમા શ્રી અજિતનાથ ભ નુ બિબ તથા દંડ-કલશાદિથી યુક્ત દેરી ૧.

૧૭ ઉપર્યુક્ત મદિરમા શ્રી શાંતિનાથ ભ. અને શ્રી અજિતનાથ ભ ની ઉભી મૂર્તિઓ-કાઉસગ્ગીયા ૨

આ બધા કાર્યો, નાગપુર (નાગોર-મારવાડ) પાછળથી પાલણપુર નિવાસી શ્રી વરહુડીયા સતાનીય શાહ નેમડના પુત્ર શાહ રાહડના પુત્ર શાહ લાહડે અને તેના કુટુબના માણસોએ કરાવેલ છે આમાંના ૧૬-૧૭ નબરના બે કાર્યો ઉપર્યુક્ત સવત્ પછી કરાવ્યાં હશે એમ લાગે છે કેમકે લેખમા તે બન્ને પાછળથી ખોદાવ્યા હોય એમ જણાય છે.

આ બધા કાર્યોની પ્રતિષ્ઠા, **નાગેન્દ્રગચ્છીય** શ્રીમાન્ **હરિભદ્રસૂરિજી**ના શિષ્ય શ્રીમાન્ **વિજયસેનસૂરિજીએ કરી હતી.**

૧૮ શ્રી અણહિલપુરપાટણની નજીકમા આવેલા શ્રી ચારોપ (ચારૂપ) તીર્થમાં શ્રી આદિનાથ ભ. નુ બિંબ અને ગૂઢ મડપ તથા ૭ ચોકીઓ સહિત જિનમંદિર, શાહ રાહડના પુત્ર શાહ જિનચંદ્રની ભાર્યા ચાહિણિની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થયેલ પુત્ર સઘવી શાહ દેવચદે માતા-પિતા તથા પોતાના કલ્યાણ માટે કરાવ્યું છે આ કાર્ય સ. ૧૨૯૬ પછી એટલે ચૌદમી શતાબ્દીના પહેલા પાદમા થયુ હોવુ જોઈએ

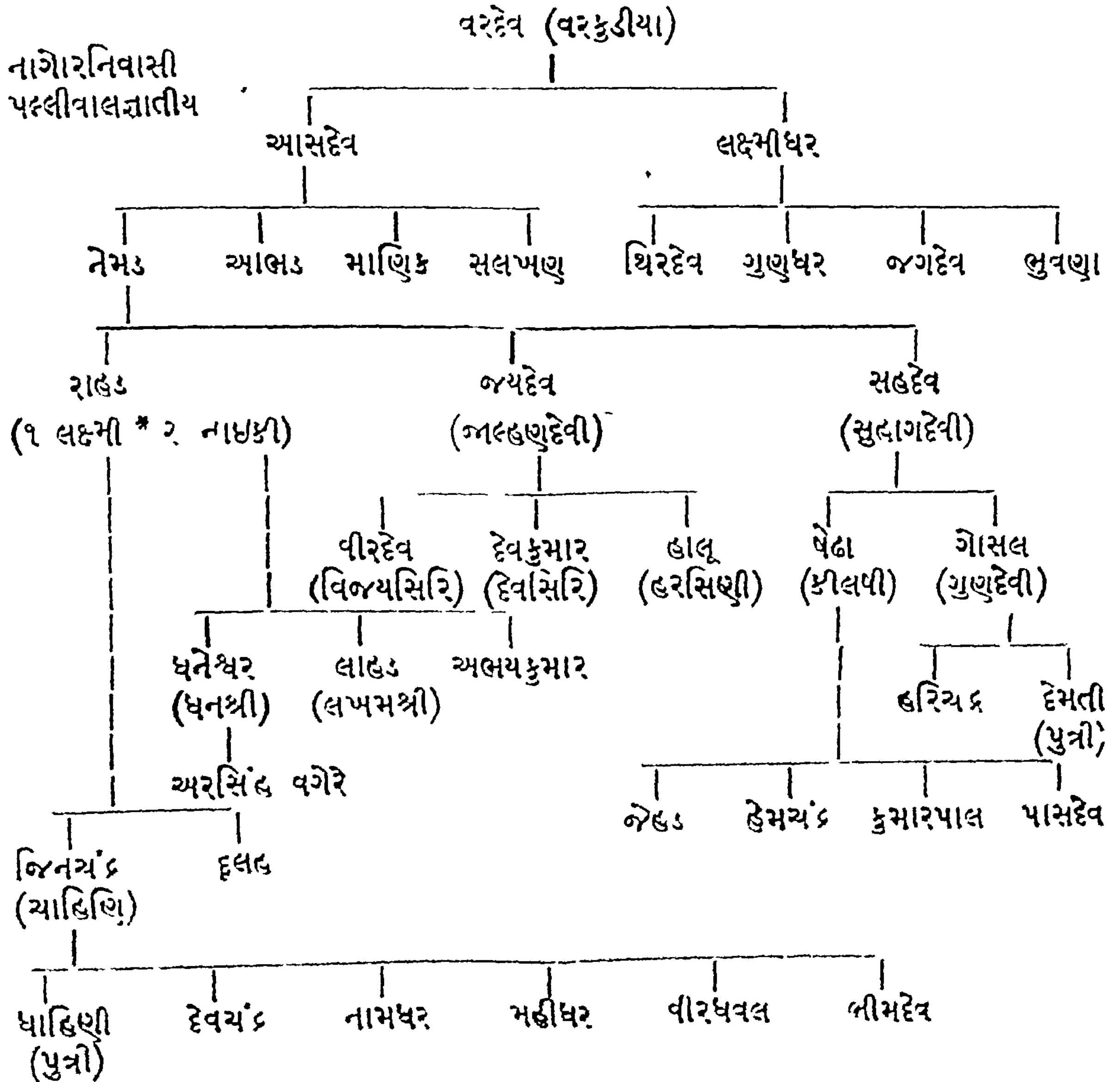
ધર્મવીર શાહ નેમડ અને તેના કુટુંબીઓએ આવા અનેક ધર્મકાર્યો કરીને મનુષ્ય જીદગીને તથા પોતાને મળેલી લક્ષ્મીને ફળવાન બનાવી હતી

આ લેખ ઉપરથી વાચકો સારી રીતે સમજી શકશે કે— **બારમી શતાબ્દીમાં પણ પલ્લીવાલ જૈનો ખાસ મૂર્તિપૂજક શ્વેતાંબર જૈનધર્મ પાળતા હતા.** આટલા લાબા કાળથી આપણા સહધર્મી બની ચૂકેલામાથી આજકાલમા આગરા,

ભરતપુર, જયપુર આદિ જીલ્લાઓમાં વસતા ઘણાખરા પલ્લીવાલ જૈનો પરિચય–સોબતની અસરથી અન્યધર્મી બની ગયા છે—બનતા જાય છે, તેમને અને પૂર્વ દેશમાં સરાક જાતિના લોકો જૈન મટી હિંદુ ધર્માનુયાયી બની ગયા છે તે બધાને ઉપદેશ આપી—સમજાવીને પાછા મૂળ સ્થાને લાવવાની અને તેવાં કાર્યો માટે હરેક પ્રકારની સહાયતા કરવાની શ્રી મહાવીરના સાચા ભક્ત પ્રત્યેક જૈનની ફરજ છે. આશા રાખવામાં આવે છે કે—ધર્મભાવનાવાળા અને શ્રી વીર ધર્મની—શ્રી મહાવીર પ્રભુના શાસનની ખરા દિલથી સેવા કરવા ઇચ્છનાર, પ્રત્યેક જૈન ગૃહસ્થ ઉપર્યુક્ત કાર્યોમા યથાશક્તિ આર્થિક સહાયતા પહોંચાડી સાચા સહધર્મી-વાત્સલ્યનું સાચું ફળ પ્રાપ્ત કરવા માટે તત્પર રહેશે

इतिशम् .

ઉપર્યુક્ત શાહ નેમડનું વંશવૃક્ષ આ પ્રમાણે છે. જેટલાં નામો મળી શક્યા તેટલાં આમા આપવામાં આવ્યા છે.

* કોઈ ઠેકાણે 'લક્ષ્મી', કોઈ ઠેકાણે 'વડી' અને કોઇ ઠેકાણે 'બરી' નામ આપેલ છે

જૈનપુરીનાં જિનમંદિરોની અપૂર્વ કળા

લેખકઃ — શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ, વડોદરા.

જૈનપુરીના નામથી પ્રસિદ્ધિમા આવેલ અમદાવાદ શહેરની મુસલમાની સુલતાનોના
સમયમા બંધાએલી મસ્જીદોમા સચવાઈ રહેલી શિલ્પકળા, પાશ્ચાત્ય અને એતદ્દેશીય
કલાપ્રિય સજ્જનોમા જેટલી જાણીતી છે તેટલી જૈનપુરીના જિનમંદિરોની કળા, કેટલીક
બાબતોમાં મુસલમાની સમયની કળા કરતાં ઘણી જ સુઘડ અને સુંદર હોવા છતા, જાહેરમાં
આવી નથી, જે બતાવી આપે છે કે તે તરફ જૈનકોમની કેટલી ઉદાસીનતા છે
જૈનકોમની જેટલી ઉદાસીનતા છે તેથી વિશેષ ઉદાસીનતા ગુજરાતના લેખકવર્ગની પણ
ને તરફ હોય તેમ જણાઈ આવે છે, કારણકે જૈનપુરીના જિનમંદિરો પૈકી દિલ્હીદરવાજા
બહાર આવેલા હઠીભાઈ શેઠના બંધાવેલા જિનમંદિરના ઉલ્લેખ સિવાય લેખકવર્ગ
તરફથી એકાદ અપવાદ સિવાય મોટે ભાગે મૌન જ સેવવામાં આવ્યું છે

જૈનપુરીમા આવેલા સેંકડો જિનમંદિરો પૈકીનાં દરેકે દરેક જિનમંદિરમાં કળાપ્રેમી
સજ્જનોને કળાની દૃષ્ટિએ જાણવાનુ અને જોવાનુ મલી શકે તેમ છે, છતા આ નાનકડા
લેખમાં સઘળા જિનમંદિરોનાં નામો અને ટુંકું વર્ણન પણ આપવાનુ મુશ્કેલી ભરેલુ છે
અને મારો પોતાનો આશય પણ આ લેખને બહુ જ વિસ્તૃત કરીને વાચકવર્ગને કંટાળો
નહિ આપતાં કળાની દૃષ્ટિએ ખાસ જોવા લાયક જિનમંદિરોનું જ ટુંકું વર્ણન આપીને
સંતોષ માનવાનો છે.

જૈનપુરીના જિનમંદિરોમા જુદી જુદી જાતની કળા સચવાએલી છે આ કળાના
ત્રણ વિભાગ પાડી શકાય:—

૧. શિલ્પકળા તથા મૂર્તિવિધાનકળા ૨. લાકડા ઉપરના કોતરકામો તથા
ચિત્રકામો. ૩. ભિત્તિચિત્રો.

ઉપરના આ ત્રણ વિભાગો સમયની દૃષ્ટિએ નહિ પણ ભિન્ન ભિન્ન રૂચિવાળા
કળાપ્રેમીઓને પોતપોતાને ઇચ્છિત રૂચિવાળા વિભાગોનું ટુંક સમયમા અવલોકન થઈ શકે
તે દૃષ્ટિએ પાડવાનુ મેં યોગ્ય માન્યુ છે

૧. શિલ્પકળા તથા મૂર્તિ-વિધાનકળા:

૧ ઝવેરીવાડ નીશાપોળમા આવેલુ જગદ્વલ્લભપાર્શ્વનાથનુ જિનમંદિર શિલ્પની
દૃષ્ટિએ એટલે બાંધણીની દૃષ્ટિએ અમદાવાદમાં સર્વોત્તમ પંક્તિનુ છે એવો મત
શિલ્પશાસ્ત્રવિશારદ આચાર્યદેવ શ્રીજયસિંહસૂરિજીનો છે બીજું આ જિનમંદિરમાં
જૈનપુરીના બીજા જિનમંદિરોની માફક જીર્ણોદ્ધારના નામે અને આ વીસમીસદીમા તદ્દન

સાદું (Plain) આરસપહાણના જિનમંદિરો બંધાવાના પત્રને પ્રાચીન લાકડકામો તથા
પત્થરકામોનો નાશ નહિ કરતાં સંપૂર્ણ કાળજીથી પ્રાચીન કામો સચવાએલા જણાઈ આવે
છે. શિલ્પની દૃષ્ટિએ આ જિનમંદિરની વિશિષ્ટતા હોવા ઉપરાંત આ જિનમંદિરમાં
મૂર્તિવિધાનની દૃષ્ટિએ પણ કેટલીક જિનમૂર્તિઓ સર્વોત્તમ પ્રકારની છે.

૧. જિનમંદિરમાં દાખલ થતા જ સૌથી પ્રથમ સહસ્ત્રફણા પાર્શ્વનાથની
કાઉસગ્ગમુદ્રાએ સ્થિત રહેલી, સફેદ આરસની, નેત્રને આલ્હાદકારી અને શાંત મૃદુમૃદુ
હાસ્ય કરતી આ જિનમૂર્તિ દરેક કલાપ્રિય સજ્જનને મુગ્ધ બનાવે તેવી છે દિલગીરી
માત્ર એટલી જ છે કે મૂર્તિના મસ્તક ઉપરની સહસ્ત્રફણાઓમાં કચરો ભરાઈ ન જાય એ
બીકે રાળ અને લાખથી એ ભાગ પુરી દેવામા આવ્યો છે

૨. સહસ્ત્રફણા પાર્શ્વનાથના ગર્ભદ્વારથી આગળ જતાં ચિંતામણિપાર્શ્વનાથનું બીજું
ગર્ભદ્વાર આવે છે તે ગર્ભદ્વારમાં સન્મુખ ચિંતામણિપાર્શ્વનાથની નાની પણ નાજુક
લગભગ નવ ઇંચ ઊંચી પદ્માસનસ્થ શ્યામ પાષાણની મૂર્તિ અને તેનું ભવ્ય પરિકર*
તથા પબાસનનું+ બારીક કોતરકામ ખાસ દર્શનીય છે, પરંતુ ઉપરની માફક આ મનોહર
બારીક કોતરકામ રાળ અને લાખથી પુરી દેવામા આવ્યું છે આ ચિંતામણિ-
પાર્શ્વનાથની મૂર્તિના આગળના ભાગમાં પબાસન આગળ એક પિત્તળનો હાથી કે જેની
પીઠના ઉપરના ભાગમાં એક નાની ધાતુની જિનમૂર્તિ મૂકવામા આવે છે, તે હાથી પણ
ખાસ રમણીય અને કળાની દૃષ્ટિએ સુંદર છે.

૩ ગર્ભગૃહ(ભોંયરા)મા ઉતરતા જ સામે વિશાળ, નિર્મળ સ્ફટિકસમ સફેદ આરસમાંથી
કોઈ દેવાની શિલ્પીઓએ ફુરસદના સમયે ઘડીને તૈયાર કરેલી જગદ્વંદ્ય શ્રી જગદ્વલ્લભ
પાર્શ્વનાથની આશરે ૭ ફુટ ઉંચી પદ્માસનસ્થ અને મૃદુ મૃદુ હાસ્ય કરતી જિનમૂર્તિ જોઈને
કયા કળાપ્રેમી સજ્જનનું હૃદય આનંદિત ન થાય ! આ મૂર્તિની મુખમુદ્રા જેટલી રમણીય
અને આલ્હાદકારી છે, તેટલાં જ રમણીય તેની ઉપરનું પરિકર તથા બેઠક નીચેનું પબાસન
છે શ્વેતામ્બર જૈન તીર્થોમાં તથા જિનમંદિરોમાંની સેંકડો વિશાલકાય સફેદ આરસની
જિનમૂર્તિઓ પૈકી વધુમા વધુ નિર્મળ, સ્વચ્છ અને સુંદર પ્રતિમા આ છે એમ મારું
માનવું છે

ગર્ભદ્વારમા ઉતરતા જ ઉપરની છતના ભાગમા નજર નાખવામા આવે તો ત્યાં લાલ
પૃષ્ઠભૂમિ ઉપર વિવિધ રંગોથી તૈયાર કરેલ ભક્ત શ્રાવકો પૂજાની ઝાંઝ* વગેરે વગાડતા
ભિત્તિચિત્રમા ચીતરેલા જણાઇ આવે છે, આ જિનમંદિર મોગલ રાજ્યકાળ દરમ્યાન
બંધાવેલુ હોવાથી માનવાને કારણ રહે છે કે આ સચવાઈ રહેલો ભિત્તિચિત્રનો નમૂનો
પણ તે સમયનો હોય.

૨ દેવસાના પાડાના ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથના દહેરાસરમા ભૂમિગૃહમાં બિરાજમાન
શ્યામ આરસની ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથની ભવ્ય મૂર્તિ તથા તેના પરિકર અને પબાસન પણ
ખાસ મૂર્તિવિધાનની દૃષ્ટિએ ઉચ્ચ કોટિના છે

*જિનમૂર્તિના મસ્તક ઉપરનો તથા આજુબાજુનો કોતરકામવાળો ભાગ.

+જિનમૂર્તિની બેઠકની નીચેનો કોતરકામવાળો ભાગ.

*એક જાતનું વાજિંત્ર.

૩. ઝવેરીવાડ વાઘણપોળમાં આવેલા બીજા તીર્થંકર શ્રી અજિતનાથ સ્વામીના દહેરાસરની ભમતીની શરૂઆતમાં જ આવેલી. વિ. સં ૧૧૧૦માં પ્રતિષ્ઠિત થએલી માનુષી આકારની કાઉસગ્ગ મુદ્રાએ સ્થિત રહેલી શ્રી અજિતનાથ તીર્થંકરની ધાતુની મૂર્તિ ખાસ દર્શનીય છે; આ મૂર્તિના પ્રત્યેક અંગોપાંગ શિલ્પીએ ઘણી જ કાળજીથી અને સંભાળભરી રીતે ઘડેલાં જણાઇ આવે છે. આ મૂર્તિ એટલી બધી સુંદર છે કે તેની બરોબરી કરી શકે એવી એક પણ બીજી માનુષી આકારની ધાતુની મૂર્તિ અમદાવાદનાં જિનમંદિરોમાં નથી, અને મારી માન્યતા પ્રમાણે તો સારાએ ભારતવર્ષમાં બીજી થોડી જ હશે.

૪. માંડવીની પોળમાં નાગજીભુદરની પોળમાં આવેલા જિનમંદિરમાં ત્રીજા તીર્થંકર શ્રી સંભવનાથની સફેદ આરસની પદ્માસનસ્થ મૂર્ત પણ મૂર્તિવિધાનની દૃષ્ટિએ ઉત્તમ છે. સાંભળવા પ્રમાણે આ જિનમંદિરમા પહેલાં લાકડાના સુંદર કોતરકામો હતાં, પણ જીર્ણોદ્ધાર કરાવતાં તદ્દન સાફ (Plain) આરસનું જિનમંદિર તૈયાર કરવવાના બહાને પ્રાચીન કળાનો નાશ કરવામાં આવેલ છે.

૫. ઝવેરીવાડમાં આવેલા શ્રી સંભવનાથના જિનમંદિરના ભૂમિગૃહમાં આવેલી શ્રી સંભવનાથ તીર્થંકરની વિશાલકાય સફેદ આરસની જિનમૂર્તિ તથા તેનાં પરિકર અને પબાસન પણ મૂર્તિવિધાનની દૃષ્ટિએ ઘણા જ ઉચ્ચ પ્રકારનાં છે. આ મૂર્તિ એટલી બધી વિશાળ છે કે ભારતવર્ષનાં વિદ્યમાન શ્વેતામ્બર જિનમંદિરોમાં આવેલી જિનમૂર્તિઓમાંની બીજી થોડી જ મૂર્તિઓ આટલી વિશાળ હશે.

૬ માંડવીની પોળમાં સમેતશિખરની પોળમાં આવેલા સમેતશિખરના દેરાસરમાં આવેલી મૂળનાયક શ્રી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા તથા તેના મસ્તકના ઉપરના ભાગની ફણા પણ ખાસ વિશિષ્ટ પ્રકારની હોવાથી મૂર્તિવિધાનશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓને ખાસ જોવા જેવી છે.

૭ કાલુપુર કાલુશાહ (કાલુશી) ની પોળમાં આવેલા જિનમંદિરના ઉપરના ભાગમાં આવેલી તથા ગર્ભગૃહમાં આવેલી શ્યામ આરસની પદ્માસનસ્થ બંને ચિંતામણિપાર્શ્વનાથની મૂર્તિઓ તેનાં પરિકર અને પબાસન સહિત ખાસ મૂર્તિવિધાનની દૃષ્ટિએ મહત્ત્વની છે.

૮. અમદાવાદના રાજપુર નામના પરામા આવેલા જિનમંદિરના ભૂમિગૃહમાં આવેલી શ્રી ચિંતામણિપાર્શ્વનાથની ભવ્ય પ્રતિમા પણ તેનાં પરિકર અને પબાસન સહિત ખાસ મહત્ત્વની છે અને મૂર્તિવિધાનશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓએ ખાસ જોવા લાયક છે.

૯. દિલ્હી દરવાજા બહાર આવેલા હઠીભાઈ શેઠના જિનમંદિર માટે તો ઘણું જ લખાઈ ગએલુ હોવાથી તેને માટે વધુ નહિ લખતા તે મંદિરમાં આવેલા મૂળનાયક પંદરમા તીર્થંકર શ્રી ધર્મનાથની સફેદ આરસની મૂર્તિ તથા તેના પરિકર તથા પબાસન પણ મૂર્તિવિધાનની દૃષ્ટિએ ખાસ મહત્ત્વના હોવાથી તે તરફ મૂર્તિવિધાનશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓનું ધ્યાન ખેંચીને આ 'શિલ્પકળા તથા મૂર્તિવિધાન કળા' નામનો પહેલો ભાગ સમાપ્ત કરવાની રજા લઉ છું.

આ લેખના વાચકોને મારી એક નમ્ર વિનંતિ છે કે ઉપર્યુક્ત ઉલ્લેખો સિવાય શિલ્પકળા તથા મૂર્તિવિધાન કળાની દૃષ્ટિએ બીજી કોઇ સામગ્રી જૈનપુરીના જિનમંદિરોમાં હોવાનું તેઓની જાણમાં આવે તો કૃપા કરીને મને લખી જણાવવા તસ્દી લે.

(ચાલુ)

મહાપ્રાચીન કોશાંબીનગરી

લેખક—આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયપદ્મસૂરિજી

અનેક પ્રાચીન વસ્તુઓમાં વિશાલ, વત્સદેશના અલંકાર તુલ્ય કોશાંબી નગરીને પણ સ્થાન અપાયું છે. એટલે અયોધ્યાનગરીની બીના જાણ્યા બાદ, આ નગરીનો પણ સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ જાણવા જેવો છે. અહીં પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવને વંદન કરવા માટે ચંદ્ર અને સૂર્ય મૂલ વિમાનમાં બેસીને આવ્યા હતા, ત્યારે ચોતરફ પ્રકાશ ફેલાયો, જેથી સંધ્યા સમય ધ્યાન બહાર રહેવાથી, આર્યા મૃગાવતીજી પ્રભુદેવના સમવસરણમાં વધુવાર રોકાયા; અને જ્યારે ચંદ્ર સૂર્ય વંદન કરીને સ્વસ્થાને ગયા ત્યારે મહાસતી તે સાધ્વીજીએ જાણ્યું કે ચોતરફ અંધકાર ફેલાઈ ગયો અને મારી મોટી ભૂલ થઈ. પ્રભુદેવના સમવસરણમાં રાતે રહી શકાય નહિ, એમ વિચારી તે જલ્દી ઉપાશ્રયે આવ્યાં. આ અવસરે પોતાનાં ગુરુણીજી આદિ સાધ્વીઓ આવશ્યક (પ્રતિક્રમણ) કરી રહ્યાં હતાં. આ પ્રસંગે મૃગાવતીજીને આર્યા ચંદનબાલા સાધ્વીએ ઠપકો આપતાં જણાવ્યું કે—"સંયમ સાધનામાં ઉદ્યમશીલ એવા તમારે આ પ્રમાણે કરવું ઉચિત નથી. શ્રમણધર્મ એ ઉપયોગ-પ્રધાન છે. સ્ખલનાનું કારણ અનુપયોગભાવ જ છે." આવું વચન સાંભળીને મૃગાવતીજી ગુરુણીજીના પગમાં પડી ઘણો જ પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યાં, અને અપરાધને ખમાવતાં સર્વ જ્ઞાનમાં શિરોમણિ કેવલજ્ઞાન પામ્યાં. અસ્તુ.

આ કૌશાંબીનગરીનો કોટ, મૃગાવતી ઉપર આશક્ત થએલા રાજા ચંડપ્રદ્યોતે પોતાની ઉજ્જયિની નગરીથી માંડીને ઠેઠ કોશાંબીનગરી સુધી લાઈનબદ્ધ પુરુષો ગોઠવીને તેઓની મારફત ઈંટો મંગાવીને શીઘ્ર બંધાવ્યો હતો, જે હાલ પણ ખંડેરસ્થિતિમાં દેખાય છે. અહીં પૂર્વે શતાનીક રાજા રાજ્ય કરતા હતા. ત્યારબાદ તે રાજા (અને મૃગાવતીના) ના પુત્ર ઉદાયી (ઉદયન) રાજા અહીંની રાજ્યગાદી ઉપર આવ્યા. જે ગાંધર્વવિદ્યા (ગાયન-કલા) મા હુંશિયાર હતા. અહીંના વિશાલ ભવ્ય મંદિરોમાં રહેલી દિવ્ય

જિનપ્રતિમાઓ, જોનાર ભવ્ય જીવોને અપૂર્વ આલ્હાદ આપે છે. નગરીની ચારે બાજુ વિવિધ વનો (બગીચા વગેરે) શોભે છે, કે જે કાલિંદી નદીના જલની લહરીઓના સંબંધથી પ્રફુલ્લિત દેખાય છે. પૂર્વે આપણા દેવાધિદેવ[1] શ્રમણ ભગવાન પ્રભુ શ્રી મહાવીરે (ગુજરાતી તિથિ) માગશર વદિ એકમે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવની અપેક્ષાએ અડદના બાકુલા વ્હોરવાનો જે અભિગ્રહ કર્યો હતો, તે આ નગરીમાં પાંચ દિવસ ઓછા છ મહિને એટલે ૫ મહિના અને ૨૪ દિવસ વિત્યા બાદ જેઠ સુદિ દશમે સૂપડાના ખૂણામાં રહેલ અડદના બાકુલા ચંદનબાલાએ વ્હોરાવીને પ્રભુને પારણું કરાવી, પૂર્ણ કર્યો હતો. આ સ્થલે દેવોએ સાડાબાર ક્રોડ વસુધારા (સોનૈયા) ની વૃષ્ટિ કરી. આ જ કારણથી આ નગરની નજીકમાં વસુધારા નામનું ગામ વસ્યું જેનો અનેક સ્થલે નિર્દેશ જોવામા આવે છે. તેમજ પંચદિવ્યો પ્રકટ થયાં, જેથી લોકો પૂર્વેની માફક હાલ પણ આ પર્વ (જેઠ સુદી દશમના) દિવસે તીર્થસ્નાન દાનાદિ આચાર પાલે છે. અને વર્તમાન ચોવીશીના છઠ્ઠા તીર્થંકર શ્રી પદ્મપ્રભુનાં ચ્યવન, જન્મ, દીક્ષા અને કેવલજ્ઞાન નામનાં ચારે કલ્યાણકો પણ અહીં થયા છે. આ સ્થલે ઘણાં ઉંચાં અને વિકસ્વર કોસંબ નામનાં વૃક્ષો અધિક પ્રમાણમાં દેખાય છે. આ કારણથી પણ આ નગરીનુ કોશાંબી નામ પડયું હોય એમ અનુમાન થાય છે. અહીંના વિશાલ શ્રી પદ્મપ્રભુના ભવ્ય મંદિરમાં, ઉપર જણાવેલ બાકુળા વહોરાવવાના પારણાના પ્રસંગને દર્શાવનારી શ્રી ચંદનબાલાની ભવ્ય મૂર્ત્તિ હયાત છે. અહીં એક શાંત આકૃતિને ધારણ કરનાર સિંહ હમેશાં આવીને પ્રભુને ભાવપૂર્વક વંદનાદિ કરે છે.

શાસ્ત્રકાર ભગવંતે કહ્યું છે કે કલ્યાણકભૂમિરૂપ પવિત્ર ક્ષેત્રની સ્પર્શનાથી કર્મોના ક્ષયોપશમાદિ જરૂર થાય છે. પોતાના ઘરે દાનશીલાદિ ગુણો સાધવાની જેને ઇચ્છા ન થાય, તે જ જીવ પરમ પાવન શ્રી સિદ્ધગિરિજી જેવા ઉત્તમ સ્થાને પૂર્ણ ઉલ્લાસથી દાનાદિ સાધી શકે છે. જેથી આ કોશાંબીનગરી પણ છઠ્ઠા પદ્મપ્રભુના ચાર કલ્યાણકોની પવિત્ર ભૂમિ છે. અને પ્રભુ શ્રી મહાવીરની ચરણરજથી પણ પવિત્ર થયેલી છે, એમ વિચારી, આ પવિત્ર તીર્થભૂમિની બીના જાણી ભવ્ય જીવો તીર્થસેવારૂપી જલના પ્રવાહથી કર્મમેલથી મલિન બનેલા પોતાના આત્માને નિર્મલ બનાવે એ જ હાર્દિક ભાવના !

---

૧. દેવો પાંચ પ્રકારના છે. ૧ દ્રવ્યદેવ (બદ્ધદેવાયુષ્કનરાદિ), ૨. ભાવદેવ (દેવાયુને, ભોગવનાર), ૩ દેવાધિદેવ (અરિહંત), ૪. નરદેવ (ચક્રવર્તિ) અને-૫. ધર્મદેવ (મુનિવરો), એમ શ્રી ભગવતીસૂત્રમા કહ્યું છે.

भट्टारक श्री क्षमासूरि–प्रसादीकृत

यतिमर्यादा-पट्टक

संशोधकः—उपाध्यायजी महाराज श्री यतीन्द्रविजयजी.

भट्टारक श्रीविजयप्रभसूरीश्वर–पट्टालंकार भ० श्रीविजयरत्नसूरीश्वर–गुरुभ्यो नमः। संवत् १७७२ वर्षे महाशुदि ६ चन्द्रवासरे भ० श्रीविजयक्षमासूरीश्वर यतिमर्यादापट्टको लिख्यते। समस्त साधु साध्वी श्रावक श्राविका समुदाय योग्यं। अपरं च आजना समयानुसारे अम्हारे पालवा योग्य होइ ते अम्हें पालुं अने समस्त साधु साध्वीइं पिण अम्हारा कह्या थकी पालवा अने समस्त श्रावक श्राविकाइं पणि अम्हारा कह्या थकी पालवा अने समस्त श्रावक श्राविकाइं पणि समस्त साधु पासै पलाविवा। गच्छ नायकनी आज्ञा थकी अने गृहस्थ आज्ञा पलावै तिवारे गृहस्थें पणि यतिओनी सघली बातें खबरि लेवी। प्रथम तो अम्हें अम्हारी रीति स्थिति लिखियै छै।

१–नित्यप्रतें एकासणुं करवु कारण विशेषे औषध वेषधादिकनी जयणा। २–बैसणै कांवली ४ त० ५ कल्पक ५ त० ७ उपरि ए रीते बैसणुं मंडाववुं। पूठे पूठीयां मूंकिवा पणि रूना तकीया न माडवा। ३–पींछीये पूठे माखी उडाडवी पणि चामर नहीं। ४–अम्हे अम्हारै भार ऊपाडवाने पोटलीया करवा पणि पोटलीया शकट नहीं, कारण विशेषे जयणा। गृहस्थोने द्रव्यादिकना उगार माटे। ५–सात मांडल सांचववी। संध्याइं प्रतिक्रमण करीने सात शांतिकरा, सात घंटाकरण गणवा ऊभा रहीने। बीजा यतिओ पासै पणि शांतिकरा नमिऊण सात गणवा तिहां सूधी सर्व गीतार्थ पणि ऊभा रहै। पोरिसि भणाव्या पछी सर्व साधु आप आपणे ठिकाणे जाइ। एतो अम्हारे पालिवानी स्थिति लिखी। हिवे बीजा साधुनै पालवानी स्थिति लिखियै छै।

६–बीजा साधुने सज्झाय कीधा विना स्थंडिल भूमिकाइं जावा न देवा, कदापि जरूर बाधा हुइ तो तेणें आज्ञा मागीने जावुं। पछै आवी श्रीजीहजूर कने पांच नोकरवाली

ऊभा रहीने गणवी शिष्यादिके। गीतार्थ बैसीनै गणै। ७—त्रस दिवसना बै लोच करावना सर्व यतीयें। ८—शेषे कालें सर्व गीतार्थें मास कल्पनौ व्यवहार सांचववौ। ९—चौमासी, मौनएकादशी सूधी रहे, श्रावकना आग्रह थकी फागुण सूधी रहै पछै वड लोहडाईयें पाटीयै गीतार्थ बैसे। १०—केटलाइक गीतार्थ नगरपिंडोलीया देशपिंडोलीया थई रह्या छे ते सर्व यतीओने देश परावर्त्तन करवा, त्रण्य तथा सात वरस देशमाहि राखवा पछै वली देश परावर्त्तन करवा। कौंग संवेगीनै कौंग गच्छवासीनै गीतार्थ सघलायेने देश परावर्त्ते अबल द्रूमसीम ए रीते क्षेत्रादेश देवा। जिवारं देश परावर्त्त करीये तिवारं अवलद्रूम आपवौ सहिर आपवौ। ११—थानवासूने आज्ञा वृद्ध हुइ विहार सक्ति हुइ नहीं तेहनै आज्ञा थानवासूनी आपवी, जुवानने नहीं। गीतार्थनी सेवाने अर्थी एक शिष्य पासै रहे। १२—आदेश—निर्देश जेहवो गीतार्थ हुइ तेहने तेहवौ आपवौ, ठाणा प्रमाणे आपवौ। १३—देश देशनी भलामण पदस्थ गीतार्थने देवी, पणि लांछोडि-याने न देवी। १४—बडी दीक्षा थया विना योग वह्या विना पद पदादिक न देवा। १५—यतियें आंक प्रमुख छोकरा न भणाववा, धर्मक्रिया भणाववी। टीपणा न लिखवा, न वेचवा, व्याजवटौ न करवौ, खेतीवाडीनौ व्यवहार न राखवौ। १६—यतीयें उष्ण-वारिनो व्यवहार करिवो, पणिहारी प्रमुखना हाथे अणाववुं नहीं। १७—गृहस्थें पिण औषध, वेषध, वस्त्र, पात्र, पुस्तक, नौकरवाली, ज्ञान उपगरण, लेप, तेल, भांडु, बौलावुं, पोटलीया, प्रमुख एतली वस्तुइ गृहस्थ खबर ले, ते यती अव्यवहार चालै तौ गृहस्थें सुखें सीखामण देवी, न मानै तो अमने खबर लिखवी। ए बातनी गच्छनायक सीखामण द्ये। गृहस्थें पिण तिमज वर्त्तवुं। १८—चेला करवा ते सुजाति वाणिया ब्राह्मण विना अन्य जाति न करिवा, अने करस्ये तो गच्छनायकनी आकरी रीस थास्यै। १९—साधु साधवी एकत्र न रहै आप आपणे ठिकाणे रहै। २०—साधु साधवीने न भणावै, शिक्षा प्रमुख न देवै, साध्वीना साथे बोलिवानो घणो परिचय न राखवो। २१—शरीर विशेषे अथवा गरढा वृद्ध हुई तेहने साध्वीने भणाववादिकनी छूट छे, पणि तेनो घणो आव जाव कामनुं नहीं। २२—गच्छनायकनी चीठी विना चेलाने दीक्षा न देवी। २३—एक दीकरानी अथवा बे दीकरानी माने ते पणि च्यालीस वरसनी हुइ तेहने गच्छनायकनी आज्ञा मागीने दीक्षा देवी। २४—दरदरबारादिकें श्रावकनी आज्ञाइ तथा गच्छनायकना कामें दरदरबारे जावुं। ए नियम सर्वने पालिवा, पलाविवा, न पालस्यै तेहने गच्छनायकनो ठपको मिलस्यै, सजा थास्यै। इति चोवीस बोल। गच्छनायकनी आज्ञाथी पं० भीमविजय लिख्या ते स्वपरार्थे कल्याणकर थाओ संवत् १७७३ वर्षे माघसुदि ६ दीवबंदरे।

जेष्ठस्थित्यादेश-पट्टक

ॐ नत्वा भ० श्रीविजयरत्नसूरीश्वरगुरुभ्यो नमः । सं० १७७४ वर्षे भ० श्रीविजयक्षमासूरिभिर्ज्येष्ठस्थित्यादेशपट्टको लिख्यते श्रीसोरठदेशे ।

पं । भीमविजय पं । सुखविजयगणि । दीव १;
पं । लक्ष्मीविजय ग । पं । हर्षसागर घोघा १
प । देव कुशल ग । पं । रविसागर जूनोगढ । १
पं । रूपकुशल ग । प । पं । हीरकुशल ग । राणापुर । १
प । हितकुशल ग । पं । लब्धिसागर महुआ १, दाठा २
पं । वृद्धिकुशल ग । पं । गजसागर पुरबंदिर १
प । लक्ष्मीविजय ग । पं । लब्धिसागर मांगलौर १
पं । जीतविजय ग । प । प्रेमसागर देवकुंपाटण १
प । अमृतकुशल ग । प । रूपसागर धौराजी १
पं । जयसुन्दर ग । पं । महिमासागर दीवमध्ये थानवासू.
पं । हमीररुचि ग । प । दानरुचि ग । धारूकुं १, वर्तेज २
प । प्रेमविजय ग । पं । रंगविजय । पं । रामसागर बांकानेर १
पं । कनकरुचि । प । रविसागर षीरसरुं १
पं । कल्याणसुन्दर ग । पं । महिमासागर गूर्जरदेशे
प । रूपविमल ग । पं । कांतिविमल राजनगर १
प । शांतिकुशल । प । दानसागर तुंबडियुं १
पं । गंगरुचि पं । पदमसागर कासवपरुं १
पं । चन्द्रकुशल ग । पं । आणंदसागर खेमालाउं १
पं । सदारुचि ग । पं । नित्यसागर भांणवड १
प । महिमाकुशल प । हंसकुशल वेलावल १
पं । प्रीतिचन्द्र ग । पं । नित्यरुचि वणथली १, मझेवडी २
पं । प्रेमरुचि ग । पं । विजयसागर कंडोलणुं १
प । रामविजय । ऋषिभावसागर ऊना १
पं । हेमसागर ग । ऋषीलाभसागर पालीताणुं १
पं । जगसागर । ऋषी ऋषभसागर पं । दयालसागर धल्लौर १
पं । शुभसागर चौक १
पं । कीर्तिरुचि पं । मुक्तिसागर घेटी १

(જુઓ પૃષ્ઠ ૩૮૪)

श्री उमास्वातिजी इस श्वेताम्बरी "उच्चानागरी" शाखा के वाचकवंश के प्रधान नायक थे, इस प्रमाण से तक्षशिला के विद्यापीठ-विधान में जैनाचार्यों का कितना सहकार था यह भी स्पष्टतया निर्णित हो जाता है। वाचक श्री उमास्वातिजी महाराज स्वयं अपना सम्बन्ध इस प्रकार व्यक्त करते है—

वाचकमुख्यस्य शिवश्रियः, प्रकाशयशसः प्रशिष्येण।
शिष्येण घोषनंदिक्षमणस्यैकादशांगविदः ॥ १ ॥
वाचनया च महावाचकक्षमणमुंडपादशिष्यस्य।
शिष्येण च वाचकाचार्यमूलनाम्नः प्रथितकीर्तेः ॥ २ ॥
न्यग्रोधिकाप्रसूतेन विहरता पुरवरे कुसुमनाम्नि।
कौभीषणिना स्वातितनयेन वात्सीसुतेनार्घ्यम् ॥ ३ ॥
अर्हद्वचनं सम्यग् गुरुक्रमेणागतं समुपधार्य।
दुखार्तं च दुरागम–विहितमतिं लोकमवगम्य ॥ ४ ॥
इदमुच्चैर्नागरवाचकेन, सत्त्वानुकंपया दृब्धम्।
तत्त्वार्थाधिगमाख्यं, स्पष्टमुमास्वातिना शास्त्रम् ॥ ५ ॥

अर्थ—श्री उमास्वातिजी वाचकेश श्री शिवश्री के प्रव्रज्या–प्रशिष्य थे, अग्यारह अंग के धारक श्री घोषनन्दि क्षमण (महातपस्वी, क्षपण) के प्रव्रज्या-शिष्य थे,[५३] महावाचक मुंडपाद क्षमण के वाचना–प्रशिष्य थे, वाचकाचार्य मूल के वाचना–शिष्य थे, न्यग्रोधिका के रहेनेवाले थे, कौभीषणि गोत्रवाले थे, स्वाति (पिता) और वात्सीगोत्रवाली (उमा) माता के पुत्र थे, उच्चानागरीशाखा के वाचनाचार्य थे। आपने गुरुगम से अर्हद्वाणी को ग्रहण करके पटना में मिथ्याशास्त्रवचन में फसे हुए जीवों के हित के लिये "तत्त्वार्थाधिगम" शास्त्र बनाया। आपका नाम था उमास्वातिजी।

—तत्त्वार्थसूत्र की प्रशस्ति–कारिका

---

५३ गुरुपरपराके दो प्रकार हैं—१ गणधरवंश, २. वाचकवंश। एक्कारस वि गणहरे, पवायए पवयणस्स वंदामि ॥ सव्वं गणहरवंसं वायगवंसं पवयणं च ॥ ८० ॥ आवश्यक निर्युक्ति

"सव्व गणहरवंस" अज्जसुहम्मे० थेरावली या वा जेहि जाव अम्हं सामाइयमादीय वादितं। "वायगवंसो" नाम जेहि परपरएण सामायिकादि अत्थो गंथो य वादितो। अन्नो गणहरवंसो अन्नो य वायगवंसो॥ —आवश्यकचूर्णि, पृष्ट ७६।

वाचक=पाठक, उपाध्याय ॥ —विशेषावश्यक भाष्य, गाथा १०३२ पृष्ट ४५० ॥

आर्य परंपरामां बे वंशो प्रसिद्ध छे जन्मवंश, योनिवंश, विद्यायोनिसंबन्धेभ्यो वुञ् पाणिनी सूत्र ४–३–७७ ॥ —पं० सुखलालजी अनुवादित तत्त्वार्थसूत्र, प्रस्तावना, पृ० १,२६।

इसके अलावा और भी उल्लेख मिलते है :—

आप असल में वेद-धर्मी थे, किन्तु जिनवरेन्द्र की प्रतिमा के दर्शन से वीतरागत्व का परिचय पाकर जैन मुनि बनें।[५४] बाद में आप पूर्ववित् होकर उच्चानागरी शाखा के वाचनाचार्य पद पर अधिष्ठित हुए। —(भक्तामर स्तोत्र वृत्ति)

आप के पिता का नाम स्वाति कौभिषण और माता का नाम उमा वात्सी है, अतएव आपका नाम उमास्वाति रक्खा गया था। देखिए प्रमाण :

१. स्पष्टमुमास्वातिना शास्त्रम्। —स्वोपज्ञ तत्त्वार्थभाष्यम्।

२–३ स्वातितनयेनेति पितुराख्यानं, वात्सीसुतेनेति गोत्रेण नाम्ना, उमेति मातुराख्यानम्।

—आ. हरिभद्रसूरि आ. यशोभद्रसूरि कृत तत्त्वार्थ-लघुटीका, मुद्रित पृष्ट. ५३५ ॥

—सिद्धसेनगणिकृत तत्त्वार्थ-बृहद्‌टीका, मुद्रित पृष्ट, ३२६ ॥

४–से १० अभूदुमास्वातिमुनीश्वरोऽसौ।

—प्रो० हीरालालजी दि० जैन संपादित, शिला० भा० १, शिलालेख, न० ४०, ४२, ४३, ४७, ५०, १०५, १०८। नगरताल्लुका शिलालेख।

वाचकवर्य श्री उमास्वातिजी पूर्वधर थे। देखिए प्रमाण —

१. वाई य खमासमणे, दिवायरे वायगति एगट्ठा ॥
पुव्वगयम्मि य सूते, ए ए सद्दा पउंजंति ॥ १ ॥

अर्थ—पूर्वज्ञानवाले वादी क्षमासमण - दिवाकर - और वाचक इन शब्दों से संबोधित किये जाते है।

—जैनधर्म प्रसारक सभा, भावनगर प्रकाशित बृहद्‌क्षेत्रसमास की प्रस्तावना से ॥

२. आपने तत्त्वार्थकारिका में श्री शिवश्री, श्री मुंडपाद, श्री मूल व स्वयं को वाचक बताये हैं और अपने गुरु घोषनंदि को एकादशांगवित् लिखे हैं। इससे स्पष्ट है कि

५४ स्थानकमार्गी पंडित मुनि देवचन्द्रजी भी लिखते हैं कि—

वाचक मुख्य श्री उमास्वाति जातिए ब्राह्मण शैवधर्मने माननार हता। तेओश्रीने जैनधर्मनो स्वीकार अने भागवती जैन दीक्षा ग्रहण करवामां जिनपडिमानु पवित्र पुष्ट निमित्त मानवामा आवेलुं छे। — गुजराती तत्त्वार्थसूत्र, अग्रवचन, पृष्ठ २४ ॥

सिर्फ घोषनंदिजी एकादश अंगके धारक थे, और बाकी के चार मुनीन्द्र बारह अंग याने पूर्वज्ञान के धारक थे। उमास्वातिजी अपने गुरु से ११ अंग पढे, बाद में दादा गुरु के अभाव में वाचकमूल के पास पढे। दो वंश के समन्वय में यह बात भी अर्थ–संगत है। फलतः आपको बारहवे अंग के ज्ञान के लिये दूसरे वाचकजी के पास जाना पड़ा। इससे आप बारह अंग के ज्ञाता थे यह प्रमाणित होता है।

३. दिगम्बर शास्त्र भी वाचकजी को केवलि–देशीय, अर्थात् "पूर्ववित्" मानते हैं।

तत्त्वार्थसूत्रकर्तारमुमास्वातिमुनीश्वरं।
श्रुतकेवलिदेशीयं, वंदेऽहं गुणमन्दिरं ॥ १ ॥

—एपिग्राफिआ कर्णाटिका, जिल्द–८, नगरताल्लु का शिलालेख, अनेकांत (मासिक), पृष्ठ–२७०, ३९५।

आपका समय–काल विक्रम की तीसरी शताब्दी का है। और आपने ५०० ग्रन्थ बनाये हैं। जिनमें से १. तत्त्वार्थसूत्र मूल, २. तत्त्वार्थ-भाष्य श्लो० २२००, ३. प्रशमरति प्रकरण, ४. जम्बूद्वीप समास, ५. पूजा प्रकरण श्लो० १९, ६. श्रावक प्रज्ञप्ति और ७ क्षेत्रसमास शास्त्र उपलब्ध है। स्थानांग सूत्र–वृत्ति, पंचाशक–वृत्ति, उत्तराध्ययनसूत्र की दो टीकायें, तत्त्वार्थवृद्द् टीका और भिन्न भिन्न ग्रन्थों में आपके ग्रन्थों के अनेक अवतरण पाठ मिलते हैं। श्वेताम्बर समाज इन सभी को आप्त–वचन मानता है।

(क्रमशः)

(પૃષ્ઠ ૩૮૦થી ચાલુ)

क्षेत्रादेशपट्टकः श्रीसोरठदेशे संवत् १७७४ वर्षे। अत्रोद्धरितक्षेत्रादिसत्यापना पं। देवकुशलगणिभिर्विधेय.। समस्त समुदाययोग्यं अपरं पट्टा प्रमाणें सह आदेशे पहुंच्यीयो मर्यादापट्टक मुंक्यो छे ते प्रमाणे प्रवर्त्तजो। जे अणविचार्यो चालस्ये ते उपालंभ पामस्यै। बीजुं गृहस्थ सघातें चढी बोलवुं नहीं, गृहस्थोनुं मन ठाम राषवुं, लौकिक व्यवहार विशेषे राखवुं। चोमासा मांही किहांइ जावुं आववुं नहीं, समझी सावधान प्रवर्त्तवुं।

—झकणावदा–ज्ञानभंडार से प्राप्त पत्र से उद्धृत।

પુરાતન ઇતિહાસ અને સ્થાપત્ય

(૧) પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ (દસ લેખો)

સંપાદક:— મુનિરાજ શ્રી જયન્તવિજયજી

(૨૦)[15]

॥ र्द० ॥ मह० विजयेन स्वजायासहुडादेव्याः मूर्ति ॥ भ्रातृ० मदन । सलषणसीह । देवसीह प्रभृ० सपत्नीकानां मूर्त्तिसहिता स्वीया मूर्ति कारिता ॥ शिवमस्तु ॥ सं १३०९ व सुतचाणाक्य ॥

ગામ રાંતેજના શ્રી નેમિનાથ ભ. ના મંદિરની ભમતીની છેલ્લી દેરી પાસેના ગોખલામાં શ્રાવક–શ્રાવિકાના યુગલના બે મૂર્ત્તિપટ્ટો છે. (આ બન્ને મૂર્ત્તિપટ્ટો લગભગ ૨॥ ફુટ ઉંચા અને ૨ ફુટ પહોળા છે.) દરેકમાં વચ્ચે એક એક સ્ત્રી–પુરુષની મૂર્ત્તિ કોતરીને તેના ચરણો પાસે સ્ત્રી–પુરુષોના ત્રણ ત્રણ નાનાં જોડલા કોતરેલા છે. આ બન્ને મૂર્તિપટ્ટો આરસના સુંદર અને પ્રાચીન છે બન્ને પટ્ટ નીચે અનુક્રમે નં. ૨૧ અને નં. ૨૨ વાળા લેખો કોતરેલ છે. પહેલા લેખમાં મહં॰ વિજય તથા બીજા લેખમા ઠ॰ વિજકુય લખેલ છે. એટલે તેનું મૂળ નામ 'વિજકુ' અને સુધારેલું નામ 'વિજય' હશે તેમ જણાય છે. વળી તે જાગીરદાર હોવા સાથે મંત્રી — રાજ્યનો કોઈ પણ હોદ્દા-વાળો હશે તેમ લાગે છે મંત્રી વિજયે, પોતાના ભાઈઓ મદન, સલખણસિંહ અને દેવસિંહની સ્ત્રીઓ સાથેની મૂર્ત્તિઓ યુક્ત પોતાની તથા પોતાની સ્ત્રી સુહડાદેવીની મૂર્ત્તિવાળો આ મૂર્તિપટ્ટ વિ. સં. ૧૩૦૯ મા કરાવ્યો મદનના પુત્રનું નામ 'ચાણાક્ય' આપેલ છે.

(૨૧)

॥ र्द० ॥ ठ० विजकुयेन स्वपितुः महं० श्रीराणिगदेवस्य मूर्त्तिः भ्रा ॥ तृ ठ० अजयसीह । सोम । संग्रामसीह । प्रभृतिसकलत्राणां मूर्त्तयः ॥ तथा ठ० रयणादेव्यामूर्त्तिश्च कारयांचक्रे ॥ शिवमस्तु ॥ सं. १३०९ स्वश्रेयसे

મંત્રી વિજયે, પોતાના પિતાના ભાઈઓ ૧ ઠાકોર અજયસિંહ, ૨ સોમ અને ૩ સંગ્રામસિંહ તથા તેઓની સ્ત્રીઓની નાની મૂર્ત્તિઓ સહિત, પોતાનાં માતાપિતા મંત્રી રાણિગદેવ અને રયણાદેવીની મૂર્ત્તિઓવાળો આ મૂર્ત્તિપટ્ટ, પોતાના કલ્યાણ માટે વિ. સં. ૧૩૦૯ માં કરાવ્યો.

---

૧૫ લેખાંક નં. ૨૦ થી ૨૯ સુધીના લેખો, શ્રીભોયણી અને શ્રીશંખેશ્વરની વચ્ચે (કડી પ્રાંતના ચાણસ્મા તાલુકાના) ભોયણીથી આશરે ૭ ગાઉની દૂરી પર આવેલ, રાંતેજ નામના ગામના મૂ. ના. શ્રી નેમિનાથ ભ. ના બાવન જિનાલયવાળા મંદિરના છે.

(૨૨)

॥ॐ॥ संवत् १३०९ वर्षे वैशाख शुदि ३ गुरावधेह रांतयजग्रामे महं० श्री राणिग........व सुत० ठकुर० विजयब्रह्मेन बाई गउरदेवि (वी) श्रेयोर्थं श्रीसरस्व .... (ती देव्याः प्रतिमा) कारयांचक्रे ॥ शिवमस्तु ॥

રાતેજના જિનાલયની ભમતીની ૪૬ મી દેરીમાં સ્થિત, સરસ્વતી દેવીની આરસની મોટી ખંડિત મૂર્ત્તિ નીચે આ લેખ ખોદેલો છે.

આ લેખ પણ ઉપર્યુક્ત મંત્રી વિજયનો છે. આમા તેનું નામ ठकुर विजयब्रह्म લખેલ છે. લેખનો સાર આ પ્રમાણે છેઃ—

સંવત્ ૧૩૦૯ ના વૈશાખ શુદિ ૩ ને ગુરુવારે, આજ અહી રાતયજ—રાંતેજ ગામમાં મંત્રી શ્રી રાણિગ (ની ભાર્યા રયણાદેવી) ના પુત્ર ઠાકોર વિજયબ્રહ્મે (મંત્રી વિજયે) પોતાની બહેન ગઉરદેવીના શ્રેય માટે શ્રી સરસ્વતીદેવીની મૂર્ત્તિ કરાવી.

(૨૩)[૧૬]

सं. ११२४ श्री ब्रह्माणगच्छे जसो (यशो) भद्राचार्यी [र्ये] जसो (यशो) वर्द्धन वैरसीह जज्जक प्रद्युम्नैः (म्नैः) यघरि नागदेव्ये (?) पितृमातो (तृ) निमिर्त (त्तं) कारितेयं प्रतिमा

સં. ૧૧૨૪માં, શ્રી બ્રહ્માણગચ્છીય[૧૭] શ્રી યશોભદ્રાચાર્યની આમ્નાયવાળા યશોવર્ધન, વૈરિસિંહ, જજ્જક અને પ્રદ્યુમ્ને માતા–પિતાના શ્રેય માટે આ જિનમૂર્તિ કરાવી હતી.

(૨૪)

सं. १३१६ (?) वैशाख वदि १ सीतादिभिः.. ...... श्रेयसे कारिता

સં. ૧૩૧૬ (?)ના વૈશાખ વદિ ૧ ને દિવસે, સીતા વગેરે એ........કલ્યાણ માટે આ જિનપ્રતિમા ભરાવી હતી.

(૨૫)

सं १८९३ माहा सुदि १० बुधे श्री अम्मदावाद वास्तव्य ओसवालज्ञातौ वृद्ध-शाखायां सा श्री ५ दीपचंद तत्पुत्र सा नीहालचद तत्पुत्र सा । मानि[क]चंद तेन श्री रातज ग्रामप्रासादे स्थापनार्थं श्री आदिनाथ बिंबं..........भ । विजयदिनेन्द्रसूरिभि.... .. ...

૧૬. લે. નં. ૨૩ અને ૨૪વાળા લેખો, રાતેજના જિનાલયની ભમતીમાના અનુક્રમે મૂળ મંદિરની જમણી બાજુના અને પાછળના ગભારાના મૂળનાયકજીની નીચે સ્થાપન કરેલી પ્રાચીન પરિકરની ગાદીઓ પર ખોદેલા છે.

૧૭. સિરોહિસ્ટેટના મદાર પરગણામાં આવેલ શ્રી જીરાવલાપાર્શ્વનાથ તીર્થથી લગભગ ૪ માઈલ દૂર 'વરમાણ' નામનું ગામ વિદ્યમાન છે પહેલાં 'બ્રહ્માણ' નામથી ઓળખાતું હતું. આ ગામના નામ પરથી 'બ્રહ્માણ' ગચ્છ નીકળ્યો છે.

(૨૬)

सं. १८९२ माहा सुदि १० वुध रातेजनगरे समस्तसघेन श्री माहलक्ष्मिमुर्त्ति करापितं प्रतिष्ठितं । भ । श्री विजयदिनेन्द्रसुरिभि । श्री तपागछे ॥श्री॥ सा ऋषभदास तत्पुत्र सा । गणेश तथा सा । कीसोर । त । साधनजी तथा खुशालचद तेन श्रेयार्थं मूर्तिकरापिता

(૨૭)

॥ स. १८९३ महा सुदि १० बुधवासरे श्रीरांतेजनगरवास्तव्यसमस्तसंघेन श्रीचक्रेश्वरीदेवीमुर्तिकरापितं प्रतिष्ठित भ । श्री विजयदिनेंद्रसूरिभिः तपागच्छे सा । गणेश ऋषभदास स्वश्रेयोर्थं

નં. ૨૫ નો લેખ, રાતેજના જિનાલયની ભમતીમા મૂળ મદિરની પાછળના ગભારામા મૂળનાયક શ્રી આદીશ્વર ભ ની મૂર્તિની બેઠક પર; નં. ૨૬ વાળો લેખ એ જ ગભારાની બહારના ગોખલામા વિરાજિત શ્રીમહાલક્ષ્મીજીની આરસની મૂર્તિપર તથા નં. ૨૭નો લેખ, એ જ મંદિરની ભમતીની પહેલી દેરીની પાસે સ્થાપન કરેલ ચક્રેશ્વરી-દેવીની મૂર્તિપર ખોદેલો છે.

ઉક્ત ત્રણે મૂર્તિઓની પ્રતિષ્ઠા વિ. સ. ૧૮૯૩ના માઘ શુદિ ૧૦ને બુધવારે, તપાગચ્છીય ભટ્ટારક શ્રીવિજયદિનેંદ્રસૂરિએ કરેલ છે. તે ત્રણે લેખોનો સારાશ આ છેઃ—

અમદાવાદનિવાસી, વિશાઓસવાલજ્ઞાતીય શાહ દીપચંદના પુત્ર શાહ નીહાલચંદના પુત્ર શાહ માણેકચદે શ્રી રાતેજ ગામના જિનાલયમા વિરાજમાન કરવા માટે શ્રી આદિનાથ ભ. નુ બિંબ કરાવ્યુ. (૨૫)

રાતેજ નગરના સમસ્ત સંઘે તથા શા. ઋષભદાસના પુત્ર શા. ગણેશ તથા શા. કીશોર તથા શા ધનજી તથા શા. ખુશાલચંદે શ્રી સંઘના શ્રેય માટે શ્રી મહાલક્ષ્મી-દેવીની મૂર્તિ કરાવી. (૨૬)

શ્રી રાતેજનગરનિવાસી સમસ્ત સઘે તથા શાહ ગણેશ ઋષભદાસે પોતાના કલ્યાણ માટે શ્રી ચક્રેશ્વરીદેવીની મૂર્ત્તિ કરાવી.(૨૭)

(૨૮)[૧૮]

धर्म्मः शांति भार्यया शो....बया भ्रातृश्रेयसे कारित ॥

શાતિની ભાર્યા શો...બાએ પોતાના ભાઈના કલ્યાણ માટે શ્રી ધર્મનાથ ભ. ની પ્રતિમા ભરાવી.

(૨૯)

यवत्रः पद्युर्नुनम । स्वदोन्नगः शा.... श्रेयसि(से)कारिता

.. ..ના શ્રેય માટે આ જિનપ્રતિમા ભરાવી.

---

૧૮ ન ૨૮ અને ૨૯ વાળા લેખો, રાતેજના જિનાલયના મૂળનાયક શ્રી નેમિનાથ ભ. ની અનુક્રમે જમણી તથા ડાબી બાજુની એક એક મૂર્ત્તિ નીચે સ્થિત પરિકરની પ્રાચીન ગાદીઓ પર ખોદેલા છે.

આ બન્ને લેખોમા સવત્ આપેલો નથી, પરંતુ લેખોની લિપી ઉપરથી તે બન્ને લેખો બારમી–તેરમી શતાબ્દીના હોય તેમ લાગે છે.

श्री महावीरजिन-श्राद्धकुलकम्

संशोधक· उपाध्यायजी महाराज श्रीमद् यतीन्द्रविजयजी.

यह कुलक धार रियासत के नीमारप्रान्तीय कुकसीकस्बें के ज्ञानमन्दिर के हस्तलिखित ग्रन्थसंग्रह से प्राप्त हुआ, जो पडिमात्रा की सुन्दर लिपी से एक पत्र में लिखा हुआ है। पत्र की लम्बाई १५ अंगुल और चोडाई ७॥ अंगुल की है। इसके प्रत्येक पृष्ठ में १४ लाइन (पंक्तियां) और प्रतिपंक्ति में ५० या ५१ अक्षर हैं। पत्र में जैसा लिखा है, वैसी ही प्रतिलिपी यहां उद्धृत है। कुलक में कर्त्ता का नाम नहीं है, लेकिन मालूम पडता है कि इस कुलक के निर्माता आर्य परमदेव ही हैं। उन्होंने तुंगियापत्तन (वर्त्तमान तालनपुर) में चतुर्मास रह कर अपनी सुगमता के लिये इस कुलक को लिखा या बनाया है। इसमें भगवान् महावीरस्वामी के मुख्य दश श्रावकों का अति संक्षिप्त वर्णन इस प्रकार दिया है:—

(१)

वाणियगामपुरम्मि य, आणंदो नाम गिहवई आसी।
सिवनंदा से भज्जा, दस सहसा गोउला चउरो ॥ १ ॥
निहि-ववहार-कलंतर-ठाणेसुं कणयकोडिबारसगं।
सो सिरिवीरजिणेसर-पयमूले सावओ जाओ ॥ २ ॥

—वाणिजग्रामपुरे आनन्दो नाम गृहपतिरासीत्, तस्य च शिवनन्दाभिधा भार्या, प्रत्येकं दश दश सहस्रगोसंख्यानि चत्वारि गोकुलानि, ४ कोटयो निधानगता., ४ कोटयो व्यवहारगताः, ४ कोटयो व्याजगताश्च। एवं १२ कनककोटयश्च बभूवुः। पञ्च पञ्च शतानि हलशकटप्रवहणानाम्नाऽऽनन्दस्य। स चैकादशश्राद्धप्रतिमाविधिवदाराध्य दुष्करतरतपोभिः संलिखिततनुः क्रमेणाऽनशनं प्रतिपद्य शुभतमभावोत्पन्नावधिज्ञानो लवणोदधावुत्तराशां मुक्त्वा शेषदिक्षु पञ्चपञ्चयोजनशतानि, उत्तरतस्तु लघुहिमाचलं यावदूर्ध्वं च सौधर्मं यावदधस्तु रत्नप्रभां यावत्पश्यति जानाति। २० वर्षाणि धर्ममाराध्य मासिकानशनेन सौधर्मेऽरुणाभविमाने चतुःपल्योपमायुर्देवोऽभूत्ततो विदेहे शिवं यास्यति।

(२)

चंपाइ कामदेवो, भद्दाभज्जो सावओ जाओ।
गोउल-छ-अट्ठारस-कंचणकोडीण जो सामी ॥ ३ ॥

—चम्पानगर्यां कामदेवो नाम गृहपतिरभूत्। तस्य च भद्राभिधाना भार्या। पूर्वोक्तप्रमाणानि षट् गोकुलानि। ६ कनककोटयो निधिगताः, ६ कोटयो व्यवहारगताः, ६ कोटयो व्याजगताः। एवं १८ काञ्चनकोटीनां यः स्वामी समजनि।

(३)

कासीए चुलणापिया, सामा भज्जा य गोउला अट्ठ।
चउवीसकणयकोडी, सड्ढाण सिरोमणी जाओ ॥ ४ ॥

—काशीनगर्यां चुलनिपिता नाम गृहपतिरजनि। तस्य च श्यामाभिधा भार्या। पूर्वोक्तपरिमाणान्यष्टौ गोकुलानि। निधिव्यवहारव्याजगताः प्रत्येकमष्टाष्टकोटय.। एवं २४ कनककोटयः समभवन्।

(४)

कासीए सुरदेवो, धन्नाभज्जा य गोउला छच्च।
कणयट्ठारसकोडी, गहियवओ सावओ जाओ ॥ ५ ॥

—काशीपुर्यां सुरदेवो नाम गृहपतिरभूत्। तस्य च धन्याभिधा भार्या। पूर्वोक्तमानानि गोकुलानि षट्। निधिव्यवहारव्याजगता. षट् षट् च। एवमष्टादश कनककोटयः समजायन्त।

(५)

आलंभियानयरीए, नामेणं चुल्लसयगसड्ढो य।
बहुला नामे पिया, रिद्धीए कामदेवसमा ॥ ६ ॥

—काम्पिल्यपत्तने आलंभिनगर्यां चुल्लशतको नाम गृहपतिरभूत्। तस्य च बहुलाह्वा भार्या। ऋद्धिस्तु तस्य कामदेवसमाना समभूत्।

(६)

कंपिल्लपट्टणम्मी, सड्ढो नामेण कुंडकोलियओ।
पुप्फा पुण तस्स पिया, रिद्धी सिरिकामदेवसमा ॥ ७ ॥

—काम्पील्यपत्तने कुण्डकोलिको नाम गृहपतिरभूत्तस्य च भार्या पुष्पा नाम्नी। ऋद्धिस्तु श्रीकामदेवसमा।

(७)

सद्दालपुत्तनामा, पोलासम्मि कुलालजाईओ।
भज्जा य अग्गिमित्ता, कंचणकोडीओ से तिन्नि ॥ ८ ॥

—पोलासपुरे कुलालजातिकः शब्दालपुत्रो नाम श्राद्धो जातः। तस्य च भार्या अग्निमित्राभिधा। त्रिकनककोटीनां स्वामी।

(८)

चउवीसकणयकोडी, गोउल अट्ठ रायगिहनयरे।
सयगो भज्जा तेरस, रेवइ अड सेस कोडीओ ॥ ९ ॥

—राजगृहपुरे शतको नाम गृहपतिरभूत्। तस्य च निधानादिषु चतुर्विंशतिस्वर्णकोटयः बभूवुः। अष्टौ गोकुलानि चासन्। भार्यास्तु त्रयोदशजातास्तासु रेवतीनाम्न्या अष्टौ स्वर्णकोटयः, शेषाणां द्वादशानां त्वेकैका स्वर्णकोटिरभूत्।

(९)

सावत्थीनयरीए, नंदणिपिया नाम सड्ढओ जाओ।
अस्सिणि नामा भज्जा, आणंदसमो य रिद्धीए ॥ १० ॥

—श्रावस्तीपुर्यां नन्दिनिपिता नाम गृहेश आसीत्, तस्याश्विनी भार्या। ऋद्धिस्तु श्रीआनन्दश्राद्ध—समाना ज्ञेया।

(१०)

सावत्थीनयरीए, तेयलिपिया सावगपवरो।
फग्गुणी नाम कलत्तो, आणंदसमो य रिद्धीए ॥ ११ ॥

—श्रावस्तीनगर्यां तेतलीपिता नामको श्रावकप्रवर आसीत्तस्य च भार्या फग्गुणी नामा। समृद्धया चानन्दसमानोऽभूत्।

एते दश सम्यक्त्वमूलद्वादशव्रतधारिणः, एकादशप्रतिमाधारकाः, परमरेखाप्राप्ताश्च। दशभिरपि श्राद्धैः विंशतिवर्षाणि यावत् श्रीधर्म आराधित। तन्मध्ये चतुर्दशवर्षानन्तरं षट् वर्षाणि यावद् गृहचिन्तापरिहारः कृत। एकादशप्रतिमाऽऽराधनादिदुष्करतपःक्रिया कृता, सर्वेषां मासिकसंलेखनाऽनशनं जातं, प्रान्ते चावधिज्ञानमुत्पन्नं, आनन्दवर्ज्यानामन्येषां देवपरीक्षा बभूव। आयुःसमाप्तौ ते दशापि सौधर्मे कल्पे पृथक्पृथग्विमानेषु चतुःपल्योपमायुषो देवा अभूवन्, ततश्च्युत्वा दशापि महाविदेहे क्षेत्रे राजानो भूत्वाऽवसरे दीक्षां लात्वा विमलकेवलज्ञानलक्ष्मीं प्राप्य महानन्दपदानन्तसुखं विलासिनो भविष्यन्ति।

संवत् १५२८ वर्षे अश्विनसिते ५ तिथौ तुंगियापत्तने लिखितमिदं **श्रीमहावीरजिनश्राद्धकुलकं** परमदेवार्येण स्वपरपठनार्थम्।

સ્ત્રી.....મા.....ચા.....ર

મૂર્તિઓ મળી :

તા ૩-૧-૩૭ના દિવસે મહુડી (વિજાપુર) ગામની પાસેના કોટ્યર્ક નામક તીર્થ-સ્થાનમાંથી, ધર્મશાળા બનાવવા માટે પાયા ખોદતા, ધાતુની પાંચ જિનપ્રતિમાઓ મળી આવી છે તેમાથી ચાર પ્રતિમાઓ ન્હાની છે, જ્યારે એક સિંહાસનયુક્ત છે. મૂર્તિઓ પ્રાચીન હોય એમ લાગે છે.

પુનર્જન્મ અને જાતિસ્મરણ :

(૧) ફરીદપુરના એક હોટલમાલિકના સાત વર્ષની ઉમ્મરના સુદર નામના પુત્રે, પોતે પોતાના પૂર્વ ભવમાં મુસલમાન હોવાનું જાહેર કર્યું છે. પૂર્વ ભવના સગાસંબધીઓને લગતી બાબતોની તપાસ કરતા, એણે કહેલી બધી વાતો મળતી આવી છે.

(૨) આજ પ્રમાણે પોલેંડમાં એક બાઈને પોતાના પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ થયુ છે તેણે કબ્રસ્તાનમાંની એક કબરને જોઈને ત્રણસો વર્ષ પહેલા પોતાના શરીરની દફનક્રિયા ત કબર નીચે કરવામા આવી હતી, તે જાહેર કર્યું હતુ સાથે તેણે એ પણ બતાવ્યુ છે, કે પોતે પૂર્વ ભવમા માછીમારની પુત્રી હતી અને તેનો પતિ યુદ્ધમાં માર્યો ગયો હતો તપાસ કરતાં તેણે કહેલી વાત સાચી ઠરી છે એ બાઈનુ નામ મેરીયા છે અને તે પોલેંડના દવા વેચાનારની ભત્રીજી થાય છે

આફ્રિકામાં જિનમંદિર :

મોમ્બાસા (પૂર્વ આફ્રિકા) મા એક જિનમંદિર બધાવવા માટે ત્યાના જૈનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે આ પ્રયત્ન સફળ થશે એમ લાગે છે

: સ્વીકાર :

"તપ અને ઉદ્યાપન" કર્ત્તા આગમોદ્ધારક, પ્રકાશક સિદ્ધચક્ર સાહિત્ય પ્રચારક સમિતિ, ધનજી સ્ટ્રીટ, મુબઈ. મૂલ્ય દસ આના. ક્રાઉન ૧૬ પેજી પૃષ્ઠ સંખ્યા ૫૬૫

: જોઈએ છે :

"શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ" ના પ્રથમ વર્ષના ૨, ૩, ૭, ૮ અંકોની આવશ્યકતા છે જેઓ એ બધાય અથવા એ ચારમાથી કોઈ પણ અંક અમને મોકલશે તેનો સાભાર સ્વીકાર કરીને, તેના બદલામા ચાલુ સાલના તેટલા અંકો મજરે આપવામાં આવશે.

અંકો મોકલવાનુ ઠેકાણુ:—

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ

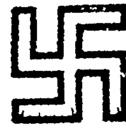
જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા–અમદાવાદ, (ગુજરાત)

મુદ્રક અને પ્રકાશક ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ, મણિમુદ્રણાલય,
કાલુપુર, ખજુરીની પોળ, અમદાવાદ.
પ્રકાશન સ્થાન શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય,
જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા, અમદાવાદ.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

જૈન તત્ત્વજ્ઞાન, જૈન સાહિત્ય, જૈન કળા
અને જૈન ઇતિહાસના વિષયો ચર્ચતું,
શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિનું
પ્રતિકાર વિષયક માસિક મુખપત્ર.

તંત્રીઃ

શાહ ચીમનલાલ ગોકળદાસ

વર્ષ ૨] ક્રમાંક ૧૯ [અંક ૭

श्री जैन सत्य प्रकाश

(मासिकपत्र)

विषय दर्शन

१ श्री तालध्वजतीर्थमण्डन-सत्यदेव-स्तोत्रम् :

आचार्य महाराज श्रीमद् विजयपद्मसूरिजी : ३९१

૨ દિગમ્બરોની ઉત્પત્તિ : આચાર્ય મહારાજ શ્રીમત્ સાગરાનંદસૂરિજી : ૩૯૩

૩ પ્રભુ શ્રી મહાવીરનું તત્ત્વજ્ઞાન : આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયલબ્ધિસૂરિજી : ૩૯૮

૪ મંખલિપુત્ર ગોશાલ : મુનિરાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી : ૪૦૨

५ दिगम्बर शास्त्र कैसे बने ? मुनिराज श्री दर्शनविजयजी : ४०६

૬ આપણા વિવરણાત્મક સાહિત્યનું સંક્ષિપ્ત અવલોકન

: શ્રીયુત પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા, એમ. એ : ૪૧૨

૭ તત્ત્વાર્થસૂત્રની પ્રસ્તાવના–("પરિચય") : મુનિરાજ શ્રી જ્ઞાનવિજયજી : ૪૧૮

૮ વસંતવિલાસ (એક પ્રાચીન કાવ્ય) : શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ : ૪૨૪

૯ પુરાતન ઇતિહાસ અને સ્થાપત્ય :

(१) मांडवगढ संबंधी लेख : श्रीयुत नन्दलालजी लोढा : ४३०

૧૦ સમાચાર–વર્તમાનિક રેકર્ડ : પૃ. ૪૩૦ની સામે

: વિજ્ઞપ્તિ :

જે પૂજ્ય મુનિરાજોને "શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ" મોકલવામાં આવે છે તેઓએ પોતાના વિહારાદિકના કારણે બદલાતું સરનામું દરેક મહિનાની નવમી તારીખ પહેલાં અમને લખી જણાવવા કૃપા કરવી, જેથી માસિક ગેરવલ્લે ન જતાં વખતસર મળી રહે.

વાર્ષિક લવાજમ

સ્થાનિક ૧-૮-૦

બહારગામનું ૨-૦-૦

છૂટક અંક ૦-૩-૦

: જોઈએ છે :

શ્રી 'જૈન સત્ય પ્રકાશ'નાં પ્રથમ વર્ષના ૨, ૩, ૭, ૮ અંકોની જરૂર છે. જેઓ તે મોકલશે તેનો આભાર સ્વીકાર કરીને બદલામાં તેટલા અંકો મફત આપવામાં આવશે.

णमो त्थु णं भगवओ महावीरस्स

सिरि रायनयरमज्झे समीलिय सव्वसाहुसंमइय । पत्त मासियमेय भव्वाण मग्गयं विसयं ॥१॥

卐 શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ 卐

अण्णाणग्गहदोसगत्थमइणा कुव्वंति जे धम्मिए,
अक्खेवे खलु तेसिमागमगय दाउ विसिट्ठुत्तरं ॥
सोउं तित्थयरागमत्थविसए चे भेऽहिलासा तया,
वाइज्जा प्पवरं पसिद्धजइणं सच्चप्पयासं मुया ॥ २ ॥

પુસ્તક ૨ — અંક ૭

વિક્રમ સંવત ૧૯૯૩ : માઘ શુક્લા પંચમી | વીર સંવત ૨૪૬૩ સોમવાર | : સન ૧૯૩૭ ફેબ્રુઆરી ૧૫

श्रीतालध्वजतीर्थमंडन-सत्यदेव-स्तोत्रम्

कर्त्ता—आचार्य महाराज श्रीमद् विजयपद्मसूरिजी

(गतांकथी पूर्ण)

॥ आर्यावृत्तम् ॥

सम्मेयसेलसिहरे–काउस्सग्गासणेण सहसगणो ॥
मासक्खवणतवेणं–णवमीए चित्तसियपक्खे ॥ २६ ॥
चालीसलक्खपुव्व–प्पमिए पुण्णे य जीविए जेणं ॥
तइयभवे संपत्तं–परमपयं तं पहुं वंदे ॥ २७ ॥
ससिहयगयचंदमिए(१८७१)–वरिसे सियतेरसीइ वइसाहे ॥
कानजिसड्ढसुएणं–सावय कल्लाणणामेणं ॥ २८ ॥
इब्भेणं कारविया–महुस्सवेणं पहूयधणवइणा ॥
जास पइट्ठा रम्मा–तं सुमइपहुं सया वंदे ॥ २९ ॥

गुणणिहिगयचंदमिए(१८९३)-राहणउरवासिणा धणड्ढेणं ॥
दलिचंदस्ससुएणं-सेट्ठिगणेमेण सिहरंमि ॥ ३० ॥

चउमुहदेवपइट्ठा-परुस्सवेणं तएण कारविया ॥
तं चउमुहतित्थयरं-विणएण णमामि हं णिच्चं ॥ ३१ ॥

जेणं धम्मिट्ठेणं-बावण्णजिणालओ महारम्मो ॥
निम्मविओ य विसालो-बाहिंसिरिरायणयरस्स ॥ ३२ ॥

सो केसरिसीहसुओ-दाणगुणी हत्थिसीहसेट्ठिवरो ॥
तस्ससुओ गुरुभत्तो-जाओ सेट्ठी मगणभाइ ॥ ३३ ॥

तस्सुय दलपतभाइ-स्सरणट्ठं गेहिणीइ लच्छीए ॥
गुरुणेमिसूरिवयणा-पासाओ जत्थ णिम्मविओ ॥ ३४ ॥

तंमि वरिण्णा सामा-परिसोहइ मूलनायगत्तेणं ॥
सिरिपासणाहपडिमा-तं वंदे भूरिभत्तीए ॥ ३५ ॥

तीअ पइट्ठा रम्मा-णहगयणंदिंदुवच्छरे पुण्णे ॥
माहवसियदसमीए-दलपतगिहिणीइ लच्छीए ॥ ३६ ॥

तवगणगयणदिवायर-तित्थुद्धारप्पणेमिसूरीणं ॥
आणाए हत्थेणं-सिरिदंसणसूरिणो गुणिणो ॥ ३७ ॥

चउविहसंघसमक्खं-साहम्मियभत्तिभावपुव्वेणं ॥
वरविहिणा कारविया-वरुस्सवाइप्पबंधेणं ॥ ३८ ॥

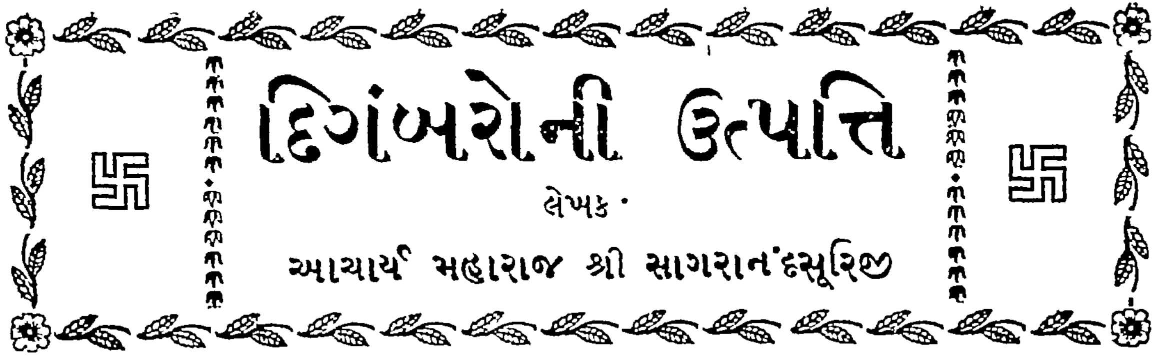
गुरुणेमिसूरिवयणा-सिरितवगच्छीयसंघणिम्मविए ॥
गुरुमंदिरे णमेमो-सिरिवुड्ढीगोयमाइपए ॥ ३९ ॥

सरणयणणिहिंदुसमे-सियछट्ठीए य मग्गसिरमासे ॥
जस्स पइट्ठा हिट्ठा-गामे वंदामि तं संतिं ॥ ४० ॥

तालज्झयतित्थगए-जे जिणणाहे सया णमंसंति ॥
तेसिं मंगलमाला-विमला कमला गिहे होज्जा ॥ ४१ ॥

गुणणंदणिहिंदुसमे-सिरिगोयमकेवलनिपुणदिणे ॥
सिरिजिणसासणरसिए-जइणउरीरायणयरंमि ॥ ४२ ॥

तालज्झयथुत्तमिणं-गुरुवरसिरिणेमिसूरिसीसेणं ॥
पउमेणायरिएणं-रइयं मुणिभत्तिपढणट्ठं ॥ ४३ ॥

(ગતાંકથી ચાલુ)

કેવળીઆહાર-નિષેધની દિગંબરોની માન્યતાનો નિરાસ

સામાન્ય રીતે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અન્તરાય; એ ચાર ઘાતિકર્મના ક્ષયથી મનુષ્યગતિવાળા ગર્ભજ જીવને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે એ વાત શ્વેતામ્બરો અને દિગમ્બરો બન્ને એકસરખી રીતે માને છે, અને તેથી જ શ્વેતામ્બરાચાર્ય શ્રીમાન્ ઉમાસ્વાતિ મહારાજે ફરમાવેલ **मोहक्षयाद् ज्ञानदर्शनावरणान्तरायक्षयाच्च केवलम्** આવું, પ્રથમ મોહનીયકર્મનો ક્ષય થાય અને ત્યારપછી જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને પાંચે પ્રકારના અન્તરાયનો સર્વથા ક્ષય થવાથી કેવલજ્ઞાન થાય છે, એ અર્થને જણાવનાર સૂત્ર, જેવું શ્વેતામ્બરોએ માન્ય કર્યું છે તેવું ને તેવું જ, ફેરફાર કર્યા વિના દિગમ્બરોએ પણ સ્વીકાર કર્યું. એટલે ચાર ઘાતિકર્મના ક્ષયથી જીવ કેવલજ્ઞાન પામે છે એ વાતમા શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બર બન્નેને મતભેદ નથી, એ ચોક્કસ છે.

આ હકીકતની સાથે એ પણ ચોક્કસ છે કે કેવલજ્ઞાન પામીને સર્વજ્ઞ થયેલ ભગવાનને પણ સાતાવેદનીય અને અસાતાવેદનીય બન્નેનો ઉદય હોય છે. જો કે બન્નેના મત પ્રમાણે ક્ષીણમોહનીયપણું એટલે કે સર્વજ્ઞપણું મેળવ્યા પછી જીવને એકલુ સાતાવેદનીય જ કર્મ બંધાય છે, પણ વેદનીય કર્મ, જે સાતાવેદનીય અને અસાતાવેદનીય એમ બે પ્રકારે છે તે બન્નેની દીર્ઘસ્થિતિ—કોડાકોડો સાગરોપમની છે. અને કોડાકોડો સાગરોપમ સુધીના કાલમાં જીવે અસાતાવેદનીય કર્મ બાંધ્યુ હોય જ નહિ, એવો સમ્ભવ કોઇ પણ અક્કલવાળો મનુષ્ય ધારી શકે નહિ. એ તો ચોખ્ખું જ છે કે, કેવલજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરાવનાર ક્ષીણમોહનીયપણાના કારણભૂત ક્ષપકશ્રેણિમાં મોહનીય કે તેવી પ્રકૃતિઓ સિવાય સાતા કે અસાતાને ક્ષય કરવાનો પ્રસગ જ નથી. હવે જ્યારે બંધાવવાનુ કર્મ સાતા કે અસાતારૂપે સતત ચાલુ જ હોય, અને તેમાં પણ બીજાં બધાં કર્મો કરતાં તે વેદનીય કર્મને જ વધારે હિસ્સો મળતો

હોય તો, ઘણા લાંબા કાળથી આત્મામાં એકઠું થએલું વેદનીય કર્મ અને તે પણ ઘણા અધિક પ્રદેશવાળું હોય તેથી, તેમ જ ક્ષપકશ્રેણિમાં તે વેદનીયના નાશનો મુદ્દલ ઉદ્યમ ન હોવાથી, કેવલીપણામાં તે વેદનીયકર્મને ભોગવવું પડે તે સહેજે સમજાય તેમ છે. આવી રીતે મનુષ્યના ચરમશરીરીપણાના આયુષ્ય કરતાં વેદનીયની અધિકતા હોવાને લીધે જ કેવળીમહારાજાઓને સમુદ્‌ઘાત કરવો પડે છે. ખ્યાલ રાખવાની જરૂર છે કે દરેક જીવને અને તેમાં પણ કેવલજ્ઞાની મહારાજને પણ આયુષ્યકર્મ કરતાં વેદનીયકર્મ ઘણું જ હોય છે. વળી બીજી બાજુ વિચારીએ તો જેને કેવલજ્ઞાન ઉપજતી વખતે મનુષ્ય જીવનનુ છ માસથી અધિક જીવન બાકી હોય એવાઓને જરૂર વેદનીયકર્મના નાશને માટે સમુદ્‌ઘાત કરવો પડે છે. આ બધી હકીકત વિચારતાં કેવલ-જ્ઞાનીના આત્મામાં સાતા અને અસાતા બન્નેનો ઉદય હોય એ સ્વાભાવિક છે. વળી દિગમ્બર ભાઈઓને એ વાત તો કબુલ કરવી પડે તેમ છે કે નદી, સરોવર કે દરીયાના જળમાં કેઈ જીવો મોક્ષની પદવીને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, તો એવી જળની પીડાના વખતે પણ કેવલીને અસાતાનો ઉદય ન હોય એવું કહેવુ તે શુદ્ધ શ્રદ્ધાવાળાઓ ન સમજી શકે એવું છે. દિગમ્બરશાસ્ત્રો અનેક સ્થાને એમ પ્રતિપાદન કરે છે કે ઉપસર્ગના પ્રસંગમા આવેલા અને ઉપસર્ગોને સહનકરતા એવા પાંડવ વગેરે અનેક જીવો મોક્ષને પામેલા છે. આ સ્થળે સહેજ વિચાર કરવા જેવું છે કે જળમાં પડેલા મનુષ્યના ઉપસર્ગની માફક જમીન ઉપર પણ ઉપસર્ગને સહન કરતાં જો કેવળજ્ઞાન થાય અને સાથે મોક્ષ પણ થાય તો કેવળીને અસાતાનો ઉદય હોય જ નહિ એમ કહેવા કેમ તૈયાર થવાય?

કેવલીને અસાતાનો પણ ઉદય હોય છે એ વાત આહારની સિદ્ધિને અંગે, માત્ર દિગમ્બર ભાઈઓના સતોષને માટે જ જણાવવામાં આવી છે. કારણકે તેઓ એમ માને છે કે અસાતાના ઉદય વિના આહાર હોય જ નહિ. પણ ખરી રીતે તો આહારના કારણભૂત અસાતાનો જ ઉદય હોય એવો નિયમ નથી. શાસ્ત્રકારોએ તેટલા જ માટે સામાન્ય વેદનીય કર્મ જણાવતાં વેદનીયના ઉદયથી આહાર જણાવ્યો છે અને તેથી જ આહારસંજ્ઞાના સદ્‌ભાવ વખતે કે ઉત્પત્તિ વખતે પણ સાતાવેદનીયનો ઉદય માનવામાં અડચણ કરેની નથી. દિગમ્બર ભાઈઓના કહ્યા પ્રમાણે તો મનુષ્ય અને દેવતામાં જ્યારે જ્યારે આહારનો સદ્‌ભાવ હોય ત્યારે ત્યારે અસાતાનો જ ઉદય માનવો પડે અને-સાતાના ઉદયવાળા જે જે જીવો જ્યાં સુધી રહે ત્યાં ત્યાં સુધી તે તે જીવોને અનાહારી માનવા પડે. અને તે વાત સાતા પ્રચુરવાળા દેવ અને મનુષ્યોમા ખુદ દિગમ્બરોથી પણ કબુલ થઈ શકે તેમ નથી.

વળી બીજી પણ એ વાત વિચારવાની છે કે તીર્થંકર વગેરે શલાકાપુરૂષના જીવોએ પણ દેવતાનુ આયુષ્ય જ્યારે બાંધ્યુ હતું અને મનુષ્યનુ આયુષ્ય બાંધ્યુ હતું ત્યારે આહારની પર્યાપ્તિ પણ સાથે જ બાંધી હતી. હવે જો આહારની સર્વથા અશુભતા જ હોત તો તેવાં ઉત્તમ કર્મો બાંધતી વખતે તે આહારપર્યાપ્તિ કર્મનો બધ થાત નહિ અને જ્યારે આહારપર્યાપ્તિનો બધ સાતા વેદનીયના બંધની સાથે વિરોધવાળો નથી તો પછી આહારનુ કરવું એ સાતા વેદનીયની સાથે વિરોધવાળુ હોય જ ક્યાથી? વળી દિગમ્બર ભાઈઓએ એ પણ વિચારવાની જરૂર છે કે—જો કે આહારપર્યાપ્તિ વગરનો કોઈ પણ જીવ હોતો નથી તોપણ આહારપર્યાપ્તિનુ કારણભૂત કર્મ જે પર્યાપ્તિના નામનું છે તેને બન્ને ફિરકાવાળાઓએ પુણ્ય તરીકે જ માનેલુ છે. અને તે આહારાદિ પર્યાપ્તિઓને ન કરાવનાર એવા અથવા તે કરતા તેમા વિઘ્ન નાખનાર એવા અપર્યાપ્તિ નામકર્મને જ બન્ને ફિરકાવાળાઓએ પાપરૂપે માનેલું છે. એ ઉપરથી પણ સ્પષ્ટ માનવુ પડશે કે આહાર લેવાની શક્તિ કે તેને પરિણમાવવાની શક્તિ જે શરીરવાળાને ન હોય તે જ તેના પાપનો ઉદય કહેવાય. દિગમ્બર ભાઈઓ કેવળજ્ઞાનીને આહાર નથી માનતા પણ આહારપર્યાપ્તિ તો કેવલીમહારાજને જીવન પર્યંત હોય છે એમ માને છે. હવે વિચાર કરવાની જરૂર છે કે આહારપર્યાપ્તિને અંગે આહારનું ગ્રહણ કે પરિણમન ન હોય તો તે આહારપર્યાપ્તિને અંગે પર્યાપ્તપણાનો ઉદય કેવલીમહારાજના આત્મામાં નિરર્થકપણે જ રહેશે અને કરેલાં કર્મ જરૂર ભોગવવા પડે એ નિયમ સાચવવો કે માનવો મુશ્કેલ પડશે. જો કે-પર્યાપ્તિમાં ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પણ છે અને કેવલી મહારાજોને ઇન્દ્રિયોના વેપાર હોતા નથી, પણ કેવલી મહારાજોને જે ઇન્દ્રિયોના વેપારનો અભાવ માનવામાં આવ્યો છે તે માત્ર ભાવ ઇન્દ્રિયના ક્ષાયોપશમિકના અંગે જ છે, કેમકે શરીરની સાથે ઇન્દ્રિયો પણ કાળક્રમે વધે એ સ્વાભાવિક છે અને તેથી જ કેવલીમહારાજાના શરીરમાં દ્રવ્ય થકી ઇન્દ્રિયોની વૃદ્ધિ થાય છે એમાં કોઇ પણ ના કહી શકે તેમ નથી. દિગમ્બર ભાઇઓએ બીજી પણ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે-તેઓ નવ વર્ષની ઉમરે કોઇ પણ મહાપુરૂષને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય તેમ તો કબુલ કરે છે અને તેવા નવ વર્ષે કેવળજ્ઞાનને પામનારા કેવલી મહારાજને ક્રોડ પૂર્વ સુધીનું આયુષ્ય હોય એમ પણ કબુલ કરે છે તો હવે વિચારવાનુ એ જ રહ્યું છે કે—તે નવ વર્ષની ઉંમરે કેવલજ્ઞાન પામનાર મહાત્માનુ, તે વખતે જેટલી અવગાહનાવાળું શરીર હોય તેટલી જ અવગાહનાવાળુ ક્રોડ પૂર્વ સુધી રહે એમ માનવાને કોઇ સમજદાર તૈયાર નહિ જ થાય, તો પછી શું દિગમ્બર

ભાઇઓ માનવા તૈયાર થશે? ખુલ્લા હૃદયથી દિગમ્બર ભાઇઓને, તે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્તિસમયના શરીરની અવગાહના અને ક્રોડ પૂર્વ પછી થતા મોક્ષના શરીરની અવગાહના વચ્ચે મોટો ફરક માનવો જ પડશે. અને જો યુક્તિથી અને અનુભવથી કેવલજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ અને મોક્ષના કાળ વચ્ચે શરીરની અવગાહનામાં ફરક માનવામાં આવે તો તેવી શરીરની અવગાહનાની વૃદ્ધિ આહારદ્વારાએ જ થએલી માન્યા સિવાય છુટકો જ નથી. જો દિગમ્બર ભાઇઓ, આહાર સિવાય પણ શરીરની વૃદ્ધિ થાય છે, એમ માને તો ખરેખરે તેઓથી પર્યાપ્તિના ક્રમમાં આહારપર્યાપ્તિનો પહેલો નંબર રાખી શકાય જ નહિ, કેમકે આહાર એ શરીરનુ કારણ છે એવો દિગમ્બરોનો નિયમ રહેતો નથી અને તેથી શરીરપર્યાપ્તિ પહેલા આહારપર્યાપ્તિ હોવી જ જોઈએ એ પણ નિયમ રહેતો નથી. વળી દિગમ્બર ભાઇઓ તીર્થંકર મહારાજ કેવલજ્ઞાની હોય કે-બીજા સામાન્ય કેવલજ્ઞાની હોય તોપણ તે બધાને મોક્ષ પામતી વખતે નખ અને કેશવાળા તો માને છે. તો આ સ્થાને સહેજે વિચાર થાય તેમ છે કે પાંચ-પચીસ-પચાસ-સો નહિ પણ ક્રોડો વર્ષો કરતાં પણ અધિક એવા વર્ષોના પ્રમાણવાળા પૂર્વોથી અધિક જીવન સુધી કેવલજ્ઞાની શરીર ધારણ કરે અને તે આહાર ન કરે અને કેશ નખ રહે-એ માનવા લાયક છે ખરૂ? સર્વ સજ્જનો તરફથી એક જ ઉત્તર મળશે કે આહાર વગર કેશ અને નખોનુ થવું યા વધવુ તે હોઇ શકે જ નહિ.

દિગમ્બર ચરિત્રોમાં સ્થાન સ્થાન પર એ વાતો કબુલ કરવામાં આવી છે કે તીર્થંકરમહારાજ આદિના નિર્વાણ મહોત્સવોમાં દેવતાઓ કેવળ ભૂળ શરીરના નખ અને કેશ વગેરે જ લે છે. જો કે, દિગમ્બર ભાઇઓએ કેવલી મહારાજને આહારનુ ગ્રહણ ન હોય એવો પોતાનો આગ્રહ જમાવવા માટે ઔદારિક શરીર ન હોય પણ પરમ ઔદારિક શરીર હોય એવી કુટકલ્પના કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે, પણ તેઓએ પરમ માન્ય ગણેલા શ્રી તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં औदारिकवैक्रियाहारकतैजसकार्मणानि शरीराणि એવું સૂત્ર માત્ર ઔદારિકાદિ પાંચ જ પ્રકારનાં શરીરો જણાવે છે અસલ તો આ તત્ત્વાર્થસૂત્ર શ્વેતામ્બરાચાર્ય શ્રીમાન ઉમાસ્વાતિ મહારાજાએ કરેલું છે અને તેથી તેમાં તેમની પરમ ઔદારિક શરીરની માન્યતાના પ્રવેશનો અવકાશ ન હોય તે સ્વાભાવિક છે, એટલું જ નહિ પરન્તુ દિગમ્બરોમાં પણ પરમ ઔદારિકપણાની કલ્પના ઘણા જ પાછળના કાળે કેવલીમહારાજના આહારના નિષેધને માટે ખડી કરેલી છે અને તેથી જ પૂર્વના દિગમ્બર ભાઇઓએ તત્ત્વાર્થસૂત્રને અપનાવ્યો તે વખત, જેમ બીજાં અનેક સૂત્રો ફેરવી નાખ્યાં અને તેમા વધારો ઘટાડો કર્યો તેમ શરીરના સૂત્રમાં—વધારો થયો નથી. વળી પુદ્ગળની વર્ગણાના

વિભાગોમાં ઔદારિકાદિ જ વિભાગો બન્ને મતવાળાઓએ માન્ય કરેલા છે. તેમાં કોઇ પણ વિભાગ પરમ ઔદારિકના નામનો છે જ નહિ. વળી, ઔદારિકની જઘન્ય વર્ગણાથી ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણા સુધીમાં અને વૈક્રિયની અગ્રહણ વર્ગણાથી પહેલાં, પરમ ઔદારિકની વર્ગણા જેવી કોઈ વર્ગણા શ્વેતામ્બર કે દિગમ્બર શાસ્ત્રોમાં ગણવામાં આવતી જ નથી વળી એ વાત પણ ધ્યાનમા રાખવાની છે કે શરીર માત્ર શરીરનામકર્મના ઉદયથી છે અને શરીરનામકર્મના પાંચ જ પ્રકાર બન્ને મતવાળાઓએ માનેલા છે. વળી તે શરીરના કારણભૂત બધન અને સઘાતન જેવાં કર્મો પણ કોઈ પણ દિગમ્બર ગ્રંથકારે જુદા રૂપે વર્ણવ્યાં જ નથી. તેમ જ ઔદારિક શરીરને ક્ષય કરવાનું અને પરમ ઔદારિકને લેવાનુ કર્મ કયા કારણથી બંધાય તે કારણ પણ કોઇ પણ દિગમ્બર શાસ્ત્રકારે જણાવ્યુ જ નથી યાદ રાખવાની જરૂર છે કે પૃથ્વીકાય, અપકાય અને વનસ્પતીકાયમાંથી આવેલો જીવ પણ કેવલજ્ઞાન પામી મોક્ષે જવાને માટે અનંતર ભવમાં જ લાયક થાય છે તો પૃથ્વીકાયાદિ દશામાં પણ, કેવલીમહારાજને પરમ ઔદારિક નામનું શરીર જુદું માનવામાં આવે તો, તે પરમ ઔદારિકના કારણભૂત કર્મ બાધવાનો અને તે કર્મ બાંધવાનાં કારણોનો નિર્દેશ શાસ્ત્રકારોએ કરવો જ જોઈએ, પરન્તુ તેવો નિર્દેશ કોઇ પણ દિગમ્બર શાસ્ત્રોમાં નથી (અપૂર્ણ)

"श्री महावीर निर्वाण विशेषांक" માટે

"સત્ય પ્રકાશ અને સ્વદેશ" નામક સાપ્તાહિક પત્રનો અભિપ્રાય

શ્રી મહાવીરના સંપૂર્ણ ચરિત્ર પ્રકાશન અને એમની અવતાર લીલાની પ્રમાણસરની વિગતવાર નોંધોનો એક પ્રામાણિક અને દળદાર ગ્રન્થ બ્હાર પડવાની અત્યંત આવશ્યકતા હતી. આ જરૂરને લક્ષમાં લઈને 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશે' મહાવીર નિર્વાણ વિશેષ અંકની યોજના કરી હતી, અને આ પ્રગટ થયેલા વિશ્વસનીય દળદાર અંકને જોતા એ જરૂર વિશેષ ભાગે પૂરી થઈ છે, એમ કહ્યા વિના ચાલે તેમ નથી આ અંકમાં હિંદી-અંગ્રેજી તેમજ ગુજરાતીમાં પ્રભુ મહાવીરના અનેક દૃષ્ટિબિન્દુથી લખાયેલા લગભગ ૩૦ ઉપરાંતના લેખોનો સમાવેશ થયો છે. એ વિવિધ લેખિનીમાંથી પ્રભુ મહાવીરની અનેક શક્તિઓ અને અનેક વિષયોનું તેમનું બ્હોળુ જ્ઞાન વિશિષ્ટ રીતે પ્રકટ થઈ આવે છે. એ અંકમાં સ્થાન પામેલા લેખકો પણ સાધારણ કોટિના ન હોતા, જૈન આલમના પ્રખર વિદ્વાનો, મુનિઓ અને આચાર્યોએ પોતાની મહામૂલી સેવાઓ એ અંકને ચરણે ધરી છે અત્યંત મહત્ત્વની વાત તો એ છે કે જાણીતા સમર્થ ઇતિહાસ વેત્તા શ્રી ઓઝા મહોદયજીનો સહકાર પણ આ અંકમા મેળવી શકાયો છે, એ આ અંકની વિશેષતા છે. આ અંક આજની તેમજ આવતી કાલની પ્રજા સમક્ષ પ્રભુ મહાવીરના જીવન, કવન અને આદર્શને જેવાને તેવા સ્વરૂપમાં ધરી રાખવા માટે આધારભૂત થઈ પડશે એ કેવળ નિઃશંક છે. તા ૨૮-૧-૩૭

પ્રભુ શ્રી મહાવીરનું તત્ત્વજ્ઞાન

લેખક—આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયલબ્ધિસૂરિજી

(ગતાંકથી ચાલુ)

હવે નૈયાયિકોએ માનેલા સાતમા તત્ત્વ 'અવયવ'નો વિચાર કરતા "**प्रतिज्ञा-हेतूदाहरणोपनयननिगमनान्यवयवा:**" અર્થાત્ પ્રતિજ્ઞા, હેતુ, દૃષ્ટાન્ત, ઉપનય અને નિગમન, એ પાંચ અવયવ કહેવાય છે **पर्वतो वह्निमान्** અર્થાત્ પર્વત અગ્નિવાળો છે, આ ઠેકાણે. સિદ્ધ કરવાને યોગ્ય હોય તે સાધ્ય કહેવાય એ પ્રમાણે, સાધ્ય અગ્નિ છે. આવી રીતે સાધ્યનો નિર્દેશ કરવો તેનું નામ પ્રતિજ્ઞા. "**हिनोति-गमयति प्रतिज्ञातमर्थमिति हेतु:**" જેની પ્રતિજ્ઞા કરી હોય તે અર્થને જે સિદ્ધ કરી બતાવે તે હેતુ કહેવાય, જેમ "**धूमवत्त्वात्**" અર્થાત્ ધુમાડાવાળો હોવાથી, પર્વત અગ્નિવાળો છે. વિજાતીય ધૂમાડો અગ્નિ સિવાય નિકળે જ નહિ એટલે તે અગ્નિને સિદ્ધ કરે છે, માટે હેતુ છે. દૃષ્ટાંત–ઉદાહરણ સાધર્મ્ય રૂપ અને વૈધર્મ્ય રૂપ એમ બે પ્રકારે બની શકે છે. સાધ્ય અને હેતુના અસ્તિત્વને સિદ્ધ કરનાર ઉદાહરણ સાધર્મ્ય દૃષ્ટાન્ત કહેવાય જેમ રસોડું તે ધૂમ અને અગ્નિના અસ્તિત્વવાળું હોવાથી સાધર્મ્ય દૃષ્ટાન્તમાં આવે છે અને સરોવર, બન્નેના અભાવને સિદ્ધ કરનાર હોઈ વૈધર્મ્ય દૃષ્ટાન્ત છે. **यथा महानस, तथा चाय** " રસોડાની જેમ પર્વત ધુમાડાવાળો છે એ ઉપનય થયો. "**तस्मात्तथेति,**" માટે જરૂર પર્વત અગ્નિવાળો છે, આ નિગમન થયું આ પાંચે અવયવો શબ્દરૂપ હોવાથી પુદ્ગલ છે, અને તે અજીવમાં આવી જાય છે. માટે જુદો પદાર્થ સિદ્ધ થઈ શકતો નથી, અને જો તે પંચાવયવથી પેદા થતા જ્ઞાનને લઈએ તો તે જીવનો ગુણ હોવાથી, તેનો જીવ પદાર્થમા સમાવેશ થાય છે, પણ જુદો પદાર્થ સિદ્ધ થતો નથી

संशयादूर्ध्वं भवितव्यताप्रत्यय मर्थपर्यालोचनात्मकस्तर्क. यथा भवितव्यमत्र स्थाणुना पुरुषेण वा અર્થ—સંશય પછી ભાવીમા થનાર છે જ્ઞાન જેમા, એવી અર્થની આલોચનારૂપ હોય તે તર્ક કહેવાય, જેમકે **स्थाणुर्वा पुरुषो वा** એ સંશય પછી અહીં સ્થાણુ જ હોવું જોઈએ અથવા પુરુષ જ હોવો જોઈએ, એવી આલોચના એ આલોચના પણ એક તરેહનુ જ્ઞાન જ થયુ, એટલે આત્માથી ભિન્ન પદાર્થ ન થઈ શકે અને એમ જો જુદી જુદી જાતના જ્ઞાનોને પદાર્થ માનવામા આવે તો પદાર્થની સંખ્યાનો પાર ન આવે, કારણ કે જ્ઞાન તરેહ તરેહના હોય છે "**संशयतर्काभ्यामुत्तरकाल-भावी निश्चयात्मक: प्रत्ययो निर्णय:**" અર્થ—સંશય અને તર્કથી ઉત્તર કાલમા થનારું નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન તે જ નિર્ણય કહેવાય છે, તે પણ આત્મામા જ ગણાય. અને

નૈયાયિક દર્શનની માન્યતા પ્રમાણે પણ તે નિશ્ચયાત્મક હોવાથી પ્રમાણથી જુદો પદાર્થ છે, એમ ન કહી શકાય.

હવે વાદ, જલ્પ અને વિતણ્ડાનું સ્વરૂપ વિચારીએ **प्रमाणतर्कसाधनोपलम्भः सिद्धान्ताविरुद्ध पञ्चावयवोपपन्न' पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहो वादः** અર્થાત્—પ્રમાણ અને તર્કના સાધનોથી યુક્ત, પોતાના સિદ્ધાન્તથી અવિરૂદ્ધ, પ્રતિજ્ઞા હેતુ આદિ પાંચ અવયવ યુક્ત એવો પક્ષ તથા પ્રતિપક્ષનો સ્વીકાર કરવો, તેનું નામ વાદ છે. તે વાદ તત્ત્વજ્ઞાન માટે, આચાર્ય અને શિષ્યમાં હોય છે. તેજ વાદ જ્યારે જીતવાની ઇચ્છાથી છલ, જાતિ અને નિગ્રહસ્થાનદ્વારા સ્વ મતના સાધનરૂપ અને પર મતના પરિહારરૂપ થાય છે, ત્યારે તે જલ્પ કહેવાય છે. અને સ્વ પક્ષની સ્થાપનાથી હીન અને કેવળ પર મતના ખંડનરૂપ હોય ત્યારે તે વિતંડા કહેવાય છે. તે ત્રણ ભેદમાં તત્ત્વના નિર્ણય માટે વાદ કરવો યોગ્ય છે પરંતુ છલ અને જલ્પ આદિથી તત્ત્વજ્ઞાન થતુ નથી બીજાને ઠગવા માટે છલ આદિ કરવામાં આવે છે, એટલે ત્યાં તત્ત્વજ્ઞાન ક્યાંથી હોય ? વિતણ્ડા પણ સ્વ પક્ષ સ્થાપનાથી શૂન્ય હોઈ, તત્ત્વજ્ઞાનનું કારણ ન થઈ શકે. હવે જે વાદ વાસ્તવિક છે, અને તે કરનાર પુરુષોની ભિન્ન ભિન્ન ઇચ્છાથી, તેના અનેક ભેદો થાય છે, તેથી તેની અનિયતતાના કારણે તે પદાર્થ ન થઈ શકે. વળી તેતર કે કુકડાઓને પણ પક્ષ અને પ્રતિપક્ષના ગ્રહણ પૂર્વક ઘણાઓ લડાવે છે, છતાં તે વાદ તો ન જ ગણાય. કારણ કે તેમાં તત્ત્વજ્ઞાનનો લેશ પણ નથી. જે વાદમાં તત્ત્વજ્ઞાન છે, તે આત્માનો ગુણ હોઈ, જુદો પદાર્થ રહી શકતો નથી.

असिद्धानैकान्तिकविरुद्धा हेत्वाभासा', हेतुवदाभासन्त इति हेत्वाभासाः હેતુની જેમ માલમ પડે, પરંતુ જે વાસ્તવિક રીતે હેતુ ન હોય તે હેત્વાભાસ કહેવાય છે. તેમના અસિદ્ધ, અનૈકાન્તિક અને વિરુદ્ધ એવાં નામ છે ખરા હેતુઓ પણ, તત્ત્વ સ્વરૂપ નથી થઈ શકતા, તો પછી હેત્વાભાસોનું તો કહેવું જ શું ? કારણ કે જે નિયત વસ્તુ હોય, તે જ તત્ત્વ થવાને લાયક છે, અને હેતુ નિયત વસ્તુસ્વરૂપે નથી, કેમકે એક વસ્તુની સિદ્ધિમાં જે હેતુ છે, તે જ અન્ય વસ્તુની સિદ્ધિમાં અહેતુરૂપ થઈ જાય છે. તેથી તે પણ તત્ત્વરૂપે ન ગણી શકાય। છલ જેવી બુરી વસ્તુ તત્ત્વ હોઈ શકે જ નહિ. જેમ કે કોઈ આદમીએ નવો જ કાંબળો વસાવ્યો છે, તે બોલ્યો કે, "**नवकम्बलोऽहं**" હું નવ (નવીન) કંબલવાળો છુ, ત્યારે નવનો અર્થ નવીન છોડી દઈ, નવની સંખ્યામાં યોજી, તે માણસને ભુંડો પાડવા છલવાદી બોલ્યો, કે તારી પાસે એક જ કાંબળ છે, અને તું નવ (૯) બતાવે છે, તે તારું પ્રત્યક્ષ મૃશાવાદીપણું છે. આ વાક્છળ કહેવાય છે એ કોઈ રીતે તત્ત્વ ન ગણી શકાય.

दूषणाभासास्तु जातयः દૂષણાભાસનું નામ જાતિ છે. હવે દૂષણ પદાર્થ નથી, તો પછી દૂષણાભાસ પદાર્થ કેવી રીતે હોઈ શકે **वादकाले वादी प्रतिवादी वा येन निगृह्यते तन्निग्रहस्थानं**, અર્થાત્ વાદના સમયમા, વાદી અને પ્રતિવાદીનો જેના વડે નિગ્રહ થાય; તે નિગ્રહસ્થાન કહેવાય છે **तत्र वादिनोऽसाधनाङ्गवचनं प्रतिवादिनो तद्दोषोद्भावनं**, ત્યાં વાદીનો નિગ્રહ, પોતાના સાધ્યને સિદ્ધ કરનાર

સાધનથી વિપરીત વચન કાઢે તો થાય, અને પ્રતિવાદી તેમાં જ દોષોદ્ભાવન કરતો રહે, અને તેના અસાધનને સમજે નહિ, તો પ્રતિવાદીનો નિગ્રહ કહેવાય. આ સિવાય બીજાં નિગ્રહસ્થાનો પ્રલાપ માત્ર છે. આમા વક્તાઓનો અપરાધ છે એટલે તે તત્ત્વજ્ઞાન નથી. એટલે આ પદાર્થ પણ ઉડી જાય છે.

આ રીતે અતાત્ત્વિક તત્ત્વમાળાને માનનાર નૈયાયિકો મુક્તિમા પણ સમજ્યા નથી; કેમકે તેઓ મુક્તિનું લક્ષણ નીચે મુજબ બાંધે છે:—

“समानाधिकरणदुःखप्रागभावासहवृत्तिदुःखध्वंसो मुक्तिः”

અર્થ:—એક જ અધિકરણમાં દુઃખના પ્રાગભાવની સાથે નહિ વર્તનાર એવો જે દુઃખનો ધ્વંસ, તેનું નામ મુક્તિ છે. આ સૂત્રની રીતિએ મુક્તિ માનવામાં કેવો જબ્બર વાંધો આવે છે, તે સુંદર રીતે જાણવું હોય તો, પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મહારાજનો ન્યાયાલોક જોઈ લેવો. તેના ઉપર આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી કૃત સરસ ટીકા છે કે, જે નવ્ય ન્યાય અને દાર્શનિક પુરાવાથી ભરપુર છે. કેટલેક સ્થળે મૂળ ઉપરાંતની વાતોનો લાંબા લાંબા પરિષ્કારથી સ્ફોટ કરેલ છે. આપણે તો અહીં એટલું જ કહેવાનું છે કે, તે લોકો મુક્તિમાં જ્ઞાન, સુખ વગેરે નથી માનતા, તો પછી એવી જ્ઞાનહીન, સુખહીન પત્થર જેવી મુક્તિ માટે કોણ પુરુષાર્થ કરવા તૈયાર થઈ શકે?

મીમાંસક દર્શનની માન્યતાઓ: સર્વજ્ઞ સંબંધી વિચાર:

કેટલાક મીમાંસક આદિ મતવાદીઓ જીવ સર્વજ્ઞ થઈ શકે જ નહી, એવી માન્યતાવાળા છે પરંતુ તેમની એ માન્યતા વાસ્તવિક નથી, કારણ કે તેઓ, પ્રત્યક્ષથી સર્વજ્ઞ નથી દેખાતો એટલે તે નથી, એમ માનતા હોય તો, તેમની મોટી ભૂલ છે. પોતાના ગર્ભમાં આવ્યા પછી તુરત મરી જનાર પિતા અને પહેલાં થઇ જનાર પૂર્વજો નજરે નથી દેખાતાં છતાંય માનવાં પડે છે, ત્યાં જેમ અનુમાન પ્રવર્તે છે, તેમ સર્વજ્ઞમાં પણ સંભવ અનુમાન છે, અને બાધક પ્રમાણોનો અભાવ છે, એટલે જીવનું સર્વજ્ઞપણું અનિવાર્ય છે. સંભવ અનુમાન નીચે પ્રમાણે છે—

વ્યાકરણ આદિ શાસ્ત્રો વડે જ્ઞેય પદાર્થો પ્રતિ પ્રજ્ઞાનો અતિશય વધતો જાય છે, અને તે કઇ સીમા સુધી વધી શકે તે, એકથી એક આગળ વધતા પુરૂષોને જોઈ, મર્યાદા બાંધી શકાય તેમ નથી. તેથી જેમ અણુ, દ્વ્યણુક, ત્ર્યણુક. એમ ક્રમે ક્રમે વધતુ જતું પરિમાણ અનંત પરિમાણ ગગનમાં જઈ, નિરતિશય બને છે, તેમ જ્ઞાનનો પ્રકર્ષ વધતો વધતો અનંતજ્ઞાની સર્વજ્ઞ ભગવાનમા વિશ્રાન્તિ લે છે. અર્થાત્ જીવનું જ્ઞાન વધતું વધતું સર્વજ્ઞ સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિના પૂર્ણ અભ્યાસથી છેવટે કેવલ-જ્ઞાનમા નિષ્ઠ થાય છે, અને તે અનંતજ્ઞાનને ધારણ કરનાર સર્વજ્ઞ કહેવાય છે. શ્રી મહાવીર સ્વામી પણ આમ રત્નત્રયીના અભ્યાસથી, સર્વજ્ઞ થયા હતા આમાં કોઈ પણ બાધક પ્રમાણ નથી, કારણ કે અલ્પજ્ઞ તે વાતને જાણી શકતો નથી, કે દુનિયાના સર્વ વિભાગોમાં અને ત્રણે કાલમાં સર્વજ્ઞ થઈ શકે જ નહિ. કારણ કે સર્વ જગત અને ત્રણે કાલને જોનાર જ કહી શકે કે, સર્વ જગતમાં અને ત્રણે કાલમાં સર્વજ્ઞ નથી જો એ જોનાર

સંપૂર્ણ જગત અને ત્રણે કાલનો જ્ઞાતા છે, તો પછી તે જ સર્વજ્ઞ સિદ્ધ થયો. પછી તે માટે વિશેષ મહેનત નથી કરવી રહેતી. જો તે જગતત્રયના ભાવને જાણી શકતો નથી, તો પછી તેને 'સર્વજ્ઞ નથી,' એમ બોલવાનો પણ અધિકાર નથી. વળી વક્તૃત્વ આદિ હેતુઓથી અને રથ્યા–પુરુષ આદિ દૃષ્ટાંતોથી કેટલાકોએ સર્વજ્ઞના નિષેધના અનુમાનો કલ્પ્યાં છે, પરંતુ તે–હેતુઓ અનેકાન્તિક, વ્યભિચારી, વિરૂદ્ધ, અસિદ્ધ અને બાધિત હોવાથી હેત્વાભાસો—ખોટા હેતુઓ છે. મતલબ કે સર્વજ્ઞનુ ખંડન કરી શકે એવો અવ્યભિચારી–અચૂક હેતુ જ નથી મળતો, એટલે અનુમાનથી તેનુ ખંડન થવું અસંભવ છે. ઉપમાન પણ અસર્વજ્ઞને સિદ્ધ કરી શકે તેમ નથી, કારણ કે તે સદૃશતાના બલથી પ્રવર્તે છે, અને સર્વજ્ઞતાના અભાવને સિદ્ધ કરનાર એવુ કોઇ પણ સાદૃશ્ય બલ નથી, કે જેથી સર્વજ્ઞનું ખંડન કરી શકાય. અર્થાપત્તિ નામનુ પ્રમાણ પણ તે કાર્ય કરી શકતું નથી. અર્થાપત્તિ પ્રમાણ નીચે મુજબ છે.—

"**पीनो देवदत्तो दिवा न भुंक्ते**" અર્થાત્ પુષ્ટ એવો દેવદત્ત દિવસે નથી ખાતો, એમ કહેવામાં ત્યાં દેવદત્તનુ પુષ્ટ એવું વિશેષણ તે રાત્રે ખાય છે, એમ સિદ્ધ કરે છે, કેમકે તે દિવસે તો ખાતો જ નથી અને છતાં પુષ્ટ છે, એથી તેનુ રાત્રિભોજન સિદ્ધ થાય છે. જો રાત્રે પણ ન ખાતો હોય તો તે પુષ્ટ ન હોઈ શકે, એટલે પુષ્ટત્વ રાત્રિએ ખાધા સિવાય સિદ્ધ થઈ શકતુ નથી. આનુ નામ અર્થાપત્તિ છે, કેમકે પુષ્ટત્વના અર્થથી રાત્રે ખાવાની આપત્તિ આવે છે, માટે એ અર્થાપત્તિ કહેવાય છે. અહી પુષ્ટત્વની પ્રત્યક્ષતાથી રાત્રિભોજન સિદ્ધ કરી શકાય છે, તેમ સર્વજ્ઞમા પ્રત્યક્ષ પૂર્વક સિદ્ધ થનાર અર્થાપત્તિ પ્રમાણ સર્વજ્ઞનો નિષેધ કેવી રીતે કરી શકે તે પણ ખાસ વિચારવા જેવી બીના છે. આગમ પ્રમાણથી સર્વજ્ઞનો નિષેધ પણ થઈ શકતો નથી, કારણ કે સર્વજ્ઞને સિદ્ધ કરનાર આગમ પ્રમાણ મોજુદ છે. વળી 'પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન, આગમ અને અર્થાપત્તિ એ પાચે પ્રમાણોનો સર્વજ્ઞની સિદ્ધિમા અભાવ છે—અર્થાત્ એક પણ પ્રમાણથી સર્વજ્ઞ સિદ્ધ થઈ શકતો નથી, એટલે પ્રમાણ પંચકના અભાવરૂપ અભાવ પ્રમાણ સર્વજ્ઞના અભાવને સિદ્ધ કરે છે,' એમ પણ નહીં કહી શકાય, કારણ કે સર્વ ઠેકાણે અને સર્વ કાલમાં સર્વજ્ઞને ગ્રહણ કરનાર પ્રમાણ નથી એમ સાધારણ બુદ્ધિવાળો કહી શકે જ નહી, કેમકે તેવા પુરુષને સર્વ દેશ અને કાળનુ વિજ્ઞાન હોય એમ કયો સજ્જન માની શકે? વળી તેવા પુરુષમાં સર્વ દેશ અને સર્વ કાળનુ વિજ્ઞાન માનવામા આવે તો તો તે પુરૂષ જ સર્વજ્ઞ સિદ્ધ થશે કે જેને નિખિલ દેશ અને નિખિલ કાળનુ જ્ઞાન છે, એ આપણે પહેલાં જ જોઈ ગયા. એટલે સર્વજ્ઞનો નિષેધ કોઈ રીતે શક્ય નથી થતો.

(અપૂર્ણ)

: સૂચના :

પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજય-લાવણ્યસૂરિજીનો "समीक्षाभ्रमाविष्करण"નો ચાલુ લેખ આ અંકમાં આપી શકાયો નથી.

મંખલિપુત્ર ગોશાલ

લેખક—
મુનિરાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી

(ગતાંકથી ચાલુ)

મહાવીરસ્વામી સાથે મતભેદ :

શરદ્ઋતુનો સમય હતો. વૃષ્ટિ બંધ હતી. ભગવાન્ મહાવીર પોતાના શિષ્ય ગોશાળાની સાથે **સિદ્ધાર્થ** નગરથી **કૂર્મગ્રામ** તરફ વિહાર કરી રહ્યા હતા. રસ્તામાં એક તલનો છોડ, કે જે પત્ર–પુષ્પોથી ખીલેલો હતો, નજરે પડયો. ગોશાળાએ મહાવીરસ્વામીને પૂછ્યું; "ભગવન્, આ છોડનાં સાત પુષ્પોના જીવ મરીને ક્યા ઉત્પન્ન થશે?" ભગવાને કહ્યું: "ગોશાળ, એ સાતે પુષ્પોના જીવ મરીને આ જ છોડની શિંગમા સાત તલના રૂપમા ઉત્પન્ન થશે."

ગોશાળાએ વિચાર્યું: 'જુઓ, ભગવાનનુ વચન મિથ્યા કરું છુ કે નહિ?' એમ વિચારી ધીરે ધીરે ભગવાનની પાસેથી તે સરક્યો અને તે છોડની પાસે જઇને, તે છોડને માટીની સાથે મૂળથી ઉખાડી એક સ્થાનમાં મૂકી દીધો. બનવા–કાળ હતો કે, તે વખતે આકાશમાં વાદળો ચઢી આવ્યાં, વીજળી ચમકવા લાગી અને વરસાદ થયો. તત્કાળ વરસાદ પડવાના કારણે પેલો છોડ સૂકાયો નહિ, બલ્કે તે સ્થિર થઇ ગયો. અને એ મૂળ માટી સાથે મજબૂત થઈ તે છોડ ફલિત થયો. તે ફૂલના સાતે જીવ તેની એક શીંગમા સાત તલરૂપે ઉત્પન્ન થયા.

તલના છોડની પરીક્ષા અને પરિવર્ત્તવાદની પ્રરૂપણા :

કોઇ વખતે ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી, ગોશાળાની સાથે **કૂર્મગ્રામથી સિદ્ધાર્થ** નગર તરફ પધારી રહ્યા હતા રસ્તામા તલના છોડની વાત નીકળી ભગવાન્ મહાવીરે કહ્યુ 'તે સાત ફૂલના જીવો જરૂર તેની શીંગમા ઉત્પન્ન થયા છે. **ગોશાળો** તે છોડની પાસે ગયો, અને તેની શીંગને ખોલીને જોવા લાગ્યો, તો તેમાંથી બરાબર સાત તલના દાણા નીકળ્યા. ગોશાળાએ તેની ઉપરથી પોતાના મનમા એ નિશ્ચય કર્યો કે 'પ્રત્યેક જીવ મરીને તે જ શરીરમાં ઉત્પન્ન થાય છે!' મંખલિ ગોશાળનો આ પ્રમાણેના સિદ્ધાતનો સ્વીકાર તે તેનો **પરિવર્ત્તવાદ** છે.

તેજોલેશ્યાની પ્રાપ્તિ :

મંખલિપુત્ર **ગોશાળે વૈશ્યાયન** નામના એક બાલતપસ્વીનુ અપમાન કર્યુ હતું. વૈશ્યાયન મુનિએ પહેલા તો અપમાન સહન કર્યું, પરન્તુ જ્યારે ગોશાળાએ તેનુ બહુ અપમાન કર્યુ, ત્યારે તે તપસ્વીએ ગોશાળા ઉપર તેજોલેશ્યા નામની શક્તિ છોડી. ભગવાન્ મહાવીરને ગોશાળા ઉપર અનુકંપા આવી. તેમણે તેજોલેશ્યાના પ્રતિકારરૂપે **શીતલેશ્યા** ફેંકી. પરિણામે ગોશાળો બચ્યો. તે પછી ગોશાળાએ ભગવાનને પ્રાર્થના

કરીને તેજોલેશ્યાની વિધિ શીખી લીધી, અને તેજોલેશ્યાની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી. આ તેજોલેશ્યા ૭ મહીના સુધી વિધિપૂર્વક ઘોર તપસ્યા કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે.

૭ શિષ્યોની પ્રાપ્તિ.

ગોશાળો હવે તો ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીનો વિરોધી થઈ ચૂક્યો હતો તેણે **પરિવર્ત્તવાદ, નિયતિવાદ કે આજીવિકમત**[4] **નો** પ્રચાર કરવો શરૂ કર્યો હતો.

---

૪. ભગવાન્ મહાવીરથી વિરૂદ્ધ થઈને ગોશાળાએ જે મતનો પ્રચાર કર્યો હતો, તેનો 'નિયતિવાદ', 'પરિવર્ત્તવાદ' અથવા '**આજીવિકમત**' ના નામથી ઉલ્લેખ આવે છે તેમા પણ ખાસ કરીને '**આજીવિકમત**' ના નામથી તે વધારે પ્રસિદ્ધ છે. ગોશાળાના આ '**આજીવિકમત**' સબધી બૌદ્ધ ગ્રંથોમા ઘણો ઉલ્લેખ મળે છે. બૌદ્ધ અને જૈનગ્રંથોના આધારે જ **ડૉ. એ. એફ. હોઅર્નલ, ડૉ. બી. એમ. બરૂઆ,** આદિ કેટલાક વિદ્વાનોએ સ્વતત્ર લેખો લખ્યા છે. તે સિવાય કેટલાક વિદ્વાનોએ પ્રસંગ પ્રસંગ ઉપર તે વિષયમા સંક્ષિપ્ત નોટો પણ લખી છે એ બધા ઉલ્લેખોથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે '**મંખલિ ગોશાળ**' '**આજીવિક સંપ્રદાય**'નો નેતા હતો

મખલિગોશાળના 'આજીવિકમત'નો સામાન્ય પરિચય આ પ્રમાણે કરાવી શકાય.

"પ્રાણિયોના કલેશના માટે કઈ પણ હેતુ-પ્રત્યય નથી વિના હેતુ-વિના પ્રત્યયે જ પ્રાણી કલેશ પામે છે. પ્રાણિયોના શુદ્ધિનો કોઇ હેતુ-પ્રત્યય-નથી, વિના હેતુ-પ્રત્યયે જ પ્રાણી વિશુદ્ધ બને છે ન આત્મકાર છે, ને પરકાર છે,ન પુરુષાર્થ છે, ન બળ છે; ન વીર્ય છે. તમામ સત્ત્વ-પ્રાણ-ભૂત-જીવ સ્વવશ છે, બળ-વીર્ય રહિત છે. નિયતિથી નિર્મિત અવસ્થામા પરિણત થઇને ૭ અભિજાતિઓમા સુખ-દુખ અનુભવ કરે છે. ચૌદસો હજાર (ચૌદલાખ) મુખ્ય યોનિયો છે બીજી આઠ સો અને બીજી છસો છે. પાંચસો કર્મ છે બીજાં પાચ કર્મ, ત્રણ કર્મ, એક કર્મ અને અર્ધુ કર્મ -એમ કર્મો છે. બાસઠ પરિષદ્, બાસઠ અન્તર્કલ્પ, ૭ અભિજાતિયો, આઠ પુરુષભૂમિ, ઓગણપચાસ સો આજીવિક, ઓગણપચાસ સો પરિવ્રાજક, ઓગણપચાસ સો નાગાવાસ, વીસ સો ઇન્દ્રિય, ત્રીસ સો નર્ક, છત્રીસ રજોધાતુ, સાત સંજ્ઞી ગર્ભ, સાત અસજ્ઞી ગર્ભ, નિગંઠી ગર્ભ, સાત દેવ, સાત મનુષ્ય, સાત પિશાચ, સાત શર, સાત ગાઠ, સાત પ્રવાત સાત સો પ્રપાત, સાત સ્વપ્ન, સાત સો સ્વપ્ન બાળ, પડિત સૌ ચોરાશી હજાર મહાકલ્પમાં આવાગમન કરીને દુખનો અત કરશે."

જુઓ, **બુદ્ધચર્યા**. પૃ. ૪૬૨.

જૈનસૂત્ર '**ઉવાસગદસાઓ**' મા ગોશાળાનો સિદ્ધાન્ત આમ બતાવ્યો છે:

"गोसालस्स मखलिपुत्तस्स धम्मपण्णत्ती नत्थि उट्ठाणेइ वा-कम्मइ वा-बलेइ वा-वीरिएइ वा-पुरिसक्कारपरक्कमेइ वा । नियया सव्वभावा ।

અર્થાત્-મખલિપુત્ર ગોશાળકની ધર્મ પ્રજ્ઞપ્તિ. ઉત્થાન નહિ, કર્મ નહિ, બળ નહિ, વીર્ય નહિ, પુરૂષાર્થ નહિ, પરાક્રમ નહિ સમસ્ત પદાર્થો નિયત જ છે

જુઓ, છઠ્ઠું કુંડકોલીય અધ્યયન.

સંયોગવશ તેને ૭ શિષ્યોની પ્રાપ્તિ થઇ ગઈ તે ૭ દિશાચર શિષ્યો આ હતાઃ ૧ **શાન**, ૨ **કલંદ**, ૩ **કર્ણિકાર**, ૪ **અછિદ્ર**, ૫ **અગ્નિવેશ્યાયન** અને ૬ **ગોમાયુ પુત્ર અર્જુન.** (ચૂર્ણિકારનુ કથન છે કે આ ૭ દિશાચરો ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીના જ શિષ્યો હતા ,કે જેઓ પતિત થઇ ગયા હતા. અને તેઓ પાર્શ્વનાથની પરંપરાના હતા) ગોશાળાને આ ૭ શિષ્યોની પ્રાપ્તિ થવાથી પોતાના મતનો પ્રચાર કરવામા વિશેષ અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થઈ હતી. તેણે ન કેવળ પોતાના વિચારોનો–મતનો પ્રચાર જ કર્યો, બલ્કિ પોતાને 'જિન' તરીકે પણ ઓળખાવતો રહ્યો, એક સમયમાં બે જિન –તીર્થંકરો ન હોઇ શકે, પરન્તુ ગોશાળો પોતાને 'જિન' તરીકે ઓળખાવતો હોવાથી લોકોમા સંદિગ્ધતા ઉત્પન્ન થઈ ગઇ.

સૂયગડાંગસૂત્રના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના પ્રથમ અધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશાની બીજી ત્રીજી ગાથામા કોઈનું નામ નહિ આપતા એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે

"કેટલાકો એમ કહે છે કે જીવોને જે સુખ દુ:ખ થાય છે, તે સ્વયંકૃત નથી અને અન્યકૃત પણ નથી, પરન્તુ તે બધુ સિદ્ધ જ છે-સ્વાભાવિક જ છે."

આ મત બીજા કોઈનો નહિ, પરન્તુ ગોશાળાનો જ સમજવો જોઈએ.

બૌદ્ધોના '**મજ્ઝિમનિકાય**' અંતર્ગત '**તિવિજ્જવચ્છગોત્ત–સુત્તન્ત**' માં ગૌતમબુદ્ધે આ મતની નિરર્થકતા બતાવતા આને શૂન્ય જ પ્રતિપાદિત કરેલ છે.

જુઓ, મજ્જિમનિકાય–અનુવાદ, પૃ. ૨૮૦.

શ્રીયુત વેણીમાધવ વડૂઆ એમ. એ., ડી. લિટ્ નામના વિદ્વાન્ પોતાના '**બૌદ્ધગ્રંથકોશ**' નામક ગ્રંથના પ્રથમ ખંડમા લખે છે—

"ठीक, एई समये अङ्गदेशेर राजा कूणिक वा अजातशत्रु, लिच्छविराजगणेर सहित युद्धे प्रवृत्त हन। गोशालेर शेष जीवन एवं एइ युद्धेर घटनावली अवलम्बन करिया गोशालेर आजीविक शिष्यगण **अष्टमचरमवाद** नामे एक नव धर्ममत उद्भावन करन। १ चरमपान, २ चरमचार (गान), ३ चरमनृत्य, ४ चरम अञ्जलिकर्म, ५ चरम पुष्कर–सम्वर्त्त महामेघ, ६ चरम श्रेयनागगंधहस्ती, ७ चरम महाशीलकान्तक ओ ८ चरमतीर्थंकर-एइ आटटि आजीविक चरमवादेर अष्ट अंग।"

જુઓ, પૃ. ૪૮.

ભગવતીસૂત્રમા પણ લગભગ તેવી જ રીતનો, (જેવો બુદ્ધચર્યાનો પાઠ ઉપર આપવામા આવ્યો છે) ગોશાળાના સિદ્ધાન્તનો ઉલ્લેખ મળે છે. '**અષ્ટમચરમવાદ**' નાં નામો '**ભગવતીસૂત્ર**' મા પણ આપ્યાં છે. તે આ પ્રકારે છે;

૧ ચરમવાદ, ૨ ચરમગાન, ૩ ચરમનાટ્ય, ૪ ચરમઅંજલિકર્મ, ૫ ચરમપુષ્કલ સંવર્તમહામેઘ, ૬ ચરમસેચનકગંધહસ્તિ, ૭ ચરમમહાશિલાકંટક સંગ્રામ, ૮ ચરમ તીર્થંકર. (આ ચરમ તીર્થંકર તરીકે ગોશાળાએ પોતાને જાહેર કર્યો હતો.)

આ '**ચરમવાદ**' તેણે તે વખતે પ્રકાશિત કર્યો હતો, કે જ્યારે તે સાંથી પરાસ્ત થઈને **હાલાહલા** કુંભારણને ત્યા આમ્રફળને ચૂસતો, મદ્યપાન કરતો તથા

ભગવાન મહાવીરનું સત્ય-પ્રકાશન :

લોકોની શકા દૂર કરવાને માટે, કોઈ વખતે **શ્રાવસ્તિ** નગરીમા એક મોટી સભા સમક્ષ ભગવાન્ મહાવીરે ગોશાળાનુ વાસ્તવિક સ્વરૂપ પ્રકટ કર્યું તેથી ઘરે ઘરે એ વાત પ્રચલિત થઈ કે ગોશાળો 'જિન' નથી, પરન્તુ ખોટી રીતે 'જિન' તરીકે પોતાની પ્રસિદ્ધિ કરી રહ્યો છે લોકોની આ વાતો સાભળીને ગોશાળો વધારે ગુસ્સે થયો, અને ભગવાન્ મહાવીરનો કટ્ટર વિરોધી બન્યો

હાલાહલા કુંભારણ :

ગોશાળાના આજીવિકમતમા '**હાલાહલા**' નામની એક કુંભારણ પ્રધાન સ્થાન રાખતી હતી. તે **શ્રાવસ્તિ** નગરીની રહેવાવાળી હતી, ધનાઢ્ય હતી, બુદ્ધિમતી હતી અને સૌંદર્યવાળી હતી તેણીએ આજીવિકમતનો સ્વીકાર કર્યો હતો—તે સિદ્ધાન્તમા તે પૂરું આસ્તિકચ રાખતી હતી. ગોશાળો, ઘણે ભાગે શ્રાવસ્તિમા જ્યારે આવતો ત્યારે, આ જ કુભારણના સ્થાનમાં મુકામ કરતો હતો. જે છ 'દિશાચર-શિષ્યોની પ્રાપ્તિ ગોશાળાને થઈ હતી, તેઓ અહી જ—આ કુભારણને ત્યા ગોશાળાને આવી મળ્યા હતા

(અપૂર્ણ)

કુંભારણ ઉપર અંજલિ દેતો રહેતો હતો. પોતાની આ સાવદ્ય પ્રવૃત્તિને ઢાકવાને માટે આ '**ચરમવાદ**' તથા તે સિવાય **ચાર પ્રકારનાં પાતક** અને **ચાર પ્રકારનાં અપાતક** પણ બતાવ્યા હતાં.

ગોશાળાના આ 'આજીવિક' મત સંબધી તો ઘણાય વિદ્વાનોએ લખ્યુ છે, અને તેમાંના થોડાક અભિપ્રાયો ઉપર બતાવામાં આવ્યા છે, પરન્તુ સૌથી અધિક પરામર્શ પૂર્વક લખવાવાળાઓમા મુખ્ય **ડો. હોઅર્નલ** છે તેમનો લેખ અતિ મહત્ત્વપૂર્ણ છે. તેમણે કેટલાક અભિપ્રાયો આપ્યા પછી લખ્યુ છે·

"એ વાત સ્પષ્ટ છે કે સિદ્ધાન્તની દૃષ્ટિથી તે એક પ્રકારનો નક્કર **નિયતિવાદ** હતો, કે જે મનુષ્યની સ્વતત્ર ઇચ્છાશક્તિમા, શુભાશુભ કર્મમા, તેના ઉત્તરદાયિત્વમા 'નકાર' ભણતો હતો વળી એ પણ એટલુ જ સ્પષ્ટ છે કે જો આ સિદ્ધાન્ત આચારમા ઉતારવામા આવે, તો તે ઘણો જ ઉપદ્રવકારક થઈ જાય બૌદ્ધ અને જૈન—બન્ને સમ્મત છે કે ગોશાળાએ પોતાનો સિદ્ધાન્ત આચારમા ઉતાર્યો હતો પહેલા લખવામા આવ્યુ છે તેમ, બુદ્ધે તેના ઉપર અબ્રહ્મચર્યનો આરોપ રાખ્યો હતો. મહાવીરનુ કથન પણ એટલુ જ વજનદાર છે × × × ગોશાળાએ પોતાનો મુખ્ય મઠ એક સ્ત્રીના મકાનમા રાખીને, પોતાના કૃત્યથી જ તેણે પોતા પર આરોપ ઉઠાવી લીધો હતો." જુઓ, જૈનસાહિત્યસશોધક, ખ ૩, અ ૪, પૃ ૩૪

આવી રીતે ગોશાળાના 'નિયતિવાદ' અથવા આજીવિકમતના સબધમા અનેક વિદ્વાનોએ લખ્યુ છે, તે બધાઓનો અહી ઉલ્લેખ કરવો અસંભવિત છે,

दिगम्बर शास्त्र कैसे बनें?

लेखक—मुनिराज श्री दर्शनविजयजी.

प्रकरण ९—वाचकवर्य श्री उमास्वातिजी

(गताक से क्रमशः)

श्री उमास्वातिजी के तत्त्वार्थ भाष्य के लिये सिर्फ दिगम्बर विद्वानों का मत है कि—वह श्री उमास्वातिजी महाराज की रचना नहीं है, किन्तु उनका यह मत आग्रह—बद्ध है। क्यों कि स्वयं "भाष्य" ही उमास्वातिजी के पक्ष में शहादतें देता है। वे इस प्रकार हैं .—

श्वेताम्बर दिगम्बर दोनों सम्प्रदाय तत्त्वार्थ सूत्र के उपर "गन्धहस्ति-महाभाष्य" की रचना मानते है। यहां भाष्य के पूर्व में लगाया हुआ "महा" शब्द उस महाभाष्य से प्राचीन "लघु—भाष्य" की रचना का स्पष्ट स्वीकार करता है। जो भाष्य था सो "छोटा" था, दुसरा बना सो "महाभाष्य" माना गया। दिगम्बर शास्त्रों के आधार से स्वामी समन्तभद्रजी ने महाभाष्य बनाया ऐसा विदित होता है और स्वामी समन्तभद्रजी के पूर्ववर्ती स्वयं उमास्वातिजी ने ही उस भाष्य को बनाया, इस प्रकार भी छोटे भाष्य की रचना स्वय सिद्ध है। श्वेताम्बरीय व दिगम्बरीय महाभाष्य और टीकायें ये सभी इस स्वोपज्ञ (लघु) भाष्य की ही संतान—परंपरा हैं।

वा० उमास्वातिजी ने प्रारंभ में ३१ कारिकाए लिखी है जो तत्त्वार्थ का मूल और भाष्य का ठीक समन्वय करती हैं। जैसे कि—

तत्त्वार्थाधिगमाख्यं बह्वर्थ संग्रहं लघुग्रन्थम् ॥
वक्ष्यामि शिष्यहितमिम—मर्हद्वचनैकदेशस्य ॥ २२ ॥
महतोऽपि महाविषयस्य दुर्गमग्रन्थभाष्यपारस्य ।
कः शक्तः प्रत्यासं जिनवचनमहोदधेः कर्तुम ॥ २३ ॥

अर्थ—मै तीर्थंकर देव के वचन के एक विभाग के संग्रहरूप यह "तत्त्वार्थाधिगम" नामक बहु अर्थवाला किन्तु लघु ग्रन्थ शिष्यहित के लिये बनाता हूं ॥२२॥ बडे से भी

वडे, कठीन ग्रन्थों व भाष्यों से पारपाने योग्य (ज्ञेय) ऐसे जिनवचनसमुद्र का प्रत्यास करने में कोन समर्थ है ? ॥२३॥ इस तरह यहां वाचकजी जिनेन्द्र के वचन की महत्ता और अपनी लघुता व्यक्त करते हैं । ये गाथायें मूल के कर्ता और भाष्य के कर्ता एक ही होने की मान्यता को पुष्ट करती है । यदि ये गाथायें मूलकार की होती और भाष्य–रचियिता दूसरे होते तो इनका भी भाष्य बनाते, इतना ही नहीं वरन भाष्यकार अपना दूसरा मंगलाचरण भी अवश्य करते । यदि ये गाथायें मूलकर्ता से भिन्न दूसरे भाष्यकार की होती तो वे इनमें अपनी लघुता को न बताकर मूलग्रंथकार की तारिफ करते । किन्तु यहां तो वा० उमास्वातिजी ने ग्रंथ कर्ता की हैसियत से "वक्ष्यामि" शब्द का स्पष्ट प्रयोग किया है, और अंत–प्रशस्ति-में भी "दृब्धं" शब्द से अपने ग्रंथकतृत्व को साफ बताया है । इससे अविसंवाद माना जाता है कि—वा० उमास्वातिजी ने ही सूत्र और भाष्य बनाये हैं ।

वाचकजी भाष्य में, पश्चाद्वर्ति मूल सूत्रों का उल्लेख करते समय प्रतिस्थान "वक्ष्यामः" शब्द का प्रयोग करते हैं । ये प्रयोग भी एक कर्तृत्व के द्योतक हैं ।

दिगम्बर आ० पूज्यपादकृत सबसे प्राचीन "सर्वार्थसिद्धि" टीका करीब करीब तत्त्वार्थ–भाष्य के ही प्रतिध्वनिरूप है । जिसमें निर्ग्रन्थ आदि शब्द का विवेचन भी भाष्य के अनुरूप ही है ।

सारांश—वाचकजी ने तत्त्वार्थाधिगम सूत्र रचा, और जीवो के हित–निमित्त उसका भाष्य भी बनाया ।

आपका तत्त्वार्थ सूत्र उपलब्ध जिन–आगमों को ही अनुसरता है । अतः उसमें प्रतिपादित देवलोक १२ (अ० ४, सू० ३), काल के अणुका अभाव (अ० ५, सूत्र १, २, १३, १४, १५, २२), तीर्थंकर को वेदनीयकर्मजन्य भूख, प्यास आदि ११ परीषहों का होना (अ० ९, सूत्र ११, १६), उपकरणवाले ही नहीं वरन उपकरण-बकुश भी जैन निर्ग्रन्थ (जैन मुनि) हैं (अ० ९, सू० ४६), ममता (मेरापन) ही परिग्रह है (अ० ७ सू० १२), वगैरह पाठ उपलब्ध जिनागमों से सर्वथा सम्मत है, न कि दिगम्बरमान्य शास्त्र से ।

—(प्रो० हीरालाल र. कापडिया कृत — तत्त्वार्थसूत्र, प्रस्तावना) ।

उपलब्ध जिनागम और तत्त्वार्थ में श्रावक के बारह व्रत के नाम एक से हैं।[५५] तत्त्वार्थसूत्र के श्रावक के व्रत के विवेचन में ८मूल गुण और प्रतिमा के विधान नहीं हैं, यही प्रवृत्ति आज भी श्वेताम्बरी श्रावकों के व्रतग्रहण में दृश्यमान है।[५६]

ये सभी प्रमाण श्वेताम्बर आचार्य वा० उमास्वाति की जीवनी पर काफी प्रकाश डालते हैं।

अब वा० उमास्वाति का स्थान दिगम्बर सम्प्रदाय में क्या है उसे देखिये:—

दिगम्बर समाज आपके तत्त्वार्थसूत्र को सादर स्वीकार करता है। और इस तत्त्वार्थसूत्र के अतिरिक्त आपके किसी ग्रन्थ को नहीं मानता।

दिगम्बर शास्त्रों में वाचकजी के गच्छ, गण, शाखा, संघ, गुरु, माता, पिता, जन्मभूमि, विहारभूमि या भिन्न भिन्न ग्रन्थों की रचना इत्यादि किसी बात का इशारा भी नहीं मिलता।

दिगम्बर शास्त्रों में आपके संबन्ध में केवल निम्न प्रकार उल्लेख प्राप्य है: —

आपका नाम उमास्वामीजी है। आपका दूसरा नाम "गृद्धपिच्छ" है। आप केवलि–देशीय याने पूर्ववित् थे। तथा—

अभूदुमास्वातिमुनीश्वरोऽसा–वाचार्यशब्दोत्तरगृद्धपृच्छः।
तदन्वये तत्सदृशोऽस्ति नान्यस्तात्कालिकाऽशेषपदार्थवेदी॥ ४-५॥

—प्रो० हीरालालजी जैन M. A. L. L. B. सम्पादित जै० शि० सं० भा० १, शक शताब्दी ११ में खुदे हुए शिला० नं० ४०, ४२, ४३, ४७, ५०।

---

५५. इस विषय की चर्चा स्वामी समंतभद्र के प्रकरण में की जायगी।

५६. दिगम्बर शास्त्रों में ८ मूलगुण की कल्पना की गई है। मगर वे कल्पना–प्रधान होने से उनके लिए दि० आचार्यों में बडा मतभेद है। देखिये—

(१) स्वामी समन्तभद्र ५ अणुव्रत के स्वीकार और ६ मद्य, ७ मास व ८ शहद के त्याग को मूल गुण मानते हैं।

(२) आ० जिनसेन शहद के स्थान पर "जूआ" को बताते हैं।

(३) आ० सोमदेव, आ० देवसेन व कवि राजमल्ल ने ५ उदुंबर फल, ६ सुरा, ७ मांस, व ८ शहद के त्याग को मूल गुण माने हैं।

(४) आ० शिवकोटि जूए को छोड कर, उपर के सभी को मूल गुण कहते हैं।

(५) आ० अमितगति रात्रिभोजन सहित आ० सोमदेव मान्य सभी मूल गुणों को मूल गुण मानते हैं।

(६) पं० आशाधरजी का मत है कि—मतांतर से मांस–सुरा–शहद–रात्रिभोजन–पांच फल के त्याग, जिनेन्द्र को नमस्कार, जीवदया, और जल का छानना मूल गुण हैं।

श्रीमानुस्वातिरयं यतीशस्तत्त्वार्थसूत्रं प्रकटीचकार ॥ १५ ॥
तस्यैव शिष्योऽजनि गृद्धपिच्छ–द्वितीयसंज्ञस्य बलाकपिच्छः ॥ १६ ॥

— शिलालेख नं० १०५, शक सं० १३२० ।

अभूदुमास्वाति मुनिः पवित्रे वंशे तदीये सकलार्थवेदी ॥
सूत्रीकृतं येन जिनप्रणीतं शास्त्रार्थजातं मुनिपुङ्गवेन ॥ ११ ॥
स प्राणिसंरक्षणसावधानो बभार योगी किल गृद्धपक्षान् ॥
तदा प्रभृत्येव बुधा यमाहु–राचार्य्यशब्दोत्तरगृद्धपिच्छं ॥ १२ ॥

—शिलालेख नं० १०५, शक सं० १३५५ ।

इन सभी शिलालेख का यह मत है कि — आप दि० आ० कुन्दकुन्द के वंश के हैं, आपने तत्त्वार्थसूत्र बनाया, आप गीध के पीच्छ को धारण करते थे । संभव है कि आ० कुन्दकुन्द से समानता करने के लिये गृद्धपिच्छ की कल्पना की गई हो । आपके शिष्य का नाम बलाकपिच्छ है । यह नाम भी दिगम्बर कल्पित लिङ्ग के भेद का द्योतक है । — उपर लिखित शिलालेखों से ।

आपके प्रशिष्य का नाम है गुणनन्दी ।— शिला नं० ४२, ४३, ४७, ५० ।

पहले के प्रकरण में आ० कुन्दकुन्द का समय अनिश्चित बताया गया है । यदि उनके बाद में वाचकजी का होना माना जाय तो आपका समय भी उतना ही विसंवादी माना जायगा । ये दोनों आगे पिछे होनेवाले आचार्य हैं, किन्तु गुरु शिष्य नहीं हैं ।

वर्षे सप्तशते चैव, सप्तत्या च विस्मृतौ ॥
उमास्वामिमुनिर्जातः, कुन्दकुन्दस्तथैव च ॥ १ ॥

सारांश—आ० कुन्दकुन्द और आ० उमास्वामी सं० ७७० में हुए ।

इस श्लोक में ३ विसंवाद हैं । १. आपका नाम उमास्वामी बताया है; सामान्यतया दि० समाज की भी यहा मान्यता है, किन्तु उपर के शिलालेख उस मान्यता के विपक्ष में हैं । यथार्थ तो यह है कि–आपका नाम उमास्वातिजी है, आपके पिता का दूसरा नाम उमास्वामी जी हैं । २. आप और आ० कुन्दकुन्द समकालीन हैं, यह बात भी कल्पित है, क्योंकि उपर लिखित शिलालेखों से इन दोनों की स्पष्ट भिन्नता पाई जाति है । ३. आप सं० ७७० में हुए, दिगम्बर मान्यता के अनुसार

उस समय आगम का सर्वथा विनाश हो चुका था, पर जब कि आप केवलि–देशीय (पूर्ववित्) ज्ञानी माने जाते हैं तो आपका, उस समय पूर्ववेदी का अस्तित्व माननेवाली शाखा में ही होना सिद्ध होता है। श्वेताम्बर इतिहास साफ बताता है कि–वीरनि० सं० ९८० तक पूर्व के ज्ञानवाले मुनिवर विद्यमान थे। अत: आपको दिगम्बर नहीं किन्तु श्वेताम्बर आचार्य मानना युक्ति संगत है।

तत्त्वार्थसूत्र बेनमुन शास्त्र है। दिगम्बर समाज ने उसे "मोक्षशास्त्र" के नाम से अपनाया, और साथ साथ में वा० उमास्वातिजी महाराज को भी अपना मान लिया, मगर इतिहास के विशारद इस बातको नहीं स्वीकारते।

तत्त्वार्थसूत्र को श्वेताम्बरकृति मानने के अनेकों प्रमाण हैं, फिर भी दिगंबरी भाई उसे दिगम्बरी शास्त्र मानते हैं और एक जगह तो उसके कर्ता के स्थान में दूसरा ही नाम जोड दिया गया है। देखिए श्रवणबेलगोल शिलालेख नं० ३५ में सं० ९९९ की मल्लिषेणसूरि की प्रशस्ति में "राद्धांत (तत्त्वार्थ) सूत्र के रचयिता आर्यदेव को माना है ("स्वामी समंतभद्र," पृ० १९२)।

कोई एक दिगम्बर विद्वान ने यह सोच लिया कि—वा० उमास्वाति के सभी उपलब्ध ग्रन्थ श्वेताम्बर पक्ष के ही हैं, एक भी ग्रंथ दिगम्बर पक्ष का नहीं है, तो उनके नाम से नया ग्रन्थ क्यों न बना लिया जाय? और उस दिगम्बर विद्वान ने विक्रम की १७वीं शताब्दी में "उमास्वाति–श्रावकाचार" ग्रंथ बनाकर वा० उमास्वातिजी के नाम पर चडा दिया। इस ग्रंथ का कुछ परिचय हम अगले विभाग मे कराएंगे।

दि० विद्वान् पं० जुगलकिशोरजी मुख्तारजी का संशोधक हृदय ऐसी उठावगीरी को न सह सका। फलतः उन्होंने 'ग्रन्थपरीक्षा' भा० १, पृ० २४ में आमतौर से इस बातका भ्रमस्फोट कर दिया कि—

"जहां तक मैंने इस (उमास्वाति श्रावकाचार) ग्रन्थ की परीक्षा की है, मुझे ऐसा निश्चय होता है, और इसमें कोई संदेह बाकी नहीं रहता, कि यह ग्रन्थ सूत्रकार भगवान् उमास्वाति महाराज का बनाया हुआ नहीं है। और न किसी दूसरे ही माननीय जैनाचार्य का बनाया हुआ है। ग्रन्थ के शब्दों और अर्थों पर से इस ग्रन्थ का बनानेवाला कोई मामुली, अदूरदर्शी और क्षुद्रहृदय व्यक्ति मालूम होता है। और यह ग्रन्थ सोलहवीं शताब्दी के बाद १७ वीं शताब्दी के अन्त में या उससे भी कुछ काल बाद, उस वक्त

बनाया जाकर भगवान् उमास्वाति के नाम से प्रकट किया गया है, जब कि तेरहपथ की स्थापना हो चुकी थी और उसका प्राबल्य बढ रहा था। यह ग्रन्थ क्यों बनाया गया है?—इसका सूक्ष्म विवेचन फिर किसी लेख द्वारा जरूरत होने पर प्रकट किया जायगा। परन्तु यहां पर इतना बतला देना जरूरी है कि इस ग्रन्थ में पूजन का एक खास अध्याय है और प्रायः उसी अध्याय की इस ग्रन्थ में प्रधानता मालूम होती है। शायद इसी लिए हलायुधजी ने अपनी भाषा टीका के अन्त में, इस श्रावकाचार को "पूजाप्रकरण नाम श्रावकाचार" लिखा है।

इस उल्लेख से निर्विवाद है कि—पूजाप्रकरणकार ने उमास्वातिजी के नाम से जगत को धोका दिया है। साथ में यह भी स्पष्ट हो जाता है कि उमास्वातिजी महाराज श्वेताम्बरीय आचार्य थे, दिगम्बर समाज ने तत्त्वार्थसूत्र के कारण आपको अपनाया है।"

स्थानकमार्गी समाज (श्वेतांम्बरी) वा० उमास्वातिजी को श्वेताम्बर आचार्य ही मानता है। स्थानकमार्गी समाज के स्वामी देवचन्द्रजी (कच्छी), उ० आत्मारामजी पंजाबी वगैरह ने तत्त्वार्थ सूत्र का विवेचन किया है।[५७]

सारांश यह है कि— वा० उमास्वातिजी श्वेतम्बर आचार्य हैं। (क्रमशः)

५७, उ० आत्मारामजी ने तत्त्वार्थसूत्र पर "आगमसमन्वय" बनाया है, जिसमें मूल सूत्र दिगम्बरीय हैं जब समन्वय पाठ श्वेताम्बर आगम के हैं। संभव है कि—दिगम्बर मान्य तत्त्वार्थ को श्वेताबर आगम से अवतारित होना बताने का यह प्रयास हो, किन्तु यह प्रयास सर्वतोमुखी सफल नहीं है, क्योंकि जो साम्प्रदायिक सूत्रभेद है वह तो ज्यो का त्यो स्पष्ट है। देखिये—एकसामयिका=सामयिक (२–२९), पोत=पोतज (२–२३), चरमउत्तमदेहा=चरमदेह-उत्तमपुरुषाः (२–५३), तिर्यक्योनि=तिर्यक्योनिज (२–३९)। इसके अलावा अ० ३ के सूत्र १० का "तन्मध्य" शब्द, अ० ४ के सू० २, ३, १८, ३१; अ० २ का सूत्र ४३; अ० ७ के सू० ४ से ८ के समन्वय में भी अर्थपाठ और मान्यता का भेद है।

આપણા વિવરણાત્મક સાહિત્યનું સંક્ષિપ્ત અવલોકન

લેખકઃ—પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા, એમ. એ.

સાહિત્યની ઉત્પત્તિની કે વ્યાખ્યાની ચર્ચા કરવા માટે આ લેખમા સ્થાન નથી. અહીં તો સાહિત્યના મૂળ અને વિવરણ એમ જે બે મુખ્ય વિભાગો પડે છે તેમાંના બીજા વિભાગને ઉદ્દેશીને થોડોક ઊહાપોહ કરવા વિચાર છે. તેમા પણ વળી જો વિવિધ કોમ, પ્રજા કે સંપ્રદાયને આશ્રીને વિચાર કરવામા આવે તો એનુ ક્ષેત્ર ઘણુ વિશાળ બની જાય અને વિશેષમાં તેમ કરવા માટે પૂરતાં સાધન વગેરે પણ જોઈએ. એથી અહીં તો મુખ્યતઃ જૈન અને તે પણ શ્વેતાંબર વિવરણાત્મક સાહિત્યને જ લક્ષ્યીને આ લેખ લખાય છે.

જૈનોને એ યાદ કરાવવુ પડે તેમ નથી કે અરિહંતો અર્થ કરે છે અને ગણધરો તેને સૂત્રરૂપે ગુંથે છે[1], એટલે ગ્રંથ રચવાનું કાર્ય ગણધરોને હાથે થાય છે. દરેક ગણધર તીર્થંકરની પાસેથી ત્રિપદી[2] સાંભળીને બાર અંગો રચે છે. બાર અંગના સમૂહરૂપ દ્વાદશાંગીની રચના થયા બાદ તીર્થંકરના બીજા પણ શિષ્યો પ્રકીર્ણક રચે છે. આ બધા ગ્રંથો શિષ્યોને બરાબર સમજાય તે માટે તેનુ વિવરણ આવશ્યક છે. ખુદ ગણધરો દ્વાદશાંગીને લગતુ વિવરણ રચે છે કે કેમ અને જો રચતા હોય તો તે કઈ જાતનું હોય છે એ વિષે નિશ્ચયાત્મક ઉત્તર આપવાનું આપણી પાસે અત્યારે સાધન જણાતું નથી. આપણી પાસે તો શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ રચેલી નિજ્જુત્તિ[3] (નિર્યુક્તિ)

---

૧. કહ્યું પણ છે કે.—'अत्थ भासइ अरिहा सुत्तं गथंति गणहरा निउण'
આવશ્યક નિર્યુક્તિ. (ગા. ૬૬?). 'સ્નાતસ્યા' સ્તુતિના ત્રીજા પદ્યના પ્રથમ ચરણમા પણ એવો જ ભાવ છે. શ્રીકુન્દકુન્દાચાર્યકૃત સુતપાહુડની પહેલી ગાથામા પણ આ જ હકીકત નજરે પડે છે.

" अरहतभासियत्थं गणहरदेवेहिं गथिय सम्मं ।
सुत्तत्थमगाणत्थ सवणा साहंति परमत्थं ॥ १ ॥ "

ભાવપાહુડના ૯૨ મા પદ્યની પૂર્વાર્ધમા પણ આ જ ભાવ જોવાય છે. આ રહ્યું એ પદ્ય-

" तित्थयरभासियत्थं गणहरदेवेहि गंथियं सम्म ।
भावहि अणुदिणु अतुल विसुद्धभावेण सुयणाणं ॥ ९२ ॥ "

૨. उपज्जेइ वा, विगमेइ वा, धुवेइ वा, આ ત્રણ તીર્થંકર ભાષિત વાક્યોને ત્રિપદી કહે છે.

૩. આ નામનો કર્તાએ પોતે ઉલ્લેખ કર્યો છે.

ઉપરાત આ સબધમાં કોઇ પ્રાચીન વિવરણાત્મક સાહિત્ય નથી. એમણે દ્વાદશાંગીરૂપ બારે અંગો પર નિર્યુક્તિ રચી હોય તો તે આજે ઉપલબ્ધ નથી આ ઉપરાતના ઉપાંગાદિ બીજા આગમો ઉપર પણ એમણે નિર્યુક્તિ રચી છે એ બધામાથી આજે નીચે મુજબની આગમોની નિર્યુક્તિ મળી આવે છે:—

૧. આયાર (આચાર), ૨ સૂયગડ (સૂત્રકૃત), ૩. દસાસુયક્ખધ (દશાશ્રુતસ્કંધ) ૪. આવસ્સયસુત્ત (આવશ્યકસૂત્ર), ૫. દસવેયાલિયસુત્ત (દશવૈકાલિકસૂત્ર), ૬. ઉત્તરજ્ઝયણસુત્ત (ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર), ૭. કપ્પસુત્ત (બૃહત્ કલ્પસૂત્ર) અને ૮. વવહારસુત્ત (વ્યવહારસૂત્ર),

સૂરિયપણ્ણત્તિ (સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ) અને ઇસિભાસિય (ઋષિભાષિત) ઉપર એમણે રચેલી નિર્યુક્તિઓ મળતી નથી ઓહનિજ્જુત્તિ (ઓઘનિર્યુક્તિ), પિંડનિજ્જુત્તિ (પિંડનિર્યુક્તિ) અને સસત્તનિજ્જુત્તિ (સંસક્તનિર્યુક્તિ) એ સ્વતત્ર ગ્રથો ગણાય છે.

આ બધી નિર્યુક્તિઓ પ્રાકૃતભાષામા પદ્યમાં 'આર્યા' છદમા રચાયેલી છે. નિર્યુક્તિ એટલે શું તે સંબંધમાં શ્રીજિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ, યાકિનીમહત્તરાસૂનુ શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વર વગેરે મહર્ષિઓએ પ્રકાશ પાડચો છે[૧]

ભાષ્ય—નિર્યુક્તિ પછીના વિવરણાત્મક સાહિત્ય તરીકે ભાષ્ય અને ચૂર્ણિનો ઉલ્લેખ થઈ શકે તેમ છે. ભાષ્ય પણ નિર્યુક્તિની પેઠે પ્રાકૃતભાષામા પદ્યરૂપે આર્યાછંદમા ગાથારૂપે[૨] રચાયેલું સાહિત્ય છે એમાં નિર્યુક્તિ કરતાં વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ નજરે પડે છે ખરું. પરતુ એથી એમ કહી શકાય તેમ નથી કે દરેક ભાષ્ય એની પૂર્વેની નિર્યુક્તિનુ વિવરણ જ છે નીચે મુજબના આગમોને લગતા ભાષ્ય આજે પ્રાય. મળી શકે છે:—

૧. નિસીહસુત્ત (નિશીથસૂત્ત), ૨. કપ્પસુત્ત, ૩ વવહારસુત્ત ૪ દસવેયાલિયસુત્ત, ૫ પંચકપ્પ (પચકલ્પ), ૬. આવસ્સયસુત્ત ૭. ઓહનિજ્જુતિ ૮. જીયકપ્પ (જીતકલ્પ) અને ૯. પક્ખિસુત્ત (પાક્ષિક સૂત્ર). આ આગમો ઉપરાત ૧ કમ્મપયડિ (કર્મપ્રકૃતિ), ૨ કમ્મત્થય (કર્મસ્તવ), ૩ સડસીઈ (ષડશીતિ), ૪ સયગ (શતક) ૫ સાદ્ધસયગ (સાર્ધશતક) અને ૬ સત્તરિયા (સપ્તતિકા) ઉપર ભાષ્ય રચાયેલા છે, પરંતુ તે અત્ર પ્રસ્તુત નથી.

ચૂર્ણિ—ચૂર્ણિરૂપ વિવરણાત્મક સાહિત્ય નિર્યુક્તિ અને ભાષ્ય કરતા ખાસ કરીને બે બાબતમાં જુદુ પડે છે: એક તો એની ભાષા કેવળ પ્રાકૃત જ નથી, પરતુ તેમા સસ્કૃત ભાષાનો પણ અંશ છે કોઇ કોઇ વાર એક જ વાકયમા કેટલોક ભાગ પ્રાકૃતમા

૧. આને લગતાં અવતરણો માટે જુઓ મારો લેખ "The Jaina commentaries" (ભાંડારકર પ્રાચ્યવિદ્યા સંશોધન મંદિરનુ ત્રૈમાસિક વ. ૧૬, અં. ૩-૪, પૃ ૨૯૫-૨૯૬).

૨ આથી ભાષ્યને 'ગાથા' પણ કહેવામા આવે છે. જુઓ નિશીથસૂત્રચૂર્ણિના વીસમા ઉદ્દેશકની શ્રી શીલભદ્રસૂરિના શિષ્ય શ્રી શ્રીચદ્રસૂરિકૃત વ્યાખ્યાનો અંતિમ ભાગ ("ભાંડારકર પ્રાચ્યવિદ્યા સંશોધન મંદિર" તરફથી છપાવેલુ "જૈન હસ્તલિખિત પ્રતિઓનુ વર્ણનાત્મક સૂચીપત્ર," ક્રમાક ૪૫૦, ભા. ૨, પૃ. ૨૪.)

તો કેટલોક ભાગ સંસ્કૃતમાં રચાયેલો નજરે પડે છે બીજું ચૂર્ણિ એ ગદ્યાત્મક કૃતિ છે. કયા કયા આગમ ઉપર ચૂર્ણિ રચાઇ હશે એ જાણવું મુશ્કેલ છે. અત્યારે તો નીચે મુજબના આગમોની ચૂર્ણિ ઉપલબ્ધ થાય છે:—

૧. આયાર ૨ સૂયગડ ૩. ભગવઈસુત્ત (ભગવતીસૂત્ર) ૪. મહાનિસીહ ૫. જંબુદ્દીવપણ્ણત્તિ (જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ) ૬. નિસીહસુત્ત ૭ કપ્પસુત્ત ૮. વવહારસુત્ત ૯. દશાસુયક્ખંધ ૧૦. પંચકપ્પ ૧૧. આવસ્સયસુત્ત ૧૨ દસવેયાલિયસુત્ત ૧૩. ઉત્તરજ્ઝયણ ૧૪. ઓહનિજ્જુત્તિ ૧૫ નંદીસુય (નંદીસૂત્ર) ૧૬. અણુઓગદ્દાર (અનુયોગદ્વાર) ૧૭. જીયકપ્પ અને ૧૮. પક્ખિયસુત્ત, આ આગમો ઉપરાંત ૧. કમ્મપયડિ ૨. સયગ ૩. સાદ્ધસયગ અને ૪ સત્તરિયા ઉપર ચૂર્ણિ રચાયેલી છે

સામાન્ય રીતે એમ મનાય છે કે ચૂર્ણિ પછી ટીકાઓનો જન્મ થયો, પરંતુ આ બે પ્રકારના સાહિત્યની વચ્ચે થયેલો વિસેહચુણ્ણિ (વિશેષચૂર્ણિ)નો ઉદ્ભવ ભૂલી જવો ન જોઈએ. જેમ નિસીહસુત્ત અને કપ્પસુત્ત ઉપર લઘુ ભાષ્ય અને બૃહદ્ ભાષ્ય એમ બે ભાષ્યો મળે છે તેમ કેટલાક આગમો ઉપર ચૂર્ણિ તેમજ ત્યારપછી રચાયેલી વિશેષ ચૂર્ણિ પણ મળી આવે છે. જેમકે નિસીહ ઉપર ચૂર્ણિ તેમજ વિશેષ ચૂર્ણિ છે.

ભાષ્ય પ્રાચીન કે ચૂર્ણિ ?— ભાષ્યો અને ચૂર્ણિમા મોટે ભાગે ભાષ્યો પ્રાચીન છે, છતાં કેટલીકવાર અમુક ભાષ્ય કરતા ચૂર્ણિ પ્રાચીન જણાય છે. દાખલા તરીકે કલ્પચૂર્ણિ અને એની વિશેષચૂર્ણિ કલ્પબૃહદ્ભાષ્ય કરતા પ્રાચીન છે. વિસેસાવસ્સય (વિશેષાવશ્યક) નામના મહાભાષ્ય કરતાં આવશ્યકસૂત્રની ચૂર્ણિ વિશેષ પ્રાચીન છે. જે ભાષ્ય ઉપર જે ચૂર્ણિ હોય તે ભાષ્ય તે ચૂર્ણિ કરતા પ્રાચીન છે એ વાત નિર્વિવાદ છે. બાકીના ભાષ્યો માટે યોગ્ય નિર્ણય કરવો ઘટે.

સંસ્કૃત ટીકાઓ— સંસ્કૃત ટીકાઓમા સૌથી પ્રથમ આપણે આગમો ઉપર લખાયેલી ટીકાઓ તપાસીશું તો જણાશે કે એ બધામા પણ્ણવણા (પ્રજ્ઞાપના), આવસ્સયસુત્ત તેમજ દસવેયાલિય ઉપર શ્રીહરિભદ્રસૂરિએ જે ટીકા રચી છે એથી પ્રાચીન કોઈ સંસ્કૃત ટીકા આજે મળતી નથી, જો કે તે લખાઈ તો હશે એમ માનવાનું કારણ મળે છે આજે જે સાહિત્ય ૧૧ અંગો તરીકે પ્રચલિત છે તેમાનાં પહેલા બે અંગો ઉપર શ્રી ગંધહસ્તિની ટીકા હોવાનુ શ્રીશીલાંકસૂરિ સૂચવે છે, પરંતુ એ ટીકાઓ આજે મોજુદ નથી. આપણી પાસે તો એ ઉપર શીલાંકસૂરિએ રચેલી ટીકાઓ છે પહેલાં બે અંગોને લગતી એનાથી પ્રાચીન કોઈ સંસ્કૃત ટીકા અસ્તિત્વ ધરાવતી હોય તો તે જાણવા—જોવામા નથી પહેલા બે અંગો સિવાયના બાકીના નવ અંગો ઉપર શ્રીઅભયદેવસૂરિકૃત ટીકા ઉપલબ્ધ થાય છે. એની પૂર્વેની કોઈ સંસ્કૃત ટીકા અત્યારે મળતી નથી.

ઉવવાઈયસુત્ત (ઔપપાતિકસૂત્ર) ઉપર શ્રી અભયદેવસૂરિકૃત; રાયપસેણીયસુત્ત, સૂરિયપણ્ણત્તિ (સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ), ચંદપણ્ણત્તિ (ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ), જીવાજીવાભિગમ અને વવહાર ઉપર શ્રીમલયગિરિસૂરિકૃત, પણ્ણવણા, આવસ્સય દસવેયાલિય અને નંદીસુત્ત ઉપર શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, જંબુદ્દીવપણ્ણત્તિ ઉપર શ્રીહીરવિજયસૂરિકૃત અને બ્રહ્મમુનિકૃત અને

નિરયાવલિકા શ્રુતસ્કંધરૂપ પાંચ ઉપાંગો ઉપર શ્રી શ્રીચંદ્રસૂરિકૃત ટીકાથી પ્રાચીન કોઈ સંસ્કૃત ટીકા મળી આવતી હોય એમ જણાતું નથી.

આગમો સિવાયના ગ્રંથોનો વિચાર કરીએ તો શ્રીઉમાસ્વાતિકૃત તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર ઉપર એમણે પોતે રચેલું ભાષ્ય તમામ જૈન સંસ્કૃત વિવરણોમાં પહેલું જણાય છે અને સ્વોપજ્ઞ[1] ભાષ્ય તરીકે તો સમગ્ર ભારતવર્ષીય વિવરણોમાં પણ એ પ્રથમ સ્થાન ભોગવતું હોય એમ લાગે છે.

ટીકા અને તેના પર્યાયો—સંસ્કૃતમાં સ્પષ્ટીકરણરૂપે લખાયેલું સાહિત્ય સામાન્ય રીતે ટીકાના નામથી ઓળખાય છે. બાકી એનાં પર્યાયવાચક બીજાં નામો છે. જેમકે ૧. અક્ષરાર્થ, ૨. અર્થલવ ૩ અવચૂરિ, ૪. અવચૂર્ણિ, ૫. છાયા, ૬. ટિપ્પણક, ૭. પર્યાય, ૮. પંજિકા, ૯ ફક્કિકા, ૧૦. બાલાવબોધ, ૧૧. વાર્તિક, ૧૨. વિવરણ, ૧૩. વિવૃતિ કે વિવૃત્તિ, ૧૪. વૃત્તિ અને ૧૫. વ્યાખ્યા.

બાલાવબોધ[2] અને વાર્તિક ગુજરાતીમાં પણ રચાયેલાં જોવાય છે આ ઉપરાંત જેમ ગુજરાતીમા લખાયેલા વિવરણને ટબ્બો (સસ્કૃત 'સ્તબુકાર્થ') કહેવામાં આવે છે તેમ હિંદીમાં લખાયેલા વિવરણને 'વચનિકા' કહેવામાં આવે છે[3] આ બધા વિવરણસૂચક શબ્દો કયારથી પ્રચારમાં આવ્યા તેનો ઇતિહાસ આવશ્યક અને આનંદજનક હોવા છતા આ લેખનુ કલેવર વધી જવાના ભયથી તે અત્ર રજુ ન કરતાં અન્ય કોઇ પ્રસગે રજુ કરવા વિચાર છે

ટીકાનાં નામો—કેટલીકવાર ટીકાનાં ખાસ નામો જોવાય છે. એમાંનાં કેટલાંક ગ્રંથના નામ ઉપરથી પડેલા હોય એમ લાગે છે અને કેટલાંક સ્વતંત્ર જોવાય છે. ઉદાહરણ તરીકે ઉપદેશમાલા ઉપરની કર્ણિકાનો અને અન્યયોગવ્યવચ્છેદદ્વાત્રિંશિકા ઉપરની સ્યાદ્વાદમંજરીનો નિર્દેશ કરવો બસ થશે. કેટલીક ટીકા સામાન્ય અભ્યાસીને ઉદ્દેશીને લખાયેલી છે એટલે એવી વેળાએ ઉદ્દેશને અનુરૂપ સુખાવબોધ, સુબોધ, સુબોધિકા, દીપિકા, પ્રદીપિકા ઇત્યાદિ નામો જોવાય છે.

જેમ અષ્ટક, ષોડશક, દ્વાત્રિંશિકા, ષડશીતિ, શતક વગેરે ગ્રંથોનાં નામ તેની શ્લોક સંખ્યા ઉપરથી પાડવામાં આવેલાં છે તેમ ટીકાના પ્રમાણ ઉપરથી પણ તેનાં નામ પડેલાં છે. જેમકે બાવીસ હજારી, અષ્ટશતી, અષ્ટસહસ્રી વગેરે.

ટીકા ઉપર ટીકા—જેમ અજૈન સાહિત્યમાં મહર્ષિ પતંજલિનું મહાભાષ્ય, શ્રી શંકરાચાર્યનુ શાંકરાભાષ્ય વગેરે વિવરણાત્મક સાહિત્ય ઉપર ટીકા અને તેની ઉપર ટીકા

---

૧. સ્વોપજ્ઞ ટીકાઓ જે ગ્રંથો પર લખાયેલી છે તેમાના મુખ્ય ગ્રંથો નીચે મુજબ છે:—

(૧) વિસેસાવસ્સય, (૨) અનેકાંતજયપતાકા, (૩) તત્ત્વાર્થરાજવાર્તિક (દિગંબરીય), (૪) તત્ત્વાર્થશ્લોકવાર્તિક (દિગંબરીય), (૫) કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચંદ્રસૂરિની સિદ્ધહેમ વગેરે કેટલીક કૃતિઓ, (૬) ગુરુતત્તવિણિચ્છય (ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય) ઈત્યાદિ.

૨. બાલાવબોધના અર્થ સાથે સામ્ય ધરાવતા નામો તરીકે સુખાવબોધ, સુબોધ, સુબોધિકા ઈત્યાદિનો ઉલ્લેખ થઈ શકે તેમ છે દીપિકા અને પ્રદીપિકા એવા પણ ટીકાનાં નામો જણાય છે.

૩. હિંદીમાં મૂળ સૂત્રને 'કાફી' કહેતા હોય એમ જણાય છે,

રચાયેલી જોવાય છે તેમ જૈન સાહિત્યમાં તત્ત્વાર્થસૂત્રના ઉપર ટીકારૂપે લખાયેલી આપ્તમીમાંસા ઉપર અષ્ટશતી, અષ્ટસહસ્રી અને અષ્ટસહસ્રીવિવરણ એમ ઉત્તરોત્તર ત્રણ ટીકાઓ મળી આવે છે.

ટીકાગત કેટલાક શબ્દો—ટીકામાં **नवरं** તેમજ **सुगमं**, **सुस्पष्ट**, **कण्ठ्यं**, **निगदसिद्धं** કે એને મળતા અર્થવાળા શબ્દો નજરે પડે છે. **नवरं** ને બદલે **नवरिं** પણ જોવાય છે, એનો અર્થ 'વધારામાં' એવો થતો હોય એમ મનાય છે, જો કે અભિધાનરાજેન્દ્રમાં તો એનો અર્થ '**केवलम्**' સૂચવાયેલો છે. **सुगमं** એને **सुस्पष्टं** એ પ્રયોગથી વિવરણની જરૂરિયાત નથી એમ સૂચવાય છે. પહેલાનો અર્થ સહેલું અને બીજાનો અર્થ સ્પષ્ટ છે. **कण्ठ्यं** નો અર્થ મોઢેથી સમજી લેવો એમ થતો હોય એમ લાગે છે. '**निगदसिद्धं**'નો અર્થ 'પાઠ કરતાં જ સમજાઈ જાય છે' એવો છે. એ અર્થમાં અજૈન સાહિત્યમાં '**निगदव्याख्यात**' શબ્દ નજરે પડે છે. જુઓ તૈત્તિરિયારણ્યક (પ્રથમ પ્રપાઠક, નવમં અનુવાક) અને તેનો આચાર્ય સાયણકૃત અર્થ યાસકૃત નિરુક્ત (૯-૨૧-૧; ૯-૩૪-૧;-૯-૪૧-૧) માં તેમજ દશરૂપકના ધનિકકૃત અવલોક નામના વિવરણમાં પણ **निगदव्याख्यात** એવો પ્રયોગ જોવાય છે. **निगदसिद्ध** એવો પ્રયોગ અજૈન સાહિત્યમાં કોઈ સ્થળે હોય તો તે જોવા જાણવામાં નથી **नवरं** કે **नवरिं** એવો પણ પ્રયોગ જૈન સાહિત્ય સિવાય અન્યત્ર નજરે પડતો નથી. **नवरं** શબ્દ વ્યવહારભાષ્યની ટીકા, રાયપસેણીયસુત્તની ટીકા ઇત્યાદિ કેવળ ટીકામાં જ વપરાયેલો છે એમ નથી, મૂળ ગ્રંથોમાં પણ જોવાય છે. દાખલા તરીકે અનેકાંતજયપતાકાના ચોથા અધિકારમાં પણ એ વપરાયેલ છે.

કોઇ વાત આગળ ઉપર કહેવાની હોય ત્યારે સંસ્કૃતમાં **परस्तात्**, **उपरिष्टात्** **ऊर्ध्वम्** ઇત્યાદિ શબ્દો વપરાય છે **परस्तात्** શબ્દ તત્ત્વાર્થસૂત્રના ભાષ્યમાં છે. **उपरिष्टात्** શબ્દ નિરૂક્ત (૯-૧૩-૨૨;-૨-૨૪-૬) માં છે. પહેલાં કહી ગયેલી હકીકતને માટે **प्राक्** શબ્દ અનેકાંતજયપતાકાની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ (પૃ૦ ૬૯૭) માં વપરાયેલો છે. એ સિવાય કોઇ ખાસ શબ્દ વપરાયેલો હોય તો તે ધ્યાન બહાર છે.

લુપ્તપ્રાય ટીકાઓ—જેમ આપણા અનેક મહત્ત્વના ગ્રંથો નાશ પામ્યા છે અને તેનો હજી પત્તો મળતો નથી તેમ કેટલીક મહત્ત્વપૂર્ણ ટીકાઓ પણ આજે ઉપલબ્ધ થતી જણાતી નથી. આવી ટીકાઓનાં કેટલાંક નામો આપવામાં આવે છે

૧. મહાનિસીહને લગતી નિર્યુક્ત, ચૂર્ણિ વગેરે, ૨. સૂરિયપણ્ણત્તિની નિર્યુક્તિ, ૩. ચંદપણ્ણત્તિની નિર્યુક્તિ, ૪. વિસેસાવસ્સયની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ, ૫. તત્ત્વાર્થસૂત્રને લગતી સિદ્ધસેનીય ટીકા કરતાં મોટી ટીકા, ૬. આવસ્સયસુત્ત ઉપરની શ્રી હરિભદ્રસૂરિકૃત ૮૪૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા, ૭. ઓઘનિર્યુક્તિની હરિભદ્રસૂરિકૃત ટીકા, ૮. તત્ત્વાર્થસૂત્રની મલયગિરિસૂરિકૃત ટીકા અને ૯. બંધસ્વામિત્વ ઉપરની દેવેન્દ્રસૂરિકૃત ટીકા.

હસ્તલિખિત પ્રતિઓમાં ટીકાનું સ્થાન—કોઇ કોઈ વાર હસ્તલિખિત પ્રતિઓમાં મૂળ કટકે કટકે આપી તેને લગતી ટીકા તેની નીચે આપવામાં આવે છે,

પરંતુ મોટે ભાગે તો વચમાં મૂળ અને એની ઉપર અને નીચે ટીકા લખેલી જોવાય છે.[1] કેટલીક વાર મૂળ અને એની ચારે બાજુ[2] ટીકા લખેલી જોવાય છે.[3] ત્રિપાટી અને પચપાટી પ્રતિમા ટીકા શોધી કાઢવી સહેલી પડે છે.

આપણા વિવરણાત્મક સાહિત્યને અંગે એક બે બાબતો ખાસ નોંધવા જેવી છે. જેમને ઉદ્દેશીને ગ્રથ રચાય તેમની કક્ષાની બહારની વાતો તે ગ્રથમા ન આવે એ નિયમ સ્વાભાવિક છે. જેમ એ નિયમ મૂળ કૃતિને લાગુ પડે છે તેમ વિવરણાત્મક લખાણને પણ લાગુ પડે છે. અજૈન સાહિત્યની જેમ જૈન સાહિત્યમાં પણ આ નિયમ ચરિતાર્થ થતો જોવાય છે દાખલા તરીકે ઠાણુગના ૭૪૭મા સૂત્રની ટીકામા [4]શ્રીઅભયદેવસૂરિએ કરેલો ઉલ્લેખ વિચારવો બસ થશે.

મૂળ લેખનો આશય હમેશા સમજાય જ એવો નિયમ નથી એટલે કાલાંતરે એના લખાણના વિવરણમા કેટલીક બાબતો સમજાતી નથી એવો નિર્દેશ કેટલીક વાર જોવાય છે આવાં અનેક ઉદાહરણો આપણા સાહિત્યમા મળી આવે છે.

જેમકે તત્ત્વાર્થાધિગમશાસ્ત્ર (અ. ૮, સૂ. ૨૬) ની ભાષ્યાનુસારિણી ટીકા (પૃ. ૧૭૮)મા શ્રીસિદ્ધસેનગણિ કથે છે કે ભાષ્યકારનો શો અભિપ્રાય છે તે સંપ્રદાયનો વિચ્છેદ થવાથી હુ જાણી શકતો નથી. નદીસુત્ત (નદીસૂત્ર)ની ટીકાની દુર્ગપદવ્યાખ્યામાં અનુજ્ઞાથી માંડીને પદપ્રવર સુધીના વીસ પદોનો અર્થ સંપ્રદાયના અભાવને લીધે હું કહેતો નથી એમ શ્રીધનેશ્વરસૂરિના શિષ્ય શ્રી શ્રીચંદ્રસૂરિ કથે છે.[5]

અનેકાંતજયપતાકા પ્રકરણના ટિપ્પણકકાર શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિ પણ તેમણે રચેલા ટિપ્પણકમા સંપ્રદાયના અભાવ વિષે કવચિત્ નિર્દેશ કરે છે.

આ પ્રમાણે સમય અને સાધન અનુસાર આપણા વિવરણાત્મક સાહિત્ય વિષે મેં અત્ર ગુજરાતીમાં[6] થોડોક ઉહાપોહ કર્યો છે, એટલું સૂચવતો હું વિરમુ છું.

---

૧. આવી પ્રતિને 'ત્રિપાટી' કે 'ત્રિપાઠી' કહેવામાં આવે છે

૨. ઉપર, જમણી તરફ, ડાબી તરફ અને પછી નીચે એવો સામાન્ય અનુક્રમ જણાય છે.

૩. આવી પ્રતિને 'પંચપાટી' કે પંચપાઠી' કહેવામાં આવે છે.

૪. શ્રી અભયદેવસૂરિએ ઠાણંગની ટીકાના અંતમાં સંપ્રદાયની હીનતા વિષે અને સમવાયાગની વૃત્તિના પ્રારંભમાં દુસંપ્રદાયના વિષે ઉલ્લેખ કર્યો છે વિશેષમાં તેમણે અનુત્તરોવવાઇય દસાંગસુત્તના વિવરણના અતમા કેટલાક શબ્દોના અર્થ અને કેટલાકના પર્યાયથી પોતે માહિતગાર નહિ હોવાનું સૂચવ્યું છે. પણ્હવાગરણની વિવૃત્તિના અંતમા તેમણે આમ્નાયના અભાવનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

૫. જુઓ "જૈન હસ્તલિખિત પ્રતિઓનું વર્ણનાત્મક સૂચીપત્ર" (પુ. ૧૭, ભા. ૨. પૃ. ૩૦૮).

૬. અંગ્રેજીમા મે કેટલીક વધારે હકીકતો આપેલી છે, એટલે એના જિજ્ઞાસુને "The Jaina commentaries" નામક મારો લેખ જોવા ભલામણ છે.

પંડિત શ્રી સુખલાલજીકૃત અનુવાદ અને વિવેચનયુક્ત

તત્ત્વાર્થસૂત્રની પ્રસ્તાવના—("પરિચય")

[એક વિચારણા]

લેખક—મુનિરાજ શ્રી જ્ઞાનવિજયજી

વાચકવર્ય શ્રી ઉમાસ્વાતિ મહારાજનુ તત્ત્વાર્થસૂત્ર અવિભક્ત જૈનસમાજને માન્ય છે, એટલે તેની પર અનેક ભાષ્યો, ટીકાઓ અને ભાષાતરો યોજાયાં છે. ગુજરાતી ભાષામાં સૌથી મોટું ભાષાંતર પંડિત શ્રી સુખલાલજીએ કરેલ છે.

ઉપલબ્ધ ભાષાંતરોમા આ ભાષાતર મોટુ છે તેમ જ ઘણી જરૂરી માહીતીથી ભરેલું છે. પંડિતજીએ તેની પ્રસ્તાવના (કે જેનુ નામ પંડિતજીએ "પરિચય" રાખેલ છે તે) માં પોતાના લાબા અનુભવનો નિચોડ આપ્યો છે. આ પરિચયથી વાચકને ઉમાસ્વાતિ મહારાજના જીવનનો લગભગ સંપૂર્ણ ખ્યાલ આવી જાય છે, એટલે તત્ત્વાર્થસૂત્રની પ્રસ્તાવનાઓમાં પણ આ પ્રસ્તાવના ચડિયાતી મનાય, એ સ્વાભાવિક છે

પંડિતજીએ પ્રસ્તાવનામા ઘણી બાબતોનું વિશદીકરણ કર્યું છે છતા કેટલીક બાબતોમા તો જરૂર તેઓએ વિવાદગ્રસ્ત લેખન કર્યું છે તે સબંધીની વિચારણા માટે આ લેખ લખવામા આવ્યો છે.

પંડિતજી પ્રસ્તાવનાના પૃષ્ઠ ૫–૬ મા વાચકજીનો પરિચય આપે છે કે "જેમના દીક્ષાગુરુ અગિયાર અંગના ધારક ઘોષનંદી ક્ષમણ હતા, અને ગુરુના ગુરુ વાચક મુખ્ય શિવશ્રી હતા, વાચનાથી એટલે વિદ્યાગ્રહણની દૃષ્ટિએ જેમના મૂલ નામક વાચકાચાર્ય અને પ્રગુરુ મહાવાચક મુંડપાદ ક્ષમણ હતા. જેઓ ગોત્રે કૌભીષણિ હતા. જેઓ સ્વાતિ પિતા અને વાત્સી માતાના પુત્ર હતા. જેમનો જન્મ ન્યગ્રોધિકામા થયો હતો. જેઓ ઉચ્ચનાગર શાખાના હતા. તે ઉમાસ્વાતિ વાચકે ગુરુપરંપરાથી પ્રાપ્ત થએલ શ્રેષ્ઠ આર્હત્ ઉપદેશને બરાબર ધારણ કરીને તેમ જ તુચ્છ શાસ્ત્રો વડે હણાએલ બુદ્ધિવાલા અને દુખિત લોકોને જોઈને, પ્રાણીઓની અનુકંપાથી પ્રેરાઈ આ સ્પષ્ટતાવાળું તત્ત્વાર્થાધિગમ નામનુ શાસ્ત્ર વિહાર કરતા કરતા કુસુમપુર – પાટલીપુત્ર નામના મહાનગરમા રચ્યુ. જે આ તત્ત્વાર્થ શાસ્ત્રને જાણશે અને તેમા કહેલુ આચરશે તે મોક્ષ નામક પરમાર્થને જલ્દી મેળવશે."

વાચકવર્ય ઉમાસ્વાતિજીએ તત્ત્વાર્થભાષ્યની કારિકામા જે પોતાનો પરિચય આપ્યો છે તેનો અક્ષરશઃ અનુવાદ પંડિતજીએ ઉપર પ્રમાણે ઉલ્લેખ્યો છે.

આ પરિચયમા વા૦ ઉમાસ્વાતિજીએ પોતાના ગુરુવર્ગને "વાચક" તથા "એકાદશાંગધારી" એમ બે વિશેષણોથી સંબોધ્યો છે. જેમા પૂર્વધારીને વાચક તરીકે ઓળખાવ્યા છે, જ્યારે પોતાના ગુરુજીને અગિયાર અંગના જ્ઞાતા તરીકે સાફ વર્ણવ્યા છે. આથી તે સમયે પૂર્વધારી આચાર્ય માટે જ "વાચક" શબ્દ વપરાતો હશે એ વસ્તુ સ્પષ્ટ છે.

એ પણ વિચારણીય સમસ્યા છે કે જો ઉમાસ્વાતિજી મહારાજના ગુરુજી વાચક—પૂર્વવેદી—હોત, તો તેઓને (ઉમાસ્વાતિજીને) બીજા વાચક પાસે વાચના લેવી ન પડત. હાં,

દાદાગુરુજી વાચક હતા, પરંતુ ગુરુજી તો અગિયાર અગના જ્ઞાતા હતા. ઉમાસ્વાતિ મહારાજે દાદાગુરુજીના અભાવમા વાચક મૂલ પાસે પૂર્વનુ જ્ઞાન મેળવ્યુ અને વિદ્યાગુરુ તરીકે તેમનું નામ જાહેરં કર્યું. આ સંબંધ પણ ઠીક બધ બેસતો આવે છે. એટલે ઉમાસ્વાતિ મહારાજ પૂર્વવિત્ હોવાથી વાચક તરીકે વિખ્યાત હતા, અને તેમના ગુરુજી પૂવધારી ન હોવાથી વાચક તરીકે પ્રસિદ્ધ ન હતા, એ વાત પ્રસ્તુત કારિકાઓથી સમજી શકાય છે. સારાંશ એ છે કે તે વખતે વાચક શબ્દ પૂર્વના જ્ઞાનવાલા માટે જ વપરાતો હતો.

આ આટલુ સ્પષ્ટ છતા પંડિતજી "પરિચય"ના પૃષ્ઠ – ૧૮, ૧૯ માં લખે છે કે —

"ઉમાસ્વાતિ પોતાને વાચક કહે છે એનો અર્થ 'પૂર્વવિત્' કરી પ્રથમથી જ શ્વેતામ્બરાચાર્યો ઉમાસ્વાતિને 'પૂર્વવિત્' તરીકે ઓળખતા આવ્યા છે, પરંતુ એ વાત ખાસ વિચારવા જેવી લાગે છે, કારણ કે ઉમાસ્વાતિ પોતે જ પોતાના દીક્ષાગુરુને વાચક તરીકે ઓળખાવવા સાથે અગિયાર અંગના ધારક પણ કહે છે હવે જો વાચકનો અર્થ ભાષ્યના ટીકાકારોના કહેવા મુજબ 'પૂર્વવિત્' થતો હોય તો ઉમાસ્વાતિ પોતાના ગુરુને પૂર્વવિત્ કહેત પણ માત્ર એકાદશાગધારક ન કહેત"

"ઉમાસ્વાતિ પોતાના દીક્ષાગુરુ, વિદ્યાગુરુ, ને દીક્ષા તથા વિદ્યાના પ્રગુરુ એ બધાને વાચક તરીકે ઓળખાવે છે." ("પરિચય" પૃ. ૨૭)"

પંડિતજી આ લખાણથી એવુ સમજાવવા ઇચ્છતા હોય એમ લાગે છે કે પૂર્વવિત્ હોય તે વાચક કહેવાય એટલે કે વાચક પૂર્વવિત્ હોય, એ માન્યતા ઠીક નથી. વળી વાચકજીના ગુરુ પણ વાચક તેમ જ અગિયાર અંગના ધારક હતા એટલે કે તે પૂર્વવિત્ ન હોવા છતા વાચક હતા. પરિણામે ભાષ્ય અને ટીકાકારોએ વાચકનો અર્થ જે પૂર્વવિત્ કર્યો છે તે માન્યતા નબળી બની જાય છે.

હવે પંડિતજીની આ સમજાવટને આપણે સપ્રમાણ તપાસીએ

૧. — વાચક પૂર્વવિત્ હોય તેનુ શ્વેતામ્બરીય પ્રમાણ આ રીતે છે —

वाई य खमासणे, दिवायरे वायगत्ति पगट्ठा ।
पुव्वगयम्मि सुत्ते, प प सद्दा पउंजंति ॥ १ ॥

—જૈનધર્મ પ્રસારક સભા - ભાવનગર મુદ્રિત બૃહત્ ક્ષેત્રસમાસની પ્રસ્તાવના, વિ.સં. ૧૯૭૭.

આ પ્રમાણ વાદી, ક્ષમાશ્રમણ, દિવાકર તથા વાચકને પૂર્વવિત્ તરીકે સ્વીકારે છે. એટલે વાચક ઉમાસ્વાતિ પૂર્વવિત્ હતા

૨–પડિતજી આચાર્ય કુંદકુદના અસ્તિત્વ માટે વિક્રમની પહેલી–બીજી સદી (પરિચય, પૃષ્ટ ૧૧,) તથા વા ઉમાસ્વાતિજીની વિદ્યમાનતા માટે વિક્રમની ત્રીજી ચોથી સદી (પરિચય, પૃષ્ટ ૯) નક્કી કરે છે. આ યુગમા પૂર્વવિદો હતા. શ્વેતામ્બર–આગમનો ઇતિહાસ સ્વીકારે છે કે વિ. સં. ૫૩૦ સુધી પૂર્વવિદો હૈયાત હતા આ રીતે ઉમાસ્વાતિજી મહારાજ પૂર્વવિત્ હોવાથી વાચક માનવામા આવે છે.

૩–દિગમ્બર સમાજ માને છે કે —

तत्त्वार्थसूत्रकर्तार-मुमास्वातिमुनीश्वरम् ।
श्रुतकेवलिदेशीयं, वंदेह गुणमन्दिरम् ॥ १ ॥ —નગરતાલૂકનો શિલાલેખ

(એપિગ્રાફિકા કર્ણાટિકા, પુસ્તક ૮ અનેકાત પૃષ્ઠ ૨૭૦, ૩૯૫)

આ પ્રમાણ પણ ઉમાસ્વાતિજીને શ્રુતકેવલી એટલે પૂર્વવિત્ માનવાના પક્ષમાં છે.

૪-સ્વયં ઉમાસ્વાતિ મહારાજ પૂર્વવેદીને વાચક તરીકે અને એકાદશાગવિત્‌ને સાધુ એકાદશાગધારી તરીક ઓળખાવે છે.

ઉપર્યુક્ત દરેક પ્રમાણો વાચકને પૂર્વવેદી તરીકે અપનાવે છે. આના પ્રતિપક્ષમાં પંડિત શ્રી સુખલાલજીએ ઉમાસ્વાતિ મહારાજના દીક્ષાગુરુ ઘોષનદીને **વાચક** તરીકે માની અર્થ-ભ્રમ ઉભો કર્યો છે, (પરિચય પૃષ્ટ ૧૮,૨૭) પરતુ પડિતજીની એ માન્યતા આધાર વગરની લાગે છે

તત્ત્વાર્થ ભાષ્યની પ્રથમ કારિકામા પૂ શ્રી ઘોષનંદીજી માટે "**शिष्येण घोषनंदि-क्षमणस्यैकादशांगविद**." એ પ્રમાણે ઉત્તરાર્ધ છે, સ્વયં પડિતજીએ જ જેનો અર્થ "જેમના દીક્ષાગુરુ અગિયાર અંગના ધારક ઘોષનંદી ક્ષમણ હતા" કર્યો છે. ન માલૂમ, પડિતજીએ પૂ ઘોષનંદી મહારાજને પણ **વાચક** તરીકે ઓળખાવવાનુ વિધાન શા આધારે કર્યું? જો આ વિધાન નિરાધાર છે તો તેના આધારે ઉદ્ભવેલ નિર્ણય પણ નિરાધાર છે, બીજી બાજુ વાચકનો અર્થ પૂર્વવિત્ કરતા, વિપક્ષમાં, ઉપર દર્શાવેલ ચારે પ્રમાણો સબળ ઉભા જ છે.

આથી એ નિર્ણય પર આવવુ સમુચિત છે કે- શ્વેતામ્બરાચાર્યોએ વાચકનો અર્થ પૂર્વવિત કરી વાચક ઉમાસ્વાતિજીને પૂર્વવિત્ તરીકે માન્યા છે તે સપ્રમાણ છે.

* * * *

આવશ્યક નિર્યુક્તિ ગાથા ૮૦ તથા આવશ્યક ચૂર્ણિમા ગણધરવંશ અને વાચક-વંશનું સ્વરૂપ છે, જેમાં સામાયિક આદિ દેનાર ગુરુપરંપરા-સ્થવિરાવલીને ગણધરવંશ તરીકે અને સામાયિકાદિના અર્થ તથા ગ્રથો ભણાવનાર વિદ્યાગુરુ-પરંપરાને વાચકવંશ તરીકે સંબોધેલ છે. (પરિચય, પૃષ્ઠ ૨૬)

આનુ તાત્પર્ય એ છે કે, ભગવાન્ મહાવીર પછી શ્રમણવર્ગમા જે જે ગણો અને શાખાઓ નીકળ્યા છે તે દરેકમા એક આચાર્ય ચારિત્ર તથા શ્રુતરક્ષાની જવાબદારી લઇ શાસનવ્યવસ્થા ચલાવતા હતા. પરંતુ પછીના આચાર્યોમાં આ બેવડી જવાબદારીનું સામર્થ્ય ન હતું તેથી ચારિત્રવિભાગના નાયકને ગણધર અને શ્રુતવિભાગના નાયકને વાચક તરીકે સબોધી શાસનની વ્યવસ્થા રાખતા હતા આમાં વાચક તે જ મનાતા કે જે પૂર્વવિત્ હોય એટલે જ્યાસુધી પૂર્વનુ જ્ઞાન સુરક્ષિત હતુ ત્યાસુધી—ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીના નિર્વાણથી ૧૦૦૦ વર્ષ (વિ. સં. ૫૩૦) સુધી—વાચકવંશ પણ કાયમ રહ્યો. પછી વાચકવંશનો અભાવ થયો. અહીં પડિતજી જણાવે છે કે—

"કાલક્રમે જ્યારે પૂર્વજ્ઞાન ઘસાઈ ગયુ ત્યારે પણ એ વંશમા થનાર વાચક જ કહેવાના." (પરિચય, પૃ ૧૯)

પંડિતજીની આ માન્યતા "વાચક એટલે પૂર્વવિત્ નહિ" એ પૂર્વવર્તિ માન્યતાના માત્ર અનુસંધાનરૂપે છે, કેમકે પૂર્વજ્ઞાનના વિચ્છેદ પછી "વાચકવંશ" હોવાનુ એક પણ પ્રમાણ ઇતિહાસના પૃષ્ઠોમા અંકિત થયેલુ જાણવામા નથી.

હા, અત્યારે આચાર્યને સહાયક "ઉપાધ્યાય" પદ છે, પરંતુ આ પદ પોતાના સમુદાયમાથી યોગ્ય શ્રુતજ્ઞાની મુનિને અપાય છે. જેની સાથે પંડિતજીએ દર્શાવેલ

વાચકવંશનો સીધો કે આડકતરો કોઈ સબંધ નથી. એટલે પૂર્વવિદ્દોની અપેક્ષાએ જે વાચકવંશ મનાતો હતો તેની સમાપ્તિ પૂર્વજ્ઞાનના વિચ્છેદની સાથે જ માનવામાં આવે છે.

* * * *

જેમ ગણ તથા શાખા (કુલ)ના ભેદથી ગણધરવંશો અનેક હતા તેમ વાચકવંશો પણ અનેક હતા. વાચકો પોતપોતાના ગણને શ્રુત અર્પતા હતા. વાચકના સ્વર્ગગમનથી તેમને સ્થાને કોઈ પણ શાખાના યોગ્ય વાચકની સ્થાપના થતી હતી. અથવા સહકારી શાખાના યોગ્ય વાચકની સેવામાં જઈ એ ગણ શ્રુતજ્ઞાન મેળવતો હતો. આવી રીતના પરસ્પરના સહકારથી પ્રત્યેક સમુદાયમાં શ્રુતજ્ઞાનીઓ—પૂર્વધારીઓ—વાચકો સારા પ્રમાણમાં હતા.

પંડિતજી આ વાચકવંશ માટે તદ્દન ભિન્ન જ વિચારણા રજૂ કરે છે

"તે જ પ્રમાણે એ તટસ્થ વર્ગ જૈન શ્રુતને કંઠસ્થ રાખી તેની વ્યાખ્યાઓ સમજતો, તેના પાઠભેદો તથા તેને લગતી કલ્પના સાંભળતો અને શબ્દ અને અર્થથી પઠનપાઠન દ્વારા પોતાના શ્રુતને વિસ્તારતો, એ જ વર્ગ વાચક તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો" (પરિચય, પૃ. ૨૫,૨૬)

"એ વાચકવંશના વિદ્વાન્ સાધુઓને પક્ષાપક્ષી ગચ્છભેદ અને તદ્દન તુચ્છ જેવી કર્મકાંડ વિષયક વિરોધની વાતોમા રસ ન હતો" (પરિચય, પૃ. ૨૭)

પંડિતજીના આ ફકરાઓનો આશય એવો છે કે—વાચકવંશ એ એક તટસ્થ વર્ગ હતો, જે તુચ્છ જેવા કર્મકાંડના વિષયોને મુખ્યતયા માનતો ન હતો.

પૂર્વજ્ઞાનના યુગમાં, કર્મકાંડની શિષ્ટતા હોવા છતાં, કર્મકાડના વિષયનો મતભેદ ન હોય એ તે યુગને છાજતુ છે, છતાં એ યુગમા કર્મકાંડનો સૌથી મોટો મતભેદ શ્વેતામ્બર-દિગમ્બરને અંગે હતો ઉમાસ્વાતિ વાચક કયા સંપ્રદાયની તરફેણમાં હતા તે તો ઇતિહાસથી જ નક્કી થઈ જાય છે.

પંડિતજી એક ખાસ વર્ગને જ વાચકવંશ તરીકે સબોધે છે, આમા પણ કલ્પનાની જ પ્રધાનતા હોય એમ લાગે છે, કેમકે-સ્વયં વાચક ઉમાસ્વાતિજી પોતાને ઉચ્ચાનાગર શાખાના વાચક તરીકે જાહેર કરે છે, એટલે સહેજે સમજી શકાય છે કે—ઉચ્ચાનાગર શાખામાં આર્ય શ્રેણિકા, આર્ય તાપસી, આર્ય કુબેરા અને આર્ય ઋષિપાલિતા એમ ચાર વર્ગમાં વિભક્ત ગણધરવંશ હતો તેમ સ્વતંત્ર વાચકવશ પણ હતો, જેના નાયક વાચક ઉમાસ્વાતિજી હતા

આ સિવાય નન્દીસૂત્રમાં વાચકવંશો માટે અન્ય પ્રમાણો પણ મળે છે, જેમકે—

भणगं करगं झरगं पभावगं नाणदंसणगुणाणं
वंदामि अज्जमगुं सुयसागरपारगं धीरं ॥ २८ ॥

અર્થ—અધ્યયનરત, ક્રિયાકારક, ધ્યાની, જ્ઞાન—દર્શનના પ્રભાવક, શ્રુતસાગરના પારગામી તથા ધીર આ૦ આર્યમંગુને વાંદુ છું.

नाणम्मि दंसणम्मि अ तव विणए णिच्चकालमुज्जत्त ॥ २९ ॥

અર્થ—જ્ઞાન, દર્શન, તપ તથા વિનયમાં નિત્ય ઉદ્યમવત આર્યનદીલક્ષ્મણને વાંદુ છુ.

वड्ढउ वायगवंसो जसवंसो अज्जनागहत्थीणं ॥ ३० ॥
वड्ढउ वायगवसो रेवइनक्खत्तनामाण ॥ ३१ ॥

અર્થ—આર્ય નાગહસ્તિનો યશસ્વી વાચકવંશ વૃદ્ધિંગત થાઓ. આર્યરેવતી નક્ષત્રનો વાચકવંશ વધો.

अयलपुरा णिक्खते, कालिअसूय अणुओगिए धीरे ।
बंभद्दीवगसीहे, वायगपयमुत्तमं पत्ते ॥ ३२ ॥

અર્થ—અચલપુરમા દીક્ષિત, કાલિકશ્રુતના અનુયોગવાળા, ધીર, ઉત્તમ વાચકપદને પામેલ બ્રહ્મદ્વીપિક સીહને . .. ...

जेसिं इमो अणुओगो, पयरइ अज्जवि अड्ढभरहंम्मि ।
बहुनगरनिग्गयजसे, तं वंदे खंदीलायरिए ॥ ३३ ॥

અર્થ—જેનો અનુયોગ (શ્રુતપરંપરા) આજ પણ ભરતાર્ધમા વિદ્યમાન છે તે, શહેરોમાં પ્રસિદ્ધ કીર્તિવાલા સ્કંદિલાચાર્યને વાંદુ છું.

कालियसुयअणुओगस्स, धारए धारए अ पुव्वाण ।
हिमवंतखमासमणे, वंदे णागज्जुणायरिये ॥ ३५ ॥
मिउमद्दवसंपन्ने, आणुपुव्वि–वायगतणं पत्ते ।
ओघसुयसमाचारे नागज्जुणवायए वंदे ॥ ३६ ॥

અર્થ—કાલિકશ્રુતના અનુયોગના ધારક, પૂર્વવિત્, હિમવતક્ષમાશ્રમણ તથા આ૦ નાગાર્જુનને વાંદુ છુ, મનસ્તુષ્ટિ તથા મૃદુતાવાલા, યોગ્યતા પૂર્વક વાચકપદમાં પ્રતિષ્ઠિત, ઉત્સર્ગશ્રુતના ધારક નાગાર્જુન વાચકને વાદું છુ.

આ પાઠમાં સ્પષ્ટ વિધાન છે કે આ ૦સૂરિવરો જ્ઞાન, ક્રિયા, ધ્યાન, અધ્યયન, અધ્યાપન, દર્શન, પ્રભાવના, કાલિકશ્રુતના અનુયોગની વિધિ વગેરે જ્ઞાન તથા ક્રિયાકાંડમા તત્પર રહેતા અને તેઓ શ્રુતપરંપરાના નાયક હતા—પૂર્વધારી હત.—વાચક હતા. ઉપલબ્ધ આગમ આ૦ સ્કંદિલાચાર્યના પ્રયત્નનું ફળ છે એટલે આ વાચકવંશનો જ્ઞાનભંડોળ એ જ વિદ્યમાનકાલીન શ્રુતસંગ્રહ છે.

આટલા પ્રમાણો પછી એક ખાસ વર્ગ જ "વાચકવંશ" હતો, એ કઈ રીતે માની શકાય ?

* * * *

સામાન્યતયા પ્રાચીન આર્યાવર્તના ધર્મોના ધર્મશાસ્ત્રો તે તે સમયની પ્રાકૃત ભાષા (વૈદિક પ્રાકૃત, પાલી, અર્ધમાગધી) મા છે, કે જે ભાષા લોકભોગ્ય હોવાથી જનતાને ધર્મનો સન્દેશ અધિક પ્રમાણમાં પહોંચાડી શકતી હતી.

ભગવાન્ મહાવીરના આગમો તે સમયની અર્ધમાગધી (પ્રાકૃત) મા બન્યા છે, પરંતુ આગમોનો અંતિમ વિભાગ, બારમુ અંગ દૃષ્ટિવાદ પૂર્વજ્ઞાન પંડિતભોગ્ય મનાતી સંસ્કૃત ભાષામાં બનેલ છે.

એ પ્રાચીન કાળથી લઈને આજ સુધી પ્રાકૃત, અપભ્રંશ ગુજરાતી કે એવી પ્રાંતીય ભાષાઓ ચાલુ વ્યવહારમા વપરાતી આવી છે. આજ સુધી, આવી લૌકિક વ્યાપકતા સંસ્કૃત ભાષાને પ્રાપ્ત થઈ નથી એટલે તે સમયના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવને અનુલક્ષીને લોકોપકારક ભાષા તો પ્રાકૃત જ મનાય છે પછીના જૈનાચાર્યોએ પણ એ પ્રાકૃતમાં જ ગ્રન્થો રચ્યા છે, એટલું જ નહીં કિન્તુ સમ્રાટ્ અશોકે પોતાનાં ૧૪ અનુશાસનો પણ આ જ પશ્ચિમી પ્રાકૃત ભાષામા તૈયાર કરાવ્યાં છે.

પંડિત શ્રી સુખલાલજી પરિચયના પૃષ્ઠ ૨૭માં આ પ્રાકૃત ભાષાને 'રૂઢિબદ્ધ કિલ્લા' તરીકે માને છે જો પંડિતજીએ તે સમયના ભાષા–લિપિ શાસ્ત્રના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ, પ્રાકૃત ભાષાનું લોકોપકારિત્વ અને પૂર્વજ્ઞાનની સંસ્કૃતમાં રચના; આટલી બાબતો ઉપર ધ્યાન આપ્યું હોત તો તેઓ આ પ્રમાણે લખવા ન પ્રેરાત.

*   *   *   *

શ્રી કલ્પસૂત્રમાં ઇતિહાસ મળે છે કે—"શ્વેતામ્બર આચાર્ય શ્રી દિન્નસૂરિના શિષ્ય માઢરગોત્રીય આ. શાંતિશ્રેણિકજી લગભગ વિક્રમની પ્રથમ સદીમા ઉચ્ચનગર (તક્ષશિલા) ના પ્રદેશમાં વિચરતા હતા, તેનાથી ઉચ્ચાનાગરી શાખા નીકળી છે. જેની આયશ્રેણિકા, આર્યતાપસી, આર્યકુબેરા અને આર્યઋષિપાલિતા એ ચાર ઉપશાખાઓ છે."

વાચક ઉમાસ્વાતિજી ઉચ્ચાનાગરી શાખાના વાચનાચાર્ય હતા.

આ વસ્તુને પણ પંડિત શ્રી સુખલાલજી ભિન્ન રીતે જ આલેખે છેઃ—

"એવો વાચકવંશ કે જેને દિગંબરોની કશી પણ પડી ન હતી અગર શ્વેતામ્બર કહેવરાવવાનો કૈં પણ મોહ ન હતો તેમા ઉમાસ્વાતિ થયેલા હોય એમ લાગે છે" * * * "વા. ઉમાસ્વાતિજી દિગમ્બર કે શ્વેતામ્બર એ બે વિરોધી ફાંટાથી તદ્દન તટસ્થ એવી એક પૂર્વ કાલીન જૈન પરંપરામાં થયા હતા" (પરિચય પૃષ્ટ–૨૭).

પંડિતજીના આ કથન માટે મારે કઇ પણ લખવાનું રહેતુ નથી, કેમકે સ્વયં વા. ઉમાસ્વાતિ મહારાજ જ તેનો સ્પષ્ટ ઉત્તર આપે છે

इदमुच्चैर्नागरवाचकेन, सत्त्वानुकंपया दृब्धम् ॥
तत्त्वार्थाऽधिगमाख्यं, स्पष्टमुमास्वातिना शास्त्रम् ॥ ५ ॥

અર્થાત્—"હું શ્વેતામ્બર આ૦ શાન્તિશ્રેણિકની શિષ્યપરંપરાનો શ્રમણ છું."

પંડિતજી પણ પરિચયના પૃ. ૬મા લખી ચૂક્યા છે કે—"જેઓ ઉચ્ચાનાગર શાખાના હતા"

તદુપરાત એ પણ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે—શ્વેતામ્બર આગમો નંદીસૂત્ર, આવશ્યકનિર્યુક્તિ વગેરેમા વાચકવંશના ઉલ્લેખો છે, જ્યારે દિગંબર પરંપરામા એ વંશનું નામનિશાન નથી તેમજ આ વાચકવંશ શ્વેતામ્બર પરંપરાનુ પૂર્વ સ્વરૂપ છે.

ઉચ્ચનગર (તક્ષશિલા) સમ્રાટ્ સંપ્રતિના તાબામાં હતું. ત્યાથી સમ્રાટ્ સંપ્રતિના, જૈનત્વના ચિહ્નવાલા, સિક્કા મળ્યા છે એ જ ઉચ્ચનગર ઉપરથી ઉચ્ચાનાગરી નામની શ્વેતામ્બરીય શ્રમણપરંપરા નીકળી છે. આ સમ્રાટ્ કે શાખા સાથે દિગમ્બર સંપ્રદાયને કંઈ સંબંધ નથી

વા૦ ઉમાસ્વાતિકૃત ભાષ્ય, પ્રકરણ એ દરેક ગ્રન્થોને શ્વેતામ્બરસમાજ આપ્તવચનરૂપ માને છે. જ્યારે દિગમ્બરસમાજ તેમના તત્ત્વાર્થસૂત્ર સિવાયના કોઈ પણ ગ્રન્થને માનતો નથી, તેમજ તત્ત્વાર્થસૂત્રના ૧૨ દેવલોક વગેરે સૂત્રોને યથાર્થ સ્વીકારતો નથી. શું વા૦ ઉમાસ્વાતિજીને શ્વેતામ્બર આચાર્ય તરીકે માનવામાં આ પણ એક પ્રબળ પુરાવો નથી? પંડિત શ્રી સુખલાલજી આ કથન ઉપર અવશ્ય વિચાર કરે; સાથે સાથે અન્ય વિદ્વાનોને પણ આ વિષયમા પ્રામાણિક વિચારણા કરવાનું નમ્ર સૂચન કરીને વિરમું છુ.

વસંતવિલાસ

[એક પ્રાચીન કાવ્ય]

સંપાદક

શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ, વડોદરા.

"શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ"ના વર્ષ ૨ના અંક ૩ પૃષ્ઠ ૧૧૮ માં જણાવ્યા મુજબ આ કાવ્યની સચિત્ર ઐતિહાસિક પ્રત આજે અમેરિકાના મુખ્ય શહેર વૉશિંગ્ટનના Freer Gallery of Art ના સંગ્રહમાં સુરક્ષિત છે. તેની બીજી એક પ્રત પુનાના ડેક્કન કૉલેજના સંગ્રહમાં તથા ત્રીજી પ્રત સુરતના સાહિત્ય પ્રદર્શનમા આવેલી તે, એમ એ ત્રણે પ્રતોનો ઉપયોગ, દી. બ. કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવે હાજીમહમ્મદ–સ્મારક–ગ્રંથ તથા પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્ય નામના પુસ્તકોમા 'વસંતવિલાસ' નામના બે નિબંધોમાં કરેલો હોવાથી તે ઉપરથી જ આ કાવ્યની અક્ષરશઃ નકલ અત્રે ઉતારી છે, અને તે માટે તે નિબંધોના લેખક તથા પ્રકાશકોનો અત્રે આભાર માનુ છુ. —સંપાદક

[મૂળ કાવ્ય]

પહિલૂં સરસતિ અરચીસૂં (રચીસૂં વસન્ત વિલાસ),
વીણ ધરઈ કરિ દાહિણ[1] વાહણ હંસલુ જાસ.[2] ૧

પહુ[3] તીય[4] તિઉણી[5] હિવ[6] રતિ વરતિ,[7] પહુતી[8] વસન્ત,
દહ[9] દિસિ પસરઈ પરિમલ, નિરમલ થ્યા નભ અન્ત. ૨

સીત[10] ગિઉ[11] હિમવન્તિ, વસન્તિ લિઉ અવતાર,
અલિ[12] મકરન્દિ મુરિઆ,[13] કહુરિઆ[14] સવિ સહકાર.[15] ૩

મયણ[16] તણા ગુણ ગહગહ્યા, મહમહ્યા મહુ[17] મહકાર,
ત્રિભુવનિ જય જયકાર પુકારઈ પિક[18] અપારિ. ૪

પદ્મિની[19] પરિમલ[20] બહિકઈ, લહિકઈ[21] મલયસમીર[22]
મયણ જિહાં પરિપન્થી,[23] પન્થી ધાઈ અધીર. ૫

માનિની[24] જન મન ક્ષોભન શોભન વાઉલા[25] વાઈ,
નિધુવન કેલિ[26] પામી કામી અગિ સુહાઈ. ૬

સ્મર[27] મુનિનાં મન ભેદઇ, છેદઇ માનિની માન,
કામી મનિં આનન્દઈ, કન્દઈ[28] પથિક પરાણ.[29] ૭

[નોંધ]

૧ જમણે. ૨ જેનું ૩ સ્વામી. ૪ સ્ત્રી, પત્ની. ૫ ત્રણગણી. ૬ હમણાં. ૭ વર્તે છે ૮ આવી પહોચી ૯ દશ. ૧૦ ટાઢ. ૧૧ ગઈ. ૧૨ ભમરા ૧૩ આનંદ પામ્યા. ૧૪ મોર્યા. ૧૫ આંબા. ૧૬ કામદેવ. ૧૭ મહુડા. ૧૮ કોયલ ૧૯ કમળનો છોડ. ૨૦ સુવાસ. ૨૧ લહેરાય છે. ૨૨ મલયાચલનો પવન. ૨૩ શત્રુ ૨૪ માન લઈ બેઠેલી સ્ત્રી. ૨૫ વાયરા ૨૬ સમાગમસુખ. ૨૭ કામદેવ. ૨૮. ખંડાઈ જાય છે. ૨૯ પ્રાણ, જીવ.

વનિ[1] વિરચ્યા કદલીહર[2] દીહર[3] મણ્ડપ માલ,
તલીઆ તોરણ સુન્દર, ચન્દરવા છિ વિશાલ ૮
ખેલન[4] વાવિ સુખાલી; (જાલી ગૂખ વિશ્રામ),
મૃગમદપૂરિ[5] કપૂરહિં પૂરિહિં જલ અભિરામ. ૯
રંગભૂમિ[6] સજકારી, ઝારી કુંકુમ ઘોલ,[7]
સોવનસાંકળ[8] સાધી બાધી ચમ્પકદોલ.[9] ૧૦
તિહાં વિલસઈ[10] સવિ કામુક જામક[11] હૃદયચિ રંગિ,[12]
કામ જિસ્યા[13] અલવેસર વેસ રચઈ વર અંગિ. ૧૧
અભિનવ પિરિ[14] શિણગારી[15] નારી રમઈ વિસેસિ,
ચન્દનભરી કચોલી[16] ચોલી મણ્ડન રેસિ. ૧૨
નવ યૌવન અભિરામ તિ[17] રામતિ[18] કરઇં સુરંગિ;
સ્વર્ગિં જિસ્યા સુર ભાસુર[19] રાસુ રમઇં વર અંગિ. ૧૩
જયરણિ[20] રોધઇ[21] તીવન[22] જીવન તણૂ સુવાન,[23]
વાસભવનિ[24] તિહાં વિલસઇ જલજઇ[25] અલિઅલ[26] આન[27] ૧૪
કામુક જન મન જીવન તી[28] વન નગર સુરંગુ,[29]
રાજુ[30] કરઇ અભંગિહિ[31] રગિહિ રાઉ[32] અનંગુ[33] ૧૫
અલિ[34] જન વસઇ અનન્ત, વસન્ત તિહાં પરધાનુ;
તરુઅર વાસનિકેતન[35] કેતન[36] કિશલસંતાન[37] ૧૬
ચન્દન વન અવગાહી,[38] નાહી સરવર નીરિ;
મન્દ-સુરભિ-હિમ-લક્ષણ[39] દક્ષિણ વાઈ સમીર ૧૭
વનિ વિરચઇ[40] શ્રી[41] નન્દન ચન્દન ચન્દસુ મીત,
રતિ પ્રીતિ[42] સ્યૂં સોહઇ, મોહઈ ત્રિભુવન ચીત. ૧૮
ગરુઉ[43] મદન[44] મહિપતિ દીપતિ[45] સહિણુ ન જાઈ;
કરઇ નવી નવી જુગતિ, જુગતિ[46] પ્રતાપ ન માઇ. ૧૯
કુસુમ[47] તણૂ કરિ ધણુહ[48] રે, ગુણ[49] હ[50] રે ભમરમાલ,
લખ[51] લાઘવિ[52] નવિ ચૂકઈ, મૂકઈ સર સુકુમાલ.[53] ૨૦
મયણજિ[54] વયણ-નિરોપઈ[55] લોપઇ કોઇ ન આણ,
માનિની જન મન હાકઇ[56] તાકઈ કિશલ કૃપાણ[57] ૨૧
ઇમ દેખિ રિદ્ધિ કામની કામિની કિંનર કંઠી,[58]
નેહગહેલી[59] માનિની માનની મૂકઈ ગંઠી.[60] ૨૨
"કોઈલિ આણુલાડાલી આલી![61] કરઈ નિનાદ"[62]
"'કામ તણુ કરિ આયસુ'[63] આ ઇસુ[64] પાડઈ સાદ ૨૩
જં ભણુ[65] થિર ન પયોહર,[66] મોહરસુ[67] મગ માર,
માન રસ્યુ[68] કિસ્યા કારણિ? તારુણ[69] દીહ[70] બિચ્યારિ.[71] ૨૪

૧ ઘરના બગીચાઓમાં. ૨ કેળની ઘટાના માંડવાઓ. ૩ દીર્ઘ, મોટા ૪. જળક્રીડા કરવાને. ૫ કસ્તુરી. ૬ વિહારનું સ્થાન ૭ કેસરનું પાણી. ૮ સોનાની સાંકળ. ૯ ચંપાનાં ફૂલનો હીંડોળો ૧૦ ખેલે છે. ૧૧ પ્રેમીયુગલ. ૧૨ અંતરના ઉમંગથી. ૧૩ કામદેવના જેવા. ૧૪ તરેહથી ૧૫ શણગાર સજેલી ૧૬ ન્હાનૂં કચોલું. ૧૭ તે (સ્ત્રી પુરુષ). ૧૮ ક્રીડા. ૧૯ દેદીપ્યમાન. ૨૦ જય પરાજયના યુદ્ધમા. ૨૧ રૂધે છે; આવરે છે. ૨૨ સ્ત્રીજન. ૨૩ સુંદર શરીર. ૨૪ ક્રીડાગૃહમાં. ૨૫ કમળમા. ૨૬ ભ્રમર. ૨૭ અન્ય ૨૮ તે. ૨૯ રસિક. ૩૦ રાજ્ય. ૩૧ અંતરાય વગર. ૩૨ રાજા. ૩૩ કામદેવ. ૩૪ ભ્રમર. ૩૫ ક્રીડાગૃહ. ૩૬ કેતુ, ધજા. ૩૭ કૂંપળોનો જથો. ૩૮ પેસીને. ૩૯ મંદ-સુરભિ-હિમ-લક્ષણ=ધીમો, મહમહ થતો અને શીતળ એવા ગુણવાળો. ૪૦ વનિ વિરચઈ=ચંદ્રનો મિત્ર, અર્થાત્ ચંદ્ર સરખૂં ઊજળું વૃક્ષ ૪૧ શોભા ૪૨ રતિપ્રીતિસ્યૂં૦=ત્રણે ભુવનનાં પ્રાણીના મન વિલાસની ઇચ્છાયુક્ત તથા પ્રીતિયુક્ત શોભે છે. ૪૩ મોટો ૪૪ કામદેવ. ૪૫ પ્રતાપે કરીને. ૪૬ જગતમાં. ૪૭ ફૂલ. ૪૮ ધનુષ્ય. ૪૯ પણછ. ૫૦ તથા. ૫૧ નિશાન ૫૨ ચાલાકી. ૫૩ સુકોમળ. ૫૪ કામદેવના. ૫૫ મુખસંદેશથી ૫૬ પોતાને વશ વર્તાવે છે. ૫૭ નવી કૂંપળો રૂપી તરવારો. ૫૮ કિંનરોના જેવા મધુર સાદવાળી ૫૯ વ્હાલઘેલી ૬૦ ગાઠ, આટી. ૬૧ સખી. ૬૨ અવાજ; ઘોંઘાટ, કલબલાટ ૬૩ હુકમ, આજ્ઞા. ૬૪ એવો ૬૫ કહે. ૬૬ સ્તન. ૬૭ આંબામોર. ૬૮ કરે છે ૬૯ જુવાની. ૭૦ દિવસ. ૭૧ બે ચાર.

નાહુ[1] નિશિ[2] છઈ ગામટિ,[3] સામટિ[4] મય[5] વય[6] જાણિ
મયણુ મહા ભડ ન સહી અસહી! અસુ[7] હણઈ બાણિ. ૨૫

ઈણુ પરિ કોઈલિ કૂજઈ,[8] પૂંજઈ[9] જુવતિ મણોર.[10]
વિધુર[11] વિયોગિની ધૂજઈ. કૂંજઈ[12] મયણ કિશોર. ૨૬

વિણસઈ,[13] જિમ જિમ વિહસઈ,[14] સહસઈ[15] માનિની માન,
યૌવન મદિહિ[16] ઊદંપ[17] તી[18] દંપતી થાઈ જુવાનિ. ૨૭

જે કિમ ઇભ[20] ગતિ ચાલઈ, સાલઈ વિરહિણી અંગ.
બાલઈ વિરહકરાલી[21] બાલી તે બહુ ભગ.[22] ૨૮

ઘૂમઈ[23] મધુપ[24] સકેસર[25] કેસર[26] મુકુલ[27] અસંખ;[28]
આલતઇ[29] રતિપતિ સૂરઈ પૂરઇ સુભટ કિ શંખ. ૨૯

બઉલવિલુધલા[31] મહુઅર[32] બહુ રચઇ ઝણકાર;[33]
મયણર[34] હઈઆણુ દણ વંદણ કરઈ કઈ[35] વાર. ૩૦

ચાંપુલા[36] તરુઅરની કલી નીકલી સોવનવાન[37]
માગું[38] માર ઉદ્દીપક દીપક જીઅ[39] સમાન. ૩૧

કામિની બાધઈ તરકસ[40] તરકસ પાડલ ફૂલ.
બાંહિ રચ્યા[41] કિરે કેસર કે શરનિકર[42] સમૂલ.[43] ૩૨

આબુલે[44] માજર લાગી; જાગી મધુકરમાલ.
મૂકઈ હિઈ[45] કે વિરહિઅ[46] વિરહિ[47] અ ધૂમવિરાલ.[48] ૩૩

કેસૂકલી[49] અતિ વાંકુડી આંકુડી[50] મયણચી[51] જાણિ.
વિરહિણીનાં ઇણુ[52] કાલિ જ કાલિજ[53] કાઢઈ તાણિ. ૩૪

વીર સુભટ કુસુમાયુધ.[54] આયુધ સાલ[55] અશોક.
કિશલ[56] જિસ્યા અસિ,[57] ઝબકઇ ઝમકઇ[58] વિરહિણી લોક. ૩૫

પથિક ભયંકર કેતુ[59] કિ કેતકીદલ સુકુમાર,
વિરહિઅ હિઅઅ[60] વિદારણ દારુણ કરવતધાર ૩૬

ઇમ દેખી વન સંપઈ[61] કંપઈ વિરહિણી સાથ.
આંસૂઈ નયણ નિશા[62] ભરઈ, સાભરઈ જિમ નાથ. ૩૭

વિરહિ કરાલી[63] બાલી કાલી[64] ચોલી અંગ.[65]
વિષમ ગણઈ ત્રિણ તોલઈ[66] બોલઈ તે બહુ ભંગ[67] ૩૮

રહિ,[68] રહિ, તોરી,[69] જો, અલી કોઈલી! સ્યૂ[70] બહુવાસિ[71]
નાહુ[72] અજી નવિ આવઈ. ભાવઈ મૂ[73] ન વિલાસ. ૩૯

ઉર વરિ[74] હાર તે ભાર મૂં. સઈરિ[75]! શૃંગાર અંગાર
ચીંત[76] હરઈ નવિ ચંદન. ચંદ નહિ મનોહાર. ૪૦

સખિ! દીહ[77] દૂખ અનીઠણ.[78] દીઠણ ગમઈ ન ચીર.
ભોજન આજ ઊછીઠણ.[79] મીઠણ[80] સદઈ[81] ન નીર. ૪૧

૧ નાથ, પતિ. ૨ નક્કી; નિશ્ચય. ૩ ગામડ, અરસિક. ૪ સંપૂર્ણપણે. ૫ પશુ ૬ પંખી. ૭ પ્રાણ. ૮ ટૌકે છે. ૯ વધે છે, પ્રદીપ્ત થાય છે. ૧૦ મનોરથ. ૧૧ લાચાર. ૧૨ કિલકિલાટ કરે છે. ૧૩ નાશ પામે છે. ૧૪ હસે છે ૧૫ સહસા. ૧૬ મદથી. ૧૭ ઉદ્દામ દર્પયુક્ત. ૧૮ તે. ૧૯ જોબન. ૨૦ હાથી. ૨૧ વિજોગથી ભયકર દશા જેની થઇ ગઈ છે તે. ૨૨ પ્રકારે, રીતે. ૨૩ ગુંજારવ કરે છે. ૨૪ ભમરા ૨૫ રેસાયુક્ત. ૨૬ બોલસરીનાં ફૂલ. ૨૭ કળીઓ. ૨૮ અસંખ્યાત. ૨૯ ચાલતા છતાં; પ્રયાણ કરતાં ૩૦ શૂરો. ૩૧ બોલસરી ને વળૂંધેલા. ૩૨ ભમરા. ૩૩ ગુંજારવ. ૩૪ કામદેવની. ૩૫ કેટલોક. ૩૬ ચંપાના. ૩૭ સોનેરી રંગની. ૩૮ વરેમાગું. ૩૯ જીવ. ૪૦ ત્રાંસૂં (૨) ભાથો ૪૧ સરજ્યા છે. ૪૨ બાણનો જથો. ૪૩ મૂળ સહિત. ૪૪ આંબાના ઝાડે. ૪૫ હૃદયથી. ૪૬ વિયોગી સ્ત્રી-પુરૂષો. ૪૭ વિયોગને લીધે. ૪૮ ધૂમાડો. ૪૯ કેસૂડો. ૫૦ આંકડી ૫૧ કામદેવની. ૫૨ આ. ૫૩ કાળજાં. ૫૪ ફૂલ જેનાં આયુધ છે તે કામદેવ ૫૫ બાણ; તીર. ૫૬ કૂંપળ ૫૭ તરવાર ૫૮ ઝબકે છે; ભડકે છે ૫૯ ધજા. ૬૦ હૃદયને. ૬૧ સમૃદ્ધિ, શોભા. ૬૨ નક્કી, જરૂર ૬૩ ભૂંડી દશા પામેલી. ૬૪ સાડી ૬૫ સુંદર. ૬૬ ખરાબર. ૬૭ પ્રકારે. ૬૮ રહે, ચૂપ રહે ૬૯ તોરથી ભરેલી ૭૦ શું ૭૧ ટૌકા કરે છે, ટૌકે છે ૭૨ નાથ. ૭૩ મને. ૭૪ ઉપર. ૭૫ હે સખી. ૭૬ ચિત્ત. ૭૭ દિવસ ૭૮ ખૂટાયું, ખૂટતુ નથી ૭૯ પડયૂં રહ્યું. ૮૦ મીઠું. ૮૧ સ્વાદ લાગે છે,

સકલ કલા તૂ નિશાકર[૧]। શા કર[૨] સઈરિ સંતાપ ?
અબલા મ મારિ કલંકી। શકી[૩] હુવઈ પાપુ. ૪૨

ભમરલા ! છાંડિ ન પાખલ[૪] ? ખાખલ[૫] થ્યા અહ્મ સઈર.[૬]
ચાંદુલા[૭]। સઈર સંતાપણ ! આપણુ તા નહિ વઈર. ૪૩

બહિનૂ[૮] રહિ નહિ મનમથ મન મથતુ મુહ[૯] અરાતિ,
અંગ અનોપમ શોષઈ, પોષઈ વઈરણિ રાતિ ૪૪

કહિ સહિ। મુઝ પ્રિય વાતડી. રાતડી કિમહિ ન જાઈ,
દોહિલુ[૧૦] મકરકેતન. ચેત[૧૧] નહી મુઝ ઠાઈ. ૪૫

સખી। મુઝ ફરકઈ જાંઘડી,[૧૨] તાઘડી[૧૩] વિલગઈ આજ.
દૂખ સવે હવં[૧૪] વામીસૂં, પામીસૂ પ્રિય તણૂં રાજુ. ૪૬

વિરહ સહૂ તે ભાગલુ[૧૫] કાગલુ કરલઉ[૧૬] પેખિ,
વાયસના ગુણ વરણઈ[૧૭] અરણઈ[૧૮] તાજિ[૧૯] વિશેખિ. ૪૭

ધન ધન વાયસ। તુ સર.[૨૦] મૂં સરવમ તૂં દેસુ.[૨૧]
ભોજનિ કૂર કરા[૨૨] બલુ.[૨૩] આબલુ જરહુ[૨૪] લહેસુ.[૨૫] ૪૮

દેસુ કપૂરચી વાસિ[૨૬] રે, વાસિ[૨૭] રે સર એઉ[૨૮]
સોવન ચાંચ નિરુપમ, રૂપમ[૨૯] પાખડી[૩૦] એઉ. ૪૯

શકુન વિચારિ સંભાવિઆ આવિઆ તિહા વ.લંભ[૩૧]
નિશિ[૩૨] ભરિ નિજ પ્રિય નિરખી હરખી દિઈ પરિરંભ[૩૩] ૫૦

રંગિ રમઈ અતિ હરખી સરસી[૩૪] નિજ ભરતારિ.
દીસઈ તે ગયગમણી[૩૫] નમણી કુચ[૩૬] યુગ[૩૭] ભારિ ૫૧

કામિની નાહુલા[૩૮] જી[૩૯] સુખ, તીં સુખ કહણુ ન જાઇ.
પામી અનઇ પ્રિય સંગમ અગ મનોહર થાઈ. ૫૨

ખૂપ ભર્યા શિર કેતકિ સેત[૪૦] કિયા શિણુગાર.
મિલિઆ મંડન સારી નારી સ્યૂં ભરતાર ૫૩

રાસુ રમઈ અબલા વનિ, લાવનિમય[૪૧] જસુ રંગ
સહજ સલીલ મદાલસ[૪૨] આલસઇ તીહ[૪૩] અંગ ૫૪

વીણિ[૪૪] ભળૂં કિ ભુજંગમ, જગમ મદન કૃપાણ.[૪૫]
કરિ[૪૬] કુસુમાયુધ પ્રગટી ભૃગુટી ધણુહ[૪૭] સમાન. ૫૫

કાનિ કિ ઝબકઉ[૪૮] વીજનુ[૪૯] ? બીજનુ ચંદ કિ ભાલિ ?
ગલ્લ[૫૦] હસઈ સકલ ક હ મયકહ બિંબ વિશાલ ૫૬

મુખ આગલિ તૂં મલિન રે નલિન[૫૧] રે। જઈ જલિ ગાહિ.[૫૨]
દંતહ[૫૩] બીજ દિખાડિ મ, દાડિમ જિત[૫૪] સુખમાહિ[૫૫]। ૫૭

નીલમણિ[૫૬] કુંડલ કાનિ હ વાનિ હસઈ હરિઆલ[૫૭]
પંચમ[૫૮] આલવઈ કંઠઈ. કંઠઈ મુક્તામાલ. ૫૮

૧ ચંદ્ર. ૨ શા કર—શા માટે કરે છે ૩ ડરીને ૪ કેડો. ૫ અશક્ત, દુર્બળ. ૬ સહિયર, સખી. ૭ ચંદ્ર. ૮ હે બહેનો. ૯ મારો. ૧૦ કપરો, દુઃખદ ૧૧ ચિત્ત. ૧૨ જાંઘ, ૧૩ પગ ૧૪ હવે. ૧૫ ભાગ્યો. ૧૬ હાથનો. ૧૭ વખાણે છે. ૧૮ જંગલ, અરણ્ય. ૧૯ તજાવે છે ૨૦ સ્વર. ૨૧ આપીશ. ૨૨ હું કરૂ છુ, હુ રાધુ છુ. ૨૩ સુદર (?) ૨૪ પાકૂં, જરેલુ. ૨૫ પામીશ. ૨૬ ખુશબો. ૨૭ વાસ ૨૮ આ. ૨૯ રૂપાની. ૩૦ પાખ. ૩૧ પ્રિયતમ. ૩૨ નિશ્ચયથી. ૩૩ આલિંગન. ૩૪ સાથે. ૩૫ હાથીના જેવી ચાલવાળી. ૩૬ સ્તન. ૩૭ જોડ. ૩૮ પતિના. ૩૯ જે. ૪૦ શ્વેત ૪૧ લાવણ્યમય; સુંદર. ૪૨ મદની ખુમારીથી કંઈક જડ બનેલા ૪૩ તે સ્ત્રીના. ૪૪ વેણી. ૪૫ તરવાર ૪૬ હાથમાં. ૪૭ ધનુષ. ૪૮ ઝબકારો. ૪૯ વીજળીનો. ૫૦ ગાલ ૫૧ કમળ. ૫૨ બૂડીમર ૫૩ દાતને. ૫૪ જીતાયલૂં, પરાભવ પામેલું. ૫૫ કાંતિવડે. ૫૬ લીલમ; પાના. ૫૭ હરિઆળી. ૫૮ પંચમ સ્વર.

સીમંત[1] સીંદુરિ ભુરિઉ[2] પૂરિઉ મોતી સુરંગ.
રાખડી[3] જડી માણિકિ જાણિ કિ[4] ફણિમણિ ચંગુ.[5] ૫૯
ભમોહિ[6] કિ મનમથ ધણુહિ[7] અ; ગુણ[8] હિઅડઈ વરહાર;
બાણ કડાખલા[9] સોહઈ, મોહઈ સયલ સંસાર ૬૦
પલ્લવ[10] પેશલ[11] પાણિ કિ જાણિ કુસુમ સુકુમાલ.
સરલ તરલ[12] ભુજદંડ કિ દંડ કમલિની[13] નાલ. ૬૧
હરિણ હરાવઈ જોતી. મોતીના શિર જાલ.
રંગિ નિરુપમ[14] અધર જિ,[15] અધર જિસ્યા પરવાલ.[16] ૬૨
તિલકુસુમોપમ[17] નાક રે. લાંક[18] રે લીજઈ મૂઠિ.
કિશલય[19] કોમલ પાણિ રે જાણિ રે ચોલ મજીઠ. ૬૩
બાહુલતા[20] અતિ કોમલ કમલ મૃણાલ[21] સમાન.
જીંપઈ[22] કટિ પંચાનન[23] આનન[24] નહિ ઉપમાન. ૬૪
કુચ બિહુ અમીકલસા;[25] પણિ[26] થાપણિ તણી અનંગ.
તીંહ્નુ[27] રાખણહાર[28] રે હારુ રે ધવલ ભુઅગુ[29] ૬૫
નમણ ન કરઇ પયોધર યોધ રતિહ[30] સંગ્રામિ,
કંચુક[31] ત્યજઇ સંનાહુ[32] રે નાહુ રે મહાભડ પામિ. ૬૬
ઉન્નત[33] કુચ કિ હિમ શિખરી[34] શિખરી[35] તેહ પઈઠ[36]
હાર નીઝરણ;[37] માહિ રે નાહુ રે ઝીલતુ દીઠ. ૬૭
રૂપમઈ[38] વિધિ[39] તા ઘડી જાંઘડી, ઉપમ[40] ન જાઈ.[41]
કરિ કંકણ, પાઇ નેઉર,[42] કેઉર[43] બાહડીઆંઈ.[44] ૬૮
અલવિહિં[45] લોચન મીચઈ, હીચઈ હીંદોલિ એકિ.
એકિ હણઈ પ્રિય કમલિ રે, રમલિ[46] કરઇ જલિ એકિ. ૬૯
એકિ રે દિઈ બાલી તાલી છંદિહિ[47] રાસ.
એક દિઈ ઉપાલંભ રે વાલંભરિ[48] સવિલાસ. ૭૦
સુરકલઇ[49] મુખ મચકોડઈ, મોડઈ લલવલ[50] અંગ,
વાનિ[51] સુવર્ણ વખોડઈ, લોડઈ[52] નિતુ નવરંગ. ૭૧
કંટક સંકટિ[53] એવડઈ કેવડઈ પઈસી ભૃંગુ[54]
છયલપણઈ[55] ગુણ માણઈ,[56] જાણઈ પરિમલુ ચંગુ. ૭૨
પાડલ કલી છઈ ફૂઅલી; તૂં અલિઅલ[57]! મ ધંધોલિ.
તૂં ગુણવેદ તે સાચઉ કાચઉ મહી મ વિરોલિ.[58] ૭૩
બઉલસરી મદ ભીભલુ[59] ઈ ભલુ ભણિ અલિ રાજુ.
સંપતિ[60] વિણુ સુકુમાલતી[61] માલતી વીસરી આજુ[62] ૭૪
પાલઈ નેહુ[63] પુરાણુ ન; જાણુ ન ભલુ સખિ! ભૃંગુ.
અલગ થિઉ ગુણ બિમણઈ દમણઈ[64] લિઇ રસ રંગિ. ૭૫

૧ સેંથો ૨ ભરેલો. ૩ માથાનું રત્નજડિત ઘરેણું. ૪ કે. ૫ સુંદર. ૬ ભવાં; ભમર. ૭ ન્હાનુ ધનુષ. ૮ પણછ. ૯ કટાક્ષ. ૧૦ કૂંપળ. ૧૧ સુંદર. ૧૨ હાલતા. ૧૩ કમળનો છોડ. ૧૪ ઉપમા રહિત. ૧૫ નક્કી. ૧૬ પરવાળાં. ૧૭ તિલના ફૂલ સરખું. ૧૮ કેડ. ૧૯ કૂંપળ. ૨૦ વેલ સરખા હાથ. ૨૧ દાંડો. ૨૨ જીતે છે, હરાવે છે. ૨૩ સિંહ ૨૪ મુખ. ૨૫ અમૃતથી ભરેલા કળશો ૨૬ વળી. ૨૭ તેઓનો. ૨૮ રક્ષણ. ૨૯ નાગ. ૩૦ ક્રીડાના ૩૧ કાંચળી ૩૨ બખ્તર. ૩૩ ઊંચા. ૩૪ હિમાચળ. ૩૫ શિખરોમા. ૩૬ પેઠું છે. ૩૭ ઝરણું. ૩૮ રૂપાળી. ૩૯ બ્રહ્મા. ૪૦ ઉપમા. ૪૧ જેની. ૪૨ નૂપુર. ૪૩ કડા. ૪૪ હાથોમા. ૪૫ અમથા. ૪૬ રમત ૪૭ છંદમાં ૪૮ પ્રિયતમને. ૪૯ મરકલડાં સાથે; સ્મિત હાસ્ય કરીને. ૫૦ લચકાઈ જવુ; અત્યંત મૃદુ. ૫૧ શરીરની કાંતિએ ૫૨ ખેલે છે. ૫૩ સંકટ સાથે. ૫૪ ભ્રમર. ૫૫ રસિકતાથી. ૫૬ માણે છે; ઉપભોગ કરે છે. ૫૭ હે ભ્રમર. ૫૮ વલોવ. ૫૯ મસ્ત. ૬૦ સમૃદ્ધિ. ૬૧ તે. ૬૨ આજ. ૬૩ પ્રીતિ. ૬૪ મોગરાનું ફૂલ.

બાલિ વિલસિવા વિવરનિ ભૅવર નિહાલઈ માગુ
આવરિઆ ઇણિણીગુણ ણીગુણ સ્યૂં તુઝ લાગુ ૭૬
કેસૂ ગરવ મ તૂં ધરિ મૂ શરિ[1] ભમર બઈઠુ,
(માલતી વિરહ બહુ વહઈ) હૂં હવઈ ભણી પઈઠુ ૭૭
સખિ! અલિ ચરણ ન ચાંપઈ ચાંપઈ; લિઈ નવિ ગંધ
રૂડઈ દોહગ[2] લાગઈ આગઈ ઇસુ નિબન્ધુ ૭૮
નિતુ નિતુ ચરીઅઇ[3] મરુઅઉ;[4] વિરુઅઉ ગંધ કુરંગિ[5]
ભમર! ભમી ભમી રીચુ[6] ઉ લીણઉ[7] તસ રસ રંગી ૭૯
ભમર ભમંતઉ ગુણ કરઈ અગર જ કોરીઉ જોઈ
અજી અ તીણઈ વિરંસઈ વંસ વિણાસઈ સોઈ. ૮૦
મૂરખ! પ્રેમ સુહાતી[8] જાતિ[9] ગઈ મ ચીંતિ.
વિહસી[10] અલિ! નવમાલી બાલીઈ[11] માંડિ પ્રીતિ ૮૧
એકિ થડિ (સરિખી) બઉલ[12] બિઉ લતા; નવિ ભેઉ[13]
ભમર! વિચારિ કિશાં[14] (કરિ) પામર! વિલસિ સ્યૂં બેઉ.[15] ૮૨
મકરંદિ માતી પદ્મિની પદ્મિની જિમ નવ નેહિ
અવસરિ લેવુ રસુ મૂકઈ ચૂકઈ ભમરસુ દેહિ. ૮૩
ભમર? પલાસ[16] કરાં બલા; આંબલા આંબલી છાંડિ
કુચફલિ ફલિત કિ તરૂણી કરણી[17] સિઉ રતિ માંડિ. ૮૪
દમનહ[18] ગુણિ મદમાતઉ રાતઉ[19] રૂપિહિં[20] ભૃગુ.
કુંદ કુસુમ રમાડઈ છાંડઈ ચાંપુલા[21] સંગ.[22] ૮૫
ઇણ પરિ[23] નિતુ પ્રિય રંજવઈ[24] મંજુવઇણુ[25] ઇણુ[26] ઠાઇ[27]
ધન ધન તે ગુણવંત, વસંતવિલાસ જે ગાઇ ૮૬

૧ શિરે, માથે. ૨ દુર્ભાગ્ય. ૩ ખવાય છે, ખાવામાં આવે છે. ૪ મરૂવો ૫ એલચીનો છોડ ૬ અરણ્ય; જંગલ ૭ લેવો. ૮ સલૂણી. ૯ જાઈ, ચમેલી. ૧૦ ખીલી છે. ૧૧ બાળેરી શાથે. ૧૨ બોલસરી ૧૩ ભેદ. ૧૪ શા માટે ૧૫ સાથે. ૧૬ ખાખરાનાં ફૂલ, કેસુડાં. ૧૭ એક જાતનું ફૂલ. ૧૮ મોગરાનો છોડ ૧૯ મોહ પામેલો, આસક્ત થએલો. ૨૦ ખૂબસૂરતીથી. ૨૧ ચંપાની ૨૨ સોબત. ૨૩ પ્રમાણે ૨૪ રીઝવે છે. ૨૫ મધુર વચન છે જેના. ૨૬ આ. ૨૭ ઠેકાણે

તા. ક. જૈન હોવા છતા જૈનેતર કૃતિ તરીકે વિદ્વાનોમાં ઇ સ. ૧૮૯૨ થી પરિચિત થએલ આ 'વસંતવિલાસ' કાવ્યના કેટલાક પાઠો તૂટતા છે, તેથી તપાસ કરતાં કોઈ પણ મુનિમહારાજ તથા વિદ્વાનના જોવામા આ કાવ્યની બીજી પ્રતો આવે તો તેઓ મને લખી જણાવવા કૃપા કરે એવી મારી વિનતિ છે.

પુરાતન ઇતિહાસ અને સ્થાપત્ય

मांडवगढ संबंधी लेख

संग्राहक
श्रीयुत नन्दलालजी लोढा

मालव देश में धारानगरी राज्यान्तर्गत मांडवगढ नामक जैन तीर्थ है, जो मंडपदुर्ग, मंडमाचल, मंडप, के नाम से प्रचलित था और जहां जैनों की वस्ती बहुत थी व जैन मन्दिर भी ज्यादे थे। आज वहां पर सारा नगर खंडहर सा देख पडता है। बादशाही जमाने की थोडी इमारतें इस वक्त मौजूद हैं। जैन समाज इस वक्त इसको तीर्थ स्वरूप मानता है और यात्रार्थ यात्रियों का आवागमन होता रहता है। इसके प्राचीन जैन इतिहास के संग्रहरूप में कोई पुस्तक छपी हो वैसा देखने में नहीं आया है। विद्वान इतिहासकारों से मेरा अनुरोध है कि इसका जैन इतिहास जितना संगृहीत हो सके एकत्र करके "मांडवगढ का जैन इतिहास" नाम से पुस्तक छपाई जावे तो प्राचीनता के अन्धकार में रहा हुवा इतिहास जरूर प्रकाश में आवेगा। मेरे देशाटन फिरने में माडवगढ सम्बन्धी मूर्तियों के शिलालेखों व दीवाल वगैरह में लगे हुए पत्थरों वगैरह में खुदे हुए लेख वगैरह प्राप्त हुए हैं और जो होते जावेंगे उसको क्रमशः प्रकाशित करते जाने का विचार किया है। मै कोई विद्वान नहीं हूं। सेवाभाव से कार्य करता हूं अत उसमें त्रूटि रहना संभव है। वाचकगण इसके लिए क्षमा करें और उस ओर मेरा ध्यान आकर्षित करके अनुगृहीत करें।

(१) सं० १५४१ वर्षे वै० शु० ५ प्रा० सं० जाना भा० राही पुत्र सं० कुरपालेन भा० पुनी पुत्र पदमसी भा० आंबी पुत्री नानो युतेन .मात्र श्रेयसे श्रीपार्श्वनाथ विंबका० प्र० तपा श्री सोमसुंदर संताने श्री लक्ष्मीसागरसूरिभिः ॥ श्री मंडपदुर्गे ॥ श्री.

यह लेख ग्राम मंडोद, जिला शाजापुर, रियासत ग्वालियर के जैन मन्दिर में पीत्तल धातु की पंचतीर्थी के पीछे है।

(२) संवत् १५३६ वर्षे मंडपवास्तव्य ओसवाल ज्ञाति सो० आशा भा० वांदू-सुतनाथाकेन स्वश्रेयसे श्री मुनिसुव्रतस्वामिबिंब कारितं प्रतिष्ठितं श्रीवृहत्तपापक्षे श्री उदयसागरसूरिभिः।

यह लेख ग्राम केसूर, रियासत धार के, दशा ओसवाल के जैनमन्दिर में श्याम-पाषाण की पंचतीर्थी के पीछे है।

(३) मैं श्री रतलाम सम्मेत शिखर स्पेशल ट्रेन में यात्रार्थ गया था उस वक्त ता. १५-११-३३ को श्री भांदक तीर्थ में मन्दिर के अन्दर एक धातु की पंचतीर्थी का लेख देखने में आया, उसमें सं० १५२२ और मडपदुर्ग लिखा हुवा था, कारण वशात् पूरा लेख नहीं उतार सका।

(क्रमशः)

સ...મા...ચા...ર

ધર્મનિંદક રેકર્ડો

હિંદુસ્તાનમા વર્ષોથી અમેરિકાની ગ્રામોફોન રેકર્ડ બનાવનારી "હીઝ માસ્ટર્સ વોઇસ" નામની કંપની તરફથી, કેટલાક સમય પહેલાં "તીરુન્યાન સમંદર" નામનુ ચાર રેકર્ડોમા સમાપ્ત થતુ નાટક તામિલ ભાષામા પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યુ છે આ નાટકમાં સર્વમાન્ય ઇતિહાસની ઇરાદાપૂર્વક અવગણના કરીને પ્રભુ શ્રી પાર્શ્વનાથ અને પ્રભુ શ્રી મહાવીરસ્વામીના સબંધમા સાવ કપોલકલ્પિત સવાદ ગોઠવીને જૈનધર્મને, જૈનધર્મના ગૌરવભર્યા ઇતિહાસને અને જૈનધર્મના પરમ માનનીય પૂજ્ય પુરુષોને ઉતારી પાડવામા આવ્યા છે

તામિલ ભાષાની આ રેકર્ડો તરફ સૌથી પ્રથમ મદ્રાસના જૈન સંઘનુ ધ્યાન ગયુ. આ રેકર્ડો ધર્મનિંદક અને કોઇ પણ ધર્મપ્રેમીની લાગણીને દુભવે તેવી લાગવાથી તે સંઘે એ વાત આખાય જૈન સંઘ સમક્ષ રજૂ કરી પરિણામે આખાય દેશમા એ ધર્મનિંદક રેકર્ડો માટે ઠેર ઠેર સભાઓ ભરી વિરોધના ઠરાવો કરવામા આવ્યા અને એ વાતની જાણ કંપનીને તથા મદ્રાસની સરકારને કરવામાં આવી આપણા દરેક પેપરમા પણ એ માટે ઉગ્ર વિરોધના સૂરો કાઢવામા આવ્યા. બીજી બાજૂ ધી યંગમેન્સ જૈન સોસાઇટી તરફથી એ રેકર્ડો બાબત "હીઝ માસ્ટર્સ વોઇસ" કંપનીની કલકત્તાની હેડ ઑફીસ સાથે પત્ર વ્યવહાર ચલાવવામા આવ્યો ઠેરઠેર સભાઓ ભરીને બતાવવામા આવેલ ઉગ્ર વિરોધ તથા ધી યંગમેન્સ જૈન સોસાઇટી તરફથી કરવામા આવેલા પત્રવ્યવહારને ધ્યાનમાં લઇને, (કેટલોક પત્રવ્યવહાર થયા પછી) છેવટે કંપની તરફથી ધી યંગમેન્સ જૈન સોસાઇટીને નીચેની મતલબનો પત્ર મળ્યો છે.

"જૈનોના વિરોધ ધ્યાનમા લેતાં, અમોએ મજકુર રેકર્ડો અમારા લીસ્ટમાંથી પાછી ખેચી લેવાનો નિર્ણય કર્યો છે અમને ખાત્રી છે કે જૈન સમાજને અમારા આ નિર્ણયથી સાંત્વન મળશે અને અમે માનીએ છીએ કે આ રીતે આ પ્રકરણનો સમાધાન પૂર્વક અંત આવ્યો છે" તા. ૨—૨—૩૭ ન P/A C.

આ પ્રમાણે એ કંપનીની મુખ્યશાખા તરફથી ધી યંગમેન્સ જૈન સોસાઇટીને આવો પત્ર મળવાથી આ પ્રકરણનો લાભદાયક અત આવ્યો છે અને તેથી જૈન સંઘનો વિજય થયો છે એમ માનવામા આવે તો તે ખોટુ નથી

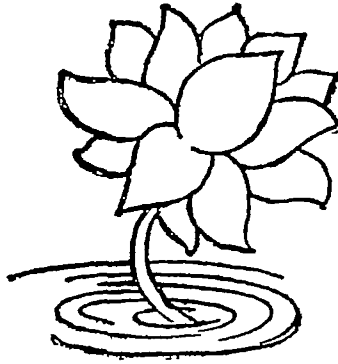
પરન્તુ મદ્રાસના શ્રી સંઘને, આવી ધર્મનિંદક રેકર્ડો માટે આટલાથી સંતોષ ન થયો, એટલે તે શ્રીસંઘે એ માટે કંઇક કાયદેસર પગલા ભરવામા આવે અને એ રેકર્ડો સામે રીતસરનો સરકારી પ્રતિબંધ મૂકાઇ જાય તે માટે પોતાનો પ્રયત્ન ચાલુ રાખ્યો.

તાજેતરમા જ આ પ્રયત્નને ધારેલી સફળતા મળ્યાના શુભ સમાચાર મળ્યા છે મદ્રાસની સરકારે એ ધર્મનિંદક રેકર્ડો સામે કાયદેસરનો પ્રતિબંધ જાહેર કર્યો છે, અને આ રીતે આ પ્રકરણનો સંપૂર્ણ વિજયભર્યો અંત આવ્યો છે.

Regd. No. B. 3801

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

જૈન તત્ત્વજ્ઞાન, જૈન સાહિત્ય, જૈન કળા અને જૈન ઇતિહાસના વિષયો ચર્ચતું, શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિનું પ્રતિકાર વિષયક માસિક મુખપત્ર.

તંત્રીઃ
શાહ ચીમનલાલ ગોકળદાસ

વર્ષ ૨] ક્રમાંક ૨૦ [અંક ૮

પ્રભુ શ્રી મહાવીરનું તત્ત્વજ્ઞાન

લેખક—આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયલબ્ધિસૂરિજી

(ગતાંકથી ચાલુ)

વૈશેષિક દર્શનની માન્યતાઓ :—

હવે આપણે વૈશેષિક દર્શન ઉપર આવીએ. વૈશેષિક દર્શનવાળા **द्रव्य-गुण-कर्म-सामान्य-विशेष-समवायास्तत्त्वम्** અર્થાત્ ૧. દ્રવ્ય, ૨. ગુણ, ૩. કર્મ, ૪. સામાન્ય, ૫. વિશેષ અને ૬. સમવાય એ નામનાં ૭ તત્ત્વ માને છે. તેમાં પ્રથમ દ્રવ્યના પૃથ્વી,જલ, અગ્નિ, વાયુ, આકાશ, કાલ, દિશા, આત્મા અને મન; એ નવ ભેદ માને છે. અહીં પૃથ્વી, અપ્, તેજ અને વાયુને જુદાં જુદાં દ્રવ્ય માનવાં ઉચિત નથી. કેમકે તેના તે જ પરમાણુઓ પ્રયોગ અને સ્વભાવથી પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ અને વાયુરૂપે પરિણમે છે. પોતાનું પુદ્ગલપણું છોડતા નથી, એટલે પરમાણુના પુંજરૂપે, એક જ પુદ્ગલદ્રવ્યમાં તે ચારે આવી જાય છે. અવસ્થાના ભેદ માત્રથી દ્રવ્યનો ભેદ માનવો વ્યાજબી નથી, અને એમ કરવા જતાં દ્રવ્યોની સંખ્યામાં મોટી વૃદ્ધિ થઈ જશે. કાલ અને આકાશ એ બે વ્યાજબી દ્રવ્ય છે દિશાઓ આકાશમાં જ આવી જાય કેમકે જે આકાશમાં સૂર્ય ઉદય થાય છે તે આકાશ જ પૂર્વ દિશાના નામથી વ્યવહૃત થાય છે, અને જ્યાં સૂર્ય અસ્ત થાય છે તેનો પશ્ચિમ દિશાના નામથી વ્યવહાર થાય છે, અને પૂર્વ તરફ મુખ કરી ઉભેલા આદમીના જમણા હાથ તરફની દક્ષિણ અને ડાબા હાથ તરફના આકાશને જ ઉત્તર દિશા કહેવામાં આવે છે, તેથી આકાશથી ભિન્ન તત્ત્વરૂપે દિશા ટકી શકતી નથી. આત્મા શરીર માત્ર વ્યાપી દ્રવ્યરૂપે માનેલો જ છે. મન પુદ્ગલ હોવાથી પુદ્ગલમાં આવી જાય છે, અને ભાવ મન જીવમાં આવી જશે. એમ નવ ભેદ ઉડી જતાં માત્ર જીવ, આકાશ, કાલ, અને પુદ્ગલ એમ ચાર જ કાયમ રહી શકે છે, અને તે સર્વજ્ઞનો પરિચય દઈ શકે છે. વળી વૈશેષિકો કહે છે કે "पृथिवीत्व-योगात् पृथ्वी" તે પણ માત્ર તેમની એક પ્રક્રિયા જ છે, કારણ કે પૃથિવીથી ન્યારૂ કોઈ પૃથ્વીત્વ નથી, કે જેના યોગથી પૃથ્વી બની હોય. દુનિયામા જેટલા પદાર્થો છે, તે તમામ સામાન્ય-વિશેષાત્મક નરસિંહાકાર ઉભય સ્વભાવરૂપ છે જેમકે—

न नरः सिंहरूपत्वान्न सिंहो नर-रूपतः ।
शब्दविज्ञानकार्याणां, भेदाज्जात्यन्तरं हि सः ॥ १ ॥

જ્યારે નર-સિંહ સ્વરૂપ, કૃષ્ણજીએ ધારણ કર્યું હતું ત્યારે સિંહરૂપ હોવાથી તેમને નર પણ ન કહી શકાય, અને નરરૂપ હોવાથી સિંહ પણ ન કહેવાય, કિન્તુ શબ્દ,

વિજ્ઞાન, અને કાર્ય એમ ત્રણેનો ભેદ હોવાથી નરસિંહ, એક જુદી જ જાતી મનાય. તેમ સામાન્ય વિશેષાત્મક વસ્તુ છે ત્યાં પૃથ્વીત્વના યોગથી પૃથ્વી થાય છે, એમ કહેવુ સર્વથા અનુચિત છે. રૂપ, રસ, ગન્ધ, સ્પર્શ રૂપી દ્રવ્યમા રહેનાર હોવાથી, વિશેષ ગુણ છે, અને સખ્યા, પરિમાણુ, પૃથકત્વ, સચોગ, વિભાગ, પરત્વાપરત્વ એ સર્વ દ્રવ્યવૃત્તિ હોવાથી સામાન્ય ગુણ છે. વળી બુદ્ધિ, સુખ, દુખ, ઇચ્છા, દ્વેષ, પ્રયત્ન, ધર્માધર્મ અને સંસ્કાર, એ આત્માના ગુણ છે. ગુરુત્વ પૃથ્વી પાણીનો ગુણ છે પૃથ્વી, પાણી અને તેજ એ ત્રણમા દ્રવત્વ રહે છે. સ્નેહ પાણીમા રહે છે. વેગ મૂર્ત દ્રવ્યોમાં રહે છે, અને શબ્દ આકાશનો ગુણ છે. ત્યાં સખ્યાદિ સામાન્ય ગુણો રૂપાદિની જેમ દ્રવ્યના સ્વભાવરૂપ નથી, કિન્તુ ઉપાધિ સ્વરૂપ છે. માટે તેઓ ગુણ નથી થઈ શકતા. અને કદાચ ગુણ માની લો તો પણ તે પૃથક્ તત્ત્વ ન થઈ શકે, કારણ કે દ્રવ્યથી ભિન્ન એવા જુદા તત્ત્વરૂપે ગુણો સિદ્ધ થઈ શકતા નથી, એટલે ગુણ નામનો બીજો પદાર્થ ઉડી જાય છે. અને શબ્દ પુદ્ગલ હોવાથી અમૂર્ત આકાશનો ગુણ જ નથી થઈ શકતો. વળી ક્રિયા પણ ગુણની જેમ દ્રવ્યગત ધર્મ હોવાથી દ્રવ્યથી ભિન્ન સિદ્ધ નથી થઈ શકતી, તેથી કર્મ નામનો ત્રીજો પદાર્થ પણ સાબ્યત થતો નથી ચોથો પદાર્થ વૈશેષિકોએ સામાન્ય માન્યો છે. જેનુ બીજુ નામ સત્તા છે તેનુ લક્ષણ નીચે મુજબ છે—

"**यतो द्रव्यगुणकर्मसु सदिति प्रतीति सा सत्ता**" અર્થ—જેથી દ્રવ્ય, ગુણ અને કર્મમા સત્ એવી પ્રતીતિ થાય, તે સત્તા નામનો પદાર્થ છે, અને એ ત્રણમા રહેનારી સત્તાને પરસત્તા કહેવાય છે દ્રવ્યમા, ગુણમા અને કર્મમા ભિન્ન ભિન્ન રહેલુ દ્રવ્યત્વ, ગુણત્વ અને કર્મત્વને અપરસત્તા કહે છે અહી વિચારવાનુ એ જ છે કે, સત્તામા સત્ એવો ભાસ બીજી સત્તા દ્વારા થાય છે કે સ્વય થઈ જાય છે. જો બીજી સત્તા દ્વારા થાય છે એમ વૈશેષિકો માને તો પછી બીજી સત્તામાં સત્ એવો ભાસ ત્રીજી સત્તાથી અને ત્રીજી સત્તામા ચોથી સત્તાથી, એમ માનતા અનવસ્થા નામનુ દૂષણ આવશે, અને સ્વયં સત્ એવો ભાસ સત્તામા માને તો તો પછી દ્રવ્ય, ગુણ, કર્મમા પણ સ્વય માની શકાશે, એટલે સત્તા માનવાની જરૂર નહિ પડે વળી દ્રવ્યાદિ પદાર્થ સત્સ્વરૂપે છે, તેમા સત્તા સત્ એવો ભાસ કરે છે, કે અસત્ સ્વરૂપે છે તેમા? જો સત્ સ્વરૂપે છે, તેમા ભાસ કરે છે એમ કહેશો તો પછી સત્તા બિચારી રાકડીએ શુ કર્યુ? કેમકે તે પદાર્થ તો સ્વયં સત્સ્વરૂપે જ હતા, અને જો અસત્ સ્વરૂપમા સત્તા સત્ એવુ ભાન કરાવે તો પછી શશશૃંગ, ગર્ધભશૃંગ આદિનો કેમ ભાસ નથી કરાવતી? એટલા માટે જ પૂર્વ પુરૂષોએ કહ્યું છે કે.—

स्वतोऽर्था सन्तु सत्तावत्, सत्तया किं सदात्मनाम् ।
असदात्मसु नैषा स्यात्, सर्वथाऽतिप्रसङ्गत ॥

અર્થ—અર્થો સ્વયં વિદ્યમાન છે, તો પછી સત્તા શું કરે છે, અને અર્થો સ્વયં વિદ્યમાન નથી તો પછી અતિપ્રસંગના કારણે સત્તા નકામી છે. આથી સિદ્ધ થયુ કે, સામાન્ય—સત્તા-નામનો પદાર્થ પણ મનઃકલ્પિત છે હવે વિશેષ નામના પાચમાં પદાર્થનો વિચાર કરીએ તો તે પણ ટકી શકતો નથી. "अत्यन्तव्यावृत्तिबुद्धि-

हेतवो विशेषा " અત્યન્ત વ્યાવૃત્તિ બુદ્ધિ યાને પરસ્પર પૃથકપણાની બુદ્ધિના હેતુ સ્વરૂપે જે હોય તે વિશેષ કહેવાય છે. અહીં વિચારવુ જોઈએ કે, વિશેષોમા વિશેષ બુદ્ધિ સ્વયં થાય છે કે અપર વિશેષોદ્વારા, જો અપર વિશેષોદ્વારા માનીએ તો અનવસ્થા આવે છે, અને સ્વયં માનીએ તો દ્રવ્યમાં પણ સ્વયં વિશેષ બુદ્ધિ કેમ ન થઈ શકે? આવી રીતે વિશેષ પણ ઉડી જાય છે. હા, સામાન્ય-વિશેષાત્મક ઉભય સ્વરૂપ વસ્તુ માનવામા કોઇ પ્રકારનો વાધો નથી, એટલે દ્રવ્ય એક જ પદાર્થના સ્વરૂપમા સામાન્ય વિશેષ તેના પર્યાયો છે, ભિન્ન નથી. હવે સમવાય નામના છઠ્ઠા પદાર્થનો વિચાર કરતાં તે પણ સાબિત થઈ શકતો નથી તેનુ સ્વરૂપ વૈશેષિકો નીચે પ્રમાણે કરે છેઃ—

"अयुतसिद्धानामाधाराधेयभूतानां य इह प्रत्ययहेतुः स समवायः।"

અર્થ — હંમેશા ભેગા રહેનાર આધાર, આધેય ભૂત પદાર્થમાં જે 'અહી' એવા જ્ઞાનનો હેતુ તે સમવાય કહેવાય છે તે એક અને નિત્ય છે વિચાર કરીએ તો આ વાત પણ હવાઇ તરંગમા મળી જાય છે, કેમકે સમવાય સમ્બન્ધ એક અને નિત્ય હોય તો પછી તેના સમ્બન્ધીઓ પણ એક અને નિત્ય થઈ જવા જોઈએ અને સમ્બન્ધી અનિત્ય હોય તો સમવાય પણ અનિત્ય સિદ્ધ થાય, કેમકે સમ્બન્ધ અને સમ્બન્ધી એવી રીતે જોડાએલા છે કે એકની નિત્યતામા બીજાની નિત્યતા અને એકની અનિત્યતામા બીજાની અનિત્યતા માનવી જ પડે. વળી સમવાય એ એક પ્રકારનો સમ્બન્ધ છે, અને તે દ્વિનિષ્ઠ હોવાથી બન્નેની, દડ અને દંડની જેમ, ભિન્નતામાં સિદ્ધ થઇ શકે તો પછી અયુતસિદ્ધ — અભિન્નમા સમ્બન્ધ કેવી રીતે માની શકાય? મતલબ કે સમવાય પણ એક કલ્પિત વસ્તુ છે. એવી રીતે ૭ પદાર્થ ઉડી જાય છે અને માત્ર એક દ્રવ્ય કાયમ રહે છે. દ્રવ્ય પણ જે નવ માનેલ છે, તે પણ ઉડી જાય છે, અને માત્ર ચાર જ કાયમ રહે છે. આમ સર્વજ્ઞ ભગવત મહાવીર મહારાજના તત્ત્વજ્ઞાન સિવાયનુ અન્ય તત્ત્વજ્ઞાન બધ બેસતુ તત્ત્વજ્ઞાન નથી. આ જ કારણથી ચૌદ વિદ્યાના જાણ શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ ફરમાવે છે કે,

पक्षपातो न मे वीरे, न द्वेषः कपिलादिषु ।
युक्तिमद्वचन यस्य, तस्य कार्यः परिग्रह ॥ १ ॥

અર્થ — પ્રભુ મહાવીર ઉપર મારે પક્ષપાત નથી તેમ કપિલ આદિ ઋષિઓ પર મને દ્વેષ નથી, જેમનુ યુક્તિવાળું વચન હોય તેનુ ગ્રહણ વ્યાજબી છે. મતલબ કે જન્મથી બ્રાહ્મણ હોવા છતા પરમાત્મા મહાવીરદેવના યુક્તિયુક્ત વચનોએ મને તેમનો ઉપાસક બનાવ્યો છે પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવના વચનોની યુક્તિયુક્તતા એટલી પ્રબળ છે કે તેથી ગૌતમસ્વામી આદિ જેવા પોતાની જાતને સર્વજ્ઞ માનનારા એકાદશ પ્રખર વિદ્વાનો પણ મુગ્ધ થયા હતા અને તુરત જ સેવકભાવ સ્વીકારી પ્રભુના હાથે જ તેમણે દીક્ષા લીધી હતી

(અપૂર્ણ)

મંખલિપુત્ર ગોશાલ

卐

卐

લેખક—
મુનિરાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી

(ગતાંકથી ચાલુ)

આનંદ દ્વારા ભગવાન્ મહાવીરને ભય બતાવવો:

કોઈ દિવસ ગોશાળો **હાલાહલા** કુંભારણને ત્યાં ઉતર્યો હતો. તેણે ભગવાન્ મહાવીરના **આનંદ** નામક નિર્ગ્રંથને જોયા. આનંદને પોતાની પાસે બોલાવી ગોશાળાએ કહ્યું. "જૂઓ, તમારા ધર્માચાર્ય જ્ઞાતપુત્ર (મહાવીર) હવે મોટી ઉમરના થયા છે. દેવ, મનુષ્ય અને અસુરોથી પૂજિત થયા છે. 'શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર' 'શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર' આવી તેમની પ્રસિદ્ધિ થઈ છે. ઠીક છે, આજે તેઓ જો મને કંઈ પણ કહેશે તો હું મારા તપસ્તેજથી તેમને બાળીને ભસ્મ કરી દઈશ. તું જા, અને તારા ધર્માચાર્યને આ વાત કહે."

આનંદે ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીની પાસે જઈને ગોશાળાનું કથન નિવેદન કર્યું, અને પૂછ્યું: 'શું ગોશાળો આવી રીતે અરિહંતને ભસ્મ કરવાનું સામર્થ્ય રાખે છે?' ભગવાન્ મહાવીરે કહ્યું. "ગોશાળાની શક્તિથી અરિહંતની શક્તિ અનંતગુણી છે. હા, ગોશાળામાં ભસ્મ કરવાની શક્તિ છે, પણ તે અરિહંતોને નહિ. કેવળ તેમને તે દુઃખ ઉત્પન્ન કરી શકે છે."

ભગવાન્ મહાવીરે તે વખતે **આનંદને** કહ્યું. "તમે જાઓ, અને ગૌતમાદિ નિર્ગ્રંથોને કહો કે ગોશાળો આવે ત્યારે તેની સાથે કોઈ પણ જાતનો વાર્તાલાપ ન કરે."

ગોશાળાનું ભ. મહાવીર પાસે આવવું અને સુનક્ષત્ર-સર્વાનુભૂતિને ભસ્મ કરવા.

થોડા સમયમાં જ હાલાહલા કુંભારણને ત્યાંથી ગોશાળો ભ. મહાવીરસ્વામી પાસે આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો. "હે આયુષ્મન્! કાશ્યપગોત્રીય! 'મંખલિપુત્ર ગોશાળક મારો ધર્મ-શિષ્ય છે,' એ જે તમે કહો છો, તે ઠીક છે, પરન્તુ તમારો શિષ્ય ગોશાળો તો મરીને કોઈ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયો છે. હું તો કૌડિન્યાયન ગોત્રીય **ઉદ્દાયી** નામનો છું. મેં ગૌતમપુત્ર અર્જુનના શરીરનો ત્યાગ કરીને, મંખલિપુત્ર ગોશાલકના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો છે. મારો આ સાતમો શરીરાન્તર પ્રવેશ છે."

ગોશાળાએ આમ કહીને પોતાના સિદ્ધાન્તની કેટલીક વાતો કહી નાખી.

ભગવાન્ મહાવીરે કહ્યું. "તું તારા આત્મસ્વરૂપને શા માટે છુપાવે છે? ગોશાલક, એમ ન કરવું જોઈએ. આમ કરવાને યોગ્ય તું નથી."

ભ. મહાવીરના આ વચનથી ગોશાળાની ગરમીનો પારો વધી ગયો. તે ભગવાન્ મહાવીરના તિરસ્કાર અને અપમાન કરવા લાગ્યો. અને બકવા લાગ્યો. 'હું માનું છું કે તું હવે નષ્ટ થયો છે. હવે તારું અસ્તિત્વ નથી.'

કંઈ પણ કહ્યા વગર ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી આ સહન કરતા રહ્યા. સહન કરવામાં તેઓ સમર્થ હતા. પરન્તુ **સર્વાનુભૂતિ** નામના અણગારથી પોતાના ગુરુદેવનું

અપમાન જોઈ ન શકાયું તે ગોશાળાની પાસે ગયા અને કહેવા લાગ્યા : 'ગોશાળક,
ધર્મનુ એક વચન સંભળાવનારનો પણ ઉપકાર ભૂલાય નહીં. જ્યારે તુ વિચાર તો
કર, ભગવાન્ મહાવીરે તો તને દીક્ષા આપી તારો શિષ્યરૂપે સ્વીકાર કર્યો · તને શિક્ષિત
કર્યો, બહુશ્રુત કર્યો, છતાં તુ ભગવાન્‌ની સાથે અનાર્યપણાનુ આચરણુ કરે છે?"
બસ, **ગોશાળો** સર્વાનુભૂતિ અનગાર ઉપર ખૂબ ગુસ્સે થયો, અને પોતાની શક્તિથી
તેને બાળીને ભસ્મ કર્યો આવી જ રીતે **સુનક્ષત્ર** નામક અનગારને પણ બાળીને ભસ્મ કર્યો.

પુન. તે મહાવીરસ્વામી પાસે જઈને આક્રોશ કરવા લાગ્યો ભગવાને તેને
પૂર્વકૃત ઉપકારો યાદ કરાવ્યા, પરન્તુ એથી તો એ વધારે વીફર્યો અને પોતાના
શરીરમાથી તેજોલેશ્યા કાઢી, પરન્તુ તે તેજોલેશ્યા ભગવાનને બાળવાને માટે સમર્થ
ન થઈ. આમતેમ ચક્કર ખાઈને ખુદ ગોશાળાના શરીરને બાળતી તેના જ શરીરમા
પુન. પેસી ગઈ. ગોશાળો શરમિંદો થઈ ગયો. છતા તે કહે છે, 'હે આયુષ્યમન્,
મારી તેજોલેશ્યાથી પરાભવ પામીને છ મહીનાની અંદર દાહની પીડાથી તુ છદ્મસ્થ
અવસ્થામા જ મરીશ' ભગવાને કહ્યુ, 'ગોશાળક, હજુ તો હુ સોળ વર્ષ સુધી
જિનપણામા વિચરીશ. પરન્તુ તુ તો તારી તેજોલેશ્યાથી સ્વયં પરાભવ પામીને સાત
રાત્રિની અંતે પિત્તજ્વરથી પીડિત થઈને છદ્મસ્થાવસ્થામા જ કાળ કરીશ — મરીશ."

ગોશાળાનું પરાસ્ત થવું અને તેના શિષ્યોનું ભગવાન્ મહાવીર પાસે જવુ :

પોતાની ઇચ્છા પૂર્ણ નહિ થવાના કારણે અને પોતાની તેજોલેશ્યા નિષ્ફળ જવાના
કારણે ગોશાળો હવે શક્તિહીન બની ગયો હતો હવે ભ. મહાવીરના કેટલાયે શ્રમણો
ગોશાળાની પાસે જઈને, તેના મતની વિરુદ્ધ પ્રશ્નોત્તરો કરવા લાગ્યા — તેનાથી પ્રતિકૂલ
વચનો કહેવા લાગ્યા. પરન્તુ ગોશાળો નિરુત્તર જ રહ્યો — વાસ્તવિક ઉત્તર કંઈ ન
આપી શક્યો. આથી તે પોતે ગુસ્સે પણ બહુ થયો પરિણામ એ આવ્યું કે,
ગોશાળાના ઘણા શિષ્યો — અનુયાયીઓ ભગવાન્ મહાવીરની પાસે ગયા, અને તેમને
વંદન — નમસ્કાર કરી, તેમના આશ્રમમાં રહીને વિચરવા લાગ્યા. આજીવિકમતના
થોડાક સ્થવિરો ગોશાળા પાસે પણ રહ્યા.

ગોશાળાની અનુચિત પ્રવૃત્તિ :

ગોશાળો હાલાહલા કુંભારણને ત્યાં હવે રહે છે. તેને છેલ્લા દિવસોમાં શરીરમાં
અતિદાહ ઉત્પન્ન થયો અને તેથી દાહને શાંત કરવા માટે તે હાથમાં કેરી લઈ ચૂસે છે,
મદ્યપાન કરે છે, વારવાર ગાય છે, નાચે છે અને વારવાર હાલાહલા કુંભારણ ઉપર પાણી
ઉછાળતો, માટીના વાસણમાં રહેલા ગંદા પાણીથી પોતાના શરીરનું સિંચન કરે છે. વળી
પોતાની આ સાવદ્યપ્રવૃત્તિને નિરવદ્ય બતાવવા માટે પાણીના જુદા જુદા ભેદો બનાવે છે
અર્થાત્ પોતે જે પાણીનો ઉપયોગ કરી રહ્યો છે, તે નિર્દોષ છે, એવુ સમજાવવાની કોશીશ કરે છે.

ગોશાળાનો અન્તિમ સમય, પશ્ચાત્તાપ અને સત્યપ્રકાશ :

ગોશાળાને જ્યારે પોતાનો અન્તિમ સમય માલુમ પડ્યો, ત્યારે તેણે પોતાના
આજીવિક સ્થવિરોને પાસે બોલાવી આદેશ કર્યો કે, "જ્યારે હુ કાળધર્મ — મૃત્યુને
પ્રાપ્ત કરું, ત્યારે મને સુગંધીવાળા પાણીથી સ્નાન કરાવજો, ગોશીર્ષ ચંદનથી મારા
શરીરનુ વિલેપન કરજો, મહામૂલ્ય એવું હંસના ચિહ્નવાળું પટ — શાટક મને પહેરાવજો,

સર્વાલંકારથી વિભૂષિત કરજો, અને રાજમાર્ગમા મોટી ઉદ્દ્ઘોષણા પૂર્વક એમ કહેવા પૂર્વક મારા શરીરને બહાર કાઢજો કે 'મંખલીપુત્ર ગોશાળક આ અવસર્પિણીમાં ચોવીસમો — અન્તિમ તીર્થંકર થઈને સિદ્ધ થયો છે."

પરન્તુ ગોશાળાનો આ આદેશ અન્તિમ સમય સુધી સ્થિર ન રહ્યો સાત રાત્રિ વ્યતીત થતા જ, ગોશાળાના આત્મામાં સત્યનો પ્રકાશ થયો દાહથી પીડિત થયેલા ગોશાળાને અન્તિમ સમયમાં પોતાનાં પૂર્વકૃત અનુચિત કાર્યોનો પશ્ચાત્તાપ થયો, "અરે, હું 'જિન' નહિ, છતા 'જિન' તરીકે પ્રલાપ કરતો રહ્યો, મેં શ્રમણોનો ઘાત કર્યો હું શ્રમણોનો વિરોધી થયો હુ મંખલિપુત્ર ગોશાલક છું છતાં મેં ઘણી અસદ્ભાવના કરીને પોતાને અને બીજાઓને ભ્રાન્તિમાં નાખ્યા હુ છદ્મસ્થાવસ્થામાં જ કાળ કરીશ, શ્રમણ ભગવાન મહાવીર 'જિન' છે," આવી રીતે પશ્ચાતાપ કરતાં આજીવિક સ્થવિરોને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને તેમને અનેક શપથ આપવા પૂર્વક આ પ્રમાણે કહ્યુ

"જુઓ, હું જિન નથી. હુ શ્રમણોનો ઘાત કરવાવાળો મંખલિપુત્ર ગોશાલક છું. હું છદ્મસ્થાવસ્થામાં જ કાળ કરીશ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીન જિન છે. એટલા માટે હે દેવાનુપ્રિય, જ્યારે હું કાળધર્મને પ્રાપ્ત કરું, ત્યારે મારા ડાબા પગને દોરાથી બાધીને મારા મ્હોમા ત્રણવાર થૂંકજો. અને શ્રાવસ્તિ નગરીના જાહેર રસ્તાએ ઉપર ઉદ્દ્ઘોષણાપૂર્વક એમ કહેજો કે, 'મખલિપુત્ર ગોશાળક 'જિન' નહિ હતો તે શ્રમણોનો ઘાત કરવાવાળો મખલિપુત્ર ગોશાળ છદ્મસ્થાવસ્થામાં જ કાળધર્મ પામ્યો છે. 'જિન' તો શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર જ છે.' એમ કરીને મને બહાર લઈ જજો."

આ આદેશ આપતાં આપતા ગોશાળાએ પોતાનુ શરીર છોડયુ

ગોશાળાએ પોતાના અનુયાયિઓને શપથ આપીને ઉપર્યુક્ત કાર્ય કરવાનુ કહ્યુ હતું. અતએવ પ્રતિજ્ઞાપાલનને માટે **હાલાહલા** કુભારણના સ્થાનમા તેના અનુયાયિઓએ '**શ્રાવસ્તિ**' નુ આલેખન કર્યુ, અને ગોશાળાને પગથી બાધી, ત્રણ વાર મુખમા થૂકી, જેવી રીતે ગોશાળાએ કહ્યુ હતુ તેવી જ રીતે ગોશાળાની આજ્ઞાને પૂરી કરી તે પછી વિધિપૂર્વક ગંધોદકથી સ્નાન કરાવીને, મોટી ધૂમધામ પૂર્વક **શ્રાવસ્તિ** નગરીમા થઈને તેના શરીરને બહાર કાઢવામા આવ્યુ.

આવી રીતે ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીના કથનાનુસાર પોતાની જ તેજો લેશ્યાના પ્રતાપથી ગોશાળાનો, બરાબર સાત રાત્રિ વ્યતીત થતા, શરીરાન્ત થયો

ભગવાન્ મહાવીરને કષ્ટ :

ગોશાળાની તેજોલેશ્યાના પ્રસગને છ મહીના વ્યતીત થયા ન્હોતા. એટલામા ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી જે વખતે **મેઢિકગ્રામ**ના **સાણકોષ્ટક** નામના ચૈત્યમા પધાર્યા, તે વખતે ભગવાનને અસહ્ય પિત્તજ્વર થયો. અને તેના કારણે ઘણો દાહ થયો. અને લોહીયુક્ત દસ્ત પણ થયા. લોકોને શકા થઈ કે ભગવાન્ મહાવીર જરૂર કાલધર્મ પામશે પરન્તુ ભગવાને કહ્યુ 'હુ હજુ સોલ વર્ષ પર્યન્ત કાળ કરીશ નહિ' તે પછી સિંહ નામના અણગાર **મેઢિકગ્રામ**મા જઈને **રેવતી** નામની ગૃહસ્થિનીને ત્યાથી દાહને શમન કરવાવાળો **બીજોરાપાક** લઈ આવ્યા આને આરોગવાથી ભગવાન્નો રોગ શાન્ત થયો

ગોશાળાનુ વચન જૂઠું પડયું અને ભગવાન્ મહાવીરનુ વચન સાચુ થયુ **સંપૂર્ણ**

ચંપાપુરી મહિમા

લેખક
આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયપદ્મસૂરિજી

ચંપાપુરી નગરીમાં બનેલી કેટલીક ધાર્મિક ઘટનાઓનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન

અયોધ્યાનગરી અને કૌશાંબીનગરીની માફક આ શ્રી ચંપાપુરી પણ મહાપ્રાચીન નગરી ગણાય છે. આ નગરીમાં શ્રી તીર્થંકર દેવના પાચે કલ્યાણકો થયાં છે.

શ્રી વાસુપૂજ્યસ્વામીનાં પાંચ કલ્યાણકો :

વર્તમાન ચોવીશીના બારમા તીર્થંકર શ્રી વાસુપૂજ્યસ્વામીમહારાજા — દશમા પ્રાણત દેવલોકના વીસસાગરોપગમ સુધીના દેવતાઈ સુખો ભોગવી, જેઠ સુદિ છઠ્ઠને દિવસે આ નગરીમા સુપૂજ્ય રાજાની શ્રી જયારાણીની કુક્ષિમા આવ્યા. તે ચ્યવન કલ્યાણક થયુ. કુંભરાશિ અને શતભિષક નામના નક્ષત્રમાં કાર્તિક વદિ ચૌદશે આ નગરીમા જ તેઓ જન્મ પામ્યા. એટલે તે બીજુ કલ્યાણક થયુ. ૭૦ ધનુષ્ય પ્રમાણ કાયાવાલા પ્રભુ શ્રી વાસુપૂજ્યસ્વામી મહારાજાએ કુમાર અવસ્થામાં છઠ્ઠ તપ કરીને ૬૦૦ પુરુષોની સાથે આ નગરીના પાડલ વૃક્ષની નીચે ફાગણ સુદિ પૂનમે પવિત્ર સયમ ગ્રહણ કર્યું. ત્યારે તેઓ ચતુર્થ જ્ઞાન પામી ચઉનાણી થયા આ ત્રીજુ કલ્યાણક થયુ પહેલુ પારણુ તેમણે સુનંદ શેઠને ઘેર કર્યું, ત્યા પંચદિવ્ય પ્રકટયા એક માસ છદ્મસ્થપણે વિચર્યા બાદ મહાસુદિ બીજે છઠતપમા રહેલા પ્રભુને-આ જ નગરીમા કેવલજ્ઞાન પ્રકટ થયુ, જેથી પ્રભુ સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી કહેવાયા. આ તેમનુ ચોથું કલ્યાણક થયુ.

પ્રભુદેવને શ્રી સુભૂમ આદિ ૬૬ ગણધરો હતા વૈક્રિયલબ્ધિના ધારક મુનિવરો ૧૦૦૦૦, વાદીઓ ૪૭૦૦, અવધિજ્ઞાની ૫૪૦૦, કેવલી ૬૦૦૦, ચઉનાણી મુનિવરો ૬૫૦૦, અને ૧૨૦૦ ચૌદપૂર્વી મુનિઓ હતા. તથા બોતેરહજાર સાધુઓ, અને શ્રી ધરણી આદિ એક લાખ સાધ્વીઓનો પરિવાર હતો શ્રાવકો ૨૧૫૦૦૦ હતા અને શ્રાવિકાઓ ૪૩૬૦૦૦ હતી બોતેરલાખ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતા પ્રભુ આ નગરીમાં ૬૦૦ મુનિવરોની સાથે, માસિક અણશણ કરી, અષાડ સુદિ ચૌદશે, મુક્તિને પામ્યા. આ પ્રભુનુ પાચમુ કલ્યાણક થયુ

રોહિણી રાણીની મુક્તિ :

આ પ્રભુદેવના મઘવ નામના પુત્રને લક્ષ્મી નામની પુત્રી હતી. તે લક્ષ્મીને આઠ પુત્રો અને રોહિણી નામની પુત્રી હતી. નૃપતિ શ્રી અશોકે આ રોહિણીને પટ્ટરાણીપદે સ્થાપન કરી હતી રોહિણી રાણીને ૮ પુત્રો અને ૪ પુત્રીઓ હતી. આ રોહિણીએ પ્રભુદેવના રુપ્યકુંભ અને સ્વર્ણકુંભ નામના બે મુનિવરોની દેશના

સાંભળતાં પોતાના દુઃખનું કારણ કર્મની બીના અને પૂર્વભવમાં આરાધેલા રોહિણી તપની બીના જાણીને ઉજમણાનો વિધિ સાચવવા પૂર્વક તે તપનો મહિમા વધાર્યો અને સપરિવાર મુક્તિ પદ પણ મેળવ્યુ. આ પુનિત ઘટના પણ આ શ્રી ચંપાનગરીમા જ બની હતી.

કરકંડુ રાજાનો સંબંધ:

કાદબરી અટવીમાં કલિગિરિની પાસે કુંડ નામના સરોવરને કાંઠે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ જ્યાં કાઉસ્સગ્ગ ધ્યાને રહ્યા હતા, ત્યા જેણે કલિકુંડ નામના તીર્થની સ્થાપના કરી હતી, તે શ્રી કરકડુ રાજા પણ પૂર્વે આ નગરીમા રાજ્ય કરતા હતા.

મહાસતી સુભદ્રાનું શીલમાહાત્મ્ય:

જ્યારે આ નગરીના ચારે દરવાજા સજ્જડ બંધ થયા અને તેને ઉઘાડવાને કોઇ પણ સમર્થ થયુ નહિ, ત્યારે સતી સુભદ્રાએ કાચા સૂતરના તાતણાથી ચાલણીમા, શીલના પ્રભાવે, કૂવામાંથી જલ કાઢી તેને દરવાજા ઉપર છાટી ત્રણ દરવાજા ઉઘાડ્યા હતા. ચોથો દરવાજો બીજી સતી સ્ત્રીની પરીક્ષા માટે ન ઉઘાડયો. ઘણા વખત સુધી ચોથો દરવાજો બધ રહ્યો. કાલાન્તરે વિક્રમ સં. ૧૩૬૦ની સાલમાં લક્ષણાવતી નગરીનો (બાદશાહ) હમ્મીર શ્રી સુરત્રાણ સમસદીન — (પોતે વસાવેલા) શંકરપુરનો કિલ્લો બધાવવા માટે અહીંથી પાષાણ લઈ જવાના પ્રસંગે આ દરવાજાને પણ લઈ ગયો.

પ્રત્યેકબુદ્ધ કરકંડુની ઘટના:

રાજા દધિવાહનને પદ્માવતી નામની રાણી હતી તે રાણીને પુત્ર-ગર્ભના પ્રભાવે એવો દોહલો ઉપજ્યો કે "હુ રાજાની સાથે હાથી ઉપર બેસી મોટા જગલમા ફરુ" આ દોહલો પૂર્ણ કરવાને રાજા દધિવાહન રાણી સહિત હાથી ઉપર બેસી વિશાલ અરણ્યમા ફરવા નીકળ્યા તે પ્રસગે હાથીની અંબાડી ઉપરથી ખસી જવાથી રાજાએ ઝાડની ડાળીનુ આલંબન લીધુ, રાણી ગર્ભના કારણે અશક્ત હોવાથી તે વખતે નહિ ઉતરતા હાથી ઉપર જ જંગલમા આગળ ચાલી ઘણે દૂર જતાં હાથી ઉભો રહ્યો ત્યારે રાણીએ ધીમે ધીમે નીચે ઉતરી પુત્ર પ્રસવ્યો. તેનુ નામ કરકંડુ પાડ્યુ, અને તે ભવિષ્યમા રાજા થયો એની માતા પદ્માવતીએ પ્રભુનો પવિત્ર ઉપદેશ સાભળીને વૈરાગ્ય ભાવે ભાગવતી દીક્ષા ગ્રહણ કરી જ્યારે કરકડુ રાજા અજાણતાં કલિગ દેશમા પિતાની સાથે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયો, ત્યારે આ સાધ્વી પદ્માવતીએ પિતા દધિવાહનની ઓળખાણ આપી તેને યુદ્ધ કરતા અટકાવ્યો. આ રાજા કરકંડુને એક વૃદ્ધ બળદ જોઈ સંસારની અસારતાનું ભાન થયુ એટલે તેઓ સયમ લઈ પ્રત્યેકબુદ્ધ થયા અને છેવટે મોક્ષે ગયા. આ પ્રત્યેકબુદ્ધ કરકડુ મહર્ષિને શ્રી સ્થાનાગ સૂત્રની ટીકામા પૂજ્યપાદ આચાર્ય પુરંદર શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજે પ્રત્યેકબુદ્ધ સિદ્ધના વર્ણનમા દૃષ્ટાંત તરીકે બતાવ્યા છે.

(અપૂર્ણ)

હસ્તલિખિત પ્રતિઓ અને સૂચીપત્રો

લેખકઃ—પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા, એમ. એ.

" ये लेखयन्ति जिनशासनपुस्तकानि,
व्याख्यानयन्ति च पठन्ति च पाठयन्ति ।
शृण्वन्ति रक्षणविधौ च समाद्रियन्ते,
ते देवमर्त्यशिवशर्म नरा लभन्ते ॥ "

— ઉપદેશ તરંગિણી (પૃ. ૧૩૯)

હસ્તલિખિત પ્રતિનો અર્થ 'હાથે લખેલી નકલ' એવો થાય છે ખરો, પરંતુ ગમે તેવા લખાણને માટે એ શબ્દોનો પ્રયોગ ન કરતાં ગ્રંથાત્મક લખાણને માટે એનો પ્રયોગ કરાય છે. ગ્રંથોના અમુદ્રિત અને મુદ્રિત એવા જે બે વિભાગો પડી શકે છે તેમાના પહેલા વિભાગના ગ્રંથો 'હસ્તલિખિત પ્રતિ' કહેવાય છે કે જે ઉપરથી, એની છાપેલાં પુસ્તકોથી ભિન્નતા આપોઆપ સૂચવાઈ જાય છે. હસ્તલિખિત પ્રતિને માટે '**હા**થપોથી' એવો પણ પ્રયોગ કરાય છે. એને અંગ્રેજીમા "Manuscript" કહેવામાં આવે છે.

ઉત્પત્તિ — જ્યારથી લિપિ અસ્તિત્વમાં આવી ત્યારથી જ, લિખિત પ્રતિનો જન્મ થયો એમ માનવુ જેમ અનુચિત છે તેમ ઇ સ ની પૂર્વે કોઈ પ્રતિ લખાઈ જ નથી એમ માનવું પણ અનુચિત છે. શ્રી **ઋષભદેવે** પોતાની પુત્રી **બ્રાહ્મીને** જમણા હાથ વડે ૧૮ લિપિઓ શીખવી હતી એમ જૈન પરપરાનું કહેવુ છે આ વાતને આધારે એમ કહી શકાય કે પ્રથમ તીર્થંકરના ગણધરોએ જે દ્વાદશાંગી રચેલી તેને યાદ રાખવા માટે કે તેનું વિવરણ નોંધી રાખવા માટે હસ્તલિખિત પ્રતિઓનો કોઈક ઉપયોગ કર્યો હોય તો ના નહિ એ અતિ પ્રાચીન સમયની વાત બાજુ પર રાખી શ્રી **મહાવીરસ્વામીના** સમયની વાત વિચારીએ તો ઈ. સ પૂર્વે પાંચમા છઠ્ઠા સૈકામાં હસ્તલિખિત પ્રતિઓ હોય એમ માનવાને કશો જ વાંધો જણાતો નથી. શ્રી **ઇન્દ્રભૂતિ** વગેરે ગણધરોએ જેમ દ્વાદશાગી રચી તેમ એમના સમસમયી અન્ય મુનિવરોએ પ્રકીર્ણકો રચ્યાં એ તમામ ગ્રથો ગમે તેવા શિષ્યો પણ સારી રીતે યાદ રાખી શકે તેમ ન હોઈ એમાંના કેટલાક જરૂર[1] લિપિબદ્ધ થયા હોવા જોઈએ. જો કે લિપિબદ્ધ પુસ્તકોના ઉપયોગ કરતા મોઢેથી શીખવવાની પ્રથા ઘણા લાબા વખત સુધી— લગભગ શ્રી **દેવર્દ્ધિ**ગણિ ક્ષમાશ્રમણના સમય સુધી ચાલુ રહી હશે. **તત્ત્વાર્થાધિગમશાસ્ત્ર**ની ભાષ્યાનુસારિણી ટીકા રચનારા શ્રી **સિદ્ધસેન**ગણિના સમયમા

૧ લિપિનું જ્ઞાન શ્રી **મહાવીરસ્વામી**ના સમયમાં ન હતું એમ કહેનાર, શ્રુતજ્ઞાનના વિભાગો પૈકી અક્ષરશ્રુતના લબ્ધ્યક્ષર નામના ભેદનો અપલાપ કરે છે એમ માનવું પડશે.

હસ્તલિખિત પ્રતિઓનો વ્યવહાર શરૂ થઈ ગયો હતો એમ એમની રચેલી ટીકાની પ્રશસ્તિતા નિમ્ન લિખિત—

" यत्र स्थित प्रवचनं पुस्तकनिरपेक्षमक्षतं विमलम् ।
शिष्यगणसम्प्रदेयं जिनेन्द्रवक्त्राद् विनिष्क्रान्तम् ॥ २ ॥ "

પદ્ય ઉપરથી અનુમનાય છે.

પ્રતિમાં સુધારા વધારા કરવાની શૈલી — લખતા લખતા કોઈ નકામો અક્ષર કે શબ્દ લખાઈ જાય તો પછી તે છેકી નાખવા માટે મોટે ભાગે પીળા રંગની હડતાલ વાપરવામા આવે છે કોઈક વાર સફેદ રંગની પણ કોઈ ચીજ વાપરેલી જોવાય છે. આ પ્રમાણે હડતાલ વગેરે ન વાપરતા કેટલીક વાર જે અક્ષર ન જોઈતો હોય તેને માથે મીંડુ મૂકવામા આવે છે અને એ દ્વારા એ નિરર્થક છે એમ સૂચવાય છે. અક્ષરને નિરર્થક સૂચવવા એની આસપાસ ગોળ કુંડાળું પણ કરાતું હોય એમ **નૈષધચરિત** (સ ૧, શ્લો. ૧૪)મા વપરાયેલ 'કુંડલના' શબ્દની નોંધ ઉપરથી જણાય છે, પરંતુ આ વિશિષ્ટતાવાળી કોઈ જૈન પ્રતિ હજી સુધી મારા જોવા-જાણવામા આવી નથી. અક્ષરોનો વિનિમય સૂચવવા ૧ ને ૨ એવા અંક એના ઉપર લખાય છે.

લિપિ — ઘણાખરા જૈન ગ્રંથો જૈન લિપિમાં લખાયેલા જોવાય છે એ લિપિ દેવનાગરીને મોટા ભાગે મળતી આવે છે, પરંતુ કેટલાક અક્ષરો-ખાસ કરીને જોડાક્ષરો લખવાની જ પદ્ધતિ જુદી છે એથી તો કોઇક વાર વિદ્વાનોની ભૂલ થઈ છે દાખલા તરીકે ડૉ. **વેબરે** च ને व्य સમજી લીધો. જુઓ બર્લિન રાજકીય પુસ્તકાલયની હસ્તલિખિત પ્રતિઓનું એમણે તૈયાર કરેલું વિસ્તૃત અને વર્ણનાત્મક સૂચીપત્ર (પૃ ૫૭૭, પંક્તિ ૨૪).

બાબુ **રાજેન્દ્રલાલ મિત્ર** ठ ને व સમજી તે પ્રમાણે તેમણે એમના સૂચીપત્રમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે. જુઓ પૃ ૭૦૨ (ક્રમાંક ૧૫૩૭) અને પૃ. ૭૧૯ (ક્રમાંક ૧૭૮૦) જૈન પ્રતિઓમાં જે ग्र લખાય છે તે ग्ग સમજવાનો હોય છે એ વાત ડૉ. **વેબર**ના ધ્યાનમા નહિ હોવાથી તેમને હાથે સ્ખલના થઇ છે જુઓ પૃ. ૫૭૬, પંક્તિ ૧૪, પૃ ૫૨૫ વગેરે. હાલમાં ઘણાખરા જૈન ગ્રંથો દેવનાગરી લિપિમા જ છપાઈને બહાર પડે છે એથી ભય રહે છે કે ધીરે ધીરે જૈન લિપિ લુપ્ત થઈ જશે **જૈન તત્ત્વાદર્શ, ભીમસી માણેક** તરફથી બહાર પડેલ **પંચપ્રતિક્રમણસૂત્ર,** પં **હીરાલાલ હંસરાજ** તરફથી બહાર પડેલા કેટલાક પુસ્તકો, અને "જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા"ના કેટલાક પુસ્તકો જૈન લિપિમા બહાર પડેલા છે. જ્યારે એક બાજુ જૈનો મોટે ભાગે પોતાની લિપિ તરફ ઉપેક્ષા કરતા જોવાય છે, ત્યારે બીજી બાજુ પ્રો. **કીથ**દ્વારા સંપાદિત "ઇન્ડિયા ઓફીસના પુસ્તકાલયગત સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત હસ્તલિખિત પ્રતિઓના વર્ણનાત્મક સૂચીપત્ર"મા જૈન લિપિને સ્થાન અપાયેલુ છે

સાચવણી .— હસ્તલિખિત પ્રતિઓ કેટલી બધી ઉપયોગી છે તે વિષે વિવેચન કરવાની જરૂર નથી. મહત્ત્વશાળી પ્રતિઓ બરાબર સચવાઈ રહે તે માટે યોગ્ય

પ્રબંધ થવો ઘટે. પ્રતિના માપના બે જાડાં પૂઠા (કાર્ડ બોર્ડ) કાપી[1] એ બેની વચ્ચે પ્રતિ રાખી એની આસપાસ માપસરનુ મજબૂત કપડુ વીટાળવું. પછી એ કપડાને બે કસ રાખી તે બરાબર બાધવી. કપડાના મધ્ય ભાગના ઉપર એક કાગળ ચોટાડી તેમા ગ્રંથનુ નામ, તેના કર્તાનુ નામ, વિષય, રચનાસવત્ અને લેખનવર્ષ ઇત્યાદિ મુખ્ય મુખ્ય વિગતોનો ટુંકમા ઉલ્લેખ કરવો

પ્રતિનુ કોઈ પાનું ફાટી ગયુ હોય તો Adhesive tape paper and linen કે એના જેવો પાતળો કાગળ ચોટાડવો. એટલે એ ચોંટાડવા છતા એમાંથી અક્ષર દેખી શકાશે પ્રતિની કોર ઘસાઇ જતી હોય તો ત્યા કાગળની નાની નાની પટીઓ લગાડવી, પરતુ આવુ કાર્ય કરતા લખાણનો જરાયે ભાગ સદાને માટે ઢકાઈ ન જાય તે તરફ પૂરતુ લક્ષ્ય આપવું.

તાડપત્રની પ્રતિ સચવાઈ રહે તે માટે આસપાસ એના માપના બે લાકડાના પાટિયા — ચીપો રાખવી. એ પાટિયામા પ્રતિ મૂકી તેની આસપાસ કાગળ લપેટવો, અને એની આસપાસ કાગળ ન કપાઈ જાય તેવી રીતે દોરી બાધવી પછી એ રીતે તૈયાર કરેલી પ્રતિ એના માપના અને મજબૂત એવા ડબ્બામા મૂકવી એમાં મૂકતા પહેલા ડબ્બાના લગભગ બન્ને છેડા આગળ એકેક લેધર કલાસની પટી રાખવી. એ બને પટીઓના બને છેડા બરાબર બહાર રહે એવી રીતે પ્રતિ ડબ્બામા મૂકવી જેથી પ્રતિ કાઢવી હોય તો પટીના છેડા પકડીને પ્રતિ બહાર કાઢી શકાય.

કોઈ પ્રતિ સચિત્ર હોય અને જો તેમાંનુ ચિત્ર ઐતિહાસિકાદિ દષ્ટિએ મહત્ત્વનુ હોય તો એ ચિત્ર નષ્ટ થઈ જાય એ પૂવે એનો પ્રતિકૃતિ (ફોટો) કરાવી લેવી જોઈએ. એ જ પ્રમાણે બીજા કોઈ મહત્ત્વશાળી ગ્રથની વિરલ પ્રતિ નાશ પામી જાય તે પૂર્વે તેની પણ પ્રતિકૃતિ કરાવી લેવાવી જોઈએ.[2]

પ્રતિઓ રાખવાનું સ્થળ — હસ્તલિખિત પ્રતિઓ એ આપણા પૂર્વજો તરફથી આપણને મળેલો અમૂલ્ય વારસો હોઈ તે જળવાઇ રહે અને આગ વગેરેથી તેનો નાશ ન થાય તે માટે એ પ્રતિઓને fire-proof મકાનમા જ્ઞાનમદિરમાં વ્યવસ્થિત રીતે કબાટોમાં રાખવી જોઈએ એ મંદિરના જે ભાગમાં પ્રતિઓ હોય ત્યાં બીડી પીવાની કે ઉઘાડો દીવો[3] રાખવાની સખત મનાઈ હોવી જોઇએ. થોડે થોડે દિવસે કબાટમાથી પ્રતિઓ કાઢી તેનુ સમુચિત રીતે પ્રતિલેખન થવું ઘટે, નહિ તો ઉધઇ વગેરેથી પ્રતિઓનો નાહક નાશ થાય. અત્ર એ ઉમેરવુ અનાવશ્યક નહિ ગણાય કે છતી શક્તિએ દેવદ્રવ્યને ખવાઇ જતુ ન બચાવનાર દોષને પાત્ર ઠરે છે તેમ આ જ્ઞાનરૂપ દ્રવ્યની ઉપેક્ષા કરનાર પણ પાપનો ભાગી બને છે

૧. સરખાવો 'કંબિકા'નો અર્થ

૨. દાખલા તરીકે ભાંડારકર પ્રાચ્ય વિદ્યા સશોધન મંદિર તરફથી જોનિપાહુડની પ્રતિકૃતિ તૈયાર કરાવાઈ છે.

૩. મને યાદ છે ત્યા સુધી ભાડારકર પ્રાચ્ય વિદ્યા સશોધન મંદિરમા જે વિશાલકાય ઓરડામાં પ્રતિઓ રાખી છે ત્યા વીજળીની બત્તી પણ નહિ રાખવાની સરકારની સલાહ મળ્યુ છે.

ઉપયોગ— હસ્તલિખિત પ્રતિઓ કેવળ પ્રદર્શનરૂપે જ નથી એ કંઈ શોભાના ગાઠિયા નથી. સંપાદનાદિ કાર્ય માટે એ ખપમા આવવી જોઈએ અને તેમા જ એનુ ખરેખરુ ગૌરવ સમાયેલુ છે બાકી ભડારોમા પ્રતિઓને ગોંધી રાખવાથી ખાસ લાભ નથી, કેમકે ગમે તેટલી મહેનત લઈને સાચવી રાખેલ પ્રતિ ઉપર પણ કાળ પોતાનો પજો જમાવ્યા વિના રહેનાર નથી તેથી એને હાથે એ નષ્ટ થઈ જાય તે પૂર્વે એ ખપમા આવે અને જરૂર જણાયતો એની બીજી નકલ ઉતરાવી લેવાય તે વધારે ઈચ્છવા યોગ્ય છે યોગ્ય સંપાદકને પણ જો એ ન મળી શકે તો કહેવુ પડશે કે જે વારસો સાહિત્યરસિક વિદ્વાનોને માટે પૂર્વજો મૂકી ગયા છે તેમાથી તેમને વિના કારણ વંચિત કરવામા આવે છે ભાંડારકર પ્રાચ્ય વિદ્યા સંશોધન મદિરને વહીવટ માટે સોંપાયેલી અને સરકારી મિલ્કતરૂપ એવી પ્રતિઓ છેક યુરોપ અને અમેરિકાના વિદ્વાનોને પણ અમુક શરતોએ મળી શકે છે એટલુ જ નહિ પણ, પ્રતિ એ કટકે ન આપતા એકી વખતે આખી અપાય છે એ પ્રમાણેની ઉદારતા પૂર્વક આપણા તમામ ભડારોના માલીકો પણ વર્તે અને જૈન સાહિત્યના પ્રચારાદિ દ્વારા ઉપાર્જિત-થતુ પુણ્ય હાંસલ કરે એમ સૌ કોઇ ઇચ્છે

સૂચીપત્રો

અત્યાર સુધીમાં વિવિધ સ્થળેથી હસ્તલિખિત પ્રતિઓના સૂચીપત્રો પ્રસિદ્ધ થયાં છે એમાના કેટલાકમાં તો બહુ જ ઓછું વર્ણન છે **ભાંડારકર પ્રાચ્ય વિદ્યા સંશોધન મંદિરના** પુસ્તકાલયમા જૈનોને લગતા નીચે મુજબના સૂચીપત્રો છે :—

(૧–૬) પ્રો **પિટર્સનના** ૭ હેવાલો, (૭) ડો **કિલહોર્નનો** હેવાલ, (૮) ડો **વેબરનું** વર્ણનાત્મક સૂચીપત્ર, (૯) **જૈન ગ્રંથાવલી,** (૧૦) રાયબહાદુર **હીરાલાલ** કૃત "મધ્ય પ્રાત ને બિહારને લગતુ સૂચીપત્ર" (૧૧) જેસલમેરીય ભાંડાગારસૂચી, (૧૨) જૈન ગુર્જર કવિઓ ભા ૧, (૧૩) **આઉફ્રેકટકૃત** સૂચીપત્રોનુ સૂચીપત્ર, (૧૪) "લીમડીના જૈન જ્ઞાનભડારની હસ્તલિખિત પ્રતિઓનુ સૂચીપત્ર."

આ પૈકી (૧) જૈન ગ્રથાવલી, (૨) જૈન ગુર્જર કવિઓ, (૩) જેસલમેરીય ભાડાગારીય સૂચીપત્ર, (૪) રાયબહાદુર હીરાલાલ કૃત મધ્ય પ્રાત અને બિહારને લગતુ સૂચીપત્ર તેમજ (૫) લીમડીના સૂચીપત્રમા પ્રાય. જૈન હસ્તલિખિત પ્રતિઓ વિષે જ નિર્દેશ છે, પરતુ એમા ખુદ આપણી કોમ તરફથી જ બહાર પડેલાની સખ્યા અતિ અલ્પ છે જૈન ગ્રથાવલી અને જૈન ગુર્જર કવિઓ શ્રીમતી જૈન શ્વેતાબર કોન્ફરન્સ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલ છે, જ્યારે લીમડીના ભડારનુ સૂચીપત્ર શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલ છે આ ત્રણ ગુજરાતી ભાષામા છે **જૈન સાહિત્ય સંશોધકમાં** એક જુની ટીપ છપાયેલી છે આ ઉપરાત કોઇ વ્યવસ્થિત સૂચીપત્ર હોય તો એ મારા ખાસ જાણવા કે જોવામા આવ્યુ નથી.[૧]

અપૂર્ણ

---

૧ દિગબરો તરફથી કેટલાક સૂચીપત્રો પ્રસિદ્ધ થયેલાં યાદ છે. ઘણે ભાગે મારી પાસે એની એકેક નકલ પણ છે.

જૈનપુરીનાં જિનમંદિરોની અપૂર્વ કળા

લેખક

શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ, વડોદરા.

(છઠ્ઠા અંકના પાના ૩૭૫ થી ચાલુ)

૨. લાકડા ઉપરનાં ચિત્રકામો તથા કોતરકામો*

૧ માંડવીની પોળમા શ્રીસમેતશિખરજીની પોળના મૂળ નાયક શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનના દેરાસરમાં લાકડામા કોતરીને શ્રી સમેતશિખરજીના પહાડની લગભગ પંદર ફૂટ ઊંચાઈની રચના કરવામા આવી છે, જે લગભગ ત્રણસો વર્ષ પહેલાની છે. મારા સાભળવા પ્રમાણે પહેલા તે આખોયે ડુગર ગોળ ફેરવી શકાય તેવી રીતની ગોઠવણી કરી હતી. દેરાસરના લાકડાના થાભલા પરની ચિત્રાકૃતિઓ ઉપર ધૂળના થરના થર જામી જવાને લીધે અસ્પષ્ટ બનેલી એ ચિત્રાકૃતિઓ જોનારને તે પ્રત્યેની આપણી બેદરકારીની સાક્ષી આપી રહી છે થોડા જ વર્ષ પહેલા જ્યારે હુ નાનો હતો ત્યારે આ દેરાસરની બહારની ભીંતો ઉપર કેટલાક સુદર ચિત્રો મે મારી નજરે જોએલા હતા, અને હુ ભૂલતો ન હોઉં તો, તેમાના એક ચિત્રમા શ્રેષ્ઠીપુત્ર ઈલાચી કુમાર અને નટડીના પ્રસંગને લગતાં નાટ્ય પ્રયોગોના ઘણા જ મહત્ત્વના ચિત્રો હતા. બીજા એક ચિત્રમા મધુબિંદુના દૃષ્ટાતને લગતા ચિત્રો હતા અને બીજાં પણ જૈનધર્મની કેટલીક કથાઓને લગતા હતા. આજે જીર્ણોદ્ધારના કારણે એ સુદર ચિત્રોનુ નામનિશાન પણ રાખવામા આવ્યુ નથી.

૨. ઝવેરીવાડ વાઘણ પોળમા મૂળનાયક શ્રી અજિતનાથના દેરાસરમા લાકડામાં કોતરી કાઢેલો એક સુદર નારીકુંજર છે, જેના ચિત્ર તથા સમજુતી માટે મારા તરફથી પ્રસિદ્ધ થએલ 'જૈન ચિત્ર કલ્પદ્રુમ' નામના ગ્રંથમા રજુ કરેલા ચિત્ર. નંબર ૧૫૨, ૧૫૩ તથા તેને લગતુ 'ચિત્ર વિવરણ' જોવા વાચકોને મારી નમ્ર વિનંતી છે પહેલા આ નારીકુજર જૈનધર્મના ધાર્મિક વરઘોડામા ફેરવવામા આવતો તેમા તથા દેરાસરના રંગમંડપમાની થાભલીઓ ઉપરની ચારે બાજુની પાટડીઓમા બહુ જ સુદર

---

* આ સિવાય ગુજરાત પ્રાતના બીજા મુખ્ય મુખ્ય શહેરો જેવાં કે પાટણ, રાધનપુર, ખંભાત તથા સુરતનાં જૈનમંદિરોના લાકડા ઉપરના ચિત્રકામો તથા કોતરકામોની માત્ર યાદી 'જૈન ચિત્ર કલ્પદ્રુમ' ના પાના ૪૮ થી ૫૨ મા આપવામાં આવી છે.

લાકડાનું કોતરકામ આજે પણ વિદ્યમાન છે. આ દેરાસર અમદાવાદના હાલના નગરશેઠના પૂર્વજોએ બંધાવેલુ છે અને તેનો વહીવટ અમદાવાદની શ્રીમાન્ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના હસ્તક છે

૩. ઝવેરીવાડ નિશાપોળમાં વિજયરાજસૂરગચ્છવાળાઓના વહીવટવાળા મૂળનાયક શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનના દેરાસરમા લાંકડાનાં સુદર કોતરકામો આવેલાં છે, જે તેના વહીવટદારોએ બહુ જ કાળજી પૂર્વક સંભાળભરી રીતે સુરક્ષિત રાખ્યા હોય તેમ, તે દરેક ઉપર જડી દીધેલા કાચ જોવાથી નિરીક્ષકોને દેખાઇ આવે છે. કાચ એવી સંભાળ પૂર્વક જડેલા છે કે જેથી તેના ઉપર ધૂળના થર વગેરે જામીને કોતરકામને નુકશાન ન પહોચવા પામે

૪. નિશાપોળમાં જ જગદ્વલ્લભ પાર્શ્વનાથના સુપ્રસિદ્ધ દેરાસરના ઉપરના ભાગમાં, ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ તથા સહસ્રફણા પાર્શ્વનાથના ગર્ભદ્વારની બહારની બાજુની લાકડાની થાંભલીઓ તથા લાકડાની દિવાલો ઉપર મુગલકળાના સમય દરમ્યાનનાં સુંદર પ્રાચીન ચિત્રો તથા રંગમંડપની છતોમા લાકડાંની સુદર આકૃતિઓના મુગલ સમય દરમ્યાનની સંયોજનાકૃતિઓનાં કોતરકામો આજે પણ જેવા ને તેવાં વિદ્યમાન છે અમદાવાદના જિનમદિરોના લાકડાનાં કોતરકામો પૈકીના સર્વશ્રેષ્ઠ કોતરકામોમાં આ કામની ગણના કરી શકાય આ જ દેરાસરમાં નીચેના ભૂમિગૃહ (ભોંયરા) માં મૂળ નાયક શ્રી જગદ્વલ્લભ પાર્શ્વનાથની અતિ ભવ્ય પ્રાચીન મૂર્તિ ખાસ દર્શનીય છે. * મૂર્તિની નીચેની બેઠક (પબાસન) નુ સુદર સંગેમરમરનું બારીક કોતરકામ સ્થાપત્યની દૃષ્ટિએ આગ્રાના જગત્પ્રસિદ્ધ તાજમહેલના કોતરકામોને આબેહૂબ મળતું આવે છે. ભોયરામાં રંગમંડપની બે છતો પૈકીની એક છતમા જૂના લાલ રગની પૃષ્ઠભૂમિ ઉપર સુદર રંગીન પ્રાચીન ચિત્રકામ કરેલુ છે, જે મુગલ સમયના ભિત્તિચિત્ર (fresco painting) નો સારો નમુનો પૂરો પાડે છે મૂળનાયક શ્રી જગદ્વલ્લભ પાર્શ્વનાથની આ ભવ્ય મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા વિક્રમ સંવત્ ૧૬૫૯ ના વૈશાખ વદ ૬ ના દિવસે મુગલ સમ્રાટ અકબર પ્રતિબોધક જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરિના પ્રશિષ્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિના વરદ હસ્તે થએલી છે, જે તેના પબાસનના લેખ ઉપરથી સાબિત થાય છે અમદાવાદના જિનમંદિરોમા તેના મૂળ રૂપમા (કોઈ પણ જાતના ફેરફાર સિવાય) સચવાઈ રહેલુ આ એક જ પ્રાચીન મદિર હયાત હોવાનું મારી જાણમા છે

૫. ઝવેરીવાડમાં શેખના પાડામા મૂળનાયક શ્રી વાસુપૂજ્યસ્વામીના દેરાસરમાં લાકડાનુ સુદર કોતરકામ ખાસ દર્શનીય છે

૬ એ જ શેખના પાડામા મૂળનાયક શ્રી શીતલનાથપ્રભુના બીજા એક દેરાસરમા રંગમડપના ઘુમટમાં, બારસાખમા તથા થાભલાઓની કુંભીઓમા અને ઘુમટ નીચેની છતોમા લાકડાના બારીક કોતરકામો ખાસ જોવા લાયક છે.

૭ હાજાપટેલની પોળમાં શ્રી શાતિનાથની પોળમા મૂળનાયક શ્રી શાતિનાથ પ્રભુના દેરાસરમા રંગમંડપના ઘુમટમા, થાભલાઓની કુંભીઓમાં તથા રંગમંડપની

---

* આ મૂર્તિના વર્ણન માટે જૂઓ 'જૈન સત્ય પ્રકાશ' વર્ષ ૨, અંક ૬, પૃ-૩૭૪

આજુબાજુનાં સુંદર કોતરકામો ખાસ દર્શનીય છે આ કોતરકામો જેવાં બારીક લાકડાના કોતરકામો ગુજરાતના બીજાં જિનમંદિરોમા વિરલ જ જોવા મળી શકે તેમ છે.

૮. હાજાપટેલની પોળમાં શ્રી રામજીમંદિરની પોળમા મૂળનાયક શ્રી સુપાર્શ્વનાથના દેરાસરમાં થાંભલાની કુંભીઓનું કોતરકામ વિશેષે કરીને ઉત્તમ કોટિનુ હોવાથી ખાસ દર્શનીય છે. ગુજરાતના આજના કારીગરોમાંથી આ કારીગરીનો ઉદ્યોગ ક્યારથી અને શા કારણથી નષ્ટ થયો તે કોયડો, કોઈ કલાઅભીક્ષક, આ તથા બીજાં કોતરકામોનો બારીક અભ્યાસ કરીને, ન ઉકેલી બતાવે ત્યાંસુધી ગુંચવાંએલો જ રહેવાનો

૯. દેવશાના પાડામાં ખરતરગચ્છવાળાઓના વહીવટવાળું મૂળનાયક શ્રી શાતિનાથ પ્રભુનું દેરાસર છે. તેમાના મોટા ભાગનાં કોતરકામોનો તો થોડા જ વર્ષ અગાઉ જીર્ણોદ્ધારના નામે નાશ કરી નાખવામા આવ્યો છે, પણ તેમાથી બચેલા થોડાં કોતરકામો હજુ હયાત છે.

જીર્ણોદ્ધારના નામે આવા કેટલાંયે જિનમંદિરોના કોતરકામો તથા કલાવશેષોનો નાશ થઈ ગયો હશે વૃદ્ધો પાસેથી સાભળવા પ્રમાણે અમદાવાદના હાલના વિદ્યામાન દેરાસરોનો મોટો ભાગ પહેલાંના સમયમાં લાકડાના કોતરકામોવાળો હતો; પરતુ સફાઈદાર (Plain) બનાવવાના મોહે અને મુખ્યત્વે કરીને કળા વિષેની અજ્ઞાન અવસ્થાને લીધે લાકડાં ઉપરની કળાકૃતિઓનો મોટો સમૂહ નાશ પામ્યો છે, છતાં પણ જેટલી કળાકૃતિઓ સચવાઈ રહેલી છે, તેની સભાળ માટે એક ખાસ કમિટી નીમવાની જૈનપુરીના જિનમંદિરોના વહીવટદારોની તથા શ્રીમાનોની શુ ફરજ નથી?

૩. ભિત્તિચિત્રો

દોશીવાડાની પોળમા ગોસાંઈજીના મંદિરની પાછળના ભાગમા આવેલા શ્રી સીમંધરસ્વામીજીના દેરાસરની સન્વળીએ (બહારની અને અંદરની) દિવાલો રાજપુત સમયની ચિત્રકળાથી અલંકૃત થયેલી છે, પરંતુ 'જૈનમંદિરોમા ભિત્તિચિત્રોની સચવાએલી પરંપરા' એ નામનો એક સ્વતંત્ર લેખ લખવાનો મારો આશય હોવાથી અહીયા તેનુ વર્ણન નહિ આપતા ચિત્રકળાના શોખીનોનુ ધ્યાન માત્ર દોરીને આ લેખ સમાપ્ત કરુ છુ.

સૂચના

પરમ પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી દર્શનવિજયજી મહારાજનો 'दिगंबर शास्त्र कैसे बने' શીર્ષક ચાલુ લેખ આ અંકમા આપી શકાયો નથી

પુરાતન ઇતિહાસ અને સ્થાપત્ય

(૧) પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ (આઠ લેખો)

સંપાદકઃ-
મુનિરાજ શ્રી જયન્તવિજયજી

૩૦[૧૯]

संवत् १६३२ वर्षे बलदूठ ग्रामे को० पदू । कारित(तं) । प्रतिष्ठितं तपागच्छे महोपाध्याय श्री धर्मसागरगणिभिः श्री हीरविजयसूरिराज्ये ॥

સંવત ૧૬૩૨ માં, બલદૂઠ [૨૦] (હાલ 'બરલૂટ' નામથી પ્રસિદ્ધ) ગામના રહેવાસી કોઠારી પદૂએ, આ મૂ. ના શ્રી પાર્શ્વનાથ દેવની મૂર્તિ કરાવી અને તેની, તપાગચ્છનાયક શ્રીમાન્ હીરવિજયસૂરિજી મ. ના વિજયવંતા રાજ્યમાં મહોપાધ્યાય શ્રી ધર્મસાગરગણિજીએ પ્રતિષ્ઠા કરી છે.

---

૧૯. નબર ૩૦ થી ૩૭ સુધીના આઠ લેખો, 'સિરોહી' સ્ટેટમાં આવેલા 'બરલુટ' ગામના જિનમંદિરોના છે તેમાના પ્રથમના ચાર લેખો, મૂ ના. શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનના મંદિરના અને પાછળના ચાર લેખો, શ્રી શાંતિનાથજીના મદિરના છે ન ૩૦ વાળો–પહેલો લેખ, મૂ ના શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની મૂર્તિની બેઠક પર ખોદેલો છે.

૨૦. આ ગામ, 'સિરોહી' થી વાયવ્ય ખુણામા ૧૨ માઇલની દૂરી પર આવેલુ છે. 'સિરોહી' સ્ટેટના 'જોરા' પરગણાની તહેસીલનુ મુખ્ય ગામ છે અહીં સ્ટેટની તહેસીલ અને થાણુ છે, પરતુ ગામ બે જાગીરદારોનુ હોઈ બન્ને જાગીરદારો અહી રહે છે ગામમાં વિશાપોરવાડ શ્રાવકોના ૮૭ ઘર છે. શ્રી પાર્શ્વનાથ ભ. નુ અને શ્રી શાંતિનાથ દેવનુ એમ બે જિનમંદિરો છે, તેમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનનુ મદિર જૂનુ છે, તેની પાસે પાયો ખોદતા શ્રી શાંતિનાથ દેવની પ્રાચીન મૂર્તિ જમીનમાંથી પ્રગટ થવાથી, ત્યાના શ્રાવકોએ તેની જોડાજોડ નૂતન ભવ્ય મંદિર બંધાવીને તેની સં. ૧૯૬૩ મા પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે પ્રતિષ્ઠા વખતે મોટી રકમનો ચડાવો બોલીને (ન્યાયતીર્થ, સાહિત્યતીર્થ, તર્કભૂષણ મુનિરાજ શ્રી હિમાશુવિજયજીના સસારીપણાના પિતાજી) શાહ વનાજી જેતાજીએ, મૂ ના શ્રી શાતિનાથ ભગવાનની મૂર્ત્તિ ગાદીપર વિરાજમાન કરી છે આ મદિરમાની મૂ. ના સિવાયની આરસની બીજી આઠ મૂર્ત્તિઓ નવીન છે. તેમના પર સ. ૧૯૫૧, ૧૯૫૫ અને ૧૯૬૩ ના લેખો છે મૂ ના જીની મૂર્ત્તિ પર લેખ નથી. ધાતુની ચોવિશી, પચતીર્થી અને એકલમૂર્ત્તિ મળીને કુલ ૬ મૂર્ત્તિઓ છે તેમા એક પર લેખ નથી.

શ્રી પાર્શ્વપ્રભુના મંદિરની બે મૂર્ત્તિઓ પર જૂના લેખો છે, તે સિવાયની પ્રાચીન બે મૂર્ત્તિઓ પર લેખો નથી બે મૂર્ત્તિઓ પરના લેખો વંચાતા નથી, અને બાકીની

(૩૧)[૨૧]

समत १२२६ का मास बेसाक सुद ५ भट्टारषजी........... ॥

સં૦ ૧૨૨૬ના વૈશાખ સુદિ ૫ ને દિવસે, ...

(૩૨)[૨૨]

संवत् १९२१ वर्षे मा० सु० ७ गुरो(रौ) श्रीमत्(द्) विजयाणंदसूरी(रि)-गच्छे। प्रागूवाट ज्ञा० वृ०। म। बर। सा। राइंगजी दोलाजी।

(33)

सं० १९२१ ना जेष्ट(ष्ठ) सुद(दि) ५ पोरवालज्ञाति सा राइंगजी दोलाजी यस्य(तेन) धर्माथें करापि(कारि)तं ॥

શ્રીમાન્ વિજયઆણંદસૂરિગચ્છ (આણસૂર શાખા)ની આમ્નાયવાળા, બરલુટ નિવાસી, પોરવાડોની વૃદ્ધ શાખાના (વિશાપોરવાડ), શાહ રાઈંગજી દોલાજીએ પોતાના કલ્યાણ માટે ધાતુની આ નાની એકલ મૂર્તિ, સં. ૧૯૨૧ના માઘ શુદિ ૭ ને ગુરુવારે પ્રતિષ્ઠિત કરાવી છે, અને એ મૂર્તિને પધરાવવા માટે તેમણે જ પિત્તળની નાની પાટલી, સં. ૧૯૨૧ ના જેઠ શુદિ ૫ ને દિવસે કરાવી છે.

પાંચ નવી મૂર્તિઓમાંથી એક પર સં. ૧૯૫૧ નો અને ચાર પર સં. ૧૯૫૫ ના લેખો છે ધાતુની એકલમૂર્તિ એક છે તેના પર સ. ૧૯૨૧નો લેખ છે.

ગામમા જૂના ઉપાશ્રય બે છે તે ઉપરાત શ્રીમાન્ શેઠ કપૂરચદજી કસ્તૂરચદજીએ બંધાવેલી એક મોટી ધર્મશાળા છે, તેમા સાધુ સાધ્વીઓને ઉતરવાની વધારે અનુકૂળતા છે. ગામમાં તડ નથી, સંપ સારો છે. શ્રાવકો ભક્તિવાળા છે ગયા ચોમાસામાં શ્રી વીર જૈન કન્યાશાળા અને શ્રી વીરધર્મ જૈન પુસ્તકાલયની સ્થાપના થઈ છે.

દંતકથા છે કે — અહી એક બળદ તથા એક ઊંટ એક જગ્યાએ વખતોવખત સાથે બેસતા અને અરસપરસ બહુ પ્રેમ રાખતા, તેથી તે જગ્યાએ તે બન્નેના નામથી 'બલદૂઠ' નામનું ગામ વસાવવામા આવ્યું હતુ.

૨૧. મૂ ના. શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની નીચેની, અસ્થિર આરસની શ્રી અજિતનાથદેવની મૂર્તિની બેઠક પરનો આ લેખ છે. આમાં સંવત્ ૧૨૨૬ નો લેખ હોય તેમ વંચાય છે, પરંતુ લેખની ભાષા પરથી ૧૭ કે ૧૮ મી શતાબ્દીનો આ લેખ હોવાનું સંભવે છે લેખનો પાછળનો ભાગ ઘસાઇ ગયેલો હોવાથી વાચી શકાયો નથી.

૨૨. નં ૩૨ વાળો લેખ, ધાતુની નાની એકલ મૂર્તિની બેઠકપર, અને ન. ૩૩ વાળો લેખ, પિત્તળની નાની પાટલી પર ખોદેલો છે.

આ બન્ને લેખો, વિશમી શતાબ્દીના હોવા છતા, 'બરલુટ'નો શ્રાવકો, શ્રીમાન્ હીરવિજયસૂરીશ્વરજી મ. ના પટ્ટધર શ્રી વિજયસેનસૂરિજીના પટ્ટધર શ્રી વિજયતિલકસૂરિજીના પટ્ટધર શ્રી વિજયાણંદસૂરિજીના આમ્નાયવાળા હતા — અને છે, એ વાતનુ એઓને વિસ્મરણ ન થાય એટલા માટે અહી આપવામા આવ્યા છે.

(૩૪)[૨૩]

ॐ संवत् १२८३ वर्षे ज्ये.... ....

कारितस्य श्री शातिनाथ .. . . .

बृहद्‌गच्छे जसरा. ....

સંવત્ ૧૨૮૩ ના જેઠ......ને દિવસે, બૃહદ્‌ગચ્છના શેઠ જસરા........એ શ્રી શાતિનાથપ્રભુની મૂર્ત્તિ કરાવી. (?)

શ્રી 'વીરવંશાવળી'મા લખ્યુ છે કે — તપાગચ્છનાયક શ્રીમાન્ લક્ષ્મીસાગરસૂરિજીએ વિ. સં. ૧૫૩૭ મા ગામ 'બલદૂઠ' અને તેની નજીકમા આવેલા 'ભૂતગામ'મા પાચ જિનમંદિરોની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી આ શ્રીલક્ષ્મીસાગરસૂરિ, શ્રીમાન્ સોમસુદરસૂરિજીના પટ્ટધર, શ્રી મુનિસુદરસૂરિજીના પટ્ટધર, શ્રી જયચંદ્રસૂરિજીના પટ્ટધર, શ્રી રત્નશેખરસૂરિજીના પટ્ટધર હતા અને આબુ–દેલવાડામાના ભીમાશાહના મદિરની વિ સં ૧૫૨૫ માં તેમણે પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

(૩૫)[૨૪]

ॐ सं० १३७७ वर्षे वैशाष(ख) सुदि ११ गुरौ प्राग्वाट ज्ञा० ठ० देदा भार्या कूंरदे दे (पु) कुंयार सीमड प्रतापसिंह महणसीह अपेक्षक श्रेयसे सुत .. . .श्री पार्श्वनाथस्य पंचतीर्थी कारिता प्र० श्री सूरिभिः पूर्णिमा० श्री विजयप्रभसूरि(री) [णामुपदेशेन]

સં૦ ૧૩૭૭ ના વૈશાખ શુદિ ૧૧ ને ગુરુવારે, પોરવાડજ્ઞાતીય, ઠાકોર[૨૫] દેદાની ભાર્યા કુંવરદેના પુત્રો ૧ કુમાર, ૨ સીમડ, ૩. પ્રતાપસિહ, ૪ મહણસિંહ અને ૫

૨૩. શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનના મંદિરની અગાસીમાં, શ્રી શાતિનાથ પ્રભુની મૂર્ત્તિના પરિકરની પ્રાચીન નકશીદાર આરસની ગાદીનો ખડિત એક ટુકડો પડચો છે તેમા ખોદાયેલા લેખનો બચેલો ભાગ અહીં આપવામા આવ્યો છે ઘણી તપાસ કરવા છતાં તેનો બીજો ટુકડો મળ્યો નહી, તેથી આ લેખ અધુરો જ રહી ગયો. આ ટુકડો અહીના મદિરમા હોવાથી, 'બરલુટ'ના મદિરનો હોવાની પૂર્ણ સંભાવના થાય છે. જો એમ જ હોય તો 'બરલુટ' ગામ સાતસો વરસથી વધારે પ્રાચીન હોવાનુ અને તેમા સં. ૧૨૮૩ મા અથવા તે પહેલા જિનમંદિર પ્રતિષ્ઠિત થઈ ચૂકયાનુ માની શકાય.

૨૪ નબર ૩૫, ૩૬ અને ૩૭ ના લેખો, ગામ 'બરલુટ'ના શ્રી શાંતિનાથદેવના મદિરમાની ધાતુની ત્રણ પચતીર્થીઓ પાછળ ખોદેલા છે.

૨૫. આગળના સમયમા, વાણિયા, બ્રાહ્મણ આદિ કોઈ પણ જાતિનો માણસ હોવા છતા જો તે એકાદ ગામનો જાગીરદાર હોય તો તેના ઉપનામમા ઠક્કુર (ઠાકોર) લખવામા આવતુ હતુ.

અપેક્ષકના કલ્યાણ માટે પુત્ર........એ, શ્રી પાર્શ્વનાથપ્રભુની પંચતીર્થીના પરિકરવાળી મૂર્તિ કરાવીને તેની પૂર્ણિમાગચ્છના શ્રીવિજયપ્રભસૂરિજીના ઉપદેશથી કોઈ આચાર્યવર્ય પાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે.

(૩૬)

सं० १५१५ वर्षे वैशा० सु० ३ प्राग्वाटज्ञातीय मं० वाछा भा० मटकू सुत नाल्हा ढाला पांचा परवत भार्या वानू मांनू देमी लहिकू सुत चुंडाजीवादि कुटुम्बयुतेन स्वपितृश्रेयोर्थं श्रीआदिनाथबिंबं कारितं प्रतिष्ठितं तपागच्छे श्रीरत्नशेखरसूरिभिः वडगामवासि ।

સંવત્ ૧૫૧૫ના વૈશાખ શુદિ ૩ને દિવસે, વડગામ [૨૬] નિવાસી અને પોરવાડ જ્ઞાતિના મંત્રી [૨૭] વાછાની ભાર્યા મટકૂના પુત્રો ૧ નાલ્હા, ૨ ઢાલા, ૩ પાંચા અને ૪ પરવત; તેઓની અનુક્રમે ભાર્યાઓ ૧ વાનૂ. ૨ માનૂ, ૩ દેમી અને ૪ લહકૂ; તેમના પુત્રો ૧ ચુંડા, ૨ જીવા, આદિ કુટુંબથી યુક્ત (એવા મંત્રી વાછાએ) પોતાના પિતાના શ્રેય માટે શ્રી આદિનાથ પ્રભુનું બિંબ કરાવ્યું અને તેની, તપાગચ્છનાયક શ્રી રત્નશેખરસૂરિજીએ પ્રતિષ્ઠા કરી છે.

(૩૭)

सं० १५१७ वर्षे जेष्ठ सु० ५ गुरु (रौ) ऊकेशज्ञातीय कोठारी गोत्रे मं० आंबा भार्या अहिवदे पुत्र लूणाकेन भार्या अमरी सुत सोमादि कुटुंबयुतेन श्री शान्तिनाथ बिंब कारितं प्रतिष्ठितं श्रीसूरिभि ॥ शुभं भवतुः । श्रीः ॥

સંવત્ ૧૫૧૭ના જેઠ સુદિ ૫ને ગુરુવારે, ઓસવાલ જ્ઞાતિ તથા કોઠારી ગોત્રવાળા, મંત્રી આબાની ભાર્યા અહિવદેના પુત્ર; (પોતાની ભાર્યા અમરી અને પુત્ર સોમા આદિ કુટુંબથી યુક્ત એવા) મત્રી લૂણાએ, શ્રી શાંતિનાથદેવનું બિબ ભરાવીને તેની કોઈ આચાર્યજી પાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે

૨૬. એક 'વડગામ' 'પાલનપુર'થી ૧૦ માઈલ દૂર, બીજું 'શિવગંજ'થી એક માઈલ દૂર; ત્રીજુ 'ડીસા', રામસેણુ'ની નજીકમા 'વાકડીયા વડગામ' છે. મંત્રી વાછા આદિ, ઘણુ કરીને આ ત્રણમાથી કોઈ એક 'વડગામ'ના રહેવાસી હોવા જોઈએ.

૨૭ મહારાજ્યોના મુખ્ય મુખ્ય પ્રધાનો, મહામાત્ય અથવા મહામંત્રી કહેવાતા, અને મોટા મોટા ખાતાઓ–વિભાગોના મુખ્ય મુખ્ય અધિકારીઓ–હોદ્દેદારો મંત્રી અથવા અમાત્ય કહેવાતા. નાના રાજ્યો, પેટા રાજ્યો કે જાગીરદારોના મુખ્ય કારભારીઓ — કામદારોનો પણ ઘણું કરીને 'મંત્રી' તરીકે ઉલ્લેખ થતો.

संग्राहक
श्रीयुत नन्दलालजी लोढा

(२) मांडवगढ संबंधी लेख

(४) मांडवगढ में श्री जैन श्वे. कारखाने के सामने लाल महल का रास्ता (रोड) जाता है, करीब दो फर्लांग की दूरी पर रास्ते के बांये हाथ पर टुटी फुटी हालत का एक मंदिर मालूम हुवा, जिसमें मूल गभारे के तीन दरवाजे के तीन हीस्से अब तक दीखते हैं और प्रतिमा वगैरह स्थापित नहीं है, पर प्रतिमाजी के पीछे प्लास्तर अब भी टिका हुवा है, आसपास भमती बनी हुई है। मूल गभारे के आगे सभामंडप का घूमच गिर गया है। आसपास दीवारे खडी हुई है। मंदिर के आसपास चौक बहुत है जो यह पता बताते हैं कि इसके पास उपासरा वगैरह बने होंगे। एक टांका भी चौक में है। मंदिर के पीछे कुछ दूरी पर एक बावडी है जो इस समय बिरान हालत में है और उसमें पानी भरा हुवा है। उस जमाने में इस बावडी के पास बगीचा होगा ऐसा बावडी के पास के चौक से अनुमान होता है।

(५) ॥ सं० १५९७ वर्षे माघ सु० १३ रवौ श्री मंडपे श्रीमालज्ञातीय सं० ऊदा भा० हर्षू सा० खीमा भा. पूंजी पु० सा० जेगसी भा० माऊ पु० सा० गोल्हा भा० सापा पु० मेघा पु० कर्णा लघु भ्रातृ सं० राजा भार्या सागू पु० सं० जावडेन भा० धनाई जीवादे सुहागदे सत्तादे धनाई पुत्र सं० हीरा भा० रमाई सं० लालादि कुटुम्ब-युतेन बिम्बं कारापितं निजश्रेयसे श्रीकुन्थुनाथ बिम्ब कारितं प्रतिष्ठितं तपागच्छे श्री सोमसुन्दरसूरिसन्ताने लक्ष्मीसागरसूरिपट्टे श्रीसुमतिसाधुसूरिभि : ॥

यह लेख आगरा के श्री सूर्यप्रभस्वामीजी के मंदिर-मोटी कटरा में धातु की पञ्च-तीर्थि पर है।

(६) संवत १५२१ वर्षे ज्येष्ठ सुदी ४ मण्डपदुर्गे प्राग्वाट सं० अजन भा० टबकू सुत सं० वस्ता भा० रामा पुत्र सं० चाहाकेन भा० जीविणि पुत्र संभाग आडादि कुटुम्बयुतेन स्वश्रेयसे श्री चन्द्रप्रभ २४ पट्ट का० प्र० तपापक्षे श्रीरत्नशेखरसूरिपट्टे श्रीलक्ष्मीसागरसूरिभि· ॥

यह लेख नागोर (मारवाड) के श्री ऋषभदेवजी के बडे मंदिर-हीरावाडी में धातु की चोवीसी पर है।

नं ५ व ६ के लेख की नकल "जैन लेख संग्रह"-संग्रहकर्ता-बाबू पूरणचंदजी नाहार कलकत्ता निवासी के पुस्तक से लेखांक १४७२ व १३१४ से उद्धृत की गई है।

क्रमश:

શૌરિપુર તીર્થ

લેખક
મુનિરાજ
શ્રી દર્શનવિજયજી

યમુના નદી, આગરા પાસે થઈ ૪૦–૪૫ માઈલ સુધી પૂર્વમા આગળ વધ્યા પછી ચકાવો લે છે અહીં યમુનાએ ૨ માઈલનો સીધો રસ્તો છોડી ૯ માઇલનો વાંક પકડયો છે, આથી ૩–૪ માઇલિ સુધી દર્શનીય દશ્ય નજરે પડે છે.

તે વાકપર દક્ષિણુ કાઠે બટેશ્વર નામનુ ગામ છે, જે આગ્રા જીલ્લાના ભદાવર પ્રાતમાં ગણાય છે. ઇતિહાસના ઉલ્લેખ પ્રમાણે અહીં નાસીરૂદ્દીન ગોરીના સમયથી અગ્નિવંશી ભદ્દોરિયાનુ મૂળ ગણાય છે. હાલનો ભદાવર નરેશ એટલે માત્ર ૯ ગામનો ધણી.

બટેશ્વરના પ્રાચીન નામ સોરિયપુર, શૌરિપુર, સોરિપુર અને સૂર્યપુર છે. એની ચારે બાજુ પડેલા પુરાણા ખ ડેરો તથા પ્રાચીન ટેકરાઓ એની કાળજૂની ભવ્ય જાહોજલાલીની સાક્ષી પૂરે છે. સર કનિંગહામની માન્યતા પ્રમાણે આ ભગ્નાવશેષ પર જૈન તથા આહિર પ્રજાએ ૪૦૦ વર્ષથી વસવાટ કર્યો અને તેનુ નામ બટેશ્વર પડયુ (આર્કિયોલૉજિકલ સર્વે રિપોર્ટ, વૉ૦ ૪ તથા વૉ૦ ૯)

બટેશ્વર આગ્રાથી મોટર રસ્તે ૪૩ માઈલ પૂર્વમાં, E I. R ના. શિકોહાબાદ જંકસનથી ૧૧ માઇલ દક્ષિણમાં તથા નવી લાઇનના બાહા સ્ટેશનથી ૫ માઈલિ વાયવ્યમા એક વૈષ્ણવ તીર્થ છે. દરેક સ્થાનેથી મોટર રસ્તા છે. બટેશ્વરની ચારે બાજુ એકાદ માઇલનો રસ્તો ખરાબ છે.

જૈનગ્રંથો, પુરાણો, ત્રિપિટકો તથા પ્રાચ્યવિદ્યા ગ્રથોમા શૌરિપુર માટે ઘણો ઊહાપોહ મળે છે. તેનું ક્રમશ દિગ્‌દર્શન કરવાના વિચારથી આ પ્રયત્ન કરેલ છે

પ્રાચ્ય શોધખોળ

એરિયન એ આર્યાવર્તના શહેરોની જાહોજલાલીને પુરવાર કરતું, વિદેશી વિદ્વાનોએ આલેખેલ, પ્રાચીનમા પ્રાચીન ભ્રમણવૃત્તાંત છે તેમા સિકંદરના સેનાપતિ સેલ્યુકસની વતી ભારતમા આવેલ મેગાસ્થનિઝે એન્ડ્રોકોટ્સ (ચંદ્રગુપ્ત કે સંપ્રતિ) ના સમયનું વર્ણન દોર્યું છે તેમા શૌરિપુર માટે આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ મળે છે:—

[ઐતિહાસિક સૂચનોનો સંગ્રહ]

Calısoboraca. કાલીસોબોરાકા (શૌરિપુર) એ યમુનાના દક્ષિણ (જમણા) કાંઠે મનુષ્યોથી ભરચક, સુન્દર, સમૃદ્ધિશાળી, વ્યાપારી શહેર છે (રોયલ એશિયાટિક સોસાયટી જર્નલ, વૉ૦ ૧, પૃષ્ઠ ૩૧૪, તથા મેગાસ્થનીઝની યાત્રા) સર એલેકઝાંડર કનિંગહામ સાહેબે બટેશ્વરમાં ઘણા દિવસ રહી અનેક પુરાણી મૂર્તિઓ, શિલાલેખો તામ્રસિક્કા પ્રસ્તર, ખડો અને ભગ્નાવશેષોનો સંગ્રહ કર્યો હતો, પણ તેમના સગ્રહમા શુ શું હતુ એ બાબત કંઈ પ્રકાશ પડયો નથી.

લખનઉ મ્યુઝિયમના નીચલા ભાગમાં ચંદેલવંશી મહોબાનરેશ પરમર્દિ દેવના મંત્રી સલક્ષણે શિવાલય કરાવ્યાનો ૨૪×૨૦ ઇચ પ્રમાણનો એક શિલાલેખ છે જે સર કનિંગહામને ફરેરીમાથી મલ્યો હતો. અને જેનુ વર્ણન પુરાતત્ત્વવિભાગ—રીપોર્ટ (આર્કિયોલૉજિકલ સર્વે રીપોર્ટ, વૉ૦ ૨૧, પૃ૦ ૮૨ નં૦ ૫૨)માં તથા ઇમ્પીરિયલ ગેઝેટિયર (વૉ૦ ૨, પૃ૦ ૨૦૩)માં મળે છે

આ લેખ પ્રથમ જર્મન વિદ્વાન હુલશે પ્રકાશિત કર્યો હતો અને એના આધારે કીલહોર્ન સાહેબે એપિગ્રાફિકા ઇન્ડિકા (વૉ૦ ૧, પૃ૦ ૨૦૭)મા તે મુદ્રિત કરેલ છે

કનિંગહામ કાલીસોબોરાકાને શૌરિપુર જ માને છે, પણ તેની ઉત્પત્તિ માટે નવી જ કલ્પના કરે છે "મથુરાપતી શૌરસેને શૌરીપુર વસાવ્યુ કે જે રામચંદ્રના લઘુ બધુ શત્રુઘ્નનો પુત્ર હતો. આ વાત ભૂલી જતાં પાછળના લોકોએ તેને મહાભારત કાલીન શૌરિપુર માની લીધેલ છે. એમ પણ સભવે છે કે, પાંડુવશી ઉગ્રસેનના પુત્ર અને સુતાશ્રયના પિતા શૂરસેને આ નગર વસાવ્યુ હોય!" આ તેમની માન્યતા છે. (પોસ્ટ સ્ક્રીપ્ટ, પૃ૦ ૪૪ તથા આર્કિયોલૉજિકલ જર્નલ, વૉ૦ ૧, પૃ૦ ૩૧૪)

લખનઉ મ્યુઝિયમમાનો મત્રી સલક્ષણનો શિલાલેખ પણ "શૌરિ" શબ્દથી મંગલાચરણ કરી શૌરીપુરની સાક્ષી આપે છે

સન ૧૮૭૦મા કાર્લાઇલે બટેશ્વરમાં રહી અનેક પ્રાચીન ચીજો એકઠી કરી હતી, તથા ગાડીઓમા ભરી તે આગ્રા પહોચતી કરી હતી,—જેમાની ખાસ ચીજોની ટીપ સન ૧૮૭૧-૭૨ એપ્રિલના આર્કિયોલૉજિકલ સર્વે રીપોર્ટના વૉ૦ ૪, પૃ૦ ૧૫૪મા મુદ્રિત થયેલ છે જે પૈકીની સં૦ ૧૦૮૪ કે ૧૦૯૪ ની ઋષભદેવજીની તથા ત્રીજી—એક જિનમૂર્તિ સ ૧૮૨૬ની, દિવાલ પરનો લેખ તથા સં ૧૮૪૯ની ત્રણ જિન પાદુકાઓ વગેરે બહુ ધ્યાન ખેચે તેવી ચીજો છે

આ ઉપરાત બીજી ઘણી મૂર્તિઓ, સિક્કા, તામ્રશાસનો અને ગુપ્તકાલીન લેખવાળો એક પાષાણખંડ વગેરે મલ્યા હતા, જે સંબધે વિશેષ ઊહાપોહ કરવાની ઘણી અગત્ય છે.

કાર્લાઇલ સાહેબ કાલીસોબોરાકાને તો સાફ સાફ વૃન્દાવન જ માને છે. જ્યારે શૌરિપુરને વિ૦ સ૦ ૧૯૨મા માલવપતિ કડકસેનથી સ્થાપિત થયાનુ જણાવે છે આમ થવાનુ કારણ એ છે કે આર્યાવર્તના પ્રાચીન ગ્રથો તરફ તેમનુ ધ્યાન ગયુ નથી તેમ જ એરિયનના કાલીસોબોરાકાનુ ચિત્ર હુબહુ શૌરિપુરને જ લાગુ પડે છે એની તેમણે તપાસ કરી નથી આથી તેમની ભ્રમિત ધારણા અત સુધી દૂર થઈ નથી.

કર્નલ ટૉડ સાહેબ પણ શૌરિપુરનો પરિચય આપતા કાલીસોબોરાકાને જ નિઃસંશય શૌરિપુર તરીકે અપનાવે છે (રોયલ એશિયાટિક સોસાયટી જનર્લ, વૉ૦ ૧, પૃ૦ ૩૧૪.)

બટેશ્વરના વતની શ્રીયુત ભાગીરથ પ્રસાદ દીક્ષિત લખે છે કે — "વટેશ્વરની આસપાસ એવી કિંવદન્તી ચાલે છે કે — શ્રી કૃષ્ણના પિતામહ શૂરસેને આ નગર વસાવ્યું છે, જેનું પ્રાચીન નામ સૂરસેનપુર અથવા સૂરજપુર છે. કનીંગહામે દર્શાવેલ ૭ ટેકરાઓ હાલ પણ ૭ ગઢવી (ગઢી) ના નામથી જાહેર છે જે તેની પ્રાચીનતામાં મહત્ત્વનુ તત્ત્વ સમર્પે છે."

કાર્લાઈલિ જે ઉજ્જડ સ્થાનનો "ઔંધખેડા" તરીકે પરિચય આપે છે અને કનિંગહામ જેને શૌરિપુરનો ભાગ માને છે તેનુ શુદ્ધ નામ અનિરુદ્ધખેડા છે, જે શ્રીકૃષ્ણના પુત્ર અનિરુદ્ધના નામથી વસી, શૌરિપુરની સાથે જોડાએલ છે.

બીજુ પુરમનખેડા, જેને અંગ્રેજ લેખકો "પૂરનખેડા" તરીકે ઓળખાવે છે તે પણ વસ્તુત શ્રીકૃષ્ણના પુત્ર પ્રદ્યુમ્નના નામથી સ્થાપિત થયેલ પ્રદ્યુમ્નખેડા જ છે.

અહીં જૂની ધાર પર ઉચી એક કરાડ છે જેનુ નામ કંસકરાડ છે આવા અનેક પુરાણાં ચિન્હો ત્યાંની વૃદ્ધવાણીમાથી તારવી શકાય છે

ભદાવર પ્રાતમા બટેશ્વર તીર્થ અન્ય તીર્થોના "ભાણેજ" તરીકે ખ્યાત છે. મતલબ કે કૃષ્ણની પિતૃ-ભૂમિ શૌરિપુર છે અને મોસાળ મથુરા છે.

ગામનુ નામ બટેશ્વર હોવામાં બે કલ્પનાઓ છે. (૧) ભદાવર નરેશ સ્થાપિત ભદ્રેશ્વર શંકરના[1] મંદિરથી ભદ્રેશ્વર વસ્યુ અને પછી બટેશ્વર-વટેશ્વર નામ જાહેર થયુ અથવા (૨) અહીં ચારે તરફ વડના વૃક્ષોના ઘણા ઝુંડો છે તે પરથી વટેશ્વર નામ પડયુ હોય। વિ૦ સં૦ ૧૯૮૧ માં યમુનાનું પૂર ચડવાથી જલપ્રલયમા અહીંના વડોનો બહુધા નાશ થએલ છે. (સરસ્વતી પત્રિકા, એપ્રિલ, સન ૧૯૨૬)

બૌદ્ધ ગ્રંથનાં પ્રમાણ

અવદાનકલ્પલતા નામના બૌદ્ધ ગ્રંથના બીજા પલ્લવમા પુરાણકાલીન નવ ઉખલાનો ઉલ્લેખ છે, જે યમુના નદીના તીરપરનાં નવ તીર્થસ્થાનો મનાય છે

रेणुका पुष्करः काशी, कालकालवटेश्वरम् ॥
कालींजर महाकाल, उक्खला नव कीर्तयुः ॥

(**આ અવદાનકલ્પલતા** બગાલી લીપિમા પણ છપાઈ ગઈ છે)

શૈવ-વૈષ્ણવ તીર્થ

શ્રીમદ્ ભાગવતના દશમા સ્કધમા ઉલ્લેખ છે કે-કૃષ્ણના પિતા વાસુદેવની જાન શૌરીપુરિથી નીકળી મથુરા ગઈ હતી એટલે શૌરિપુર એ કૃષ્ણના પૂર્વજોની જન્મભૂમિ છે, યાને કૃષ્ણની પિતૃ-ભૂમિ છે

---

૧. પ્રત્યેક શિવાલયોમા શિવની પિંડીઓ હોય છે જ્યારે અહીંના શિવાલયમા, મનુષ્યાકૃતિમા શંકર-પાર્વતીની મહાકાય મૂર્તિઓ છે, એ આ સ્થાનની વિશેષતા છે

બટેશ્વર–માહાત્મ્ય, શ્લોક ૨૪–૨૫ માં "નંદ બાલકૃષ્ણને સાથે લઈ શૌરિપુર આવેલ જ્યારે શૌરસેન રાજાએ કૃષ્ણનો સત્કાર કરેલ–વાત્સલ્ય દર્શાવેલ" ઈત્યાદિ વર્ણન છે.

ભગીરથપ્રસાદ દીક્ષિતના ઉલ્લેખ પ્રમાણે બટેશ્વર અન્ય વૈષ્ણવ તીર્થનું ભાણેજ છે.

આટલા પુસ્તકોમાંનાં પ્રમાણો પરથી આ સ્થાન વૈષ્ણવ–તીર્થ હોવાનુ માની શકાય, પણ તેનાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણો મળી શકતા નથી.

શૈવતીર્થ હોવાનું ત્યાંનાં મંદિરોથી પ્રત્યક્ષ છે. યમુનાના નવ ઉકખલોમાં બટેશ્વરની પણ ગણના છે, પણ ત્યાં કોઈ તીર્થ–ભૂમિ હોય એ બીના પ્રાચીન શૈવ ગ્રંથોથી સિદ્ધ થતી નથી વિક્રમની તેરમી શતાબ્દીમાં અહીં શિવ–મંદીર હતું તે સારી રીતે પુરવાર થઈ શકે છે.

આર્કિયોલૉજિકલ સર્વે, વૉ૦ ૯ નો એક શિલાલેખ પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ તથા મહોબા–નરેશ પરમર્દિદેવનું સં. ૧૨૩૯ મા યુદ્ધ થયાનુ સૂચવે છે. લખનૌ મ્યુઝિયમનો એક શિલાલેખ વિ૦ સં૦ ૧૨૪૦ મા મહોબામાં પરમર્દિદેવનું અસ્તિત્વ બતાવે છે. આ ઉપરથી વિક્રમની તેરમી સદીના પૂર્વાર્ધમાં મહોબા–નરેશ પરમર્દિદેવ હતો તેના મંત્રી સલક્ષણે અહી શિવમંદિર બનાવ્યુ હતું, જેનો લેખ શૌરિપુર પાસેના ફરૈરી ગામથી પ્રાપ્ત થયો છે અને તે લખનૌ મ્યુઝિયમમા સુરક્ષિત છે. આ રીતે તેરમી સદીમાં શિવાલય સ્થપાયુ ત્યાર પછી ૪૦૦ વર્ષનો અહીંનો ઈતિહાસ અંધારામાં છે.

રાજા બદનસિંહનુ ધ્યાન એ રમણીય યમુના તટ પર ગયુ અને તેણે વિક્રમની સત્તરમી સદીના અંતમાં કાંઠો તથા બંધ બાંધ્યા તેમજ સં૦ ૧૭૭૬ માં વિજુલીયા શિવમંદીર સ્થાપ્યુ. પછી સં. ૧૭૦૩મા મંડલ મંદિર બન્યુ મં. ૧૭૧૩મા પંચમુખી શિવમંદિર બન્યુ આ રીતે યમુના તટના વાટો ધીમે ધીમે એક માઈલ સુધી બંધાયા, અને તે પર ક્રમશઃ મંદિરો સ્થપાતા ગયા. આ કાંઠા પર શિવાલયોની વચમાં એક જૈનમંદિર અને એક જૈનઘાટ પણ છે (આર્કિયોલૉજિકલ સર્વે રીપોર્ટ, વૉ. ૪).

અહીં કનિંગહામ આવ્યા તે સમયે ૧૭૦ મંદિરો હતા, જેમા ૯ મોટાં મંદિરો હતાં.

અત્યારે પણ અહી સેંકડો મંદિરો ઉભા છે દરેકમાં શિવલિંગની સ્થાપના છે. એક મંદિરમાં પુરુષાકૃતિપ્રમાણ શંકર અને પાર્વતીની જુદી જુદી સ્થાપના છે જે મૂર્તિઓ શિવ–નિર્માણ–વિધિમા એક વિશેષ કિરણ ફેંકે છે.

જૈન–તીર્થ

જૈન સાહિત્યમા શૌરિપુરને ઉચ્ચ સ્થાન આપેલ છે. શૌરિપુરની રચના અને શૌરિપુરની પવિત્રતા એ બન્નેનો સંયુક્ત ઇતિહાસ અનેક જૈન ગ્રંથોમા ઉપલબ્ધ છે તથા શૌરિપુરમાં જૈનોનુ કેટલુ પ્રભુત્વ હતુ તે જૈનોએ ઉલ્લેખેલ "શૌરસેની" ભાષાથી જ સ્પષ્ટ થાય છે

સૌથી પ્રાચીન કથાગ્રંથ વસુદેવહીંડીમા શૌરિપુર વસાવ્યાનો ઇતિહાસ છે, જેમા સાફ સાફ લખેલ છે કે —"હરિવંશમાં સોરી અને વીર નામના બે ભાઈ હતા, જેમા સોરીએ **સોરિયપુર** વસાવ્યુ અને વીરે **સોવીર**. સોરિનો પુત્ર **અંધકવૃષ્ણિ** હતો જેને

ભદ્રારાણીથી સમુદ્રવિજય વગેરે ૧૦ પુત્ર તથા કુંતી અને માદ્રી એમ બે પુત્રીઓ જન્મી. વીરનો પુત્ર **ભોજ**વૃષ્ણિ થયો અને તેનો પુત્ર **ઉગ્રસેન** થયો. ઉગ્રસેનને બંધુ, સુબન્ધુ, **કંસ** વગેરે પુત્રો થયા."

ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર, શ્રીનેમિનાથચરિત્ર, પાંડવચરિત્ર (પદ્ય, ગદ્ય.) જૈનમતવૃક્ષ વગેરેમાં પણ રાજા શૌરિએ શૌરિપુર વસાવ્યાના ઉલ્લેખો છે. વિશેષમાં એમ પણ કહે છે કે — શૌરિપુરમાં સમુદ્રવિજય રાજા હતા અને મથુરામા કંસ રાજા હતો. કૃષ્ણ વાસુદેવ કંસને મારી મથુરામાં ગાદીનશીન થયા હતા. ત્યારબાદ જરાસંધના ભયથી પશ્ચિમમાં જવાનું નક્કી થતાં બન્ને રાજાઓ તથા યાદવોએ સૌરાષ્ટ્ર તરફ પ્રયાણ કર્યું હતું.

જૈન સાહિત્યમાં શૌરિપુર સંબંધી આ વિસ્તૃત વર્ણન મળવાનું મુખ્ય કારણ એ છે કે-જૈનો આ સ્થાનને પવિત્ર તીર્થ માને છે

તીર્થંકરોના ચ્યવન, જન્મ, દીક્ષા, જ્ઞાનપ્રાપ્તિ તથા નિર્વાણપ્રાપ્તિનાં સ્થાનો જૈન તીર્થ તરીકે પૂજાય છે. આ સ્થાન પણ બાવીસમા તીર્થંકર પ્રભુ શ્રી નેમિનાથની જન્મભૂમિરૂપે જૈન સાહિત્યમાં આળેખાયેલ છે.

શ્રી સમવાયાંગ સૂત્ર, શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર, આવશ્યક નિર્યુક્ત, શ્રી કલ્પસૂત્ર, ત્રિસષ્ટિશાલાકાપુરૂષચરિત્ર, પ્રવચનસારોદ્ધાર, લોકપ્રકાશ, શ્રી નેમિનાથચરિત્ર, પાંડવચરિત્ર, જૈન મહાભારત, પ્રાચીન તીર્થરાસાઓ, જૈન તીર્થ યાત્રા–પુસ્તક ઈત્યાદિ અનેક ગ્રંથોના કથન પ્રમાણે બાવીશમા તીર્થંકર શ્રી નેમિનાથ ભગવાનનો શૌરીપુરમા જન્મ થયો છે. તેથી જૈનો તેને પોતાના આત્મતારણ માટે પવિત્ર ભૂમિ તરીકે સ્વીકારે છે, માને છે અને ભક્તિભાવે પૂજે છે

પ્રાચીન કાળમાં આ તરફ ઘણા જૈનો હતા, પણ શૂગ રાજા પુષ્યમિત્રની ધર્માંધતાથી તથા શ્રીમત્ શંકરાચાર્યના હુમલાથી જૈનોને પોતાનો વહાલો દેશ છોડી પરદેશ ખેડવો પડ્યો બૌદ્ધોની પણ આ જ વલે થઈ હતી તેઓ તો મૂર્તિઓ છોડી ભાગી ગયા. જૈનોએ મંદિરો ખાલી કરી પોતાના ઈષ્ટદેવને સાથે લીધા અને મારવાડમાં જઈ નિવાસ કર્યો. શ્રીમત્ શંકરાચાર્યે શેષ રહેલ જૈનોને ધર્મભ્રષ્ટ કર્યા (હજારીબાગ જીલ્લાની સરાક જાતિ આ ધર્મસંકરતામાંથી ઉત્પન્ન થયેલ છે), જિનાલયોમા વેદશાળાઓ સ્થાપી તથા જિનમૂર્તિઓને તોડી ફેંકી દીધી.

જૈનાચાર્યોએ તુરત તો આ બધુ જતું કર્યું. પણ એક–બે સદી વીત્યા પછી પુનઃ ત્યા તીર્થ–સ્થાપના કરી. ત્યારથી અત્યાર સુધી, પૂર્વના દરેક તીર્થો શ્વેતાંબર શ્રમણોપાસકના અધિકારમાં છે.

આ ધર્માંધતાના જુવાળમાથી શૌરીપુર પણ કઇ રીતે બચ્યુ હોય? પણ શ્રી પ્રદ્યુમ્નસૂરિ, શ્રી બપ્પભટ્ટિસૂરિ[૨] પ્રમુખ જૈનાચાર્યોએ પુનઃ મથુરાજી તથા શૌરિપુરની

---

૨. પ્રસિદ્ધ આચાર્ય બપ્પભટ્ટિસૂરિએ ગ્વાલિયરમા અનેક ચોમાસા કરેલ છે, તથા આમરાજાને પ્રતિબોધેલ છે, તેમનુ સ્વર્ગગમન વિ. સં. ૮૯૫ મા થએલ છે.

એ તીર્થ ભૂમિઓનો ઉદ્ધાર કર્યો.[૩]

આ આચાર્યના સમય સુધી જિનમૂર્તિઓમાં નગ્નતા કે વસ્ત્રોનો ભેદ ન હતો. શ્રી વિમલચદ્રસૂરિની પ્રતિષ્ઠિત મૂર્તિઓ પૈકીની શ્રી શીતલનાથજીની પ્રતિમા હાલ પણ આગરાના-જૈન શ્વેતામ્બર મંદિરમા બિરાજમાન છે, અને તે શ્વેતાંબર વિધિથી પૂજાય છે. તેને શ્વેતામ્બર, દિગંબર, સ્થાનકવાસી જૈન એવ જૈનેતર લોકસમુહ સપ્રેમ ઉપાસે છે. એની સ્થાન-પ્રતિષ્ઠા વિ૦ સ૦ ૧૮૧૦મા 'જગદ્ગુરુ' શ્રી હીરવિજયસૂરિજીના સંતાનીય પં. કુશલવિજયગણીએ કરેલ છે. એનો શિલાલેખ પણ ત્યાં લગાવેલ છે.

સ૦ સોહિલે શૌરિપુરનો સઘ કાઢયો હતો, જેની સાથે અનેક સાધુ-સાધ્વીઓ પણ હશે, તેમણે ભ નેમિનાથજીની પ્રતિમા ભરાવી રાખી હતી. સભવ છે કે કોઈ આકસ્મિક કારણે તેની અંજનશલાકા થઈ નહીં હોય. તેમનો સમય સં. ૧૬૧૩ નો કલ્પી શકાય છે (હીરસૌભાગ્યવૃત્તિ)

સલક્ષણ મત્રીના શિવાલય પહેલા અહી જિનાલયો હતાં કાર્લાઇલિની શોધ પ્રમાણે અહીં વિ૦ સ૦ ૧૦૮૪ વગેરેની જિનમૂર્તિઓ હોવાનુ સિદ્ધ થાય છે. અલ્લાઉદ્દીન

---

૩. A પ્રાચીન પટ્ટાવલીઓના આધારે પૂર્વ દેશમા તથા સૂરશેનમા અનેક આચાર્યો યાત્રાએ આવ્યાના ઉલ્લેખો મળે છે

શ્રીયશોદેવસૂરિ-પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ પૂર્વ દેશમાં વિચરી સાતવાર શ્રી સમ્મેત-શિખરજીની યાત્રા કરી છે. તથા ૧૧ જ્ઞાનભંડારો કરેલ છે, તેમનો સત્તાસમય વિક્રમની નવમી સદીનો પૂર્વાર્ધ છે.

શ્રી વિમલચંદ્રસૂરિએ પૂર્વ દેશમા પધારી મથુરાની યાત્રા કરી ગ્વાલીયરમાં વાદમાં જય પામી નૃપસત્કાર પ્રાપ્ત કરેલ છે. તેઓ વિ૦ સ૦ ૯૯૧ મા સ્વર્ગે પધાર્યા

તેમના જ શ્રીઉદ્યોતનસૂરિ પૂર્વદેશમા ઘણા વિચર્યા હતા. તેમણે શ્રી શિખરજીની પાંચ યાત્રાઓ કરી હતી, અને વિ૦ સં૦ ૯૯૪મા આઠ મુનિવરોને સૂરિપદ સમર્પી બૃહદ્ગચ્છની સ્થાપના કરી હતી

B. ખરદીયા જ્ઞાતિના ઇતિહાસ પત્રમાં પાઠ છે કે — શ્રીયશોભદ્રસૂરિના ગુરુબન્ધુ શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિજીએ પણ સ. ૧૧૦૨મા પૂર્વ તરફ વિચરી મથુરા વગેરે તીર્થોની યાત્રા કરી હતી.

C. શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિમહારાજ વૃન્દારુવૃત્તિની એક કથામા શ્રી શિખરજી પર જિનાલય અને જિનમૂર્તિ હોવાનુ પ્રમાણ આપે છે એટલે ત્યાના જળમંદિર વગેરેની સ્થાપના અતિ પ્રાચીન સિદ્ધ થાય છે

D. આત્માનદ (હીંદી), મે, સન્ ૧૯૩૩ના અંકમાં કુંભારિયા યાત્રા શિલાલેખ શીર્ષક લેખમા એક દેવકુલિકાના દરવાજાનો લેખ આપ્યો છે તે પરથી ઇતિહાસ મળે છે કે-શરણદેવના પુત્ર વીરચંદ્રે સ્વભ્રાતા, પુત્ર, પૌત્ર આદિ પરિવાર સાથે સં ૧૩૪૫મા શ્રી પરમાણંદસૂરિના ઉપદેશથી શ્રી સમ્મેતશિખર તીર્થ પર મુખ્ય પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

E. શ્રી સોમસુદરસૂરિ પૂર્વમા પધાર્યા હતા. તેમનુ સં૦ ૧૫૦૧માં ગ્વાલિયરમાં સ્વર્ગગમન થએલ છે. (પટ્ટાવલી)

ખીલજીએ શૌરિપુર ભાંગ્યુ ત્યારે જૈન તથા આહિરોની વસ્તી અહી સારી સંખ્યામાં હતી (આર્કિયોલૉજિકલ સર્વે રિપોર્ટ, વૉ૦ ૪, પૃ૦ ૨૦૦).

શ્રી હીરસૌભાગ્ય કાવ્ય સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ, વિજયપ્રશસ્તિ કાવ્યવૃત્તિ, તપાગચ્છ પટ્ટાવલીઓ (પટ્ટાવલી સમુચ્ચય), શ્રી હીરસૂરિરાસ, કૃપારસકોશ, વિજયદેવમાહાત્મ્ય તથા સૂરીશ્વર અને સમ્રાટ્ વગેરેમા ઉલ્લેખ છે કે—જગદ્‌ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરિએ સં૦ ૧૬૩૯ મા મોગલ સમ્રાટ્ અકબરને પ્રતિબોધી આગ્રામાં[૪] ચોમાસુ કર્યું હતુ.

---

૪. આગ્રામાં સં૦ ૧૬૪૦ મા શા માનસિંઘ અને કલ્યાણમલ્લે (બે ભાઈઓએ) શ્રી ચિન્તામણિ પાર્શ્વનાથનું મંદિર બનાવી શ્રી હીરવિજયસૂરિના હાથે તેની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. આ સ્થાન તીર્થ તરીકે પ્રખ્યાત છે

આ સાથે શ્રીવાસુપૂજ્યસ્વામીનુ મદિર પણ પ્રાચીન છે. પરંતુ તે સંબંધી શિલાલેખી પ્રમાણો ઉપલબ્ધ થયા નથી.

નદીપાર બે મંદિરો હતાં, જે જીર્ણ થવાથી તેની મૂર્તિઓ શ્રી ચિન્તામણિજીના મંદિરમાં આવી ગયેલ છે. તેમાનુ એક મંદિર સં૦ ૧૬૬૭માં ઉ૦ વિવેકહર્ષગણિના ઉપદેશથી સં૦ ચંદ્રપાલે કરાવ્યું હતુ.

સં૦ ૧૬૪૧ મા શા થાનસિંધે ફત્તેપુર (સિક્રી) માં જગદ્‌ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરિના હાથે મદિરની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. આ મંદિર પણ હાલ ત્યાં નથી રહ્યુ. એની પ્રતિમાઓ શ્રી ચિન્તામણિજીના મંદિરમા આવી ગયેલ છે. કેટલીક ખંડિત મૂર્તિઓ ફત્તેપુર, ગુડમંડી વગેરે સ્થાનોમાંથી મળી આવે છે. એક કાઉસગ્ગીયાની પાચ ફૂટ ઉચી મૂર્તિ આગ્રા ફત્તેપુરની મોટર સડક પર ગુડમંડીથી દૂર-નહેર પાસે જ ઉભી રાખેલ દષ્ટિગોચર થાય છે

સં૦ ૧૬૬૪ કે ૧૬૬૮ માં શા હિરાચંદ નિહાલચંદે સિમંધર સ્વામીનું મદિર બનાવ્યુ હતુ, અને તેની શ્રી જિનચદ્રસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. તથા હીરાનંદબાગ બનાવ્યો હતો, જેમાં હાલ ઉ૦ શ્રી વીરવિજયજી પ્રતિષ્ઠિત જિનકુશલસૂરિજીની પાદુકા છે. ત્યાં શા હીરાનંદજીએ પુષ્કરણી કરાવી હતી એમ શ્રી ચિન્તામણિજીના મંદિરમા સુરક્ષિત શિલાલેખથી સાબીત થાય છે. આ બાગ બેપરવાઈના કારણે જૈનોના કબજામાંથી જતો રહ્યો છે.

દીલ્હીમા પણ તેમના નામની હીરાનદગલ્લી મોજુદ છે. આ બાગની પાસે જ શેઠનો બાગ છે. અહીં વચમાં સૂરિ–મદિર છે. જેમા સામે દિવાલના ગોખમા પં૦ શ્રી કુશલવિજય ગણી પ્રતિષ્ઠિત પ્રાચીન તથા સ્તૂપપર અર્વાચીન જગદ્‌ગુરૂ શ્રી હીરવિજયસૂરિની ચરણ પાદુકાઓ છે. મણિભદ્રનુ શ્રીમહાવીરસ્વામીનુ જિનાલય છે.

આગ્રામા સં૦ ૧૬૭૧ મા સંઘપતિ કુરપાલ સોનપાલે મોટી પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. તેનુ મંદિર પણુ નદીપાર હશે એમ સંભવે છે તેની મૂર્તિઓ હાલ આગ્રામા ચિન્તામણિજીના મંદિરમા છે. લખનૌમા તપગચ્છના મોટા મદિરમા, સિમંધરસ્વામીના મદિરમાં તથા સુબાહુ ભગવાનના મંદિરમા પણુ તેમની પ્રતિષ્ઠિત પ્રતિમાઓ છે.

ત્યારબાદ શ્રી શૌરિપુરની યાત્રા કરી ભગવાન શ્રી નેમિનાથના જન્મસ્થાનના મંદિરમાં શ્રી હીર-સિંહ વિમલ ગણિના પિતામહ સંઘપતિ સોહિલે કરાવેલ પુરાણી બે જિન મૂર્તિઓ તથા જિન પાદુકાની અંજનશલાકા અને પ્રતિષ્ઠા કરી હતી તથા પશ્ચિમ તરફ વિહાર કરતા મથુરાના ૫૨૭ સ્તૂપની પણ યાત્રા કરી હતી

શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીએ આ વિહારમા બે વાર નદી પાર કરી શાડીપુરને રસ્તે જન્મ ભૂમિમા જઈ ભ૦ નેમિનાથજીની યાત્રા કરી મૂલ શૌરિપુરમા વાસ કરી ત્યાના ક્ષત્રિયોને પ્રતિબોધ્યા હતા ત્યારબાદ રાજા બદનસિંહે યમુના ઘાટ તથા શિવાલય બંધાવ્યા હતા, (તથા બટેશ્વર વસાવ્યુ હતુ). પછી તો અહીં સેંકડો શિવાલયો બની ચૂક્યા છે. વચમા એક જિનાલય પણ ઉભું છે.

સં૦ ૧૬૬૭ લગભગમા શ્રી વિજયસેનસૂરિના શિષ્ય ઉ૦ શ્રી વિવેકહર્ષગણી વગેરે શૌરિપુરની યાત્રાએ પધાર્યા હતા. (જેની પ્રતિષ્ઠિત જિનમૂર્તિઓ આગ્રા, મથુરા, તથા કલકત્તામા બિરાજમાન છે)

સં૦ ૧૬૭૧ પછી એટલે કે શ્રી વિજયદેવસૂરિના શાસનકાળમા ઉ૦ વિદ્યાસાગરના શિષ્ય પં૦ સહજસાગરજીએ સ્વશિષ્ય પં૦ વિજયસાગરજી[૫] તથા પ્રશિષ્ય પં૦ હેતુસાગર વગેરે પરિવાર સાથે આગ્રાના સંઘમા શ્રી શૌરિપુરની યાત્રા કરી હતી. તેઓ આગ્રાથી યમુના નદી પાર કરી શ્રી કુંથુનાથ તથા પાર્શ્વનાથના દર્શન કરી ફીરોજાબાદમા તીર્થ કરીને વાદી સીધા પૂર્વદેશ તરફ વિચર્યા હતા, અને પાછા વળતા શૌરિપુરમા કૃષ્ણવર્ણવાળા ભ૦ નેમનાથ, ચંદાવાડીમા ચંદ્રપ્રભુ તથા રૂપડીમા જિનેશ્વરની યાત્રાએ પધાર્યા હતા.

જગદ્દગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરિજી આગ્રે આવ્યા ત્યારે ઉ૦ શ્રી કલ્યાણવિજયજી પણ સાથે આવેલ તેમણે સં૦ ૧૬૬૨મા પુન આગ્રે આવી આગ્રાના સંઘપતિ બીજુ તથા કુંઅરજી સાથે પૂર્વદેશના તીર્થોની યાત્રા કરી છે તેઓ આગ્રેથી નીકળી નદીપાર બે જિનાલયોને વાદી ફીરોજાબાદ, ચાંદવડ તથા રાપડી થઈ ૩ કોશ દૂર શૌરિપુર ગયા હતા. દરેક ગામમાં ભવ્ય જિનાલયો હતા શૌરિપુરમા ૭ જિનાલયો તથા ૧૪ જિન-બિંબો હતા.

અહીં કિલ્લા પાસેની સડક ખોદતા શ્રી વિમલચંદ્રગણિ (સૂરિ)એ ભરાવેલ શ્રી શીતલનાથની ભવ્ય મૂર્તિ નીકળી હતી પં૦ કુશલવિજયજી ગણિએ સં૦ ૧૮૧૦ મા તેની તથા ઉ૦ શ્રી વિવેકહર્ષગણિએ ભરાવેલ શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી વગેરે ચોમુખની શ્રી ચિંતામણિજીના મંદિરમા પ્રતિષ્ઠા કરેલ છે જેમા શ્રાવક ભવાનીદાસજી વગેરેએ ઉત્સવ કર્યો હોય એમ સંભવે છે. આ સિવાયનાં આગ્રાનાં મંદિરો છેલ્લા સો વર્ષમા બનેલ છે

૫. ઉ૦ શ્રી ધર્મવિજયજીની પરંપરામા થએલ પં૦ વિજયસાગર જુદા છે, જેની પરંપરા વીર સં૦ ૨૪ મીના જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ હેરોલ્ડના ખાસ સાહિ અંકમા પૃ૦ ૫૧૪ માં છપાએલ છે.

આ સિવાય સ૦ ૧૬૬૮ માં શ્રી જિનચંદ્રસૂરિ લબ્ધિવર્ધનજી, સં૦ ૧૬૭૧ માં કલ્યાણસાગરસૂરિ, સ૦ ૧૭૪૭માં શ્રી લાલવિજય શિષ્ય સૌભાગ્યવિજય, સં૦ ૧૭૫૭મા ઉ૦ શ્રી મેઘવિજયગણી તથા સં૦ ૧૮૦૫મા પં૦ શ્રી કુશલવિજયગણિ, શ્રી તત્ત્વવિજયગણિ[6] વગેરે આગ્રે પધારેલ, જે દરેક મહર્ષિઓ શૌરિપુર અને મથુરાજી ગયા હતા. તે અવસરે આગ્રાથી યમુના નદી પાર કરી ફીરોજાબાદ, ચાદાવાડી, સુપડી થઈને યમુના પાર શૌરિપુરનો રસ્તો હતો.[7]

યમુના તટ પરનુ જિનાલય "યતિમંદિર" તરીકે પ્રસિદ્ધ છે યતિ એ જૈન શ્વેતાંબર સાધુઓની એક ક્રિયાશિથિલ શાખા છે, જેઓમા એક મુખ્ય નેતા હોય છે તે શ્રીપુજ તથા ભટ્ટારક મનાય છે[8] ગ્વાલીયરમાં લોંકાગચ્છના શ્રીપુજની પણ ગાદી છે. એના તરફથી બટેશ્વરના યતિમંદિરની વ્યવસ્થા થતી હતી. તેમા ઋષભદાસજીના શિષ્ય ધન્નામલજી યતિ વિખ્યાત પુરુષ છે, જેમણે સમાજના ઉપયોગ માટે મંદિરના કમ્પાઉન્ડની સામે જ બજારના ચોતરા વગેરે બંધાવ્યા છે. એ સ્થાનો હાલ પણ યતિ ધન્નામલજીના નામથી જાહેર છે યતિમંદિરની વ્યવસ્થા અંત સુધી તેમના હાથમા હતી. એમનું દેહાવસાન વિ૦ સ૦ ૧૯૧૫ લગભગમાં થએલ છે. ત્યા સુધી યતિમદિર, ઉપાશ્રય તથા તેની જગા શ્વેતાબર માલકીના હતા.

જૈનોના દરેક સપ્રદાયો ભગવાન નેમિનાથને ૨૨ મા તીર્થંકર માને છે, છતાં તેના જન્મ સંબંધી મતભેદ છે. મે ઉપર જે પ્રમાણો ટાકયા છે તે જૈન શ્વેતાંબર સાહિત્યનાં છે, જ્યારે દિગંબર સાહિત્ય તેની વિરૂદ્ધ જાય છે

---

૬. તેમની શિષ્યપરંપરા આ પ્રમાણે છે. જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરિ, ઉ૦ કનકવિજયગણિ, શીલવિજયગણિ, સિદ્ધિવિજયગણિ, કૃપાવિજયગણિ, ઉ૦ શ્રી મેરુવિજયગણિ, પં૦ મેરુવિજયગણિ, ૫૦ ભાનુવિજયગણિ, પં૦ કુશલવિજયગણિ, પં૦ તત્ત્વવિજયગણિ. (પટ્ટાવલી સમુચ્ચય)

૭ ચાદાવાડી ફીરોજાબાદથી દક્ષિણે ૩ માઇલ પર યમુના કાંઠે છે જેનું બીજું નામ સાફીઆબાદ છે. અહીં જિનાલયોના પુરાણા ખંડેરો છે અહીં સ્ફટિકની મૂર્તિ હતી, જે હાલ ફીરોજાબાદમા દિગંબર જિનાલયમાં પૂજાય છે. સુપડી ગામ પણ મોજુદ છે. સીકોહાબાદ તથા ફીરોજાબાદના રસ્તાઓ અહીં મળે છે, જ્યાથી નદી પાર કરાય છે. શ્વેતાબર મદિરે જવા માટે તથા બટેશ્વર જવા માટે ભિન્ન ભિન્ન રસ્તાઓ છે બટેશ્વર થઈને શ્વેતાંબર જૈનમંદિર જવુ હોય તો વિશેષ રસ્તો કાપવો પડે છે.

૮. દિગંબર સંપ્રદાયમાં ક્રિયાશિથિલ સાધુઓ તે ભટ્ટારક મનાય છે. જે પૈકીની કીર્તિ તથા ભૂષણ; આ બે શાખાઓના ભટ્ટારકો ગ્વાલીઅર તથા દિલ્હીમા રહેતા હતા. શ્વેતાંબરમા વિજયસાગર, રત્નલાલ, રામદાસ, મલ્લ એમ અનેક શાખાઓના યતિઓ દિલ્હી, લશ્કર, (ગ્વાલીયર) જયપુર, કિસનગઢ, આગ્રા, શાહજહાનાબાદ, સામલી તથા સાંબર વગેરેમા રહેતા હતા.

ઉત્તરપુરાણ, નેમિનિર્વાણકાવ્ય, નેમિપુરાણ, (હિંદી) સ્વયંભૂ સ્તોત્રનો કોઠો (મરાઠી) તથા દિ. તીર્થયાત્રાના ગ્રંથો વગેરે દિગંબર શાસ્ત્રો ભગવાન નેમિનાથનો જન્મ સૌરાષ્ટ્રમા દ્વારિકામાં થયાનુ માને છે અને એ પણ સ્પષ્ટ કરે છે કે દ્વારિકામા દેવ નિમિત્તે-શૌરિપુર મહોલ્લામાં ભગવાનનો જન્મ થયો હતો

શ્વેતાંબર સાહિત્ય ભગવાનની જન્મતિથિ શ્રાવણ શુદિ ૫ માને છે દિગંબર શાસ્ત્રના અનુસારે ભ. નેમિનાથની જન્મતિથિ શ્રાવણ શુદિ ૬ છે આ જ રીતે ચ્યવન તિથિની માન્યતા માટે પણ મતફેર છે.

એટલે કે શૌરિપુરને જૈનતીર્થ હોવામા શ્વેતાંબર સાહિત્યનાં પ્રમાણો છે

આ ઉપરાંત મોગલ સમ્રાટ્ અકબર તથા તેના પછીના બાદશાહોએ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી વગેરેને જૈન તીર્થોના ફરમાનપત્રો સમર્પેલ છે હિંદમાં ભિન્ન ભિન્ન સ્થાનની સનદો પણ તેમના શિષ્યોને મળેલ છે. આગ્રા જીલ્લા વગેરેમાના તીર્થો માટે પણ જગદ્‌ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીને સ્વાધીન કરી રક્ષણ આપવાનાં પ્રમાણો છે.[૯]

આ સ્થિતિમા શૌરિપુરમા શ્વેતાબરોનુ કેટલુ પ્રભુત્વ હશે તે સ્હેજે કલ્પી શકાય તેમ છે.

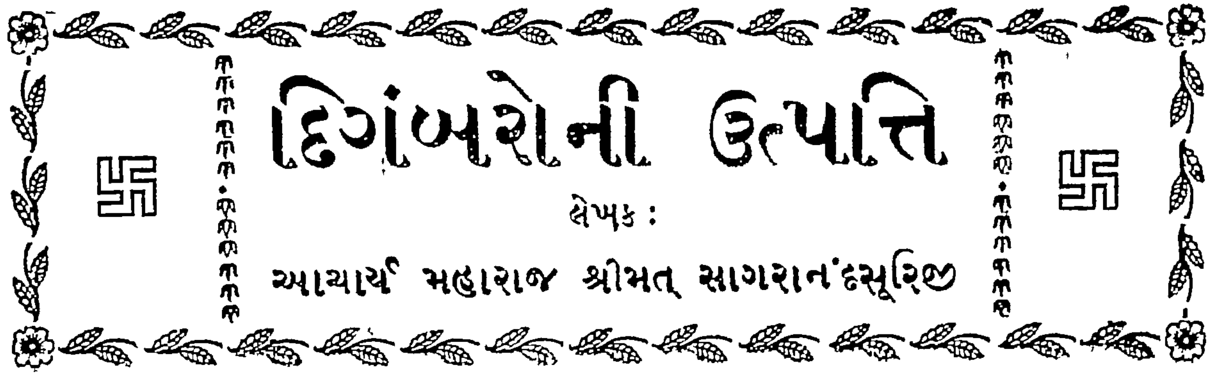
અહી છેલ્લા વર્ષોમાં શ્વેતાબર જૈનો તથા યતિઓને ત્રાસ થવા લાગ્યો. પરિણામે યતિમદિર યતિઓએ ભાઈચારાથી દિગંબર જૈનોની દેખરેખ નીચે રાખ્યુ પણ કાળની ગતિ કુટિલ છે, દિગંબરોએ તેની મૂર્તિઓને સ્થાને દિગંબર મૂર્તિઓ બેસારી દિગંબર મંદિર બનાવ્યુ આ મંદિરમા મૂલનાયક શ્રી નેમિનાથ ભગવાન્ હતા (ગવર્નમેંટની યાદીમા નકશામા પણ તે જ નામ લખેલ છે) તેને સ્થાને પણ થોડા વર્ષો પહેલા જ શ્રી અજિતનાથજી બેસારી દીધા છે અને ત્યાની શ્વે૦ મૂર્તિઓને ક્યાં રાખી તેનો પત્તો સુદ્ધા નથી માત્ર જન્મસ્થાનનું મંદિર સર્વતંત્રરૂપે શ્વેતાબર જૈનોના તાબામા છે અહી દિગબરોની સત્તા પણ નથી, જેના દર્શન પૂજન જૈન — જૈનેતર જનતા અભેદભાવે કરે છે.

ભાષાતીર્થ

આર્યાવર્તની પ્રાચીન ભાષા ૬ છે, જેમા શૌરસેનીનું પણ નામ છે, જે પ્રાકૃતને મળતી ભાષા છે. આ શૌરસેનીની જન્મ-ભૂમિ શૌરિપુરે પ્રાકૃત વાણીને પલટો આપી સ્વતંત્ર ભાષા બનાવી હતી આ શૌરસેની ભાષા આજની વ્રજ ભાષાની માતા મનાય છે શુરસેન દેશ એ પણ શૌરિપુરની ચારે બાજુનો પ્રદેશ છે

---

૯ ઉત્તર હિંદમા જૈન તીર્થોના ફરમાનો વગેરે શ્વેતાબર આચાર્યોને મલ્યાના અનેક પ્રમાણો ઉપલબ્ધ છે આ રીતે મૈસુર વગેરે દક્ષિણ, વિભાગમા દિગબર આચાર્યોને મલ્યા હોય એમ માની શકાય છે આ બન્ને દિશાના પ્રમાણપત્રો ત્યા ત્યા તે તે સંપ્રદાયોના પ્રભુત્વની સાક્ષી આપે છે.

(ગતાંકથી ચાલુ)

ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે કે માત્ર છ આવલિકા જ કાળ રહેવાવાળું સાસ્વાદન સમ્યકત્વ અને માત્ર અન્તર્મુહૂર્ત જેટલો કાળ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં રહેવાવાળી તેજોલેશ્યા માટે ભિન્નપણે નિર્દેશ કરનાર શાસ્ત્રકારો, દેશોનક્રોડ પૂર્વ સુધી, દિગમ્બરોના મત પ્રમાણે, પરમ ઔદારિક શરીરને ધારણ કરવાની વાતને જણાવવા માટે ચુપકીદી પકડે, એ આશ્ચર્યની બિના ગણાવી જોઈએ; પણ તેવી પરમ ઔદારિકની ભિન્નતા, એના કારણભૂત કર્મના બંધ અને તે બંધનાં કારણો અને તેનું એકેન્દ્રિયપણા જેવી દશામાં હોવું; એ સર્વથા છે જ નહિ અને તેથી તેનો નિર્દેશ ન કરવાનુ આશ્ચર્ય અક્કલવાનોને લાગતું નથી.

ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, શ્વાસોશ્વાસ, ભાષા, મન અને કર્મ; એવી, આઠ પ્રકારની ગ્રહણ કરવા લાયક જે પુદ્ગળની વર્ગણાઓ જણાવેલી છે, તેમા પરમ ઔદારિક નામની વર્ગણા કોઈ પણ દિગમ્બર ગ્રન્થકારોએ માની નથી. ફક્ત કેવળી મહારાજાઓને આહાર ન માનવાના કદાગ્રહને લીધે જ પરમ ઔદારિકની કલ્પના દિગમ્બર ભાઈઓને કરવી પડી. વળી એ પણ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે ઔદારિક શરીર બાંધવું હોય ત્યારે ઔદારિક વર્ગણાનાં પુદ્ગળોનો આહાર લેવો પડે છે, અને વૈક્રિય તથા આહારક શરીર બાંધવાં હોય ત્યારે આહાર પર્યાપ્તિ દ્વારાએ કે સમુદ્ઘાત દ્વારાએ તે તે વૈક્રિય અને આહારકનાં પુદ્ગલો ગ્રહણ કરવાં પડે છે અને તેનેમાટે વૈક્રિય અને આહારકમાં પણ શરીરની અપેક્ષાએ અપર્યાપ્તપણું તથા પર્યાપ્તપણું માનવામાં આવે છે. એટલે ઔદારિક, વૈક્રિય અને આહારક ત્રણે પ્રકારનાં શરીરમાં પહેલાં અપર્યાપ્તપણું હોય અને પછી જ તેનુ પર્યાપ્તપણું થાય એટલે કોઈ પણ શરીરની પર્યાપ્તિ તેની અપર્યાપ્તિ સિવાય હોતી જ નથી તો પછી દિગમ્બરભાઇઓ જે પરમ ઔદારિક શરીર માને છે તેની અપર્યાપ્ત અવસ્થા ક્યારે માને છે? કેવલજ્ઞાન પામવાની સાથે તો પરમ

ઔદારિક શરીર જ તેઓને થઇ જાય છે તો પછી તે પરમઔદારિકની અપર્યાપ્ત અવસ્થા શું બારમે ગુણઠાણે ક્ષીણમોહનીમાં માને છે? વળી પર્યાપ્તિઓને અંગે ઔદારિક, વૈક્રિય અને આહારકની અપર્યાપ્તિ અને પર્યાપ્તિઓ સ્થાન સ્થાન ઉપર કહેલ છે, પણ પરમ ઔદારિકની પર્યાપ્તિ કે અપર્યાપ્તિ કોઈ દિગમ્બર ગ્રન્થોમાં પણ મળતી નથી. એટલે દિગમ્બરોએ કહેલી કેવલી મહારાજના પરમ ઔદારિક શરીરની કલ્પના સાવ મૂળહીન ઠરે છે.

વિશેષ વિચારવા જેવું તો એ છે કે—જે શરીરમાં હાડકાં, નસો અને માંસ વગેરે હોય તે શરીરને જ ઔદારિક જાતનું ગણુવામાં આવે છે એટલે દિગમ્બરો જે કેવલિ મહારાજને પરમ ઔદારિકપણું માને છે તેમાં હાડકાં, લોહી, માંસ, નસો વગેરે માનવાં જ પડે છે. તેમ જો ન હોય તો પરમ ઔદારિકમાં કેશ (વાળ) હોવાની માન્યતા તેઓની ટકી શકે નહિ. દિગમ્બરોનુ માનવું એવું છે કે તીર્થંકર મહારાજાનું નિર્વાણ થાય ત્યારે તેમનું પરમ ઔદારિક શરીર તો આખું ઉડી જાય છે, પણ માત્ર તે પરમ ઔદારિકના કેશ અને નખ રહે છે. આ માન્યતાને અંગે બે પ્રકારના વિચાર કરવાની આવશ્યકતા રહે છે: પ્રથમ તો તે પરમ ઔદારિક કપૂરની પેઠે ઉડી જવાવાળા વૈક્રિય કરતાં કેશ અને નખ ધારણ કરવાવાળું હોવાથી વૈક્રિય અને આહારકથી તદ્દન જુદા સ્વભાવવાળુ માનવું પડે છે. અને તે પરમ ઔદારિકમાં જો હાડકાં, માંસ વગેરે ન માનવામાં આવે તો નખ, કેશ વગેરેનું અવસ્થાન થાય જ નહિ, અને જ્યારે તે પરમ ઔદારિકને પણ હાડકાં અને માંસવાળું માનવાની, નખ અને કેશને લીધે, જરૂર પડે તો પછી તે પરમ ઔદારિકને વૈક્રિયની માફક ઉડી જવાવાળું માનવું અને તેના કેશ, નખનું રહેવું માનવું તે કેવળ મતાગ્રહને ધારણ કરવા સિવાય બીજો કોઈ માની શકે નહિ. બીજો વિચાર એ કરવા જેવો છે કે દિગમ્બરભાઇઓ માને છે કે તીર્થંકર ભગવાનના નિર્વાણ પછી તેઓશ્રીના કેશ અને નખોનો જ ઇન્દ્ર મહોત્સવ કરે છે. શ્વેતામ્બર શાસ્ત્રો પ્રમાણે જ્યારે ઇન્દ્રાદિક દેવો ભગવાનની દાઢા વગેરે પૂજા અને આરાધના માટે ગ્રહણ કરે છે ત્યારે દિગમ્બર ભાઇઓને તીર્થંકરનુ આખુ શરીર ઉડી જવાથી દાઢા વગેરેનુ ગ્રહણ કરવાનુ ઇન્દ્રોને રહેતું જ નથી. (તટસ્થ મનુષ્ય જોઇ શકશે કે કેવલી મહારાજને આહાર ન હોય એવા આગ્રહને લીધે આ દિગમ્બર ભાઈઓને ઇન્દ્ર વગેરે દેવોને ભગવાનની સ્વાભાવિક સેવા મળતી હતી તે પણ ઉડાવવી પડી. કેમકે નખ અને કેશ એવી ચીજ નથી કે જે ચિતામાં એકદમ ન બળે અર્થાત્ તે ચીજો એકદમ બળવા વાળી છે. અને તેથી ઇન્દ્રાદિકોને કંઈ પણ

દેવલોકમાં લઈ જવાનું ન રહે અને કંઈ પણ તેવી સેવા કરવાનું સાધન ન રહે એ સ્વાભાવિક છે.)

વિશેષ આશ્ચર્ય તો એ છે કે — દિગમ્બર ભાઈઓ જિનેશ્વર મહારાજના રહેલા નખ અને કેશનો મહોત્સવ માને છે, તે એવી રીતે કે ભગવાન તીર્થંકરનું પરમ ઔદારિક શરીર ઉડી ગયા પછી તેમાંથી રહેલા કેશ અને નખો ઇન્દ્ર મહારાજાઓ ગ્રહણ કરે છે અને પછી તે ઇન્દ્ર મહારાજાઓ ભગવાન જિનેશ્વરનું નવું શરીર બનાવે છે અને તેમાં તે પરમ ઔદારિકના નખ કેશોને જોડે છે અને પછી સર્વ દેવતાઓ તેનો મહોત્સવ કરે છે. (તટસ્થ મનુષ્ય જોઇ શકશે કે આ દિગમ્બર ભાઇઓએ માનેલો મહોત્સવ ઇન્દ્રે બનાવેલા શરીરનો ગણાય કે પરમ ઔદારિકમાં રહેલા નખ કેશનો ગણાય.) દિગમ્બર ભાઇઓએ એટલો પણ વિચાર ન કર્યો કે, કેવલીને આહાર ન માનવા માટે કેવલીનું આખું શરીર પલટાવ્યુ, ઔદારિકની જગો પર પરમ ઔદારિકને કલ્પ્યું, છતાં તે પરમ ઔદારિક જો આહારવાળું ન હોય અને ઔદારિકની જાતિનું ન હોય તો કેશ અને નખ એ બન્ને વસ્તુ, કરાતા આહારના થયેલા રસના મેળરૂપ છે તો પછી તે આવી ક્યાંથી?

દિગમ્બર ભાઈઓએ ઉપકરણ ઉઠાવવાને લીધે પાત્રાંની હયાતિ સાધુઓને ન હોય એમ માન્યું અને તીર્થંકર કેવલીને આહારમાટે પર્યટન કરવું અયોગ્ય અને અપમાનાસ્પદ માનીને બીજા સાધુઓ પાત્રાના અભાવને લીધે આહાર ન લાવી શકે માટે તીર્થંકર કેવલીને આહાર વિનાના માનવા પડ્યા, એટલે પાછળથી તે જ ઉપકરણના અભાવને લીધે તીર્થંકર કેવલીને અનાહારી માનવાને અંગે સર્વ કેવલીઓને અણાહારી માનવા પડ્યા. અને તે સર્વ કેવલીઓને અણાહારી માનવાથી તેમના શરીર ઔદારિક છતાં પણ તે ઔદારિક શરીરની વાતને ઓળંગીને પરમ ઔદારિક શરીરની કલ્પના, શાસ્ત્રથી વિરૂદ્ધ અને યુક્તિથી નહિ ઘટવાવાળી છતા પણ, માનવી પડી.

દિગમ્બર ભાઇઓને, જિનેશ્વર ભગવાન અગર કોઇ પણ જીવ કેવલજ્ઞાન પામ્યા પછી ઔદારિક શરીરવાળો હોય જ નહિ પણ તે પરમ ઔદારિક શરીરવાળો હોય અને તે પરમ ઔદારિકની માન્યતાને સજ્જડ પકડવાને તેમજ કેવલીને આહાર ન હોય તેના દૃઢ આગ્રહને લીધે જ દેવપણાના વિરોધી જે અઢાર દોષો, વાસ્તવિક કારણો વગેરે હતાં, તેનો પણ પલટો કરવો પડ્યો. વાસ્તવિક અઢાર દોષો અને દિગમ્બરોએ માનેલા અઢાર દોષોમાં કેટલો બધો ફરક પડે છે તે આપણે હવે પછી જોઈશું.

(અપૂર્ણ)

શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યની દીક્ષાનાં સમય અને સ્થાન

લેખક

મુનિરાજશ્રી હિમાંશુવિજયજી, ન્યાય-કાવ્યતીર્થ

[એક વિચારણા]

કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય શ્રીહેમચંદ્રસૂરિજી વિક્રમની બારમી અને તેરમી સદીના એક પરમ પ્રભાવક આચાર્ય થઈ ગયા. તેમણે જૈન સમાજમા જ નહી, પણ આખા ગુજરાતમા એક નવાયુગની ઉષા પ્રગટાવી હતી. સાહિત્ય ક્ષેત્રના તો તેઓ સમ્રાટ્ હતા. એક પણ એવો વિષય નહી હોય જેમા તેમણે પોતાની અર્થ-ગંભીર લેખિની ન ચલાવી હોય. ચૌલુક્ય વંશના રાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહ અને મહારાજા કુમારપાળ જેવા પ્રતાપી રાજવીઓના ઇતિહાસમા આચાર્ય હેમચંદ્રસૂરિજીએ બહુ જ અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો હતો [1]

પૂર્વ અને પશ્ચિમના સંખ્યાબંધ વિદ્વાનોએ તેમને પોતાની શ્રદ્ધાંજલીઓ અર્પણ કરેલ છે. તેમનો વિસ્તૃત પરિચય મેં "**आचार्य हेमचन्द्रसूरि और उनका साहित्य**" શીર્ષક એક નિબંધ '**श्री हरविलास शारदा अभिनदन ग्रंथ**" માટે લખ્યો છે તેમા આપેલ છે.

આચાર્ય હેમચંદ્રસૂરિજી જન્મથી ધંધુકાના વતની હતા તેમનો જન્મ વિક્રમ સંવત્ ૧૧૪૫ના કાર્તિક શુકલા પૂર્ણિમાને દિવસે, મોઢ જ્ઞાતિમાં, પિતા ચાચીગને ત્યા થયો હતો. તેમનુ નામ ચાંગદેવ હતુ. તેઓએ બાલ્યવયમા જ શ્રી દેવચંદ્રસૂરિજીની પાસે જૈન દીક્ષા ગ્રહણ કરી હતી. તેમણે આ દીક્ષા કયા સ્થાનમા અને કયારે ગ્રહણ કરી તે બાબતમાં ભિન્ન ભિન્ન પુસ્તકોમા ભિન્ન ભિન્ન ઉલ્લેખો મળતા હોવાથી તે સંબંધી આ ટૂંકા લેખમા વિચાર કરીશુ.

૧. "પ્રભાવક ચરિત્ર" માંના હેમચંદ્રસૂરિના ચરિત્રમાં સ્તંભતીર્થ (ખંભાત) માં વિ સં ૧૧૫૦ ના માગસર સુદી ૧૪ ને શનિવારે દીક્ષા લીધાનુ લખ્યુ છે.

૨. "પ્રબંધ ચિંતામણિ"માં, લગભગ આઠ વર્ષની ઉમરે ચંગદેવને દેવચંદ્રસૂરિજી મળ્યા હતા અને તેમણે કર્ણાવતીમા દીક્ષા લીધી હતી એમ મળે છે.

૩ "કુમારપાળ પ્રબંધ" મા પાચ વર્ષની ઉમરમા શ્રી દેવચંદ્રસૂરિજીએ ચંગદેવને દેખ્યાનુ અને વિ. સ. ૧૧૫૪ મા કર્ણાવતીમાં દીક્ષા દીધાનુ લખ્યુ છે [2]

૪. "કુમારપાળ પ્રતિબોધ" મા સોમપ્રભસૂરિએ, ખંભાતમા ચંગદેવનુ દીક્ષિત

---

૧. સિદ્ધરાજની બાબતમાં મારો 'સિદ્ધરાજ જયસિંહે શું કર્યું ?' શીર્ષક 'શારદા' માસિકમાનો લેખ તથા કુમારપાળની બાબતમાં, 'ભારતીય અનુશીલન ગ્રંથ' મા પ્રકાશિત મારો 'મહારાજા કુમારપાળ ચૌલુક્ય' શીર્ષક લેખ જુઓ.

૨. કર્ણાવતીની બાબતમા મારા '**आचार्य हेमचंद्रसूरि और उनका साहित्य**' શીર્ષક લેખની નોધ જુઓ.

થયાનું લખ્યું છે.[૩]

૫. ડૉ. જી. બુલરે "ધી લાઈફ ઑફ જૈન મંક હેમચંદ્ર" નામક જર્મન ભાષાના પુસ્તકમા વિ. સં. ૧૧૫૦ મા સ્તંભનતીર્થમા દીક્ષાતું લખ્યું છે વીસમી સદીના ગ્રંથકારોએ આ મતને આધારે પોતાના ગ્રંથોમાં એ વસ્તુ લખી છે

આ પાચે ઉલ્લેખોમાં ઉદાયન મંત્રીએ હેમચંદ્રસૂરિજીની દીક્ષામા મુખ્ય ભાગ લીધો હતો એમ લખેલ છે.

આ પાચ ગ્રંથોમાના બેમા દીક્ષાનું વર્ષ વિ સં. ૧૧૫૦ આપ્યુ છે તથા બેમા દીક્ષાનુ સ્થાન કર્ણાવતી આપ્યુ છે તે ઠીક નથી લાગતુ. આ પાચે ગ્રથોમા (૧) 'કુમારપાળ પ્રતિબોધ' સૌથી પ્રાચીન ગ્રંથ છે. તેના પછી (૨) 'પ્રભાવક ચરિત્ર' તેના પછી (૩) 'પ્રબંધ ચિંતામણિ' તેના પછી (૪) 'પ્રબંધ કોષ' અને તેના પછી (૫) 'કુમારપાળ પ્રબંધ' (જિનમંડનકૃત) બનેલ છે.[૪]

શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજીની દીક્ષા વિ. સં. ૧૧૫૦ મા પાચ વર્ષની ઉંમરે થઈ છે એ વાત 'પ્રભાવક ચરિત્ર'માથી મળે છે. ડૉ. જી. બુલરે પણ એ ઉપરથી એ પ્રમાણે જ સ્વીકાર્યુ છે. 'પ્રભાવક ચરિત્રથી પહેલાના ગ્રંથ–'કુમારપાલ પ્રતિબોધ'–માં પાચ વર્ષ બાબત કંઈ પણ લખ્યું નથી. બીજી વાત એ પણ છે કે પાંચ વર્ષ જેટલી નાની ઉંમરે દીક્ષા આપવાનો જૈન શાસ્ત્રો નિષેધ કરે છે. એટલે તેમણે ૧૧૫૪ મા નવ વર્ષની ઉંમરે દીક્ષા લીધી હોય એ વાત મને વધારે માન્ય લાગે છે

તેમની દીક્ષાના સ્થાન તરીકે, બે ગ્રંથો સિવાયના બીજા બધા ગ્રંથોમાં, ખંભાતનો નિર્દેષ મળે છે, અને તે બરાબર હોય એમ લાગે છે.[૫] જો કર્ણાવતીને

(જુઓ પૃષ્ઠ ૪૭૦)

૩. **गुणगुरुणा सह गुरुणा, सपत्ते खंभतित्थम्मि ।**
तत्थ पयन्नो दिक्खं, कुणमाणो सयलसंघपरिओसम् ॥ —**कु. प्रतिबोध ।**

ખંભાતનુ નામ પ્રાકૃતમા **खंभाइत्त** અને **थभणपुर,** અને સંસ્કૃતમાં **स्तंभनतीर्थ** લખેલ છે. **ताम्रलिप्ती** પણ ખભાતનું નામ હોવું જોઇએ. કેમકે શ્રી અજિતપ્રભસૂરિ વિરચિત 'શાંતિનાથ ચરિત્ર'ના છઠ્ઠા પ્રસ્તાવમાં **ताम्रलिप्ती** અને **स्तंभनतीर्थ** સમુદ્રના કિનારા ઉપર હોવાનું તથા પર્યાયવાચક હોવાનુ લખેલુ છે. મહારાજા સિદ્ધરાજના રાજ્યમા ખંભાત એક મોટો જીલ્લો હતો. એ અમદાવાદથી દક્ષિણમા છે. 'તીર્થકલ્પ'મા એક 'સ્થંભનક કલ્પ' પણ છે.

૪. આ ગ્રંથોનો અનુક્રમે રચનાકાળ આ પ્રમાણે સમજવો (૧) વિ. સં. ૧૨૪૧, (૨) ૧૩૩૪, (૩) ૧૩૬૧, (૪) ૧૪૦૫, અને (૫) ૧૪૯૨. ડૉ. બુલરનો ગ્રંથ ઇસ્વીસન ૧૮૮૯ મા બનેલ છે.

૫. ડૉ. જી. બુલર પોતાના હેમચંદ્રાચાર્યના ચરિત્રમા આગળ લખે છે કે "તેમની (હેમચંદ્રની) દીક્ષાના સમયની બાબતમાં મેરુતુંગ (પ્રબંધચિતામણિકાર) ઘણુ કરીને સાચા છે. અને દીક્ષાના સ્થાનની બાબતમાં પ્રભાવકચરિત્રકાર ઘણુ કરીને સાચા છે." આ ઉલ્લેખથી પણ મારી માન્યતાને વધુ પુષ્ટિ મળે છે કે શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે પાંચ વર્ષની વયે દીક્ષા લીધી ન હતી, તેમજ દીક્ષા ખંભાતમાં થઇ હતી.

समीक्षाभ्रमाविष्करण

[याने दिगम्बरमतानुयायी अजितकुमार शास्त्रीए "श्वेताम्बरमतसमीक्षा"मां आलेखेल प्रश्नो प्रत्युत्तर]

लेखक—आचार्य महाराज श्रीमद् विजयलावण्यसूरिजी

(क्रमाक १५ थी चालु)

साधु आहारपान कितने वार करे ?

आ वात तो श्वेताम्बरदर्शन तथा दिगम्बरदर्शनने मान्यतम छे, के वेयावच्च गुण आत्मकल्याणनुं प्रबल कारण छे, एटलुं ज नहि परन्तु वेयावच्चगुणने अबाधित राखवा माटे आहारना त्यागरूप तपोगुणने संकुचित करीने पण मुनि वेयावच्चने माटे आहार करे। आ बाबतमां उभयसम्मत प्रमाणपाठोनुं अवलोकन पण आपणे पूर्वे सारी रीते करी आव्या छीए। हवे विचारणीय ए छे के—वेयावच्च महागुण होवाथी एकवार वापरवुं दिगम्बरदर्शन मान्य राखे छे तो पछी एकवार वापरवाथी ज्यां वेयावच्चनो निर्वाह न थई शकतो होय त्यां वेयावच्चने अनुलक्षीने बेवार वापरे तो तेमां कोई पण जातनो दोष होई शकतो नथी, एटलुं ज नहि परंतु विशेष लाभ छे, कारण के बन्ने स्थलमां वेयावच्चगुणनी आराधना लक्ष्य छे। लोलुपतादि कारणे आहार करनारा दोषना भागी बने छे, अन्यथा नहि। जुओ दिगम्बरशास्त्र मूलाचारमां पिण्डविशुद्धि अधिकार—

न बलाउसाउअट्ठं न सरीरस्सुवचयट्ठं तेजट्ठं।
णाणट्ठं संजमट्ठं झाणट्ठं चेव भुंजेज्जा ॥ १ ॥
[न बलायुःस्वादार्थं शरीरस्योपचयार्थं तेजोऽर्थम्।
ज्ञानार्थं संयमार्थं ध्यानार्थं चैव भुञ्जीत ॥ १ ॥]

१. युद्धादि करवाने लायक बल मने पेदा थाय, आवी भावनाथी मुनि आहार न करे। २. सारा सारा पदार्थो अथवा अनेकवार खाउं तो लांबुं जीवाशे आवी भावनाथी मुनि आहार न करे। ३. अमुक अमुक वस्तुओ बहु स्वादिष्ट अने मधुर लागे छे माटे वापरुं आवी भावनाथी मुनि आहार न करे। ४ पौष्टिक वस्तुओ अथवा अनेकवार वापरु तो लष्टपुष्ट थाउं आवी भावनाथी मुनि आहार न करे। ५. अमुक रीते अमुक आहार लउं तो मारुं शरीर सुन्दर, कान्तिवाळुं थाय आवी भावनाथी मुनि आहार न करे। पण १ ज्ञानने माटे, २ संयमने माटे अने ३ ध्यानने माटे मुनि आहार करे।

आ उपर्युक्त गाथामां निषेध कोटिमां वेयावच्चने जणावेल नथी अने आहार लेवामा ज्ञान, ध्यान अने संयमने कारण तरीके वर्णव्यां छे। आ त्रण, ज्ञानी, ध्यानी अने संयमीने आश्रीने रहेनारां तथा चयापचय पामनारां छे। ज्ञानी, संयमी अने ध्यानी वेयावच्चथी विशेष स्वस्थतावाळा थइने ज्ञान, संयम अने ध्यानने विशेष विकसित करे छे, माटे ज्ञानी, संयमी अने ध्यानीनी वेयावच्च तद्दत ज्ञान, संयम अने ध्याननी पोषक बने छे। आवा आवा प्रकारनी वेयावच्च एकवार आहार करवाथी न बनी शकती होय तो बे वार आहार करीने पण करवामां लाभ छे परन्तु दोष, हास्य के आश्चर्यनुं लेश मात्र स्थान नथी। छतां पण आने दोष, हास्य अने आश्चर्यनी कोटिमां लेखके जे शब्दोथ मुकेल छे ते वचनो ज उपर्युक्त कोटिमा मुकाय तो कांई अनुचित जेवुं नथी।

धर्मनी उंच कोटिनी आराधना करवा माटे मुनिमार्ग छे, धर्मनी आराधना शरीरना अपेक्षा राखे छे, शरीर आहारनी अपेक्षा राखे छे अने दरेकनां शरीर सरखां पण होई शकतां नथी माटे तेनी व्यवस्थानी जरूरत छे। आ व्यवस्था पूर्वदर्शित कल्पसूत्रना सूत्रोए घणा ज सुन्दर रीते प्रकाशित करी आपी छे, कल्पसूत्रनो निम्नदर्शित पाठ एक सुन्दर राजमार्ग छे, छतां लेखके तेनो जुदो ज अर्थ कर्यो छे—

" खुड्डएण वा खुड्डिआए वा अवंजणजाएण........ "

[क्षुल्लकाद्वा क्षुल्लिकाया वा अव्यञ्जनजातात्.. .....]

आ पाठनो लेखके आ अर्थ कर्यो छे—जबतक दाढी मूछों के बाल न आये होंय अर्थात बालक साधु, साध्वी को दो वार भी आहार करना योग्य है, उससे दोष नहीं हैं।

उपर्युक्त अर्थने आगळ करीने लेखके लख्युं छे के " इस कथन में यह गडबड गुटाला है कि साधु साध्वी कब तक बालक समझे जाकर दो वार भोजन करते रहें। स्त्रीयों को तो दाढी मूछ निकलती ही नहीं।........अब मालुम नहीं कि आर्यिका [साध्वी] कब तक दो वार भोजन करती रहे।"

आना जवाबमां जणाववानुं जे उपर्युक्त पाठमां 'अवंजणजाएण' मां रहेल 'वंजण' शब्दनो अर्थ करवामां लेखके गम्भीर भूल करीने अर्थनो अनर्थ करवानो व्यर्थ प्रयास कर्यो छे। जो लेखके कोशकारना वचन पर ध्यान राख्युं होत अथवा व्युत्पत्ति पर ध्यान राख्युं होत अथवा पूर्वापरनुं अनुसंधान राख्युं होत अथवा तो टीकाकार महाराजना वचन पर ख्याल राख्यो होत तो पण आ प्रसंग आवत नहीं, अस्तु।

हवे आपणे ज आना वास्तविक अर्थने प्रकाशमां लावीए' क्षुल्लक अने क्षुल्लिका सिवायमां एकवार आहारनो विधि छे अर्थात्—क्षुल्लक अने क्षुल्लिका बे वार पण आहार लई शके छे आवा अर्थने उपरनो पाठ सूचवे छे। क्षुल्लक एटले नाना साधु

क्षुल्लिका एटले नानो साध्वी, आ बन्नेनी क्षुल्लक अवस्था क्यां सुधी बे वार आहारोचित गणवी तेने माटे कोई व्यवस्थापक विशेषण आपवानी जरूरत छे आटला माटे 'अवंजणजाएण' शब्द वापरवामां आवेल छे [आने बदले वर्षनी अवधि जणावनार कोई शब्द मुकवो हतो, एवी शंका करवानी जरूरत नथी कारण के ज्यां उमरना वर्षनी चोक्कस खातरी नहि होय त्यां अव्यवस्था रहेशे, अथवा तो कोई बे क्षुल्लकव्यक्ति उमरमां भले समान होय परन्तु शरीरना बधारणनी विषमताने अंगे बे वार आहारोचित क्षुल्लक अवस्थाना कालनी न्यूनाधिकता जणाववाने माटे पण आ विशेषण आपेल होय तेम कही शकाय।]

'अवंजणजाएण' शब्द प्राकृत भाषानो छे, अने प्राकृत भाषाने लईने पञ्चमीना स्थानमां तृतीया थयेल होवाथी 'अव्यञ्जनजातात्' ए प्रमाणे संस्कृतमां थाय छे। आ समास पामेल पद छे, आनो विग्रह नीचे प्रमाणे छे "न जातानि व्यञ्जनानि यस्य सोऽव्यञ्जनजात: तस्मादव्यञ्जनजातात्" प्राकृत भाषाना आनुलोम्यथी जातशब्दनो परनिपात करवामां आवेल छे। आ विशेषणने 'क्षुल्लकात्' 'क्षुल्लिकाया:' आ बन्नेनी साथे जोडवानुं छे, 'क्षुल्लिकाया: नी साथे अन्वय करती वखते अर्थवशात् लिङ्गविपरिणाम समजवो। अर्थ—जेने व्यञ्जन नथी आव्या एवा नाना साधु साध्वी सिवायमां. .चोमासु रहेला एकाशन करनार मुनि गृहस्थने त्यां एकवार भात पाणी माटे जाय, अर्थात् उपर्युक्त क्षुल्लक क्षुल्लिका बे वार पण आहार लई शके छे।

उपरमां जे 'व्यञ्जन' शब्द वतावी गया तेनो अर्थ लेखक दाढी मुछ करे छे, जो के व्यञ्जन शब्दनो अर्थ दाढी मुछ पण थाय छे। परन्तु प्रस्तुतमां ते अर्थ लेवाथी, जे ध्येयथी आ विशेषण आपवामां आवेल छे ते पार पडी शकतुं नथी। क्षुल्लक एवा साधु साध्वीनी बे वार आहारोचित क्षुल्लक अवस्थाने जणाववा माटे आ विशेषण आपेल छे, अने दाढी मुछ अर्थ करवाथी अर्थ एवो थशे के दाढी मुछ जेने नथी आवेल एवा नाना साधु साध्वी बे वार आहार लई शके। आ अर्थ उचित नथी कारण के केटलाएक पुरुषोने मोटी उमर सुधी पण दाढी मुछ आवतां नथी अने केटलाएकने तो ते पहेलां पण आवी जाय छे, अने स्त्रीजातिने तो दाढी मुछ होतां ज नथी। माटे विशेषणनी व्यवस्थापकता अने ध्येयनी अधिगति माटे 'व्यञ्जन' शब्दनो अर्थ निचे प्रमाणे करवो—"व्यज्यते वारद्वयाहारोचितबाल्यावस्थाया अभाव: प्रकटीक्रियतेऽमीभिरिति व्यञ्जनानि" बे वार आहारने लायक जे बाल्यावस्था तेनो अभाव जेनाथी जणाय ते व्यञ्जन कहेवाय छे, अर्थात् बे वार आहारने उचित बाल्यावस्थाना अभावने सूचन करनारां जे चिह्नविशेषो ते व्यञ्जन कहेवाय छे।

व्यञ्जन शब्दनो अर्थ चिह्न थाय छे ते माटे जुओ कोश—

" व्यञ्जनं श्मश्रुचिह्नयोः । तेमनेऽवयवे कादौ । "

दाढी, मुछ, चिह्न, टेमण, अवयव अने क, ख वगेर व्यञ्जन कहेवाय छे । अनेकार्थक शब्दस्थलमां कया अर्थमां वक्तानुं तात्पर्य छे तेना नियामक प्रकरणादिक छे, अहींया प्रकरणना अनुरोधथी चिह्नार्थक व्यञ्जन शब्द लेवानो छे । अहींया आवां चिह्नो कोण छे एना जवाबमां जणाववानुं जे—दाढीना, मुछना, काखना, बस्तिना [नाभिनी नीचेना भागना] रुंवाटाओ । आमां कोई पण एक व्यञ्जनशब्दथी लई शकाय छे, अने आमांथी कोई पण एक होय तो ते अव्यञ्जनजात क्षुल्लक क्षुल्लिका कही शकाय नहीं । स्त्रीजातिने दाढी मुछना वाळ भले न आवता होय पण काख अने बस्तिना वाळ तो सम्भवे छे माटे कोई पण जातनी अव्यवस्था के गडबड गोटाळानुं नाम निशान नथी । आटला ज माटे उपर्युक्त पाठनी टीकामां पण पूज्य उपाध्याय श्री विनयविजयजी महाराज नीचे प्रमाणे जणावे छे " यावद् व्यञ्जनानि बस्तिकूर्चकक्षारोमाणि न जातानि तावत् क्षुल्लकक्षुल्लिकयोरपि द्विर्भुञ्जानस्य न दोषः " अर्थ—ज्यां सुधी बस्तिना, [नाभिनी नीचेना भागना] दाढी मुछनां, काखनां रुंवाडा न आव्यां होय त्यां सुधी नाना साधु साध्वीमां बे वार वापरनारने दोष नथी । अपूर्ण

(પૃષ્ઠ ૪૬૬નું અનુસંધાન)

દીક્ષાના સ્થાન તરીકે સ્વીકારીએ તો તે યુક્તિયુક્ત નથી લાગતું કર્ણાવતી કર્ણ રાજાએ વસાવી હતી અને તેના ઉપર રાજા કર્ણનો પૂરેપૂરો અધિકાર હતો. બીજી બાજૂ, મહારાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહ વિ સં. ૧૧૫૦ મા ગાદીનશીન થયા પછી ઉદયન તેમનો મંત્રી થયો હતો. અલબત ઉદયન, પહેલા કર્ણાવતીમા અવશ્ય ગયો હશે, પણ મંત્રીપદ તો તે ખભાતમા જ પામ્યો હતો એમ મારુ માનવું છે. આ ઉદયન મંત્રીએ આચાર્ય હેમચદ્રસૂરિજીની દીક્ષામા સારો ભાગ લીધો હતો[૬] એટલે દીક્ષાના સ્થાન તરીકે કર્ણાવતીના બદલે ખંભાતનો સ્વીકાર કરવો વધારે ઠીક લાગે છે વળી મહારાજા કુમારપાળે આચાર્ય હેમચંદ્રસૂરિજીની દીક્ષાની યાદગીરીમા ખભાતમા મંદિર બધાવ્યાનો, પ્રાચીન ગ્રંથોમા મળતો. ઉલ્લેખ પણ આ મતને વધુ પુષ્ટ બનાવે છે.[૭] જો કર્ણાવતીમાં દીક્ષા થઇ હોત તો મહારાજા કુમારપાળે ત્યા જ મદિર બંધાવ્યું હોત, કારણકે કર્ણાવતી પણ તે વખતે તેમના તાબામા હતું.

આ ઉપરથી મારુ ધારવુ છે કે આચાર્ય હેમચંદ્રસૂરિજીની દીક્ષા વિ. સ ૧૧૫૪મા, નવ વર્ષની વયે, અને ખંભાતનગરમા થઇ હતી આ વિષયના અભ્યાસી વિદ્વાનો આ બાબતમાં વિશેષ ઊહાપોહ કરશે તો લોકોને અવશ્ય વધુ જાણવાનુ મળશે.

---

૬ જુઓ 'પ્રભાવક ચરિત્ર' અને 'પ્રબંધ ચિંતામણિ'

૭ **स्तम्भतीर्थे हेमाचार्यदीक्षास्थाने श्रीआलिगाख्या वसति श्रीगुरुस्नेहेन रान्नश्रीवीरबिम्बसौवर्णगुरुपादुकाविराजिताऽकारि । —कुमारपाल प्रबंध.**

શ્રી પ્રકરણરત્ન સંગ્રહ.

આજ સુધીમાં અનેક પ્રકરણમાળાઓ-પ્રકરણોના સંગ્રહો છપાયા છે. તેમાં અનેક પ્રકરણો જુદા જુદા દાખલ થયેલા છે, પરંતુ અમે આ પ્રકરણોના સંગ્રહમાં તો ખાસ રત્ન જેવા અત્યંત બોધદાયક પ્રકરણોનો જ સંગ્રહ કરેલો હોવાથી આ ગ્રંથનું નામ પ્રકરણરત્ન સંગ્રહ રાખેલું છે.

આ બુકમાં બધા પ્રકરણો અર્થ સહિત આપ્યા છે પરંતુ પ્રથમ છપાયેલા આ પ્રકરણોના અર્થ કરતાં આમાં વિશિષ્ટતા એ છે કે આમાં ગાથાના પ્રતિક અન્વયની રીતે લઈને તેના અર્થ લખેલા છે કે જેથી ગાથા ઉપરથી અર્થ ધારનારને સરળતા થવા સાથે શબ્દાર્થનો પણ બોધ થાય.

આ બુકમાં દાખલ કરેલા પ્રકરણો ટૂંકામાં નીચે પ્રમાણે છે.

૧ સમ્યક્ત્વસ્તવ પ્રકરણ—જેમાં સમકિતનું સ્વરૂપ બહુ વિસ્તારથી આપેલું છે.
૨ કાળસપ્તતિકા પ્રકરણ—એમાં બાર આરાનું સ્વરૂપ ઘણી પ્રાસંગિક હકીકત સાથે આપેલ છે.
૩ કાયસ્થિતિ પ્રકરણ—એમાં સર્વ જીવોની કાયસ્થિતિ ઉપરાંત ભવસંવેધ બહુ વિસ્તારથી આપેલ છે.
૪ ભાવ પ્રકરણ—આમાં પાંચ અથવા છ પ્રકારના ભાવોનુ સ્વરૂપ છે યંત્રો પણ છે.
૫ વિચારસપ્તતિકા—આમાં જુદા જુદા બાર વિચારો વિસ્તારથી આપ્યા છે.
૬ વિચારપંચાશિકા—આમાં જુદા જુદા નવ વિચારો વિસ્તારથી આપ્યા છે.
૭ સિદ્ધદંડિકા સ્તવ—એમાં ભરતચક્રીથી શ્રીઅજિતનાથના પિતા સુધીના રાજાઓ કેવી રીતે સિદ્ધ થયા તેનું સંખ્યા સાથે વર્ણન છે. તેના યંત્રો પણ આપ્યા છે.
૮ સિદ્ધપંચાશિકા પ્રકરણ—એમા સંતપદાદિ દ્વારોવડે સિદ્ધનું સવિસ્તર વર્ણન છે.
૯ પંચનિર્ગ્રંથી પ્રકરણ—આમાં પાંચ પ્રકારના નિર્ગ્રંથના ૩૬ દ્વારો કહેલા છે.
૧૦ નિગોદષટ્ત્રિંશિકા—એમા નિગોદનું સ્વરૂપ બહુ સૂક્ષ્મ રીતે આપ્યું છે.
૧૧ સમવસરણસ્તવ—એમાં સમવસરણનું વિસ્તૃત વર્ણન છે.
૧૨ ક્ષમાકુલક ને ૧૩ ઇંદ્રિયવિકાર નિરોધકુલક—ખાસ ઉપદેશક છે
૧૪ લોકનાળિકા દ્વાત્રિંશિકા—એમાં લોકનાળિકાનું યંત્રો ને પ્રમાણ સાથે વિવરણ છે.
૧૫ લઘુઅલ્પબહુત્વપ્રકરણ—માત્ર બે ગાથાનું છતાં ચમત્કારી છે
૧૬ હૃદયપ્રદીપષટ્ત્રિંશિકા—સંસ્કૃત પદ્યબંધ છે. એમાં દર્શાવેલ ઉપદેશ તો ખાસ હૃદયમાં દીપક પ્રગટાવી પ્રકાશ આપે તેવો જ છે

આનું વિશેષ વર્ણન શું કરીએ? બહુ પ્રયાસપૂર્વક તૈયાર કરેલ આ બુક રોયલ આઠ પેજી ૩૯ ફારમની હોવા છતા કિંમત માત્ર રૂ. ૧ા છે. સુંદર બાઈન્ડીંગથી બંધાવેલ છે. એક વાર મંગાવો, વાંચો ને પછી પત્ર લખી અભિપ્રાય આપો. પોસ્ટેજ છ આના. પ્રકરણોના અભ્યાસી માટે ખાસ ઉપયોગી છે

મંગાવો—**શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સભા. ભાવનગર**

શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભાના સુવર્ણ મહોત્સવ સંબંધી વિશેષાંક.

આ અંક ઘણા પ્રયાસપૂર્વક તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. વિદ્વાન્ મુનિરાજ અને ગૃહસ્થોના લખેલા ૩૦ લેખો ને ૮ સંદેશાઓ આપેલા છે. કુલ પૃષ્ઠ ૧૮૨+૪=૧૮૬ આપેલ છે. લેખ ૩૦ ના લેખક ૨૬ છે. તેમાંથી પાંચ લેખકના ફોટા મળી શકયા નથી. બાકી ૨૧ લેખકના ફોટા આપ્યા છે. તેમાં ૭ મુનિરાજ ને ૧૪ ગૃહસ્થ છે. તદુપરાંત સભાના મકાનનો ફોટો અને ૬ ફોટા તીર્થોના આપેલા છે. પ્રારંભમાં પરમોપકારી મુનિરાજ શ્રી વૃદ્ધિચંદ્રજીનો ફોટો મૂકયો છે. જહાંગીર બાદશાહ ને શ્રી વિજયદેવસૂરિનું ચિત્ર ઘણું સુંદર અને આકર્ષક છે. શ્રીયુત રાજપાળ મગનલાલનો ઘણા ઝીણા અક્ષરે લખેલા કાર્ડનો ફોટો આપ્યો છે. દરેક લેખની ઉપર તે લેખના સૂચક ચિત્રો કરાવીને મૂકયા છે. પુંઠા ઉપરનું ચિત્ર પણ બહુ ગંભીર હકીકતનું સૂચક છે અને પ્રવીણ ચિત્રકાર પાસે ચિત્રાવીને મૂકેલ છે. બાઈન્ડીંગ પણ મજબૂત કરાવેલ છે. એકંદર એ અંક ઉપર સારી રકમનો ખર્ચ કરેલો છે. આ અંક શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સભાના સભાસદો, શ્રી જૈનધર્મ પ્રકાશ માસિકના ગ્રાહકો અને અન્ય સંસ્થાઓ તથા મુનિરાજ અને સંભાવિત ગૃહસ્થોને ભેટ મોકલેલ છે. બહુ થોડા અંકો સીલકમાં છે. મંગાવનાર માટે કિંમત બાર આના રાખેલ છે. પોસ્ટેજ ચાર આના લાગે છે. સુંદર ચિત્રો અને બોધદાયક લેખસામગ્રીવાળો આ અંક મેળવી લેવાનું ચૂકશો નહીં.

વૈશાખ-જયેષ્ઠનો મિશ્રાંક.

આ અંકમાં પણ સભાનો ૫૪ વર્ષનો હેવાલ, ઉપરાંત, સભાસદોના નામોનું લીસ્ટ, સભાના ધારાધોરણ, સુવર્ણમહોત્સવની ઉત્પત્તિનો હેવાલ, બહારગામથી આવેલા મુબારકબાદીના તારો ને પત્રોનો સાર, ત્રણ દિવસના જાહેર મેળાવડાનો સંક્ષિપ્ત ને વિસ્તૃત હેવાલ, પ્રમુખસાહેબના ભાષણો, તમામ વક્તાઓના ભાષણો, પ્રમુખ સાહેબે દક્ષિણામૂર્તિભવનમાં કરેલ ભાષણ વિગેરે અનેક બાબતો સમાવીને ૧૨ ફારમનો બહાર પડ્યો છે. આ અંકની અંદર નેકનામદાર મહારાજા સાહેબ, પ્રો. આનંદશંકર બાપુભાઈ ધ્રુવ, મે. સર પટણીસાહેબ, સર કીકાભાઈ પ્રેમચંદ, શેઠ નાગરદાસ પુરૂષોત્તમદાસ, સભાના હોદ્દેદારો, મેનેજીંગ કમીટી, બહારગામથી પધારેલા પ્રાહુણાઓ, પ્રીતિભોજન કમીટી તેમજ મેળાવડા વખતે લીધેલા નાના નાના ફોટા વિગેરેનો સંગ્રહ દાખલ કરેલો છે

આ અંક છુટક મંગાવનાર માટે કિંમત આઠ આના, પોસ્ટેજ બે આના બંને અંક સાથે મંગાવનાર માટે કીંમત રૂા. ૧) પોસ્ટેજ પાંચ આના.

હાલમાં એ બંને અંક રૂા. ૧) થી સભાના પોસ્ટેજથી મોકલવાનું ઠરાવવામા આવ્યું છે તેથી જરૂર મંગાવો.

શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા. ભાવનગર

મુદ્રક—શાહ ગુલાબચંદ લલ્લુભાઈ, શ્રી મહોદય પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ—ભાવનગર.

સમાચાર

પ્રતિષ્ઠા—સરધના (જીલ્લો મેરઠ, યુ પી), જ્યાં નવા જૈનો બનાવવામાં આવેલ છે, ત્યાં એ ભાઈઓને સેવા પૂજા કરવા માટે એક જિનમંદિર તૈયાર કરાવવામાં આવ્યું હતુ. તે જિનમંદિરની પ્રતિષ્ઠાનો ઉત્સવ તાજેતરમાં જ ખૂબ ધામધૂમ પૂર્વક ઉજવવામાં આવ્યો છે. આ ઉત્સવમાં યુ પી. અને પંજાબનાં દૂરદૂરના ગામોના શ્રાવકોએ ભાગ લીધો હતો અને ખૂબ ઉત્સાહપૂર્વક આ ઉત્સવની ઉજવણી કરી હતી જૈનેતર ભાઈઓએ પણ આ ઉત્સવમાં સારો ભાગ લીધો હતો

જાસાચીઠ્ઠી—અમદાવાદની શેઠ શ્રી આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી ઉપર બે જાસાચીઠ્ઠી મોકલવામાં આવી છે પેઢી તરફથી આ માટે યોગ્ય બંદોબસ્ત કરવામાં આવેલ હોઇ, કોઇ પ્રકારની ધાસ્તી જેવું નથી ચીઠ્ઠીઓ મોકલનારનો હજુ પત્તો લાગ્યો નથી

કાળધર્મ પામ્યા—(૧) આચાર્ય શ્રી વિજયભૂપેન્દ્રસૂરિજી આહોર મુકામે, (૨) પં ઋદ્ધિમુનિજી નરોડા મુકામે, (૩) મુનિરાજ શ્રી દેવવિજયજી (મુ અમરવિજયજીના શિષ્ય) અંકલેશ્વર મુકામે

સ્વીકાર

Mahavira . His life and teachings (અંગ્રેજી ભાષા, પૃષ્ઠ સંખ્યા ૧૧૨)
લેખક : બીમલાચરન લો, Ph. D , M. A., B L.
પ્રકાશક . લુઝાક એન્ડ કું લંડન : પ્રાપ્તિ સ્થાન, ૪૩ કૈલાસબોઝ સ્ટ્રીટ, કલકત્તા.

મુનિરાજ શ્રી જ્ઞાનસુંદરજી લિખિત ચાર પુસ્તકો (ભાષા હિન્દી)

(१) रत्नप्रभसूरीश्वरजी का जयन्ति महोत्सव पृष्ठ संख्या ६२, भेट
(२) ओसवालोत्पत्ति विषयक शंकाओं का समाधान पृष्ठ संख्या ९४, भेट
(३) श्रीमान् लौंकाशाह (सचित्र) पृष्ठ संख्या ३३९
मूल्य दो रूपये
(४) मूर्तिपूजा का प्राचीन इतिहास (सचित्र) पृष्ठ संख्या ४३२
मूल्य तीन रूपये

ચારે ગ્રંથોના પ્રકાશક—श्री रत्नप्रभाकर ज्ञान पुष्पमाला
फलोदी (मारवाड)

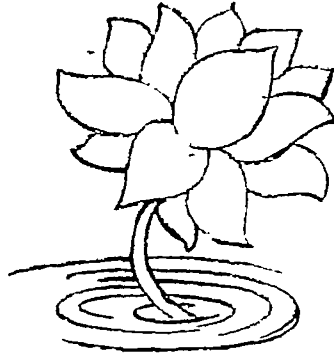
परमात्मा के चरणों में. अनुवादक—पं श्री ईश्वरलालजी जैन.
प्रकाशक . आदर्श ग्रंथमाला कार्यालय, मुलतान शहेर (पंजाब)

मांसाहार-विचार (प्रथम भाग) **લેખક અને પ્રકાશક ઉપર પ્રમાણે, અમૂલ્ય.**

Regd. No. B. 3801

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

જૈન તત્ત્વજ્ઞાન, જૈન સાહિત્ય, જૈન કળા અને જૈન ઇતિહાસના વિષયો ચર્ચતું, શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિનું પ્રતિકાર વિષયક માસિક મુખપત્ર.

તંત્રી

શાહ ચીમનલાલ ગોકળદાસ

વર્ષ ૭] ક્રમાંક ૮૧ [અંક ૯

श्री जैन सत्य प्रकाश

(मासिक पत्र)

विषय–दर्शन

१ श्रीयशोद्वात्रिंशिका : आचार्य महाराज श्रीमद् विजयपद्मसूरिजी : ४७१
૨ દિગંબરોની ઉત્પત્તિ : આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ સાગરાનંદસૂરિજી : ૪૭૪
૩ પ્રભુશ્રી મહાવીરનું તત્ત્વજ્ઞાન : આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયલબ્ધિસૂરિજી : ૪૭૯
४ समीक्षाभ्रमाविष्करण : आचार्य महाराज श्रीमद् विजयलावण्यसूरिजी : ४८१
૫ અપાપુરી મહિમા : આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયેન્દ્રસૂરિજી : ૪૮૫
૬ હસ્તલિખિત પ્રતિઓ અને સૂચિપત્રો :
પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ. એ. : ૪૮૭
७ दिगम्बरशास्त्र कैसे बने : मुनिराज श्री दर्शनविजयजी : ४९१
૮ સાહસમલ્લ : મુનિરાજ શ્રી હિમાંશુવિજયજી : ૪૯૬
९ [illegible] अर्हद्क [illegible] परिग्रह
आचार्य महाराज श्रीमद् जिनहरिसागरसूरिजी : ४९९
૧૦ પુરાતન ઈતિહાસ અને સ્થાપત્ય
(૧) પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ : મુનિરાજ શ્રી જયંતવિજયજી : ૫૦૬
(૨) સરધનાના શિલાલેખો : શ્રીયુત નગીનદાસ મનસુખરામ (વીરેશ) : ૫૦૮
સમાચાર : પૃષ્ઠ ૪૧૦ ની સામે.

: વિજ્ઞપ્તિ :	વાર્ષિક લવાજમ :	: જોઈએ છે
જે પૂજ્ય મુનિરાજોને "શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ" મોકલવામાં આવે છે, તેઓએ પોતાના વિહારાદિકના કારણે બદલાતું સરનામું દરેક મહિનાની સુદી ત્રીજ પહેલાં અમને લખી જણાવવા કૃપા કરવી, જેથી માસિક ગેરવલ્લે ન જતાં વખતસર મળી શકે.	સ્થાનિક ૧-૮-૦ બહારગામનું ૨-૦-૦ છુટક અંક ૦-૩-૦	શ્રી 'જૈન સત્ય પ્રકાશ' ના પ્રથમ વર્ષના ૨, ૩, ૭, ૮, અંકોની જરૂર છે. જેઓ તે મોકલશે તેનો આભાર સ્વીકાર કરીને બદલામાં તેટલા અંકો મજરે આપવામાં આવશે.

મુદ્રક અને પ્રકાશક : **ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ**, મણિ મુદ્રણાલય,
કાળુપુર, ખજુરીની પોળ, અમદાવાદ.
પ્રકાશન સ્થાન : શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય,
જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા, અમદાવાદ.

णमो त्थु णं भगवओ महावीरस्स

सिरि रायनयरमज्झे समीलिय सव्वसाहुसंमइयं । पत्त मासियमेयं भव्वाण मग्गय विसय ॥१॥

श्री जैन सत्य प्रकाश

अण्णाणग्गहदोसगत्थसइणा कुव्वंति जे धम्मिए,
अक्खेवे खलु तेसिमागमगयं दाउं विसिट्ठुत्तरं ॥
सोउं तित्थयरागमत्थविसए चे भेऽहिलासा तया,
वाइज्जा प्पवरं पसिद्धजइणं सच्चप्पयासं मुया ॥ २ ॥

પુસ્તક ૨ અંક ૯

વિક્રમ સંવત્ ૧૯૯૩ :	વીર સંવત્ ૨૪૬૩	: સન ૧૯૩૭
ચૈત્ર શુક્લા પંચમી	ગુરુવાર	એપ્રિલ ૧૫

श्री यशोद्वात्रिंशिका

(उपाध्याय श्री यशोविजयजीनुं जीवनचरित्र)

कर्ता—आचार्य महाराज श्री विजयपद्मसूरिजी

(आर्याच्छन्दः)

पणमिय थंभणपासं, पयकमलं पुज्जणेमिसूरीणं ॥
सिरिवायगजसगणिणो, रएमि चरियं गुणायड्ढं ॥ १ ॥

पुव्वायरिया णेगे, पुज्जा हरिभद्दहेमचंदाई ॥
सिरिजिणसासणथंभा, पुव्वविभागाइविण्णाणा ॥ २ ॥

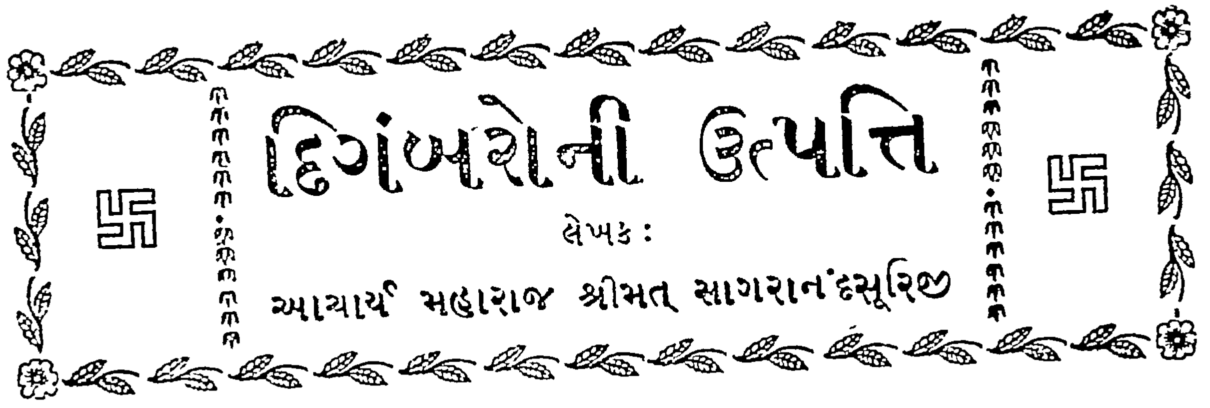
तयणंतरंमि समए, जेण समोतक्किओ न संजाओ ॥
उत्तमपडिहासाली, तं वायगसेहरं वंदे ॥ ३ ॥

सक्कयपाययगुज्जर, हिंदीभासासु जेण बहुगंथा ॥
विहिया सयत्थजुत्ता, जसविजयं तं सया वंदे ॥ ४ ॥

सुयहरवायगगयणे, रवितुल्लं कुमयणासगं धीरं ॥
सपरसमयविण्णाणं, जसविजयं त सया वंदे ॥ ५ ॥

गुज्जरदेसे धण्णे, मज्झे कल्लोलपट्टणाण वरे ॥
सिद्धकणोडागामे, जायं तं वायगं वंदे ॥ ६ ॥
नारायणक्खतायं, जणणीसोहग्गदेसहातणयं ॥
लहुबंधुपोम्मसीहं, जसवंतसिसुं णमह भव्वा ! ॥ ७ ॥
चाउम्मासीं किच्चा, कुणगिहगामंसि पुज्जणयविजया ॥
विहरंता गुणवंता, समागया देसणुज्जुत्ता ॥ ८ ॥
सोच्चा वाणीं तेसिं, सपुत्तजुम्माइ धण्णजणणीए ॥
करिगयरसिंदुवासे, गहिया वरपत्तने दिक्खा ॥ ९ ॥
मुणिजसविजयहिहाणं, ठवियं जसवंतजिट्ठपुत्तस्स ॥
सिरिपोम्मविजयणामं, नत्थं लहुपोम्मसीहस्स ॥ १० ॥
लहुसमए बुद्धिबला, सिद्धंता सपरभेयसंजुत्ता ॥
विण्णाया जसमुणिणा, गुरुप्पसायाणुभावेणं ॥ ११ ॥
कमसो ससीसगुरुणो, णिहिणंदरसिंदुमाणवरिसंमि ॥
णयविजया विहरंता, समागया रायणयरंसि ॥ १२ ॥
विहियं तत्थ वहाण—ट्ठगं जसेणं मुणीसरेण तया ॥
दट्ठूणं बुद्धिबलं, धणसेट्ठी हरिसमावण्णो ॥ १३ ॥
तुम्हाणं जससीसो, लक्खणवेरग्गबुद्धिमइसाली ॥
छद्दरिसणगुरुगंथ—ज्झावणजुग्गो इय कहेइ ॥ १४ ॥
कासीविउहा विप्पा, ण ज्झावेंते धणं विणा ग्गंथे ॥
दरिसणछक्कमए ता, किं कायव्वं ति गुरुवयणं ॥ १५ ॥
सोच्चिय वुत्तं तेणं, कज्जे एयंमि णिक्कसहसदुगं ॥
दाहिमि ससीसगुरुणो, पत्ता वाणारसीं तत्तो ॥ १६ ॥
तत्थ ज्झयणं विहियं, मुणीसरेणं जसेण वरमइणा ॥
विप्पगुरूणं पासे, दरिसणछक्कत्थगंथाणं ॥ १७ ॥
पाइणणव्वणाओ, विण्णाओ वरिसतितयमज्झंसि ॥
सिरितत्ताइयचिंता,मणी वि णाय प्पकालंसि ॥ १८ ॥
परिसाए विउहाणं, तक्कियमुक्केण तेण संणासी ॥
सिग्घं जिओ पउट्ठो, लद्धा महई जसेण तया ॥ १९ ॥
णायविसारयपयवी, तस्स विउहा पसण्णचित्तेहिं ॥
तक्कियसेहरसण्णिया, गुरु त्ति अगाउरं पत्ता ॥ २० ॥

चउवरिसे सत्थाणं, सेसाणं तक्कियाण पासंमि ॥
णायायरियस्सेह–ब्भासो तेणं कओ तत्थ ॥ २१ ॥
सिग्घं मओ निरत्थो, वणारसीदाससीसकुंअरस्स ॥
तत्तो ते संपत्ता, जइणउरीरायणयरंमि ॥ २२ ॥
थिरया सिरिणागोरी–सराहमज्झे कया मुया तेहिं ॥
वाइविउहपमुहेहिं, लद्धं माणं जसेण तया ॥ २३ ॥
मावतखानहिगारी, इह गुणरसिओ पयाणुकूलमई ॥
तस्स सहाए जाया, जससंसा ता समाहूया ॥ २४ ॥
मुणिवरसिरिजसविजया, करीअ मेहावला वहाणाइं ॥
अट्ठारस तत्थ तया, तत्तो हिट्ठोऽहिगारी सो ॥ २५ ॥
भव्वुस्सव्वाइपुव्वं, सम्माणं वि य करीअ हरिसेणं ॥
जिणसासणस्स विहिया, पहावणा सिरिजसेण वरा ॥ २६ ॥
वायगपयस्स जुग्गा, 'बहुस्सुयाजेयपुज्जजसविजया ॥
इय विण्णत्ती विहिया–पासे सिरिदेवसूरिस्स ॥ २७ ॥
रायणयरसंघेणं, विणयविवेयाइगुणगणड्ढेण ॥
ठविया सा हिययंमि, गुरुणा गुणरायजुत्तेणं ॥ २८ ॥
उत्तमवीसइठाणा–राहणतप्परविसुद्धजसगणिणो ॥
णियगुरुणो आणाए–विजयप्पहसूरिणाऽऽणंदा ॥ २९ ॥
गयससिहइंदुवासे, संघुल्लासुस्सवाइजोगेणं ॥
दिन्नमुवज्झायपयं, जसविजया वायगा जाया ॥ ३० ॥
अज्झप्पणायजोगा, जेणं परिचच्चिया सगंथेसु ॥
त वायगजसविजयं, सरंति धण्णा णरा णिच्चं ॥ ३१ ॥
गुणजुगहइंदुवासे, तेणं दब्भावईचउम्मासे ॥
सग्गपयं संपत्तं अणसणसुसमाहिविहिपुव्वं ॥ ३२ ॥
इय जसचरियं सिट्ठं, गुणाणुरागेण लेसओ भणियं ॥
णाणाणुकरणभावा, लहंतु परमुण्णइं भव्वा ! ॥ ३३ ॥
गुणणंदणिहिदुसमे, सिरिगोयमकेवलत्तिपुण्णदिणे ॥
वरजिणसासणरसिए, जइणउरीरायणयरंमि ॥ ३४ ॥
रयणा चरियस्स कया, गुरुवरसिहिणेमिसूरिसीसेणं ॥
पउमेणायरिएणं, पियंकरज्झयणलाहट्ठं ॥ ३५ ॥

(ગતાંકથી ચાલુ)

અઢાર દોષોનાં નામ:

શ્વેતામ્બરમત દોષો—૧ અજ્ઞાન, ૨ ક્રોધ, ૩ મદ, ૪ માન, ૫ લોભ, ૬ માયા, ૭ રતિ, ૮ અરતિ, ૯ નિદ્રા, ૧૦ શોક, ૧૧ અલીકવચન, ૧૨ ચોરી, ૧૩ માત્સર્ય, ૧૪ ભય, ૧૫ જીવહત્યા, ૧૬ પ્રેમ, ૧૭ ક્રીડા અને ૧૮ હાસ્ય,

દિગમ્બર મતદોષો—૧ ભૂખ, ૨ તરસ, ૩ રાગ, ૪ દ્વેષ, ૫ જન્મ, ૬ વૃદ્ધત્વ, ૭ મરણ, ૮ આશ્ચર્ય, ૯ પીડા, ૧૦ રોગ ૧૧ ખેદ, ૧૨ શોક, ૧૩ અભિમાન, ૧૪ મોહ, ૧૫ ભય, ૧૬ નિદ્રા, ૧૭ ચિન્તા અને ૧૮ પરસેવો

જેવી રીતે ઉપર જણાવેલા અઢાર દોષો પ્રાચીન શાસ્ત્રકારોએ માનેલા છે તેવી જ રીતે કલિકાળસર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજે નીચે જણાવેલા અઢાર દોષો અનુક્રમે જણાવ્યા છે.

૧. દાનાન્તરાય, ૨ લાભાન્તરાય, ૩ ભોગાન્તરાય, ૪ ઉપભોગાન્તરાય, ૫ વીર્યાન્તરાય, ૬ કામ, ૭, મિથ્યાત્વ, ૮ અજ્ઞાન, ૯ નિદ્રા, ૧૦ અવિરતિ, ૧૧ હાસ્ય, ૧૨ રતિ, ૧૩ અરતિ, ૧૪ ભય, ૧૫ જુગુપ્સા, ૧૬ શોક, ૧૭ રાગ અને ૧૮ દ્વેષ.

આવી રીતે અઢાર દોષો અભિધાન ચિન્તામણિ નામમાલામાં જણાવ્યા છે.

अन्तराया दानलाभवीर्यभोगोपभोगगा ।
हासो रत्यरती भीतिर्जुगुप्सा शोक एव च ॥
कामो मिथ्यात्वमज्ञानं निद्रा चाविरतिस्तथा ।
रागो द्वेषश्च नोदोषास्तेषामष्टादशाप्यमी ॥
अन्नाणकोहमयमाणलोहमायारईयअरईय ।
निद्दसोयअलियवयणचोरीयामच्छरभयाय ॥
पाणिवहपेमकीलापसगहासाइ जस्स इय दोसा ।
अट्ठारस यिपणट्ठा नमामि देवाहिदेवं त ॥

સાચું દેવત્વ શામાં છે ?

વાચકગણે ધ્યાન રાખવુ જરૂરી છે કે—શ્વેતામ્બર કે દિગમ્બર બન્નેના મત પ્રમાણે ઉપર જણાવેલા જુદા જુદા પ્રકારના પણ અઢાર અઢાર દોષોનો અભાવ દેવપણાની અનુવૃત્તિ માટે નથી. એટલે કે દેવપણાને ઓળખાવવા માટે નથી, પરન્તુ કુદેવપણાની વ્યાવૃત્તિ માટે છે. એટલે એ અઢાર દોષની સાથે બન્ને મતવાળાઓ કુદેવત્વ માને છે અને તેમા પણ અઢારે અઢાર દોષ હોય તો જ કુદેવત્વ કહેવાય એમ માનતા નથી, પણ એ અઢાર દોષોમાંથી કોઇ પણ દોષ હોય તો કુદેવત્વ માને છે. જો એમ ન માનવામાં આવે તો બન્ને મતવાળા તીર્થંકર કેવલી અને સામાન્ય કેવલી એમ બે પ્રકારના કેવલીઓમાં ફક્ત તીર્થંકર કેવલીને જ દેવપણે માને છે તે યોગ્ય ઠરે નહિ, કેમકે તીર્થંકર સિવાયના સામાન્ય કેવલીઓમાં પણ બન્નેના મત પ્રમાણે અઢારે દોષોમાથી કોઇ પણ દોષ હોતો નથી, છતાં બન્ને મતવાળા સામાન્ય કેવલીઓને દેવ તરીકે માનતા નથી. બન્નેના મત પ્રમાણે તો દેવતત્ત્વમાં અષ્ટપ્રાતિહાર્યાદિકસહિત એવા તીર્થંકર અને સમગ્ર કર્મનો ક્ષય કરનારા એવા સિદ્ધ મહારાજાઓને માનવામા આવે છે એટલે સામાન્ય કેવલીને દેવતત્ત્વમાં માનવાનુ હોતું જ નથી. વળી બન્ને મતવાળા અરિહંત રૂપી દેવને ગર્ભથી ત્રણ જ્ઞાનવાળા માને છે એ પણ સામાન્ય કેવલીને નિમિત્ત હોય જ નહિ. વળી બન્ને મતવાળા તીર્થંકર મહારાજના ચ્યવનાદિ પાચે કલ્યાણકો માને છે અને તેવા કલ્યાણકો સામાન્ય કેવલીઓને હોય જ નહિ. અરિહંતદેવ થનારા જીવને તે ભવથી પહેલાના ત્રીજે ભવે વીસ સ્થાનકોની આરાધના જરૂર હોય છે અને તેથી તેઓ તીર્થંકર નામકર્મ બાંધે છે. પણ સામાન્ય કેવલીઓને તેવું કંઈ હોતું નથી. આ બધા ઉપરથી એમ સ્પષ્ટ સમજી શકાય કે—જેમ ઉષ્ણ સ્પર્શનો અભાવ માત્ર અગ્નિના અભાવને જ જણાવનાર છે પણ તે ઉષ્ણપણાના અભાવમાત્રથી પૃથ્વીપણું કે જલપણું કંઇ સાબીત થાય નહિ તેવી જ રીતે અઢાર દોષનો અભાવ માત્ર કુદેવના અભાવને જણાવનાર છે પણ દેવત્વની સાથે એ અઢાર દોષોની વ્યાપ્તિ નથી. આ કારણને લઈ ને અજ્ઞાનાદિક અઢાર દોષો, અગર અન્તરાયાદિક અઢાર દોષો કહેવામા કોઇ પણ જાતનો તાત્પર્યભેદ થતો નથી, પણ દિગમ્બરોએ માનેલા અઢાર દોષોમા કેટલાક તો કેવળ મતાગ્રહને લીધે જ છે, અને કેટલાક તો અસભવિત તરીકે જ છે

દેવત્વમાં ક્ષુધા તૃષાના અભાવની માન્યતાનુ નિરાકરણ :

દિગમ્બરોએ માનેલા અઢાર દોષોમાં પ્રથમ તે લોકોએ ક્ષુધા અને તૃષાના અભાવને સ્થાન આપ્યુ છે. એ જ કહી આપે છે કે દિગમ્બરોની

ઉત્પત્તિ શ્વેતામ્બરોમાંથી થઇ છે અને પોતાના મતની પુષ્ટિને માટે શ્વેતામ્બરોએ માનેલા કેવલીના આહારપાણિનો વિરોધ કરવાને માટે આ બેને દોષો ગણ્યા અને તેને કુદેવત્વના મુખ્ય ચિહ્નરૂપ ગણ્યા, અને એ આગ્રહને લીધે જ દિગમ્બરોએ પોતે માન્ય કરેલા તત્ત્વાર્થસૂત્રની ઉપર પગ મેલ્યો, કેમકે તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં સાફ સાફ જણાવે છે કે જિનેશ્વરોમા ક્ષુધા–તૃષા વગેરે અગિયાર પરીષહો હોય છે. तत्त्वार्थकार કહે છે કે — एकादश जिने (अ. ९) એટલે કેવલીમહારાજમા અગિયાર પરીષહો હોય છે, કે જે વેદનીય કર્મથી થવાવાળા છે. ધ્યાન રાખવુ કે અહીં જિન શબ્દનો અર્થ અગિયારમા કે બારમા ગુણઠાણાવાળા વીતરાગો લેવાના નથી, કેમકે — અગિયારમા બારમા ગુણઠાણાવાળા વીતરાગો માટે તો 'सूक्ष्मसंपरायछद्मस्थवीतराग-योश्चतुर्दश' એ સૂત્રથી ચૌદ પરીષહો પહેલાં જણાવવામાં આવ્યા છે. વળી તેરમા ગુણઠાણાવાળા જીવોને કેવલજ્ઞાન થાય છે એ વાત દિગમ્બરોને પણ માનવી પડે તેમ છે. તે કેવલજ્ઞાનને રોકનારા દોષોનો ક્ષય જણાવતાં તત્ત્વાર્થકાર મહારાજ પોતે જ मोहक्षयाद् ज्ञानदर्शनावरणान्तरायक्षयाच्च केवलम् એમ કહી કેવલજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ મોહનીયના ક્ષયથી અને જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય તથા અન્તરાયના ક્ષયથી જણાવે છે. એ સૂત્રમાં ભૂખ કે તૃષાના ક્ષયનુ નામ પણ નથી. તો પછી કેવલજ્ઞાનને રોકનાર ક્ષુધા અને તૃષા થાય જ કેમ?

વાચકોએ ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે કે — દિગમ્બરોએ છદ્મસ્થ અવસ્થામાં તીર્થંકરોને પણ ક્ષુધા અને તૃષા માનેલ છે. વળી જેમ જેમ જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય અગર મોહનીયના પેટા ભેદોનો અનુક્રમે ક્ષય થતો જાય તેમ તેમ તેઓ ક્ષુધા તૃષાની ઓછાશ માનતા નથી, તો ક્ષયોપશમની વખતે જેને મન્દતાનો સમ્બન્ધ નથી તેના અભાવનો સમ્બન્ધ, ક્ષયની સાથે આવ્યો ક્યાથી?

વાચકગણ અનુભવથી પણ સમજી શકશે કે, ક્ષુધા અને તૃષાની અધિકતા અને ન્યૂનતા સાથે જ્ઞાનની અધિકતા અને ન્યૂનતાનો કોઇ પણ પ્રકારે સમ્બન્ધ નથી. વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી થોડા આહારને લેવાવાળા છતા પણ શું અજ્ઞાની નથી? અને ચાર જ્ઞાનના ધણી મુનિમહારાજા શું તે વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞીના આહાર કરતા વધારે આહારવાળા નથી? આ વિચાર કરનાર વાચકગણને સહેજે માલમ પડશે કે દિગમ્બરોએ ક્ષુધા અને તૃષાનો અભાવ જે દેવના લક્ષણ તરીકે માન્યો છે તે કેવળ શ્વેતામ્બરોના દ્વેષને લીધે જ છે અને તે દ્વેષની તીવ્રતાને લીધે જ ક્ષુધા અને તૃષાના અભાવને પહેલો નંબર આપવામા આવ્યો છે. (વાચકગણ આ ઉપરથી એ

પણ સમજી શકશે કે તત્ત્વાર્થસૂત્રના કર્તા ભગવાન્ ઉમાસ્વાતિ વાચકજી દિગમ્બર આમ્નાયમાં નહોતા, પરન્તુ કેવળ શ્વેતામ્બર સંપ્રદાયના હતા. તેથી કેવલિમાં પણ ક્ષુધા-તૃષા આદિ પરીષહો ગણાવ્યા અને કેવલજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ માટે નાશ કરવા લાયક દોષોમાં મોહનીય આદિ ગણાવ્યાં, પણ ક્ષુધાદિ ગણાવ્યાં નહિ.) જો કે શ્વેતામ્બરોએ અઢાર દોષોનો અભાવ તીર્થંકરોમાં હોય એમ માન્યુ છે પણ તે અઢાર દોષોમાંથી એક પણ દોષ ઘાતી કર્મ કે જે કેવલજ્ઞાન પામતાં સર્વથા ક્ષય પામે છે તેના પ્રભાવ સિવાયનો છે જ નહિ, અર્થાત્ શ્વેતામ્બરોએ માનેલા અઢારે દોષો કેવલજ્ઞાનને રોકનાર ઘાતિ કર્મના જ વિકારો છે અને તેથી કેવલજ્ઞાન થતાં તે દોષોનો અભાવ થયો હોય તે સહેજે માની શકાય તેવો છે. મતિ, શ્રુત, અવધિ કે મનઃપર્યાય, એ ચાર ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનોમાંથી કોઇ પણ જ્ઞાનની સાથે બન્ને મતમાંથી કોઇ પણ મતવાળાએ ક્ષુધા, તૃષા કે ક્ષુધા-તૃષાના અભાવની સાથે વ્યાપ્તિ માનેલી જ નથી, તો પછી કેવલજ્ઞાનની વખતે ક્ષુધા તૃષાના અભાવની વ્યાપ્તિ દિગમ્બરોના મતમા ક્યાંથી આવી?

જન્મ એ દેવનો દોષ ખરો કે નહિ?

દિગમ્બરોએ દેવના અઢાર દોષોમાં જન્મ નામનો ત્રીજો દોષ ગણાવેલો છે. આ સ્થાને દિગમ્બરોને આપણે પૂછી શકીએ કે આ ભવની અપેક્ષાએ જન્મને દોષ ગણો છો કે આવતા ભવની અપેક્ષાએ જન્મને દોષ ગણો છો? કદાપિ કાળે પણ દિગમ્બર ભાઈઓથી એમ નહિ કહી શકાય કે આ ભવની અપેક્ષાએ થયેલા જન્મને અમે દોષ તરીકે ગણીએ છીએ, કારણકે વૈષ્ણવોમાં સીતાને અયોનિજ માનીને વાતો કરી છે તેથી તેઓ કદાચ જન્મરહિત કહી શકે પણ દિગમ્બરભાઈઓ તો તીર્થંકર કેવલિ અગર સામાન્ય કેવલી એ બે પ્રકારના કેવલિમાથી કોઈ પણ પ્રકારના કેવલીને આ ભવના જન્મ વગરના માની શકે તેમ નથી. કદાચ તેઓ તરફથી એમ કહેવામા આવે છે કે આવતા ભવના જન્મથી રહિત હોવાને લીધે અને દેવ ગણિને, આવતા ભવનો જન્મ તે અમે દોષરૂપ ગણીએ છીએ. આ તેઓનું કથન સાચું છે, છતાં પણ અક્કલવાળા મનુષ્યો વિચારી શકે છે કે લક્ષ્યની સાથે જ લક્ષણ રહેલું હોવુ જોઈએ, પણ ભવિષ્યની વાત લક્ષણ તરીકે રહી શકે જ નહિ. તેથી જન્મરહિતપણું તે દેવનુ લક્ષણ થઈ શકે જ નહિ, એટલુ જ નહિ પણ શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બર બન્નેના મતની અપેક્ષાએ કોઈ મિથ્યાદષ્ટિ જીવો પણ સમ્યકત્વ પામીને પણ અનુક્રમે ગુણઠાણાની શ્રેણિએ ચઢી સિદ્ધિપદને પામી શકે છે અને તેઓ બીજા ભવના જન્મથી રહિત થઈ શકે છે તો શુ તેવા મિથ્યાદષ્ટિઓને પણ

દિગમ્બર ભાઇઓ દેવ તરીકે માનવા તૈયાર થશે? દિગમ્બર ભાઈઓ એમ નહિ કહી શકે કે—ચોથા વગેરે ગુણઠાણાવાળા પણ તે ભવે ગુણઠાણાની શ્રેણિએ ચઢીને ભવિષ્યમાં મોક્ષ પામી બીજા ભવના જન્મ વગરના થશે જ નહિ અને જો એમ છે તો પછી દિગમ્બર ભાઇઓ તેવા ચોથા વગેરે ગુણઠાણાવાળાઓને ફરસવાવાળા તેવા જીવોને બધાને દેવ તરીકે માનવા તૈયાર છે? આ બધું વિચારનારો સુજ્ઞ મનુષ્ય સહેજે સમજી શકશે કે–જન્મરહિતપણું એ દેવપણાનું લક્ષણ કહેવાય જ નહિ અને જન્મરહિતપણાને દેવપણાનું લક્ષણ કહેવુ તે કેવળ અજ્ઞાન જ છે.

મરણરહિતપણું એ શું લક્ષણ છે?

જેવી રીતે દિગમ્બરોએ જણાવેલાં ક્ષુધા, તૃષા અને જન્મ એ ત્રણે દોષો આગ્રહ જણાવનારા છે તેના કરતાં તેમનો મરણરહિતપણાનો જણાવેલો દોષ તો દિગમ્બરોની અજ્ઞાનતાની હદ કરે છે. દિગમ્બર ભાઈઓએ વર્તમાન અપસર્પિણિમાં જે ચોવીસ તીર્થંકરો માનેલા છે તેમાંના કયા તીર્થંકર અત્યારે હયાત છે—મરણ પામેલા નથી? કહેવું જ પડશે કે સર્વ તીર્થંકરો મરણને પામેલા છે અને તેઓના હિસાબે તે તીર્થંકરો મરણ પામેલા હોવાથી દેવ તરીકે ગણાય જ નહિ એટલે સ્પષ્ટ થયું કે મરણનો અભાવ તે દેવના લક્ષણ તરીકે રહી શકે જ નહિ. વળી જગતના ચારે ગતિના અને ચોવીસે દંડકના જીવો જ્યાં સુધી પોતપોતાના ભવમાં અને ગતિમાં રહેલા છે ત્યાં સુધી તે સર્વ મરણે કરીને રહિત જ છે, તો પછી તે બધા એકેન્દ્રિયાદિ જીવો દિગમ્બરોના મતે તો દેવતત્ત્વમાં જ ગણાય. યાદ રાખવું કે—એકેન્દ્રિયાદિ જીવોને ભવને છેડે જેમ મરણ છે તેમ તીર્થંકરોને પણ ભવને છેડે જરૂર મરણ છે. વળી તીર્થંકર ભગવાનોનાં પાંચ કલ્યાણકો, જેઓને દિગમ્બરો પણ માને છે તેમાં છેલ્લું નિર્વાણ કલ્યાણક તીર્થંકરોના મરણને અંગે છે, તો પછી મરણને દોષ તરીકે માની મરણના અભાવને દેવના લક્ષણ તરીકે માનનારા દિગમ્બરો શી રીતે નિર્વાણ કલ્યાણકને માનશે? એટલે મરણને દોષ પણ માનવો અને મરણવાળું તે નિર્વાણ કલ્યાણક પણ માનવું એ ખરેખર પૂરેપૂરો વદતો વ્યાઘાત જ થયો સુજ્ઞ મનુષ્યો સહેજે સમજી શકશે કે આયુષ્યના અભાવને લીધે મરણ છે અને દરેક તીર્થંકર મોક્ષે જતી વખતે આયુષ્યના અભાવવાળા થાય જ છે તો પછી મરણ એ દેવપણાનો દોષ હોઇ શકે નહિ. દિગમ્બરભાઈઓ કદાચ એમ કહે કે આ ભવના મરણને અમે દોષરૂપે ગણતા નથી પણ ભવાંતરના મરણને અમે દોષરૂપ ગણીએ છીએ. આ કથન પણ તેમનું કોઈ પ્રકારે યુક્તિસંગત

(જુઓ પૃષ્ઠ ૪૮૪)

પ્રભુ શ્રી મહાવીરનું તત્ત્વજ્ઞાન

લેખક—આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયલબ્ધિસૂરિજી

(ગતાંકથી ચાલુ)

હવે આપણે સિંહાવલોકન ન્યાયથી પુન: બૌદ્ધ અને સાંખ્યોનાં તત્ત્વ તરફ દૃષ્ટિ નાખીએ; — બૌદ્ધો બાર પદાર્થ માનેછે **पदार्थाः द्वादशायतनानि, तद्यथा चक्षुरादिनि पञ्च, रूपादयश्च विषया: पञ्च, शब्दायतनं, धर्मायतनञ्च, द्वादशायतनपरिच्छेदके प्रत्यक्षानुमाने द्वे एव प्रमाणे** " અર્થ :— ચક્ષુ વગેરે પાંચ ઇંદ્રિયો, રૂપ, રસ, ગન્ધ, સ્પર્શ અને શબ્દ એ પાચ વિષયો, મન અને ધર્મ એ બાર આયતન પદાર્થો કહેવાય છે. અહિંઆ પણ બાર તત્ત્વની સંખ્યા માનવી વ્યાજબી નથી. કારણ કે પાંચ ઇંદ્રિયો દ્રવ્યરૂપે માનીએ તો અજીવમાં આવી જાય છે, અને ભાવરૂપે માનીએ તો જીવમાં સમાવેશ થઈ જય છે. એટલે જીવા જીવ બે જ પદાર્થો વીતરાગોક્ત સાચા છે વળી રૂપાદિક પાંચ વિષયો અજીવમાં આવી જાય છે, એટલે જુદા જુદા માનવાની જરૂર નથી. શબ્દાયતન જેનુ બીજું નામ મન છે, તે પણ પૌદ્ગલિક હોવાથી અજીવમાં જ આવી જાય. ધર્માયતન એટલે સુખ દુ:ખ, તે પણ સાતા અસાતારૂપ માનીએ તો જીવ દ્રવ્યમાં અને તેમના કારણરૂપે કર્મને માનીએ તો અજીવ દ્રવ્યમાં આવી જાય છે, એટલે વીતરાગોક્ત જીવાજીવ બે જ પદાર્થ સાચા છે તેમનો વિસ્તાર સાત અથવા નવ પદાર્થમાં આવી છે, તે આપણે આગળ વિચારીશું બૌદ્ધોએ પ્રમાણને નિર્વિકલ્પક માન્યું છે, તે અનિશ્ચયાત્મક હોવાથી પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિનું અંગ નથી બની શકતું અને તેથી તે અપ્રમાણ છે પ્રત્યક્ષ અપ્રમાણ હોવાથી, તે દ્વારા ઉત્પન્ન થતું અનુમાન પણ અપ્રમાણસિદ્ધ થાય છે એવી રીતે બૌદ્ધોનાં તત્ત્વો તથા પ્રમાણો પણ અસિદ્ધ ઠરે છે.

સાખ્યોનાં તત્ત્વ તરફ દૃષ્ટિ નાંખતાં તેમની પણ તત્ત્વસૃષ્ટિ ઠીક નથી જણાતી. તેઓ માને છે કે "**प्रकृत्यात्मसंयोगात् सृष्टिरुपजायते**" અર્થાત્ પ્રકૃતિ અને આત્માના સયોગથી, સૃષ્ટિ પેદા થાય છે સૃષ્ટિના પેદાશનો ક્રમ નીચે મૂજબ છે:—

"**प्रकृतिश्च सत्त्वरजस्तमसां साम्यावस्था, ततो महान्, महतोऽहङ्कारः, अहङ्कारादेकादशेन्द्रियाणि, पञ्च तन्मात्राणि, तन्मात्रेभ्यः पञ्च भूतानि. चैतन्यं पुरुषस्य स्वरूपं, स चाकर्ता निर्गुणो भोक्ता चेति।**"

અર્થ — સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્ ગુણની સરખી અવસ્થાનું નામ પ્રકૃતિ છે. તેનાથી મહાન પેદા થાય છે, મહાનથી અહંકાર જન્મે છે. અહંકારથી અગિયારે ઇન્દ્રિયો પેદા થાય છે, અને પંચ તન્માત્રા પેદા થાય છે, તેનાથી પાંચ ભૂતો પેદા થાય છે આત્માનું ચેતન્ય સ્વરૂપ છે, તે અકર્તા, નિર્ગુણ અને ભોક્તા છે. હવે અહીં વિચાર કરવાની જરૂર છે કે સત્ત્વ, રજસ્ અને તમોગુણ પરસ્પર વિરુદ્ધ છે, તેમનું કોઈ

પણ ગુણી નિયામક વિના એકત્ર અવસ્થાન થઈ શકતું નથી. જેમ કાળો, પીળો, રાતો, ધોળો એવા જુદા જુદા રંગોને કોઈ ભેગા કરે ત્યારે જ તે ભેગા થઈ શકે છે અને જુદા રંગનું સ્વરૂપ પકડે છે તેમ સત્ત્વ, રજસ્ આદિ ગુણને કોઈ મેળવનાર હોય તો જ તે ગુણોની સામ્યતારૂપ પ્રકૃતિ બની શકે અને આગળના મહત્ આદિ વિકારો પેદા થઈ શકે, પરંતુ અહીં એવો કોઈ અતિરિક્ત પદાર્થ માનવામાં જ નથી આવ્યો કે જે ઉપર્યુક્ત કામ કરી શકે જો કે આત્મા માનવામાં આવ્યો છે પણ તેનું સ્વરૂપ અકર્તૃત્વ માનેલું હોવાથી તે બિચારો કંઈ કરી શકે તેમ નથી સ્વભાવથી જ માનવામાં આવે તો ગગન અને ગર્ધભશૃંગની જેમ, નિર્હેતુક વસ્તુ, હમેશાં હોવી જોઈએ અથવા કદી પણ ન હોવી જોઈએ. કહ્યું છે કે:—

"नित्य सत्त्वमसत्त्व वा, हेतोरन्यानपेक्षणात् ।
अपेक्षातो हि भावानां, कादाचित्कत्वसंभवः ॥"

અર્થ:— હેતુની અપેક્ષા ન હોવાથી હંમેશા સત્ત્વ અથવા અસત્ત્વ માનવું પડે છે, અને જો હેતુની અપેક્ષા રાખવામાં આવે તો જ વસ્તુનું કદાચિત્પણું સંભવિ શકે છે. મહત્ નામ બુદ્ધિનું છે, अहं सुखी अहं दुःखी એવા ભાસનું નામ અહંકાર છે, તે બન્ને તત્ત્વો જ્ઞાનથી જુદાં નથી એટલે જ્ઞાન આત્માનો ગુણ હોવાથી આત્મામાં આવી શકે પણ જડ સ્વરૂપ પ્રકૃતિના વિકારો ન થઈ શકે. તન્માત્રાથી જે ભૂતોત્પત્તિ માનવામાં આવી છે તે પણ બની શકે એમ નથી તેઓ માને છે કે. ગન્ધ નામની તન્માત્રાથી પૃથ્વી; રસ નામની તન્માત્રાથી જલ; રૂપ તન્માત્રાથી અગ્નિ; સ્પર્શ તન્માત્રાથી વાયુ અને શબ્દ તન્માત્રાથી આકાશ; એમ પાંચ તન્માત્રાથી પાંચ ભૂતો પેદા થાય છે. આ વાત પણ કબુલી શકાય તેવી નથી, કારણ કે જો બાહ્ય ભૂત આશ્રિત કહેવામાં આવતું હોય તો તે તદ્દન અસત્ય છે, કેમકે તે અનાદિનાં છે કોઈ વખત પણ બાહ્ય ભૂત શૂન્ય જગત હોતું જ નથી હવે શરીર આશ્રિત કહેવામાં આવતું હોય કે ચામડી અને હાડકાં કઠીન હોવાથી પૃથ્વી, શ્લેષ્મ અને લોહી પ્રવાહી હોવાથી જલ, પકાવનાર હોવાથી જઠરાગ્નિ તેજ તત્ત્વ, પ્રાણ અપાન રૂપ વાયુ અને શરીરગત પોલાણ તે આકાશ તત્ત્વ તન્માત્રાથી પેદા થાય છે. તો તે પણ ઠીક નથી, કેમકે કેટલાંક શરીરગત ને તત્ત્વો શુક્ર શોણિતથી પેદા થયેલાં છે, જેમાં તન્માત્રાની ગંધ પણ નથી અને કેટલાંક શરીર ઇંડાઓથી, અંકુરા આદિ જમીનથી; એમ જુદાં જુદાં કારણો છે. ત્યાં તન્માત્રાની ગન્ધ પણ નથી દેખાતી તો પછી તન્માત્રાની કલ્પના પણ અરણ્ય–રૂદન જેવી છે. વળી શબ્દ, રૂપ રસ આદિ ગુણો ગુણીમાં હોય પણ ગુણથી ગુણી થાય તેમ પણ બની શકે નહિ. અતિપ્રસંગ આવી જાય, માટે અદૃષ્ટની કલ્પના થઈ શકતી નથી. આત્માનું અકર્તૃત્વ માનવાથી. કરેલાનો નાશ અને બીન કરેલનું આગમન એ દૂષણો પણ લાગુ પડે છે આત્માના બંધ મોક્ષનો પણ અભાવ સિદ્ધ થશે, તો પછી તમારૂં પૂર્વે બનાવેલું મોક્ષનું લક્ષણ પણ નિર્મૂલ સિદ્ધ થશે, અને આત્માને નિર્ગુણ માનવાથી જ્ઞાનશૂન્ય માનવો પડશે આમ વિચાર કરતાં સાંખ્ય તત્ત્વની પ્રરૂપણા પણ એક બાલચેષ્ટિત જેવી લાગે છે.

(અપૂર્ણ)

समीक्षाभ्रमाविष्करण

[याने दिगम्बरमतानुयायी अजितकुमार शास्त्रीए "श्वेताम्बरमतसमीक्षा"मां आलेखेल प्रश्नो प्रत्युत्तर]

लेखक—आचार्य महाराज श्रीमद् विजयलावण्यसूरिजी

(गताकथी चालु)

साधु आहारपान कितने वार करे ?

आगळ चालतां लेखक जणावे छे के—

"जब कि सभीने महाव्रत धारण करके मुनिदीक्षा ली है तब यह भेदभाव क्यों, कि कोई तो अवस्था के कारण दो बार आहार करे और कोई एक ही बार भोजन करे।"

आ लखाणमांथी बे वातो स्पष्ट तरी आवे छे, ते आ प्रमाणे—

१. महाव्रत धारण करीने दीक्षा लेनारमां कोई पण जातनी भिन्नता न होवी जोईए।

२. अवस्थाना कारणे पण आहारादिकना आचरणमां भेद होई शके नहि।

प्रथमना जवाबमां जणावानुं जे महाव्रतधारी साधुओमां भिन्नता न होवी जोईए ए वातमां अमो पण सम्मत छीए। परन्तु शेमां ? मोक्ष साधन ना अधिकारमां, किन्तु दरेक बाबतमां नहि। दरेक रीते दरेकनी समता तो कोई काले थई नथी अने थवानी पण नथी, कारण के दीक्षितना आयुष्यनी भिन्नता, शरीरनी भिन्नता, आहार प्रमाणनी-भिन्नता, देशनी भिन्नता, कालनी भिन्नता, बुद्धिनी भिन्नता, पर्यायज्येष्ठलघुनी वन्दनक्रम भिन्नता, वगेरे वगेरे भिन्नता तो हती, छे अने रहेशे।

प्रस्तुतमां एक वार आहार अने बे वार आहारनी भिन्नता मोक्ष साधनना अधिकारमां लेशमात्र पण हानि सम्पादक नथी, कारण के—एक वार आहार करवो ए तो दिगम्बरोने पण मान्य होवाथी एक वार आहारमां मोक्षसाधनना अधिकारमां हानि नथी ए वात तो दीवा जेवी स्पष्ट छे, बे वार आहारनी व्यवस्थामां पण मोक्ष साधनना अधिकारनी हानि नथी, कारण के शास्त्रकार भगवान् एम नथी फरमावता के 'तमारे बे वार वापरवुं ज पडशे, नहितर मोक्ष नहि मळे,' परन्तु तेओश्री तो एम फरमावे छे के

एकवारथी निर्वाह न थतो होय अने संयमादि गुण सीदाता होय तो बे वार शुद्ध आहार लईने पण संयमादि गुणने साधे, माटे आ व्यवस्था तो मोक्षसाधनना अधिकारमांथी च्युत थतां जीवोने टकावी राखे छे; आवी व्यवस्थानी क्षुल्लक क्षुल्लिकादिमां जरूर देखाती होवाथी तेनां नामो शास्त्रोमां आपवामां आवेल छे ।

वळी ए पण एक वस्तु ध्यानमां राखवानी जरूरत छे के साध्य एक होय छतां पण व्यक्ति विशेषने आश्रीने जुदी जुदी जातनां साधनो अंगीकार करवां पडे छे । जो के साधन सिवाय साध्यनी सिद्धि थती नथी परन्तु ते साधन दरेकने माटे एक ज होई शकतुं नथी। जेम कोई नगरमां परोपकारपरायण, कुशळ वैद्यनी दुकान होय तो तेनुं साध्य एक ज रहेशे के दर्दियोने रोगथी मुक्त करवा, जो के आनुं साधन औषध छे, छतां पण दरेकने माटे एक ज औषध होई शकतुं नथी, किन्तु देशने, कालने, वयने, व्याधिने अने व्यक्ति विशेषने आश्रीने जुदां जुदां औषधो अपाय छे, तेवी रीते धार्मिक बाबतमां पण तमाम दीक्षितोनुं साध्य मोक्ष होय छे, परन्तु व्यक्तिविशेषने आश्रीने साधनोमां कथश्चित् भिन्नता आवश्यक छे। दिगम्बरोने पण एक ज मोक्षमार्ग साध्य छतां दीक्षितोनो आचार-भेद मानवो पड्यो छे। जुओ दिगम्बरग्रन्थ मूलाचार—

सपडिक्कमणो धम्मो पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जिणस्स ।
अपराधे पडिक्कमणं मज्झिमयाणं जिणवराणं ॥ ६२६ ॥
[सप्रतिक्रमणो धर्मः पूर्वस्य च पश्चिमस्य च जिनस्य ।
अपराधे प्रतिक्रमणं मध्यमानां जिनवराणाम् ॥ ६२६ ॥]
जावेदु अप्पणो वा अण्णदरे वा भवे अदीचारो ।
तावेदु पडिक्कमणं मज्झियमाणं जिणवराणं ॥ ६२७ ॥
[यस्मिन् आत्मनो वा अन्यतरस्य वा भवेदतीचारः ।
तस्मिन् प्रतिक्रमणं मध्यमानां जिनवराणाम् ॥ ६२७ ॥]
ईर्यागोयरसुमिणादिसव्वमाचरदु मा व आचरदु ।
पुरिमचरिमादु सव्वे सव्वं णियमा पडिक्कमंदि ॥ ६२८ ॥
[ईर्यागोचरस्वप्नादि सर्वमाचरतु मा वा आचरतु ।
पूर्वे चरमे तु सर्वे सर्वान् नियमान् प्रतिक्रमन्ते ॥ ६२९ ॥]

भावार्थ—प्रथम तीर्थंकर ऋषभदेव प्रभुना तथा चरम तीर्थङ्कर महावीर प्रभुना तीर्थमां मुनिओनो सप्रतिक्रमण धर्म छे अने मध्यम बावीश जिनना तीर्थमां अपराध लाग्यो होय त्यारे प्रतिक्रमण करवु, हमेशां नहि, तेवा प्रकारनो धर्म छे। ६२६ ।

जे व्रतमां पोताने अथवा अन्यने अतीचार लाग्यो होय, ते व्रतनी बाबतमां मध्यम जिनना तीर्थमां मुनिने प्रतिक्रमण होय छे । ६२७ ।

ऋषभदेव भगवान् तथा महावीर भगवानना तीर्थना मुनिओने, ईर्या, गोचरी तथा स्वप्नादिकथी थता अतीचारो लाग्या हो अथवा न लाग्या हो, परन्तु प्रतिक्रमण वखते दरेक मुनिओ तमाम प्रतिक्रमणना पाठ बोलीने प्रतिक्रमण करे । ६२८ ।

आ सिवाय पण प्रथम तथा चरम जिनना साधुओने पांच महाव्रत, त्यारे मध्यम जिनना साधुने चार महाव्रत होय छे, प्रथम तथा चरम जिनना साधुओने छेदोपस्थापनीय चारित्र होय त्यारे मध्यम जिनना साधुओने ते होतु नथी ।

आ तो निदर्शन मात्र छे । आ सिवाय पण अनेक बाबतमां दिगम्बर दर्शनने पण भिन्नता मानवी पडी छे । आ वात जो दिगम्बर लेखके विचारी होत तो आ आक्षेप-भूमिकामां उतरवानी जरूरत पडत नहि । अस्तु ।

हवे लेखकना लेखथी सूचित बीजी बाबत 'अवस्थाना कारणे पण आहारादिकना आचरणमां भेद न होय' ते विचारिये —

आना जवाबमां जणाववानुं जे अवस्था विशेष न होय तो पण एक वार आहार तो दिगम्बर दर्शन पण मान्य राखे छे । हवे आ एक वार कराता आहारने माटे पूछवामां आवे छे के आ एक वार करातो आहार धर्मनो नाशक छे अथवा तो धर्मनो पोषक छे ? धर्मनो नाशक छे एम तो दिगम्बरो नहि ज कही शके, कारण के एम मानवामां दीक्षाना दिवसथी ज अणशणनी आपत्ति थई जशे, अने तदुपरान्त एक वार पण आहार मुनिओने करवो न कल्पे आवु शास्त्रीय निषेध वाक्य बतावबुं पडशे, अने ते मळी शके तेम नथी, एटलुं ज नहि परन्तु उलटा एक वारनां विधानो मळशे । कदाच एम कहेवामां आवे के एक वार जे आहार ते धर्मनो पोषक छे तो आ वातमां पण प्रश्न थशे के शाथी ? आना प्रत्युत्तरमां जणाववु पडशे के—मुक्तिनु साधन धर्म छे, धर्मनुं साधन शरीर छे अने शरीरनुं साधन आहार छे, आ रीते परम्परया धर्मनुं साधन होवाथी एक वार करातो आहार धर्मनो पोषक छे। त्यारे सारांश ए आव्यो के शरीर सिवाय धर्म थई शकतो नथी माटे ते शरीरने टकावी राखवा आहार लेवो ते धर्मनो पोषक छे । हवे अवस्था—विशेषमां एक वारना आहारथी शरीरनो टकाव न थतो होय त्यारे बे वार पण आहार करी शरीरने टकावी धर्म साधवो के बे वार आहार नहि करतां शरीरने शिथील करी धर्म साधना जाता करवी ? बुद्धिमानने कहेवुं पडशे के आवी अवस्था—विशेषमां बे वार आहार करीने पण शरीर टकावी धर्म साधवो ।

कदाच दिगम्बर लेखक साहस करीने वादनी खातर एम पण कबुल करी ले के भले शरीर शिथील थाय तो थवा द्यो, धर्मसाधनपणुं जाय तो जवा द्यो, पण बे वार तो आहार न ज करवो, तो आ वात पण लेखकनी व्याजवी नथी, कारणके जो शरीरनी शिथीलता थवा देवी अने तेने अंगे धर्मसाधनताने जाती करवी आ वात जो इष्ट छे तो पछी एक वार पण आहार शा माटे करवो जोईए? एक वार आहार नहि करवामां जे दोषो समायेला छे तेवा दोषो अवस्था-विशेषे बे वार आहार नहि करवामां पण समायेला छे। ते दोषने टाळवा एक वार आहार लेवो जो इष्ट छे तो पछी तेवा दोषो टाळवा बे वार आहार लेवो केम इष्ट नथी? जो बे वारवाला स्थलमां तेवा दोष रहेवा देवा छे तो पछी एक वारवाला स्थलमां पण केम न रहेवा देवा? युक्ति बन्ने स्थलमां समान छे, छतां एक ठकाणे मानवुं अने बीजे ठकाणे न मानवु ए तो केवल आग्रह दृष्टिने ज आभारी छे।

वळी अवस्थाविशेषमां आहारादि आचरणानी भिन्नता न होई शके आवी दिगम्बर लेखकनी मान्यता, तेमनां दिगम्बरशास्त्रो पण मान्य राखी शके तेम नथी, कारणके—गोचरी वहोरीने पोताना स्थानमां न लाववी, वस्त्र पात्र न राखवां, गृहस्थने त्यां ज हाथमां गोचरी वापरवी, वगेरे दिगम्बरशास्त्र प्रतिपादित छतां पण ते ज दिगम्बरशास्त्रो अवस्था-विशेषमां पात्र, पात्रबन्धन वगेरे राखवा, गृहस्थने त्यांथी गोचरी लाववी, पोताना स्थानमां मुनिने वपराववी वगेरे जणावे छे, तो पछी अवस्थाविशेषे पण बे वार आहार करवानुं न मानवुं ए क्यांनो न्याय?

(अपूर्ण)

(પૃષ્ઠ ૪૭૮નુ અનુસંધાન)

થાય તેમ નથી, કેમકે સામાન્ય રીતે કોઇ પણ ગુણઠાણાવાળો જીવ આ ભવમાં મોક્ષ પામી ન જ શકે અને ભવિષ્યના ભવમાં મરણ જરૂર કરે એવું દિગમ્બરભાઈઓથી કહી શકાય તેમ નથી, તો પછી શું તે બધાઓને દિગમ્બર ભાઈઓ દેવ તરીકે માનવા તૈયાર છે? આ વાત કોઇ દિવસ દિગમ્બર ભાઇઓ કબુલ કરી શકે તેમ નથી એટલે ચોકખું થયુ કે મરણ દોષનો અભાવ અસંભવિત જ છે અને મરણને દોષ માની તેના અભાવમાં જ દેવત્વ માનવું એ કેવળ અજ્ઞાન દશા છે, જેવી રીતે ઉપર જણાવેલા દોષોમાં દિગમ્બરોની વ્યવસ્થાહીનતા છે તેવી જ રીતે તેમના માનેલા બીજા દોષોમાં પણ કેવી વ્યવસ્થાહીનતા છે તે આપણે હવે પછી જોઈશું. (અપૂર્ણ)

ચંપાપુરી મહિમા

લેખક
આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયપદ્મસૂરિજી

ચંપાપુરી નગરીમાં બનેલી કેટલીક ધાર્મિક ઘટનાઓનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન

(ગતાંકથી પૂર્ણ)

ચંદનબાળાનું પ્રભુ શ્રી મહાવીરને દાન :

રાજા દધિવાહનની પુત્રી ચદનબાલાનો જન્મ પણ આ પ્રસ્તુત નગરીમાં થયો હતો. જે ચંદનબાલાએ કૌશાંબી નગરીમાં પ્રભુ શ્રી મહાવીર દેવને, પાંચ મહિના અને પચીસ દિવસ સુધીની ઘોર તપશ્ચર્યાના અંતે, સૂપડાના ખૂણામાં રહેલા અડદના બાકલા વ્હોરાવી, પ્રભુનો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવને અનુસરતો અભિગ્રહ પૂર્યો હતો. ચંદનબાલાને સંયમની પ્રાપ્તિ અને કેવલજ્ઞાનનો લાભ, એ બેમાં બીજાં કારણોમા મૂલ કારણ આ દાન જ છે.

પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવનું ચતુર્માસ :

પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવે દીક્ષાના દિવસથી માંડીને ૭૨ વર્ષની ઉમરમાં ૪૨ ચોમાસાં જુદા જુદા સ્થળે કર્યાં, તેમાં આ શ્રી ચંપાપુરીનું પણ નામ આવે છે જુઓ—૧ અસ્થિક ગ્રામમાં, ૩ પૃષ્ઠચ પાસહિત ચપાપુરીમાં, ૧૨ વૈશાલી નગરી અને વાણિજ્ય ગ્રામમાં, ૧૪ નાલંદા અને રાજગૃહ નગરમા, ૬ મિથિલા નગરીમાં, ૨ ભદ્રિકા નગરીમાં, ૧ આલભિકા નગરીમાં, ૧ પ્રણીતભૂમિમાં, ૧ શ્રાવસ્તિ નગરીમા અને ૧ મધ્યમ અપાપા નગરીમાં

રાજા કોણિકનો ચંપાપુરી સાથે સંબધ ·

રાજા કોણિકનુ બીજુ નામ અશોકચંદ્ર હતું. પિતા શ્રેણિકના મરણ નિમિત્તે ઘણો દીલગીર થવાથી તેણે રાજગૃહીની રાજધાની ફેરવી પાછળથી (પિતાના મરણ બાદ) આ શ્રી ચંપાનગરીને રાજધાની બનાવી હતી સભવ છે કે–અહીં સુદર ચપકવૃક્ષો વધારે પ્રમાણમાં હોવાથી આ નગરી ચપાનગરીના નામથી પ્રસિદ્ધિ પામી હોય. સૂત્રોમાં પણ અનેક સ્થળે શ્રી સુધર્માસ્વામીની વાચનાના પ્રસગમા, રાજા કોણિકનું અને ચપાનગરીનુ વર્ણન આવે છે

દાનેશ્વરી રાજા કર્ણની નગરી

પાંડુ રાજાના વંશમા થયેલ, મહાદાનેશ્વરી શ્રી કર્ણરાજા પણ પૂર્વે આ નગરીમાં રાજ્ય કરતા હતા તેમણે તૈયાર કરાવેલી શૃગાર ચતુરિકા (શૃગારચોરી) વગેરે ઉત્તમ પદાર્થો (સ્થાનો) હાલ પણ નગરીની શોભામા વધારો કરી રહ્યા છે શાસ્ત્રોમા જેમ યુદ્ધવીર તરીક રામ, દયાવીર તરીકે શ્રી શાતિનાથ ભગવાન અને તપોવીર તરીકે શ્રી ઋષભદેવ, આદિનાં નામો પ્રસિદ્ધ છે, તેમ દાનવીરમાં કર્ણ રાજાનુ નામ પહેલે નબરે આવે છે

સુદર્શન શેઠના શીલનું માહાત્મ્ય :

આ નગરીના રાજા દધિવાહનને અભયા નામની રાણી હતી તે નિર્મલ સમ્યગ્દષ્ટિ શેઠ સુદર્શનનુ ભવ્ય રૂપ જોઈ મોહિત થઈ, અને શેઠને ચલાયમાન કરવાને ઘણો પ્રયત્ન કર્યો, છતાં જયારે નિષ્ફલ નીવડી ત્યારે તેણે ક્રોધમા આવી શેઠને આળ દીધુ કે "આ સુદર્શન દુરાચારી·છે." રાજાને ખબર પડતા તેણે શેઠને શૂળી ઉપર ચઢાવવા

સિપાઈઓને હુકમ કર્યો. પરસ્ત્રી-સહોદર સુદર્શન શેઠનો અડગ શીલગુણ જોઈને ખૂશી થયેલી ગુણાનુરાગિણી શાસનની અધિષ્ઠાયકદેવીએ શૂળીનું સુવર્ણ સિંહાસન બનાવ્યું. જેમ સિપાઇઓ તરવારનો ઘા કરે, તેમ તે ઘા દેવતાની સહાયથી ફૂલની માલારૂપ થઈ જાય.

મહાશ્રાવક શ્રી કામદેવની જન્મભૂમિ :

અગિયાર અંગમાંના સાતમા શ્રી ઉપાશક દશાંગ સૂત્રમાં પ્રભુ શ્રી મહાવીરના અગિયારે શ્રાવકોનું વર્ણન કરેલું છે, તેમાં કામદેવ શ્રાવકની જન્મભૂમિ આ શ્રી ચંપા નગરી કહી છે. મહાશ્રાવક કામદેવ ૧૮ કરોડ સોનૈયાના સ્વામી હતા તેમને દશ હજાર ગાયોનું એક ગોકુલ થાય તેવાં ૭ ગોકુલ હતાં તેમને ભદ્રા નામની સ્ત્રી હતી તેમણે[1] શ્રાવકની ૧૧ અગિયારે પ્રતિમાઓ વહન કરી હતી. દેવતાઈ ઉપસર્ગોના પ્રસંગે પણ ધર્મારાધનમાં અડગ રહેનાર આ શ્રી કામદેવ શ્રાવક ૨૦ વર્ષ સુધી બાર વ્રતમય દેશવિરતિ ધર્મને આરાધી છેવટે એક મહિનાનું અનશન કરી સૌધર્મ દેવલોકના અરૂણ વિમાનમાં ચાર પલ્યોપમના આયુષ્યવાલા દેવ થયા

શ્રી મનક મુનિનું દીક્ષાસ્થાન પણ આ જ નગરી :

૭ શ્રુત કેવલિમાં પ્રસિદ્ધ, ચઉદ પૂર્વધર શ્રી શય્યમ્ભવસૂરિ મહારાજે રાજગૃહ નગરથી આવેલા પોતાના પૂર્વાવસ્થાના પુત્ર મનકને અહીં દીક્ષા આપી હતી. ત્યારબાદ આચાર્ય મહારાજે શ્રુત જ્ઞાનના બલથી પુત્રનું આયુષ્ય ૭ મહિનાનું જાણ્યું. તેને ભણવા માટે દૃષ્ટિવાદના ભેદરૂપ પૂર્વગતમાંથી શ્રી દશવૈકાલિકસૂત્રનો ઉદ્ધાર કર્યો.

જીવંતસ્વામીની પ્રતિમાનો ભરાવનાર કુમારનંદી :

આ શ્રી ચંપાનગરીનો રહીશ કુમારનંદી નામનો સોની ઘણો ધનાઢ્ય હતો તે પ્રબલ કામવાસનાની પરાધીનતાને લઈને અગ્નિમાં પડી મરીને પંચશૈલનો અધિપતિ થયો તેને બારમા અચ્યુત સ્વર્ગવાસિ મિત્રદેવે સમજાવી સન્માર્ગ પમાડયો. એટલે દેવના કહેવાથી તેણે ચંદનમય શ્રી મહાવીરદેવ (જીવંતસ્વામી) ની પ્રતિમા ભરાવી.

બીજી કેટલીક વિશેષતાઓ :

આ જ નગરીના પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યમાં પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવે કહ્યું હતું કે સ્વલબ્ધિથી જે ભવ્ય જીવ અષ્ટાપદની યાત્રા કરે, તે તે જ ભવમાં મુક્તિપદ પામે. પ્રભુ શ્રી મહાવીર દેવના પાલિત નામના શ્રાવકની પણ જન્મભૂમિ આ નગરી હતી આ નગરીના રહીશ સુનંદા નામના શ્રાવકે મુનિના દુર્ગંધમય શરીરની અતિ નિંદા કરવાથી અશુભ ચીકણાં કર્મો બાંધ્યાં અંતિમ કાલે મરીને તે એક શેઠના પુત્રપણે ઉપજે છે કાલાન્તરે મુનિ-નિંદાથી બાંધેલ કર્મો ઉદયમાં આવવાથી તેનું શરીર દુર્ગંધમય થઈ જાય છે. કૌશિકાર્યના શિષ્ય-અંગર્ષિ-અને રૂદ્રક મુનિના અભ્યાખ્યાનની અને સુજાત-પ્રિયંગુ આદિની વર્ણન ઘટનાઓ પણ આ શ્રી ચંપાનગરીમાં બની હતી

એ પ્રમાણે ભવ્યજીવો ઉત્તમ તીર્થંકર આદિ પૂજ્ય મહાનુભાવોની ચરણ-રજથી પવિત્ર બનેલી, પરમ કલ્યાણક ભૂમિ આ શ્રી ચંપાપુરીની બીના જાણી, અહીં થયેલા શિલાદિ ગુણધારક જીવોએ આરાધેલા મોક્ષમાર્ગમાં પોતાના આત્માને જોડી રાગદ્વેષના ભાવ બંધન તોડી પરમાનન્દ સિદ્ધિ સુખને પામે! એ જ હાર્દિક ભાવના!

---

1. આનું વિશેષ સ્વરૂપ-શ્રી પંચાશક શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

હસ્તલિખિત પ્રતિઓ અને સૂચીપત્રો

લેખકઃ—પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા, એમ. એ.

(ગતાંકથી પૂર્ણ)

સૂચીપત્રો (ચાલુ)

પ્રાથમિક તૈયારી—વર્ણનાત્મક સૂચીપત્ર તૈયાર કરતાં પહેલાં કેટલીક બાબતો ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. સૌથી પ્રથમ તો એની ભૂમિકારૂપે (card index) તૈયાર કરાવી જોઈએ અને એમાંના બધાં કાર્ડ અકારાદિ ક્રમ પ્રમાણે ગોઠવવાં જોઈએ. તેમાં પણ સૌથી પ્રથમ મૂળ ગ્રંથો, ત્યારપછી એ ગ્રંથો અને તેનુ સાલવાર વિવરણાત્મક સાહિત્ય, પછી એકલાં વિવરણાદિ એ પ્રમાણે ક્રમ[1] રાખવો જોઈએ. આ બધું તૈયાર થયા પછી મૂળ ગ્રંથની જેટલી હસ્તલિખિત પ્રતિઓ હોય તે સામે રાખીને આરંભિક અને પ્રાંતિક વિભાગ સિવાયની બધી વિગતો એકેક વર્ણાનાત્મક પત્ર (descriptive sheet) પર નોંધી લેવાવી જોઈએ. તેમ કરતી વેળા વિશેષત. શુદ્ધ પ્રતિ કઈ છે તે તરફ થોડુંક ધ્યાન અપાય અને તેની એક બાજુ પર નોંધ કરી રખાય તો કાર્ય વધારે સફળ નીવડે જે પ્રતિ સૌથી વધારે શુદ્ધ જણાતી હોય તેને પ્રથમ સ્થાન આપી તેમાથી આરંભ અને અંતને લગતુ જેટલુ લખવું યોગ્ય જણાય તેટલું લખી કોઈ હોંશિયાર માણસને સાથે રાખી એ મેળવી જવુ. ત્યારપછી એ જ ગ્રથને લગતી બીજી બધી પ્રતિઓમાથી પ્રથમ પ્રતિની શાખ આપી તેનો પ્રારંભિક અને અંતિમ વિભાગ પૂરો કરવો. અલબત પ્રારભમાં તેમજ અંતમાં નકલ કરનારાએ જે કઈ લખ્યું હોય તેની પણ યથાસ્થાન નોધ લેવાવી જોઈએ એને નકામું ગણી છોડી દેવુ નહિ, કેમકે એ પણ ઉપયોગી વસ્તુ છે

પ્રતિના કદ વગેરેની નોંધ—આપણે વર્ણનાત્મક સૂચીપત્રની વિગતો વિષે થોડાક ઊંડા ઉતરીને વિચાર કરશુ તો જણાશે કે પ્રતિના કદ માટે બે પદ્ધતિઓ અનુસરાતી જોવાય છે કેટલાક પ્રતિના કાગળનું ક્ષેત્રફળ રજુ કરે છે તો કેટલાક પ્રતિમા જેટલા ભાગમાં લખાણ હોય તેનુ ક્ષેત્રફળ રજુ કરે છે. આમાથી જેને જે યોગ્ય લાગે તે પદ્ધતિ તે અનુસરે, કેમકે બને જુદી જુદી રીતે લાભદાયક છે. બને પદ્ધતિ પ્રમાણે નોંધ લઈ શકાય તો તેના જેવુ એકે નહિ જેમ આ ક્ષેત્રફળની બાબતમા ભિન્ન ભિન્ન પદ્ધતિ જોવાય છે તેમ વિવરણાદિ યુક્ત કેટલીક પ્રતિઓ માટે નિરનિરાળી પદ્ધતિ જોવાય છે, પરતુ એ વાત ભૂલવા જેવી નથી કે જે પ્રતિઓ ત્રિપાટી અને પંચપાટી હોય તે પરત્વે લીટી અને અક્ષરની ગણના કરતી વેળા ગમે તો એક જ પદ્ધતિ છેવટ-પર્યંત જળવાઈ રહે તેવી ચોકસાઈ રાખવી જોઈએ ત્રિપાટી પ્રતિમા મૂળ અને ટીકાની લીટીઓ તેમજ એના અક્ષરોની સંખ્યા જુદી જુદી ગણાવવી. પંચપાટી પ્રતિમાં ટીકાની લીટીઓ ગણવા માટે બે પદ્ધતિઓ જોવાય છે (૧) મૂળની જમણી કે ડાબી

૧ રૂપરેખાની વિશેષ સમજણ માટે જુઓ ભાંડારકર પ્રાચ્યવિદ્યા સંશોધન મંદિર તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલ મારા “ જૈન હસ્તલિખિત પ્રતિઓનુ વર્ણનાત્મક સૂચીપત્ર ”ની અનુક્રમણિકા.

બાજુ જે લખાણ હોય તેની લીટી અને તદ્ગત અક્ષરો નોંધવાની અને (૨) મૂળની ઉપર નીચે કેટલી લીટીઓ છે અને તેમાં કેટલા અક્ષર આવે છે તેની નોંધ લેવાની. આ પ્રમાણેની બંને પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરી નોંધ કરાય તો તે વધારે અનુકૂળ થઇ પડે છે. ટબ્બાવાળી પ્રતિઓમાં કેટલીકવાર ટબ્બો એવી રીતે મૂળની એક જ લીટી ઉપર લખાયેલો હોય છે કે તેની લીટી કે તદ્ગત અક્ષરોની સંખ્યા દર્શાવવાથી કશો અર્થ સરતો નથી. એવી વખતે એ દર્શાવવાનો મોહ રાખવો ઉચિત નથી, પરંતુ સામાન્ય રીતે મૂળની એકેક લીટી ઉપર ટબ્બાની એકેક લીટી લખાયેલી હોય એવી પ્રતિઓ માટે ટબ્બાની લીટી અને તદ્ગત અક્ષરોની સંખ્યાની નોંધ કરવામાં મુશ્કેલી નથી એટલે તે કામ થવું જોઈએ.

વર્ણનમાં આપવા લાયક વિગતો—'વર્ણન' એ શીર્ષક હેઠળ શું શું લખવું તે સૂચીપત્ર તૈયાર કરનારની મનોદશા ઉપર અવલંબિત છે, તેમ છતાં એ સંબંધમાં નીચે મુજબનો સામાન્ય નિર્દેશ થઈ શકે:

જે સાધન ઉપર પ્રતિ લખાયેલી હોય તેનું ટૂંકમાં વર્ણન. જેમકે કાગળ પર લખાયેલી હોય તો તે કાગળ સ્વદેશી છે કે કેમ, જાડો છે કે પાતળો, ટકાઉ છે કે નહિ, લીસો છે કે ખડબચડો, સફેદ છે કે અન્ય કોઇ રંગનો ઇત્યાદિ ત્યારબાદ એ પ્રતિ કઈ લિપિમાં લખાયેલી છે તેની સ્પષ્ટ નોંધ થવી ઘટે. સામાન્ય રીતે આપણી જૈન પ્રતિઓ દેવનાગરીને મોટે ભાગે મળતી આવતી જૈન લિપિમાં લખાયેલી જોવાય છે. એમાં પૃષ્ઠ-માત્રા (પડીમાત્ર) છે કે નહિ અને હોય તો ક્વચિત તેમ છે કે મોટે ભાગે તેમ છે એ બાબત પણ નોંધાવી ઘટે. ત્યારપછી દસ્કત કેવા છે,—મોટા સારા મહેલાઇથી વાંચી શકાય તેવા કે એથી વિપરીત કે અન્ય પ્રકારના તેની નોંધ લેવાવી જોઈએ લખાણની બંને બાજુઓ તેમજ પ્રતિના પાનાની કોરણ રેખાંકિત હોય તો તેની અથવા તેને સુશોભિત બનાવવા માટે જો પ્રયાસ થયો હોય તો તેની નોંધ કરાવી જોઈએ. પ્રતિનાં પાનાંની સંખ્યા ક્યા અને કેવી રીતે નોધી છે તે વિગત આના પછી દાખલ કરાય. ઘણે ભાગે તો એક જ બાજુ ચાલૂ અંકો આપેલા હોય છે કેટલીકવાર બીજી જાતના પણ અંકો જોવાય છે. નિરક તેમજ સાંક પાનાંને શણગારેલાં હોય તો તેનો ઉલ્લેખ થવો ઘટે. પહેલું, છેલ્લું કે અન્ય કોઇ પાનું કોરું હોય તો તેની નોધ કરાવી જોઈએ. પ્રતિના પ્રારંભમા કે અંતમાં કેટલીકવાર તદ્દન કોરા કાગળ જોવાય છે એની સંખ્યા પ્રતિનાં પાનાંની સંખ્યા સાથે, પરંતુ જુદી નોંધાવી યોગ્ય સમજાય છે. રાતી ખડી કે હડતાલ વપરાયેલ છે કે નહિ એ વિષે પણ નોધ થવી જોઈએ. અંતમાં પ્રતિની સ્થિતિ કેવી છે તેને લગતી માહિતી આપી ગ્રંથ પૂર્ણ છે કે અપૂર્ણ તેનો નિર્દેશ કરવો. સાથે સાથે જો ગ્રંથાગ્ર નોધાયેલ હોય તો તેનો પણ ઉલ્લેખ કરવો. જો ગ્રંથ અપૂર્ણ હોય તો તે ક્યાં સુધી પૂર્ણ છે તેની સમજ પડે તે માટે યોગ્ય ઉલ્લેખ કરવો. એક જ હસ્તલિખિત પ્રતિમા કેટલીકવાર એક કરતાં વધારે ગ્રંથો હોય છે તો તેવી પરિસ્થિતિમાં ક્રમવાર તે તે ગ્રંથોનો નિર્દેશ કરતી વેળા ને ક્યા પાને શરૂ થઈ કયે પાને પૂર્ણ થાય છે તેનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરવો જે ગ્રંથનું વર્ણન ચાલતું હોય તે ગ્રંથમાં અધ્યાય, અધિકાર ઇત્યાદિરૂપે વિભાગો હોય તો તે દરેક વિભાગની જુદી જુદી પૃષ્ઠસંખ્યા દર્શાવવી જોઈએ. જો પદ્યાત્મક ગ્રંથ હોય તો તેમ કરતી વેળા સાથે સાથે પદ્યસંખ્યા

પણ અપાય તો સારુ જો ગ્રંથ ક્યારે રચાયો એ વિષે પ્રતિમા ઉલ્લેખ હોય તો વર્ણનને લગતી હકિકતોમા તેનો પણ સમાવેશ કરાવો જોઈએ

સાલ—પ્રતિ ક્યારે લખવામા આવી તે વિષે હમેશા પ્રતિમા ઉલ્લેખ હોતો નથી. એવે વખતે પ્રતિ કેટલી પ્રાચીન જણાય છે તેનો આનુમાનિક ઉલ્લેખ થવો ઘટે એ ઉલ્લેખ કોઇક વેળા ખોટો પણ નીવડે છે, પરતુ તેની ખાસ ફિકર કરવા જેવું નથી, કેમકે આવા ઉલ્લેખનુ પણ મહત્ત્વ છે કોઇકવાર એક જ પ્રતિમા અન્યાન્ય ગ્રથો હોય તો એ પ્રતિ કઇ સાલમા લખાઇ તે વિષેનો ઉલ્લેખ છેલ્લા ગ્રથમા જોવાય છે, પરંતુ એની પૂર્વે જો એ પ્રતિના ગ્રથનુ વર્ણન આવતુ હોય તો ત્યા એની સાલ જરૂર નોધવી અને અતિમ ગ્રંથની સાખ રજુ કરવી કર્તા વિષે નોધ લેતા ગ્રંથમાં જો ગુરુપરપરા સૂચવાઈ હોય તો તત્પુરસ્સર ઉલ્લેખ થાય તો સારુ. મૂળ અને વિવરણ બનેના કર્તાની જુદી જુદી નોધ લેવી.

વિષય— ગ્રથમા શું આવે છે એની સમજ પડે તેવી રીતે વિષયનો ઉલ્લેખ કરવો જોઈએ બૌદ્ધાદિ સાહિત્ય સાથે તુલના થઈ શકે એમ હોય તો તેમ જરૂર કરવું.

પ્રારંભ અને અંત— આ બે વિષે આગળ કહેવાઈ ગયુ છે તેમ છતા અહીં એ ઉમેરવુ આવશ્યક જણાય છે કે પુષ્પિકા કે પ્રશસ્તિ હોય તો 'વર્ણન'મા તેની નોંધ કરાવી જોઈએ

અહી એ વાત પણ સૂચવવી આવશ્યક સમજાય છે કે પ્રારંભ કે અંતનો ભાગ રજુ કરતી વેળા અશુદ્ધિઓ જેવી ને તેવી રહેવા દેવી. જો શુદ્ધિ સૂચવવી હોય તો તે શુદ્ધિ કૌંસમા આપવી, પરંતુ અશુદ્ધ ભાગને બદલે શુદ્ધ ભાગ રજુ ન કરવો, કેમકે એથી નુકસાન થાય છે. ખાસ કરીને એ ગ્રથનું સપાદન કાર્ય કરનાર એથી ઉંધે માર્ગે દોરાય છે. પ્રતિને શુદ્ધ સમજી તે મગાવે અને પછી એ તો અશુદ્ધ નીકળે એટલે એનો લીધેલો પરિશ્રમ નિષ્ફળ જાય વળી કોઈક વાર સૂચવેલ શુદ્ધિ સમુચિત ન પણ નીકળે. આથી પ્રતિમા જેવુ લખાણુ હોય તેવુ જ રજુ થવુ જોઈએ એમા જરા પણ ઘાલમેલ ન થવી જોઈએ.

પરિશિષ્ટો— વર્ણનાત્મક સૂચીપત્રમા તદ્દગત હસ્તલિખિત પ્રતિઓની વિશેષતાને વ્યક્ત કરનારા અનેકવિધિ પરિશિષ્ટો અપાવા જોઈએ સૂચીપત્ર બે રીતે તૈયાર કરાય છે. (૧) પ્રતિઓનુ વિષયવાર વર્ગીકરણ કરીને અને (૨) તેમ કર્યા વિના. વિષયવાર પ્રતિઓ ચૂટી કાઢીને સૂચીપત્ર તૈયાર કરાયુ હોય, કે જેમ કરવુ વધારે લાભ દાયક છે, તો અતમા અકારાદિ ક્રમ પૂર્વક પ્રતિઓના ઉલ્લેખરૂપ પ્રથમ પરિશિષ્ટ અપાવુ જોઈએ. જો વિષયવાર વર્ગીકરણ કર્યા વિના અકારાદિ ક્રમે પ્રતિઓનુ વર્ણનાત્મક સૂચીપત્ર કરાયું હોય તો પ્રથમ પરિશિષ્ટ તરીકે વિષય વાર પૃથક્કરણ સૂચવનાર પરિશિષ્ટ અપાવુ જોઈએ; પછીનાં પરિશિષ્ટો તો બંને પદ્ધતિઓને સરખા લાગુ પડે છે. એટલે કે બીજા પરિશિષ્ટ તરીકે ગ્રથકારોનો અકારાદિક્રમ પ્રમાણે નિર્દેશ થવો ઘટે. ત્રીજા પરિશિષ્ટ તરીકે ભાષા પ્રમાણે પ્રતિઓનો પૃથક્ ઉલ્લેખ કરાવો જોઈએ. આ પ્રમાણેના ત્રણ મુખ્ય પરિશિષ્ટો ઉપરાત ગૌણ પરિશિષ્ટરૂપે સચિત્ર પ્રતિઓનો નિર્દેશ, કર્તાએ પોતે લખેલાનો નિર્દેશ, હસ્તલિખિત પ્રતિઓના પ્રકારની દૃષ્ટિએ વહેંચણી, એનો સાલવાર

ઉલ્લેખ, સાલો અને તે સાથે સંબંધ ધરાવતી પ્રતિઓનો ક્રમસર નિર્દેશ, લેખકોનાં નામો, લખાવનારના નામો, વિવિધ સ્થળોનાં નામો, લેખનનો ઉદ્દેશ જેમને પ્રતિ ભેટ અપાઈ હોય તેમનાં મુબારક નામો, માલીકોના નામો વગેરે પરિશિષ્ટોમાંથી જેટલાં આપવાં આવશ્યક ગણાય તેટલા આપી વર્ણનાત્મક સૂચીપત્રનાં મહત્ત્વ ઉપર પ્રકાશ પાડવો જોઈએ.

વિશેષમા કોઈ હસ્તલિખિત પ્રતિ એકદમ ઝીણા અક્ષરે કે બહુ મોટા અક્ષરે લખાયેલી હોય તો તેના એકાદ પાનાની પ્રતિકૃતિ અપાય તેવો પ્રબંધ થવો ઘટે. એવી રીતે પ્રતિઓની જે ખાસ વિશિષ્ટતાઓ જગત્ સમક્ષ મૂકવા જેવી હોય તે પ્રતિકૃતિરૂપે રજુ થવી ઘટે

અંતમા, આ લેખ પૂર્ણ કરૂ તે પૂર્વે હસ્તલિખિત પ્રતિ સાથે સબંધ ધરાવતી બે બાબતોનો નિર્દેશ કરૂ છુ :—

છ — હસ્તલિખિત પ્રતિમા સમગ્ર લખાણ કે એનો અમુક અંશ પૂર્ણ થતા લહિયા પુષ્પિકા તરીકે છ કે એવુ કંઈક લખે છે. **નૈષધીયચરિત્ર** (સ. ૧૦, શ્લો. ૮૬)–ગત वृत्तिसमाप्तिलिपि નો અર્થ છ છે એમ એ મહાકાવ્યના વૃત્તિકાર **નારાયણ** સૂચવે છે. એ મહાકાવ્ય (સ. ૧૬, શ્લો. ૯૮) માના સમાપ્તલિપિનો અર્થ એ જ છે એમ **નૈષધ** ચરિત્રમાં અંગ્રેજી ટિપ્પણ[1] (પૃ. ૫૯૯) માં ઉલ્લેખ છે. એ સંબધમા **નારાયણ** નીચે મુજબનો નિર્દેશ કરે છે —

"समाप्तिसूचिकया छकाररूपपुष्पिकारूपया...ग्रन्थलेखनसमाप्तिपत्रे समाप्तिसूचकं छकारादि वर्तुलमक्षर क्रियते."

અનર્ઘરાઘવ (સ. ૬, શ્લો. ૧૦) માં વિષ્ણુના સુદર્શનચક્રને "सकलदानवजीवितव्यविद्यासमाप्तिलिपि :" તરીકે ઓળખાવેલ છે.

ગ્રંથમાન — હસ્તલિખિત પ્રતિના અતમા ઘણુખરું એમાં કેટલા અક્ષરો લખાયેલા છે તેનું માપ સૂચવવામા આવે છે. બત્રીસ અક્ષરનો એક શ્લોક ગણી ગ્રંથાગ્રંથ, ગ્રં. કે ગ્રંથસંખ્યા કે એવા ઉલ્લેખ પૂર્વક શ્લોકનો અંક રજુ કરવામા આવે છે. પ્રો. **બનારસીદાસ** કૃત **અર્ધમાગધી વાચનમાળા** (Ardha-Magadhi Reader) ના ૫૩ મા પૃષ્ઠમા ૧૧ અગના ગ્રથાગ્ર તેમ જ તેની પદ સંખ્યા આપવામા આવી છે, અત્યારે જે અગ જેવડુ મળે છે એ રીતે એની પદસખ્યા દર્શાવતા એક શ્લોકથી ૧૨ પદ સૂચવાયેલા છે એમણે શ્લોકના અર્થમા 'ગ્રથ' શબ્દ વાપરેલો છે.

નાવનીતક નામના વૈદ્યકના ગ્રથ (પૃ. ૨૧૬ ?)મા ગ્રથાગ્રનો અક દ્વારા સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ ન કરતા ચૂ. રિ એમ સાકેતિક અક્ષરો દ્વારા ઉલ્લેખ કરાયેલો છે, અત્ર ચૂ થી ૭૦ અને રિ થી ૫ સમજવાનો છે. આવા અન્ય ઉલ્લેખો મારા જોવા જાણવામા નથી.

આ પ્રમાણે હાલ તુરત તો અત્ર વિરમવામા આવે છે, કેમકે એ સંબધમા વિશેષ માહિતી, મુબઈ વિદ્યાપીઠ તરફથી હાલમા મને મળેલી "Research grant" દ્વારા નવીન સાધનો પ્રાપ્ત થતા અપાવા સભવ છે.

---

૧ આ ટિપ્પણ તેમ જ **નૈષધચરિત્રનો** અંગ્રેજી અનુવાદ વગેરે **મોતીલાલ બનારસીદાસ,** લાહોર, ઈ સ. ૧૯૩૪ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. અનુવાદાદિના લેખક પ્રિન્સિપાલ **કૃષ્ણકાંત** **'હંદિકુઈ** Handiqui એમ્ એ. છે.

दिगम्बर शास्त्र कैसे बने?

लेखक—मुनिराज श्री दर्शनविजयजी

(गतांक से क्रमशः)

प्रकरण १०—स्वामी समन्तभद्रसूरि

सभी श्वेताम्बर पट्टावलियां इस विषय में एकमत हैं कि—

श्रमण भगवान् महावीरस्वामी की पाटपरंपरा में क्रमशः १३ श्री वज्रस्वामी (दूसरे भद्रबाहुस्वामी), १४ श्री वज्रसेन सूरि, १५ श्री चन्द्रसूरि, १६ श्री समन्तभद्र-सूरि और १७ श्री वृद्धदेवसूरि हुए। श्री वृद्धदेवसूरि पूर्ववेदी थे, आप अधिकांश सपरिवार वन में ही रहते थे, अतः आपसे "वनवासी" गच्छ का प्रारम्भ हुआ।

—(पट्टावली समुच्चय, पृ० ४८)

इससे स्पष्ट होता है कि — स्वामी संमतभद्रजी चन्द्रसूरि, जिनसे चन्द्रकुल का प्रादुर्भाव हुआ है, उनके शिष्य थे। आप चन्द्र कुल के द्वितीय आचार्य और वनवासी गच्छ के आदि आचार्य थे। आपके शिष्य का नाम था देवसूरि और इसी देवसूरि के उपकार करने के लिए आपने देवागमस्तोत्र बनाया था। स्वामी समन्तभद्रजी की ग्रन्थसृष्टि इस प्रकार है:—

१—'आप्तमीमांसा' श्लोक-११४, यह "गन्धहस्ति महाभाष्य" नामक अनुपलब्ध ग्रन्थ का मंगलाचरण माना जाता है। महाभाष्य का निर्माण हुआ है या नहीं यह विचारणीय वस्तु है, किन्तु उपलब्ध आप्तमीमांसा अत्युत्तम ग्रन्थ है। 'आप्तमीमांसा' का दूसरा नाम है 'देवागम—स्तोत्र' सो ठीक है, क्यों कि उस ग्रन्थ का प्रारम्भ "देवागम" शब्द से होता है और सूरिजी के मुख्य शिष्य का नाम भी देवसूरि है। 'आप्तमीमांसा का निर्माण आ० देवसूरिजी के निमित्त हुआ है यह अर्थ संकलना भी युक्तियुक्त है। २—'युक्त्यनुशासन' पद्य—६४। ३—'जिनस्तुतिशतक' (जिनशत-कालंकार), पद्य ११६। ४—'स्वयंभूस्तोत्र'—पद्य—१४३, इस (समन्तभद्र) स्तोत्र ग्रंथ में ३, ४, या ५ पद्यो से बने हुए २४ तीर्थंकरों के चैत्यवंदन (स्तुतिरूप स्तोत्र) हैं। और ५—'रत्नकरडक श्रावकाचार'—(रत्नकरडक उपासकाध्यन), इसमें श्रावक के व्रतों का दिग्दर्शन है। संभव है कि— यह ग्रन्थ दूसरे आ० समन्तभद्र या अन्य

आचार्य की रचना हो और 'कुन्दकुन्द श्रावकाचार' व 'उमास्वातिश्रावकाचार' की तरह आपके नाम पर चढाया गया हो। ६–जीवसिद्धि, ७–तत्त्वानुशासन, ८ प्राकृत–व्याख्यान, ९–प्रमाणपदार्थ, १०–कर्म्म प्राकृत टीका और गंधहस्ति महाभाष्य, ये अप्राप्य ग्रन्थ भी आचार्य समन्तभद्रसूरि विरचित हैं।

वा० उमास्वातिजी के 'तत्त्वार्थसूत्र' पर आपने 'गन्धहस्ति महाभाष्य' रचा है, जो अनुपलब्ध है, ऐसी दिगंबर ग्रन्थ–विधाताओं की मान्यता है। किन्तु 'तत्त्वार्थसूत्र' के प्राचीन दिगम्बर टीकाकार पूज्यपाद (देवनन्दीजी) और भट्ट अकलंकदेव वगैरह किसीने इस महाभाष्य का अस्तित्व तक बतलाया नहीं है। इतना ही नहीं विक्रम की चौदहवीं शताब्दी के पहिले के किसी भी ग्रन्थ में "महाभाष्य" का इशारा भी नहीं है।

—(पं० सुखलालजी लिखित तत्त्वार्थसूत्र परिचय, गुजराती, पृ० ३७, स्वामी समन्तभद्र–ग्रन्थ परिचय, पृ० २१४–२२०)

इन ग्रन्थों में आप के रचित ग्रन्थ कितने हैं और आपके नांवपर चढे हुए कितने हैं यह जांच करना अत्यावश्यक है।

आपके बहुत से ग्रन्थ सर्वसाधारण है। उन पर न श्वेताम्बर दावा कर सकते हैं न दिगम्बर। आपने किसी भी ग्रन्थ में अपने गुरुजी का नाम बताया नहीं हैं। आ० समन्तभद्रसूरि ने अधिकांश वन में ही निवास किया है, अतः दिगम्बर ग्रन्थकारों ने आपको अपनाया है, साथ साथ में आपके ग्रन्थ भी दिगम्बर शास्त्र के रूप से स्वीकारे गये हैं।

आपके ग्रन्थ, वन में बने और वन में ही रहे। यह ग्रन्थ भण्डार दिगम्बर मुनियों को हस्तगत हुआ। इससे स्वामीजी के ग्रन्थ दिगम्बर समाज में आगमसे माने गये और दिगम्बर आचार्यों ने उनके विवरण भी लिखे। आपके ग्रन्थों का श्वेतांबर समाज में अधिक प्रचार नहीं है।

आपकी 'आप्तमीमांसा' की 'अष्टसहस्री' पर श्वेतांबर न्यायविशारद, न्यायाचार्य महामहोपाध्याय श्री यशोविजयजी महाराज ने ८००० श्लोक प्रमाण टिप्पन बनाया है, इतना ही नहीं वरन उन्होंने दिगम्बर मान्यतानुसार आपको दिगम्बर होने का उल्लेख भी किया है। श्वेतांबर आचार्य कलिकालसर्वज्ञ श्री हेमचन्द्रसूरि व आ० मलयगिरिजी ने स्वामीजी के ग्रन्थ की गवाही दी है। —(स्वामी समन्तभद्र, पृ० ६६–६७)

दिगम्बर साहित्य में स्वामी समन्त के लिये इस प्रकार की विचारणा है:— आपके गण–शाखा के नाम भिन्न भिन्न लिखे गये हैं, जब कि आप के गुरुजी का नाम बिलकुल गुम कर दिया गया है।

वा० उमास्वातिजी का बलाकपिच्छ शिष्य था और गुणनन्दी प्रशिष्य था।
—(प्रो० हीरालालजी संपादित 'शिला लेख संग्रह' भाग १, शि० न० ४२,४३,४७,५०)

आ० बलाकपिच्छ के बाद आ० समन्तभद्रसूरि हुए। देखिए:—

एवं महाचार्यपरम्परायां, स्यात्कारमुद्रांकिततत्त्वदीपः।
भद्रस्समन्तात् गुणतो गणीशस्समंतभद्रोऽजनि वादिसिंहः॥

—शि० नं० ४०, श्लो० ९, शक सं० १०८५।

समन्तभद्रस्स चिराय जीयात्, वादीभवज्रांकुशसूक्तिजालः।
यस्य प्रभावात् सकलावनीयं, बन्ध्यासदुर्वादुकवार्तयोपि॥

—शि० न० १०५, श्लो० १७, शक सं० १३२०।

समन्तभद्रोऽजनि भद्रमूर्तिस्ततः प्रणेता जिनशासनस्य।

—शि० नं० १०८, श्लोक १४, श० सं० १३५५।

आचार्य कौण्डकुंद के पश्चात् आचार्य समन्तभद्र हुए, ऐसा शि० नं० ५४, श्लोक ६, ७, ८ (शक सं० १०५०) में उल्लिखित है।

श्रवणवेलगोल शि० नं० ४० [६४] में स्वामीजी को चन्द्रगुप्त, कुन्दकुन्द व उमास्वातिजी के वंशज माना है। —(स्वामी समन्तभद्र, पृ० १३)*

दिगम्बर ग्रन्थों में भिन्न भिन्न शाखावालों ने स्वामी समन्तभद्र को अपनी अपनी शाखा में होना माना है। चौदहवीं शताब्दी के हस्तिमल्ल ने विक्रांतकौरव में तथा अय्यपार्य ने जिनेन्द्रकल्याणाभ्युदय में आपको "मूलसंघ" के आचार्य माना है। औरोंने नन्दिगण, देशिगण, सेनगण, नन्दिसघ, द्रमिलसंघ, व अरुगल शाखा का बताया है।

—(स्वामी समन्तभद्र, पृ० १३, १५, ३४)

दिगम्बर ग्रन्थकार आपको दुबारा दीक्षित, महावादी, पदर्धिक, कलिकालगणधर व भावि तीर्थंकर होना बताते हैं। (स्वामी समन्तभद्र, पृ० १३, ६१, १०५, १९२)

आ० समन्तभद्रसूरि के शिवकोटि, सिहनन्दी और शिवायन शिष्य थे।

तस्यैव शिष्यश्शिवकोटिसूरिस्तपोलतालंबनदेहयष्टिः।

—शि० न. १०५, श्लो० १९, शक सं. १३२० तथा कथाग्रन्थ।

आपके शिष्य सिंहनन्दी हुए—शि० नं. ५४, श्लोक ९।

आपके पश्चात् आ० पूज्यपाद हुए। शि० न० ४०, १०८।

आपके शिष्य शिवायन थे। विक्रान्तकौरवीय नाटक।

---

* इस प्रकरण में प० जुगलकिशोरजी मुख्तार के "स्वामी समन्तभद्र" का अधिक उपयोग किया गया है। आशा है कि—स्वामीजी के ग्रन्थ पढकर और जांच करके भविष्य मे और भी प्रकाश डाला जायगा।

आ० समन्तभद्र के शिष्य शिवायनजी की परंपरा में आ० वीरसेन, आ० जिनसेन, और आ० गुणभद्र हुए हैं, जो सेन शाखा के आचार्य थे। (किन्तु आ० कौण्डकुन्द नंदी संघ के आचार्य माने गये है) कथाग्रन्थों से पता चलता है कि — शिवकोटि और शिवायन ये मात्र नामभेद है। — पं० नाथुराम प्रेमीजीकृत "विद्वद्रत्नमाला" पृ० ७.

उपर के प्रमाणों से आ० समन्तभद्रसूरि का दिगम्बरत्व सिद्ध होता नहीं है। जब विपक्ष में आपके गच्छ के लिये विभिन्न कल्पनायें और उन के गुरु का नाम जाहिर करने में मौन आदि दोष खडे हैं।

आपका दो दो बार दीक्षित होना मानना और आपके गुरु का नाम नहीं बताना इसमें अवश्य कोई रहस्य होना चाहिए। मुमकिन है कि ऐसा करने में, आप आ० श्री चन्द्रसूरि के शिष्य थे, अधिकतया वनमें रहते थे और आ० देवसूरिजी जिनकी शिष्य-परंपरा आज तक अविच्छिन्न है, उनके गुरु थे; इन सभी बातों को छीपाने की मनशा हो।

आपके ग्रन्थों में दिगम्बरत्व का इशारा भी नहीं मिलता, अतः कतिपय विद्वानों ने आपको दिगम्बर बनाने के लिये "स्वयभू स्तोत्र" के श्लोक ११५ के "बन्दीभूतवतः" पाठ के अर्थ में 'मंगलपाठकीभूतोऽपि नग्नाचार्यरूपेण भवतोऽपि मम' ऐसी कल्पना उठाकर नग्नता स्थापित करने की कोशिश की है। (स्वामी समन्तभद्र, पृ० ९)। मगर यह कल्पना कहांतक ठीक है उसका विचार स्वयं व्याकरणविद् कर लें।

आपके दिगम्बर होने का इन्कार, और एक मान्यताभेद से भी सिद्ध होता है, जैसे कि – जिनागम के अनुसार सम्यक्त्व पूर्वक ५ अणुव्रत और ७ शिक्षाव्रत (३ गुणव्रत ४ शिक्षाव्रत) ये श्रावक के १२ व्रत है। सलेषणा का स्वीकार इनसे भिन्न है। तत्त्वार्थसूत्र अ० ७, सूत्र १६–१७ में कुछ क्रम परावर्तन से यही कथन है। 'रत्नकरंडक श्रावकाचार' जो आपके नामपर चडा हुआ है, उसमें भी दिग्व्रत, अनर्थदंडव्रत, भोगोपभोगपरिमाण, देशावगासिक, सामायिक, पौषधोपवास और वैयावृत्य (मुनिभक्ति) (मूलाचार, पृ. ५, गाथा १९४) ये ७ शिक्षाव्रत (शीलव्रत) बताये हैं। दिगम्बर पं० आशाधरजी ने सागारधर्मामृत में इसी मान्यता का स्वीकार किया है। स्वामी कार्तिकेयने भी क्रम परावर्तन से इसका ही प्रतिघोष किया है।

किन्तु दिगम्बराचार्य इस (७ शिक्षाव्रत के) विषयमें भेद रखते है, क्यों कि उन्हें देशावगासिक और अतिथिसंविभाग व्रत इष्ट नहीं है। इसका कारण स्पष्ट है — वस्त्रों को सावद्य मानने से सामायिक का स्वरूप बदल दिया और असली सामायिक न रहा तो देशावगासिक और पौषध कैसे हो सके? और जब देशावगासिक नाममात्र का रहता है तो फिर उसको श्रावक के व्रत में शामिल करने से क्या लाभ? देशावगासिक

(१० सामायिकरूप) रखना हो तो सवस्त्र सामायिक मानना अनिवार्य होता है। और दीक्षित होनेवाले को सवस्त्रावस्था में सामायिक न होने से श्रावकधर्म मे भी सामायिक नियत नहीं हो सकता।

बस इसी विचार से देशावगासिकव्रत को उडा दिया। तथा सामायिक और पौषध का स्वरूप बदल दिया। अतिथि-संविभाग करनेवाला श्रावक निर्ग्रंथों को (मुनिओं को) अल्प अल्प आहार देते हैं। हरएक घर से अल्प अल्प आहार स्वीकारना यह मुनिओं को गोचरी—माधुकरी वृत्ति का विधि है, इस प्रकार शुद्र आहार को पाने के लिए मुनिओं को पात्र आदि की आवश्यकता होती है। दिगम्बर आचार्यो ने सिर्फ कमण्डलु की आज्ञा दी, पात्र रखने का निषेध किया। अब अतिथिसंविभाग कैसे हो सके? परिणामतः उन्होंने अतिथिसंविभाग को उडा कर अतिथिपूजा का नाम दाखल करना ठीक माना। कारण वे देशावगासिक और अतिथिसंविभाग को श्रावक-व्रत मानने में सम्मत नहीं हैं। मगर इस तोड जोड में सभी दिगम्बर आचार्य एक मत न हो सकें*। १२ व्रतों की संख्यापूर्ति करना अनिवार्य था, इससे उन दोनों के स्थान पर भिन्न भिन्न कल्पना कर नये नये व्रत खडे कर दिये गये। इस प्रकार दिगम्बराचार्यों का, ७ शिक्षाव्रत के लिए, आ० समन्तभद्र से मतभेद है। देखिये—

आ० कुन्दकुन्द चारित्रप्राभृत में, आ० शिवकोटि रत्नमाला में और आ० देवसेन भावसंग्रह में दिग्परिमाण, अनर्थदंड विरति, भोगोपभोगपरिमाण, सामायिक, पौषध, अतिथिपूजा और संलेषणा इन ७ को शीलव्रत मानते है, आ० जिनसेन आदिपुराण पर्व १० में भोगोपभोग के स्थान पर देशावगासिक को दाखिल करते है, आ० वसुनन्दी दिग्परिमाण, देशावगासिक, अनर्थदंडविरति, भोगविरति, परिभोगविरति, अतिथिसंविभाग और संलेषणा को शिक्षाव्रत बताते हे, वे सामायिक और पौषध को उडा देते हैं, जब भोगोपभोग विरति को दोहराते हैं तथा संलेषणा को जोड देते है।

यह भेद भी आ० समन्तभद्रसूरि को श्वेताम्बर मानने के पक्ष में है।

ऐसी स्थिति में आ० स्वामी समन्तभद्रजी को दिगम्बर आचार्य मान लेना कहां तक न्याय संगत है?

(क्रमशः)

---

*.. परन्तु उत्तरगुणोनी बाबतमां दिगम्बरीय सम्प्रदायमां जुदी जुदी परंपराओ देखाय छे, कुंदकुंद, उमास्वाति, समन्तभद्र स्वामी, कार्तिकेय, जिनसेन अने वसुनन्दी आचार्यनी भिन्न भिन्न मान्यताओ छे। आ मतभेदमा क्यांक नामनो, क्यांक क्रमनो, क्यांक संख्यानो अने क्यांक अर्थ-विकासनो फेर छे। ए बधु विस्तृत जाणवा इच्छनारे बा० जुगलकिशोरजी मुख्तार लिखित "जैनाचार्यों का शासनभेद" नामक पुस्तक पृ० २१ थी आगळ खसूस वाचवुं घटे।

—पं० सुखलालजीनुं तत्त्वार्थसूत्र भाषांतर, पृष्ठ ३२३

મારવાડનું એક પ્રાચીન નગર

બાહડમેરુ

લેખક
મુનિરાજ શ્રી હિમાંશુવિજયજી,
ન્યાય-કાવ્યતીર્થ

સંસારની દરેક વસ્તુ ઉપર સમયનો પ્રભાવ પડે જ છે આજે કલકલ નાદોથી ગાજતું શહેર કાલે ઉજ્જડ વેરાન બનીને સ્મશાન જેવું થઈ જાય છે. જ્યાં માનવીનો અવાજ સરખો પણ સાંભળવો મુશ્કેલ હોય તેવું નિર્જન એકાંત વન, શહેર બની જાય છે. પૂર્વ દેશની રાજધાની સમી રાજગૃહી, ચંપાપુરી, તક્ષશિલા વગેરે નગરીઓ આ વાતના બોલતા પુરાવા રૂપ છે. અહીં આપણે આવી જ — જેનો ભૂતકાળ અનેક ભવ્યતાથી ભરેલો છે — એક નગરીનો પરિચય કરીશું.

કરાંચીના શ્રી જૈન સંઘની વિનતીથી, પૂજ્યપાદ શ્રી વિદ્યાવિજયજી મહારાજ આદિની સાથે કરાચી તરફ વિહાર કરતાં અમે તા. ૨૮-૨-૩૭ ના દિવસે બાડમેર (Barmer) પહોચ્યા. આ બાડમેર જોધપુર રાજ્યનું એક મોટું ગામ છે. તે જોધપુરથી સિંધ હૈદરાબાદ જતી (જે. આર) રેલ્વેનુ સ્ટેશન છે. અહીં આવ્યા પછી અમારા જાણવામાં આવ્યું કે ઘણાં વર્ષો પહેલાં, આ બાડમેરથી લગભગ ૧૪ માઈલની દૂરીપર, "બાહડમેર" નામનુ એક મોટું અને અતિ સમૃદ્ધ શહેર હતું તે શહેરનો નાશ થયા પછી એ જ (બાડમેર) નામનું નવું ગામ વસાવવામાં આવ્યુ હતુ. ઐતિહાસિક સાધનોના આધારે આ "બાહડમેર" શહેરની વિશેષતા મને જણાઈ અને સાથે સાથે આ ગામની સાથે સૌરાષ્ટ્ર તેમજ ગુજરાતનો પણ સારો સંબધ હતો એમ જણાયુ, એટલે મારું મન તે પ્રાચીન શહેર તથા વર્તમાન બાડમેર સંબંધી લખવાને પ્રેરાયું.

પ્રાચીનતાના પુરાવા :

નામ — બાહડમેરનું નામ પ્રાચીન શિલાલેખો, પટ્ટાવલીઓ અને બીજા પુસ્તકોમાં "બાહડમેરુ" કે 'બાહડમેર નગર" તરીકે જોવામાં આવે છે. આનું નામ "બાહડમેર" શા ઉપરથી પડ્યુ તે સંબધી ઐતિહાસિક પ્રમાણ મને મળ્યું નથી. પણ "બાહડ" એ પ્રાકૃત શબ્દ છે અને તેનો સસ્કૃત ભાષામાં "વાગ્ભટ"[1] અર્થ થાય છે, અને "મેરુ" શબ્દ તે નગર અથવા ગામની સાથે લગાડવામાં આવે છે કે જે નગર અથવા ગામ પર્વતોથી ઘેરાયેલુ-પર્વતોની વચમાં હોય, પર્વતની ટેકરી ઉપર હોય અથવા તો પર્વતની તળેટીમાં વસેલુ હોય. એટચે આનો કોઈને કોઈ પ્રકારનો સંબધ વાગ્ભટની સાથે હોવો જોઈએ એમ લાગે છે. જે વાગ્ભટના નામ ઉપરથી આ ગામ વસ્યાનું આપણને જણાય છે તે વાગ્ભટ સબધી કશી માહિતી આપણને મળતી નથી. ગુજરાતના સોલંકી રાજાના એક મંત્રીનુ નામ વાગ્ભટ હતુ જે ઉદયન મંત્રીનો પુત્ર થતો હતો. અજમેર અને મારવાડના બીજા રાજાઓને જીતવામાં તેણે ઘણો સારો ફાળો આપ્યો

૧ જુઓ વાગભટ્ટાલંકાર, હેમચંદ્રનું પ્રાકૃત વ્યાકરણ વગેરે.

હતો, એમ "પ્રબંધ ચિંતામણિ" વગેરે ગ્રંથોથી જાણી શકાય છે. આ અથવા બીજા કોઈ "બાહડ"ના નામથી આ ગામ વસ્યુ હશે.

બાહડમેરુ ક્યારે વસ્યુ તે સંબંધી માહિતી પણ મને મળી નથી. છતા તપાસ કરતા જણાય છે કે બારમી સદીમા તો આ નામનુ નગર હૈયાત હતું જ. આ વાત નિમ્ન કેટલાંક પ્રમાણોથી સાબિત થઈ શકે એમ છે:—

(૧) વિધિપક્ષ (અચલગચ્છ) ની મોટી પટ્ટાવલી જે ગુજરાતીમા છપાએલ છે તેમાં લખ્યુ છે કે–"શ્રીજયપ્રભસૂરિજીએ વિ. સં ૧૦૦૭ મા ભિન્નમાલમા પરમાર વંશના રાઉત સોમકરણજીને, તેના વંશજો સહિત, પ્રતિબોધી જૈન બનાવ્યા. વિ. સં. ૧૧૧૧ માં મુગલોએ આ ભિન્નમાલનો નાશ કર્યો ત્યારે તેના (સોમકરણના) વંશના રાય ગાગા" ભિન્નમાલથી નાસીને બાહડમેર ગયા. ત્યા પરમાર વંશનો દેવડ રાજા હતો."–(પૃ. ૨૦૪)

(૨) ઉદ્ધરણ નામનો એક મંત્રી વિક્રમની તેરમી સદીમાં થઈ ગયો. તે જૈનધર્મ પાળનારો હતો. તેના પુત્ર "કુળધરે" બાહડમેરુમા ઉત્તુગતોરણ નામનુ જૈનમંદિર બનાવ્યાનો ઉલ્લેખ શ્રીક્ષમાકલ્યાણકૃત ખરતરગચ્છની પટ્ટાવલીમા મળે છે.[1]

આ ઉલ્લેખો એટલુ તો નિશ્ચિત કરે છે કે બાહડમેરુ વિ. સં. ૧૧૧૧ પહેલાં વસ્યુ હતુ.

પ્રાચીન બાહડમેરની હાલત

અત્યારનુ બાડમેર કે જ્યાં જોધપુર સ્ટેટના હાકીમ રહે છે, તેનાથી બાર–ચૌદ માઈલ દૂર નૈઋત્ય ખુણામાં એ પ્રાચીન ગામ વસેલુ હતુ. સિંધ હૈદરાબાદ રેલ્વેના જસાઈ (Jasai) સ્ટેશનથી લગભગ ચાર માઈલની દૂરી પર આ ગામ વસેલુ હતું. સોલકીઓની આબાદીના કાળમાં આ નગર ઉન્નત દશામાં હતુ, અને વીરતા, ધનિકતા અને દયા માટે દૂરદૂર સુધી પ્રખ્યાત થયું હતુ. ત્યાં અનેક જૈન અને વૈદિક મદિરો હતાં. પાઠશાળાઓ અને બીજી પરોપકારી સંસ્થાઓ બાહડમેરની કીર્તિમા વધારો કરતી હતી. અનેક જૈનાચાર્યો અને શ્રીમન્ત શ્રાવકોથી એનો ઇતિહાસ ઉજ્જવળ બનેલો છે. પણ કાળાતરે એની પડતી થઈ અને અત્યારે તેને લોકો 'જૂના" નામથી ઓળખે છે. નકશામાં પણ એનો "જૂના" તરીકે ઉલ્લેખ છે.

પ્રાચીન કાળની પોતાની અનેક ભવ્યતાઓને પોતાના પેટાળમાં સમાવી દઈને ધ્વસ્ત દશામા પડેલા આ નગરને જોવાની અમારી અભિલાષા થઈ એટલે ઇતિહાસના વિષયમા રસ લેતા વિદ્વદ્વર્ય પૂજ્ય જયંતવિજયજી મહારાજ તથા શ્રીમાન્ વિશાળ-વિજયજી મહારાજની સાથે હુ તા ૬–૩–૩૭ના દિવસે "જસાઇ"થી "જૂના" ગયા. કુદરત માતાએ ઘડેલી પહાડની ઊંચી ઊંચી દીવાલો આ નગરના કિલ્લાનું કામ કરે છે. પ્રવેશ કરતાં પ્રારંભમા જ્યાં ઉચાઈ આવે છે ત્યાં પત્થરનો કોટ બનેલો છે કહેવાય છે કે આ કોટનો ચારે બાજુનો ઘેરાવો દશ માઈલનો છે ગમે તેવો બળવાન શત્રુ પણ સહેલાઇથી પ્રવેશ ન કરી શકે એવી સુરક્ષિત જગ્યાએ આ નગર વસેલું હતુ.

---

૧. उद्धरणमत्री सकुटुम्ब खरतरगच्छीय श्रावकश्च बभूव। तस्य च कुलधरनामा पुत्रो जातः, येन वाहडमेरुनगरे उत्तुगतोरणप्रासाद कारित:।

ખરતર ગચ્છની અપ્રકાશિત પટ્ટાવલી, પૃ. ૧૨.

પ્રાચીન પુરાવાઓ, લોકોક્તિ અને શિલાલેખો ઉપરથી જણાય છે કે છેક મધ્યકાળ (સત્તરમી સદી) સુધી આ નગર સમૃદ્ધ દશામા હતું. કહેવાય છે કે આ નગરમાં ૧૪૦ કુવા હતા, અને અનેક જાગીરદારોનાં મકાનો એની શોભામાં વધારો કરતાં હતા. અત્યારે પણ આ મકાનોનાં ખડેરો માર્ગમાં જોવામા આવે છે. આ ગામનો નાશ થવાથી એ બધા જાગીરદારો અત્યારે ચોવટન, દુધવા વગેરે ગામોમા ચાલ્યા ગયા છે, એવી બાતમી એક "માલા" નામના ભીલથી અમે જાણી શકયા.

ભૂતકાળના અનેક જૈન અને વૈદિક મદિરોમાના માત્ર બે જ મંદિરો — તે પણ ભગ્ન અવસ્થામા—બચવા પામ્યા છે. આમાનુ એક જમીનથી ઘણુ ઊચુ અને મનોહર છે. બીજુ નાનું મદિર છે. તેની નિર્માણકળા અને મજબુનાઈ જોવા યોગ્ય છે. શ્રી ક્ષમાકલ્યાણની પટ્ટાવલીમા લખ્યુ છે કે — "ઉદ્ધરણ મત્રીના પુત્ર કુળધરમંત્રીએ બાહડમેરમા उत्तुगतोरणप्रासाद (જિન મદિર) બનાવ્યો હતો." સંભવ છે તે ઊચા ટેકરા ઉપર આવલુ આ મોટું મદિર હોય. તેનો સમય લગભગ વિ. સં. ૧૨૨૩નો છે. વિ. સ. ૧૩૫૨નો તો તેમા શિલાલેખ પણ છે. આ મંદિરમાં કુલ પાંચ શિલાલેખો છે, જે ઇતિહાસપ્રેમી પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી જયતવિજયજી મહારાજે ઉતારી લીધા છે. આ બન્ને મદિરની વિસ્તૃત હકીકતવાળો એક લેખ તેઓ લખવા ધારે છે.

આ મંદિરો ઉપરાત કેટલાક જૂના કુવા, વાવડી, તળાવ, ખાળ, દરવાજા, કોટ, ભાગેલાં મકાનો વગેરે પણ આ નગરની પ્રાચીનતા બતાવે છે. કહેવાય છે કે "કિરાડ" (જેને સંસ્કૃતમાં પહેલા "કિરાતકૂપ" કહેતા હતા તે) અને બાહડમેર ("જૂના") લગોલગ વસેલાં હતા. આસપાસમાના તૂટેલા મકાનો ઉપરથી કલ્પી શકાય છે કે લગભગ સો-એક વર્ષ પહેલાં પણ આ સ્થળ લોકોથી આબાદ હતુ ધીરે ધીરે આ વસ્તી પણ પહાડની બહાર "પતરાસર" વગેરે ગામામા જઇ વસી. "જૂનાની" પાસે એક "નવાજૂના" નામનુ ગામડુ છે. "જૂના"માથી નીકળેલા લોકો આ સ્થળે વસ્યા એટલે તેનું "નવાજૂના" નામ પડયું. "જૂના" અત્યારે સાવ વેરાન હાલતમા છે.

(અપૂર્ણ)

સુધારો

આ માસિકના ગયા આઠમા-અંકમાં "શ્રી ચંપાપુરી મહિમા"ના લેખમાં "આગમ સાર સગ્રહ" ગ્રથના આધારે શ્રી વાસુપૂજય ભગવાનનાં ચ્યવન, જન્મ અને દીક્ષા કલ્યાણકોની તિથિઓ આ પ્રમાણે આપેલ છે. (૧) ચ્યવન-જેઠ સુદ ૬, (૨) જન્મ-કાર્તિક વદ ૧૪ અને (૩) દીક્ષા ફાગણ સુદ ૧૫. પરન્તુ "સતિશસતક સ્થાનક પ્રકરણ" વગેરે પુસ્તકોમાં તે તિથિઓ નીચે પ્રમાણે આપેલી હોવાથી એ પ્રમાણે સુધારો કરી લેવો. (૧) ચ્યવન-જેઠ સુદ ૯, (૨) જન્મ-મહા વદ ૧૪ અને (૩) દીક્ષા મહા વદ ૦))

(આ સુધારેલી તિથિઓ ગુજરાતી મહિના પ્રમાણે સમજવી)

आनन्द श्रावक
का
अभिग्रह

लेखक

आचार्य महाराज श्रीमद्

जिनहरिसागरसूरिजी

ओसवाल नवयुवक मासिक फरवरी, सन् '३७, संख्या १० में जैन साहित्य चर्चा के स्तम्भ में श्री श्रीचंदजी रामपुरिया बी. काम. बी. एल. ने भगवान् श्री महावीरस्वामी के गृहस्थ उपासक आनन्द श्रावक के अभिग्रह की चर्चा की है। वह चर्चा ही प्रस्तुत लेख की मुख्य चर्चा रहेगी।

[एक चर्चा]

चर्चा का मुख्य सूत्र —

नो खलु मे भंते ! कप्पई अज्जप्पभिई अन्न उत्थिए वा अन्नउत्थिय देवयाणि वा अन्नउत्थिय परिगहियाणि अरिहंत चेइयाणि वा वंदित्तए वा नमंसित्तए वा पुव्विं अणालत्तेणं आलवित्तए वा संलवित्तए वा तेसिं असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा दाउं वा अणुप्पदाउं वा नन्नत्थरायाभियोगेणं गणभिओगेणं बलाभिओगेणं गुरुनिग्गहेणं वित्तिकंतारेणं, ।

(आगमोदय समिति प्र० उपा अ० १ पृ० १२)

रामपुरियाजी, 'अन्नउत्थिय–परिगहियाणि अरिहंत चेइयाइं' पद के लिए लिखते है 'कई एक विद्वान्, लेखकों ने 'चेइयाइं' 'और अरिहंत चेइयाइं' इन शब्दों को क्षेपक माना है और इसी लिए अभिग्रह का अर्थ लिखते समय इन शब्दों का अर्थ नहीं किया है।'

महानुभाव, किसी के अर्थ न करने मात्र से कोई सूत्र क्षेपक सिद्ध नहीं हो जाता है। ऐसे तो दिगम्बर सम्प्रदाय के सब विद्वान् श्वेतांबर सूत्र ग्रन्थों को नये बनाये मानते है। श्वेतांबरों में स्थानकवासी और तेरापंथी विद्वान् बत्तीस सूत्रों को छोडकर नन्दी सूत्र वर्णित बाकी के सूत्रों को मौलिक नहीं मानते है। साम्प्रदायिक विद्वानों के नहीं मानने मात्र से मौलिक सूत्र अमौलिक नहीं होते। अमौलिकता के लक्षण तो कुछ ओर ही होते हैं और उनको बहुश्रुत गीतार्थ लोग ही जान सकते है, हरएक नहीं।

डॉ. हॉरनोल द्वारा अनुवादित इस उपासक दशा सूत्र की इंगलिश टिप्पणी का उल्लेख करते हुए उनका लिखना है — 'परिग्गहियाणि चेइयाइं' इसमें विभक्तियों का अन्तर विशेष शंकाजनक है।'

विभक्तियों का अंतर क्या है, यह उन्होंने स्पष्ट नही किया — व्याकरण के वैकल्पिक नियमों से बने हुए एक विभक्ति के दो, तीन या इससे अधिक रूप क्या अर्थान्तर के कारण हो जाते है? 'चेइयाइं' और 'चेइयाणि' में स्वरूपभेद जरूर है पर विभक्ति का अन्तर जरा भी नहीं। प्राकृत भाषा के नपुंसक लिंग की पहली दूसरी विभक्ति के बहुवचन में — चेइयाइं–चेइयाइं–चेइयाणि ऐसे तीन रूप होते है। स्वरूपभेदों का प्रयोग करना वक्ता की इच्छा पर निर्भर है। विद्वान वक्ता इस बात का ध्यान जरूर रखता है, कि अपने वाक्य में विभक्ति भेद न हो। विभक्ति भेद ही अर्थ भेद का कारण हो जाता है। स्वरूप भेद से ही विभक्तिभेद या अर्थभेद नहीं होता। काव्य–साहित्य में 'अनुप्रासालङ्कार'–तुकबंदी कुछ महत्त्व रखती है। पर वह सर्वत्र स्वीकारनी ही चाहिए, ऐसा कोई नियम नहीं है। इसका फलितार्थ यह हुआ कि देवयाणि–परिगाहियाणि के जैसे चेइयाणि भी होना ही चाहिए ऐसा कोई नियम नही है — चेइयाइं भी हो सकता है। इसमें विभक्ति का अन्तर नहीं स्वरूप का अन्तर है। यह बात प्राकृत के प्राथमिक अभ्यासी भी भली प्रकार जान सकते हैं। डॉ०हॉरनोल की टिप्पणी भी सम्भावना मात्र है न कि निश्चयात्मक। ऐसी अनिश्चयात्मक टिप्पणी को मान कर अति प्राचीन सूत्रों को भी केवल अपने मत की पुष्टि के लिए ही क्षेपक मानलेना वंचना मात्र है।

वे लिखते है 'मूल पाठ को पढने से एक अन्य तरह से भी डॉ० हॉरनोल की मान्यता की पुष्टि होती है, अन्नउत्थिए, अन्नउत्थियदेवयाणि इन शब्दों के बाद चेइयाइं की तरह ऐसे शब्द नहीं है जो उन शब्दों के अर्थ स्पष्ट करें, और यह बतलावें, कि अन्ययुथिक या अन्यपुथिक देव कौन थे। इस परिस्थिति में केवल परिग्गहियाणि शब्द के बाद ही अर्थ को स्पष्ट करने वाले शब्दों का होना शंका उत्पन्न करता है, और उसके बाद में जोडे जाने की संभावना को पुष्ट करता है'।

महानुभाव! यदि इस संभावना को काम में लाया जाय, तो वर्तमान जैन आगमों में सैंकडो ऐसे स्थान प्राप्त होंगे जो क्षेपक रूप में स्वीकारे जा सके। इसी सूत्र में इसी स्थान में––परिग्गहियाणि के बाद के शब्दों को यदि अर्थ स्पष्टक मानकर क्षेपक माने जांय तो 'अन्नउत्थिय देवयाणि' और 'अन्नउत्थियपरिग्गहियाणि' पद भी क्षेपक की कोटि में क्यों नही माने जायँ? क्योंकि 'अन्नउत्थिय' कहने से ही 'अन्नउत्थियदेवयाणि परिग्गहियाणि' का अर्थ भी परिगृहीत हो जाता है। अन्नउत्थिय का प्रस्तावोचित अर्थ है 'जैन संघ से अन्य धर्मावलम्बियों का संघ'— फिर वे देव हो या भ्रष्ट चैत्य हों, या फिर अन्य कोई क्यों न हो, सब का समावेश हो जाता है। अरिहंत चेइय को अर्थ स्पष्टक

मानकर क्षेपक की संभावना करना और देवयाणि को मौलिक मानना कहां का न्याय है? विद्वान् पाठक स्वयं सोचें। किसी खास कारण के विना प्राचीन–अति प्राचीन प्रतियों के संगत पाठ को इस प्रकार जबरदस्ती से क्षेपक बना देना मिथ्यामोह के सिवाय अन्य कुछ नहीं है।

फिर वे लिखते हैं—'कई एक प्रतियों में चेइयाइ या अरिहत चेइयाइं न होकर चेइयाति या अरिहंत चेइयाति है'।

महोदय; पहले के दो रूप तो प्राकृत व्याकरण के नियमानुसार ठीक है ही। पर बाद के दो रुपों को भी यदि वे प्राचीन–अति प्राचीन प्रतियों में मिलते भी है, तो वे भी वैकल्पिक स्वरूप ही समझने चाहिये। अर्ध मागधी भाषा में ऐसे कई एक प्रयोग मिलते भी है। ग्रन्थलेखक लहिये, मुद्रणमशीन के टाइप भी तो नहीं है जो उनकी लिखि हुई प्रतियाँ सब एकसा रही हों। संभव है चेइयाइं–चेइयाति के पहले अरिहत पद कहीं छूट गया हो, और इसी प्रकार इ के बदले ति, या ति के बदले इं लिखा गया हो। लहियो के लिये कहावत है **'नकल नवेशी अकलनदारद'**—और ऐसे निरक्षर भट्टाचार्यों से मक्षिका स्थाने मक्षिका का न्याय चरितार्थ हो यह स्वाभाविक है। अतः चेइयाइं और चेइयाति में भी अर्थभेद नहीं–विभक्ति भेद नहीं, सिर्फ स्वरुप भेद है। दोनो का अर्थ है अरिहंतो के मन्दिर या मूर्तियां।[1]

रामपुरियाजी लिखते है कि अन्य मतावलम्बियों को नमस्कार वदन न करने का, उनसे बिना बोलाए आलाप संलाप न करने का, अशन आदि न बहराने का अर्थ, अर्थदृष्टि से ठीक मालुम होता है। अन्य तीर्थ के देवों से अन्य परिगृहित प्रतिमा या अर्हत प्रतिमा को वदन नमस्कार नहीं करुगा। अभिग्रह का इतना अंश भी अर्थदृष्टि से ठीक है, पर अभिग्रह के शेषांग के विषय में शंका उठती है, मैं अन्य तीर्थक के देव हरिहरादि से, और अन्य तीर्थकों द्वारा परिगृहीत अरिहंत प्रतिमा या प्रतिमा से विना बोलाये बोलुंगा नहीं और न उनको अशन पानादि दूगा, अभिग्रह का इतना अंश अर्थशून्य नजर आता है। प्रतिमा जैसे जड पदार्थ या हरिहरादि जैसे स्वर्गासीन देव कैसे किसी से पहले बात करेगे या कैसे कोई उनको अन्नादि द्रव्य देगा यह समज में नहीं आता'।

महोदय! जब तक एक साम्प्रदायिक दृष्टि से इसका अर्थ किया जायगा, तब तक वह अर्थ जरूर निरर्थक और अर्थशून्य ही होगा। अभिग्रह के जितने अंश में

---

१. चैत्य 'जिनोकस्तद्बिम्बे' इति हैमानेकार्थकोशे

संगत अर्थ घट शके उतने अंश में संगत अर्थ घटा देना यह तो है बुद्धिमत्ता। जहां नहीं घटता है वहां जबरन् घटने की चेष्टा करके असांगत्य पैदा करना कुचेष्टा मात्र है। अभिग्रह के जिस शेषांश के लिये शंका उठाई गई है, वह मंदिर मूर्ति में नहीं मानने वालोंकी साम्प्रदायिकता का प्रभाव है। टीकाकार भगवान् अभयदेवसूरिजी महाराज अपनी टीका में लिखते है—

'तथा पूर्व—प्रथममगालप्तेन सता अन्य तीर्थिकैःतानेव 'आलपितुंवी' सकृत्संभाषितुं 'सलपितुंवा' पुनः पुनः संलापं कर्तुं, × × × तथा 'तेभ्यः' अन्य यूथिकेभ्योऽशनादि दातुं वा सकृत अनुप्रदातुं वा पुनः पुनरित्यर्थः अयं च निषेधो धर्म बुद्धयैव करुणया तु दद्यादपी (आगमोदय स० म० उ० अ १ पृ० १३)

अर्थात्—फिर अन्य तीर्थ कों से पहले विना बोलाये नहीं बोलुंगा, उन्ही से वारबार नहीं बोलुंगा। फिर उन अन्ययूथिकों को अन्नादि नहीं दूंगा, वारंवार नही दूंगा यह निषेध धर्मबुद्धि से ही है। करुणा से तो दे भी सकता है।

इस टीका में आलाप-संलाप और अशनादि का सम्बन्ध अन्य तीर्थकों से ही है, न कि देवताओं से या चैत्यों से। ऐसी अवस्था में शंका उठानी ही निर्मूल है। सैन्धव नमक को भी कहते है, और सिन्धुदेश में पैदा हुये घोडे को भी। भोजन के प्रस्ताव में सैन्धव का अर्थ घोडा करना और सवारी के प्रस्ताव में नमक की डलिया करना जैसे असंगत माना जा सकता, वैसे ही अन्य तीर्थ के देवों से और अन्य तीर्थक परिगृहीत अरिहंत की प्रतिमाओं से आलाप-संलाप और आहार पानी के सम्बन्ध में अर्थ करना। जहां जो अर्थ घटित होता है उसी में उसको घटाने से टीका में कोई असंगति नहीं आती। अरिहत चैत्यों को—मन्दिर मूर्तियों को मानने वाले श्वेताम्बर यही मानते हैं और ऐसा ही अर्थ करते है। यह आर्थिक मान्यता अव्यवहारिक या अनुचित जरा भी नहीं है, विचारें।

आगे चलकर वे लिखते हैं—'तेरापंथी सम्प्रदाय के स्व० विद्वान् आचार्य श्रीमद् जय महाराजने इसका खुलासा इस प्रकार किया है—'अरिहंत चैत्य का अर्थ अरिहंत के साधु हैं और देव से अभिप्राय प्रसिद्ध विष्णु महेश से नहीं परन्तु देव से अर्थ सुजेष्टाके पुत्र शिव (महादेव) से है जिसका उल्लेख स्थानांग स्था. ९ में है'।

जयाचार्य तेरापथी थे, मन्दिर मूर्तियों में मानते नहीं थे, उपासक दशांग सूत्र में सिर्फ यही एक स्थान मन्दिर मूर्तियों का प्रतिपादक था। इससे जयाचार्य के मत को

बडाभारी धक्का लगता था, उन्होंने वडी खुवी के साथ देवताओं और प्रतिमाओं से आहार पानी, आलाप-संलाप का संबन्ध जोडकर 'देवयाणि' पद का अर्थ स्थानांग सूत्र का नाम लेकर सुज्येष्ठा के पुत्र सात्यकि नाम के विद्याधर को महादेव रूप से बता दिया। स्थानांग सूत्र में नव में ठाणे में कहीं पर भी यह बात नहीं बताई है, कि सुजेष्ठा का लडका महादेव था। हां भाविसिद्धों को सूचित करनेवाले सूत्र न० ६९२ में बताया गया है कि —

एसणं अज्जो! कण्हे वासुदेवे-१ रामे वलदेवे-२ उदये पेढालपुत्ते-३ पुहिले-४ सतते गाहावती-५ दारुते नितंठे-६ सच्चती नितंठी पुत्ते ७ सावित-वुद्धे अम्वडे परिव्वायते-८ अज्जाविणं सुपासा पासावच्चिज्जा-९ आगमेस्सति उसप्पिणी ते चाउज्जामं धम्मं पन्तवतिता सिज्जिहंति जाव अंतं काहिंति।

(आगमो० ठाणं० ठा० १ सूत्र ६९२)

इस सूत्र में सातवें नम्बर में सुज्येष्टा नाम की निग्रन्थी के पुत्र सात्यकिका नाम तो जरूर आया है, पर उसको महादेव नहीं बताया। टीकाकार ने इसकी संबन्ध-कथा भी लिखी है। उसमें कहीं भी वह महादेव था ऐसा वर्णन नहीं किया, उलटा लिखा है कि —

'ततोअसौ सर्वास्तीर्थकरान् वन्दित्वा नाद्यंचोपदशर्याभिरमतेस्मेति।'

(पृ० ४५८)

अर्थात्—श्रीतीर्थकर भगवानों का दर्शन कर वह, क्रीडाओं को दिखाता हुआ आनन्द करता था। इस टीका और मूल सूत्र से तो वह सम्यक्त्वी साबित होता है। और भाविसिद्धों की गणना में गिना जाता है। जयाचार्य ने यह बात कहां से लिखी? रामपुरीयाजी स्पष्ट करें। इतना होने पर भी क्या जयाचार्य का मत ठीक है? नहीं। क्योंकि 'अन्नउत्थिय देवयाणि' पद है, यह बहुवचन प्रयोग है, सुजेष्टा का लडका महादेव एक है। बहुवचन का प्रयोग करने से वचनभेद होगा जो अनुचित है। सुजेष्टा का लड़का भगवान श्री महावीर का भक्त था। अतः वह अन्ययुथिक भी नही था। सूत्रकार की पूज्य कोटि में भी वह नहीं था, जो बहुमान के खातिर ही उसके लिए बहुवचन का प्रयोग करते। 'अरिहंत चेइयाणि' —पद का अर्थ उनने जमालि आदि को लेकर किया है वह भी ठीक नहीं है, क्योंकि भगवान महावीर देव के और जमालि आदिकों के सिद्धांत-भेद हो जाने पर वे अरिहंत के साधु ही नहीं रहे। न

जमालि आदि अपने को अरिहंत के साधु बताते थे। उनके लिए तो 'अन्नउत्थिए' पद ही काफी था। जयाचार्य को मानने पर भी उपर की शंकायें बनी ही रहती है।

रामपुरीयाजी उववाइ सूत्र से अम्बड के अभिग्रह की बात लिखकर शंका करते है कि — 'अरिहंत और अरिहंत के चैत्य को छोडकर मैं किसी को वंदन नमस्कार नहीं करुगा ऐसा अम्बडने अभिग्रह लिया और यदि चैत्य का अर्थ प्रतिमा ही होता है– तो क्या जैन साधुओं के वंदन का भी अम्बडने त्याग किया था? अरिहत पद के ग्रहण से साधुओं का ग्रहण नहीं होता, क्योंकि नमस्कार मंत्र में दोनों पद भिन्न है।'

महानुभाव, चैत्य शब्द का अर्थ साधु करते हो तो सिद्ध, आचार्य और उपाध्याय पद के लिये आपने क्या सोचा है? नमस्कार मंत्र में क्या पाचो पद भिन्न नहीं है? जब पाचों पद भिन्न है, तो क्या अम्बडने तीन पदों का वंदन नहीं करने का नियम लिया था? यदि अरिहंत और साधु पद के ग्रहण मात्र से पांचों पदों का ग्रहण हो जाता है तो किस न्याय से? जिस न्याय से दो में पांचों को ग्रहण करेंगे उसी न्याय से एक मे पांचों का ग्रहण होगा।

आगे चलकर उनने लिखा है — 'स्व. श्री अमोलख ऋषिजीने भी चैत्य शब्द का अर्थ साधु ही किया है।

महाशय! अमोलख ऋषिजी मंदिरमूर्ति में नहि मानने वाले स्थानकवासी सम्प्रदाय के नेता थे। वे चैत्य शब्द का अर्थ मंदिर मूर्ति कैसे करते? इस विषय मे जो हालत जयाचार्य की थी वही इनकी हे। रामपुरियाजी के लिखे अनुसार अमोलख ऋषिजीने देव शब्द की व्याख्या यदि 'धर्मदेव शाक्यादि साधु' की है तब तो एक और गोटाला पैदा हो जायगा! देव के लिये उठी हुई शंकाओ का तो जैसे तैसे समाधान कर लिया पर अब वैसी ही शंकायें धर्म के लिये भी होगी, कि धर्म के साथ आलाप संलाप और अन्नादि का आदानप्रदान कैसे होगा। क्या धर्म कोई मूर्त है जो ये बाते होंगी?

रामपुरियाजी फिर लिखते हैं— 'जयाचार्य की व्याख्या से अमोलख ऋषिजी की व्याख्या भिन्न है तो भी इतना स्पष्ट है कि देव शब्द किन्हीं वर्तमान व्यक्ति को संकेत कर के लिखा है'

महाशयजी! यदि देव शब्द वर्त्तमान व्यक्ति को लेकर ही सूत्रकार ने लिखा होता तो उसका स्पष्ट नाम ही लिखते, कि अमुक देवभूतव्यक्ति के संबन्ध में आनन्द ने अभिग्रह लिया था। सूत्रों में जहा कहीं वर्तमान व्यक्ति के लिये कहना होता है, उसका

स्पष्ट नाम लिखा रहता है। यहां वैसा नही किया गया इससे भी स्पष्ट है कि किसी वर्तमान व्यक्ति के लिये नहीं बल्कि टीकाकार परिगृहीत देवों के लिये ही सूचित किया है। इस अभिग्रह के संबन्ध में जो असामजस्य पैदा किया गया है वह सूत्र के अर्थ की खीचडी बना देने से ही हुआ है। टीकाकार को मान लेने पर किसी प्रकार का असामंजस्य नहीं रहता है।

वृत्तिकान्तार के सम्बन्ध में टीकाकार का मत ही द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव की दृष्टि से सर्वथा ठीक है। जयाचार्य का मत गणाभियोग से सिद्ध हो जाता है। लोक समुदाय की किसी भी प्रेरणा से हुए काम को गणाभियोग सिद्ध कार्य माना जा सकता है। और इस तरह लोक लाज कुछ अलग अर्थ नहीं रखती। ऐसा होने पर वृत्तिकान्तार नाम का आगार ही निरर्थक हो जायगा। अमोलक ऋषिजी का मत एक अंश में टीकाकार से मिलता जुलता ही है।

दयापात्र प्राणियों को दयाबुद्धि से आहारादि देने में पुण्य ही होता है इस में एकान्त पाप कहना निरा मोह है। सकडालपुत्र और गोशाले का उदाहरण सर्वथा अप्रासंगिक है। सकडालपुत्र से गोशाला दया का पात्र होकर नहीं मिला था। बल्कि एक सम्प्रदाय का प्रवर्तक–नेता रुप से मिला था। उसका देना धर्म की दृष्टि से नहीं प्रत्युत गृहागत अतिथि का सत्कार करना गृहस्थ का कर्तव्य है इस दृष्टि से हुआ था। इसमें धर्म या तप का न होना स्वाभाविक है। धर्म सद्गुरु को सद्गुरु की बुद्धि से देने पर ही होता है, यह बात कौन नहीं मानेगा? धर्म आत्मा से–कर्म की निर्जरा से सम्बन्ध रखता है और पुण्य शुभ कर्मो के आश्रव से। इस फर्क को जान लेने पर दयापात्रों को दया की बुद्धि से आहारादि दान के देने पर पुण्य होता है, ऐसा सुनने पर बहकना नहीं चाहिए।

इस लेख के सारांश रूप में आनन्द का अभिग्रह इस रूप में था कि—

राजाभियोग से, गणाभियोग से, बलाभियोग से, देवाभियोग से, गुरु की आज्ञा से और वृत्तिकान्तार की परिस्थिति से भिन्न अवस्था में अन्य तीर्थिकों को गुरुबुद्धि से वंदन नमस्कार नहीं करुंगा, उनसे पहले आलाप–संलाप नहीं करुंगा, धर्मबुद्धि से अन्न–पानी भी नहीं दुंगा। दया के पात्रों को दया बुद्धि से कोई निषेध नहीं। साथ ही अन्य तीर्थिकों के देवों को और

(અનુ० માટે જુઓ પાનુ ૫૧૦)

પુરાતન ઇતિહાસ અને સ્થાપત્ય

(૧) પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ (ત્રણ લેખો)

સંપાદકઃ-
મુનિરાજ શ્રી જયન્તવિજયજી

(૩૮)*

सं० १५१८ वर्षे ज्येष्ट सुदि ६ बुधे श्री कोरंटगच्छे उपकेश ज्ञा० मडाहड वा० साह सारग भा० अरघू पु० टामाकेन भा० तेजलदे पु० वेला सहितेन मातृ पितृ श्रेयोर्थं श्री अजितनाथबिंब (ब) कारित (त) प्रति० श्री सावदेवसूरिभिः

સં૦ ૧૫૧૮ના જેઠ સુદિ ૬ ને બુધવારે, શ્રી મડાહડ[૨૮] નિવાસી, કોરંટક[૨૯] ગચ્છ અને ઓસવાલ જ્ઞાતિના, શાહ સારગની ભાર્યા અરઘૂના પુત્ર, (પોતાની ભાર્યા તેજલદે તથા પુત્ર વેલાથી યુક્ત એવા) શાહ ટાભાએ, પોતાના માતા-પિતાના શ્રેય માટે શ્રી અજિતનાથ ભગવાનની પ્રતિમા કરાવી, તેની શ્રી સાવદેવસૂરિજીએ પ્રતિષ્ઠા કરી છે.

(૩૯)

स० १५२१ वर्षे ज्ये० सुदि ४ मंडपदुर्गवासि प्राग्वाट सं० अर्जन भार्या टबकू स(सु)त सं० वस्ता भा० रामी सुत स० चांदा भार्या जीविणि पुत्र लींबोकेन भ्रातृ

---

* નંબર ૩૮ તથા ૩૯ના બે લેખો શિરોહી સ્ટેટમાના બરલુટ ગામના શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનના મંદિરની બે મૂર્તિઓ ઉપરના છે. ૩૮ મો લેખ એક ધાતુની પંચતીર્થી ઉપરનો છે અને ૩૯ મો લેખ એક ચોવીશી ઉપરનો છે.

૨૮. 'આબુ' ગિરિરાજની પશ્ચિમ તરફની તળેટીમા આવેલા 'હણાદ્રા' ગામથી નૈઋત્ય દિશામાં, લગભગ ૨૦ માઇલની દૂરી પર, 'સિરોહી' સ્ટેટનુ 'મઢાર' નામનુ ગામ આવેલુ છે. તે પહેલા 'મડાહડ' નામથી પ્રસિદ્ધ હતુ. તેના નામ પરથી પહેલાં 'મડાહડગચ્છ' નિકળ્યો હતો, એમ જણાય છે. 'મઢાર' મોટું ગામ છે. શ્રાવકોનાં ઘરો, મંદિરો, ઉપાશ્રયો, પાઠશાળા આદિ છે. સ્ટેટની તહેસીલ, દવાખાનુ અને પોસ્ટ ઑફીસ વગેરે પણ છે

૨૯. 'મારવાડ'મા આવેલા 'એરણપુરા રોડ' સ્ટેશનથી પશ્ચિમદિશામા ૧૨ માઇલ દૂર 'કોરટા' નામનુ ગામ હાલ વિદ્યમાન છે. તે, પહેલા 'કોકટકપુર' અથવા 'કોરંટનગર' નામથી પ્રસિદ્ધ હતુ તેના નામ ઉપરથી 'શ્રી કોરંટકગચ્છ' નિકળ્યો હોય એમ જણાય છે. અહી હાલ જિનમંદિરો ૪, ઉપાશ્રય ૧, ધર્મશાળા ૧ અને શ્રાવકોના ઘરો વગેરે છે. અહીનુ (ગામ બહારનુ) શ્રી મહાવીરસ્વામિનું મંદિર ઘણુ પ્રાચિન હોવાથી કોરટા તીર્થ ગણાય છે. યાત્રાળુઓને સગવડ છે

आकादि कुटुंबयुतेन निजश्रेयसे श्री शान्तिचतुर्विंशतिपट्ट: का० प्र० तपापक्ष (गच्छे) श्रीरत्नशेखरसूरिपट्टे श्रीलक्ष्मीसागरसूरिभि:

સ૦ ૧૫૨૧ ના જેઠ શુદિ ૪ ને દિવસે, માંડવગઢનિવાસી, પોરવાડ જ્ઞાતિના સંઘવી અર્જુનની ભાર્યા ટબકૂના પુત્ર સંઘવી વસ્તાની ભાર્યા રામીના પુત્ર સં. ચાદાની ભાર્યા જીવિણીના પુત્ર; (પોતાના ભાઈ આકા આદિ કુટુંબથી યુક્ત એવા) સંઘવી લીંબાએ, પોતાના કલ્યાણ માટે શ્રી શાંતિનાથ ભગવાન પ્રમુખ ચતુર્વિંશતિજિનપટ્ટ (ચોવિશપટ્ટો) કરાવ્યો અને તેની, તપાગચ્છપતિ શ્રીરત્નશેખરસૂરિજીના પટ્ટધર શ્રી લક્ષ્મીસાગરસૂરિજીએ પ્રતિષ્ઠા કરી છે.

(४०) *

ॐ सं. ११०७ फाल्गुन वदि ८ बुध दिने श्री ककुदाचार्यगच्छे तच्छिष्य संपूणमाउवचनेन अविरपाटकग्रामचैत्ये ठक्कुर श्री वर्द्धमानश्रावकेण श्री मूलराजगुरुराज्यचित्रक (चिंतक ?) जंवा सुतेन धर्मार्थं कारितेति ॥ छ ॥

સં. ૧૧૦૭ના ફાગણ વદિ ૮ ને બુધવારે, શ્રી કકુદાચાર્યગચ્છીય, તેમના શિષ્ય સંપૂણમાઉ (?)ના ઉપદેશથી અવિરપાટક (એરવાડા) ગામના જિનાલયમાં, ગુજરાતના મહારાજા મૂલરાજના મોટા રાજ્યની ચિંતા કરનાર (મંત્રી) જંવાના પુત્ર ઠક્કુર–ઠાકોર વર્ધમાન નામના શ્રાવકે (પંચતીર્થીવાળા સુંદર પરિકર સહિત શ્રી આદીશ્વર ભગવાનની આ સુંદર મૂર્તિ) પુણ્યની વૃદ્ધિ માટે કરાવી

* શ્રી શંખેશ્વરથી પંચાસર થઈને વણોદ (કાઠીઆવાડ) જતા વચ્ચે 'એરવાડા' નામનું નાનું ગામડું (વણોદસ્ટેટના તાબાનું) આવે છે જે શ્રી શંખેશ્વરજીથી લગભગ ૭ ગાઉની દૂરી પર આવેલું છે તે ગામમાં હાલ એક પણ જિનાલય કે શ્રાવકનું ઘર નથી આ ગામના રામાપીરની જગ્યા પાસેથી જમીનમાંથી સં ૧૯૮૮ના ફાગણમાસમાં પંચતીર્થીના પરિકર સહિત શ્રી આદીશ્વર ભ૦ની મનોહર મોટી મૂર્તિ પ્રગટ થઈ છે તે મૂર્તિના પરિકરની ગાદી પર આ લેખ ખોદેલો છે. આ મૂળનાયકજીની મૂર્તિ જમીનમાંથી કાઢતા ગરદનથી ખંડિત થયેલ છે પણ પંચતીર્થીવાળું પરિકર બરાબર સાબુત છે. પરિકર સહિત આ મૂર્તિ એ જ ગામના રામાપીરની જગ્યાની અંદર એક નાની ઓરડીમાં સ્થાપન કરી રાખેલી છે વણોદના નવાબને સમજાવી એ મૂર્તિનો કબજો મેળવવો જરૂરી છે. એ જગ્યાએથી બીજી પણ મૂર્તિઓ નીકળવાની સંભાવના "જૈન"ના તા. ૮–૫–૩૨ના અંકમાં પ્રગટ થયેલ "એરવાડાથી નીકળેલી ભવ્ય મૂર્તિ" નામનો ગારો લેખ જોવાથી વિશેષ હકીકત જાણી શકાશે.

(૨) શ્રી સરધના (જીલ્લો મેરઠ, યુ. પી.) ના નવીન જિનાલયમાં પ્રતિષ્ઠિત જિનપ્રતિમાઓના શિલાલેખો

સંગ્રાહક
શ્રીયુત નગીનદાસ મનસુખરામ (વીરેશ)

સરધના એ મેરઠથી વાયવ્યમાં ૧૩ માઈલ, બગનાવા (બ્રહ્મદ્વીપિકા શાખાનું પ્રભવસ્થાન, કૃષ્ણા તથા હરિ નદીના મધ્યનો બ્રહ્મદ્વીપ)થી પૂર્વે ૧૧ માઈલ, મુજફ્ફર નગરથી દક્ષિણે લગભગ ૩૦ માઈલ અને શ્રીહસ્તિનાપુરજી તીર્થથી પશ્ચિમે ૨૫ માઈલ દૂર રહેલ તાલુકાનું મુખ્ય ગામ છે. અહીં ૩૨ ઘરના અગ્રવાલોએ વિ૦ સં૦ ૧૯૮૯ માં વૈ૦ શુ૦ ૧૧ને દિને મુનિરાજશ્રી દર્શનવિજયજી આદિના ઉપદેશથી જૈનધર્મ સ્વીકાર્યો છે. તેમને ધર્મ આરાધન કરવા માટે મંદિર બાંધવામાં દિલ્લી, બિનૌલી, વઢવાણ કાંપ તથા વેરાવળના શ્રીસંઘે જમીન ખરીદી આપી, અને આગરાના શ્રીસંઘે ભવ્ય પ્રભુ પ્રતિમાઓ આપી, જેનો નગરપ્રવેશ ઉત્સવ વિ૦ સં૦ ૧૯૯૦ના માગશર વદિ ૧૧ ના દિને કરવામાં આવ્યો હતો. અમદાવાદની શ્રીજૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક ધર્મ પ્રચારક સમિતિએ એક જૈનશિલ્પાનુસારી શિખરબંધી સુંદર જિનાલય બનાવી આપ્યું, જેમાં વિ૦ સં૦ ૧૯૯૩ ના મહાવદિ ૧૧ સોમવારે પ્રાતઃકાલે ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમાં મીન લગ્નના ધનુર્નવાંશમાં ભગવાન્ શ્રી સુમતિનાથ વગેરેની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવેલ છે. તે પ્રતિમાઓના શિલાલેખો નીચે પ્રમાણે છે.—

(૧) મૂલનાયક શ્રી સુમતિનાથ (ઉંચાઈ ૧૭॥ ઇંચ)

નીચેનો લેખ — ॥ श्री आगरानगर वास्तव्य संघपति श्री चंद्रपाले पतिष्ठा कारिता ॥

ત્રણે બાજૂનો લેખ (પંક્તિ-૧) स. १६६७ वर्षे माघसित ६ गुरौ ओसवालज्ञातीय, जंडीआगोत्रजन्म सा० केसापुत्र सा० नमु पुत्र सा० नानू पुत्र सा० सूर्य पुत्र सा० रुडमल्लेन [मातृपाटमदे] (પંક્તિ-૨) भार्या मुलादे सूक्तादे पुत्र सा० जीनदास भाईदास [भाइदास] पौत्र परतापसिंघ स्नुषा जीगादे प्रमुख कुटुम्बयुतेन श्री सुमतिनाथबिंबं (પંક્તિ-૩) महोपाध्याय श्री विवेकहर्षगणिनामुपदेशात् कारित प्रतिष्ठित श्री तपागच्छेन्द्र भट्टारक श्री विजयसेनसूरिभि : ।

(૨) ડાબી બાજુ શ્રી સુમતિનાથ (ઉંચાઈ ૧૫॥ ઇંચ)

નીચેનો લેખ श्री आगरा नगर वास्तव्य स. श्री चंद्रपालेन प्रतिष्ठा कारिता ।

ત્રણે બાજૂનો લેખ (પંક્તિ-૧) सं. १६६७ वर्षे माघसित ६ ऊ० ज्ञा० जंडिआ, सं. होल्हा पुत्र सं पूरणमल्ल पुत्र सं. चंद्रपाल पुत्र स. राजा भार्या राजलदेव्या श्री सुमतिनाथ (પંક્તિ-૨) विं. उ० विवेकहर्षगण्युपदेशात्का० प्रतिष्ठितं श्री तपागच्छाधिराज भट्टारक श्री विजयसेनसूरिभि : ।

(૩) જમણી બાજૂ શ્રી નમિનાથ (ઉંચાઈ ૧૫ ઇંચ)

નીચેનો લેખ (પંક્તિ ૧) सं. १६६८ साह श्री हीरानद पुत्र साह निहालचंदेण (પંક્તિ ૨) श्री नेमिनाथ बिंबं का० प्र० खरतर जिनचंद्रसूरिभिः ॥

જગદ્‌ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીએ મોગલ દરબાર મુનિઓના પ્રવેશ માટે ખુલ્લો કર્યો, ત્યાર પછી અનેક જૈન આચાર્ય—મુનિઓએ આગરા ખાતે આવી વિવિધ રીતે જૈનધર્મની પ્રભાવના કરેલ છે જગદ્‌ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરિજીએ વિ સં. ૧૬૪૦–૪૧ માં ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠા કરી પછી આ૦ જિનચંદ્રસૂરિ તથા ઉ૦ વિવેકહર્ષગણિના ઉપદેશથી મોટી પ્રતિષ્ઠાઓ (અંજનશલાકાઓ) થઈ છે, જે ઉપરના શિલાલેખો પરથી નિર્ણિત થાય છે

ઉ૦ વિવેકહર્ષગણિના ઉપદેશથી સ૦ ચંદ્રપાલે યમુનાને સામે કાંઠે એક ગગનચુંબી જિનાલય બનાવ્યુ હતુ. આ૦ જયકેસરીના ઉપદેશથી બીજુ પણ એક જિનાલય ત્યાં સ્થાપિત થયુ હતુ. કાલાતરે તે જિનાલયો સ્થાયી ન રહેવાથી તેની પ્રતિમાઓ શ્રી ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથના મંદિરમા લાવી રાખેલ છે. ઉ૦ વિવેકહર્ષગણિ પ્રતિષ્ઠિત પ્રતિમાઓ પૈકીની પ્રતિમાઓ કલકત્તાના કાચના મંદિરમા, મથુરામા ઘીયામંડીના મંદિરમાં અને સરધનાના જિનાલયમા મૂલનાયકના સ્થાને પ્રતિષ્ઠિત છે–પૂજાય છે.

ઉપાધ્યાયજીએ અંજનશલાકામા ગચ્છાધિરાજ આ૦ શ્રી વિજયસેનસૂરિનુ નામ ખોદાવેલ છે તે તેમની નમ્રતા તથા ગુરુભક્તિ છે

મથુરાના ચૌરાશી મંદિર (ચૌરાશી આગમ લખાયા તે સ્થાન)મા રહેલ શ્રી જમ્બૂસ્વામીની ચરણપાદુકા પણ ઉ- શ્રી વિવેકહર્ષગણિ પ્રતિષ્ઠિત છે જેનો શિલાલેખ ચાર વર્ષ પહેલા સુવાચ્ય હતો સંભળાય છે કે હાલમા જ દિગમ્બરોએ તે શિલાલેખને ઘસી નાખ્યો છે. અસ્તુ

(૪) ધાતુમૂર્તિ · શ્રી કુંથુનાથ ભગવાન: (ચોવીશવટ્ટો)

सं. १५३२ पोष शुदि १५ सोमे। उकेश सा० पद्मा भा० लाडी सुत सा० समधर भा० जीवीणी सुत सा० सहजाकेन भा० मेधाई भातृ सा० सोला भा० पूराई सा० श्रीपाल भा० गउराइ पुत्र धना माका हरपति तेजादिककुटुम्बयुतेन पितृश्रेयोर्थं श्रीकुथुनाथचतुर्विशतीपट्टः कारित· प्रतिष्ठित श्री सूरिभि श्री नटीपद्रनगरे

(૫) ધાતુમૂર્તિ : શ્રી શાંતિનાથ ભગવાન્ : (પંચતીર્થી)

सं० १५०५ वर्षे वैशाख शुदि ७ बुधे श्री उपकेशगच्छे मींडोरागोत्रे स. पीथा भा० लषरा श्री सु० गुजर।राणा झांझणा कै श्री शान्तिनाथबिंब कारित श्री कक्कुदाचार्य संताने। प्रतिष्ठित श्री कक्कसूरिभि:

(૬) ધાતુમૂર્તિ : શ્રી ધર્મનાથજી : (પંચતીર્થી)

सं. १५३३ वर्षे महा वदी ११ शनौ उप० वीपावटगोत्रे सा० लाषा भार्या ललतादे पु० डीडा धाल्हाभ्यां पितृमातृश्रे० श्री धर्मनाथबिंब कारितं प्र० धर्मघोषगच्छे भ० श्री महेन्द्रसूरिपट्टे भ०-श्री शालिभद्रसूरिभि : ।

• શ્રી ધર્મનાથજીની પંચતીર્થ પર ધર્મઘોષ ગચ્છનો ઉલ્લેખ છે : આગરા વગેરે પ્રદેશમાં ધર્મઘોષ ગચ્છના આચાર્યોએ પ્રતિષ્ઠિત ઘણી મૂર્તિઓ છે, જેમાં શ્રાવકો તરીકે સુરાણા (ઓસવાળ) તથા શ્રીમાળીનાં વિશેષ નામો છે. સુરાણા તો આ૦ ધર્મઘોષસૂરિના ઉપદેશથી (જેઠાણા વગેરે ગામોમાં) જૈન થએલ છે, જે હાલ તપગચ્છને ઉપાસે છે. શ્રીમાળી વડગચ્છ–તપગચ્છના શ્રાવકો છે એટલે સુવિહિતગચ્છોને બરાબર આરાધે છે. આગરા-દિલ્લી પ્રદેશમાં ધર્મઘોષ ગચ્છ સાથે તેઓનો વિશેષ સબંધ જોડાયો, પરન્તુ જ્યારે ધર્મ-ઘોષગચ્છના સાધુ કે યતિઓ ન મલ્યા ત્યારે તેઓએ આ૦ જિનરંગસૂરિના પ્રયત્નથી ખરતરગચ્છ સ્વીકાર્યો છે વૈરાટ નગરમાં શ્રીમાળીના ૩૦૦ ઘર હતા, તપગચ્છના આરાધક હતા તેમનાં મન્દિરો, શિલાલેખો આજ પણ વૈરાટ નગરમા વિદ્યમાન છે. તેઓ દિલ્લી પ્રદેશમાં આવી વસ્યા. તેમણે પણ અન્ય શ્રીમાળી ભાઈઓના સહવાસથી ખરતરગચ્છ સ્વીકાર્યો છે. તેમા રાક્યાણ ગોત્રના શ્રીમાળીનો ઇતિહાસ વિશેષ ઉજ્વળ છે. સારાંશ એ કે ધર્મઘોષ ગચ્છના આચાર્યોએ જૈનધર્મની પ્રભાવનામાં મોટો ફાળો આપ્યો છે

(પૃષ્ઠ ૫૦૫નુ અનુસંધાન)

अन्य तीर्थकों द्वारा परिगृहीत * जिन मूर्तियों को भी वंदन नमस्कार नहीं करुंगा, ' बस ।

यहां पर यह लेख समाप्त होता है । रामपुरियाजी के लेख को लेकर ही इसमें चर्चा की गई है । किसी सप्रदाय की निंदा करना इस लेख का कतई ध्येय नहीं है । यदि इसी प्रकार की शंकायें ओर पैदा की जायेंगी तो यथासाध्य उत्तर दिया जायगा । इस लेख के सम्बन्ध में यदि कोई लिखना चाहें आनन्द से लिख सकते है ।

* अरिहंत चेइयाइ पद का अर्थ जिनप्रतिमा और जिनमदिर' पढकर हमारे स्थानकवासी और तेरापथी बधु घबडा उठते हैं । परन्तु जिनप्रतिमाओ की प्राचीनता से और मंदिरों के खण्डहरो की प्राचीनता से ही आज जैन धर्म की प्रधानता सिद्ध हो रही हैं । महंजोदडो के टीले से निकली हुई जैन मूर्तियां को देखकर ही तो वे लोग प्रश्न कर बैठते हैं — क्या ऋगवेद से भी पहले का जैन धर्म है ? जो कल तक अधिक से अधिक पार्श्वनाथ स्वामी से ही जैन धर्म की प्राचीनता स्वीकारते थे । वह टीला पाच हजार वर्ष पहले का माना जाता है । पाच हजार वर्ष पहले क्या अजैन लोग जैन प्रतिमाओं को मानते होंगे । सुज्ञ पाठक विचारें । डॉ हॉरनोल की आड लेकर ' अरिहंत चेइयाइं ' पद को उडा देनेवाले जैन इतिहास के मूल में कुठाराघात नहीं करते क्या ?

સમાચાર

પ્રતિષ્ઠા—(૧) બેણુપ મુકામે મહા વદી સાતમના દિવસે શ્રીશાંતિનાથ ભગવાનની પ્રતિમાની આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયભદ્રસૂરિજીના હાથે. (૨) નાગોર મુકામે મહા સુદી ૧૩ ના દિવસે મુનિરાજશ્રી જ્ઞાનસુંદરજીના હાથે

કાળધર્મ પામ્યા—(૧) ઉપાધ્યાય શ્રી લક્ષ્મણવિજયજી મહારાજના શિષ્ય મુનિરાજ શ્રી કલહંસવિજયજી ભોયણી મુકામે. (૨) પંન્યાસ વૃદ્ધિવિજયજી મહારાજ લવ ડ (દહેગામ) મુકામે.

પ્રતિમાજી નિકળ્યાં—નાસિક જીલ્લાના નાદગામ તાલુકાના સાકરે નામના એક નાના ગામમા, એક પટેલના ઘરમાથી એક જિનપ્રતિમાજી મળી આવેલ છે. આ પ્રતિમાજી શ્રી અજિતનાથ ભગવાનના છે તેની ઉંચાઈ ૯ ઈંચ, અને પહોળાઈ ૭ ઈંચની છે. મૂર્તિ પાષાણુની છે અને તેના ઉપર ૧૮૨૬ નો સંવત છે.

રેડિયો મારફત ભાષણ—આવતી ચૈત્ર સુદી ૧૩ તા ૨૩-૪-૩૭ શ્રી મહાવીર જયંતીના દિવસે દિગંબરો તરફથી નીચે પ્રમાણે બે ઠેકાણેથી રેડિયો મારફત પ્રભુ શ્રી મહાવીરના જીવન અને કથન સંબંધી ભાષણ બ્રોડકાસ્ટ કરવાની વ્યવસ્થા થઈ છે. (૧) મુંબઇમાં સાંજના ૭ થી ૭॥ સુધી. વ્યાખ્યાતા-શ્રીયુત પરમેષ્ઠિદાસજી ન્યાયતીર્થ અને (૨) દિલ્હીમાં રાતના ૮ થી ૮॥ સુધી.

જીવદયાદિન—અખિલહિંદ જીવદયા પરિષદે આવતી ચૈત્ર સુદી ૧૩ તા. ૨૩-૪-૩૭ શ્રી મહાવીર જયંતીના દિવસને આખાય દેશમાં જીવદયાદિન તરીકે ઉજવવાનો ઠરાવ કર્યો છે અને તે માટે પ્રચારકાર્ય કર્યું છે

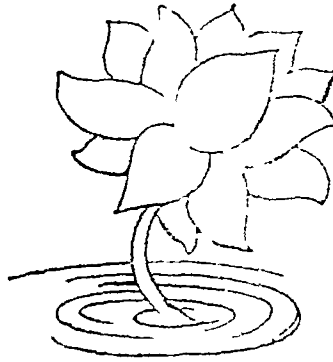
ધર્મ-નિંદક પુસ્તક—શ્રીયુત જી. પી રાજરત્ને તાજેતરમા જ "ગૌતમબુદ્ધ" નામન એક કાનડી ભાષાનુ પુસ્તક લખ્યુ છે આ પુસ્તકમ પ્રભુ શ્રી મહાવીર દેવ ઉપર ઘણા જ અણછાજતા આક્ષેપો કરવામા આવ્યા છે એમ જાણવામા આવ્યુ છે. વળી આ પુસ્તક મ્હૈસુર સરકારના શિક્ષણ ખાતાએ ત્યાંના માધ્યમિક કે વણી માટે મંજુર કર્યુ છે આ પુસ્તક માટે જૈનોએ પોતાનો વિરોધ જાહેર કરવો જોઈએ

શ્રી જૈનધર્મ સત્ય પ્રકાશક સમિતિ તરફથી આ બાબત મ્હૈસુર સરકારના શિક્ષણ-ખાતા સાથે પત્રવ્યવહાર શરૂ કરવામા આવ્યો છે

Regd. No. B. 3801

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

જૈન તત્ત્વજ્ઞાન, જૈન સાહિત્ય, જૈન કળા અને જૈન
ઇતિહાસના વિષયો ચર્ચતું, શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક
સમિતિનું પ્રતિકાર વિષયક માસિક મુખપત્ર

તંત્રી

શાહ ચીમનલાલ ગોકળદાસ

વર્ષ ૨] ક્રમાંક ૨૨ [અંક ૧૦

श्री जैन सत्य प्रकाश

(मासिक पत्र)

विषय–दर्शन

१ श्री सरस्वती विंशिका	आचार्य महाराज श्रीमद् विजयपद्मसूरिजी	५११
२ समीक्षाभ्रमाविष्करण	आचार्य महाराज श्रीमद् विजयलावण्यसूरिजी	५१३
३ श्रीशंखेश्वरपार्श्वनाथ स्तोत्रम्	मुनिराज श्री वाचस्पतिविजयजी	५१६
४ दिगंबर शास्त्र कैसे बने ?	मुनिराज श्री दर्शनविजयजी	५१७
५ सर्वमान्य बने	आचार्य महाराज श्रीमद् सागरानन्दसूरिजी	५१९
૬ સહેટ મહેટ	મુનિરાજ શ્રી દર્શનવિજયજી	૫૨૬
૭ બાહડમેરુ	સ્વ. મુનિરાજ શ્રી હિમાંશુવિજયજી	૫૨૭
૮ ગુજરાતની જૈનાશ્રિત કળા	શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ	૫૩૧
૯ "જૈનદર્શન"ને ઉત્તર	આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ સાગરાનંદસૂરિજી	૫૩૫
૧૦ અક્ષય તૃતીયા	આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયપદ્મસૂરિજી	૫૩૯
૧૦ પુરાતન ઈતિહાસ અને સ્થાપત્ય		
પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ	મુનિરાજ શ્રી જયંતવિજયજી	૫૪૩
१२ लुप्तप्राय जैनग्रन्थों की सूचि	श्रीयुत अगरचन्दजी नाहटा	५४७
સમાચાર		પૃષ્ઠ ૫૫૦ ની સામે

સૂચના—પરમ પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી મહારાજનો "દિગંબરોની ઉત્પત્તિ" શીર્ષક ચાલુ લેખ, તથા પરમ પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયલબ્ધિસૂરિજી મહારાજનો "પ્રભુ શ્રી મહાવીરનું તત્ત્વજ્ઞાન" શીર્ષક ચાલુ લેખ આ અંકમાં આપી શકાયો નથી.

: વિજ્ઞપ્તિ :

જે પૂજ્ય મુનિરાજોને "શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ" મોકલવામાં આવે છે, તેઓએ પોતાના વિહારાદિકના કારણે બદલાતું સરનામું દરેક મહિનાની સુદી ત્રીજ પહેલાં અમને લખી જણાવવા કૃપા કરવી, જેથી માસિક ગેરવલ્લે ન જતાં, વખતસર મળી શકે.

વાર્ષિક લવાજમ :

સ્થાનિક ૧-૮-૦

બહારગામનું ૨-૦-૦

છૂટક અંક ૦-૩-૦

: જોઈએ છે

શ્રી 'જૈન સત્ય પ્રકાશ' ના પ્રથમ વર્ષના ૨, ૩, ૭, ૮, અંકોની જરૂર છે જેઓ તે મોકલશે તેનો આભાર સ્વીકાર કરીને બદલામાં તેટલા અંકો મફત આપવામાં આવશે

મુદ્રક અને પ્રકાશક ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ, મણિ મુદ્રણાલય, કાળુપુર, ખજુરીની પોળ, અમદાવાદ

પ્રકાશન સ્થાન શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા અમદાવાદ

णमो त्थु णं भगवओ महावीरस्स

सिरि रायनयरमज्झे संमीलिय सव्वसाहुसंमइय । पत्तं मासियमेयं भव्वाणं मग्गय विसय ॥१॥

श्री जैन सत्य प्रकाश

अण्णाणग्गहदोसगत्थमइणा कुव्वंति जे धम्मिए,
अक्खेवे खलु तेसिमागमगय दाउं विसिट्ठुत्तरं ॥
सोउं तित्थयरागमत्थविसए चे भेऽहिलासा तया,
वाइज्जा प्पवरं पसिद्धजइणं सच्चप्पयासं मुया ॥ २॥

પુસ્તક ૨ | અંક ૧૦

વિક્રમ સંવત્ ૧૯૯૩ : | વીર સંવત્ ૨૪૬૩ | : સન ૧૯૩૭
વૈશાખ શુકલા પંચમી | શનિવાર | મે ૧૫

श्री सरस्वती विंशिका

कर्ता—आचार्य महाराज श्रीमद् विजयपद्मसूरिजी

(आर्यावृत्तम्)

सिरिकेसरियाणाहं, थुणिअ गुरुं पुज्जणेमिसूरिवरं ॥
सज्झायमोयदक्खं, पणेमि सिरिसारयाथुत्तं ॥ १ ॥

जिणवइवयणणिवासा, दुरियविणासा तिलोयकयथवणा ॥
सुगुणरयणमंजूसा, देउ मइं सारया विउलं ॥ २ ॥

सिरिगोयमपयभत्ता, पवयणभत्तंगिभव्वणिवहस्स ॥
विग्घुड्डावणसीला, देउ मइ सारया विउलं ॥ ३ ॥

मुक्कज्झयणुस्साहा, हयासया देवि ! तं विहाणेणं ॥
सरिऊण पीइभावा, कुणंति पढणं महुस्साहा ॥ ४ ॥

दिव्वाहरणविहूसा, पसण्णवयणा विसुद्धसम्मत्ता ॥
सुयसंघसंतिकरणा, देउ मइं सारया विसयं ॥ ५ ॥

जीए झाणं विमलं, थिरचित्तेणं कुणंति सूरिवरा ॥
पत्थाणसरणकाले, वरया सा सारया होउ ॥ ६ ॥

सिरिमायावीयक्खर–मयरूविस्सरियदाणसुहलक्खे ॥
जगमाइ ! धण्णमणुया, सइ प्पहाए सरंति सुया ॥ ७ ॥

वय वय मह हियजणणि ! मियक्खरेहिं मए किवं किच्चा ॥
सक्केमि कव्वरयणं, काउं जेण प्पकालंमि ॥ ८ ॥

कुण साहज्जमणुदिणं, सुयसायरपारपत्तिकज्जंमि ॥
ण विणा दिणयरकिरणे, कमलवियासो कया हुज्जा ॥ ९ ॥

तुज्झ नमो तुज्झ णमो, तुम प्पसाएण चउविहो संघो ॥
सुयणाणज्जणसीलो, परवोहणपच्चलो होइ ॥ १० ॥

णेगेऽवि गंथयारा, गंथाईए णवेअ तुह चरणे ॥
साहंति सज्झसिद्धी, अणग्गलो ते प्पहावोऽत्त ॥ ११ ॥

गीयरइतियसवइणो, वंतरसामिस्स पट्टराणीए ॥
देवी सरस्सईए, विइयाइ अणेगणामाइं ॥ १२ ॥

सुयदेविं पहुसमया, हिट्ठाइग मेव भारइं भासं ॥
णिच्चं सरस्सइं तह, थुणंतु मुहु सारयं वाणीं ॥ १३ ॥

भत्तीइ पयाण तुहं, हंसोऽवि जए सुओ विवेइत्ति ॥
तेसिं किं पुण जेसिं, तुम चरणा सुमरिआ हियए ॥ १४ ॥

वामेयरपाणीहिं, धरइं वरपोम्मपुत्थियं समयं ॥
इयरेहिं तह वीण, क्खमालियं सेयवासहरिं ॥ १५ ॥

वयइं णियमुहकमला, एयक्खरमालियं पणवपूयं ॥
संसुद्धवंभवइया, किरियाफलजोगवंचणया ॥ १६ ॥

वाएसरिं विणेया, मणुया झाअंति मंतवण्णेहिं ॥
जे ते पराजिणेंते, विहप्फइं विमलधिसणाए ॥ १७ ॥

तव गुणसईअ जणणि ! जायइ भव्वाण कयनिसण्णाए ॥
आणंदवुद्धिवुड्ढी, कल्लाणं रम्मरिद्धिजसं ॥ १८ ॥

(अपूर्ण)

समीक्षाभ्रमाविष्करण

[याने दिगम्बरमतानुयायी अजितकुमार शास्त्रीए " श्वेताम्बरमतसमीक्षा "मां आलेखेल प्रश्नो प्रत्युत्तर]

लेखक—आचार्य महाराज श्रीमद् विजयलावण्यसूरिजी

(गताकथी चालु)

साधु आहारपान कितने वार करे ?

आगळ चालतां लेखक जणावे छे के—

" मुनिसंघ में सब से अधिक बडे और ज्ञानधारी होने के कारण ही क्या आचार्य उपाध्याय दो वार आहार करें ? क्या महाव्रतधारियों मे भी महत्त्वशाली पुरुष को अनेक वार आहार करने सरीखी सदोष छूट है ? ".

आ लखाणमांथी नीचीने बाबतो तरी आवे छे

१. आचार्य तथा उपाध्याय बे वार आहार लई शके छे तेमां शुं तेओ पदवीमां मोटा छे अने ज्ञानादिक गुणथी अधिक छे ते कारण ?

२. बे वार आहार करवो ते सदोष वस्तु छे ।

३. महाव्रतधारीमां महत्त्वशाली पुरुषने अनेक वार आहार करवानी छूट शास्त्र आपी शके ? अर्थात्—आपे छे ते अनुचित छे ।

प्रथमना जवाबमां जणाववानुं जे—बे वार आहारने उचित व्यक्तिओनां नामो जे कल्पसूत्रना पाठने अवलम्बीने लेखक जणावे छे तेमा नीचे प्रमाणे नामो छे—

१ आचार्य, २ उपाध्याय, ३ तपस्वी, ४ ग्लान, ५ वैयावच्चकरनार, ६ क्षुल्लक, अने ७ क्षुल्लिका, छतां पण बीजा नामोने अन्धारामा राखीने आचार्य तथा उपाध्यायनां ज नाम आपी आ बे मोटा अने ज्ञानधारी छे माटे बे वार खावानी छुट अपाणी हशे ? आवी हास्य क्रीडार्थी लेखके पोतानी मनोभावनाने खरेखर प्रदर्शित करी छे। बे वार आहारमां कांई आचार्य अने उपाध्यायनां ज नाम नथी आपेलां, के जेने अंगे लेखकने लखवानो प्रसंग रहे ।

श्वेताम्बर दर्शनमां तथा दिगम्बर मतमां जे कारणे एक वार आहारनी छूट मनाय छे, ते कारण ज्या एक वार आहारथी न सचवाई शकतुं होय त्यां ते कारणने अनुलक्षीने अनेक आहार छे। आ अनुगमने लेखके जो ध्यानमा राखेल होत तो आ लखवानी जरूरत रहेत नहि, अस्तु। धर्मना साधनभूत शरीरथी अग्लान भावे ते ते धर्म साधी शकाय तेटला माटे एक वार अथवा अनेक वार आहार छे ।

न हि प्रयोजनमन्तरेण मन्दोऽपि प्रवर्तते किंपुनः सूत्रकृतो भगवन्तः ।

प्रयोजन सिवाय मन्द माणस पण प्रवृत्ति नथी करतो तो सूत्रकार भगवान् तो करेज शानी ? अर्थात् तेमनी प्रवृत्ति तो जरूर प्रयोजनवाळी ज होय, माटे उपर्युक्त व्यक्तिने बे वार आहार जणाववामां शुं प्रयोजन समायेल छे तेनो आपणे विचार करीए—

प्रथम आचार्य भगवान् के जेओ शासनना राजा छे, जेमना पर शासनसाम्राज्यनी धुरा निर्भर छे, तेओश्रीने इतरदर्शनना आक्रमणथी जैनेन्द्रशासनने अबाधित राखी विश्वव्यापी बनाववुं, राजादि विद्वान् वर्गने जैनधर्मनां अमोलां सुभाषितो समजावी तेमने वीतराग शासन प्रत्ये प्रेमाळु बनाववा, संघनी धार्मिक परिस्थिति जाळववी, मुनिगणने वांचना आपवी, सारणा वारणादि करवां वगेरे वगेरे अनेक प्रकारनो शारीरिक अने मानसिक बोजो होय छे । आ बोजाने अंगे तेओश्रीना शरीरने वधारे घसारो पहोंचवानो सम्भव छे, अने तेमना शरीर पर धार्मिक जनता अने धार्मिक कार्यनो आधार छे । हवे एक वार ज आहार करवाथी आ शरीर ग्लानि पामतुं होय तो बे वार पण आहार करीने शासनधुरा अग्लान भावे वहन करे, आटला माटे बे वार आहारनी जरूरतमां तेओश्रीनुं नाम आपेल छे । आमां पण कोई विशिष्ट संघयणवाळा होय अथवा विशेष बोजो न होय अने एकवारना आहारथी निर्वाह चलावी शकता होय तो एक वार वापरीने पण चलावी ले, पण आचार्यने बे वार वापरवुं ज जोईए एम कांई शास्त्रकार भगवान् फरमावता नथी ।

बीजा उपाध्यायजी महाराज के जेओ शासनसम्राट् आचार्यना युवराज स्थानापन्न छे, भावि आचार्य पदने योग्य छे, जेओ आचार्य स्थाननी तालीम लई रह्या छे, तेओने पण मुनि समुदायने सूत्रो भणाववां वगेरे अनेक कार्यनो बोजो होय छे, जेने अंगे तेमनुं पण आचार्यनी जेम बे वारमां नाम आपवामां आवेल छे । आमां पण एकवारथी जो निर्वाह थतो होय तो एकवारथी पण चलावी ले ।

त्रीजा तपस्वी के जेओने विशेष तपस्याने अंगे जठराग्नि मन्द थाय ते स्वाभाविक छे, अने मन्द जठराग्निमा एकी साथे वापरेलो आहार कदाच विकृत थइने ताव, झाडा, उलटी के वातप्रकोप वगेरेने करे, जेथी एकी साथे नहि वापरता प्रथम थोडुं वापरी जठराने प्रगतिमां लावीने पछीथी वापरे । आवां कारणोने अंगे तपस्वीनुं पण बे वारमां नाम आपेल छे, आमां पण कोई एक वारथी निर्वाह चलावी शकता होय तो एक वार पण वापरे ।

चोथा ग्लान के जेओ रोगथी ग्रस्त छे, अने रोगी अवस्थामां जठराग्नि मन्द होय ए स्वाभाविक छे । आ मन्द जठराग्निमां सर्वथा आहारनो त्याग कराय तो ते विशेष मन्द थाय अने शरीर विशेष क्षीण थई जवाथी धर्मध्यान साचववु मुश्केल थई पडे, कदाच एक ज वार थोडो आहार लेवाय तो आखो दिवस ते चाली शके नहि, अने क्षुधाथी

पीडित थाय। कदाच एकी वखते ज बधो आहार लेवाय तो ते विकृत थईने अनेक
जातना दोषो पैदा करे, अने बेवार लघु भोजन करवामां आवे तो उपर्युक्त दोष नहि थता
गुण पैदा थाय, आवा मुद्दाथी ग्लानने बे वारमां गणाव्या छे। आमां पण कोई एकवार
आहारथी उपर्युक्त दोषनो परिहार करी शके तो एकवार वापरीने पण चलावी ले।

पांचमा वेयावच्च करनार के जेने आचार्य, उपाध्याय, तपस्वी अने ग्लान
वगेरेनी वेयावच्च करवानी होय छे। जेने अंगे शारीरिक परिश्रम विशेष पडे ते स्वाभाविक
छे। अने विशेष शारीरिक परिश्रमवाळाने खाधेल आहार जलदी पची जाय अने पाछी
क्षुधा आवीने उपस्थित थाय ए पण अनुभवसिद्ध छे। आ क्षुधानी निवृत्तिने अर्थे बीजी
वार आहार लईने पण क्षुधावेदनीयनी शान्ति करीने वेयावच्चने साधे, आवा मुद्दाथी
वेयावच्च करनारनुं नाम बे वारमां आपवामां आवेल छे। आमां पण कोई विशिष्ट संघपण
वाला होय अने एकवारथी चलावी शकता होय तो एकवारथी पण चलावी ले, अन्यथा
बे वार पण आहार ले। आ बाबतमां जुओ टीकाकार महाराजनां वचनो—

"ते तु एकवारं भुक्तेन वैयावृत्त्यं कर्तुं न शक्नुवन्ति तदा द्विरपि भुञ्जते"

भावार्थ—वेयावच्च करनारा एकवार खाधेला आहारथी वेयावच्च करवा समर्थ न
थई शकता होय तो बे वार पण आहार वापरे।

छठा क्षुल्लक अने सातमी क्षुल्लिका अर्थात्—बाल साधु अने बाल साध्वी।
जेम जेम शरीरना बांधानी विशेष मजबुतता तेम तेम आहारना कालनुं विशेष अन्तर,
अने जेम जेम शरीरनी शिथिलता तेम तेम आहारना कालनुं अल्प अन्तर होय छे। आ
नियमे वैक्रिय शरीरने पण छोडचा नथी। वैक्रिय शरीरधारी देवगणमां सौथी वधारे
मजबुताईवाळुं शरीर अनुत्तरवासी देवोने होय छे, के जेने तेत्रीश सागरोपम जेवा लांबा
काल सुधी एक ज स्थितिए शरीर राखवा छतां पण लेशमात्र परिश्रम लागतो नथी। आ
अनुत्तर देवोने नीचेना देवो करता आहारना (लोमाहारना) कालनुं विशेष अन्तर होय
छे, अने नीचे नीचेना देवोने तेना करतां अल्प अन्तर होय छे, अर्थात् वेलो वेलो आहार
लेवो पडे छे। आवी रीते प्रथम आराना युगलियाने शरीरनुं विशिष्ट बन्धारण होवाथी त्रण
त्रण दिवसने आंतरे आहार लेवानो होय छे, अने बीजा आराना युगलियाने तेना करता
काई मजबुताईवाळुं शरीर होय छे तेथी बब्बे दिवसने आंतरे आहार लेवानो होय छे। आवी
रीते ऋषभदेव भगवानना समयमा तपस्याने अंगे १२ मासनुं आहारनु अन्तर त्यारे बावीश
जिनना साधुने ८ मासनु अने महावीर प्रभुना तीर्थमां ६ मासनुं होय छे, कारण के
अवसर्पिणी कालना अनुभावने लईने शारीरिक बांधो हीन थतो जाय छे। प्रस्तुतमा बाल
साधु साध्वी के जेना शरीर बगीचाना उगता कोमळ छोडवा जेवा छे, जेने स्वयोग्य

शरीरना बधारणमा पण घणी अधुराश छे, जेने अंगे बन्धारणनी विशिष्टता जणावनार दाढीना, मूछना, काखना के बस्तिना रुंवाटां पण आव्यां होतां नथी। जेम बगीचाना कोमळ छोडवा वर्षाद मात्रना पाणीथी नभी शकता नथी परन्तु अवारनवार बीजा पाणीनी अपेक्षा राखे छे तेम आ क्षुल्लक अने क्षुल्लिका एकवारना आहारथी नभी शकतां नथी एटला माटे बे वारमां तेमनां नामा आप्यां छे, आमां पण कोई विशिष्ट शरीरने अंगे एक वारथी नभावी शके तो एक वारथी पण चलावी ले। (अपूर्ण)

श्री शंखेश्वरपार्श्वनाथ-स्तोत्रम्

कर्ता—मुनिराज श्री वाचस्पतिविजयजी

[पचचामरवृत्तम्]

सरोजलीननीलिमप्रभाप्रभावुकाम्बुद—च्छटाकटालिवैद्युतप्रकाशनीलकङ्कणम् ॥
सुवर्णकर्णिकाम्बुजच्छटाविसारिकर्बुरं, स्तवीमि पार्श्वनाथमुच्चमुक्तिसद्मदायकम् ॥ १ ॥
सहस्रवत्सरायितं व्यशीतिवर्षपूर्वकं, सुनागराजयुग्मकैस्सुरालये च पूजितम् ॥
कलङ्कमुक्तचन्द्रवन्मयूखमस्ति निर्मलं, स्तवीमि पार्श्वनाथमुच्चमुक्तिसद्मदायकम् ॥ २ ॥
अमर्त्यमेघवाहनालिकोत्करेण चुम्बितं, अशेषशेषमस्तकावतंसपीठलालितम् ॥
सुरासुरेशसेवितं भवच्छिदांघ्रिपङ्कजं, स्तवीमि पार्श्वनाथमुच्चमुक्तिसद्मदायकम् ॥ ३ ॥
स्मृतीन्दुचन्द्रिकायितं क्षणेऽपि सिद्धिदायिनं, भवार्णवे पतत्प्रजासुतारणे हि नौसमम् ॥
सदेह यस्य सप्तके भुवां क्रमाम्बुजद्वयं, स्तवीमि पार्श्वनाथमुच्चमुक्तिसद्मदायकम् ॥ ४ ॥
पुरा जरां निवारितुं मुरारिराजवन्दितं, यशः शिशुक्षपाकरोव वृद्धिमाढ्यतां गतम् ॥
सुशंखतीर्थपत्तने प्रभावुकेऽधुनोषितं, स्तवीमि पार्श्वनाथमुच्चमुक्तिसद्मदायकम् ॥ ५ ॥
नृशंससंशयावलीतमोभिदाब्जभास्करं, सुवर्णरत्नकुट्टिमप्रभोत्करेणभासितम् ॥
विसारिसारिपर्षदि प्रकृष्टबोधिरत्नदं, स्तवीमि पार्श्वनाथमुच्चमुक्तिसद्मदायकम् ॥ ६ ॥
पयोऽब्धिवारिनैष्किकप्रकम्बुकण्ठनिर्गतै—रनेकतीर्थपूतकैर्महाभिषेचनो विधिः ॥
सुवर्णशैलशेखरेऽमरेश्वरैर्मुदाकृतः, स्तवीमि पार्श्वनाथमुच्चमुक्तिसद्मदायकम् ॥ ७ ॥
जटाकटाब्धिनिर्गता पवित्रिताऽपि जाह्नवी, सदा सुमेखलागता विभाति भाति विस्तृता ॥
वराणसी तदेशिताश्वसेनराजनन्दनं, स्तवीमि पार्श्वनाथमुच्चमुक्तिसद्मदायकम् ॥ ८ ॥

॥ प्रशस्ति ॥ (पृथ्वी छन्द)

सदा सरसि मानसे सुरगणोऽपि यं सेवते, पिबन्ति वचनामृतं सुमतिमाश्रयन्ते परे ॥
सलोकसुरसेविते मुनिप्रचारिशंखेश्वरे, व्यरीरचदमुं मुदा जनहिताय वाचस्पति ॥१॥

॥ श्री शंखेश्वरपार्श्वनाथ-स्तोत्रं सम्पूर्णम् ॥

दिगम्बर शास्त्र कैसे बने ?

लेखक—मुनिराज श्री दर्शनविजयजी

(गताक से क्रमशः)

प्रकरण ११—आ० श्री मानतुंगसूरि

भगवान् महावीरस्वामी की शिष्य परंपरा में १६ आ० श्री सामन्तभद्रसूरिजी के पश्चात् क्रमशः १७—वीर नि० स० ५९५ में कोरन्टा में प्रतिष्ठाकारक आ० श्री० वृद्धदेवसूरि, १८—आ० श्री प्रद्योतनसूरि, १९—आ० श्री मानदेवसूरि और २०—आ० श्री मानतुगसूरि पट्टधर हुए।

आ० श्री मानतुंगसूरि गणधर सुधर्म्मास्वामी से २० वें और वनवासी गच्छ के चोथे आचार्य थे। महाकवि बाण और मयूर आपके समकालीन पडित थे। जब आपने भक्तामर स्तोत्र बनाकर राजा को प्रतिबोध किया तब उनकी विद्या के चमत्कार से राजा उन्हें अधिक मानने लगा, आपने नमिऊण नामक महाभयहर स्तोत्र बनाकर नागराज को भी अपने वश किया था। इनके अलावा भक्तिभर इत्यादि अनेक स्तोत्र आपने बनाये है।

इन सब स्तोत्रों को पढकर कोई भी विद्वान् आपके श्वेतांबर होने का दावा कर सकता है। इसके लिए लोकप्रसिद्ध भक्तामर स्तोत्र के कतिपय काव्य देखिए—

काव्य २५ में और और देवों के नाम से तीर्थंकर भगवान की तारीफ की है। इसमें बाह्य औपचारिक उपमा है। दिगम्बर सम्प्रदाय में बाह्य उपचार इष्ट नहीं है। काव्य २९ में तीर्थंकर भगवान् को सिंहासन में रहे हुए बतलाये है (कल्याणमन्दिर स्तोत्र काव्य २३ में भी यही निर्देष है)। दिगम्बर समाज भगवान को सिंहासन से भिन्न उपर रहे हुए मानता है, जब इस काव्य में प्रभु और सिंहासन का सम्बन्ध बताया गया है। काव्य २८, २९, ३०, ३१ में प्रभु की देवकृत विभूतियां—अशोक वृक्ष, सिंहासन, छत्र और चामर का वर्णन है। तीर्थंकर की स्तुति मे इस निकटवर्ती विभूति का वर्णन इष्ट माना गया है। श्री पार्श्वनाथ भगवान के उपर शेषनाग की फणा की जाती है, सो भी अंगत विभूति है। जैसे इन विभूतियों के होने पर भी तीर्थंकर वीतराग है, वैसे ही

अभिषेक, पुष्पमाल, आंगीरचना, रक्षारोहण और करोडों रुपये के मन्दिर वगैरह विभूति के होने पर भी वीतराग तो वीतराग ही है* । दिगम्बर सम्प्रदाय इन बातों से सहमत नहीं है ।

इस स्तोत्र में वस्तुत महिमादर्शक दूरवर्ति विभूति जैसी कि पुष्पवृष्टि, दिव्यध्वनि, भामण्डल और दुन्दुभि का वर्णन किया नहीं है । उस वर्णन का अभाव और निकटवर्ती विभूति के सद्भाव से "अंगपूजा" का पक्ष सप्रमाण हो जाता है । यह दिगम्बर विद्वानों को खटका और उन्होंने नये ४ काव्य बना कर इस स्तोत्र में जोड दिये । असल में भक्तामर स्तोत्र के ४४ काव्य है, विक्रम की बारहवीं शताब्दी के भक्तामर-वृत्तिकार ने ४४ काव्य की वृत्ति की है । और आज भी श्वेतांबर समाज ४४ काव्य को प्रमाण मानता है । परन्तु दिगम्बर समाज ४८ काव्यों को मानता है ।

काव्य २९ में प्रभु के भूमि पर चरणस्थापन और देवकृत कमलरचना का वर्णन है । दिगम्बर समाज योजन प्रमाण उच्च कमलों पर प्रभु का विहार मानता है ।

काव्य ३३ में निकटवर्ति विभूतियों की तारीफ है । दिगम्बर समाज निकटवर्ति विभूति—महिमादर्शक क्रिया—अंग पूजा को वीतराग के दूषणरूप मानता है ।

काव्य ३४ में भयभेदकत्व वर्णित किया है । काव्य ४४ में माला धारण करने का निर्देश है । दिगम्बर समाज इससे भी इतराज करता है ।

इन सब काव्यों से आ० मानतुंगसूरि का श्वेताम्बर होना सिद्ध होता है ।

दिगम्बर समाज आपके भक्तामर स्तोत्र से मुग्ध होकर उसे शास्त्र की श्रेणी में दाखिल करके आपको दिगम्बर आचार्य मानलेता है । दिगम्बर आचार्यों ने आपकी जीवनी स्वीकारी है, सिर्फ उसमें से आपके गच्छ, गुरु, शिष्य और दूसरी ग्रन्थरचना को उडा दिया है । महापुरुष के अच्छे ग्रन्थ को अपनाना वो न्याय है किन्तु उनके ऊपर अपने सम्प्रदाय की महोरछाप लगा देना तो किसी तरह उचित नहीं है ।+

साराश यह है कि —आ० मानतुंगसूरि श्वेतांबर आचार्य हैं, और आपको व आपके भक्तामर स्तोत्र को दिगम्बर सम्प्रदाय ने स्वीकारा है ।

(क्रमशः)

—पूज्यपाद

* अनीहितुस्तीर्थकृतोऽपि विभूतय जयन्ति ।

\+ प० धनपाल कवि ने "तिलकमजरी" बनाई है । पू० श्री शोभनमुनिजी ने श्वेतांबरीय चैत्यवंदन की चूलिकास्तुतिरूप 'चतुर्विंशिका" बनाई है । ये दोनों श्वेताम्बर हैं । चतुर्विंशति का दिगम्बरीय किसी भी धर्म विधि के साथ सम्बन्ध नहीं है, फिर भी "चतुर्विंशति" से आकर्षित होकर दिगम्बर समाज शोभनमुनिजी को दिगम्बर ही मानता है ।

सर्वमान्य धर्म

परम पूज्य आचार्य महाराज श्रीमत्
सागरानंदसूरीश्वरजी महाराज का
सर्वधर्म परिषद् मे भेजा हुआ वक्तव्य ।

ध्यायामि ज्योतिरर्हन् गतनिधनमलं ज्ञानसच्छर्मयुक्तं,
मायामुक्तं प्रकृत्याभिरहितमनघं कर्मदोषैर्विहीनम् ।
शास्त्रोघं सर्वधर्मप्रचयमनुगतं विश्वजन्तूद्धरं यत्,
भव्यानां मोक्षमार्गप्रणयनरुचिरं शक्रवृन्दोपसेव्यम् ॥ १ ॥

सज्जन गण ! आप लोगों ने अखिल धर्म का रहस्य श्रवण करने की प्रणालिका का जो आरम्भ किया है वह आर्य देशकी प्रजा के लिए बडा ही सौभाग्य सूचक है । जो कुछ मै इस विषय में कहूंगा वह सर्व धर्म की अनुकूलता का ख्याल करके कहुगा । इससे इस निबंध में जैनधर्म का पारिभाषिक और रूढ पदार्थों का समावेश न हो उसकी त्रुटी नहीं गिनेंगे ।

सर्व धर्म का ध्येय—आर्य प्रजा में धर्म के विषय में यद्यपि सैंकडों मत-मतांतर है, लेकिन हरेक धर्म का रास्ता अलग अलग होने पर भी सर्व धर्म का परम ध्येय अपवर्ग की प्राप्ति ही है । इस वजह से ही यावत् धर्मशास्त्रकारों ने **यतोऽभ्युदय-निःश्रेयससिद्धिः** याने जिससे स्वर्गादि सुख और मोक्ष हो उसको धर्म माना है । अभ्युदय धर्म का अनन्तर फल है और नि.श्रेयश याने मोक्ष की प्राप्ति होना यह सर्व धर्म के हिसाब से परम्पर फल है । अनाज के वपन में जैसे तृणादि की प्राप्ति अनन्तर फल है, लेकिन धान्य की प्राप्ति ही परम्पर फल है इसी सबब से मोक्ष ही धर्म का प्रकृष्ट फल हैं । यह बात सर्व आस्तिकों ने मंजूर को हुई है । यद्यपि नि.श्रेयस याने मोक्ष मुख्य और ध्येय फल है, लेकिन धर्म से अभ्युदय की प्राप्ति ही पेश्तर होती है । इसीसे निःश्रेयस शब्द पेस्तर नहि धरके अभ्युदय पद धरा गया है ।

मोक्ष का रास्ता—सर्व आस्तिक धर्मशास्त्रकारों ने मोक्ष को ही धर्म का परम फल माना है, तो धर्म एक ऐसी ही वस्तु होनी चाहिए कि जो फौरन या देर से भी मोक्ष को प्राप्त करानेवाली हो । याने धर्म का आचरण करनेवाले को उसी जन्म में मोक्ष की प्राप्ति करादे या भवांतर में ही मोक्ष की प्राप्ति करादे ऐसा ही धर्म मोक्ष का साधन बन सकता है । यद्यपि मोक्ष के स्वरूप मे मतमतांतरों की संख्या कम नहीं है तथापि सच्चा मोक्ष का रास्ता मिलजानेपर सच्चा मोक्ष आपोआप ही मिल जाता है । इसी

वजह से बहुत से आर्य धर्म के शास्त्रकारो ने मोक्षपदार्थ का आदि में.स्फोट न करके मोक्ष के कारणभूत धर्म का ही स्थान स्थान पर स्फोट किया है । जैसे जैनशास्त्रकार भगवान् उमास्वाति वाचकजी ने तत्त्वार्थसूत्र के आरम्भ में ही **सम्यग्दर्शन–ज्ञान–चारित्राणि मोक्षमार्गः** ऐसा सूत्र बना के सच्ची मान्यता, सच्चा बोध और सुन्दर वर्तन रूप मोक्ष का रास्ता ही दिखाया । न तो उस मोक्ष का स्वरूप दिखाया न मोक्ष की समृद्धता ही दिखाई । यावत् मोक्ष की परम ध्येयता भी दिखाई नहीं । जगत् में भी अपन देख सकते है कि नगर के रास्ते पर चलनेवाला इन्सान उस नगर का सच्चा स्वरूप भी नहीं पहिचानता हो या उलटा ही पहिचानता हो, तब भी वह सच्चे नगर को पाता ही है । इसी तरह से मोक्ष का जो रास्ता है, उसपर चलनेवाला आदमी मोक्ष को पूरी तौर से पहिचाने या नहीं भी पहिचाने तब भी वह अवश्य मोक्ष को पाता है । इसी बात को इधर भी ख्याल रख के मौक्ष के स्वरूप में जो मतमतांतर हैं उनका कुछ भी विवेचन करने में नहीं आयगा ।

क्या स्वर्ग और मोक्ष धर्म का लक्ष्यार्थ नहीं हैं ?—कितनेक साक्षरगण, आस्तिक शास्त्रों में धर्म के फलरूप से फरमाये हुए स्वर्ग को तथा मोक्ष को सिर्फ वाच्यार्थ में ही ले जाते है, और सांसारिक इहभविक सुखों की सिद्धि को ही धर्म के लक्ष्यार्थ में लेते है, याने हिंसा, झूठ, चोरी, स्त्रीगमन, परिग्रह, गुस्सा, अभिमान, प्रपंच और लोभ को छोडने से शास्त्रकारों ने जो स्वर्ग और मोक्ष की प्राप्ति दिखाई है, वह सिर्फ वाच्यार्थ याने शब्दों का ही अर्थ है, ऐसा मानते हैं । याने आखिर में न कोई स्वर्ग जैसी चीज है, न कोई मोक्ष जैसी चीज है, लेकिन स्वर्ग और मोक्ष शब्द आगे धरने से हिंसादिक का करना रुक जाय तो जगत में बलवान् इनसान दुर्बल को सताने से दूर रहे, झूठ नहीं बोलके सत्य ही बोलनेवाला होने से प्रामाणिक बन जाय, किसी की कोई भी चीज बिना हक लेने की चाहना न करे, शरीर की रक्षा अच्छी तरह से करे, संग्रहशील न बनके प्राप्त हुई लक्ष्मी का व्यय दुःखी जीवों के उद्धार के लिए करे और क्रोधादिक विकारों के अधीन बन के निर्विचार दशा या दुर्विचार दशा में न जा पडे । यह धर्म शास्त्रकारों का मतलब है । और जिससे इहभविक किसी भी आपत्ति को वह न पाये, इतना ही नहीं लेकिन अपने कुटुम्ब और सारे संसार को, वह हिंसादिक को नहीं करनेवाला आदमी, इस तरह से परम सुखमय कर सके इसी लक्ष्यार्थ से शास्त्रकारों ने स्वर्ग मोक्ष के कारण के नाम से धर्म दिखाया है । ऐसा यह सब कथन जो इन्सान पुनर्जन्म या भवांतरा नहीं माननेवाला है वैसे के ही मुख मे शोभा दे सकता है । परन्तु जो इन्सान अपने को हिन्दु जाति में ही दाखल करना चाहता हो वह स्वर्ग–मोक्ष को वाच्यार्थ

और लक्ष्यार्थ दोनों तरह से मानने में कभी नहीं हिचकायगा। हिन्दुजाति की मतलब ही यही है कि आत्मा को एक भव से दूसरे भव, दूसरे भव से तीसरे भव, इस तरह से घुमनेवाला ही माने। हिन्डु धातु घुमने के अर्थ में है, और घुमनेवाला ही यह आत्मा होने से शास्त्रकारोंने आत्मा को हिन्दु माना है और इस तरह से हिन्दु आत्मा को माननेवाले ही हिन्दु गिने गये है। ख्याल रखने की जरूरत है कि जिस मजहब के नेता ने एक ही पुनर्जन्म मान के बार बार पुनर्जन्म रूप, भवान्तर नहीं माना उन लोगों ने ही हिन्दु जाति को काफ़र शब्द से पुकारा है। इस स्थान में सर्व धर्म का विचार होने से विशेष विचार न करके 'वास्तविक रीति से स्वर्ग–मोक्ष को देनेवाला धर्म है', यह बात हिन्दु जाति को सभी तरह से मान्य है, ऐसा समज के धर्म के ही विषय में कुछ कहने में आयगा।

सभी हिन्दुशास्त्र इस विषय में एक मत को धारण करते है कि धर्म का नतीजा स्वर्ग और मोक्ष ही है। याने कोई भी हिन्दु स्वर्ग या मोक्ष को असत् पदार्थ नहीं मानता है कि जिससे स्वर्ग और मोक्ष को सिर्फ वाच्यार्थ में रखके इहलौकिक फल को लक्ष्यार्थ की तौर से गिनले। सामान्य शास्त्रीय नियम भी आप लोगों के ख्याल में है कि वाच्यार्थ का बाध होने से ही वाच्यार्थ को छोड के उससे भिन्न ही लक्ष्यार्थ लेना। यहां तो स्वर्ग और मोक्ष ये दोनों पदार्थ अनुमान और शास्त्र से सिद्ध है, इससे इधर किसी तरह से वाच्यार्थ का बाध नहीं है। ऐसा यथास्थित स्वर्ग और मोक्ष का कारण धर्म ही हो सकता है। सिवाय धर्म के यदि स्वर्ग और मोक्ष हो जाता हो तो इस जगत में वनस्पति आदि एकेन्द्रिय वगैरह जीवों का अधम जाति में ठहरना और रुलना होता ही नहीं। जैसे अल्प ही संख्या के आदमी पुण्य का कार्य करनेवाले और पुण्य की धारणा रखनेवाले होते हैं, वैसे ही जगत में धन, धान्य, कुटुम्ब, शरीर आदि सब तरह का आनन्दपानेवाले लोक भी अल्प ही होते है। इसी नियम से समझ सकते हैं कि धर्म और पुण्य का फल ही समृद्धि और आनन्द है। और मनुष्य–जन्म में जो कुछ ज्यादा धर्म और पुण्य किया जाय उसके फलरूप आनन्द और समृद्धि भुगतने का स्थान स्वर्ग जरूर ही हेतुवाले को मानना ही होगा। पर्यन्त में जैसे शान्त आदमी प्रसन्नता से दुनिया के बाह्य पदार्थ का संयोग नहीं होने पर भी असीम आनन्द को भुगतता है उसी तरह से सर्व अदृष्ट या कर्म से रहित हुआ स्व स्वरूप में अवस्थित हुआ आत्मा भी निर्वचनीय आनन्द का अनुभव करे उसमे कुछ भी ताजुबी नहीं है। और वैसी दशा को ही शास्त्रकारों ने मोक्ष मनाया है। उससे मोक्ष का असम्भव मानना शास्त्रानुसारियों और युक्ति के अनुसारियों के लिए कभी लाजिम नहीं है।

धर्म का स्वरूप—उपर दिखाया हुआ धर्म स्वर्ग और मोक्ष का कारण है यह बात सभी आस्तिक लोक मजूर करते है। लेकिन धर्म किसको कहना इसमें ही बडा विवाद है। कितनेक भद्रिक लोक तो धर्म का अलग अलग रास्ता सुनके ही धर्म के उन भेदों के नाम से ही धर्म से अलग हो जाते है; लेकिन उन लोगों को सोचना चाहिए कि रजत, सुवर्ण, हीरा, मणि, मोती, पन्ना, वगैरह जगतभर की जो जो किमती चीजें गिनी जाती हैं वे सभी परीक्षा की दरकार रखती है, क्योंकि विना परीक्षा किए कोई भी इन्सान इन चीजों को नहीं ले सकता। तब धर्म जैसी चीज जो इस जिन्दगी को सुखमय बनाने के साथ आयन्दा जिन्दगी की मनोहरता करने के साथ शाश्वत ज्ञान और आनन्दमय ऐसे अव्याबाध पद को देनेवाली होने से अनमोल है वह परिश्रम और परीक्षा किए बिना कैसे सच्ची तरह से पहिचान सकते और पा सकते है। सुज्ञ महाशय को इस बात पर गौर करने की जरूरत है कि जगत में जिस चीज से जो चीज मिल जाती है उस चीज से वह चीज कम किमतवाली ही होती है। इसी तरह खान, पान, शरीर, इन्द्रियां, वाचा, विचार, कुटुम्ब, धन, धान्य, वगैरह सभी चीजें धर्म याने पुण्य से ही मिलती है। इससे स्पष्ट ही कहना चाहिए कि धर्म यह अणमोल चीज है। इस वास्ते उसकी परीक्षा अवश्य होनी ही चाहिए। ख्याल करने की जरूरत है कि तरकारी लेने में गडवड हो जाय तो आधे आने की नुकसानी होवे, कपडा खरीदने में अकल का उपयोग नहीं करे तो दो चार आने का हरजा हो, चांदी के गहने में दो चार रुपयो का हरजा होवे, सोने के गहने में पचीस पचास का हरजा होवे, हीरा मोती के खरीदने में हजार दो हजार का घाटा होवे। लेकिन परीक्षा किये बिना धर्म के लेने में तो इस जिन्दगी और आयन्दा जिन्दगी की बरबादी होने के साथ संसारचक्र में जीव का रुलना ही हो जाय। इससे धर्म की खास परीक्षा करने की जरूरत है। परीक्षा करके ही लिया हुआ धर्म वहुत करके सच्चा मिल सकता है।

धर्म की परीक्षाः—जगत में जिस पदार्थ को अपन देखते हैं उसकी परीक्षा अपन फौरन कर सकते हैं, क्योंकि जगत के बाह्य पदार्थों की परीक्षा उनके स्पर्श, रस, वर्ण, गध, संस्थान, आकृति वगैरह से हो सकती है, लेकिन यह धर्म ऐसी चीज है कि जिसकी परीक्षा स्पर्श वगैरह से कभी नहीं हो सकती। इससे ही धर्म के विषय में ज्यादा मतमतांतर भी है और परीक्षा करना मुश्किल भी है। स्पर्शादिक से जिस वस्तु की परीक्षा हो जाती है उसमें विवाद का स्थान ही नहीं रहता। जैसे मृदु और कर्कश स्पर्श, मीठा और तीखा रस, सुगंध और दुर्गंध, सुरूप और कुरूप वगैरह में किसी तरह से किसी का

भी विवाद होता ही नहीं, लेकिन धर्म ही ऐसी चीज है जो न तो व्यवहार का विषय है और न तो स्पर्शादि से परीक्षा करने के लायक है। इतना होने पर भी धर्म की परीक्षा किसी तरह से नहीं हो सकती है, ऐसा नहीं है। जैसे आत्मा, वुद्रि आदि पदार्थ व्यवहार और स्पर्शादि का विषय नहीं हैं तब भी उन आत्मादिक पदार्थों को अकलमंद आदमी अनुमान से पहिचान सकता है उसी तरह धर्म की परीक्षा भी अकलमंद आदमी दिमाग से कर सकता है।

व्यापक धर्मकी स्थितिः—जगत के सभी अकलमद आदमियों को इस बात का तो पूरा निश्चय ही है कि किसी को भी सताना, झूठ बोलना, किसी की चीज को छीन लेना, औरत पर खराब निगाह करना और सभी तरह से संग्रहशील बनना, ये सब कार्य बुरे माने गये है। याने इन सताना आदि कार्यों को रोकने से ही धर्म हो इस बात में कोई भी आदमी उजर नहीं कर सकता। लेकिन समझदार मनुष्य वर्ताव की जितनी कीमत करे उससे ज्यादा कीमत अच्छे विचार की करते है। इसीसे ही महर्षि फरमाते हैं कि हरेक धार्मिक आदमी को चाहिए कि अपने वर्तन को सुधारने के साथ साथ विचारशीलता को भी उन्नत बनावे। सामान्य रूप से सभी मनुष्य उन्नत विचार की ही चाहना करते है, लेकिन कितनेक मनुष्यों को उन्नत विचार किसको कहना उसका भी ख्याल नहीं होता है। और कितनेक आदमी ख्याल होने परभी उन्नत विचार का परिशीलन करने में ही मद रहते हैं। लेकिन यह बात निश्चित है कि जिस आदमी को उन्नत विचार का ख्याल होगा वही उन्नत विचार का परिशीलन कर सकेगा। इससे धर्म का असली स्वरूप जो विचार का औन्नत्य है उस पर गौर करने की जरूरत है।

विचार औन्नत्य के भेदः—आदमी को धर्म में प्रवृत्त होने के साथ विचार का औन्नत्य आवश्यक है यह बात सभी दर्शनवाले को मंजूर करना ही होगा। किसी दर्शनवाले ने यह नहीं कहा है कि विचार की अधमता के साथ धर्म के अनुष्ठान धर्म-रूप में गिने जाय। चाहे तो किसी को दान दें, सद्वर्त्तन रक्खें, अनेक तरह की तपस्या करके कष्ट उठावें, या संसार की माया से दूर होने का चित्त करें। लेकिन जब तक विचार का औन्नत्य न हो तब तक उन दानादिक को कोई भी दर्शनवाला धर्म नहीं मान सकता है। यह बात भी ख्याल करने के योग्य है कि जैसे दानादिक की प्रवृत्ति करने पर भी विचार का औन्नत्य नहीं होवे तव सच्चा धर्म नहीं हो सकता है, उसी तरह से विचार का औन्नत्य होने पर अवश्य दानादिक की प्रवृत्ति न भी हो, तव

भी विचार औन्नत्य को धारण करनेवाला अवश्य ही धर्मवाला होता है। यदि ऐसा नहीं मानने मे आवे तो एक भी दफे आदमी निर्धन हो गया तो उस जन्म में या अन्य जन्म में उसको दानादि धर्म होने का सम्भव ही नहीं है। ऐसा मानने से नतीजा यह आ गया कि निर्धन को दानादि नहीं होने से (सर्वथा) स्वत: धर्म नहीं होगा, और धनवान के धन का दुरुपयोग और अनुपयोग ज्यादा होने से धर्म का सम्भव बहुत कम होगा। इससे आहिस्ते आहिस्ते धर्म का अभाव ही हो जायगा। इन बातों का विचार करने से सज्जनगण सहज ही समझ सकेंगे कि धर्म की असली जड **विचार का औन्नत्य** ही है। इस विचार औन्नत्य को चार भाग में अपन विभक्त कर सकेंगे:—

१ जगत् भरके सब जन्तु चाहें तो स्थावर हो चाहे तो चल हों, चाहे तो समझदार हों, चाहे तो बिन समझदार हों, स्वदेशी हों, या विदेशी हों, स्वजन हों या परजन हों, मित्र हों या शत्रु हों, हिंसक हो या दयालु हों, चाहे जैसे हों; लेकिन किसी जन्तु पर वैर विरोध की भावना न होवे याने 'अपराध की माफी लेनी और देनी' इस सिद्धांत को आगे रखके 'मैत्र्यस्तु तेषु सर्वेषु' याने सभी जीवों को फायदा पहुंचानेवाला होना यह मेरा असली कर्तव्य है, ऐसा विचार कर इस मैत्रीभाव के सिद्धांत से ही जैन शास्त्र धर्म को फरमाता है। उसी से जैनधर्म के सत्ताकाल में किसी जैन राजा या समाज ने किसी अन्य धर्म के मन्दिर, धर्मस्थान या गुरुस्थान को हडप करने के लिए न तो उद्यम किया है और न हडप किया है। यद्यपि इस मैत्री भावना को संसार की मौज में मच्चे हुवे आदमी निर्बलता और कायरता के नाम से पुकारते हैं, लेकिन सज्जनगण तो स्वय ही समझ सकते हैं कि जगत में ऐसा एक भी सद्गुण नहीं है कि जिसको दुर्जनों ने दूषित न किया हो, इस बात को सोचके जनसमुदाय को खोटी बहकावट से कोई भी सज्जनगण माफी देने के साथ के इस मैत्री गुण को कभी दूर न करेंगे। यह मैत्री भावनावाला ही धर्म विश्वधर्म हो सकता है। जिस धर्म में वैर और विरोधरूप अग्नि जाज्वल्यमान करने का आदेश हो वह धर्म कभी विश्वधर्म होनेके लिये लायक नही बन सक्ता।

२ जिस तरह सर्व प्राणिओं के हित की चाहना करने की धर्मनिष्ठ प्राणि के लिये जरूरत है, उसी तरह (खुदसे) ज्यादा गुणवान आदमी की ओर बडा सत्कार सन्मान करने की इच्छा प्रदीप्त होना ही चाहिये। जो आदमी गुणवान को पहिचानता नहीं है, और गुणवान का आदरसत्कार सन्मान करने के लिये हरदम अभिरूचिवाला नहीं रहेता, वह आदमी कभी धर्मनिष्ट नहीं हो सकता। अनादि काल से अज्ञान से भरे हुए आत्मा को नये नये गुणों की

प्राप्ति करने का एक ही रास्ता है, वह यह है कि गुणवान् महात्मा की याने सत्पुरुषों के सन्मान की ओर हरदम झुकता रहे। कोई भी आदमी गुण और गुणवान का सन्मान किये बिना कभी गुणवान नहीं बन सकता है, और इसी से ही शास्त्रकारों ने संतकी स्तुति की बडी ही महिमा दिखाई है। यह विचार औन्नत्य का दूसरा भेद है। ३ जिस तरह अपराध की माफी लेने देने के साथ सर्व जीवों के हित का सोचना और सत्पुरुषों की सेवा के लिये हरदम भावना-युक्त होना कहा है उसी तरह शारीरिक या आत्मिक तकलीफ से हैरान होनेवाले जो कोई भी जन्तु हों उन सबकी तकलीफ मिटाने का विचार होवे, यह विचार औन्नत्य का तीसरा भेद है। ख्याल करने की जरूरत है कि जिस जन्तु ने पाप बांधा है वह तकलीफ पाता है लेकिन तकलीफ पानेवाले प्राणी की तकलीफ दूर करने से तकलीफ दूर करनेवाले को बडा ही लाभ है। जैन शास्त्र के हिसाब से पाप का फल अकेली तकलीफ भुगतने से ही भुगता जाता है ऐसा नहीं है, किन्तु जैसे केले के अजीर्ण में इलाइची या आम के अजीर्ण में सुंठ देने से विकार दूर हो जाता है, लेकिन वह केले और आम की वस्तु उड नहीं जाती है, उसी तरह बंधा हुआ पाप का रस टूट जाय और कम हो जाय इससे, उस दुःखी प्राणि का दुःख कम हो जाता है। दवाई देने से जैसे बीमार की तकलीफ मिट जाती है, उसी तरह दयालु महाशयों के प्रयत्न से दुःखी प्राणियों का दुःख भी दूर हो सकता है। इससे दु खी प्राणियों के दुःख को दूर करने का जो विचार होवे वह विचार-औन्नत्य का तीसरा भेद है।

४ जगत में कितनेक प्राणी ऐसे होते हैं कि जिनके हित के लिए प्रयत्न करें, दु ख दूर करने के लिये कटिबद्ध होवें, तब भी उन प्राणियों के कर्म का (पाप का) उदय विचित्र होने से या चित्तवृत्ति अधम होने उनका हित न होवे। इतना ही नहीं लेकिन वह अपने आप अहित में ही या दु ख के कारण में ही मस्त हो जाय। वैसे प्रसग में किसी तरह से भी उस हित करनेवाले आदमी को उस जन्तु पर द्वेष नहीं करना, लेकिन कर्म और उनके फलों को सोचके उदासीन वृत्ति में रहना यह विचार-औन्नत्य का चौथा भेद है।

उपसंहारः—इन चारों ही तरह से विचार के औन्नत्य को धारण करनेवाला प्राणी धर्मनिष्ठ या धर्मपरायण हो सकता है। इससे हरेक आदमी को दानादि धर्मपरायणता ग्रहण करने के साथ इस **विचार-औनत्य को** धारण करना चाहिए। आप सज्जन गण का ज्यादे वक्त नहीं लेके मेरे वक्तव्य के खतम करते इतना ही कहूंगा कि सच्चिदानन्द आत्मा को खोजने के लिए कटिबद्ध होनेवाले सज्जनों को उपर्युक्त मार्ग में आना ही चाहिये।

શ્રી સંભવનાથ ભગવાનની કલ્યાણક ભૂમિ

સહેટ મહેટ

લેખક-**મુનિરાજ શ્રી જ્ઞાનવિજયજી મહારાજ**

અવધ પ્રાતમા, બલરામપુર રાજ્યમાંના ગોંડા અને બહરાયચ જિલ્લાની સીમા પર ત્રીજા તીર્થંકર શ્રી સભવનાથ ભગવાનના ચાર કલ્યાણકોથી પવિત્ર થયેલી શ્રી શ્રાવસ્તી નગરી આવેલી છે જ્યા પ્રભુશ્રી વીર પણ વિચર્યા હતા. એ નગરી અત્યારે "સહેટ મહેટ"ના નામથી ઓળખાય છે ત્યા એક પ્રાચીન જિનાલય ખંડર રૂપે ઉભું છે

અત્યારે એ ઠેકાણે બે મોટા ટીલા (ટેકરા) છે. અને બન્ને વચ્ચે બે ફર્લાંગનું અતર છે અહી ભગ્ન અવસ્થામા પડેલુ એક પ્રાચીન મદિર છે જે શ્રી સભવનાથજીના મંદિર તરીકે ઓળખાય છે અહી જૈન યાત્રિકો પણ આવે છે ખરા! બૌદ્ધોનુ પણ ત્યા કઈક સ્થાન છે એટલે બૌદ્ધો પણ યાત્રાએ આવે છે બૌદ્ધોની એક ધર્મશાળા પણ છે જૈનોને ઉતરવાનુ કશું સ્થળ નથી, એટલે યાત્રાળુઓ ફીરોજપુર રોકાઈને ત્યાથી સહેટ મહેટની યાત્રા કરી પાછા ફરે છે આ સહેટ મહેટ—શ્રાવસ્તી—ના મંદિરની પ્રાચીન જૈન મૂર્તિઓ અત્યારે ફીરોજપુરના મ્યુઝિયમમા છે.

અત્યારે આ તીર્થ તરફ જૈન સઘનુ જરા પણ ધ્યાન નથી પણ એ તરફ ધ્યાન આપવાની ઘણી જ અગત્ય છે, જેથી એનુ યોગ્ય રક્ષણ થઈ શકે. આશા રાખીએ કે આપણા સમાજના શ્રીમંતો અને આપણી આગેવાન જૈન સંસ્થાઓ એ જરૂરી વસ્તુ તરફ અવશ્ય લક્ષ આપશે અને ત્યા જિનમંદિર અને ધર્મશાળા તૈયાર કરાવીને એક પ્રાચીન તીર્થનો ઉદ્ધાર કરાવશે સાથે સાથે એ પ્રાચીન તીર્થને લગતી શોધખોળ પણ કરાવશે

નોંધઃ—

સાંભળવા પ્રમાણે આ તીર્થ માટે એ તરફના શ્વેતાંબર ભાઈઓ તરફથી પ્રયાસ થઈ રહ્યો છે. અમો શ્વેતાંબર સંઘના આગેવાનોને આ માટે યોગ્ય તપાસ કરવા અને બહુ મોડું થાય તે પહેલાં એ તીર્થનો ઉદ્ધાર કરવાની આગ્રહ પૂર્વક ભલામણ કરીએ છીએ.

—તંત્રી

મારવાડનું એક પ્રાચીન નગર

બાહડમેરુ

લેખક

સ્વર્ગસ્થ મુનિરાજ શ્રી હિમાંશુવિજયજી, ન્યાય-કાવ્યતીર્થ

(ગતાંકની પૂર્ણ)

આ લેખના વિદ્વાન લેખક અને પરમ પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી મહારાજના શિષ્ય પરમ પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી હિમાંશુવિજયજી મહારાજ, ન્યાય-સાહિત્ય-તીર્થ, તર્કાલંકાર-નો, ૩૨-૩૩ વર્ષની નાની વયે, એકાએક સ્વર્ગવાસ થયાના દુઃખ-ભર્યા સમાચાર નોંધતાં અમને અત્યંત શોક થાય છે. "શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ"ને સમૃદ્ધ બનાવવામાં અમને તેઓશ્રીની વિદ્વત્તાનો અનેક વખત લાભ મળ્યો છે.

તેઓશ્રીના આત્માને શાંતિ મળો!

—તંત્રી

બાહડમેરનો શાસક · અંતરાવ સાંખલો : અહીં તપાસ કરતા કેટલાક દુહાઓ અને વાતોથી એમ જણાય છે કે અહીયા પહેલા "અંતરાવ સાખલો" રાજ્ય કરતો હતો. મને લાગે છે કે— "સાંખલા" એ પરમાર રાજપુતોની એક શાખા છે. આ અંતરાવ સાખલો પ્રતાપી રાજા હતો. બાવન રાજાઓ અહીંના રાજાની આજ્ઞામા રહેતા હતા તેનો પ્રતાપ શત્રુઓને ભયભીત બનાવતો હતો

કહેવાય છે કે—મગલ નામનો એક બારોટ એક વખત ગિરનારના રાજા કવાટ પાસે પહોચ્યો બારોટે કરેલી સ્તુતિથી રાજા પ્રસન્ન થયો અને બારોટને ઈનામ માગવાનુ કહ્યું. એટલે તેણે રાજાની પાઘડીની માગણી કરી. રાજાએ એને સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો કે "હે બારોટ, તમે તો બધાને નમસ્કાર કરનારા રહ્યા, અને મારી પાઘડી એવી રીતે નમતી રહે એ કેમ પાલવે? માટે તમે બીજું જે કંઈ ઈષ્ટ હોય તે માગો! પણ બારોટ એકનો બે ન થયો અને એ પાઘડી પહેરીને કોઈને પણ પોતાનુ મસ્તક નહિ નમાવવાની શરતે તેણે પાઘડી દાનમા—ભેટ—લીધી.

ત્યાથી ફરતો ફરતો એ બારોટ બાહડમેરના રાજા અંતરાવ સાખલા પાસે આવ્યો, અને પેલી પાઘડી હાથમા રાખીને એણે રાજાને પ્રણામ કર્યા. ક્રોધિત થયેલા રાજાએ એમ કરવાનુ કારણ પૂછતા એણે બધી હકિકત કહી સંભળાવી ગુજરાતના રાજાની આવી કીર્તિ અંતરાવ સાખલાને અસહ્ય થઇ પડી એણે આજ્ઞા કરીને પોતાના સુજાન મહેતા નામના દિવાનની માર્ફત કપટ અને કુશળતાથી કવાટને બાંધી અણાવ્યો, અને તેને સિંહની માફક એક પાંજરામા પૂરીને સ્ત્રીઓ જ્યાંથી પાણી ભરવા જતી ત્યાં એ પાંજરૂં રાખ્યુ જતી આવતી સ્ત્રીઓ તેનો ઉપહાસ કરતી.

આ વખતે બાહડમેરમાં 'અમીયા' નામની એક કાઠિયાવાડી બાઈ રહેતી હતી.* તે પોતાના રાજાનો આ ઉપહાસ સહન ન કરી શકી. પણ એકલી બાઈ અને તે પણ સુદૂરના પરદેશમા શું કરી શકે? છતા તેને આવી અપમાનજનક સ્થિતિમાથી કવાટના છૂટકારાનો વિશ્વાસ તો હતો જ! કારણ કે કવાટ અને ઉગડાના પરાક્રમથી તે સુપરિચિત હતી

કવાટના પાંજરે પુરાયાના વર્તમાનથી કાઠિયાવાડના વીરો ખૂબ આવેશમા આવી ગયા. આ બાજૂ અંતરાવ સાખલો પણ કોઈ રીતે ઓછો ઉતરે એવો ન હતો. સિંધ જેવા દૂરના દેશના રાજાને હરાવવો એ સહેલું ન હતુ આ પ્રસંગ માટે મોવડી થવા માટે પણ કોઈ તૈયાર ન હતુ. છેવટે કવાટના ભાણેજ ઉગડાએ એ કામ માથે લીધુ.

સિંધમા એકંદરે વરસાદ ઓછો પડે છે અને તેથી ત્યા ઘણીવાર દુકાળ પડે છે. તે વખતે ત્યા દુકાળ પ્રવર્તતો હતો અને જાનવરો માટે ઘાસની બહુ જ તંગી જણાતી હતી. આ પરિસ્થિતિનો પોતાના માટે લાભ લેવાનો ઉગડાએ વિચાર કર્યો તેણે પાચસો ગાડાં ઘાસના ભર્યાં અને એ દરેક ગાડામા ઘાસની અંદર પોતાના સુભટોને સતાડી રાખ્યા અને તે બધા ગાડા લઈને બાહડમેરમા આવી પહોચ્યો અણીને વખતે આવી મળેલા આટલા બધા ઘાસનાં ગાડાથી લોકો ઘણા રાજી થયા. ઉગડાએ તેમાથી છુટક ઘાસ વેચવાની ના કહી અને રાજા અને બધા અમલદારો એક સ્થાને ભેગા મળીને જે ભાવ નક્કી કરે તે ભાવે બધુયે ઘાસ એકી સાથે વેચવાનુ કહ્યુ લોકોને ઘાસની ઘણી જ જરૂર હતી એટલે એની શરત કબુલ રાખવામા આવી અને રાજા અને બધાય અમલદારો ભાવ-તાલ નક્કી કરવા માટે ભેગા થયા.

પોતાને જોઈતો લાગ આવી પહોંચેલો જોઇને ઉગડાએ પોતાની માથળ ઉપર ત્રણ થાપ મારીને સંકેત કર્યો એટલે હથિયારથી સુસજ્જ થયેલા બધાય સુભટો બહાર કુદી પડ્યા અને શત્રુ ઉપર તૂટી પડ્યા રાજા કે તેના માણસો શસ્ત્રહીન હતા એટલે તેઓ આ સાવ અકલ્પિત આક્રમણનો પ્રતીકાર ન કરી શક્યા. જોતજોતામાં સાતસો સાંખલા રાજપુતો અને બીજા ૧૫૦૦ રાજકર્મચારિયો ખપી ગયા.

આવેશમા આવેલું સૈન્ય જ્યારે રાજાની પાછળ પડયું ત્યારે તેની રાણીઓ ઉગડાને વિનવવા લાગી કે—

सात सो मार्या सांखला, पन्द्र सो परधान।
एक मत मारे मारो अंतराव सांखलो, तने ऊगेजेरी आण॥

[હે ઉગડા, તે સાતસો સાંખલા રાજપુતો અને ૧૫૦૦ અમલદારોને મારી નાખ્યા છે. હવે તુ એક મારા અંતરાવ સાંખલાને ન મારીશ! તને સૂરજદેવની આણ છે]

આથી ઉગડાએ અંતરાવને માર્યો નહી, પણ બાધી લીધો કાઠીઆવાડી વીરોનુ આ પરાક્રમ જોઇને પેલી અમીયા બીજી બાઇઓને સંબોધતી બોલી ઉઠી કે—

* કોઈ કહે છે કે તે રાજા કવાટની બ્હેન થતી હતી

जुवो जोवणहारीओ, गोखे काढो गात ।
अमीया कहेतो हांसथी, उगडो आयो आज ॥
[હે યૌવનવતી સ્ત્રીઓ, ગોખમાથી બહાર મોઢું કાઢીને આજે ઉગડો આવ્યો છે
તેને (જરા) નીહાળો !]

छाती उपर छेलडो, सर उपर वाट ।
कवाट उठ मुजरो करे, तो लाजे गढगिरनार ॥
[કવાટને નમાવવા માટે તેની છાતી ઉપર મણીકુ મૂક્યું અને માથા ઉપર થઇને લોકો
જવા આવવા લાગ્યા છતા જો કવાટ ઉઠીને પ્રણામ કરે તો ગિરનારનો ગઢ લાજી મરે !]

सूरज पच्छीम उगसी, मायगम न झेले भार ।
कवाट उठ मुजरो करे, तो लाजे गढगिरनार ॥
[કવાટ જો ઉઠીને પ્રણામ કરે તો ગઢગિરનાર લાજી મરે, તો સૂર્ય પશ્ચિમમા ઉગે
અને તો શેષનાગ પોતાનો ભાર ઉપાડવો બંધ કરે (પૃથ્વી રસાતલ જાય).]
શત્રુનુ બળ જોઇને છેવટે અંતરાવે નમતુ આપ્યુ અને કવાટે તેને બંધન-મુક્ત
કર્યો પછીથી પણ અંતરાવે કવાટને નમાવવા ઘણા ફાંફા માર્યા પણ એ વીર અણ-
નમ જ રહ્યો,

આ કથાનક, અમે " જૂના "મા રહેતા જુદા જુદા લોકોના માઢેથી સાભળ્યુ હતુ
તેવુ અહી ઉતાર્યું છે આમાનો સત્યાંશ તો બારીક શોધખોળ પછી જ મળી શકે.
છતા આ પ્રદેશમાના જૈન, બ્રાહ્મણ, રાજપુત, જાટ, ભીલ વગેરે જાતિના નાના મોટા
લોકોમા આ કથા પ્રચલિત છે એ વાત તો સ્વીકારવી જ જોઈએ. એટલે એમા અમુક
અંશે ઐતિહાસિકતા જરૂર છે. કાઠીઆવાડની વીરગાથા સમી આ કથાની શોધ થાય તો
જરૂર ઘણુ જાણવાનુ મળી શકે ! અસ્તુ

× × ×

જૂના બાડમેરથી લગભગ ૧૦ માઇલ અને સિંધ તરફ જતી જોધપુર રેલ્વેના
ખડીન (Khadin) સ્ટેશનથી લગભગ ૩ માઈલની દૂરીપર, અત્યારના 'હાથમા' ગામની
પાડોશમા એક કિરાડૂ નામનુ પ્રાચીન ગામ છે આ જોવા માટે અમે (હુ અને ઇતિહાસ-
પ્રેમી શ્રી જયન્તવિજયજી મહારાજ આદિ) તારિખ ૭-૩-૩૭ના દિવસે ગયા હતા. અહી
સુદર શિલ્પકળાના નમુનાસમા પાચ આલીશાન મંદિરો છે તેમાનુ મોટુ મંદિર-જે
મહાદેવનુ મંદિર છે-તેમા રંગમંડપમા પેસતા ઉત્તર દક્ષિણમા ચાર શિલાલેખો છે×
આ શિલાલેખો ઉપરથી જાણી શકાય છે કે ત્યાનો રાજા મહારાજા કુમારપાળની આજ્ઞામા
હતો આમા ગુજરાતના કેટલાક સોલંકી વંશના રાજાઓના, મહારાજા કુમારપાળ સુધીનાં
નામો પણ આપેલા છે તે વખતે ગિરનારનુ રાજ્ય પણ કુમારપાળની સત્તા નીચે હતુ*

× આ મંદિર અને શિલાલેખો વિષે સમય મળતા હુ જૂદો લેખ લખવા પ્રયત્ન કરીશ.
* આ માટે જુઓ " સિદ્ધરાજ જયસિંહે શુ કર્યું " શીર્ષક મારો લેખ.

પરમારોની પડતી.

જૂના બાહડમેરમા પરમારો (સાખલાઓ) નુ રાજ્ય ક્યાંથી, ક્યા સુધી રહ્યુ હતુ, તેની પાકી માહીતી આપણને મળતી નથી. પરમારોનુ બળ ઓછુ થતા તેમને હરાવીને ચૌહાણોએ તેના ઉપર પોતાની સત્તા જમાવી બાહડમેરનો પહેલો ચૌહાણ રાજા મુદાજી કે મુંડાજી થયો.

રાવળ મલ્લીનાથજી એક વીર ક્ષત્રિય હતા તેમના પુત્ર માંડલિકજીની દૃષ્ટિ બાહડમેર ઉપર પડી. લાગમળતા મુન્દાજીને મારીને માડલિકજીએ બાહડમેરનો કબજો લીધો. પણ રાજગાદી ઉપર પોતે ન બેસતા પોતાના ભાઈ રાવત લુકાજીને બેસાર્યા. કહેવાય છે કે મુંડાજી અને માંડલિકજી સાળો બનેવી થતા હતા.

બાહડમેરુનો નાશ:

સદાય ઉન્નત દશા કોની કાયમ રહી છે? બાહડમેરુ ઘણોય કાળ ખૂબ જાહોજલાલીભરી દશામા રહ્યુ આ જાહોજહાલી દરમ્યાન તેના વિનાશને નોતરે એવા કેટલાય દોષો ધીમે ધીમે સચિત થતા જતા હતા. ધીમે ધીમે કુસંપ, અભિમાન અને ઈર્ષ્યાના અંકુરાઓ દેખા દેવા લાગ્યા. છતા દુનિયાના કહેવા પ્રમાણે તો જાણે કોઈ અકળ દૈવી કારણે જ બાહડમેરનું પતન થયુ હોય એમ લાગે છે કહેવાય છે કે ધુધુલીમલ નામનો એક સાધુ પોતાના શિષ્ય સાથે એટલમાં રહેતો હતો અને જૂના બાહડમેર અને કિરતવસન (કિરાડુ) ગામમાંથી ભિક્ષા લાવીને પોતાનો નિર્વાહ કરતો હતો. આમ રોજ રોજ ભિક્ષા આપતા લોકો કંટાળવા લાગ્યા. ધીમે ધીમે ભિક્ષા બંધ થવા લાગી માત્ર એક કુંભારે જ ભિક્ષા આપવાનુ જારી રાખ્યું. આ વાતની ખબર પડતા ધુધુલીમલનો ગુસ્સો વધી ગયો અને તેણે શ્રાપ આપ્યો કે **जूना सब सुना । पट्टन सब दट्टन ।** આ શ્રાપથી જૂના બાહડમેર અને તેથી દસ માઈલની દુરી પર આવેલુ કિરાડુ જે તે વખતે શહેર હોવાથી **पट्टन (पत्तन)** કહેવાતું હતુ તે બન્ને ગામ તારાજ થઈ ગયા.

ભારતના અનેક ગામોના નાશની પાછળ આવી જ કેકલીય દતકથાઓ અને દૈવી કલ્પનાઓ સાભળવામા આવે છે પણ અત્યારનો યુગ તેને માનવા તૈયાર નથી. વળી વલ્લભીપુરના નાશની પણ આવી જ દંતકથા પ્રસિદ્ધ છે. શું ધુધુલીમલ જેવા માણસો ગામનો નાશ કરવાનો જ ધધો લઈ બેસતા હશે? વળી ઉપરના વાકયમા "જૂના" આપેલ છે જેનો અર્થ બાહડમેર કરવામા આવે છે. પણ પોતાની આબાદીના કાળમા બાહડમેર "જૂના" તરીકે કેવી રીતે પ્રસિદ્ધ થઈ શકે? "જૂના" એ તો નવાનો આપેક્ષિક શબ્દ છે, એટલે નવું બાહડમેર થયા પહેલા એના અસ્તિત્વની કલ્પના કરવી એ પણ હાસ્યાસ્પદ છે આ દંતકથામા "જૂના" (બાહડમેર) અને પટ્ટન (કિરાડુ) ની વાતો-હકીકતો-એટલી બધી સેળભેળ કરી દેવામા આવી છે કે તેનો વિવેક કરવાનુ કાર્ય દુષ્કર છે ઇતિહાસના ઊંડા અભ્યાસીઓ આ બાબત યોગ્ય શોધ કરે તો જ કંઈ બુદ્ધિગમ્ય વાત મળી આવે!

પ્રાચીન બાહડમેર વિષે આટલુ જ લખી હવે નવા બાડમેર-વર્તમાન બારમેર વિષે કંઈક લખવા પ્રયત્ન કરાશે

(સંપૂર્ણ)

ગુજરાતની જૈનાશ્રિત કળા*

લેખક—શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ

આ નિબંધને ‘ગુજરાતની જૈનાશ્રિત કળા’ નુ નામ આપવાનો ઉદ્દેશ દેશની એકતાને સ્થાને સાંપ્રદાયિક તત્ત્વ ઉપર ભાર મૂકવાનો નથી ભારતવર્ષની સમગ્ર કલામા ભાવના અને ઉદ્દેશનુ અમુક પ્રકારનુ ઐક્ય છે, છતા તેના સમયયુગોની દૃષ્ટિએ, રાજ્યકર્તા પ્રજાની દૃષ્ટિએ, ધાર્મિક સપ્રદાયની દૃષ્ટિએ, આશ્રયદાતાઓની દૃષ્ટિએ ભેદ પાડી પ્રકારો બનાવવામાં આવે છે. ઉદાહરણ તરીકે હિંદુ કલા, ઇસ્લામી કલા, રાજપુત કલા, મુગલ કલા, બૌદ્ધ કલા ઇત્યાદિ આવી ભેદ-દૃષ્ટિઓ તે તે કૃતિઓના સમુદાયની સમજણ અને તેનો રસાસ્વાદ આપવામા સમર્થક બને તો તે કલા-મીમાંસામા અસ્થાને છે તેમ નહિ ગણાય અત્યાર સુધી કલાના જે પ્રકારો પાડવામા આવ્યા છે તે આ દૃષ્ટિએ કેટલા યોગ્ય છે તે ભારતીય કલાના વિવેચકોએ વિચારવા જેવો પ્રશ્ન છે

હુ આ કલાકૃતિઓના સમુદાયને ઉપરના નામથી અંકિત કરૂ છુ તેના કારણો નીચે પ્રમાણે છે

(૧) આ કલાકૃતિઓના નિર્માણ તથા સંગ્રહ ગુજરાત (પ્રાચીન વ્યાપક અર્થ) મા થએલાં છે અને તેના કલાકારો મોટા ભાગે ગુજરાતના વતની હતા

(૨) એને જૈનાશ્રિત એટલા માટે કહી કે આ કૃતિઓમા આવેલા વિષયો જૈન ધર્મના કથા પ્રસંગોમાથી લીધેલા છે, તેમનું નિર્માણ કરાવનાર આશ્રયદાતાઓ જૈન ધર્મી હતા અને આ કૃતિઓની સાચવણી પણ જૈનોએ સ્થાપેલા ગ્રંથભંડારોમા જ થએલી છે માત્ર એ કલાકારો પોતે કયા ધર્મના હતા તેનો ચોક્કસ નિર્ણય કરી શકાતો નથી, કેટલાક વૃદ્ધ યતિઓ અને જૈન સાધુઓ આજે પણ સારી અને સુંદર ચિત્રાકૃતિઓનુ નિર્માણ કરતા જોવામા આવે છે તેથી માનવાને કારણ રહે છે કે એ કલાકારો મોટા ભાગે જૈનો હશે; અને કેટલાક જૈનેતરો પણ હશે

તેથી જો કે કલાકારની દૃષ્ટિએ આ કલામા રહેલુ શિલ્પ ગુજરાતી શિલ્પ છે, છતાં આ શિલ્પે જે રૂપ ગ્રહણ કર્યું છે તેમા જૈનધર્મના વિષયો અને જૈન આશ્રયદાતાઓની રુચિ નિયામક બન્યા છે આ કલાને બરાબર સમજવામા તથા તેનો આસ્વાદ લેવામા જૈન વિષયોને લગતી તથા તેના આશ્રયદાતાઓ વિષેની માહિતી ઉપકારક થઈ પડે છે. એમ પણ કહી શકાય કે આ વિના આ કલાની સમજણ બહુ જ અધૂરી રહે. પણ ઉપર કહ્યું તેમ શિલ્પ તો ગુજરાતી જ છે એ વિસરવાનુ નથી, કેમકે ઇતર સંપ્રદાયના વિષયો નિરૂપતી જે થોડીક કૃતિઓ મળી છે તેમા પણ એ શિલ્પ જ રમી રહેલુ છે

સંગ્રહ—ઇતર ધર્મી પરદેશીઓ આક્રમણમા મળેલા વિજયના મદથી ઉન્મત્ત થઈ ભારતીય સંસ્કૃતિના સ્મારકરૂપ શિલ્પ અને સાહિત્યભર્યા ગ્રન્થોનો નાશ કરતા,

---

* બારમી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ્ તરફથી સ્વીકારાએલો નિબંધ.

ત્યારે જૈન મહાજનોએ આ શિલ્પ અને સાહિત્ય બચાવવા સમર્થ પ્રયત્નો કર્યા હતા. તેના પરિણામે આજે ઘણુ સાહિત્ય (કેવળ જૈન જ નહિ એવુ) બચવા પામ્યુ છે. મુબાઈ ઈલાકાના તેમજ યૂરોપ અમેરિકાનાં સંગ્રહસ્થાનોમા અત્યારે એકત્રિત થએલી ભારતની હસ્તલિખિત પ્રતિઓની તપાસ કરવામા આવે તો જણાશે કે તેમા સારો હિસ્સો ગુજરાતમાંથી ગએલો છે, અને તેમાંયે જૈન યતિઓ પાસેથી મળેલું ઘણુ હશે બ્યુહ્લર પીટર્સન અને ભાણ્ડારકર ઇત્યાદિ આગે ફાલ મેળવવા આ તરફ મવિશેષ દૃષ્ટિ રાખતા. આ ઉપરાત હજી પણ જેસલમીર, પાટણ, અમદાવાદ, ખભાત, વડોદરા, છાણી, સુરત ઈત્યાદિ સ્થળોમા અમૂલ્ય ગ્રન્થરત્નો બચવાઇ રહેલા છે, અને અત્યારે એ મળવા દુર્લભ થયા છે તેનું કારણ જેટલે અશે એ સાચવનારાઓની સાપ્રદાયિક સકુચિતતા છે તેનાથી વિશેષ એ સંકુચિતતાને સ્થાન આપનાર કેટલાક પ્રતો સઘરનાર અને તેને વેચી નાખનારા વિદ્વાનોની અપ્રામાણિકતા છે. આવી અપ્રામાણિકતાના દાખલા લોભી જૈન યતિઓના જ છે એમ નથી, આધુનિક કેળવણી પામેલા કેટલાક કહેવાતા વિદ્વાનોએ પણ આ ધંધો કર્યો છે.

આઠમા સૈકાથી અજતાની ચિત્રકળાની ગંગા કાળસાગરમા લુપ્ત થયા બાદ ભારતવર્ષમા ચિત્રકળાના અકોડા ક્યાયે પણ મળી આવતા હોય તો તે અગિયારમાથી અઢારમા સૈકા સુધી સાહિત્ય, સસ્કૃતિ અને ધર્મના ઘેરા રગે ફુલતીફાલતી રહેલી, તાડપત્ર અને કાગળની હસ્તલિખિત પ્રતોમા બચવાતી આવતી, જૈનધર્મના ધાર્મિક કથાપ્રસગોની ચિત્રકળામા છે ભારતના મધ્યકાળના ઇતિહાસમા ગુજરાત અનુપમ સ્થાન ભોગવતુ હતુ તે વખતે તેની ભાગ્યલક્ષ્મીના સ્વામીઓ, ગૂર્જર નરેશો અને જૈન મુત્સદ્દીઓ હતા, એટલે તેમણે સ્થાપત્ય અને ઈતર કલાઓનો સમાદર કરી ઇતિહાસમા અમર પગલા પાડયા છે[૧]

ચિત્રકળાના સર્જન, સગ્રહ અને રક્ષણમા ગુજરાતના બ્રાહ્મણ સપ્રદાયે કે ઈતર સપ્રદાયોએ શો ફાળો આપ્યો હતો તેનો ઇતિહાસ સુલભ થયો નથી પરંતુ જૈનોએ-તેમા પણ શ્વેતામ્બર જૈનોએ કેવો અને કેટલો મહત્ત્વનો ફાળો આપ્યો છે તેનો અત્રે ટૂકમા પરિચય કરાવ્યો છે

ગ્રંથસ્થ જૈન ચિત્રકળા—ગુજરાતની જૈનાશ્રિત કળા જુદા જુદા વિભાગોમા વહેંચાયેલી છે મુખ્યત્વે કરીને તે જૈન મદિરોના સ્થાપત્યમા તથા જૈનધર્મના હસ્તલિખિત ધર્મગ્રથોમા મળી આવે છે

આ બે અગો પૈકી સ્થાપત્યકળાનો પ્રદેશ બહુ જ વિસ્તૃત હોવાથી તે વિષય ભવિષ્ય ઉપર રાખીને પ્રસ્તુત નિબધમા તેના એ બે મહત્ત્વના અંગો પૈકીના એક અગ તેના ધર્મગ્રન્થોની કળાનો મળી શકતો ઈતિહાસ આપવાનો મારો ઉદ્દેશ છે

છેલ્લા પાચ વર્ષ દરમ્યાન ગુજરાતનાં મુખ્ય મુખ્ય શહેરોમા આવેલા જૈન ગ્રન્થભડારો મધ્યેની ચિત્રવાળી હસ્તપ્રતોના અભ્યાસ અને બારીક અવલોકનના પરિણામે જે મારી જાણમા આવ્યુ છે તેનુ ટૂંક વર્ણન અત્રે રજુ કરવા મે પ્રયત્ન કરેલ છે.

---

૧ રવિશંકર રાવળ

ભારતની રાજપુત અને મુગલ કળાની પહેલા, એટલે કે સોળમી સદીના છેલ્લા સમય પહેલા લઘુ પ્રમાણના છબિચિત્રોની એ જાતની ચિત્રકળા મળી આવે છે. આ બે જાતમાંથી એક જાત, નેપાળ અને ઉત્તર બંગાલ તરફની અગિયારમી સદીના સમયની મળી આવે છે, અને બીજી ગુજરાત, કાઠિયાવાડ અને રાજપુતાના બાજુની અગિયારમી સદીના અંત સમયથી મળી આવે છે આ બને જાતની કળાઓમા એકબીજાનુ અનુકરણ કોઈ રીતે થયુ હોય, એટલે કે એક બીજી કળાનો સીધો સબંધ હોય એમ લાગતુ નથી, પરંતુ તે બને કળાઓ પ્રાચીન ભારતવાસીઓએ પોતાની મેળે — સ્વતંત્ર રીતે ઉપજાવી કાઢેલી છે પૂર્વ ભારતની ચિત્રકળા મુખ્યત્વે બૌદ્ધધર્મના ગ્રન્થોમાં અને પશ્ચિમ ભારતની ચિત્રકળા મુખ્યત્વે શ્વેતામ્બર જૈનોના હસ્તલિખિત ધર્મગ્રન્થોમા મળી આવે છે આ ચિત્રકળાને ત્રણ વિભાગમા વહેંચી નાખવી જોઈએ

પ્રાચીન સમયની આ ચિત્રકળા તાડપત્રની હસ્તપ્રતોમાં મળી આવે છે અને તાડપત્રની એ ચિત્રકળા એ વિભાગમા વહેચાએલી છે પહેલા વિભાગની શરૂઆત સોલંકી રાજ્યના ઉદયથી થાય છે. મહારાજાધિરાજ સિદ્ધરાજ જયસિંહદેવના રાજ્ય-કાળની શરૂઆતમા જ વિ. સ ૧૧૫૭ (ઈ સ. ૧૧૦૦) મા ગુજરાતના પ્રાચીન બંદર ભૃગુકચ્છ (હાલનુ ભરૂચ) મા લખાએલી નિશીથચૂર્ણિની પ્રત હજી વિદ્યમાન છે, જે પાટણના સંઘવીના પાડાના ભંડારમા આવેલી છે જેના ઉપર તારીખ લખેલી છે તેવી આજ દિન સુધીમા મળી આવેલી 'ગુજરાતની જૈનાશ્રિત કળા' ની સૌથી જૂનામા જૂની ચિત્રવાળી પ્રત આ એક જ છે પહેલા વિભાગનો અંત પણ એ જ ભંડારની વિ સ ૧૩૪૫ (ઈ. સ ૧૨૮૮) ની સાલમા લખાએલી જુદી જુદી પ્રાકૃત કથાઓની તાડપત્રની પ્રતમાના ચિત્રોથી આવે છે કારણ કે વિ સ ૧૩૫૬ (ઈ મ ૧૨૯૯) ની સાલ પછીના ચિત્રોની ચિત્રકળામા બહારની બીજી કળાઓનુ મિશ્રણ થોડે ઘણે અંશે જણાઈ આવે છે.

તાડપત્ર પરના ચિત્રોના બીજા વિભાગની શરૂઆત વિ સ ૧૩૫૭ (ઈ સ. ૧૩૦૦) થી થાય છે અને તેનો અંત લગભગ વિ સં ૧૫૦૦ (ઈ સ ૧૪૪૩) ની આસપાસમા આવે છે આ બીજા વિભાગના સમય દરમ્યાનની તાડપત્રની ચિત્રોવાળી ત્રણ હસ્તપ્રતો માત્ર જાણવામા આવેલી છે 'ગુજરાતની જૈનાશ્રિત કળા' ના સર્વોત્તમ સુંદર નમૂનાઓ આ ત્રણ હસ્તપ્રતોમા મળી આવે છે આ ત્રણ હસ્તપ્રતો પૈકીની એક જ પ્રત ઉપર વિ સં ૧૪૨૭ (ઈ સ ૧૩૭૦) ની તારીખ નોંધાએલી છે અને તે અમદાવાદની ઉજમ ફોઈની ધર્મશાળાના ગ્રન્થ-ભંડારમા આવેલી છે બીજી બે પ્રતો પૈકીની એક પ્રત પાટણના તપાગચ્છ સંઘના ભંડારમા આવેલી છે અને બીજી પ્રત ઈડરની આણંદજી મંગળજીની પેઢીના ગ્રન્થ ભંડારમા આવેલી છે

આ બીજા વિભાગના સમય દરમ્યાનના કેટલાક ચિત્રો તો લાકડાની પાટલીઓ કે જે તાડપત્રની હસ્તપ્રતોના સંરક્ષણ સારૂ ઉપર નીચે બાંધવામા આવતી હતી તેના ઉપર

તથા કપડા ઉપર પણ મલી આવે છે. લાકડાની એવી એક પાટલી વિ. સં. ૧૪૨૫ (ઇ સ ૧૩૬૮)મા ચીતરાએલી તારીખની નોંધવાળી મળી આવેલી છે, અને કપડાં ઉપરના ચિત્રો વિ. સં ૧૪૧૦ (ઈ સ ૧૩૫૩)થી મળી આવે છે

ગુજરાતની જૈનાશ્રિત કળાના ત્રીજા વિભાગના ચિત્રો મુખ્યત્વે કાગળની હસ્તલિખિત પ્રતોમા મળી આવે છે તેની શરૂઆત ઇ સ ની પંદરમી સદીની શરૂઆતથી થાય છે અને વિક્રમની સોળમી સદીના છેવટના વર્ષોમા તેનો અંત આવે છે, જે વેળા 'ગુજરાતની જૈનાશ્રિત કળા' મુગલ કળા અને પછી રાજપુત કળાની અમર નીચે આવી ગઈ હતી. 'ગુજરાતની જૈનાશ્રિત કળા' તેમા સંપૂર્ણપણે સમાઈ ગઈ.

આ ત્રીજા વિભાગના સમય દરમ્યાનના જૈન સિવાયના બીજા ચિત્રો વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના ગણ્યાગાંઠ્યા ધર્મગ્રંથોમા મળી આવે છે પરંતુ પંદરમી સદી પહેલાના ગ્રથસ્થ ચિત્રો જૈન શ્વેતામ્બર સંપ્રદાયના ધર્મગ્રંથોમા જ મળી આવે છે, અને આ જ કારણથી આ કળાને કેટલીક વખત "જૈન" અગર 'શ્વેતામ્બર જૈન' કળાના નામથી સંબોધવામા આવેલી છે

શ્રીયુત નાનાલાલ ચમનલાલ મહેતા આ કળાને "ગુજરાતી કળા"ના નામથી ઓળખાવે છે પરંતુ મારા તરફથી તાજેતરમા જ પ્રસિદ્ધ કરવામા આવેલ "શ્રી જૈન ચિત્રકલ્પદ્રુમ" નામના ગ્રંથમા રજુ કરેલા પુરાવાઓ ઉપરથી આપણે જાણી શકીએ છીએ કે આ કળાનો વિકાસ એકલા ગુજરાતમા જ નહિ પણ પશ્ચિમ ભારતના દરેક પ્રદેશોમા થએલો હતો. ઉદાહરણ તરીકે સ્વર્ગસ્થ મુનિમહારાજ શ્રી હંસવિજયજીના વડોદરાના આત્મારામ જ્ઞાનમંદિરમા આવેલી કલ્પસૂત્રની સુવર્ણાક્ષરી અપ્રતિમ સુશોભન-કળાના નમૂનાવાળી પ્રત વિ સં ૧૫૨૨ રાજપુતાનામા આવેલા યવનપુર (હાલનુ જોનપુર)મા લખાએલી છે બીજી એક સુવર્ણાક્ષરી કલ્પસૂત્ર–કાલકકથાની પ્રત વડોદરામા વયોવૃદ્ધ ગુરુદેવ પ્રવર્તક કાંતિવિજયજીના સંગ્રહમાં છે, તે તથા ત્રીજી એક પ્રત ઉત્તરા-ધ્યયન સૂત્રની સુવર્ણાક્ષરી તથા સુશોભનકળાવાળી વિ સં ૧૫૨૯માં માળવામાં આવેલા મંડપદુર્ગ (માંડવગઢ)મા લખાએલી, અમદાવાદના દેવસાના પાડાના ઉપાશ્રયમાં આવેલા શ્રી દયાવિમલજી શાસ્ત્રસંગ્રહમાથી મળી આવી છે. આ તથા બીજા પુરાવાઓ ઉપરથી આ કળાને "ગુજરાતી કળા"ને બદલે આપણે અગાઉ જણાવી ગયા તેમ "ગુજરાતની કળા" (પ્રાચીન વ્યાપક અર્થમાં) તરીકે સંબોધવી વધારે વાસ્તવિક છે. આ કળાનો પ્રચાર આખા પશ્ચિમ ભારતમાં થવાનુ એક કારણ એ પણ હોય કે પ્રાચીન ગુજરાતના સ્વતંત્ર હિંદુ રાજાઓના અજેય બાહુબળના પ્રતાપે તે મુલકો ગુજરાત પ્રદેશની છાયા નીચે હોવાથી સંભવિત છે કે ગુજરાતના ચિત્રકારો ત્યા જવાને લીધે આ કળાનો પ્રચાર પશ્ચિમ ભારતના સઘળા પ્રદેશોમા થયો હોય બીજુ કારણ એ છે કે આ કળાના પ્રાચીન સમયના તાડપત્રના જે નમૂનાઓ મળી આવ્યા છે તે સઘળા જ મુખ્યત્વે કરીને ગુજરાતના પ્રાચીન પાટનગર અણહિલપુર પાટણ તથા તે વખતના પ્રખ્યાત બંદર ભૃગુકચ્છ (ભરૂચ)ના છે.

અપૂર્ણ

"જૈનદર્શન"ને ઉત્તર

લેખક

આચાર્ય મહારાજ શ્રીમત્ સાગરાનંદ સૂરિજી.

દિગમ્બર તરફથી નીકળતા 'જૈનદર્શન' નામના માસિકના ચોથા વર્ષના આઠમા અંકમા જે કંઈ લખાણ ગેરસમજથી કહેવામા આવ્યુ છે તેને અંગે સુધારો કરવાની જરૂર હોવાથી આ લેખ લખાય છે. પ્રથમ 'આધુનિક દશા' નામના લેખમા દશા અને અગ્રવાલની બાબતમા સમાધાન આપવાનુ આગળ ઉપર રાખી, વર્ત્તમાનમા પલ્લવાલ જાતિને અંગે પ્રધાનપદ આપેલુ હોવાથી તેના ઉત્તરને સ્થાન આપવામાં આવે છે (આ લેખમા કોઈ લેખકનુ નામ નહિ હોવાથી સંભવ છે કે–આ લેખ ચૈનસુખદાસ વગેરે મુખ પૃષ્ઠ ઉપર જણાવેલ ત્રણમાથી કોઈ પણ એક લેખકનો હશે)

"આધુનિક દશા" શીર્ષક લેખ

તે લેખક મહાશયે પલ્લિવાલો દિગમ્બર છે એમ માનીને શ્વેતામ્બરોની સમાજ અને તેના ધર્મગુરૂઓ ઉપર મન માનિતો હલ્લો કરેલો છે પણ આશ્ચર્યની વાત છે કે પલ્લીવાલ જ્ઞાતિ અસલથી દિગમ્બર છે આ વાતને સાબીત કરવા માટે એક પણ પુરાવો તેઓ તરફથી દેવામા આવ્યો નથી પોતાનો લેખ લાંબો હોવા છતા તેમા પલ્લીવાલના દિગમ્બરપણાની સાબિતિ માટે એક પણ પુરાવો આપે નહિ તે ઓછુ આશ્ચર્યજનક નથી.

લેખક ધારે છે ત્યાં સુધી તેઓએ પલ્લીવાલને દિગમ્બર ઠરાવવા માટે પુરાવા એકઠા કરવા ઘણો પ્રયત્ન કર્યો હશે, પણ જ્યારે તેઓને પલ્લીવાલ જાતિને દિગમ્બર ઠરાવવાનો એક પણ પુરાવો નહીં મલ્યો હોય ત્યારે જ આવી રીતે અગડબગડ લખવુ પડ્યુ હશે

સહૃદય ભાવે તે લેખકને હજુ પણ મારી સૂચના છે કે તેઓએ પહેલી તકે તેવો પુરાવો જાહેર કરવો કે જેથી નિર્વિવાદપણે સાબીત થાય કે અમુક દિગમ્બરાચાર્યે, અમુક વખતે, અમુક સ્થાને પલ્લીવાલ જાતિની સ્થાપના કરી જેથી તે નિર્વિવાદપણે માની શકાય

મને જે કંઈ પુરાવો મળે છે તે ઉપરથી તો ચોકખું થાય છે કે પલ્લીવાલ જ્ઞાતિ અસલથી શ્વેતામ્બર જ છે અને તેથી શ્વેતામ્બર સંઘ તરફથી પલ્લીવાલ ભાઈઓને ધર્મમા દૃઢ રાખવા તથા પ્રવર્તાવવા જે મદદ આપવામા આવે છે તે સંપૂર્ણપણે યોગ્ય જ છે અને પલ્લીવાલ જ્ઞાતિના ભાઈઓ પણ જે શ્વેતામ્બરના રીતરિવાજમા ઉદ્યમ કરે છે, તે તેઓના કુળને ઉચિત જ છે

પલ્લીવાલ ભાઈઓએ ધ્યાન રાખવુ કે આ દિગમ્બરભાઈ હંમેશા શ્વેતામ્બરોના તીર્થ, શાસ્ત્ર આદિ ઉપર આક્રમણ કરતા આવ્યા છે અને તેથી તેઓ આ વખતે પોતાનો રોષ ઠાલવવામાં બાકી નહી જ રાખે, પણ તમો તમારા મૂલ ધર્મને દૃઢપણે વળગો અને તે રોષવાળી લેખણોથી અંશ પણ ચલાયમાન ન થાઓ પલ્લીવાલ ભાઈઓએ ખાતરી રાખવી જોઈએ કે–તેઓ અસલથી જ શ્વેતામ્બર છે.

પલ્લીવાલ ભાઇઓએ ધ્યાનમા રાખવુ કે-તેમની જ્ઞાતિના અંગે તો શ્વેતામ્બર સમુદાયનો પલ્લીવાલ નામનો ગચ્છ પ્રવર્તેલો છે [1]

પલ્લીવાલ ભાઈઓએ એ પણ ધ્યાનમાં રાખવાનુ છે કે-સાત સો સાત સો વર્ષ પહેલાથી તેઓ શ્વેતામ્બર ધર્મ પ્રમાણે પ્રતિમાઓ ભરાવતા અને પૂજા કરતા આવ્યા છે, તે માટે કોઈ પણ પ્રકારે દિગમ્બરોના આ 'જૈનદર્શન' જેવાં લખાણોને અગે અશે પણ દોરાશો નહિ. તમારી શ્વેતામ્બરપણાની સાબિતિ માટે પ્રતિમાના લેખો સ્પષ્ટ છે [2]

પલ્લીવાલ ભાઈઓએ અને જૈનદર્શનના લેખકે-ધ્યાનમાં રાખવુ કે-પલ્લીવાલ લોકોની ઉત્પત્તિ પલ્લી નામના પાર્શ્વનાથના તીર્થથી થએલી છે જુઓ —

जीरापल्लिपुरे फलर्द्धिनगरे वाणारसीस्वामिने,
श्रीशखेश्वरनाणके च मथुरासेरीसके स्तंभने ।
श्रीमद्दाहडपल्लिलंपितटयोर्नागस्वरे श्रीपुरे,
भालज्ये करहेटके जिनपतिश्रीपार्श्वनाथं स्तुवे ॥ १ ॥

આ કાવ્ય જામનગરની હરજીજૈનશાળાની નાની પરચુરણ સ્તોત્રની જુની પ્રત-પા-૪મા છે આ કાવ્યથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે કે પલ્લિવાલની ઉત્પત્તિ દાહડપલ્લિ કે જીરાપલ્લિ પાર્શ્વનાથના તીર્થને અંગે થયેલી હોય

ઉપર જણાવેલ સિવાય પલ્લીવાલ ગચ્છની આખી પટ્ટાવલી **આત્માનંદ** શતાબ્દિના સ્મરણાકમા પ્રસિદ્ધ થઈ ગએલી છે તે તથા ઘણાય ગ્રથો તે ગચ્છના આચાર્યોએ કરેલાની નોંધ તેમા આપેલી છે. અને મૂર્ત્તિના લેખો પણ તેમાં સૂચવેલા છે. એ બધુ જોઈને જૈનદર્શનકારે પલ્લીવાલો દિગમ્બર છે, એ કહેવાની ભૂલ ન કરવી તે જ યોગ્ય છે.

---

१. (१) ॥ ई ॥ आपाढादि सवत् १६८१ वर्षे चेत्रवदि ३ दिने सोमवारे हस्तनक्षत्रे वीरमपुरे राउल श्रीजगमालजी विजयराज्ये श्रीपल्लीपालगच्छे भट्टारक श्रीयशोदेवसूरिजी विज [यमा]ने श्रीपार्श्वनाथजी चैत्ये श्रीपल्लीगच्छसंघेन गवाक्षत्रय—

(२) . सहिता सुशोभना निर्गमन्चतुष्किका कारापिता उपाध्याय श्रीहरशेखराणा पट्टप्रभाकरोपाध्याय श्रीकनकशेखर तत्पट्टालकारोपाध्याय श्री देवशेखरै स्वर्गतै उपाध्याय कनकशेखर हस्तदीक्षितेने उपाध्याय श्री सुमतिशेखरेण स्वहस्तेन

२ જુઓ પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ ભા ૧ પ્રકાશક યશોવિજય જૈન ગ્રથમાળા

(१) सवत् १५०७ वर्षे फागुण वदि ३ दिने श्रीपल्लीवालगच्छे उपकेशधाकडगोत्रे सा. नाल्हा पु साह करण भा. वाइ टहकू पुत्रशिवराजसहितेन पित्रो [ ] श्रेयसे श्रीनमिनाथबिव कारित (त) प्रतिष्ठि (ष्ठि) त श्रीयशोदेवसुरिभि

(२) संवत् १३९७ माघ शु १० शनौ पल्लीता(वा) लज्ञातीय ठ छाडा भा नायकिसुत श्रेयसे श्रीमहावीरविवं कारित प्र. श्रीधर्मघोषगच्छे श्रीमानतुङ्गसूरिशिष्यैः श्रीहसराजसूरिभि

(३) स १५२९ वर्षे फागु वदि ३ शुक्रे पल्लीवालज्ञातीय मं मडलिकभार्या शाणी पुत्र लालाकेन भार्या रगीमुख्य कुटुबयुतेन श्रीअंचलगच्छेश श्रीजयकेसरीसूरीणामुपदेशेन श्री चद्रप्रभ ... कारितं

દિગમ્બર ભાઈઓએ શ્વેતામ્બરોના કેસરીયાજી જેવાં તીર્થો તેમજ તત્ત્વાર્થાદિ ગ્રંથોને જેમ હડક કર્યા છે તેમ પલ્લીવાલની કોમને પણ તે હડક કરવા માગે છે. ચોરી કરનારો પણ જાહેર રીતે અને બલાત્કાર પૂર્વક ચોરી કરે તો તેને–ધાડપાડુ કે લૂટારો કહેવો પડે છે–માટે–એ શબ્દો પોતાના ઉપર લાગુ ન થાય તે વાતનુ દિગમ્બર ભાઈઓએ પૂરતી રીતે ધ્યાન રાખવુ જેમ ચોરી કરનારા લૂંટારૂને ચોરેલો અને લૂંટેલો માલ પાછો જાય, તે વખતે હાયપીટ કરવી પડે છે તેવી રીતે દિગમ્બરો હાયપીટ કરી પલ્લીવાલો માટે રોદણાં રૂવે તે કેવળ અન્યાય સિવાય બીજુ કંઈ છે જ નહિ.

"શ્વેતાંબરીય આગમ" શીર્ષક લેખ

જૈનદર્શનના એ જ અકમા પલ્લીવાલ ભાઇઓને જુદી રીતે ભરમાવવા માટે શ્વેતામ્બરીય આગમનના મથાળેથી જે લેખ લખવામા આવ્યો છે તે કેવલ પલ્લીવાલ ભાઈઓને ફસાવવા માટે છે પ્રથમ તો તે લેખમા કોઈ પણ પ્રકારે આગમના ઉત્થાન સબધી કઈ પણ હકીકત જ નથી ભદ્રબાહુજી જે શ્રુતકેવલી હતા તેમનો દુષ્કાલની વખતે નિવાસ નેપાલ દેશમા જ હતો તે વખતે તેઓ કર્ણાટક તરફ ગએલા જ નથી અને તે દુષ્કાલમા ચૌદ પૂર્વો જેટલુ સપૂર્ણ શ્રુત જળવાઈ રહેલુ જ હતુ, માટે શ્રવણ–બેલગોલા ભદ્રબાહુ શ્રુતકેવલિ છે જ નહિ (શ્રવણ બેલગોળાના લેખની–પશ્ચિમતા અને કલ્પિતતા માટે શ્રીમાન્ દર્શનવિજયજીના "**दिगबर शास्त्र कैसे बने**" એ વગેરે લેખ જોઈ લેવા

શ્વેતામ્બરીય આગમ નામના લેખને લખનારાએ અનાયાસે એમ તો કબુલી લીધુ છે જ કે–શ્વેતામ્બર–દિગમ્બર તરીકેના વિભાગમા માલવાનો દેશ કેન્દ્ર તરીકે છે અને તેથી શ્વેતામ્બર આગમ જે રથવીર પોથી, સહસ્રમલ દ્વારાએ દિગમ્બરની ઉત્પત્તિ જણાવે છે તે સત્ય સાબીત થાય છે

વધારે આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે તેઓ વસ્ત્ર, પાત્ર અને ઝોળી આદિ ઉપકરણોને શ્વેતામ્બરોએ દુષ્કાળને લીધે રાખ્યા, એવુ હડહડતું જુઠુ અને યુક્તિથી પણ શૂન્ય બોલે છે

વળી આ ભાઈ લખે છે કે દુષ્કાલને લીધે એક ઘેરે સાધુઓએ ખાવુ છોડી દીધુ આ ભાઇને એટલી પણ ખબર નથી કે સાધુઓને માટે વપરાતો ભિક્ષુ શબ્દ જ અનેક ઘરેથી ભોજન લેવાનુ સ્પષ્ટ સૂચવે છે. માટે સાચી હકીકત એ છે કે–દિગમ્બરોએ પાત્ર વગેરે ઉપકરણ છોડી દીધુ તેથી તેઓને ભિક્ષાવૃત્તિ છોડી દઇ એક જ ઘેર ભોજન લેવુ પડ્યુ એવુ છતા શ્વેતામ્બરોની ભિક્ષાવૃત્તિ પર દોષ ઢોળવો તે કેવલ પક્ષમોહ જ છે.

એટલુ જ નહિ પણ વસ્તુઓનુ રાખવુ, જે દુષ્કાળને અંગે શ્વેતામ્બરોએ કર્યું એમ જે જણાવે છે તે કેવળ કહેનારનુ હાસ્યાસ્પદ કથન જ છે કેમકે દુષ્કાળની વખતે વસ્ત્રની હાજત નવી ઉભી કરે એ તો દિગમ્બરોના જ મગજમા શોભે.

લેખકે ધ્યાન રાખવુ કે શ્વેતામ્બરના કોઈ પણ ગ્રન્થમા ભદ્રબાહુ શ્રુતકેવલી મહારાજ દુષ્કાળમા કર્ણાટક ગયા એવુ લખાણ છે જ નહિ અને તે લેખકના જોવામા આવ્યુ હોય તો તેમણે પહેલી જ તકે જાહેર કરવુ આવા આવા જુઠા લખાણો કરીને શ્વેતામ્બરોને ભરમાવવા અને ફસાવવા એ કોઈ પણ પ્રકારે યોગ્ય નથી.

શ્રુતકેવલી ભગવાન ભદ્રબાહુજીના વખતે જિનકલ્પનો વ્યુચ્છેદ થયો એમ કોઈ પણ જૈન આગમ કહેતુ નથી અને શ્વેતામ્બરો માનતા પણ નથી. શ્વેતામ્બર આગમો, જિનકલ્પનો વ્યુચ્છેદ શ્રી જમ્બુસ્વામી ભગવાનના નિર્વાણ પછીથી માને છે.

જુઓ, વિશેષ આવશ્યક અને પ્રવચન સારોદ્ધારે — **मणपरमो हि पुलाए० गाथा.** એ ગાથામા જિનકલ્પનો વ્યુચ્છેદ સ્પષ્ટપણે જમ્બુસ્વામીથી જ જણાવ્યો છે.

તે શ્વેતામ્મરીય આગમ નામના લેખને લખનારે એટલુ પણ ધ્યાન નથી રાખ્યું કે ખુદ પોતાની માનેલી **તત્ત્વાર્થ ટીકા**મા જ માત્ર ભાવલિંગનુ જ એકાન્તિકપણુ છે અને દ્રવ્યલિંગની ભજના છે તેમ જ **ષટ્પ્રાભૃત** વગેરેમા પણ બાહ્ય લિંગની અનેકાન્તિકતા જણાવેલી છે તે ઉપરથી અન્યલિંગે અને ગૃહિલિંગે મોક્ષ જવાનુ થાય તે શાસ્ત્રકારને ઈષ્ટ છે, એ હકીકત પણ જોવામાં આવી નહિ. ખરી રીતે તો દિગમ્બર લોકોને નગ્ન રહેવા ઉપર વધારે આગ્રહ થયો અને તેથી જ અન્યલિંગ અને ગૃહિલિંગથી સિદ્ધ થવાના ભેદો ઉડાડી દેવા પડ્યા. (આ ઉપરથી જે લોકો દિગમ્બર અને શ્વેતામ્બરોમા માત્ર ક્રિયાનો જ ભેદ છે પણ તત્ત્વ સુદ્ધાંનો ભેદ નથી એમ માનતા હોય તેઓએ આંખ ખોલવાની જરૂર છે)

વળી તે લેખક, સ્ત્રી અને નપુસકના મોક્ષને માટે જે કલ્પિતપણુ જણાવે છે તે પણ ખોટુ જ છે, કારણ કે દિગમ્બરોએ જ પોતાના **ગોમટસાર**મા સ્ત્રીને મોક્ષ જવાની સંખ્યાઓ જણાવી છે, અને યાપનીય સંઘવાલાઓ તો સ્ત્રીનો મોક્ષ સ્પષ્ટ શબ્દોમા જણાવે છે ખરી વાત તો એ છે કે દિગમ્બરોએ નગ્નપણા ઉપર આગ્રહ રાખ્યો અને સ્ત્રીઓ સર્વથા નગ્ન રહી શકે તેવુ તેમને લાગ્યુ નહિ. અને તેથી સ્ત્રીને ચારિત્રની મનાઈ કરવી પડી અને તે જ કારણથી સ્ત્રીનો મોક્ષ નિષેધવો પડ્યો. અને તે પ્રસંગે નપુસકનો મોક્ષ નિષેધ્યો આવી સીધી હકીકત પણ દિગમ્બર ભાઈઓ ન તમજે એ નવાઈ જેવું છે. (ધ્યાનમા રાખવુ કે અન્ય મતમાં જોગણીઓ વસ્ત્ર વગરની હોય.)

તે લેખક જે જણાવે છે કે શ્વેતામ્બરોએ જૈનધર્મના અનુયાયી અને અજૈન માર્ગના અનુયાયીને મોક્ષ થવાનુ માન્યુ છે, તે સર્વથા ખોટુ છે, કેમકે કોઈ પણ શ્વેતામ્બર આગમ સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રરૂપ ભાવમાર્ગ કે જેનું નામ જ જૈનત્વ છે તે સિવાય કેવળજ્ઞાન કે મોક્ષ કહેતો જ નથી

આ લેખકને કુરગડુની કથા માટે મૂલ સ્થાન આવશ્યકની ટીકા જોવાનુ ન ગમ્યુ, નંદીસૂત્રની મલયગિરિ ટીકા જોવાનું ન ગમ્યુ, પણ કેવળ, સૂત્ર અને અર્થોને ફેરવનારા અને ઓળવનારા એવા એક સામાન્ય મનુષ્યનુ કરેલુ જુઠુ ભાષાતર જડ્યુ. પણ તે ઉપરથી શ્વેતામ્બર આગમો કે શ્વેતામ્બર મતની સમીક્ષા કે તૂલના કરવી એ યોગ્ય હોઈ શકે નહિ. શ્વેતામ્બર આગમમાં તો નથી તે તપસ્વી અને કુરગડુ વચ્ચે ગુરૂ ચેલાનો સંબંધ, કે નથી તો તેણે થુકવાળુ ભોજન ખાધુ શ્વેતામ્બર શાસ્ત્રોએ ક્ષમાની પરાકાષ્ઠાને માટે એ કુરગડુનું આપેલું દૃષ્ટાન્ત દિગમ્બરોને ન રૂચે તે તો સ્વાભાવિક જ છે

લેખકે ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે કે શુક્લ ધ્યાન મુહૂર્ત્તની અંદર અંદર જ હોય છે અને તે અંતર્મુહૂર્ત્તનો કાળ, કોઈ પણ જાતની પહેલાની ક્રિયા થતી હોય તેમા પણ

(જુઓ પૃષ્ઠ ૫૪૬)

અક્ષય તૃતીયા

લેખક
આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયપદ્મસૂરિજી.

અનાદિ કાલીન જૈનદર્શનમાં ગણાવેલા સર્વમાન્ય પર્વોમા અક્ષય તૃતીયા (ઇક્ષુ તૃતીયા=અખાત્રીજ) પણ એક પર્વ ગણેલુંછે આ દિવસને પર્વ દિન તરીકે કયા હેતુથી માનવામા આવે છે? આ (પ્રશ્ન) નો ખુલાસો ટુકમા આ પ્રમાણે જાણવો—યુગાદિ પ્રભુશ્રી ઋષભદેવના પારણાને અગે આ દિવસ પર્વ તરીકે મનાય છે, તેથી ઋષભદેવ ભગવંતની બીના જણાવવી, એ અસ્થાને ન જ ગણાય

उसहस्सय पारणए, इक्खुरसो आसि लोगनाहस्स। सेसाणं परमन्न दिव्वाइं पच होज्ज तया ॥१॥

रिसहेससम पत्तं, निरवज्जमिक्खुरससम दाण। सिज्जंससमो भावो, जइ होज्जा वछिय णियमा ॥२॥

પ્રથમ તીર્થંકરનો જીવ તેર ભવોમાના પશ્ચાનુપૂર્વીક્રમે ત્રીજા ભવમા જિનનામકર્મને, વીસે સ્થાનકોની[1] આરાધના કરીને નિકાચિત બનાવી બારમા ભવે, સર્વાર્થસિદ્ધવિમાન—જે અનુત્તર વિમાનના પાચ વિમાનોની મધ્યમા રહેલ છે, અને જ્યા સમ્યગ્દર્શન પૂર્વક ચારિત્ર સાધનાથી જ મનુષ્યો જઈ શકે, તથા જ્યા રહેલા દેવો એકાવતારિ હોય છે, અને તે ત્રીશ સાગરોપમ પ્રમાણ અજઘન્યોત્કૃષ્ટ આયુવાલા હોય છે—તેના વિનશ્વર દિવ્ય સુખો ૩૩ સાગરોપમ સુધી ભોગવીને, અષાડ વદિ ચોથે સાત કુલકરોમાના વિનીતા નગરીના રાજા શ્રી નાભિ રાજાની મરૂદેવી માતાની કુક્ષિમા પધાર્યા નવ માસ અને ૪ દિવસ વીત્યાબાદ—સાથળમા વૃષભ લંછનવાળા શ્રી પ્રથમ તીર્થંકર ધન રાશિ—ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમા ચૈત્ર વદિ આઠમે અર્ધરાત્રીએ[2] જન્મ પામ્યા. પાચસે ધનુષ્યની સુવર્ણવર્ણી કાયાના ધારક પ્રભુદેવ અનુક્રમે મોટા થયા. ૨૦ લાખ પૂર્વ કાળ સુધી કુમાર અવસ્થામા રહ્યા. ઇંદ્રે વિનીતા નગરી વસાવી રાજ્યાભિષેક કર્યો ૬૩ લાખ પૂર્વો સુધી રાજાપણુ ભોગવ્યુ. પ્રભુને સુમગલા અને સુનદા નામની બે રાણી હતી. ભરતાદિ પુત્રો અને સૂર્યયશા આદિ પૌત્રો હતા. ચૈત્ર વદિ આઠમે ૪૦૦૦ હજાર પરિવારની સાથે છઠ્ઠ તપ કરી વડના ઝાડની નીચે પોતાની જન્મ નગરી (અયોધ્યા) મા સંયમપદ પામ્યા તે વખતે પ્રભુને મન પર્યવજ્ઞાન ઉપજ્યુ. ઇંદ્રે સ્થાપન કરેલ દેવદૂષ્યધારક, ચઉનાણિ, ભગવાન રૂષભદેવે તપસ્વી રૂપે પૃથ્વી ઉપર વિહાર કર્યો આ અવસરે હસ્તિનાગપુર (ગજપુર) મા બાહુબલિના પુત્ર સોમયશા રાજાને શ્રેયાસ નામનો પુત્ર હતો (જેનુ વર્ણન આગળ જણાવીશુ.) પૂર્વ ભવમા બાંધેલા લાભાન્તરાય કર્મના ઉદયથી પ્રભુને નિર્દોષ આહાર લગભગ બાર મહિના સુધી મલી ન શકયો. આ સ્થિતિમા પ્રભુ જ્યારે હસ્તિનાગપુર પધાર્યા, તે દિવસની રાત્રિએ શ્રેયાસકુમાર અને સોમયશા પિતા તથા સુબુદ્ધિ નામના (નગર) શેઠને આ પ્રમાણે સ્વપ્ના આવ્યા

---

૧. પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરે વીસે સ્થાનકોની આરાધના કરી છે. અને બાકીના બાવીશ તીર્થંકરોએ એકાદિ સ્થાનકોની સાધના કરી છે આની સવિસ્તર બીના ત્રિષષ્ઠીય ચરિત્ર, શ્રી વિંશતિ સ્થાનામૃત સંગ્રહ—આદિથી જાણી લેવી.

૨. સર્વે તીર્થંકરોનો મધ્ય રાતે જ જન્મ થાય.

(૧) શ્યામ બનેલા મેરૂપર્વતને ધોઈને મેં ઉજ્જ્વલ બનાવ્યો—આ પ્રમાણે શ્રેયાસને સ્વપ્ન આવ્યું (૨) સૂર્ય બિંબથી ખરી પડેલા હજાર કિરણોને શ્રેયાસકુમારે સૂર્ય બિબમાં જોડી દીધા — એવુ સુબુદ્ધિશેઠને સ્વપ્નુ આવ્યુ. (૩) એક શૂરવીર પુરૂષને ઘણા શત્રુઓએ ઘેરી લીધો હતો, તે શૂરપુરૂષ શ્રેયાસકુમારની મદદથી વિજય પામ્યો—એ પ્રમાણે સોમયશા રાજાને સ્વપ્નુ આવ્યુ સવારે ત્રણે જણા રાજકચેરીમાં એકઠા થયા સ્વપ્નની બીના જાણીને રાજા વગેરે બધાએ કહ્યુ કે—"આજે શ્રેયાંસ-કુમારને કોઈ અપૂર્વ લાભ થવો જોઈએ." ભાગ્યોદયે બન્યું પણ તેવુ જ.

પ્રભુદેવ ફરતા ફરતા શ્રેયાસકુમારના મ્હેલ તરફ આવી રહ્યા હતા ઝરૂખામા બેઠેલા શ્રેયાસકુમાર પ્રભુદેવને જોઈને ઘણા જ ખૂશી થયા આ વખતની પરિસ્થિતિ એવી હતી કે–લોકોએ કોઈ દિવસ સાધુને જોયેલા નહિ, વળી યુગલિકપણાનો વિચ્છેદ થયાને પણ અલ્પ વખત જ થયો હતો. તેથી તેમને 'કઇ રીતે સાધુને દાન દેવાય,' એ બાબતનો અનુભવ પણ ક્યાંથી હોય? આ જ કારણથી તેઓ પ્રભુને જોઈને મણિ, સોનુ, હાથી, ઘોડા વગેરે દેવાને તૈયાર થતા, પરંતુ જ્યારે પ્રભુ કઈ પણ ન લેતા ત્યારે "અમારી ઉપર પ્રભુ નારાજ થયા છે," એવુ અનુમાન કરી ઘણો ઘોઘાટ મચાવતા હતા. આ રીતે લગભગ એક વર્ષ વીત્યા બાદ પ્રભુ અહીં (શ્રેયાંસકુમારના મ્હેલ તરફ) પધાર્યા. શ્રેયાસકુમારે પ્રભુને જોઈને વિચાર કર્યો કે—"અહો! પૂર્વે મેં આવા સાધુવેષ જોયા છે," વગેરે વિશેપ વિચાર કરતા શ્રેયાંસકુમારને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયુ [જાતિ સ્મરણ એ મતિજ્ઞાનનો પ્રકાર છે એનાથી વધારેમા વધારે પાછલા સખ્યાતા ભવોની બીના જાણી શકાય, એમ આચારાંગસૂત્રના પ્રથમ અધ્યયને પ્હેલા ઉદ્દેશામા કહ્યુ છે] આ જાતિ સ્મરણના પ્રતાપે શ્રેયાસકુમારે પોતાની સાથે પ્રભુનો નવ ભવનો[૧] પરિચય આ પ્રમાણે જાણ્યો. સમ્યક્ત્વ પામ્યા પછી ભવની ગણત્રી ગણવાની અપેક્ષાએ પ્રભુ પ્હેલા ભવમા ધનસાર્થવાહ હતા બીજા ભવમાં યુગલિયા હતા ત્રીજા ભવમા દેવતા હતા ચોથા ભવમા મહાબલરાજા હતા પાચમે ભવે લલિતાગનામે દેવ થયા. (અહીંથી શ્રેયાસના સબધની બીના શરૂ થઈ) અહી શ્રેયાસનો જીવ પ્હેલા ધર્મિણી નામની સ્રીના ભવમા નિયાણુ કરીને તે (શ્રેયાસનો જીવ) લલિતાગદેવની સ્વયંપ્રભા નામે દેવી થઈ હતી છઠ્ઠા ભવમા લલિતાંગ (પ્રભુ) નો જીવ વજ્રધર રાજા થયો, શ્રેયાસનો જીવ તેમની શ્રીમતી નામે રાણી થયો સાતમે ભવે બને યુગલિયા થયા આઠમે ભવે પ્હેલા સૌધર્મ દેવ લોકે બંને દેવતા થયા નવમે ભવે પ્રભુનો જીવ જીવાનન્દ નામે વૈદ્ય થયો, ત્યારે શ્રેયાસનો જીવ તેમનો પરમ મિત્ર કેશવ નામે શ્રેષ્ઠિપુત્ર હતો દશમા ભવે બારમા અચ્યુત દેવ લોકે બેઉ જણા મિત્ર દેવ થયા. અગિયારમા ભવે પ્રભુ ચક્રવર્તિ થયા ત્યારે શ્રેયાસનો જીવ તેમનો સારથિ હતો બારમા ભવે બંને સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાને દેવ હતા. અને તેરમા ભવે પ્રભુ તીર્થંકર થયા અને શ્રેયાસનો જીવ તેમનો શ્રેયાસ નામે પ્રપૌત્ર થયો. એમ નવે ભવનો સબધ જાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી શ્રેયાસે જાણ્યો

પોતે પહેલા સાધુપણુ અનુભવેલુ હતું, તેથી શ્રેયાસે વિચાર્યુ કે આ (હાથીઆદિનુ દાન દેનાર) લોકો બીનસમજણથી યોગ્ય દાનને જાણતા નથી જે પ્રભુએ ત્રણે

૧ અન્યત્ર આઠ ભવોનો પરિચય જાણ્યો એમ કહ્યું છે.

ભુવનના રાજ્યનો ત્યાગ કરી સંયમજીવનને આદર્યું છે, તે પ્રભુ — રાગદ્વેષ વગેરે અનેક
અનર્થના કારણભૂત મણિ આદિ પરિગ્રહને શી રીત લ્યે? જાતિસ્મરણથી હું દાનવિધિ
જાણું છું, માટે તે પ્રમાણે કરી બતાવું.” એમ વિચારી શ્રેયાસકુમારે ગોખમાંથી જ્યા
પ્રભુ ઉભા હતા ત્યા આવીને ત્રણ પ્રદક્ષિણા દેઈ, બે હાથ જોડી, નમસ્કાર કરી, આગલ
ઉભા રહી, ઉલ્લાસપૂર્વક આ પ્રમાણે વીનતિ કરી કે— “હે કૃપાસમુદ્ર, અઢાર કોડાકોડી
સાગરોપમ જેટલા કાલ સુધી વિચ્છેદ પામેલ સાધુને નિર્દોષ આહાર લેવાનો વિધિ પ્રકટ
કરો, અને મારે ઘેર શેલડીના રસના જે ૧૦૮ ઘડાઓ ભેટ આવેલા છે તે પ્રાસુક
આહારને કૃપા કરી વ્હોરી (ગ્રહણકરી) મારો ભવસમુદ્રથી નિસ્તાર કરો! આપના
દર્શનના પ્રભાવે જ મને પ્રગટ થયેલ જાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી હું સમજી શકું છું કે— શીલ,
તપ અને ભાવનાથી ચૂકેલ ભવ્ય જીવો દાનરૂપી પાટિયા વિના ભવસમુદ્ર ન જ તરી શકે
પરમ પુણ્યોદયે ઉત્તમ ચિત્ત, વિત્ત અને પાત્રનો મને સમાગમ થયો છે, માટે કૃપા કરી મારે
હાથે દાન ગ્રહણ કરી મને ભવસમુદ્રનો પાર પમાડો” આ વિનંતીના વચન સાભળી
ચતુર્જ્ઞાની પ્રભુએ ઈક્ષુરસને નિર્દોષ જાણી બને હાથ ભેગા કરી આગળ ધર્યા ત્યારે
શ્રેયાસે — આનંદના આંસુ લાવીને, રોમરાય વિકસ્વર થઈને, “આજે હું ધન્ય છું, કૃતાર્થ
છું,” એમ બહુમાન અને અનુમોદના ગર્ભિત વચનો બોલવાપૂર્વક શેલડીનો રસ વ્હોરાવ્યો.
શ્રેયાસે દાનના પાંચે દૂષણો દૂર કરી પાચે ભૂષણો સાચવ્યાં હતા. તે આ પ્રમાણે—

अनादरो विलम्बश्च, वैमुख्यं विप्रियं वच । पश्चात्तापश्च पञ्चामी, सद्दान दूषयंत्यमी ॥ १ ॥
आनन्दाश्रूणि रोमञ्चः, बहुमान प्रियं वचः । किंचानुमोदना पात्र–दानभूषणपंचकम् ॥ २ ॥

ત્રણે કાલના તીર્થંકરોની માફક શ્રી ઋષભદેવ પણ કરપાત્રલબ્ધિવંત લોકોત્તર
પુરૂષ હતા તેથી પ્રભુએ ૧૦૮ ઘડાપ્રમાણ રસ વ્હોર્યો છતાં લબ્ધિના પ્રભાવે એક
બિંદુ પણ નીચે ન પડ્યૂ દાન-મહિમા પણ જુઓ! લેનાર— પ્રભુના હાથ નીચે,
અને દેનાર — ભવ્યના હાથ ઉપર આવે દાન એ ગ્રાહક, દાયક અને અનુમોદક
(એ ત્રણે)ને તારનાર હોવાથી ચાર પ્રકારના ધર્મમા દાનને પ્રથમ કહેલ છે રત્નપાત્ર[1]
સમા પ્રભુને દાન દેતા શ્રેયાસકુમારના હર્ષનો પાર ન રહ્યો

આ પ્રસંગે દેવો પણ ભક્તિનો પ્રસંગ સાચવવા રૂપ વિવેકને ભૂલતા નથી. તેઓ
પંચ દિવ્ય પ્રગટ કરે છે તે આ પ્રમાણે— ૧ અહોદાન! અહોદાન! એવી ઉદ્ઘોષણા
કરે છે. ૨ દુંદુભિ વગાડે છે ૩ તીર્થંકર પ્રભુના પ્રથમ પારણે સાડાબાર લાખ કરોડ
અને તે પછીના પારણાઓમા સાડાબાર લાખ સોનૈયા રત્નની વૃષ્ટિ થાય છે, એ નિયમ
પ્રમાણે તિર્યગ્જૃંભગ દેવોએ ૧૨॥ કરોડ સોનૈયા રત્નની વૃષ્ટિ કરી. ૪ દેવોએ દેવતાઈ
વાજિંત્રો વગાડ્યા. ૫ દેવો એકઠા થયા અને વસ્ત્ર, સુગંધીજલ, પુષ્પાદિની વૃષ્ટિ કરી
શ્રેયાંસનુ ઘર સુવર્ણાદિથી ભરાઈ ગયુ, અને ત્રણે ભુવનમા ધાન્યાદિની નિષ્પત્તિ થઈ

પ્રભુનો હાથ રસથી ભરાયો અને ત્રણે ભુવનમા શ્રેયાસનો યશ ફેલાયો શ્રેયાસ
કુમાર નિરૂપમ સુખના ભાજન બન્યા. કહ્યુ પણ છે કે—

---

૧ શાસ્ત્રમા-રત્નપાત્ર સમાન તીર્થંકર અને સાભિલાષ હોવાથી મુનિવરોને સુવર્ણપાત્ર સમાન તથા શ્રાવકોને રૂપ્યપાત્ર સમાન કહ્યા છે.

भव्वणं धणेण भुवणं, जसेण भयवं रसेण पडिहत्थो ।
अप्पा निरुवमसुक्खं, सुपत्तदाणं महाग्घवियं ॥ १ ॥

સુવર્ણપાત્ર સમાન મુનિવરોને દાન દેતાં અનેક રીતે દ્વિવિધ લાભ થાય છે — તો પછી રત્નપાત્ર સમાન તીર્થંકરને દાનદેનારો ભવ્ય જીવ વિશેષ લાભ પામે, એમા નવાઈ શી? દાયકના ૭ મહિનના રોગો દૂર થાય, અને તે ભવમા અથવા જરૂર ત્રીજે ભવે તે દાયક ભવ્ય મુક્તિ પામે જ

શ્રેયાસકુમારે આ પ્રકારનુ મહાપ્રભાવશાલિ સુપાત્ર દાન દીધુ જેથી તે અક્ષય સુખ પામ્યા આ મુદ્દાથી એને સામાન્ય ત્રીજ ન કહેતાં અક્ષય ત્રીજ કહેવામા આવે છે. પ્રભુએ આ દિવસે ઇક્ષુરસનુ પારણું કર્યું તેથી તે ઇક્ષુતૃતીયા પણ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન—કંઈક અધિક એક વર્ષ સુધી પ્રભુને નિર્દોષ આહાર ન મળ્યો, તેનુ શુ કારણ?

ઉત્તર—પાછલા ભવમા ખલાવાઢમા એકઠા કરેલા ધાન્યને બળદો ખાતા હતા, એટલે ખેડુતો મારતા હતા, ત્યારે પ્રભુના જીવે ખેડુતોને કહ્યુ કે—"મોંઢે છીંકુ બાધવાથી તેઓ ધાન્ય નહિ ખાઈ શકે" ખેડુતોએ કહ્યું કે, અમને છીંકુ બાધતા નથી આવડતું, ત્યારે પ્રભુએ બળદોના મોંઢે છીંકુ બાંધ્યું તેથી બળદોએ ૩૬૦ નીસાસા મૂક્યા એમ બળદોને દુઃખ દેવાથી જે લાભાતરાય કર્મ બાધ્યુ તેનો અબાધા કાલ વીત્યાબાદ દીક્ષાના દિવસે ઉદય થયો, અને સાધિક વર્ષ સુધી તે ઉદય ચાલુ રહ્યો કર્મક્ષીણ થયા બાદ પ્રભુને આહાર મળ્યો.

આ આહાર દેવાના પ્રભાવે શ્રેયાસકુમાર મુક્તિપદ પામ્યા બાકીના તીર્થંકરોએ પરમાન્ન (ખીર) થી પારણુ કર્યું હતુ પ્રથમ પારણુ કર્યા બાદ પ્રભુ ૧૦૦૦ વર્ષ સુધી છદ્મસ્થપણામા વિચર્યા ત્યારબાદ અઠ્ઠમના તપમા રહેલા પ્રભુને ફાગણ વદિ અગિયારસે પુરિમતાલ નગરે ક્ષપકશ્રેણિમા ચઢતા ધ્યાનાન્તરીયકાલે લોકાલોક પ્રકાશક કેવલજ્ઞાન પ્રકટ થયુ પ્રભુદેવે તીર્થની સ્થાપના કરી તેમનો શ્રી પુંડરીકાદિ ૮૪ ગણધરો, ૨૦૬૦૦ વૈક્રિયલબ્ધિવાલા મુનિઓ, ૧૨૬૫૦ વાદિમુનિઓ, ૨૦૦૦૦ કેવલી મુનિઓ, ૧૨૭૫૦ ચઉનાણિ મુનિવરો, ૯૦૦૦ અવધિજ્ઞાની, ૪૭૫૦ ચૌદપૂર્વીઓ, ૮૪૦૦૦ સાધુઓ, બ્રાહ્મીઆદિ ૩૦૦૦૦૦ સાધ્વીઓ, ૩૦૫૦૦૦ શ્રાવકો, ૫૫૪૦૦૦ શ્રાવિકાઓ — એ પ્રમાણે પરિવાર હતો. પદ્માસને ૭ ઉપવાસ કરી મહા વદિ તેરસે અષ્ટાપદ પર્વતની ઉપર પ્રભુ સિદ્ધિપદ પામ્યા આસન્નસિદ્ધિક ભવ્ય જીવો આ બીનાને ધ્યાનમા લઈને વર્ષીતપ કરે છે તેનો સક્ષિપ્ત વિધિ (તપાવલીમા કહ્યા મુજબ) આ પ્રમાણે જાણવો એકાતરે ઉપવાસ કરવા, પારણે બેઆસણુ, બે વખત પ્રતિક્રમણ તથા પૂજા વગેરે **'श्रीआदिनाथाय नमः'** આ પદની વીસ નોકારવાલી ગણવી, સાથિયા, પ્રદક્ષિણા, ખમાસણા બાર બાર, ૧૨ લોગસ્સનો કાઉસ્સગ્ગ ફાગણ વદિ આઠમથી શરૂઆત કરાય છે ત્રણ ચોમાસીના છઠ્ઠ વગેરે અને વૈશાખ સુદિ ત્રીજે છઠ્ઠ આદિ યથાશક્તિ તપ કરી પારણું કરે. ઠામચઉવિહાર કરવો. આની સવિસ્તર બીના તપોરત્ન મહોદધિ આદિ ગ્રથોથી જાણી લેવી.

એ પ્રમાણે ભવ્ય જીવો અખાત્રીજનુ રહસ્ય જાણવા ઉપરાત વર્ષીતપની, સુપાત્ર-દાનની, લાભાન્તરાયાદિ કર્મબધની બીના જાણી કર્મના બંધથી બચી સુપાત્રદાનનો લાભ લેવા પૂર્વક શીલ, તપ, ભાવનાની નિર્મલ સાધના કરી અક્ષય સુખમય મુક્તિપદને પામો એ જ હાર્દિક ભાવના!

પુરાતન ઇતિહાસ અને સ્થાપત્ય

સંપાદક :—
મુનિરાજ શ્રી જયન્તવિજયજી

પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ (ત્રણ લેખો)

(૪૧)[30]

सं. ११६३ जेष्ट (ज्येष्ठ) सुदि १० श्री संडेरक गच्छे लंप्रमर्द्द देव्या जया च श्रेयसे २ पत्न्या जिनमत्या कारितः ॥

સં. ૧૧૬૩ના જેઠ સુદિ ૧૦ને દિવસે, શ્રી સંડેરક ગચ્છના,[31] શેઠ પ્રમર્દ્દ અને તેની પ્રથમ ભાર્યા જયા દેવીના શ્રેય માટે, તેની બીજી ભાર્યા જિનમતીએ આ[32] મૂર્ત્તિ ભરાવી

(૪૨)

संवत् १२८८ वर्षे ज्येष्ठ सुदि १३ बुधे श्री खं(षं)डेरक गच्छे श्रीयशोभद्रसूरि-संताने दु:साधश्रीउदयसिंहपुत्रेण मन्त्रिश्रीयशोवीरेण स्वमातुः श्रीउदयश्रियः श्रेयसे मादडीग्रामचैत्ये जिनयुगलं कारितं प्रतिष्ठितं च श्रीशान्तिसूरिभिः ॥

સંવંત્ ૧૨૮૮ ના જેઠ સુદિ ૧૩ને બુધવારે, શ્રી સંડેરકગચ્છ અને શ્રી યશોભદ્રસૂરિની અમ્નાયવાળા, 'દુ:સાધ' બિરૂદધારક શ્રી ઉદયસિંહના પુત્ર મંત્રી

૩૦, નં ૪૧ અને ૪૨ના લેખો, 'જોધપુર' સ્ટેટના 'જાલોર' પરગણાના ગુડા (બાલોતરા) નામના ગામની બહાર અરધો માઇલ દૂર આવેલ યતિવર્યશ્રી રાજ વિજયજીની સુંદર બગીચીના ઘર દેરાસરમાની બે જિનમૂર્ત્તિઓના છે. તેમાંનો પહેલો લેખ, મૂ. ના. જીની ડાબી બાજુની બેઠી મૂર્ત્તિની બેઠક પર અને બીજો લેખ તેની પાસેની સુંદર મૂર્ત્તિ (કાઉસગ્ગીયા) ની ગાદી પર ખોદેલો છે

મારવાડમાં 'એરણપુરા (શિવગંજ)' થી લગભગ પશ્ચિમમા વીશ માઇલ દૂર 'ગુડા' નામનુ ગામ આવેલુ છે, તે 'બાલોત' જાતના રાજપૂતોની જાગીરીનું હોવાથી 'બાલોતરા' એવા ઉપનામથી ઓળખાય છે 'ગુડા' માં હાલ ભવ્ય જિનમંદિરો ૩, શ્રાવકોના ઘર લગભગ ૩૦૦, ધર્મશાળા, ઉપાશ્રયો જ્ઞાનભંડારો અને શ્રીજીવદયા જ્ઞાન પ્રચારક મંડલ આદિ છે ચાર થોઈ અને ત્રણ થોઈ એમ કટ્ટર બે પક્ષો છે કે જે એક બીજાના ઉપાશ્રયોમા જતા નથી

૩૧ 'અણહિલપુર પાટણ'ની નજીકમા આવેલા "સાડેરા" નામક ગામના નામ ઉપરથી "સંડેરકગચ્છ" નિકળ્યો હોય એમ જણાય છે આ ગામનુ પહેલા 'સંડેરકપુર' નામ હતુ, અને પૂર્વકાલમા ત્યાં સારા ધનાઢ્ય શ્રાવકોની વસ્તી હતી

૩૨ વિશેષતા પદ્માસનવાળી અને શ્રી તીર્થંકર ભગવાનની મૂર્ત્તિની જેવી આ મૂર્તિના જમણા ખભા ઉપર મુહપત્તિની આકૃતિ બનેલી છે. એટલે આ કોઈ પણ ગણધર ભગવાનની મૂર્ત્તિ હોય તેમ જણાય છે.

શ્રી **યશોવીરે,** પોતાની માતા શ્રી **ઉદયશ્રી**ના શ્રેય માટે 'માદડી' ગામના જિન મંદિરમા પધરાવવા માટે જિનયુગલ (કાઉસ્સગ્ગીયાનુ જોડલું)[૩૩] કરાવ્યુ અને તેની શ્રી **શાંતિસૂરિજી**એ પ્રતિષ્ઠા કરી છે.

(૪૩)[૩૪]

ॐ श्रीखं(षं)डेरकगच्छसूरिचरणोपास्तिप्रवीणान्वये ।

दुःसात्रोदयसिंहसूनुरखिलक्ष्माचक्रजाग्रद्यशाः ।

बिंबं शांतिविभोश्चकार स यशोवीरो गुरुमंत्रिणा ।

मातुः श्रीउदयश्रियः शिवकृते चैत्ये स्वय कारिते ॥ १

जेष्ट(ष्ठ) शुक्लत्रयोदश्यां वसुवस्वर्कवत्सरे ।

प्रतिष्टा (ष्ठा) मादडीग्रामे चक्रे श्रीशांतिसूरिभि ॥

सं० १२८८ वर्षे ज्येष्ट (ष्ठ) सुदि १३ बुधे ।

---

૩૩ આની જોડીના બીજા કાઉસ્સગ્ગીયા આ જ દેરાસરમા મૂ. ના. જીની જમણી બાજુમાં વિરાજમાન છે તેની ગાદી પર પણ એ જ સવત્-મિતિ અને એ જ હકીકતવાળો લેખ છે પરતુ એ આ લેખની સાથે બરાબર મળતો હોવાથી તે લેખ અહીં આપવામાં આવ્યો નથી

આ બન્ને કાઉસ્સગ્ગીયા અને બીજી ત્રણ બેઠી જિનમૂર્ત્તિઓ; લગભગ વીશેક વરસ પહેલા, 'ગુડા'થી ત્રણ માઈલ દૂર આવેલા 'માદડી' નામના ગામના સીમાડાની જમીન માંથી પ્રગટ થયેલ. ગુડા નિવાસી યતિવાર્ય **રાજવિજયજી**એ તે વખતે પ્રયાસ કરી એ પાંચે મૂર્ત્તિઓ ત્યાંથી અહીં લાવી, તુરતમા જ પોતાની બગીચીમા ઘરદેરાસર કરાવીને તેમાં પધરાવેલ છે.

૩૪ ફુટનોટ ૩૦માં જણાવેલ 'ગુડા' નામના ગામથી લગભગ ત્રણ માઈલ દૂર 'માદડી' નામનુ ગામ આવેલું છે તેના સીમાડામાંના 'આંગણાવો' નામના અરટ (રેંટ)ની પાસેના સારણેશ્વર મહાદેવના દેરાની ભમતીના આગણામા સુંદર નકશી યુક્ત આરસની પરિકરની ગાદી અને પરિકરનો ઉપરનો ભાગ એમ બે નંગ પડેલા છે; તેમાંની પરિકરની ગાદી પર આ લેખ ખોદેલો છે. પરિકરની ગાદીની લંબાઈ ૨૪ ઈંચ, ઊંચાઈ ૧૨ ઈંચ છે અને— પરિકરના ઉપરના ભાગની લંબાઈ ૩૨ ઇંચ, ઊંચાઈ ૧૬ ઇંચ છે.

આ "**માદડી**", જોધપુર સ્ટેટની જાલોર હકુમતનુ ગામ છે, પણ તે 'પાવઠા'ના ઠાકોરની જાગીરીનુ ગામ છે. 'માદડી'માં હાલમાં એક શ્રાવકનુ ઘર, જિનમદિર કે ઉપાશ્રય નથી. સાભળવા પ્રમાણે અહીના શ્રાવકો પહેલાં જાગીરદારની સાથે અણબનાવ થવાથી ગધૈયો (ગાધેતરો) ઘાલી ઉચ્છાળા ભરીને ચાલ્યા ગયા છે. ત્યારથી આજ સુધી કોઈ પણ જૈન ત્યાં રહેવા ગયેલ નથી

આ પરિકરના બે ભાગો, થોડાં વર્ષો અગાઉ 'માદડી' ગામના સીમાડામાંની જમીનમાથી નિકળ્યા હતા. ત્યાથી લાવીને આ શિવાલયમાં રાખેલા છે. સાભળવા પ્રમાણે 'ગુડા'ના શ્રાવકોએ ઉપર્યુક્ત પરિકર મેળવવા માટે ઘણો પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ

શ્રી **સંડેરકગચ્છ**ના આચાર્યોના ચરણોની સેવા કરવામા પ્રવીણતાવાળા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ (તેના ભક્ત), 'દુ સાધ' બિરૂદધારક મત્રી [૩૫] 'ઉદયસિહ'ના પુત્ર અને તમામ રાજાઓના સમૂહમા જેમની કીર્તિ પ્રસરેલી છે, એવા મહામંત્રી [૩૬] શ્રી

પાવઠાના ઠાકોર તે આપના નથી સાંભળવા પ્રમાણે માદડી ગામમાં બીજી ઘણી જિન-મૂર્ત્તિઓ જમીનમા છે તેમાંની થોડીક લોકોના દેખાવામા આવી હતી, પરંતુ જાગીરદાર ઠાકોરે તે પાછી જમીનમા છુપાવી દીધી છે, અને કોઇ પણ જૈન સાધુ કે શ્રાવકને તે સ્થાન દેખાડવાની તેમ તે સબંધી વાત કરવાની પણ મનાઈ કરી દીધી છે. અમો 'ગુડા' થી તે સ્થળ જોવા માટે 'માદડી' ગયા હતા, પરંતુ ત્યાના કોઇ પણ માણસે તે સ્થાન બતાવ્યું નહિ જો કે તે સ્થાનમા હાલ જમીન ઉપર કાંઈ પણ દેખાય તેમ નથી. ઠાકોરની મંજુરી લઇ જમીન ખોદવામા આવે તો મૂર્ત્તિઓ જરૂર મળી આવવાની સંભાવના છે. માટે લાગવગ ધરાવનારાઓએ આ માટે અવશ્ય કોશિષ કરવી જોઈએ.

૩૫ આ મંત્રી 'ઉદયસિહ' 'ધર્કટગોત્ર' અને 'સંડેરકગચ્છ'ની આમ્નાયવાળો શ્રેષ્ઠ શ્રાવક હતો તેની ધર્મપત્નીનુ નામ 'ઉદયશ્રી' હતુ. મત્રી 'ઉદયસિંહ' બહુ ધનાઢય, મહાદાનેશ્વરી, શૂરવીર અને ધર્મવીર હતો. તેણે અનેક વખત યુદ્ધ કરી લાખો શત્રુઓને પરાસ્ત કર્યા હતા તેની શૂરવીરતાને જોઈને રાજાઓએ તેને "દુ સાધ" એવું બીરૂદ આપ્યુ હતુ તેણે અનેક તીર્થોની મહોત્સવ પૂર્વક યાત્રાઓ કરી હતી અને 'સંડેરકગચ્છ'ના આચાર્યોનો તે ભક્ત હતો. ઘણું કરીને તે 'જાલોર' (જાવાલિપુર) નો રહેવાશી હતો. તેનું સાસરૂ 'માદડી' ગામમા હતું

૩૬ મહામત્રી યશોવીર ઉપર્યુક્ત 'દુ સાધ ઉદયસિંહ અને ઉદયશ્રી'નો મુખ્ય મંત્રી હતો મત્રી 'યશોવીર', બહુ બુદ્ધિશાળી અને રાજનીતિને જાણનારો હોવાથી તેને "મત્રિગુરૂ", તથા વિદ્વાનોનો આશ્રયદાતા હોવાથી "કવીન્દ્રબધુ" આવા બિરૂદો મળેલા હતા. તે ઘણો વિદ્વાન્ તેમજ ધનવાન્ પણ હતો તેને મહામાત્મ 'વસ્તુપાલ-તેજપાલ' સાથે ગાઢ મિત્રાચારી હતી મંત્રી **વસ્તુપાલ**ના પૂછવાથી તેણે મહામાત્ય **તેજપાલે** 'આબુ' ઉપર 'દેલવાડા'મા બધાવેલ અપૂર્વ કારીગરીવાળા શ્રી 'લૂણવસહી' નામક મંદિરની શિલ્પ સબંધી ભૂલો બતાવી હતી. શ્રી 'જિનહર્ષગણિ' વિરચિત શ્રી 'વસ્તુપાલ ચરિત્ર'મા મત્રી **યશોવીર**ના સબંધમા કેટલુક વર્ણન કરેલુ છે. તેણે પોતાના ૧ માતા, ૨ પિતા અને ૩ પોતાના કલ્યાણ માટે 'આબુ-દેલવાડા'ના 'વિમલવ-સહી અને લૂણવસહી' નામના મદિરોમા સુદર કોરણીવાળી ત્રણ દેવકુલિકા — દેરીઓ કરાવીને તેમા જિનમૂર્ત્તિઓ વિ. સં ૧૨૪૫ અને ૧૨૯૧મા પધરાવી હતી. તેમજ તેણે પોતાના મોસાળમા (માદડીગામમા) પોતાની માતાના કલ્યાણ માટે ભવ્ય જિનાલય કરાવીને તેની વિ. સં ૧૨૮૮મા પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી પછીથી કાળક્રમે કોઈ વેળા કોઈ કારણથી તે મદિરનો નાશ થયો હશે, અને તેમાની મૂર્ત્તિઓ ભૂમિમાં ભડારવામા આવી હશે. પાછો ઉદયકાળ થતા તેમાની પાંચ મૂર્ત્તિઓ જમીનમાથી પ્રગટ થઈ, કે જે

'**યશોવીરે**' પોતે પોતાની માતુશ્રી 'ઉદયશ્રી'ના કલ્યાણ માટે '**માદડી**' ગામમા કરાવેલા જિન મંદિરમા પધરાવવા માટે, શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનની સપરિકર મૂર્તિ ૩૭ કરાવી ॥૧॥ તેની 'માદડી' ગામમા શ્રી **શાંતિસૂરિજી**એ વિ સ. ૧૨૮૮ ના જેઠ સુદિ ૧૩ ને બુધવારે પ્રતિષ્ઠા કરી છે. ॥૨॥

સં. ૧૨૮૮ ના જેઠ સુદિ ૧૩ ને બુધવાર.

'ગુડા'ની બગીચીના દેરાસરમાં પધરાવવામા આવી છે તેમાંની બે ઉભી મૂર્ત્તિઓ (કાઉસ્સગ્ગીયા)માની એકપરનો લેખ અહીં લેખાક ૪૧ મા પ્રગટ કરવામા આવ્યો છે.

૩૭ 'ગુડા'થી બે માઈલ દૂર 'દયાળપુરા' ગામના ઝાંપામા આવેલ પણ 'માદડી' ગામના તાબાના એક અરટ (રેંટ)ના ખેતરના એક ખુણામા શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાન્‌ની મૂર્ત્તિનુ ખંડિત ધડ પડયું છે. તેની બેઠકપર લેખ નથી, પરંતુ હરણનુ લંછન છે. એટલે મંત્રી 'યશોવીરે' ભરાવેલી સપરિકર શ્રી શાંતિનાથ ભગવાન્‌ની મૂર્ત્તિ કદાચ આ જ હોય અને જમીનમાથી નિકલ્યા પછી આમ જ રખડતી રહેવાથી ખંડિત થઈ ગઈ હોય

(પૃષ્ઠ ૫૩૮ થી ચાલુ)

શરૂ થઈ જાય તે વાતમા કોઈથી ના પાડી શકાશે નહિ જપ, તપ, ધ્યાન, ગુરૂવંદન, વૈયાવચ્ચ આદિ ક્રિયાઓમા જેમ તે ધ્યાન આવી શકે છે, તેવી રીતે ક્ષમાના વિચારોમા તે ધ્યાન આવી શકે તેમા નવાઈ શી?

લેખક તે અમુલખ ઋષિના લખાણમા પણ જો મન દીધુ હોત અને શ્વેતામ્બર આગમોને ખોટી રીતે વગોવવા અને પલ્લિવાલોને ભડકાવવામા તે લેખક મસ્ત ન બનેલો હોત તો તે જ લેખમા '**किंचित् भी क्रोध नहीं किया**' આવું જોરદાર વાક્ય જે આખી કથાના સારરૂપ છે તે દેખ્યા વગર રહેત જ નહિ તે ઉપરથી ક્ષમાના મુદ્દાને જો સમજત તો લેખકને સાચા એવા શ્વેતામ્બરોની નિંદા કરવી ન પડત

"સમ્પાદકીય ટિપ્પણિયાં"માંની "સચેત હોજાઓ" શીર્ષક નોંધ

સંપાદકીય ટીપ્પણીમા શ્રીમાન્ મીઠુનલાલજીના નામની જે ટીકા કરવામા આવી છે તે કેટલી બધી ખોટી છે તે હકીકત તે પત્ર (કે જેની નકલ ત્યા જ આપવામા આવી છે તે) વાંચવાથી સમજી શકાય તેમ છે કેમકે તે પત્રમા કેવળ પુસ્તકને મોકલતાં પુસ્તકનો ઉપયોગ માત્ર જણાવેલો છે દિગમ્બર પ્રતિમાઓને ખસેડવી કે શ્વેતામ્બર પ્રતિમાઓને લાવવી, અગર દિગમ્બર વસ્તુઓને ખસેડવી અને શ્વેતામ્બર વસ્તુઓને લાવવી તે વાતની ગંધ પણ નથી. એ બધા કરતા તો ચદનગાવની સાથે જે સંબંધ જોડાએલો છે તે તો લેખકની ચોરી બુદ્ધિને જ જાહેર કરી રહ્યો છે પણ આવા લેખોથી કે આવી કૂટ નીતિથી ધર્મસ્થાનો કે તીર્થો આપણા કરી લેવાતા નથી તેમ જ કોઈ પણ ન્યાય સમજનારો એમા કલ્યાણને સમજે પણ નહિ.

लुप्तप्राय: जैन ग्रन्थों की सूचि

कर्ता—श्रीयुत अगरचंदजी नाहटा, कलकत्ता

कई वर्ष पूर्व दिगम्बर पंडित जुगलकिशोरजी मुख्तार सम्पादित "अनेकान्त" पत्र पढने का सुअवसर मिला था। उसमें लुप्तप्राय. दिगम्बर जैन ग्रन्थों की सप्रमाण सूचि और उन अलभ्य ग्रन्थों को खोजनिकालनेवालों को पुरस्कार देने की योजना प्रगट हुई थी। उसे पढकर श्वेताम्बर समाज के भी सैंकडों ग्रन्थ जिनके होने के मात्र उल्लेख ही पाये जाते है पर उनकी प्रतियां नहीं मिलती—उनकी सूचि बनाने की सहज इच्छा जागृत हुई, परन्तु साधनाभाव से उसे शीघ्र ही कार्यरूप में परिणत नहीं कर सका।

गत वर्ष जब मै कलकत्ते में था उस समय इस सम्बन्ध में लेख लिखकर साहित्यसेवी विद्वानों का ध्यान आकर्षित करने के विचार से, जैनधर्म प्रचारक सभा भावनगर के स्वर्ण ज्युबीली महोत्सव के उपलक्ष में "जैनधर्म प्रकाश" का विशेषांक निकलनेवाला था उसमें प्रकाशनार्थ "अलभ्य ग्रन्थों की खोज" शीर्षक एक लेख भेजा। परन्तु लेख विलम्ब से पहुचने से उक्त अंक में प्रकाशित न हो सका। अत उसको "जैन" पत्र में प्रकाशनार्थ भेजा। उसमें उस लेख का कुछ हिस्सा प्रकाशित होने के पश्चात् आगे उसका प्रकाशन नहीं किया गया, और वह अधुरा ही रहा।

इसके पश्चात् जब मै बिकानेर गया, इस विषय में विशेष रूप से खोज करना प्रारम्भ किया, और उसके फल स्वरूप जितनी सामग्री सग्रह कर सका उसकी एक सप्रमाण (उल्लेखवाले ग्रन्थों के नामसह) सूचि तैयार की। पर उसे किसी गम्भीर जैन साहित्यसेवी विद्वान् मुनिमहाराज को दिखाये बिना प्रकाशित करना उचित नहीं समझकर, पाटणस्थ पूज्य मुनिराज श्री पुण्यविजयजी महाराज को वह सूचि अवलोकनार्थ भेजी और उन्होंने संशोधनानुसार उसे व्यवस्थित की, जो यहां प्रकाशित की जाती है।

इस सूचि में नोंधित ग्रन्थों में के कई तो सैंकडों वर्षों से ही अनुपलब्ध हैं, पर कई तो अभी १००-२०० वर्षों में ही लुप्त हो गये हैं। भंडारों में खोज करने से उनके मिलजाने की पूर्ण सम्भावना है। अभी तक जैन समाज में साहित्य प्रेम जैसा चाहिए उसका १६मा भाग भी नहीं है। इसीसे सैकडों जगह हस्तलिखित ग्रन्थों के भंडार है पर अधिकांश भंडारों के तो ताले ही लगे रहते है। न तो उनकी सूचि ही बनी है न समय पर किसी साहित्य प्रेमी के निवेदन करने पर भी वे ग्रन्थ देखने मिलते हैं। इसी कारण हमारे भंडारों में हजारों साहित्य-पुष्प के होने पर भी साधारण साहित्य-प्रेमी की तो बात ही क्या, बडे बडे विद्वानों को भी उनकी सुवास लेने का सुअवसर नहीं मिलता। घर में अनेक रत्नों के होने पर भी हमें उनके लिये

बाहर भटकना पडता है। आशा है अब भी हम सत्य को समझकर हमारे ग्रन्थरत्नों की खोज में लग जायेंगे।

नंदीसूत्र उल्लिखित अलभ्य ग्रन्थः—

उत्कालिक श्रुतः— १ कल्पाकल्प। २ चुल्ल (क्षुल्लक?) कल्प। ३ महाकल्प[1]। ४ महाप्रज्ञापना। ५ प्रमादाप्रमाद। ६ पोरसी मडल। ७ मंडल प्रवेश। ८ विद्याचारण विनिश्चय। ९ आत्मविभक्ति (विशुद्धि)। १० ध्यान विभक्ति। ११ सलेखनाश्रुत। १२ वीतरागश्रुत। १३ विहार कल्प। १४ चरणविधि (विशुद्धि)।

कालिक श्रुत— १६ क्षुल्लक विमान प्रविभक्ति। १६ महाविमान प्रविभक्ति। १७ अगचूलिका[2]। १८ वर्गचूलिका। १९ विवाहचूलिका। २० अरुणोपपात। २१ वरुणोपपात। २२ गरूडोपपात। २३ धरणोपपात। २४ वेश्रमणोपपात। २५ वेलधरोपपात। २६ देवन्द्रोपपात। २७ उत्थानश्रुत। २८ समुत्थानश्रुत। २९ नागपरिज्ञावलिका।

पाक्षिक सूत्र उल्लिखित अलभ्य ग्रन्थ—

३० आसीविष भावना। ३१ दृष्टिविष भावना। ३२ महास्वप्न भावना। ३३ चारणस्वप्न भावना। ३४ तैजस निसर्गी। ३५ नरक विशुद्धि (जे. सा. स. इ.)।

प्राभृत ग्रन्थ.—

योनि प्राभृत—धारसने कृत (स. १३०) ग्र. ८०० (बृहत टिप्पनिका उल्लिखित)। सिद्धि प्राभृत। निमित्त प्राभृत। विद्या प्राभृत। प्रतिष्ठा प्राभृत। कर्मप्राभृत (कर्मग्रन्थ उल्लिखित) विज्ञानप्राभृत। कल्पप्राभृत (विविध तीर्थ कल्प उल्लिखित)। स्वर प्राभृत (ठाणांग टीका उल्लिखित)। नाट्यविधि प्राभृत (रायपसेणी टीका उल्लिखित)।

निर्युक्तियें:—	**कर्ता**	**उल्लेख**
सूत्रप्रज्ञप्ति निर्युक्ति	भद्रबाहु	आवश्यक निर्युक्ति
ऋषिभाषित निर्युक्ति	,,	,,
अनुयोग.—		
लोकानुयोग	कालिकाचार्य	पचकल्पभाष्य
प्रथमानुयोग	,,	जैनप्रभा, वर्ष १, पृ. १३०
संहिता:—		
कालकसंहिता	,,	,,

१ बृहत्कल्प की किसी किसी हस्तलिखित प्रति में उसीका नाम महाकल्पसूत्र लिखा है। पर ये भिन्न भिन्न ज्ञात होते हैं।

२ उपलब्ध अगचुलिया वंगचुलिया सभवत. पीछे के बने हुए हैं, उनकी प्राचीन से प्राचीन लिखित प्रति कब की मिली है इसकी खोज करना आवश्यक है। नन्दी की विषय विचारणा से रायपसेणी सूत्र भी उपलब्ध रायप्रसेणी से भिन्न होना चाहिये। दृष्टिवाद भी अलभ्य है पर वह बहुत पूर्व ही नष्ट हो चुका था अत. सूचिमें नहीं लिखा गया.।

कुशलशतसइ	कुशलचंद्र	हिन्दी जैन साहित्य इतिहास
अलकार प्रबोध	अमरचंद्रसूरि	काव्यकल्पलतावृत्ति
ठाणांगवृति	जिनराजसूरि	श्री सारकृत जिनराज सूरिरास[1]

श्री हरिभद्रसूरिकृत अलभ्य ग्रन्थ:—

गणधरसार्द्धशतक बृहद्वृत्ति उल्लिखित ग्रन्थ—अर्हत् चूडामणि। क्षेत्र समासवृत्ति। जीवाभिगमलघुवृत्ति। संग्रहणीवृत्ति।

हरिभद्रचरित्र उल्लिखित— अनेकान्तप्रघट्ट। चैत्यवन्दन माला (संस्कृत)। धर्मलाभसिद्धि। परलोकसिद्धि। प्रतिष्ठाकल्प। बृहन्मिथ्यात्वमथन। लग्नशुद्धि। लोकबिन्दु। वीरस्तव। वीरांगद कथा। वेदबाह्यता निराकरण। व्यवहारकल्प। श्रावकप्रज्ञप्ति वृत्ति। श्रावकधर्मतंत्र। षट्दर्शनी। संक्तिपंचिसी (?)। संपंचासित्तरी।

अन्यान्य ग्रन्थ—कर्मस्तववृत्ति। कुलक। क्षमावल्लीबीज। जंबूद्वीपप्रज्ञप्ति टीका। ज्ञानपचक विवरण (गाथासहस्री उल्लिखित)। तत्त्वार्थलघुवृत्ति। धर्मसारमूल टीका (प्रज्ञापना टीका उल्लिखित)। धर्मसंग्रहणी (स्याद्वादमंजरी उल्लिखित) धूर्ताख्यान। न्यायविनिश्चय। न्यायावतारवृत्ति (प्रबंधकोष उल्लिखित)। पंचस्थानक (मध्यान्ह व्याख्यान उल्लिखित)। मुनिपतिचरित्र। यतिदिनकल्प। यशोधरचरित्र। लघुक्षेत्रसमास। संस्कृता-त्मानु। सर्वज्ञसिद्धि—सटीक। स्याद्वादकुचोद्य परिहार। संबोध प्रकरण। भव्यवर पुंडरीक (प्रश्नोत्तरपद्धति उल्लिखित।

श्रीमद् यशोविजयजी कृत अलभ्य ग्रन्थ[2]

१ अध्यात्मबिन्दु। २ अध्यात्मोपदेश। ३ अलङ्कार चूडामणि टीका। * ४ आकर *। ५ आत्मख्याति। ६ काव्यप्रकाश टीका। ७ छंद चूडामणि टीका। ८ ज्ञानसार चूर्णि। ९ तत्त्वालोक विवरण। १० त्रिसूत्र्या लोकविधि*। ११ द्रव्यालोक*। १२ प्रमारहस्य *। १३ मङ्गलवाद*। १४ लताद्वयम्। १५ वादमाला*। १६ वादरहस्य *। १७ विधिवाद*। १८ वीरस्तवटीका। १९ वेदान्तनिर्णय। २० वेदान्त विवेक सर्वस्वम्। २१ वैराग्यरतिः। २२ शठ प्रकरणम्। २३ सिद्धान्त तर्क परिष्कार। २४ सिद्धान्तमञ्जरी टीका। २५ स्याद्वाद मंजूषा। (स्याद्वाद् मंजरी टीका)। २६ स्याद्वाद रहस्य*। २७ कूपदृष्टांत विशदीकरण*। २८ ज्ञानार्णव* (अपूर्ण कोडायभंडार)। (क्रमश)

१ यह रास हमारी ओर सेप्रकाशित "ऐतिहासिक जैन काव्य संग्रह" में छप चुका है।

२ जैनस्तोत्र सन्दोह प्रस्तावना पृ ९८ में अलभ्य २७ ग्रन्थो की नोध है उसमें मुनिवर्य श्री पुण्यविजयजी के सूचनानुसार विचार बिन्दु उपलब्ध है अत न० २६ तक के ग्रन्थ उक्त प्रस्तावना एव न २७–२८ जैनसाहित्यनो सक्षिप्त इतिहास के आधार से सूचि की गइ है।

* श्रीमद् के स्वय रचित ग्रन्थो में इनका उल्लेख है।

સમાચાર

પદવી પ્રદાન—

આચાર્ય પદવી—આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયલબ્ધિસૂરિજી મહારાજના શિષ્ય ઉપાધ્યાય મહારાજ શ્રી લક્ષ્મણવિજયજી તથા ઉપાધ્યાય મહારાજ શ્રી ગંભીરવિજયજીને સીહોર મુકામે ચૈત્ર વદી પાંચમના દિવસે આચાર્ય પદવી આપવામાં આવી છે.

પ્રવર્તક પદ—મુનિરાજ શ્રી દુર્લભવિજયજીના શિષ્ય મુનિરાજ શ્રી ઉદ્યોતવિજયજીને, આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયપ્રતાપસૂરિજીના શિષ્ય મુનિરાજ શ્રી માણેકવિજયજીને તથા આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયભક્તિસૂરિજીના શિષ્ય મુનિરાજ શ્રી ચંદનવિજયજીને ઘોઘા મુકામે ચૈત્ર સુદી પાંચમના દિવસે પ્રવર્તક પદ આપવામાં આવ્યું છે

કાળધર્મ—

આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયદાનસૂરિશ્વરજી મહારાજના વયોવૃદ્ધ શિષ્યરત્ન મુનિરાજ શ્રી નાયકવિજયજી મહારાજ પાટણ મુકામે ચૈત્રવદી ચોથના દિવસે કાળધર્મ પામ્યા છે

મુનિમહારાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી મહારાજના શિષ્ય મુનિમહારાજ શ્રી હિમાંશુવિજયજી મહારાજ સિંધ-કરાચી તરફ વિહાર કરતા હાલા (સિંધ) મુકામે ચૈત્ર વદી છઠના દિવસે કાળધર્મ પામ્યા છે.

નવુ પેપર—

ગઈ મહાવીર જયન્તીના સ્મરણ રૂપે પુનામાથી "મહારાષ્ટ્ર જૈન" નામનુ પાક્ષિક પત્ર નીકળવાના સમાચાર મળ્યા છે

નવી આર્ટ્સ કૉલેજ—

અમદાવાદમા શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈ લાલભાઈએ ૩ા એ લાખની કરેલી સખાવતના પરિણામે આવતા જુન મહિનાથી શેઠ લાલભાઈ દલપતભાઈ આર્ટસ કૉલેજ શરૂ થશે

કેસની મુદત—

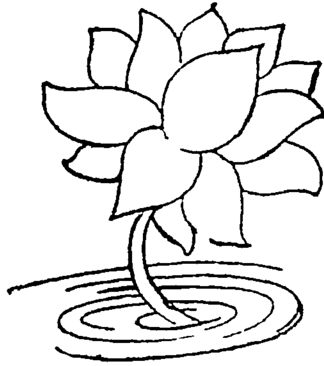
શૌરીપુર તીર્થના અંગે શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બરો વચ્ચે ચાલતા કેસના અંગેની આગળની તારીખ નવમી ઑગસ્ટની રાખવામા આવી છે

સર્વ ધર્મ પરિષદ્—

તાજેતરમા ધુળીયા (પશ્ચિમ ખાનદેશ) મુકામે મળેલી સર્વ ધર્મ પરિષદ્મા જૈનધર્મ સંબંધી આચાર્ય મહારાજ શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજ તરફથી હિન્દી ભાષાનો નિબંધ મોકલવામા આવ્યો હતો પ્રોફેસર સુરૂ તથા હર્બર્ટવોરને અંગ્રેજી ભાષામા જૈનધર્મ સંબંધી નિબંધો મોકલ્યા હતા તથા મુનિરાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી (ન્યાયતીર્થ) એ ત્યા હાજર રહીને જૈનધર્મ સંબંધી પોતાનો હિન્દી ભાષાનો નિબંધ વાચી સંભળાવ્યો હતો ઉપાધ્યાય શ્રી સુખસાગરજી મહારાજે પણ ત્યા જૈનધર્મ સંબંધી ભાષણ કર્યું હતુ

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

જૈન તત્ત્વજ્ઞાન, જૈન સાહિત્ય, જૈન કળા અને જૈન
ઇતિહાસના વિષયો ચર્ચતું, શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક
સમિતિનુ પ્રતિકાર વિષયક માસિક મુખપત્ર.

તંત્રી:
શાહ ચીમનલાલ ગોકળદાસ

વર્ષ ૨]
ક્રમાંક ૨૩.
[અંક

श्री जैन सत्य प्रकाश

(मासिक पत्र)

विषय–दर्शन

१ श्री सरस्वती विंशिका	: आचार्य महाराज श्रीमद् विजयपद्मसूरिजी	: ५५१
२ दिगंबर शास्त्र कैसे बने ?	: मुनिराज श्री दर्शनविजयजी	: ५५२
૩ સમ્યગ્દર્શન	: આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયપદ્મસૂરિજી	: ૫૫૬
૪ ગુજરાતની જૈનાશ્રિત કળા	: શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ	: ૫૬૦
५ चैत्यवंदनम्	: पंडित अमृतलाल मोहनलाल संघवी	: ५६४
६ लुप्तप्राय जैनग्रन्थों की सूचि	: श्रीयुत अगरचन्दजी नाहटा	: ५६७
૭ દિગંબરોની ઉત્પત્તિ	: આચાર્ય મહારાજ શ્રીમત્ સાગરાનન્દસૂરિજી	: ૫૭૫
૮ પુરાતન ઇતિહાસ અને સ્થાપત્ય		
(१) माण्डवगढ संबंधी लेख	: श्रीयुत अगरचंदजी नाहटा	: ५८०
(૨) પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ	: મુનિરાજ શ્રી જયંતવિજયજી	: ૫૮૨
૯ તરંગવતીની કથા	: મુનિરાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી	: ૫૮૪
સમાચાર		પૃષ્ઠ ૫૯૦ ની સામે

: વિજ્ઞપ્તિ :

જે પૂજ્ય મુનિરાજોને "શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ" મોકલવામાં આવે છે, તેઓએ પોતાના વિહારાદિકના કારણે બદલાતું સરનામું દરેક મહિનાની સુદી ત્રીજ પહેલાં અમને લખી જણાવવા કૃપા કરવી, જેથી માસિક ગેરવલ્લે ન જતાં, વખતસર મળી શકે

વાર્ષિક લવાજમ :

સ્થાનિક ૧-૮-૦

બહારગામનું ૨-૦-૦

છુટક અંક ૦-૩-૦

: જોઈએ છે

'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' ના પ્રથમ વર્ષના ૨, ૩, ૭, ૮, અંકોની જરૂર છે. જેઓ તે મોકલશે તેનો સાભાર સ્વીકાર કરીને બદલામાં તેટલા અંકો મજરે આપવામાં આવશે.

મુદ્રક અને પ્રકાશક : **ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ**, મણિ મુદ્રણાલય,
કાળુપુર, ખજુરીની પોળ, અમદાવાદ
પ્રકાશન સ્થાન : શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય,
જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા, અમદાવાદ

णमो त्थु णं भगवओ महावीरस्स

सिरि रायनयरमज्झे समीलिय सव्वसाहुममइय । पत्त मासियमेयं भव्वाण मग्गय विसय ॥१॥

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

अण्णाणग्गहदोसगत्थमइणा कुव्वति जे धम्मिए,
अक्खेवे खलु तेसिमागमगयं दाउं विसिट्ठुत्तरं ॥
सोउं तित्थयरागमत्थविसए चे भेऽहिलासा तया,
वाइज्जा प्पवरं पसिद्धजइणं सच्चप्पयासं मुया ॥ २ ॥

પુસ્તક ૨ | વીર સંવત ૨૪૬૩ | અંક ૧૧

વિક્રમ સંવત ૧૯૯૩ : જેઠ શુક્લા પંચમી | રવિવાર | : સન ૧૯૩૭ જૂન ૧૩

श्री सरस्वती विंशिका

कर्ता—आचार्य महाराज श्रीमद् विजयपद्मसूरिजी

[गतांकथी पूर्ण]

(आर्यावृत्तम्)

मज्झ मणं तइयपयं—बुए कया रायहंसदिट्ठंता ॥
होहिइ लीणं वाणि ! फुडं वएज्जा पसीऊणं ॥ १९ ॥
णयणेउण्णं तेसिं, सुलहं वरसत्तभंगविण्णाणं ॥
सिरिसुयदेवी जेसिं, सययं हिययं विहूसेइ ॥ २० ॥
रससंचारणविउसिं, चउब्भुयं हंसवाहणं सुब्भं ॥
कुंदिंदुहस्सवासं, सुयदेविं भगवइं थुणमि ॥ २१ ॥
सुयदेवयाइ भत्ती, उप्पज्जइ पुण्णपुंजकलियाणं ॥
मंगलमयसिरितुट्ठी, संपज्जउ संभयंताणं ॥ २२ ॥
गुणणंदणिहिंदुसमे, माहेऽसियसत्तमीइ गुरुवारे ॥
पुण्णपइट्ठादियहे, अट्ठमचन्दप्पहस्स मुया ॥ २३ ॥
पवरवदरखागामे, गुरुवरसिरिणेमिसूरिसीसेणं ॥
पउमेणायरिएणं, सरस्सईवीसिया रइया ॥ २४ ॥
रयणमिमं विण्णत्तो, मोक्खाणन्देण हं समकरिस्सं ॥
भणणाऽऽयण्णणभावा, संघगिहे संपया पुण्णा ॥ २५ ॥ (संपूर्ण)

दिगम्बर शास्त्र कैसे बने?

लेखक—मुनिराज श्री दर्शनविजयजी

(गतांक से क्रमशः)

प्रकरण १२—आ० पूज्यपाद (विधानन्दीजी)

दिगम्बर साहित्य के निर्माण में आ० कुन्दकुन्द के बाद दूसरा नम्बर स्वामी पूज्यपाद का ही आता है। यद्यपि आपके पहिले के कई आचार्यों के ग्रन्थ दिगम्बर सम्प्रदाय में मान्य है, किन्तु हम पूर्व के प्रकरण में सप्राण बता चुके हैं कि उन ग्रन्थों के प्रणेता श्वेतांबर आचार्य थे, सिर्फ अपनी मान्यता से प्रतिकूल न होने के कारण ही दिगम्बर संघ ने उन्हें अपनाया है। उन ग्रन्थों में श्वेतांबरत्व का झलक स्पष्ट है।

आचार्य पूज्यपाद दिगम्बर आचार्य हैं, और आप अपने ढंग के अनोखे विद्वान् है। आपके ग्रन्थों में दिगम्बर मतसम्मत कुछ वस्तु वर्णन भी है।

आपका दूसरा नाम आचार्य विद्यानन्दी है।

श्रवणवेल्गुल शिलालेख नं० ४०, १०५ और १०८ में आ० समन्तभद्र के पश्चात् आपका नाम उत्कीर्ण है। नं० ४० में तो आपके ५ ग्रन्थो का भी उल्लेख है। आपका समय काल ठीक विक्रम की छट्ठी शताब्दी का पूर्वार्ध है।

आ० देवसेन लिखते है कि—वि० सं० ५२६ में आ० पूज्यपाद के शिष्य वज्रनन्दी ने द्राविड मथुरा (मदुरा) से द्राविड संघ चलाया, जिनके दूसरे नाम हैं "द्रामिल सघ" "पुन्नाट सघ"। आ० द्वितीय जिनसेनसूरि, वादिराजसूरि और श्रीपालदेव ये सब पुन्नाट संघ के आचार्य है। नन्दी संघ व अरुगल शाखा भी इस संघ के ही अंग हैं। किसी स्थान में स्वामी समन्त को अरुगल शाखा के आचार्य माने हैं।

श्रीयुत नाथूराम प्रेमीजी लिखते है कि — इस (द्राविड संघ) की उत्पत्ति का समय है वि० संवत् ५२६ का और इसके उत्पादक बताये गये है आचार्य पूज्यपाद के शिष्य वज्रनन्दी। दक्षिण और कर्णाटक के प्रसिद्ध इतिहासज्ञ प्रो० के० बी० पाठक ने किसी कनडी ग्रन्थ के आधार से मालुम किया है कि पूज्यपाद स्वामी दुर्विनीत नाम

के राजा के समय में हुए है। दुर्विनीत राजा उनका शिष्य था। दुर्विनीत ने विक्रम संवत् ५३७ से ५७० तक राज्य किया है। वज्रनन्दी यद्यपि पूज्यपाद के शिष्य थे, फिर भी सम्भव है कि उन्होंने उन्हीं के समय में अपना संघ स्थापित कर लिया हो। ऐसी दशा में ५२६ के लगभग उनके द्वारा द्राविड संघ की उत्पत्ति होना ठीक जान पडता है। — दर्शनसार की प्रस्तावना, पृ० ३७.

अर्थात् आ० पूज्यपाद स्वामी विक्रम संवत् ५२६ व ५३५ के करीब में विद्यमान थे। आपने जैनेन्द्र व्याकरण, तत्त्वार्थ सूत्र के उपर सर्वार्थसिद्धि टीका, जैनाभिषेक छन्दशास्त्र और समाधि शतक स्वास्थ्य ग्रन्थ बनाये है। उनके समय तक वा० उमास्वातिजी के तत्त्वार्थाधिगम सूत्र पर सिर्फ स्वोपज्ञ भाष्य था, और पू० वाचकजी श्वेतांबर थे, अतः दिगम्बर विद्वानों ने उन मूल सूत्र और भाष्य का अब तक स्वीकार नहीं किया था। आ० पूज्यपाद ने दिगम्बर संघ में इस शास्त्र का प्रचार लाभप्रद माना और आपने कुछ परावर्तन के साथ उस भाष्य के अनुकरण सी सर्वार्थसिद्धि नामक टीका बना ली। आपके इस प्रयत्न के फल स्वरूप मूल तत्त्वार्थ सूत्र दोनों सम्प्रदाय का मोक्ष-शास्त्र बन गया। आपने सूत्रों का परिवर्तन भी बहुत कम प्रमाण में ही किया है। इस तरह आपने दिगम्बर समाज में एक सिद्धांत-शास्त्र तैयार कर दिया और दिगम्बर समाज में भी तत्त्वार्थ सूत्र आगम के रूप में प्रतिष्ठित हुआ।

श्वेतांबर और दिगम्बर समाज में द्रव्य लिङ्ग भेद के विषय में तीव्रतर मतभेद है। श्वेतांबर समाज अनेकान्त दृष्टि से पुरुष, स्त्री व नपुसक तथा स्वलिङ्ग, परलिङ्ग और गृहस्थ लिङ्ग इन सभी द्रव्य लिङ्गों को भाव लिङ्ग की मौजूदगी में मोक्ष के योग्य मानता है, जब दिगम्बर समाज सिर्फ पुरुष और साधुलिङ्ग मे ही मोक्ष की योग्यता मानता है। आपने एकांत लिङ्गाग्रही को सख्त फटकारा है, और भावलिङ्ग को ही प्रधान मानने का शिक्षण दिया है। जैसा कि —

येनात्मनाऽनुभूयाऽहमात्मनैवाऽऽत्मनात्मनि ॥
सोहं न तन्न सा नाऽसौ, नैको न द्वौ न वा बहु ॥२३॥

आत्मा आत्मस्वरूप के अनुभव से आत्मदशा मे स्थित होकर आत्मभावको पाता है, तब उसे ज्ञान होता है कि–में न पुरुष हू, न नपुसक हू, न स्त्री हूं, न एक हू, न दो हूं, न अनेक हू, मतलब आत्मा आत्मा ही है। मोक्ष मे जानेवाला वही है।

त्यक्त्वैवं बहिरात्मानं ॥२७॥

मोक्ष-मार्ग में बहिरात्माकी चर्चा करनेवाले इस कथन से भी बोधपाठ ले सकते हैं।

यो न वेत्ति परं देहात् ॥ ३३ ॥

मोक्ष-मार्ग में पुरुष शरीर, स्त्री शरीर की चर्चा करनेवाले इस श्लोक से ज्ञान प्राप्त कर सकते है। ज्ञानी पुरुष के वचन निष्फल या निरपेक्ष नहीं होते है।

परत्राहं मतिः स्वस्माच्च्युतो वध्नात्यसंशयम् ॥४३॥

मेरा शरीर, मेरा वस्त्र यह विचारणा ही आत्मा को बंधन कारक है, उनके होने पर भी उन्हें अपना मानना नहीं चाहिये।

दृष्यमानमिदं मूढः स्त्रिलिङ्गमवबुध्यते ॥४४॥

बेचारा कमअकल आदमी मै पुरुप हूं, मै स्त्री हूं, मैं नपुंसक हूं ऐसा मानता है, जब की मोक्षगामी आत्मा इन लिंगों से रहित है। उसके लिङ्ग ज्ञानादि है।

पूर्वविभ्रमसंस्काराद्भ्रान्तिं भूयोऽपि गच्छति ॥४५॥

विभाव का विचार करनेवाला जीव ज्ञानी होने पर भी मैं पुरुष हुं, मै ब्राह्मण हूं, यह शूद्र है, इस विचारणा से पुन: भ्रम में फस जाता है।

शरीरे वाचि चात्मानं० ॥५४॥

शरीर को आत्मा मानना यह अज्ञानता है। जीव शरीर से भिन्न है फिर भी पुरुष देह से मोक्ष होता है, स्त्रीत्वांगको दूर करने से स्त्री देह से भी मोक्ष है यह बात कहना मात्र है।

जीर्णे वस्त्रे यथात्मानं, न जीर्णं मन्यते तथा।
जीर्णे स्वदेहेऽप्यात्मानं, न जीर्णं मन्यते बुधः ॥६४॥

इस आशय के और भी उत्तरार्ध श्लोक बन सकते है कि—

स्त्रियो देहे तथाऽऽत्मानं, न स्त्रियं मन्यते बुधः ॥
शूद्रदेहे तथाऽऽत्मानं, न शूद्रं मन्यते बुधः ॥
नयत्यात्मानमात्मैव, जन्म निर्वाणमेव च ॥७५॥

आत्मा ही आत्मा को ससार मे फसाता है और मोक्ष में ले जाता है।

लिङ्गं देहाश्रितं दृष्टं, देह एवात्मनो भवः।
न मुच्यन्ते भवात्तस्मात्, ते ये लिङ्गकृताग्रहाः ॥८७॥
जातिर्देहाश्रिता दृष्टा ॥८८॥

इस श्लोक से स्पष्ट है कि—ब्राह्मण ही मोक्ष में जा सकता है, पुरुष ही मोक्ष में जा सकता है, नग्न ही मोक्ष मे जा सकता है इत्यादि लिङ्ग के आग्रह से संसार बढता है।

जातिलिङ्गविकल्पेन, येषां च समयाग्रहः
तेऽपि न आप्नुवन्त्येव, परमं पदमात्मनः ॥८९॥

मै ब्राह्मण हू, मै नग्न साधु हुं ऐसा आग्रह मोक्ष का बाधक है। (समाधिशतक)
किसी विद्वान ने एक जाली ग्रन्थ बनाकर इन आचार्य के नाम पर भी चडा दिया
है। उस ग्रन्थका नाम है "पूज्यपाद उपासकाचार"। सम्पूर्ण ग्रन्थ कृत्रिम होने पर भी
उसकी भिन्न भिन्न प्रतियों की श्लोक संख्या में भी बडा अंतर है—बडी अव्यवस्था है। इस
के लिये पं० जुगलकिशोरजी मुख्तारने चर्चा की है, और अंत में लिखा है कि—

"इससे, पर्याय नाम की वजह से यदि उनमे से ही किसीका ग्रहण किया जाय
तो कीसका ग्रहण किया जाय, यह कुछ समज मे नहीं आता"। (उनके) "साहित्य के
साथ मिलान करने पर इतना जरूर कह सकते है कि यह ग्रन्थ उक्त ग्रन्थों के कर्ता श्री
पूज्यपाद आचार्य का तो बनाया हुआ नहीं है"। "इस प्रकार के विभिन्न कथनों से भी
यह ग्रन्थ' सर्वार्थसिद्धि के कर्ता श्री पूज्यपाद स्वामी का बनाया हुआ मालुम नहि होता,
तब यह ग्रन्थ दूसरे कौनसे पूज्यपाद आचार्य का बनाया हुआ है, और कब बना है, यह
बात अवश्य जानने के योग्य है। और इसके लिये विद्वानों को कुछ विशेष अनुसन्धान
करना होगा। मेरे ख्याल में यह ग्रन्थ प० आशाधर के बाद का—१३ वीं शताब्दि से पीछे
का—बना हुआ मालुम होता है। परन्तु अभी मैं इस बात को पूर्ण निश्चय के साथ कहने
के लिए तय्यार नही हूं"। —ग्रन्थपरीक्षा, भा० २

अर्वाचीन ग्रन्थकारों ने पूज्यपाद के नाम से भी ठीक ठीक लाभ उठाया।

सुअखंधो, श्रुतावतार वगैरह में सिद्धांत और उनके निर्माता का इतिहास है।
उस इतिहास में आपका नाम और आपके ग्रन्थ का कोई इशारा नहीं है। यह एक
विचारणीय समस्या है। दिगम्बर समाज में आ० पूज्यपाद समर्थ ग्रन्थकार हुए हैं।

(क्रमशः)

સૂચના

પરમ પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયલબ્ધિસૂરિજી-
ના "પ્રભુ મહાવીરનુ તત્ત્વજ્ઞાન" શીર્ષક ચાલુ લેખ
તથા પરમ પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયલાવણ્ય-
સૂરિજીના "**समीक्षाभ्रमाविष्करण**" શીર્ષક ચાલુ
લેખ આ અંકમા આપી શકાયો નથી

मोक्ष-मार्ग में बहिरात्माकी चर्चा करनेवाले इस कथन से भी बोधपाठ ले सकते हैं।

यो न वेत्ति परं देहात् ॥ ३२ ॥

मोक्ष-मार्ग में पुरुष शरीर, स्त्री शरीर की चर्चा करनेवाले इस श्लोक से ज्ञान प्राप्त कर सकते है। ज्ञानी पुरुष के वचन निष्फल या निरपेक्ष नहीं होते है।

परत्राहं मतिः स्वस्माच्च्युतो बध्नात्यसंशयम् ॥४३॥

मेरा शरीर, मेरा वस्त्र यह विचारणा ही आत्मा को बंधन कारक है, उनके होने पर भी उन्हें अपना मानना नहीं चाहिये।

दृष्यमानमिदं मूढः स्त्रिलिङ्गमवबुध्यते ॥४४॥

बेचारा कमअकल आदमी मै पुरुष हूं, मै स्त्री हूं, मैं नपुंसक हूं ऐसा मानता है, जब की मोक्षगामी आत्मा इन लिंगों से रहित है। उसके लिङ्ग ज्ञानादि है।

पूर्वविभ्रमसंस्काराद्भ्रान्तिं भूयोऽपि गच्छति ॥४५॥

विभाव का विचार करनेवाला जीव ज्ञानी होने पर भी मैं पुरुष हुं, मै ब्राह्मण हूं, यह शूद्र है, इस विचारणा से पुनः भ्रम में फस जाता है।

शरीरे वाचि चात्मानं० ॥५४॥

शरीर को आत्मा मानना यह अज्ञानता है। जीव शरीर से भिन्न है फिर भी पुरुष देह से मोक्ष होता है, स्त्रीत्वांगको दूर करने से स्त्री देह से भी मोक्ष है यह बात कहना मात्र है।

जीर्णे वस्त्रे यथात्मानं, न जीर्णं मन्यते तथा।
जीर्णे स्वदेहेऽप्यात्मानं, न जीर्णं मन्यते बुधः ॥६४॥

इस आशय के और भी उत्तरार्ध श्लोक बन सकते है कि—

स्त्रियो देहे तथाऽऽत्मानं, न स्त्रियं मन्यते बुधः ॥
शूद्रदेहे तथाऽऽत्मानं, न शूद्रं मन्यते बुधः ॥
नयत्यात्मानमात्मैव, जन्म निर्वाणमेव च ॥७५॥

आत्मा ही आत्मा को ससार मे फसाता है और मोक्ष में ले जाता है।

लिङ्गं देहाश्रितं दृष्टं, देह एवात्मनो भवः।
न मुच्यन्ते भवात्तस्मात्, ते ये लिङ्गकृताग्रहाः ॥८७॥
जातिर्देहाश्रिता दृष्टा ॥८८॥

इस श्लोक से स्पष्ट है कि—ब्राह्मण ही मोक्ष में जा सकता है, पुरुष ही मोक्ष में जा सकता है, नग्न ही मोक्ष में जा सकता है इत्यादि लिङ्ग के आग्रह से संसार बढता है।

जातिलिङ्गविकल्पेन, येषां च समयाग्रहः
तेऽपि न आप्नुवन्त्येव, परमं पदमात्मनः ॥८९॥

मै ब्राह्मण हू, मै नग्न साधु हुं ऐसा आग्रह मोक्ष का बाधक है। (समाधिशतक)

किसी विद्वान ने एक जाली ग्रन्थ बनाकर इन आचार्य के नाम पर भी चडा दिया है। उस ग्रन्थका नाम है "पूज्यपाद उपासकाचार"। सम्पूर्ण ग्रन्थ कृत्रिम होने पर भी उसकी भिन्न भिन्न प्रतियों को श्लोक संख्या में भी बडा अंतर है—बडी अव्यवस्था है। इस के लिये पं० जुगलकिशोरजी मुख्तारने चर्चा की है, और अंत में लिखा है कि—

"इससे, पर्याय नाम की वजह से यदि उनमें से ही किसीका ग्रहण किया जाय तो कीसका ग्रहण किया जाय, यह कुछ समज मे नहीं आता"। (उनके) "साहित्य के साथ मिलान करने पर इतना जरूर कह सकते है कि यह ग्रन्थ उक्त ग्रन्थों के कर्ता श्री पूज्यपाद आचार्य का तो बनाया हुआ नहीं है"। "इस प्रकार के विभिन्न कथनों से भी यह ग्रन्थः सर्वार्थसिद्धि के कर्ता श्री पूज्यपाद स्वामी का बनाया हुआ मालुम नहि होता, तब यह ग्रन्थ दूसरे कौनसे पूज्यपाद आचार्य का बनाया हुआ है, और कब बना है, यह बात अवश्य जानने के योग्य है। और इसके लिये विद्वानों को कुछ विशेष अनुसन्धान करना होगा। मेरे ख्याल में यह ग्रन्थ प० आशाधर के बाद का—१३ वीं शताब्दि से पीछे का—बना हुआ मालुम होता है। परन्तु अभी मैं इस बात को पूर्ण निश्चय के साथ कहने के लिए तय्यार नही हूं"।

—ग्रन्थपरीक्षा, भा० ३

अर्वाचीन ग्रन्थकारों ने पूज्यपाद के नाम से भी ठीक ठीक लाभ उठाया।

सुअखंघो, श्रुतावतार वगैरह में सिद्धांत और उनके निर्माता का इतिहास है। उस इतिहास में आपका नाम और आपके ग्रन्थ का कोई इशारा नहीं है। यह एक विचारणीय समस्या है। दिगम्बर समाज में आ० पूज्यपाद समर्थ ग्रन्थकार हुए है।

(क्रमशः)

સૂચના

પરમ પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયલબ્ધિસૂરિજીનો "પ્રભુ મહાવીરનું તત્ત્વજ્ઞાન" શીર્ષક ચાલુ લેખ તથા પરમ પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયલાવણ્યસૂરિજીનો "**समीक्षाभ्रमाविष्करण**" શીર્ષક ચાલુ લેખ આ અંકમા આપી શકાયો નથી

સમ્યગ્દર્શન

લેખક
આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયપદ્મસૂરિજી

શ્રી તીર્થંકર દેવે સુખાભિલાષવાળા છતા બીન સમજણથી ક્લેશમય ચાર ગતિરૂપ સંસારમા ભમતા સર્વ ભવ્ય જીવોના કલ્યાણને માટે ફરમાવેલા મુક્તિરૂપિ મ્હેલમા ચઢવાને નીસરણી જેવા રૂડા (૧) દર્શન, (૨) જ્ઞાન અને (૩) ચારિત્રમા જે દર્શન ગુણની પ્રધાનતા જણાવી છે, તે ઉચિત છે, કારણ કે સમ્યગ્દર્શનથી ભ્રષ્ટ (પતિત) થયેલો જીવ સર્વ ગુણોથી ભ્રષ્ટ થયો, એમ કહેવાય. તેવા જીવો નિર્વાણ પદ ન જ પામે (દ્રવ્યથી) ચારિત્ર વિનાના જીવો મુક્તિ પદ પામે, પણ દર્શન વિનાના જીવો તો ન જ પામે જુઓ

दसण भट्ठो भट्ठो, दसणभट्ठस्स नत्थि निव्वांण ॥
सिज्झति चरणरहिया, दंसणरहिया न सिज्झंति ॥१॥

મિથ્યાત્વમોહનીય અને અનન્તાનુબંધિ ક્રોધ, માન, માયા, લોભના ઉદયથી દરેક છદ્મસ્થ સસારી જીવને અનાદિ સસારમા અનતીવાર ભટકવુ પડ્યુ છે તેમા કેટલા એક ભવ્ય જીવો, આત્મવીર્યની પ્રબલતા, ભવ્યત્વ દશાનો પરિપાકકાલ, સાત પ્રકૃતિયોના ક્ષયોપશમ, ક્ષય, ઉપશમ, વગેરે કારણોદ્વારા યથાપ્રવૃત્તિ આદિ ત્રણ કરણો કરી સમ્યગ્દર્શનરૂપ ભાવ રત્ન પામે છે. આ ગુણથી, "શ્રીવીતરાગ પ્રભુએ કહેલા પદાર્થો સત્ય છે, અને શકારહિતપણે માનવા લાયક છે" આવી શ્રદ્ધા પ્રકટે છે. આ બાબત વ્યાખ્યા પ્રજ્ઞપ્તિ (શ્રીભગવતીજી) સૂત્રમાં કહ્યુ છે "**तमेव सच्च णिस्सकं ज निणेहिं पवेइय**" આવા જીવોને અર્ધ[1] પુદ્ગલપરાવર્ત્ત કાલથી અધિક સસાર હોતો નથી. કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે સમ્યગ્દર્શન ગુણથી પતિત થયેલા જીવો દર્શન ગુણની સાથે રહેનારા, જ્ઞાન અને ચારિત્રથી પણ પતિત થાય છે એ સમ્યગ્દર્શન વમીને મિથ્યાત્વભાવને પામેલા જીવોને યથાર્થ જ્ઞાન કે ચારિત્ર સંભવતા નથી. માટે જ તેઓ નિર્વાણ પદ ન જ પામે એમ કહેવુ યોગ્ય છે અને દ્રવ્ય ચારિત્ર (મુનિનો વેષ વગેરે) રહિત જીવો શ્રીભરત[2] ચક્રવર્તિ આદિની માફક મુક્તિપદ પામે, પરતુ તત્ત્વભૂત પદાર્થોની ઉપર શ્રદ્ધા વિનાના જીવો અંગાર મર્દક, વિનયરત્ન, સંગમક દેવ, કપિલા દાસી, વગેરેની માફક નિર્વાણપદ પામી શકતા નથી. જુઓ આ જ નિર્મલ દર્શન ગુણના પ્રતાપે[3] કૃષ્ણ અને શ્રેણિક[4] મહારાજા જેવા જીવો પણ "સમ્યગ્દષ્ટિ શ્રાવક (૧) અને (૨) દેશવિરતિશ્રાવક" એમ બે પ્રકારના શ્રાવકો પૈકી સમ્યગ્દષ્ટિ શ્રાવક તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હતા આટલા કથન

---

૧ આનું સ્વરૂપ શ્રીપચમ કર્મગ્રથથી જાણી શકાય. ૨ આયુ ૮૪ લાખ પૂર્વનુ, કાયા ૫૦૦ ધનુની
૩ ૧૬-કુમારપણામા, ૫૬-મડલિકપણામાં ૯૨૮-વાસુદેવપણામા કૃષ્ણનું ૧૦૦૦ વર્ષોનું આયુષ્ય હતું તે મરીને ત્રીજી નરકે ગયા અને આવતી ચોવીશીમા બારમા 'અમમ' નામના તીર્થંકર થશે.
૪ આની વિશેષ બીના તૃતીયાંગ શ્રીસ્થાનાગ સૂત્રના નવમા અધ્યયનથી જાણી શકાય

ઉપરથી નિર્વિવાદ જરૂર કહી શકાય કે સમ્યગ્દર્શન એ સિદ્ધિપદ પામવાના સાધનોમા મુખ્ય સાધન છે

આવા અનેક મુદ્દાઓને ધ્યાનમા લઈને દશપૂર્વધર, પૂજ્યપાદ[1] વાચક વર્ય શ્રી ઉમાસ્વાતિ[2] મહારાજે શ્રી તત્ત્વાર્થસૂત્રના "**सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्ग** " આ પ્રથમ સૂત્રની શરૂઆતમા સમ્યગ્દર્શનનુ ગ્રહણ કરેલ છે.

પ્રશ્ન—અહી ત્રણની આરાધનાથી મોક્ષ મળે એમ કહ્યુ, તો જિનભદ્રગણિ[3] ક્ષમાશ્રમણકૃત વિશેષાવશ્યક આદિમા "**नाणकिरियाहिं मोक्खो**" આ વચન દેખાય છે, તે કઈ અપેક્ષાએ સમજવુ ?

ઉત્તર—સમજવા જેવી બીના એ છે કે—અન્વય વ્યતિરેકથી દર્શન અને જ્ઞાન સાથે જ રહે છે એટલે જ્યા (જે જીવને) જ્ઞાન હોય, ત્યા દર્શન અને જ્યા દર્શન હોય ત્યા જ્ઞાન હોય છે દર્શન વિનાનુ જ્ઞાન તો અજ્ઞાન કહેવાય છે કારણ કે તેમાં મિથ્યાત્વ ભળ્યુ છે જુઓ પ્રશમરતિનો સાક્ષિપાઠ-"**आद्यत्रिकमज्ञानमपि भवति मिथ्यात्वसयुक्तम्**" આ અપેક્ષાએ દર્શનનો જ્ઞાનમા અતર્ભાવ કરીને "**ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः**" એમ કહેલ છે

સમ્યકત્વનુ સ્વરૂપ

(૧) દર્શન તે સમ્યકત્વ જાણવુ અને તે તત્ત્વાર્થના શ્રદ્ધાનરૂપ છે જુઓ સાક્ષિ પાઠ-"**वंसणमिह सम्मत्तं त पुण तत्तत्थसद्दहणरूवं**" સબોધ પ્રકરણમા. (૨) શ્રીવીતરાગ પ્રભુએ કહેલ દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયરૂપ તત્ત્વોને વિષે નિર્મલ રૂચિ એટલે શ્રદ્ધા રાખવી તે સમ્યકત્વ કહેવાય જુઓ સાક્ષિપાઠ-"**जिनोक्ततत्त्वेषु रुचि', शुद्धा सम्यक्त्वमुच्यते**" યોગશાસ્ત્રમા (૩) તત્ત્વભૂત પદાર્થોનુ યથાર્થ શ્રદ્ધાન તે સમ્યગ્દર્શન કહેવાય કહ્યુ છે કે "**तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यग्दर्शनम्**" તત્ત્વાર્થમા એ પ્રમાણે અનેક ગ્રથોના પાઠોનુ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી અવલોકન કરવાના પરિણામે નિર્ણય એ થયો કે—તત્ત્વાર્થ સબંધિ શ્રદ્ધાન તે સમ્યકત્વ (રૂપકારણ)નુ કાર્ય છે.

---

૧ આ ઉપરથી ઉમાસ્વાતિજી પૂર્વધર હતા એમ જાણવુ કહ્યુ છે કે—

वाईय खमासमणे–दिवायरे वायगत्तिएगट्टे ॥ पुव्वगयम्मिय वुत्ते–एए सद्दा पयट्टत्ति ॥१॥

૨ શ્રીઉમાસ્વાતિજી મહારાજ આર્ય મહાગિરિજીના પ્રશિષ્ય અને બલિસ્સહના શિષ્ય થાય અને પ્રજ્ઞાપનાના વિધાયક શ્રીશ્યામાચાર્યજીના ગુરુ થાય

"જૈન ધર્મનો પ્રાચીન ઇતિહાસ"મા કહ્યુ છે કે- વી૦ સ૦ ૧૦૧ મા તેઓ વિદ્યમાન હતા. તત્ત્વાર્થસૂત્ર, પ્રશમરતિ, યશોધર ચરિત્ર, શ્રાવક પ્રજ્ઞપ્તિ આદિ ૫૦૦ ગ્રથોના તેઓ કર્તા હતા એમ વિવિધ તીર્થકલ્પમા કહ્યુ છે તેઓ કૌભીષિની ગોત્રના હતા તેમના પિતાનુ નામ સ્વાતિ અને માતાનુ નામ ઉમા હતુ જન્મસ્થલ–ન્યગ્રોધિકાગ્રામ હતુ પાટલિપુત્ર (કુસુમપુર)મા તેમણે તત્ત્વાર્થસૂત્ર બનાવ્યુ ભાષ્ય પણ બનાવ્યુ તેઓ વિદ્યામત્રનિધાન હતા દિગબરો તેમને સરસ્વતી ગચ્છના કહે છે

૩ આ યુગપ્રધાન આચાર્ય વિ૦ સ૦ ૫૮૫ થી ૬૪૫ સુધીમા હયાત હતા. તેમણે સક્ષિપ્ત જિતકલ્પ, બૃહત્ક્ષેત્ર સમાસ, ધ્યાનશતક, બૃહત્સગ્રહણી, વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય આદિ ગ્રથો બનાવ્યા તેમનો સ્વર્ગવાસ ૧૦૪ વર્ષની ઉમરે થયો.

પ્રશ્ન—આથી તો એમ સાબીત થાય છે કે, શ્રદ્ધા અને સમ્યક્ત્વનો કાર્ય કારણ ભાવ છે. જેથી બને પદાર્થો અપેક્ષાએ જુદા જુદા માનવા જોઈએ. તો શ્રદ્ધાનુ અને સમ્યક્ત્વનુ અલગ અલગ સ્વરૂપ શું સમજવુ ?

ઉત્તર—અમુક જાતની માનસિક ભાવનાનું નામ શ્રદ્ધા છે. એટલે રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન એ ત્રણ મુખ્ય કારણથી અસત્ય બોલાય છે રાગને લઈને માનવજાત મિત્રાદિના દોષ છુપાવવા જૂઠું બોલે છે, અને દ્વેષને લઈ ને શત્રુમાં અછતા દોષનો આરોપ કરી જૂઠું બોલે છે, તેમજ પોતે વસ્તુ સ્વરૂપ ન જાણે તેથી પણ (રાગદ્વેષ ન હોય તો પણ) જૂઠું બોલે છે. આ ત્રણે કારણોનો નિર્મૂલ નાશ કરનાર શ્રી જિનેશ્વર પ્રભુએ કહેલી જીવાદિ તત્ત્વોની બીના સાચી જ છે, અને તેમણે કહેલ ત્રિપુટી શુદ્ધ દયા પ્રધાન ધર્મ, આ ભવમાં અને પરભવમાં પરમ કલ્યાણકારી છે, વાસ્તવિક શાશ્વત સુખને દેનાર છે, બાકીના સ્ત્રી કુટુબ કબીલા દોલત–જે હુ જન્મતા સ થે લાવ્યો નથી, મરતી વખતે લઈ જવાનો નથી એ તમામ સ્ત્રી આદિ પદાર્થોની મમતાથી કેવલ દુ ખ જ ભોગવવાનુ છે. પરભવમા પણ સુખનુ સાધન પ્રભુદેવે કહેલ એક ધર્મ જ છે મારા અરિહત તે દેવ છે કંચન કામિનીના ત્યાગિ મુનિવરો એ મારા એકાત હિતકારી ગુરૂ છે આવી જે મનની દૃઢ ખાતરી એ શ્રદ્ધા કહેવાય.

આથી જૂદુ અમુક જાતના આત્મ પરિણામ એ સમ્યક્ત્વ કહેવાય એટલે પૂર્વે કહ્યા મુજબ અનંતાનુ બંધિ–૪ અને સમ્યક્ત્વ મોહનીય, મિશ્ર મોહનીય, મિથ્યાત્વ મોહનીય એમ સાતે પ્રકૃતિઓના ક્ષય, ઉપશમ અથવા ક્ષયોપશમથી પ્રકટ થયેલો અને પ્રશમ (ક્ષમા–ઉપશમ–ક્રોધ નહિ કરવો તે), સંવેગ (મોક્ષની ઇચ્છા), નિર્વેદ (સાંસારિક વિવિધ ઉપાધિથી કંટાળી જવુ તે), અનુકંપા (દયા), અને આસ્તિક્યથી જાણી શકાય એવો આત્માનો જે શુભ પરિણામ તેનુ નામ સમ્યક્ત્વ કહેવાય જુઓ એ જ બીના આવશ્યક નિર્યુક્તિમા પણ કહી છે "**से अ सम्मते पसत्थ सम्मत्त मोहणीय कम्माणुवेअणोवसम खय(खओवसम)समुत्थे पसमसवेगाइलिंगे सुहे आयपरिणामे पण्णत्ते**"

આ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વનુ સ્વરૂપ કહેલુ હોવાથી, રહસ્ય એ નીકળે છે કે જ્યા જ્યા શ્રદ્ધા હોય ત્યા ત્યા સમ્યક્ત્વ જરૂર હોય. દૃષ્ટાન્ત એ કે જેણે મન પર્યાપ્તિ પૂરી કરી છે એવા કરણપર્યાપ્તા અને દશે પ્રાણોને ધારણ કરનાર શ્રદ્ધાવાળા તીર્થંકર આદિ મહાપુરૂષોને સમ્યક્ત્વ જરૂર હોય છે આ બાબતમા ન્યાય પણ એમ જ સ્પષ્ટ જાહેર કરે છે કે—રસોડાના દૃષ્ટાન્તે જ્યા ધૂમાડો હોય ત્યા અગ્નિ જરૂર હોય જ, પરંતુ જેમ તપાવેલા લોઢાના ગોળા આદિમા ધૂમાડા વિના પણ અગ્નિ દેખાય છે, અને રસોડા આદિમા ધૂમ સહિત અગ્નિ દેખાય છે, તેમ જ્યા સમ્યક્ત્વ હોય ત્યા (તે જીવને) શ્રદ્ધા હોય અથવા ન પણ હોય જુઓ, જેઓ પાછલા ભવનુ સમ્યક્ત્વ લઈ ને માતાના ગર્ભમા ઉપજે એવા શ્રીતીર્થંકર વગેરે મહાપુરૂષોને મન પર્યાપ્તિ પૂરી થયા પહેલા એકલુ સમ્યક્ત્વ હોય છે, અને તે પર્યાપ્તિ પૂરી થયા પછી બંને (સમ્યક્ત્વ અને શ્રદ્ધા) હોય છે. આથી સાબીત થયું કે ખરી રીતે સમ્યક્ત્વ અને શ્રદ્ધા એ બંને અલગ છે, છતા ઔપચારિક ભાવથી સમ્યક્ત્વરૂપ (શ્રદ્ધાના) કારણમા શ્રદ્ધા (રૂપકાર્ય) નો ઉપચાર કરીએ તો બને એક પણ કહી શકાય, એમ શ્રી ધર્મસગ્રહ ટીકામા શ્રી યશોવિજયજી મહારાજના વચનોથી જાણી શકાય. તાત્પર્ય

એ કે—શ્રદ્ધાન એ માનસિક અધ્યવસાયરૂપ છે, તેથી એકાંતે શ્રદ્ધા અને સમ્યક્ત્વ એક જ માનવામાં ઉપર જણાવેલા અપર્યાપ્તા જીવોમા અને સિદ્ધ પરમાત્મા વગેરેમાં પણ સમ્યક્ત્વનું લક્ષણ ઘટશે નહીં. કારણકે તેઓને મન નથી, તો શ્રદ્ધારૂપ સમ્યક્ત્વ પણ હોઈ શકે નહિ, અને પ્રભુશ્રી તીર્થંકર દેવે તો તેમને સમ્યક્ત્વ હોય એમ કહ્યું છે. જેથી આ ગુંચવણ દૂર કરવા માટે શ્રીભદ્રબાહુ સ્વામીજીએ[1] આત્મપરિણામરૂપ સમ્યક્ત્વ છે એમ ફરમાવ્યું આ લક્ષણ સર્વત્ર વ્યાપક છે એમ સમજવું વળી એ ધ્યાનમા રાખવું કે-જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રય, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ એમ નવ તત્ત્વોને જાણનારા જીવને સમ્યક્ત્વ હોય છે **जीवाइनवपयपयत्थे जो जाणइ तस्स होइ सम्मत्तं** (જે ભવ્ય જીવ, જીવ વગેરે નવ તત્ત્વોને જાણે તેને સમ્યક્ત્વ હોય છે.)

આ પ્રસંગે એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે—જો તત્ત્વજ્ઞાનથી સમ્યક્ત્વ પ્રકટે છે, તો પછી "**भावेण सद्दहंतो अयाणमाणे वि सम्मत्तं**" એટલે જે જીવ તત્ત્વજ્ઞાની ન હોય, પણ ભાવથી પ્રભુદેવે કહેલ પદાર્થ સ્વરૂપની યથાર્થ શ્રદ્ધા રાખે, તે જીવ સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય, આ વાત કેવી રીતે સંભવે ? આનો ઉત્તર એ છે કે '**अयाणमाणे वि सम्मत्तं**' આ પદ—જ્ઞાનના અભાવને કહેતુ નથી, પરંતુ વિસ્તારપૂર્વક મેળવેલા તત્ત્વજ્ઞાનની અપેક્ષાએ અજ્ઞાન એટલે અલ્પજ્ઞાનરૂપ અર્થને કહે છે એટલે જે જીવે જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોના ઉદયથી વિસ્તારથી તત્ત્વોને ન જાણ્યા હોય, તોપણ જો તે પ્રભુએ કહેલા તત્ત્વોની યથાર્થ શ્રદ્ધા રાખે, તો તે જીવ સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય જુઓ આ બાબતમા દૃષ્ટાંત પણ એ છે કે-જેમ ઘણી લક્ષ્મીવાલા માણસની અપેક્ષાએ ઓછી ઋદ્ધિવાલો માણસ નિર્ધન કહેવાય, તથા તુચ્છ જીર્ણ વસ્ત્રવાલો માણસ પણ વિશિષ્ટ (ઉત્તમ) વસ્ત્રોના અભાવે (તેવા લુગડા ન હોય ત્યારે) વસ્ત્ર રહિત કહેવાય, તેવી રીતે કદાચ કર્મોદયની પ્રબલતાથી તત્ત્વોનુ વિસ્તારથી જ્ઞાન ન હોય, તોપણ શ્રીજિનેશ્વરદેવે સકલ જીવોપકારિણિ, દેશના દ્વારા કહેલા પદાર્થોની બીના સાચી અને નિઃશંક છે, અને નિર્ગ્રંથ પ્રવચન તે જ સત્ય અને પરમાર્થ છે, શેષ તમામ સાંસારિક પદાર્થો તે દુઃખદાયક છે ઇત્યાદિ શુભ ભાવના જન્ય (ઉપજવા લાયક) શ્રદ્ધાનવાલા જીવને સમ્યગ્દષ્ટિ ખૂશીથી કહી શકાય. અને જો તેમ ન માનીએ તો શ્રદ્ધાના અભાવે જ્ઞાન, અને જ્ઞાનના અભાવે ચારિત્ર પણ ન સંભવે અને પરંપરાએ મોક્ષપદ પણ કેવી રીતે મેળવી શકાય ? માટે ઉપર જણાવેલા શ્રદ્ધાવંત જીવને સમ્યક્ત્વ જરૂર હોય એમ અંગીકાર કરવાથી જ જેમને વિસ્તારથી તત્ત્વોનુ જ્ઞાન ન હતુ એવા તે શ્રીમાષતુષ આદિ મુનીશ્વરોની પ્રવચનમા કહેલી મુક્તિ ઘટે છે

અપૂર્ણ

૧ શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી યશોભદ્રસૂરિના પ્રથમ પટ્ટધર અને સ્થૂલિભદ્ર સ્વામિના કાકાગુરૂ થાય. દશપૂર્વ પાઠક, આવશ્યકાદિ (દશ) સૂત્રોની ઉપર નિર્યુક્તિ બનાવનાર, ઉવસગ્ગહરસ્તોત્ર, સામુદ્રિકશાસ્ત્ર, ભદ્રબાહુસંહિતા, તીર્થયાત્રા પ્રબંધ, આદિ ગ્રંથોના કર્ત્તા એવા શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી ૧૪ પૂર્વ ધર અને છ શ્રુત કેવલિમાના એક હતા તેમણે ૪૫ વર્ષ વીત્યાબાદ સંયમ લીધું ૧૭ વર્ષના દીક્ષા પર્યાયે યુગપ્રધાન થયા. ૧૪ વર્ષ સુધી યુગપ્રધાન પદવીમા રહ્યા. સર્વાયુ ૭૬ વર્ષ વીત્યાબાદ સ્વર્ગે પધાર્યા વિશેષ બીના પરિશિષ્ટ પર્વમાંથી મલી શકશે.

ગુજરાતની જૈનાશ્રિત કળા*

લેખક—શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ

(ગતાંકથી ચાલુ)

ગુજરાતની આ જૈનાશ્રિત કળાનો સંપ્રદાય ભારતીય ચિત્રકળાના ઇતિહાસ માટે બહુ જ મહત્ત્વનો છે. તેનુ એક કારણ તો એ છે કે આ ચિત્રકળાના નાના અગર મોટા દરેક ચિત્રે કેટલાયે સૈકાઓ સુધી અજતા, બાઘ અને એલોરાની ગુફાઓનાં ભિત્તિચિત્રોની પરંપરા જાળવી રાખી છે. બીજી બાજુ એ કે સ્વચ્છતા અને સુદરતામા ઘણી જ આગળ પડતી અને પ્રખ્યાતિમા આવેલી રાજપુત અને મુગલ કળાની તે જન્મદાત્રી છે; ત્રીજી બાજુ કેટલાક દાખલાઓમા તેની સાથે ઇરાની કળાનુ મિશ્રણ થયેલુ છે.

ગુજરાતની જૈનાશ્રિત કળાનાં નાના છબિચિત્રોની આટલી બધી ઉપયોગિતા હોવા છતા તેના તરફ બહુ જ ઓછુ ધ્યાન આપવામાં આવ્યું છે, તેમજ તેના ઉપરના બહુ જ થોડા લખાણો પ્રસિદ્ધીમા આવેલાં હોવાથી હજુસુધી કેટલાક વિદ્વાનોને આ કળા તદ્દન અજ્ઞાત છે. અને જૈન કોમ તે તરફ ઉદાસી છે આ કળા અજાણ રહેવાનું એક કારણ એ પણ છે કે જૈન ગ્રથભંડારો સિવાય ભારતનાં મ્યૂઝિયમોમા તેમજ પાશ્ચાત્ય પ્રદેશોમા તેની જે હસ્તલિખિત પ્રતો જોવામાં આવે છે તે, મળી આવતી પ્રતોમાના સોમા ભાગની પણ નથી ભારતના જૈન ગ્રંથભંડારો, જૈન સાધુઓ તથા જૈન ધનાઢચોના ખાનગી સગ્રહોમા બધી મળીને હજારો હસ્તપ્રતો હજુ અણશોધી પડી છે. બીજું કારણ વસ્તુના અજ્ઞાતપણાને લીધે તેના વહીવટદારોની તે નહિ બતાવવાની સંકુચિતતા છે. કેટલાક દાખલાઓમા આ સકુચિતતા વ્યાજબી પણ છે.

પરદેશમા ગુજરાતની આ જૈનાશ્રિત કળાના નમૂનાઓ મુખ્યત્વે કરીને નીચેનાં સ્થળોએ આવેલા છે

ઇગ્લાડના બ્રિટીશ મ્યૂઝિયમમા, ઇડિયા ઑફિસની લાયબ્રેરીમા, રોયલ એશિયાટિક સોસાયટીની લાયબ્રેરીમાં, બોડલીઅન લાયબ્રેરીમા, કેમ્બ્રિજ યુનિવર્સિટીની લાયબ્રેરીમા, જર્મનીમા Sterats Biblisthek અને મ્યૂઝિયમ four Volkernkunde બર્લિનમાં, ઑસ્ટ્રિયામા વીએનાની યુનિવર્સિટીની લાયબ્રેરીમા અને ફ્રાન્સમા Strasbourg ની લાયબ્રેરીમા, કદાચ થોડી ઘણી ઇટાલીના ફ્લૉરેન્સની લાયબ્રેરીમા પણ હોય. અમેરિકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં ખાસ કરીને બૉસ્ટન મ્યૂઝિયમમા કે જ્યાં ભારતીય જૈન ગ્રથભંડારો બાદ કરીએ તો પરદેશમા આ કળાનો સારામાં સારો સંગ્રહ છે. વૉશિગ્ટનમા ફ્રીઅર ગૅલેરી ઑફ આર્ટમાં ન્યૂયૉર્કના મેટ્રોપૉલિટન મ્યૂઝિયમ અને ડેટ્રૉઇટના આર્ટ મ્યૂઝિયમમા તથા ઘણા અમેરિકન ધનકુબેરોના ખાનગી સંગ્રહોમાં આવેલાં છે આ પ્રમાણે પશ્ચિમના પ્રદેશોમાં બહુ જ થોડી જગ્યાઓએ પ્રતો ગએલી હોવાથી પણ ઘણા પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો આ ગુજરાતની જૈનાશ્રિત ચિત્રકળાથી અજાણ્યા હોવાનુ સભવી

* બારમી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તરફથી સ્વીકારાયેલો નિબંધ

શકે છે. પરંતુ હવે એવો સમય આવી લાગ્યો છે કે ભારતીય ચિત્રકળાના અભ્યાસીઓને
આ કળાથી અજ્ઞાત રહેવાનુ પાલવી શકે જ નહિ.

કળાની દૃષ્ટિએ આ કળાનું વિવેચન — કળા નિર્માણની દૃષ્ટિથી ગુજરાતની
જૈનાશ્રિત કળા એ નાનાં છબિ–ચિત્રોની કળા છે અને તે બહુ જ મજાનો વિષય છે
નાના બૌદ્ધ છબિચિત્રોના આલેખનનુ અનુકરણ તેમા નથી ભારતીય ચિત્રકળાના ઇતિ-
હાસમા સુંદર કળા નિર્માણ અર્થે અગાઉના એક પણ દૃષ્ટાંત વિના મૂળ બનાવટ નહિ,
પણ તેના ઉપયોગ સારૂ ગુજરાતની જૈનાશ્રિત કળાને માન ઘટે છે પ્રાચીન ગુજરાતની
આ કળા એ ગભીર કળા છે; તેમજ શારીરિક અવયવોનુ યથાર્થ દિગ્દર્શન કરાવનારી
આ કળા ઘણી જ સુદર ચિત્રકળાની રચના સારૂ પંકાએલી છે, એટલુ જ નહિ પણ
કળાની નિપુણતા ઉપરાંત તેની અદર અત્યંત હાર્દિક ખુબી રહેલી છે થોડાએક ચિત્રો
જો કે કઠોર અને ભાવશૂન્ય હોય તેમ લાગે છે, તો પણ કેટલીક વખત મુખમુદ્રાલેખન
અને લાવણ્યમા તે ચડી જાય છે ચિત્રના રગોની પસંદગી તો ઘણા ઊંચા પ્રકારની
છે તાડપત્ર ઉપરની કળા બહુ જ ઊચી કક્ષાની છે, જો કે તેના વિષયો બહુ મર્યાદિત
છે. પાછળથી તેરમા સૈકાની એક પ્રતમા તો કુદરતી દૃશ્યો પણ ચીતરેલા મળી આવ્યા
છે ચૌદમા સૈકાના અંત ભાગમા આ કળાના સૌથી ઉત્તમમા ઉત્તમ નમૂનાઓ મળી
આવ્યા છે કાગળ ઉપરની કળા પણ કેટલાક દાખલાઓમા બહુ જ ઊંચી કક્ષાની છે
જાજરમાન સુવર્ણમય અથવા રક્તવર્ણ પૃષ્ઠભૂમિ ઉપર આલેખેલા આસમાની, શ્વેત તેમજ
વિવિધ રગો બહુ જ આનદ આપે છે. ખરેખર ગુજરાતની જૈનાશ્રિત કળાનુ જો કોઈ
ખાસ મહત્ત્વનુ લક્ષણ હોય તો તે ખાસ શોભાયમાન ચિત્રોથી હસ્તપ્રતો શણગારવાનુ
હતું. ચળકતા સુવર્ણરગી અને વિધવિધ રાતા રગના સુદર રગથી રગવાની કળા
કળાકારની ખુબીમાં ગૌણ ન હતી, પણ તે તો તેનો મુખ્ય પાયો હતો વળી અલકાર
અને શારીરિક અવયવોની દરેક ઝીણવટમા માપ અને ચોક્કસ આકારનુ જ્ઞાન ચિત્રકારની
અલંકરણ કરવાની તીવ્ર લાલસાથી અડાએલુ છે

યદ્યપિ ચિત્રકારે તેજ અને છાયાનો ઉપયોગ ચિત્રને ઉઠાવવામા— બહાર પડતા
દેખાવામા—કર્યો નથી, તોપણ એમ માની લેવુ નહિ કે કળાકારે ત્રણ જગ્યામા–લંબાઈ
ઊચાઈ અને પહોળાઈમા—અવગાહતી મૂર્તિઓ (plastic form)ને દોરવાને જરાયે
પ્રયત્ન કર્યો નથી આ દેખાવ ભરાવદાર અગો દોરીને, વખતે દાઢી આદિ વળાકને પ્રમાણ
કરતા વધારીને તેઓ કરતા, અને ચિત્ર આપણે બાજુએથી જોતા હોઈએ તેવુ બતાવતી
વેળા તો કળાકાર બને આંખોને એવી રીતે દોરતો કે આપણને છબી તદ્દન સપાટ જ લાગે.

ચિત્ર ચીતરવાની રીત — ગુજરાતની જૈનાશ્રિત કળાના ત્રણે વિભાગ દરમ્યાનના
ચિત્રો સામાન્ય રીતે મળતા દેખાય છે, જો કે પ્રતો તૈયાર કરવાના પ્રકાર જુદી જુદી
રીતના દેખાય છે. મુખ્યત્વે લખનાર અને ચીતરનાર વ્યક્તિઓ અલગ અલગ હોય તેમ
લાગે છે. તોપણ કેટલાક દાખલાઓમા લખનાર અને ચીતરનાર એક પણ હોય છે
આજે પણ વયોવૃદ્ધ આચાર્ય મહારાજ શ્રીજયસૂરીશ્વરજી પોતાની જાતે જ પ્રતો લખે છે
અને તેમા ચિત્રો ચીતરે છે અક્ષરો લખનાર ચિત્ર ચીતરનાર માટે અમુક જગ્યા છોડી
દેતા આ વાત પ્રતોની બારીક તપાસ કરવાથી જણાઈ આવે છે. પ્રતના અક્ષરો

ચિત્રોની જગ્યા છોડીને ધારાબદ્ધ ચાલ્યા આવતા દેખાય છે. કેટલાક દાખલાઓમાં ચિત્રકારની સમજ ખાતર હાસીઆમા પ્રસંગને લગતુ લખાણ પણ લખેલું મળી આવે છે, કે જેને ચિત્રકાર મુખ્યત્વે અનુસરતો. બહુધા લખનાર પોતાનું કામ પૂરૂ કરતો ત્યારે તે પ્રત ચિત્રકારને સુપ્રત કરતો હોય એમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. નાના ચિત્રોના આલેખનમાં પત્ર ઉપર ખાસ રાખેલી જગ્યામાં તાડપત્ર ઉપર લાલ રંગ અને કાગળ ઉપર પ્રવાહી સુવર્ણની સાહી અથવા સુવર્ણનાં ઝીણામા ઝીણા પાનાં, જેટલી જગ્યામા ચિત્ર દોરવાનુ હોય તેટલી જગ્યામા, પ્રથમ લગાડવામા આવતા. તેની પાછળની–પૃષ્ઠ–ભૂમિ મોટે ભાગે ઘેરા રાતા રગમા કરવામા આવતી અને સોના ઉપર રગની ભૂકી એવી રીતે લગાડવામા આવતી કે ચિત્ર પોતે સુવર્ણમય જ લાગે. બાહ્ય રેખાઓ અને આખો, આખના પોપચા, કાન, આગળીઓ વગેરે પછીથી કાળા રગમાં રગવામા આવતાં હતાં. જૈન છબિચિત્રો આ રીતે દોરવાનું પરિણામ એ આવ્યુ કે સ્ત્રી અને પુરુષોની મુખાકૃતિઓ, તેમના વસ્ત્રો અને પુષ્પાદિથી રચેલા બીજા અલંકારો જાણે સોનાથી સપાટ ચીતરેલાં હોય એમ જણાય છે. ચિત્રને જયારે આપણે બાજુ ઉપરથી તપાસતા હોઇએ ત્યારે જણાય છે કે આવી છબિના ચહેરામા નાકને કેટલીક વખત લાલ રંગથી રગવામાં આવતુ હતું

આ રીતે ચિત્ર તો સંપૂર્ણ દોરાતું; પણ હવે તેમા રગ પૂરવાને પીછી ઉપર આસમાની રંગ લેવાતો અને વસ્ત્ર તથા બીજા ભાગો ઉપર તે જરૂર પૂરતો મૂકવામા આવતો, તેમજ મનુષ્ય અને પ્રાણીઓના શરીરના ગોળ ભરાવદાર ભાગો જેવી કેટલીક જગ્યાઓએ જાડી પીછીથી રગ પૂરીને તે પ્રમાણમાં ઘટ્ટ–સ્થૂલ દેખાય તેમ કરાતુ શ્વેત ખાલી જગ્યાઓ કોઈક વાર ઈરાદાપૂર્વક રાખવામા આવતી, પણ કયારેક સુવર્ણના પાના ચોટાડતા અકસ્માતથી પણ રહી જતી તેમજ સાધુઓના સફેદ કપડા બતાવવા માટે મોતીના રગ જેવો ધોળો રંગ કયારેક સાધુઓના કપડાં ચીતરવામા વપરાતો

બહુ જ ઓછા પ્રસગે એક પાયમો રગ વપરાશમા લેવાતો એ રંગ તે બહુ જ સુંદર મોરથુથા જેવો લીલો રગ. પ્રાચીન હસ્તપ્રતો ચીતરનારાઓના રગસંભારમા આ સિવાય બીજા કોઈ પણ રગો મળી આવતા નથી પણ પછીના વખતની કાગળના સમયની હસ્તપ્રતોમા કેટલીકવાર સુવર્ણરગની જગ્યા પીળા રગે અને રાતા રંગની પૃષ્ઠભૂમિની જગ્યા આસમાની રગે લીધેલી લાગે છે

જૈનાશ્રિત કળાના નાનાં છબિચિત્રો દોરવામા શરીરના પ્રત્યેક અગ પ્રત્યગ દોરવાની રચના વાસ્તવિક તુલના ઉપર બાધવામા આવતી હતી શિલ્પકળાના શૃગાર આમા મુખ્ય ભાગ ભજવે છે

ચિત્ર અને લિપિ બંને પવિત્ર આનંદજનક નેત્રવિહાર બની રહે તે માટે પ્રયત્નો કરવામા આ ગ્રંથો શોભા–સમૃદ્ધિની ટોચ રજૂ કરે છે ઘૂટેલી કાળી, ભૂરી કે લાલ ભોય ઉપર અક્ષરો અને ચિત્રોની તકતીઓ યોગ્ય રીતે સાચવીને હાસીઆમા જે વેલપટ્ટીઓ અને આકૃતિઓની વાડીઓ ભરી દીધી છે તેની તોલે આવે એવી પ્રાચીન પ્રતો જાણવામા નથી. કોતરકામવાળી ઉપસેલી વેલો અને છોડવાઓ કાતો એક જ શૈલીના બનાવાતા અગર કુદરત ઉપરથી પણ બનાવવામા આવતા પશુઓ અને પક્ષીઓના ચિત્રો, ખાસ બ્લુરગથી રગેલા રાજહસો, સફેદ રગના હાથીઓ, ઘોડાઓ, હરણો, વિવિધ જાતનાં

હાસીઆમા શોભા આપનારા
નૃત્ય ચિત્રો વગેરે, કિનારીની ઉપર તથા આજુબાજુના હાસીઆમા શોભા આપનારા
પદાર્થો તરીકે યોજવામા આવતા તેમજ જૈનધર્મની પવિત્ર આઠ નિશાનીઓ-અષ્ટ
મંગળ તથા ચૌદ સ્વપ્નાદિનો પણ તેવી જ જાતનો ઉપયોગ કરવામા આવતો.

આ કળાના આ નાના છબિચિત્રોનુ અસ્તિત્વ ન હોત તો આપણને તે જૂના કાળનો
પરિચય નહિવત્ અથવા બહુ જ અલ્પ હોત. આ ચિત્રો તે સમયના જીવનનુ અને
સસ્કારનુ જે જ્ઞાન આપણને પૂરુ પાડે છે તે બહુ જ કિમતી છે ખરેખર આપણે તે
ઉપરથી જન્મથી માડી મરણ પર્યંતના—સમસ્ત જીવનના દરેક ભાગનું વિશ્વર્નય અને
બહુવિધ દૃશ્ય પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ

આ કળાની ખાસ વિશિષ્ટતાઓ — આ કળાના ચિત્રોની ખાસ વિશિષ્ટતાઓ
તો તેના સ્ત્રી અને પુરુષ બનેના ચહેરાની રીતો બહુ જ જુદા પ્રકારની છે તે છે, અને
વળી તે સાથે તેની આખો બહુ જ અજાયબી ભરી હોય છે પ્રાચીન તાડપત્રના સમય
દરમ્યાન ચહેરાઓ હમેશા બેમાથી એક તરફ, બે તૃતીયાશ અગર કાંઈક વધારે પડતા
ચીતરેલા હોય છે પછીના—કાગળના—સમય દરમ્યાન આગળની આખ હમેશા સપૂર્ણ
દોરવામા આવતી કે જે પોટ્રેટની ખાલી જગ્યા રોકતી કેટલાક વિદ્વાનો સમજાવે છે કે
આ ફેરફાર ચિત્રકારની ઇચ્છા મુજબ થતો, કારણ કે તે એમ બતાવવા માગતો કે પોતે
આ કાંઈ સાદું ચિત્ર ચીતરતો નથી, પરતુ તેનો ઈરાદો એક સાપ્રદાયિક ચિત્ર તૈયાર
કરવાનો છે. આ દલીલ ગમે તેમ હોય તેના કરતા મે મારા 'જૈન ચિત્રકલ્પદ્રુમ' નામના
ગ્રન્થમાં રજુ કરેલી દલીલ વધારે યોગ્ય હોય તેમ મને લાગે છે[1]

વળી આ ચિત્રો મધ્યેની પુરુષ તથા સ્ત્રીની આકૃતિઓના કપાળમા ગોળ ટપકા
જેવા આકારનુ, પુરુષોના કપાળમા ઉભા ચીપીઆના આકારનુ અને કેટલાક દાખલાઓમા
ત્રણ આડી લીટીઓ મહિતનુ તિલક જોવામા આવે છે સ્ત્રીના કપાળમા ગોળ ટપકા
જેવા આકારનુ જે તિલક જોવામા આવે છે તે પ્રથા ગુજરાતી પ્રજામા આજે પણ જેમની
તેમ ચાલુ છે, પરતુ પુરુષોના કપાળમા ઉભા ચીપીઆના આકારનુ જે તિલક જૂના
ચિત્રોમા જોવામા આવે છે તે પ્રથા તે સમયના રીતિરિવાજોનુ સમર્થન ભલે કરતી હોય,
પરંતુ આજે તે જૈન સમાજમાથી નાબૂદ થએલી હોવા છતા પણ તેનુ અનુકરણ વૈષ્ણવ
સપ્રદાયમા જેમનુ તેમ કાયમ રહ્યુ છે. પ્રાચીન જૈન વિષયો સંબંધીના ચિત્રોમા તેમજ
અમદાવાદમા નાગજી ભુદરની પોળના દેરાસરના ભૂમિગૃહમા આવેલી વિ૦ સ૦ ૧૧૦૨
(ઈ સ. ૧૦૪૫) ની ધાતુની જિનમૂર્તિના તથા પંદરમા સૈકાના ધાતુના બે પચતીર્થના
પટોમા જિનમૂર્તિના કપાળમા પણ ઉભા ચીપીઆના આકારનુ તિલક મળી આવતું હોવાથી
આપણે સહેજે અનુમાન કરી શકીએ છીએ કે પદરમી સોળમી સદી સુધી તો ગુજરાતના
પુરુષપાત્રો, પછી તે જૈન હો કે વૈષ્ણવ, પોતાના કપાળમાં ઉભા ચીપીઆના આકારનુ તિલક
કરતા હોવા જોઈએ તે પ્રથા ક્યારે નાબુદ થઈ તેનુ ખરેખરૂં મૂળ શોધી કાઢવુ મુશ્કેલ
છે, પરંતુ એટલુ તો ચોક્કસ છે કે મિ નાનાલાલ મહેતા કહે છે તેમ પ્રાચીન ચિત્રોમા
મળી આવતા ઉભા ચીપીઆના આકારના તિલકો કોઈ પણ સંપ્રદાયના દ્યોતક નહોતા[2]

(અનુસધાન પૃષ્ઠ ૫૬૬ પર)

૧ જુઓ 'શ્રી જૈન ચિત્રકલ્પદ્રુમ', પૃ ૩૬. ૨ જુઓ, 'Studies in Indian Painting' pp 20

श्री जिनप्रभसूरि-विरचितं

चैत्यवन्दनम्

संग्राहक
पंडित अमृतलाल मोहनलाल संघवी

(द्रुतविलंबित वृत्तं)

ऋषभ ! नम्रसुराऽसुरशेखरं, प्रपतयालुपरागपिशंगितम् ।
क्रमसरोजमहं तव मौलिना, जिन ! वहे नवहेमतनुद्युते ! ॥ १ ॥
अपरवस्तुविलोकनलालसा–विषनिषेधवुधां सुषमासुधाम् ।
वपुषि ते पिवतां मम चक्षुषी, अजित ! भाजितभास्वरकांचनाम् ॥२॥
हरिहरादिसुरौघविलक्षणा–ऽद्भुतचरित्रचमत्कृतविष्टपम् ।
सुजन ! भोः पदपीठविलोलुठ–त्सुमनसंभव-संभव ! दैवतम् ॥३॥
मदनदुर्दमदंतिदमे हरि–स्तरुमृगांकितमूर्त्तिरुपाश्रितान् ।
हृतमहारजतद्युतिरग्रणी, शमवतामवताद भिनन्दनः ॥ ४ ॥
चरणलक्ष्मिकरग्रहणोत्सवे, विरचितैरयनद्वितयावधि ।
धृतसुखातिशया वसुवर्षणै–र्वसुमती सुमतीश ! कृता त्वया ॥५॥
स्मितजपाकुसुमोपमदीधितिं, कुमतकोककुलामृतदीधितिम् ।
शरणमीशमुपैमि जगत्त्रयी–मुदरविंदरविं धरनंदनम् ॥ ६ ॥
सकललोकचमत्कृतिकारिणिं, जिन ! सुपार्श्व ! भवद्गुणधोरिणीम् ।
क इव नो मतिमान् भुवनत्रये, कुमुदभामुदभावयदुच्चकैः ॥ ७ ॥
शुचिमदगरुचा नु पराजितः, शशधरोऽकमिषाद्यमशिश्रयत् ।
सपदि लोचनयोर्मम कल्पतां, स महसे महसेनसुतो जिनः ॥८॥
सुविधितीर्थकरं करुणाकरं, करणविष्करपाशमुपास्महे ।
करकांतिविनिर्जितकार्तिकी–हिमकरं मकरं दधतं ध्वजम् ॥९॥
जयति शीतल ! देव ! सरस्वती, त्रिजगतीं पुनंती कविसेविता ।
मधुरिमाऽतिशयेन नृणीकृता-ऽमृतरसा तरसास्ततृषा तव ॥१०॥
जिनवरोऽवतु गण्डकलांछनः, प्रथमविष्णुनतांह्रिसरोरुहः ।
प्रथितविष्णुनृपान्वयपुष्करां–बरमणी रमणीयगुणाम्बुधिः ॥११॥

---

१. स्मर । २. तरुमृग=वानर । ३. गालितसुवर्णकान्ति. । ४. रक्षतात् । ५. विकसितजासूद । ६. कान्ति । ७. समूह । ८. चन्द्रमा । ९ धरराजसुतं=पद्मप्रभु । १०. इन्द्रियपक्षिण । ११. करण=शरीरं । १२. पूगूश् पवने इत्यस्य धातो शत्रन्ततात् डी । १३. वेगेन । १४. गण्डक. गेंडो इति भापायाम् । १५. अम्बरमणिः=सूर्य । १६. मनोहरगुणानां समुद्रः ।

मुनिपतिर्वसुपूज्यनृपात्मभूः, जयति निर्जितदुर्जयचित्रभूः ।
सुजनकोककदम्बकलोचनो–त्सवरविर्वरविद्रुमविग्रहः ॥ १२ ॥
सुकृतिनः! कृतवर्मधराधवा–न्वयनभस्तलभासनभास्करम् ।
श्रयत कांचनवारिरुहच्छद–च्छविमलं विमलं जगदीश्वरम् ॥१३॥
उपनमन्ति तमीश! समुत्सुकाः, प्रणयतो वरितुं सकलाः श्रियः ।
जगति तुभ्यमनंत! नमस्क्रिया–मकलये कलयेद्विनयेन यः॥१४॥
अवतु धर्मजिनेन्द्र! कुभावना–रजनिनाशनसप्तहयोदयः ।
शममयः समयस्तव सुव्रता-तनय! मां नयमांसलविस्तरः ॥१५॥
हृदयनायक! चक्रिजिनश्रियो–र्द्विविधवैरिजयोर्जितविक्रमः ।
भवभयानि भिनत्तु भवन्मता–नुगविशां गवि शांतिविभो!
भवान् ॥ १६ ॥
किमिति तीव्रतपोव्रतशीलनैः, किमिति योगरहस्यनिषेवणैः ।
दलयितुं कुगतिं यदि वो रुचि–र्व्रजिनकुं जिनकुंथुमुपास्यताम् ॥१७॥
प्रणतवासवमौलिमणिप्रभा–पटलसंवलितांह्रिनखत्विषम् ।
स्मरत भव्यजनाः स्मरकुंजरां-कुशमरं शमरंजितसज्जनम् ॥१८॥
अभिनुमः प्रभुमल्लिमुपाकृत–स्मरशरप्रसरांशिश्रुतावधेः ।
मकरतद्युतिदर्पविलोपन–क्षमविभामविभाव्यगुणश्रियम् ॥ १९ ॥
कमठलक्ष्मणिलक्ष्मनिकेतने, परहितव्रतशालिनि सुव्रते ।
अविरतं मम भक्तिरसस्फर त्वनवमेन मेघतनुद्युते ॥ २० ॥
अलममुक्षपदेन सृतं धनैः, युवतिभिः कृतमस्तु नृपश्रिया ।
न रुचये मम मुक्तिपदं तव, स्तवनमेव नमे! भवतु प्रियम् ॥२१॥
दनुजजेदृभुजवीर्यमदक्षर प्रशमनैकभिषग्वरदोर्बलम् ।
नमत नेमिजिन भुवनत्रयी–सुरतरुं रतरुद्रतरुद्विपम् ॥ २२ ॥
शिवसुखस्य कथामपि वेदिता, न खलु सा जनता जिन! कर्हिचित् ।
सृजति या प्रभुपार्श्व कुवासना, शतवशा तव शासनलंघनम् ॥२३॥
चलनकोटिविघट्टनचंचली–कृतसुराचल! वीर! जगद्गुरो! ।
त्रिभुवनाशिवनाशविधौ जिन! प्रभवते भवते भगवन्नमः ॥२४॥
स्वरवतारजतिव्रतकेवला–क्षरपदाप्तिदिनानि पुनः पुनः ।
भगवतां विदधतु जगत्त्रयीं, मुदमितां दमितांतरविद्विषाम् ॥२५॥

इति जिनप्रभसूरिभिरीडिताः, प्रणतचुंचजनाय जिनाधिपाः ।
ददतु शीलितसिद्धिवधूमुखांऽबुजरसा जरसा रहितं पदम् ॥२६॥
इति स्तवः ॥
जिनवराः कुनयालिमृणालिनी–मुकुलनैकतुषारमरीचयः ।
विदधति प्रणतं जनमाहत–स्मरचयं रचयंतु मनांसि नः ॥२७॥
भगवताऽभिहितार्थमधीयतां, कुपथमाथि कदर्थितमन्मथम ।
श्रुतमुदात्तमुदात्तपरस्सर–स्वरचितं रचितं गणधारिभिः ॥२८॥
प्रथमकल्पपतिः प्रथितायति–प्रवचनांबुजसौरभषट्पदः ।
कुलिशशोभितपाणिरुपप्लवं, शमयतामयतामिह नम्रताम् ॥२९॥
इति स्तुतिरपि ॥ छ ॥ सं. १८२१ फागुण वदि २ दिने श्री पाटणनगरे
लिखित । लेखक–पाठक चिंर जीयात् ॥ श्री ॥

આમા કોઈ સ્થાને અર્થ સ્પષ્ટ નથી લાગતો, કોઈક સ્થાને અશુદ્ધિ લાગે છે, વીસમા અને પચીસમા શ્લોકમા છંદોભંગ છે, છતા સુધારો કરવા જતાં કંઈક નવી ભૂલ થાય એ બીકે મૂળ પ્રમાણે અક્ષરશ આપ્યું છે.

(પૃષ્ઠ ૫૬૩ થી ચાલુ)

તીર્થંકરોના ચિત્રોમા બંને પ્રકારના તિલકો મળી આવે છે સાધુ અગર સાધ્વીના કપાળમા કોઈ પણ જાતનુ તિલક જોવામા આવતુ નથી સાધુઓ અને સાધ્વીઓના કપડા પહેરવાની રીત તદ્દન જુદી જ દેખાઈ આવે છે, કારણ કે સાધુઓનો એક ખભો અને માથાનો ભાગ તદ્દન ખુલ્લો–વસ્ત્ર વગરનો હોય છે; જ્યારે સાધ્વીઓનો પણ માથાનો ભાગ ખુલ્લો હોવા છતા તેઓનુ ગરદનની પાછળ અને આખું શરીર કાયમ કપડાંથી આચ્છાદિત થયેલુ હોય છે પ્રાચીન ચિત્રોમા રાજમાન્ય વિદ્વાન સાધુઓ સુવર્ણ સિંહાસન ઉપર બેઠેલા દેખાય છે, તે એ સમયની પ્રથાની રજુઆત ચિત્રકારે ચિત્રમાં કરી બતાવ્યાની સાબિતી છે[1]

મોગલ સમય પહેલાના એક પણ જૂના ચિત્રમા અગર પત્થર ઉપરની આકૃતિઓમા સ્ત્રીઓના માથા ઉપર ઓઢણું અગર સાડી ઓઢેલી જણાતી નથી સ્ત્રીઓ ચોળી પહેરે છે, પણ તેઓના માથાનો ભાગ તદ્દન ખુલ્લો હોય છે આ ઉપરથી ગુજરાતમા સ્ત્રીઓએ માથે ઓઢવાનો ચાલ મોગલરાજ્ય પછીથી શરૂ થએલો હોય એમ લાગે છે. મોગલ સમય પહેલાના દરેક ચિત્રમા સ્ત્રીઓથી માફક પુરુષોને પણ લાબા વાળ હોય છે અને તેઓએ અંબોડા પણ વાળેલા જૂના ચિત્રોમા દેખાઈ આવે છે વળી પુરુષો દાઢી રાખતા અને કાનમા આભૂષણો પહેરતા.[2] સ્ત્રીઓએ માથે ઓઢવાનો અને પુરુષોએ ચોટલા તથા દાઢી કાઢી નખાવવાનો રિવાજ મોગલરાજ્ય–અમલ પછીથી જ ગુજરાતમા પડેલો હોય એમ લાગે છે.

(અપૂર્ણ)

૧. જુઓ 'કુમારપાલ પ્રબંધ ભાષાંતર' પૃષ્ઠ ૧૦૯. ૨. જુઓ 'કુમારપાલ ચરિત્ર ભાષાંતર' પૃષ્ઠ ૪૧.

लुप्तप्राय: जैन ग्रन्थों की सूचि

कर्ता—श्रीयुत अगरचंदजी नाहटा, कलकत्ता

(गतांक से पूर्ण)

बृहत्‌टिप्पनिका उल्लिखित अलभ्य ग्रन्थ:—१

ग्रन्थनाम	कर्ता	श्लोकसंख्या	जैनग्रन्थावली पृष्ठ संख्या
पंचकल्प		११३३	(बृहत् टिप्पनिका)
*पंचकल्पनिर्युक्ति			(,,)
जंबूद्वीपप्रज्ञप्तिवृत्ति	मलयगिरि	९५००	(,,)
निशीथचूर्णि-विंशोद्देशव्याख्या	पार्श्वदेव	११०० (सं.११७३)	पृ० १२
महानिशीथ लघु—मध्यम—वाचना		३५००–४२००	,, १६
आवश्यक चूर्णि		१८४७४	,, १८
*विशेषावश्यकवृत्ति	मलयगिरि	९०००	,, २०
चैत्यवंदनभाष्य वृत्ति			,, २४
चैत्यवंदन विचारगाथावद्धसूत्रव्याख्यारूप			,, २४
पंचपरमेष्ठिविवरण (प्राकृत गाथामय)	मतिसागर	२५०(स.११६८)	,, ३४
*ओघनिर्युक्तिचूर्णि			,, ४०
जीतकल्प वृत्ति विवरण		५४३	,, ५४
*निरयविभक्ति		२००	(बृहत् टिप्पनिका)
न्यायप्रवेश टिप्पन	श्रीचंद्र	(स. ११६८)	पृ० ७४
सम्मतितर्कवृत्ति	मल्लवादी	७००	,, ८०
,, ,,		५१९	,, ८०
श्वेतांवर दर्शनसिद्धि			,, ८२
षड्दर्शनदिङ्मात्रा विचार			,, ८३
अनेकान्तव्यवस्थापन		२००	,, ८४
अपशब्द निराकरण		२१५	,, ८४
अपौरुषेय वेदनिराकरण	यशोदेव	५११	,, ८४
स्याद्वादरत्नाकर टिप्पन[२]			(वृहत् टिप्पणिका)

१ वृहत्‌टिप्पनिका के आधार से जैनग्रन्थावली में नोंधे गये हैं।

* इस चिह्न के ग्रन्थ वृहत्‌टिप्पनिकाकार को भी अलभ्य थे।

२ मूल ग्रन्थ ८४००० श्लोक प्रमाण कहा जाता है। वृहत् टिप्पनिका में प्रथम खड विना ३६००० प्रमाण नोंधित हैं, पर वर्तमान में मात्र १२००० श्लोक प्रमाण ही उपलब्ध है।

पारमाणिक वस्तु व्यवस्थापन		८०	पृ० ८५
प्रत्यक्षानुमानाधिकप्रमाणनिराकरण	यशोदेव	५१९	,, ८५
यतिप्रतिष्ठास्थापनस्थल	अजितदेव (पत्र २६) (संवत् ११८५)		,, ८५
वस्त्रव्यवस्थापन स्थल			,, ८५
न्यायकुमुदचन्द्र (दिगंबरीय)	अकलंकदेव		,, ९१
आत्मावबोध	मल्लधारी देवप्रभ	५५०	,, १०९
आनन्दसमुच्चय			,, ११०
ज्ञानदीपिका			,, ११०
ज्ञानांकुश			,, १११
समभावशतक	धर्मघोष	१०२	,, १११
सत्तरि	चंद महत्तर		,, ११९
सत्तरिवृत्ति	,,		,, ११९
प्रवचन सन्दोह वृत्ति			,, १२७
*मलमसुन्दरी कथा (प्राकृत)			(बृहट्टिप्पणिका)
विशेषवती	जिनभद्र क्षमाश्रमण		,,
*विशेषणवती वृत्ति			,,
दूसमवुच्छेय दंडिका		२०४	पृ० १३३
,, (द्वि)		१०३	,, १३३
श्रावकभंगकादिविचारगाथादि वृत्ति	विजयदेव	५५७	,, १३७
सिद्धपंचाशिका वृत्ति (स्वोपज्ञ)	देवेन्द्रसूरि	७१०	,, १४२
धर्मविधिवृत्ति	जयसिंह	११४२	,, १४९
धूमावलिका वृत्ति	समुद्राचार्य		,, १४९
पर्वपजिका	शीलाचार्य		,, १४९
आलोचनपद संग्रह			,, १५३
उपधान स्वरूप	देवसूरि		,, १५३
तपासमाचारी		७००	,, १५६
श्रावकसमाचारीवृत्ति	देवगुप्त	१२००	,, १५६
समाचारी	मल्लधारी देवप्रभ		,, १५६
आचरण शतक			,, १५७

भविष्योत्तरोद्धार पृ० १६३
उपदेशमालावृत्ति जयसिंह (स ९१३) ,, १७१
२७१
ऋषिमंडलस्तव ,, १७५
४६१४
ऋषिमंडलस्तववृत्ति ,, १७५
७०
ऋषिमंडलस्तोत्र मेरुतुंग ,, १७५
गौतम भाषित ,, १७७
जयन्ती प्रश्नोत्तर संग्रह मानतुंग ,, १७८
जयन्तीप्रश्नोत्तर संग्रह वृत्ति मलयप्रभ (सं. १२६०) ६६०० ,, १७८
७१
तत्त्वबिन्दु ,, १७९
दानोपदेशमाला ,, १८०
(पत्र ७१)
दानोपदेशमाला वृत्ति ,, १८०
८३३२
धर्मोपदेश यशोदेव ,, १८२
नवप्रदप्रकरणवृत्ति देवेन्द्र (सं. ११८२) ,, १८३
प्रव्रज्याभिधानवृत्ति जिनप्रभ २४८ ,, १८५
बोधप्रदीप ,, १८५
विवेकमंजरीवृत्ति अकलङ्क पृ० १८८
शीलभावना ,, १८८
शीलभावना वृत्ति रविप्रभ (सं १२२९) ९५७० ,, १८९
१२००० ,, १९१
सम्यक्त्वप्रकरणवृत्ति प्राकृतकथागम ,, २०३
विषयविनिग्रह कुलक २५७५ ,, २१६
कुमारपाल प्रतिबोध ६५०० ,, २२१
एकादशगणधर चरित्र उ. देवमूर्ति ,, २२३
१६४४
जंबू चरित्र ,, २२३
जंबू चरित्र (प्राकृत) सागरदत्त (स. १०७६) २६०० ,, २२३
११२०
जंबू चरित्र टिप्पन ,, २२७
पृथ्वीचंद्र चरित्र टिप्पनक कनकचंद्र (सं. १२२६) ११०० ,, २२९
मनोरमाचरित्र अभयदेवसूरिशिष्य वर्द्धमानसूरि(सं.११४०)१५०००,, २२९
१०७० ,, २३३
शांब चरित्र ४३५० ,, २३४
श्रीपार्श्व १० गणधर चरित्र

सप्तक्षेत्री गुणाकर (सं. ११७८) ७२०० पृ० २३५

सीताचरित्र ३४०० ,, २३६

सुदर्शना चरित्र (प्राकृत) मल्लधारी देवप्रभ ,, २३६

हरिवंश चरित्र ९००० ,, २३७

हरिवंश चरित्र बंदिककवि ९००० ,, २३७

*आदिनाथ चरित्र (संस्कृत) ,, २३७

*अजितनाथ चरित्र (प्राकृत) ,, २३८

*अजितनाथ चरित्र (संस्कृत) ,, २३८

*संभवनाथ चरित्र (संस्कृत) ,, २३८

*अभिनंदन चरित्र (प्राकृत) ,, २३८

*अभिनंदन चरित्र (संस्कृत) ,, २३८

*सुमतिनाथ चरित्र (संस्कृत) ,, २३९

*पद्मप्रभ चरित्र (प्राकृत) ,, २३९

*सुपार्श्वनाथ चरित्र (संस्कृत) ,, २३९

*सुविधिनाथ चरित्र (प्राकृत) ,, २३९

सुविधिनाथ चरित्र (संस्कृत) ,, २३९

*शीतलनाथ चरित्र (प्राकृत) ,, २३९

*शीतलनाथ चरित्र (संस्कृत) ,, २३९

श्रेयांसनाथ चरित्र गा. ६५८४ हरिभद्र (जयसिंह राज्ये स्तंभतीर्थ में था) २४०

*विमलनाथ चरित्र (प्राकृत) ,, २४०

*विमलनाथ चरित्र (संस्कृत) ,, २४०

अनंतनाथ चरित्र (प्राकृत) नेमिचंद्र (सं. १२१६) १२००० ,, २४१

*धर्मनाथ चरित्र (प्राकृत) ,, २४१

*धर्मनाथ चरित्र (संस्कृत) नेमिचंद्र (जै. ग्र. में धर्मचंद्र !) ,, २४१

*कुन्थुनाथ चरित्र (प्राकृत) ,, २४२

*अरनाथ चरित्र (प्राकृत) ,, २४२

*अरनाथ चरित्र (संस्कृत) ,, २४२

मल्लिनाथ चरित्र जिनेश्वर (सं. ११७५ वर्षे) ५५५५ ,, २४२

मल्लिनाथ चरित्र (काव्यमय) हरिभद्र (कुमारपालराज्ये) ९००० ,, २४२

*नमिनाथ चरित्र (प्राकृत)
*नमिनाथ चरित्र (सस्कृत)
महावीरस्वामी चरित्र (प्राकृत) नेमिचंद्र (सं. ११३९) १८१० ,, २४५
*महावीरस्वामी चरित्र (सस्कृत) ,, २४५
कुसमसार कथा नेमिचंद्र (स. १०९९) १७०० ,, २५१
*जयसुन्दरी कथा (प्राकृत) ,, २५२
नर्मदासुन्दरी कथा १७०० ,, २५४
पंचाख्यान (प्राकृत) ३१८ ,, २५५
*पूज्याष्टक कथा (संस्कृत) ,, २५५
लीलावती कथा १४३८ ,, २५९
सर्वाङ्गसुन्दरी कथा (प्राकृत) २६७५ ,, २६१
कथाकोष गा. २३९ व वृत्ति जिनेश्वर (सं. ११०८)६००० ,, २६६
धर्माख्यानक कोश वृत्ति (प्राकृत वहु कथामयी) (पत्तने) ,, २६७
शत्रुंजय कल्प पालित्रयसूरि ,, २७१
अजिन्तशान्तिस्तववृत्ति ,, २७२
चतुर्विंशति जिनस्तव मल्लधारी देवप्रभ ,, २७६
चतुर्विंशति जिनस्तुति वृत्ति दि० प्रभाचंद्र १५४१ ,, २७७
जनेन येनस्तुतिवृत्ति ३०५ ,, २७८
भयहरस्तोत्रमवृत्ति ,, २८५
वीरस्तव धनपाल ,, २९०
वीरस्तववृत्ति सूराचार्य ,, २९१
मुष्टि व्याकरण मलयगिरि ,, २९८
हैम व्याकरण मूलसूत्रो ११०० ,, २९८
*हैम व्यास रामचंद्र गाथा ५३००० ,, २९९
हैम समास तद्धितसार प्रकरण ,, ३०२
हैम कारक समुच्चय श्री प्रभसूरि (स. १२८०) ,, ३०२
हैम कारक वृत्ति (अधिकार त्रयात्मक) श्री प्रभसूरि (सं. १२८०) (आद्य द्वयवृत्ति युक्त) ,, ३०२
कौमारसार समुच्चय ३१०० ,, ३०४

कौमारसार उणादि वृत्ति			,, ३०४
गाथारत्नकोष		७३	,, ३१७
जयदेव टिप्पन	श्रीचंद्र		,, ३१८
नेमिचरित्र महाकाव्य	सूराचार्य	(सं. १०९०)	,, ३३१
नमिचरिय महाकाव्य टिप्पन		१४००	,, ३३१
अनर्घराघव टिप्पन	देवप्रभसूरि	७५००	,, ३३६
मानमुद्राभंजन नाटक	देवचंद्र गणि	१८००	,, ३३७
राधवाभ्युदय नाटक	रामचन्द्र		,, ३३८
वनमाला नाटिका	पं. अमरचंद्र		,, ३३८
सुभाषित समुद्र	धर्मकुमार		,, ३४१
दानादि प्रकरण	सूराचार्य	(पत्र ३४)	,, ३४०
आय प्रश्न		७०	,, ३४६
आयसद्भाव		१९५	,, ३४६
आयसद्भाववृत्ति		१६००	,, ३४६
पंचांग तिथि विवरण		१९०	,, ३४८
प्रश्न प्रकाश	नरचंद्र		,, ३४८
हर्ष प्रकाश	हर्ष देवगणि		,, ३५०
खेलवाडी	माहूय	१३९७	,, ३५५
नाडी संचार ज्ञान			,, ३५५
नाथपुस्तिका			,, ३५५
पीपलिका ज्ञान			,, ३५५
पुस्तकेन्द्र ग्रन्थ			,, ३५५
रुतज्ञान			,, ३५६
सामुद्रिक		६७	
सिद्धाज्ञा पद्धति			
हरिमेखला			
शकुनसारोद्धार	माणिक्यसूरि	(१३३८) ५०८	,, ३५६
धनुर्विद्या			,, ३६२
धनुर्विद्या वृत्ति			,, ३६२
भरत शास्त्र			

२४ सिद्धांत सार (तर्कग्रंथ) सं.			जयशेखरसूरिकृत षट्दर्शन समुच्चय
२५ वागर्थ संग्रह पुराण	कवि परमेष्ठी		जिनसेनकृत आदिपुराण
२६ प्रमाण सग्रह स्वोपज्ञ भाष्य[1]	अकलंक		सिद्धिविनिश्चय अनंतवीर्य के भाष्य में
२७ सिद्धिविनिश्चय स्वोपज्ञ भाष्य[1]	,,		,,
२८ न्याय चूलिका	,,		जैन सिद्धांत भास्कर भा. ३, किरण ४, पृ. १६०

जैन साहित्य का पार पाना समुद्र के समान दुष्कर है। इस समाज का साहित्य इतना विशाल है कि उसके नाम मात्र की सूचि के तैयार करने में वर्षों की आवश्यकता है, और फिर भी पूर्ण होना तो असम्भव ही है। अतः इस सूचि के अतिरिक्त और भी सैकडों ग्रन्थ ऐसे होंगे जिनके अस्तित्व का पता अन्य ग्रन्थों से मिलता है पर अद्यावधि वे हमें उपलब्ध नहीं हुए हैं। उन सव ग्रन्थों की एक विस्तृत सूचि प्रकाशित होना नितान्त आवश्यक है, जिससे खोज शोध करनेवाले को अलावा ग्रन्थों का पता लगाने और जनता के सामने प्रकाशित करने में सुभीता हो जाय।

ग्रन्थों के लुप्त हो जाने में हमारी अकर्मण्यता, उपेक्षा और खोज, शोध व साहित्य प्रेम का अभाव ही मुख्य कारण है। न तो मेरा प्राचीन जैन साहित्य का अध्ययन ही विशाल है और न मैं विद्वान् ही हूं और यह कार्य विशाल अध्ययनवालों का है, पर अपनी उत्कृष्ट साहित्य-रुचि के आधीन होकर मैंने यथासाध्य खोज कर यह सूचि निर्माण की है। आशा है साहित्यसेवी विद्वानों का इस ओर ध्यान आकृष्ट होगा और वे अपने अपने अनुभव को लेखरूप में जनताके समक्ष प्रकाशित करेंगे। जिससे इस परमावश्यक कार्य का सुसम्पादन हो सकेगा।

जैन साहित्य के गहन अभ्यासी विद्वानों को विज्ञप्ति करता हूं कि वे शीघ्र ही अपने अपने अध्ययन में जैन साहित्य के लुप्तप्राय जैन ग्रन्थों के नामादि देखे उनको पत्रों में सप्रमाण प्रकाशित करने की कृपा करें।

खोज शोध प्रेमी सज्जनों से निवेदन है कि इस सूचि में उल्लखित ग्रन्थों में से कोई ग्रंथ किसे मिले तो मुझे सूचित करने की या इसी पत्र में उसका परिचय प्रकाशित करने की कृपा करें।

(समाप्त)

---

१ न. २६–२७ मूल ग्रन्थ श्वेतावर भंडारो में से प्राप्त हो चुके हैं। देखें जैनसिद्धान्त भास्कर भाग ३ किरण १ में 'भट्टारक अकलक के और एक अलभ्य ग्रन्थ की प्राप्ति" नामक प सुखलालजी का लेख।

દિગંબરોની ઉત્પત્તિ

લેખક.

આચાર્ય મહારાજ શ્રીમત્ સાગરાનંદસૂરિજી

(ક્રમાંક ૨૧થી ચાલુ)

શ્વેતામ્બર જૈનોએ અજ્ઞાનાદિક દોષો ન હોય ત્યા કુદેવત્વ ન હોય એમ જણાવી અજ્ઞાનાદિ દોષોની સાથે કુદેવત્વની વ્યાપ્તિ માની અજ્ઞાનાદિનો અભાવ જ્યાં હોય ત્યા કુદેવપણુ ન હોય એમ જણાવતાં 'अट्ठारस विप्पनट्ठा नमामि देवाहिदेवं तं' એમ કહી, સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહ્યું કે દેવાધિદેવમાં કુદેવત્વના વ્યાપક એવા અઢાર અજ્ઞાનાદિ દોષો હોતા નથી અને તેથી તે દેવાધિદેવ ગણાય એટલે તેમને હું નમસ્કાર કરૂં છું.

દોષરહિતપણા માત્રથી દેવત્વ ન આવે :

આવી રીતે માન્યતા હોવાથી શ્વેતામ્બરોના હિસાબે જ્યાં જ્યાં અજ્ઞાનાદિ અઢાર દોષોનો અભાવ હોય ત્યાં ત્યાં કુદેવત્વનો અભાવ છે એમ માન્યુ પણ શ્વેતામ્બરોના શાસ્ત્રો પ્રમાણે જ્યાં જ્યાં અઢાર દોષનો અભાવ છે ત્યાં ત્યા સુદેવત્વ છે એમ અઢાર દોષના અભાવની સાથે સુદેવત્વની વ્યાપ્તિ લીધેલી નથી અને તેથી જ ભગવાન જિનેશ્વર સિવાયના સામાન્ય કેવલજ્ઞાની મહારાજાઓ અજ્ઞાનાદિક અઢારે દોષોએ કરીને રહિત હોય છે તોપણ તે ગુરુતત્ત્વમાં ગણાય છે, પણ દેવતત્ત્વમા ગણાતા નથી केवलिनो परमोहि विउलमईसुयहरा जिणमयम्मि आयरिय उवज्झाया ते सव्वे साहुणो सरणं આ પ્રમાણે ભગવાન્ વીરમહારાજના હસ્તકમલથી દીક્ષિત થયેલા વીરભદ્ર મહારાજે 'चउसरण पयन्ना'માં કેવલજ્ઞાની મહારાજને પણ, જો તે જિન નામકર્મના ઉદય વગરના હોય તો તેમને, સાધુપણામા જ લીધેલા છે.

જૈન જનતા સારી રીતે જાણી શકે છે કે જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે ચોવીસ તીર્થંકરોને જ શરીરવાળા દેવ તરીકે ગણવામાં આવે છે. એક અવસર્પિણી કે એક ઉત્સર્પિણીમાં ભગવાન્ જિનેશ્વર મહારાજની સંખ્યા ચોવીસની જ હોય છે અને તેથી જ ચોવીસી એમ કહેવાય છે પણ કેવલજ્ઞાની મહારાજાઓની સંખ્યા તો દરેક ઉત્સર્પિણી કે અવસર્પિણીમાં અસંખ્યાતની હોય છે અને તેથી જો કેવલી મહારાજ કે જેઓ અજ્ઞાનાદિક અઢારે દોષોએ કરીને રહિત છે, તેઓને જો દેવ તરીકે ગણવામા આવે તો ઉત્સર્પિણી

અને અવસર્પિણીમાં ચોવીસીનો નિયમ નહીં રહે, તો દેવોની સંખ્યા અસંખ્યાતી થાય એ વસ્તુ વિચારનારો મનુષ્ય સહેજે સમજી શકે છે કે અજ્ઞાનાદિ અઢાર દોષોએ કરી રહિતપણું તે સુદેવત્વનુ લક્ષણ નથી પણ કુદેવત્વના અભાવને જણાવનારૂં છે.

કર્મોની સાથે આહારનો સંબંધ:

પણ દિગમ્બર ભાઈઓ જે અઢારે દોષો માને છે તે કુદેવત્વની સાથે વ્યાપેલા જ નથી, કારણ કે જ્ઞાનાવરણીય આદિ ઘાતિ કર્મની સત્તા કુદેવત્વના નાચને નચાવનાર છે અને તેના જવાથી જ કુદેવત્વ ચાલ્યુ જાય છે એ એક સ્વાભાવિક છે, પણ ક્ષુધા અને તૃષા એ બે દોષો જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય કે અન્તરાયના ઉદયથી નથી, કેમકે જો જ્ઞાનાવરણી-યાદિના ઉદયથી માનીએ તો શું તે ક્ષુધા, તૃષા જ્ઞાનાવરણીયનુ પરાક્રમ છે? કહેવું પડશે કે કદાપિ નહી, કેમકે આપણે દેખીએ છીએ કે અલ્પ આહારવાળો પણ વધારે ઓછા જ્ઞાનવાળો હોય છે અને વધારે આહારવાળો પણ વધારે ઓછા જ્ઞાનવાળો હોય છે. મનુષ્ય કરતાં હાથીનુ શરીર મોટું છતાં તેનામાં જ્ઞાન અલ્પ હોય છે અને પૃથ્વી કાયિકાદિક કરતાં મનુષ્યનુ શરીર મોટું અને આહાર વધારે હોય છે છતાં તે કેવલજ્ઞાન સુધીનું જ્ઞાન મેળવી શકે છે. આ વસ્તુ સહેજે બાળક પણ સમજી શકે તેવી છે. અને તેથી આહારના અભાવની સાથે જ્ઞાનની વૃદ્ધિનો સંબંધ કે આહારની હાનિ સાથે જ્ઞાનની હાનિ કોઈ પણ સમજદાર માની શકે તેમ નથી. દર્શનાવરણીયના ઉદયને અંગે જો વિચારીએ તો તો જેમ જેમ આહારનો આંતરો થાય તેમ તેમ ચક્ષુઆદિકની શક્તિ ઓછી થાય છે અને દર્શનાવરણીયનો ઉદય કરવામાં જ આહાર અને પાણીનો અભાવ કારણ બને છે અને તેથી જ શાસ્ત્રકારો ઈર્યાસમિતિ માટે આહારપાણીનું ગ્રહણ સાધુઓએ કરવું એમ સ્પષ્ટ શબ્દોમા શાસ્ત્રોમાં જણાવે છે આહારપાણિના અભાવે ઇંદ્રિયોની હાનિ થવાને લીધે જ શાસ્ત્રકારોએ તપના અધિકારમાં 'सोहु तवो कायव्वो जेण न इंद्रियहानी' અર્થાત્ જે તપસ્યાયે કરીને ઇન્દ્રિયોની હાનિ ન થાય તેવો તપ કરવો અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોની હાનિ ન થાય તેવી રીતે ક્ષુધા અને તૃષા સહન કરવી. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થશે કે ક્ષુધા અને તૃષા દર્શનાવરણીયના ઉદયથી થયેલી વસ્તુ નથી પણ ક્ષુધા અને તૃષા ઊલટી દર્શનાવરણીયના ઉદયને કથંચિત્ કરવાવાળી છે.

ઘાતિકર્મના સહચારીપણા વિષે વિચારણા:

વળી જૈન જનતાએ વિચારવાનું છે કે દિગમ્બરોએ માન્ય કરેલા એવા તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં ક્ષુધા અને તૃષાના પરિષહો જણાવવામા આવ્યા છે અને તેમાં

નિરવદ્ય ભોજન કર્યા છતાં અને પ્રાસુક અને એષણીય પાણી પીવાતાં છતાં ક્ષુધા અને તૃષા પરિષહનો જય માનેલો છે. જો ક્ષુધા અને તૃષા ઘાતિકર્મના ઉદયથી કે દર્શનાવરણીયના ઉદયથી હોત તો ભોજન અને પાનની સાથે પરિષહનુ જીતવું બનત જ નહીં જેમ સમ્યક્ત્વ પરિષહમાં મિથ્યાત્વને ધારણ કરવા સાથે સમ્યગ્દર્શન પરિષહનો જય બને જ નહીં, તેમ ક્ષુધા અને તૃષા પરિષહ પણ દર્શનાવરણીય કે ઘાતિના ઉદયથી હોત તો યોગ્ય ભોજન અને યોગ્ય પાણી પીવાની સાથે બનત જ નહી. વળી ક્ષુધા અને તૃષાના પરિષહને તત્ત્વાર્થસૂત્રકારે માત્ર વેદનીયમાં જ ગણેલો છે પણ જ્ઞાનાવરણીયાદિ ઘાતિકર્મમાં ગણેલો નથી. દિગમ્બરોના હિસાબે તો તે ક્ષુધા અને તૃષાના પરિષહને ઘાતિકર્મમાં જ ગણવો જોઈતો હતો.

ગુણઠાણાના અંગે પરિષહોની વિચારણા:

વળી ગુણઠાણાના વિભાગમા પણ બાદર સંપરાય સુધી સર્વ પરિષહો માની સૂક્ષ્મસંપરાય ને છદ્મસ્થ વીતરાગમા ચૌદ પરિષહો માન્યા અને જિનેશ્વરમા અગિયાર પરિષહો માન્યા. આ સ્થાને જો ક્ષુધા અને તૃષા એ બે પરિષહો ઘાતીના ઉદયથી હોત તો જિનેશ્વરોમા અગિયાર પરિષહો કહેવાનો વખત આવત જ નહીં.

શ્રી ઉમાસ્વાતિજીનું एकादश जिने સૂત્ર:

બાદર સંપરાયમાં સર્વ પરિષહોનુ વિધાન છે સૂક્ષ્મસંપરાય અને છદ્મસ્થ વીતરાગમાં ચૌદ પરિષહો છે એમ કહી ગુણઠાણાઓમાં કેટલા કેટલા પરિષહો છે એ જણાવવાનો અધિકાર ચાલે છે તેથી 'एकादश जिने' એ સૂત્રમાં પણ સ્પષ્ટપણે જિનેશ્વર મહારાજના અગિયાર પરિષહો જણાવ્યા છે, છતાં જેઓને ગણધર મહારાજના સૂત્રો ઉઠાવી લેવા છે, ઉત્તરાધ્યયન અને દશવૈકાલિક સરખા નાના નાના સૂત્રો સહેજે સામાન્ય મનુષ્ય કંઠે રાખી શકે એવાઓનો પણ વ્યુચ્છેદ માની પોતાના આચાર્યોની બુદ્ધિની નામોશી કરવી છે, તેવા દિગમ્બરો ઉમાસ્વાતિ વાચકજી મહારાજને પણ ઉથલાવવા ચૂકતા નથી. અને તેથી 'एकादश जिने' એ સૂત્રમા સ્પષ્ટ રીતે કેવલિ મહારાજને ક્ષુધાતૃષાદિક અગિયાર પરિષહો જે હોય છે તે જણાવેલા છે છતા તેમાં તે દિગમ્બરો નિષેધવાચક નકાર શબ્દ પોતાના તરફથી, મતના આગ્રહને લીધે, ઉમેરીને જિનેશ્વરોના અગિયાર પરિષહો નથી એવો અર્થ કરે છે મધ્યસ્થ સમજુ મનુષ્ય સ્પષ્ટપણે સમજી શકે તેમ છે કે વિધિના અધિકારમા દિગમ્બરો નકાર જોડી દે એના જેવો બીજો જુલમ કયો ? પણ ધ્યાન રાખવુ કે દિગમ્બરોને માટે

તો એવી રીતે સૂત્ર અને અર્થના પાઠને ઉથલાવવાનુ કામ કર્યા છતાં, પરિષહોની એકંદર સંખ્યા બાવીસની હતી તેથી તે બાવીસમાંથી અગિયાર નહોય એમ કહેવાથી પણ છેવટે અગિયારના અગિયાર જ રહ્યા. સામાન્ય બાલકો પણ સમજી શકે કે બાવીસમાંથી અગિયાર જાય એટલે શેષ અગિયાર જ બચે. એટલે દિગ્ગબરોએ નકારનો અધ્યાહાર કર્યો અને અગિયાર પરિષહો જિનેશ્વરોમાં ન હોય એવો અર્થ કર્યો તોપણ તે અગિયાર તો જિનેશ્વર ભગવાનમા અર્થાપત્તિથી રહ્યા જ.

તત્ત્વાર્થ સૂત્ર ફેરવવા માટેનો તેમનો પ્રયત્ન:

કદાચ કહેવામાં આવે કે શ્વેતામ્બરો જિનેશ્વરોમાં અગિયાર પરિષહો માને છે તેના નિષેધને માટે ઉમાસ્વાતિ મહારાજે આ સૂત્ર કહેલું છે તો આ કથન પણ દિગમ્બરોને કોઈ પણ રીતે ઈષ્ટ નથી, કારણ કે દિગમ્બરો જુનામા જુના ગ્રન્થ તરીકે આ તત્ત્વાર્થ સૂત્રને માને છે અને જો તે તત્ત્વાર્થ સૂત્ર કરતાં પણ પહેલા જો શ્વેતામ્બરોનો મત હોય તો તે વચનથી દિગમ્બરોનુ કૃત્રિમપણું આપોઆપ સિદ્ધ થઈ જાય એટલે દિગમ્બરોના કલ્પિતપણાની સાબીતી કરવા માટે નવા પ્રમાણોની જરૂરત રહે નહી, કેમકે પોતાના વચનથી જ પોતાનુ કૃત્રિમપણું સાબીત થાય છે. વળી ક્ષુધા અને તૃષાને દિગમ્બરો પણ જ્ઞાનવરણીય, દર્શનાવરણીય કે અન્તરાયના ઉદયથી તો થયેલા માનતા જ નથી. પણ મોહનીયના ઉદયની સાથે રહેવાવાળા માને છે. તો પછી છદ્મસ્થ વીતરાગને મોહની કર્મનો સર્વથા ઉપશમ કે ક્ષય હોય છે, પરન્તુ અંશે પણ ઉદય હોતો નથી તો છદ્મસ્થ વીતરાગને સૂત્રકારે ચૌદ પરિષહો કહ્યા તેમાં ક્ષુધા અને તૃષા બન્ને આવી જશે તે માટે દિગમ્બરો શું કરશે? કહેવું પડશે કે एकादश जिने એ સૂત્રમાં ન પકડાયા તોપણ 'सूक्ष्मसंपराय छद्मस्थवीतरागयोश्चतुर्दश' એ સૂત્રમાં તો એવા પકડાયા કે દિગમ્બરોને છુટવાનો રસ્તો જ નથી.

ક્ષુધા અને તૃષાનું નિમિત્ત શું?

વળી જો ક્ષુધા અને તૃષા મોહને અંગે સહચરિત હોત તો સૂક્ષ્મ સંપરાય અને છદ્મસ્થ વીતરાગની અંદર પરિષહોની સંખ્યાનો ફરક જ પડત, કેમકે સંપરાયમા અંશ પણ કષાય છે અને તેથી ત્યાં દિગમ્બરોના હિસાબે કદાચ ક્ષુધા-તૃષા રહી શકત પણ છદ્મસ્થ વીતરાગમાં તો, મોહના ઉદયની સાથે જ રહેવાવાળી ક્ષુધા, તૃષા છે એવી માન્યતા દિગમ્બરોની હોવાથી છદ્મસ્થ વીતરાગપણાની વખત તો તે ક્ષુધા તૃષા રહી શકત જ નહી. અને તેથી

સૂક્ષ્મ સંપરાય અને છદ્મસ્થ વીતરાગને એકસરખી સંખ્યાવાળા પરિષહો હોઈ શકે જ નહી. વળી દિગમ્બરો ક્ષુધા અને તૃષાને મોહના ઉદયની સાથે રહેવાવાળી માને તો તે શું ક્ષુધા-તૃષાને નોકષાય મોહનીયની સાથે રહેવાવાળી ગણે કે કષાય મોહનીયની સાથે રહેવાવાળી ગણે? ધ્યાન રાખવું કે સૂક્ષ્મ-સંપરાય ગુણસ્થાનકે એક પણ નોકષાય મોહનીય પ્રકૃતિનો ઉદય નથી હોતો છતાં ત્યાં ક્ષુધા અને તૃષા પરિષહ છે જ. વળી કષાય મોહનીયના ઉદયની સાથે ક્ષુધા તૃષાનો સદ્ભાવ માને તો છદ્મસ્થ વીતરાગમા તો એકે કષાય મોહનીય નથી અને સૂક્ષ્મ સંપરાયમા જે સૂક્ષ્મ લોભ ઉદયમાં ગણાય છે, તે સૂક્ષ્મ લોભ ક્ષુધા તૃષાની સાથે રહી શકે એમ તેઓને માનવું જ પડે, અને જો એમ માનવા જાય તો કેવળ લોભ નામના કષાયનો ક્ષુધા તૃષા સાથે સંબંધ થાય અને તેમ થતાં ક્રોધ, માન, માયા નોકષાય મોહનીય તે ક્ષુધા તૃષાના સહચર બને નહી અને તેથી બાદર સંપરાયમા પણ લોભના ઉપયોગ-વાળા હોય ત્યારે જ ક્ષુધા તૃષા હોય. પણ લોભ કષાયમાં નહી પરિણમેલા જીવો જેઓ ક્રોધાદિકમા ઉપયોગવાળા જે વખતે હોય તે વખતે આહાર-રહિતપણું માનવું પડશે, એટલે ૧૦-૧૨-૧૩ મા ગુણઠાણે તો શુ પણ બાદર સંપરાયમાં ક્ષુધા તૃષાની ભજના થઈ પડશે અને આહાર સિવાયના તો જીવો માત્ર વિગ્રહ ગતિવાળા, કેવલીસમુદ્ઘાતવાળા અયોગી અને સિદ્ધના જીવો જ હોય છે બાકીના બધા પ્રતિ સમયે 'આહારી હોય છે, આ બધી વસ્તુ દિગમ્બરોને ખરેખર ખખડાવી નાખશે.

ખરી રીતે ક્ષુધા અને તૃષા જ્ઞાનાવરણીયાદિ ચાર ઘાતિકર્મના ઉદયથી થવાવાળી પણ નથી તેમ તે ઘાતિકર્મના ઉદયની સાથે જ રહેવાવાળી હોય એમ પણ નથી અને તેથી ક્ષુધા તૃષાનો અભાવ જણાવવાદ્વારાએ કુદેવત્વનો અભાવ જણાવી શકાય જ નહી. પણ દિગમ્બરોનો, માત્ર ઉપકરણો ન માનવા એવો મત થયો અને તેથી માધુકરી-વૃત્તિ છોડીને એક ઘેરે ભોજન કરવાનું થયું. બાળ, ગ્લાન, વૃદ્ધ કે અસમર્થને અન્નપાન કે ઔષધાદિ લાવી દેવાનુ રહ્યું નહી. અને ભગવાન જિનેશ્વર મહારાજ કેવલજ્ઞાન પામ્યા પછી ભિક્ષા માટે ભમે નહીં તેથી ફરજિયાત રીતે દિગમ્બરોને કેવલી મહારાજના આહાર પાણીને ઉઠાવી દેવાની જરૂર પડી અને તે આહાર પાણી ઉઠાવી દેવાથી ક્ષુધા અને તૃષાને દોષરૂપે માની અઢાર દોષમા નાખી દીધા આવી રીતે ક્ષુધા તૃષાનો પુનઃ વિચાર કર્યો અને જન્મ દોષનો વિચાર આગળ કહેલો હોવાથી વૃદ્ધત્વ વગેરે દોષોનો આગળ ઉપર વિચાર કરીશુ

(અપૂર્ણ)

પુરાતન ઇતિહાસ અને સ્થાપત્ય

संग्राहक

(१) मांडवगढ संबंधी लेख

नन्दलालजी लोढा, बदनावर (मालवा)

(७) स० १४८३ वै० शु० ५ शुक्रे श्री कोरट गच्छे ॥ श्री नन्नाचार्यसंताने उपकेशज्ञातौ शा   भा० रूपादे पुत्र सा० हेम भा. भरमी पुत्र साह सांगणेन निज मातृ श्रेयसे श्री संभवनाथ बिंबंका   .   श्री कक्कसूरिभि: ॥

यह लेख सफेद पाषाण की लंगोटवाली खंडित मूर्ति के पाटली के पीछे है। कमर से नीचे का भाग का हिस्सा होकर उसके भी दो टुकडे हैं। यह मांडवगढ जैन कारखाने के कंपाऊंड में से मिला हुवा उतारा है।

(८) सवत १९६४ के वैसाख शुदी १० के रोज धारनरेश श्री उदाजीराव महाराज की राज्यसत्तागत श्री मांडवघ(ग)ढ में तपागच्छालंकार भट्टारक श्री विजयानंद-सूरीश्वर उर्फे आत्मारामजी महाराज के शिष्यरत्न पंडितप्रवर श्री लक्ष्मीविजयजी महाराज इनों के शिष्य मुनिराज श्री हंसविजयजी महाराज के सदुपदेशसें खानदेश में आया हुवा श्री आमलनेर वास्तव्य तपागच्छीय श्रावकवर्य शाह रूपचंद मोहनचंद की माताजी श्रीमती चूनाबाई स्वपुत्रवधू रूपाबाई तथा अपनी बहिन सीताबाई सहित ने पाषाणादि मयी दरवाजा युक्त धर्मशाला बनवाई तिसका काम चलता था इतने में धर्मशाला के अंदर की जमीन का समार काम करते करते श्री जिनेश्वर देव की पुराणी ९ मूर्तियां निकल आईं तिसका प्रतिष्ठा महोत्सव सहित पचमी तप का उजमणा महोच्छव भी यहां आकर कुंकुम पत्रिका द्वारा श्री संघ को एकत्र करके बडे समारोह से इसी श्राविका ने पुष्कल द्रव्य खरच के किया। यह शिलालेख पन्यास श्री सपदविजयजी गणी ने लिखा। यह लेख मांडवगढकें जैन कारखाने के कंपाऊंड के अंदर प्रवेश करते ही शुरु के बडे दरवाजे के दाहिने तरफ की दरवाजे की शाख (दीवाळ) में लगा हुवा सफेद पाषाण की फरसीपर खुदा हुवा होकर रास्तेगीरों को देखने मे आता रहता है।

(९) सवत १९६४ वर्षे वैसाख शुक्लपक्षे दशमी तिथौ श्री मंडपदुर्गे धारनरेश श्रीमदुदाजीरावविजयराज्ये श्री तपागच्छालकार भट्टारक श्री विजयानंदसूरीश्वराणां पडित प्रवर श्रीयुत लक्ष्मीविजयमुनिपुगवानां सुशिष्य मुनीश श्री हसविजयोपदेशात श्री खानदेशस्थामलनेर वास्तव्य तपागच्छीय श्रावक श्रेष्ठ रूपचंद्र मात्रा श्रीमती चूनाबाई श्राविक्या स्वभगिनी

सीताबाई सहितया पाषाणेष्ठकामयी प्रतोली सहिता धर्मशालेयं कारिता तस्यां च क्रियमाणायां तदंतर्गत भूभागात् श्री जिनेश्वराणां मूर्तय· ९ प्रादुर्भूतास्तासां प्रतिष्ठामहोत्सवेन सह पचमी तपउद्यापन महोत्सवोप्यत्र समागत्य श्री संघमाकार्य च महता द्रव्यव्ययेनाऽनय श्राविक्यौवकृत लिखीतोऽय शिलालेख· ।। पन्यास श्री सपदविजय गणिना ।।

यह लेख मांडवगढ के जैन कारखाने के कंपाऊंड के बडे दरवाजे के दाहिने तरफ की कोठडी के पश्चिम दरवाजे के ऊपर सफेद पाषाण के फरसी पर खुदा हुवा होकर दीवाल में लगा हुवा है ।

मांडवगढ जैन मंदिर के अंदर रही हुई प्रतिमाओं के लेख

(१०) सवत १५१३ वर्षे ज्येष्ठ वदी ५ मौढ ज्ञातिय स० लखमा लखमादे सुत स० समधरेण भार्या मांई सुत देवीसींग हिगां गुणी आहासा पात्रा प्रमुख कुटूब युतेन सुश्रेयसे श्री अनंतनाथादि चतुर्विंशतिपट्ट आगमगच्छ श्री जयानदसूरिपट्टे श्री देवरत्नसूरिगुरुपादासनकारितः प्रतिष्ठापित श्रु ।। शुभं भवतु ।। सिरषिज वासूव्य—लेखके बीचमे सेर ९ऽ११ लिखा हुवा है ।

यह लेख धातु की चौवीसी पर है ।

(११) सवत १५३५ माह वदी ५ भोम प्राग्वाट ज्ञातिय सं. गोपा भार्या सलखणदे पुत्र गुणा भा० लीलादे पुना धा पूर्वज निमीत श्री धर्मनाथ बिब कारापित प्रतिष्ठित तपागच्छे श्री लक्ष्मीसागरसूरिभि शुभं

यह लेख धातु की पचतीर्थि पर है ।

(१२) सवत १५२७ वर्षे आषाढ सुदी १० बुधे श्री श्री वंशे ।। स कर्मा भार्या जासू पुत्र स. पहिराज सुश्रावकेण भार्या गल्ह पुत्र स. महिपा सोपा रूपा सहितेन पत्नी पुण्यार्थे श्री अंचलगच्छाधीश्वरणामुपदेशेन श्री सुविधीनाथबिंब कारित प्रतिष्ठित श्री सघेन श्री पत्तननगरे

यह लेख धातु की पचतीर्थि पर है ।

(१३) सवत १९२१ नागके १७८६ प्रा माघमासे शुक्लपक्षे सप्तमी तिथौ गुरुवासरे अंचलगच्छे ज्ञातिपुत्र जेठना नातना जिन बिंब ।।

यह लेख धातु की चार इंची छोटी प्रतिमा पर है

(१४) सवत १३२३ वर्षे माघ सुदी ७ सोमे आचार्य श्री. आगे नहीं बचता

यह लेख श्याम पाषाण की पार्श्वनाथ प्रभु की प्रतिमा पर है ।

(૨) પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ (પાંચ લેખો)

સંપાદક :—
મુનિરાજ શ્રી જયન્તવિજયજી

(૪૪)[૩૮]

॥ सवंत (सवत्) १६६६ । वर्षे वसाष (वैशाख) वि(व)दि ५ दिने

સવત્ ૧૬૬૬ના વૈશાખ વદિ ૫ ને દિવસે,

(૪૫)[૩૯]

संवत १५४५ वैशाख शुदि ३

સવત્ ૧૫૪૫ના વૈશાખ શુદિ ૩ ને દિવસે,

(૪૬)

सं० १४९९ फा० शु० २ ऊकेशज्ञातीय सा० कडुआ भा० कील्हण पुत्र सा० रतनाकेन भा० रतनादे पुत्र वीरमयुतेन स्वश्रेयसे श्रीकुंथुनाथबिंबं का० प्र० श्रीसूरिभिः ॥१॥

૩૮. 'માદડી' ગામના મધ્યભાગમાં આવેલ 'સતીમાતા'ના દેરાના ચોતરામા ડાબા હાથ તરફ (દક્ષિણ દિશા તરફ) માં જૈન મંદિરના દરવાજાના ઉત્તરંગાનો એક સફેદ પત્થર ચણેલો છે. આ ઉત્તરગાની વચ્ચે મગલમૂર્તિ તરીકે શ્રી તીર્થંકર ભગવાનની મૂર્ત્તિ કોતરેલી છે, તે ઉત્તરંગાપર ઉપર્યુક્ત લેખની પક્તિ ખોદેલ છે લેખ આટલો ખોદીને પડતો મૂકી દીધો જણાય છે તેનાથી આગળ અક્ષરો ખોદ્યા જ નથી

કોઇ પણ પડી ગયેલ જૈન મંદિરના ખંડિયેરમાથી લાવીને આ ઉત્તરગો અહી ચણી દીધો હોય, તેમ સ્પષ્ટ જણાય છે જો મંત્રી 'યશોવીરે' 'માદડી' ગામમા બધાવેલા જિન-મદિરનો જ આ ઉત્તરંગો હોય તો એમ માની શકાય કે ઉક્ત મદિર વિ. સ. ૧૬૬૬ સુધી વિદ્યમાન હતુ, ત્યારપછી કોઇ વખતે તેનો નાશ થયો હોવો જોઇએ

૩૯ નબર ૪૫, ૪૬, ૪૭ વાળા લેખો, 'જોધપુર સ્ટેટ'ની 'સિયાણા' હકુમત તાબાના ગામ મોકલસર ના જૈન મદિરના છે તેમાંનો પહેલો લેખ મૂળનાયક શ્રી સહસ્રફણા પાર્શ્વનાથજીની મનોહર મૂર્ત્તિની બેઠકપર ખોદેલો છે. આના જેવી જ બીજી પણ સહસ્રફણા પાર્શ્વનાથજીની એક મૂર્ત્તિ મૂ ના જીની જમણી બાજુમા વિરાજમાન છે બન્ને મૂર્ત્તિઓ એક જોડીની હોવા સાથે બન્ને પર એ જ સંવત્–મિતિ અને લગભગ સરખી હકીકતવાળા લેખો છે એટલે કદાચ આ બન્ને મૂર્ત્તિઓ એક જ ધણીએ કરાવી હશે. પરંતુ સંવત્–મિતિ પછીનો ભાગ બન્નેમા ઘસાઇ ગયેલો હોવાથી વાંચી શકાયો નથી નં. ૪૬–૪૭ ના લેખો એ જ મંદિરની ધાતુની પચતીર્થીઓ પર ખોદેલા છે.

મોકલસર, 'જાલોર'થી વાયવ્ય ખુણામા લગભગ ૧૪ માઇલની દૂરી પર આવેલુ છે અહી જિનમંદિર ૧, ઉપાશ્રય ૧, ધર્મશાલા ૧ અને શ્રાવકોના લગભગ ૧૫૦ ઘર છે મંદિરમા સુધારા–વધારાનુ કામ ખૂબ જોર શોરથી ચાલે છે. સુંદર નકશીદાર પત્થરોથી બે મજલાનુ મદિર બનાવ્યુ છે. હજુ કામ ચાલુ છે. કામપૂરૂ થતા લગભગ એક લાખ રૂપિયાનો ખર્ચ થશે. મંદિર બનાવવામા ગામના શ્રાવકો આટલો ખર્ચ કરે છે, પરતુ હંમેશા પૂજા કરનાર પૂજારી ઉપરાત ફક્ત એક જ શ્રાવક છે મુનિરાજોના વિહાર અને ઉપદેશની ખાસ જરૂર છે

સંવત્ ૧૪૯૯ ના ફાગણ શુદિ ૨ ને દિવસે, **ઓસવાલ** જ્ઞાતિના શાહ કડૂઆની ભાર્યા ફીલૂણના પુત્ર, (પોતાની ભાર્યા રતનાદે અને પુત્ર વીરમથી યુક્ત એવા) શાહ રતનાએ, પોતાના કલ્યાણ માટે શ્રીકુંથુનાથ પ્રભુનું બિંબ ભરાવીને તેની કોઈ આચાર્યવર્ય પાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે.

(૪૭)

॥ सं० १५३० वर्षे फागण वदि १० श्रीज्ञानकीय गच्छे ओ० उससगोत्रे स० भाडा भा० पदमिणि पुत्र सं० हासा पीथा द्वाभ्यां पितृमातृश्रेयोर्थं श्री शांतिनाथ बिंबं 'का० प्र० श्रीसिध(द्ध)सेनसूरिपट्टे श्रीश्रीधनेश्वरसूरिभिः' ॥ प्रतिष्ट(ष्ठि)त

સંવત્ ૧૫૩૦ ના ફાગણ વદિ ૧૦ ને દિવસે, **શ્રીનાણકીય ગચ્છ**,[૪૦] **ઓસવાલ** જ્ઞાતિ અને **ઉસસ** ગોત્રવાળા સંઘવી ભાડાની ભાર્યા પદમિણીના પુત્રો સંઘવી ૧ હાસા અને ૨ પીથાએ, પોતાના માતા–પિતાના શ્રેય માટે શ્રીશાંતિનાથ દેવનું બિંબ ભરાવ્યું તેની શ્રી**સિદ્ધસેનસૂરિના** પટ્ટધર શ્રી**ધનેશ્વરસૂરિજી**એ પ્રતિષ્ઠા કરી છે

(૪૮)

ॐ॥ संवत् १३५६ कार्त्तिक्यां श्रीयुगादिदेवविधिचैत्ये श्रीजिनप्रबोधसूरिपट्टालंकार श्रीजिनचंद्रसूरि सुगुरूपदेशेन सा० गाल्हण सुत सा० नागपाल श्रावकेण सा० गहणादि पुत्र परिवृतेन मध्यचतुष्किका स्व० पुत्र सा० मूलदेव श्रेयार्थं सर्वसंघप्रमोदार्थं कारिता ॥ आचंद्रार्कं नदतात् ॥ शुभं ॥

સં૦ ૧૩૫૬ ના કારતક સુદિ પૂનમને દિવસે, શ્રી**આદીશ્વર** ભગવાનના મંદિરમા, શ્રી**જિનપ્રબોધસૂરિજી**ના પટ્ટધર શ્રી**જિનચંદ્રસૂરિજી**ના ઉપદેશથી, શાહ ગાલ્હણના પુત્ર, (પોતાના પુત્ર ગહણા વગેરેથી યુક્ત) શાહ નાગપાલ નામના શ્રાવકે પોતાના સ્વર્ગસ્થ પુત્ર મૂલદેવના કલ્યાણ માટે અને સમસ્ત સંઘના આનંદને માટે (આ મંદિરની નવચોકીઓ-માની) વચલી ચોકી કરાવી તે સૂર્ય–ચંદ્ર વિદ્યમાન રહે ત્યાસુધી વિદ્યમાન રહો

૪૦ 'જોધપુર'સ્ટેટમા આવેલા 'નાણા' ગામના નામપરથી **શ્રીનાણકીય ગચ્છ** નિકળ્યો હોય, એમ જણાય છે.

નાણા, એ 'મારવાડ'ની નાની પંચતીર્થીમાનુ, એક તીર્થ છે ત્યા શ્રીમહાવીર-સ્વામીનુ આલિશાન–જંગી મંદિર અને તેમા શ્રીમહાવીરસ્વામીની બહુ મોટી મનોહર મૂર્તિ વિરાજમાન છે લોકોમા આ 'જીવિત સ્વામીનુ મંદિર કહેવાય છે અહીં ઉપાશ્રયો, ધર્મશાળાઓ, જૈન સ્કૂલ, વર્ધમાન આયંબિલ ખાતુ અને શ્રાવકોના ઘણાં ઘરો છે

સુધારો

ગયા અંકમા છપાયેલ **श्री शंखेश्वर पार्श्वनाथ स्तोत्र** ના પાચમા શ્લોકનુ પહેલુ ચરણ **पुरा जरां निवारितुं मुरारिराजवन्दित** છપાયુ છે તેના બદલે **पुरा जरानिवारणाय कृष्णराजवन्दितं** એમ વાચવુ.

તરંગવતીની કથા

[ટૂંક સાર]

સંક્ષેપકાર : મુનિરાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી

તરંગવતીની આ કથાનું મૂળ સમર્થ આચાર્ય શ્રી પાદલિપ્તસૂરિજી કૃત "તરંગલોલા"નામક કથામાં છે. આ કથા તેમણે પ્રતિષ્ઠાનપુરના રાજા સાતવાહનની રાજસભામાં વાંચી સભળાવી હતી. જે સાંભળી દરેક આશ્ચર્યમુગ્ધ થયા હતા. મહાકાવ્ય સમી આ મૂળ કથા તો આજે ઉપલબ્ધ નથી, પણ તેના ઉપરથી, સંસ્કૃત ભાષામાં શ્રીનેમિચંદ્રગણીએ સારરૂપે લખેલી તરંગવતીની કથા એના મૂળ કાવ્યની સરસતા અને અદ્દભુતતાનો અચ્છો પરિચય આપે છે. તરંગવતીની આ કથાનો ગુજરાતી અનુવાદ, સીધે સીધો મૂળ ઉપરથી કરેલો આપણને ન મળતાં, મૂળના જર્મન ભાષાના અનુવાદ ઉપરથી કરેલો આપણને મળે છે એ ખરેખર, આપણી કમનસીબી છે. જર્મન ભાષાનો અનુવાદ પ્રોફેસર લોયમેને કરેલો છે અને તેને ગુજરાતી ભાષામાં ઉતારનાર છે શ્રીયુત નરસિંહભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ. આટલુંય આપણે પામી શકયા તે બદલ આપણે તેઓના આભારી છીએ

અહીં સક્ષેપમાં આપેલી કથામા તો મુખ્યત્વે માત્ર એ કથામાંની ઘટનાઓ જ આપી છે. બાકી મૂળ કથામાં તો લેખકે ઠેકાણે ઠેકાણે પ્રસંગને અનુકૂળ તે તે રસોની એવી સરસ જમાવટ કરી છે કે વાંચનાર તન્મય બની જાય! એ તન્મયતાનો અનુભવ કરવા ઇચ્છનારે તો એ આખી કથા જ વાંચવી જોઈએ.

તનમનાટ પેદા કરતા શૃંગારરસમાંથી ઉભી થતી આ કથા શાંત સૌરભભર્યા વૈરાગ્ય રસમાં પર્યવસાન પામે છે બીજા કથાસાહિત્ય કરતાં જૈન કથાસાહિત્યની અનેક ખુબીઓમાં "વૈરાગ્યમય અન્ત" એ પણ એક લાક્ષણિક વિશેષતા છે. તરંગવતીની કથા પણ એ વિશેષતાથી અંકિત થયેલ છે. વાચકોને જરૂર આ કથા આકર્ષણ કરશે!

ન્યા. વિ.

કથાનો સમય વિશ્વવંદ્ય પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવનો છે કથાકાર આ કથાની શરૂઆત એવી અદ્દભુત રીતે કરે છે કે વાચનાર એકદમ કથાના રસમા તણાવા લાગે છે. વિશાલ ગગનપટમાથી કોઈ તેજસ્વી દેવ વિમાન ઉતરી આવતુ હોય અને પ્રેક્ષકોને આશ્ચર્યમા મુગ્ધ કરી દેતુ હોય તેમ એક ધનાઢયના વિશાલ મહાલયમા સુંદરરૂપવાળી, સાક્ષાત્ રતિના અવતાર સમી, છતા ત્યાગની જંગમ પ્રતિમા સમી, ચારિત્રના ઓજસમા સ્નાન કરેલી અને બ્રહ્મચર્યના આભૂષણથી અલંકૃત એવી મહાતપસ્વિની સમી એક વિદુષી સાધ્વી તપસ્યાના પારણા અર્થે માધુકરી — ગોચરી માટે પધાર્યા છે ગૃહલક્ષ્મી સમી શેઠાણીએ, બહાર આવી, વિનયપૂર્વક, તેમને ઘરમા આવવા આમંત્રણ આપ્યુ આ મહાસતી સાધ્વીના રૂપ-પૂજે તેના હૃદયમા કંઈ કંઈ લાગણીઓ પ્રગટ કરી તે વિચારવા લાગી . કેવુ સુદર રૂપ! મે આ નગરમા ઘણી રૂપરાણીઓ — રૂપગર્વિતાઓ જોઈ છે, પણ એ બધા કરતાં આ રૂપરાશિ, ખરે જ અનુપમ છે! તેણે વિનયથી સાધ્વીજીને કહ્યુ મહાસતીજી, મને કંઈક ઉપદેશ સભળાવો! સાધ્વીજીએ ઉપદેશ સંભળાવ્યો, પણ શેઠાણીને એથી તૃપ્તી ન થઈ હોય તેમ તેને સાધ્વીજીની પૂર્વ કથા પૂછવાનુ મન થયુ.

સાધ્વીજીએ પોતાનુ મૂળ વૃત્તાત શરૂ કરતા પ્રથમ પોતાના સસારીપણાના રાજવી વૈભવના ઠાઠનુ અને માતપિતાના પોતાના ઉપરના અવર્ણનીય પ્રેમનુ વર્ણન કર્યું ત્યાર-પછી પોતાની બાલ્યવસ્થા અને પોતાનો અભ્યાસ જણાવ્યો બાલ્યાવસ્થામા એણે જે વિદ્યાસંપાદન કરી હતી તે પોતે આ પ્રમાણે કહી સભળાવી :—“ જન્મ પછી બારમે વર્ષે મારી સમજશક્તિ એટલી બધી ખીલી ઉઠી કે મારા માટે ઉત્તમ પ્રકારના શિક્ષકો રાખવામા આવ્યા રીતસર ધીરેધીરે હું ગણિત, વાચન, લેખન, ગાન, વીણાવાદન, નાચ અને પુષ્પ–ઉછેરની કળા શીખી. વનસ્પતિશાસ્ત્ર અને રસાયણશાસ્ત્ર પણ મને શીખવવામાં આવ્યા ” અઢાર વર્ષની ઉમ્મરે તેનુ યૌવન વસંતની માફક ખીલવા લાગ્યુ છતા તેના ઉત્તમ સંસ્કારોએ તેને ભોગવિલાસની લાલસાઓથી બચાવી ને તેને ઉત્તમ માર્ગ બતાવીને ધર્મપરાયણા બનાવી।

એક વાર તેના પિતા પાસે કોઈએ એક સુદર પુષ્પ આણ્યુ એ પુષ્પની પરીક્ષા માટે તે બાળા પાસે આવ્યો. બાળાએ તે પુષ્પની પરીક્ષા કરી તેનો અદ્દભુત કોયડો ઉકેલ્યો, એ વખતે બાળાનુ બુદ્ધિપ્રાગલ્ભ્ય જોઈ પિતા ખુશી થયો ત્યારપછી બીજે દિવસે પોતે પોતાની ઇચ્છાથી, રૂમઝુમ કરતા રથમા બેસી, એ પુષ્પ તપાસવા ઉદ્યાનમા — બગીચામા જતી હતી ત્યા અચાનક એક મહાન સરોવરની પાળે તેણે એક ચક્રવાકના યુગલને જોયુ એ યુગલ જોતા તેના હૃદયમા કંઈક સ્ફુરણા થઈ એ બન્નેનો નિર્મલ પ્રેમ જોઈ તેને ખૂબ વિચાર થયો અને એ સંબંધી વિશેષ ઊહાપોહ કરતા તેને જાતિસ્મરણ-જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ આ જાતિસ્મરણ-જ્ઞાનના બળે તેણે પોતાનો પૂર્વ ભવ જોયો અને તે ત્યા જ મૂર્છામા ઢળી પડી સખીઓએ તેને પવન અને ઠડા પાણીથી સચેતન કરી જાગૃત થયા પછી તેની સખીઓએ આમ થવાનુ કારણ પૂછયું છતા યુવાન બાળા કાંઈ બોલી નહિ અને ગાઢ વિચારમા લીન બની ગઇ સખીએ ફરી ફરી ખુબ આગ્રહ કરી છેવટે સમ આપ્યા એટલે બાળાએ કહ્યુ કે —

હુ પૂર્વભવમા ગંગાતીરે ચક્રવાકી હતી મને એક સુદર ફૂટડો પતિ હતો અમારા બન્નેનો એવો ગાઢ પ્રેમ હતો કે ન પૂછો વાત. મારો પતિ તરવામા કુશળ હતો. હુ પણ નિરંતર તેની સાથે જ ઉડતી, નદીમા તરતી, નહાતી અને સ્વર્ગથીએ અધિક આનદ લૂંટતી હતી ત્યા મારા કમભાગ્યે, અચાનક એક દિવસે, યમદૂતના અવતાર સમા નિષ્ઠુર પારધીના એક અજાણ્યા બાણથી મારા પતિ દેવ વિંધાયા, અમારા સ્વર્ગીય સુખનો નાશ થયો હાય! તે કાળ સભારતા મારું હૃદય કોરાઈ જાય છે. (અહી સ્ત્રી સહજ પતિ પ્રત્યેનો પ્રેમ પ્રગટ કરતા તેની આખમાથી ચોધાર આસુ પડવા લાગ્યા) મેં ઘણુ ઘણુ કારમુ રૂદન કર્યું, ઘણો વિલાપ કર્યો. મારી ચાંચથી મે તેમને વાગેલુ બાણ ખેચી કાઢયું પરંતુ ભાવીએ યારી ન આપી અન્તે થોડી પાંખો ફફડાવી મને તે એકલી મુકી ચાલ્યા ગયા અમારા બન્ને વચ્ચે કમળનુ પાંદડું પણ આવે તો અમને વિયોગ સાલતો તો પછી તેમના સિવાય મને કેમ ચાલશે એ વિચારે મે તેમની પાછળ માથું પછાડયુ આકરૂ રૂદન કર્યું આ બાજુ પારધીને, નિર્દોષ ચક્રવાકને માર્યા બદલ ખૂબ શોક થયો અને તેણે ચક્રવાકને લઈને લાકડા એકઠા કરી અગ્નિ સંસ્કાર કર્યો, ત્યારે હુ (ચક્રવાકી) પણ તેની ચિતા પાછળ ફેરા ફરી ચિતામા પડી

બળી મરી પતિની સાથે આગમા બળવા છતા મને તે ટાઢો હીમ જેવો લાગ્યો, કારણ કે હું મારા પતિની સોડમા હતી

આ પ્રમાણે પોતાનો પૂર્વ ભવ કહ્યા પછી બાળાએ આગળ ચલાવ્યુ :— "ત્યાથી મરી હુ અહી આવી જન્મી મારા પૂર્વભવના પ્રેમીને મેળવવાની આશામા જ હજી સુધી હું કુંવારી રહી છું અને જો તે ટૂંક વખતમા નહિ મલે તો શ્રીતીર્થંકર પ્રભુએ બતાવેલા માર્ગે ચાલવાની — દીક્ષા લેવાની અને આત્મકલ્યાણ કરવાની મારી ઇચ્છા છે." અહી જ તે બાળાનો સાચો પ્રેમ પ્રગટ થાય છે. પૂર્વ ભવનો પ્રેમી મલે તો જ પરણવુ, નહિ તો ત્યાગી — સાધ્વી જીવન ગાળવુ એ કાંઈ રમત વાત નથી. સાધુ થવુ એ મોઢાની વાતો કે બચ્ચાના ખેલ નથી મનના સયમપૂર્વક નિર્મળ ચારિત્ર અને આજીવન ઉજ્જવલ બ્રહ્મચર્ય પાળવુ, આ ભાવના પ્રગટ થવી એ જ એ બાઈના ઉચ્ચ સસ્કાર બતાવવા બસ છે એક સાત્ત્વિક પ્રેમાળ ભક્ત જન જેમ પ્રભુને ઢુંઢવા જોગી બને છે તેમ બાળા પણ અન્તે સાધ્વી થવાનુ જ જણાવે છે. એ જ એના અપાર્થિવ પ્રેમની કસોટી છે.

ઉદ્યાનમાંથી તે પોતાની સખીઓ અને માતા સાથે ઘેર આવી, પણ તેને ક્યાય ચેન પડ્યુ નહિ. એકની એક પુત્રીની આ દશા જોઈ પિતા અત્યત દુ:ખિત થયા અનેક સારા વૈદ્યો પાસે તેની ચિકિત્સા કરાવી પણ જ્યા વ્યાધિ હોય તેની જ ચિકિત્સા અને તેના જ ઔષધો હોય આ તો માનસિક વ્યાધિ હતો તેનુ ઔષધ તો પતિના મેળાપ સિવાય બીજુ નહોતુ. તરગવતી વધુ કૃષ થતી ગઈ તેનુ રૂપ જોઈ ઘણાય માબાપોએ કન્યાનુ માગુ કર્યું પરંતુ તરંગવતીના પિતાએ બધાને સ્પષ્ટ રીતે ના ભણી હતી. આ ના ભણવાના બે કારણો હતા: એક તો કન્યાને યોગ્ય ધાર્મિક વૃત્તિવાળા વરનો અભાવ અને બીજુ સામાના કુળ અને પૈસો પોતાના જેવા–જેટલા નહોતા

તરગવતી એટલી ઝુરતી કે તેને ખાવુ પીવુ પણ ઝેર જેવુ જ લાગતુ માત્ર માતા પિતાને રીઝવવા તે, વેદનાભર્યા હૈયે, બે કોળીયા ખાતી-પીતી કે બેસતી-ઉઠતી. બાકી તો તેનુ જીવન તેને બહુ કારમુ લાગતુ તેને એકલા પડ્યા રહેવાનું જ મન થતુ. અને છતાય માતાપિતા તરફની ભક્તિ તેનામા દેખાઈ આવતી હતી. તે "મારા લીધે મારા પૂજ્ય માબાપને દુ:ખ ન થાય" એ ભાવના સદાય મનમાં રાખતી અને એટલા જ માટે અથવા તો લજ્જાના કારણે તેણે પોતાની ગુપ્ત વાર્તા પોતાની પ્રીય સખી સિવાય કદી પણ બીજાને નહોતી જણાવી તરગવતીએ આમ દુ:ખભર્યા દિવસોમા પોતાના ચાતુર્યથી — ચિત્રકળાના પ્રતાપે પોતાના સ્મરણચિત્રો (પૂર્વ ભવની બધી વિગતો — ચક્રવાકી અને ચક્રવાક યુગલ, નદી, પારધી અને તેના બાણથી ચક્રવાકનું મૃત્યુ, ચક્રવાકીનુ તેની પાછળ બળી મરવુ ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ) ચીતરી પોતાની સખી સાથે કાર્તિકી પૂર્ણિમાના કૌમુદી મહોત્સવના મેળામા મોકલાવ્યા બીજી બાજુ તેણે પોતાના ધાર્મિક સંસ્કારોના કારણે, પોતાની કામનાસિદ્ધિને માટે ૧૦૮ આયબીલનો મહાન્ તપ શરૂ કર્યો જૈનશાસ્ત્રકારો તપશ્ચર્યાને કર્મ ખપાવવાનુ સબલ કારણ માને છે તેથી પાપ દૂર થાય છે, કર્મ ખપાય છે અને વિઘ્નોનો નાશ થાય છે આર્યબાળા પતિના વિરહમા સાધ્વી જેવુ ત્યાગમય જીવન જીવે તેમા જ તેની મહત્તા છે આ તપ ઉપરાત

કાર્તિકી પૂર્ણિમાએ પુષ્કળ દાનધર્મનું આચરણ કર્યું. એને માટે તેણે પોતે જ કહ્યું કે ટુંકામા કૌમુદિપર્વ અમારા માટે તો પૈસાની કોથળી છોડી મુકવાનો, દાન આપવાનો અને પવિત્રતા ખિલવવાનો દિવસ હતો

આ કૌમુદીપર્વ એ ભાગ્યશાળી બાળાને ફળ્યું પતિની શોધખોળ માટે કરેલી તેની બધી મહેનત સફળ થઇ તેનું તપ, દાન, શીયલ આદિ બધુએ સાર્થક થયું. મેળામા ગયેલ સખીએ તેને વધામણી આપી ત્યારે તે બોલી મારો શોક હવે ટળ્યો છે અને આનદ ઉપજ્યો છે, કારણ કે મારો સ્વામી મને ચાહે છે ખરેખર, સ્ત્રીઓને પતિ પ્રેમ અમૃત અને જીવન કરતાં પણ વધુ સતોષપ્રદ લાગે છે કૌમુદી–મહોત્સવમા પેલી ચિત્રમાળા જોઈ બધા માણસો છક થઈ ગયા હતા એક યુવાનોનુ જુથ હસતુ ખીલતુ ચાલ્યું આવતુ હતુ તે એ ચિત્ર જોવા થોભ્યુ તેમા તરગવતીનો પૂર્વભવનો પતિ— ચક્રવાક પણ અહી આવેલ હતો એ ચિત્રમાળા જોઈ તેના હૃદયમા પ્રેરણા થઇ અને તેને જાતિસ્મરણજ્ઞાન થયુ. તેને પણ મૂર્છા આવી તે મૂર્છા વળતા મિત્રોએ એને એ મૂર્છાનુ કારણુ પૂછ્યુ છેવટે ચિત્રો વેચનાર દાસીને આ ચિતરનાર કોણ છે એમ પૂછી ચીરાતા હૃદયે તે ઘેર ગયો એ ઘેર આવી રીસાઈ ગયો માબાપે સમજાવી વાત કઢાવી અને બીજે જ દિવસે એ છોકરાનો બાપ — ધનદેવ તરગવતીના પિતા પાસે તરગવતીનુ માગું કરવા ગયો તેણે કહ્યુ "તમારી દીકરી તરગવતીનુ મારા દીકરા પદ્મદેવ માટે માગુ કરૂ છુ" આ સાભળી પુત્રીનુ હિત ઇચ્છતા તરગવતીના પિતાએ "નિરંતર પરદેશ સફર કરનારને અને ગમાન કુળ વગરનાને કોણ કન્યા આપે" એમ કહી એ ધનાઢ્ય શેઠ ધનદેવને ના સભળાવી દીધી ધનદેવ ખાલી હાથે પાછો આવ્યો. અને આવા સમાચાર સાભળી પદ્મદેવને ઘણો આઘાત થયો તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે નગરશેઠ કુળ અને પૈસામા મસ્ત રહી પોતાની પુત્રીનુ પણ હિત નથી ઇચ્છતો।

આ બાજુ તરંગવતીને પણ એટલુ જ દુ ખ લાગ્યુ. સખીઓને મોઢે આ સમાચાર સાળળી રડતા રડતા "પૂર્વભવમા મારો સખા બાણ વાગના ન જીવી શક્યો તેથી હુ પણ ન જીવી શકી પક્ષીના ભવમા પણ હું એની પાછળ બળી મરી તો પછી આ માનવ ભવમા હુ એમના વિના શી રીતે જીવી શકુ?" આ બોલતા તેના હૃદયમા શ કા થઈ આવી કે મારા પિતાએ ના પાડી તેથી રખેને રાત્રે એ આપઘાત કરે અને મારે તેની સહચરી થવુ પડે? ખરે જ, સાચા સ્નેહીઓ ભલેને ગમે તેટલા દૂર બેઠા હોય, છતા એકબીજાના હૃદયના આકર્ષણથી એકબીજાના વાતો અને ભાવો જાણી શકે છે "પોતાનો સ્નેહી આપઘાત કરશે" એ શ કા તરંગતીની ખોટી નહોતી

તરગવતી અને પદ્મદેવ હજુ કદી પ્રત્યક્ષ મલ્યા ન હતા, છતા લજ્જા છોડી તરગવતીએ પોતાના પ્રેમીને આશ્વાસન આપવા માટે એક પત્ર લખીને પોતાની સહચરી સાથે મોકલ્યો પત્ર લઈ ને સખી પદ્મદેવને ઘેર આવી અહીં તેણે જોયુ કે પદ્મદેવની સ્થિતિ પણ તરગવતી જેવી જ દુ ખદ હતી. પદ્મદેવનો મિત્ર રડતા પદ્મદેવને લઈને

બેઠો હતો. તરંગવતીનો પત્ર તેણે રડતાં રડતા લીધો, પત્ર જોઈને પદ્મદેવે પોતાની કફોડી સ્થિતિ વર્ણવી બતાવી. "પણ મેં તો આપઘાત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો, કારણ કે તરગવતીને મળવાની બધી આશાઓ પડીભાગી હતી. દિવસે મારી આપઘાતની યોજના કરતા કોઈ મને અટકાવે એ બીકથી રાત્રે બધાં ઉંઘી જાય ત્યારપછી આપઘાત કરવાનો સંકલ્પ કર્યો હતો." તે આવેશમાં આવી તરંગવતીને સબોધી બોલવા લાગ્યો: "જેના મરતા તુ સતી થઈ અને જેને તેં આટલા મોંઘે મૂલે ખરીદી લીધો છે તે તો તારો દાસ થવાનુ સ્વીકારે છે." આ પમાણે પદ્મદેવની સ્થિતિ નિહાળી, પ્રત્યુત્તર લઈ સખી તરગવતી પાસે આવી અને તરગવતીને પદ્મદેવની સ્થિતિનુ વર્ણન કહી સભળાવ્યુ અને પત્ર આપ્યો. પત્રમા પદ્મદેવે પોતાની વિહ્વળ દશા સચોટ રીતે વર્ણવી હતી એ પત્ર વાચી તરગવતીએ કંઈક નિરાશા અનુભવી. તેના વ્હેમી મનમા શકા થઈ કે દૂર બેઠા સ્નેહ ઠડો પડી જાય છે. આથી આ માટે કંઈક પગલુ ભરવાનો વિચાર તેને થઈ આવ્યો, પરતુ ચતુર સખીએ તેને સચોટ ઉત્તર આપ્યો કે "ઉતાવળ કરવામાં, વગર વિચારે, સાચા સાધન વિના, કાઈ કામ કોઈ ઉપાડે તો એ સફળ થાય તો પણ પરિણામ કડવુ આવે છે" આમ કહી ભાવિ જે થવાનુ હતુ તેનુ અવ્યક્ત સૂચન સખીએ કર્યું

આમ છતા રાત્રિના તરંગવતીની પતિને મળવાની આતુરતા અસહ્ય બની ગઈ તેણે પોતાની સખીને પદ્મદેવને ત્યા પોતાને લઈ જવાને આગ્રહભરી વિનવણી કરી. આવી રીતે પતિના ઘેર જતા તેને અનેક પ્રકારના વિચાર આવ્યા આમા તેને પોતાના મનની નબળાઈ જેવુ લાગ્યુ તેનુ હૃદય કાપતુ હતુ; છતા તે લાચાર હતી. એટલે છેવટે ન છૂટકે સખી તેને પદ્મદેવના મહેલે લઈ ગઈ ત્યા જઈને પદ્મદેવને જોતા જ તેના હર્ષના પારાવારમા ભરતી ચડવા લાગી. બંને જણા ખૂબ આનદ-સ્નેહ-થી મળ્યા અને છેવટે પોતાનુ દંપતીજીવન સુખભર્યું બનાવવા બીજે કોઈ સ્થળે નાસી જવાનો સંકલ્પ કર્યો.

પદ્મદેવે પોતાનુ ખુબ કીમતી ઝવેરાત પોતાની સાથે લીધુ અને બને જણા સાથે ગગા કિનારે આવી પહોચ્યા, અને હોડીમા બેસી આગળ વધવા લાગ્યા. (પદ્મદેવ વહાણવટીનો ધંધો સારી રીતે જાણતો હતો, કારણકે સદાય તેને વહાણમા બેસી પરદેશની સફરે જવું પડતુ તેમા અનેકવાર વિઘ્નો આવતા અને તેથી એણે વહાણ હંકારવાનુ સારી રીતે શીખી લીધુ હતુ) રસ્તામા બનેને ઘણા અપશુકનો થયા, છતા કોઈ પણ અપશુકનને ગણકાર્યા સિવાય તેઓ આગળ વધવા લાગ્યા. બંને જણાએ રસ્તામાં જ ગાધર્વલગ્ન કરી લીધા હતા બને જણા હોડીમા બેસી ઉંચે આભ અને નીચે પાણીમા ચાલતા, મોજાંઓ જોતા, તારાનો ઝગઝગાટ જોતા, ડોકીયુ કરતા તારાઓના પ્રતિબિંબ નદીમા જોતા, આનંદ લૂટતા બીજે દિવસે બીજે કાઠે પહોચ્યા. પરતુ ત્યા તો સુખને બદલે અચાનક દુઃખ જ તેમના માટે તૈયાર હતુ તેઓ ચાચીઆના હાથે લુટાયા, નર્કાગારથી પણ અધિક દુઃખ સહન કરવુ પડતુ માથે સિતમો વર્ષવા લાગ્યા. સામે દુઃખના ડુગરા સિવાય કશુ નજરે ન દેખાયુ. છતા તરંગવતીનો પતિ-પ્રેમ સૂર્યના પ્રકાશની

જેમ પ્રકાશતો ગયો. બન્ને જણાને એ નિષ્ઠુર ચાંચીઆએ તે વખતે ખુબ માર માર્યો. તરંગવતીએ ચાચીઆના સરદારને કહ્યુ "તમારે જે કરવુ હોય તે મને કરો, પણ મારા કમળના ડોડલાસમ કોમળ પતિને કાંઈ પણ દુઃખ ન આપતા" પણ એ પથ્થરહૃદયી ચાચીઆને તેના વચનોની કાંઈ કિમત ન હતી ચાંચીઆના સરદારે આ પુણ્યશાળી યુગલને બત્રીસ લક્ષણું સમજી પોતાની માતા–કાળકાદેવીના ભોગને યોગ્ય માની સખત ચોકીપહેરા નીચે બાંધી રાખ્યુ.

જે વખતે બન્નેને વધ — ભોગને યોગ્ય ઠગવી આપ્યા, તે વખતનુ તરંગવતીનુ હૃદયભેદક રૂદન પથ્થર પણ પિગળાવે તેવુ હતુ (આ વખતે રાવણ સીતાજીને હરી જતો હતો તે વખતનુ સીતાજીનુ હૃદયભેદક રૂદન અને રામચંદ્રજી જ્યારે પ્રથમ જાણે છે કે આખી પચવટીમા ક્યાય સીતાજી નથી ત્યારે જે વિલાપ કરે છે તે યાદ આવે છે) તરંગવતી સાથેના બીજા કેદીઓએ તેને આશ્વાસન આપતા તેમનુ મૂળ જીવન પૂછ્યુ તરંગવતીએ પોતાના પૂર્વ ભવથી માડી બધી કથા હૃદયદ્રાવક રીતે કહી સંભળાવી આ હૃદયદ્રાવક કથા સાભળી પથ્થરહૃદયી ચોકીદાર પણ ગળગળો થઈ ગયો, તેના હૃદયમા દયાના અંકુર પ્રગટ થયા તેને પોતાના પાપી જીવન ઉપર તીરસ્કાર છૂટયો, અને એ બન્ને નિર્દોષ જીવોને છોડી દેવાનુ મન થયુ. તેણે વિચાર્યુ "અરેરે આવાં ઘોર પાપો કરી, આવા નિર્દોષ જીવોનો ભોગ લઈ હુ કેવો પાપી બનુ છુ" તેણે તરંગવતીને ખાનગીમા બોલાવી આશ્વાસન આપી પોતે લાગ મળતાં તેમને છોડી દેવાનુ કહ્યુ યોગ પણ બરાબર મળી ગયો રાત્રે બધા ચાચીઆ દારૂમા ચકચૂર બન્યા હતા. એ સમય સાધી ત્રણે જણા (પતિ, પત્નિ અને ચોકીદાર) ત્યાથી નાશી છૂટયા ચોકીદાર તેમને ગાઢા જગલમાથી પરિચિત માર્ગે બહાર કાઢી માર્ગે ચઢાવી એક ગામ પાસે મૂકી આવ્યો બન્ને જણા પાસેના ગામમાં આનંદથી ગયા ત્યા તો તેમના માબાપ તરફથી શોધવા નીકળેલ એક માણસ પત્ર સાથે તેમને મળ્યો પત્ર વાચી બન્ને જણા રથમા બેસી ઘર તરફ રવાના થયા પાછા ફરતા રસ્તામા એક સુદર શિખર નિહાળ્યુ, એની ઉપર હજારો પંખીઓ સુદર ગાન — પ્રભુસ્તુતિ કરી રહ્યા હતા. તેઓ ત્યા ગયાં અને એ શુ છે એમ પૂછતા માલમ પડ્યુ કે "આપણા ધર્મના અન્તિમ પ્રચારક — પ્રવર્તક શ્રીવર્ધમાનસ્વામી સંસારનો ત્યાગ કરીને જ્ઞાન પામ્યા પૂર્વે અહીં એમણે વાસ કર્યો હતો અને તેથી આ જગ્યાનુ નામ વાસાલિક પડ્યું, જિનેશ્વર ભગવાનના સ્મરણમા હજારો દેવ, કિન્નર ને માણસો આ વડની પૂજા કરે છે" આવા તરણતારણ તીર્થના વદન કરી, આત્મિક શાતિ મેળવી તેઓ આગળ વધ્યા

અનુક્રમે તેઓ પોતાના ગામ આવી પહોચ્યા માબાપને પણ આ સમાચાર સાભળી ખૂબ હર્ષ થયો ઘેર આવી પોતપોતાની આપવીતી કહી સંભળાવી બન્નેના માબાપ આ હૃદયદ્રાવક કથની સાભળી ખૂબ દુખી થયા થોડા સમય પછી તરંગવતીએ પોતાની સખીને પોતાની પાછળ શુ બન્યુ તે પૂછતા ટૂંકમા સખીએ બધો વૃત્તાત કહી સભળાવ્યો અને છેવટે કહ્યુ "તારી માએ શોક કરતા તને જ દોષ આપતા કહ્યું હતું કે — નદી જેમ પોતાના કિનારાને જ ડુબાડે છે તેમ ભ્રષ્ટ નારીઓ પોતાના કુળની આબરૂને ડુબાડે છે. અશુદ્ધ પુત્રી ઊંચા અને ધનવાન કુળને હાનિ કરે છે, અને પોતાના

ભ્રષ્ટ આચારથી આખા કુળને, સારૂ હોય તોય, કલંક આણે છે; તેથી એ રૂપને શોભાવતી નથી. સાચું જ કહ્યુ છે કે કલ્પનાના સ્વપ્ન ઉપર અને સુન્દર મૃગજલ ઉપર જેટલો વિશ્વાસ રખાય એટલો જ વિશ્વાસ ચચળ અને ચતુર નારી ઉપર રખાય." આ સાંભળીને તરંગવતી કંઈક શરમ પામી. ધીમે ધીમે બધુ શાન્ત પડી ગયુ. ઘરસંસાર ખુબ સારી રીતે ચાલવા લાગ્યો. દંપતીએ શ્રાવકના વ્રતો સ્વીકાર્યાં.

વસંતઋતુ ખીલી હતી કોયલ ટહુકવા લાગી હતી વૃક્ષરાજી ખીલી ઉઠી હતી આવે વખતે તરગવતી અને પદ્મદેવ ઉદ્યાનમાં ફરવા ગયા હતાં ત્યાં એક તપસ્વી મહર્ષી સાધુને બન્ને જણાએ ભાવથી વિનયપૂર્વક વંદન કરી તેમનો ઉપદેશ સાભળ્યો. સાધુજીના મુખ ઉપર અપૂર્વ ત્યાગ અને શાંતિ ઝળહળતા હતા તેમનો ઉપદેશ સચોટ હતો તેમની વાણીમા અમૃતભર્યું હતું. આ સાધુ મહાત્મા તે બીજા કોઈ નહિ પણ દંપતીને દુખમાથી ઉગારનાર લુટારો જ હતો. દપતીને જગલની બહાર મૂકયા પછી તેને વિચાર થયો કે "હવે હુ જઈશ તો બધી વાતની ખબર પડી ગઈ હશે અને સરદાર મને મારી નાખશે આ જીંદગીમાં ઘણા પાપ કર્યાં છે, હવે તો કંઈક પુણ્ય ધર્મ કરૂ" એમ શુભ ભાવના તેનામાં જાગી અને તે બધુ છોડી સાધુ થયો વિહાર કરતા તે ત્યા પહોંચ્યા હતા સાધુજીનો અમૃતમય ધર્મોપદેશ સાંભળી દંપતીને વૈરાગ્ય ઉપન્યો અને તેઓએ કહ્યુ "હે પ્રભો! આપે જ અમને તે વખતે દુઃખમાંથી ઉગાર્યા હતા તો હવે જન્મમરણના ભયકર દુઃખ—સાગરમાંથી અમને મુક્તિ આપો અમારી હવે મોક્ષે જવાની ઈચ્છા છે તીર્થંકરોએ બતાવેલા પવિત્ર માર્ગે અમને દોરી જાઓ સાધુ જીવનનાં વિવિધશાસનો અમારી સંયમ યાત્રાન ભાથું હો!" આ જ સાધુ પૂર્વભવે ચક્રવાકને મારનાર પારધી હતો અને પછીના ભવે એ જ બચાવનાર થયો છેવટે સાધુજીએ આર્હતી દીક્ષાન મહાત્મ્ય વર્ણવ્યુ અને દીક્ષા લેવા સમજાવ્યા આ ઉપદેશ દંપતીને અમૃતરૂપે નીવડયો બન્નેએ આત્મકલ્યાણકારી આર્હતી દીક્ષા લીધી પવનવેગે આ સમાચાર ગામમા પ્રસર્યા બન્નેનાં માબાપ આવ્યા. તરંગવતીના સાસુ સસરાએ પુત્રને કહ્યુ કે દીકરા આ તને કોણે શીખવ્યું, અમારી સાથે રહેવું તને ના ગમ્યું? એવુ તે તને શું દુખ પડયુ કે તું કંટાળીને સાધુ થઈ ગયો આવી રીતે પુત્રને ખુબ ઉપાલંભ આપ્યો પછી સંસારી વાસનાઓની લાલચો બતાવી, ખુબ છાતીફાટ રૂદન કર્યું પણ પુત્રે કહ્યું બાપુ, ધનમાલથી પણ દુઃખ થાય છે. ધન પ્રાપ્ત કરતા પણ દુખ, અને સાચવતા પણ દુઃખ છે. તે જ્યારે નાશ પામે છે ત્યારે પણ દુઃખ થાય છે અને મા, બાપ, ભાઈ વહુ, છોકરા ને સગાવહાલા એ તો નિર્વાણના માર્ગમાં બંધનની સાકળો છે આ ધર્મોપદેશ દરેક જીવે ગ્રહણ કરી આચરવા જેવો છે" અન્તે તેમણે વિહાર કર્યો તરગવતીને ગીતાર્થ સાધ્વીજીને સોપી આ કથાની નાયીકા એ જ તરંગવતી સાધ્વીના રૂપમા ધનાઢયને ત્યાં વહોરવા આવેલ હતી. તરંગવતીની આ બધી આપવીતી સાભળી સાભળી શેઠાણીનું હૃદય પીગળી ગયુ પોતે સાધુમાર્ગે ચાલવા અશક્ત હોવાથી ગૃહસ્થના વ્રતો સ્વીકારી આત્મકલ્યાણનો માર્ગ સ્વીકાર્યો

સમાચાર

પ્રતિષ્ઠા અને ધ્વજારોપણ. (૧) અમરાવતી (વરાડ)માં વૈશાખ સુદી દશમના દિવસે શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનના દેરાસરથી પ્રતિષ્ઠા કરવામા આવી (૨) રણુનીટીકર (આગ્રા)માં વૈશાખ સુદી બીજના દિવસે ધ્વજારોપણની ક્રિયા કરવામા આવી આ વખતે મુનિરાજ શ્રી ધરણેન્દ્રવિજયજી ત્યા પધાર્યા હતા

દીક્ષા. (૧) નાસિકના રહેવાસી, બાલબ્રહ્મચારી ભાઈ દેવીચંદજી ચંદનમલજી લજીએ વૈશાખ સુદી દશમના દિવસે તથા (૨) ફલોધિના રહીશ કોચર લક્ષ્મીચંદ ામકરણે વૈશાખ સુધી તેરસના દિવસે ભુજ (કચ્છ)મા પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી વિજયકનક-સૂરિજી પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી (૩) આરભડાવાળા ભાઈ વિઠ્ઠલદાસે વૈશાખ વદ છઠના દિવસે મહેસાણામા પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી વિજયભક્તિસૂરિજી પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. તેમનુ નામ વિનયવિજયજી રાખવામા આવ્યુ છે (૪) ભાઈ માગીલાલજી નામના ક્ષત્રિય જૈને વૈશાખ સુદી દશમના દિવસે લક્ષ્મણીતીર્થમા ઉપાધ્યાય શ્રી યતીન્દ્રવિજયજી પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી તેમનુ નામ મનહરવિજયજી રાખવામા આવ્યુ છે

આચાર્ય પદવી: મુનિરાજ શ્રી સાગરચંદજી મહારાજને અમદાવાદમા શામળાની પોળના ઉપાશ્રયમા જેઠ સુદી ચોથના દિવસે આચાર્ય પદવી આપવામા આવી.

કેળવણી માટે દાન: શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સે તાજેતરમા ઘડેલી બે વર્ષની શિક્ષણ પ્રચારની યોજના માટે પચીસ હજાર રૂપિયાની જરૂર હતી, તે રકમ એક (પોતાનુ નામ નહિ આપવા ઇચ્છતા) સદ્‌ગૃહસ્થ તરફથી કૉન્ફરન્સને મળી ગઈ છે.

મહાવીર જયંતીની રજા વર્ધા મ્યુનિસિપાલિટીએ મહાવીર જયંતીના દિવસને રજાના દિવસ તરીકે મંજૂર કર્યો છે. બીજે પણ આવું થાય એ માટે જૈન સંઘે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ

સ્વીકાર

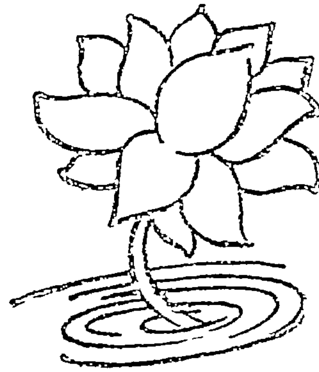
જિનભક્તિનું સુંદર સ્વરૂપ: સંયોજક અને પ્રકાશક. રમણલાલ પાનાચંદ. ઠે. મોટા દેરાસર પાછળ, ગોધરા પ્રકાશક શ્રી ઋદ્ધિવિજયજી જૈન પુસ્તક ભંડાર ગોધરા. ભેટ.

પ્રભુ પ્રાર્થના: સંગ્રહક—પં૦ અમૃતલાલ મોહનલાલ સંઘવી પ્રકાશક ગોવિંદ વીરચંદ સંઘવી, વનાળા કામદાર. લીંબડી પ્રકાશક તરફથી ભેટ.

Regd No B. 3801

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

જૈન તત્ત્વજ્ઞાન, જૈન સાહિત્ય, જૈન કળા અને જૈન
ઇતિહાસના વિષયો ચર્ચતું, શ્રી જૈનધર્મ સત્ય પ્રકાશક
સમિતિનું પ્રતિકાર વિષયક માસિક મુખપત્ર.

તંત્રી :
શાહ ચીમનલાલ ગોકળદાસ

[અં

ક્રમાંક ૨૪

વર્ષ ૨]

श्री जैन सत्य प्रकाश

(मासिक पत्र)

विषय-दर्शन

૧ श्री पुंडरीक द्वात्रिंशिका	: आचार्य महाराज श्रीमद् विजयपद्मसूरिजी	: ૫૯૧
૨ દિગંબરોની ઉત્પત્તિ	: આચાર્ય મહારાજ શ્રીમત્ સાગરાનંદસૂરિજી	: ૫૯૪
૩ પ્રભુ શ્રી મહાવીરનું તત્ત્વજ્ઞાન	: આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયલબ્ધિસૂરિજી	: ૫૯૭
૪ નમુત્થુણંને અંગે	: શ્રીયુત પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા	: ૫૯૯
૫ સમ્યગ્દર્શન	: આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયપદ્મસૂરિજી	: ૬૦૩
૬ दिगंबर शास्त्र कैसे बने	: मुनिराज श्री दर्शनविजयजी	: ૬૦૭
૭ પરમાર્હત મહાકવિ ધનપાલ	: મુનિરાજ શ્રી સુશીલવિજયજી	: ૬૦૯
૮ ગુજરાતની જૈનાશ્રિત કળા	: શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ	: ૬૧૧
૯ પુરાતન ઇતિહાસ અને સ્થાપત્ય		
(૧) પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ	: મુનિરાજ શ્રી જયંતવિજયજી	: ૬૧૫
(૨) माडवगढ संबंधी लेख	: श्रीयुत नंदलालजी लोढा	: ૬૧૮
૧૦ સમ્રાટ અકબરનો ધર્મ-મત	: મુનિરાજ શ્રી જ્ઞાનવિજયજી	: ૬૨૧
૧૧ दो ऐतिहासिक रासो का सार	: श्रीयुत अगरचन्दजी नाहटा	: ૬૨૬
વાર્ષિક વિષયદર્શન		
સમાચાર.		

: વિજ્ઞપ્તિ :	વાર્ષિક લવાજમ :	: જોઈએ છે :
જે પૂજ્ય મુનિરાજોને "શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ" મોકલવામાં આવે છે, તેઓએ પોતાના વિહારાદિકના કારણે બદલાતું સરનામું દરેક મહિનાની સુદી ત્રીજ પહેલાં અમને લખી જણાવવા કૃપા કરવી, જેથી માસિક ગેરવલ્લે ન જતાં, વખતસર મળી શકે.	સ્થાનિક ૧-૮-૦ બહારગામનું ૨-૦-૦ છુટક અંક ૦-૩-૦	'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' ના પ્રથમ વર્ષના ૨, ૩, ૭, ૮, અંકોની જરૂર છે. જેઓ તે મોકલશે તેનો સાભાર સ્વીકાર કરીને બદલામાં તેટલા અંકો મજરે આપવામાં આવશે.

મુદ્રક અને પ્રકાશક : **ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ**, મણિ મુદ્રણાલય,
કાળુપુર, ખજુરીની પોળ, અમદાવાદ.

પ્રકાશન સ્થાન : શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય,
જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા, અમદાવાદ

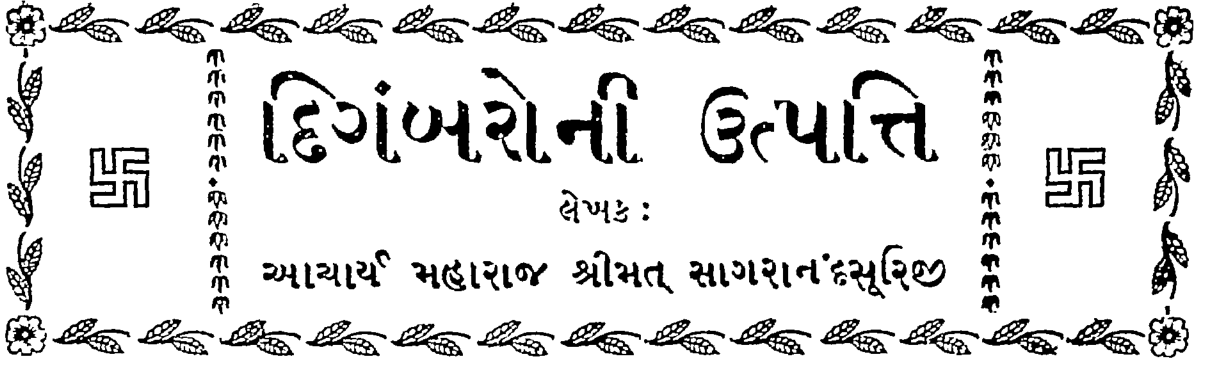
सिरिसेत्तुंजट्ठाहिय–सयणामायण्णणप्पसंगंमि ॥
वरपुंडरीयणामं, णिसुयं सक्केण संपुट्ठं ॥ ६ ॥
केण णिबंधणेणं, एयं णामं पयट्टियं भुवणे ॥
सासणणाहा हेउं, वयंति भवियाण बोहट्ठं ॥ ७ ॥
सिरिउसहतित्थवइणो, आसी भरहो सुओ महाचक्की ॥
तत्तणय उसहसेणो, णामंतरपुंडरीओत्ति ॥ ८ ॥
सारइयमेहसरिसं, जीविय मिह संपया तहा चवला ॥
भोगा किंपागसमा, ममया एएसु णो कुज्जा ॥ ९ ॥
विण्णा हिययरचरणं, सेवित्ता पाविऊण संतिसुहं ॥
पत्तसिवा होंति तओ, तुब्भेऽवि तहा कुणह हरिसा ॥ १० ॥
आयण्णिऊण एवं, उवएसं भाविमहुर मुल्लासा ॥
पडिवज्जिऊण दिक्खं, संजाओ गणहरो पढमो ॥ ११ ॥
तिवईसवणाणंतर–प्पणीयसुंदरदुवालसंगसुओ ॥
विहरइ भव्वेऽणेगे, पडिबोहेइ प्पमोएणं ॥ १२ ॥
सो गामाणुग्गामं, विहरंतो समणपंचकोडीए ॥
परियरिओ संपत्तो, विमलायलतित्थसिहरंमि ॥ १३ ॥
सो पुंडरीयसामी, संपत्तो णिव्वुइं सपरिवारो ॥
चित्तस्स पुण्णिमाए, ता णामं पुंडरीयंति ॥ १४ ॥
एयम्मि वासरे जो, पोसहदाणच्चणं तवजवाइ ॥
पकुणइ सोऽण्णदिणेहि, पणकोडिगुणं फलं लहए ॥ १५ ॥
मज्झिमफलववहारा, पूयाइविहायगो य भवपणगे ॥
णियमा पावइ मुत्तिं, अंतमुहुत्ते जहण्णेणं ॥ १६ ॥
उक्किट्ठभावजोगा, झाणाणलदड्ढसव्वकम्ममला ॥
केवलणाणवियासा, सिद्धसिलामंडणा होज्जा ॥ १७ ॥
पूया पंचपयारा, वरविहिविहिया पयच्छए नाणं ॥
हिट्ठा सक्किंदाई, सोच्चा वरपुण्णिमा महिमं ॥ १८ ॥
सिरिपुंडरीयतित्थे, जाया वरभत्तिभाविया केई ॥
मुहपुण्णिमातवंमि, पण्णरसद्दप्पमाणंमि ॥ १९ ॥
जीए चंदसिरीए, पइविरहो कारिओ वियारा ता ॥

पत्तं विसकण्णत्तं, लग्गावसरे मओ भत्ता ॥ २० ॥
तीए सिसुविहवाए, एयतवाराहणाणुभावेणं ॥
पत्ता सोहमरिद्धी, महाविदेहे सुकच्छंमि ॥ २१ ॥
पाविस्सइ परमपयं, अयरामररोगसोगपरिहीणं ॥
एवं अणेगभव्वा, सिद्धा पुव्वंमि कालंमि ॥ २२ ॥
सिरिपुंडरीयसामी, पत्तो परमं पयं मुया जत्थ ॥
दसरहपुत्तो भरहो, कण्हंगयसंवपज्जुण्णा ॥ २३ ॥
सुयमुणिसेलयपंथग–नवनारयरामपांडवप्पमुहा ॥
सिद्धा तत्थ ठियं तं, वंदे सिरिपुंडरीयमहं ॥ २४ ॥

अव्वाबाहमणंतं, णिम्मलवरनाणदंसणाभोगं ॥
णिम्ममजोइसरूवं, वंदे सिरिपुंडरीयमहं ॥ २५ ॥
संसारंबुहिपोयं, सच्चाणंदप्पमोयपरिकलियं ॥
सोहियपरमज्झाणं, वंदे सिरिपुंडरीयमहं ॥ २६ ॥
रिउमित्तसम्मभावं, भवसेढीवद्धपावणासयरं ॥
नियगुणतत्तिसमेयं, वंदे सिरिपुंडरीयमहं ॥ २७ ॥

धण्णा णरा प्पहाए, जोगावंचणसहावसंपुण्णा ॥
सिरिपुंडरीयचरणं, हियए ठावेइ मुत्तिदयं ॥ २८ ॥
धण्णो हं कयपुण्णो, जम्मं मह सत्थयं तुह त्थवणा ॥
सिरिपुंडरीयगणहर ! जाओ कम्मखउल्लासो ॥ २९ ॥
सिरिपुंडरीयमग्गं, सग्गपवग्गाइदायगं णच्चा ॥
आराहिऊण भावा, भव्वा ! पावेन्तु सिद्धिसुहं ॥ ३० ॥

कम्मलयाकरवालं, गणहरसिरिपुंडरीयवरसरणं ॥
विस्साहियमाहप्पं, मम मिलउ भवे भवे णिच्चं ॥ ३१ ॥
थुत्तमिणं पढणाय–ण्णणतप्परभव्वभावभवियाणं ॥
लहु देइ बुद्धिरिद्धी, रोगुवसग्गे पणासेइ ॥ ३२ ॥
तवगणगयणदिवायर–गुरुवरसिरिणेमिसूरिसीसेणं ॥
वायगगणिपोम्मेणं–जइणउरीरायणयरंमि ॥ ३३ ॥
णहणंदणिहिंदुसमे, सिरिणेमिजिणिंदजम्मपव्वदिणे ॥
सिरिपुंडरीयथुत्तं, रइयं वरभत्तिरागेणं ॥ ३४ ॥

દિગંબરોની ઉત્પત્તિ

લેખક :

આચાર્ય મહારાજ શ્રીમત્ સાગરાનંદસૂરિજી

(ગતાંકથી ચાલુ)

દિગમ્બરોનું ઉપકરણાદિનું ઉત્થાપકપણું :

શ્વેતામ્બર જૈનોએ જ્યારે કુદેવના લક્ષણ તરીકે મોહ, મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન વગેરે દોષો — કે જે ઘાતી કર્મના ઉદયથી જ હોય છે તેને–માન્યા અને તેવા ઘાતી કર્મના ઉદયથી થવાવાળા દોષોનો અભાવ સુદેવમાં હોય એમ માન્યું કે જેથી તેમનું કુદેવત્વ નથી એમ નક્કી થાય, છતાં દિગમ્બરભાઈઓએ ફક્ત સંયમનાં ઉપકરણોને ઉપકરણ તરીકે ન માનવાની ખાતર સ્રીને નગ્નપણું ન જ હોય એમ નિશ્ચય માની, સ્ત્રીને ચારિત્રનો અભાવ માન્યો, તેમજ તે ચારિત્ર નહિ હોવાને લીધે કેવલજ્ઞાન અને મોક્ષનો પણ સ્ત્રીને માટે નિષેધ કર્યો. અને તે જ સયમના ઉપકરણને ઉપકરણ તરીકે ન માનવાના પ્રતાપે નગ્નપણાનો આગ્રહ રાખવો પડયો અને એ નગ્નપણાના આગ્રહને લીધે જ અન્ય તિર્થિક અને ગૃહિલિંગીની શાસ્ત્રકારોએ માનેલી સિદ્ધિ ઉઠાવવી પડી. તે અન્યલિંગ અને ગૃહિલિંગની સિદ્ધિ નહિ માનવાથી જે જૈનશાસન બાહ્યલિંગ અને બાહ્ય-ત્યાગને માટે અનેકાન્તિક હતું અને માત્ર ભાવલિંગને માટે એકાન્તિક હતું તેની જગોપર આ દિગમ્બરભાઈઓને માત્ર દ્રવ્યલિંગ અને દ્રવ્યત્યાગને જ એકાન્તિકપણે માનવું પડયું. એ હિસાબે, દિગમ્બરભાઈઓની અપેક્ષાએ, દ્રવ્યલિગ હોય ત્યાં જ ભાવલિંગ હોય અને ભાવલિંગ હોય ત્યાં જ દ્રવ્યલિંગ હોય એવી રીતે દ્રવ્યલિંગ અને ભાવલિંગનુ સમવ્યાપકપણું થઈ જાય અને તેથી દ્રવ્યલિંગ અને ભાવલિંગ એવા ભેદો સ્હેજે શાસ્ત્રકારોએ જણાવ્યા છે તે જુદાપણે રહે જ નહિ. વળી આવી રીતે સંયમનાં ઉપકરણો જે પાત્ર વગેરે હોય છે, તેને પણ દિગમ્બરભાઈઓને ઉપકરણ તરીકે ન માનવાનુ થયુ અને તેથી તત્ત્વાર્થ વગેરે સૂત્રકારોએ 'વૈયાવૃત્ય' વગેરે જે સાધુઓના ગુણો જણાવ્યા છે તે પણ તે લોકોને માનવાના રહ્યા જ નહિ. તેઓના મતે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, તપસ્વી, બાળ, ગ્લાન, વગેરે કોઇને પણ કોઈ પણ અવસ્થામા અશન–પાન વગેરે લાવી આપવાનું રહેતું જ નથી. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ઉપકરણના ઉત્થાપનથી જે અનેક અનર્થો દિગમ્બર ભાઈઓને ઉઠાવવા પડયા છે તેવી જ રીતે પાત્રાદિક

ન માનવાને લીધે જ કેવલિમહારાજને પણ કોઈ આહાર-પાણી ન લાવી દે એ
સ્વાભાવિક છે અને તીર્થંકર કેવલી જેવાઓને કેવલી અવસ્થામાં ગોચરી માટે
ફરવું ન થાય એ નિશ્ચયથી સર્વકેવલીઓને આહાર-પાણીનો યોગ થઈ શકે
નહિ એમ બન્યુ. અને તેથી કેવલીને આહારનો નિષેધ માનવાની ફરજ પડી.

શું ક્ષુધા-તૃષાદિના અભાવ માત્રથી દેવનું લક્ષણ થાય:

કેવલિના આહાર માનવાના નિષેધની ફરજ એટલી બધી આગલ વધી કે
દેવપણાના દોષોમા સચિત્ત અચિત્ત વસ્તુનો અભાવ ગુણ તરીકે ન માન્યો,
આશ્રયમા અવસ્થાનના અભાવને ગુણ તરીકે ન માન્યો, મૃષાવાદ, અદત્તાદાન,
કે હિંસા વગેરે જેવાં લૌકિક અને લોકોત્તર બન્ને માર્ગમાં મોટામાં મોટાં પાપ
રૂપ છે તેના અભાવને લક્ષણ તરીકે ન માન્યુ, કંચન અને કામિનીના સંયોગના
અભાવને સુદેવત્વનું લક્ષણ ન માન્યુ, પણ દેવત્વનાં લક્ષણો કરતાં ક્ષુધા અને
તૃષાના અભાવને સુદેવત્વના લક્ષણ તરીકે માન્યુ અને તેમાં પણ અઢારે
દોષોના અભાવને જણાવતાં, પહેલા નંબરે ક્ષુધા અને તૃષાના દોષના અભાવને
સ્થાન આપ્યું. સુજ્ઞ મનુષ્ય સહેજે સમજી શકશે કે—શ્વેતામ્બરોએ કેવલિ
મહારાજાઓને તત્ત્વાર્થસૂત્ર વગેરે અનેક શાસ્ત્રોના આધારે ક્ષુધા અને
તૃષાના પરિષહો માન્યા અને તેને જ હિસાબે કેવલિઓને આહાર પાણી માન્યાં,
પણ આહાર અને પાણી એ દેવના લક્ષણ તરીકે તો નથી જ રાખ્યાં!

શું જન્મનો અભાવ તે દેવનું લક્ષણ કહેવાય:

જેવી રીતે દિગમ્બરોએ દેવના લક્ષણમાં ક્ષુધા અને તૃષાના અભાવને
ગુસેડ્યો છે તેવી જ રીતે તેઓએ જન્મના અભાવને પણ દેવના લક્ષણમા
ગુસેડ્યો છે તે જન્મના અભાવને અંગે આપણે સામાન્ય વિચાર કરી ગય
કે તેઓ વર્તમાન જન્મના અભાવને અંગે લક્ષણ રાખે છે કે ભવિષ્ય જન્મન
અભાવને અંગે લક્ષણ રાખે છે? વર્તમાન જન્મનો અભાવ દિગમ્બરોથ
કોઈ પણ રીતે કહી શકાય તેમ નથી, કારણ કે સામાન્ય કેવલી અને તીર્થંક
કેવલી એ બધાના માતાપિતાનું જન્મસ્થાન વગેરે દિગમ્બરભાઈઓ મને છે,
એટલું જ નહિ પણ શ્રી તીર્થંકર ભગવાનને અંગે તો જન્મનુ કલ્યાણક અને
અભિષેક પણ માને છે. તો જે વસ્તુ કલ્યાણકમાં ગણી અને જેને અંગે
અભિષેક માન્યા તે જન્મને દોષરૂપ તો વર્તમાન જન્મની અપેક્ષાએ દિગમ્બરો
જો માને તો પછી દિગમ્બરના હિસાબે કલ્યાણનો અભાવ એ જ દેવપણાનું
લક્ષણ થઈ જાય. અને ભવિષ્યત્ જન્મના અભાવે દેવપણાના લક્ષણ તરીકે
ગણે તો તે કોઈ પણ પ્રકારે બંધ બેસી શકે તેમ નથી, કારણ કે દિગમ્બર
ભાઈઓ પણ એ વાત તો કબુલ કરે છે કે—જન્મથી મિથ્યાત્વી હોય અગર

નવું મિથ્યાત્વ પામેલ હોય તો પણ એવા પણ કંઇક મિથ્યાત્વી જીવો હોય છે કે જેઓ આ જન્મની બાલ, મધ્ય કે વૃદ્ધ એ ત્રણ દશામાંથી કોઈ પણ દશામાં કેવલજ્ઞાન પામી શકે અને જન્મ, મૃત્યુ આદિથી રહિત એવી પદવીને પામી શકે. તો પછી શું તે દિગમ્બરભાઈઓ તેવા બધા મિથ્વાત્વીઓને દેવના લક્ષણવાળા માનવા તૈયાર છે ? જો કદાચ દિગમ્બર ભાઈઓ એમ કહે કે એકલા ભવિષ્યત્ જન્મનો અભાવ જ અમારે દેવના લક્ષણ તરીકે નથી પણ ક્ષુધા, તૃષાદિકના અભાવથી યુક્ત એવો ભવિષ્યત્ જન્મનો અભાવ તે લક્ષણ તરીકે છે. આવું તેમનુ કથન પણ ચાલી શકે તેમ નથી, કારણ કે પ્રથમ તો દેવત્વ વર્તમાન કાલમાં લેવું છે અને ભવિષ્યત્ જન્મનો અભાવ ભવિષ્યત્ કાલમાં લેવો છે તો પછી લક્ષણ ન જ રહે એટલું જ નહિ પણ ભવિષ્યત્ કાલમાં તો અદેહ–અવારૂ ને અમન પણ થવાનાં છે, તે અદેહાદિકને પણ લક્ષણ તરીકે નહિ રાખવામાં તે દિગમ્બરભાઈઓએ તો ભૂલ જ કરી એમ માનવું જોઈએ. મધ્યસ્થ સમજદાર મનુષ્ય સમજી શકશે કે—જ્યારે ક્ષુધા અને તૃષાનો અભાવ માન્યો તો જન્મ લેવાનો અભાવ તો આપોઆપ જ આવી જાય, કેમકે દિગમ્બરભાઈઓના કોઈ પણ શાસ્ત્રમાં કોઇ પણ આચાર્યે કોઈ પણ જગો પર જન્મ લેનારા અણાહારિ જ હોય છે એમ જણાવેલું કે માનેલું નથી તેમજ આહાર લેનારા જન્મ વગરના હોય છે તેવુ પણ કોઈ પણ જગો પર દિગમ્બર શાસ્ત્રકારોએ માનેલું નથી. તો પછી ક્ષુધા–તૃષાના અભાવને ગુણ તરીકે માન્યા પછી જન્મના અભાવને ગુણ તરીકે માનવાનો રહેતો જ નથી. એટલે કહેવું જોઈએ કે ક્ષુધા–તૃષાનો અભાવ લક્ષણ તરીકે માન્યો તે કલ્પિત છે અને જન્મનો અભાવ માન્યો તે પણ કલ્પિત જ છે.

ક્ષુધાદિ દોષોનો અભાવ દેવવિશેષમાં માનવાથી અન્ય મતોનો થતો વ્યવચ્છેદ

આવી રીતે ક્ષુધા, તૃષા અને જન્મના અભાવને સામાન્ય દેવના લક્ષણ તરીકે કેવલ આગ્રહને લીધે માનવામાં દિગમ્બરોએ થાપ જ ખાધી છે. કદાચ દેવ વિશેષના લક્ષણ તરીકે ક્ષુધા–તૃષા આદિકના અભાવને જણાવ્યો હોત તો સિદ્ધરૂપી દેવ વિશેષની અંદર તે બધાનો અભાવ ખુશીથી બેસી શકત અને તેથી જ અન્યમતવાળાઓએ માનેલા સિદ્ધોનો વ્યવચ્છેદ કરવાને માટે શક્તિમાન થઈ શકત, પણ દિગમ્બરભાઈઓને તો વાસ્તવિક વસ્તુ ન માનતાં માત્ર કેવલિના આહારને ઉઠાવવો હતો તેથી કોઈ પણ પ્રકારે સંભવિત ન થઈ શકે તેવી રીતે સંસારમાં રહેલા કેવલિ મહારાજાઓને અંગે ક્ષુધા–તૃષાદિકના દોષો ઘડી કાઢ્યા.

(જુઓ પૃષ્ઠ ૫૯૮)

પ્રભુ શ્રી મહાવીરનું તત્ત્વજ્ઞાન

લેખક—**આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયલબ્ધિસૂરિજી**

(ક્રમાંક ૨૧થી ચાલુ)

આપણે આગળના લેખમાં જોઈ ગયા તે રીતે પ્રભુ શ્રી મહાવીરના પ્રવચનથી વિરૂદ્ધ કલ્પનાઓ કરનારના માર્ગો કંટકોથી ભરપુર છે એક મહાવીર પ્રભુનો જ બતાવેલ માર્ગ સુન્દર, નિષ્કંટક, સ્યાદ્વાદમય શોભી રહ્યો છે. એમા સપ્તનય અને સપ્તભંગીની એવી સુંદર રચના છે કે તે માર્ગમાં ચાલનારને કોઇ પણ પ્રકારનો વાંધો આવતો નથી. અન્ય વાચનારને કદાચ એવી કલ્પના થશે કે લેખક માત્ર સ્વપથનો ઉત્કર્ષ ગાઈ રહ્યા છે, પરન્તુ એમ નથી કોઈ પણ જૈનેતર દર્શનવાળો, સ્વદર્શનીય રાગને દૂર કરી, શ્રી મહાવીરના સુરમ્ય તત્ત્વજ્ઞાનનો પૂર્ણ પરિચય કરે તો તે પણ મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કર્યા વિના રહે નહિ. જેમકે શ્રીહરિસત્ય ભટ્ટાચાર્ય એમ. એ. બી. એલ. બંગાલી મહાશય પોતાના એક માસિકના લેખમા લખે છે કે:—

"સામાન્યતઃ ભારતવર્ષના દાર્શનિક મતવાદમાં જૈનદર્શન સારૂં, માનવન્તુ સ્થાન ભોગવે છે, અને ખાસ કરીને જૈનદર્શન એક સંપૂર્ણ દર્શન છે તત્ત્વવિદ્યાના બધા અંગ એમા મળે છે. વેદાન્તમા તર્કવિદ્યાનો ઉપદેશ નથી વૈશેષિક કર્માકર્મ અને ધર્માધર્મ વિષે કાંઈ ફોડ પાડતુ નથી જૈનદર્શનમા તો ન્યાય વિદ્યા છે, તત્ત્વવિચાર છે, ધર્મનીતિ છે, પરમાત્મ તત્ત્વ છે, અને બીજુ પણ ઘણુ છે. પ્રાચીન યુગના તત્ત્વ ચિન્તનનુ ખરેખર જ જો કોઈ એક અમૂલ્ય ફળ હોય તો તે જૈનદર્શન છે જૈનદર્શનને બાદ કરીને જો તમે ભારતીય દર્શનની આલોચના કરો તો તે અપૂર્ણ જ રહી જવાની"

લગભગ પચ્ચીશથી અધિક વર્ષ ઉપરાન્ત, ઈટાવાના એક આર્ય સમાજીસ્ટ, જૈન ધર્મના ખંડનના માટે, જૈનધર્મનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યા. બે ત્રણ વર્ષના ટુંકા અભ્યાસથી પણ તેઓનો જૈનદર્શન ઉપર એટલો બધો અનુરાગ વધી ગયો કે તેમણે જૈનધર્મનો હજારો જન સમક્ષ, મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરવાપૂર્વક, સ્વીકાર કર્યો હાલ તેમનું નામ કુમાર દિગ્વિજયસિંહ છે તેઓ હાલ પંજાબ દેશમાં જૈનધર્મના તત્ત્વનો પૂર્ણ પરિચય કરાવે છે, અને ઠેકાણે ઠેકાણે જૈન તત્ત્વના સાચા સિદ્ધાંતની પુષ્ટિ કરી તેની જયપતાકા ફેરવી રહ્યા છે આનુ કારણ માત્ર એક જ છે કે પ્રભુ શ્રી મહાવીરે ઉંચા પ્રકારના ચારિત્રને પાલન કરી, કેવળજ્ઞાન પ્રગટાવી, જૈન દર્શનની પ્રરૂપણા કરી છે હવે આપણે પ્રભુ મહાવીર કથિત તત્ત્વોના પરિચય કરતા પહેલા પ્રભુ દર્શનનું નામ જૈન દર્શન છે તે ઉપર વિચાર કરીએ:—

નૈયાયિક દર્શન ન્યાય શબ્દ ઉપરથી નીકળેલુ છે અને ન્યાય એ સાચી વસ્તુનુ નામ છે પરન્તુ જ્યાંસુધી રાગદ્વેષની છાયા હોય ત્યાંસુધી અન્યાયને પણ ન્યાય કહેતા અને ન્યાયને અન્યાય કહેતા વાર લાગતી નથી સાંખ્ય દર્શનનો અર્થ જ્ઞાન શબ્દ ઉપરથી

પ્રવર્તેલો છે પરન્તુ તે રાગદ્વેષ રહિતનું હોય તો જ સમ્યક્ જ્ઞાન કહેવાય છે. બાકીનુ મિથ્યા જ્ઞાન છે એટલે ઉપર્યુક્ત બે દર્શનો નામ માત્રથી પણ ચિત્તને આકર્ષી શકતાં નથી. મીમાંસક દર્શનનો અર્થ વિચારક થાય છે. પણ વિચારક રાગી કે દ્વેષી હોય તો તે એક તરફી વિચાર કરી શકે. અને તેવા એક તરફી વિચારો આત્માનું અધઃપતન કરે છે. બુદ્ધથી ઉત્પન્ન થયેલાનુ નામ બૌદ્ધ દર્શન છે. તે પણ સાચો બુદ્ધ જો ન હોય અને નામ માત્રથી જો બુદ્ધ કહેવાતો હોય તો તેના દર્શનને પણ મહત્ત્વ ન જ અપાય, અને જૈનદર્શન એટલે વીતરાગનુ દર્શન, અને તે દર્શન એટલે વીતરાગોક્ત હોવાથી તદ્દન સત્ય, નિર્મળ, ચિત્તને આકર્ષી શકે તેવુ, અને અન્ય દર્શનોના નામોથી પોતાના નામથી મહત્તા ભોગવી રહ્યુ છે આ તો માત્ર તેના નામનો વિચાર કર્યો છે. એટલા માત્રથી પણ એની ઉત્તમતા સ્પષ્ટ માલમ પડી આવે છે. જૈનદર્શનનાં મૂળ તત્ત્વો સંબંધી વિચાર હવે પછી આપણે કરીશું

અપૂર્ણ

(પૃષ્ઠ ૫૯૬ થી ચાલુ)

વૃદ્ધત્વની વ્યાખ્યા સાથે તેને ગુણરૂપ માનવાનો નિરાસ:

જેવી રીતે આ જન્મ નામનો દોષ સામાન્ય દેવને અંગે દિગમ્બરભાઈઓથી કહી શકાય નહિ છતાં કહ્યો છે, તેવી જ રીતે તેઓએ વૃદ્ધત્વને પણ દેવના દોષ તરીકે જણાવેલો છે. વૃદ્ધત્વ દોષને અંગે પ્રથમ તો એ પ્રશ્ન થાય છે કે દિગમ્બરભાઈઓ વૃદ્ધત્વ કોને કહે છે? સામાન્ય રીતે શાસ્ત્રકારોએ કેશનુ ધોળા થવું, દાતનુ પડવું, ઇંદ્રિયોનુ સામર્થ્ય ઘટવું વગેરે લૌકિક ચિન્હો જણાવ્યાં છે, પણ વાસ્તવિક રીતે નથી તો તે લક્ષણોની વૃદ્ધત્વની સાથે વ્યાપ્તિ કે નથી તો તેનો નિયમિત કાર્ય–કારણ ભાવ, અને તેથી જ શાસ્ત્રકારોએ દીક્ષાના અધિકારમાં વૃદ્ધપણું તેને જ માન્યુ છે કે જેની જે ઉમર હોય તેનો પાછલો ત્રણ દશાંશ ભાગ વૃદ્ધપણું ગણાય અને તેથી જ સો વર્ષની ઉમરવાળાને સિત્તેર વર્ષની ઉમર થયા પછી દીક્ષાને માટે વૃદ્ધ ગણીને અયોગ્ય માનેલો છે એ હિસાબે ક્રોડ પૂર્વના આયુષ્ય વખતે સિત્તેર લાખ પૂર્વ વર્ષનુ આયુષ્ય થઈ ગયા પછી વૃદ્ધ ગણાવવો જોઈએ, તો તે હિસાબે તો ભગવાન્ ઋષભદેવાદિ તીર્થંકરોની દીક્ષા જ વૃદ્ધપણામાં થયેલી ગણાય અને તેથી તેમને વૃદ્ધત્વ હતું જ નહિ એમ કહી શકાય જ નહિ. એવી રીતે અન્ય જીવો પણ એવા હોય છે કે જેઓને દાંતપતન આદિ વૃદ્ધપણાનાં ચિન્હો વૃદ્ધ થતાં પણ નથી હોતાં, તો શું તેવા જીવોને વૃદ્ધ ઉમર થયા છતાં દિગમ્બરભાઈઓ અવૃદ્ધ માનશે. ચાહે તેમ હો પણ વૃદ્ધપણું શાસ્ત્રકારો અને વ્યાવહારિક પુરુષો જ્યારે પરિણતિ અને પ્રવૃત્તિને અંગે ગુણરૂપ માને છે ત્યારે આ દિગમ્બરભાઈઓને કોણ જાણે શા કારણથી દોષરૂપ માનવાની જરૂર પડી?

(અપૂર્ણ)

નમુત્થુણંને અંગે

લેખક

શ્રીયુત પ્રો૦ હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા, એમ. એ.

પ્રતિક્રમણસૂત્રનાં પુસ્તકોમાં સ્થાન અપાયેલા અન્યાન્ય સૂત્રો વિષે સવિશેષ પર્યાલોચનની આવશ્યકતા વિષે હું 'પ્રતિક્રમણસૂત્રનું પર્યાલોચન' એ લેખમાં[1] વિચાર કરી ગયો છું. તદનુસાર અત્ર નમુત્થુણં એ સૂત્ર વિષે યથાસાધન ઊહાપોહ કરવા પ્રેરાઉં છું.

નામ—આપણા ઘણાખરા સૂત્રોનાં વિશિષ્ટ નામો નથી, કિન્તુ જે શબ્દોથી એનો પ્રારંભ થાય છે તે ઉપરથી એનું નામ પાડવામાં આવ્યુ છે. એટલે કે અણુઓગદારસુત્ત (અનુયોગદ્વારસૂત્ર)ના ૧૩૦મા સૂત્રમા જે નામના દશ પ્રકારો સૂચવાયા છે તેમાંના 'આદાનપદ'[2] નામના પ્રકારનો અત્ર ઉપયોગ કરાયો છે[3] આથી આ સૂત્રને નમુત્થુણં કે પાઠાંતરને લક્ષમાં લેતા 'નમોત્થુણ' તરીકે ઓળખાવાય છે. વળી સૌધર્મ દેવલોકના ઇંદ્ર શક્રે પ્રભુની સ્તુતિ કરતાં આ સૂત્રમા ઉપલબ્ધ થતા અમુક ભાગનો ઉપયોગ કરેલો હોવાની માન્યતા છે, એ અનુસાર એનુ શક્રસ્તવ (સક્કથય) એવું પણ નામ પડયું છે. વળી યોગશાસ્ત્ર (પ્ર૦ ૩, શ્લો૦ ૧૨૪)ની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિના ૨૧૬ અ પત્રમા તેમજ ૨૨૩ અ પત્રમા આનો 'પ્રણિપાતદંડક' તરીકે ઉલ્લેખ આપ્યો છે.

ઉત્પત્તિ—પજ્જુસણાકપ્પ (કલ્પસૂત્ર)મા સૂચવાયા મુજબ શક્રે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીને દેવાનંદા બ્રાહ્મણીની કુક્ષિમા અવતરેલા જોઈ નમુત્થુણં સૂત્ર વડે તેમની સ્તુતિ કરી છે. આ ઉપરથી એમ અનુમનાય છે કે આ સૂત્રનો નમો જિણાણં જિયભયાણં સુધીના અમુક[4] ભાગની અધિકતાવાળો પાઠ વર્તમાન તીર્થ સ્થપાયા પૂર્વેનો છે. અને એ પછી બોલાતી "જે એ અઈયા સિદ્ધા"વાળી ગાથા પાછળની છે આ ગાથા કોણે અને કયારે અને કેમ દાખલ કરી તે સંબંધમા કોઈ નિશ્ચયાત્મક ઉલ્લેખ જોવા જાણવામા નથી, બાકી યોગશાસ્ત્રની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિના ૨૨૩ અ પત્રમા જે નીચે મુજબની —

"**प्रणिपातदण्डकानन्तर चातीतानागतवर्त्तमानजिनवन्दनार्थं केचिदेतां गाथां पठन्ति**"

---

૧. આ લેખ જૈન પત્રના ૨૩–૨–૩૬ના અંકમા તેમજ જૈનધર્મપ્રકાશ ૫૦ના ૧૨મા અંકમાં પણ પ્રસિદ્ધ થયેલો છે.

૨. ઉત્તરજ્ઝયણસુત્ત (ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર)ના ત્રીજા, ચોથા, સાતમા, દશમા અને ૨૬મા અધ્યયનના નામ પણ 'આદાનપદ'નાં ઉદાહરણ પૂરાં પાડે છે.

૩. આ સંબંધમાં જુઓ "ભક્તામર-કલ્યાણમંદિર-નમિઊણસ્તોત્રત્રયમ્"ની મારી સંસ્કૃત ભૂમિકા તેમજ એની ગુજરાતી પ્રસ્તાવના (પૃ૦ ૧૧–૧૨)

૪. 'જીવદયાણં' પછી બોહિદયાણં તેમજ 'ધમ્મવરચાઉરંતચક્કવટ્ટીણં' પછી 'દીવોતાણં સરણ ગ' પઇટ્ઠા' એ બને પાઠનો પ્રચલિત 'નમુત્થુણં'મા પ્રાયઃ સમાવેશ કરાતો નથી.

નોંધ છે, એ ઉપરથી કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રસૂરિના સમયમાં એ ગાથા બોલાતી હોવાનુ પ્રતીત થાય છે.

શ્રી વર્ધમાનસૂરિકૃત આચારદિનકરના ૨૬૬ બ પત્રમાં નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ છે—

"**अग्रतो गाथा च गीतार्थमुनिभिः प्रोक्ता कथ्यते**"

આ ઉપરથી આ ગાથા કોઈ ગીતાર્થ મુનિએ રચી હોવાનો પ્રક્ષેપ હોય એમ સમજાય છે.

ભાષા—જેમ જૈનોનાં મૂળ સૂત્ર પ્રાયઃ અર્ધમાગધી ભાષામા છે તેમ નમુત્થુણં પણ અર્ધમાગધી ભાષામાં રચાયેલુ જણાય છે.

સંપદા અને આલાપક—શક્રસ્તવમાં વિશ્રામભૂમિરૂપ નવ સંપદા છે અને તેત્રીસ[૫] આલાપક છે. યોગશાસ્ત્રની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિના ૨૧૬ બ પત્રગત નિમ્નિલિખિત અવતરણ આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે.—

"**दो तिअ चउर ति पचा दोन्नि अ चउरो य हुन्ति तिन्ने य।**
सक्कथए नव संपय तित्तीस होन्ति आलावा ॥"

આ ઉપરથી સમજાય છે કે બે, ત્રણ, ચાર, પાચ, પાચ, પાંચ, બે, ચાર, અને ત્રણ એમ અનુક્રમે આલાપકો ભેગા લેતાં નવ સંપદા થાય છે. એના નામ યોગશાસ્ત્રની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિમાં સૂચવવામા આવ્યાં છે.

શ્રાવક ભીમસિંહ માણેકે શ્રી પંચપ્રતિક્રમણસૂત્રમા નીચે મુજબ નવ સંપદા ગણાવી છે·—

(૧) સ્તોતવ્યસંપદા, (૨) સામાન્યહેતુસંપદા, (૩) વિશેષહેતુસંપદા, (૪) ઉપયોગસંપદા, (૫) ઉપયોગને વિષે હેતુસંપદા, (૬) સ્તોતવ્યસંપદાને વિષે વિશેષયોગસંપદા, (૭) સ્વરૂપહેતુસંપદા, (૮) નિજસમફલદસંપદા અને (૯) મોક્ષસંપદા.

આચારદિનકરના ૨૬૭ મા પત્રમાં શક્રસ્તવમાં દશ સંપદા છે એવો ઉલ્લેખ છે, જો કે ત્યા અવતરણરૂપે આપેલી નીચે મુજબ ગાથામા નવ ગણાવેલ છે—

"**अरिहं १ आइग २ पुरिसे ३ लोगो ४ भय ५ धम्म ६ अप्प ७ जिण ८ सव्वा ९। [६]सक्कत्थयसंपयाणं पढमुल्लिगपया नेया ॥**"

વિષય—પ્રચલિત શક્રસ્તવ પર્યંતના પાઠનો વિષય વિવિધ વિશેષણોથી વિભૂષિત એવી ભાવ-અરિહંત પ્રભુની સ્તુતિ છે. અને એની પછીની ગાથા દ્રવ્ય-અરિહંતની તેમજ ભાવ-અરિહંતની વંદનારૂપ છે.

ઉપયોગ—પજ્જુસણાકપ્પ અનુસાર શક્રે એનો ઉપયોગ કર્યો છે. આ સૂત્રને ચૈત્યવંદનમા સ્થાન અપાયેલુ હોઈ એ ક્રિયા કરતી વેળા એનો ઉપયોગ કરાય છે.

---

૫. લલિતવિસ્તરામાં ૩૨ આલાપકનો ઉલ્લેખ હોય એમ સ્ફુરે છે. પુસ્તક સામે નહિ હોવાથી એનો નિર્ણય કરવો બાકી રહે છે

૬ મુદ્રિત આવૃત્તિમાં 'શક્રત્થય' પાઠ છે. તે અશુદ્ધ છે એટલે અહીં એ સુધાર્યો છે.

ઉલ્લેખ અને વિવરણ—ઉવવાઈયસુત્ત (ઔપપાતિકસૂત્ર)ના વીસમા સૂત્રમા શક્રસ્તવનો પાઠ છે અને શ્રીમલયગિરિસૂરિકૃત ટીકામા એનુ વિવરણ છે. પજ્જુસણાકપ્પમાં આ જ શક્રસ્તવનો પાઠ છે અને એ પજ્જુસણાકપ્પના વિવરણરૂપ સાહિત્યમાં એનુ વિવરણ ઉપલબ્ધ થાય છે વિશેષમા શ્રી યાકિનીમહત્તરાના ધર્મસૂનુ તરીકે સુવિખ્યાત શ્રી હરિભદ્રસૂરિકૃત લલિતવિસ્તરામા, યોગશાસ્ત્રની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિમા, આચાર દિનકરના ૨૬૫અ થી ૨૬૬બ સુધીનાં પત્રમા એનું વિવરણ છે.

શક્રસ્તવની સંસ્કૃત છાયા પચપ્રતિક્રમણસૂત્રની કેટલીક ચોપડીઓમા છે. એ ઉપરાંત 'ગાયકવાડ પૌર્વાત્ય ગ્રંથમાળા' તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલ ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષ-ચરિત્રના પ્રથમ પર્વના અગ્રેજી ભાષાતર (પૃ૦ ૧૨૭)મા પાદનોધ તરીકે એ છાયા રોમન (અગ્રેજી) લિપિમા ઉપલબ્ધ થાય છે વિશેષમા એના આ ભાષાતરમા એનો અંગ્રેજી અનુવાદ પણ છે. પજ્જુસણાકપ્પના પ્રો૦ હર્મણ યકોબીએ કરેલા ભાષાતરમા પણ એ અનુવાદ છે. શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરે રચેલ મનાતા અને જિનસહસ્રનામથી પણ પરિચિત બનેલ શક્રસ્તવમા પ્રસ્તુત શક્રસ્તવનો ભાવ જોવાય છે.[૭] વળી શક્રસ્તવનો સંસ્કૃતમા ભાષા-અનુવાદ ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર (પ ૧૦, સ ૨, શ્લો ૭૧-૭૬)મા નજરે પડે છે

ગુજરાતી અનુવાદ પંચપ્રતિક્રમણસૂત્રોની ચોપડીઓમા ઉપલબ્ધ થાય છે,[૮] અને હિંદી અનુવાદ આગ્રાથી પ્રસિદ્ધ થયેલી ચોપડીમા છે.

મુદ્રા—ચૈત્યવદન કરતી વેળા અમુક અમુક સૂત્ર બોલતા અમુક અમુક મુદ્રા હોવી જોઈએ, એ પ્રમાણે નમુત્થુણં બોલતા કઈ મુદ્રા રાખવી તે સબધમા મહાનિસીથસુત્ત (મહાનિશીથસૂત્ર) ના ત્રીજા અધ્યયનમા,[૯] લલિતવિસ્તરામાં અને યોગશાસ્ત્રની સ્વોપજ્ઞવૃત્તિના પત્રમા 'યોગમુદ્રા' નો[૧૦] નિર્દેશ છે.

આ પ્રમાણેના ઉલ્લેખ હોવા છતા કેટલાક અન્ય પ્રરૂપણા અને પ્રવૃત્તિ કરતા જોવાય છે તેઓ ડાબો જાનુ ઊંચો રાખીને અને જમણો જાનુ ભૂમિને લગાડીને શક્રસ્તવ બોલવુ એવુ વિધાન કરે છે.[૧૧] આમ કરવામા તેઓ પજ્જુસણાકપ્પગત નિમ્નલિખિત-

"**वामजाणु अंचेइ दाहिणजाणु धरणितलंसि कट्टु**"

પાઠને આધારભૂત ગણતા હોય તો એ તેમની ભૂલ છે એમ કહેવાય છે.[૧૨] વાસ્તે

---

૭ જુઓ "ભક્તામર-કલ્યાણમંદિર-નમિઊણસ્તોત્રત્રયમ્"ની મારી આવૃત્તિ (પૃ ૨૪૨-૨૪૫)

૮. હાલમા શ્રીરાયપસેણઈયસુત્તનો પં૦ બેચરદાસ જીવરાજ દોશીએ જે અનુવાદ કર્યો છે અને જે પૂજ્ય શ્રીલાધાસ્વામીજી સ્મારક ગ્રથમાળાના ૨૪મા મણકા તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો છે તેના અગ્યારમા પૃષ્ઠમા શક્રસ્તવનો ગુજરાતીમા અનુવાદ છે

૯ જુઓ શ્રાવક ભીમસિંહ માણેકે છપાવેલી શ્રીપ્રતિક્રમણસૂત્ર (પૃ ૬૧).

૧૦. બે ઢીચણ ભૂમિ ઉપર લગાડી બને હાથની આગળીઓ માહેમાહે ભેરવી ડોડાના આકારે બે હાથ કરી પેટ પર હાથની કોણી રાખવી તે 'યોગમુદ્રા' કહેવાય છે આના ચિત્ર માટે જુઓ આર્હત જીવન જ્યોતિના પાચમા વિભાગરૂપ પાચમી કિરણાવલી

૧૧. જુઓ થોડા વખત ઉપર બહાર પડેલ "ષડાવશ્યકસૂત્રાણિ"

૧૨. જુઓ જૈનધર્મપ્રકાશ (વ અં. પૃ).

યોગમુદ્રાએ શક્રસ્તવ ન બોલવું, પરંતુ અન્ય મુદ્રાપૂર્વક જ એ બોલવુ જોઈએ એમ જો તેઓ માનતા હોય તો પોતાની માન્યતાની સિદ્ધિમા જે કોઈ પ્રમાણ રજુ કરી શકાય તેમ હોય તે સ્પષ્ટરૂપે રજુ કરવા મારી તેમને સાદર વિજ્ઞપ્તિ છે.

નાયાધમ્મકહા (જ્ઞાતાધર્મકથા)માં શ્રી ધર્મરુચિ અનગાર અંતિમ આરાધના કરતી વેળા પર્યંકાસનને નમુત્થુણં બોલ્યા હતા એ વાત ખરી છે, પરંતુ તેમ કરવામા શરીરમા વિષ વ્યાપી જવાથી ઉદ્ભવેલી અશક્તિને કારણ ગણવામાં આવે છે ?

પાઠભેદ—નમુત્થુણં સૂત્ર સર્વત્ર એક સરખું બોલાતુ જોવાતું નથી, અર્થાત્ એમા પાઠભેદ છે. જેમકે 'નમુત્થુ ણું' ને બદલે 'નમોત્થુ ણું' અને 'બોહિદયાણં'ને બદલે 'જીવદયાણં'. લલિતવિસ્તરાવાળી મુદ્રિત પ્રતિમાં નમોત્થુ ણં અને બોહિદયાણં એ પાઠ છે એટલું જ નહિ, પણ બોહિદયાણ એ પાઠની જ વ્યાખ્યા છે, નહિ કે જીવદયાણંની. સુબોધિકાસહિતની પજ્જુસણાકપ્પ (કલ્પસૂત્ર) ની આત્માનંદ સભા તરફથી છપાયેલી પ્રતિમા 'નમુત્થુ ણુ' અને 'જીવદયાણું' એમ પાઠ છે, અને સુબોધિકામા બોહિદયાણંનો પાઠાંતર તરીકે ઉલ્લેખ કરી તેનો અર્થ અપાયો છે આ ઉપરાત આ પ્રતિમા 'દીવોત્તાણ સરણં ગઈ પઈટ્ઠા' એવો પાઠ અપ્પડિહયસાસણં પૂર્વે અપાયેલ છે તેમજ સુબોધિકામા એનો અર્થ કરાયો છે, જ્યારે આ પાઠ લલિતવિસ્તરાવાળી પ્રતિમા નથી તેમજ ત્યા એની વ્યાખ્યા પણ મળતી નથી.

જૈનધર્મ પ્રસારક સભા તરફથી છપાએલ સવૃત્તિક યોગશાસ્ત્રની પ્રતિમાં નમોત્થુ ણ અને બો હિદયાણં એમ પાઠ છે. વળી ત્યા પણ લલિતવિસ્તરાવાળી મુદ્રિત પ્રતિમાની પેઠે 'દીવોત્તાણ સરણં ગઈ પઈટ્ઠા' એ પાઠ તેમજ એની વ્યાખ્યા પણ નથી. આનુ શુ કારણ હશે એ સબધમાં તજ્જ્ઞોને પોતાનું વક્તવ્ય રજુ કરવા મારી સાદર વિજ્ઞપ્તિ છે.

શ્રી રાયપસેણઇયસુત્તના પૂર્વોક્ત અનુવાદવાળા પુસ્તકના અંતમા અપાયેલાં ટિપ્પણોમા પં. બેચરદાસે ૧૭૩મા પૃષ્ઠમાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ કર્યો છે.—

"શક્રસ્તવમા વા ભગવાનનો પરિચય આપતા વર્ણકમા ઘણા પાઠભેદો માલૂમ પડે છે. કેટલેક સ્થળે 'જિણ' પછી 'જાવય' શબ્દ આવે છે ત્યારે કયાંય કયાય 'જાવય'ને બદલે 'જાણય' પદ દેખાય છે વિશેષ વિચાર કરતા 'જાણય'ને બદલે 'જાવય' પાઠ વધારે સુસંગત છે. 'તિન્નાણં તારયાણ' વગેરે વિશેષણો જોતા 'જાવયાણં' પાઠ જ બરાબર છે.

"આ ઉપરાંત એ શક્રસ્તવમા બીજા અનેક પાઠભેદો છે"

આ પ્રમાણે સાધનાદિ અનુસાર 'નમુત્થુણં' વિષે મેં જે અત્ર ઉહાપોહ કર્યો છે તેમા કોઈ સ્ખલના જણાય કે કોઈ હકીકત ઉમેરવા જેવી જણાતી હોય તો તે સૂચવવા તજ્જ્ઞોને સાદર વિનવતો હું વિરમુ છુ.

સમ્યગ્દર્શન

લેખક
આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયપદ્મસૂરિજી

(ગતાંકથી ચાલુ)

સમ્યગ્દર્શન પામવાની સંક્ષિપ્ત પ્રણાલિકા–પદ્ધતિ

પરિણામ અર્થવાળા ત્રણ કરણો કરે છે
પ્રથમ સમ્યગ્દર્શન પામનારા ભવ્ય જીવો પરિણામ અર્થવાળા ત્રણ કરણો કરે છે. તેમા યથાપ્રવૃત્તિકરણનુ
૧ યથાપ્રવૃત્તિકરણ, ર અપૂર્વકરણ અને ૩ અનિવૃત્તિ કરણ. તેમા યથાપ્રવૃત્તિકરણનુ
સ્વરૂપ ટુંકામા આ પ્રમાણે સમજવુ – જન્મ, ઘડપણ, અને મરણ તથા સંસારની વિવિધ
ઉપાધિયોરૂપી જલ તરંગોથી ભરેલા એવા ભયંકર અપાર સંસારરૂપી સમુદ્રમા મિથ્યાત્વ
મોહનીયાદિક કર્મોની પ્રેરણાથી, અનંત પુદ્ગલપરાવર્ત્તકાલ સુધી, અવ્યવહાર રાશિ
સૂક્ષ્મ નિગોદના ભવોમાં ઘણા શારીરિક અને માનસિક અસહ્ય દુઃખોને ભોગવતા
ભોગવતા અકામ નિર્જરાદિ હેતુઓના પ્રતાપે વ્યવહાર રાશિમા દાખલ થયેલા જીવને,
દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ અને ભવ આ પાચ કારણોમાના કોઈ પણ કારણને લઈને તથા
ભવ્યત્વ દશાનો પરિપાક થવાથી જે અધ્યવસાયો પ્રકટ થાય તે યથાપ્રવૃત્તિકરણ કહેવાય
છે. આ કરણને પામેલા જીવો ઘણાં સાગરોપમ કોડાકોડી પ્રમાણ લાબી કર્મોની વિવિધ
સ્થિતિઓને અલ્પ કાલમા નાશ કરે છે એટલે પાચમા આયુષ્યકર્મ સિવાય જ્ઞાનાવરણીય
વગેરે સાત કર્મો પૈકી દરેક કર્મને પલ્યોપમના અસંખ્યતમા ભાગે કરી ન્યૂન (ઓછા એવા)
એક કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિવાલા કરે છે. એટલે બાકીની જુદા જુદા
પ્રકારની લાબી સ્થિતિઓનો નાશ કરી સાતે કર્મોની પણ અન્ત કોડાકોડી સાગરોપમ
પ્રમાણ સ્થિતિ કરવી, એ આ યથાપ્રવૃત્તિકરણનુ કાર્ય (ફલ) છે. બીજા ગ્રંથોમા
એમ પણ કહ્યુ છે કે–અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ સ્થિતિવાળા જે ઉત્તમ અધ્યવસાયો તે યથા-
પ્રવૃત્તિકરણ કહેવાય. અને આમા આગળ આગળના સમયોમા પાછળ પાછળના
સમયમા થયેલા નિર્મલ અધ્યવસાયો કરતા વધારે સારા અધ્યવસાયો પ્રકટે, એ આ
કરણનું ફલ સમજવું.

જો કે સ્થૂલ દૃષ્ટિએ વિચાર કરતા ઢાકવા લાયક મૂલ (મુખ્ય) ગુણો આઠ હોવાથી
મૂલ કર્મો આઠ છે, છતા આયુષ્યની, બીજા કર્મોની સ્થિતિની અપેક્ષાએ, અલ્પ સ્થિતિ
હોવાથી આ પ્રસ્તાવે તે (આયુષ્ય)નુ વર્જન કરી સાત કર્મો લીધા છે તથા ઉપર
જણાવ્યા મુજબ વિવિધ સ્થિતિઓનો નાશ (ઘટાડો) કરવાનું કારણ એ છે કે–જેમ
લુગડાની ઉપર ઘીનો ડાઘ લાગ્યો હોય તો તેની ઉપર ચીકાશને લઈને ઘણી ધૂળ
ચોટવાથી તે ડાઘ જોઈ શકાય નહી, ધૂળ જો ખસે તો જ ડાઘ દેખાય, તેવી રીતે વિવિધ,
લાબી કર્મ સ્થિતિઓ (રૂપી ધૂળ) આ કરણથી જ્યારે દૂર ખસે (નાશ પામે), ત્યારે
ભવિષ્યમા બીજા અપૂર્વકરણથી ભેદવા લાયક (એવી) ગ્રથિ (રૂપ ડાઘ) સ્પષ્ટ જોઈ
શકાય છે. તાત્પર્ય એ કે જેમ વિજયને ચાહનાર સુભટ શત્રુને જોયાબાદ હણીને વિજય
મેળવે છે, તેમ અનિવૃત્તિકરણને ચાહનારો જીવ પ્રથમ કરણે કરી ગ્રથિને જોયા બાદ
હણીને અનિવૃત્તિકરણ પામે છે.

પ્રશ્ન—જે કર્મ (૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમ વગેરે) જેટલી સ્થિતિવાળું બાંધ્યું હોય, તે કર્મ ખરી રીતે તેટલા કાલ સુધી ભોગવવુ જોઈએ, અને પહેલાં તો એમ કહ્યુ કે–અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ અધ્યવસાયોના સમૂહ સ્વરૂપ યથાપ્રવૃત્તિકરણે કરી લાંબી સ્થિતિઓનો નાશ થાય. એ બીના કેવી રીતે ઘટી (સંભવી) શકે? અને જો તેમ ઘટે તો બાંધેલ સ્થિતિ પ્રમાણે તે કર્મ તેટલા ટાઈમ સુધી અનુભવાતુ (ભોગવાતું) નહિ હોવાથી પહેલો **कृतनाश** નામનો દોષ લાગુ પડશે. અને ઓછી સ્થિતિ (કાળ) વાળુ તો તે કર્મ બાંધ્યુ નથી, છતા થોડા ટાઈમમા ભોગવે છે તેથી **अकृतागम** નામનો પણ દોષ લાગુ પડશે, તો આ બે દોષોનો ઉદ્ધાર કઈ રીતે કરવો જોઈએ?

ઉત્તર—આ પ્રશ્નનો જવાબ શ્રીજૈનેન્દ્ર–આગમ પ્રમાણાદિના આધારે આ પ્રમાણે જાણવો. શ્રીગણધર ભગવતોએ ત્રિપુટીશુદ્ધ પવિત્ર અગોમા અધ્યવસાયની એવી અપૂર્વ તાકત વર્ણવી છે કે–જેને લઈને અશુભ (ખરાબ) અધ્યવસાયો વધતા પ્રમાણમા હોય, તો અતર્મુહૂર્ત્ત જેવા થોડા ટાઈમમા પણ કેટલાએક જીવો સાતમી નરકને લાયક પણ કર્મદલિકો એકઠા કરે છે આ બાબત સુગૃહીતનામધેય પ્રાતસ્મરણીય શ્રી પ્રસન્નચદ્ર રાજર્ષિનું દષ્ટાંત પરિશિષ્ટ પર્વથી જાણી લેવુ તથા જો સારા અધ્યવસાયો હોય તો થોડા ટાઈમમા પરમ પદ પણ મેલવી શકે છે. જુઓ દષ્ટાંત શ્રી કલ્પસૂત્રમા કહેલુ–શ્રી મરૂદેવામાતા વગેરેનુ. એ જ આશયથી ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી ગણીશ્વરે પણ કહ્યુ છે કે **"मन एव मनुष्याणां कारण बधमोक्षयोः"** (મનુષ્યોને બધ અને મોક્ષનું કારણ મન જ છે)

એજ અધ્યવસાય વિશેષથી પ્રાયે અનિકાચિત (શિથિલ બધવાળા) એવા ઘણાયે કર્મોના સ્થિતિરસની અપવર્ત્તના (ઘટાડો) થાય છે. તથા જ્ઞાનપૂર્વક ક્ષમાપ્રધાન તીવ્ર (ધ્યાનાદિસ્વરૂપ) તપશ્ચર્યા કરવાથી નિકાચિત (મજબૂત) બધવાલા કર્મોના સ્થિતિ-રસનો પણ ઘટાડો થઈ શકે છે જુઓ આ બાબતનો પુરાવો—

सव्वपगईणमेवं, परिणाम वसादु(उ)वक्कमो होज्जा ॥
पायमनिकाइयाणं, तवसाओ निकाइयाणंपि ॥ १ ॥

અર્થ—ઘણું કરીને અનિકાચિત બધવાલી તમામ કર્મપ્રકૃતિયો (ના સ્થિતિરસ)નો એ પ્રમાણે પરિણામના યોગે ઘટાડો (ઓછાશ) થઈ શકે છે તાત્પર્ય એ કે–જેમ ઘણાં વખતસુધી ચાલે તેટલુ પુષ્કલ અનાજ પણ ભસ્મક (એક જાતનો ક્ષય) રોગવાળો કોઈ માણસ થોડા ટાઇમમા ખાઈ જાય, તેથી તે ધાન્યની ચાલુ સ્થિતિનો નાશ થતો નથી, પરતુ રોગના જોરથી પુષ્કલ અનાજ થોડા વખતમા ખવાઇ ગયુ, તેવીજ રીતે ઘણા સાગરોપમ જેવા લાબા વખત સુધી ભોગવવા લાયક કર્મો પણ, સારી ભાવનાના પ્રતાપે, થોડા સમયમા ભોગવાય છે. તથા જેમ આંબાના ફલ (કેરી) વગેરેને ખાડામાં નાખી ઉપર (નો ભાગ) ઘાસ વગેરેથી ઢાંકી રાખિયે, તો તે ફલ વગેરે થોડા જ ટાઈમમા પાકી જાય છે, તેવી રીતે તેવા પ્રકારનાં અનિકાચિત કર્મો પણ અધ્યવસાય (વગેરે સાધનો) ના સબધથી અલ્પ કાલમા ભોગવાય એમા કોઈ પણ જાતનો દોષ (વિરોધ) સંભવે જ નહી. આવા અનેક વિશાલ આશયોને ધ્યાનમા લઈને જ પૂજ્ય શ્રી ચદ્રમહત્તર

આદિ ભગવંતોએ પણ કર્મપ્રવાદપૂર્વને અનુસરીને બનાવેલા શ્રી પંચમગ્રહ વગેરે અપૂર્વ કર્મ તત્ત્વજ્ઞાનના અનેક ગ્રંથોમાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એમ બે પ્રકારે અબાધા કાલનું અને ઉદયાવલિકામા આવતા વિવિધ કર્મોની નિષેકરચનાનુ સવિસ્તર વર્ણન કર્યું છે

કર્મોને ભોગવવાના સબંધમાં એ પણ સમજવુ જ જોઈએ કે સાસારિક જીવ વડે મિથ્યાત્વાદિ હેતુઓની મદદથી જે કરાય તે કર્મ કહેવાય જુઓ. "**कीरइ जीएण हेऊर्हि जेण तो भण्णए कम्मं**" ॥ આ કર્મના ચાર ભેદો છે: ૧ પ્રકૃતિ, ૨ સ્થિતિ, ૩ રસ અને ૪ પ્રદેશ [જુઓ-**पयइठिइरसपएसा तं चउहा**] તેમાં દરેક કર્મના દલિયાઓ તો જરૂર ભોગવવા જ જોઈએ અને એ જ આશયથી કહ્યુ પણ છે કે:—

अवश्यमेव भोक्तव्यं, कृत कर्म शुभाशुभम् ॥
नाभुक्तं क्षीयते कर्म, कल्पकोटीशतैरपि ॥ १ ॥

અર્થ–બાંધેલા સારા અથવા ખરાબ કર્મો (પ્રદેશોની અપેક્ષાએ) જરૂર ભોગવવાં જ જોઈ ચે, પરંતુ સો કરોડ કલ્પ (દીર્ઘકાલ વિશેષ) જેવા લાંબા કાલે પણ ભોગવ્યા સિવાય કર્મોનો ક્ષય થાય નહિ અને શ્રી કર્મપ્રકૃતિ વગેરે શાસ્ત્રોમા જે અપવર્તના કહી છે, તે કર્મદલિકોમાં રહેલા રસની અને રસાધીન સ્થિતિની અપેક્ષાએ જાણવી. આવા જ આશયથી સરસ્વતીનુ વરદાન મેળવનાર અને વ્યવહારાદિ સૂત્રોની ટીકાઓ બનાવનારા આચાર્ય શ્રી મલયગિરિજી મહારાજાએ શ્રી સમવાયાંગ સૂત્રના ઉપાંગ શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની ટીકામા કહ્યું છે કે: બે રીતે કર્મ ભોગવાય છે: એક તો પ્રદેશથી અને બીજી રીતે રસથી તેમા પ્રદેશ (કર્મ) ની અપેક્ષાએ દરેક કર્મ અવશ્ય ભોગવવું પડે છે, અને રસની અપેક્ષાએ વિકલ્પે કર્મ ભોગવાય છે એટલે કર્મનો રસ નિકાચિત હોય તો ભોગવાય, અને અનિકાચિત હોય તો ન પણ ભોગવાય, કારણકે નિર્મલ અધ્યવસાયોના પ્રતાપે તે તે કર્મના રસની અપવર્ત્તના (ઘટાડો) થાય છે વસ્તુસ્થિતિ આવી હોવાથી શુભ પરિણામથી સ્થિતિરસની અપવર્ત્તના થાય, તેમાં કૃતનાશાદિ દોષ (વિરોધ) કહી શકાય જ નહિ કારણકે તેવા પ્રકારના નિર્મલ અધ્યવસાયોના પ્રતાપે રસનો ક્ષય (નાશ) થાય તો તેમાં ગેરવ્યાજબીપણુ છે જ નહિ જેવી રીતે સૂર્યનાં કિરણોનો તાપ લાગવાથી શેલડીમા રહેલો રસ સૂકાઈ (નષ્ટ–ક્ષીણ થઈ) જાય છે, તેમા કૃતનાશ અને અકૃતાગમ નામના દોષો હોય જ નહિ, તેવી રીતે ઉપર જણાવ્યા મુજબ રસનો ક્ષય થાય તેમા પણ બને દોષોમાનો એક પણ ઘટી શકે જ નહિ તથા દરેક કર્મની સ્થિતિ પણ કર્મ દલિકોમાં જેટલા પ્રમાણમા રસ હોય, તેને અનુસારે જ નિયમિત હોવાથી શાસ્ત્રકાર ભગવંતે રસાધીન સ્થિતિ કહી, તે વ્યાજબી જ છે માટે જ અનુભવદ્વારા સ્પષ્ટ શબ્દોમાં, પૂછનારને કહી દેવુ જોઈએ કે રસના નાશથી સ્થિતિનો અવશ્ય નાશ થાય, તેમાં કોઈ પણ જાતનો વિરોધ હોઈ શકે જ નહિ.

વળી સમજવા જેવી બીના એ છે કે—જે કર્મ જેવી રીતે (જેટલી સ્થિતિનું) બાંધ્યું હોય તે કર્મ તેવી રીતે જ (તેટલા ટાઈમ સુધી જ) ભોગવવુ જોઈએ, એવો નિયમ સ્યાદ્વાદશૈલી પ્રમાણે હોઈ શકે જ નહિ જો તેમ હોય તો પ્રભુની પૂજા કરવી, વિવિધ તપશ્ચર્યા કરવી, વગેરે ઉત્તમ અનુષ્ઠાનો અશુભ (પાપ) કર્મોનો ક્ષય કરવામા અસમર્થ નીવડશે, જેથી પૂજા વગેરે વ્યર્થ થઈ જાય. પરંતુ પ્રભુદેવનુ પરમ પવિત્ર

પ્રવચન તેમ કહેતું જ નથી. તે તો એમ કહે છે કે—પ્રભુ પૂજાદિ અનુષ્ઠાનો લાંબી સ્થિતિવાળાં કર્મોને પણ અલ્પકાળમાં હઠાવી શકે છે, માટે તેવી ક્રિયા કર્યા વિના આત્માનું કલ્યાણ છે જ નહિ. વળી બાંધ્યા પ્રમાણે કર્મ ભોગવાય જ, એમ માનવામાં બીજો પણ અનિષ્ટ વિરોધ એ આવશે કે—તે ભવમાં મુક્તિગામી જીવોને પણ પૂર્વ કર્મો તે તે વિપાકોદય સ્વરૂપે ભોગવતાં ભોગવતાં પણ, સમયે સમયે ઘણાં નવા નવાં કર્મો બંધાતાં હોવાથી, તેમની મુક્તિ ન થવી જોઈએ, પણ તેમ તો છે જ નહિ. તેવા તદ્ભવ મુક્તિગામી જીવો તો અનંતા પૂર્વ કાલમાં થોડાકાલમા કર્મોને ખપાવી મુક્તિપદ પામ્યા છે, વર્તમાનમા ચોથા આરાના સુખવાળા મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા પામે છે અને ભવિષ્યમા પણ શ્રી પદ્મનાભાદિ તીર્થંકરોના શાસનમાં પરમ પદ પામશે એમ આગમ, યુક્તિ અને અનુભવગમ્ય વસ્તુસ્થિતિનો જાણકાર પ્રશ્નકાર જરૂર સમજશે કે-કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણે લાંબી સ્થિતિવાળાં કર્મો પણ થોડા ટાઈમમા નીરસપણે પ્રદેશથી ભોગવાય છે. તે જ કારણથી અસંખ્યાતા ભવોમાં તેવા પ્રકારના વિચિત્ર અધ્યવસાયોથી જુદી જુદી ગતિમા રઝળાવનારાં, બાંધેલા કર્મો તે (વર્તમાન–છેલ્લા) ભવમાં પણ સત્તામા હોય, છતાં પ્રબલ નિર્બલ અધ્યવસાયોના પ્રતાપે તે બાંધેલા બધા કર્મોનો ક્ષય થઈ શકે છે. તથા જે કર્મ, બાંધવાના ટાઈમે, તેવા પ્રકારની રસાપવર્ત્તનાને લાયક જો બાંધ્યુ હોય તો તે કર્મ તેવી રીતે નીરસ ભોગવાય, એમાં લગાર પણ આશ્ચર્ય નથી, કારણ કે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાલ, ભાવ અને ભવ, આ પાંચ (ક્ષયોપશમાદિના) કારણોમાંના કોઈ પણ કારણથી થતા કર્મોના ક્ષય, ક્ષયોપશમ અને ઉપશમ જેવી રીતે જુદી જુદી જાતના હોય છે, તેવી રીતે જેમની મદદથી કર્મો બંધાય છે તેવા અધ્યવસાય સ્થાનકો જુદી જુદી જાતનાં હોવાથી સ્થિતિ અને રસનો ઉપક્રમ (ઘટાડો) કરાવી શકે છે. તાત્પર્ય એ કે—અસંખ્યાતા લોકાકાશના પ્રદેશોની જેટલાં, તે ઉપર જણાવેલાં અધ્યવસાય સ્થાનકોમા કેટલાંએક અધ્યવસાય સ્થાનકો (જેમા સ્થિતિરસનો ઘટાડો થઈ શકે એવા) સોપક્રમ કર્મ બંધમા કારણ છે, અને કેટલાએક અધ્યવસાય સ્થાનકો નિરૂપક્રમ (જેના સ્થિતિરસનો ઘટાડો ન થઈ શકે એવા) કર્મબંધને ઉત્પન્ન કરનાર છે માટે જે કર્મ જેવા અધ્યવસાય (પરિણામ)થી બાંધ્યુ હોય તે કર્મ તેવી રીતે ભોગવાય. (અનુભવાય) આ પ્રમાણે વસ્તુસ્થિતિ હોવાથી કૃતનાશ અને અકૃતાગમ દોષો સ્થિતિ બંધમા કહી શકાય જ નહિ.

આ પ્રસંગે એ પણ વિચાર ન જ ભૂલવો જોઈએ કે એક બાબતમાં જો કારણો જુદાં જુદાં હોય તો કાલભેદ દેખાય છે જેમ ઘણા શિષ્યો એક જ શાસ્ત્રનો સાથે અભ્યાસ કરતા હોય, છતા પણ બુદ્ધિની તરતમતાથી કેટલાએક તીવ્ર બુદ્ધિશાલી શિષ્યો થોડા ટાઈમમા એ શાસ્ત્ર ભણી શકે છે અને સામાન્ય બુદ્ધિવાલા શિષ્યોને તે જ શાસ્ત્ર ભણતાં ઘણો ટાઈમ લાગે છે જેમ અહી કાલભેદ દેખાય છે, તેવી જ રીતે ઘણાં જીવોએ એક સરખી સ્થિતિવાળુ કર્મ બાંધ્યુ હોય, તેમા પરિણામની તરતમતાથી અનુભવકાલ જુદો જુદો દેખાય છે. એટલે શ્રીવીતરાગ પ્રભુએ કહેલા પવિત્ર સંયમાદિ અનુષ્ઠાન સાધવાથી જેઓ સારા અધ્યવસાયવાળા હોય, તેઓ લાંબી સ્થિતિવાળા કર્મોને થોડા ટાઈમમાં ભોગવે છે, અને હિંસાદિમા આસક્ત હોવાથી અશુભ પરિણામવાળા જીવો તેવા લાંબી સ્થિતિવાળા કર્મોને ઘણે ટાઈમે ભોગવે છે. (અપૂર્ણ)

दिगम्बर शास्त्र कैसे बने?

लेखक—मुनिराज श्री दर्शनविजयजी

(गतांक से क्रमश)

प्रकरण १३—भ० अकलंकदेव

दिगम्बर साहित्य में उल्लेख है कि आचार्य अर्हद्‌बलि ने युगप्रतिक्रमण (आठवां प्रतिक्रमण) में १०० योजन क्षेत्र के मुनिओं को सम्मिलित करके चार गच्छ विभाग किये (सुअखंधो, गा० ७७; श्रुतावतार, श्लोक ८४; हरिवंश पुराण, सर्ग ६६, श्लोक २५; नीतिसार, श्लोक ६; श्रवणबेलगोल शिलालेख नं० १०५ [२५४])। जब कि श्रवणबेलगोल शिलालेख नं० १०८ में उत्कीर्ण है कि—

तस्मिन् गते स्वर्गभुवं महर्षौ, दिवः यतीन्नन्तु(?)मिव प्रकृष्टान् ॥
तदन्वयोद्‌भूत मुनीश्वराणां, बभूवुरित्थं भुवि संघभेदाः ॥ १९ ॥

श्र० बे० शि० १०८ (रचना शक सवत् १३५५) से पता चलता है कि अकलंकसूरिजी ने मुनिसघ को मिलाकर नंदि, सेन आदि ४ गच्छविभाग किये।

—स्वामी समंतभद्र, पृ० १८१

आ० अकलंकदेव विक्रम की आठवीं शताब्दी के उत्तरार्धकालीन दिगम्बर विद्वान् हैं। प्रसिद्ध विद्वान् डा० सतीशचन्द्र विद्याभूषण प्रभृति ने आपका समय शकाब्द ७५० अर्थात् वि० सं० ८०७ का निर्णीत किया है।

श्रीयुत नाथूरामजी प्रेमी के कथनानुसार आ० अकलंकदेव,* मान्यखेट (मानखेडा) के राजा साहसतुंग के मंत्री पुरुषोत्तम के पुत्र है। आपका समय विक्रम की आठवीं शताब्दी का उत्तरार्ध है। आपके शिष्य, प्रभाचन्द्र और विद्यानंदी थे।

—विद्वद्रत्नमाला, पृ० २३, २४

आपकी ग्रंथ-सृष्टि निम्न प्रकार है:—

अष्टशती (आप्त मीमांसा का भाष्य), राजवार्तिक (तत्त्वार्थ सूत्र-सर्वार्थसिद्धि की १६००० श्लोक प्रमाण टीका), लघीयस्त्रयी (न्याय चूलिका वगैरह ३ ग्रन्थ), बृहत्‌त्रयी (१ सिद्धिविनिश्चय, २ न्यायविनिश्चय और ३ प्रमाणसंग्रह), अकलंकस्तोत्र, अकलंक प्रायश्चित्त (उपासकधर्म प्रायश्चित्त श्लोक ८८) और अकलक प्रतिष्ठापाठ वगैरह।

---

* दिगम्बर समाजमें आपके नाम के अनेक आचार्य हुए हैं: १ भ० अकलकदेव (श्र० बे० शि० न० ४०, १०५, १०८), २ पंडित अकलक (शि०न० १६९), ३ वादीभसिंह अकलक (शि०न० ४१४)।

पुरातत्त्व के ज्ञाता विद्वानों का मन्तव्य है कि आपने राजवार्तिक की रचना में श्वेताम्बर जैन आगम का काफी सहारा लिया है।*

पं० गजाधरलालजी का मत है कि स्तोत्र, प्रायश्चित्त और प्रतिष्ठा आ० अकलंकदेव के नाम पर चढे हुए ग्रन्थ हैं। —तत्त्वार्थ राजवार्तिक, प्रस्तावना, पृ० ७

श्रीयुत पं० जुगलकिशोरजी मुख्तार "अकलंक-प्रतिष्ठापाठ" की जांच पडताल करते हैं:—"नतीजा इस सम्पूर्ण कथन का यह है कि विवादस्थ प्रतिष्ठापाठ, राजवार्तिक के कर्ता भट्टाकलंकदेव का बनाया हुआ नहीं है और न विक्रम की १६वीं शताब्दी के पहले का ही बना हुआ है। बल्कि उसकी रचना विक्रम की सोलहवीं शताब्दी या सत्रहवीं शताब्दी के प्रायः पूर्वार्ध में हुई है। अथवा यों कहिये कि वह वि० सं० १५०१ और १६६५ के मध्यवर्ती किसी समय का बना हुआ है।" ...."अथवा इसका निर्माण किसी ऐसे व्यक्ति ने किया है जो इस ग्रन्थ के द्वारा अपने किसी क्रियाकांड या मन्तव्य के समर्थनादि रूप कोई इष्ट प्रयोजन सिद्ध करना चाहते हों और इसलिए उसने स्वयं ही इस ग्रन्थ को बनाकर उसे भट्टाकलंकदेव के नाम से प्रसिद्ध किया हो और इस तरह पर यह ग्रन्थ भी एक जाली ग्रन्थ बना हो। परन्तु कुछ भी हो, इसमें सन्देह नहीं कि यह ग्रन्थ कोई महत्त्व का ग्रन्थ नहीं है।" —ग्रन्थपरीक्षा, भाग ३रा

अकलंक प्रायश्चित्त के लिये श्रीयुत नाथूरामजी प्रेमी ने जाहिर किया है कि "ये तत्त्वार्थ राजवार्तिक वगैरह महान् ग्रन्थों के कर्ता अकलंकदेव से भिन्न कोई दूसरे ही विद्वान् होंगे और आश्चर्य नहीं यदि अकलंक प्रतिष्ठापाठ के कर्ता ही इसके रचयिता हों। यह निश्चय हो चुका है कि अकलंक प्रतिष्ठापाठ के कर्ता १५वीं शताब्दी के बाद हुए हैं। (अकलंक प्रतिष्ठापाठ में आदिपुराण, ज्ञानार्णव, एकसन्धि-संहिता, सागारधर्म्मामृत, आशाधर प्रतिष्ठापाठ, ब्रह्मसूरि त्रिवर्णाचार और नेमिचन्द्र के प्रमाण उद्धृत किये गये हैं।)

—मा०दि०जै०ग्रं० प्रकाशित नं० १८, प्रायश्चित्तसंग्रह, प्रस्तावना पृ० ९। (क्रमशः)

---

* एवं हि व्याख्याप्रज्ञप्तिदण्डकेषूक्तम्, विजयादिषु देवा मनुष्यभवमास्कन्दन्त. कियतीर्गत्यागती कुर्वन्ति ? इति गौतमप्रश्ने भगवतोक्तं जघन्येनैको भवः आगत्या उत्कर्षेण गत्यागतिभ्यां द्वौ भवौ।

— सनातन जैन ग्रन्थमालामुद्रित "राजवार्तिक" पृ० १७५।

इस पाठ से उपर्युक्त कल्पना सप्रमाण मालूम होती है।

સૂત્રોમાં ગૌતમના પ્રશ્ન અને ભગવાન્ મહાવીરના ઉત્તરો એવી શૈલી ઘટમાન નથી. એથી એવી શૈલીવાળાં સૂત્રો દિગમ્બર સંપ્રદાય સમ્મત નથી

—પં. ટોડરમલકૃત, મોક્ષમાર્ગપ્રકાશ.

[આ અકલંકદેવ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીના પ્રશ્નોત્તર થયાનું સ્વીકારે છે. પં. ટોડરમલજી એ શૈલીને નિષેધે છે. આ દિગમ્બર પંડિતોની બલિહારી જ છે ના ?]

—पं० बहेचरदास जी० दोशी सम्पादित, गुजराती भगवतीसूत्र भा० ४ की प्रस्तावना, पृ० २१

પરમાર્હત મહાકવિ શ્રી ધનપાલનું આદર્શ જીવન

લેખક—**મુનિરાજ શ્રી સુશીલવિજયજી**

सर्वज्ञं सुरपूज्यमाप्तप्रवरं संसारविच्छेदकं,
श्रीसिद्धार्थनृपाङ्गजं शुभकरं वीरं प्रणम्योज्ज्वलम् ।
धाराधीशसभामणेः कविमणेर्लीनस्य चार्हन्मते,
वच्मि श्रीधनपालनामककवेश्चित्रं चरित्रं मुदे ॥१॥

માનવ જીવનની દરિયાથી સપાટના કિનારે, જગતના વિવિધ વિવિધ પ્રસંગે, અનેક છોળો આવીને અથડાય છે, અને બીજી પળે તે મહાન્ સમુદ્રની અંદર વિલીન થઈ જાય છે. જાણે છોળ તે જ સમુદ્ર અને સમુદ્ર તે જ છોળ? એ મહાન્ સમુદ્રની અંદર એવું કોઈ પણ સ્થાન નથી કે જ્યાંથી કોઈ નવીનતાનું તત્ત્વ ન જડે. જીવનમાં એવા સ્થાનો અને એવી કોઈ વીરલ પળ ભાગ્યે જ આવે છે કે જેના સ્પર્શમાત્રથી ભૂત અને ભવિષ્યની મધુરી સ્મૃતિઓનું દિગ્દર્શન થાય! કાળની ગહન ગતિ છે કે એક વખતના બન્ને શત્રુઓ, કે જેને સામસામું જોતાં જ દૃષ્ટિની અંદર ઝેર વરસે છે, તે મિત્ર બની જાય છે. એક વખતે કોઈ પણ વસ્તુ પ્રત્યે અરુચિ હોય છતાં પણ કાળાંતરે તે જ વસ્તુ પર રુચિ થાય છે એમ આખી દુનિયાના આન્દોલનોમાં, કાળના પરિપાકને લઈને, ક્ષણવારમાં પરિવર્તન થતાં વાર લાગતી નથી.

કવિ શ્રી ધનપાળ જે એક વખત મિથ્યાત્વરૂપી ગાઢ અંધકારથી વ્યાપ્ત હતા, મિથ્યાત્વના ગાઢ અંધકારને લઈને જેના હૃદયકમળમાં સમ્યક્ત્વ સૂર્યનો પ્રકાશ થયો ન હતો, અને જે "**हस्तिना ताड्यमानोऽपि न गच्छेज्जैनमंदिरम्**" એવું બોલનાર હતા તે પણ જે વખતે પોતાના સંસારીપણાના ભ્રાતૃ શોભનમુનિના પરિચયમાં આવ્યા, અને જ્યારે અનન્તા તીર્થંકર ભગવન્તો, ગણધરો, કેવળી ભગવન્તો, યુગપ્રધાનો, બહુશ્રુતધરો અને શાસનના મહાન્ ધુરંધર પૂર્વાચાર્યોએ પ્રતિપાદન કરેલ જૈનદર્શનના ઉંચા તત્ત્વજ્ઞાનથી વાકેફ બન્યા, ત્યારે તેમણે પોતાની વિચાર શ્રેણિને ક્ષણવારમાં પલટાવી નાખી

શાસનની પ્રભાવના જેવું કોઈ અતુલ પુણ્ય નથી. અને તે પ્રભાવના કરનાર મહાનુભાવોને પ્રભાવક[1] તરીકે શાસ્ત્રોની અંદર વર્ણવેલા છે શાસ્ત્રકાર ભગવન્તોએ પ્રભાવકોના આઠ ભેદો પ્રતિપાદન કરેલા છે, જેમાં આઠમા પ્રભાવક તરીકે કવિશિરોમણિ, શાસ્ત્રપારગામી અને શ્રી વિક્રમનૃપપ્રતિબોધક શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર વગેરેને વર્ણવેલા છે

---

१. **पावयणी धम्मकही, वाई नेमित्तिओ तवस्सी य ।**
विज्जासिद्धो य कवी, अट्ठेव पभावगा भणिया ॥६४८॥ प्रव. द्वार २३

પ્રાવચનિક [વર્તમાનશ્રુતના જ્ઞાતા], ધર્મકથિક [નન્દિષેણ], વાદી [મલ્લવાદી], નૈમિત્તિક [ભદ્રબાહુસ્વામી], તપસ્વી [ઉત્કૃષ્ટ તપકરનાર], વિદ્યામન્ત્રવાળા [વજ્રસ્વામી], અંજનસિદ્ધ [કાલિકસૂરિ] અને કવિ [સિદ્ધસેન દિવાકર] આ આઠે શાસનના પ્રભાવક કહેલા છે.

શાસ્ત્રો સિદ્ધાંતોની અંદર—અને ઐતિહાસિક અનેક ગ્રંથોની અંદર એવા મહાપુરુષોની યશોગાથા મુક્તકંઠે પ્રશંસાય છે.

અનેક ગુણગણાલંકૃત, પરમપૂજ્ય, અનેક ગ્રન્થપ્રણેતા, બાલબ્રહ્મચારી, વ્યાકરણ-વાચસ્પતિ, શાસ્ત્રવિશારદ, કવિરત્ન શ્રીમદ્ ગુરુરાજ વિજયલાવણ્યસૂરીશ્વરજી રચિત **ધર્મપરીક્ષા** ઉપરની **પરાગ** નામની નવીન ટીકા જોતાં મારા હૃદયની અંદર પરમાર્હત મહાકવિ શ્રી ધનપાલનું જીવનચરિત્ર લખવાની ભાવના જાગ્રત થઈ.

પરમાર્હત મહાકવિ ધનપાળ પણ વીતરાગ દર્શનના પ્રભાવક હતા, ભારતભૂમિના ચકમતા હીરા હતા, તેમના અચળ વિશ્વાસ પર સરસ્વતી પથ્ય (હિતકર) વચન પ્રેરતી હતી, મિથ્યાત્વરૂપ વિષને દૂર કરવામા તેમની બુદ્ધિ સિદ્ધાન્નરૂપ હતી અને તેઓ સિદ્ધસારસ્વત[1] કવિ હતા, એટલું જ નહિ પણ સર્વશાસ્ત્રમા નિષ્ણાત હતા. તેઓ ભોજરાજાની રાજસભાના એક શણગારરૂપ હતા. તિલકમંજરી વગેરે અનેક મહાન્ ગ્રંથોના તેઓ પ્રણેતા હતા. કલિકાલ સર્વજ્ઞ ભગવાન્ હેમચંદ્રસૂરિ મહારાજે પણ એક વખતે મહારાજા કુમારપાળની સમક્ષ તેમની પ્રશંસા કરી હતી, એટલુ જ નહી પણ પોતાના મહાન્ કોશની ટીકામા "**व्युत्पत्तिर्धनपालतः**" એવુ નીર્દેશી તે મહાકવિની વિદ્વત્તાનુ ગાન્ કર્યું હતુ .ન્યાયાચાર્ય, ન્યાયવિશારદ્ શ્રીમાન્ ઉપાધ્યાયજી યશોવિજયજીએ પણ ધર્મપરીક્ષાની અન્દર "**परमश्रावकेण धनपालेनाप्युक्तम्**" એ પ્રમાણે કહીને મહાકવિ શ્રી ધનપાલનું પરમશ્રાવકપણુ વખાણ્યુ હતુ.

કવિનો સમય—મહાકવિ ધનપાલ મુંજ અને ભોજરાજના સમકાલીન હતા. શ્રી મુજનો રાજ્યકાળ ઈ. સ. ૯૭૫ થી ૧૦૨૨ સુધી એટલે વિક્રમ સવત્ ૧૦૩૧ થી ૧૦૭૮ સુધી હતો. સંવત ૧૦૧૮ના[2] મહાશુદ ૩ને રવિવારે શ્રી ભોજનો રાજ્યાભિષેક થયો.

ભોજરાજ સંસ્કૃત સાહિત્યનો અત્યંત પ્રેમી હતો અને તેની સભામા આર્યાવર્ત્તના સર્વ સ્થાનોમાથી કવિઓ અને વિદ્વાનો આવતા. રાજા યોગ્ય પુરુષોને સત્કારતો અને આદરપૂર્વક સન્માન આપતો. તેના આશ્રય નીચે સંખ્યાબંધ પડિતો રહેતા અને સાહિત્યની સેવા—વૃદ્ધિ કરતા પરમાર્હત મહાકવિ ધનપાલ તેની પરિષદ્નો વિદ્વદ્માન્ય પ્રમુખ અને રાજાનો પ્રગાઢ મિત્ર હતો

બાલ્યાવસ્થાથી જ મહારાજા ભોજ અને મહાકવિ ધનપાલ પરસ્પર પરમ સ્નેહીઓ હતા. અને ભોજરાજની પ્રેરણાથી જ કવિ ધનપાલે તિલકમંજરીની રચના કરી હતી[3]

(જુઓ પૃષ્ઠ ૬૧૪)

૧. समस्यामर्पयामास "सिद्धसारस्वतः कविः" । प्र० म० प्र०

૨. "સંવત્ ૧૦૧૮માં ભોજ ગાદીએ આવ્યો" (પ્રાણલાલ ડી મુનશી).

३. निःशेषवाङ्मयविदोऽपि जिनागमोक्ताः,
श्रोतुं कथाः समुपजातकुतूहलस्य ॥
तस्यावदातचरितस्य विनोदहेतो—
राज्ञः स्फुटाद्भुतरसा रचिता कथेयम् ॥ ५० ॥ तिलकमञ्जरी

ગુજરાતની જૈનાશ્રિત કળા*

લેખક-શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ

(ગતાંકથી ચાલુ)

પ્રાચીન ચિત્રોનું કલાતત્ત્વ—પ્રાચીન ચિત્રકારોનો 'સમય' સમજવા તેમની કૃતિઓ જોવી જરૂરની છે, પણ તેનો ઉકેલ કરવા તે ચિત્રકારોના ધ્યેયો કેવા હતાં, તે કેવો આસ્વાદ આપવા ઇચ્છતા હતા, કોની પ્રશંસા ઇચ્છતા હતા, કોને ખુશ કરવા ઇચ્છતા હતા, તેમના સાધનો કેવા હતા અને તેનો તે કેવી રીતે ઉપયોગ કરતા હતા આદિ જાણવાની જરૂર છે. આવા જ્ઞાનથી સજ્જ થઈ ચિત્રોનુ નિરીક્ષણ કરવામાં આવે ત્યારે જ યોગ્ય પરીક્ષણ થઈ શકે. આવા જ્ઞાનના અભાવને લઈને આ ક્ષેત્રમાં થયેલુ ઘણુ કામ ફરી કરવાની જરૂર જણાય છે, કારણ કે પૂરતી સામગ્રીના અભાવે અપાયેલા ઘણા અભિપ્રાયો ભ્રામક દેખાય છે. આ સ્પષ્ટીકરણ આપવાનુ કારણ એ છે કે નિપુણ મનાતા ચિત્રવિવેચકોને પણ આ ચિત્રકળા સમજવામાં વિઘ્નો નડ્યા છે. તેમા મુખ્ય વિઘ્ન આ ચિત્રકારોના લક્ષ્યનુ અજ્ઞાન છે.[1] આ સંબધમા એક જ દાખલો આપીને મારા નિબંધનુ કાર્ય સમાપ્ત કરવામા આવે તો તે અસ્થાને નહિ ગણાય.

ભારતીય ચિત્રકલાના વિવેચક તરીકે પ્રખ્યાતિ પામેલ મિ. નાનાલાલ મહેતા પોતાના Gujarati Painting in the Fifteenth Century: A Further Essay on Vasant Vilasa' નામના ગ્રન્થમા ચઉદમા અને પદરમા સૈકાની ગુજરાતની કલાને નીચેના શબ્દોમાં ઓળખાવે છે.[2]

---

* બારમી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તરફથી સ્વીકારાયેલો નિબધ.

૧. રા. રસિકલાલ છોટાલાલ પરીખ.

૨. 'In estimating the Gujarati art of the fourteenth and fifteenth centuries it must not be forgotten that we are dealing with an extraordinarily interesting phase of popular bourgeois art What the contemporary art at the magnificent courts of Ahmedabad, and earlier of Patan, was like, we have no means of judging. But if it was at all of the kind and standard of the magnificent remains of the time of Sidharaj Jayasimh (A D 1094–1143) and Kumarpal (A. D 1143–1174), it must have been in the epic style of the fresco paintings of Ajanta and Bagh. We have a few portraits of the period — one of Kumarpal and another of a Gujarati poet Bhalan (A D 1439–1539) — which are interesting as specimens showing the gulf between the highly cultivated art of the court and the work produced for the wealthy middle classes. The art of the Kalpa Sutras and Vasant Vilas is by no stretch of imagination "the most spiritual" or "the most accomplished in technique," it is the final stage of decadence before its revival under the Mughals It is marked by good paper, plenty of gold illumination, but it is poor in qualities of

"ચૌદમી અને પંદરમી સદીની 'ગુજરાતી કળા'નું મૂલ્યાંકન કરતી વખતે એ ભૂલાવુ ન જોઈએ કે આપણે વ્યાપક ચિત્રકળાના અસાધારણ રસિક સ્વરૂપના સંપર્કમા છીએ, તે વખતે અમદાવાદના અગાઉના પાટણના ભવ્ય દરબારોમાં કઈ કળા હતી તે નક્કી કરવા આપણી પાસે સાધન નથી. પણ જો તે સિદ્ધરાજ જયસિંહ અને ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલના ભવ્ય અવશેષોના ધોરણની હોય તો એ અજંતા અને બાગનાં ભિત્તિચિત્રોની મહાન શૈલીની હોવી જોઈએ આપણને તે સમયની થોડીએક છબિઓ મળી આવે છે—એક કુમારપાલની, બીજી ગૂર્જર કવિ ભાલણની—જે ઉચ્ચ વિકાસ પામેલી દરબારી કલા અને શ્રીમંત મધ્યમ વર્ગને માટે બનાવેલી કૃતિ વચ્ચેના ભેદ દર્શાવનારા રસિક નમૂના છે."

"કલ્પસૂત્રો અને વસંતવિલાસની કળાને, કલ્પનાને ગમે તેટલી લંબાવીએ તો પણ 'અતિ આધ્યાત્મિક' અગર 'અતિ સિદ્ધવિધાન' કળા કહી શકાય તેમ નથી. મોગલ સમયમાં થએલા ઉત્થાન પહેલાની પડતીની છેલ્લે ભૂમિકાની કળા છે. સારા કાગળ અને પુષ્કળ સોનેરી સજાવટ એ એના લક્ષણો છે, પરંતુ ભાવદર્શન, ચલન અને વિધાનના લક્ષણોમા હીન છે અને સામાન્યતયા સુંદરતા અને આકર્ષણવિહોણી છે. એ ભાવદર્શનની સહૃદયતા અને ચલન સામર્થ્યના ગુણોથી ઓપતુ પ્રાથમિક સ્વરૂપ નથી પણ કલ્પનાવિહોણા, પુણ્યની વાંછનાવાળા અને પોતાની રીતે કળા અને વિદ્યાને આશ્રય આપનારા અને પૈસાના મૂલ્યને ન ભૂલનારાથી પોષાયેલી અને ઉત્તેજાએલી કળા છે. એ પ્રજાવાદના ઉભારાનો, અનિશ્ચિત રાજકીય સ્થિતિનો, ધાર્મિક પ્રશ્નાવલિનો, અને સામાન્ય અશાંતિનો યુગ હતો કે જે એક સદી પછી મોગલોના મહાન્ યશરૂપ વિસ્તૃત સ્વરૂપના ભારતીય સંસ્કૃતિના ઉત્થાનમાં પરિણમ્યો."

શ્રીયુત મહેતા જેવા પ્રખ્યાત કલા—મીમાંસક ચઉદમા અને પંદરમા સૈકાની 'ગુજરાતી કળા'ને માટે પૂરેપૂરી તપાસ કર્યા વિના ઉપરના શબ્દોનો ઉપયોગ કરીને પૂર્વગ્રહ માત્ર રજુ કરે છે.

ઉપરોક્ત ગ્રંથના પાના ૩૩ ઉપર તેઓ જણાવે છે કે: 'જૂના કલ્પસૂત્રો, સંખ્યાબંધ સચિત્ર જૈન ગ્રન્થો અને વસંતવિલાસના ચિત્રોના બારીક અભ્યાસ પછી મને લાગે છે કે ડૉ કુમારસ્વામીએ મોગલ પૂર્વેની ભારતીય ચિત્રકળાના સ્વરૂપને જે અભિનંદન આપ્યા છે તેને તે યોગ્ય નથી. કલ્પસૂત્રનાં સુંદર સચિત્ર ગ્રન્થોનાં ચિત્રોમા મને બહુ આધ્યાત્મિક અગર કલાત્મક લક્ષણો જણાયા નથી. ઉલટું ચિત્રો અને

expression, movement and representation and generally lacking in elegance and charm. It is not so much a "primitive" phase, characterized by vigour of movement and sincerity of expression, as one maintained and inspired by an unimaginative clientele who wanted religious merit, and patronized art and learning in their own way, but who never forgot the value of money It was a time of democratic ferment, unsettled political conditions, religious questionings, and general unrest, which culminated a century later in that great resurgence of Indian culture in its widest aspect which was the greatest glory of the Mughlas'

—Gujarati Painting in the fifteenth century, Pp. 36-37

લખાણોમાના વધુ પડતા સોનાના ઉપયોગથી ચોક્કસ અને સિદ્ધકલાવિધાનની દીનતાનું પ્રદર્શન થાય છે[3]

તેઓ જણાવે છે કે 'સંખ્યાબંધ સચિત્ર જૈન ગ્રંથો તથા વસંતવિલાસનાં ચિત્રોના બારીક અભ્યાસ પછી મને લાગે છે કે ડૉ. કુમારસ્વામીએ મોગલ પૂર્વેની ભારતીય ચિત્રકળાને જે અભિનંદન આપ્યા છે તેને તે યોગ્ય નથી.'

પરંતુ આ તબક્કે આપણે તેઓશ્રીને પૂછી શકીએ છીએ કે આપણા પોતાના વતન અમદાવાદના જ જૈન ગ્રન્થભંડારો પૈકીના ઉજમફોઈની ધર્મશાળાના ભંડારની તાડપત્રની હસ્તલિખિત પ્રતના સુંદર કલાવિધાન દર્શાવતાં ચિત્રો તથા અનુપમ કારીગરીવાળી, દેવસાના પાડાના ભંડારની કલ્પસૂત્રની સુંદર કાગળની પ્રત કે જેમાના થોડા નમૂનાઓ મે મારા 'જૈનચિત્રકલ્પદ્રુમ' નામના ગ્રન્થમા જાહેરની જાણ માટે રજૂ કર્યા છે તે તથા વડોદરાના જ્ઞાનમંદિરની મોગલ પૂર્વેની કલ્પસૂત્રની સુંદર સુશોભનોવાળી પ્રત, છાણીના ભંડારની દેવીઓના ચિત્રોવાળી તાડપત્રની પ્રતના સુંદર ચિત્રો જોયા છે કે પાશ્ચિમાત્ય વિદ્વાનોએ જે પ્રમાણે વચનો ઉચ્ચાર્યા તેનું અનુકરણ જ માત્ર કર્યું છે?

વળી આ ચઉદમા અને પંદરમા સૈકાની 'ગુજરાતી કળા'નું મૂલ્યાંકન કરવા માટે સંવત ૧૨૯૪ (ઇ.સ ૧૨૩૭)ની એક છબી કુમારપાલના નામથી ઓળખાતી–બીજી પંદરમા સૈકામા થયેલા જૈનેતર કવિ ભાલણની પ્રતિકૃતિના નામે ઓળખાતી, છબીઓનો નિર્દેશ કરીને આ કળા વચ્ચેના ભેદ દર્શાવવા જે પ્રયત્ન કર્યા છે તે અવાસ્તવિક છે જેના પુરાવા નીચે મુજબ છે:

(૧) કુમારપાલના નામથી ઓળખાતી છબીને તેઓએ અગાઉના પાટણના ભવ્ય દરબારની કળા તરીકે માની લીધી છે, પરંતુ મે મારા ગ્રંથમા જણાવ્યુ છે તેમ આ છબી વાસ્તવિક રીતે કુમારપાલની નહિ, પણ કુમારપાલના વિ. સ ૧૨૩૦ (ઇ સ. ૧૧૭૩)મા સ્વર્ગવાસ થયા બાદ ચોસઠ વર્ષે દિશાપાલ જ્ઞાતિની શ્રીદેવી નામની એક શ્રાવિકાએ લખાવેલી 'ત્રિષષ્ઠિશલાકાપુરુષચરિત્ર'ના દશમા પર્વના છેલ્લા પત્ર ઉપર તેણીના કોઈ સ્વજનની છે

(૨) બીજી છબી પંદરમા સૈકામાં થએલા જૈનેતર કવિ ભાલણની પ્રતિકૃતિ તરીકે જે તેઓએ ઓળખાવી છે તે પહેલા તો એક ચિત્ર નથી પણ ચાદીના પતરા ઉપર કોઈ શીખાઉ કારીગરે ટાંકણાથી કોરી કાઢેલી એક સામાન્ય આકૃતિ માત્ર છે, તે પતરા

3. 'After a careful study of the old Kalpa Sutras and a large number of illustrated Jaina MSS and the pictures of the Vasant Vilas, I do not think that this pre-Mughal phase of Indian painting deserves the tribute that Dr Coomarswamy paid to it I have not been able to see much spiritual or aesthetic merit in the pictures of the beautifully illuminated MSS of the Kalpa Sutras On the contrary, the excessive use of gold illumination in pictures and writing strikingly exhibits the poverty of sure and accomplished craftsmanship,'

— Gujarati Painting in the fifteenth century, Pp 33

ઉપર નથી તો કવિ ભાલણનું નામ, કે નથી આકૃતિ તૈયાર કર્યાની તારીખ કે નોંધ. પતરાં ઉપર તો છે ફક્ત 'પુરુષોત્તમ મહારાજ'નું નામ, વિદ્વાનોની માન્યતા છે કે કવિ ભાલણ પછીથી — વૃદ્ધાવસ્થામા આ નામથી ઓળખાતો હતો.

તેઓ પોતે જ જણાવે છે કે સંખ્યાબંધ જૈનગ્રંથોના અભ્યાસ પછી આ મત પોતે ઉચ્ચારે છે તો સંખ્યાબધ સચિત્ર ગ્રંથોમાંથી એક પણ ચિત્ર તેઓશ્રી કુમારપાલના નામથી ઓળખાતી પ્રતિકૃતિ સાથેની સરખામણી માટે ન મેળવી શક્યા કે તેને બાજુએ રહેવા દઈને એક સામાન્ય ચાદીના પતરા ઉપર કોરી કાઢેલી જૈનેતર કવિ ભાલણની સામાન્ય કૃતિ સાથે સરખામણી કરીને આ કળાનુ મૂલ્યાંકન કરવા માટે તેઓશ્રી તત્પર થયા.

વળી આ કળાને 'ભાવદર્શન, ચલન અને વિધાનનાં લક્ષણોમાં દીન અને સુંદરતા તથા આકર્ષણ વિહોણી' તથા તેના પોષકોને પણ 'કલ્પનાવિહોણા, પુણ્યની વાછનાવાળા અને પૈમાના મૂલ્યને ન ભૂલનારા' તરીકે ઓળખાવે છે!

આ કલાની ભાવદર્શનતા, વિધાનના લક્ષણોમાં સંપૂર્ણતા, આકર્ષકતા વગેરેના પુરાવાઓ મારા ગ્રન્થમા રજુ કરેલાં ચિત્રો જ રજુ કરશે, પરંતુ ભયંકર યવનવિપ્લવના પ્રદીપ્ત અગ્નિમાં જે સમયે સમસ્ત ભારતવર્ષના ગ્રંથરત્નો બળીને ભસ્મિભૂત થઈ રહ્યા હતા, તે સમયે જે કોમના શ્રીમાનોએ અપૂર્વ કુનેહબાજી અને અઢળક સંપત્તિનો વ્યય કરીને આ કળાના મહામૂલ્ય અવશેષો સાચવી રાખ્યા અને તક મળે કળાકારોને પોષીને સખ્યાબધ ચિત્રો ચીતરાવ્યાં, અસખ્ય દેવાલયો ઉભા કર્યા તે કોમના શ્રીમાનોને 'કલ્પનાવિહોણા, પુણ્યની વાછનાવાળા અને પૈસાના મૂલ્યને ન ભૂલનારા' તરીકે ઓળખાવતા આ કળાના પોષકોને ભયંકર અન્યાય થતો હોય એમ લાગે છે.

અંતમાં, મારા આ ક્ષુદ્ર પ્રયત્નથી ગુજરાતી પ્રજા, પોતાના નાશ પામતા કિમતી કળાના અવશેષો સાચવવા કટિબદ્ધ થઈને પૂર્વે થઈ ગયેલા મહાપુરુષોની અમૂલ્ય કૃતિઓનુ સંરક્ષણ તથા તેનો પ્રચાર કરવા ઉજમાળ થશે તો મારી તથા મારા સાથીદારોની આ સંગ્રહ પ્રગટ કરવાની મહેનત સફળ થઈ માનીશ. મારા આ પ્રયત્નની સફળતા–અસફળતાનો આધાર તેને ગુજરાતી પ્રજા તરફથી મળતા આવકાર ઉપર રહેલો છે. (સંપૂર્ણ)

(૬૧૦મા પાનાથી ચાલુ)

ધનપાલના પાંડિત્ય ઉપર મુગ્ધ થઈ મુંજરાજે તેને કૂર્ચાલસરસ્વતીનુ[૨] મહત્ત્વસૂચક બિરૂદ આપ્યુ હતુ. આ રીતે મુંજ અને ભોજ બંનેને તે બહુ માન્ય હતો. કવિ ધનપાલનો રાજસભામા પરિચય, પાઈઅલચ્છીઅ નામમાળા એ નામનો પ્રાકૃત શબ્દકોશ બનાવ્યા પછી બે વરસ પર ગાદી પર આવનાર મુંજરાજના સમયથી શરૂ થયો અને ભોજના સમયમા સમ્પૂર્ણકળાએ પહોચ્યો. આ રીતે ધનપાલનો સત્તાસમય ૧૧મા સૈકાના પ્રથમ પાદથી શરૂ થયો. (અપૂર્ણ)

૨. श्रीमुञ्जेन "सरस्वतीति" सदसि क्षोणीभृता व्याहृत: ॥ ५२ ॥ ति०म० प्राहेति त्रिरुद तेऽस्तु " श्रीकूर्चालसरस्वती " ॥ २७१ ॥ प्र० म० प्र०

પુરાતન ઇતિહાસ અને સ્થાપત્ય

(૧) પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ (ચાર લેખો)

સંપાદક :—
મુનિરાજ શ્રી જયન્તવિજયજી

(૪૮)[૪૧]

ॐ॥ संवत् १३५२ वैशाख सुदि ४ श्रीबाहडमेरौ महारा*जकुल श्री सामंतसिंहदेव कल्याणविजयराज्ये तन्नियु*क्त श्रीरकरणे मं० वीरा सेल[०]वेला तुल[०]मां०

---

૪૧. લેખાંક ૪૮ થી ૫૧ સુધીના લેખો, '**જૂના**' ગામના "**નવતોરણીયું મંદિર**" નામના જિનાલયના ખંડિયેરના નવચોકીઓના જુદા જુદા સ્તંભો પર ખોદાયેલા છે. તેમાનો પહેલો લેખ ૯ાા પંક્તિઓનો, બીજો લેખ ૭ પંક્તિઓનો, ત્રીજો લેખ ૮ પંક્તિઓનો અને ચોથો લેખ ૫ પંક્તિઓનો છે પ્રથમના ત્રણ લેખોના અક્ષરો મોટા અને સુંદર છે અત્યારે પણ બહુ સારી રીતે વંચાઈ શકે છે ચોથા લેખના અક્ષરો ખરાબ છે આ સિવાય પાયમો એક લેખ સં. ૧૬૫૬ નો છે, પણ તેમા સલાટ–મીસ્ત્રીઓના ફક્ત નામો જ આપેલા છે, તેથી તે લેખ અહીં આપવામા આવ્યો નથી

આ '**જૂના**' ગામ, જોધપુર સ્ટેટની **બાડમેર**(બારમેર) હકુમતમાં આવેલા (J R રેલ્વેના) જસાઈ સ્ટેશનથી અગ્નિ ખુણામા ચાર માઈલ દૂર આવેલુ છે. સાવ પહાડોની વચ્ચે છે રસ્તો પણ પહાડી અને વિકટ છે ગાડારસ્તો નથી, પણ પગદંડી સારી છે ઉટ, બળદો વગેરે જઈ શકે છે. બાડમેરથી જસાઈ દસ માઈલ થાય છે યદ્યપિ બાડમેરથી સિધા 'જૂના' જઈ શકાય છે અને તે રસ્તે બાડમેરથી જૂના ૧૦–૧૧ માઈલ થતુ હશે, પરંતુ તે રસ્તો ઘણો જ વિકટ અને ખરાબ હોવાનુ સાભળ્યું છે માટે જસાઈ થઈને 'જૂના' જવું ઠીક છે.

આ '**જૂના**' અત્યારે સાવ ઉજ્જડ છે ત્યા ગામની વચ્ચે શ્રી **આદિનાથ** ભગવાનના ઉચા, વિશાલ અને સુંદર કોરણીવાળા ભવ્ય મંદિરનુ ખંડિયેર વિદ્યમાન છે આ મંદિર "નવતોરણીયુ મંદિર" એ નામથી ઓળખાય છે, અને તે જરા લાલાશવાળા સફેદ રંગના ખારા પત્થરથી બનેલુ છે ગુમ્મજો અને છતોમા લગભગ આબુ-દેલવાડાના મંદિરો જેવી સુંદર કોરણી કરેલી છે આવા ભવ્ય મંદિરનો વિકરાલ કાલના પરિબલથી નાશ થઈ ગયો, એ ઘણા ખેદનો વિષય છે. આ મંદિરનો ઘણો ભાગ પડી ગયો છે, અને ઘણો ભાગ હજુ ઉભો છે આની જોડે જ એક બીજા નાના જૈન મંદિરનુ ખંડિયેર છે, તેમા લેખો નથી તેની આસપાસમાં લોકોના ઘરો અને કોટ વગેરેના અનેક ખંડેરો પડ્યા છે આ '**જૂના**' એ પ્રથમ **બાહડમેરુ**(**બાડમેર**) નામથી પ્રસિદ્ધ હતું કાળક્રમે કોઈ કારણસર ત્યાના સરદારો–જાગીરદારો અને શાહુકારો વગેરે, જૂના-બાહડમેરુથી લગભગ ૧૦ માઈલની દૂરી પર આવેલા 'બાપડાઉ' ગામમા જઈને વસ્યા. ત્યારથી તે 'બાપડાઉ,' 'બાડમેર' નામથી પ્રસિદ્ધ થયુ અને જૂનુ બાડમેર 'જૂના' નામથી ઓળખાવા લાગ્યુ

गिगन प्रभृतयो* धर्माक्षराणि प्रयच्छंति यथा। श्री आदिनाथमध्ये सति*ष्ठमान श्री विघ्नमर्दनक्षेत्रपाल श्री चउंडराज देवयो*उभयमार्गी(र्गी) यसमायातसार्थे उष्ट्र १० वृष २० उभयादपि ऊर्ध्वे* सार्थं प्रति द्वयोर्देवयोः पाइलापदे भीमप्रिय दश विशोपका०* अर्द्धार्द्धेन ग्रहीतव्याः। असौ लागा महाजनेन म(मा)निता ॥ यथोक्तं*

बहुभिर्वसुधा भुक्ता राजभिः सगरादिभिः।

यस्य यस्य यदा भू०*मी(मिः) तस्य तस्य तदा फलं ॥ १ ॥ छ ॥

સં૦ ૧૩૫૨ ના વૈશાખ સુદિ ૪ ને દિવસે, શ્રી **બાહડમેરુ(બાડમેર)***[૪૨] નગરમાં,

---

ત્યારપછી જૂનામા ખેડુતો અને ભિલ્લો વગેરેની વસ્તી હતી, તે પણ કોઈ કારણથી સાઠેક વર્ષ થયા ત્યાંથી બે માઈલ દૂર ખુલ્લા મેદાનમાં આવીને રહી, ત્યારથી તે ગામ 'નવાજૂના' નામથી અને જૂનુ બાડમેર, 'જૂના' અથવા 'જૂના જૂના' નામથી ઓળખાવા લાગ્યાં.

ખરતર ગચ્છની એક હસ્તલિખિત પ્રતિના બારમા પત્રમાં લખ્યું છે કે—

ऊधरणमंत्री सकुटुंबः खरतरगच्छीयश्रावकश्च (सं. १२२३) बभूव तस्य च कुलधरनामा पुत्रो जातः, येन बाहडमेरुनगरे उत्तुंगतोरणप्रासादः कारितः।

આ ઉપરથી **જૂના બાડમેર**નુ આ ભવ્ય 'નવ તોરણીયુ' મંદિર, **ખરતર** ગચ્છીય શ્રાવક **ઊધરણ મંત્રી**ના પુત્ર **કુલધરે** તેરમી શતાબ્દીના ઉતરાર્ધમા બનાવરાવ્યુ હોય એમ જણાય છે.

આ મદિરના અધિષ્ઠાયક શાસનરક્ષક ક્ષેત્રપાલ બહુ ચમત્કારિક અને ભક્તોનાં વિઘ્નોને દૂર કરનાર હોવાથી એ ક્ષેત્રપાલદેવનું વિઘ્નમર્દન નામ પડયુ હશે, અને એ જ કારણથી રાજ્યના અમલદારોએ મળીને એ દેવની પૂજા આદિ ખર્ચ માટે સાર્વજનિક કાયમી લાગો લગાવી આપ્યો હતો અને તમામ વેપારીઓએ તેને માન્ય રાખ્યો હતો.

શ્રી બાહડમેરુ (બાડમેર) નું આ મદિર પ્રાચીન અને ઘણું મનોહર હોવાથી, તથા વિઘ્નમર્દન ક્ષેત્રપાલ બહુ ચમત્કારિક હોવાથી, બાડમેર તીર્થ ગણાતુ હશે અને તેથી દૂરદૂરના લોકો અહીં યાત્રા કરવા માટે આવતા હશે એમ લાગે છે. દાખલા તરીકે લેખાક ૫૧ મો જુઓ.

લેખાક ૪૮, ૪૯ અને ૫૦ ના લેખોમાં વચ્ચે વચ્ચે * ફુલો આપ્યા છે તે, અસલ શિલાલેખોમા નવી પક્તિ શરૂ થયાની નિશાની માટે આપેલા છે

૪૨. આ **બાહડમેરુ (બારમેર)** જોધપુર સ્ટેટની એક મોટી હકુમતનું ગામ છે. ત્યાં હાકેમ સાહેબ રહે છે પોલિસ થાણું, હોસ્પીતાલ, સ્ટેશન, પોસ્ટ ઓફીસ, તાર ઓફીસ, ઇગ્લીશ-હિદીસ્કૂલો વગેરે છે પહાડની તલેટીમા-ઊંચાણમા બે ભવ્ય જિનાલયો આવેલા છે. તે સિવાય બીજાં ૨-૩ મદિરો, ૨-૩ ઘર દેરાસરો, ૪-૫ ધર્મશાલા અને ઉપાશ્રયો અને શ્રાવકોનાં આશરે ૪૦૦ ઘર છે તેમા ઘણો ભાગ અચલ ગચ્છીય અને ખરતર ગચ્છીય શ્રાવકોનો છે. શ્રાવકો ભક્તિવાળા છે.

'જૂના બાહડમેરુ' સબંધી સ્વર્ગસ્થ મુનિરાજ શ્રી હિમાશુવિજયજીનો એક લેખ, મહારાવલ(મહારાજા) શ્રી **સામતસિંહ** દેવકલ્યાણના વિજયવતા રાજ્યકાળમાં, તેમણે

રાજ્યના સમસ્ત કારભાર માટે નિયુક્ત કરેલા **મંત્રી વીરા,** સેલહથ[૪૩] વેલા અને તુલહારી[૪૪] ભંડારી ગિગન વગેરે ધર્માક્ષરો આપે છે—ધર્મકાર્ય માટે આજ્ઞા કરે છે કે—શ્રી **આદિનાથ (ઋષભદેવ)** ભગવાનના મંદિરમા વિરાજિત શ્રી **વિઘ્નમર્દન ક્ષેત્રપાલ** તથા (અન્યત્ર સ્થિત) શ્રી ચઉડરાજ(ચામુડરાજ ?), એ બન્ને દેવની પૂજા વગેરે ખર્ચ માટે બન્ને[૪૫] માર્ગેથી આવતા, ૧૦ ઉંટ અથવા ૨૦ બળદથી વધારે સંખ્યાના ઉંટો અથવા બળદોવાળા દરેક સાર્થવાહ (વ્યાપારી–વણઝારા) પાસેથી (પાલી અથવા પવાલાનો લાગો હશે તેને બદલે ?) ભીમપ્રિય[૪૬] દસ દસ વિશોપકાનો લાગો લેવો, અને તે આવક બન્ને દેવના કાર્યવાહકોએ અરધો અરધ વહેંચી લેવી. આ લાગો મહાજન લોકોએ કબુલ રાખેલો છે.

પછી, જે દાન કરે તેને જ તેનુ ફળ મળે છે. આવી મતલબનો એક શ્લોક લખેલો છે. જેમ કે—"**સગર** ચક્રવર્ત્તિ આદિ ઘણા રાજા-મહારાજાઓએ આ પૃથ્વી ભોગવી છે. પણ જે વખતે પોતાના તાબાની ભૂમિનુ જે જે માણસો દાન કરે છે, તે તે માણસોને તેનુ ફળ મળે છે." આગળના સમયમા દાનપત્રોની પાછળ આવા શ્લોકો આપવાનો ખૂબ રિવાજ હતો.

(૪૯)

ॐ॥ संवत् १३५६ कार्त्तिक्यां श्रीयुगादिदेवविधिचैत्ये श्रीजिनप्रबोधसूरिपट्टालंकार श्रीजिनचंद्रसूरि सुगुरूपदेशेन सा० गाल्हण सुत सा० नागपाल श्रावकेण सा० गहणादि पुत्र परिवृतेन मध्यचतुष्किका स्व० पुत्र सा० मूलदेव श्रेयोर्थ सर्वसंघप्रमोदार्थं कारिता ॥ आचंद्रार्कं नंदतात् ॥ शुभं ॥

શ્રી "જૈન સત્ય પ્રકાશ"ના ૨૧–૨૨ મા અંકોમા અને "જૈન" પત્રમા પણ પ્રગટ થઈ ચૂક્યો છે. તેમણે નવા બાહડમેર (હાલના બારમેર) ના વિષયમા પણ એક લેખ લખી રાખ્યો હતો. તે "જૈન" અને "જૈન જ્યોતિ" મા ચાલુ માસમા પ્રગટ થયો છે. જૂના અને નવા બાડમેર સંબધી વિશેષ હકીકત જાણવાની ઇચ્છા રાખનારાઓને ઉક્ત બન્ને લેખોમાથી ઘણુ જાણવાનુ મળશે

૪૩. સેલહથ એટલે રાજા અથવા જાગીરદારના હાથ નીચેનો એક કર્મચારી, કે જેને જમીનની પેદાશમાથી રાજભાગ ઉઘરાવવાનુ કામ સોપવામા આવતુ અને તેના બદલામા તે ઉપજમાથી અમુક હિસ્સો તેને અપાતો.

૪૪ તુલહારી એટલે ખળામા આવેલ અનાજ, કપાસ વગેરે ચીજોનો તોલ-માપ કરવા–કરાવવાના અધિકારવાળો એક કર્મચારી. તેને પણ એ ચીજોમાથી તોલામણી તરીકે અમુક હિસ્સો અપાતો હતો

૪૫ કદાચ સિંધ અને મારવાડ, એ બન્ને દેશોના માર્ગોની અપેક્ષાથી **उभयमार्गीय** લખ્યુ હશે, એમ લાગે છે. કેમકે ત્યા–બાડમેરની પાસે જલમાર્ગની સંભાવના નથી.

૪૬ ગુજરાતના મહારાજા (પહેલા અથવા બીજા) ભીમદેવના વખતમા ચાલતુ અથવા તેમના સમયમા પ્રગટ થયેલુ નાણુ 'ભીમપ્રિય' નામથી ઓળખાતું હશે. **विंशोपका** એટલે એક જાતનુ નાણું.

સં૦ ૧૩૫૬ ના કારતક સુદિ પૂનમને દિવસે, શ્રી**આદીશ્વર** ભગવાનના મંદિરમાં, શ્રી**જિનપ્રબોધસૂરિજી**ના પટ્ટધર શ્રી**જિનચંદ્રસૂરિજી**ના ઉપદેશથી, શાહ ગાલ્હણુના પુત્ર, (પોતાના પુત્ર ગહણા વગેરેથી યુક્ત) શાહ નાગપાલ નામના શ્રાવકે પોતાના સ્વર્ગસ્થ પુત્ર મૂલદેવના કલ્યાણ માટે અને સમસ્ત સંઘના આનંદને માટે (આ મંદિરની નવચોકીઓ-માની) વચલી ચોકી કરાવી. તે સૂર્ય-ચંદ્ર વિદ્યમાન રહે ત્યાંસુધી વિદ્યમાન રહો.

(૫૦)

ॐ॥ सवत् १३५६ कार्त्तिक्यां श्रीयुगादिदेवविधिचैत्ये श्रीजिनप्रबोधसूरिपट्टालंकार श्रीजिनचंद्रसूरिसुगुरूपदेन सा० अल्हण सुत सा० राजदेव सत्पुत्रेण सा० सलषण श्रावकेण सा० मोकलसिंह तिहूणसिंह परिवृतेन स्वमातु· सा० पउमिणि सुश्राविकायाः श्रेयोर्थं सर्वसंघप्रमोदार्थं पार्श्ववर्तिचतुष्किकाद्वय कारित ॥ आचंद्रार्कं नंदतात्॥ शुभमस्तु

શ્રી**જિનપ્રબોધસૂરિ**ના પટ્ટધર શ્રી**જિનચંદ્રસૂરિ** ગુરુના સદુપદેશથી, શ્રી**આદીશ્વર** ભગવાનના મંદિરમાં, સંવત્ ૧૩૫૬ના કારતક સુદિ પૂનમને દિવસે, શાહ આલ્હણુના પુત્ર શાહ રાજદેવના સુપુત્ર, (શાહ મોકલસિંહ અને તિહૂણસિંહથી યુક્ત એવા) શાહ સલષણ નામના શ્રાવકે પોતાની માતા સુશ્રાવિકા પદમિણીના કલ્યાણ માટે તથા સમસ્ત શ્રીસંઘના આનંદને માટે, (આ મંદિરની નવચોકીઓમાની) બન્ને પડખાની બે ચોકીઓ કરાવી. તે સૂર્ય-ચંદ્ર વિદ્યમાન રહે ત્યાસુધી વિદ્યમાન રહો.

(૫૧)

संवत् १६९३ वर्षे मग(मार्ग०)सुद(दि) १० ष(ख)रतरगच्छे पं० गणनंदनगणिभिः पं० सीरराजमुनि पं० गिरराजमुनि प० हीराणं(नं)द प्रमुखसाधुसहितैर्यात्रा कृता संतंथानघाकारि (?)

સં૦ ૧૬૯૩ ના માગશર સુદિ ૧૦ ને દિવસે, **ખરતર** ગચ્છીય પં. **ગણુનંદન** ગણિએ; પં. **સીરરાજ**મુનિ, પ **ગિરરાજ** મુનિ તથા પં. **હીરાનંદ** આદિ સાધુઓ સહિત આ તીર્થની યાત્રા કરી.

(२) मांडवगढ संबंधी लेख

संग्राहक नन्दलालजी लोढा, बदनावर (मालवा)

(१५) १. संवत १५१८ वर्षे ज्येष्ठ सुदी १५ गुरौ श्री ओशवंश श्रंगार सुश्रावक सो० सांगण सुत सो० पदम सु० सो० ग्रा सु० सो० धरमा सु० सो(०) वरसिंग भा० मनकू सु० वितूदि सु०—

२. सो० श्रीनरदेव सो० धना सो० नरदेव भा० सोनाईसुत जगत विश्राम विरदल कुल बद छोड परखो वांध(त्र) सम्यक्त्व मूल द्वादश वृत प्रतिपालक श्री पातसाह दत्त नाम नगदुल मुलक राज्याधिकार भार भंडार मुद्राप्रधान श्री माल्वदेश श्री मंडपदुर्ग मंडन सो० श्री संग्रामकेन भा० गुराई रत्नाई प्रमुख पुत्र पौत्रादि कुटुंब युते—

३. न स्वश्रेयसे श्री अजितनाथबिंबं कारित। श्री वृद्धतपापक्षे श्री रत्नसिंहसूरि
पट्टे विजयमान भ० उदयवल्लभसूरिभि(:) प्रतिष्ठितं पं० उदय सोम—
४. गणीनां प्र.... . . . .
मूर्ति के अग्र भाग की पाटली के ऊपर लंगोट के आसपास 'श्री अजितं—सो०
संग्राम' लिखा है। उज्जयिनी नगरी के देहरा खिडकी मुहल्ले में श्री चन्द्रप्रभु के श्वेताम्बर
जैन मंदिर में श्री अजितनाथ प्रभु के श्वेत पाषाण के बिंब के पृष्ठ भाग में लिखे हुवे इस
लेख की नकल ता. १७ मार्च सन १९०६ ई को यतिजी[1] ने उतारी और लेख व
मूर्ति के फोटो ता० १५–११–१९१६ को श्रीधर विनायक पित्रे फोटोग्राफर उज्जैन के
द्वारा लिये गये। यह मूर्ति पद्मासनवाली होकर २० इंच ऊंची है। इसके पृष्ठ भाग का
लेख लंबा २१ इंच और ४ पंक्तियों का है। इस मूर्ति को विक्रम संवत् १९८३ में
ग्राम वदनावर, स्टेट धार के श्री आदिनाथ जैन श्वेताम्बर मंदिर में ले जाकर स्थापन
की और सं० १९८४ के मार्गशिर शुक्ल ६ को प्रतिष्ठा द्वारा मूलनायकजी स्थापन
किये। कुछ वर्ष बाद मूर्ति चलित हो जाने से स० १९९२ के आसो कृष्ण १४ को
मैंने उक्त शिलालेख की नकल अपनी डायरी में उतारी। तत्पश्चात् यतिजी कृत
पुस्तक के पृष्ठ ७० में उक्त शिलालेख की नकल देखने में आई उससे संशोधन करके
प्रकाशित की। इसको जगत प्रसिद्ध सग्राम सोनीने भरवाई व उसकी प्रतिष्ठा की है।
(१६) संवत् १५४७ वर्षे माह सुदी १३ रवौ श्री मंडण सोनी ज्ञातिय श्रेष्ठ
अर्जुन सुत श्रे० गोवलभार्या हर्षु। सुत पारिष मांडण भार्या श्राविका तीली सो.
मांदराज भार्या दत्वा विव्हादे द्वि० भाल्लतादे। पुत्र २ सो० टोडरमल्ल सोनी कृष्णदास
पुत्री बाई हर्षाई परिवार स ॥
यह लेख शांतिनाथ भगवान की धातु की प्रतिमा के पृष्ठ भाग में तीन पंक्तियों

---

१. श्रीमान् यतिवर्य्य मानकचंदजी जगरूपजी इन्दौर निवासीने, मांडवगढ व मक्सी तीर्थ
में श्वेताम्बरी के ऊपर दिगम्बरियो की ओर से कोर्टों में फर्याद हुई उस वक्त सन १९०० के लगभग
पुरावे के लिये शिलालेखों, पुस्तको, शास्त्रों वगैरह के आधारों से वस्तुओं को संग्रहीत की और
उसको पुस्तक रूप से प्रकाशित करने का विचार किया। कार्य शुरु होने के पश्चात् वे स्वर्गस्थ
हुवे और वह कार्य्य पूर्ण नहीं हुवा। जितना प्रेस मे छपा था उसमें की एक कॉपी श्रीयुत
काशीनाथ लेले धारवाले को मिली और वह पुस्तक इस वक्त श्रीयुत विश्वनाथ शर्मा इतिहास
प्रेमी के पास होने से उस पुस्तक के आधार पर हमने बहुत शिलालेख व इतिहास का वर्ण
उतारा है। अफसोस के साथ लिखना पडता है कि स्वर्गस्थ यतिजीने जैन समाज के लि
जो सेवा की थी उसको पूर्ण रूप से प्रकाशित करने के पेश्तर ही वे सिधार गये। वाचकों
विनती है कि उक्त यतिजी कृत पुस्तक कहीं पर देखी हो कृपा कर मुझे अवश्य सूचना करे

में लिखा हुवा है। मूर्ति के अग्र भाग की पाटली पर लंगोट (कौपीन) दो इंच चौडा है और लंगोट का शिरा जंगायुग में से निकल कर तीन इंच बहार पाटली पर लटका हुआ है। इस लेख की नकल ता. १५ जून सन १९०२ ई० को प्रातःकाल १० बजे ली। यतिकृत पृष्ठ ८२। इस मूर्ति के बदले दिगम्बरीय लोगों ने धारस्टेट में शु० दि० मु० नं० ११ सन १९०२ में दावा श्वेताम्बर लोगों के विरुद्ध किया था जिसका उनके विरुद्ध फैसला हुवा। यतिकृत पृष्ठ ९५–९६ लेख न. ५। यह मूर्ति मांडवगढ के श्वेताम्बर मंदिर में मूल नायक तरीके स्थापन है और पद्मासनवाली होकर करीब २४ इंच ऊंची और पीतवर्ण की अति सुन्दर है। इस मूर्ति के लिये दंतकथा सुनने में आती है कि मांडवगढ में सरकारी रामजी मंदिर के पास एक भोंयरे में से राम, लक्ष्मण, सीता, और शांतिनाथ की प्रतिमा करीब एक सौ वर्ष के पेस्तर निकली थी। उसमें तीन प्रतिमा वैष्णव संप्रदाय की होने से धारस्टेट तरफ से भोंयरे के नजदीक ही शिखरबंद मंदिर बनवा कर उसमें स्थापन की गई और उसके सेवा पूजा वगैरह के निभाव खर्च के लिये स्टेटने काफी जागीर कर दी। वह रामजी मंदिर के नाम से प्रसिद्ध होकर महंतजी के वहीवट में है। और शांतिनाथ की प्रतिमा जैन होने से नगरसेठ अगरचन्दजी धनजी धारवाले ने प्राचीन जैन श्वे० मंदिर मांडवगढ में मूल नायकस्थापन किये। इस जैन मंदिर के निभाव खर्च के लिये स्टेट तरफ से कुछ भी जागीर नहीं दी गई है।

(१७) स्वस्ती श्रीः॥ श्री मंडप महादुर्गे॥ संवत् १५५५ वर्षे ज्येष्ठ शुदी ३ सोमे श्री श्री वत्स सोनी श्री मांडण भार्या सुश्राविका तोला सुत सो (०) श्री नागराज सुश्रावकेण भार्या श्रा० मेलादे पुत्र सोनी श्री वर्द्धमान सो० पासदत्त द्वितीय भार्या श्राविका विमलादे पुत्र सोनी श्री जिणदत्त पुत्री श्राविका गुदाई वृद्ध पुत्री श्रा० पद्माई कुटुंब सहितेन स्वश्रेयसे ॥ श्री अंचेलगच्छेश श्री सिद्धांतसागरसूरीणामुपदेशेन ॥ श्री शांतिनाथ बिंबं कारितं ॥ प्रतिष्ठितं श्री संघेन॥ श्री · ॥

यह लेख पीतवर्ण धातु की ३० इंच ऊंची पद्मासनस्थ श्री शांतिनाथ प्रभु की मूर्ति के पृष्ट भाग में लिखा है। और वह मूर्ति धारानगरी (धार) के बनीयेवाडी के जूने मंदिर में विराजित है। इसका लेख यतीजी ने ता. २१ जून सन १९०२ ई० को उतारा था। यतीजीकृत पुस्तक पृष्ठ ८३ व ९६।

नोट—नं. १५–१६–१७ के लेख से सोनी गोत्र के वंशजों ने मांडवगढ में ही प्रतिमा भराई व प्रतिष्ठा की है और नं. १६ व १७ के लेख से मांदराज और नागराज दोनों भाई होंगे ऐसा अनुमान होता है। मांडवगढ में सोनगढ किला प्रसिद्ध है वह उन्ही सोनी वंशजो ने बनाया हो इसका उल्लेख फिर कभी करेंगे।

સમ્રાટ્ અકબરનો ધર્મ-મત

અનુવાદક—મુનિરાજ શ્રી જ્ઞાનવિજયજી

ભારતવર્ષસમા અતિ વિશાળ સામ્રાજ્ય ઉપર સફળ રીતે શાસન ચલાવવાની સાથે સાથે જે જે રાજાઓ અને સમ્રાટોએ પોતાના સમકાલીન ધર્મો ઉપર મંથન કર્યું છે અને સર્વ ધર્મો પ્રત્યે સમભાવ કેળવવાનો સ્તુત્ય પ્રયાસ કર્યો છે, તેમાંનો સમ્રાટ્ અકબર પણ એક હતો. પરધર્મસહિષ્ણુતાના સુંદર સિદ્ધાંતને અપનાવતા આ યુગમાં સમ્રાટ્ અકબરના ધર્મ-મત સંબંધી લેખનો અનુવાદ આપવો અસ્થાને નહિ ગણાય!

—અનુવાદક

અકબરનો ધર્મમત તારવવો તે ઘણું કઠીન કાર્ય છે. અકબરની ધાર્મિક માન્યતાએ અનેક પલટાઓ લીધા છે. તે શરૂમા કટ્ટર સૂન્ની મુસલમાન હતો, તેમજ શીયા મુસલમાન અને અમુસલમાનોને ઘૃણાની નજરે જોતો હતો (ઈ. સ. ૧૫૭૬ સુધી). ત્યારપછી તેને, સુધારક મુસલમાનરૂપે, ઇસ્લામ ધર્મમા સંદેહ થવા લાગ્યો (ઈ. સ ૧૫૭૬ થી ૧૫૮૨). અંતે તેણે શરિયત-સમ્મત ઇસ્લામ ધર્મને છોડી ભિન્ન ભિન્ન ધર્મોના મૂળ તત્ત્વોને લઈ નવો ધર્મ સ્થાપ્યો અને તેના પ્રવર્તક તરીકે પોતાને જાહેર કર્યો. (ઈ. સ. ૧૫૮૨ થી ૧૬૦૫).

ઈસ્લામ પ્રત્યેનું પ્રારંભનું વર્તન:

અકબર નાની વયમા માતા હમીદાબેગમ, ધાઈમાતા માહમ્અનાગ તથા ફોઈ ગુલબદન બેગમને અનુસરતો હતો અને તેમના જ આદર્શ તથા ઉપદેશમા આકર્ષાઈ, સુન્નીવાદ સમ્મત નિયમોને અનુસારે, ઈસ્લામ ધર્મ પાળતો હતો. તે દીલ્હી, અજમેર તથ મુસલમાન ઓલિયાના સમાધિ-સ્થાનોમા યાત્રા કરવા જતો હતો. તે સેલિમચીસ્તી અને ખાજામઈનુદ્દીનચીસ્તીનો પ્રધાન ભક્ત હતો. પોતાની માતા તથા બીજા વડિલો હજ કરવા જાય તો તેમને તે બહુ જ સરસ સગવડ કરી આપતો. તેણે જાહેર પણ કર્યું હતું કે-હજ કરવા જનારને રાજ-ભંડારમાથી દરેક રીતે મદદ આપવામા આવશે. આ સગવડનો લાભ ઘણાઓએ લીધો હતો.

ધર્મ સંબંધી વિચારણા. મનોમંથન.

ઈ સ. ૧૫૭૬ પછી અકબરને ધર્મમા શંકા પડી અને ત્યારથી તે ધર્મવિચારણામા અધિક સચિંત બન્યો. ક્રમે ક્રમે તેનો વહેમ વધતો ગયો. બદાઉની કહે છે કે — તે એકલો એકદમ સવારે નિર્જન સ્થાનમા બેસી જીવનની અનેક રહસ્યમય વિચારણા કરતો હતો. તે જ સમયના લેખક નૂરલહક્ કહે છે કે — સત્ય અનુસન્ધાન કરતા, તેના હૃદયમા તીવ્ર પિપાસા જાગી હતી. જૂનાજૂની ગંભીર, રહસ્યમય વાણીથી ઉઠતા "સાચુ શું! અને

એ કયાં છે" એ પ્રશ્ને તેના લાંબા કાળથી ચંચળ, તર્કવાદી અને લાગણીપ્રધાન હૃદયને વ્યસ્ત કરી મૂકયું હતુ તે કંઈ નિર્ણય કરી શકયો નહિ. મનુષ્યોના ધર્મગત અને જન્મગત ભેદોથી તેનો આત્મા કળકળી ઉઠયો સામ્યતા, મૈત્રી અને નીતિના મૂર્તિમંત સ્વરૂપ જેવા ઈસ્લામ ધર્મમાં પણ શીયા તથા સૂન્નિના વિભાગો અને ઝગડાઓ તેના હૃદયને પીડવા લાગ્યા અભિમાની તેમ જ અનુદાર મૌલાનાની જોહુકમી તેને અસહ્ય લાગી. તેણે આ જાતિગત તથા ધર્મગત ભેદો ઉખાડી નાખી દરેકને એકતામાં જોડવાની ઇચ્છા કેળવી. આ માટે તેણે જુદા જુદા ધર્મોનાં તત્ત્વોનો અભ્યાસ કરવા માડયો પરિણામે પોતાના ધર્મમતમાં પરાવર્તન થતા, સર્વ ધર્મોના સહકાર રૂપે, તેણે નવો ધર્મ–મત સ્થાપ્યો.

નવો ધર્મ પ્રવર્તાવવાની ભાવના :

આ ધર્મમતના પલટામા કેટલાંએક કારણો પણ હતાં અકબરે ભારતવર્ષમાં પોતાના સામર્થ્યથી એક વિશાળ સામ્રાજ્યની સ્થાપના કરી હતી આવા મોટા રાજ્યમાં જુદા જુદા ધર્મવાળી અનેક જ્ઞાતિઓ હતી તે આ દરેક પ્રત્યે ઉદારતા ન દાખવે તો તેના રાજ્યની મજબૂતાઈ કે સ્થિરતા ટકી શકે નહિ. તેણે અનેક હિન્દૂ કન્યાઓ સાથે લગ્ન કર્યું. તેઓના સહવાસ અને પ્રભાવે અકબરના ધર્મમા અને જીવનમા બહુ પરિવર્તન કર્યું. આખરે શેખ મોર તથા તેના જગપ્રસિદ્ધ પુત્રો અબૂલ ફજલ અને ફૈઝી તેના દરબારમા આવતા તથા તેઓની સાથે ધાર્મિક વાર્તાલાપ થતા અકબરની તે ઉદારતા અધિક વિકસવા લાગી તેઓ સુફી મતના હતા, તેમજ ધર્મના સત્ય અને ગૂઢ તત્ત્વો શોધવાની ઇચ્છાથી ઇસ્લામ ધર્મમા જૂદી શાખા કાઢવાની ભાવનાવાળા હતા. તેઓ ધર્મની બાહ્ય ક્રિયાઓને બદલે આધ્યાત્મિક તત્ત્વો ગ્રહણ કરવા તે, ધર્મ–પિપાસુઓને માટે શ્રેષ્ઠ માર્ગ છે એમ માનતા હતા અકબરને સુફીમત પસંદ પડયો અને તે મત તેણે આગ્રહપૂર્વક ગ્રહણ કર્યો—સ્વીકાર્યો ત્યારે તે સમયના દિલ્હીના સુફી–મતવાદી તાજઉદ્દીને પણ અકબર ઉપર વિશેષ પ્રભાવ પાડયો હતો પરિણામે અકબર શરિયત સમ્મત ઈસ્લામ ધર્મથી જૂદો પડયો.

એબાદતખાનાની યોજના :

સમય જતાં અકબરની ધર્મ–પિપાસા વધવા લાગી, સત્ય પ્રાપ્તિની પ્રવૃત્તિ પણ સજીવ બની તેને એબાદતખાનું બનાવી તેમાં તે તે પ્રકારના ધર્મજ્ઞ પુરુષોના મુખે ધર્મોનાં દુર્બોધ રહસ્યો તથા અભ્રાન્ત આલોચના સાંભળવાની ઇચ્છાઓ જન્મી, અને અકબરે તે જ પ્રમાણે ફતેહપુર સીક્રીમાં ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ એબાદતખાનુ તૈયાર કરાવ્યુ. (ઈ. સ ૧૫૮૨)

એબાદતખાનામા પ્રારંભમા મુસલમાન ધર્મના નેતાઓને જ નિમંત્રણ કરવામાં આવતું. અકબર તેઓને ૧–શેખ, ૨–સૈયદ, ૩–આલેન્ સંપ્રદાય અને ૪–અમીરગણ એમ ચાર વિભાગમાં વહેચી યોગ્ય આસને બેસારી સ્વયં સભાપતિ બનતો હતો. આ અધિવેશન ગુરુવારની સંધ્યાથી શુક્રવારની બપોર સુધી ભરાતુ હતુ, જેમાં અનેક વિધ વિચારણાઓ થતી હતી.

એબાદતખાનાની આ ચર્ચા અને વિચારણા તીવ્રપણે ચાલતી હતી, તેમજ જુદા જુદા મતવાદીઓ એકબીજાને બુદ્ધિથી હરાવવા માટે આકરામા આકરા ઉપાયો લેતા હતા. તેઓ કેટલીકવાર ધૈર્યહીન તેમજ અસ્થિર બની અસયત ભાષાનો પણ વ્યવહાર કરી લેતા હતા. સૂન્નીદલના પ્રતિનિધિઓ શેખ મખદૂમ-ઉલ્-મૂલ્ક તથા શેખ આબ્દૂન્ નબી હતા, જ્યારે સ્વાધીન મતવાદીઓના પ્રતિનિધિઓ શેખ મોબારક અબૂલફજલ તથા ફૈઝી હતા. બદાઉની આની કટાક્ષભરી આલોચના કરતા કહે છે કે — "તેઓ ચર્ચામાં જિહ્વાસ્ત્ર વડે ભીષણ યુદ્ધ ખેલતા હતા તેમજ સામા મહજમ (સપ્રદાય) સામે શત્રુતા એટલી હદે વધી જતી કે સામાને "મૂર્ખ" કહી ઉપહાસ કરતા હતા."

અન્ય ધર્માનુયાયીઓ સાથેની ચર્ચા:

ત્યારબાદ અકબરે અન્યાન્ય ધર્માચાર્યોને પણ એબાદતખાનામા આમંત્ર્યા. એ જ રીતે હિંદુશાસ્ત્રીઓએ અકબરને પોતાના ધર્મના મૂળ મત્રો સમજાવ્યા. વેદવિદો અને બ્રાહ્મણો તેની સાથે વિશદભાવે હિંદુધર્મની વિચારણા કરતા હતા. જેમા પુરૂષોત્તમ અને દેવી એ પ્રધાન છે દેવી એ હિંદુધર્મનુ આદિમ તત્ત્વ છે પુરાણો, મૂર્તિપૂજાના અસલી કારણો, સૂર્ય, તેત્રીશકરોડ દેવો, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ, શ્રીકૃષ્ણ, મહામાયાની ઉપાસનાનુ કારણ, વગેરે રીત રિવાજોની ચર્ચા થતી હતી.

જૈનધર્મના આચાર્યોનો સમ્રાટ્ ઉપર પ્રભાવ.

જૈનધર્મના આચાર્યોએ પણ તે જ પ્રકારના સન્માનથી પધારી, પોતાનો ધર્મ કહી સંભળાવ્યો હતો. જેમા હીરવિજયસૂરિ વિજયસેનસૂરિ, ભાનુચંદ્ર ઉપાધ્યાય તથા જિનચદ્રે અકબર ઉપર સચોટ છાપ પાડી હતી ઈ સ. ૧૫૭૮ પછી તો એક જૈનધર્મોપદેષ્ટા અકબરના રાજ્યમા કાયમને માટે રહેતો હતો કહેવામા આવે છે કે "જિનચદ્રે અકબરને જૈનધર્મની દીક્ષા (જૈનત્વ) આપી હતી" કિન્તુ જેમ જેસુર ધર્મયાજકગણ અકબરને ક્રિશ્ચિયન થવાની ખોટી વાતો ચલાવે છે તેમ આ કથન પણ સર્વથા અસત્ય છે છતા જરૂર હીરવિજય (સૂરિ)એ અકબરને, પાજરામા પુરેલા પક્ષિઓને છોડવાનો તથા અમુક દિવસોમા પ્રાણિહત્યા બધ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો હતો (ઈસ ૧૨૮૨) તેણે પોતાના ધર્માવલબીઓ માટે ઘણી અનુકૂળતા મેળવી હતી. અકબરે માંસાહાર છોડયો અને પ્રાણિહત્યા નિવારી તે હીરવિજયસૂરિ વગેરેના પ્રભાવે જ બન્યુ છે, — બનવા પામ્યું છે

જરથોસ્ત ધર્મનો પ્રભાવ.

અગ્નિપૂજક પારસી તથા જરથોસ્તીઓ પણ તેનુ સન્માન પામ્યા હતા અને એબાદતખાનામા પોતાના ધર્મની વ્યાખ્યા કરવાને સમ્મતિ મેળવી શકયા હતા.

બદાઉની કહે છે કે — અકબર તેઓ પ્રત્યે એવો આકર્ષાયો કે તેણે પ્રાચીન પારસીધર્મની ઘણી સંજ્ઞા અને નિયમોનુ શિક્ષણ મેળવ્યુ, તેમજ અબૂલફજલને આજ્ઞા કરી કે — તેઓના નિયમ પ્રમાણે દરબારના દિવસે નિરતર અગ્નિ પ્રજ્જવલિત રાખવાની વ્યવસ્થા કરવી દસ્તૂર મહેરજી રાણાએ જરથોસ્તી મત અકબરને સારી રીતે સમજાવ્યો હતો અને સન્માન તરીકે બસો વીઘા જમીનની જાગીરદારી મેળવી હતી.

અકબરે વૃક્ષ વગેરે સજીવ પદાર્થોના જીવનરૂપ અને દરેક અગ્નિના મૂળરૂપે સૂર્યની પૂજા ચાલુ કરી. બીરબલ આ સંબંધમા તેને અધિક ઉત્સાહિત કરતો હતો.

ક્રિશ્ચિયન ધર્મ સાથેનો પ્રસંગ :

તે સમયે ગોવાના પોર્ટુગીજ સમાજે વ્યવસ્થિત રીતે ક્રિશ્ચિયન ધર્મનો પ્રચાર ચાલુ કર્યો હતો. અકબરે તે ધર્મનુ નામ સાંભળી આગ્રહપૂર્વક જેસૂટ ધર્મયાજક ગણને સન્માનપૂર્વક નોતર્યો. કિન્તુ તેઓ બહુ કજીયાખોર હતા, અને કુરાન તથા હજરત મહમ્મદ માટે એવા કડક અકથ્ય શબ્દો વાપરતા હતા કે જેના પરિણામે ફાધર બડલેફ્ને એકવાર જીવન-મરણનો પ્રશ્ન આવી ઉભો. ક્રિશ્ચિયનધર્મ-પ્રચારકોના નેતાઓ ફાધર એક્રૂયાબિભા અને ફાધર મનસારેટ હતા ડો સ્મીથે પોતાના "અકબર"મા સગર્વભાવે લખ્યુ છે જે "અકબરે તેઓના ઉપદેશથી ઇસ્લામધર્મ છોડયો અને તેની ધર્માલોચનાને એબાદતખાનામાં વિશિષ્ટ સ્થાન આપ્યુ." આ બધું પાયા વગરનું અને ભ્રમપૂર્ણ છે ખરી વાત એ છે કે અકબર તેની ગૂડાગીરીથી નારાજ થયો હતો તેમજ અસંયમી શબ્દોથી ખળભળી ઉઠેલ સૂન્ની સંપ્રદાયના ક્રોધથી તેમને અકબરે બચાવી લીધા હતા.

શિખધર્મ પ્રત્યેનું વર્તન.

અકબર શિખ-ગુરુઓને પણ બહુ ભક્તિભાવથી માનતો હતો. તેણે એકવાર એક શિખ ગુરના અનુરોધથી પંજાબની પ્રજાનો એક વર્ષ સુધી કર માફ કર્યો હતો. તે શિખોના ધર્મપુસ્તક "ગ્રન્થ સાહેબને" "દરેક સન્માનને યોગ્ય ગ્રન્થ" કહી સન્માનતો હતો

અનેક ધર્મચર્ચાઓનું પરિણામ અને પ્રભાવ :

એબાદતખાનાની ધર્મ-ચર્ચાનો અકબરના મનમાં અને ધર્મ-શ્રદ્ધામાં વિશેષ પ્રભાવ પડ્યો. તેની ધર્મ-માન્યતા બદલાઈ ગઈ તે આલમ સંપ્રદાયની અક્ષૂણ્ણ ક્ષમતા પ્રકાશવામા કડક બન્યો તેણે રાજ્યની સર્વોચ્ચ જવાબદારી સાથે, ઇમામ (ધર્મોપદેષ્ટા)નું સ્થાન મેળવવા પ્રયત્ન કર્યો. અકબરની આ ભાવના મુસ્લીમ જગત માટે નવી નથી. તેની પહેલા અરબસ્તાનમાં ખલિફાયુગમા દેશનેતા અને ધર્મનેતા એક જ બનતો. હજરત અબૂબકર, હજરત ઉમરફારૂક, હજરત ઓસમાન, હજરત આલી વગેરે ખલિફાઓ રાજ્ય ચલાવતા હતા તેમજ ઇમામરૂપે ધર્મ-શાસન પણ ચલાવતા હતા.

અકબર તેમના આદર્શોને અવલંબી ઈમામ બની ફત્તેપુર-સીક્રીની મસીદમા ખુત્બા-પાઠ કરતો હતો. પ્રસિદ્ધ સભાકવિ ફૈજી આરબી ભાષામા ખુત્બા બનાવી દેતો હતો. ખુત્બાનો અંતિમ ભાગ આ પ્રમાણે હતો "તેનું નામ લઈ આરંભ કરીએ છીએ, જેણે અમને સામ્રાજ્ય આપ્યુ, જેણે અમને હૃદયમા જ્ઞાન-દાન, હાથમા શક્તિ-દાન કર્યું, જે અમોને ન્યાયપરાયણ અને સાધુતાયુક્ત બનાવી રાખે છે, તેનો મહિમા ગૌરવશાળી બનો. અલ્લાહો અકબ્બર !"

ત્યારબાદ તેણે સામ્રાજ્યનો શાસનભાર અને ધર્મ વિષયના એક નેતા તરીકે પોતાને જાહેર કરવા ધાર્યુ. તેણે આ રીતે પોતાને ઈમામ અદલ અર્થાત્ ન્યાયમાર્ગ બતાવનાર

તરીકે જાહેર કરી મોજતાહેદનુ ઉચુ આસન લીધુ હવે પછી ધર્મની વિપમતાઓમા તેનો જ મત સત્ય રૂપે માનવો, કોઈ એ શાસનકાર્યમા કે ધર્મ-કર્મમા તેની આજ્ઞાનુ ઉલ્લઘન કરવુ નહી |.. ...

દીનઈલાહીનું પ્રવર્તન :

અસ્તુ. અકબરનુ સત્યગવેષી હૃદય આથી પણ સંતોષાયુ નહીં તે પેલી જુગ જૂની ગૂઢ રહસ્યવાળી "સત્ય શું અને ક્યા છો" વાણીનો ઉત્તર મેળવી શક્યો નહિ. બીજી બાજૂ તેનો આદર્શ, ભિન્ન ભિન્ન મતવાળા અગણિત પ્રજા સંઘમા મેળ કરવામા સફળ ન નીવડયો. અંતે તેણે ઘણી શોધ અને વિચાર પછી પોતાના "દીનઈલાહી" મતનો પ્રચાર કર્યો. તેણે આ ધર્મવાદથી સમગ્ર પ્રજાને એક બંધનમા બાધવાનો સંકલ્પ કર્યો અબૂલફજલ અને ફૈઝી પોતાના પુસ્તકોમા "દીનઈલાહી"ના નિયમો અને પાલન-રીતિનુ વિશદ વર્ણન કરે છે આ મતવાળા એકબીજાને "અલ્લાહો—અકબ્બર" કે "જલ્લા—જાલાલૂહૂ" કહી સત્કારતા હતા – સંબોધન કરતા હતા. આ મતના પ્રવર્તક તરીકે અકબરને માનવો અને તેના માટે જીવન, લક્ષ્મી, સન્માન તથા ધર્મ (દીન) નો ત્યાગ કરવો, તે આવશ્યક મનાતુ હતુ

દયા-દાક્ષિણ્યતા રાખવી, જન્મોત્સવ ઉજવવો, માંસભક્ષણ છોડવુ, માસાહારી કે પશુઘાતકની સાથે ભોજન સબધ ટાળવો, દીનઈલાહી ધર્મ પાળનારાઓના આ આવશ્યક કાર્યો હતાં

અકબરે નવો મત ચલાવ્યો ખરો, કિન્તુ તેણે પ્રચારનુ સ્થાન લીધુ નહી. તેણે સ્વયં પ્રચારક તરીકે રહીને કોઈને બીક કે દબાણથી તે ધર્મને માનનારો બનાવ્યો ન હતો. તેની ખાસ માન્યતા હતી કે જેનું દિલ આકર્ષાશે તે આ મતમા આવશે એટલે તેણે સાધારણ જનતાની વિવેક, બુદ્ધિ તથા દિલને આકર્ષવાનુ ઉચિત ધાર્યુ છે, લોભ કે ભયથી બીજાને આકર્ષવાનુ તેને પસંદ ન હતુ બદાઉની જણાવે છે કે રાજા ભગવાનદાસ અને રાજા માનસિહે આ મતને સ્વીકારવાનો ઈન્કાર કર્યો' પરંતુ અકબરે તેઓને આ મત માટે ફરીવાર કંઈ પણ કહ્યુ નહીં. આ સિવાય, તેના ધર્મમા દાખલ થએલ મનુષ્યોની સંખ્યા બહુ ઓછા પ્રમાણમા હતી. યદિ અકબરનો પ્રધાન ઉદ્દેશ "દીન-ઈલાહી" મતમા માનવ સંખ્યા વધારવાનો હોત તો તે માટે અકબર બહુ જ યુક્તિ તથા લક્ષ્મીથી તે કાર્યને જલદી સાધી શકત *

* બગાળી ભાષાના પ્રસિદ્ધ માસિક પત્ર 'પ્રવાસી'ના વર્ષ ૩૩, ખડ ૨, અંક ૫મા અબ્દુલ મહદ્દમ નામના મહાશયે લખેલ લેખનો અનુવાદ

સૂચના

પરમ પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયલાવણ્યસૂરિજી મહારાજનો સમીક્ષાભ્રમાવિષ્કરણ શીર્ષક ચાલુ લેખ આ અંકમા આપ્યો નથી

दो ऐतिहासिक रासों का सार

लेखक-**श्रीमान् अगरचंदजी नाहटा, बीकानेर**

जैनों का ऐतिहासिक साहित्य बहुत विशाल है। सैकडों ही नहीं हजारों की संख्या में ऐतिहासिक रास, छंद, गीत, गहुंली, तार्थमालाऐं, चैत्य परिपाटीऐं एवं स्तवन स्तोत्र स्तुति आदि उपलब्ध हैं। उनमें प्रकाशित काव्यों की संख्या तो अति अल्प है। खोज शोध के अभाव से हजारों काव्य तो अज्ञात अवस्था में भंडारों में ही पडे है। हमने ऐसे करीब २०० ऐतिहासिक काव्यों का एक संग्रह-ग्रन्थ हाल ही में सम्पादित किया है, जो निकट भविष्य में शीघ्र ही प्रकाशित होनेवाला है। प्रस्तुत ग्रन्थ में हमने १२ वीं शताब्दी से लगाकर लगभग २० वीं शताब्दी तक के (८०० वर्षों के भिन्न भिन्न सभी शताब्दीयों के) काव्यों को स्थान दिया है। फिर भी उनके अतिरिक्त सैकडों ऐसे स्तवन, गीत, गहुंली आदि हमारे संग्रह में अप्रकाशित पडे है। और ज्यों ज्यों खोजशोध का कार्य चलता रहता है, निरन्तर अनेकों काव्य निरीक्षण व संग्रह में आते रहते है। इससे ऐतिहासिक जैन काव्यों की प्रचुरता का काफी अनुभव हो सकता है।

हमारे समान अन्य साहित्य सेवी विद्वानों के पास भी ऐसे अनेकों काव्य उपलब्ध होंगें व भंडारों में भी बहु संख्यक काव्य सुरक्षित है। उन सब को सुसम्पादित कर प्रकाशित करना ५-१० विद्वानों का काम नहीं और न इतनी द्रव्य प्रचुरता ही है। अत: मेरे विचार में जिन जिन के पास जो जो ऐतिहासिक रासादि साधन हों उनका संक्षिप्त ऐतिहासिक सार प्रसिद्ध जैन साहित्यिक पत्रों में प्रकाशित किया जाता रहे तो थोडे समय में जैन इतिहास की सुन्दर रूपरेखा तैयार की जा सकती है। मूल काव्य अलंकारिक और वर्णनात्मक होने से बडे होते हैं, उनके प्रकाशन में काफी समय, साधन और स्थान की आवश्यकता रहती है। पर उनके ऐतिहासिक सार में कार्य बहुत शीघ्र और सुन्दर हो सकता है। इसी दृष्टि से प्रस्तुत लेख में दो तपागच्छीय रासों का यह सार प्रकाशित किया जाता है। आशा है साहित्यप्रेमी विद्वानों को यह उपयोगी प्रतीत होगा और मेरी नम्र विज्ञप्ति व योजनानुसार वे भी अपने को प्राप्त ऐतिहासिक काव्यों का सार लिखकर प्रकाशित करने की कृपा करेंगे।

ऐतिहासिक काव्यों के प्रकाशन का महत्त्व पूर्ण कार्य (मोहनलाल दलीचंद देसाई सम्पादित) जैनयुग मासिक पत्र द्वारा बहुत सुन्दर हुआ था। आज तक अविच्छिन्न

उसी रूप से यदि वह पत्र देसाई के तत्रीत्व में प्रगट होता रहता तो न मालूम कितने काव्य प्रगट हो कर इतिहास लेखन में परम सहायक होते। पर प्रस्तुत पत्र केवल ५ वर्ष तक ही मासिक रूप से उनके संपादकत्व में प्रकाशित हुआ। मैं जैन श्वेताम्बर कोन्फरेन्स के अधिकारियों से पुन सादर साग्रह विज्ञप्ति करता हू कि जैनयुग को पहले की तरह मासिक रूप से देशाई के सम्पादकत्व में प्रकाशित करने का विचार करें।

तपागच्छीय भानुचन्द्र शिष्य देवचन्द्र-रास का ऐतिहासिक सार

अहिम्मनगर के ओसवाल, अंबाईया गोत्रज रिंडो शाह की भार्या वरबाई की कुक्षि से आपका जन्म हुआ था। आपका जन्मनाम गोपाल था। जब आपकी ९ वर्ष की अवस्था हुई तो आपके पिता का स्वर्गवास होगया।

श्री विजयसेनसूरि का उपदेश श्रवण करने से गोपालकुंवर को वैराग्य उत्पन्न हुआ। और माता को समझा कर अपने भाई व माता के साथ प० रंगचंद्र के समीप व्रत ग्रहण किया। आपका नाम देवचंद्र और आपके भाई का दीक्षित नाम विवेकचंद्र रखा गया। वा० भानुचंद्र[1] के पास आपने विद्याध्ययन किया (और उन्हीं के शिष्यरूप से प्रसिद्ध हुए)। श्री विजयसेनसूरि ने स० १६६५ में देवलवाडे में देवचंद्र को पडितपद प्रदान किया। पंडितपद प्राप्ति के अनन्तर आपने यावज्जीव एकाशन और गंठसी के प्रत्याख्यान का नियम लिया। आपने मारवाड, मालवा, मेवाड, सोरठ, सवालक्ष, कुंकण, लाट, कान्हड, वागड, गुजरातादि देशों में विहार कर अनेक भक्तों को प्रतिबोध कर धर्मप्रचार किया था।

आपने सात द्रव्यों का परिहार किया था: सालण्ड नीलु नहीं लेते थे, त्रस प्राणी के वध होने पर आम्बिल किया करते थे, तलीड गुलिडं का त्याग किया करते थे, महीने में ६ उपवास किया करते थे।

इस प्रकार विहार करते हुए सं० १६९७ में आप सरोतरा पधारे, वहां चातुर्मास किया। ५२ वर्ष की आयुष्य में वैशाख शुक्ला २ को अनशन उच्चारण कर वैशाख शुक्ला ८ के प्रभात समय में आप स्वर्ग सिधारे। श्रावकों ने मांडवीरचनादि महोत्सव से अन्त्येष्टि क्रिया की। आपके बन्धु विवेक (चंद्र) ने प्रस्तुत रास (गा० १०३) की रचना की।

—(पत्र ५ हमारे संग्रह में नं० २५७२)

१. आत्मानन्द जन्म शताब्दी अक मे श्री मोहनलाल दलीचंद देसाई का लेख देखिये।

विशेष — उपर्युक्त देवचंद्रजी कृत १ जिनशतक (पत्र ५), २ विचारषट्त्रिंशिका (पत्र ४), ३ पृथ्वीचंद्र रास (१६९६), ४ नवतत्त्व, ५ शत्रुंजय चैत्यपरिपाटीस्तवन (गा० ११८), ६ महावीर २७ भवस्तवन (गा० ८८), ७ पोसीनापार्श्वस्तवन (गा० ६१), ८ शंखेश्वरस्तवन, ९ पार्श्व, नेमि, आदिनाथ स्तवनादि यहां के जयचंद्र भंडार में उपलब्ध है।

सौभाग्यविजयनिर्वाण रास का ऐतिहासिक सार

मेडता के शाह नरपाल की पत्नी इन्द्राणी की कुक्षि से आपका जन्म हुआ था। आपका जन्मनाम सावलदास रखा गया। श्री विजयसेनसूरि के पादसेवी वाचक कमल-विजय के शिष्य सत्यविजय के पास सं० १७१९ में आपने दीक्षा ग्रहण की।

आपने सं० १७६२ का चौमासा दक्षिण देश के अवरंगाबाद में किया और कार्तिक कृष्णा ७ शनिवार पुण्य नक्षत्र रवियोग को प्रथम प्रहर में ८४ लक्ष जीवायोनि से क्षमतक्षामणा कर आप स्वर्ग सिधारे। श्रावकों ने देहसंस्कार बडे महोत्सव के साथ किया।

अंतरिक्ष प्रभु के प्रसाद से, अवरंगाबाद में तपागच्छीय श्री विजयरत्नसूरि पद्पंकज-सेवी पं० सोमविमल सेवक युगलविमल के शिष्य रामविमल ने प्रस्तुत निर्वाणरास (गा० ६३) की रचना की।

—(पत्र ६ की प्रति बीकानेर बृहत् ज्ञानभंडार में है।)

विशेष :— उपर्युक्त सौभाग्यविजयकृत तीर्थमालास्तवन (सं० १७५०) उपलब्ध है। प्रस्तुत तीर्थमाला में सं० १७४६ के चतुर्मास के पूर्ण होने के पश्चात् विजयप्रभसूरि की आज्ञा से यात्रा आरम्भ की गई। सम्मेतशिखरजी की यात्रा कर पटना में चौमासा कर आसपास के तीर्थों की यात्रा की। इस रास में उन सबका एव गुजरात, काठियावाड और मारवाड के तीर्थों का ऐतिहासिक वर्णन है।

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશનું

દ્વિતીય વાર્ષિક

विषय-दर्शन

પ્રતિકાર

દિગંબરોની ઉત્પત્તિ (ચાલુ લેખમાળા). આચાર્ય મહારાજ શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી. ૪,૪૮,૮૮,૩૫૪,૩૯૩,૪૬૨,૪૭૪ ૫૭૫,૫૯૪ (ચાલુ)

समीक्षाभ्रमाविष्करण (चालु लेखमाळा). आचार्य महाराज श्री विजयलावण्यसूरिजी. ૮,૫૨,૯૨,૪૬૭,૪૮૧,૫૧૩ (ચાલુ)

दिगंबर शास्त्र कैसे बने (क्रमश. लेखमाला) मुनिराज श्री दर्शनविजयजी ૧૫,૫૭,૯૯,૩૮૧,૪૦૬,૪૯૧,૫૧૭,૫૫૨,૬૦૭ (क्रमश)

आनन्द श्रावक का अभिग्रहः आचार्य महाराज श्री जिनहरिसागरसूरिजी ૪૯૯

"જૈન દર્શન" ને ઉત્તર આચાર્ય મહારાજ શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી : ૫૩૫

તત્ત્વજ્ઞાન

પ્રભુપૂજા, ગુરુસેવા: શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર : ૧

अनेकांतवादः श्री हसराजजी शर्मा . ૪૫

શ્ર ભ. મહાવીર મહારાજાએ વિસ્તારેલું તત્ત્વજ્ઞાન આચાર્ય મહારાજ શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી ૩૦૧

સાર્વસિદ્ધાંતની જડ: શ્રી હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા ૩૧૭

શ્રીક્ષમોપશમભાવ: ૫ શ્રી ધર્મવિજયજી . ૩૨૫

પ્રભુ શ્રી મહાવીરનું તત્ત્વજ્ઞાન (ચાલુ લેખમાળા) આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયલબ્ધિસૂરિજી ૩૫૯,૩૯૮,૪૩૨,૪૭૯,૫૯૭ (ચાલુ)

सर्वमान्य धर्म आचार्य महाराज श्री सागरानदसूरिजी . ૫૧૯

સમ્યગ્દર્શન (ચાલુ લેખમાળા) આ. મ શ્રી વિજયપદ્મસૂરિજી ૫૫૬,૬૦૩ (ચાલુ)

સાહિત્ય

શ્રુતદેવતાને અંગે: શ્રી હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા . ૩૦

આરતી અને મંગળદીવો: ,, ૬૩

જૈનોની અહિંસા અને દંડનાયક આભૂ શ્રી મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી . ૧૦૮

વસંતવિલાસ: શ્રી સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ ૧૧૪

ભગવાન મહાવીર: યુગપ્રવર્તક તરીકે: મુનિરાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી ૨૫૮

શ્રી મહાવીર નિર્વાણ શ્રી સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ . ૨૬૩

જૈનપુરીનાં જિનમંદિરોની અપૂર્વ કળા ,, ૩૭૩,૪૪૪

આપણા વિવરણાત્મક સાહિત્યનું સંક્ષિપ્ત અવલોકન: શ્રી હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા : ૪૧૨
તત્ત્વાર્થસૂત્રની પ્રસ્તાવના: મુનિરાજ શ્રી જ્ઞાનવિજયજી : ૪૧૮
વસંતવિલાસ (કાવ્ય) શ્રી સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ : ૪૧૪
હસ્તલિખિતપ્રતિયો અને સૂચિપત્રો શ્રી હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડીયા . ૪૪૦,૪૮૭
ગુજરાતી જૈનાશ્રિત કળા (ચાલુ લેખમાળા): શ્રી સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ : ૫૩૧,૫૬૦,૬૧૧ (પૂર્ણ)
નમુત્થુણંને અંગે: શ્રી હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા : ૫૯૯

ઇતિહાસ, શિલ્પ, સ્થાપત્ય.

હીરવિહારસ્તવ મુનિરાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી : ૧૧,૯૬
ચંદ્રાવતી મુનિરાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી ૨૪,૮૧
સરસ્વતી પૂજા અને જૈનો શ્રી સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ . ૨૬,૬૯
પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ (ચાલુ લેખમાળા) મુનિરાજ શ્રી જયંતવિજયજી ૩૩,૬૫,૧૧૨,૩૮૫,૪૪૭,૫૦૬,૫૪૩,૫૮૨,૬૧૫ (ચાલુ)
મૂર્તિપૂજાના પ્રાચીન પુરાવા: શ્રી રતિલાલ ભીખાભાઈ . ૪૩,૭૪
સાધુમર્યાદા પટ્ટક મુનિરાજ શ્રી જયંતવિજયજી : ૭૫
साधुमर्यादा पट्टक: श्री अगरचंदजी नाहटा · ११२
महावीर चरित्र मीमांसा: मुनिराज श्री कल्याणविजयजी : १३३
મથુરાનો કંકાલીટીલો અને ભ. મહાવીરના જીવનનાં બે વિશિષ્ટ પ્રસંગો: મુનિરાજ શ્રી દર્શનવિજયજી : ૧૭૯
वीर निर्वाण संवत्: श्री गौरीशंकर हीराचंद ओझा : २२६
શૂલપાણિ યક્ષનો ઉપસર્ગ અને ભ. મહાવીરનાં દશ સ્વપ્ન: મુ શ્રી હિમાંશુવિજયજી · ૨૨૯
भ. महावीर के भक्त जैन भूपति मुनिराज श्री ज्ञानसुंदरजी २७५
મહાવીરસ્વામી પાસે દીક્ષિત થનારા થોડાક અનગારોનો પરિચય મુ શ્રી. વિદ્યાવિજયજી ૨૮૨
સત્યપુર–સાચોર તીર્થ . મુનિરાજ શ્રી જયંતવિજયજી . ૩૩૮
મહાતીર્થ મુંડસ્થલ: મુનિરાજ શ્રી જ્ઞાનવિજયજી : ૩૪૨
મંખલીપુત્ર ગોશાલ (ચાલુ લેખમાળા): મુ. શ્રી વિદ્યાવિજયજી: ૩૬૩,૪૦૨,૪૩૫ (પૂર્ણ)
પલ્લીવાલ નેમડ અને તેના કુટુંબનાં ધર્મકાર્ય: મુ. શ્રી. જયંતવિજયજી ૩૬૮
यतिमर्यादा पट्टक· महोपाध्याय श्री यतीन्द्रविजयजी ३७८
महावीर जिन श्राद्ध कुलक: महोपाध्याय श्री यतीन्द्रविजयजी : ३८८
मांडवगढ संबधी लेख (क्रमश . लेखमाला) श्री नंदलालजी लोढा . ४३०,४५१,५८०,६१८ (क्रमाश
શૌરિપુર તીર્થ મુનિરાજ શ્રી દર્શનવિજયજી : ૪૫૨

શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યની દીક્ષાનાં સમય અને સ્થાન : મુ. શ્રી. હિમાંશુવિજયજી : ૪૬૫
બહાડમેરુ · મુનિરાજ શ્રી હિમાશુવિજયજી : ૪૯૬,૫૨૬
સરધનાના શિલાલેખો : શ્રી નગીનદાસ મનસુખરામ (વીરેશ) : ૫૦૮
સહેટમહેટ : મુનિરાજ શ્રી જ્ઞાનવિજયજી · ૫૨૭
लुप्तप्राय . जैन ग्रथों की सूचि : श्री अगरचंदजी नाहटा : ५४७,५६७
પરમાર્હત મહાકવિ ધનપાલનું આદર્શ જીવન : મુનિરાજ શ્રી સુશીલવિજયજી : ૬૦૯
અકબરનો ધર્મ-મત : મુનિરાજ શ્રી જ્ઞાનવિજયજી : ૬૨૧
दो ऐतिहासिक रासों का सार : श्री अगरचन्दजी नाहटा : ६२६

ચરિત્ર—કથા—વર્ણન

શ્રી સ્તંભનપાર્શ્વનાથ આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયપદ્મસૂરિજી : ૪૭,૭૮
અયોધ્યાનગરી ,, : ૧૧૯
અગિયાર ગણધરો ,, : ૨૮૯
શ્રી કૌશાંબીનગરી ,, . ૩૭૬
ચંપાપુરી મહિમા ,, . ૪૩૮,૪૮૫
અક્ષય તૃતીયા ,, : ૫૩૯
પ્રભુ શ્રી મહાવીરની મહત્તા . આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયલબ્ધિસૂરિજી : ૧૬૧
ભ. મહાવીરના પૂર્વભવ યાને ક્રમિક વિકાસ : મુ શ્રી ન્યાયવિજયજી : ૧૬૫
સત્તાવીશ ભવ . મુનિરાજ શ્રી સુશીલવિજયજી ; ૧૭૫
મહાવીર જીવન જ્યોતિ : મુનિરાજ શ્રી દક્ષવિજયજી . ૧૮૪
યુગમૂર્તિ મહાવીર : શ્રી રતાજી એમ ઠાકોર · ૧૯૫
Observation on Life-incidents of Lord Mahavir :
Muni Raj Shri Ratnaprabhavijayaji : ૧૯૭
भ. महावीर का दिव्य जीवन : श्री ईश्वरलालजी जैन : २३८
શ્રી મહાવીરદેવ અને મંખલીપુત્ર : શ્રી મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી : ૨૪૨
भ. महावीर के उपसर्ग श्री राजमलजी लोढा : २४६
જગદુપકારી વર્ધમાન અને હાલિક . ક્રમાટી · ૨૫૨
અત્યંત રાગી ઉપર નીરાગી . શ્રી કુંવરજી આણંદજી શેઠ ૨૫૬
તરંગવતીની કથા મુનિરાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી . ૫૮૪

સ્તુતિ—સ્તોત્રાદિ

अजितनाथ स्तोत्र आचार्य महाराज श्री विजयपद्मसूरिजी . २
नेमिनाथ स्तोत्र ,, ૪૬,૮૫
जीवत्स्वामी द्वात्रिंशिका , · ૩૪૭
सत्यदेव स्तोत्र ,, : ૩૫૧,૩૯૧
शारदा लघु स्तोत्र ,, : ૪૩૧

यशोद्वात्रिंशिका आचार्य महाराज श्री विजयपद्मसूरिजी : ४७१
सरस्वती विंशिका ,, : ५११,५५१
पुंडरीक द्वात्रिंशिका ,, : ५९१
પ્રભુ શ્રી વીરને વંદન ,, : ૧૨૫
શ્રી મહાવીર પ્રભુની અનન્યતા : શ્રી પ્રભુદાસ બેચરદાસ પારેખ : ૧૬૪
महावीर स्तव : श्री अगरचंदजी नाहटा : ३३६
शंखेश्वर पार्श्वनाथ स्तोत्र : मुनिराज श्री वाचस्पतिविजयजी : ५१६
जिनप्रभसूरिकृत चैत्यवदन · श्री अमृतलाल मोहनलाल सघवी : ५६४

સ પાદકીય

સંપાદકીય વક્તવ્ય : ૩૬
તંત્રી સ્થાનેથી : ૧૨૬

ચિત્ર

૧. ચદ્રાવતીમા મળેલી મૂર્તિના ત્રણ ચિત્રો : પ્રથમ અંકમા.
૨. આમલડી ક્રીડાના મથુરામાથી મળેલાં પત્થર ઉપરના ત્રણ ચિત્રો : ચોથો–પાચમો અંક.
૩. મહાતીર્થ મુડસ્થલનુ જિનમદિર · ચોથો–પાચમો અ ક.

સમાચાર

પ્રતિષ્ઠા · જેઠ સુદ તેરસના દિવસે ધાનેરાના જિનમંદિરની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી અને શ્રી અજિતનાથ ભગવાનનુ બિંબ મૂલનાયક તરીકે પ્રતિષ્ઠિત કરવામા આવ્યું. તથા બીજાં નવ બિંબો પણ સ્થાપવામા આવ્યાં. આ પ્રસંગે પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી ચંદ્રવિજયજી મહારાજ વગેરે ત્યાં પધાર્યા હતા

ધ્વજારોપણ · લગભગ બાર વર્ષ પછી, મેરઠ જિલ્લામાના બીનૌલી ગામમા પૂજ્ય મુનરાજ શ્રી દર્શનવિજયજી મહારાજ આદિની ઉપસ્થિતિમા, જેઠ સુદી છઠના દિવસે, ફરીથી ધ્વજારોપણ પણ કરવામા આવ્યુ

દીક્ષા : નાગોર (મારવાડ) મુકામે પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી જિનહરિસાગરસૂરિજીએ જેઠ સુદી તેરસને દિવસે ચિરંજીલાલ નામક એક અગ્રવાલ સદ્ગૃહસ્થને દીક્ષા આપી દીક્ષિતનુ નામ મુનિરાજ નન્દનસાગરજી રાખવામા આવ્યુ

કાળધર્મ : અમદાવાદમા ઉજમફોઈની ધર્મશાળામા, પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયલાભસૂરિજીના શિષ્ય ઉપાધ્યાય શ્રી પ્રેમવિજયજી જેઠ સુદ ચોથને શનિવારના દિવસે કાળધર્મ પામ્યા.

પ્રતિમાજી નીકળ્યાં · અલવર રાજ્યમા અડોલી ગામમા લગભગ સાત માસ ઉપર શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની એક હાથ ઉંચી પ્રતિમા નીકળી હતી, તે એક બ્રાહ્મણ-ભાઈએ પોતાને ત્યા રાખી છે હજુ સુધી જૈન સંઘે તે પ્રતિમાજીને જૈન દેરાસરમા પધરાવવા પ્રયાસ કર્યો નથી.

અંગ્રેજી જૈન સાપ્તાહિક : મદ્રાસ મુકામેથી તારિખ પહેલી જુલાઈથી સી એસ મલ્લીનાથના તંત્રીપણા નીચે "જૈન હેરોલ્ડ" નામનુ સાપ્તાહિક પત્ર નીકળવાના સમાચાર મળ્યા છે.

આફ્રીકામાં જૈન ઉપાશ્રય · મોબાસામા રૂપિયા પંચાવન હજારના ખર્ચથી એક જૈન ઉપાશ્રય બાધવામા આવ્યો હતો. તેની ઉદ્ઘાટન ક્રિયા તા. ૬–૬–૩૭ના દિવસે કરવામા આવી.

જૈન બેંક : કોલ્હાપુરમા દસ લાખની મૂળ સુડીથી શ્રી મહાવીર કોઓપરેટીવ બેંક લીમીટેડ નામની જૈન બેંકની સ્થાપના કરવામા આવી છે આ બેંકના બધા ડાયરેકટરો જૈન રહેશે

જૈન શ્વે મૂ. કૉન્ફરન્સની શિક્ષણ પ્રચારની યોજના · જૈન કૉન્ફરન્સને પોતાની શિક્ષણ પ્રચારની યોજના માટે જે રૂ ૨૫૦૦૦,ની રકમ મળી હતી તેનો ઉપયોગ પ્રાથમિક, માધ્યમિક, ઔદ્યોગિત કેળવણીને અંગે તથા ગામડામા શિક્ષણ પ્રચારને માટે કરવાનુ નક્કી થયુ છે.

ટ્રસ્ટ રજિસ્ટ્રેશન એકટ : મુબઈ સરકારે પસાર કરેલ ધર્માદા ફંડોના રજિસ્ટ્રેશ-નના કાયદાનો અમલ ચાલુ જુલાઈ માસથી શરૂ થયો છે આ કાયદો જૈન ફંડોને પણ લાગુ કરવામા આવ્યો છે

બ્રહ્મદેશમાં જીવદયાદિન : બ્રહ્મદેશમા ત્યાની જીવદયા પ્રચારિણી સભા તરફથી ઠેર ઠેર સભાઓ વગેરે દ્વારા ઉજવવામા આવેલા જીવદયાદિનના પ્રસગે હજારો માણસોએ માસાહાર નહી કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી. આ દિનની ઉજવણીના ઉપલક્ષમા કેટલાય કતલખાનાઓ બધ રાખવામા આવ્યા હતા